

શ્રી આવશ્યક નિર્યુક્તિ

(સર્વોચ્ચ ગુરુવાદસાહેત)

ભાગ-૧

રચયિતા

શ્રીમદ્ ભદ્રાનાહસ્વામી

ટીકાકાર

શ્રીમદ્ હરિભદ્રચૂરિ

ભાષાંતર કર્તા

મુનિશ્રી આર્યરક્ષિતવિજય

॥ श्री शंभेश्वर पार्श्वनाथाय नमः ॥
॥ श्रीमद् विजयप्रेम-भुवनभानु-जयघोष-यन्द्रशेखर-जितरक्षितगुरुभ्यो नमः ॥

श्रीमद् ભદ્રબાહુસ્વામી પ્રણીત
શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિરચિતશિષ્યહિતાવૃત્તિયુક્ત

શ્રી સાવશ્યક નિર્યુક્તિ

(સટીક ગુર્જરાનુવાદ સહિત)

ભાગ-૧
(નિ. ૧-૧૮૫)

ભાષાંતર કર્તા :

શાસનપ્રભાવક પૂજ્યપાદ પં. શ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયજી મ. સાહેબના
શિષ્યરત્ન સરળસ્વભાવી પૂ. મુનિશ્રી જિતરક્ષિતવિજયજી મ. સાહેબના
શિષ્યરત્ન
મુનિ આર્યરક્ષિતવિજય

સંશોધક

સ્વાધ્યાયપ્રેમી

પૂ. મુનિશ્રી ભવ્યસુંદરવિજયજી મ. સાહેબ

પ્રકાશક

શ્રીમદ્વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી સંસ્કૃત પાઠશાળા

અમદાવાદ - તપોવન

ॐ દિવ્યકૃપા ॐ

સિદ્ધાન્તમહોદધિ શ્રીમદ્વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મ. સાહેબ
વર્ધમાન તપોનિધિ શ્રીમદ્વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મ. સાહેબ

ॐ શુભાશિષ ॐ

સિદ્ધાન્તદિવાકર શ્રીમદ્વિજય જયધોષસૂરીશ્વરજી મ. સાહેબ
શાસનપ્રભાવક પૂજ્યપાદ પં. શ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયજી મ. સાહેબ

સુકૃતાનુમોદના

પ.પૂ.આ.ભ. શ્રીમદ્વિજય યશોરત્નસૂરીશ્વરજી મ. સાહેબના
શિષ્યરત્ન મુનિરાજશ્રી ધર્મરત્નવિજયજી મ. સાહેબની પ્રેરણાથી

ઉમરા શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈનસંઘ

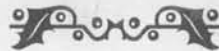
ઉમરા-સુરતે

જ્ઞાનખાતાની ઉપજમાંથી ભાષાંતરસહિત આ ગ્રંથના પ્રથમ બે ભાગના
પ્રકાશનનો સંપૂર્ણ લાભ લીધેલ છે. શ્રીસંઘની શ્રુતભક્તિની
અમે હાર્દિક અનુમોદના કરીએ છીએ.

પ્રથમપ્રકાશન : વિ.સં. ૨૦૬૭ તા. ૭-૧૧-૨૦૧૦

નકલ : ૧૦૦૦

મૂલ્ય : રૂ. ૧૫૦/-

પ્રાસિસ્થાન

શ્રીમદ્વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી સંસ્કૃત પાઠશાળા

તપોવન સંસ્કારપીઠ, મુ. અમિયાપુર,

પો.સુગડ, તા.જી. ગાંધીનગર - ૩૮૨૪૨૪

ફોન : (૦૭૯) ૨૯૨૮૯૭૩૮, ૩૨૫૧૨૬૪૮

સમર્પણ

જેમના

અંતરમાં પેશાયના ઘોંઘળો ધ્રુવવાટ હતો,

જેમના

હેયામાં વાતસલ્યના મધુર ઝરણાણું ઝુંજળ હતું,

જેમના

હૃદયમાં વિવેકનું સૌંદર્ય ઝગમગ માણી રહ્યું હતું,

એવા

સિદ્ધાન્તમણિદિ, કર્મસાહિત્યનિપુણમતિ,

પ.પૂ.આ.ભ. પ્રેમસૂરીશ્વરજી મ. સાહેબના

કરકમલમાં

સાદર

સમર્પણ.

॥ ॐ હ્રીં અહં નમઃ ॥

જ્ઞાન ક્રિયાધ્યાં મોક્ષઃ

જ્ઞાનસ્ય ફલં વિરતિઃ

સમ્યગ્જ્ઞાન આપતી, ધાર્મિક અધ્યાપકોને તૈયાર કરતી અને ભાવિને ઉજ્જવલ કરતી

શેઠશ્રી કાંતિલાલ લલ્લુભાઈ ઝવેરી

સંસ્કૃતી પ્રચારક ટ્રસ્ટ સંચાલિત,

આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી

સંસ્કૃત પાઠશાળા

પ્રેરણાદાતા : શાસન પ્રભાવક પ.પૂ. પંન્યાસ શ્રી ચંદ્રશેખર વિજયજી મહારાજ સાહેબ

સંયોજક : પૂ. મુનિશ્રી જિતરક્ષિત વિજયજી મ. સાહેબ

સૌજન્ય : સ્વ. માતુશ્રી સુભદ્રાબેન કાંતિલાલ પ્રતાપશી હ. પ્રફુલ્લભાઈ

પાઠશાળાની વિશેષ વિશેષતાઓ

- * ૩ થી ૫ વર્ષનો ઠોસ અભ્યાસ, વિશિષ્ટ અભ્યાસ સાથે વિશિષ્ટ સ્કોલરશીપ
- * અભ્યાસુઓને વિશિષ્ટ સ્કોલરશીપ તથા ઈનામો
- * મુમુક્ષુઓને સુંદર તાલીમ
- * ન્યાય-વ્યાકરણનો અભ્યાસ કરનારને પ્રતિભાસ વિશિષ્ટ શિષ્યવૃત્તિ
- * ધાર્મિક અભ્યાસ સાથે English, કમ્પ્યુટર, સંગીતનો અભ્યાસ
- * પર્યુષણ પર્વમાં દેશવિદેશમાં આરાધના
- * રહેવું, જમવું સંપૂર્ણ ફી (નિઃશુલ્ક)

ભાર વિનાના ભણતર સાથે સમ્યગ્ જ્ઞાન સહિતનું ઘડતર એટલે

તપોવન ગૃહદીપક વિદ્યાલય

- * ધો. ૫ થી ૧૨ સુધીનું સ્કૂલનું ડીગ્રીલક્ષી ભાર વિનાનું ભણતર
 - * સંસ્કૃત-તત્ત્વજ્ઞાન આદિનો વિશિષ્ટ અભ્યાસ
 - * ધોરણ ૧૦ અને ૧૨ની બોર્ડની પરીક્ષા
 - * શાળામાં ગયા વિના અનુભવી શિક્ષકો પાસે અભ્યાસ
- આપશ્રીના પરીચિતોમાંથી આ બંને યોજનામાં બાળકોને મૂકીને આપ નિશ્ચિત બનો.
આપનો બાળક ભવિષ્યમાં જિનશાસનનો સેવક તથા માતાપિતાનો ભક્ત બનશે.

સંપર્ક સ્થળ :

શ્રીમદ્વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી સંસ્કૃત પાઠશાળા

તપોવન સંસ્કારપીઠ, અમીયાપુર, પોસ્ટ-સુઘડ, જિ. ગાંધીનગર ગુજરાત,-

ફોન (૦૭૯) ૩૨૫૧૨૬૪૮, ૨૯૨૮૯૭૩૮ મો.-૯૩૨૮૬૮૧૧૪૫

web site - www.tapovanpathshala.com Email : tapovanpathshala@gmail.com

આવશ્યક નિર્યુક્તિ ગ્રંથની આવશ્યકતા સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતોમાં અત્યંત મહત્વની છે. જે ગ્રંથ સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતોને શરૂઆતના વર્ષોમાં ભણવાનો છે તે ગ્રંથ ભણવા અને ભણાવવામાં ક્યારેક કોઈક પંક્તિ અટકી જાય ત્યારે ગ્રંથ આગળ વધે નહિ. તેથી આવશ્યક નિર્યુક્તિ ગ્રંથમાં સરળતાથી પ્રવેશ કરવા માટે ગુજરાતી ભાષાંતરની જરૂરિયાત હતી. તેની લાંબા સમયથી માંગ પણ હતી અને આ માંગની પૂર્તિ અર્થે આ ગ્રંથના ભાષાંતરની શરૂઆત મારા શિષ્યરત્ન મુનિશ્રી આર્યરક્ષિત વિજયજીએ કરી.

ભાષાંતર દરમિયાન જે સ્થાનો શંકિત હતા તે સ્થાનો અંગે સમુદાયના વિદ્વાન મહાત્માઓને પુછાવ્યા અને ઉદારચરિત મહાત્માઓએ જે તે સમયે પ્રશ્નોના નિરાકરણ કરીને ગ્રંથની રચનાને આગળ વધારી હતી. તેઓના અમે ઋણી છીએ. આવશ્યક નિર્યુક્તિના એક એક ભાગ જૈન સંઘને સમર્પિત થતા જાય તેમ તેમ આનંદની લાગણી પ્રગટે તે સહજ છે.

અમારા સમુદાયમાં પહેલેથી સ્વાધ્યાયનો જોગ વિશેષ રહેવાથી સ્વાધ્યાયનું વાતાવરણ મુનિશ્રી આર્યરક્ષિત વિ.ને મહાનગ્રંથનું ભાષાંતર કરવા પ્રેરણાદાયી બન્યું. તેમાં પણ પૂ. ગુરુદેવશ્રી ચન્દ્રશેખર વિજયજી મ. સાહેબના સ્વાધ્યાયપ્રેમ અને પ્રેરણા આ ગ્રંથના સર્જનમાં સહાયક બન્યા. સ્વ-પરને ઉપકારક નવા નવા ગ્રંથો જૈન સંઘને મળતા રહે તેવી પ્રાપ્તિ ભાવના ભાવીશ તો તે અયોગ્ય નહિ લેખાય. અનેકાનેક સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતો આવશ્યકનિર્યુક્તિના ગ્રંથ દ્વારા વિશેષ સ્વાધ્યાયમાં જોડાય તથા આપણા સૌમાં પણ આવશ્યક પ્રત્યેનો સદ્ભાવ પેદા થાય તો મુનિશ્રીનો પ્રયત્ન સફળ થયો લેખાશે. એ જ અપેક્ષા સહ.....

અમદાવાદ-તપોવ્રજ

અષાઢ સુદ ૬

શક્તિવાદ

લિ.

મુનિ જિતરક્ષિતવિજયની

વંદના / અનુવંદના

नमोऽस्तु तस्मै जिनशासनाय

One Minute Please

છ આવશ્યકના કુલ સૂત્રો ભેગા કરીએ તો કરેમિ ભંતે - લોગસ - વાંદણ વગેરે મળીને ઘણું ઓછું સાહિત્ય બને. પણ એના ઉપર રચાયેલી નિર્યુક્તિ, ચૂર્ણિ, વૃત્તિ, ભાષ્ય વગેરે વગેરેનું જો સંકલન કરીએ તો સાંભળ્યું છે કે આજે પણ છ આવશ્યક ઉપર અંદાજે એક લાખ શ્લોક પ્રમાણ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત સાહિત્ય મળે છે.

મહાપુરુષોએ આવશ્યક ઉપર આટલું બધું લખાણ કર્યું, એ જ દેખાડે છે કે આ છ આવશ્યકોનું મહત્ત્વ કેટલું બધું એમના મનમાં દઢ થયેલું હશે !

છ આવશ્યક ઉપરની ઘણી બધી ટીકાઓમાંની એક ટીકા એટલે સૂરિપુરંદર શ્રી હરિભદ્ર સૂરીશ્વરજી વિરચિત હરિભદ્રી વૃત્તિ !

આની કમાલ એ છે કે એમાં પ્રાયઃ ચારેય અનુયોગોનો સારામાં સારો બોધ થઈ શકે છે.

પાંચજ્ઞાન અને નિહનવાદમાં દ્રવ્યાનુયોગનો બોધ થાય.

પગામસિજજાય વગેરેના વિવેચનમાં ચરણકરણાનુયોગનો બોધ થાય.

કથાઓનો તો ભંડાર છે આ ગ્રન્થ ! એટલે કથાનુયોગનો બોધ થાય.

તે તે સ્થાને થોડા-ઘણા અંશમાં ગણિતાનુયોગનો પણ બોધ થાય.

વર્તમાનકાળની દૃષ્ટિએ એમ ચોક્કસ કહી શકાય કે આ એક ગ્રન્થનો પણ જો બરાબર અભ્યાસ કરવામાં આવે, તો સાધુ ગીતાર્થ બની જાય, અર્થાત્ ઢગલાબંધ પદાર્થો એના મનમાં - આત્મામાં રમતા થઈ જાય. પણ મોટી મુશ્કેલી એ કે એ મહાપુરુષ હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજની ટીકાશૈલી સમજવી ઘણી કઠિન !

(A) તેઓશ્રી ઘણું ટૂંકમાં લખે, એ ટૂંકાણમાંથી ઘણું બધું સમજવાનું હોય, જે અત્યારના જીવો માટે તો ઘણું બધું કપરું જ છે.

(B) આમાં કથાનકો વગેરે બધું પ્રાકૃતભાષામાં છે, એ ભાષામાં તે કાળમાં પ્રસિદ્ધ ઘણા બધા દેશી શબ્દો વપરાયા છે. એ શબ્દોમાંથી કેટલાય શબ્દો એવા છે કે શબ્દકોષમાં પણ એનો અર્થ ન મળે, કદાચ અર્થ મળે તોય ત્યાં એ અર્થ બરાબર સંગત ન થતો હોય.

(C) આખોને આખો આ ગ્રન્થ ગીતાર્થ ગુરુ પાસે ભણ્યા હોય એવા સાધુ-સાધ્વીઓ આજે કેટલા મળે ? ઓછા જ ને ? એટલે એનો અર્થ સ્પષ્ટ જ છે કે ગુરુપરંપરાથી આ ગ્રન્થનો વ્યવસ્થિત બોધ ધરાવનારા સંયમીઓ ઓછા છે, માટે જ વ્યવસ્થિત અભ્યાસ કરાવી શકે એવા સંયમીઓ પણ ઓછા છે. પંડિતજીઓ આનો અભ્યાસ કરાવી શકે, એવી શક્યતા નહિવત્ છે.

આ બધી પરિસ્થિતિ ધ્યાનમાં આવતા એવું સ્પષ્ટ લાગ્યું કે “સંયમીઓ આનો અભ્યાસ એકંદરે સારામાં સારો કરી શકે, એ માટે એનું વ્યવસ્થિત ભાષાંતર જરૂરી છે.” આજે ઢગલાબંધ સંસ્કૃત-પ્રાકૃતગ્રંથો ભાષાંતર સહિત બહાર પડે છે, એની પાછળ આ જ બધા કારણો છે.

મારા સહવર્તી મુનિરાજ આર્યરક્ષિત વિજયજીને મેં આ માટે સહેજ પ્રેરણા કરી અને એમણે વડીલોની સંમતિ મેળવીને તરત જ એ કામ સહર્ષ ઉપાડી લીધું. આ કામ ઉપાડ્યાને પણ આજે ત્રણેક વર્ષ થવા આવ્યા છે, ત્યારે આ પ્રથમ બે ભાગ પ્રકાશિત થઈ રહ્યા છે. એનું કારણ એ નથી કે ‘કામ ધીમી ગતિએ ચાલતું હતું.’ પણ એનું કારણ એ છે કે આ કામ અતિશય કપરું હતું.’

દરેકે દરેક પંક્તિઓનો, શબ્દોનો બરાબર અર્થ લખવો જ્યાં ન બેસે ત્યાં બીજા બધા ગ્રંથો કાઢી એમાંથી એનો અર્થ મેળવવો, છતાંય ન મળે તો વિદ્વાનોને પત્રો દ્વારા પૂછાવવું, એ પત્ર વ્યવહાર પણ ઘણો બધો સમય માંગી લે.....ક્યારેક તો એક-એક પંક્તિ માટે પંદર-પંદર દિવસ સમય નીકળી જાય.....આ બધું થયા બાદ જ્યારે લખાણ સંપૂર્ણ થાય ત્યારે વિદ્વાન સંશોધકને મોકલવું.....એ સંશોધન અનેક કાર્યો વચ્ચે સમય કાઢીને ખૂબ જ ઝીણવટથી બધું સંશોધન કરે, એમાં એમને અમુક પદાર્થો ખોટા-અસંગત લાગે, તો એ બધું લખીને જણાવે એટલે એ પદાર્થો ઉપર ચર્ચાઓ શરૂ થાય..... એ માટે વળી પત્ર વ્યવહાર થાય, જ્યાં સુધી બંને પણ એકમત ન થાય ત્યાં સુધી છપાવી કેમ શકાય ?.....એમ ઘણી ચર્ચા બાદ પદાર્થ નિશ્ચિત થાય અને એ છપાય.....ક્યાંક વળી પદાર્થ નક્કી ન થાય તો એને માટે વળી નવા નવા વિદ્વાનોને પૂછવું પડે....

આ બધા પછી, પણ પ્રેસમાં બધું કપોઝ થાય, પછી એના એક-બે-ત્રણ મુક ચેક કરવા પડે. એ પછી બધું સેટીંગ કરવું પડે.....

આવી આવી તો ઢગલાબંધ મહેનત પછી, મુશ્કેલીઓ પછી આ કામ પૂર્ણતાને પામતું હોય છે. આમાં ત્રણ વર્ષ તો પાણીની જેમ વહી જાય, ખબર જ ન પડે. આપણા હાથમાં તો તૈયાર પુસ્તક આવી ગયું, પણ એની પાછળ મુનિરાજે ત્રણ-ત્રણ વર્ષ કેવી અગાધ મહેનત કરી છે, એનો વિચાર પણ કરશું, તો અનતી વંદના અર્પણ કર્યા વિના નહિ રહીએ.

જેમ ઘરમાં નાના બાળકો તો સવાર-બપોર-સાંજ નાસ્તો-જમણ કરી લેતા હોય છે. ભાવતું હોય તો ખુશ થાય અને ન ભાવે તો મમ્મીને બે-ચાર અપશબ્દો સંભળાવી પણ દે. મમ્મી તો બાલુડાઓ પ્રત્યેના સ્નેહથી એ પણ સહન કરી લે, પણ એ બાલુડાઓને ભાન નથી કે ‘મમ્મી કેટલો બધો ભોગ આપે છે ?’ રસોઈ પહેલા અને રસોઈ પછી મમ્મીએ તો કલાકો સુધી રીતસર મજૂરી કરવાની હોય છે.

શાક લાવવું-સમારવું-વઘારવું વગેરે, ઘઉં દળાવવા લોટ બાંધવો, રોટલી વણવી, ગેસ પર ઉતારવી વગેરે.....ભોજન વખતે બધું પીરસવું, સંમયસર હાજર કરવું.....વગેરે. બધું પતી ગયા બાદ વધેલાનું ઠેકાણું પાડવું, વાસણો ધોવા.....વગેરે. આ બધું ત્રણ ટાઈમ અને રોજેરોજ કરવાનું.....માત્ર ભાણા પર આવીને ભોજન કરી જનારા અજ્ઞાની બાલકો મમ્મીના ભોગને શું સમજે ?

શું આપણે આવા બાળક છીએ ? આ મુનિરાજે ભોજન રૂપી સુંદર પુસ્તક આપણા હાથમાં આપી દીધું છે. એમાંથી ભાવતું હશે એ આપણે ખાશું. પણ ભાષાંતરમાં થોડીક ભૂલો દેખાશે કે તરત ટીકા-ટીપ્પણ કરવા લાગશું કે “આ બરાબર નથી લખ્યું, આ ભૂલ કરી છે. આ ઉતાવળ કરી છે, બે-ચાર જણને પૂછવું

જોઈએ.....” વગેરે. પણ મુનિરાજની પેલી મમ્મી જેવી સખત મહેનતને, ત્રણ-ત્રણ વર્ષના અવિરત પુરુષાર્થને કંદી ધ્યાનમાં પણ લેશું ખરા ?

ભલા આદમી ! ભૂલ તો કોની ન થાય ? છદ્મસ્થમાત્રની ભૂલ થવી સંભવિત છે, તો આ મુનિરાજ ભૂલ ન કરે. એ તો પોતાના આ ભોગની નિંદા-પ્રશંસા બધું જ હસતે મોઢે સ્વીકારવા તૈયારી રાખશે જ, પણ આપણી બધાની ફરજ શું ? એ આપણે ખાસ વિચારવું જોઈએ.

પ્રસ્તાવનામાં આ બાબતનો ઉલ્લેખ કરવાનું કારણ એ છે કે પૂર્વે જણાવ્યું તેમ આ ગ્રન્થ કપરો હોવાથી એમાં ઘણી બધી મહેનત બાદ પણ ભૂલ થવાની શક્યતા રહેવાની. એ ભૂલનો બચાવ તો નથી જ કરવાનો. ભૂલ સુધારવાની જ છે પણ જેમ એ મુનિરાજે પોતાની ભૂલ સુધારવાની છે. તેમ આપણે બધાએ બીજાની ભૂલો જોઈને તરત એની નિંદા-ટીકા કરી દેવાની પડી ગયેલી કુટેવ રૂપી ભૂલ પણ સુધારવાની છે. હા ! ભૂલો બતાવવી ચોક્કસ ! પણ સાથે સાથે આ મહાન સુકૃતની કદર પણ કરવી.

જો કે સંયમીઓ સુકૃતોની અનુમોદતા કરનારા હોય જ છતાં કોઈકને આ ઉપયોગ ન રહેતો હોય, તો એમણે આ ખ્યાલ રાખવો જરૂરી ખરો.

આ ભાષાંતર પાછળ કેટલાય ભવ્યાત્માઓએ ભોગ આપ્યો છે.

- ત્રણ વર્ષ સુધી સખત-સતત મહેનત કરનાર મુનિરાજ આર્યરક્ષિત વિજયજીનો સૌથી મોટો ભોગ !
- એમના ગુરુવર પૂ. મુનિવર જિતરક્ષિત મ. સાહેબે એમને આ કાર્ય માટે સતત પ્રોત્સાહન આપ્યું, બધી જ અનુકૂળતાઓ કરી આપી, શિષ્ય પાસેથી પોતાની સેવા લેવાની ટાળી દીધી એ બધો એમનો ભોગ પણ ઓછો નથી.
- અથથી ઈતિ સુધી બધું જ અક્ષરશઃ સંશોધન કરી આપીને મુનિરાજ શ્રી ભવ્યસુંદર વિ.એ પણ સારો ભોગ આપ્યો.
- આ સંપૂર્ણ કાર્યમાં અનરાધાર કૃપાવૃષ્ટિ વરસાવનારા મારા-અમારા સૌના ગુરુદેવ પૂ. પાદ શાસન પ્રભાવક પંન્યાસપ્રવર શ્રી ચન્દ્રશેખર વિજયજી મ. સાહેબના ભોગની તો કિંમત જ શી રીતે આંકવી? એમની અમીદૃષ્ટિ વિના આ કાર્યમાં એક ડગલું ય આગળ વધવું શક્ય જ ક્યાં હતું ?
- આ નાનકડી પ્રસ્તાવના લખી આપીને મેંય નાનકડો ભોગ આપ્યો છે હોં ! એટલે મને ભૂલી ન જતા. બીજા કેટલાય ભવ્યાત્માઓના ભોગ પછી આ ભવ્યકાર્યનું નિર્માણ થયું છે.

બસ,

સૌ સંયમીઓ આ શાસ્ત્રનો સારામાં સારો અભ્યાસ કરીને, શાસ્ત્રજ્ઞાતા બનીને, પરિણતિસંપન્ન બનીને પરમપદને પામે એ જ એક માત્ર અભિલાષા.

અમદાવાદ તપોવન

વિક્રમ સંવત ૨૦૬૬ જેઠ સુદ પુનમ

લિ.

ગુણહંસવિજય

પ્રસ્તાવના

આવશ્યક નિર્યુક્તિ એટલે સાધુ અને શ્રાવકોએ રોજેરોજ કરવાના છ આવશ્યકો પરનો શ્રુતકેવલિ ભદ્રબાહુસ્વામી મહારાજનો વ્યાખ્યા ગ્રંથ....

આવશ્યક સૂત્રો, ગણધર ભગવંતો દ્વારા રચાયેલા છે. તેના એક એક અક્ષરો મંત્રાક્ષરો સમાન છે. એક એક શબ્દમાં અદ્ભુત રહસ્યાર્થો પડેલા છે. સામાન્ય બુદ્ધિવાળા આપણા માટે તો એ અગમ્ય જ ગણાય. એટલે ચૌદ પૂર્વધર ભદ્રબાહુ સ્વામી મહારાજએ એ અર્થો આપણને ખોલીને બતાવ્યા છે... એક - બે ઉદાહરણ જોઈએ....

કરેમિ ભંતે ! માં બે વાર ભંતે ! શબ્દથી ભગવાનને સંબોધન કરાયેલું છે, તે બે વાર શા માટે ?

તિવિહં તિવિહેણં માં, તિવિહંનો અર્થ કરણ-કરાવણ-અનુમોદન છે અને તિવિહેણ નો અર્થ મન-વચન-કાયાથી, એમ છે. તો પછી, તે શબ્દો પછી પહેલાં મણેણં-વાયાણ-કાણં મૂકીને ન કરેમિ-ન કારવેમિ કરંતમપિ અન્નં ન સમણુજ્જાણામિ, એ પાછળથી જણાવવાનું કારણ શું ?

આવા અનેક પ્રશ્નોના અદ્ભુત સમાધાનો નિર્યુક્તિકારે બતાવ્યા છે, જે આપણને આનંદિત કરીદે.

શ્રુતજ્ઞાનના ખજાના જેવો ગ્રંથ છે આવશ્યક નિર્યુક્તિ...જે વિષય આવ્યો છે, તેનું વિસ્તારથી નિરૂપણ છે...મંગળ, ચાર નિર્લેપા, પાંચ જ્ઞાન, પ્રભુ વીરનું ચરિત્ર, ઋષભદેવ ભ.નું ચરિત્ર, ગણધરવાદ, નિલવવાદ, ભાષા ... કયો વિષય બાકી છે ? એ પ્રશ્ન થાય.

નિર્યુક્તિકારની શૈલી, સંક્ષિપ્ત છે...એટલે તેના અર્થો પણ આપણા માટે દુર્બોધ છે. એને ખોલીને બતાવ્યા છે સૂરિપુરંદર હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજએ.... તેમણે પોતે જ કરેલા ઉલ્લેખો પરથી એવું અનુમાન થાય છે કે આવશ્યક ઉપર તેમણે બૃહટ્ટીકા પણ રચી છે, જે હાલ ઉપલબ્ધ નથી..આ લઘુટીકા પણ આપણા માટે તો દરિયા જેવી છે. ત્યારે બૃહટ્ટીકામાં કેટલા પદાર્થો હશે ? તે તો કલ્પના જ કરી શકાય.

હરિભદ્રસૂરિ મહારાજની ટીકા ઉપરાંત, મલધારી હેમચન્દ્રસૂરિ મ.ની ટિપ્પણ, મલયગિરિ મ.ની ટીકા, જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ મ.નું વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય, તેના ઉપર મલધારી હેમચન્દ્રસૂરિ મ.ની ટીકા.. શ્રી જિનદાસગણિમહત્તરકૃત ચૂર્ણિ આ બધા ગ્રંથો આવશ્યકનિર્યુક્તિ ઉપર ઉપલબ્ધ છે.

ગુરુપરંપરાથી જ ચાલી આવેલા અર્થોને હરિભદ્રસૂરિ મહારાજએ ગ્રંથસ્થ કરીને અનન્ય ઉપકાર આપણા ઉપર કર્યો છે. તેમની ટીકા વિના નિર્યુક્તિ સમજવી અઘરી જ નહીં લગભગ અશક્ય હોત !...

હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ પણ તાર્કિક વિદ્વાન્ હતા. એટલે તેમની ટીકા પણ અલ્પ ક્ષયોપશમવાળા જીવોને સમજવામાં કઠિનાઈ તો પડે જ..ક્યાંક પરદર્શનોનો અભ્યાસ, ક્યાંક અન્ય ગ્રંથોનો અભ્યાસ હોય,

તો જ તેમના આશયને સમજી શકાય... અન્યથા અનેક સ્થાનો ઉકલે નહીં, અને તેથી પ્રાથમિક અભ્યાસ ઉલ્લાસ ગુમાવી બેસે, હિંમત હારી જાય, અને અભ્યાસ બંધ કરી દે... ક્યાંક વિપરીત અર્થઘટન થાય તેવી પણ શક્યતા ખરી જ..

આ સમસ્યાનો ઉકેલ, મુનિરાજશ્રી આર્યરક્ષિત વિજયજીએ આપ્યો છે. સરળ ગુજરાતી ભાષામાં ટોકાનો અનુવાદ પ્રસ્તુત કરવાની હામ તેમણે ભીડી છે. ગુરુકૃપા અને અભ્યાસના બળે તેઓએ ગ્રંથકારના આશયને પ્રગટ કરવામાં ખૂબ સુંદર સફળતા હાંસલ કરી છે, તે અનુવાદ વાંચતા જ સમજાય છે. આવા વિશાળ ગ્રંથનો અનુવાદ એ વર્ષો માંગી લેતું કાર્ય છે. વળી તેમાં અપાર ધીરજ, ખંત અને ઉત્સાહ જોઈએ... લખવું, તપાસાવવું, ક્લિષ્ટ સ્થળો પર કલાકો વિચાર કરવા, અન્ય વિદ્વાનો સાથે પત્ર દ્વારા વિમર્શ કરવો, મુફ તપાસવું. સંસ્કૃત-ગુજરાતીનો મેળ બેસાડવો વિ..કાર્યો કેવા ભગીરથ છે, તે તો અનુભવ કરનાર જ જાણી શકે. છેલ્લા ત્રણ વર્ષની જે મહેનતને અંતે આ પ્રથમ બે ભાગ બહાર પડી રહ્યા છે, તેનો હું સાક્ષી છું... આવા અવિરત પુરુષાર્થ માટે મહાત્મા અનુમોદનીય છે, વંદનીય છે, ધન્ય છે... તેમણે તો આ પુરુષાર્થ દ્વારા કર્મનિર્જરાદે અપાર લાભો મેળવી લીધા છે.

આ ગ્રંથના અભ્યાસ દ્વારા આપણે જિનશાસનના અણમોલ શ્રુતજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી શ્રદ્ધાવંત બનીને સમ્યગ્દર્શનને નિર્મળ કરીએ, સ્વાધ્યાય દ્વારા સંકલ્પ વિકલ્પોનો નાશ કરી, સંવેગથી વાસિત બનીએ, અપૂર્વ નિર્જરા કરીએ તો, તેઓની આ મહેનત આપણા માટે સાર્થક થશે... તેમનો આ અવિરત પુરુષાર્થ ચાલુ રહે અને સંપૂર્ણ ગ્રંથનો અનુવાદ આપણને વહેલી તકે પ્રાપ્ત થાય, એટલું જ નહીં પણ આગળ બીજા પણ ગ્રંથો તેમના દ્વારા આપણને મળે, તેવી આશા રાખીએ.

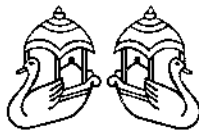
જિનાજ્ઞા વિરુદ્ધ કંઈપણ લખાયું હોય તો મિચ્છામિ દુક્કડમ્

અષાઢ સુદ ૫, ૨૦૬૬, ૧૬.૭.૧૦

જગદ્ગુરુ હીરસૂરિ શ્રે.મૂ.પૂ.તપા.જૈન સંઘ

મલાડ (ઈ), મુંબઈ - ૯૭

દ. ભવ્યસુંદરવિજય

Excuse Me !

‘इयं प्रव्रज्याप्रथमदिवसे एव दीयते’, ઓધનિર્યુક્તિનો પાઠ ચાલી રહ્યો હતો. તેમાં આ પંક્તિ વાંચતા મારા વિદ્યાગુરુ પ.પૂ. મુનિ ગુણહંસવિજયજીએ અમ સૌને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે, “જુઓ, આ ગ્રંથ તો દીક્ષાના પ્રથમ દિવસથી વાંચવાનો છે, અને તમે દીક્ષાના પાંચ-છ વર્ષ પછી વાંચી રહ્યા છો.” પાઠ પૂરો થયા પછી એમનું મનો-મંથન આગળ ચાલ્યું અને વિચાર્યું કે, આનું કારણ સંસ્કૃતભાષા છે. સંસ્કૃતભાષાને કારણે જે સાધુ-સાધ્વીજીઓએ સંસ્કૃત બુકો ભાણી નથી, તેઓ આવા ગ્રંથો પ્રથમ દિવસથી ક્યાંથી વાંચી શકે ?

આ મનોમંથનના ફળ સ્વરૂપે વિદ્યાગુરુએ ઓધનિર્યુક્તિ વિગેરે પાયાના ગ્રંથોનું ભાષાંતર કરવાનો આરંભ કર્યો. તે આરંભે આજ દિન સુધીમાં ઓધનિર્યુક્તિ અને દશવૈકાલિક આગમગ્રંથોનું ભાષાંતર વાચકવર્ગ સમક્ષ રજુ કર્યું. પરંતુ “એક અકેલા થક જાએગા, મિલકર હાથ બટાના” ન્યાયે એમના ઉદાર હૃદયે એક આગમગ્રંથનું ભાષાંતર કરવાની મને પ્રેરણા કરી. પ્રેરણાએ પ્રથમવારમાં મને હસાવ્યો. પરંતુ વારંવારની પ્રેરણાએ મારા મન ઉપર કબજો મેળવ્યો.

સવાલ એ ઉભો થયો કે કયા ગ્રંથનું ભાષાંતર કરવું ?, વિદ્યાગુરુના મનમાં આવશ્યક નિર્યુક્તિ ગ્રંથનું નામ આવ્યું. તે માટે પ્રેરણા થતા શુભ આરંભ કર્યો. પરંતુ જેમ ખેતરને ખેડતી વખતે હળ વારંવારની સ્ખલના પામે છે, તેમ મારો આરંભ પણ “આ કાર્ય મારાથી થશે કે નહીં ?, વિગેરે.....કુશંકાઓથી વારંવાર સ્ખલના પામવા લાગ્યો. પરંતુ ‘यद् भाव्यं तद् भविष्यति’ ન્યાયે વાત્સલ્યવારિષિ એવા મારા ગુરુજી પ.પૂ. જિતરક્ષિતવિજયજી મ. સાહેબના ઉત્સાહવર્ધક વચનોએ મારી કુશંકાઓને દૂર કરી મારા આરંભને અસ્ખલિત ગતિ આપી.

જેના ફળ સ્વરૂપે વાચકવર્ગ સમક્ષ આજે આવશ્યકનિર્યુક્તિ ઉપરની યાકિની મહત્તરાસૂનુ પરમપૂજ્ય હરિભદ્રસૂરિરચિત શિષ્યહિતા નામની ટિકાના ગુજરાતી ભાષાંતરના પ્રથમ બે ભાગ રજુ થઈ રહ્યા છે. ટીકાકારશ્રીએ રચેલી ૨૨૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ આ ટીકા ગુર્જરભાષાંતરસહિત પુસ્તકાકારે લગભગ આઠ ભાગમાં સંપૂર્ણ છપાશે. તેમાંના પ્રથમ બે ભાગ પ્રકાશિત થઈ રહ્યાં છે. બીજા બે ભાગ ટૂંક સમયમાં જ પ્રકાશિત થશે. તથા છેલ્લા ચાર ભાગ પ્રકાશિત થતાં સારો એવો સમય જશે.

સામાયિક, ચઉવીસત્થો, વંદન, પ્રતિક્રમણ, કાઉસ્સગ્ગ અને પરચ્છખાણ આ છ અધ્યયનોના સમૂહરૂપ આવશ્યકનિર્યુક્તિગ્રંથની મૂળ ગાથાઓના રચયિતા શ્રુતકેવલી પ.પૂ. ભદ્રબાહુસ્વામી અને તેની ઉપર ટીકા રચનાર ૧૪૪૪ ગ્રંથના રચયિતા પ.પૂ.હરિભદ્રસૂરિજીના જીવનચરિત્રથી વાચકવર્ગને સારો એવો પરિચય હોવાથી પરિચયોલ્લેખ કરતો નથી. આ પ્રથમ બે ભાગમાં ગણધરવાદ સુધીના વર્ણનનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં વર્ણવેલા વિષયોની જાણકારી માટે વિસ્તારથી જણાવેલી વિષયાનુક્રમણિકા જોવી.

હસ્તલિખિત પ્રતોના આધારે સંશોધન કરી તેનું મુદ્રણ કરનાર પ્રાયઃ આગમોદ્ધારક પ.પૂ.સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મ.સાહેબ હોવા જોઈએ એવું લાગે છે. જેમા તેમણે સ્થાને-સ્થાને ટીપ્પણીઓ કરી છે. તે જ ટીપ્પણીઓનું આ પુસ્તકમાં અવતરણ કરવામાં આવ્યું છે. જો કે ભાષાંતર કરતી વખતે મુદ્રિત પ્રતિમાં ઘણા સ્થાને અશુદ્ધિઓ નજરમાં આવી. જેથી લાગ્યું કે આ ગ્રંથનું પુનઃ સંશોધન થવું જોઈએ. આવો જ અભિપ્રાય અન્ય આચાર્ય ભગવંતો, મહાત્માઓ પાસેથી સાંભળવા પણ મળ્યો. પરંતુ ભાષાંતરનું કાર્ય જ એટલું મોટું અને લાંબુ હોવાને કારણે સંશોધન તરફ દૃષ્ટિપાત કરવાનું મુલતવી રાખ્યું.

બીજી એક ખાસ વાત કે સંસ્કૃત ટીકાના પ્રાયઃ સર્વ શબ્દોનું ભાષાંતર કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે તથા તે ઉપરાંત જ્યાં પદાર્થની સ્પષ્ટતા કરવાની જરૂર લાગી ત્યાં () કોંઉસ કરી અર્થાત્ વિગેરે શબ્દો દ્વારા પદાર્થની સ્પષ્ટતા પણ કરી છે.

❀ ભાષાંતરમાં આધારભૂત ગ્રંથો ❀

વિશેષ આવશ્યક ભાષ્ય	ઉપદેશ પ્રાસાદ
આવશ્યક ચૂર્ણિ	ઉપદેશ પદ
આવશ્યક નિર્યુક્તિ-મલયગિરિ ટીકા	નંદી સૂત્ર
આવશ્યક નિર્યુક્તિ દીપિકા	અનુયોગ દ્વાર સત્ર
ઉપદેશ માળા	

❀ વિનંતી કરું ઇચ્છોડીને ❀

વાચકવર્ગને ઉપયોગી થાય એ દૃષ્ટિએ ભાષાંતર કરેલ છે. છતાં વાચકવર્ગમાં ખાસ સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતોને વિનંતી કરું છું કે આના પછી આપેલ “સંસ્કૃત ટીકા વાંચવાની પદ્ધતિ” નામના લેખમાં આપેલ પદ્ધતિને વાંચીને સંસ્કૃતમાં જ આપ સૌ વાંચન કરો તો વધુ સારું. માત્ર જ્યાં જરૂર પડે ત્યાં જ ગુજરાતી ભાષાંતરનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. જો સંસ્કૃતવાંચન માટે મહેનત કરશો તો ભવિષ્યમાં આ સિવાયના અન્યગ્રંથોનું વાંચન તમે જાતે સહેલાઈથી કરી શકશો.

એ સિવાય જો પ્રથમથી જ ભાષાંતરનો ઉપયોગ થશે તો સંસ્કૃતવાંચનનો મુહાવરો ન રહેતા જતા કાળે સંસ્કૃતવાંચન અધરું પડશે. માટે ખાસ ટીકાની પદ્ધતિને જાણી તે અનુસારે સંસ્કૃતવાંચન થાય તો સારું. હા ! બીજી એક ખાસ વિનંતી કે આ સંસ્કૃતવાંચન કે ગુજરાતીવાંચન સ્વયં ન કરતા વિદ્યાગુરુ પાસે વિનયપૂર્વક થાય તો સારું.

❀ તારા ઉપકારો અનંતા છે, તેનો બદલો હું શે વાળું ? ❀

- સંસારરૂપ ધોર અટવીમાં સમ્યગ્ માર્ગથી ભ્રષ્ટ થયેલા મારા જેવા હજારો યુવા-યુવતીઓને સમ્યગ્ માર્ગ ચિંધનારા શાસનપ્રભાવક પ.પૂ.પં. ચન્દ્રશેખર વિજયજી મ.સાહેબ કે જેમની વાચનાઓએ મારા હૃદયમાં સ્વાધ્યાયનો પ્રેમ જગાવ્યો, સ્વાધ્યાયની મહત્તા જણાવી, જેના પ્રભાવે આ ગ્રંથના પ્રથમ બે ભાગનું પ્રકટીકરણ થયું છે. આ સિવાય પણ પોતાના સાનિધ્યમાં રાખી સંયમની જબરદસ્ત કાળજી, પ્રભુની આજ્ઞા પ્રત્યેનો આદર શાસનનો રાગ, વિગેરે ગુણો માટે સતત માર્ગદર્શન આપવા દ્વારા અગણિત ઉપકારો કર્યા છે. આ ઉપકારોનો બદલો હું શે વાળીશ ?
- વારંવાર સ્મરના પામતા ભાષાંતરના આરંભને ઉત્સાહવર્ધક વચનો વડે વેગ આપતા, ભાષાંતર દરમિયાન જોઈતી બધી સામગ્રીઓ પૂરી પાડવા દ્વારા, સાચી સમજણ આપવા દ્વારા, તથા કેટલીક વખત પોતાના કાર્યોને ગોણ કરી ભાષાંતરના કાર્યને મુખ્ય બનાવી સહાય કરનારા એવા સરલ સ્વભાવી મારા પરમોપકારી ગુરુદેવ પ.પૂ. જિતરસિતવિજયજી મ.સાહેબના આ ઉપકારોનો બદલો હું શે વાળીશ ?
- જે સંસ્કૃતભાષાનું ભાષાંતર થયું તે સંસ્કૃતભાષાની અ, આ, ઇ, ઈ..... વિગેરે બારાખડી શીખવાડનારા પ.પૂ.પં. મેઘદર્શનવિજયજી મ.સાહેબના તથા તે ભાષા શીખ્યા પછી બહુલતાએ ગ્રંથોનું વચન કરાવનારા પ.પૂ.મુ.ગુણહંસવિજયજી મ.સાહેબના તે ઉપકારોનો બદલો હું શે વાળીશ ?

- મારી મદદગીને કારણે ભાષાંતરમાં થયેલી ખોટી પ્રરૂપણાઓ, સ્ખલનાઓ..... વિગેરેનું સાધનત્વ તપાસીને પરિમાર્જન કરી આપવા દ્વારા વિદ્વદ્વર્ચ મુનિરાજશ્રી ભવ્યસુંદરવિજયજીએ કરેલા ઉપકારોનો બદલો હું શે વાળીશ ?
- ભાષાંતર દરમિયાન ઉઠેલા/ઉઠાવાયેલા પ્રશ્નોના સમાધાન આપવા દ્વારા—
સિદ્ધાન્તદેવાકર પ.પૂ.ગચ્છાધિપતિ શ્રીમદ્વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી મ. સાહેબના,
પ્રશાંતમૂર્તિ પ.પૂ.આ.ભ. શ્રીમદ્વિજય કુલચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ. સાહેબના,
સંઘ-શાસન કૌશલ્યાધાર પ.પૂ.આ.ભ. શ્રીમદ્વિજય જયસુંદરસૂરીશ્વરજી મ. સાહેબના,
તાર્કિક શિરોમણી પ.પૂ.આ.ભ. શ્રીમદ્વિજય અભયશેખરસૂરીશ્વરજી મ. સાહેબના
ઉપકારોનો બદલો હું શે વાળીશ ?
- ભાષાંતર દરમિયાન મુદ્રિતપ્રતમાં અશુદ્ધિઓ સારા પ્રમાણમાં હોવાથી હસ્તલિખિત પ્રતોની જરૂર પડી. જે આચાર્ય કેલાસસાગરસૂરિ જ્ઞાનમંદિર (કોબા-અમદાવાદ) તરફથી પ્રાપ્ત થતાં, તેના આધારે અમુક સ્થાનોમાં ફેરફાર કર્યા છે, તે સિવાય પણ જ્યાં જરૂર લાગી ત્યાં કોંઉસ કરી પાઠ ઉમેર્યા છે. તથા શ્રી ભેરુમલ કનૈયાલાલ કોઠારી ધાર્મિક ટ્રસ્ટ દ્વારા પ્રકાશિત ‘આવશ્યકનિર્ણય’ ગ્રંથમાં આપેલ અને પ્રશાંતમૂર્તિ પ.પૂ.આ.ભ. શ્રીમદ્વિજય કુલચન્દ્રસૂરિજી પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલ શુદ્ધિપત્રકાનુસારે પણ યથાયોગ્ય ફેરફારો કરેલા છે.
- ભાષાંતરનું પ્રૂફ રીડીંગ કરવામાં પોતાનો અમૂલ્ય સમય આપવા દ્વારા સહાય કરનારા પૂ.ગિરિભૂષણ વિજયજી મ.સા., મુ. સંયમકીર્તિ વિજયજી, મુ. રાજહંસવિજયજી તથા મુ. રાજદર્શનવિજયજી પણ વંદના/ધન્યવાદને પાત્ર છે. ખૂબ-ખૂબ વંદના/ધન્યવાદ. તથા પૂજ્યપાદ આ. શ્રી રામચન્દ્ર-ભદ્રંકર-કુંદકુંદસૂરીશ્વરજી મ. સાહેબના શિષ્યરત્ન વર્ધમાનતપોનિધિ પૂજ્યપાદ ગણિવર્ચ શ્રી નયભદ્ર વિ. મ. સા.ના શિષ્યરત્ન મુ. શ્રી જયંતપ્રભવિ. મ. સાહેબે પણ પ્રૂફ જોઈને અશુદ્ધિઓ દૂર કરી આપવાનું કાર્ય આત્મીયભાવથી કરેલ છે.

પૂ. હરિભદ્રસૂરિજીની રચના શૈલી જો કે સંક્ષિપ્ત હોવાથી, વિશેષ ગુરુપરંપરાનો અભાવ હોવાથી અને મારી મતિમંદતાને કારણે ટીકાકારના ગર્ભિત આશયો સુધી પહોંચવામાં મારી મતિ ટૂંકી પડી હોય એ સંભવિત છે, એને નકારી શકાય એમ નથી. તેથી તે તે સ્થળોએ ક્યાંક અર્થ કરવામાં મારી મતિસ્ખલના થઈ હોય તેનું હાર્દિક क्षमाયાચન કરું છું, સાથે સાથે વિદ્વદ્વર્ચોને વિનંતી કરું છું કે એ સ્ખલનાઓ તરફ મારું ધ્યાન દોરે.

પ્રાંતે ગ્રંથની શરૂઆતમાં ટીકાકારે જે પર અને અપર પ્રયોજન બતાવ્યા છે તે પ્રયોજન આપણે સૌને આ ગ્રંથના વાંચન/મનન દ્વારા શીઘ્ર પ્રાપ્ત થાય તેવી પ્રાર્થના/શુભેચ્છા સાથે...

પ્રભુવીર અવન કલ્યાણક દિન

અપાઢ સુદ - ૬, વિ.સં. ૨૦૬૬

તા. ૧૭-૭-૧૦

અમદાવાદ-તપોવન

ગુરુપાદપદ્મરેણુ

મુ. આર્યરક્ષિતવિજય

સંસ્કૃત ટીકા વાંચવાની પદ્ધતિ

ટીકાની શૈલી : ટીકાકારો મૂળગાથાના એકે એક શબ્દનો અર્થ ટીકામાં કરતા હોય છે, એટલે જ્યારે ટીકા વાંચીએ, ત્યારે મૂળગાથા બરાબર નજર સામે રાખવી અને એના જે જે શબ્દો ટીકામાં આવતા જાય, તે તે ધ્યાનથી જોતા જવું.

આમાં ટીકાની શૈલી બે પ્રકારે છે. (૧) અન્વય વિનાની ટીકા, (૨) અન્વયવાળી ટીકા. મૂળગાથાઓમાં તો બધા શબ્દો આડા-અવળા પણ હોય, જેમ સંસ્કૃત શ્લોકોમાં શબ્દો ક્રમશઃ ન હોય, એનો આપણે અન્વય કરીને અર્થ બેસાડવાનો હોય છે. એમ શાસ્ત્રોની મૂળગાથાઓમાં શબ્દો ક્રમશઃ ન હોય, એનો અર્થ પ્રમાણે અન્વય કરવાનો હોય છે. પ્રાચીન ટીકાઓની શૈલી એવી છે કે તે ટીકાઓ અન્વય પ્રમાણે ગોઠવીને નથી લખાઈ, પણ મૂળગાથામાં જે પહેલો શબ્દ હોય, તેને લખીને એનો અર્થ કરે, પછી મૂળગાથામાં રહેલા બીજા શબ્દને લઈને એનો અર્થ કરે, પછી મૂળગાથામાં રહેલા ત્રીજા-ચોથા-પાંચમા.....શબ્દને લઈને ક્રમશઃ એનો અર્થ કરે. આમ બધાનો અર્થ તો આપી દે, પણ કયા શબ્દનો કોની સાથે અન્વય કરવો એ ન પણ બતાવે, એ આપણે બેસાડવાનું હોય છે.

જ્યારે અન્વયવાળી ટીકાની શૈલી એ છે કે મૂળગાથામાં ભલે ગમે તેમ શબ્દો હોય તો પણ જો અન્વય પ્રમાણે ૩-૫-૧-૨-૪...નંબરના શબ્દો ક્રમશઃ જરૂરી હોય તો ટીકામાં પહેલા ૩ નંબરનો શબ્દ લે, પછી ૫ નંબરનો શબ્દ લે, પછી ૧-૨-૪ નંબરના શબ્દ લે, અને એનો અર્થ આપતા જાય, આમાં આપણે અન્વય ગોઠવવો ન પડે, અન્વય થઈ જ ગયેલો હોય.

આગમો ઉપરની બધી જ ટીકાઓ લગભગ પ્રથમ શૈલિવાળી છે.

હવે બેમાંથી ગમે તે શૈલિ હોય, પણ એક વાત પાકી છે કે બંનેમાં મૂળગાથાના શબ્દો તો બરાબર લેવામાં આવે છે, અને દરેકે દરેકના અર્થો પણ આપવામાં આવે છે. તુ-ચ-એવ-અપિ-ખલુ... આવા એકેએક અવ્યયોના પણ અર્થો આપવામાં આવે છે. કશું બાકી રખાતું નથી. એટલે જ ટીકા વાંચતી વખતે મૂળગાથા નજર સામે જ રાખવી અને એના કયા કયા શબ્દો આવતા ગયા અને એનો અર્થ શું કર્યો ? એ બરાબર જોતા જવું.

અહીં આ બંને શૈલિ માટે એક દૃષ્ટાન્ત જોઈએ.

નમોઽસ્તુ વર્ધમાનાય સ્પર્ધમાનાય કર્મણા । આ શ્લોકાર્ધની જો પ્રથમશૈલિ પ્રમાણે વ્યાખ્યા થાય તો કંઈક આ રીતે થાય. નમઃ = નમસ્કારઃ અસ્તુ = ભવતુ ઇતિ પ્રાર્થનાયાં, કસ્મૈ ? ઇત્યાહ વર્ધમાનાય = ચરમતીર્થકરાય, કીદશાય વર્ધમાનાય ઇત્યાહ સ્પર્ધમાનાય=સ્પર્ધા કુર્વતે । કેન સહ સ્પર્ધમાનાયેત્યાહ કર્મણા=અષ્ટપ્રકારેણાન્તરશતુષ્ણેત્યર્થઃ ।

આમાં જોઈ શકાશે કે શ્લોકના તમામે તમામ શબ્દો ટીકામાં ઉતારેલા છે, અને એનો અર્થ કરવામાં આવ્યો છે. અને બધા શબ્દો અન્વય વિના લાઈનબંધ લેવામાં આવ્યા છે.

આ જ શ્લોકાર્ધની જો બીજી શૈલિ પ્રમાણે વ્યાખ્યા થાય તો કંઈક આ રીતે થાય. કર્મણા = અષ્ટપ્રકારેણાન્તરશતુષ્ણા સહ સ્પર્ધમાનાય = સ્પર્ધા કુર્વતે વર્ધમાનાય = ચરમતીર્થકરાય નમોઽસ્તુ = નમસ્કારો ભવતુ । ભવતુ ઇતિ પ્રાર્થનાયાં, અત્ર ચતુર્થી વિભક્તિર્નમઃ અવ્યયયોગે ઇતિ ।

આ શીલિમાં ચોક્કસ દેખાય છે કે શ્લોકના તમામે તમામ શબ્દો અન્વય પ્રમાણે લઈને એનો અર્થ આપવામાં આવ્યો છે.

આ તો માત્ર સમગ્ર માટ દષ્ટાન્ત આપેલ છે. પણ આ બરાબર ધ્યાનમાં લેવા જેવું છે. જેઓ મૂળગાથાને સામે નથી રાખતા, તેઓ અર્થ કરવામાં ગરબડ કરી બેસે છે. તેઓ મૂળગાથાના શબ્દોનો અને એના અર્થરૂપે ટીકામાં લખાયેલા શબ્દોનો જુદો જુદો અર્થ કરી બેસે છે. અને પછી મુંઝવાય છે. દા.ત. વર્ધમાનાય ચરમતીર્થકરાય લખેલું હોય, તો તેઓ અર્થ આ રીતે કરે કે “વધતા એવા છેલ્લા તીર્થકરને.” તેઓ આ વાત ન સમજે કે મૂળ ગાથામાં વર્ધમાનાય શબ્દ લખેલો છે, એનો અર્થ જ ખોલેલો છે કે ચરમતીર્થકરાય.

વર્ધમાન એટલે છેલ્લા તીર્થકર.

એટલે વાંચન કરનારે મૂળગાથાના શબ્દોને બરાબર પકડી પકડીને જ ચાલવું. અને એ માટે ટીકા વાંચતી વખતે એટલે કે શબ્દ બોલવાની ટેવ બરાબર પાડવી.

દા.ત. નમોઽસ્તુ ની જે ટીકા ઉપર આપી છે. એને આ રીતે વાંચવી.

નમઃ એટલે નમસ્કાર, અસ્તુ એટલે ભવતુ... આ ક્રિયાપદ પ્રાર્થના અર્થમાં છે. વર્ધમાન એટલે છેલ્લા તીર્થકર, એ વર્ધમાન કેવા છે ? એ કહે છે કે સ્પર્ધમાનાય સ્પર્ધમાન એટલે સ્પર્ધા કરતા. કોની સાથે સ્પર્ધા કરતા ? એ કહે છે કે કર્મણા કર્મ એટલે આઠ પ્રકારના આંતરશત્રુઓ સાથે.

આમાં એટલે શબ્દથી એ ખ્યાલ આવે કે મૂળગાથાના શબ્દોનો જ અર્થ કરવામાં આવ્યો છે. એટલે બે ય શબ્દના જુદા-જુદા અર્થ નથી લેવાના.

આ રીતે વાંચવાની અને વંચાવવાની મહેનત કરીએ તો ભલે શરૂઆતમાં વાર લાગે. પણ એમાં શાસ્ત્રવાચનની પકડ જોરદાર આવી જાય. પછી તો એની મેળે જ ઝડપ વધી જાય. અને એટલે બોલ્યા વિના એની મેળે જ બધું વંચાતું જાય. (વિરતિદૂતમાંથી ઉદ્ધત)

તે સિવાય ટીકામાં ક્યાંક, ક્યાંક છાન્દસ પ્રયોગ, ચ શબ્દ સમુચ્ચયમાં, સૂત્ર ત્રિકાળ વિષયક શબ્દો વાંચવામાં આવે છે તેનો અર્થ નીચે પ્રમાણે જાણવો.

૧. છાન્દસ પ્રયોગ કે આર્ષપ્રયોગ બંને એક જ વાત છે ભાવાર્થ એક છે. શબ્દાર્થ જુદો છે. છન્દસ = વેદ. વેદમાં આવતા પ્રયોગને છાન્દસ કહેવાય છે. ઋષિએ કરેલા પ્રયોગો તે આર્ષપ્રયોગ કહેવાય છે. આમ તો કોઈપણ છંદ=શ્લોકની રચના કરવી હોય ત્યારે તેના નિતિ-નિયમો સાચવવા પડે પરંતુ મહાપુરુષોને આ નિયમ લાગુ પડતો નથી. તેથી જ્યારે મૂળગાથામાં છંદાનુશાસન વિગેરેના નિયમોનો ભંગ થતો દેખાય એટલે ટીકાકારો ટીકામાં ખુલાસો કરે કે મૂળગાથા ઋષિઓએ રચેલી હોવાથી એટલે કે આર્ષપ્રયોગ હોવાથી નિયમનો ભંગ થવા છતાં કોઈ દોષ નથી.

૨. ચ નો અર્થ સમુચ્ચય છે — સમુચ્ચયનો અર્થ એ છે કે રામો લક્ષ્મણશ્ચ ગચ્છતઃ, અહીં રામ જવાની ક્રિયા કરે છે એ જ રીતે જવાની ક્રિયા લક્ષ્મણ પણ કરે છે. ટૂંકમાં એકજાતીય ક્રિયામાં જ્યારે અનેકનો કર્તા, કર્માદિરૂપે અન્વય દર્શાવવો હોય ત્યારે સમુચ્ચય અર્થમાં ચ નો પ્રયોગ થાય છે.

૩. સૂત્ર ત્રિકાળવિષયક એ રીતે — સૂત્રમાં ભૂતકાળના બનેલા ભાવોનું, ભવિષ્યમાં બનનારા ભાવોનું અને સૂત્રરચના કાળે બનનારા ભાવોનું નિરૂપણ હોય છે. અથવા સૂરજ ઊગે છે આ ન્વાક્ય જેમ ત્રિકાળ

વિષયક છે તેમ પાપથી દુઃખ ધર્મથી સુખ મળે - આ વિધાન ત્રિકાળ વિષયક (ત્રણે કાળમાં સરખી રીતે લાગુ પડતું હોવાથી) કહેવાય છે. ત્રિકાળવર્તી મેરુપર્વત વગેરે પદાર્થોનું નિરૂપણ કરવાથી ત્રિકાળવિષયક કહેવાય છે. ખરતા પાંદડાવાળી કલ્પિત કથા દ્વારા ત્રણે કાળમાં થનારા જીવોને એક સરખો પ્રતિબોધ થાય છે, ત્રણે કાળમાં ઉપદેશ સૂત્રો પ્રસ્તુત હોય છે ક્યારેય અપ્રસ્તુત હોતા નથી. જીવન મૂલ્યોનો ઉપદેશ કરતા સૂત્રો પણ ત્રણે કાળમાં બોધપ્રદ હોવાથી શાશ્વતમૂલ્યવાળા કહેવાય. ભૂતકાળમાં કષાયશામક સૂત્રો જેટલા ઉપયોગી હતા એટલા જ આજે ઉપયોગી છે અને આવતીકાલે એટલા જ ઉપયોગી બની રહેવાના છે. વગેરે...વગેરે.... ‘સૂત્ર ત્રિકાળવિષયક’ શબ્દનો અર્થ જાણવો.

તથા ટીકામાં ષષ્ઠીવિભક્તિ અને ત્વપ્રત્યય સાથે પંચમીવિભક્તિનો પ્રયોગ પણ વારંવાર થતો હોય છે. દા. ત. “દ્રવ્યાસ્તિકનયા-લોચનાયામાગમસ્ય નિત્યત્વાત્ કર્તુરભાવ એવ ઇ” અહીં આગમશબ્દને ષષ્ઠીવિભક્તિ અને નિત્યશબ્દને ત્વપ્રત્યય સાથે પંચમીવિભક્તિ થયેલ છે. આવા પ્રયોગોનો અર્થ કેવી રીતે કરવો ? એ ખાસ જાણવા જેવું છે, જેથી ટીકાની પદ્ધતિ ખ્યાલમાં આવે. આ પંક્તિનો સીધો અર્થ આ પ્રમાણે થાય કે દ્રવ્યાસ્તિકનયની વિચારણામાં આગમનું નિત્યપણું હોવાથી આગમના કર્તાનો અભાવ જ છે.

જો વ્યવસ્થિત અર્થ કરવો હોય તો આગમશબ્દની ષષ્ઠીવિભક્તિ કાઢી નાંખીને પ્રથમાવિભક્તિમાં આગમશબ્દ લેવો. જેથી ‘આગમનું’ એવો અર્થ કરવાને બદલે ‘આગમ’ એવો અર્થ થશે. અને તેનો અન્વય ‘નિત્યત્વાત્’ શબ્દ સાથે કરવો. તેમાં પણ જે ત્વપ્રત્યય લાગેલ છે તે પણ કાઢી નાંખવો, જેથી ‘નિત્યપણું હોવાથી’ને બદલે ‘નિત્ય હોવાથી’ એવો અર્થ થશે. આમ બંને શબ્દોમાંથી ષષ્ઠી અને ત્વપ્રત્યય કાઢતાં અર્થ સુવ્યવસ્થિત થશે કે-‘આગમ નિત્ય હોવાથી આગમના કર્તાનો અભાવ જ છે.’

આ રીતે સંપૂર્ણ ટીકામાં જ્યાં જ્યાં પણ ષષ્ઠી-ત્વનો પ્રયોગ આવે ત્યાં ઉપરોક્ત પ્રમાણે અર્થ કરતા તમને ટીકા વાંચવી સહેલી પડશે. એ સિવાય કોઈક સ્થાને-“વૈયાવચ્ચનિયમસ્ય તપોભેદત્વેન ચારિત્રાંશરૂપત્વમ્ ” આવી પંક્તિ હોય ત્યારે ‘તપોભેદત્વેન’ શબ્દમાં રહેલ ‘ત્વેન’નો અર્થ ‘તરીકે હોવાથી’ એવો કરવો જેથી પંક્તિનો અર્થ આ પ્રમાણે થશે → વૈયાવચ્ચનો નિયમ (અહીં નિયમશબ્દને લાગેલ ષષ્ઠી વિભક્તિ કાઢી નાંખીને અર્થ કરવો) એ તપના ભેદ તરીકે હોવાથી (એટલે કે તપના એક પ્રકાર તરીકે હોવાથી) ચારિત્રના અંશરૂપ છે. (અહીં ત્વપ્રત્યય કાઢીને પ્રથમાવિભક્તિમાં અર્થ કરતા સુવ્યવસ્થિત અર્થ થાય.)

તથા તત્રૈતત્સ્યાત્, સ્યાદેતત્, અથ, અત્ર કશ્ચિદાહ, નનુ વિગેરે શબ્દોથી ચાલુ થતી પંક્તિ ઘણું કરીને પૂર્વપક્ષ=શંકાકારની હોય છે તે ધ્યાન રાખવું.

પ્રકાશકીય વક્તવ્ય

ગાણધર ભગવંતો રચિત આવશ્યક સૂત્રો સાગરની જેમ અતિશય ગહન (ગંભીર અર્થવાળા) છે. તેના ઉપર શ્રુતકેવલી ભગવાન ભદ્રબાહુસ્વામીજીએ ‘આવશ્યક-નિયુક્તિ’ ગ્રંથની રચના કરી. સૂરિપુરંદર ૧૪૪૪ ગ્રંથના પ્રાણેતા પૂજ્યપાદ હરિભદ્રસૂરિજીએ આ ગ્રંથ ઉપર વિસ્તૃત સંસ્કૃત ટીકાનું સર્જન કર્યું. પૂજનીય સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતો માટે આ ગ્રંથ પાયાનો મહત્વનો ગ્રંથ કહી શકાય. સૈકડો વર્ષોથી આ ગ્રંથનું અધ્યયન થતું આવ્યું છે. પણ હાલના મંદ ક્ષયોપશમવાળા સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતો માટે મૂર્ધન્ય વિદ્વાન મહાત્માઓના સંયોગ વિના આ ગ્રંથરત્નનો સંપૂર્ણ અર્થબોધ મુશ્કેલ બન્યો છે. માટે આ ગ્રંથના પદાર્થોનું સરળ શૈલીમાં સ્પષ્ટીકરણ કરતું ગુર્જર ભાષાંતર આવશ્યક બન્યું.

પૂજ્યપાદ શાસ્ત્રનપ્રભાવક પંચાસ શ્રી ચન્દ્રશેખર વિ.મ.સા.ના શિષ્યરત્ન સંસ્કૃત પાઠશાળાના કુશળ સંયોજક મુનિરાજ શ્રી જિતરક્ષિત વિ.મ.સા.ના શિષ્યરત્ન મુનિરાજ શ્રી આર્યરક્ષિત વિજય મ. સાહેબે પૂજ્ય પંચાસજી ભગવંતની પ્રેરણાને ઝીલીને આ ગ્રંથ ઉપર ગુર્જર ભાષાંતરનો સ્વત્વ પ્રયાસ આરંભ્યો અને આજે આવશ્યક નિયુક્તિના પ્રથમ બે ભાગનું પ્રકાશન કરતાં અમો ખૂબ જ આનંદ અનુભવી રહ્યાં છીએ. પૂજ્ય મુનિવરનો આ પ્રયાસ ખૂબ ખૂબ અનુમોદનીય અને આવકાર્ય છે. તથા આગામી ભાગો પણ મુનિશ્રી દ્વારા શીઘ્રપ્રકાશિત થાય એ જ અભ્યર્થના.

પ્રાકૃત-સંસ્કૃત તથા ગુજરાતી વિભાગનું સુંદર રીતે મુદ્રણ કરી આપનાર શ્રી રામાનંદ ઓફસેટ (અમદાવાદ)નો અમે આ અવસરે આભાર માનીએ છીએ.

તેમજ પ.પૂ.આ.ભ.શ્રીમદ્વિજય યશોરત્નસૂરિજીના શિષ્યરત્ન મુ. ધર્મરત્નવિજયજી મ.સાહેબની પ્રેરણાથી શ્રી ઉમરા શ્વે.મુ. જૈન સંઘે (સુરત) પોતાના જ્ઞાનનિધિમાંથી આ ગ્રંથના પ્રકાશન માટે દ્રવ્યનો સદ્વ્યય કરીને શ્રુતભક્તિનો મહાન લાભ લીધો છે. તેની અમે અંતરથી અનુમોદના કરીએ છીએ.

પ્રાણે આ ગ્રંથના વાંચન, ચિંતન, મનન દ્વારા સહુ પરમપદને પ્રાપ્ત કરો એ જ અંતરની પ્રાર્થના.....

લી.

લલિતભાઈ ધામી

પ્રેમસૂરીશ્વરજી સંસ્કૃત પાઠશાળા

વિષયાનુક્રમણિકા

ગાથા ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠ ક્રમાંક	ગાથા ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠ ક્રમાંક
	● મંગલાચરણ ● પ્રયોજનાદિનું વર્ણન ● મંગલવાદ ● મંગલ શબ્દની વ્યાખ્યા ● નામાદિ નિક્ષેપાઓની વ્યાખ્યા તથા નામાદિ મંગલો	૧ ૨ ૫ ૧૧ ૧૨	૧૦-૧૧ ૧૨ ૧૩-૧૫ ૧૬-૧૮ ૧૯-૨૦ ૨૧-૨૨	ભાષાદ્રવ્યોવડે લોકપૂર્તિના સમયો મતિજ્ઞાનના પર્યાયવાચી શબ્દો સત્પદપ્રરૂપકાદિવતઃ મતિજ્ઞાનનું સ્વરૂપવર્ણન મતિ-શ્રુતના ભેદો શ્રુતજ્ઞાનના ચૌદ ભેદો શ્રુતજ્ઞાનનો લાભ અને બુદ્ધિના આઠ ગુણો	૫૩ ૫૩ ૫૮ ૬૮ ૭૧ ૭૮
	★ પાંચજ્ઞાનરૂપ નંદી ★				
૧.	પાંચ જ્ઞાનના નામ	૨૧	૨૩-૨૪	શ્રવણવિધિ અને વ્યાખ્યાનવિધિ	૮૦
	● મતિ-શ્રુતજ્ઞાનના શબ્દની વ્યાખ્યા ● મતિ-શ્રુતની સામ્યતા ● અવધિ શબ્દની વ્યાખ્યા અને મતિ-શ્રુત સાથે સામ્યતા ● કેવલ શબ્દની વ્યાખ્યા અને મનઃપર્યવજ્ઞાન સાથે સામ્યતા ● મતિ-શ્રુતનો પરસ્પર ભેદ, પાંચ જ્ઞાનના ક્રમનું પ્રયોજન ● મતિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ (શ્રુત-અનિશ્ચિત મતિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ)	૨૧ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬	૨૫-૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨-૩૫ ૩૬	અવધિજ્ઞાનના ભેદો અવધિના નિક્ષેપા જઘન્યાવધિ ક્ષેત્ર ઉત્કૃષ્ટાવધિક્ષેત્ર મધ્યનાવધિક્ષેત્ર દ્રવ્યાદિમાં જેની વૃદ્ધિમાં જેની વૃદ્ધિ થાય તે	૮૧ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૨
૨.	શ્રુતનિશ્ચિતમતિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ	૨૭	૩૭	કાલ કરતાં ક્ષેત્રની સુક્ષ્મતા	૯૭
૩.	અવગ્રહાદિનું સ્વરૂપ	૨૮	૩૮	જઘન્યાવધિમાં દેખાતા દ્રવ્યો	૯૮
૪.	અવગ્રહાદિનું કાલપ્રમાણ	૩૩	૩૯-૪૦	વર્ગકાઓનું સ્વરૂપ	૯૯
૫.	શ્રોત્રેન્દ્રિયાદિની પ્રાપ્તાપ્રાપ્ત વિષયતા	૩૫	૪૧	ગુરુલઘુ અને અગુરુલઘુ દ્રવ્યો	૧૦૬
	● ઈન્દ્રિયોનું વિષયપ્રમાણ ● ચક્ષુ અને મન અપ્રાપ્યકારી	૩૫ ૩૮	૪૨-૪૩	અવધિમાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને કાળનો પરસ્પર સંબંધ	૧૦૭
૬.	મિશ્રવાસિત દ્રવ્યોનું શ્રવણ	૪૩	૪૪-૪૫	પરમાવધિના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને કાળ	૧૧૦
૭.	કાયિકાવાયિકયોગવડે શબ્દ દ્રવ્યોનું ક્રમશઃ શ્રવણમુંચન	૪૫	૪૬-૪૭	તિર્યંચ-નારકના અવધિનું જઘન્યેતર પ્રમાણ	૧૧૪
	● કાયયોગ એ જ શબ્દયોગ અતઃ મનોયોગ	૪૬	૪૮-૫૧	વૈમાનિક દેવોના અવધિનું ઊર્ધ્વ-અધો-તિર્યંચ ક્ષેત્રપ્રમાણ	૧૧૭
૮.	ત્રિવિધ શરીરમાં રહેલા આત્મપ્રદેશોવડે ભાષાનું શ્રવણ (જીવની સપ્રદેશતાની સિદ્ધિ)	૪૮	૫૨	વૈમાનિક સિવાયના દેવોનું સામાન્યથી અવધિક્ષેત્ર પ્રમાણ	૧૧૮
			૫૩	જઘન્યોત્કૃષ્ટ અને પ્રતિપાતી-અપ્રતિપાતી અવધિજ્ઞાન	૧૨૦

ગાથા ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠ ક્રમાંક	ગાથા ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠ ક્રમાંક
૫૬-૫૫	સ્તિબુદ્ધ વિગેરે અવધિના આકારો	૧૨૧		કમના ભેદો, અનાનુપૂર્વાના ભાંગાઓની પ્રાપ્તિનો ઉપાય,	
૫૬	દેવ-નારકોને અનુગામી, શેષોને ત્રણ પ્રકારે અવધિજ્ઞાન	૧૨૩	૮૦-૮૨	ઉપોદ્ધાતનિયુક્તિનો અવસર	૧૪૯
૫૭-૫૮	લેખાદિને આશ્રયી જઘન્યેતર અવધિનુ અવસ્થાન	૧૨૪	૮૩-૮૬	ઉપોદ્ધાતનિયુક્તિનું મંગલ (તીર્થનું સ્વરૂપ)	૧૭૩
૫૯	દ્રવ્યાદિને આશ્રયી વૃદ્ધિ-હાનિ	૧૨૬		આવશ્યકાદિશ્રુતજ્ઞાનનિયુક્તિની પ્રતિજ્ઞા	૧૮૦
૬૦-૬૩	તીવ્ર-મંદ તથા પ્રતિપાતોત્પાદકાર	૧૨૮	૮૭	સામાયિકનિયુક્તિની પ્રતિજ્ઞા (દ્રવ્યપરંપરાનું દૃષ્ટાન્ત)	૧૮૩
૬૪	અવધિજ્ઞાનમાં જઘન્યાદિથી ફેટલા કપાયો કેખાય ?	૧૩૧	૮૮	નિયુક્તિશબ્દનો અર્થ	૧૮૫
૬૫-૬૬	જ્ઞાન દર્શન, વિભંગ અને કસકાર	૧૩૨	૮૯-૯૨	તીર્થકર-ગણધરેની શીલાદિ સંપત્તિ	૧૮૬
૬૭	આત્મા-અખાત્માવધિનુ ક્ષેત્ર પ્રમાણ	૧૩૫	૯૩	સૂતરચન્દ્ર, તેનું પ્રયોજન	૨૦
૬૮-૭૦	ગત્યાદિદ્વારોનો અતિદેશ અને ઋદ્ધિઓનું વર્ણન	૧૩૭	૯૪-૯૭	શ્રુતજ્ઞાનની શરૂઆત અતઃ તેનો સાર નિર્વાણ	૨૦૨
૭૧-૭૫	વાસુદેવાદિનું શારીરિક બલ મનઃપર્યવેશાનનું સ્વરૂપ	૧૪૧	૯૮-૧૦૧	પવન વિનાના વહાણની જેમ તપ-સંયમ વિનાની વ્યક્તિને શ્રુતમાત્રથી મોક્ષાભાવ	૨૦૪
૭૬	કેવલજ્ઞાનનું સ્વરૂપ	૧૪૩		આંધળાને કરોડો દીપકોની જેમ ચારિત્રરહિત જીવનું ઘણું શ્રુત પણ નિરર્થક	૨૦૬
૭૭	પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થોની દેશના અને તે દેશના વચનયોગ છે.	૧૪૫	૧૦૨	આંધળા અને ધાગળાનું દૃષ્ટાન્ત	૨૦૮
૭૮	સ્વ-પર પ્રકાશક હોવાથી શ્રુતજ્ઞાનનો અધિકાર	૧૪૮	૧૦૩	જ્ઞાનાદિ ત્રિકના સમાયોગમાં મોક્ષ	૨૧૨
	★ પીઠિકા વિવરણ સમાપ્ત ★		૧૦૪	કપાયોના ક્ષયમાં જ કેવલજ્ઞાન આઠ કર્મની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિવાળાને સામાયિકમાત્રનો અલાભ	૨૧૪
	★ ઉપક્રમાદિનું સ્વરૂપ ★		૧૦૫	ન્યૂન કોટાકોટી સાગરોપમ થતાં અન્યતર સામાયિકનો લાભ	૨૧૬
	● શ્રુતજ્ઞાનનો અનુયોગ, શાસ્ત્રની શરૂઆતમાં નંદી અધ્યયનના અર્થનું કથન અનાવશ્યક, આવશ્યક શબ્દનો અર્થ, આવશ્યકના નિર્દેશ, અગીતાર્થ - અસંવિગ્નનું દૃષ્ટાન્ત, આવશ્યકના એકાર્થિક નામો, શ્રુત અને સ્કધના નિર્દેશ, છ અધ્યયનના છ વિષયો, ઉપક્રમાદિ ચાર અનુયોગ દ્વારોનું સ્વરૂપ, ઉપક્રમના ભેદો, બ્રાહ્મણિ વિગેરેના દૃષ્ટાન્તો, ગુરુની મારાધનનું મહત્ત્વ, શાસ્ત્રીયોપ-		૧૦૬	● દેશવિરતી વિગેરેનો પ્રાપ્તિકાળ	૨૧૮
			૧૦૭	અનંતાનુબંધી વિગેરે	૨૨૬
			૧૦૮-૧૧૧	કપાયોનું ફળ	૨૨૭
			૧૧૨-૧૧૩	સંજવલનના ઉદયમાં અતિચાર, શેષમાં છેદ, તથા બાર કપાયોના ક્ષયાદિથી ચારિત્ર	૨૩૧

ગાથા ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠ ક્રમાંક	ગાથા ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠ ક્રમાંક
૧૧૪-૧૧૫	પાંચ પ્રકારના ચારિત્રનું સ્વરૂપ	૨૩૩	૧૫૩-૧૫૪	પ્રથમકુલકરનો પૂર્વભવાદિ	૩૨૪
૧૧૬-૧૧૭	ઉપશમશ્રેણીનું સ્વરૂપ	૨૪૧	૧૫૫-૧૬૮	કુલકરોના નામ, પ્રમાણ, સંઘવણ, સંસ્થાન, વર્ણ, સ્ત્રીઓના નામાદિ, આયુષ્ય, કુલકરભાગ, ગતિ, સ્ત્રીઓ અને હસ્તિઓની ગતિ, નીતિ માણવકનિધિમાંથી ભરતને દંડનીતિની પ્રાપ્તિ	૩૨૭
૧૧૮-૧૨૦	કથાઓની દુષ્ટતા	૨૪૫			
૧૨૧-૧૨૬	ક્ષપકશ્રેણીનું સ્વરૂપ	૨૪૭			
૧૨૭	કેવલીની સર્વદર્શિતા	૨૫૩			
૧૨૮	જિનપ્રવચનોત્પત્તિ, પ્રવચનના એકાર્થિક નામો, દ્વારવિધિ વગેરે દ્વારો	૨૫૪	૧૬૯		
૧૨૯-૧૩૧	પ્રવચનાદિના એકાર્થિક નામો	૨૫૬	૧૭૦	ઋષભવક્તવ્યતા પ્રતિપાદક દ્વારગાથા	૩૩૫
૧૩૨	અનુયોગના નિષેધા	૨૬૦	૧૭૧-૧૭૨	ઋષભદેવના પૂર્વભવો	૩૩૬
૧૩૩	અનુયોગ/અનનુયોગના દષ્ટાન્તો	૨૬૫	૧૭૩-૧૭૪	વૈદ્યપુત્રવડે સાધુની ચિકિત્સા	૩૪૨
૧૩૪	ભાવવિષયક અનુયોગાદિના દષ્ટાન્તો	૨૭૨	૧૭૫-૧૭૮	ઋષભદેવના પૂર્વભવો અને તીર્થકરત્વની નિકાયના	૩૪૩
૧૩૫	ભાષકાદિનું સ્વરૂપ	૨૮૨	૧૭૯-૧૮૧	વીશસ્થાનકોનું સ્વરૂપ	૩૪૭
૧૩૬	વ્યાખ્યાનવિધિમાં ગાથાદિના દષ્ટાન્તો	૨૮૪	૧૮૨	કયા તીર્થકરે કેટલા સ્થાનકોની આરાધના કરી ?	૩૪૯
૧૩૭	શિષ્યના દોષ-ગુણો	૨૮૩	૧૮૩	જિનનામકર્મનું વેદન, તેનો બંધ-કાળ	૩૪૯
૧૩૮	ગુરુની આરાધનાથી શ્રુતની પ્રાપ્તિ	૨૮૪	૧૮૪	જિનનામનો બંધ માત્ર મનુષ્યગતિમાં	૩૫૦
૧૩૯	શિષ્યની પરીક્ષામાં મગશૈલાદિના દષ્ટાન્તો	૨૯૫	૧૮૫	ઋષભદેવનો જન્મ	૩૫૨
	★ ઉપોદ્ધાતનિર્યુક્તિ ★		●	મ. હેમચન્દ્રસૂરિકૃત ટિપ્પણી પરિશિષ્ટ-૧	૩૫૩
૧૪૦-૧૪૧	ઉદ્દેશાદિ દ્વારો	૩૦૪			
૧૪૨-૧૪૩	ઉદ્દેશ-નિર્દેશના નિષેધા	૩૧૦			
૧૪૪	નયોની અપેક્ષાએ નિર્દેશનો વિચાર	૩૧૩			
૧૪૫	નિર્ગમના નિષેધા	૩૧૭			
	● વીરજિનાદિની વક્તવ્યતા ●				
૧૪૬	નયસારના ભવમાં સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ	૩૨૦			
૧૪૭-૧૪૮	દેવભવ અને મરીચિનો જન્મ	૩૨૨			
૧૫૦-૧૫૧	કુલકરોનો કાળ અને ક્ષેત્ર	૩૨૩			
૧૫૨	કુલકરસંબંધી દ્વારગાથા	૩૨૪			

★ નિર્યુક્તિ ગાથાઓનું વર્ગીકરણ ★

ભાગ-૧	૧ - ૧૮૫
ભાગ-૨	૧૮૬ - ૬૪૧
ભાગ-૩	૬૪૨ - ૮૭૯
ભાગ-૪	૮૮૦ - ૧૦૫૫
શેષ ભવિષ્યમા	

દેશાન્તોની અનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠ ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠ ક્રમાંક
૧. વર્ગજ્ઞાઓનું સ્વરૂપ સમજવા કૃતિકર્ણ ધનપતિનું દેશાન્ત	૧૦૦	★ ભાવવિષયક અનુયોગ / અનનુયોગના દેશાન્તો ★	
૨. નો-આગમથી લોકોત્તર દ્રવ્યાવશ્યક ઉપર અર્ગીતાર્થ - અસંવિગ્નનું દેશાન્ત	૧૫૨	૧૫. શ્રાવક પત્ની	૨૭૨
૩. અપ્રશસ્તભાવોપક્રમ ઉપર બ્રાહ્મણી વિગેરેના દેશાન્તો	૧૬૨	૧૬. સાપ્તપદિક	૨૭૩
૪. પ્રશસ્તભાવોપક્રમ ઉપર વિનયી શિષ્યનું દેશાન્ત	૧૬૫	૧૭. કોંકણક	૨૭૫
૫. દ્રવ્યપરંપરા ઉપર ચિત્રકારપુત્રનું દેશાન્ત	૧૮૫	૧૮. નોગિયો	૨૭૬
૬. સ્ત્રીલંપટ સુવર્ણકારનું દેશાન્ત	૧૮૧	૧૯. કમલામેલા	૨૭૭
૭. કાચબાના શોકનું દેશાન્ત	૨૦૬	૨૦. શાંબનું સાહસ	૨૮૦
૮. અંધ અને પંચુનું દેશાન્ત	૨૧૧	૨૧. શ્રેણિકનો કોપ	૨૮૧
૯. સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિદર્શક પલ્યાદિના દેશાન્તો	૨૨૧	★ વ્યાખ્યાનવિધિ ઉપર દેશાન્તો ★	
★ અનુયોગ/અનનુયોગના દેશાન્તો ★		૨૨. રોગિષ્ઠ ગાય	૨૮૬
૧૦. ગાય અને વાછરડું	૨૬૫	૨૩. ચંદનકંથા	૨૮૭
૧૧. કુબ્જા ઠાસી	૨૬૬	૨૪. શ્રેણિ પુત્રીઓ	૨૯૦
૧૨. સ્વાધ્યાય	૨૬૭	૨૫. મ્લેચ્છો	૨૯૨
૧૩. બહેરું કુટુંબ	૨૬૮	૨૬. શિષ્યપરીક્ષા માટેના મગશૈલાદિના દેશાન્તો	૨૯૫
૧૪. ગામડીયો	૨૬૯	૨૭. ભરવાડજનું દેશાન્ત	૩૦૩
		૨૮. નયસારનો ભવ	૩૨૦
		૨૯. પ્રથમ કુલકરનો પૂર્વભવ	૩૨૫
		૩૦. ધનસાર્યવાહનો ભવ	૩૩૮
		૩૧. (ઋષભનાથનો) વૈદ્યપુત્ર તરીકેનો પૂર્વભવ	૩૪૦

સૌ સાથે મળી કરીએ શ્રુતબો સમુદ્યાર

જિનશાસનમાં સૌથી મહત્વનું સ્થાન છે જિનમંદિર અને જિનાગમ. જિનમંદિર માટે આજે ચારેબાજુ જાગૃતિ સારી છે, પરંતુ જિનાગમ માટેની જાગૃતિ અલ્પ પ્રમાણમાં છે.

સાંભળ્યું છે કે જૈનસંઘના અનેક જ્ઞાનભંડારોમાં હસ્તલિખિત પ્રતો પડેલી છે જે પ્રતોની એકાદ નકલ જ છે. પૂર્વેના મહાપુરુષોએ મહેનત કરીને આગમના દોહન સ્વરૂપ ગ્રંથોની રચના કરી હતી. પરંતુ તેની અનેક નકલો નષ્ટ થઈ ગઈ છે. પૂ. આ. હરિભદ્રસૂરિ, પૂ. મહોપાધ્યાય યશોવિજય મ. સા. આદિના ગ્રંથો અત્યંત અલ્પ પ્રમાણમાં જ આજે ઉપલબ્ધ છે. તે તે ગ્રંથોને આજની લીપીમાં લીપ્યાંતર કરવાની ખૂબ જ જરૂર છે. તથા જે પ્રાચીન ગ્રંથો છે તેનું સંશોધન કરવાની તાતી જરૂર છે. તે માટે જ્ઞાનખાતાની રકમો પણ ઘણી મળી શકે તેમ છે પરંતુ આ બધાનું સંકલન જરૂર છે. તે માટે શ્રીમદ્વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી સંસ્કૃત પાઠશાળા દ્વારા લીપ્યાંતર અને સંશોધન કાર્ય શરૂ કરેલ છે. જે વ્યક્તિઓને હસ્તલેખન, લીપ્યાંતર અને સંશોધન કાર્યમાં રસ હોય તેઓએ નીચેના સરનામે પત્ર લખવા વિનંતી છે.

તથા જૈનસંઘમાં આગવું સ્થાન સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતોનું છે. તેઓને દીક્ષા આપ્યા બાદ પઠન-પાઠનની વ્યવસ્થા પુરતી થાય તે માટે સ્થાને-સ્થાને તપોવન, સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતોની પાઠશાળા શરૂ કરી / કરવાની ભાવના છે. તેથી જે ક્ષેત્રમાં આવા વિદ્યાપીઠોની જરૂર હોય તે ક્ષેત્રસંબંધી માહિતી તમારા તરફથી અમને પ્રાપ્ત થાય એવી આપ સૌ પાસે આશા રાખીએ છીએ. તથા આવી વિદ્યાપીઠો માટે આપશ્રીના પરિચિત વર્ગમાં જેમણે પોતાની લક્ષ્મીનો સદ્વ્યય કરવાની ભાવના હોય તેઓએ નીચેના સરનામે સંપર્ક કરવો.

તપોવન સાધુ-સાધ્વી વિદ્યાપીઠ

પ્રેરણાદાતા : પૂ. પં. પ્રવર ચંન્દ્રશેખર વિજયજી મ.સા.

સંયોજક : પૂ. મુનિશ્રી જિતરક્ષિત વિજયજી મ.સા.

* શ્રીમદ્વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી સંસ્કૃત પાઠશાળા *

તપોવન સંસ્કાર પીઠ, મુ. અમીયાપુર, પોસ્ટ સુઘડ, તા.જી. ગાંધીનગર-૩૮૨૪૨૪.

ફોન : (૦૭૯) ૨૯૨૮૯૭૩૮, ૩૨૫૧૨૬૪૮,

॥ अहम् ॥

શ્રુતકેવલિશ્રીમદ્ભદ્રબાહુસ્વામિસૂત્રિતા

શ્રીમદ્ભવવિરહાઙ્કિતહરિભદ્રસૂરિપ્રણીતશિષ્યહિતાવૃત્તિ*સમેતા

શ્રીઆવશ્યકનિર્યુક્તિ:

ભાષાંતરકર્તાનું મંગલાચરણ

5

પ્રણમ્ય પરમેષ્ઠિનં, સ્વપરબોધપ્રાપ્તયે ।

હરિભદ્રીયટીકાયા અનુવાદો વિલિખ્યતે ॥૧॥

ગાથાર્થ : પરમેષ્ઠિ ભગવંતોને નમસ્કાર કરીને સ્વ-પરબોધની પ્રાપ્તિ માટે હરિભદ્રીયટીકાનો અનુવાદ લખાય છે.

ટીકાકારનું મંગલાચરણ

10

પ્રણિપત્ય 'જિનવરેન્દ્રં, વીરં' શ્રુતદેવતાં ગુરૂન્ સાધૂન્ ।

આવશ્યકસ્ય વિવૃત્તિ, ગુરુપદેશાદહં વક્ષ્યે ॥૧॥

યદ્યપિ 'મદ્મા તથા'ઽન્યૈઃ, કૃતાઽસ્ય વિવૃત્તિસ્તથાપિ સંક્ષેપાત્ ।

તદ્વુર્ચિસત્ત્વાનુગ્રહેતોઃ ક્રિયતે પ્રયાસોઽયમ્ ॥૨॥

હહાવશ્યકપ્રાં રમ્ભપ્રયાસોઽયુક્તઃ, પ્રયોજનાદિરંહિતત્વાત્, કણ્ઠકશાખાં મર્દનવત્ 15

ગાથાર્થ : જિનવરોમાં ઇન્દ્રસમાન વીરસ્વામીને, શ્રુતદેવતાને, ગુરુઓને અને સાધુઓને નમસ્કાર કરીને ગુરુના ઉપદેશને અનુસાર આવશ્યક નામના ગ્રંથની ટીકાને હું કહીશ.

ગાથાર્થ : જો કે મારા વડે અને અન્યો વડે આ ગ્રંથની ટીકા કરાયેલી છે છતાં સંક્ષેપરુચિવાળા જીવો ઉપર ઉપકાર કરવા માટે સંક્ષેપથી આ ટીકા રચવારૂપ પ્રયાસ કરાય છે.

૧. અનેનામીષ્ટદેવતાસ્તવઃ (અભિયુક્તૈરિજ્યતે इत्यमीष्टः) जिनाः अवधिजिनादयस्तेषु वराः 20
કેવલિનસ્તેષામિન્દ્રઃ । ૨. અનેનાભિમતદેવતાસ્તવઃ (अभिमन्यते विघ्नविघातकत्वेनेत्यभिमता
शासनदेवतादिः) । ૩. શ્રુતાધિષ્ઠાત્રી દેવતા શ્રુતદેવતા, શ્રુતરૂપા દેવતા શ્રુતદેવતેતિવિગ્રહે તુ
નાભિમતદેવતાત્વં કિન્તુ અધિકૃતદેવતાત્વં સ્યાત્, અસ્યા જ્ઞાનાવરણીયક્ષયોપશમસાધકત્વેન પ્રણિપાતો
નાનુચિતઃ, “સુયદેવયે” ત્યાદિવચનાત્ । અનેનાવિસ્તત્વેઽપિ શ્રુતદેવતાયાઃ સ્તવનીયતા જ્ઞાપિતા,
મિથ્યાત્વાપાદનં તુ સિદ્ધાન્તાચરણોભયોત્તીર્ણમેવ । ૪. અનેનાધિકૃતદેવતાસ્તવઃ (शास्त्रप्रणेतृत्वेनाधिक्रियते 25
इत्यधिकृता) । ૫. સાધુત્વાવ્યભિચારાદુપાધ્યાયવાચનાચાર્યગણાવચ્છેદકાદયઃ । ૬. વિવૃત્તં
વિસ્તરતોઽભિયુક્તૈરેભિરિતિ ધ્વનિતં, ચતુરશીતિસહસ્રપ્રમિતં ચ તદિતિ પ્રધોષઃ । ૭. અનેનાસ્યાઃ
સમૂલતામાહ । ૮. સંક્ષેપરુચિજીવોપકારાય તન્નિમિત્તમાશ્રિત્યેતિ વા । (H) મલધારીય હેમચન્દ્રસૂરિજીની
ટિપ્પણીમાં આ પદાર્થ જણાવેલ છે. તે ટિપ્પણી પરિશિષ્ટ નં. ૧માં આપેલી છે. ★ પ્રસ્તાવનાના વિભાગમાં
આપેલ ‘સંસ્કૃત ટીકા વાચવાની પદ્ધતિ’ નામનો લેખ અભ્યાસુવર્ગને અવશ્ય વાચવા વિનંતિ છે. 30

इहावश्यकप्रांरम्भप्रयासोऽयुक्तः, प्रयोजनादिरहितत्वात्, कण्टकशाखां मर्दनवत्
इत्येवमाद्याशङ्कान्नोदाय प्रयोजनादि पूर्व प्रदर्श्यत इति, उक्तं च -

“प्रेक्षावतां प्रवृत्त्यर्थ, फलादित्रितयं स्फुटम् ।

मङ्गलं चैव शास्त्रादौ, वाच्यमिष्टार्थसिद्धये ॥१॥”

- 5 “इत्यादि । अतः प्रयोजनमभिधेयं सम्बन्धो मङ्गलं च यथावसरं प्रदर्श्यत इति । तत्र
प्रयोजनं तावत् परापरभेदभिन्नं द्विधा, पुनरेकैकं कर्तृश्रोत्रपेक्षया द्विधैव, तत्र द्रव्या-
स्तिकनयालोचनायामागमस्य नित्यत्वात् कर्तृभाव एव, “इत्येषा द्वादशाङ्गी न कदाचिन्नासीत्,
न कदाचिन्न भविष्यति, न कदाचिन्न भवति” इतिवचनात् । पर्यायास्तिकनयालोचनायां

- 10 टीકાર્થ : કાંટાવાળી શાખાઓનું મર્દન કરવામાં કોઈ પ્રયોજન ન હોવાથી આવી શાખાઓનું
મર્દન જેમ અયુક્ત છે તેમ આ ગ્રંથની ટીકા રચવામાં પણ કોઈ પ્રયોજનાદિ ન હોવાથી તમારો
આ પ્રયાસ અયુક્ત જ છે.

- સમાધાન :- તમને આવી શંકા થવી એ યુક્તિયુક્ત છે, માટે તમારી શંકાને દૂર કરવા
પ્રથમ પ્રયોજનાદિ દેખાડાય છે. કહ્યું છે કે “શાસ્ત્રમાં બુદ્ધિમાન જીવોની પ્રવૃત્તિ થાય તે માટે
સ્પષ્ટ રીતે શાસ્ત્રની શરૂઆતમાં પ્રયોજનાદિત્રિકને અને ઇષ્ટ અર્થની સિદ્ધિ થાય તે માટે મંગલને
15 કહેવા યોગ્ય છે.” ॥ ૧ ॥ આથી પ્રયોજન, અભિધેય (વિષય), સંબંધ અને મંગલને યથા
અવસરે એમ દેખાડીશું. તેમાં પ્રથમ પ્રયોજન દેખાડાય છે. તેના પર(પરંપર) અને અપર
(અનંતર) એમ બે પ્રકાર છે. વળી તે પ્રત્યેક કર્તા અને શ્રોતાની અપેક્ષાએ બે પ્રકારે છે. આમ
તેના ચાર ભેદ પડે છે. તેમાં પ્રથમ કર્તાનું શું પ્રયોજન છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર દેતા પહેલા આ
ગ્રંથના કર્તા વિષે એ નયથી વિચારણા કરાય છે. એક દ્રવ્યાસ્તિક નય કે જે આગમને નિત્ય
20 માનતો હોવાથી આગમના કર્તા આ નયની અપેક્ષાએ નથી, કારણ કે “દ્વાદશાંગી ભૂતકાળમાં
નહોતી એવું નથી, વર્તમાનમાં નથી એવું નથી અને ભવિષ્યમાં નહીં હોય એવું પણ નથી”

૧. ચિકીર્ષિતાયામાવश्यकविवृतौ । ૧૦. सूत्रार्थोभयरूपस्यावश्यकस्य । ૧૧. अभिधेयसंबन्धौ
મङ્ગલં ચ । ૧૨. काकदन्तपरीक्षाषडपूपादिवाक्यदृष्टान्तयोरुपलक्षकमिदम् । ૧૩. पूर्वाचार्यैः प्ररूपितं,
मयेति शेषः । ૧૪. चर्चितविषयसाम्प्रत्याय । ૧૫. अविद्येन पारगमनादिरूपेष्टार्थसिद्धिः । ૧૬. सिद्धार्थ
25 सिद्धसंबन्धं श्रोतुं श्रोता प्रवर्तते इत्यादिवाक्यग्रहः । ૧૭. उक्तनियमात् । ૧૮. परं प्रकृष्टम् अपरं
तत्साधनभूतं फलम् । ૧૯. उपदेशस्योभयाश्रितत्वात् । ૨૦. इष्टावधारणार्थः, उभयोरुभयफलास्पदता
तेन । ૨૧. कर्तृप्रयोजनाविचारे “नत्थि नह्नि विहूणं सुत्तं अत्थो व जिणमए किंची”ति
वचनानयविचारणामाह-तत्रेत्यादिना । ૨૨. अर्थरूपस्य (जीवादेवाच्यस्य) । ૨૩. सर्वक्षेत्रापेक्षया
(विदेहेषु तु सर्वदाभावः सूत्रस्य) श्रुतवतामविनाशात्पर्यायाणां द्रव्याभेदात् । ૨૪. इत्यभिप्रायवन्त्या-
30 दिशास्त्रवाक्यात्, तात्पर्यं तु त्रिकालावस्थायित्वे ।

ચાનિત્યત્વા^{૨૬}તત્સદ્ભાવ^{૨૭} ઇતિ । તત્ત્વાલોચનાયાં તુ સૂત્રાર્થોભયરૂપત્વાદાગમસ્ય અર્થાપેક્ષયા નિત્યત્વાત્ સૂત્રરચ^{૨૮}નાપેક્ષયા ચાનિત્યત્વાત્ કથञ्चित્ કર્તૃસિદ્ધિરિતિ । તત્ર^{૨૯} સૂત્રકર્તુઃ પરમપર્વાપ્રાપ્તિઃ અપરં સત્ત્વાનુગ્રહઃ, તદર્થપ્રતિપાદયિતુઃ કિં પ્રયોજનમિતિ ચેત્, ન કિञ્ચિત્, કૃતકૃત્ય^{૩૦}ત્વાત્, પ્રયોજનમન્તરેણાર્થપ્રતિપાદનપ્રયાસોઽયુક્તઃ ઇતિ ચેત્, ન, તસ્ય^{૩૧} તીર્થકરનામ-ગોત્રવિપાકિત્વાત્, વક્ષ્યતિ ચ^{૩૨}—“તં ચ કહં વેદજ્ઞઃ ?, અગિલાં ધમ્મદેસણાદીહિ”^{૩૩} ઇત્યાદિના । 5 શ્રોતૃણાં^{૩૪} ત્વપરં^{૩૫} તદર્થાધિગમઃ, પરં મુક્તિરેવેતિ । કથમ્ ? જ્ઞાનક્રિયાભ્યાં મોક્ષસ્તન્મયં ચાવશ્યકમિતિકૃત્વા, નાવશ્યકશ્રવણમન્તરેણ વિશિષ્ટજ્ઞાનક્રિયાવાપ્તિરુપજાયતે, કુતઃ ?,

આવું વચન છે. બીજો પર્યાયાસ્તિક નય કે જે આગમને અનિત્ય માનતો હોવાથી આગમના કર્તા આ નયની અપેક્ષાએ છે. પરમાર્થથી જોઈએ અર્થાત્ પ્રમાણથી વિચારીએ તો આગમ એ સૂત્ર અને અર્થ-ઉભયરૂપ હોવાથી અર્થની અપેક્ષાએ નિત્ય છે અને સૂત્રની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે તેથી 10 સૂત્રની અપેક્ષાએ (કથયિત્) કર્તાની સિદ્ધિ થાય છે. આમ કર્તાની સિદ્ધિ થતાં સૂત્રકર્તાનું પર પ્રયોજન મોક્ષપ્રાપ્તિ અને અપર પ્રયોજન જીવો ઉપર ઉપકાર કરવો (સમ્યગ્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરાવવી) છે.

શંકા :- આગમના અર્થનું પ્રતિપાદન કરનારાઓનું (તીર્થકરોનું) શું પ્રયોજન છે ?

સમાધાન :- તેઓ પોતે કૃતકૃત્ય હોવાથી કોઈ પ્રયોજન નથી.

શંકા :- પ્રયોજન વિના અર્થનું પ્રતિપાદન કરવું એ ઉચિત નથી. 15

સમાધાન :- ના, તે (પ્રયાસ) તીર્થકરનામ ગોત્ર (અહીં ગોત્ર શબ્દ સંજ્ઞા અર્થમાં છે, તેથી તીર્થકરનામ એ છે સંજ્ઞા=નામ જેની એવું જે કર્મ તે તીર્થકરનામગોત્ર) કર્મના ઉદયવાળો છે, અર્થાત્ ઉદયમાં થનારો છે, કારણ કે આગળ કહેશે કે “તે (તીર્થકરનામકર્મ) કેવી રીતે ભોગવાય છે ?” ઉત્તર :- ગ્લાનિ વિના ધર્મદેશનાદિ વડે આ કર્મ ભોગવાય છે” વિ. આમ તીર્થકરનામકર્મના ઉદયને કારણે જ અર્થનું પ્રતિપાદન થાય છે. શ્રોતાઓનું અપર પ્રયોજન શાસ્ત્રાર્થનો બોધ થવો 20 અને પર પ્રયોજન મોક્ષની પ્રાપ્તિ જ છે.

શંકા :- પરંપરાએ મોક્ષની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય ?

સમાધાન :- મોક્ષની પ્રાપ્તિ જ્ઞાન અને ક્રિયા વડે થાય છે. આ આવશ્યકગ્રંથ તન્મય (જ્ઞાનક્રિયા ઉભયરૂપ) છે. માટે આ ગ્રંથ દ્વારા પરંપરાએ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. વિશિષ્ટ (જેનાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય એવી) જ્ઞાનક્રિયાની પ્રાપ્તિ આ ગ્રંથના શ્રવણ વિના થતી નથી, કારણ કે આ 25

૨૫. ઉત્પત્તિભાવવત્ત્વાત્ । ૨૬. કર્તૃસદ્ભાવઃ । ૨૭. નયયોરેકદેશગ્રાહિત્વાત્સ્યાદ્વાદ-શ્રુતરૂપપ્રમાણવિચારણાદર્શનાય । ૨૮. ગણભૃદ્વિહિતાં સૂત્રચનામપેક્ષ્ય । ૨૯. વયઃશક્તિશીલે ઇતિ તુ, યાજ્ઞકાદિભિરિત્યસ્યાકૃતિ-ગણત્વાદ્વા તુજપિ । ૩૦. પ્રયોજનં પરં મુક્તિઃ, સા પ્રાપ્તકેવલત્વાત્ ‘મોક્ષે ભવે ચે’તિ વચનાન્નોદેશ્યા, અવશ્યમ્ભાવિની ચ સેતિ કૃતકૃત્યઃ । ૩૧. પ્રયાસસ્ય તીર્થકૃતો વા । ૩૨. (ગાથા ૧૮૩) । ૩૩. ગ્રન્થેન । ૩૪. અલ્પવક્તવ્યત્વાત્ સૂત્રીકટાહન્યાયેનાદાવપરં । ૩૫. સૂત્રાર્થોભયાગમવાચ્યાવબોધઃ । 30 ૩૬. પરમપદાનુકૂલા ।

તત્કારણત્વાત્તદવાપ્તેઃ, તદવાપ્તૌ ચ પારમ્પર્યેણ મુક્તિસિદ્ધેઃ इत्यतः પ્રયોજન-
વાનાવશ્યકપ્રારમ્ભપ્રયાસ इति । तदभिधेयं तु सामायिकादि । संबन्धश्च उपायोपेयभावलक्षणः
तर्कानुसारिणः प्रति, कथम् ?, उपेयं सामायिकादिपरिज्ञानं मुक्तिपदं वा, उपायस्तु आवश्यक
कमेव वचनरूपा पन्नमिति, यस्मात्ततः सामायिकाद्यर्थनिश्चयो भवति, सति च तस्मिन्
5 सम्यग्दर्शनादिवैमल्यं क्रियाप्रयत्नश्च, तस्माच्च मुक्तिपदप्राप्तिरिति । अथवा उपोद्घातनिर्युक्तौ
“उद्देसे निद्देसे य” इत्यादिना ग्रन्थेन सप्रपञ्चेन स्वयमेव वक्ष्यति । कश्चिं दाह-
अधिगतशास्त्रार्थानां स्वयमेव प्रयोजनादिपरिज्ञानात् शास्त्रादौ प्रयोजनाद्युपन्यासवैयर्थ्यमिति,

ग्रંથશ્રવણ તેની પ્રાપ્તિનું કારણ છે અને જ્ઞાનક્રિયા પ્રાપ્ત થતાં પરંપરાએ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે.
(તત્કારણત્વાત્ તદવાપ્તેઃ = “આવશ્યકશ્રવણ એ છે કારણ જેનું એવી જ્ઞાનક્રિયાની પ્રાપ્તિ હોવાથી”

- 10 આ રીતે સમાસનો વિગ્રહ કરવો) આમ, આવશ્યકની ટીકા રચવાનો પ્રયાસ પ્રયોજનવાળો છે.
અહીં પ્રયોજન કહ્યું. હવે વિષય = અભિધેય બતાવતા કહે છે કે સામાયિકાદિ ષડ્ આવશ્યકો
એ આ ગ્રંથના વિષયો છે.

(હવે સંબંધ બતાવવો છે — જીવો બે પ્રકારના હોય છે. શ્રદ્ધાનુસારી અને તર્કાનુસારી
= યુક્તિને અનુસરનારા, શ્રદ્ધાવંત જીવો માટે ગુરુપર્વક્રમરૂપ સંબંધ બતાવવામાં આવે છે.)

- 15 “તર્કાનુસારી જીવો માટે અહીં ઉપાય-ઉપેય ભાવરૂપ સંબંધ જાણવો. તે આ પ્રમાણે —
સામાયિકાદિનું જ્ઞાન અથવા મુક્તિપદ એ ઉપેય છે અને તેના ઉપાય (ઉપેયને પામવા માટેની
સામગ્રી) તરીકે વચનસ્વરૂપને પામેલ આ ગ્રંથ છે.

(શંકા :— આ ગ્રંથ કેવી રીતે ઉપાયરૂપ બને ?)

સમાધાન : આ ગ્રંથના શ્રવણથી સામાયિકાદિના અર્થનો નિશ્ચય થાય છે. આ નિશ્ચયથી
20 સમ્યગ્દર્શનની નિર્મળતા અને ક્રિયામાં પ્રયત્ન થાય છે અને તેનાથી મુક્તિપદની પ્રાપ્તિ થાય છે
(માટે આ ગ્રંથ ઉપાયરૂપ છે.) “અથવા આગળ ગ્રંથકાર પોતે જ ઉપોદ્ઘાતનિર્યુક્તિમાં “ઉદ્દેસે
નિદ્દેસે ય” ઈત્યાદિ ગાથાઓ વડે વિસ્તારથી સંબંધ બતાવશે. (ઉપોદ્ઘાતનિર્યુક્તિમાં બતાવેલ
સંબંધ શ્રદ્ધાનુસારી જીવો માટે જાણવો.)

- શંકા :— શાસ્ત્રાર્થ જેણે જાણી લીધા છે એવી વ્યક્તિઓને તો જાતે જ પ્રયોજનાદિનું જ્ઞાન
25 થઈ જતું હોવાથી પ્રયોજનાદિ શાસ્ત્રની શરૂઆતમાં જણાવવાની કોઈ જરૂર નથી.

સમાધાન : એ વાત સાચી પરંતુ શાસ્ત્રના અર્થો જેણે જાણ્યા નથી એવી વ્યક્તિઓ
પ્રયોજનાદિને જાણી ગ્રંથમાં પ્રવૃત્તિ કરે તે માટે જણાવવા જરૂરી છે.

૩૭. આવશ્યકશ્રવણં । ૩૮-૩૯. વિશિષ્ટજ્ઞાનક્રિયાવાપ્તિઃ । ૪૦. આવશ્યકસ્ય । ૪૧. જ્ઞાનાદ્યા-
પાદકક્રિયાદિ । ૪૨. અપરપ્રયોજનં । ૪૩. પરપ્રયોજનં । ૪૪. એવકાસ્યેષ્ટાવધારણાર્થત્વાત્ અપરપ્રયોજનસ્ય
30 નાન્યચ્છાત્રમુક્તરાધ્યયનાદિ પરસ્યાપ્યસામાયિકાદિમતોઽભાવાત્ મુક્તેર્નાન્યઃ કોઽપિ ઉપાયઃ । ૪૫. રચિતં ।
૪૬. આવશ્યકાત્ । ૪૭. ચતુર્વિંશતિસ્તવાદીનાં । ૪૮. શ્રદ્ધાનુસારિણઃ પ્રતિ । ૪૯. ધર્મોત્તરાનુસારી
વ્યપોહવાદો બૌદ્ધઃ । ૫૦. શાસ્ત્રારમ્ભે ।

તન્ન, અનધિગતશાસ્ત્રાર્થાનાં પ્રવૃત્તિહેતુત્વાત્ તદુપન્યાસોપપત્તેઃ । પ્રેક્ષાવતાં હિ પ્રવૃત્તિર્નિશ્ચયપૂર્વિકા, પ્રયોજનાદૌ ઠક્તેઽપિ ચ અનધિગતશાસ્ત્રાર્થસ્ય^{૫૧} તેન્નિશ્ચયાનુપપત્તેઃ, સંશયતઃ પ્રવૃત્ત્ય-ભાવાત્તદુપન્યાસોઽનર્થકઃ ઇતિ ચેત્, ન, સંશયવિશેષસ્ય પ્રવૃત્તિહેતુત્વદર્શનાત્, કૃષીવલાદિવત્, ઇત્યલં પ્રસજ્ઞેન । સામ્પ્રતં મઙ્ગલમુચ્યતે-યસ્માત્ શ્રેયાંસિ બહુવિઘ્નાનિ ભવન્તિ ઇતિ, ઠક્તં ચ-

“શ્રેયાંસિ બહુવિઘ્નાનિ, ભવન્તિ મહતામપિ ।

5

અશ્રેયસિ પ્રવૃત્તાનાં, ક્વાપિ યાન્તિ વિનાયકાઃ ॥૧૧॥” ઇતિ ।

આવશ્યકાનુયોગશ્ચ અપવર્ગપ્રાપ્તિબીજભૂતત્વાત્ શ્રેયોભૂત એવ, તસ્માન્નિશ્ચયે વિઘ્ન-વિનાયકાર્થોપશાન્તયે તત્ પ્રદર્શયત ઇતિ । તત્ત્વ મઙ્ગલં શાસ્ત્રાદૌ મધ્યે અવસાને ચેષ્ય

શંકા : બુદ્ધિમાન્ જીવોની પ્રવૃત્તિ નિશ્ચય થયા પછી જ થાય છે. (અર્થાત્ તમે જે અનંતર-પરંપર ભેદથી પ્રયોજન બતાવ્યું તેનો નિશ્ચય થાય, તથા સામાયિકાદિ જે વિષયો તમે અભિધેય 10 તરીકે કહ્યા તે જ અભિધેયો આ ગ્રંથમાં છે વગેરે નિશ્ચય થાય પછી જ પ્રેક્ષાવાન્ જીવ પ્રવૃત્તિ કરે છે.) હવે જ્યારે તમે શરૂઆતમાં પ્રયોજનાદિ બતાવ્યા છે તે બતાવવા માત્રથી શાસ્ત્રાર્થ નહીં જાણનારા જીવોને તેનો નિશ્ચય થઈ જતો નથી. (કારણ કે બોલવા માત્રથી વિશ્વાસ થાય નહીં). વળી સંશયથી તો કોઈ પ્રવૃત્તિ કરતું નથી એટલે પ્રયોજનાદિ કહેવા એ નિર્ણય છે.

સમાધાન :— (પ્રથમ તો તમે જે કહ્યું કે બુદ્ધિમાન્ જીવોને પ્રયોજનાદિ કહેવા છતાં તેનો 15 નિશ્ચય થતો નથી તે વાત કદાચ માન્ય રાખીએ તો પણ ‘સંશયથી કોઈ પ્રવૃત્તિ કરતું નથી’ એ વાક્યમાં જો કે બધા સંશય પ્રવૃત્તિજનક ન બનતા હોવા છતાં) સંશયવિશેષ પ્રવૃત્તિનું કારણ બનતું દેખાય છે. જેમકે ખેડૂતને ધાન્યના બીજ વાવતા પહેલા વરસાદનો સંશય જ હોય છે કે વરસાદ આવશે તો ધાન્ય પાકશે, નહીં આવે તો નહીં પાકે આવા સંશયથી જ તે બીજ વાવવારૂપ પ્રવૃત્તિ કરે જ છે. તેમ અહીં પણ તમારે જાણવું. આ વિષયમાં વધુ વિસ્તારથી સર્વું. 20

હવે મંગલ કહેવાય છે. મંગલ કરવું જરૂરી છે, કારણ કે કલ્યાણકારી કાર્યો ઘણા વિઘ્નોવાળા હોય છે. કહ્યું છે કે— “મહાપુરુષોને પણ કલ્યાણકારી કાર્યો વિઘ્નવાળા બને છે જ્યારે અકલ્યાણકારી કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયેલા (દુર્જનો)ને તો વિઘ્નસમૂહો ક્યાંય દૂર ભાગી જાય છે.” ॥૧॥ આવશ્યકનો અનુયોગ મોક્ષપ્રાપ્તિનું કારણ હોવાથી કલ્યાણકારી છે તેથી તેની શરૂઆતમાં વિઘ્નોના સમૂહની ઉપશાંતિ માટે મંગલ કરાય છે. તે મંગલ શાસ્ત્રની શરૂઆતમાં, 25 મધ્યમાં અને અંતમાં કરવામાં આવે છે.

૫૧. પ્રયોજનાદેરુપન્યાસસ્ય યુક્તિયુક્તત્વાત્ । ૫૨. કેવલશાસ્ત્રસ્ય મૂકત્વાત્ શાસ્ત્રાર્થસ્યેતિ । ૫૩. પ્રયોજનાદેઃ । ૫૪. અનિષ્ઠાનનુવન્ધીર્ઘસિદ્ધિસંશયસ્ય । ૫૫. નિર્યુક્તિકૃતા સાક્ષાદુક્તત્વાત્ । ૫૬. પૃથગવતારણા । ૫૭. મહાન્તો વિઘ્નાઃ (પૂર્વપદલોપાદ વિઘ્નનાયકાઃ) ૫૮. નિર્યુક્તિરૂપ । ૫૯. કલ્પત્વાત્ । ૬૦. આવશ્યકાનુયોગારમ્ભે । ૬૧. વિઘ્નેશાનામાદિના મધ્યાનાં । ૬૨-૬૩. 30 શાસ્ત્રસ્યેત્યધ્યાહાર્યમ્ । + શાસ્ત્રસ્યાદૌ ૧-૪ ।

સર્વમેવેદં શાસ્ત્રં મઙ્ગલમિત્યેતાવદેવાસ્તુ, મઙ્ગલત્રયાધ્યુપગમસ્ત્વયુક્તઃ, પ્રયોજનાભાવાત્ ઇતિ ચેત્, ન, પ્રયોજનાભાવસ્યાસિદ્ધત્વાત્। તથા ચ કથં નુ નામ વિનેયા વિવક્ષિતશાસ્ત્રાર્થસ્યાવિઘ્નેન પારં મચ્છેયુઃ ? ^{૬૪}અતોઽર્થમાદિમઙ્ગલોપન્યાસઃ। તથા સં ^{૬૫}એવ કથં નુ નામ તેષાં ^{૬૬}સ્થિરઃ સ્યાદ્ ? ^{૬૭}ઈત્યતોઽર્થ મધ્યમઙ્ગલસ્ય, સ એવ ચ કથં નુ નામ શિષ્યપ્રશિષ્યાદિવંશસ્ય અવિચ્છિન્યા
5 ઉપકારકઃ સ્યાદ્ ? ^{૬૮}ઈત્યતોઽર્થ ચરમમઙ્ગલસ્ય ^{૬૯}ઈત્યતો હેતોરસિદ્ધતા ઇતિ । તત્ર “આભિણિબોહિયણાણં, સુયણાણં ચૈવ” ^{૭૦}ત્યાદિનાઽઽદિમઙ્ગલમાહ । તથા “વંદણ ચિતિ કિતિકમ્મ” ^{૭૧}ઈત્યાદિના મધ્યમઙ્ગલં, વન્દનસ્ય વિનયરૂપત્વાત્, તસ્ય ચાધ્યન્તરતપોભેદત્વાત્, તપોભેદસ્ય ચ મઙ્ગલત્વાત્ । તથા “પચ્ચક્ષણાં” ^{૭૨}ઈત્યાદિના ચાવસાનમઙ્ગલં, પ્રત્યાખ્યાન-
સ્યાદ્યતપોભેદત્વાદેવ મઙ્ગલત્વમિતિ ॥

- 10 શંકા : આ સંપૂર્ણ ગ્રંથ જ મંગલરૂપ હોવાથી તે જ મંગલરૂપ થાયો. અન્ય ત્રણ મંગલ શા માટે કરવા જોઈએ ? તેનું કોઈ પ્રયોજન નથી.

સમાધાન : “પ્રયોજન નથી” એવું જે તમે કહો છો, એ અયોગ્ય છે. ને આ રીતે કે, શિષ્યો વિવક્ષિત શાસ્ત્રના અર્થનો નિર્વિઘ્નપણે પાર કેવી રીતે પામે ? અર્થાત્ એ નિર્વિઘ્નપણે સંપૂર્ણ અર્થો જાણી શકે તે માટે પ્રથમ મંગલ કહેવાય છે. એ જ રીતે પામેલો તે શાસ્ત્રાર્થ શિષ્યોને
15 સ્થિર થાય તે માટે મધ્યમ મંગલ અને તે શાસ્ત્રાર્થ શિષ્ય-પ્રશિષ્યાદિ વંશને અવિચ્છિન્નપણે (અર્થાત્ નિરંતર-વિચ્છેદ થયા વિના) ઉપકારક અને તે માટે અન્ય મંગલ કરવામાં આવે છે.

આમ તમે કહેલ પ્રયોજનાભાવરૂપ હેતુ અસિદ્ધ છે. આ શાસ્ત્રમાં ગ્રંથકારે “આભિણિબોહિયણાણં, સુયણાણં ચૈવ” ઈત્યાદિ સૂત્રદ્વારા પ્રથમ મંગલ દર્શાવ્યું છે. તથા “વંદણ ચિતિ કિતિકમ્મ” સૂત્ર દ્વારા મધ્યમ મંગલ બતાવ્યું છે.

- 20 શંકા : (તે તે ગાથાઓ જ મંગલ શી રીતે બને છે, બીજી ગાથાઓ કેમ નહીં ?)

સમાધાન : (આભિણિબોહિય... સૂત્રમાં પાંચપ્રકારના જ્ઞાન બતાવ્યા છે. આ જ્ઞાન સ્પષ્ટ રીતે નિર્જરાનું કારણ હોવાથી મંગલરૂપ છે) તથા વંદન વિનયરૂપ હોવાથી અભ્યંતરતપરૂપ છે અને તપ એ તો (દશવૈકાલિકની “ધમ્મો મંગલમુક્કિદું...” ઈત્યાદિ ગાથામાં) મંગલરૂપ કહ્યું જ છે. માટે
25 ઉપરોક્ત સૂત્રો મંગલરૂપ જણાવ્યા છે તથા “પચ્ચક્ષણાં...” ઈત્યાદિ સૂત્રવડે અંતિમ મંગલ કહ્યું છે કારણ કે પ્રત્યાખ્યાન એ બાહ્યતપરૂપ (તપના બે પ્રકાર છે—બાહ્ય અને અભ્યંતર. તેમાં પ્રથમ ભેદ બાહ્ય હોવાથી આદ્યતપ = બાહ્યતપ) હોવાથી મંગલરૂપ છે.

૬૪. નિર્વિઘ્નસમાપ્તિસ્થૈર્યાવ્યવચ્છિત્તિનિમિત્તકેતિ । ૬૫. મઙ્ગલપ્રયોજનસ્ય શાસ્ત્રેણ સાધનાત્પ્રયોજનાન્તરાભાવદિત્યર્થઃ । ૬૬. “વિભક્તિથમન્તતસાદ્યાભાઃ” ઇતિ તસન્તમવ્યયં, તથા ચૈતદર્થમિતિ । ૬૭. શાસ્ત્રાર્થઃ । ૬૮. વિનેયાનામ્ । ૬૯. ઉપન્યાસ ઇતિ । ૭૦. પ્રયોજનાભાવરૂપસ્ય । ૭૧. ગાથા ૭૨. આદિશબ્દેનાદ્યભાગાવસાનપર્યન્તસ્ય ગ્રહઃ । ૭૩. જં નેરુહો ઇત્યાદિના જ્ઞાનસ્ય સ્પષ્ટ-
30 નિર્જરાર્થત્વાન્મઙ્ગલતા । ૭૪. ગાથા વન્દનકનિ । ૭૫. દ્વિતીયભેદઃ । ૭૬. ધમ્મો મંગલમુક્કિદું અહિંસા સંજમો તવો ઇતિ વચનાત્ । ૭૭. વાહ્યેતિ । ★ ઇત્યતઃ ૮-૪ ।

તત્રૈતત્સ્યાત્, ઇદં મઙ્ગલત્રયં શાસ્ત્રાદ્ભિન્નમભિન્નં વા ?, યદિ ભિન્નમતઃ શાસ્ત્રમમઙ્ગલં, તદ્વેદાન્યથાનુપપન્નેઃ, અમઙ્ગલસ્ય ચ સતોઽન્યમઙ્ગલશતેનાપિ મઙ્ગલીકર્તુમશક્યત્વાત્ તન્મઙ્ગલોપન્યાસવૈયર્થ્યં, તદુપાદાનેઽનિષ્ઠા^૧ વા, યથા પ્રાગમઙ્ગલસ્ય સતઃ શાસ્ત્રસ્ય મઙ્ગલમુક્તમ્, એવં મઙ્ગલાન્તરમપ્યભિધાતવ્યમ્, આદ્યમઙ્ગલાભિધાનેઽપિ તદમઙ્ગલત્વાત્, ઇત્યં પુનરપ્યભિધા- તવ્યમિત્યતોઽનિષ્ઠેતિ । અથાભિન્નમ્, એવં સતિ શાસ્ત્રસ્યૈવ મઙ્ગલત્વાત્ અન્યમઙ્ગલો- 5 પાદાનાનર્થક્યમેવ, અથ મઙ્ગલભૂતસ્યાપ્યન્યન્મઙ્ગલમુપાદીયત ઇતિ, એવં “સતિ તસ્યાપ્યન્ય- દુપાદેયમિત્યનવસ્થાનુષઙ્ગ એવ, “અથાનવસ્થા નેષ્યત ઇતિ મઙ્ગલાભાવપ્રસઙ્ગઃ, કથમ્ ? યથા મઙ્ગલાત્મકસ્યાપિ સતઃ શાસ્ત્રસ્ય અન્યમઙ્ગલનિરપેક્ષસ્યામઙ્ગલતા^૨, એવં મઙ્ગલસ્યાપ્યન્ય- મઙ્ગલશૂન્યસ્ય, ઇત્યતો મઙ્ગલાભાવ^૩ ઇતિ ।

શંકા : (તત્રૈતત્સ્યાત્=આ વિષયમાં કોઈક વ્યક્તિને આ થાય અર્થાત્ આગળ બતાવતી શંકા 10 થાય) આ મંગલત્રય શાસ્ત્રથી જુદા છે કે શાસ્ત્રરૂપ છે ? જો એ શાસ્ત્રથી જુદા છે તો શાસ્ત્ર અમંગલરૂપ સાબિત થાય, કારણ કે તદ્વેદાન્યથાનુપપન્નેઃ=મંગલથી શાસ્ત્રનો ભેદ શાસ્ત્રને અમંગલ માન્યા વિના ઘટે નહીં (આશય એ છે કે મંગલથી અભિન્ન વસ્તુ મંગલરૂપ જ હોય અને તમે શાસ્ત્રને મંગલથી ભિન્ન કહો છો તેથી શાસ્ત્ર અમંગલ જ બને.) અને એકઠો અન્ય મંગલો કરવા છતાં પણ અમંગલ વસ્તુ એ મંગલરૂપ બની શકે નહીં. તેથી શાસ્ત્રમાં મંગલત્રયનો ઉપન્યાસ 15 નિરર્થક છે.

અથવા શાસ્ત્રમાં મંગલનું ઉપાદાન કરવાથી અનિષ્ઠા (અનવસ્થા) ઊભી થાય છે તે આ રીતે. પૂર્વે અમંગલ એવા શાસ્ત્રમાં તમે મંગલ કહ્યું. તે કહેવા છતાં શાસ્ત્ર અમંગલરૂપ હોવાથી અન્ય મંગલ પણ કહેવું પડશે. એમ ત્રીજી વાર, ચોથી વાર પણ મંગલ કહેવારૂપ અનવસ્થા ઊભી થાય છે. 20

હવે જો તમે એમ કહેશો કે મંગલત્રય શાસ્ત્રથી અભિન્ન છે તો તો શાસ્ત્ર જ મંગલરૂપ બની જવાથી અન્ય મંગલોનું ગ્રહણ નિરર્થક બની જાય છે. છતાં જો એમ કહો કે, “શાસ્ત્ર મંગલરૂપ હોવા છતાં અન્ય મંગલ ગ્રહણ કરવામાં આવે છે” તો પછી તે મંગલનું પણ મંગલ કરવું જોઈએ એમ અનવસ્થાની આપત્તિ આવશે અને આ અનવસ્થા જો તમે માન્ય નહીં રાખો તો કોઈ વસ્તુ મંગલરૂપ બનશે નહીં, કારણ કે જેમ મંગલરૂપ એવું પણ શાસ્ત્ર જો અન્ય 25 મંગલથી શૂન્ય છતું અમંગલરૂપ બને તેમ મંગલ પણ મંગલથી શૂન્ય છતું અમંગલ બની જાય. આમ, કોઈ વસ્તુ મંગલરૂપ બનશે નહીં.

૭૮. મઙ્ગલભેદવત્ત્વસ્ય । ૭૯. ન પર્યવસાનમ્ । ૮૦. શાસ્ત્રસ્ય । ૮૧. મઙ્ગલરૂપસ્યાપ્યન્યન્મઙ્ગલ- કરણે । ૮૨. મૂલક્ષયકરીતિ (અન્યદ્વિતીયમઙ્ગલકરણાભાવાત્) । ૮૩. કૃતસ્ય । ૮૪. દ્વિતીયેતિ । ૮૫. દ્વિતીયકરણાભાવાત્ । ૮૬. શાસ્ત્રે સંપન્નઃ । ★ મઙ્ગલભૂતસ્યાપિ ૧-૪ । + ત્વં ૧-૪-૫ । 30

અત્રોચ્યતે—આદ્યપક્ષોક્તદોષાભાવસ્તાવદનમ્બુપગમાદેવ, તદમ્બુપગમેઽપિ ચ મઙ્ગલસ્ય લવણપ્રદીપાદિવત્ સ્વપરાનુગ્રહકારિત્વાદુક્તદોષાભાવ ઇતિ । “ચમપક્ષેઽપિ ન મઙ્ગલોપાદા- નાનર્થક્યં, શિષ્યમિતિમઙ્ગલપરિગ્રહાય શાસ્ત્રસ્યૈવ મઙ્ગલત્વાનુવાદાત્, એતદુક્તં ભવતિ—કથં નુ નામ વિનેયો મઙ્ગલમિદં શાસ્ત્રમિત્યેવં ગૃહીયાત્ ?, અતો મઙ્ગલમિદં શાસ્ત્રમિતિ કથ્યતે” । આહ—

5 યદ્યપિ મઙ્ગલમિદં શાસ્ત્રમિત્યેવં ન ગૃહ્ણાતિ વિનેયસ્તથાપિ તત્ સ્વતો મઙ્ગલરૂપત્વાત્ સ્વકાર્યપ્રસાધનાયાલમેવેતિ કથં નાનર્થક્યં ?, ન, “અભિપ્રાયપરિજ્ઞાનાત્, ડહ મઙ્ગલમપિ મઙ્ગલવુદ્ધ્યા પરિગ્રહમાણં મઙ્ગલં ભવતિ, સાધુવત્, તથાહિ — સાધુર્મઙ્ગલભૂતોઽપિ સમ્મઙ્ગલવુદ્ધ્યૈવ ગૃહ્ણમાણઃ પ્રશસ્તચેતોવૃત્તેર્ભવ્યસ્ય તત્કાર્યપ્રસાધકો ભવતિ, યદા તુ ન તથા ગૃહ્ણતે તદા

- સમાધાન : તમે અત્રાવેલ દોષોમાં પ્રથમ તો મંગલને શાસ્ત્રથી જુદા માનેલા ન હોવાથી
- 10 ધિન્ન પક્ષમાં કહેલા દોષો તો અમને આવશે જ નહીં. છતાં કદાચ ભેદપક્ષ માનીએ તો પણ લવણપ્રદીપની જેમ મંગલ સ્વપર ઉપકારી હોવાથી અનવસ્થા દોષ રહેતો નથી. (ધિમ લવણ પોતે ખારું છે અને જે ભોજનાદિમાં ભળે તે ભોજનાદિને પણ ખારું અનાવચાની શક્તિવાળું છે. તથા જેમ દીપક સ્વ-પર અન્નેનાં પ્રકાશક છે તેમ મંગલ પણ પોતે મંગલરૂપ હોવા સાથે જેમાં ગૂંથાય છે તેને પણ મંગલરૂપ અનાવે છે. તેથી પૂર્વે જે કહ્યું કે “અમંગલરૂપ
- 15 શાસ્ત્રને સંકેતે મંગલો વડે પણ મંગલરૂપ અનાવી શકાય નહીં” તે યુક્તિસંગત નથી. તેમાં અનવસ્થા પણ રહેતી નથી.) “હવે જો અધિન્ન પક્ષ માનો તો” વગેરે કહેવા દ્વારા જે અધિન્નપક્ષમાં આપત્તિ આપી તે પણ રહેતી નથી, કારણ કે શિષ્યમિતિમાં મંગલનો પરિગ્રહ કરવા માટે શાસ્ત્રને મંગલરૂપ કહ્યું છે અર્થાત્ શિષ્ય પણ “આ શાસ્ત્ર મંગલરૂપ છે” એવું જાણી શકે તે માટે મંગલનું ઉપાદાન કરેલ છે.
- 20 શંકા : જો કે શિષ્ય “આ શાસ્ત્ર મંગલરૂપ છે” એવું ન જાણે તો પણ શાસ્ત્ર સ્વયં મંગલરૂપ હોવાથી નિર્વિઘ્નપણે પાર પામવારૂપ પોતાનું (મંગલનું) કાર્ય કરવામાં સમર્થ જ છે તો શા માટે ઉપાદાન નિરર્થક ન કહેવાય ? (અર્થાત્ “આ શાસ્ત્ર મંગલરૂપ છે” એવી મંગલની બુદ્ધિ શિષ્યને ન થાય તો વાંધો શું છે.?)

- સમાધાન : તમને શાસ્ત્રકારોના અભિપ્રાયોનું જ્ઞાન લાગતું નથી. મંગલ પણ મંગલની
- 25 બુદ્ધિથી ગ્રહણ કરાય તો જ મંગલરૂપ બને છે, અર્થાત્ પોતાનું કાર્ય કરવામાં સમર્થ બને છે. જેમકે, મંગલભૂત એવો પણ સાધુ જો મંગલની બુદ્ધિથી ગ્રહણ કરાય તો જ પ્રશસ્તચિત્તવૃત્તિવાળા ભવ્યજીવોને કાર્યની સિદ્ધિ કરનારો બને છે. પણ જો મંગલની બુદ્ધિથી ગ્રહણ ન થાય તો

૮૭. મેદેતિ । ૮૮. અનિષ્ઠાલક્ષણેતિ । ૮૯. અભેદપક્ષે । ૯૦. સિદ્ધસ્ય કથનમ્ । ૯૧. ઇષ્ટનમસ્કારાદિમઙ્ગલવિધાનદ્વારાઽનૃદ્યતે । ૯૨. શાસ્ત્રમ્ । ૯૩. અન્યનમસ્કારાદિમઙ્ગલનિગ્નેષત્વેન । ૯૪. નિર્વિઘ્નપારાગમનાદિ । ૯૫. મઙ્ગલરૂપસ્યાપિ મઙ્ગલકરણે । ૯૬. મઙ્ગલકાર્યકૃત્ । ૯૭. ‘નોઆગમઆ ભવો સુવિસુદ્ધો યાદ્યાદૌ’ તિ (વિં ૪૯ ગાથા) વચનાત્ક્રાયાિકાદિભાવવતો યતેર્મઙ્ગલતા । ૯૮. આસન્નસિદ્ધિતાજ્ઞાપનાય । ૯૯. પ્રધાનમઙ્ગલતાસંપાદનેતિ । ૧. મઙ્ગલવુદ્ધ્યા ।

કાલુષ્યોપહતચેતસઃ સત્ત્વસ્ય ન ભવતીતિ, એવં શાસ્ત્રમપીતિભાવાર્થઃ । આહ—યદ્યેવમમઙ્ગલમપિ મઙ્ગલબુદ્ધેઃ પ્રાણિનો મઙ્ગલકાર્યકૃત્પ્રાપ્નોતીતિ, અનિષ્ટં ચૈતદિતિ, ન, તેસ્ય સ્વરૂપેણવા-મઙ્ગલત્વાત્, મઙ્ગલસ્ય ચ સ્વબુદ્ધિસાપેક્ષસ્ય સ્વકાર્યોભિનિવર્તકત્વાદિતિ, તથાહિ—યદિ કશ્ચિત્કાઞ્ચનમેવ કાઞ્ચનતયાઽભિગૃહ્ય પ્રવર્તતે તતસ્તત્કલ્પમાસાદયતિ, ન પુનરકાઞ્ચનં સત્કાઞ્ચનબુદ્ધ્યૌ, નાપ્યતદ્બુદ્ધ્યેતિ । મઙ્ગલત્રયાપાન્તરાલદ્વયમિત્યમમઙ્ગલમાપદ્યત્ત્વમિતિ ચેત્, ન, 5

કાલુષ્યથી હણાયેલ ચિત્તવાળા જીવને કાર્યસિદ્ધિ કરનારો બનતો નથી. (અર્થાત્ કાર્યારંભે સાધુનું દર્શન થતાં, ‘આ મંગલ થયું’ એવી બુદ્ધિ થાય, તો જ તે દર્શન વિઘ્નવિનાશક બને, કાર્યસિદ્ધિ કરાવે. જો એવી બુદ્ધિ ન થાય, પણ ‘મુંડિયો મળ્યો — અપશુકન થયું’ એવી બુદ્ધિ થાય, તો તે સાધુનું દર્શન વિઘ્નવિનાશક બનતું નથી, કાર્યસિદ્ધિ કરાવતું નથી.) એ જ રીતે શાસ્ત્ર પણ સ્વયં મંગલરૂપ હોવા છતાં “આ શાસ્ત્ર મંગલરૂપ છે” એવા પ્રકારની બુદ્ધિથી ગ્રહણ કરાય તો જ મંગલરૂપ બની શકે છે અન્યથા નહીં. તેથી શિષ્યને શાસ્ત્રમાં મંગલની બુદ્ધિ થાય તે માટે મંગલનું ઉપાદાન કર્યું છે. 10

શંકા : જો આ પ્રમાણે હોય એટલે કે મંગલ એ મંગલની બુદ્ધિથી ગ્રહણ કરાયેલું છતું મંગલરૂપ બનતું હોય તો, અમંગલને પણ કોઈ વ્યક્તિ મંગલની બુદ્ધિથી ગ્રહણ કરે તો તે અમંગલ પણ મંગલરૂપ બની મંગલના કાર્યને કરનારું માનવું પડશે. પણ આવું તો કોઈ માનતું નથી જ. 15

સમાધાન : અમંગલ એ સ્વરૂપથી જ અમંગલરૂપ હોવાથી મંગલની બુદ્ધિથી ગ્રહણ કરવા છતાં મંગલરૂપ બનતું નથી.

(શંકા : જો મંગલની બુદ્ધિથી ગ્રહણ કરવા છતાં અમંગલ સ્વરૂપથી અમંગલ હોવાથી મંગલરૂપે બનતું નથી તો એનો અર્થ એ થયો કે વસ્તુમાં રહેલી સ્વરૂપતા જ મુખ્ય છે નહીં કે બુદ્ધિ. તો તો પછી મંગલ એ તો સ્વરૂપથી જ મંગલરૂપ હોવાથી શિષ્યને તેમાં મંગલની બુદ્ધિ થાય કે ન થાય તો પણ તે મંગલ સફળ બને જ.) 20

સમાધાન : મંગલ પોતે સ્વરૂપથી મંગલરૂપ હોવા છતાં મંગલની બુદ્ધિથી ગ્રહણ થાય તો જ પોતાનું કાર્ય કરે છે. જેમ, કોઈ વ્યક્તિ સોનાને જ સોના તરીકે જાણી તેમાં પ્રવૃત્તિ કરે તો તે વ્યક્તિ સોનાના ફલને પામે છે. પણ જે સોનું નથી તેવી (પિત્તળ વિ.) વસ્તુને સોના તરીકે માને તો સોનાના ફલને પામી શકતો નથી. તે જ રીતે સોનાને પણ જો ‘આ સોનું છે’ એવું જાણું ન હોય તો પણ તે તેના ફલને પામી શકતો નથી. તેમ મંગલમાં પણ સમજી લેવું. 25

શંકા : (મંગલને મંગલની બુદ્ધિથી ગ્રહણ કરાય તો જ પોતાનું કાર્ય કરે એ વાત સમજાઈ

૨. મઙ્ગલકાર્યકૃત્ । ૩. મઙ્ગલબુદ્ધ્યા ગૃહ્યમાણં મઙ્ગલભૂતમપિ મઙ્ગલકાર્યકૃત્ । ૪. મઙ્ગલ-બુદ્ધેર્મઙ્ગલકાર્યકૃત્ત્વે । ૫. અમઙ્ગલસ્ય । ૬. સ્વરૂપેણ મઙ્ગલસ્યાપિ તથાત્વાપત્તેરાહ મઙ્ગલેતિ । ૭. ચો વિશેષાર્થઃ । ૮. મઙ્ગલત્વેતિ । ૯. વિઘ્નવિઘ્નવાદિ । ૧૦. સુવર્ણકાર્ય દારિદ્ર્યનાશાદિ । ૧૧. કાઞ્ચન-કાર્યકૃદ્ભવતીતિ શેષઃ । ૧૨. કાઞ્ચનમપિ કાઞ્ચનકાર્યકૃત્ ભવતીતિશેષઃ । ૧૩. મઙ્ગલં મઙ્ગલબુદ્ધ્યા ગૃહ્યમાણં તત્કાર્યકૃદિતિનિયમે । 30

અશેષશાસ્ત્રસ્યૈવ તત્ત્વતો મઙ્ગલત્વાત્, *તસ્યૈવ ચ સંપૂર્ણસ્યૈવ ત્રિધા વિભક્તત્વાત્ મોદક-
વદપાન્તરાલદ્વયાભાવ इति, यथा हि मोदकस्य त्रिधाविभक्तस्य अपान्तरालद्वयं नास्ति, एवं
प्रकृतशास्त्रस्यापीति भावार्थः । मङ्गलत्वं चाशेषशास्त्रस्य निर्जरार्थत्वात्, ^{१४}“प्रयोगश्च-विवक्षितं
शास्त्रं मङ्गलं, निर्जरार्थत्वात्, तपोवत् । कथं पुनस्य निर्जरार्थतेति चेत्, ज्ञानरूपत्वात्,
5 ज्ञानस्य च कर्मनिर्जरणहेतुत्वात्, उक्तं च -

“जं नेरइओ कम्मं, खवेइ बहुयाहि वासकोडीहि ।

तं नाणी तिहि गुत्तो खवेइ ऊसासमित्तेणं ॥૧॥”

સ્યાદેતત્, એવમપિ મઙ્ગલત્રયપરિકલ્પનાવૈયથ્યમિતિ, ન, ^{૧૫}“વિહિતોત્તરત્વાત્, તસ્માત્તિથર્ત-
મેતત્-શાસ્ત્રસ્ય આદૌ મધ્યેઽવસાને ચ મઙ્ગલમુપાદેયમિતિ । આહ-મઙ્ગલમિતિ કઃ શબ્દાર્થઃ ?

10 ગઈ.) પરંતુ તમે જે ત્રણ મંગલ કર્યા છે તેમાં પ્રથમ અને મધ્યમમંગલ વચ્ચેનો તથા મધ્યમ અને
અવસાન (અંતિમ) મંગલ વચ્ચેનો ભાગ અમંગલ બનવાની આપત્તિ આવશે (અર્થાત્ જે સૂત્રો
મંગલરૂપ કહ્યા તે સિવાયના સૂત્રો અમંગલ બની જશે.)

સમાધાન : ના, એવી કોઈ આપત્તિ આવશે નહીં, કારણ કે વાસ્તવિક રીતે તો સંપૂર્ણ
શાસ્ત્ર જ મંગલરૂપ છે અને આ સંપૂર્ણ શાસ્ત્રના જ ત્રણ ભાગ પાડેલા હોવાથી, જેમ લાડવાના
15 ત્રણ ભાગ કરતા વચ્ચેના ભાગ જુદા રહેતા નથી, તેમ શાસ્ત્રના પણ ત્રણ ભાગ કરતા વચ્ચેના
બે ભાગ જુદા રહેતા નથી.

(શંકા : સંપૂર્ણ શાસ્ત્ર કેવી રીતે મંગલરૂપ ગણાય ?)

સમાધાન : જેમ તપ નિર્જરાનું કારણ હોવાથી મંગલરૂપ છે તેમ, સંપૂર્ણ શાસ્ત્ર નિર્જરાનું
કારણ હોવાથી મંગલરૂપ છે. અહીં અનુમાનપ્રયોગ બતાડે છે. (પ્રતિજ્ઞા-) વિવક્ષિતશાસ્ત્ર એ
20 મંગલરૂપ છે. (હેતુ-) નિર્જરાનું કારણ હોવાથી, (દૃષ્ટાન્ત-) તપની જેમ.

શંકા : શાસ્ત્ર નિર્જરાનું કારણ કેવી રીતે બને ?

સમાધાન : શાસ્ત્ર જ્ઞાનરૂપ છે અને જ્ઞાન નિર્જરાનું કારણ હોવાથી શાસ્ત્ર નિર્જરાનું કારણ
કહેવાય છે. કહ્યું છે કે “નારકજીવ કરોડો વર્ષો વડે જે કર્મ બપાવે છે તે કર્મોને (મન-વચન-
કાયા એ)ત્રણથી ગુપ્ત જ્ઞાની એક ઉચ્છ્વાસમાં બપાવે છે.”

25 શંકા : છતાં ત્રણ મંગલની કલ્પના નિરર્થક છે. ? (કારણ કે એક મંગલથી જ કામ પૂરું થાય છે.)

સમાધાન : આ પ્રશ્નનો ઉત્તર અમે પૂર્વે કહી જ દીધો છે કે નિર્વિઘ્નપરિસમાપ્તિ વગેરે
ત્રણ કાર્યો માટે ત્રણ મંગલ કરેલ છે. તેથી ફરી એ વાત કરતા નથી. આમ એ વાત સિદ્ધ થાય
છે કે શાસ્ત્રની શરૂઆતમાં, મધ્યમાં અને અન્તમાં મંગલ ઉપાદેય છે.

શંકા : મંગલ એટલે શું ?

30 ૧૪. અનુમાનસ્ય । ૧૫. મઙ્ગલત્રયસ્ય અવિઘ્નસમાપ્ત્યાદિકાર્યત્રયસ્ય પૃથક્પૃથક્તયા સાધકત્વાત્ ।

૧૬. સિદ્ધમ્ । ★ તસ્ય ચ ૧-૩-૪ ।

ઉચ્ચતે, અગિરગિલગિવગિમગિ ઇતિદણ્ડકધાતુઃ, અસ્ય “ઇદિતો નુમ્ધાતોઃ” (પા૦ ૭-૧-૫૮) ઇતિ નુમિ વિહિતે ઔણાદિકાલચપ્રત્યયાન્તસ્યાનુબન્ધલોપે કૃતે પ્રથમૈકવચનાન્તસ્ય મઙ્ગલમિતિરૂપં ભવતિ, મઙ્ગ્યતે હિતમનેનેતિ મઙ્ગલં, મઙ્ગ્યતે ‘‘અધિગમ્યતે’’ સાધ્યત ‘‘ઇતિયાવત્ અથવા મઙ્ગેતિ ધર્માભિધાનં, ‘લા આદાને’ અસ્ય ધાતોર્મઙ્ગ ઉપપદે “આતોઽનુપસર્ગે કઃ” (પા૦ ૩-૨-૩) ઇતિ કપ્રત્યયાન્તસ્ય અનુબન્ધલોપે કૃતે “આતો લોપ ઇટિ ચ ક્લિતિ” (પા૦ ૬-૪-૬૪ આતો લોપ ઇટિ ચ) ઇત્યનેન સૂત્રેણાકારલોપે ચ પ્રથમૈકવચનાન્તસ્યૈવ મઙ્ગલમિતિ ભવતિ, મઙ્ગં લાતીતિ મઙ્ગલં ધર્મોપાદાનહેતુરિત્યર્થઃ, અથવા માં ગાલયતિ ભવાદિતિ મઙ્ગલં સંસારાદપનય-તીત્યર્થઃ. તૈચ્ચ નામાદિ ચતુર્વિધં, તદ્વથા-નામમઙ્ગલં ૧ સ્થાપનામઙ્ગલં ૨ દ્રવ્યમઙ્ગલં ૩ ભાવમઙ્ગલં ૪ ચેતિ। તત્ર –

સમાધાન : અગિ, રગિ, લગિ, વગિ, મગિ આ પ્રમાણે દંડકધાતુ છે. તેમાં અગ્, રગ્, લગ્, 10 વગ્ અને મગ્ ધાતુઓ છે. આ બધા ધાતુઓ ઇ(ઇત્) સંજ્ઞાવાળા કહેવાય છે. પાણિની વ્યાકરણસૂત્ર નં. ૭-૧-૫૮ ના “ઇદિતો નુમ્ધાતોઃ” થી ઇ(ઇત્) સંજ્ઞાવાળા ધાતુઓને નુમ્નો આગમ થાય છે. આ ‘નુમ્’માં “ઉમ્” એ અનુબંધ છે. આ અનુબંધનો લોપ કરતા મન્+ગ્, ત્યાર પછી ન્ નો “ઙ્” થાય તેથી મઙ્+ગ્, ત્યાર પછી ઔણાદિકથી “અલચ્” પ્રત્યય લાગે અને તે પ્રત્યયમાં “ચ્” અનુબંધનો લોપ કરતા, મઙ્ગ+અલ=મઙ્ગલ, આને પ્રથમા એકવચનનો પ્રત્યય લગાડતા “મઙ્ગલં” 15 એ પ્રમાણે રૂપ થાય.

જેના વડે હિત પ્રાપ્ત કરાય=જણાય (મઙ્ગ્યતે) તે મંગલ. અહીં ‘પ્રાપ્ત કરાય, મેળવાય, સિદ્ધ કરાય’ આ બધા સમાન અર્થો છે અથવા “મંગ” શબ્દનો ‘ધર્મ’ અર્થ થાય. “લા” ધાતુ ગ્રહણ કરવાના અર્થમાં વપરાય છે. આ ધાતુની પૂર્વે મંગ શબ્દ મૂકતા મંગ+લા થાય, પછી ‘આતોઽનુપસર્ગે કઃ (પા૦ ૩-૨-૩) નિયમ લાગે અર્થાત્ ઉપસર્ગ વિનાના “આ”કારાન્ત ધાતુને 20 “ક” પ્રત્યય લાગે છે.

આ “ક” પ્રત્યયમાં “ક્” એ અનુબંધ છે જેનો લોપ થતાં લા+અ (ક પ્રત્યયમાંથી ક્ કાઢતા અ બાકી રહ્યો) થાય. “આતો લોપ ઇટિ ચ ક્લિતિ” આ સૂત્રથી કિત્-હિત્ પ્રત્યય પર છતાં પૂર્વના “આ”કારનો લોપ થાય તેથી મઙ્ગ+લા+અ=મઙ્ગ+લ્+અ=મઙ્ગલ, પ્રથમા વિભક્તિ લાગતાં મઙ્ગલં રૂપ થાય. મંગને=ધર્મને જે લાવી આપે તે મંગલ, અર્થાત્ ધર્મની પ્રાપ્તિનું કારણ 25 અથવા સંસારથી જે મને ગાળે=દૂર કરે તે મંગલ.

તે મંગલ નામાદિ ચાર પ્રકારે છે. નામમંગલ, સ્થાપનામંગલ, દ્રવ્યમંગલ અને ભાવમંગલ. તેમાં (પ્રથમ નામનિષેપાની વ્યાખ્યા કરતા કહે છે કે) – અન્ય અર્થમાં રહેલું હોય, તદર્થથી

૧૭. સદૃશધાતૂનામેકાર્થે પાઠાત્ । ૧૮. પ્રાપ્ત્યર્થત્વાત્ ગત્યર્થાનાં । ૧૯. નિદર્શનમાત્રત્વાદ્ધાતૂનામ્ । ૨૦. પર્યાયસ્ય પર્યાયકથને પ્રયોગ એતસ્ય । ૨૧. તત્ત્વભેદપર્યાયૈર્વ્યાખ્યેતિનિયમાત્ પ્રાક્તત્ત્વં મઙ્ગલસ્ય 30 હિતપ્રાપ્ત્યાદ્યભિધાય ભેદદર્શનાય । ૨૨. ચતુર્વિધે મઙ્ગલે ।

“યદ્વસ્તુનોઽભિધાનં સ્થિતમન્યાર્થે તદર્થનિરપેક્ષમ્ ।

પર્યાયાનભિધેયં (ચ) નામ યાદૃચ્છિકં ચ તથા ॥૧૧॥”

અસ્યાયમર્થઃ—યદ્ ‘વસ્તુનો’ જીવાજીવાદેઃ ‘નામ’ યથા ગોપાલદારકસ્યેન્દ્ર ઇતિ, ‘સ્થિતમન્યાર્થે’ ઇતિ પરમાર્થતઃ ત્રિદશાધિપેઽવસ્થાનાત્ । ‘તદર્થનિરપેક્ષમ્’ ઇતિ ઇન્દ્રાર્થનિરપેક્ષં, 5 કથમ્ ? તં ત્ર ગુણતો વર્તત ઇતિ, ઇન્દનાદિન્દ્રઃ ‘ઇદિ પરમૈશ્વર્યે’ ઇતિ તસ્ય પરમૈશ્વર્યયુક્તત્વાત્, ગોપાલદારકે તુ તદર્થશૂન્યમિતિ, તથા પર્યાયૈઃ—શક્રપુન્દરાદિભિઃ નાભિધીયત ઇતિ, ઇહ નામનામવતોરભેદોપચારદ્વોપાલવસ્ત્વેવ ગૃહ્યતે, એવંભૂતં નામેતિ, તથાઽન્યત્રાવર્તમાનમપિ કિન્નિદ્

નિરપેક્ષ હોય, અને પર્યાયથી અનભિધેય એવું વસ્તુનું જે અભિધાન (તે નામનિક્ષેપો છે.) તથા જે યાદૃચ્છિક હોય તે નામ કેહવાય છે ॥૧૧॥

10 આ શ્લોકનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—જીવ-અજીવાદિ વસ્તુનું જે અભિધાન જેમકે ગોવાળિયાના બાળકનું ઈન્દ્ર એ પ્રમાણેનું નામ (અભિધાન). આ અભિધાન “સ્થિતમન્યાર્થ” એટલે કે ગોપાલદારકરૂપ (દેવોના રાજા ઈન્દ્ર કરતા) અન્યાર્થમાં રહેલું હોય, કારણ કે પરમાર્થથી આ નામ દેવોના રાજા ઈન્દ્રમાં રહેલું છે.

વળી તે નામ ‘તદર્થનિરપેક્ષ’=ઈન્દ્ર શબ્દનાં અર્થથી નિરપેક્ષ હોય, અહીં બાળકનું “ઈન્દ્ર” 15 નામ ઈન્દ્ર શબ્દના અર્થથી શૂન્ય છે કારણ કે ઈન્દ્ર શબ્દમાં “ઈદ્” પાતુ વપરાયેલો છે, જેનો અર્થ “પરમૈશ્વર્ય ભોગવવું” થાય છે. તેથી પરમૈશ્વર્ય ભોગવવારૂપ ઈન્દ્ર શબ્દનો અર્થ દેવલોકમાં રહેલ દેવોના રાજામાં જ વટે છે કારણ કે ત્યાં તે પરમૈશ્વર્યને ભોગવે છે. પણ ગોવાળિયાનો બાળક પરમૈશ્વર્યને ભોગવતો નથી, તેથી બાળકનું “ઈન્દ્ર” નામ તદર્થ—નિરપેક્ષ બને છે. વળી આ નામ “પર્યાયાનભિધેય” પર્યાયવાચી શબ્દો વડે બોલાવાતું ન હોય અર્થાત્ દેવલોકમાં રહેલ દેવોના રાજા માટે જેમ શક, પુરંદર વગેરે પર્યાયવાચી શબ્દો વપરાય છે, તેમ આ બાળકને 20 “ઈન્દ્ર” શબ્દના પર્યાયવાચી શબ્દોથી બોલાવાતો ન હોવાથી બાળકનું નામ પર્યાય વડે અનભિધેય=બોલવા યોગ્ય નથી.

અહીં ધ્યાન રાખવું કે પર્યાયાનભિધેય તરીકે વ્યક્તિ જ હોવાની છે, પણ તેનું નામ નહીં. છતાં નામ—નામવાળાનો અભેદ ઉપચાર કરી આ વિશેષણ નામનું જાણવું. (અહીં આખો નિષ્કર્ષ 25 આ પ્રમાણે જાણવો કે જે નામ અન્યાર્થમાં (ગોપાલદારકરૂપ અન્યાર્થમાં) રહેલું હોય, પ્રસ્તુતમાં તદર્થથી શૂન્ય હોય અને નામના પર્યાયવાચી શબ્દોથી અનભિધેય હોય તેવું નામ એ નામ (નિક્ષેપ) તરીકે કેહવાય છે. આમ નામ (નિક્ષેપ)ને જાણવા એક લક્ષણ બતાવ્યું, હવે બીજું લક્ષણ બતાવતા કહે છે—) તથા અન્યત્ર બીજે ક્યાંય વર્તતું ન હોય, માત્ર પોતાની ઈચ્છાથી

૨૩. આર્યાવૃત્તસ્ય નામલક્ષણપ્રતિપાદકગ્રન્થસ્યેતિ વા । ૨૪. આદિના તદુભયસ્ય । ૨૫. 30 ગુણતઃ । ૨૬. ત્રિદશાધિપે । ૨૭. ઇન્દ્રસ્ય । ૨૮. ઇન્દ્રાર્થેતિ ।

યાદિચ્છકં કિંથાદિવત્, ચશબ્દાત્ યાવદ્દ્રવ્યભાવિ ચ પ્રાયસ ઇતિ । યત્તુ સૂત્રોપદિષ્ટં “જ્ઞામં આવકહિયં” તત્ પ્રતિનિયતજનપદસંજ્ઞામાશ્રિત્યેતિ, નામ ચ તન્મઙ્ગલં ચેતિસમાસઃ, તત્ર યત્ જીવસ્યાજીવસ્યોભયસ્ય વા મઙ્ગલમિતિ નામ ક્રિયતે તન્નામમઙ્ગલં, જીવસ્ય યથા—સિન્ધુવિષયે—ઝનિર્મઙ્ગલમભિધીયતે, અજીવસ્ય યથા—શ્રીમલ્લાટદેશે દવરકવલનકં મઙ્ગલમભિધીયતે, ઉભયસ્ય યથા—વન્દનમાલેતિ ।

5

“યત્તુ તદર્થવિયુક્તં તદભિપ્રાયેણ યચ્ચ તત્કરણિ ।

લેપ્યાદિકર્મ તત્ સ્થાપનેતિ ક્રિયતેઽલ્પકાલં ચ ॥૨૧॥”

અસ્યાયમર્થઃ—‘યદ્’ વસ્તુ ‘તદર્થવિયુક્તં’ ભાવેન્દ્રાદ્યર્થરહિતં, તસ્મિન્નભિપ્રાયસ્તદભિપ્રાયઃ, અભિપ્રાયો બુદ્ધિઃ, તદ્બુદ્ધ્યેત્યર્થઃ, કરણિણકૃતિઃ, યચ્ચેન્દ્રાદ્યાકૃતિ ‘લેપ્યાદિકર્મ ક્રિયતે’ ચશબ્દાત્તદાકૃતિશૂન્યં ચાક્ષનિક્ષેપાદિ ‘તત્સ્થાપનેતિ’ તચ્ચેત્વરમલ્પકૌલમિતિપર્યાયૌ, 10 પાડેલું હોય તે પણ નામ કહેવાય છે. જેમ કે ડિલ્થ, ડવિલ્થ વગેરે. મૂળગાથામાં “ચ” શબ્દથી આ પણ સમજી લેવું કે તે બંને પ્રકારના નામો પ્રાયઃ ‘યાવદ્દ્રવ્યભાવિ અર્થાત્’ જ્યાં સુધી નામવાળું તે દ્રવ્ય ટકે ત્યાં સુધી પ્રાયઃ રહેનારા હોય છે.

(શંકાઃ : સૂત્રમાં [અનુયોગદ્વાર સૂ.—૧૨માં] તો ‘જ્ઞામં આવકહિયં’ એટલે કે નામ નિરપવાદે યાવત્કથિક બતાવ્યું છે, તો તમે પ્રાયઃ શબ્દ શા માટે વાપરો છો ?)

15

સમાધાન : સૂત્રમાં જે કહ્યું છે તે ચોક્કસ એવા દેશોના નામો માટે કહ્યું છે. (જે હંમેશા તે જ રહે છે, જ્યારે ગોપાલદારક વિ.નું નામ તો ક્યારેક બદલાય પણ છે) તેથી પ્રાયઃ શબ્દમાં કોઈ દોષ નથી. આ રીતે નામની વ્યાખ્યા કહી. હવે નામ એવું જે મંગલ તે નામમંગલ. (આ રીતે કર્મધારય સમાસ કરવો.) તેમાં જીવનું, અજીવનું કે ઉભયનું “મંગલ” એ પ્રમાણેનું નામ એ નામમંગલ કહેવાય.

20

જેમ કે, સિંધુદેશમાં અગ્નિ મંગલ તરીકે કહેવાય છે. આમ જીવનું દૃષ્ટાન્ત બતાવી હવે અજીવમાં ઘટાવે છે કે ઋદ્ધિવાળા લાટદેશમાં દવરક વલનકને (વાળેલી દોરીને) મંગલ તરીકે કહેવાય છે અને ઉભયમાં દૃષ્ટાન્ત તરીકે વંદનમાલાને (જેને વિષે અંદર રહેલ દોરો એ અચિત્ત અને ઉપર રહેલા પાંદડાદિ સચિત્ત હોવાથી ઉભયરૂપ એવા તોરણોને) મંગલરૂપ તે તે દેશોમાં કહેવાય છે. આ બધા (નામ—નામવાળાનો અભેદ ઉપચાર કરવાથી) નામમંગલ જાણવા. 25

હવે સ્થાપનાનિષેપની વ્યાખ્યા કહે છે કે, જે લેપ્યાદિ કર્મ ભાવેન્દ્રાદિના અર્થથી રહિત હોય, ભાવેન્દ્રાદિના અભિપ્રાયથી ભાવેન્દ્રાદિની આકૃતિવાળું બનાવેલું હોય તે લેપ્યાદિકર્મ (પૂતળા વગેરે) સ્થાપના કહેવાય છે. અહીં “ચ” શબ્દથી એટલું જાણવું કે જે અક્ષ વગેરે ભાવેન્દ્રાદિની આકૃતિથી શૂન્ય હોવા છતાં ભાવેન્દ્રાદિના અભિપ્રાયથી સ્થપાય તે પણ સ્થાપના જાણવી. આ સ્થાપના અલ્પકાળ માટે તથા “ચ” શબ્દથી યાવદ્દ્રવ્યભાવિ હોય છે. જે સ્થપાય તે સ્થાપના. 30

૨૧. અભિધાનાન્તરેણિ પ્રાગભિધાનવાચ્યત્વાત્ । ૩૦. પરાવૃત્તિભાવાત્ । ૩૧. આકૃત્યન્તરે પૂર્વાકારોચ્છેદાત્ ।

ચશબ્દાદ્યાવદ્દ્રવ્યભૌવિ ચ, સ્થાપ્યત્ત્વમિતિ સ્થોપના, સ્થાપના ચાસૌ મઙ્ગલં ચેતિ સમાસઃ, તત્ર સ્વસ્તિકાદિ સ્થાપનામઙ્ગલમિતિ ।

“ભૂતસ્ય ભાવિનો વા ભાવસ્ય હિ કારણં તુ યલ્લોકે ।

તદ્દ્રવ્યં તત્ત્વજૈઃ સચેતનાચેતનં કથિતમ્ ॥૩૧॥”

- 5 અસ્યાયં ભાવોર્થઃ-‘ભૂતસ્ય’ અતીતસ્ય ‘ભાવિનો’ વૌ’ એષ્યતો ‘ભાવસ્ય’ પર્યાયસ્ય ‘કારણં’ નિર્મિત્તં ‘યદ’ એવં ‘લોકે’ ‘તદ્ દ્રવ્યમ્’ ઇતિ દ્રવતિ ગચ્છતિ તાંસ્તાનપર્યાયાન્ ક્ષરતિ ચેતિ દ્રવ્યં ‘તત્ત્વજૈઃ’ સર્વજૈસ્તીર્થકૃદ્વિરિતિયાવત્ સચેતનમ્ અનુપયુક્તપુરુષાખ્યમ્ અચેતનં જ્ઞશરીરોદિ તથાભૂતમન્યદ્વા ‘કથિતં’ આખ્યાતં પ્રતિષ્ઠાદિતમિત્યર્થઃ । તત્ર દ્રવ્યં ચ તન્મઙ્ગલં ચેતિસમાસઃ, તત્ત્વ દ્રવ્યમઙ્ગલં દ્વિધા-આગમતો નોઆગમતશ્ચ, તત્ર આગમતઃ સ્વત્વાગમમધિકૃત્ય
- 10 આગમાપેક્ષમિત્યર્થઃ, નોઆગમતસ્તુ તદ્વિપર્યયમાશ્રિત્ય, તત્રાગમતો મઙ્ગલશબ્દાદ્યેતાં* અનુપયુક્તો દ્રવ્યમઙ્ગલમ્ ‘અનુપયોગો દ્રવ્ય’ મિતિવચનાત્, તથા નોઆગમતસ્ત્રિવિધં દ્રવ્યમઙ્ગલં, તદ્વથા-

- “સ્થાપના એવું જે મંગલ” આ પ્રમાણે સમાસ કરવો. ત્યાં સ્વસ્તિકાદિ સ્થાપનામંગલ જાણવા. (કારણ કે તે સ્વસ્તિકાદિ મંગલ તરીકે સ્થપાય છે.) દ્રવ્યનિષેપની વ્યાખ્યા કરે છે કે લોકમા ભૂત કે ભાવિ પર્યાયનું જે કારણ હોય તે દ્રવ્ય તરીકે તત્ત્વજોવડે કહેવાયેલું છે. તે સચિત્-અચિત્
- 15 એમ બંને પ્રકારનું હોય છે. નવા નવા પર્યાયોને પામે અને જૂના જૂના પર્યાયોને જે છોડે તે દ્રવ્ય કહેવાય છે. અહીં સચિત્ તરીકે અનુપયુક્ત પુરુષ તથા અચિત્ તરીકે જ્ઞશરીરોદિ અથવા તેવા પ્રકારનું બીજું (જ-ભવ્યથી વ્યતિરિક્ત) લેવું. “દ્રવ્ય એવું જે મંગલ” એ પ્રમાણે સમાસ જાણવો. તે દ્રવ્યમંગલ બે પ્રકારનું છે. આગમથી અને નોઆગમથી.

- અહીં આગમથી એટલે આગમને આશ્રયી અર્થાત્ આગમને સાપેક્ષ. તથા નોઆગમથી
- 20 એટલે આગમના અભાવને આશ્રયી. તેમાં “અનુપયોગો દ્રવ્યમ્” આવું વચન હોવાથી મંગલ શબ્દના અર્થને જાણનાર પણ અત્યારે મંગલ શબ્દના અર્થમાં ઉપયોગ વિનાની વ્યક્તિ આગમથી દ્રવ્યમંગલ જાણવી. (કારણ કે મંગલ શબ્દના અર્થનું જ્ઞાન હોવાથી “આગમથી” અને ઉપયોગ ન હોવાથી “દ્રવ્ય” તરીકે આ વ્યક્તિ આગમથી દ્રવ્યમંગલ કહેવાય છે.)

૩૨. નન્દીશ્વરદ્વીપાદિસ્થપ્રતિમાદિ । ૩૩. સ્થાપ્યમાનાપેક્ષયા, અન્યત્ર તુ તિષ્ઠતીતિ સ્થાપના । ૩૪. આદિના નન્દાવર્ત્તાદિ । ૩૫. આગમનોઆગમાભ્યાં વિચારાયિષ્યમાણત્વાદ્વાર્થ ઇતિ । ૩૬. વાશબ્દસ્ય નિપાતાનામનેકાર્થત્વેન સમુચ્ચયાર્થત્વાદ્ભૂતભવિષ્યતોશ્ચેતિ જ્ઞેયં (ચકારાદ્ભૂતભવિષ્યત્પર્યાયમેતિ વિશેષાવશ્યકે) ૩૭. વિવક્ષિતસ્ય ભાવતયા ૩૮. “આગમકારણમાયા દેહો સદ્દો ય તો દ્રવ્યં” તિ । ૩૦ વિશેષા-વશ્યકવચનાદુપાદાનાદીનિ વિવિધાનિ કારણાનિ । ૩૧. ઇષ્ટાવધારણાર્થત્વાદ્યોગ્યત્વસદ્ભાવ ઇતિ જ્ઞાપયતિ । ૪૦. પર્યાયસ્ય ક્રમભાવિત્વાત્પૂર્વપર્યાયાન્ ક્ષરતિ, ભૂતાપેક્ષયા ક્ષરતિ, ભવિષ્યદપેક્ષયા ગચ્છતીત્યપિ ।
- 30 ૪૧. દ્વાદશાઙ્ગાર્થપ્રરૂપણાકારિત્વાત્તેષામ્ । ૪૨. આદિના ભવ્યશરીરગ્રહઃ । ૪૩. જ્ઞભવ્યશરીરવ્યતિરિક્તમપ્રધાનં કારણાદિ ચ । ૪૪. યુક્તિદર્શનપુરસ્સરં દર્શિતં દ્રવ્યસ્વરૂપમેતદિતિ । * ઉપલક્ષણાદનુપયુક્તાનુજ્ઞાનાદિ વ્યતિરિક્તમઙ્ગલત્વાત્તસ્ય । + પેક્ષયેત્યર્થઃ ★ જ્ઞાતા

જશરીરંદ્રવ્યમઙ્ગલં ૧ ભવ્યશરીરંદ્રવ્યમઙ્ગલં ૨ જશરીરંભવ્યશરીરવ્યતિરિક્તં, ૩ દ્રવ્યમઙ્ગલમિતિ । તત્ર
જસ્ય શરીરં જશરીરં, શીર્વત્ત્વમ્મિતિ શરીરં જશરીરમેવ દ્રવ્યમઙ્ગલં જશરીરંદ્રવ્યમઙ્ગલમ્, અથવા જશરીરં
ચ તદ્ દ્રવ્યમઙ્ગલં ચેતિસમાસઃ । એતદુક્તં ભવતિ—મઙ્ગલપદાર્થજસ્ય ચચ્છરીરમાત્મરહિતં
તદતીતકાલાનુભૂતતદ્વાંવાનુવૃત્ત્યા સિદ્ધશિલાદિતલગતમપિ ઘૃતઘટાદિન્યાયેન નોઆગમતો
જશરીરંદ્રવ્યમઙ્ગલમિતિ, મઙ્ગલજ્ઞાનશૂન્યત્વાચ્ચ તસ્ય, ઇહ સર્વનિષેધ એવ નોશબ્દઃ । તથા ભવ્યો 5
યોગ્યઃ, મઙ્ગલપદાર્થ જ્ઞાસ્યતિ યો ન તાવદ્વિજાનાતિ સ ભવ્યમિતિ, તસ્ય શરીરં ભવ્યશરીરં,
ભવ્યશરીરમેવ દ્રવ્યમઙ્ગલમ્, અથવા ભવ્યશરીરં ચ તદ્ દ્રવ્યમઙ્ગલં ચેતિસમાસમિતિ । અયં
ભાવાર્થઃ—ભાવિની વૃત્તિમઙ્ગલકૃત્ય મઙ્ગલોપયોગોધારતાત્વાત્ મધુઘટાદિન્યાયેનૈવ તત્ બાલાદિશરીરં

તથા નો—આગમથી દ્રવ્યમંગલ ત્રણ પ્રકારનું છે. (૧) જશરીર, (૨) ભવ્યશરીર, (૩)
જશરીર—ભવ્યશરીરથી વ્યતિરિક્ત (જુદું). તેમાં મંગલ શબ્દાર્થનાં જ્ઞાતાનું જે મૃતશરીર તે 10
જશરીર, જે નાશ પામે તે શરીર. આ જશરીર જ દ્રવ્યમંગલ અથવા જશરીર એવું જે દ્રવ્યમંગલ
એ પ્રમાણે સમાસ જાણવો. કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે મંગલ શબ્દના અર્થને જાણનારનું
આત્માથી રહિત=મૃત એવું જે શરીર છે તે સિદ્ધશિલાદિતળમાં રહેલું એવું પણ શરીર અતીત-
કાળમાં અનુભવેલા મંગલભાવનો (વર્તમાનમાં આ શરીર સાથે) સંબંધ હોવાથી ઘૃતઘટાદિ
ન્યાયથી નો—આગમથી જશરીર દ્રવ્યમંગલ જાણવું, કારણ કે અહીં “નો” શબ્દ સર્વનિષેધ અર્થવાળો 15
હોવાથી જેમાં મંગલજ્ઞાનનો સંપૂર્ણ અભાવ હોય તે વસ્તુ નો—આગમથી દ્રવ્યમંગલ કહેવાય છે.
આ શરીર અત્યારે મંગલજ્ઞાનથી શૂન્ય હોવાથી નો—આગમથી દ્રવ્યમંગલ કહેવાય છે.

(ઘૃતઘટાદિન્યાય એટલે જેમ ભૂતકાળમાં ધીનો ઘડો વર્તમાનમાં ધીથી ખાલી હોવા છતાં
“આ ધીનો ઘડો” એવા શબ્દપ્રયોગને પામે છે. તેમ ભૂતકાળમાં મંગલ શબ્દના અર્થને જાણનાર
વ્યક્તિનું શરીર પણ વર્તમાનમાં જ્ઞાનથી શૂન્ય હોવા છતાં જશરીર દ્રવ્યમંગલ તરીકે કહેવાય છે. 20
“સિદ્ધશિલાદિ તળમાં રહેલું શરીર” એવું જે ટીકામાં લખ્યું છે, તેનો અર્થ એ કે જ્યાં અનશન
કરી સાધુઓ સિદ્ધિગતિને પામ્યા, તે સ્થળ ઉપર રહેલું શરીર. ઇતિ અનુયોગદ્વારસૂત્રે)

(૨) ભવ્યશરીર : ભવ્ય એટલે યોગ્ય અર્થાત્ મંગલ શબ્દાર્થને જે ભવિષ્યમાં જાણશે, પણ
અત્યારે જાણતો નથી તે ભવ્ય, તેનું જે શરીર તે ભવ્યશરીર અને આ ભવ્યશરીર જ દ્રવ્યમંગલ
અથવા ભવ્યશરીર એવું જે દ્રવ્યમંગલ તે ભવ્યશરીરદ્રવ્યમંગલ, એ પ્રમાણે સમાસ કરવો. 25

ભાવાર્થ : ભાવિ પર્યાયને નજરમાં રાખી મંગલના ઉપયોગનો આધાર હોવાથી તે બાળક
વગેરેનું શરીર મધુઘટાદિન્યાયથી ભવ્યશરીર દ્રવ્યમંગલ જાણવું. “નો” શબ્દ અહીં પણ પૂર્વની જેમ
જ્ઞાનના સર્વનિષેધ અર્થમાં જાણવો. (મધુઘટન્યાય=વર્તમાનમાં ખાલી હોવા છતાં ભવિષ્યમાં તે ઘટમાં

૪૫. મઙ્ગલભાવેતિ । ૪૬. યત્ર વિધાયાનશનં જગ્મુઃ શોભનાં ગતિં વાચ્યમાઃ સેતિ, (અનુ૦) આદિના
તીર્થકરનિર્વાણભૂમ્યાદિ । ૪૭. આદિના મધુકુખ્યાદિ । ૪૮. નોઆગમતોપપાદનાય । ૪૯. ભાવમઙ્ગલ- 30
કારણતાજ્ઞાપનાય । ૫૦. આદિના યુવાદિ ।

- ભવ્યશરીરદ્રવ્યમઙ્ગલમિતિ, નોશબ્દઃ પૂર્વવત્ । જશરીરભવ્યશરીરવ્યતિરિક્તં ચ દ્રવ્યમઙ્ગલં સંયમતપોનિયમક્રિયાનુષ્ઠાતા* અનુપયુક્તઃ, આગમતોઽનુપયુક્તદ્રવ્યમઙ્ગલવત્, તથા ચચ્છરીમાત્મદ્રવ્યં વૌ અતીતસંયમાદિક્રિયાપરિણામં, તચ્ચ ઉભયાતિરિક્તં દ્રવ્યમઙ્ગલં, જશરીરદ્રવ્યમઙ્ગલવત્, તથા યદ્ ભાવિસંયમાદિક્રિયાપરિણામયોગ્યં તદપિ ઉભયવ્યતિરિક્તં, ભવ્યશરીરદ્રવ્યમઙ્ગલવત્, તથા
- 5 યદૈપિ સ્વભાવતઃ શુભવર્ણગન્ધાદિગુણં સુવર્ણમાલ્યાદિ, તદપિ હિ ભાવમઙ્ગલપરિણામકારણત્વાદ્ દ્રવ્યમઙ્ગલમ્, અત્રાપિ નોશબ્દઃ સર્વનિષેધ એવ દ્રષ્ટવ્યઃ, ઇત્યુક્તં દ્રવ્યમઙ્ગલમ્ ।

“ભાવો વિવક્ષિતક્રિયાનુભૂતિયુક્તો હિ વૈ સમાખ્યાતઃ ।

સર્વજ્ઞેન્દ્રાદિવદિહેન્દનાદિક્રિયાનુભવાત્ ॥ ૪ ॥”

- અસ્યાયમેર્થઃ— ભવનં ભાવઃ, સ હિ વક્તુમિષ્ટક્રિયાનુભવલક્ષણઃ સર્વજ્ઞઃ સમાખ્યાતઃ, અનુભવવાનું હોવાથી તે ઘટ અત્યારે પણ મધુઘટ તરીકે ઓળખાય છે, તેમ અહીં પણ જાણવું.)
- (૩) જશરીર—ભવ્યશરીરવ્યતિરિક્ત = સંયમતપનિયમાદિ ક્રિયાને ઉપયોગ વિના કરનાર સાધુ આગમથી અનુપયુક્ત દ્રવ્યમંગલની જેમ નો—આગમથી તદ્વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યમંગલ જાણવો તથા જે શરીર અથવા આત્મદ્રવ્ય ભૂતકાળમાં સંયમાદિ ક્રિયાના પરિણામવાળું હતું તે જશરીરદ્રવ્યમંગલની જેમ ઉભય વ્યતિરિક્ત જાણવું (પૂર્વે જશરીર અને ભવ્યશરીર દ્રવ્યમંગલ તરીકે શરીર લીધું અને અહીં તદ્વ્યતિરિક્ત તરીકે પણ શરીર લીધું. તેથી બંનેના ભેદ પાડવા સમાધાન તરીકે એવું લાગે છે કે પૂર્વે જશરીરમાં જે શરીર લીધું, તે મંગલ પદના અર્થના જ્ઞાતાનું હતું, અહીં ભૂતકાળમાં સંયમાદિ ક્રિયાના પરિણામવાળાનું શરીર ગ્રહણ કર્યું છે, એ જ પ્રમાણે આગળ ભવ્યશરીરમાં પણ ભેદ જાણી લેવો.) તથા જે શરીર અથવા સ્વાત્મદ્રવ્ય ભવિષ્યમાં સંયમાદિ ક્રિયાના પરિણામવાળું થશે, તે શરીર અથવા આત્મદ્રવ્ય ભવ્યશરીરદ્રવ્યમંગલની જેમ ઉભયવ્યતિરિક્ત છે. જે વળી સ્વભાવથી શુભવર્ણગન્ધાદિગુણોવાળું સુવર્ણમાલ્યાદિ છે, તે પણ ભાવમંગલના પરિણામનું કારણ હોવાથી (સુવર્ણાદિને જોતાં પ્રશસ્ત પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી) દ્રવ્યમંગલ છે. અહીં નો શબ્દ સર્વનિષેધમાં વર્તે છે. આમ દ્રવ્યમંગલ કહેવાઈ ગયું.
- 15 ભાવનિષેપ બતાવતા કહે છે કે, થવું એનું નામ ભાવ, કહેવા માટે ઇચ્છાયેલી ક્રિયાના અનુભવને સર્વજ્ઞો ભાવ કહે છે. જેમ કે, ઇન્દનાદિ ક્રિયાની અનુભૂતિથી યુક્ત ઇન્દ્ર વિગેરે.
- 25 (ભાવાર્થ એ છે કે ભાવેન્દ્ર કોને કહેવાય ? તે જાણવું હોય તો, ‘ઇન્દનાદ્ ઇન્દ્રઃ’ એ ઇન્દ્ર શબ્દના અર્થ છે. અહીં ઇન્દ્રન એટલે ઐશ્વર્યને ભોગવવું. માટે ઐશ્વર્યને ભોગવવારૂપ ક્રિયા અહીં કહેવા માટે ઇચ્છાયેલી છે. તેથી કહેવા માટે ઇષ્ટ એવી આ ક્રિયાનો અનુભવ એ ભાવ કહેવાય છે. આ અનુભવથી યુક્ત ઇન્દ્ર છે, તેથી તે ઇન્દ્ર ભાવેન્દ્ર કહેવાય છે. આમ વિવક્ષિત—ક્રિયાની અનુભૂતિથી જે યુક્ત હોય તે ભાવ કહેવાય છે. આ રીતે ભાવનિષેધો બતાવી હવે ભાવમંગલ

- 30 ૫૧. સર્વનિષેધ એવ । ૫૨. ઉભયસમુચ્ચયાયાપિ । ૫૩. આદિના તપોનિયમાદિ । ૫૪. શરીરમાત્મદ્રવ્યં વા । ૫૫. જ્ઞાનશરીરિતિ ઉભયં । ૫૬. નિમિત્તકારણસ્યાપિ દ્રવ્યત્વાર્થ । ૫૭. વદિત્યન્તઃ । ★ નાનુપયુક્તઃ ૧-૨-૩-૪ । + ચાતિ ૧૩ ।

ઇન્દનાદિક્રિયાનુભવનયુક્તેન્દ્રાદિવદિતિ । “તેન ભાવતો મઙ્ગલં ભાવમઙ્ગલમ્, અથવા ભાવશ્ચાસૌ મઙ્ગલં ચેતિ સમાસઃ, તચ્ચ દ્વિધા—આગમતો નોઆગમતશ્ચ, તત્રાગમતો મઙ્ગલપરિજ્ઞાનોપયુક્તો ભાવમઙ્ગલં, કથમિહ ભાવમઙ્ગલોપયોગમાત્રાત્ તન્મયતાઽવગમ્યત્ત્વમ્” ઇતિ, નહ્યગ્નિજ્ઞાનોપયુક્તો માણવકોઽગ્નિરેવ, દહનપચનપ્રકાશનાદ્યર્થક્રિયાપ્રસાધકત્વાભાવાદ્ ઇતિ ચેત્, ન, અભિપ્રાયા-પરિજ્ઞાનાત્, સંવિત્ જ્ઞાનમ્ અવગમો ભાવ इत्यनर्थान्तरं, તત્ર ‘અર્થાભિધાનપ્રત્યયાઃ તુલ્યનામધેયાઃ’ 5 ઇતિ સર્વપ્રવાદિનામવિસંવાદસ્થાનમ્, અગ્નિરિતિ ચ યજ્ઞજ્ઞાનં તદવ્યતિરિક્તો જ્ઞાતા તદ્વક્ષણો ગૃહ્યતે, અન્યથા તજ્ઞાને સત્યપિ નોપલભેત, અતર્મયત્વાત્, પ્રદીપહસ્તાન્ધવત્ પુરુષાન્તરવદ્વા,

જણાવે છે.) ભાવમંગલનો સમાસ આ પ્રમાણે કરવો કે ભાવથી મંગલ અથવા ભાવરૂપ મંગલ તે ભાવમંગલ. તે બે પ્રકારે છે. આગમથી અને નો—આગમથી, તેમાં આગમથી ભાવમંગલ તરીકે મંગલ શબ્દના જ્ઞાનમાં ઉપયોગવાળો સાધુ જણવો. 10

શંકા : ભાવમંગલના ઉપયોગમાત્રથી તે સાધુ ભાવમંગલ કેવી રીતે કહેવાય ? અગ્નિના જ્ઞાનમાં ઉપયુક્ત માણવક એ કંઈ અગ્નિ કહેવાતો નથી. કારણ કે તે માણવક દહન—પચન—પ્રકાશનાદિ અર્થક્રિયાને કરતો નથી.

સમાધાન : અભિપ્રાયને જણાતા ન હોવાથી તમારી વાત યોગ્ય નથી. પ્રથમ એ કે સંવિત્, જ્ઞાન, અવગમ કે ભાવ આ ચારે શબ્દો સમાનાર્થી છે. તેથી જ્ઞાનને પણ ભાવ તરીકે 15 બોલી શકાય છે બીજું એ કે અર્થ (વસ્તુ), અભિધાન (વસ્તુનું નામ), પ્રત્યય (વસ્તુનો બોધ) આ ત્રણેય તુલ્યનામધેય છે અર્થાત્ આ ત્રણેય એક સમાન શબ્દોથી ઓળખાય છે. આ નિયમ સર્વવાદિઓને અવિસંવાદનું સ્થાન છે અર્થાત્ સર્વેને આ નિયમ માન્ય છે.

(“જેમ કે, સામે પડેલ ઘટને આશ્રયી કોઈ પૂછે કે આ શું છે ? તો જવાબ મળે કે આ વસ્તુ એ ઘટ છે. અહીં વસ્તુ ઘટશબ્દથી ઓળખાઈ. આનું નામ (અભિધાન) શું છે ? 20 તો જવાબ મળે કે આનું અભિધાન ઘટ છે. અહીં અભિધાન એ “ઘટ” શબ્દથી ઓળખાયું. તેમજ આ વ્યક્તિને શેનો બોધ (પ્રત્યય) થયો ? તો જવાબ મળે કે ઘટનો બોધ થયો. અહીં પ્રત્યય એ “ઘટ” શબ્દથી ઓળખાયો. આમ અર્થ, અભિધાન અને પ્રત્યય ત્રણે માટે એક શબ્દ વપરાય છે.) આ ન્યાયથી અગ્નિનું જ્ઞાન (પ્રત્યય) પણ અગ્નિ શબ્દથી ઓળખાય છે. તથા જ્ઞાન અને જ્ઞાની અભિન્ન હોવાથી જ્ઞાની પણ અગ્નિ શબ્દથી ઓળખાય છે. તેથી અગ્નિના જ્ઞાનમાં 25 ઉપયુક્ત માણવક પણ અગ્નિ તરીકે ઓળખાય છે.

જો તમે જ્ઞાન અને જ્ઞાની વચ્ચે અભિન્નતા માનો નહીં તો જ્ઞાન હોવા છતાં વ્યક્તિને અગ્નિનો બોધ થશે નહીં. કારણ કે તે વ્યક્તિ જ્ઞાનમય નથી અર્થાત્ જ્ઞાનથી ભિન્ન છે. જેમ અંધ

૫૮. મઙ્ગલાધિકારે ભાવાધિકારે ભાવલક્ષણસિદ્ધૌ વા । ૫૯. જ્ઞાનાત્મનોર્વ્યતિરિક્તત્વે । ૬૦. જ્ઞાનાત્મનોર્ભેદાત્ । ૬૧. પ્રદીપવજ્જ્ઞાનમ્, અન્ધવજ્જ્ઞાનાતિરિક્તઃ પુરુષઃ, પ્રદીપહસ્તત્વં ચ નિકટત્વાય । 30 ૬૨. સમવાયાપેક્ષયા દૃષ્ટાન્તાન્તરં અન્તરપેક્ષયા વા. ★ જ્ઞાનોપયુક્તો

ન ચાનાકારં તજ્જ્ઞાનં પદાર્થાન્તરવદ્વિવક્ષિતપદાર્થાપરિચ્છેદપ્રસંગાત્, બન્ધાદ્યભાવેષ્ઠં જ્ઞાનાજ્ઞાન-
સુખદુઃખપરિણામાન્યત્વાદ્, આકાશવત્, ન ચાનલઃ સર્વ એવ દહનાદ્યર્થક્રિયાપ્રસાધકો,
ભસ્મચ્છન્નાદિના વ્યભિચારાત્ इत्यलं પ્રસન્નેન, પ્રકૃતમુચ્યતે—નોઆગમતો ભાવમઙ્ગલમ્ આગમવર્જ
જ્ઞાનચતુષ્ટયમિતિ, સર્વનિષેધવચનત્વાન્નોશબ્દસ્ય, અથવા સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રોપયોગપરિણામો

- 5 વ્યક્તિના હાથમાં પ્રદીપ હોવા છતાં તે વ્યક્તિને પ્રદીપનો બોધ થતો નથી અથવા એક વ્યક્તિથી
અન્ય વ્યક્તિ જુદો હોવાથી એક વ્યક્તિએ કરેલ જ્ઞાન અન્ય વ્યક્તિને જણાતું નથી, તે જ રીતે
અહીં પણ જ્ઞાન અને જ્ઞાની વચ્ચે જો ભિન્નતા માનીએ તો જ્ઞાનીને જ્ઞાન થશે નહીં અર્થાત્
અગ્નિનો બોધ થશે નહીં.

- (શંકા : "જ્ઞાન અનાકાર છે અર્થાત્ જ્ઞાનમાં અગ્નિનો આકાર નથી હોતો તો તે જ્ઞાન
10 અગ્નિશબ્દથી કેવી રીતે ઓળખાય ?)

- સમાધાન : તે જ્ઞાન અનાકાર છે એવું પણ મનાય નહીં, કારણ કે જો તે જ્ઞાન અનાકાર
માનો તો અન્ય પદાર્થની જેમ વિવક્ષિત અગ્નિરૂપ પદાર્થનો પણ બોધ નહી થવાની આપત્તિ
આવશે. (અગ્નિના જ્ઞાનમાં પટનો બોધ કેમ નથી થતો ? કારણ કે તેમાં પટાકાર નથી. તેમ
જો જ્ઞાનમાં અગ્નિનો આકાર ન હોય તો અગ્નિનો બોધ પણ ન થાય.) પણ ખરેખર તો
15 આત્માને અગ્નિનું જ્ઞાન થાય તો છે જ. તેથી જ્ઞાન-જ્ઞાની વચ્ચે અભેદ જ છે અને તેથી અગ્નિનું
જ્ઞાન કરનાર વ્યક્તિ પણ અગ્નિ કહેવાય છે.

- બીજી પણ એક આપત્તિ એ આવે કે જો તમે જ્ઞાન-જ્ઞાની વચ્ચે ભેદ માનો તો જ્ઞાન-
અજ્ઞાન-સુખ-દુઃખ વગેરેના પરિણામોથી આકાશની જેમ જીવને શુભાશુભ-કર્મબંધ તથા
કર્મનિર્જરાદિ ઘટશે નહીં અર્થાત્ જેમ આકાશ આ પરિમાણોથી જુદું હોવાથી આ પરિણામોથી
20 બંધાદિને પામતું નથી, તેમ જીવ પણ પરિણામોથી જુદો હોવાથી બંધાદિ પામશે નહીં. માટે
તમારી વાત યુક્તિયુક્ત નથી. વળી તમે કહ્યું હતું કે “માણવક દહન-પચનાદિ ક્રિયા કરતો
નથી, માટે તેને અગ્નિ કહેવાય નહીં.” તે વાત પણ ઘટતી નથી, કારણ કે વાસ્તવિક એવા પણ
બધા અગ્નિ દહન-પચન-ક્રિયા કરે જ છે એવું નથી, જે અગ્નિ રાખાદિથી ઢંકાયેલો છે તે
અગ્નિ ક્યાં દહન-પચનાદિ ક્રિયા કરવામાં સમર્થ છે ? નથી જ. છતાં તેને અગ્નિ તો કહેવાય
25 જ છે, તેમ અહીં પણ તમારે જાણવું. અધિક ચર્ચાથી સર્વુ. પ્રસ્તુત વિચારીએ.

- (આગમથી ભાવમંગલ બતાવીને હવે નોઆગમથી ભાવમંગલ બતાવતા કહે છે કે)
નોઆગમથી ભાવમંગલ તરીકે આગમને=શ્રુતજ્ઞાનને છોડી શેષ ચાર જ્ઞાન જાણવા. અહીં “નો”
શબ્દ સર્વનિષેધમાં વપરાયેલો હોવાથી આગમનો સર્વથા નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે અથવા

૬૩. વિષયવૈશિષ્ટ્યશૂન્યં, તથા ચ જ્ઞેયસ્ય ભિન્નત્વં જ્ઞાનાત્ । ૬૪. પ્રસન્નોઽગ્નિષ્ટાપત્તિઃ ૬૫. ચકારો
30 નોપલભેતેત્યનેન સહ સમુચ્ચયાર્થઃ, જ્ઞાનાત્મનોર્ભેદે દૂષણાન્તરમેતદિતિ । ૬૬. સ્યાદિત્યધ્યાહાર્યમ્ ।
૬૭. ચન્દ્રકાન્તમણિવ્યવહિતાદેર્ગ્હઃ, ભસ્મચ્છન્નાદિવદુપયોગરૂપોઽપિ ન દાહકાદિગુણ ઇતિ તત્ત્વમ્ ।
૬૮. નોશબ્દસ્ય પર્યુદાસપ્રતિષેધાર્થત્વાદાગમવર્જ્ય જ્ઞાનચતુષ્ટયમિતિ.

યઃ-સ નાગમ એવ કેવલઃ ન ચાનાગમઃ, इत्यतोऽपि मिश्रवचनत्वान्नोशब्दस्य नोआगमत इत्याख्यायते, अथवा अर्हन्नमस्काराद्युपयोगः खत्वागमैकदेशत्वात् नोआगमतो भावमङ्गल-मिति ॥ ननु नामस्थापनाद्रव्येषु मङ्गलाभिधानं विवक्षितभावशून्यत्वाद् द्रव्यत्वं च समानं वर्तते, ततश्च क एषां विशेष इति, अत्रोच्यते, यथा हि स्थापनेन्द्रे खल्विन्द्राकारो लक्ष्यते, तथा कर्तुश्च सद्भूतेन्द्राभिप्रायो भवति, तथा द्रष्टुश्च तदाकारदर्शनादिन्द्रप्रत्ययः, तथा 5 प्रणतिकृतधियश्च फलार्थिनः स्तोतुं प्रवर्तन्ते, फलं च प्राप्नुवन्ति केचिद्देवतानुग्रहात्, न तथा नामद्रव्येन्द्रयोरिति, तस्मात्स्थापनायास्तावदित्थं भेद इति । यथा च द्रव्येन्द्रो भावेन्द्रस्य कारणां प्रतिपद्यते, तथोपयोगोपेक्षायामपि तदुपयोगतामासादयिष्यति अवाप्तवांश्च, न तथा

“નો” શબ્દ મિશ્ર અર્થમાં હોવાથી સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રના ઉપયોગનો પરિણામ જે છે તે માત્ર આગમરૂપ જ છે એવું પણ નથી કે આગમ વિનાનો છે, એવું પણ ન હોવાથી તે 10 આગમ—અનાગમ મિશ્રરૂપ છે. આવો પરિણામ નો—આગમથી ભાવમંગલ જાણવો અથવા “નો” શબ્દ આગમ એક દેશના અર્થમાં બતાવતા કહે છે કે અરિહંતાદિના નમસ્કારનો ઉપયોગ એ આગમનો એક દેશ હોવાથી નોઆગમથી ભાવમંગલ છે.

શંકા : નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય આ ત્રણેયને તમે મંગલ તરીકે કહ્યા, તેથી ત્રણેયમાં મંગલતા સમાન જ છે. તથા આ ત્રણેય વિવક્ષિતભાવથી તો શૂન્ય હોવાથી ત્રણેયમાં દ્રવ્યપણું 15 જ રહેલું છે, પણ ભાવપણું રહેલું નથી. આમ આ ત્રણેયમાં મંગલતા અને દ્રવ્યપણું સમાન હોવાથી ત્રણેયનો પરસ્પર ભેદ શું રહ્યો ? અર્થાત્ આ ત્રણેય દ્રવ્યમંગલરૂપ જ બની ગયા.

સમાધાન : જેમ સ્થાપનાઈન્દ્રમા ઈન્દ્રનો આકાર દેખાય છે. સ્થાપના કરનારને વાસ્તવિક ઈન્દ્રની બુદ્ધિ હોય છે તથા જોનારને “આ ઈન્દ્ર છે” એવો બોધ થાય છે, નમસ્કારમાં કરાયેલી છે બુદ્ધિ જેના વડે એવા ફલના અર્થી જીવો તેની સ્તુતિ કરે છે અને કેટલાક જીવો દેવતાના અનુગ્રહથી 20 ફલની પ્રાપ્તિ કરે છે. તે રીતે નામઈન્દ્રમાં કે દ્રવ્યઈન્દ્રમાં થતું નથી. તેથી નામ અને દ્રવ્યઈન્દ્રથી સ્થાપનાઈન્દ્રનો ભેદ છે. અને જેમ દ્રવ્યઈન્દ્ર ભાવઈન્દ્રની કારણતાને પામે છે તથા ઉપયોગની અપેક્ષાએ પણ દ્રવ્યઈન્દ્ર (અનુપયુક્ત જ્ઞાતા) ઈન્દ્ર શબ્દના અર્થમાં ઉપયોગતાને પામશે કે પામ્યો હતો. તે રીતે નામસ્થાપના પામતા નથી. તેથી નામસ્થાપના કરતા દ્રવ્યઈન્દ્રનો ભેદ છે.

૬૧. દ્રવ્યેષુ દધિદૂર્વાદિષુ અન્યાદિષુ ચ મઙ્ગલાભિધાનં । ૭૦. “અભિહાણં દવ્યત્તં તયત્થસુત્તત્તણં 25 ચ તુલ્લાઈ” इतिविशेषावश्यकं पृथक् प्रोक्तं, अत्र तु तदर्थशून्यत्वं द्रव्यत्वे हेतुतयोक्तम्, ‘यद्वस्तुनोऽभिधान’ मिति ‘यत्तु तदर्थवियुक्त’ मिति वचनान्नामस्थापनयोरपि द्रव्यत्वं, कारणता सर्वत्रेति वा द्रव्यता, पूर्वं निक्षेपचतुष्कस्य प्रकान्तत्वान्नामद्रव्यभेदविषयाशङ्का, विवक्षितेत्यादेस्तु द्रव्यत्वे हेतुता । ७१. भावे संभवान्नाम आह-द्रव्यस्तवमिति, विवक्षितभावशून्यत्वं हि तत्, न च तद्भाव इति । ७२. स्पष्टं लक्ष्यमानत्वादादौ स्थापनाभेदनिरूपणम् । ७३. सद्भावस्थापनापेक्षया । ७४. अवितथेति । ७५. बुद्धिः । 30 ७६. सहस्राक्षवज्रधत्वादि । ७७. प्रतीतिः । ७८. आराधनातत्पस्तादर्शनाय । ७९. सुतधनादि फलं । ८०. तत्पाक्षिकेति । ८१. स्थूलबुद्धेर्लोकस्य तत्र तथाध्यवसायाद्यभावात् । ८२. नोआगमतो भावेन्द्रस्य । ८३. लब्धिज्ञानवतां । ८४. भव्यशरीरद्रव्यं । ८५. जशरीरद्रव्यं ।

નામસ્થાપનેન્દ્રાવિત્યયં વિશેષઃ । 'ભાવમઙ્ગલમેવૈકં યુક્તં, સ્વર્કાર્યપ્રસાધકત્વાત્, ન નામાદયઃ, તત્કાર્યાપ્રસાધકત્વાત્, પાપવદ્' इति चेत्, न, नामादीर्नामपि भार्वाविशेषत્वात्, यस्मादविशिष्ट-
 मिन्द्रादि वस्तु उच्चरितमात्रमेव नामादिभेदचतुष्टयं प्रतिपद्यते, भेदाश्च पर्याया एवेति, अथवा
 नामસ્થાપનાદ્રવ્યાણિ ભાવમઙ્ગલસ્યૈવાઙ્ગાનિ, તત્પરિણામકારણત્વાત્, તથા ચ મઙ્ગલાદ્યભિધાનં
 5 સિદ્ધાદ્યભિધાનં ચોપશ્રુત્ય અર્હત્પ્રતિમાસ્થાપનાં ચ દૃષ્ટ્વા ભૂતયતિભાવં ભવ્યયતિર્શરીરં ચોર્પલભ્ય
 પ્રાયઃ સમ્યગ્દર્શનાદિભાવમઙ્ગલપરિણામો જાયતે, इत्यलं प्रसङ्गेन, प्रकृतं प्रस्तुतः—तत्र
 નોઆગમતોઽર્હત્ત્રમસ્કારાદિ ભાવમઙ્ગલમુક્તં, अथवा नोआगमतो भावमङ्गलं नन्दी, तत्र नन्दनं
 નન્દી, नन्दन्यनयेति वा भव्यप्राणिर्न इति नन्दी, असावपि च मङ्गलवन्नामादिचतुर्भेदभिन्ना

શંકા : ચાર પ્રકારે મંગલ બતાવ્યા પણ તેમાંથી ભાવમંગલ જ પોતાનું (મંગલનું) કાર્ય
 10 સાધતો હોવાથી યુક્ત છે. જ્યારે નામાદિત્રિક પાપની જેમ કાર્યસાધક ન હોવાથી યોગ્ય નથી
 (અર્થાત્ જેમ પાપ વિઘ્નનાશક નથી, તેમ નામાદિ મંગલ પણ વિઘ્નવિનાશક નથી.)

સમાધાન : ના, નામાદિત્રિક પણ ભાવ વિશેષ જ હોવાથી મંગલ તરીકે યુક્ત જ છે,
 કારણ કે (સ્થાપના—દ્રવ્યરૂપ) વિશેષણ વિના સામાન્યથી ઈન્દ્ર શબ્દ બોલવામાં આવે ત્યારે
 સામેવાળાની બુદ્ધિમાં નામાદિ ચાર ભેદો ઉપસ્થિત થાય છે અને આ ભેદો એ પર્યાય (ભાવ)
 15 જ છે, તેથી તે નામાદિ પણ યોગ્ય જ છે અથવા નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્યો ભાવમંગલના
 પરિણામનું કારણ હોવાથી ભાવમંગલના જ અંગો છે. તેથી તે મંગલ તરીકે યોગ્ય છે.

(શંકા : નામાદિત્રિક ભાવમંગલના કારણો કેવી રીતે કહેવાય,?)

સમાધાન : કોઈકને મંગલભૂત વસ્તુનું નામ કે સિદ્ધાદિનું નામ સાંભળી, કોઈકને
 અર્હત્પ્રતિમાની સ્થાપનાને કે ભૂતકાળમાં યતિભાવ પામેલા એવા મૃતશરીરને કે ભવ્યશરીરને
 20 જોઈ સમ્યગ્દર્શનાદિ ભાવમંગલનો પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે પ્રાસંગિક ચર્ચાને બતાવી
 હવે પ્રસ્તુત વાતને કહે છે.

નો—આગમથી અર્હત્ત્રમસ્કારાદિ ભાવમંગલ તરીકે કહ્યું અથવા નો—આગમથી નંદીને
 ભાવમંગલ જાણવું. નંદી એટલે આનંદિત થવું અથવા જેના વડે ભવ્ય પ્રાણીઓ આનંદિત થાય
 તે નંદી. આ નંદી પણ મંગલની જેમ નામાદિ ચાર ભેદો છે. તેમાં નામ—સ્થાપનાનંદીની પૂર્વની
 25 જેમ અર્થાત્ નામમંગલ અને સ્થાપનામંગલની જેમ વ્યાખ્યા કરવી. દ્રવ્યનંદી બે પ્રકારે — આગમથી

૮૬. અર્થક્રિયાકારિ વસ્ત્વિત્યભિપ્રેત્યાહ । ૮૭. નિર્વિઘ્નશાસ્ત્રાર્થપાસગમનાદિ । ૮૮. નામમઙ્ગલાદીનાં ।
 ૮૯. ધર્મરૂપત્વાત્ । ૯૦. અવ્યુત્પાદિતં । ૯૧. જાનીતે । ૯૨. નિક્ષેપચતુષ્કસ્ય મિત્રમિત્રાધિકરણ-
 તામાશ્રિત્યાહ । ૯૩. અવયવા । ૯૪. ભાવમઙ્ગલનિદાનત્વાત્ । ૯૫. આદિના જ્ઞાનનિર્જગદિગ્રહઃ । ૯૬.
 વિશેષનામ્નાં કારણતાયૈ, આદિના જિનેન્દ્રાદિઃ । ૯૭. સમ્યગ્દર્શનાદેઃ પ્રબલકારણત્વાત્, શય્યમ્ભવાદિવત્ ।
 30 ૯૮. 'इमेणं सरीरसमुत्सृणं जिणदिद्रेणं भावेणं आवस्सएत्ति पयं सेअकाले सिक्खिस्सइ न ताव सिक्खति'
 इति अनुयोगद्वारावचनात् ९९. ज्ञात्वा दृष्ट्वा वा । १. क्लिष्टस्याभावात् । २. ज्ञानचारित्रोपयोगग्रहः । ३.
 'कयपंचनमुक्कास्स दिन्ति सामाइयाइयं विहिणा' इतिवचनात्सूत्रापेक्षं, ४. अनुयोगापेक्षं, नन्यनुयोग-
 स्यैकदेशत्वाद् । ५. कर्तृतामापन्नाः

અવગન્તવ્યેતિ, તત્ર નામસ્થાપને પૂર્વવત્, દ્રવ્યનન્દી દ્વિધા-આગમતો નોઆગમતશ્ચ, આગમતો જ્ઞાતાનુપયુક્તો, નોઆગમતસ્તુ જ્ઞશરીરભવ્યશરીરોભયવ્યતિરિક્તા ચ દ્રવ્યનન્દી દ્વાદશપ્રકારસ્તૂર્યસંઘાતઃ

‘શંભા મુકુંદ મદલ કડંબ જ્ઞલ્લરિ હુકુક કંસાલા ।

કાહલિ તલિમા વંસો, સંખો પળવો ય બાસમો ॥૧॥’

તથા ભાવનન્દ્યપિ દ્વિધા-આગમતો નોઆગમતશ્ચ, આગમતો જ્ઞાતા ઉપયુક્તઃ, નોઆગમતઃ 5
પદ્યપ્રકાર જ્ઞાનં, તચ્ચેદમ્—

આભિણિબોહિયનાણં સુયનાણં ચેવ ઓહિનાણં ચ ।

તહ મળપજ્જવનાણં કેવલનાણં ચ પંચમયં ॥૧॥

વ્યાખ્યા-અર્થાભિમુખો નિર્યતો બોધઃ અભિનિબોધઃ, અભિનિબોધ એવ અભિનિબોધિકં, વિનયાદિપાઠાત્ અભિનિબોધશબ્દસ્ય “વિનયાદિભ્યષ્ટગ્” (પાઠ ૫-૪-૩૪) 10
ઇત્યનેન સ્વાર્થ એવ ઠક્વપ્રત્યયો, યથા વિનય એવ વૈનયિકમિતિ અભિનિબોધે વા ભવં તેન વા નિર્વૃત્તં તત્મયં તત્પ્રયોજનં વા અથવાઈઅભિનિબુદ્યતે તદ્ ઇત્યાભિનિબોધિકં, અવગ્રહાદિરૂપં મતિજ્ઞાનંમેવ,

અને નો-આગમથી, તેમાં આગમથી નંદી તરીકે નંદીશબ્દાર્થનો અનુપયુક્ત એવો જ્ઞાતા અર્થાત્ નંદીશબ્દાર્થ જાણે છે. પણ અત્યારે તેમાં ઉપયોગ નથી તેવી વ્યક્તિ.

નો-આગમથી જ્ઞશરીર-ભવ્યશરીરથી વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યનંદી તરીકે બાર પ્રકારના વાજિત્રોનો 15
સમૂહ જાણવો. બાર પ્રકારના વાજિત્રો - ૧. ભંભા, ૨. મુકુંદ, ૩. મદલ, ૪. કડંબ, ૫. ઝલ્લરી, ૬. હુકુક, ૭. કંસાલા, ૮. કાહલિ, ૯. તલિમા, ૧૦. વાંસ, ૧૧. શંખ, ૧૨. પ્રણવ. ॥૧॥ તથા ભાવનંદી પણ આગમથી અને નો-આગમથી બે પ્રકારે છે. તેમાં આગમથી જ્ઞાતા અને ઉપયુક્ત તથા નો-આગમથી પાંચ પ્રકારનું જ્ઞાન જાણવું. તે પાંચ પ્રકારનું જ્ઞાન હવે પછીની ગાથામાં બતાવે છે.

ગાથાર્થ : આભિનિબોધિક જ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન તથા મનઃપર્યવજ્ઞાન અને પાંચમું 20
કેવલજ્ઞાન છે.

ટીકાર્થ : અર્થને અભિમુખ (યોગ્ય દેશમાં અવસ્થિત અર્થની અપેક્ષાવાળો) નિયત (પોતપોતાના વિષયની અપેક્ષાવાળો=જેમકે ચક્ર રૂપની અપેક્ષા રાખે વિ.) એવો જે બોધ તે અભિનિબોધ. આ અભિનિબોધ એ જ આભિનિબોધિક એ રીતે સમાસ કરવો. અહીં પાણિની વ્યાકરણના “વિનયાદિભ્યષ્ટગ્” (૫.૪-૩૪) સૂત્રથી અભિનિબોધશબ્દને સ્વાર્થમાં (પોતાના અર્થમાં જ) ઠક 25
પ્રત્યય લાગેલ હોવાથી આભિનિબોધિક શબ્દ બનેલ છે જેમકે વિનય એ જ વૈનયિક.

અથવા અભિનિબોધમાં થયેલું હોય અથવા અભિનિબોધવડે બનેલું હોય અથવા અભિનિબોધમય હોય કે અભિનિબોધ એ છે પ્રયોજન જેનું એવું હોય અથવા જે જણાય તે

૬. ‘દલ્લે તૂસમુદઓ’ ઇતિ વચનાત્, ક્રિયાવિશિષ્ટ ઇત્યધ્યાહાર્યમન્યથા નામનન્દીત્વાપત્તેઃ । ૭. પદાર્થનાન્તરીયકઃ । ૮. નિયતવિષયં, નતુ દ્વિચન્દ્રાદિવત્ । * તિલિમા ૧-૪ । † તદુપયુક્તઃ ૧-૩-૪ । 30

★ કૃદન્તવ્યુત્પત્તયે, ઉપસર્ગાવત્ર વિશેષકૌ ધાતોઃ । + પ્રકાશકમતૌ • ભિન્નત્વાશઙ્કાપનોદાય ।

- તસ્ય સ્વસંવિદિતરૂપત્વાત્, ભેદોર્પેચારાદિત્યર્થઃ, અભિનિબુદ્ધ્યતે વાડનેનેત્યાભિનિબોધિકં, તદાવરણ-કર્મક્ષયોપશમ ઇતિ ભાવાર્થઃ, અભિનિબુદ્ધ્યતે અસ્માદિતિ વાડઅભિનિબોધિકં, તદાવરણકર્મક્ષ-યોપશમ એવ, અભિનિબુદ્ધ્યતેડસ્મિન્નિતિ વા ક્ષયોપશમ ઇત્યાભિનિબોધિકં, આત્મૈવ વાડઅભિનિબોધોપયોગપરિણામાનન્યત્વાત્ અભિનિબુદ્ધ્યત ઇત્યાભિનિબોધિકં, આભિનિબોધિકં ચ
- 5 તજ્ઞાનં ચેતિ સમાસઃ । તથા શ્રૂયત ઇતિ શ્રુતં શબ્દ એવ, ભાવશ્રુતકારણત્વાદિતિ ભાવાર્થઃ, અથવા શ્રૂયતેડનેનેતિ શ્રુતં, તદાવરણક્ષયોપશમ ઇત્યર્થઃ, શ્રૂયતેડસ્માદિતિ વા શ્રુતં, તદાવરણક્ષયોપશમ એવ, શ્રૂયતેડસ્મિન્નિતિ વા ક્ષયોપશમ ઇતિ શ્રુતં, શ્રુણોતીતિ વાડત્વૈવ આભિનિબોધિક જાણવું. (અહીં માત્ર જુદા જુદા વ્યુત્પત્તિ અર્થો કરેલા છે.) આ રીતે વ્યુત્પત્તિ અર્થો કરવાથી અવગ્રહાદિરૂપ મતિજ્ઞાન જ આભિનિબોધિક તરીકે આવશે. કારણ કે “જે જાણાય
- 10 તે આભિનિબોધિક” આ વ્યુત્પત્તિથી મતિજ્ઞાન પોતાનો પણ બોધ કરાવતું હોવાથી મતિજ્ઞાન પણ જાણાય છે. (જેમ વસ્તુ જાણાય છે તેમ) તેથી આભિનિબોધિક તરીકે મતિજ્ઞાન આવશે.
- કહેવાનો આશય એ છે કે મતિજ્ઞાન પોતે પોતાનો અને બીજાનો બોધ કરાવે છે. તેથી મતિજ્ઞાન કર્તા અને કર્મ બંને બને છે. અહીં કર્તારૂપ મતિજ્ઞાન અને કર્મરૂપ મતિજ્ઞાન વચ્ચે વાસ્તવિક કોઈ ભેદ ન હોવા છતાં બે વચ્ચે ભેદનો ઉપચાર કરી “પોતે પોતાને જાણાવે છે”
- 15 એવું કહ્યું છે અથવા જેના વડે જાણાય=બોધ થાય તે આભિનિબોધિક. આ રીતે વ્યુત્પત્તિ કરતાં આભિનિબોધિક તરીકે મતિજ્ઞાનના આવરણભૂત કર્મનો ક્ષયોપશમ જાણવો. (કારણ કે તે ક્ષયોપશમ થતાં વસ્તુનો બોધ થાય છે.)
- અથવા જેનાથી જાણાય તે અથવા જે હોતે છતે જાણાય તે આભિનિબોધિક: અહીં પણ કર્મક્ષયોપશમ જ જાણવો અથવા જે જાણે તે આભિનિબોધિક, એ વ્યુત્પત્તિથી આત્મા પોતે
- 20 અભિનિબોધઉપયોગના પરિણામથી અનન્ય (અભેદરૂપે) હોવાથી આભિનિબોધિક તરીકે જાણવો. (વસ્તુતઃ જ્ઞાન જાણે છે, પણ આત્મા જ્ઞાનથી અભિન્ન છે, તેથી આત્મા પણ જાણે છે.) તથા આભિનિબોધિક એવું જે જ્ઞાન તે આભિનિબોધિકજ્ઞાન, એ પ્રમાણે સમાસ જાણવો. (ભાવાર્થ :- આ રીતે જુદા જુદા વ્યુત્પત્તિ અર્થો કરવાથી આભિનિબોધિક જ્ઞાન તરીકે મતિજ્ઞાન અથવા તત્કર્મક્ષયોપશમ અથવા આત્મા જાણવો.)
- 25 (હવે શ્રુતજ્ઞાનની વ્યાખ્યા કરે છે :-) જે સંભળાય તે શ્રુત. શબ્દ પોતે ભાવશ્રુતનું કારણ હોવાથી શ્રુત તરીકે જાણવો અથવા જેના વડે સંભળાય તે, જેનાથી સંભળાય તે અથવા જે હોતે છતે સંભળાય તે શ્રુત. આ ત્રણે વ્યુત્પત્તિ કરવા દ્વારા શ્રુતજ્ઞાનાવરણ કર્મનો ક્ષયોપશમ શ્રુત તરીકે જાણવો અથવા જે સાંભળે તે શ્રુત, એ વ્યુત્પત્તિ-અર્થથી આત્મા પોતે જ શ્રુતોપયોગથી

૧. પ્રકાશ્યપ્રકાશકોભયરૂપત્વાદિત્યર્થઃ, પ્રાક્ પ્રકાશકમ્ । ૧૦. એકત્વાત્ કર્તૃકર્મૈક્યાત્ ।
- 30 ૧૧. ‘ભાવાકર્ત્રોઃ’ ઇત્યાભિનિબોધશબ્દનિષ્પત્તૌ પ્રાગ્વદાભિનિબોધિકશબ્દનિષ્પત્તિઃ, કર્તૃગિ તુ લિહાદિ-ત્વાદચ્, ૧૨. બહુલવચનાત્ કર્માદિષ્વપિ ક્તો નપુંસકે, પ્રાભૂતજ્ઞો દ્રવ્યમિતિ ભવ્યમાહેતિવચનાત્પ્રાભૂતાદ્વા નિષ્પત્તિરેવમન્યત્રાપ્યૂહ્યમ્ । ++ ૦કર્મ૦ ૧-૪

તદુપયોગાન્યત્વાત્, શ્રુતં ચ તજ્ઞાનં ચેતિ સમાસઃ, ચશબ્દસ્ત્વનયોરેવં તુલ્યકક્ષંતોદ્ભાવનાર્થઃ, સ્વામ્યાદિસામ્યાત્, કથમ્ ?, ચ એવ મતિજ્ઞાનસ્ય સ્વામી સ એવ શ્રુતજ્ઞાનસ્ય “જત્થ મઙ્ગણં તત્થ સુયણાણ” મિતિ વેચનાત્, તથા ચાવાન્મતિજ્ઞાનસ્ય સ્થિતિકાલસ્તાવાનેવેતરસ્ય, પ્રવાહાપેક્ષયા અતીતાનાગતવર્તમાનઃ સર્વં એવ, અપ્રતિપતિતૈકજીવાપેક્ષયા ચ ષટ્ષષ્ટિસાગરોપ- માણ્યધિકાનીતિ, ઉક્તં ચ ભાષ્યકારેણ

5

“દોવારે વિજયા-ફસુ ગયસસ તિણાચ્ચુએ અહવ તાઈં ।

અફરેગં નારભવિઅં નાણાજીવાણ સવ્વહ્દં ॥૧૧॥”

યથા ચ મતિજ્ઞાનં ક્ષયોપશમહેતુકં, તથા શ્રુતજ્ઞાનમપિ, યથા ચ મતિજ્ઞાનમાદર્શતઃ સર્વદ્રવ્યાદિ- વિષયમ્, એવં શ્રુતજ્ઞાનમપિ, યથા ચ મતિજ્ઞાનં પરોક્ષમ્, એવં શ્રુતજ્ઞાનમપિ ઇતિ, એવકારસ્ત્વવધારણાર્થઃ, પરોક્ષત્વમનંયોરેવાવધારયતિ, આભિનિબોધિકશ્રુતજ્ઞાને એવ પરોક્ષે ઇતિ ભાવાર્થઃ ।

10

અનન્ય હોવાથી શ્રુત તરીકે જાણવો અને શ્રુત એવું જે જ્ઞાન તે શ્રુતજ્ઞાન, એ પ્રમાણે સમાસ જાણવો. મૂળગાથામાં ચ શબ્દ છે, જે શ્રુતજ્ઞાન અને મતિજ્ઞાનની સ્વામી વગેરેના સામ્યથી તુલ્યતા જણાવનાર છે. કેવી રીતે ? તે આ રીતે — (૧) જ્યાં મતિજ્ઞાન ત્યાં શ્રુતજ્ઞાન, આવું વચન હોવાથી જે મતિજ્ઞાનનો સ્વામી છે તે જ શ્રુતજ્ઞાનનો સ્વામી છે. (૨) મતિજ્ઞાનનો જેટલો સ્થિતિકાલ છે, તેટલો જ શ્રુતજ્ઞાનનો છે. (સ્થિતિકાલ એટલે આત્મામાં રહેવાનો કાલ) પ્રવાહની અપેક્ષાએ ભૂતકાલ— ભવિષ્યકાલ અને વર્તમાનકાલ એમ ત્રણે મતિશ્રુતજ્ઞાનનો સ્થિતિકાલ છે અર્થાત્ અનાદિઅનંતકાલ છે અને સમ્યક્ત્વથી ભ્રષ્ટ નહીં થયેલ એક જીવની અપેક્ષાએ મતિશ્રુતજ્ઞાન આત્મામાં સાધિક દદ સાગરોપમ સુધી રહે છે. આ વાતની પુષ્ટિ માટે ભાષ્યકારનું વચન બતાવે છે કે—

15

“અપ્રતિપતિત એક જીવની અપેક્ષાએ બે વાર વિજયાદિમાં અથવા ત્રણ વાર અચ્યુત દેવલોકમાં ગયેલાને નરભવથી અધિક દદ સાગરોપમ અને જુદા જુદા જીવની અપેક્ષાએ (પ્રવાહની અપેક્ષાએ) સર્વકાલ મતિશ્રુતજ્ઞાનનો સ્થિતિકાલ જાણવો.”

20

(૩) જેમ મતિજ્ઞાન ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ શ્રુતજ્ઞાન પણ ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થાય છે. (૪) મતિજ્ઞાનની જેમ શ્રુતજ્ઞાન પણ આદેશથી (સામાન્યથી) સર્વ દ્રવ્યક્ષેત્રકાલ— ભાવવિષયવાળું છે. (૫) મતિજ્ઞાનની જેમ શ્રુતજ્ઞાન પણ પરોક્ષ છે અર્થાત્ ઈન્દ્રિય—નોઈન્દ્રિયથી યનારૂં છે. મૂળગાથામાં ચેવ શબ્દ છે, તેમાં એવકાર છે. જે આ બંને જ્ઞાનનું પરોક્ષપણું “જ”કારપૂર્વક જણાવે છે, અર્થાત્ મતિ—શ્રુતજ્ઞાન જ પરોક્ષ છે.

25

૧૩ જ્ઞાનદ્વયાનન્તરં ચસ્ય પાઠાત્ । ૧૪. તુલ્યપક્ષતોદ્બોધનાય । ૧૫. એકેન્દ્રિયાદિષુ ક્ષયોપશમ- સદ્ભાવાદદ્વયોઃ સંજ્ઞાસદ્ભાવાચ્ચ શ્રુતસત્તા (વિ૦ ૧૦૨ પ્રભૃતિકે), સમ્યગ્જ્ઞાનાપેક્ષયા । ૧૬. શ્રીમતા જિનભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણેન । ૧૭. દ્વૌ વારૌ વિજયાદિષુ ગતસ્ય ત્રીન્ વારાન્ અચ્યુતેઽથવા તાનિ (ષટ્ષષ્ટિ- સાગરોપમાણિ) અતિરિક્તં નરભવિકં (અપ્રતિપતિતૈકજીવાપેક્ષયા) નાનાજીવાનાં સર્વાદ્ધં (વિ૦ ૪૩૬) । ૧૮. ઓષાદેશાત્સૂત્રાદેશાદ્વા । ૧૯. આદિના ક્ષેત્રકાલભાવગ્રહઃ. ૨૦. દ્રવ્યેન્દ્રિયમનોનિષ્પાદ્યત્વાત્ ।

30

તથા અવધીયતેજનેન ઇત્યવધિઃ, અવધીયતે ઇતિ અધોઽધો વિસ્તૃતં પરિચ્છિંદ્યતે, મર્યાદય્યં
વેતિ, અવધિજ્ઞાનાવરણક્ષયોપશમ એવ, તદુપયોગહેતુત્વાદિત્યર્થઃ, અવધીયતેઽસ્માદિતિ વેતિ
અવધિઃ, તદાવરણીયક્ષયોપશમ એવ, અવધીયતેઽસ્મિન્નિતિ વેત્યવધિઃ, ભાવાર્થઃ પૂર્વવદેવ,
અવધાનં વાઽવધિઃ, વિષયપરિચ્છેદનમિત્યર્થઃ, અવધિશ્ચાસૌ જ્ઞાનં ચ અવધિજ્ઞાનં, ચણ્ડઃ
5 યત્સ્વનન્તરોક્તજ્ઞાનદ્વયસાધર્મ્યપ્રદર્શનાર્થઃ, સ્થિત્યાદિસાધર્મ્યાત્ કથમ્ ?, યાવાન્મતિશ્રુતસ્થિતિકાલઃ
પ્રવાહાપેક્ષયા અપ્રતિપતિતેકસત્ત્વાધારાપેક્ષયા ચ, તાવાનેવાવધેરપિ, અતઃ સ્થિતિસાધર્મ્યાત્,
યથા મતિશ્રુતે વિપર્યયજ્ઞાને ભવતઃ, એવમિદમપિ મિથ્યાદૃષ્ટિર્વિભઙ્ગજ્ઞાનં ભવતીતિ વિપર્યયસાધર્મ્યાત્,
ય એવ ચ મતિશ્રુતયોઃ સ્વામી સ એવ ચાવધેરપિ ભવતીતિ સ્વામિસાધર્મ્યાત્, વિભઙ્ગજ્ઞાનિનઃ
ત્રિદશાદેઃ સમ્યગ્દર્શનાવાપ્તૌ યુગપજ્ઞાનત્રયં સંભવતીતિ લાભસાધર્મ્યાચ્ચ। તથા મનઃપર્યવજ્ઞાનં,
10 અયં ભાવાર્થઃ—પરિઃ સર્વતો ભાવે, અવનં અવઃ, અવનં ગમનં વેદનમિતિ પર્યાયાઃ, પરિ અવઃ
પર્યવઃ પર્યવનં વા પર્યવ ઇતિ, મનસિ મનસો વા પર્યવો મનઃપર્યવઃ, સર્વતેસ્તત્પરિચ્છેદ

(હવે અવધિજ્ઞાનની વ્યાખ્યા કરે છે.) જેના વડે અવધારણ થાય=જણાય તે અવધિ, અહીં
અવધીયતે શબ્દનો અર્થ કહે છે કે નીચે નીચે વધુ વધુ વિસ્તૃત દ્રવ્યાદિ જણાય અથવા (રૂપી
દ્રવ્યાત્મક) મર્યાદા વડે જણાય. આ રીતે વ્યુત્પત્તિ અર્થ કરવાથી અવધિજ્ઞાનાવરણક્ષયોપશમ
15 અવધિ તરીકે જાણવો (કારણ કે આ ક્ષયોપશમથી અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ પ્રાપ્ત થાય છે.) અહીં
પણ પૂર્વની જેમ, જેનાથી જણાય અથવા જે હોતે છતે જણાય તે અવધિ, એ પ્રમાણે વ્યુત્પત્તિઓ
થાય છે અથવા અવધાન અર્થાત્ વિષયનો બોધ કરવો એ અવધિ અને અવધિ એવું જે જ્ઞાન તે
અવધિજ્ઞાન છે એ પ્રમાણે સમાસ જાણવો. મૂલગાથામાં “ઓહિનાણં ચ”, અહીં “ચ” શબ્દ
ઉપરોક્ત બે જ્ઞાન સાથે સ્વામી વગેરેનું સાધર્મ્ય હોવાથી અવધિજ્ઞાનનું સાધર્મ્ય દેખાડવા માટે છે.

20 તે આ પ્રમાણે :— (૧) પ્રવાહ અને અપ્રતિપતિત એક જીવરૂપ આધારની અપેક્ષાએ જેટલાં
સ્થિતિકાલ મતિશ્રુતનો છે, તેટલો અવધિજ્ઞાનનો પણ હોવાથી સ્થિતિ સાધર્મ્ય છે. (૨) જેમ મતિશ્રુત
વિપર્યયજ્ઞાનમાં ફેરવાય છે અર્થાત્ મતિ—અજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન રૂપ થાય છે, તેમ આ અવધિજ્ઞાન
મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવને વિભંગજ્ઞાનરૂપ થાય છે માટે વિપર્યય સાધર્મ્ય (૩) મતિશ્રુતનો જે સ્વામિ છે,
તે જ અવધિનો પણ હોય છે માટે સ્વામિ સાધર્મ્ય (૪) વિભંગજ્ઞાની એવા દેવો વગેરેને
25 સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થતાં એક સાથે ત્રણ જ્ઞાન સંભવતા હોવાથી લાભનું સાધર્મ્ય છે.

(હવે મનઃપર્યવજ્ઞાનની વ્યાખ્યા કરે છે —) “પરિ” શબ્દ “ચારે બાજુથી” એવા અર્થમાં
છે. અવ શબ્દ “જાણવું” અર્થમાં છે. માટે પરિ+અવ = પર્યવ એટલે ચારેબાજુથી જાણવું તથા
મનને વિષે અથવા મનનો પર્યવ તે મનઃપર્યવ અર્થાત્ ચારેબાજુથી મનોદ્રવ્યોનો બોધ થવો, તે

૨૧. દર્શનરૂપબોધવ્યવચ્છેદાય । ૨૨. રૂપિદ્રવ્યાત્મિકયા । ૨૩. ક્ષયોપશમસ્યાભાવરૂપત્વેનેદમ્ ।

૩૦) આત્મસ્વરૂપં જ્ઞાનમિત્યુક્તમિદમ્ । ૨૪. વિષયસક્તમી । ૨૫. સમ્બન્ધે ષષ્ઠી । ૨૬. વિના દર્શનં જ્ઞાનેનાનેન
વિશેષોપયોગ ઇતિ, વિશુદ્ધતરણિ વા મનોદ્રવ્યાણિ જ્ઞાનાત્યનેનેતિ જ્ઞાપનાય વા । ★ તદાવરણક્ષયોઽ
૧-૪ । ❁ ત્રયસંભવતો । + પરિ ।

इत्यर्थः, स एव ज्ञानं मनःपर्यवज्ञानं, अथवा मनसः पर्याया मनःपर्यायाः पर्याया भेदा धर्मा
बाह्यवस्त्वलोचनप्रकारा इत्यनर्थान्तरं, तेषु ज्ञानं मनःपर्यायज्ञानं, तेषां वा सम्बन्धि ज्ञानं
मनःपर्यायज्ञानं, इदं चार्धतृतीयद्वीपसमुद्रान्तर्वर्तिसंज्ञिमनोगतद्रव्यालम्बनमेवेति, तथाशब्दोऽवधि-
ज्ञानसारूप्यप्रदर्शनार्थः, कथम् ?, छद्मस्थ-स्वामिसाधर्म्यात्, तथा पुद्गलमौत्रालम्बनत्वसाम्यात्,
तथा क्षायोपशमिकभावसाम्यात्, तथा प्रत्यक्षत्वसाम्याच्चेति । केवलमसहायं मत्यादिज्ञान- 5
निरपेक्षं शुद्धं वा केवलं, तदावरणकर्ममलकलङ्काङ्कुरहितं, सकलं वा केवलं, तत्प्रथमतयैव
अशेषतदावस्थाभावतः संपूर्णोत्पत्तेः, असाधारणं वा केवलं, अनन्यसदृशमिति हृदयं, ज्ञेयानन्तत्वादं
अनन्तं वा केवलं, यथावस्थिताशेषभूतभवद्भाविभावस्वभावावभासीति भावना, केवलं च
तज्ज्ञानं चेति समासः, चशब्दस्तूक्तसमुच्चयार्थः, केवलज्ञानं च पञ्चकमिति, अथवाऽनन्त-

રૂપ જે જ્ઞાન તે મનઃપર્યવજ્ઞાન અથવા મનના પર્યાયો તે મનઃપર્યાય. અહીં પર્યાય, ભેદ, ધર્મ 10
તથા બાહ્ય એવો વસ્તુને વિચારવાનો પ્રકાર, આ બધા શબ્દો સમાનાર્થી છે.

મનના પર્યાયોને વિષે જે જ્ઞાન તે મનઃપર્યાયજ્ઞાન અથવા તે મનઃપર્યાયો સંબંધી જે જ્ઞાન
તે મનઃપર્યાયજ્ઞાન. આ જ્ઞાન અઢીદ્વીપસમુદ્રવર્તી સંજીજીવોના મનોગત દ્રવ્યોને જાણે છે.
મૂળગાથામાં “તથા” શબ્દ જે છે તે આ જ્ઞાનની અવધિજ્ઞાન સાથે સ્વામી વગેરેની સમાનતાને
લઈ સમાનતા જણાવવા માટે છે. તે આ રીતે — (૧) અવધિજ્ઞાનની જેમ આ જ્ઞાન છદ્મસ્થ 15
જીવને થાય છે. (૨) આ બંને જ્ઞાનના વિષય પુદ્ગલમાત્ર હોય છે. (૩) અવધિજ્ઞાનની જેમ
આ જ્ઞાન ક્ષાયોપશમિકભાવથી ઉત્પન્ન થાય છે. (૪) તથા આ બંને જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ છે.

કેવલ એટલે અસહાય=મત્યાદિજ્ઞાનોની સહાયથી રહિત હોવાથી અસહાય અથવા કેવલ
એટલે શુદ્ધ=કેવલજ્ઞાનાવરણરૂપ કર્મમલરૂપ કલંકના ચિહ્નથી રહિત હોવાથી શુદ્ધ અથવા કેવલ
એટલે સકલ=પહેલેથી (પ્રાપ્તિ સમયથી) જ કેવલજ્ઞાનાવરણકર્મનો અભાવ થવાથી સંપૂર્ણ જ્ઞાન 20
ઉત્પન્ન થતું હોવાથી સકલ અથવા કેવલ એટલે અસાધારણ = આ જ્ઞાન જેવું બીજું કોઈ ન
હોવાથી અસાધારણ અથવા જ્ઞેય=જાણવા યોગ્ય પદાર્થો અનંત હોવાથી કેવલ એટલે અનંત
અર્થાત્ યથાવસ્થિત સંપૂર્ણ ભૂત-ભાવિ-વર્તમાન ભાવોના સ્વભાવને જાણનારું, કેવલ એવું જે
જ્ઞાન તે કેવલજ્ઞાન, એ પ્રમાણે સમાસ જાણવો.

મૂળગાથામાં “ચ” શબ્દ જે છે તે આગળ કહેવાયેલા ચાર જ્ઞાનો સાથે આ પાંચમા 25
જ્ઞાનનો સમુચ્ચય કરવા માટે છે. તેથી અર્થ આ પ્રમાણે કે “ચાર જ્ઞાન અને આ પાંચમું
કેવલજ્ઞાન એમ પાંચ પ્રકારે જ્ઞાન છે” અથવા આ “ચ” શબ્દ મનઃપર્યવજ્ઞાન સાથે કેવલજ્ઞાનની

૨૭. અરૂપિદ્રવ્યાલમ્બનવ્યચ્છેદાય માત્રેતિ । ૨૮. “જીવો અસ્ખો અત્યઘ્વાવણભોયણગુણિણો
જેળં । તં પડ વટ્ટુ નાળં, જં પચ્ચક્ખં તયં તિવિહં” (વિ ૦ ૮૧) इति । ૨૯. अपेक्षाऽत्र सहावस्थान-
रूपा । ૩૦. मत्यादीनां स्वावरणोपेतत्वात्, अङ्को लक्ष्म । ૩૧. उत्पत्तिसमय एव । ૩૨. न तारतम्यवत् 30
न्यूनं वा कदापि । ૩૩. अन्यस्य कस्यापि रूप्यरूपिसूक्ष्मदूरेतरादिपदार्थाग्राहकत्वात् । ૩૪. आधार-
पेक्षयाऽसंख्येयत्वेऽपि ।

- રાભિહિતજ્ઞાનસારૂપ્યપ્રદર્શક એવ, અપ્રમત્તભાવયતિ-સ્વામિસાધર્મ્યાત્ વિપર્યયાભાવયુક્તત્વાચ્ચેતિ ગાથાસમાસાર્થઃ ॥ આહ—મતિજ્ઞાનશ્રુતજ્ઞાનયોઃ કઃ પ્રતિવિશેષ ઇતિ, ઉચ્યતે, ઉત્પન્નાવિનષ્ટાર્થગ્રાહકં સામ્પ્રતકાલવિષયં મતિજ્ઞાનં, શ્રુતજ્ઞાનં તુ ત્રિકાલવિષયં ઉત્પન્નાવિનષ્ટાનુત્પન્નાર્થગ્રાહકમિતિ, ભેદકૃતો વા વિશેષઃ, યસ્માદવગ્રહાદ્દશવિંશતિભેદભિન્નં મતિજ્ઞાનં, તથાઽજ્ઞાનજ્ઞાદિભેદભિન્નં ચ શ્રુતમિતિ, 5 અથવાઽઽત્મપ્રકાશકં મતિજ્ઞાનં, સ્વપરપ્રકાશકં ચ શ્રુતમિત્યત્ત્વં પ્રસજ્ઞેન, ગમનિકામાત્રમેવૈતદિતિ । અત્રાહ—એમાં જ્ઞાનાનામિત્યં ક્રમોપન્યાસે કિં પ્રયોજનં ઇતિ, ઉચ્યતે, પરોક્ષત્વાદિસાધર્મ્યાન્મતિ-શ્રુતસદ્ભાવે ચ શેષજ્ઞાનસંભવાત્ આદાવેવ મતિશ્રુતોપન્યાસઃ, મતિજ્ઞાનસ્ય પૂર્વં કિમિતિ ચેત્, ઉચ્યતે, મતિપૂર્વકત્વાત્ શ્રુતસ્યેતિ, મતિપૂર્વકત્વં ચાસ્ય “શ્રુતં મતિપૂર્વકમ્” (૦દ્યવનેકદ્વાદશભેદમ શ્રીતત્ત્વાર્થે અ૦ ૧ સૂ૦ ૨૦) ઇતિ વચનાત્, તત્ર પ્રાયો મતિશ્રુતપૂર્વકત્વાત્પ્રત્યક્ષત્વસાધર્મ્યાચ્ચ 10 જ્ઞાનત્રયોપન્યાસ ઇતિ, તત્રાપિ કાલવિપર્યયાદિસામ્યાન્મતિશ્રુતોપન્યાસાનન્તરમેવાવધેરુપન્યાસ ઇતિ,

સામ્યતાને જણાવનારો છે, તે આ પ્રમાણે — (૧) મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાન અપ્રમત્ત એવા ભાવયતિને જ થતું હોવાથી સ્વામીની સમાનતા (૨) તથા આ બંને જ્ઞાન વિપર્યયને અર્થાત્ મનઃપર્યવ અજ્ઞાન કે કેવલ અજ્ઞાનને પામતા ન હોવાથી વિપર્યયના અભાવની સમાનતા, આ પ્રમાણે મૂલગાથાનો સંક્ષેપ—અર્થ પૂર્ણ થયો.

- 15 શંકા :— મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમાં શું ભેદ રહેલો છે ?

સમાધાન :— મતિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયેલા અને નાશ નહીં પામેલા અર્થનું ગ્રાહક હોવાથી વર્તમાનકાલને ગ્રહણ કરનારું છે. જ્યારે શ્રુતજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયેલ, નાશ પામેલ કે ઉત્પન્ન નહીં થયેલ એમ ત્રણે અર્થને ગ્રહણ કરતું હોવાથી ત્રિકાલવિષયક અર્થાત્ ત્રણે કાલના વિષયોને ગ્રહણ કરનારું છે અથવા ભેદ વડે કરાયેલો તફાવત જાણવો. તે આ રીતે — અવગ્રહાદિ અઠાવીસ પ્રકારનું મતિજ્ઞાન 20 અને અંગ, અનંગ વગેરે ભેદોવાળું શ્રુત છે અથવા મતિજ્ઞાન સ્વપ્રકાશક છે જ્યારે શ્રુતજ્ઞાન સ્વપર પ્રકાશક છે. ગમનિકામાત્ર=માત્ર વ્યાખ્યા જ કરવાની હોવાથી વધારે વિસ્તાર કરતા નથી.

શંકા :— આ જ્ઞાનોને આ પ્રમાણે કમથી ગોઠવવામાં કોઈ કારણ ખરું ?

સમાધાન :— હા, પરોક્ષત્વ વગેરે સાધર્મ્ય હોવાથી અને મતિશ્રુત હોય તો જ શેષજ્ઞાનોનો સંભવ હોવાથી પ્રથમ મતિશ્રુતજ્ઞાનનો ક્રમ આવે છે. શંકા :— પરંતુ મતિજ્ઞાન પ્રથમ કેમ ?

- 25 સમાધાન :— મતિપૂર્વક જ શ્રુતજ્ઞાન થતું હોવાથી પ્રથમ મતિજ્ઞાન છે. શ્રી તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે શ્રુતજ્ઞાન મતિપૂર્વક (અને ૧૪ પ્રકારનું છે.) તથા મતિશ્રુત પછી મતિશ્રુતપૂર્વકપણું અને પ્રત્યક્ષપણું આ બંનેની શેષ ત્રણ જ્ઞાનમાં પ્રાયઃ કરીને (કારણ કે મિથ્યાદષ્ટિજીવને અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તે પૂર્વે મતિશ્રુત હોતું નથી) સમાનતા હોવાથી (મતિશ્રુત પછી) શેષ ત્રણ જ્ઞાનનો ક્રમ છે. તેમાં પણ કાલવિપર્યયાદિની સમાનતા હોવાથી મતિશ્રુત પછી અવધિજ્ઞાનનો ક્રમ છે.

- 30 ૩૫. ન શેષજ્ઞાનાનામિત્યર્થઃ । ૩૬. મત્યાદીનામપિ તેન સ્વરૂપનિરૂપણાત્ । ૩૭. સંક્ષેપ-વિવરણરૂપત્વાત્ । ૩૮. ભાવશ્રુતસ્ય । ૩૯. મિથ્યાદષ્ટેસ્ત્રિજ્ઞાનાવાપ્તૌ ન પ્રાઙ્ મતિશ્રુતે સ્ત ઇતિ પ્રાય ઇતિ । ૪૦. જ્ઞાનત્રયોપન્યાસે । ૪૧. લાભાદિગ્રહઃ । + અત્રોચ્યતે

તદનન્તરં ચ છાન્નસ્થિ^{૩૩}કાદિસાધર્મ્યાન્મનઃપર્યાયજ્ઞાનસ્ય, તદનન્તરં ભાવમુનિસ્વામ્યાદિસાધર્મ્યા-
ત્સર્વોત્તમત્વાચ્ચ કેવલસ્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧॥

સામ્પ્રતં 'યથોદ્દેશં નિર્દેશઃ' ઇતિ ન્યાયાદ્ જ્ઞાનપञ्ચકાદાવુદ્દિષ્ટસ્ય આભિનિબોધિકજ્ઞાનસ્ય
સ્વરૂપમભિધીયતે-તત્ત્વાભિનિબોધિકજ્ઞાનં દ્વિધા, શ્રુતનિશ્રિતમશ્રુતનિશ્રિતં ચ, યત્પૂર્વમેવ
કૃતશ્રુતોપકારં ઇદાનીં પુનસ્તદનપેક્ષમેવાનુપ્રવર્તતે તદ્ અવગ્રહાદિલક્ષણં શ્રુતનિશ્રિતમિતિ । 5
યત્પુનઃ પૂર્વં તદ્ પરિકર્મિતમતેઃ ક્ષયોપશમપટીયસ્ત્વૌત્ ઔત્પત્તિક્યાદિલક્ષણં ઉપજાયતે
તદશ્રુતનિશ્રિતમિતિ । આહ-“તિવગ્ગસુત્તત્થગહિયપેયાલા” ઇતિ વચનાત્ તત્રાપિ કિञ્ચિત્
શ્રુતોપકારાદેવ જાયતે, તત્કથમશ્રુતનિશ્રિતમિતિ ઉચ્યતે, અવગ્રહાદીનાં શ્રુતનિશ્રિતાભિધાનાદ્
ઔત્પત્તિક્યાદિચતુષ્ટયેઽપિ ચ અવગ્રહાદિસદ્ભાવાત્ યથાયોગમશ્રુતનિશ્રિતત્વમવસેયં, ન તુ
સર્વમેવેતિ, અયમત્ર ભાવાર્થઃ-શ્રુતકૃતોપકારનિરપેક્ષં યદૌત્પત્તિક્યાદિ તદશ્રુતનિશ્રિતં, 10

છાન્નસ્થિકાદિની સમાનતા હોવાથી અવધિ પછી મનઃપર્યવજ્ઞાન છે. ભાવમુનિરૂપ સ્વામી વગેરેની
સમાનતા અને સર્વોત્તમ હોવાથી મનઃપર્યવ પછી કેવલજ્ઞાનનો ક્રમ છે. ॥૧॥

હવે “યથોદ્દેશં નિર્દેશઃ” ઇતિ ન્યાયાદ્” અર્થાત્ પાંચ જ્ઞાનનો જે ક્રમે ઉદ્દેશ (સામાન્ય
વિધાન) કર્યો છે તે ક્રમે નિર્દેશ થાય એ ન્યાયને આશ્રયી પ્રથમ આભિનિબોધિક જ્ઞાનનું
સ્વરૂપ કહે છે. તે આભિનિબોધિક જ્ઞાન બે પ્રકારે છે (૧) શ્રુતનિશ્રિત અને (૨) અશ્રુતનિશ્રિત. 15
તેમાં જે જ્ઞાન પૂર્વે શ્રુત દ્વારા ઉપકૃત થયેલું છે, પણ હવે શ્રુતની અપેક્ષા વિના જ ઉત્પન્ન થયું,
તે અવગ્રહાદિ ભેદોવાળું જ્ઞાન શ્રુતનિશ્રિત જ્ઞાન કહેવાય છે. જે જ્ઞાન પ્રથમ વખત જ શ્રુતથી
અપરિકર્મિત મતિવાળી વ્યક્તિને (એટલે જ શ્રુતના ઉપકાર વિના) પોતાનો વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમ
હોવાને લીધે ઉત્પન્ન થયું તે ઔત્પાતિકી વગેરે ભેદોવાળું જ્ઞાન અશ્રુતનિશ્રિત કહેવાય છે.

શંકા :- (નંદીસૂત્ર ગ્રંથના સૂત્ર નં. ૬૬માં તથા આ.નિ.ગા.નં. ૮૪૩માં) વૈનયિકી બુદ્ધિનું 20
લક્ષણ બતાવતા ગ્રંથકારે કહ્યું છે કે “ત્રિવર્ગ=ધર્મ-અર્થ અને કામ, તેના સૂત્ર અને અર્થને વિષે
ગ્રહણ કરાયેલો છે પેચાલ=સાર જે બુદ્ધિથી તે વૈનયિકી બુદ્ધિ કહેવાય છે.” આવી બુદ્ધિ શ્રુતના
આધારે જ ઉત્પન્ન થાય છે, તો તમે આ બુદ્ધિને અશ્રુતનિશ્રિત કેમ કહો છો ?

સમાધાન :- ઔત્પાતિકી વગેરે ચારે બુદ્ધિમાં અવગ્રહાદિ હોય છે અને અવગ્રહાદિ એ
શ્રુતનિશ્રિત કહેલા છે. તેથી આ ચારે બુદ્ધિમાં જ્યાં અશ્રુતનિશ્રિત ઘટતું હોય ત્યાં ઘટાવવું, પણ 25
બધે નહીં. કહેવાનો આશય એ છે કે, વૈનયિકી બુદ્ધિમાં શ્રુત આધાર હોય છે, તેથી તેને છોડી
જે શ્રુતના આધાર વિના ઔત્પાતિકી વગેરે બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે, તે અશ્રુતનિશ્રિત જ્ઞાન-
પ્રાતિભજ્ઞાન જાણવું, અર્થાત્ વૈનયિકી બુદ્ધિને છોડી શેષ ત્રણ બુદ્ધિઓ જ અશ્રુતનિશ્રિત જાણવી.
(અહીં પ્રાતિભ એટલે, વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમવાળી જે પ્રજ્ઞા તે પ્રતિભા અને તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલ
જ્ઞાન તે પ્રાતિભજ્ઞાન.)

30

૪૨. પુદ્ગલાવલમ્બનત્વાદિઃ । ૪૩. વિપર્યયાભાવત્વાદિઃ । ૪૪. ઔત્પત્તિક્યાદિવિષય-
કવસ્તુસમ્બન્ધિપરિકર્મં ન શ્રુતકૃતમિતિ । ૪૫. પરિકર્મં વિના । + શ્રુતકૃતોઽ

પ્રતિભૈમિતિહૃદયં, વૈનયિકીં વિહાયેત્યર્થઃ, બુદ્ધિસામ્યાન્ન તસ્યા અપિ નિર્યુક્તૌ ઉપન્યાસોઽવિરુદ્ધ
ઇત્યલં પ્રસજ્ઞેન ।

તત્ર શ્રુતનિશ્ચિતમતિજ્ઞાનસ્વરૂપપ્રદર્શનાયાહ —

ઉગ્રાહ ઈહાઽવાઓ ય ધારણા એવ હુંતિ ચત્તારિ ।

5

આભિણિબોહિયનાણસ્સ ભેચવત્થૂ સમાસેણં ॥૨॥

વ્યાખ્યા—તત્ર સામાન્યાર્થસ્વાશેષવિશેષનિરપેક્ષાનિર્દેશ્યસ્ય રૂપાદેસ્વગ્રહણં અવગ્રહઃ, તદર્થ-
વિશેષાલોચનં ઈહા, તથા પ્રક્રાન્તાર્થવિશેષનિશ્ચયોઽવાયઃ, ચશબ્દઃ પૃથક્ પૃથક્ અવગ્રહાદિ-
સ્વરૂપસ્વાતન્ત્યપ્રદર્શનાર્થઃ, અવગ્રહાદીનાં ઈહાદયઃ પર્યાયા ન ભવન્તીત્યુક્તં ભવતિ,
અવગતાર્થવિશેષધરણં ધારણા, એવકારઃ *ક્રમપ્રદર્શનાર્થઃ, (આર્ષત્વાચ્ચ મકારલોપઃ) ‘એવં’

10 અનેનૈવ ક્રમેણ ભવન્તિ ચત્તારિ, આભિણિબોધિકજ્ઞાનસ્ય ધિદ્યન્ત ઇતિ ભેદા વિકલ્પા અંશા

(શંકા : તો પછી વૈનયિકી બુદ્ધિનો અશ્રુતનિશ્ચિત બુદ્ધિઓ સાથે શા માટે ઉપન્યાસ કર્યો
છે ?)

સમાધાન : વૈનયિકી શ્રુતાધારે ઉત્પન્ન થવા છતાં શેષ ત્રણ બુદ્ધિ સાથે બુદ્ધિની સામ્યતા
હોવાથી નિર્યુક્તિમાં તેનો ઉપન્યાસ કરેલ છે.

15 અવતરણિકા : તેમાં શ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ બતાવતા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : અવગ્રહ, ઈહા, અપાય અને ધારણા એ પ્રમાણે આભિણિબોધિક જ્ઞાનની
સંક્ષેપથી ચાર પ્રકારે ભેદવસ્તુઓ છે.

ટીકાર્થ : સંપૂર્ણ વિશેષોથી નિરપેક્ષ અને માટે જ અનિર્દેશ્ય એવા સામાન્ય રૂપાદિ
અર્થોનું અવગ્રહણ=બોધ કરવો તે અવગ્રહ કહેવાય છે. તે રૂપાદિ અર્થની વિશેષ વિચારણા

20 ઈહા કહેવાય છે. તે જ પ્રસ્તુત અર્થવિશેષનો નિશ્ચય અપાય જાણવો. મૂલગાથાનો “ચ”
શબ્દ અવગ્રહાદિના સ્વરૂપની સ્વતંત્રતા જણાવનારો છે [અર્થાત્ અવગ્રહનું સ્વરૂપ જુદું,
ઈહાનું સ્વરૂપ જુદું છે. આમ ઈહા વગેરે અવગ્રહાદિના પર્યાયો અર્થાત્ અવગ્રહાદિના એક
અંશભૂત નથી, પરંતુ જુદું જુદું અસ્તિત્વ ધરાવનાર છે.] જણાયેલ=નિશ્ચિત થયેલ અર્થવિશેષનું

25 ધારણ=ધારણા જાણવી. (મુદ્રિત પ્રતોમાં “એવકારઃ ક્રમપ્રદર્શનાર્થઃ, “એવં” અનેનૈવ ક્રમેણ
ભવન્તિ” એ પ્રમાણે પાઠ છે, પરંતુ “એવકારઃ ક્રમપ્રદર્શનાર્થઃ, આર્ષત્વાચ્ચ મકારલોપઃ, “એવં”
અનેનૈવ ક્રમેણ ભવન્તિ” આવો પાઠ પૂ. મલયગિરિ ટીકામાં છે, જે વધુ સંગત લાગતા એ
પ્રમાણે અર્થ કરેલ છે.) મૂલગાથાનો “એવ” શબ્દ ક્રમ બતાવે છે. (આર્ષ હોવાથી મકારનો
લોપ થયો છે) અર્થાત્ આ ક્રમથી જ આ ચારે થાય છે. આ ચારે જ્ઞાનો આભિણિબોધિક
જ્ઞાનના ભેદો છે. “જે ભેદાય તે ભેદ” એ પ્રમાણે ભેદનો વ્યુત્પત્તિ અર્થ કરવો. ભેદ,

30 ૪૬. “પ્રજ્ઞા નવનવોલ્લેખશાલિની પ્રતિભા મતા” સૈવ પ્રતિભં, ન ત્વત્ર શ્રુતકેવલાતિરિક્તં
સામર્થ્યયોગજન્યં પ્રતિભમ્ । ૪૭. સકૃચ્છ્રુતનિશ્ચિતત્વાત્ ત્યાગઃ, બાહુલ્યાપેક્ષયા તદનનુસરણં
ત્વશ્રુતનિશ્ચિતત્વં, યદ્વા પૂર્વમશિક્ષિતશાસ્ત્રાર્થસ્યાશ્રુતનિશ્ચિતત્વં વૈનયિકી ત્વન્યથેતિ હ્વાનં, વિમર્શપ્રાધાન્યાચ્ચ
બુદ્ધિચતુષ્ટયાન્તર્ભાવઃ । ★ ક્રમપ્રદર્શનાર્થઃ

इत्यनर्थान्तरं, त एव वस्तूनि भेदवस्तूनि, कथम् ?, यतो नानवगृहीतमीह्यते, न चानीहितमव-
गम्यते, न चानवगतं धार्यत इति । अथवा काक्वा नीयते—एवं भवन्ति चत्वार्याभिनि-
बोधिकज्ञानस्य भेदवस्तूनि, 'समासेन' संक्षेपेण अविशिष्टावग्रहादिभावस्वरूपापेक्षया, न तु
विस्तरत इति, विस्तरतोऽष्टाविंशतिभेदभिन्नत्वात्तस्येति गाथार्थः ॥२॥

इदानीमनन्तरोपन्यस्तानामवग्रहादीनां स्वरूपप्रतिपिपादयिष्येदमाह—

5

अत्थाणं ओगहणंमि उग्गहो तह विचारणे ईहा ।

ववसायंमि अवाओ धरणंमि च धारणं बिंति ॥३॥

व्याख्या—तत्र अर्यन्ते इत्यर्थाः, अर्यन्ते गम्यन्ते परिच्छिद्यन्त इति यावत्, ते च रूपादयः,
तेषां अर्थानां, प्रथमं दर्शनानन्तरं ग्रहणं अवग्रहणं अवग्रहं ब्रुवत इतियोगः । आह—वस्तुनः
सामान्यविशेषात्मकतयाऽविशिष्टत्वात् किमिति प्रथमं दर्शनं न ज्ञानमिति, उच्यते, तस्य

10

વિકલ્પ, અંશ, આ સમાનાર્થી શબ્દો છે. ભેદ એ પોતે જ વસ્તુ તે ભેદવસ્તુ, આ રીતે
સમાસ જાણવો. (મૂલગાથામાં “ભેદવસ્તુ” શબ્દ છે, તેની વ્યાખ્યા બતાવી.)

શંકા : આ ચારે ભેદો આ ક્રમથી રાખવાનું શું પ્રયોજન છે ?

સમાધાન : આનું કારણ એ છે કે જે અર્થ અવગૃહીત નથી, તેની વિચારણા થઈ
શકતી નથી. અવિચારિત અર્થ નિશ્ચિત થતો નથી અને અનિશ્ચિત અર્થની ધારણા થઈ શકતી
નથી, માટે આ રીતે ક્રમ છે.

અથવા કાકુન્યાયથી (અર્થાપત્તિથી) અર્થ કરાય છે. આ પ્રમાણે સંક્ષેપથી અર્થાત્
સામાન્ય=અવગ્રહાદિ ભાવોના સ્વરૂપની અપેક્ષાએ આભિનિબોધિકજ્ઞાનના ચાર ભેદવસ્તુઓ
(ભેદો) છે પણ વિસ્તારથી નહીં, કારણ કે વિસ્તારથી તે આભિનિબોધિક જ્ઞાન અઠાવીસ પ્રકારે
છે. (અહીં અર્થાપત્તિ આ રીતે સમજવી કે ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં અવગ્રહાદિ ચાર ભાવો બતાવ્યા. 20
તેથી અર્થાપત્તિથી જણાય છે કે સંક્ષેપથી જ્ઞાન ચાર પ્રકારે છે.)

અવતરણિકા : હવે ઉપર જણાવેલ અવગ્રહાદિનાં સ્વરૂપને પ્રતિપાદન કરવાની ઈચ્છાથી
આગળની ગાથા જણાવે છે ⇨

ગાથાર્થ : અર્થોના અવગ્રહણને અવગ્રહ તથા વિચારણાને ઈહા, વ્યવસાયને અપાય અને
ધારણને ધારણા તરીકે (તીર્થકરાદિ) કહે છે.

25

ટીકાર્થ :— જે જણાય તે અર્થ, તે અર્થો તરીકે રૂપાદિ છે. આ રૂપાદિ અર્થોનું અવગ્રહણ
એ (તીર્થકરો) અવગ્રહ તરીકે કહે છે. અહીં અવગ્રહણ એટલે પ્રથમ વાર જોયા પછી અર્થોનું
ગ્રહણ કરવું તે.

શંકા : વસ્તુ સામાન્યવિશેષાત્મક તરીકે અવિશિષ્ટ છે અર્થાત્ જે રીતે વસ્તુમાં સામાન્ય
છે, તે રીતે જ વિશેષ છે.

30

૪૮. અત્થાણં ઓગ્ગહણં, ઉગ્ગહં તહ વિચાલણં ઈહં । વવસાયં ચ અવાયં, ધરણં પ્પણ ધારણં
બિંતિ ॥૩॥ + ધરણં પુણ । • ગ્રહણં અવગ્રહં ।

- પ્રબલાવરણત્વાત્, દર્શનસ્ય ચાત્પાવરણત્વાદિતિ । સ ચ દ્વિધા—વ્યંજનાવગ્રહોઽર્થાવગ્રહશ્ચ, તત્ર વ્યંજનાવગ્રહપૂર્વકત્વાદર્થાવગ્રહસ્ય પ્રથમં વ્યંજનાવગ્રહઃ પ્રતિપાદ્યતેતિ । તત્ર વ્યંજનાવગ્રહઃ ઇતિ કઃ શબ્દાર્થઃ ?, ઉચ્યતે, વ્યંજ્યતેઽનેનાર્થઃ પ્રદીપેનેવ ઘટ ઇતિ વ્યંજનં, તચ્ચ ઉપકરણેન્દ્રિયં શબ્દાદિપરિણતદ્રવ્યસંઘાતો વા, તતશ્ચ વ્યંજનેન ઉપકરણેન્દ્રિયેણ શબ્દાદિપરિણતદ્રવ્યાણાં ચ
- 5 વ્યંજનાનાં અવગ્રહો વ્યંજનાવગ્રહ ઇતિ । અયં ચ નયનમનોવર્જેન્દ્રિયાણામવસેય ઇતિ, ન તુ નયનમનસોઃ, અપ્રાપ્તકારિત્વાત્, અપ્રાપ્તકારિત્વં ચાનયોઃ “પુટ્ટં સુણેઽ સદં રૂવં પુણ પાસઈ અપુટ્ટં તુ” ઇત્યત્ર વક્ષ્યમાઃ । તથા ચ વ્યંજનાવગ્રહચરમસમયોપાત્તશબ્દાદ્યર્થાવગ્રહણલક્ષણો-ઽર્થાવગ્રહઃ, સામાન્યમાત્રનિર્દેશ્યગ્રહણમેકસામયિકમિતિ ભાવાર્થઃ । ‘તથા’ ઇત્યાનન્તર્યે ‘વિચારણાં’ પર્યાલોચનં અર્થાનામિત્યનુવર્ત્તતે, ઈહનમીહા તાં, બ્રુવત ઇતિ સંબન્ધઃ । એતદુક્તં ભવતિ— અવગ્રહાદુત્તીર્ણઃ
- 10 અવાયાત્પૂર્વં સદ્ભૂતાર્થવિશેષોપાદાનાભિમુખોઽસદ્ભૂતાર્થવિશેષત્યાગાભિમુખશ્ચ પ્રાયો મધુસ્ત્વાદયઃ

સમાધાન : જ્ઞાન એ પ્રબળ આવરણવાળું છે ને દર્શન અલ્પાવરણવાળું હોવાથી પ્રથમ દર્શન થાય છે, પણ જ્ઞાન નહીં. આ રીતે અવગ્રહની વ્યાખ્યા કહી. તે અવગ્રહ બે પ્રકારે છે ૧. વ્યંજનાવગ્રહ અને ૨. અર્થાવગ્રહ. તેમાં અર્થાવગ્રહ હંમેશા વ્યંજનાવગ્રહ પછી જ થનાર હોવાથી પ્રથમ વ્યંજનાવગ્રહની વ્યાખ્યા કરાય છે. તેમાં વ્યંજનાવગ્રહ શબ્દનો અર્થ શું છે ? તે કહે છે —

- 15 જેમ દીપકવડે ઘટનો બોધ થાય છે, તેમ જેનાવડે અર્થ (રૂપ, રસ, ગંધાદિ તે તે ઇન્દ્રિયના વિષયોરૂપ અર્થ) પ્રગટ થતો હોય અર્થાત્ જાણાતો હોય તે વસ્તુ વ્યંજન કહેવાય છે અને તે ઉપકરણ ઇન્દ્રિય અથવા શબ્દાદિમાં પરિણત દ્રવ્યોનો સમૂહ જાણવો. (કારણ કે આ દ્રવ્યોનો સમૂહ પોતે શબ્દ, રૂપ વગેરેમાં પરિણત થઈ શબ્દ, રૂપાદિને પ્રગટ કરે છે.) આ ઉપકરણેન્દ્રિયરૂપ વ્યંજનવડે શબ્દાદિમાં પરિણત દ્રવ્યસમૂહરૂપ વ્યંજનોનો જે અવગ્રહ તે વ્યંજનાવગ્રહ એ પ્રમાણે
- 20 સમાસ જાણવો. યશુ અને મન એ અપ્રાપ્યકારી હોવાથી આ બે સિવાય શેષ ઇન્દ્રિયોનો વ્યંજનાવગ્રહ જાણવો. “પુટ્ટં સુણેઽ સદં રૂવં પુણ પાસઈ અપુટ્ટં તુ” ઇત્યાદિ ગાથાવડે યશુ અને મનનું અપ્રાપ્યકારીપણું (અપ્રાપ્યકારિતા=વિષયને પ્રાપ્ત કર્યા વિના જ બોધ કરાવવો.) ગ્રંથકારશ્રી આગળ કહેશે.

- વ્યંજનાવગ્રહના ચરમ સમયે ગ્રહણ કરાયેલ શબ્દાદિ અર્થોનું જે અવગ્રહણ તે અર્થાવગ્રહ
- 25 છે. જે સામાન્યમાત્ર અને તેથી જ અનિર્દેશ્ય વસ્તુના ગ્રહણ સ્વરૂપ એક સમયનો છે. મૂળગાથામાં “તથા” શબ્દ આનન્તર્યમાં અર્થાત્ “ત્યાર પછી” અર્થમાં વપરાયેલ છે. (તેથી અર્થ આ પ્રમાણે જાણવો કે અર્થાવગ્રહ થયા પછી) રૂપાદિ અર્થોનું પર્યાલોચન (વિચારણા) તે ઈહા તરીકે (તીર્થકરાદિ) કહે છે, કારણ કે ઈહા એટલે વિચારણા.

- ભાવાર્થ આ પ્રમાણે : અવગ્રહ પછી અને અપાયથી પૂર્વે સદ્ભૂત એવા અર્થવિશેષના
- 30 ઉપાદાનને અભિમુખ અને અસદ્ભૂત (અવિદ્યમાન) એવા અર્થવિશેષના ત્યાગને અભિમુખ (મતિવિશેષ ઈહા છે) “પ્રાયઃ મધુસ્ત્વ વગેરે શંખશબ્દના ધર્મો અહીં ઘટે છે, પણ ખરકકશ

શબ્દશબ્દધર્મા અત્ર ઘટન્તે ન ચરકર્કશનિષ્ણતાદયઃ શાર્દૂશબ્દધર્મા ઇતિ મતિવિશેષ ઈહેતિ । વિશિષ્ટોઽવસાયો વ્યવસાયઃ, નિર્ણયો નિશ્ચયોઽવગમ ઇત્યનર્થાન્તરં, તં વ્યવસાયં ચ, અર્થાનામિતિ વર્તન્તે, અવાયં બ્રુવત ઇતિ સંસર્ગઃ, એતદુક્તં ભવતિ શાઙ્ઘુ એવાયં શાઙ્ઘર્ગ એવ વા ઇત્યવધારણાત્મકઃ પ્રત્યયોઽવાય ઇતિ, ચશબ્દ એવકારાર્થઃ, સ ચાવધારણે, વ્યવસાયમેવાવાયં બ્રુવેત ઇતિ ભાવાર્થઃ । ધૃતિધર્મણં, અર્થાનામિતિ વર્તન્તે, પરિચ્છિન્નસ્ય વસ્તુનોઽવિચ્યુતિસ્મૃતિવાસનારૂપં તદ્ધરણં પુનર્ધારણાં 5 બ્રુવેત, પુનઃશબ્દોઽપ્યેવકારાર્થઃ, સ ચાવધારણે, ધરણમેવ ધારણાં બ્રુવત ઇતિ, અનેન શાસ્ત્રપારતન્વ્યમાહ, ઇત્યં તીર્થકરગણધરા બ્રુવત ઇતિ । એવં શબ્દમધિકૃત્ય શ્રોત્રેન્દ્રિયનિ[†]બન્ધના અવગ્રહાદયઃ પ્રતિપાદિતાઃ, શેષેન્દ્રિયનિબન્ધના અપિ રૂપાદિગોચરાઃ સ્થાણુપુરુષ-કુષ્ઠોત્પલ-સંભૃતકરિલ્લામાંસસર્પોત્પલનાલાદૌ ઇત્યમેવ દ્રષ્ટવ્યાઃ, એવં મનસોઽપિ સ્વપ્ને શબ્દાદિવિષયા

નિહરતા વગેરે શાઙ્ઘર્ગ (શિંગડામાંથી બનાવેલું વાદ્ય) શબ્દના ધર્મો ઘટતા નથી” આવા પ્રકારની 10 બુદ્ધિ તે ઈલા કહેવાય છે. (કહેવાનો આશય એ છે કે અમુક શબ્દો સાંભળી “આ શબ્દોમાં મધુર આદિ ધર્મો રહેલા છે, માટે શંખના શબ્દો હોવા જોઈએ, પણ ખરકર્કશાદિ ધર્મો ન હોવાથી શાઙ્ઘર્ગના શબ્દો લાગતા નથી” આવા પ્રકારની સદ્ભૂત પદાર્થને ગ્રહણાભિમુખ અને અસદ્ભૂત એવા શાઙ્ઘર્ગ શબ્દના ત્યાગને અભિમુખ એવી બુદ્ધિ એ ઈલા કહેવાય છે.) અપાયની વ્યાખ્યા કરે છે કે વિશિષ્ટ એવો જે અવસાય (=બોધ) તે વ્યવસાય, અહીં વ્યવસાય, નિર્ણય, નિશ્ચય 15 કે અવગમ આ બધા સમાનાર્થી શબ્દો છે. અર્થોના આ વ્યવસાયને (તીર્થકરો) અપાય કહે છે. કહેવાનો આશય એ છે કે “આ શબ્દો શંખના જ છે અથવા શાઙ્ઘર્ગના જ છે,” આવા પ્રકારનો “જ” કાર પૂર્વકનો નિશ્ચયાત્મક બોધ એ અપાય કહેવાય છે.

ધારણાની વ્યાખ્યા કરતા કહે છે કે નિશ્ચિત વસ્તુનું અવિચ્યુતિસ્મૃતિવાસનારૂપ ધારણ એ ધારણા કહેવાય છે. મૂલગાથામાં “પુનઃ” શબ્દ જે છે તેનો એવકાર જેવો અર્થ જાણવો અને તે 20 એવકાર અવધારણામાં અર્થાત્ “જ”કાર અર્થમાં જાણવો. તેથી ઉપરોક્ત ધારણને જ ધારણા (તીર્થકરો) કહે છે. અહીં “તીર્થકરો-ગણધરો કહે છે” આવું કહેવા દ્વારા આ શાસ્ત્રનું પારતંત્ર્ય જણાવ્યું છે. (અર્થાત્ “આ શાસ્ત્રરચના સ્વમતિથી નહીં પણ તીર્થકરો-ગણધરોના ઉપદેશાનુસાર કરેલી છે” એવું જણાવ્યું છે.)

આ પ્રમાણે શબ્દને આધારે શ્રોત્રેન્દ્રિયથી થતાં અવગ્રહાદિ કહ્યા. આ જ પ્રમાણે શેષ ચક્ષુ 25 વગેરે ઈન્દ્રિયથી થતાં રૂપાદિવિષયક અવગ્રહાદિ “સ્થાણુ કે પુરુષ”ના દૃષ્ટાંતમાં જાણવા. (અર્થાત્ આ સ્થાણુ (જાડનું ટૂંકું) છે કે પુરુષ છે, અહીં હાથ, પગાદિ અવયવો દેખાય છે પણ શાખાદિ અવયવો દેખાતા નથી, એટલે આ પુરુષ હોવો જોઈએ પણ સ્થાણુ નહીં, આવા પ્રકારનો મતિવિશેષ “ઈલા”, આ રીતે અપાયાદિ જાણવા.)

ગ્રાણેન્દ્રિયને આશ્રયી ગંધવિષયક અવગ્રહાદિ કુષ્ઠ (ગંધદ્રવ્યવિશેષ) કે ઉત્પલના દૃષ્ટાંતમાં 30 જાણવા, રસનેન્દ્રિયનું દૃષ્ટાંત સંભૃતકરિલ્લ (ભરેલાં કારેલાં) કે માંસ, સ્પર્શેન્દ્રિયમાં સર્પ કે

અવગ્રહાદયોઽવસેયા ઇતિ, અન્યત્ર ચેન્દ્રિયવ્યાપારા-ભાવેઽભિમન્યમાનસ્યેતિ । તતશ્ચ વ્યજ્ઞનાવ-
ગ્રહશ્ચતુર્વિધઃ, તસ્ય નયનમનોવર્જેન્દ્રિયસંભવાત્, અર્થાવગ્રહસ્તુ ષોઢા, તસ્ય “સર્વેન્દ્રિયસંભવાત્।
૫ એવમીહાદયોઽપિ પ્રત્યેકં ષટ્પ્રકારા એવેતિ* । એવં સંકલિતાઃ સર્વ એવ અષ્ટાવિંશતિર્મતિભેદા
અવગન્તવ્યા ઇતિ । અન્યે ત્વેવં પઠન્તિ-‘અત્યાણં ઝગ્ગહણંમિ ‘ઝગ્ગહો’ તત્ર અર્થાનામવગ્રહણે સતિ
અવગ્રહો નામ મતિભેદ ઇત્યેવં બ્રુવતે, એવં ઈંહાદિષ્વપિ યોજ્યં, ભાવાર્થસ્તુ પૂર્વવદિતિ । અથવા
પ્રાકૃતશૈલ્યા ‘અર્થવશાદ્વિભક્તિપરિણામ’ ઇતિ યથાઽઽચારાઙ્ગે-“અગ્નિં ચ ચ્ચલુ પુઢ્ઢા એ
સંઘાયમાવજ્જંતિ” ઇત્યત્ર અગ્નિના ચ સ્પૃષ્ટઃ, અથવા સ્પૃષ્ટશબ્દઃ પતિતવાચી, તતશ્ચાયમર્થઃ-
અગ્નૌ ચ પતિતા ‘એકે’ શલભાદયઃ ‘સંઘાતમાપદ્યન્તે’ અન્યોઽન્યગાત્રસંકોચમાસાદયન્તીત્યર્થઃ,

કમળની નાળનું દૃષ્ટાંત જાણવું તથા મનને આશ્રયી સ્વપ્નમાં શબ્દાદિ વિષયક અવગ્રહાદિ જાણવા.
10 (અર્થાત્ સ્વપ્નમાં સંભળાયેલા શબ્દને કે જોયેલા રૂપને આશ્રયી મનથી ઉત્પન્ન થતાં અવગ્રહાદિ”
એ પ્રમાણે અર્થ જાણવો.) અને અન્યત્ર=સ્વપ્ન સિવાયના કાળમાં ઇન્દ્રિયવ્યાપારના અભાવમાં
મનથી વિચાર કરતી વ્યક્તિને અવગ્રહાદિનો સંભવ છે.

આમ, ચક્ષુ અને મન વિના શેષ ઇન્દ્રિયથી થતો હોવાથી વ્યંજનાવગ્રહ ચાર પ્રકારે તથા
સર્વેન્દ્રિયથી થતો હોવાથી અર્થાવગ્રહ છ પ્રકારે જાણવો. આ જ પ્રમાણે ઈહાદિ દરેક છ પ્રકારના
15 છે. બધા મળી મતિજ્ઞાનના ૨૮ ભેદો જાણવા. (આ ટીકાની રચના કરતી વખતે ટીકાકારે
“અત્યાણં ઝગ્ગહણં ઝગ્ગહં તહ વિચાલણં ઈંહં” આ ગાથાને સામે રાખી રચના કરી છે.) કેટલાક
લોકો આ ગાથાના સ્થાને કંઈક વિભક્તિના ફેરફારવાળી ગાથાને કહે છે, જે આ પ્રમાણે છે
“અત્યાણં ઝગ્ગહણંમિ ઝગ્ગહો તહ વિચારણે ઈંહા । વવસાયંમિ અવાઓ ધરણંમિ ચ ધારણં ચિંતિ ॥”
આ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે જાણવો કે અર્થોના અવગ્રહણમાં અવગ્રહ નામનો મતિજ્ઞાનનો ભેદ
20 (તીર્થંકર) કહે છે. આ જ પ્રમાણે ઈહાદિમાં જોડવું. આ ગાથાનો ભાવાર્થ ઉપરોક્ત ગાથાના
અનુસારે જ છે. (ઉપરોક્ત ગાથામાં ઝગ્ગહણં એ પ્રમાણે પ્રથમાવિભક્તિ છે. જ્યારે આ ગાથામાં
“ઝગ્ગહણંમિ” સપ્તમીવિભક્તિ છે).

અથવા પ્રાકૃત શૈલીથી “અર્થવશાદ્વિભક્તિ પરિણામ” (અર્થના આધારે વિભક્તિમાં ફેરફાર થાય
છે) આ સૂત્રના આધારે અહીં પણ સપ્તમીવિભક્તિ પ્રથમાવિભક્તિના અર્થમાં જાણવી. આ રીતે
25 વિભક્તિનો ફેરફાર થઈ શકે છે, તે બતાવવા આચારાંગ સૂત્રનો પાઠ બતાવે છે કે “અગ્નિં ચ ચ્ચલુ
પુઢ્ઢા એ સંઘાયમાવજ્જંતિ” અગ્નિવડે સ્પર્શાયેલા પતંગિયાદિ જીવો અન્યોન્ય ગાત્રસંકોચને પામે છે
અથવા સ્પૃષ્ટ શબ્દ પડવાના અર્થમાં જાણવો, તેથી અગ્નિમાં પડેલા એવા કેટલાક પતંગિયાદિ જીવો
અન્યોન્ય ગાત્રસંકોચને પામે છે. (અર્થાત્ મરણાદિને પામે છે.) તેથી અનેક જીવોના મરણનું કારણ

૫૧. નોઽન્દ્રિયસ્યાપિ ગ્રહણમુપલક્ષણાત્, અન્યથા ન સ્યુર્મ્હેદાઃ ષટ્, ઇન્દ્રિયત્વં વાધિપ્રેતમત્ર તસ્યાધ્યન્તર-
30 નિર્વૃત્યન્વિતત્વાત્ । * એવેત્યર્થઃ, સંક૦ † ઝગ્ગહો.

તસ્માદ્ અગ્નિસમાગમ્થોડનેકસત્ત્વવ્યાપત્તિહેતુઃ इत्यतो न कार्यः इत्यादिविचारे द्वितीया तृतीयार्थे सप्तम्यर्थे च ^२“व्याख्यातेति। एवमत्रापि सप्तमी प्रथमार्थे द्रष्टव्येति गाथार्थः ॥૩॥

इदानीमभिहितस्वरूपाणामवग्रहादीनां कालप्रमाणमभिधित्सुराह—

^४उगग्रह इकं समयं ईहावाया ^३मुहुत्तमब्दं तु ।

કાલમસંખં સંખં ચ ધારણા હોઈ પાયવ્વા ॥૪॥

5

વ્યાખ્યા—તત્ર અભિહિતલક્ષણોડર્થાવગ્રહો ^૩જઘન્યો નૈશ્વયિકઃ, સ યત્નુ એકં સમયં ભવતીતિ સંબન્ધઃ, તત્ર કાલઃ પરમનિકૃષ્ટઃ સમયોડભિધીયતે, સ ચ પ્રવચનપ્રતિપાદિતોત્પલપત્ર-શતવ્યતિભેદોદાહરણાદ્ ^૪જૈરત્પટ્ટશાટિકાપાટનદૃષ્ટાન્તાચ્ચ અવસેયઃ, તથા સાંવ્યવહારિકાર્થાવ-હોવાથી અગ્નિનો સમારંભ કરવો જોઈએ નહીં. આ પાઠમાં અર્ગણિ આ રીતે મૂલગાથામાં દ્વિતીયા વિભક્તિ હોવા છતાં તૃતીયા અને સપ્તમી વિભક્તિના અર્થમાં અગ્નિ શબ્દ જોડ્યો છે. એ જ રીતે 10 ઉપરોક્ત “અત્થાણં ઉગ્રહણંમિ...” ગાથામાં “અવગ્રહણ” શબ્દને સપ્તમી હોવા છતાં પ્રથમા વિભક્તિનો અર્થ જોડ્યો છે. તેથી “અર્થોનું અવગ્રહણ એ અવગ્રહ છે” એ પ્રમાણે અર્થ કરવો. ॥૩॥

અવતરણિકા :— આ રીતે અવગ્રહાદિનું સ્વરૂપ બતાવી તેઓનું કાલપ્રમાણ કહેવાની ઇચ્છાવાળા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : એક સમયપ્રમાણ અર્થાવગ્રહ, ઈહા અને અપાય અર્ધમુહૂર્ત અને ધારણા 15 અસંખ્યાત અને સંખ્યાતકાલ જાણવી.

ટીકાર્થ :— કહેવાઈ ગયેલ છે સ્વરૂપ જેનું એવો જઘન્ય અર્થાવગ્રહ નૈશ્વયિક છે (અર્થાવગ્રહ જઘન્ય—ઉત્કૃષ્ટ બે પ્રકારે છે, તેમાં જઘન્ય જે છે તે નૈશ્વયિક છે) અને તે એક સમયનો છે. અહીં સમય એટલે પરમનિકૃષ્ટ (અવિભાજ્ય અંશ) એવો કાલ, અને તે અન્ય ગ્રંથમાં કહેવાયેલા કમલપત્રને ભેદવા રૂપ દૃષ્ટાંતથી અને જીર્ણ સાડીને ફાડવારૂપ દૃષ્ટાંતથી 20 જાણવો (તે આ પ્રમાણે—કોઈ બળવાન પુરૂષ ભાલાની તીક્ષ્ણ ધાર વડે એકસો કમલોના પાંદડાઓને એક સાથે જ ભેદે છે. છેદતી વખતે એક પાંદડાથી બીજા પાંદડે પહોંચતા ભાલાને અસંખ્યસમયો પસાર થાય છે એવું જ્ઞાનીઓએ જોયું છે. અથવા અત્યંત જીર્ણ સાડીને ફાડતાં સાડીના એક તંતુ પછી બીજા તંતુને તૂટતા વચ્ચે અસંખ્યસમયો પસાર થાય છે. અહીં જે અવિભાજ્ય અંશરૂપ કાલ છે તેને શાસ્ત્રમાં ‘સમય’ શબ્દથી ઓળખાય છે — 25

इति नवतत्त्वप्रकरणवृत्तौ. આ દૃષ્ટાન્ત દ્વારા શાસ્ત્રકાર જણાવવા માંગે છે કે જો એક તંતુથી બીજા તંતુ સુધી કે એક પાંદડાથી બીજા પાંદડા સુધી પહોંચતા અસંખ્યસમયો જતાં હોય તો એક સમય કેટલો સૂક્ષ્મ હશે ?) તથા સાંવ્યવહારિક અર્થાવગ્રહ (ઉત્કૃષ્ટાર્થાવગ્રહ) અને વ્યંજનાવગ્રહનો દરેકનો અંતર્મુહૂર્તમાત્ર કાલ જાણવો.

૫૨. જ્ઞાયતેડનેન આચારાઙ્ગવ્યાખ્યા શ્રીમતાં કાલાત્પ્રાક્તનીતિ । ૫૩. અર્થાવગ્રહો દ્વિધા જઘન્ય 30 ઉત્કૃષ્ટશ્ચ, આદ્યો નૈશ્વયિક એવેતરઃ સાંવ્યવહારિક ઇતિ જઘન્યો નૈશ્વયિક ઇતિ પ્રોચુઃ, વ્યાખ્યાનતો વિશેષ-પ્રતિપત્તિર્ન હિ સંદેહાદલક્ષણમિતિ ન્યાયાત્ । + ઉગ્રહુ (નિં ૩) ‡ મુહુત્તમન્તં તુ (વૃં) * જીર્યત્ ૦ ૫-૬ ।

ગ્રહવ્યઙ્ગનાવગ્રહૌ તુ પૃથક્ પૃથક્ અન્તર્મુહૂર્તમાત્રં કાલં ભવતિ ઇતિ †વિજ્ઞૌતવ્યૌ । ઈહા ચાવાયશ્ચ ઈહાવાયૌ, પ્રાકૃતશૈલ્યા બહુવચનં, ઉક્તં ચ -

“^{૫૪}દુલ્લયણે બહુવચણં છઠ્ઠીવિહત્તીએ †ભળણઙ્ગ ચતુર્થી ।

જહ હત્થા તહ પાયા, ણમોઽન્થુ દેવાહિદેવાણં ॥૧૧”

- 5 તાવીહાવાયૌ મુહૂર્તાર્થં જ્ઞાતવ્યૌ ભવતઃ, તત્ર મુહૂર્તશબ્દેન ઘટિકાદ્વયપરિમાણઃ કાલોઽભિધીયતે, તસ્યાર્થં તુ મુહૂર્તાર્થં, તુશબ્દો વિશેષણાર્થઃ, કિં વિશિનષ્ટિ ?—વ્યવહારપેક્ષ્યા એતદ્ મુહૂર્તાર્થમુક્તં, તત્ત્વતસ્તુ અન્તર્મુહૂર્તમવસેયમિતિ । અન્યે ત્વેવં પઠન્તિ ‘મુહુત્તમન્તં તુ’ મુહૂર્તાન્તસ્તુ દ્વે પદે, અયમર્થઃ—અન્તર્મધ્યકરણે, તુશબ્દ એકારાર્થઃ, સ ચાવધારણે, એતદુક્તં ભવતિઈહાવાયૌ મુહૂર્તાન્તઃ, ભિન્નં મુહૂર્તં જ્ઞાતવ્યૌ ભવતઃ, અન્તર્મુહૂર્તમેવેત્યર્થઃ । કલનં કાલઃ
- 10 તં કાલં, ન વિદ્યતે સંખ્યા ઇયન્તઃ પક્ષમાસત્વ્યનસંવત્સરાદય ઇત્યેવંભૂતા યસ્યાસાવસંખ્યઃ, પલ્યોપમાદિલક્ષણ ઇત્યર્થઃ, તં કાલમસંખ્યં, તથા સંખ્યાયત ઇતિ સંખ્યઃ, ઇયન્તઃ પક્ષમાસત્વ્યનાદય ઇત્યેવં સંખ્યાપ્રમિત ઇત્યર્થઃ, તં સંખ્યં ચ, ચશબ્દાત્ અન્તર્મુહૂર્તં ચ, ધારણા અભિહિતલક્ષણા ભવતિ જ્ઞાતવ્યા, અયમત્ર ભાવાર્થઃ—અવાયોત્તરકાલં અવિચ્યુતિરૂપા—અન્તર્મુહૂર્તં

- ઈહા અને અપાય અર્ધમુહૂર્ત પ્રમાણ જણવા. મૂલગાથામાં “ઈહાપાયા” શબ્દને પ્રાકૃત
- 15 હોવાથી બહુવચન કરેલ છે, કારણ કે પ્રાકૃતમાં દ્વિવચનને સ્થાને બહુવચન અને ચોથી વિભક્તિના અર્થમાં છઠ્ઠી વિભક્તિ કહેવાય છે. જેમકે “જહ હત્થા તહ પાયા, ણમોઽન્થુ દેવાહિદેવાણં” (અહીં “હત્થા” શબ્દથી બે હાથો જણાવવા છે, છતાં બહુવચન કરેલ છે તથા નમસ્કારના યોગમાં સંબંધિત શબ્દને ચોથી કરવાને બદલે પ્રાકૃતમાં છઠ્ઠી વિભક્તિ થાય છે.)

- ઈહા અને અપાયનો અર્ધમુહૂર્તપ્રમાણકાલ જણાવ્યો. તેમાં “અર્ધમુહૂર્ત” શબ્દનો અર્થ
- 20 કરે છે કે અહીં “મુહૂર્ત” શબ્દથી બે ઘડીનો કાલ જણાવો. તેનું અડધું તે મુહૂર્તાર્ધ. મૂલગાથામાં “તુ” શબ્દ છે, તે વિશેષ અર્થને જણાવનારો છે, તે વિશેષ અર્થ આ પ્રમાણે કે ઈહા અને અપાયનો વ્યવહારની અપેક્ષાએ અર્ધમુહૂર્ત કાલ કહ્યો. પરમાર્થથી અંતર્મુહૂર્ત કાલ જણાવો.

- કેટલાક લોકો “મુહુત્તમદ્વં તુ” ને બદલે “મુહુત્તમન્તં તુ” કહે છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે
- કે અહીં “મુહૂર્તાન્ત” એક અને “તુ” બીજો એમ બે પદો છે. તેમાં “અન્તઃ” શબ્દ
- 25 “મધ્ય”અર્થમાં છે અને “તુ” શબ્દ “એવ” ના અર્થમાં છે.” તેથી ભાવાર્થ :- ઈહા અને અપાયનો મુહૂર્ત મધ્યનો કાલ એટલે કે અન્તર્મુહૂર્તકાલ જ છે.

- કલન=ગણવું, માપવું તે કાલ, તથા જેમાં પક્ષ—માસ—ઋતુ—અયન—સંવત્સર જેવી કોઈ સંખ્યા નથી તે અસંખ્યાતકાલ અર્થાત્ પલ્યોપમાદિ તથા જેમાં ઉપરોક્ત સંખ્યા હોય (અર્થાત્ આટલા પક્ષ, માસ, ઋતુ, અયન વગેરે એવી) તે સંખ્યાતકાલ, મૂલગાથાનાં “ચ”
- 30 શબ્દથી અંતર્મુહૂર્ત પણ લઈ લેવું. તેથી સંખ્યાતકાલ, અસંખ્યાતકાલ અને અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણકાલ સુધી કહેવાયેલા સ્વરૂપવાળી ધારણા જણવી.

૫૪. ભાષ્યકારાદિવ્યાખ્યાનાત્ । ૫૫. બહુવચનં દ્વિવચને ષષ્ઠીવિભક્તૌ ભળ્યતે ચતુર્થી । યથા હસ્તૌ તથા પાદૌ નમોઽન્થુ દેવાધિદેવેભ્યઃ । † જ્ઞાતવ્યૌ ‡ ભળણ

भवति, एवं स्मृतिरूपाऽपि, वासनारूपा तु तदावरणक्षयोपशमाख्या स्मृतिधारणाया बीजभूता संख्येयवर्षायुषां सत्त्वानां संख्येयं कालं असंख्येयवर्षायुषां पत्न्योपमादिजीविनां चासंख्येयमिति गाथार्थः ॥४॥

इत्थमवग्रहादीनां स्वरूपमभिधाय इदानीं श्रोत्रेन्द्रियादीनां प्राप्ताप्राप्तविषयतां प्रतिपादयिषु-गह --

5

પુટું સુળેડ સદં રૂવં પુણ પાસઈ અપુટું તુ ।

ગંધં રસં ચ ફાસં ચ બદ્ધપુટું વિચાગરે ॥૫॥

व्याख्या—आह—ननु व्यञ्जनावग्रहनिरूपणाद्वारेण श्रोत्रेन्द्रियादीनां प्राप्ताप्राप्तविषयता प्रतिपादि-तैव, किमर्थं पुनरयं प्रयास इति, उच्यते, तत्र प्रकान्तगाथा व्याख्यानद्वारेण प्रतिपादिता, साम्प्रतं तु सूत्रतः प्रतिपाद्यत इत्यदोषः । तत्र 'स्पृष्टं' इत्यालिङ्गितं, तनौ रेणुवत्, शृणोति गृह्णाति उपलभत इति पर्यायाः, कम् ? -शब्दतेजनेनेति शब्दः तं शब्दप्रायोग्यं द्रव्यसंधातं, इदमत्र हृदयम्—तस्य सूक्ष्मत्वात् भावुकत्वात् प्रचुरद्रव्यरूपत्वात् श्रोत्रेन्द्रियस्य चान्येन्द्रियगणात्प्रायः

ભાવાર્થ : અપાય પછી અવિચ્યુતિરૂપ ધારણા અંતર્મુહૂર્તકાલ સુધી હોય. એ જ પ્રમાણે સ્મૃતિરૂપ ધારણાનો પણ એજ કાલ જાણવો તથા ધારણાના આવરણભૂત કર્મોના શયોપશમ નામની વાસનારૂપ ધારણા કે જે સ્મૃતિનું કારણ છે, તેનો કાલ સંખ્યાતવર્ષના આયુવાળા જીવોને સંખ્યાતકાલ અને અસંખ્યાતવર્ષના જીવનવાળા જીવોને અસંખ્યાતકાલ જાણવો. આ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ પૂર્ણ થયો. ॥૪॥

15

अवतरणिका : आ रीते अवग्रहादिनुं स्वरूप बतावी हवे पांय इन्द्रियोमांथी कर्छ इन्द्रिय प्राप्यकारी (विषयने स्पर्शी बोध करावनारी) छे ? अने कर्छ इन्द्रिय अप्राप्यकारी (विषयने स्पर्शा विना बोध करावनारी) छे ? तेनुं प्रतिपादन करे छे ⇨

20

ગાથાર્થ : સ્પૃષ્ટ શબ્દને સાંભળે છે, અસ્પૃષ્ટ રૂપને જુએ છે તથા બદ્ધસ્પૃષ્ટ એવા ગંધ, રસ અને સ્પર્શને (ઈન્દ્રિયગણો ગ્રહણ કરે છે, એ પ્રમાણે તીર્થકરો) કહે છે.

टीकार्थ : शंका : व्यंजनावग्रहना निरूपण समये श्रोत्रेन्द्रियादिनी प्राप्ताप्राप्त विषयता प्रतिपादन करेली छे, तो शा माटे करीथी निरूपण करो छे ?

समाधान : व्यंजनावग्रहना निरूपण वप्ते आ गाथानो अर्थ टीकाમાં बताव्यो હતો, પણ સૂત્રમાં બતાવ્યો નહોતો. હવે આ અર્થ સૂત્રકાર સૂત્ર દ્વારા બતાવતા હોવાથી કોઈ દોષ નથી. (હવે સૂત્રમાં બતાવેલા પદોનો ક્રમશઃ અર્થ કરે છે) તેમાં “સ્પૃષ્ટ” એટલે આલિંગિત થયેલ અર્થાત્ જેમ શરીર ઉપર ધૂળ ચોટે તેમ શ્રોત્રેન્દ્રિય સાથે સંબંધને પામેલ (એવા શબ્દને) - મળે છે. ગહી સાંભળે છે. ગ્રહણ કરે છે, બોધ કરે છે આ બધા સમાનાર્થી ધાતુઓ છે. કોને સાંભળે છે ? જેના વડે બોલાવાય તે શબ્દ. આ શબ્દને અર્થાત્ શબ્દને પ્રાયોગ્ય દ્રવ્યસમૂહને (સાંભળે છે).

30

ભાવાર્થ : શબ્દપ્રાયોગ્ય દ્રવ્યનો સમૂહ સૂક્ષ્મ, ભાવુક અને પુષ્કળ પ્રમાણમાં હોવાથી અને

પદુતરત્વાત્ સ્પૃષ્ટમાત્રમેવ શબ્દદ્રવ્યનિવહં ગૃહ્ણતિ । રૂપ્યત્ત્વમ્ ઇતિ રૂપં તદ્રૂપં પુનઃ, પશ્યતિ ગૃહ્ણતિ
 ઉપલભત્ત્વમ્ ઇત્યેકોઽર્થઃ, અસ્પૃષ્ટમાત્રમિત્યર્થઃ, ગન્ધાદિવત્ર સંબદ્ધમિત્યર્થઃ, તુ શબ્દસ્ત્વેવકાર્થઃ, સ
 ચાવધારણે, રૂપં પુનઃ પશ્યતિ અસ્પૃષ્ટમેવ, ચક્ષુષઃ અપ્રાપ્તકારિત્વાદિતિ ભાવાર્થઃ, પુનઃશબ્દો
 વિશેષણાર્થઃ, કિં વિશિનષ્ટિ ?-અસ્પૃષ્ટમપિ યોગ્યદેશાવસ્થિતં, ન પુનરયોગ્યદેશાવસ્થિતં

- 5 અમરલોકાદિ । ગન્ધ્યતે દ્વાયત્ત્વમ્ ઇતિ ગન્ધસ્તં, રસ્યત્ત્વમ્ ઇતિ રસસ્તં ચ, સ્પૃશ્યત્ત્વમ્ ઇતિ સ્પર્શસ્તં
 ચ, ચશબ્દૌ પૂરણાર્થૌ, ‘બદ્ધસ્પૃષ્ટ’ ઇતિ બદ્ધમાશ્લિષ્ટં *નવશરાવે તોયવદાત્મપ્રદેશૌરાત્મીકૃતમિત્યર્થઃ,
 સ્પૃષ્ટં પૂર્વવત્, પ્રાકૃતશૈલ્યા ચેત્યમુપન્યાસો ‘બદ્ધપુટ્ટ’તિ, અર્થતસ્તુ સ્પૃષ્ટં ચ બદ્ધં ચ સ્પૃષ્ટબદ્ધં ।

આહ-ચદ્ધબ્દં ગન્ધાદિ તત્ સ્પૃષ્ટં ભવત્યેવ, અસ્પૃષ્ટસ્ય બન્ધાયોગાત્, તત્ત્વશ્ચ સ્પૃષ્ટશબ્દોચ્ચારણ-
 મતાર્થત્વાદનર્થકમિતિ, ઉચ્યતે, સર્વશ્રોતૃસાધારણત્વાચ્છાસ્ત્રારમ્ભસ્યાયમદોષ ઇતિ । ત્રિપ્રકારશ્ચ

- 10 શ્રોત્રેન્દ્રિય અન્ય ઇન્દ્રિયો કરતાં વધુ નિપુણ હોવાથી આ દ્રવ્યસમૂહનો શ્રોત્રેન્દ્રિય સાથે માત્ર
 સંબંધ થતાં જ શ્રોત્રેન્દ્રિય શબ્દના દ્રવ્યસમૂહને ગ્રહણ કરે છે. (જ્યારે અન્ય ધ્રાણેન્દ્રિયાદિ
 પોતાની સાથે વિષયનો સંબંધ થવા સાથે આત્મપ્રદેશો વડે તે વિષય આત્મસાત્ થાય ત્યારે જ
 પોતાના વિષયોને ગ્રહણ કરી શકે છે, અન્યથા નહીં. શ્રોત્રેન્દ્રિય પોતાનો વિષય (શબ્દ)
 આત્મપ્રદેશો વડે આત્મસાત્ ન થાય તો પણ સંબંધ માત્ર થતાં ગ્રહણ કરી શકે છે. આ જ એની
 15 વિશેષતા છે.)

- જે દેખાય તે રૂપ. ગંધાદિની જેમ સંબદ્ધ નહીં પણ અસ્પૃષ્ટ રૂપને ચક્ષુ જુએ છે. અહીં
 જુએ છે, ગ્રહણ કરે છે, બોધ કરે છે, આ ત્રણે એકાર્થક છે. મૂલગાથામાં રહેલ “તુ” શબ્દ
 “જ”કારના અર્થમાં હોવાથી અસંબદ્ધ એવા જ રૂપને જુએ છે કારણ કે ચક્ષુ પોતે અપ્રાપ્તકારી
 છે. મૂલગાથામાં રહેલ “પુનઃ” શબ્દ વિશેષ અર્થને જણાવનારો છે. તે આ પ્રમાણે કે ચક્ષુ
 20 અસંબદ્ધ એવા પણ યોગ્ય દેશમાં રહેલ રૂપને જુએ છે, પણ અયોગ્ય દેશમાં રહેલ દેવલોકાદિને
 જોતા નથી.

- જે સૂંઘાય તે ગંધ, જેનો સ્વાદ અનુભવાય તે રસ અને જે સ્પર્શાય તે સ્પર્શ. મૂળમાં
 આપેલા બંને ‘ચ’ શબ્દો શ્લોકપૂર્તિ માટે જાણવા. આ ત્રણે વિષયો તે તે ઇન્દ્રિય સાથે સંબદ્ધ
 થયેલા અને નવા કોડિયામાં પાણીની જેમ આત્મપ્રદેશો વડે આત્મસાત્ થયેલા છતાં ગ્રહણ કરાય
 25 છે. અહીં પ્રાકૃત શૈલીથી પ્રથમ “બદ્ધ” શબ્દ અને પછી “સ્પૃષ્ટ” શબ્દ ગૂંથાયેલ છે. જ્યારે અર્થ
 પ્રમાણે જોતા પ્રથમ “સ્પૃષ્ટ” અને પછી “બદ્ધ” શબ્દ જાણવો. (ભાવાર્થ :- સ્પૃષ્ટ અને બદ્ધ
 એવા ગંધ, રસ અને સ્પર્શને તે તે ઇન્દ્રિયો ગ્રહણ કરે છે.)

- શંકા : જે વસ્તુ બદ્ધ હોય તે સ્પૃષ્ટ હોય જ, કારણ કે સ્પર્શ્યા વિના તે વસ્તુ આત્મસાત્
 થાય નહીં. તેથી ગંધાદિ વિષયો બદ્ધતાને પામેલા છતાં ગ્રહણ કરાય છે, આવું કહેવા દ્વારા જ
 30 સ્પૃષ્ટતા જણાઈ જતી હોવાથી સ્પૃષ્ટ શબ્દ નિરર્થક બની જાય છે.

૫૭. સ્પર્શાભાવે બન્ધાભાવસત્ત્વેઽપિ સ્પૃષ્ટત્વાર્થમેતત્, ધ્રાણાદીન્દ્રિયેભ્યો નિપુણતાઽધ્યાપનાય વા ।

શ્રોતારો ભવન્તિ—કેચિદ્ ઉદ્ઘાટિતજ્ઞાઃ, કેચિત્ મધ્યમબુદ્ધયઃ,—તથાઽન્યે પ્રપન્ચિતજ્ઞા ઇતિ, તત્ર પ્રપન્ચિતજ્ઞાનાં અનુગ્રહાય ગમ્યમાનસ્યાપ્યભિધાનમદોષાયૈવ, અથવા વિશેષણસમાસાઙ્ગીકરણાદદોષઃ, સ્પૃષ્ટં ચ તદ્વદ્ધં ચ સ્પૃષ્ટબદ્ધં, તત્ર સ્પૃષ્ટં ગન્ધાદિ વિશેષ્યં, બદ્ધમિતિ ચ વિશેષણં । આહ—
 એવમપિ સ્પૃષ્ટગ્રહણમતિરિચ્ચતે, યસ્માદ્બદ્ધં ન તત્સ્પૃષ્ટત્વવ્યભિચારિ, ઉભયપદવ્યભિચારે ચ વિશેષણ-
 વિશેષ્યભાવો દૃષ્ટો યથા નીલોત્પલમિતિ, ન ચેહ ઉભયપદવ્યભિચારઃ, અત્રોચ્યતે, નૈષ દોષઃ, 5
 યસ્માદેકપદવ્યભિચારેઽપિ વિશેષણવિશેષ્યભાવો દૃષ્ટો, યથા અદ્ધવ્યં પૃથિવી દ્રવ્યમિતિ, ભાવના-
 અબ્ દ્રવ્યમેવ, ન દ્રવ્યત્વં વ્યભિચરતિ, દ્રવ્યં પુનસ્ *ચાનન્ + ચેતિ વ્યભિચારિ, અથ ચ
 વિશેષણવિશેષ્યભાવ ઇતિ । પ્રકૃતભાવાર્થસ્ત્વયમ્—આલિङ્ગિતાનન્તરમાત્મપ્રદેશૌરાગૃહીતં ગન્ધાદિ
 બાદસ્ત્વાદ અભાવુક્ત્વાત્ અલ્પદ્રવ્યરૂપત્વાત્ ઘાણાદીનાં ચાર્પદૃત્વાત્ ગૃહ્ણતિ નિશ્ચિનોતિ

સમાધાન : ના, શાસ્ત્રનો આરંભ એ સર્વ શ્રોતાઓને નજરમાં રાખી કરવામાં આવતો હોવાથી 10
 અહીં પણ સ્પૃષ્ટ શબ્દ નિરર્થક બનતો નથી. આશય એ છે કે ત્રણ પ્રકારના શ્રોતાઓ હોય છે. ૧. ઉદ્ઘાટિતજ્ઞ (તીવ્રક્ષયોપશમવાળા), ૨. મધ્યમબુદ્ધિવાળા અને ૩. વિસ્તારરૂચિવાળા (અલ્પ-ક્ષયોપશમવાળા). તેમાં જે અલ્પક્ષયોપશમવાળા શ્રોતાઓ હોય છે, તેઓ ઉપર ઉપકાર કરવા માટે અર્થાપત્તિથી જણાઈ જતા અર્થનું પણ કથન કરવામાં કોઈ દોષ નથી. (તેથી અહીં સ્પૃષ્ટતા બદ્ધ શબ્દ દ્વારા જણાઈ જતી હોવા છતાં સ્પૃષ્ટ શબ્દનું ઉચ્ચારણ નિરર્થક નથી.) અથવા વિશેષણ સમાસ 15 સ્વીકૃત હોવાથી કોઈ દોષ નથી અર્થાત્ સ્પૃષ્ટ એવું તે બદ્ધ તે સ્પૃષ્ટબદ્ધ, આ પ્રમાણે સમાસ કરવો. તેમાં સ્પૃષ્ટ ગંધાદિ એ વિશેષ્ય અને બદ્ધ એ તેનું વિશેષણ જાણવું.

શંકા : તમે વિશેષણ વિશેષ્યભાવ ઘટાવ્યો, પણ જ્યાં ઉભયપદ વ્યભિચાર આવતો હોય, તે સ્થાને આ વિશેષ્યવિશેષણભાવ યોગ્ય છે. જેમકે “નીલોત્પલં” અહીં જે નીલ હોય તે બધા ઉત્પલ હોય એવું બનતું નથી. તેમજ જે ઉત્પલ હોય તે બધા નીલ જ હોય એવું પણ બનતું નથી. તેથી અહીં 20 ઉભયપદ વ્યભિચાર હોવાથી ‘નીલ (શ્યામ) એવું ઉત્પલ’ એ પ્રમાણે વિશેષણવિશેષ્યભાવ ઘટે છે. જ્યારે સ્પૃષ્ટબદ્ધમાં ઉભયપદવ્યભિચાર નથી, કારણ કે જે સ્પૃષ્ટ હોય તે બદ્ધ હોય એવું ન પણ બને, છતાં જે બદ્ધ હોય તે સ્પૃષ્ટત્વને વ્યભિચારી નથી અર્થાત્ જે બદ્ધ હોય તે સ્પૃષ્ટ હોવાનું જ છે. તેથી અહીં એકપદ વ્યભિચાર છે, પણ ઉભયપદ વ્યભિચાર નથી. તેથી વિશેષણવિશેષ્યભાવ અહીં યોગ્ય નથી અને એટલે સ્પૃષ્ટપદ વધારાનું જ છે. 25

સમાધાન : તમારી વાત યુક્તિયુક્ત નથી, કારણ કે એકપદ વ્યભિચારમાં પણ આ ભાવ દેખાયેલો છે. જેમ કે અદ્ધવ્ય, પૃથિવીદ્રવ્ય. અહીં જે અપ્ (પાણી) હોય તે દ્રવ્ય હોય જ, પણ જે દ્રવ્ય હોય તે અપ્રૂપ કે અનપ્રૂપ (પાણી સિવાય અન્ય રૂપે) પણ હોય છે. આમ અહીં એકપદ વ્યભિચાર હોવા છતાં “અપ્ એવું જે દ્રવ્ય” આ પ્રમાણે વિશેષણવિશેષ્યભાવ છે. (અહીં અપ્ વિશેષ્ય છે અને દ્રવ્ય એ વિશેષણ છે) એમ અહીં પણ આ ભાવ યુક્તિયુક્ત છે. 30

ભાવાર્થ : ગંધાદિ દ્રવ્યો બાદર, અભાવુક અને અલ્પ હોવાથી તથા દ્રાણેન્દ્રિયાદિ અનિપુણ હોવાથી તે તે ઈન્દ્રિયો સાથે ગંધાદિ દ્રવ્યોનો સ્પર્શ થયા પછી આત્મપ્રદેશો વડે આત્મસાત્ કરાયા પછી

- ઘ્રાણેન્દ્રિયાદિગણ इत्येवं व्यागृणीयात् प्रतिपादयेदितियावत् । आह—भवतोक्तं योग्यदेशावस्थितमेव रूपं पश्यति, न पुनरयोग्यदेशावस्थितमिति, तत्र कियान् पुनश्चक्षुषो योग्यविषयः ?, किंयतो वा देशादागतं श्रोत्रादि शब्दादि गृह्णातीति, उच्यते, श्रोत्रं तावच्छब्दं जघन्यतः खल्वङ्गुलासंख्येयमात्रादेशात्, उत्कृष्टतस्तु द्वादशभ्यो योजनेभ्य इति, चक्षुरिन्द्रियमपि रूपं
- 5 जघन्येनाङ्गुलसंख्येयभागमात्रावस्थितं पश्यति, उत्कृष्टतस्तु योजन-शतसहस्राभ्यधिकव्यवस्थितं इति, घ्राणरसनस्पर्शनानि तु जघन्येनाङ्गुलासंख्येयभागमात्रादेशादागतं गन्धादिकं ग्रह्णन्ति, उत्कृष्टतस्तु नवभ्यो योजनेभ्य इति । आत्माङ्गुलनिष्पन्नं चेह योजनं ग्राह्यमिति । आह—उक्तप्रमाणं विषयमुल्लङ्घ्य कस्माच्चक्षुरादीनि रूपादिकमर्थं न गृह्णन्तीति, उच्यते, सामर्थ्याभावात्, द्वादशभ्यो नवभ्यश्च योजनेभ्यः परतः समागतानां शब्दादिद्रव्याणां तथाविधपरिणामाभावाच्च, मनसस्तु न क्षेत्रतो
- 10 विषयपरिमाणमस्ति, पुद्गलमात्रनिबन्धनभावात्, इह यत् पुद्गलमात्रनिबन्धन नियतं न भवति, न
- * गंधादिद्रव्योને ઘ્રાણેન્દ્રિયાદિ ગ્રહણ કરે છે. (એમ પ્રજ્ઞાપક ગુરુ શિષ્યોને) પ્રતિપાદન કરે.

શંકા : તમારાવડે કહેવાયું કે ચક્ષુ યોગ્ય દેશમાં રહેલ રૂપને ગ્રહણ કરે છે. પણ અયોગ્ય દેશમાં રહેલ રૂપને નહીં. તો ચક્ષુનો યોગ્ય વિષય કેટલો ? અથવા કેટલા દૂરના દેશમાંથી આવેલ શબ્દાદિને શ્રોત્રાદિ ગ્રહણ કરે છે ?

- 15 સમાધાન : શ્રોત્રેન્દ્રિય જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમાત્ર દૂરના દેશથી આવેલ શબ્દને અને ઉત્કૃષ્ટથી બાર યોજન દૂરથી આવેલ શબ્દને ગ્રહણ કરે છે. ચક્ષુ પણ જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતભાગ માત્ર દૂર દેશમાં અવસ્થિત રૂપને અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક અધિક એક લાખ યોજન દૂર રહેલ રૂપને જુએ છે. ઘ્રાણેન્દ્રિયાદિ ત્રિક જઘન્યથી અંગુલાસંખ્યાતભાગ માત્ર દૂરથી અને ઉત્કૃષ્ટથી નવયોજન દૂરથી આવેલ ગંધાદિકને ગ્રહણ કરે છે. અહીં આત્માંગુલથી બનેલું યોજન
- 20 ગ્રહણ કરવું.

શંકા : બતાવેલ પ્રમાણથી અધિક દૂરથી આવેલ રૂપાદિને ચક્ષુ વગેરે કેમ ગ્રહણ કરતા નથી ?

- સમાધાન :— પ્રમાણાધિક દૂરથી આવેલ રૂપાદિને ગ્રહણ કરવામાં ઈન્દ્રિયોનું સામર્થ્ય નથી અને બારયોજન દૂરથી આવેલ શબ્દદ્રવ્યોનો તથા નવયોજન દૂરથી આવેલ ગંધાદિ દ્રવ્યોનો તેવા
- 25 પ્રકારનો પરિણામ પણ રહેતો નથી. (અર્થાત્ પ્રમાણને ઓળંગ્યા પછી તે શબ્દાદિ પુદ્ગલો તથાસ્વભાવથી જ એવા મંદ પરિણામવાળા થાય છે કે જેથી સ્વવિષયક શ્રોત્રાદિ વિજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરાવવામાં સમર્થ બનતા નથી.) મનનું ક્ષેત્રથી વિષય પરિમાણ નથી, કારણ કે મનના વિષય માત્ર પુદ્ગલો બનતા નથી (પણ બધું જ બને છે)

જે પુદ્ગલમાત્રના વિષયને નિયત હોય તેનું વિષય પરિમાણ હોય છે. (અર્થાત્ વિષયભૂત

- 30 ૫૧. પુનઃશબ્દેન વિશેષિતેઽસ્પૃષ્ટત્વે યા ભળિતિસ્તદપેક્ષયા પ્રાક્ પ્રશ્નઃ, સમગ્રગાથાપેક્ષયા વિષય-ક્ષેત્રપરિમાણજ્ઞાનાર્થશ્ચ દ્વિતીય ઇતિ । ૬૦. સર્વેન્દ્રિયાપેક્ષયા । ૬૧. પ્રાપ્યકારીન્દ્રિયચતુષ્કાપેક્ષયા । ૬૨. ક્ષેત્રેતિ । ૬૩. વિષયેતિ ।

તસ્ય વિષયપરિમાણમસ્તિ, યથા કેવલજ્ઞાનસ્ય, યસ્ય ચ વિષયપરિમાણમસ્તિ, તત્પુદ્ગલમાત્ર-
નિબન્ધનિયતં દૃષ્ટં, યથાઽવધિજ્ઞાનં મનઃપર્યાયજ્ઞાનં વેતિ ગાથાસમાસાર્થઃ ॥

સામ્પ્રતં યદુક્તમાસીત યથા “નયનમનસોરપ્રાપ્તકારિત્વં ‘પુટું સુણેઙ્ગ સદં’ इत्यत्र वक्ष्यामः”,
તદુચ્યતે, નયનં યોગ્યદેશાવસ્થિતાપ્રાપ્તવિષયપરિચ્છેદકં, પ્રાપ્તિનિબન્ધનતત્કૃતાનુગ્રહોપધાતશૂન્યત્વાત્,
મનોવત્, સ્પર્શનેન્દ્રિયં વિપક્ષ इति । आह—जलघृतवनस्पत्यालोकनेष्वनुग्रहसद्भावात् सूर्याद्यालोकनेषु 5
चोपधातसद्भावात् असिद्धो हेतुः, मनसोऽपि प्राप्तविषयपरिच्छेदकत्वात्साध्यविकलो दृष्टान्तः,
પુદ્ગલના આધારે જ બોધ કરાવે એવું જેના માટે નિયત હોય તે પુદ્ગલમાત્રના નિબંધનને નિયત
કહેવાય અને તેનું જ વિષયપરિમાણ હોય) જે આવું નથી હોતું તેનું વિષયપરિમાણ પણ હોતું નથી. જેમ
કે કેવલજ્ઞાન. જેમનું વિષયપરિમાણ હોય તે પુદ્ગલમાત્રના નિબંધનને નિયત પણ હોય છે. જેમકે
અવધિજ્ઞાન—મનઃપર્યાયજ્ઞાન, (ભાવાર્થ=અવધિ વગેરેનું ચોક્કસ વિષયપરિમાણ છે, તો તે પુદ્ગલમાત્ર 10
નિબંધનને નિયત પણ છે.) જ્યારે મન ચોક્કસ વિષયોને જ ગ્રહણ કરે એવું નથી.

પૂર્વે ટીકાકારે કહ્યું હતું કે યક્ષુ અને મનનું અપ્રાપ્તકારીપણું “પુટું સુણેઙ્ગ સદં” ગાથામાં આગળ
બતાવીશું, તે હવે બતાવે છે. (ઈન્દ્રિય વિષયનો બોધ કરે છે, તો તે પ્રાપ્તવિષયનો બોધ કરે છે કે અપ્રાપ્ત
વિષયનો બોધ કરે છે ? તે જાણવાનું ચિહ્ન એ છે કે, જો વિષય દ્વારા તે ઈન્દ્રિય ઉપર અનુગ્રહ (ઉપકાર)
થયો હોય કે નુકસાન થયું હોય તો એમ કહેવાય કે તે વિષય ઈન્દ્રિયને પ્રાપ્ત થયો છે અર્થાત્ તે વિષયનો 15
ઈન્દ્રિય સાથે સંબંધ થયો છે એટલે કે તે ઈન્દ્રિય પ્રાપ્તકારી છે. પરંતુ વિષય દ્વારા ઈન્દ્રિય ઉપર કોઈ અનુગ્રહ
કે ઉપધાત થયો ન હોય અને તે ઈન્દ્રિય વિષયનો બોધ કરતી હોય તો તે ઈન્દ્રિય અપ્રાપ્તકારી કહેવાય છે.
માટે નક્કી એ થયું કે વિષયવડે કરાયેલ અનુગ્રહ કે ઉપધાત એ વિષયની પ્રાપ્તિનું જ્ઞાપક છે.)

પ્રસ્તુતમાં યક્ષુ ઉપર વિષયકૃત અનુગ્રહ કે ઉપધાત થતો ન હોવાથી યક્ષુ યોગ્ય દેશમાં
અવસ્થિત વિષયને પ્રાપ્ત કર્યા વિના બોધ કરનાર છે. (અર્થાત્ યક્ષુ અપ્રાપ્તકારી છે.) દૃષ્ટાંત તરીકે 20
જેમ મન વિષયને પ્રાપ્ત કર્યા વિના બોધ કરે છે, તેમ યક્ષુ માટે પણ જાણવું. અહીં અનુમાન પ્રયોગ
આ પ્રમાણે જાણવો. પક્ષ=યક્ષુ, સાધ્ય=યોગ્યદેશાવસ્થિત એવા અપ્રાપ્ત વિષયનો પરિચ્છેદક છે.
હેતુ=“પ્રાપ્તિના કારણભૂત વિષયકૃત અનુગ્રહ કે ઉપધાતથી શૂન્ય હોવાથી” દૃષ્ટાંત=જેમ કે મન,
વિપક્ષ તરીકે સ્પર્શેન્દ્રિય છે. (વિપક્ષ એટલે જે નિશ્ચિત સાધ્યના અભાવવાળો હોય. અહીં સાધ્ય
તરીકે “યોગ્ય દેશમાં રહેલ એવા અપ્રાપ્ત વિષયનો બોધ કરનારપણું”, તેનો અભાવ સ્પર્શેન્દ્રિયમાં 25
છે, કારણ કે વિષયકૃત ઉપધાત કે અનુગ્રહ થતો હોવાથી સ્પર્શેન્દ્રિય પ્રાપ્ત વિષયનો બોધ કરનારી
છે. આમ, સ્પર્શેન્દ્રિયમાં સાધ્યાભાવ હોવાથી તે વિપક્ષ કહેવાય છે.)

શંકા : પાણી, ધી, વનસ્પતિ વગેરેને જોતા આંખોમાં ઠંડકરૂપ અનુગ્રહ અને સૂર્યાદિને જોતા
નુકસાન થતું હોવાથી યક્ષુમાં વિષયકૃત અનુગ્રહ કે ઉપધાતની શૂન્યતારૂપ હેતુ સિદ્ધ થતો નથી
(અર્થાત્ વિષયકૃત અનુગ્રહ—ઉપધાત થાય જ છે) વળી વ્યક્તિ જ્યારે કંઈક વિચારતી હોય છે, ત્યારે 30

તથા ચ લોકે વક્તારો ભવન્તિ—“ૐમુત્ર મે ગતં મનઃ” ઇતિ, અત્રોચ્યતે, પ્રાપ્તિનિબંધનાચ્છેદ-
વિશેષણાર્થનિરાકૃતત્વાદ્ અસ્યાક્ષેપસ્યેત્યદોષઃ । કિં ચ—યદિ હિ પ્રાપ્તિનિબંધનો વિષયકૃતા-
વનુગ્રહોપઘાતૌ સ્યાતાં, એવં તર્હિ અગ્નિશૂલૈજલાદ્યાલોકનેષુ દાહભેદૈક્લેદાદયઃ સ્યુરિતિ । કિં
ચ—પ્રાપ્તિવિષયપરિચ્છેદકત્વે સતિ અક્ષિઅઙ્ગનમલશલાકાદિકમપિ ગૃહ્ણીયાત્ । આહ—નાયના
5 મરીચયો નિર્ગત્ય તમર્થ ગૃહ્ણન્તિ, તત્તશ્ચ તેષાં તૈજસત્ત્વાત્ સૂક્ષ્મૈત્વાચ્ચાનલાદિસંપર્કે સત્યપિ
દાહાદ્યભાવ ઇતિ, અત્રોચ્યતે, પ્રાક્ પ્રતિજ્ઞાતયોરનુગ્રહોપઘાતયોરપ્યભાવપ્રસંગાદ્ અયુક્તમેતત્,
તદસ્તિત્વસ્ય ઉપપત્ત્યા ગ્રહીતુમશક્યત્વાચ્ચ । વ્યવહિતાર્થાનુપલબ્ધ્યા તદસ્તિત્વાવસાય ઇતિ

“માદુ મન અમુક સ્થળે ગયું છે,” એવું બોલનાર લોક જગતમાં વિદ્યમાન છે. તેથી મન પણ પ્રાપ્ત
વિષયનો જ બોધ કરનાર હોવાથી દૃષ્ટાંતમાં પણ સાધ્ય ઘટતું નથી.

- 10 સમાધાન : “પ્રાપ્તિનિબંધનતત્કૃતાનુગ્રહોપઘાતશૂન્યત્વાત્” ઉપર જણાવેલ આ હેતુમાં
“પ્રાપ્તિનિબંધન નામનું વિશેષણ છે, તેના અર્થ દ્વારા જ ઉપરોક્ત શંકાનું ખંડન થઈ જાય છે. આશય
એ છે કે પાણી, સૂર્યાદિ પદાર્થો પ્રાપ્ત થયેલા છતાં જ ચક્ષુને અનુગ્રહ કે ઉપઘાત કરે છે એવું નથી,
પરંતુ તે જલ, વનસ્પતિ, સૂર્યાદિનું સ્વરૂપ જ એવું છે કે ચક્ષુ વડે વિષય તરીકે પ્રાપ્ત થયા વિના પણ
તેવા પ્રકારના પુદ્ગલ પરિણામનો સદ્ભાવ હોવાથી ચક્ષુને અનુગ્રહ કે ઉપઘાત ઉત્પન્ન કરે છે.

- 15 વળી, જો વિષય દ્વારા કરાયેલ અનુગ્રહ અને ઉપઘાત વિષય પ્રાપ્ત થયા પછી જ થતાં હોત
(અર્થાત્ વિષય પ્રાપ્ત થયા વિના ન જ થતાં હોત) (અહીં “પ્રાપ્તિ છે કારણ જેનું એવા અનુગ્રહ—
ઉપઘાત” એ પ્રમાણે અર્થ કરવો) તો અગ્નિ, શૂલ, પાણી વગેરેને જોતાં ક્રમશઃ દાહ, ભેદ, ક્લેદ
(ત્વીનાશ) વગેરે થાત, પણ થતાં નથી (અર્થાત્ અગ્નિને જોવાથી જ દાહી જવાય, કાંટો જોવાથી જ
વાગી જાય વગેરે થતાં નથી..) તથા જો નયન પ્રાપ્તવિષયનો બોધ કરનાર હોત તો આંખમાં લગાડેલ
20 અંજન, આંખમાં રહેલ મેલ તથા આંખમાં અંજનાદિ લગાડવા વપરાયેલ શલાકા વગેરે પણ આંખની
સાથે સંબંધને પામેલા હોવાથી આંખો અંજન, મેલાદિનો પણ બોધ કરત, પણ આંખો અંજનાદિનો
બોધ કરતી નથી. તેથી નક્કી થાય છે કે આંખો વિષયને પ્રાપ્ત કર્યા વિના બોધ કરનારી છે.

- શંકા : અગ્નિ વગેરેને જોયા પછી પણ આંખોમાં દાહાદિ થતાં નથી. તેનું કારણ એ છે કે
આંખોમાંથી કિરણો બહાર નીકળી તે તે અર્થોને ગ્રહણ કરે છે અર્થાત્ બોધ કરે છે. તે કિરણો તૈજસ
25 અને સૂક્ષ્મ હોવાથી કિરણો સાથે અગ્નિ વગેરેનો સંપર્ક થવા છતાં દાહાદિ થતાં નથી.

- સમાધાન : જો આ રીતે આંખોમાંથી કિરણો નીકળવાની વાત કરશો તો તો પૂર્વે તમે કહ્યું કે
પાણી, ઘી, વનસ્પતિ વગેરે જોતાં અનુગ્રહ અને સૂર્યાદિને જોતાં ઉપઘાત થાય છે, એ વાત
યુક્તિસંગત ઠરશે નહીં, કારણ કે કિરણો પોતે સૂક્ષ્મ હોવાથી કિરણો સાથે તે તે પદાર્થોનો સંપર્ક થવા
છતાં પણ અનુગ્રહ—ઉપઘાત થશે નહીં અને બીજી વાત એ કે આંખોમાંથી નીકળતા કિરણોનું

- 30 ૬૪. વિપ્રકૃષ્ટે કર્મિશ્ચિન્નિર્દિશ્યમાને સ્થલે ઇતિ । ૬૫. નયનમરીચીનામેવ નિર્ગમાત્ ચક્ષુષશ્ચા-
નિર્ગમાત્ । ૬૬. સુવર્ણાદિનાં ભેદાદિભાવાત્ તૈજસત્ત્વેઽપિ આહ—સૂક્ષ્મત્વાચ્ચેતિ । ૬૭. શૂલજલાદિઃ । ૬૮.
પ્રાપ્તિનિબંધનેત્યાદિહેતોરસિદ્ધતોદ્ભાવને । ૬૯. નાયનમરીચીનાં । ૭૦. અયુક્તમેતદિતિ સંટક્ટઃ । * જલશૂલા ।

★ ક્લેદભેદા ।

ચેત્, ન, તત્રાપિ તદુપલબ્ધૌ ક્ષયોપશમાભાવાત્ વ્યવહિતાર્થાનુપલબ્ધિસિદ્ધેઃ, આગમમર્મત્રમેવૈતત્
 ઇતિ ચેત્, ન, ચુક્તિરપ્યસ્તિ, આવરણાભાવેઽપિ પરમાણ્વાદૌ દર્શનાભાવઃ, સ ચ તદ્વિધક્ષયો-
 પશમકૃતઃ, યચ્ચોક્ત-‘સાધ્યવિકલો દૃષ્ટાન્ત’ ઇતિ, તદપ્યયુક્તં, જ્ઞેયમનસોઃ સંપર્કાભાવાત્,
 અન્યથા હિ સલિલકર્પૂરાદિચિન્તનાદનુગૃહ્યેત, વહ્નિશસ્ત્રાદિચિન્તનાચ્ચોપહન્યેત્, ન ચાનુગૃહ્યેતે
 ઉપહન્યેતે વેતિ। આહ-મનસોઽનિષ્ઠવિષયચિન્તનાતિશોકાત્ દૌર્બલ્યં આર્તધ્યાનાદુરોઽભિઘાતશ્ચ 5
 ઉપલબ્ધ્યેતે, તથેષ્ટવિષયચિન્તનાત્પ્રમોદઃ, તસ્માત્પ્રાપ્તકારિતા તસ્યેતિ, એતદપ્યયુક્તં, દ્રવ્યમનસા
 અસ્તિત્વ યુક્તિથી ગ્રહણ કરવું શક્ય નથી. તેથી ઉપરોક્ત શંકા યોગ્ય નથી.

શંકા :- વ્યવહિત અર્થની ઉપલબ્ધિ થતી નથી, એ જ યુક્તિ યક્ષુકિરણોનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરે
 છે. (કહેવાનો આશય એ છે કે પડદા વગેરેની પાછળ પડેલી વસ્તુ એ વ્યવહિત કહેવાય છે. જેમકે,
 દિવાલની પાછળ ઘટ પડ્યો હોય તો તે ઘટ દિવાલથી વ્યવહિત (અંતરિત) કહેવાય છે. આવા 10
 અર્થની ઉપલબ્ધિ (બોધ) થતી ન હોવાથી માનવું પડે કે તે દિવાલ ચક્ષુમાંથી નીકળેલા કિરણો માટે
 પ્રતિબંધક બનતી હોવાથી દિવાલની પાછળ રહેલ ઘટાદિની સાથે કિરણોનો સંપર્ક ન થવાથી
 ઘટાદિનો ચક્ષુવડે બોધ થતો નથી. માટે કિરણોનું અસ્તિત્વ તો છે જ.)

સમાધાન :- તમારી વાત તદ્દન ખોટી છે, કારણ કે વ્યવહિત અર્થની ઉપલબ્ધિમાં જરૂરી તેવા
 પ્રકારનો ક્ષયોપશમ નથી, તેથી જ વ્યવહિત અર્થની ઉપલબ્ધિ થતી નથી. આમ, ક્ષયોપશમના 15
 અભાવથી જ વ્યવહિત અર્થની અનુપલબ્ધિ સિદ્ધ થઈ જવાથી અન્ય (કિરણોના અસ્તિત્વ વિગેરેની)
 ક્લપનાઓ કરવી નિરર્થક છે.

શંકા :- “તેવા પ્રકારનો ક્ષયોપશમ કારણ છે” એ વાત માત્ર આગમમાત્ર=શ્રદ્ધેય જ છે. કોઈ
 યુક્તિ તો છે જ નહીં.

સમાધાન :- આ વાત માત્ર શ્રદ્ધેય જ છે, એવું નથી. તેમાં યુક્તિ પણ છે. પરમાણુ ઉપર 20
 કોઈપણ જાતનું આવરણ ન હોવા છતાં પરમાણુનું દર્શન આપણને થતું નથી. તેનું કારણ આ
 ક્ષયોપશમનો અભાવ છે. (તેથી પરમાણુ એ વ્યવહિત (કોઈ વસ્તુથી અંતરિત) ન હોવા છતાં તેની
 અનુપલબ્ધિ એ બીજી કોઈ રીતે ઘટી શકતી ન હોવાથી કારણ તરીકે ક્ષયોપશમનો અભાવ માનવો
 એ યુક્તિયુક્ત છે.) વળી તમે જે કહ્યું હતું કે “મન પણ પ્રાપ્ત વિષયનો પરિચ્છેદક હોવાથી સાધ્ય
 દશ્યંતમાં ઘટતું નથી” એ વાત પણ અયુક્ત છે, કારણ કે જ્ઞેય અને મનનો સંપર્ક થતો નથી. અન્યથા 25
 મન જ્યારે પાણી કપૂરાદિનું ચિંતન કરે ત્યારે મન ઉપર અનુગ્રહ થવો જોઈએ અને વહ્નિ, શસ્ત્રાદિનું
 ચિંતન કરે ત્યારે મનને દાહાદિ થવા જોઈએ, પણ આવું થતું દેખાતું નથી. માટે મન પણ અપ્રાપ્ત
 વિષયનો પરિચ્છેદક છે.

શંકા :- પરંતુ મન જ્યારે કોઈ અનિષ્ટ વિષયનું ચિંતન કરે છે, ત્યારે અતિશોક ઉત્પન્ન થતાં
 (શરીરની) દુર્બળતા અને આર્તધ્યાનથી છાતી કૂટવા વગેરે થાય તો છે જ. તથા ઈષ્ટ વિષયના 30
 ચિંતનથી આનંદ ઉત્પન્ન થતો દેખાય છે. માટે મન પ્રાપ્તકારી છે.

- અનિષ્ટેષ્ટ—પુદ્ગલોપચયલક્ષણેન સકર્મકસ્ય જન્તોરનિષ્ટેષ્ટાહારેણોપધાતાનુગ્રહકરણાત્કથં પ્રાપ્તિવિષય-
તેતિ । કિં ચ—દ્રવ્યમનો વા બહિઃ નિઃસસરેત્, મનઃપરિણામપરિણતં જીવાઘ્નં ભાવમનો વા ?
ન તાવદ્ભાવમનઃ, તસ્ય શરીરમાત્રત્વાત્, સર્વગતત્વે ચ નિત્યત્વાત્^{૭૨} બન્ધમોક્ષાદ્યભાવપ્રસન્નઃ^{૭૩} । અથ
દ્રવ્યમનઃ, તદપ્યયુક્તં, યસ્માન્નિર્ગતમપિ સત્ અકિન્ચિત્કરં તત્, અજ્ઞત્વાત્, ઉપલવત્ । આહ—
5 કરણત્વાદ્દ્રવ્યમનસસ્તેન^{૭૪} પ્રદીપેનેવ પ્રકાશિતમર્થમાત્મા ગૃહ્ણતીત્યુચ્યતે, ન, યસ્માત્ શરીરસ્થેનૈવાનેન
જાનીતે, ન બહિર્ગતેન, અન્તઃકરણત્વાત્, ઈહ યદાત્મનોઽન્તઃકરણં સ તેન શરીરસ્થેનૈવ ઉપલભતે,

સમાધાન :— આ વાત યુક્ત નથી, કારણ કે અનિષ્ટ અને ઈષ્ટ પુદ્ગલોના ઉપચયરૂપ
દ્રવ્યમન વડે સકર્મક જંતુને અનિષ્ટ—ઈષ્ટ આહારની જેમ ઉપધાત—અનુગ્રહ થાય છે. (આશય એ
છે કે જેમ ખવાયેલો ઈષ્ટિત આહાર શરીરની પુષ્ટિ કરે છે અને અનિષ્ટ આહાર શરીરની હાનિ કરે
10 છે, તેમ જ્યારે જીવ અનિષ્ટ ચિંતન કરે છે ત્યારે મનોવર્ગણાના અનિષ્ટપુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. એ
અનિષ્ટપુદ્ગલોથી ઉપચિત=મનરૂપે પરિણમેલ અનિષ્ટપુદ્ગલાત્મક તે દ્રવ્યમન અતિશોકથી શરીરની
દુર્બળતા ઉત્પન્ન કરે છે અને ઈષ્ટ પુદ્ગલથી ઉપચિત મન હર્ષ—પ્રમોદ વડે શરીરની પુષ્ટિ કરે છે.
આમ મનોવર્ગણાના પુદ્ગલોથી પુષ્ટિ—હાનિ થાય છે, વિષયથી નહીં.)

- તેથી વિષયકૃત અનુગ્રહ—ઉપધાત મનને થતાં ન હોવાથી મન પ્રાપ્તકારી કેવી રીતે કહેવાય ?
15 વળી પૂર્વે તમે કહ્યું કે “અમુત્ર મે ગતં મનઃ” ત્યાં પ્રથમ અમે તમને પૂછીએ કે, દ્રવ્યમન બહાર નીકળે
છે કે મનના પરિણામમાં પરિણત એવું જીવ નામનું ભાવમન બહાર નીકળે છે ? તેમાં ભાવમન તો
જીવરૂપ છે. તે શરીરમાત્રમાં રહેલું હોવાથી બહાર નીકળતું નથી અને જો “શરીરમાત્રમાં વ્યાપીને
રહેલું છે” એવું ન માની જીવરૂપ ભાવમનને સર્વગત=સર્વવ્યાપી માનશો તો નિત્ય થવાથી જીવને
કર્મબંધ, મોક્ષાદિ ઘટશે નહીં. (કારણ કે જેમ આકાશ એ સર્વવ્યાપી છે અને નિત્ય છે, તેમ જીવને
20 પણ જો સર્વવ્યાપી માનશો તો નિત્ય થશે, તેથી “અનુત્પન્ન-અવિનશ્ચિત્કરુપં નિત્યં” આવું વચન
હોવાથી જીવનો સ્થિર એક સ્વભાવ માનવો પડે, તેથી જીવમાં કર્મબંધકત્વ, મુક્તત્વરૂપ જુદા જુદા
સ્વભાવો ઘટે નહીં. તેથી કર્મબંધાદિનો અભાવ થાય.)

વળી હવે જો તમે દ્રવ્યમન બહાર નીકળે છે, એમ કહો તો તે પણ ઘટતું નથી, કારણ કે
પથરાની જેમ તે અજ્ઞ હોવાથી બહાર નીકળવા છતાં નકામું બની જાય છે. (અર્થાત્ કંઈ જ્ઞાન કરી
25 શકશે નહીં.)

શંકા :— દ્રવ્યમન કરણ હોવાથી પ્રદીપ વડે જેમ પ્રકાશિત અર્થને આત્મા ગ્રહણ કરે છે, તેમ
દ્રવ્યમન વડે અર્થને આત્મા ગ્રહણ કરે છે. (આથી એ નિયમ સિદ્ધ થાય છે કે —કરણભૂત એવું
દ્રવ્યમન બહાર નીકળે છે અને બહાર નીકળીને આત્માને બોધ કરાવે છે.)

- સમાધાન :— ના, પોતે અંતઃકરણ હોવાથી શરીરમાં રહેલું છતું જ બોધ કરાવે છે, પણ બહાર
30 નીકળીને નહીં, કારણ કે જે આત્માનું અંતઃકરણ=(અંદરનું કરણ) હોય તે શરીરસ્થ જ બોધ કરાવે

किं च प्रकृतं ?, स्पृष्टं शृणोति शब्दमित्यादि, अत्र किं शब्दप्रयोगोत्सृष्टान्येव केवलानि शब्दद्रव्याणि गृह्णाति ? उत अन्यान्येव तद्भावितानि ? आहोस्विन्मिश्राणि इति चोदकाभि-
प्रायमाशङ्क्य [आह—] न तावत्केवलानि, तेषां वासकत्वात्, तद्योग्यद्रव्याकुलत्वाच्च लोकस्य, 5
किन्तु मिश्राणि तद्भासितानि वा गृह्णाति इत्यमुमर्थमभिधित्सुराह —

वीसेढी पुण सद्दं, नियमा पराघाए ॥६॥

અવતરણિકા : પ્રસ્તુત વસ્તુ શું છે ? તો કે “શ્રોત્રેન્દ્રિય સ્પૃષ્ટ શબ્દદ્રવ્યોને સાંભળે છે” વિગેરે પ્રસ્તુત વાત ચાલી રહી છે. તેમાં બોલતી વખતે નીકળેલા (ભાષાવર્ગજ્ઞાના) શબ્દો રૂપે પરિણત થયેલા શબ્દદ્રવ્યોને જીવ ગ્રહણ કરે છે ? કે તેનાથી ભાવિત અન્ય દ્રવ્યોને કે પછી મિશ્રદ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે ?

ગાથાર્થ : ભાષાની સમગ્રેણીમાં રહેલી વ્યક્તિ જે શબ્દને સાંભળે છે, તે મિશ્ર શબ્દને સાંભળે 25 છે તથા વિશેષિમાં રહેલી વ્યક્તિ નિયમથી વાસિત શબ્દદ્રવ્યોને સાંભળે છે.

७५. भाषावर्गणाद्रव्येति ।

एतदुक्तं भवति-भाषासमश्रेणिव्यवस्थित इति । शब्दातेऽनेनेति शब्दः-भाषात्वेन परिणतः पुद्गलराशिस्तं शब्दं 'यं' पुरुषाश्चादिसंबन्धिनं शृणोति गृह्णात्युपलभत इति पर्यायाः, यत्तदोर्नित्य-संबन्धात्तं मिश्रं शृणोति, एतदुक्तं भवति-व्युत्सृष्टद्रव्यभावितापान्तरालस्थशब्दद्रव्यमिश्रमिति । विश्रेणिं पुनः इत इति वर्त्तते, तत्तश्चायमर्थो भवति-विश्रेणिव्यवस्थितः पुनः श्रोता 'शब्दं' इति, पुनः शब्दग्रहणं पराघातवासितद्रव्याणामपि तथाविधशब्दपरिणामख्यापनार्थं, शृणोति 'नियमात्' नियमेन पराघाते सति यानि शब्दद्रव्याणि उत्सृष्टाभिघातवासितानि तान्येव, न पुनरुत्सृष्टानीति भावार्थः । कुतः ? - तेषामनुश्रेणिगमनात् प्रतीघाताभावाच्च, अथवा विश्रेणिस्थित एव विश्रेणिरभिधीयते, पर्देर्नैव पदावयवप्रयोगदर्शनात् 'भीमसेनः सेनः सत्यभामा भामा' इतिगार्थः ॥६॥

- 10 પુદ્ગલરાશિરૂપ શબ્દને ગ્રહણ કરે છે-યદ્ અને તદ્ શબ્દનો નિત્યસંબંધ હોવાથી-તે પુદ્ગલરાશિ મિશ્ર હોય છે અર્થાત્ બોલતી વખતે નીકળેલા શબ્દદ્રવ્યો તથા તેનાથી ભાવિત થયેલા મધ્યવર્તી શબ્દદ્રવ્યો એમ મિશ્રદ્રવ્યોને સાંભળે છે. તથા વિશ્રેણીને પામેલો, અહીં પણ ઈતઃ પદ લેવાનું છે. તેથી અર્થ આ પ્રમાણે જાણવો કે વિશ્રેણીમાં રહેલો શ્રોતા શબ્દને-અહીં ફરીથી શબ્દનું જે ગ્રહણ કર્યું છે, તે નીકળેલા દ્રવ્યો જેવા જ વાસિત દ્રવ્યો હોય છે, તે જણાવવા માટે ગ્રહણ કર્યું છે. એવા તે
- 15 શબ્દને=નીકળેલા દ્રવ્યોના પરાઘાતથી વાસિત થયેલા દ્રવ્યોને જ સાંભળે છે, પણ નીકળેલા દ્રવ્યોને નહીં. (અહીં 'પરાઘાતવાસિતદ્રવ્યો' શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે જાણવો કે બોલતી વખતે નીકળેલા દ્રવ્યોનો અન્ય દ્રવ્યો સાથે જે સંપર્ક તે પરાઘાત કહેવાય છે. તે પરાઘાત થવાથી વાસિત થયેલ દ્રવ્યોને પરાઘાતવાસિત દ્રવ્યો કે ઉત્સૃષ્ટાભિઘાત-વાસિતદ્રવ્યો કહેવાય છે.)

શંકા : વિશ્રેણીમાં રહેલ વ્યક્તિ સીધાં નીકળેલાં દ્રવ્યો કેમ સાંભળી ન શકે ?

- 20 સમાધાન :- તેનું કારણ એ છે કે નીકળેલા દ્રવ્યો હંમેશા સમશ્રેણીમાં જ ગમન કરે છે તથા તેઓનો પ્રતિઘાત પણ થતો નથી અર્થાત્ આ દ્રવ્યોની કોઈ પદાર્થ સાથે અથડામણ થતી નથી કે જેથી તેઓ વિશ્રેણીમાં ગમન કરે. (આ રીતે 'વિસેદી' શબ્દને દ્વિતીયા વિભક્તિ કરીને અર્થ કર્યો પરંતુ મૂળમાં આ શબ્દ પ્રથમા વિભક્તિમાં છે તેથી 'અથવા' કરીને પ્રથમા વિભક્તિમાં અર્થ કરે છે.) અથવા "વિશ્રેણી" શબ્દથી વિશ્રેણીમાં રહેલ વ્યક્તિ જાણવી, કારણ કે પદમાં પણ પદના અવયવનો
- 25 પ્રયોગ થતો દેખાય છે. જેમ કે ભીમસેનને સેન શબ્દથી કે સત્યભામાને ભામા શબ્દથી જણાવાય છે. અહીં "વિશ્રેણીસ્થિત વ્યક્તિ" એ પદ છે, તેના અવયવ તરીકે "વિશ્રેણી" શબ્દ છે. તેથી પદને જણાવા પદના અવયવનો પ્રયોગ થઈ શકે છે. (તેથી અર્થ આ પ્રમાણે જાણવો કે વિશ્રેણીમાં રહેલ વ્યક્તિ નિયમથી પરાઘાત થવાથી થયેલા વાસિત દ્રવ્યોને જ સાંભળે છે.) ॥૬॥

૭૬. 'તે લુગ્લા' ઇતિ સૂત્રેણ પૂર્વસ્યોત્તરસ્ય વા લોપાત્ પદાવયવપ્રયોગેણ સમ્પૂર્ણપદોપસ્થિત્યા તદવબોધઃ, એવં ચ સમસ્તસ્થલ એવાયં ન તુ વ્યસ્તસ્થલે ।
- 30

કેન પુનર્યોગેન ઇષાં વાગ્દ્રવ્યાણાં ગ્રહણમુત્સર્ગો વા કથં વેત્યેતદાશ્લક્ય ગુરુરાહ—

ગિણહૃદ ય કાઙ્ગણં, નિસ્સરહૃ તહ વાઙ્ગણ જોણં ।

અગન્તરં ચ ગિણહૃદ, ગિસિરહૃ અગંતરં ચેવ ॥૭॥

વ્યાખ્યા—તત્ર કાયેન નિર્વૃત્તઃ કાયિકઃ તેન કાયિકેન યોગેન, યોગો વ્યાપારઃ કર્મ ક્રિયેત્યનર્થાન્તરં, સર્વ એવ હિ વક્તા કાયક્રિયયા શબ્દદ્રવ્યાણિ ગૃહ્ણતિ, ચશબ્દસ્ત્વેવકારાર્થઃ, 5 સ ચાપ્યવધારણે, તસ્ય ચ વ્યવહિતઃ સંબન્ધઃ, ગૃહ્ણતિ કાયિકેનૈવ, નિસૃજત્યુત્સૃજતિ મુઞ્જતીતિ પર્યાયાઃ, તથેત્યાનન્તર્યાર્થઃ, ઊક્તિર્વાક્ વાચા નિર્વૃત્તો વાચિકસ્તેન વાચિકેન યોગેન । કથં ગૃહ્ણતિ નિસૃજતીતિ વા ? કિમનુસમયં ઊત અન્યથેત્યાશઙ્કાસભવે સતિ શિષ્યાનુગ્રહાર્થમાહ—
 એકાન્તરમેવ ગૃહ્ણતિ, નિસૃજતિ એકાન્તરં ચૈવ, અયમત્ર ભાવાર્થઃ—પ્રતિસમયં ગૃહ્ણતિ મુઞ્જતિ
 ચેતિ, કથમ્ ? , યથા ગ્રામાદન્યો ગ્રામો ગ્રામાન્તરં, પુરુષાદ્વા પુરુષોડનન્તરોડપિ સન્નિતિ, 10
 એવમેકૈકસ્માંત્સમયાદ્ એકૈક એવ એકાન્તરોડનન્તરસમય એવેત્યર્થઃ । અયં ગાથાસમુદાયાર્થઃ ।

અવતરણિકા : આ વચનદ્રવ્યોનું કયા યોગથી શ્રલણ કે ત્યાગ થાય છે અથવા કેવી રીતે શ્રલણ કે ત્યાગ થાય છે ? આવી શંકાને ઊભી કરી ગુરુ તેનું સમાધાન આપતાં કહે છે કે ⇨

ગાથાર્થ : કાયયોગવડે શ્રલણ કરે છે અને વચનયોગવડે છોડે છે અથવા નિરંતર શ્રલણ કરે છે અને નિરંતર છોડે છે. 15

ટીકાર્થ : કાયાવડે બનેલું હોય તે કાયિક કહેવાય છે. તે કાયિકયોગવડે, અહીં યોગ, વ્યાપાર, કર્મ, ક્રિયા આ બધા સમાનાર્થી શબ્દો છે. તેથી બધા જ વક્તા કાયિકયોગ=કાયક્રિયાવડે શબ્દદ્રવ્યોને શ્રલણ કરે છે. મૂલમાં “ચ” શબ્દ એવકાર અર્થમાં જાણવો અને એવકાર પણ “જ”કારના અર્થમાં જાણવો. અને તે “ચ” શબ્દનો વ્યવહિત=જુદા સ્થાને સંબંધ છે (અર્થાત્ જ્યાં પ્રયોગ કર્યો છે, ત્યાંથી તે “ચ” શબ્દને ઉઠાવી “કાયિક” શબ્દ સાથે જોડવો.) વક્તા કાયિકયોગવડે જ શબ્દદ્રવ્યોને શ્રલણ 20 કરે છે તથા “નીકળે છે, છોડે છે, મૂકે છે” આ બધા ધાતુઓ સમાનાર્થી જાણવા. “તથા” શબ્દ આનંતર્ય=પછીના અર્થમાં છે (એટલે કે કાયયોગથી શ્રલણ કર્યા પછી વચનયોગથી છોડે છે.) કહેવું તે વાચા, વાચાવડે બનેલું હોય તે વાચિક કહેવાય. દરેક વક્તા વાચિકયોગવડે શબ્દદ્રવ્યોને મૂકે છે.

શંકા : વક્તા શબ્દદ્રવ્યોનું શ્રલણ કે મુંચન શું પ્રતિસમયે કરે છે કે કોઈ બીજી રીતે કરે છે ? 25

સમાધાન : વક્તા શબ્દદ્રવ્યોનું શ્રલણ કે મુંચન એકાંતરે = પ્રતિસમયે કરે છે.

(શંકા : મૂલગાથામાં એકાંતર શબ્દ છે અને તમે તેનો અર્થ પ્રતિસમયે શી રીતે કરો છો ?)

સમાધાન :— જેમ એક ગામથી બીજું ગામ, એ ગ્રામાન્તર અથવા એક પુરુષથી તરત ઊભેલો બીજો પુરુષ પુરુષાન્તર કહેવાય છે, તેમ એક સમય પછીનો બીજો સમય એ પણ એકાન્તર = અનન્તર સમય જ કહેવાય છે. આ ગાથાનો સમુદાયાર્થ (સંક્ષેપાર્થ) થયો. 30

- અત્ર કશ્ચિદાહ—નનુ કાયિકેનૈવ ગૃહ્ણતીત્યેતદ્ યુક્તં, તસ્યાત્મવ્યાપારરૂપત્વાત્, નિસૃજતિ તુ કથં વાચિકેન ?, કો વાઽયં વાગ્યોગ ઇતિ । કિં વાગેવ વ્યાપારપત્રા આહોશ્ચિત્ તદ્વિસર્ગહેતુઃ કાયસંરમ્ભ ઇતિ ?, યદિ પૂર્વો વિકલ્પઃ, સ ખલ્વયુક્તઃ, તસ્યા યોગત્વાનુપપત્તેઃ, તથા ચ ન વાક્કેવલા જીવવ્યાપારઃ, તસ્યાઃ પુદ્ગલમાત્રપરિણામરૂપત્વાત્, રસાદિવત્, યોગશ્ચાત્મનઃ
- 5 શરીરવતો વ્યાપાર ઇતિ, ન ચ તયા ભાષયા નિર્મૂજ્યતે, કિન્તુ સૈવ નિર્મૂજ્યતે ઇત્યુક્તં, અથ દ્વિતીયઃ પક્ષઃ, તતઃ સ કાયવ્યાપાર એવેત્તિકૃત્વા કાયિકેનૈવ નિર્મૂજ્યતીત્યાપત્રં, અનિષ્ઠં ચૈતત્ ઇતિ, અત્રોચ્યતે, ન અભિપ્રાયપરિજ્ઞાનાત્, ઇહ તનુયોગવિશેષ એવ વાગ્યોગો મનોયોગશ્ચેતિ, કાયવ્યાપારશૂન્યસ્ય સિદ્ધવત્ તદભાવપ્રસઙ્ગાત્, તતશ્ચાત્મનઃ શરીરવ્યાપારે સતિ યેનં શબ્દદ્રવ્યોપાદાનં કરોતિ સ કાયિકઃ, યેન તુ કાયસંરમ્ભેણ તાન્યેવ મુચ્ચતિ સ વાચિક ઇતિ,
- 10 તથા યેન મનોદ્રવ્યાણિ મન્યતે સ માનસ ઇતિ, કાયવ્યાપાર એવાયં વ્યવહારર્થં ત્રિધા વિભક્ત

- શંકા : કાયિકયોગ એ આત્મવ્યાપારરૂપ હોવાથી “આત્મા કાયિકયોગ વડે ગ્રહણ કરે છે.” એ વાત ઘટે છે પણ “વાચિકયોગ વડે ત્યાગે છે” એ કેવી રીતે ઘટે ? (અહીં શંકાકારનાં મનમાં વાચિકયોગ આત્મવ્યાપારરૂપ નથી પણ પુદ્ગલવ્યાપાર રૂપ છે, આવો પદાર્થ હોવાથી આ પ્રશ્ન કર્યો છે એમ જાણવું.) અથવા આ વાગ્યોગ શું છે ? શું વ્યાપાર પામેલી વાણી પોતે વાગ્યોગરૂપ છે કે
- 15 વાણીના ત્યાગનું કારણ એવો કાયવ્યાપાર એ વાગ્યોગ છે ?

- જો તમે એમ કહેશો કે ભાષા પોતે જ વાગ્યોગરૂપ = આત્મ—વ્યાપારરૂપ છે તો તે ઘટશે નહીં કારણ કે વાણી=ભાષા પોતે વ્યાપારરૂપ થઈ શકતી નથી. ભાષા એ પોતે રસાદિની જેમ પુદ્ગલમાત્રરૂપ છે કંઈ જીવવ્યાપાર નથી. અને યોગ એ તો શરીરવાળા આત્માનો વ્યાપાર છે. [તેથી પુદ્ગલરૂપ ભાષા અને વ્યાપારનો મેળ બેસી શકે તેમ નથી.] તથા પૂર્વે તમે તો એમ કહ્યું છે કે ભાષા
- 20 પોતે ત્યજાય છે, પણ ભાષા વડે ત્યાગ થાય છે એવું નથી કહ્યું. તેથી માત્ર વાણી=ભાષા એ વચનયોગ બની શકતી નથી.

હવે જો બીજો પક્ષ સ્વીકારો કે ભાષાત્યાગનું કારણ એવો કાયસંરમ્ભ (વ્યાપાર) એ વચનયોગ છે. તો એ તો કાયિકયોગ જ થયો તેથી “કાયિકયોગ વડે ત્યાગે છે.” એવો અર્થ પ્રાપ્ત થયો. પરંતુ તે કેમ ઘટી શકે ? કારણ કે પૂર્વે તમે જે કહ્યું કે વચનયોગ વડે છોડે છે, તેનો વિરોધ થશે.

- 5 સમાધાન : અમારા અભિપ્રાયને જાણતા ન હોવાથી તમારી વાત યોગ્ય નથી. વિશેષ પ્રકારનો કાયયોગ જ વચન અને મનોયોગ છે. જો આવું ન માનો તો કાયવ્યાપારથી શૂન્ય વ્યક્તિને સિદ્ધના જીવોની જેમ કાયયોગવિનાનો માનવાની આપત્તિ આવે. તેથી જ્યારે આત્માનો શરીરવ્યાપાર વર્તી રહ્યો છે ત્યારે જે વ્યાપાર વડે શબ્દદ્રવ્યોનું ગ્રહણ કરે છે તે કાયિકવ્યાપાર છે, જે વ્યાપાર વડે શબ્દદ્રવ્યોને મૂકે છે તે વાચિકયોગ તથા જે વ્યાપાર વડે મનોદ્રવ્યોનો વિચાર કરે છે તે મનોયોગ છે.
- 30 આ કાયવ્યાપાર પોતે જ જુદી જુદી રીતે વ્યવહાર કરવા માટે ત્રણ ભાગમાં વહેંચાયેલો હોવાથી અહીં કોઈ દોષ રહેતો નથી.

ઇત્યતોડ્દોષઃ। તથા'એકાન્તરં ચ ગૃહ્ણતિ, નિસૃજત્યેકાન્તરં ચૈવ' इत्यत्र केचिदेकैकव्यवहितं
 एकाન્तरमिति मन्यन्ते, तेषां च विच्छिन्नरत्नावलीकल्पो ध्वनिरापद्यते, सूत्रविरोधश्च, यत उक्तं—
 “अणुसमयमविरहितं निरन्तरं गिणहइ” इति । आह—यत्पुनरिदमुक्तं “संतरं निसरति, नो निरंतरं,
 एगेणं समएणं गिणहति, एगेणं णिसरती” इत्यादि, तत्कथं नीर्यते ? उच्यते, इह ग्रहणापेक्षया
 निसर्गः सान्तरोऽभिहितः, एतदुक्तं भवति—यथा आदिसमयादारभ्य प्रतिसमयं ग्रहणं, नैवं 5
 निसर्ग इति, यस्मादाद्यसमये नास्तीति, ग्रहणमपि निसर्गापेक्षया सान्तरमापद्यत इति चेत्, न,
 तस्य स्वतन्त्रत्वात्, निसर्गस्य च ग्रहणपरतन्त्रत्वात्, यतो नागृहीतं निसृज्यत इति, अतः
 पूर्वपूर्वग्रहणसमयापेक्षया सान्तरव्यपदेश इति । तथा एकेन समयेन गृह्णाति एकेन निसृजति,

તથા પૂર્વે સૂત્રકારે કહ્યું કે “એકાન્તરે ગ્રહણ અને મુચન થાય છે.” તેમાં કેટલાંક લોકો
 “એકાન્તરે એટલે એક એક સમયના આંતરે” એવો અર્થ કરે છે. તેઓના આ શબ્દો છૂટા પડેલા 10
 રત્નોની પંક્તિ જેવા થવાની આપત્તિ આવશે (અર્થાત્ અવાજ નિરંતર નહીં સંભળાય, પણ ટુકડે
 ટુકડે સંભળાશે.) અને સૂત્રવિરોધ પણ આવે છે કારણ કે સૂત્રમાં જણાવ્યું છે કે પ્રતિસમયે, નિરંતર
 ગ્રહણ કરે છે. તેથી એકાન્તરનો આવો અર્થ યુક્ત ન હોવાથી નિરંતર અર્થ સમજવો.

શંકા : જો નિરંતર અર્થ લેશો તો “સાંતરે ત્યાગે છે પણ નિરંતર ત્યાગ થતો નથી”, “એક
 સમયે ગ્રહણ કરે છે એક સમયે ત્યાગે છે.” ઈત્યાદિ સૂત્રોનો અર્થ 15
 શું કરવો ?

સ્થાપના					
સમય→	૧	૨	૩	૪	૫
	ગ્રા.	ગ્રા.	ગ્રા.	ગ્રા.	૦
	૦	નિ.	નિ.	નિ.	નિ.

સમાધાન : આ સૂત્રમાં ગ્રહણની અપેક્ષાએ નિસર્ગ= ત્યાગ
 એ સાંતર કહ્યો છે. કહેવાનો આશય એ છે કે, જેમ પ્રથમ-
 સમયથી લઈને દરેક સમયે ગ્રહણ થાય છે તે રીતે નિસર્ગ થતો
 નથી, કારણ કે પ્રથમ સમયે માત્ર ગ્રહણ હોય છે નિસર્ગ નહીં. આમ નિસર્ગ સાંતર કહેવાય છે. 20

શંકા : તો તો પછી ગ્રહણ પણ નિસર્ગની અપેક્ષાએ સાંતર ન કહેવાય ?

સમાધાન : ના, ન કહેવાય કારણ કે ગ્રહણ એ સ્વતંત્ર છે, જ્યારે ગ્રહણ થયા પછી જ નિસર્ગ
 થતો હોવાથી નિસર્ગ એ ગ્રહણને આધીન છે. તેથી પ્રથમ ગ્રહણ થશે પછી તેનો નિસર્ગ થશે, પાછું
 ગ્રહણ થશે, પછી નિસર્ગ થશે. આમ નિસર્ગ પૂર્વપૂર્વગ્રહણની અપેક્ષાએ સાંતર કહેવાય છે. પરંતુ
 આ જ રીતે ગ્રહણ એ પૂર્વપૂર્વ નિસર્ગની અપેક્ષાએ સાંતર કહેવાતો નથી, કારણ કે તે ગ્રહણ 25
 નિસર્ગને આધીન નથી, તે સ્વતંત્ર છે.

તથા “एगेणं समएणं गिणहति, एगेणं णिसरति” આ સૂત્રનો અર્થ આ પ્રમાણે જાણવો કે ગ્રહણ

૮૦. समयस्य सूक्ष्मतमत्वेन आह—सूत्रेत्यादि । ८१. व्याख्यायत इत्यर्थः, भवद्व्याख्यानेन विरुद्धतम-
 त्वात् । ८२. पूर्वमगृहीतत्वात् गृहीतानां च द्वितीयसमये निसर्गात् । ८३. गृहीतानां विना निसर्गं ग्रहणाभावात्
 सान्तरता यथा तथा निसर्जने एव ग्रहणाद्ग्रहणस्यापि सान्तरतेत्यर्थः । ८४. ग्रहणस्य—पूर्वसमयेऽनिसर्गेऽपि 30
 ग्रहणादित्यर्थः, निसर्जनं तु गृहीतानामेवेति तस्य परतन्त्रत्वं । ८५. निसर्गात् ।

- કિમુક્તં ભવતિ ? —ગ્રહણસમયાનન્તરે^{૧૬} સર્વાણ્યેવ તત્સમયગૃહીતાનિ નિસૃજતીતિ । અથવા
 એકસમયેન ગૃહાત્યેવ આદ્યેન, ન નિસૃજતિ તથા એકેન નિસૃજત્યેવ ચરમેણ, ન ગૃહાતિ,
 અપાન્તરાલસમયેષુ તુ ગ્રહણનિસર્ગાવર્થર્ગમ્યૌ^{૧૭} इत्यतोऽविरोध इति । આહ—ગ્રહણનિસર્ગપ્રયત્નો
 આત્મનઃ પરસ્પરવિરોધિનૌ એકસ્મિન્સમયે કથં સ્યાતામિતિ, અત્રોચ્યતે, નાયં દોષઃ, એકસમયે
 5 કર્માદાનનિસર્ગક્રિયાવત્ તથોત્પાદવ્યયક્રિયાવત્ તથાઽહુલ્યાકાશદેશસંયોગવિભાગક્રિયાવચ્ચ
 ક્રિયાદ્વયસ્વભાવોપપત્તેરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૭॥

યદુક્તં—‘ગૃહાતિ કાયિકેન’ इत्यादि, તત્ર કાયિકો યોગઃ પञ्ચપ્રકારઃ, ઔદારિકવૈક્રિયા-
 હારકતૈજસકાર્મણભેદભિન્નત્વાત્તસ્ય, તતશ્ચ કિં પञ्ચપ્રકારેणापि कાયिकेन गृह्णाति आहोस्विदन्यथा
 इत्याशङ्कासंभवे सति तदपनोदायेदमाह —

- 10 ति विहंमि सरीरंमि, जीवपएसा हवन्ति जीवस्स ।

- પછીના બીજા સમયે પ્રથમ સમય ગૃહીત સર્વદ્રવ્યોનો ત્યાગ થાય છે, તેથી એમ કહેવાય કે એક સમયે
 ગ્રહણ કરે છે અને એક સમયે (અન્ય સમયે) ત્યાગ કરે છે. અથવા પ્રથમ સમયે માત્ર ગ્રહણ થતું
 હોવાથી “એક સમયે ગ્રહણ કરે છે.” એમ બોલાય છે. તથા છેલ્લા સમયે માત્ર ત્યાગ જ થાય છે
 પણ ગ્રહણ નહીં તેથી “એક સમયે નિસર્ગ કરે છે.” એમ બોલાય છે. વચ્ચેના સમયોમાં દરેક સમયે
 15 તો ગ્રહણ અને નિસર્ગ બંને થાય છે. આમ આ રીતે અર્થ કરવાથી કોઈ વિરોધ રહેતો નથી.

શંકા : ગ્રહણ અને નિસર્ગના પ્રયત્નો પરસ્પર વિરોધિ હોવાથી એક જ સમયે (વચ્ચેના દરેક
 સમયે) કેવી રીતે સંભવે ?

- સમાધાન : જેમ જે સમયે કર્મબંધ થાય છે તે જ સમયે પૂર્વકૃત કર્મનો વિપાક દ્વારા નિસર્ગ
 થાય છે. તથા જે સમયે દૂધમાંથી દહીં બન્યું અર્થાત્ દહીંના પર્યાયરૂપે દૂધનો ઉત્પાદ થયો તે સમયે
 20 જ દૂધ રૂપ પર્યાયનો નાશ થયો. તથા જે સમયે વિવક્ષિત આકાશ પ્રદેશથી આંગળીનો વિયોગ થયો
 તે જ સમયે અન્ય પ્રદેશ સાથે આંગળીનો સંયોગ જેમ થાય છે. એ જ રીતે જે સમયે ગ્રહણ થયું તે
 જ સમયે પૂર્વગૃહીત શબ્દદ્રવ્યોનો નિસર્ગ થાય છે. આમ એક જ સમયે ગ્રહણ અને નિસર્ગ રૂપ બે
 ક્રિયાનો સ્વભાવ ઘટી શકે છે. ॥૭॥

- અવતરણિકા : પૂર્વે કહ્યું કે “કાયિકયોગથી શબ્દદ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે.” તે કાયિકયોગ
 25 ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ રૂપ પાંચ પ્રકારે છે તો શું જીવ આ પાંચ પ્રકારના
 યોગથી ગ્રહણ કરે છે કે બીજી રીતે ગ્રહણ કરે છે ? આવી શંકાને દૂર કરવા ગ્રંથકારશ્રી હવે પછીની
 ગાથામાં સમાધાન આપે છે ⇨

ગાથાર્થ : ત્રણ પ્રકારના શરીરને વિષે જીવના જીવપ્રદેશો હોય છે કે જે જીવપ્રદેશો વડે

૮૬. સમયેન । ૮૭. પ્રાગિતિ । ૮૮. અર્થાપત્તિતો જ્ઞેયૌ, અન્યથાઽઽદ્યાન્ત્યસમયગ્રહણનિસર્ગાવ-
 30 ધારણાનુપપત્તેઃ । ૮૯. મનોવાકાચયોગાનામત્મવ્યાપારરૂપત્વાત્, આત્મનશ્ચૈકત્વાત્, એકસમયે
 પરસ્પરવિરુદ્ધક્રિયાકરણાનુપપત્તિરિત્યર્થઃ । ૯૦. યાવદન્તિમં ગુણસ્થાનં ભાવ્યેવ બન્ધઃ કર્મણાં, તદ્વિપાકવેદતશ્ચ
 નિસર્ગઃ તેષામનુસમયં, આગમોપપન્ને ચ તસ્મિન્નવિરોધો યથા તથાઽત્રાપીત્યર્થઃ ।

‘‘જેહિ ડ ગિણહ઼ ગહણં, તો ભાસ઼ ભાસઓ ભાસં ॥૮॥

વ્યાખ્યા—‘ત્રિવિધે’ ત્રિપ્રકારે, શરીરંત ઇતિ શરીરં તસ્મિન્, ઔદારિકાદીનામન્યતમ ઇત્યર્થઃ, જીવતીતિ જીવઃ તસ્ય પ્રદેશઃ, જીવપ્રદેશઃ, ભવન્તિ, એતાવત્યુચ્યમાને ‘ભિક્ષોઃ પાત્રં’ ઇત્યાદૌ ષષ્ટ્યા ભેદેડપિ દર્શનાત્ મા ભૂદ્ ભિન્નપ્રદેશતયાડપ્રદેશાત્મસંપ્રત્યય ઇત્યત આહ—જીવસ્ય આત્મભૂતાં ભવન્તિ, તતશ્ચાનેન નિષ્પ્રદેશજીવર્વોદિનિરાકરણમાહ, સતિ નિષ્પ્રદેશત્વે 5 કરચરણોરુગ્રીવાદ્યવયવસંસર્ગાભાવઃ, તદેકત્વાપત્તેઃ, કથમ્ ? — કરાદિસંયુક્તજીવપ્રદેશસ્ય ઉત્તમાઙ્ગાદિસંબદ્ધાત્મપ્રદેશેભ્યો ભેદાભેદવિકલ્પાનુપપત્તેરિતિ । યૈઃ કિં કરોતીત્યાહ—‘યૈસ્તુ ગૃહ્ણતિ’

શબ્દદ્રવ્યોના સમૂહને ગ્રહણ કરી ભાષક ભાષાને બોલે છે.

ટીકાર્થ : જે નાશ થાય તે શરીર. ઔદારિક, વૈકિય અને આહારક, આ ત્રણ શરીરમાં જીવના પ્રદેશો હોય છે. ‘‘જીવના પ્રદેશો’’ આ શબ્દ બોલતા ‘‘સાધુનું પાત્ર’’ અહીં ભેદમાં છઠ્ઠી 10 વિભક્તિ દેખાય છે. તેમ જીવ અને પ્રદેશો વચ્ચે પણ ભેદની શંકાથી આત્મા પ્રદેશવિનાનો છે એ પ્રમાણે કોઈને જ્ઞાન ન થાય તે માટે ખુલાસો કરે છે કે આ જીવપ્રદેશો જીવના આત્મભૂત = જીવથી અભેદરૂપે રહેલા છે.

આ રીતે અભેદરૂપે રહેલા હોવાથી જે (નૈયાયિકાદિ) લોકો જીવને પ્રદેશવિનાનો માને છે તેમનાં મતનું ખેંડન થઈ જાય છે, કારણ કે જો જીવને પ્રદેશ વિનાનો માનવામાં આવે તો હાથ, પગ, 15 ડેરા, ડોકાદિ અવયવોનો આત્મા સાથે સંબંધ છે એવું બોલાય નહીં, કારણ કે આ અવયવો બધા એક થવાની આપત્તિ આવે છે. તે આ રીતે કે—હાથની સાથે સમ્બદ્ધ જીવપ્રદેશ એ મસ્તકાદિ અંગ સાથે સમ્બદ્ધ જીવપ્રદેશોથી જુદો છે કે અભિન્ન છે ? એમ બે વિકલ્પો ઘટતા નથી.

(જો તમે ભેદ માનો તો સ્પષ્ટ જ જીવની સપ્રદેશતા સિદ્ધ થાય કારણ કે જીવની સપ્રદેશતા વિના જુદા જુદા આકાશમાં રહેલા કરાદિ અવયવો સાથે નિષ્પ્રદેશ એવા જીવનો સંબંધ ઘટી શકે 20 નહીં. હવે જો તમે અભેદ માનો અર્થાત્ કરાદિ અવયવમાં રહેલો આત્મપ્રદેશ જ મસ્તકાદિ સાથે સમ્બદ્ધ છે. તો સુતરામ્ અવયવોની એકતા થવાની આપત્તિ આવે, કારણ કે જે નિષ્પ્રદેશ આત્મા હાથ સાથે સમ્બદ્ધ છે તે જ નિષ્પ્રદેશ આત્મા મસ્તકાદિ સાથે પણ સમ્બદ્ધ છે. અને આ નિષ્પ્રદેશ આત્મા એક હોવાથી તેની સાથે અભિન્ન એવા હાથાદિ અવયવો પણ પરસ્પર અભિન્ન એટલે કે એક બની જશે. 25

આમ ભેદ કે અભેદ બંને વિકલ્પો ઘટતા ન હોવાથી નિષ્પ્રદેશ આત્મા મનાય નહીં. તેથી આત્મા પ્રદેશવાળો સિદ્ધ થાય છે અને આ પ્રદેશો ત્રણ પ્રકારના શરીરમાં રહેલા છે.) જે જીવ પ્રદેશો વડે શું કરે છે ? તે કહે છે — શરીરમાં રહેલા આ આત્મપ્રદેશો વડે (શબ્દદ્રવ્યોનાં સમૂહને) ગ્રહણ

૧૧. અભેદષષ્ટ્યા તત્રસ્થાઃ પ્રદેશા જીવાભિન્નાઃ, એતદેવ ચ જીવસ્યેત્યુચ્ચારણે ફલં, અન્યથા ‘જીવપ્રદેશા’ ઇત્યનેન સંબદ્ધાર્થાવગમાત્ । ૧૨. નૈયાયિકવૈશેષિકાદયઃ, તન્મતે હિ નિત્યં નિરવયવમેવ, 30 સાવયવત્વે હિ કાર્યત્વાપત્ત્યા અનિત્યત્વાપત્તિઃ, ઘટાદીનામિવ । ૧૩. ભેદે સાવયવત્વાત્પ્રતિજ્ઞાતહાનિઃ, અભેદે ભિન્નાવયવસંયોગાનુપપત્તેસ્તદેકતરેણ સાત્મકતા ન સર્વૈસ્તિવનિષ્ઠેઃ । ★ પ્રદર્શનાત્ ।

તુશબ્દો વિશેષણાર્થઃ, કિં વિશિનષ્ટિ ? — ન સર્વદૈવ ગૃહ્ણતિ, કિન્તુ તત્પરિણામે સતિ, કિં ? — ગૃહ્ણતિ એટલે ગ્રહણ, ગ્રહણમિતિ “કૃત્યલ્યુટો બહુલ” (પા૦૩-૩-૧૧૩) એટલે ગ્રહણના આત્મકારક, શબ્દદ્રવ્યનિવહનમિત્યર્થઃ, ‘તતો’ ગૃહીત્વા ‘ભાષતે’ વક્તિ, ભાષતિ એટલે ભાષકઃ ક્રિયાઽઽવિષ્ટિ એટલે, અને નિષ્ક્રિયાત્મવાદવ્યવચ્છેદમાહ, સતિ તસ્મિન્નિષ્ક્રિયત્વાત્ અપ્રચ્યુતાનુત્પન્નસ્થિતૈક-
 5 રૂપત્વાદ્ભાષણાભાવપ્રસંગઃ, કામ્ ? — ભાષ્યતિ એટલે ભાષા તાં ભાષાં । આહ—‘તતો ભાષતે ભાષક’ એટલે નૈવ ગતાર્થત્વાદ્ભાષણગ્રહણમતિરિચ્યતે એટલે, ન, અભિપ્રાયપરિજ્ઞાનાત્, ઇહ ભાષ્યમાર્ગેવ ભાષોચ્યતે, ન પૂર્વે નાપિ પશ્ચાદ્, એટલે સ્વાર્થસ્ય યથાપનાય ભાષણગ્રહણમદુષ્ટમેવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૮॥

યદુક્ત—‘ત્રિવિધે શરીરે’ એટલે, તત્ર ન જ્ઞાયતે કતમત્ ત્રૈવિધ્યમિતિ, અતસ્તદભિધાતુ-
 કામ આહ—

10 કરે છે. મૂલગાથામાં “તુ” શબ્દ વિશેષ અર્થને જણાવવા માટે છે તે વિશેષાર્થ એ છે કે જીવ હંમેશા (શબ્દદ્રવ્યોને) ગ્રહણ કરતો નથી પણ જ્યારે બોલવા માટેની ક્રિયામાં પરિણત થાય ત્યારે ગ્રહણ કરે છે.

શું ગ્રહણ કરે છે ? તે કહે છે — (મૂલગાથામાં રહેલ “ગ્રહણ” શબ્દનો અર્થ કરે છે કે) જે ગ્રહણ કરાય તે ગ્રહણ.” અહીં ‘કૃત્યલ્યુટો બહુલ’ (પા૦૩-૩-૧૧૩) સૂત્રથી ગ્રહ ધાતુને કર્મના
 15 અર્થમાં “લ્યુટ” પ્રત્યય લાગ્યો હોવાથી “ગ્રહણ” શબ્દથી કર્મ લેવું. તેથી અર્થ આ પ્રમાણે કે શબ્દદ્રવ્યોના સમૂહને ગ્રહણ કરે છે.

તે દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરી ભાષક વ્યક્તિ (ભાષાને) બોલે છે. અહીં “ભાષક” શબ્દના “ક્રિયાથી યુક્ત આત્મા” એવો અર્થ કરતા જે (સાંખ્ય) લોકો આત્માને નિષ્ક્રિય માને છે તેનું ખંડન જણાવું. કારણ કે નિષ્ક્રિય એટલે નાશ નહીં પામેલ, ઉત્પન્ન નહીં થયેલ, સ્થિર. એક સ્વભાવવાળી વ્યક્તિ
 20 અર્થાત્ ક્યારેય સ્વભાવ ન બદલાવો એનું નામ નિષ્ક્રિય, અને આત્મા તો મૌનરૂપ સ્વભાવને છોડી બોલવારૂપ સ્વભાવને સ્વીકારે છે. તેથી જો નિષ્ક્રિય માનવામાં આવે તો સ્થિર એકસ્વભાવવાળો થવાથી તે આત્મામાં બોલવાની ક્રિયાનો અભાવ થવાનો પ્રસંગ આવે જે ઘટતો નથી. તેથી આત્મા નિષ્ક્રિય નથી.

શંકા : “તતો ભાષતે ભાષકો ભાષામ્” અર્થાત્ “ભાષતે” ધાતુમાં જ “ભાષા” શબ્દનો અર્થ
 25 આવી જાય છે તેથી મૂલગાથામાં “ભાસ” શબ્દ જે જુદો ગ્રહણ કર્યો છે તે નિરર્થક લાગે છે. (માત્ર ભાષતે કહે તો ચાલે)

સમાધાન : ના, અહીં જે બોલાય છે તે જ ભાષા કહેવાય છે પણ તેનાથી પૂર્વે કે પછી ભાષા કહેવાતી નથી, (અર્થાત્ બોલતા પહેલા જે ભાષા વર્ગજ્ઞાના પુદ્ગલો ગ્રહણ થાય છે. તે કે બોલ્યા પછી કે, ખ, ગ વગેરે પરિણામને પામેલા શબ્દદ્રવ્યો એ ભાષા કહેવાતી નથી.) આ અર્થને જણાવવા
 30 ભાષા શબ્દનું સ્વતંત્ર ગ્રહણ કરાયેલું છે, જે અદુષ્ટ જ છે. ॥૮॥

અવતરણિકા : પૂર્વે કહ્યું કે “ત્રણ પ્રકારના શરીરમાં જીવપ્રદેશો હોય છે.” તે ત્રણ પ્રકારના શરીરો ક્યા છે તે જણાતું નથી. એથી તે ત્રૈવિધ્યને કહેવાની ઈચ્છાવાળા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે. ➡

ઓરાલિયવેઝવિચઆહારો ગિળ્હૈ મુચ્ઝ ભાસં ।

સચ્ચં મોસં સચ્ચામોસં ચ અસચ્ચમોસં ચ ॥૧॥

વ્યાખ્યા—તત્ર ઔદારિકવાનૌદારિકઃ, ઇહૌદારિકશબ્દેનાભેદોપચારાદ્ મતુલ્લોપાદ્વા ઔદારિક-
શરીરિણો ગ્રહણમિતિ, एवं वैक्रियवान्‌વૈક્રિયઃ, આહારકવાનાહારક ઇતિ । અસૌ ઔદારિકાદિઃ,
'ગૃહ્ણતિ' આદત્તે 'મુચ્ચતિ' નિસૃજતિ ચ, ભાષ્યત ઇતિ ભાષા તાં ભાષાં, શબ્દપ્રાયોગ્યતયા 5
તદ્વાવપરિણતદ્રવ્યસંહૃતિમિત્યર્થઃ । કિંવિશિષ્ટમિત્યાહ—સતાં હિતા સત્યા, સન્તો મુનયસ્તદુપકારિણી
સત્યેતિ, અથવા સન્તો મૂલોત્તરગુણાસ્તદનુપધાતિની સત્યા, અથવા સન્તઃ પદાર્થા જીવાદયઃ
તદ્વિતા તત્પ્રત્યાયનફલા જનપદસત્યાદિભેદા સત્યેતિ, તાં સત્યાં, સત્યાયા વિપરીતરૂપા
ક્રોધાશ્રિતાદિભેદા મૃષેતિ તાં, તથા તદુભયસ્વભાવા વસ્ત્વેકદેશપ્રત્યાયનફલા ઉત્પન્નમિશ્રાદિભેદા
સત્યામૃષેતિ તાં, તથા તિસૃષ્વપ્યનધિકૃતા શબ્દમાત્રસ્વભાવાઽઽમન્ત્રણ્યાદિભેદા અસત્યામૃષેતિ તાં 10
ચ, ચશબ્દઃ સમુચ્ચયાર્થઃ, આસાં ચ સ્વરૂપમુદાહરણયુક્તાનાં સૂત્રોદવસેયમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧॥

ગાથાર્થઃ : ઔદારિક શરીરવાળા, વૈક્રિયશરીરવાળા તથા આહારક શરીરવાળા જીવો ભાષાને
ગ્રહણ કરે છે અને મૂકે છે. તે ભાષા સત્યભાષા, મૃષાભાષા, સત્યમૃષાભાષા અને અસત્યામૃષાભાષા
એમ ચાર પ્રકારે છે.

ટીકાર્થઃ : અહીં ઔદારિક શરીર અને તદ્વાનુ વ્યક્તિ વચ્ચે અભેદનો ઉપચાર કરવાથી અથવા 15
ઔદારિક શબ્દને મતુલ્ પ્રત્યયનો મૂળગાથામાં લોપ થયેલો સમજી ઔદારિકશબ્દથી ઔદારિકશરીરવાળી
વ્યક્તિનું ગ્રહણ કરવું. એજ પ્રમાણે વૈક્રિય અને આહારક શબ્દથી તે તે શરીરવાળી વ્યક્તિ જાણવી.
આવી વ્યક્તિઓ ભાષાનું ગ્રહણ અને મુંચન કરે છે. બોલાય તે ભાષા અર્થાત્ શબ્દને પ્રાયોગ્ય
હોવાથી શબ્દભાવમાં પરિણત થયેલો દ્રવ્યોનો સમૂહ, આ દ્રવ્યોના સમૂહરૂપ ભાષા કેવા પ્રકારની
હોય છે ? તે કહે છે — જે સજ્જનો અર્થાત્ મુનિજનોને ઉપકારી હોય તે સત્યભાષા અથવા 20
મૂલોત્તરગુણોને નહીં હણનારી, અથવા વિદ્યમાન જીવાદિ પદાર્થોની પ્રતીતિને કરાવનારી એવી
જનપદ વગેરે ભેદોવાળી સત્યભાષાને (ઉપરોક્ત શરીરવાળા ગ્રહણ કરે છે.)

સત્યથી વિપરીત સ્વરૂપવાળી એવી ક્રોધાશ્રિત વગેરે ભેદોવાળી મૃષાભાષાને ગ્રહણ કરે છે.
તથા સત્ય અને મૃષારૂપ ઉભય સ્વભાવવાળી વસ્તુના એકદેશની પ્રતીતિને કરાવનારી એવી
ઉત્પન્નમિશ્ર વગેરે ભેદોવાળી સત્યામૃષા ભાષાને (ગ્રહણ કરે છે) તથા ઉપરોક્ત ત્રણે ભેદોમાં જેનો 25

૧૪. પ્રજાપનાયાઃ, યતસ્તત્ર ભાષાલક્ષણં પદમેકાદશં “જળવય ૧ સમ્મય ૨ ઠવણા ૩ નામે ૪ રૂઘે
૫ પડુચ્ચ ૬ સચ્ચે ય । વવહાર ૭ ભાવ ૮ જોગે ૯ દસમે ઓવમ્મસચ્ચે ૧૦ ય ॥ ૧॥ કોહે ૧ માણે ૨
માયા ૩ લોભે ૪ પેજે ૫ તહેવ દોસે ૬ ય । હાસે ૭ બયે ૮ ય ચ્વાઙ્ ૯ ઊવઘાઙ્ઘિણિસ્સિયા ૧૦ દસ ॥૨॥
આમંતણી ૧ આણવણી ૨ જાયણી ૩ તહ પુચ્છણી ૪ ય પણવણી ૫ । પચ્ચક્કાણી ૬ ભાસા, ભાસા
ઇચ્છાણુલોભા ૭ ય ॥૩॥ અણભિગ્ગાહિયા ભાસા ૮, ભાસા અ અભિગ્ગાહમિ ૯ બોદ્ધવ્વા । સંસયકરણી 30
ભાસા ૧૦ વોગડ ૧૧ અવ્વોગડા ૧૨ ચેવ ॥૪॥ ઇતિ સત્યાસત્યાસત્યામૃષાસ્વરૂપં, સત્યમૃષા તુ
'ઉપ્પણ્ણમીસિયા ૧ વિગયમીસિયા ૨ ઉપ્પણ્ણવિગયમીસિયા ૩ જીવમિસિયા ૪ અજીવમિસિયા ૫
જીવાજીવમિસિયા ૬ અણંતમિસિયા ૭ પરિત્તમિસિયા ૮ અદ્ધામિસિયા ૯ અદ્ધામીસિયા ૧૦ ।

આહ-‘ઔદારિકાદિઃ ગૃહ્ણતિ યુક્તિ ચ ભાષાં’ ઇત્યુક્તં, સા હિ મુક્તા ઉત્કૃષ્ટતઃ કિયત્ક્ષેત્રં વ્યાપ્નોતીતિ, ઉચ્યતે, સમસ્તમેવ લોકમિતિ, આહ-યદ્યેવં ‘કઙ્ક૦’ તિગાહા, અયં સૂત્રંતોઽપિ-સંબન્ધઃ, અથવાઽર્થતઃ પ્રતિપાદ્યતે, આહ-દ્વાદશમ્યો યોજનેભ્યઃ પરતો ન શૃણોતિ શબ્દં, મન્દપરિણામત્વાત્તદ્વ્યાણામિત્યુક્તં, તત્ર કિં પરતોઽપિ દ્રવ્યાણામાગતિરસ્તિ ?, યથા ચ વિષયોઽભ્યન્તરે નૈરન્તર્યેણ તદ્વાસનાસામર્થ્યં, એવં બહિરપ્યસ્તિ ઊત નેતિ, ઉચ્યતે, અસ્તિ, કેષાઞ્ચિત્ કૃત્સ્વલોકવ્યાપ્તેઃ, આહ-યદ્યેવં-

સમાવેશ ન થાય તેવી શબ્દમાત્રના સ્વભાવવાળી આમત્રણી વગેરે ભેદોવાળી અસત્યામૃતાભાષાને ગ્રહણ કરે છે. આ ચારે પ્રકારની ભાષાનું ઉદાહરણ સાથેનું સ્વરૂપ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના અગિયારમા પદમાંથી જાણી લેવું. ॥૯॥

- 10 અવતરણિકા : શંકા : ઔદારિક શરીરવાળો જીવ ભાષાનું ગ્રહણ, મુંચન કરે છે. તો મૂકાયેલી તે ભાષા ઉત્કૃષ્ટથી કેટલા ક્ષેત્ર સુધી જાય છે ?

સમાધાન : તે ભાષા સમસ્ત લોકને વ્યાપે છે. આ રીતે જવાબ સાભળી જિજ્ઞાસુ કોઈક વ્યક્તિ પ્રશ્ન કરે છે. તે પ્રશ્ન જ સૂત્રકારે ગાથામાં ગુંથી નાંખ્યો છે. એટલે ઉપરોક્ત જવાબ સાભળી જાણે કે સૂત્રકાર પોતે જ જિજ્ઞાસુ વ્યક્તિરૂપે બની ગાથાની રચના કરે છે. આમ ગા.નં. ૯ પછી ગા.નં. ૧૦ વચ્ચે સંબંધ બતાવ્યો છે. આ સૂત્રથી સંબંધ બતાવ્યો અથવા અર્થથી (ગા.નં.-૧૦માં જે અર્થ બતાવ્યો છે તેનો પૂર્વની કઈ ગાથાના અર્થ સાથે સંબંધ છે તેને) જણાવે છે.

(ગાથા નં. ૫ “પુઠ્ઠં સુણેઙ્ગ સદ્ધં....” માં પાંચે ઈન્દ્રિયોના વિષયો બતાવ્યા હતા. તેને નજરમાં રાખી ટીકાકાર પોતે જિજ્ઞાસુ બની અવતરણિકા કરે છે.)

- 20 જિજ્ઞાસુ : શબ્દદ્રવ્યો મંદપરિણામવાળા હોવાથી બાર યોજન પછીથી આવેલ શબ્દોને જીવ સાંભળતો નથી.” એ જે તમે કહ્યું હતું. તેમાં શું દ્રવ્યો બાર યોજન કરતા પણ વધુ દૂરથી આવે છે ? અને જેમ શ્રોત્રેન્દ્રિયના વિષયના અભ્યંતરમાં અર્થાત્ બાર યોજનમાં નિરંતર શબ્દદ્રવ્યોનું શબ્દને યોગ્ય દ્રવ્યોને વાસિત કરવાનું સામર્થ્ય છે તેમ બાર યોજનથી બહાર પણ આ સામર્થ્ય છે કે નહીં ?

સમાધાન : તે દ્રવ્યો બાર યોજન કરતા પણ વધુ દૂરથી આવે છે, અને બાર યોજન બહાર પણ બીજા દ્રવ્યોને વાસિત કરવાનું સામર્થ્ય છે, કારણ કે કેટલાક શબ્દદ્રવ્યો સંપૂર્ણલોકને વ્યાપે છે.

- 25 જિજ્ઞાસુ : જો કેટલાક શબ્દદ્રવ્યસ્કંધો સંપૂર્ણ લોકને પૂરે છે તો... (હવે આગળની ગાથા સાથે સંબંધ જોડવો.) →

૧૫. પૂર્વસૂત્રે ‘ઓરાલિયવેડક્ષિવે’ ત્યાદિપ્રતિપાદનાત્ । ૧૬. ‘ભાસાસમસેદ્ધીઓ’ ઇત્યાદૌ શ્રોત્રેન્દ્રિયાદીનાં દ્વાદશયોજનાદિરૂપસ્ય વિષયસ્ય પ્રતિપાદનાત્ વૃત્તિકૃતા । ૧૭. મંદપરિણામલક્ષણં વિશેષહેતું શ્રુત્વા દ્રવ્યગતૌ પ્રશ્નઃ । ૧૮. દ્વાદશસુ યોજનેષુ । ૧૯. વિષયકથનાત્ શબ્દદ્રવ્યાણાં વાસકત્વાત્ વાસ્યૈઃ પૂર્ણત્વાચ્ચ લોકસ્યેતિ વા । ૧. શ્રોત્રેન્દ્રિયાગ્રાહ્યત્વેઽનુમાનજ્ઞાપનાય કેષાઞ્ચિદિત્યાદિ । ૨. શબ્દદ્રવ્યાણાં કેષાઞ્ચિલ્લોકવ્યાપ્તિપ્રતિપત્તૌ ।

કહિહિ સમણહિ લોગો, ભાસાઈ નિરંતરં તુ હોઈ ફુડો ।

લોગસસ ચ કહિભાગે, કહિભાગો હોઈ ભાસાણ ॥૧૦॥

વ્યાખ્યા—‘કતિભિઃ સમયૈઃ’ ‘લોકઃ’ લોક્યત્વેતિ લોકઃ ચતુર્દશરજ્જ્વાત્મકઃ ક્ષેત્રલોકઃ પરિગ્રહ્યતે, ભાષયા નિરંતરમેવ ભવતિ સ્પૃષ્ટઃ વ્યાપ્તઃ પૂર્ણં इत्यनर्थान્તરં, લોકસ્ય ચ કતિભાગે કતિભાગો ભવતિ ભાષાયાઃ ॥૧૦॥

અત્રોચ્યતે —

ચહિ સમણહિ લોગો, ભાસાઈ નિરંતરં તુ હોઈ ફુડો ।

લોગસસ ચ ચરમંતે, ચરમંતો હોઈ ભાસાણ ॥૧૧॥

વ્યાખ્યા—ચતુર્ભિઃ સમયૈર્લોકો ભાષયા નિરંતરમેવ ભવતિ સ્પૃષ્ટઃ, આહ—કિં સર્વથૈવ ભાષયા ઉત વિશિષ્ટથૈવેતિ, ઉચ્યતે, વિશિષ્ટયા, કથમ્ ? — ઇહ કશ્ચિન્મન્દપ્રયત્નો વક્તા ભવતિ, સ હ્યભિન્નાન્યેવ શબ્દદ્રવ્યાણિ વિસૃજતિ, તાનિ ચ વિસૃષ્ટાણિ અસંખ્યેયાત્મકત્વાત્ પરિસ્થૂલત્વાચ્ચ વિભિદ્યન્તે, ભિદ્યમાનાનિ ચ સંખ્યેયાનિ યોજનાનિ ગત્વા શબ્દપરિણામત્યાગમેવ કુર્વન્તિ, કશ્ચિન્તુ મહાપ્રયત્નઃ, સ ચ્ચલુ આદાનનિર્ગમપ્રયત્નાભ્યાં ભિત્ત્વૈવ વિસૃજતિ, તાનિ ચ

ગાથાર્થ : ભાષા વડે કેટલા સમયમાં નિરંતર લોક વ્યાપ્ત બને છે ? અને લોકના કેટલા ભાગમાં ભાષાનો કેટલો ભાગ હોય છે ?

ટીકાર્થ : જે દેખાય તે લોક. અહીં લોકશબ્દથી ચૌદરાજલોકરૂપ ક્ષેત્ર ગ્રહણ કરવું. આ સંપૂર્ણ લોક ભાષા વડે નિરંતર કેટલા સમયમાં સ્પર્શાય છે અર્થાત્ પૂર્ણ થાય છે અને લોકના કેટલા ભાગમાં ભાષાનો કેટલો ભાગ હોય છે ? ॥૧૦॥

અવતરણિકા : ઉપરોક્ત શંકાનું સમાધાન આપે છે ⇨

ગાથાર્થ : (ઉપરોક્ત સૂત્રનો જવાબ આપે છે) ભાષા વડે આ લોક ચાર સમયમાં નિરંતર વ્યાપ્ત થાય છે. અને લોકના અસંખ્યેયભાગમાં સર્વલોકમાં વ્યાપેલી એવી ભાષાનો અસંખ્યેયભાગ હોય છે.

ટીકાર્થ : ચાર સમય વડે = ચાર સમયમાં ભાષા લોકને નિરંતર સ્પર્શે છે.

શંકા : શું બધી ભાષા લોકને સ્પર્શે છે કે અમુક વિશિષ્ટભાષા જ સ્પર્શે છે ?

સમાધાન : વિશિષ્ટભાષા જ લોકને સ્પર્શે છે. તે આ રીતે... કે કોઈ વક્તા મંદપ્રયત્નથી = ધીમા અવાજેથી જ્યારે બોલતો હોય છે ત્યારે તે વક્તા અભિન્ન એવા શબ્દદ્રવ્યોને છોડે છે અને તે ત્યજાયેલા દ્રવ્યો અસંખ્યેયસ્કન્ધાત્મક અને સ્થૂલ હોવાથી ભેદાય જાય છે. અને તે ભેદાયેલા દ્રવ્યો સંખ્યાત યોજન જઈ શબ્દપરિણામને છોડી દે છે. આ શબ્દદ્રવ્યો સંપૂર્ણલોકને સ્પર્શતા નથી પરંતુ કોઈક મહાપ્રયત્નવાનુ વ્યક્તિ જ્યારે શબ્દદ્રવ્યોનું ગ્રહણ કે મુંચન કરે છે ત્યારે તે દ્રવ્યોને ભેદીને જ ગ્રહણ અને ભેદીને જ મુંચન કરે છે.

૩. ન તુ પદ્માસ્તિકાયરૂપો દ્રવ્યક્ષેત્રાદિરૂપો વા । ૪. પરમાણોઃ સપ્તપ્રદેશા યથા સ્પર્શના તથા નાત્રેત્યનર્થાન્તરદર્શનં । ૫. અસંખ્યેયાઃ સ્કન્ધા ન તુ પરમાણવોઽસંખ્યેયાઃ । ૬. તીવ્રપ્રયત્નવત્તૃવિસૃષ્ટદ્રવ્યાપેક્ષ્યા ।

* સર્વથૈવ ૧-૩-૫-૬ । * સ્થૂલત્વાચ્ચ ૧-૩-૫-૬ ।

- સૂક્ષ્મત્વાદ્વહત્વાચ્ચ અનન્તગુણવૃદ્ધ્યા વર્ધમાનાનિ ષટ્સુ દિક્ષુ લોકાન્તમાપ્નુવન્તિ, અન્યાનિ ચ તત્પરાધાતવાસિતાનિ વાસનાવિશેષાત્ સમસ્તં લોકમાપૂરયન્તિ, ઇહ ચ ચતુઃસમયગ્રહણાત્ ત્રિપદ્ધસમયગ્રહણમપિ પ્રત્યેતવ્યં; તુલાદિમધ્યગ્રહણવત્, તત્ર કથં પુનઃત્રિભિઃ સમયૈઃ લોકો ભાષયા નિરન્તરમેવ ભવતિ સ્પૃષ્ટ ઇતિ ?, ઉચ્યતે, લોકમધ્યસ્થવક્તૃપુરુષનિસૃષ્ટાનિ, યતસ્તાનિ
- 5 પ્રથમસમય એવ ષટ્સુ દિક્ષુ લોકાન્તમનુધાવન્તિ, જીવસૂક્ષ્મપુદ્ગલયોઃ 'અનુશ્રેણિ ગતિઃ' (તત્ત્વાર્થ ૦ અ ૦ ૨ સૂત્ર ૨૭) ઇતિ વચનાત્, દ્વિતીયસમયે તુ ત એવ હિ ષટ્ દણ્ડાશ્ચતુર્દિશમૈકૈકશો વિવર્ધમાનાઃ ષટ્ મન્થાનો ભવન્તિ, તૃતીયસમયે તુ પૃથક્ પૃથક્ તદન્તરાલપૂરણાત્ પૂર્ણો ભવતિ લોક ઇતિ, એવં ત્રિભિઃ સમયૈર્ભાષયા લોકઃ સ્પૃષ્ટો ભવતિ, યદા તુ લોકાન્તસ્થિતો વા ભાષકો વક્તિ, ચતસૃણાં દિશામન્યતમસ્યૌં દિશિ નાડ્યા બહિર્સ્થિતસ્તદા ચતુર્ભિઃ
- 10 સમયૈરાપૂર્યત ઇતિ, કથમ્ ?, એકસમયેન અન્તર્નાડીમનુપ્રવિશતિ, ત્રયોઽન્યે પૂર્વવદ્દ્રષ્ટવ્યાઃ, યદા તુ વિદિગ્ધ્યવસ્થિતો વક્તિ, તદા પુદ્ગલાનામનુશ્રેણિગમનાત્ સમયદ્વયેનાન્તર્નાડીમનુપ્રવિશતિ,

આ ભેદાપેલા દ્રવ્યો સૂક્ષ્મ અને ઘણા હોવાથી અનંતગુણ-વૃદ્ધિવડે (એટલે કે પોતાનાવડે અન્યને વાસિત કરવા દ્વારા) વધતા જતા છએ દિશામાં લોકાન્ત સુધી જાય છે અને તે દ્રવ્યોના પરાવાત = સંપર્કથી વાસિત અન્ય દ્રવ્યો વાસના વિશેષને કારણે છએ દિશાના અપાન્તરાલને પૂરવા

15 દ્વારા લોકને પૂરી નાંખે છે. આવા દ્રવ્યો ચાર સમયમાં સંપૂર્ણ લોકને વ્યાપી જાય છે. અહીં ગ્રહણ કરેલા ચાર સમયથી ત્રણ અને પાંચ સમય પણ ગ્રહણ કરેલા જાણવા. જેમ તુલાને (ત્રાજવાને) મધ્યમાંથી ગ્રહણ કરતા આજુબાજુના બંને ત્રાજ્યાં પણ આવી જાય તેમ અહીં પણ જાણવું.

શંકા : ત્રણ સમયે ભાષાવડે સંપૂર્ણ લોક કેવી રીતે વ્યાપ્ત બને ?

સમાધાન : લોકના મધ્યભાગમાં રહેલ વક્તા દ્વારા નીકળેલા દ્રવ્યો પ્રથમ સમયે છએ દિશામાં

20 લોકાન્ત સુધી જાય છે, કારણ કે જીવ અને સૂક્ષ્મપુદ્ગલો અનુશ્રેણિમાં અર્થાત્ સીધી શ્રેણિમાં ગતિ કરે છે. બીજા સમયે તે જ છ દો ચારે દિશામાં દરેક દરેક વધતા જતા છ મંથાન કરે છે. ત્રીજા સમયે જુદા જુદા મંથનોના અપાન્તરાલોને (મધ્યભાગને) પૂરવા દ્વારા તે દ્રવ્યો સંપૂર્ણ લોકને સ્પર્શે છે. આ રીતે ત્રણ સમયમાં ભાષા સંપૂર્ણ લોકને સ્પર્શે છે.

(શંકા : ચાર સમયે લોક કેવી રીતે પૂરાય ?)

25 સમાધાન : જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ લોકના અંતમાં ઊભેલો હોય અથવા "ચારમાંથી કોઈ એક દિશામાં (ત્રસ) નાડીની બહાર રહેલો છતો જ્યારે બોલે ત્યારે પ્રથમ સમયે દ્રવ્યો અંતર્નાડીમાં પ્રવેશ કરે છે. અને બાકીના સમયો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જાણવા. એ જ રીતે જ્યારે વક્તા વિદિશામાં ઊભો રહેલો છતો બોલે ત્યારે પુદ્ગલોનું અનુશ્રેણિમાં ગમન થતું હોવાથી પ્રથમ સમયે વિદિશામાંથી દિશામાં આવી બીજા સમયે નાડીમાં પ્રવેશ કરે. શેષ ત્રણ સમયો પૂર્વપ્રમાણે જાણવા. આ રીતે ત્રણ,

30 ૭. જ્ઞાયતેઽનેન ત્રસાણાં ગતિર્વ્યવસ્થિતિશ્ચ નાડ્યા બહિઃ, જન્માદ્યભાવશ્ચ નરત્લોકરીત્યા નરાણામિવ ન તત્રેતિ ચાનુમીયતે । ૮. તથાસ્વાભાવ્યાદેવ અનુકૂલસામગ્રયભાવાદ્વા બહિર્નાડ્યા ન શ્રેણ્યારમ્ભ ઇતિ । ૯. વ્યાવહારિકી વિદિગત્ર, અન્યથા વ્યવસ્થાનાભાવાત્ । + સ્યાં વા ૧-૨-૩-૪ ।

શેષસમયત્રયં પૂર્વવદ્-દ્રષ્ટવ્યમિત્યેવં પદ્ધતિભિઃ સમયૈરાપૂર્યત ઇતિ ।

અન્યે તુ જૈનસંમુદ્ધાતગત્યા લોકાપૂરણમિચ્છન્તિ, તેષાં ચાદ્યસમયે ભાષાયાઃ ખલુ ઋર્ધ્વાધોગમનાત્ શેષદિક્ષુ ન મિશ્રશબ્દશ્રવણસંભવઃ, ઉક્તં ચાવિશેષેણ—“ભાસાસમસેઢીઓ, સદં જં સુણંડ મીસયં સુણંડ” (૬) ત્તિ । અથ મતં—‘વ્યાખ્યાનતોઽર્થપ્રતિપત્તિઃ’ ઇતિ ન્યાયાદ્દણ્ડ એવ મિશ્રશ્રવણં ભવિષ્યતિ, ન* શેષદિક્ષવિતિ, તતશ્ચાદોષ ઇતિ, અત્રોચ્યતે, 5
એવમપિ ત્રિભિઃ સમયૈર્લોકાપૂરણમાપદ્યતે, ન ચતુઃસમયસંભવોઽસ્તિ, કથમ્ ?—પ્રથમસમયાનન્તરમેવ શેષદિક્ષુ પરાઘાતદ્રવ્યસદ્ભાવાત્ દ્વિતીયસમય એવ મન્થાનસિદ્ધેઃ, તૃતીયે ચ તદન્તરાલાપૂરણાત્ ઇતિ । આહ—જૈનસમુદ્ધાતવચ્ચતુર્ભિરેવાપૂરણં ભવિષ્યતીતિ કો દોષ ઇતિ, અત્રોચ્યતે, ન,

ચાર અને પાંચ સમયમાં ભાષા લોકને વ્યાપે છે.

10

અહીં કેટલાક આચાર્યો કેવલિસમુદ્ધાતની પદ્ધતિથી લોકનું આપૂરણ ઈચ્છે છે. (અર્થાત્ તેઓનું એવું કહેવું છે કે જેમ કેવલિસમુદ્ધાતમાં પ્રથમ સમયે દંડ, બીજા સમયે કપાટ, ત્રીજા સમયે મન્થાન અને ચોથા સમયે અપાન્તરાલનું પૂરણ થાય છે. તે જ પદ્ધતિ અહીં પણ જાણવી. આમ, મૂળગાથામાં કહેલા ચાર સમયોને અન્ય આચાર્યો આ રીતે ઘટાડે છે. મૂળગાથામાં કહેલા ચાર સમયો ટીકાકાર અન્ય રીતે ઘટાડે છે જે ઉપર જોઈ ગયા. છતાં સંક્ષેપથી ફરી જોઈ લઈએ. ટીકાકારના મતે 15
પ્રથમ સમયે અંતર્નાડીમાં પુદ્ગલોનો પ્રવેશ, બીજા સમયે છ દંડ, ત્રીજા સમયે મન્થાન અને ચોથા સમયે અપાન્તરાલોનું પૂરણ.)

અન્ય આચાર્યોના મતે પ્રથમ સમયે સમુદ્ધાતની જેમ પુદ્ગલોનું ઊર્ધ્વ—અધો ગમન થવાથી શેષ દિશાઓમાં મિશ્રશબ્દોનું શ્રવણ થશે નહીં. જ્યારે મૂળગાથામાં જે કહ્યું છે “ભાષાની સમશ્રેણિમાં રહેલી વ્યક્તિ મિશ્રશબ્દને સાંભળે છે.” તેની સાથે વિરોધ આવે છે. તેથી તે અન્ય આચાર્યોનો મત 20
યોગ્ય નથી.

અન્ય આચાર્યો : મૂળગાથામાં જે વાત કરી છે તે સામાન્યથી કહી છે. અને “વ્યાખ્યાનથી અર્થની પ્રતિપત્તિ અર્થાત્ વિશેષ બોધ થાય છે.” એ ન્યાયે માત્ર દંડમાં જ મિશ્રશ્રવણ થશે પણ શેષદિશામાં નહીં. (કહેવાનો આશય એ છે કે મૂળગાથામાં ભાષાની સમશ્રેણિમાં મિશ્રશબ્દોનું શ્રવણ જે કહ્યું છે, તે સમુદ્ધાતની પદ્ધતિથી પ્રથમ સમયે ઊર્ધ્વ—અધો જ પુદ્ગલોનું ગમન થતું હોવાથી 25
“ભાષાની સમશ્રેણિમાં એટલે કે ઊર્ધ્વ—અધોરૂપ દંડમાં” આવો અર્થ સમજી માત્ર દંડમાં જ મિશ્ર શ્રવણ સમજવું જેથી કોઈ વિરોધ આવશે નહીં.)

ટીકાકાર : જો આ રીતે સમુદ્ધાતની પદ્ધતિથી લોકનું પૂરણ માનશો. તો તે ત્રણ સમયમાં જ થઈ જશે પણ ચાર સમય ઘટશે નહીં. તે આ રીતે કે પ્રથમ સમય પછી શેષદિશામાં વાસિતદ્રવ્યો જવાથી બીજા સમયે જ મન્થાન થઈ જશે (પણ કપાટ નહીં) અને ત્રીજા સમયે અવાન્તરણનું પૂરણ 30
થતાં ત્રણ સમયમાં જ લોક પૂરાઈ જતા મૂળગાથામાં જે ચાર સમયો કહ્યા તે ઘટશે નહીં.

અન્યાચાર્યો : કેવલિસમુદ્ધાતની જેમ (જ બીજા સમયે માત્ર કપાટની રચના માનો તો) ચાર

સિદ્ધાન્તાપરિજ્ઞાનાત્, ઇહ જૈનસમુદ્ધાતે સ્વરૂપેણાપૂરણાત્, ન તત્ર પરાઘાતદ્રવ્યસંભવોઽસ્તિ, સકર્મકજીવવ્યાપારત્વાત્તસ્યૃ૨ તત્ર કપાટનિર્વૃત્તિરેવ તત્ર દ્વિતીયસમયૃ૩ ઇતિ, શબ્દદ્રવ્યાણાં ત્વનુશ્રેણિગમનાત્પરાઘાતદ્રવ્યાન્તરવાસકસ્વભાવત્વા૫ચ્ચ દ્વિતીયસમયૃ૬ એવ મન્થાનાપત્તિરિતિ, અચિત્તમહાસ્કન્ધોઽપિ વૈશ્રસિકત્વાત્ પરાઘાતાભાવાચ્ચ ચતુર્થિરેવ પૂરયતિ, ન ચૈવં શબ્દૃ૭ ઇતિ, સૈર્વત્રાનુશ્રેણિગમનાત્, ઇત્યલમતિવિસ્તરેણ, ગમનિકામાત્રમેવૈતત્ પ્રસ્તુતમિતિ । યદુક્તં—‘લોકસ્ય ચ કતિભાગે કતિભાગો ભવતિ ભાષાયાઃ’ ઇતિ, તત્રેદમુચ્યતે—‘લોકસ્ય ચ’ ક્ષેત્રગણિતમ૫પેક્ષ્ય ‘ચરમાન્તે’ અસંખ્યેયભાગે ‘ચરમાન્તઃ’ અસંખ્યેયભાગો ભવતિ ‘ભાષાયાઃ’ સમગ્રલોકવ્યાપિન્યાઃ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧॥

સમયે જ પૂરણ થશે. એવું માનવામાં શો વાંધો આવે ?

- 10 ટીકાકાર : ના, એમ ઘટે નહીં, કારણ કે કેવલિસમુદ્ધાતમાં આત્મપ્રદેશો પોતે જ સંપૂર્ણ લોકમાં વ્યાપે છે પણ તે આત્મપ્રદેશોથી વાસિત થઈ કોઈ અન્ય લોકને પૂરતું નથી, કારણ કે કેવલિ-સમુદ્ધાત સકર્મક જીવનો વ્યાપાર છે. તેથી ત્યાં બીજા સમયે માત્ર કપાટની જ રચના થઈ શકે, જ્યારે અહીં તો શબ્દદ્રવ્યો અનુશ્રેણિમાં ગમન કરતા હોવાથી અને અન્યદ્રવ્યોને વાસિત કરવાનો સ્વભાવ હોવાથી અહીં બીજા સમયે જ મન્થાન માનવું પડે. તેથી ત્રણ સમયમાં લોકનુ પૂરણ થવાથી
- 15 સૂત્રવિરોધ ઊભો રહે. તેથી તમારાં મત સમ્યગ્ નથી.

અચિત્તમહાસ્કન્ધ પણ વિશ્રસાથી ઉત્પન્ન થતો હોવાથી અને ‘તેમાં વાસકત્વનો અભાવ હોવાથી તે પણ ચાર સમયે જ લોકમાં વ્યાપે છે. પણ આ રીતે શબ્દમાં ઘટી શકતું નથી, કારણ કે શબ્દ પ્રથમ સમયે દંડ થયા પછી બીજા સમયે ચારે દિશામાં અનુશ્રેણિ ગમન કરતો હોવાથી મન્થાન બની જાય છે. આમ, અન્ય આચાર્યોના મતમાં સૂત્રવિરોધ આવતો હોવાથી તે મત યોગ્ય નથી. માટે

20 વધુ ચર્ચાથી સર્વું. વ્યાખ્યા માત્ર જ અહીં પ્રસ્તુત છે. વળી પૂર્વે જે પ્રશ્ન થયો હતો કે “લોકના કેટલા ભાગમાં ભાષાનો કેટલો ભાગ વ્યાપે છે ?” તેનો ઉત્તર આપે છે કે ક્ષેત્ર ગણિતને આશ્રયી લોકના અસંખ્યાતભાગમાં ભાષાનો અસંખ્યાતભાગ પૂરાય છે.

- (કહેવાનો આશય એ છે કે ત્રણ સમયમાં, ચાર સમયમાં કે પાંચ સમયમાં સમસ્તલોકમાં પહોંચનારી ભાષાનો પહેલા અને બીજા સમયે લોકના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં (ભાષાનો) અસંખ્યાતમો
- 25 ભાગ પહોંચે છે. અહીં ‘ક્ષેત્રગણિતને આશ્રયી’ એવું કહેવા પાછળનો આશય એ છે કે લોકક્ષેત્ર અસંખ્યેયપ્રદેશાત્મક હોવાથી ચતુઃસ્થાનરૂપ ગણિત જ સંભવે છે પણ અનંતભાગ કે અનંતગુણ આ બે સ્થાન સંભવતા નથી. તેથી અહીં ‘ચરમાન્તે’ શબ્દનો અર્થ અસંખ્યેયભાગ કર્યો અનંતભાગ નહીં. અહીં વિસ્તૃત અર્થ માટે મલયગિરિ ટીકા જોવી.) ॥૧૧॥

૧૧. વાસ્યદ્રવ્યસંભવઃ । ૧૨. સમુદ્ધાતસ્ય । ૧૩. વૈશ્રસિકત્વાભાવાત્તસ્ય પરાઘાત (વાસ્ય) દ્રવ્યાભાવરહિતત્વાચ્ચ । ૧૪. ઊર્ધ્વાધોદણ્ડભવનાનન્તરં ચતુષ્ષુ દિક્ષુ અનુશ્રેણિ ગમનાત્ મન્થાનસંપત્તિરિત્યર્થઃ । ૧૫. ક્ષેત્રસ્ય આકાશસ્ય ગણિતં લોકપ્રદેશદ્વારા ગણનમસંખ્યેયરૂપં । + સ્વભાવાચ્ચ ૪ ।

‘તત્ત્વ-ભેદ-પર્યાયૈર્વ્યાખ્યા’ ઇતિ ન્યાયાત્ તત્ત્વતો ભેદતશ્ચ મતિજ્ઞાનસ્વરૂપમભિધાય
‘ઇદાનીં નાનાદેશજવિનેયગણસુખપ્રતિપત્તયે તત્પર્યાયશબ્દાન્ અભિધિત્સુગ્રહ —

ઈહા અપોહ વીમંસા, મર્ગગણા ય ગવેસણા ।

સર્ણા સર્ઈ મર્ઈ પર્ણા, સર્વ્વં આભિણિબોહિયં ॥૧૨॥

વ્યાખ્યા—‘ઈહા ચેષ્ટાયાં’ ઈહનમીહા સતામર્થાનાં અન્વયિનાં વ્યતિરેકાણાં ચ પર્યાલોચના 5
ઇતિયાવત્, અપોહનં અપોહઃ નિશ્ચય इत्यर्थः, વિમર્શનં વિમર્શઃ ઈહાયા ઉત્તરઃ, પ્રાયઃ
શિરઃકળદૂયનાદયઃ પુરુષધર્મા ઘટન્તે ઇતિ સંપ્રત્યયો વિમર્શઃ, તથા અન્વયધર્માન્વેષણા માર્ગણા,
ચશબ્દઃ સમુચ્ચયાર્થઃ, વ્યતિરેકધર્માલોચના ગવેષણા, તથા સંજ્ઞાનં સંજ્ઞા, વ્યજ્ઞનાવગ્રહોત્તર-
કાલભાવી મતિવિશેષ इत्यर्थः, સ્મરણં સ્મૃતિઃ, પૂર્વાનુભૂતાર્થાલિપ્ત્વનઃ પ્રત્યયઃ, મનનં મતિઃ—
કથञ्चिदर्थपरिच्छिन्तावपि सूक्ष्मधर्मालोचनरूपा बुद्धिरिति, તથા પ્રજ્ઞાનં પ્રજ્ઞા—વિશિષ્ટક્ષયોપશમજન્યા 10
પ્રભૂતવસ્તુગતયથાવસ્થિતધર્માલોચનરૂપા મતિરિત્યર્થઃ, સર્વમિદં ‘આભિણિબોધિકં’ મતિજ્ઞાનમિત્યર્થઃ,

અવતરણિકા : “તત્ત્વ (સ્વરૂપ), ભેદ (પ્રકારો) અને પર્યાય વડે વસ્તુની વ્યાખ્યા થાય છે.”
આ ન્યાયથી મતિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ અને તેના પ્રકારોને કહી હવે જુદા જુદા દેશોમાં ઉત્પન્ન થયેલ
શિષ્યગણને સુખેથી બોધ થાય તે માટે મતિજ્ઞાનના પર્યાયવાચી શબ્દોને કહેવાની ઈચ્છાવાળા
ગ્રંથકારશ્રી કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : ઈહા, અપાય, વિમર્શ, માર્ગણા, ગવેષણા, સંજ્ઞા, સ્મૃતિ, મતિ, પ્રજ્ઞા આ બધા
મતિજ્ઞાન છે.

ટીકાર્થ : ઈહ ધાતુ “ચેષ્ટા કરવી” અર્થમાં વપરાય છે, અર્થાત્ અન્વયિ એવા અર્થોની (અહીં
હાથ-પગાદિ પુરુષના અવયવો ઘટતા હોવાથી આ પુરુષ હોવો જોઈએ એ રીતે અન્વય (Positive)
વિચારણાથી યુક્ત પુરુષરૂપ અર્થની) અને વ્યતિરેક એવા અર્થોની (અહીં શાખા-થડાદિ સ્થાણુનાં 20
અવયવો ઘટતા ન હોવાથી આ સ્થાણુ હોઈ શકે નહીં.” એ પ્રમાણેની નિષેધાત્મક (Negative)
વિચારણાથી યુક્ત સ્થાણુરૂપ અર્થની) પર્યાલોચના (વિચારણા) એ ઈહા કહેવાય છે. અપોહ એટલે
નિશ્ચય. “પ્રાયઃ મસ્તકને ખણવા વગેરે પુરુષના ધર્મો ઘટે છે.” એવો ઈહા પછી થનારો વિચાર એ
વિમર્શ કહેવાય છે.

અન્વયધર્મોની અર્થાત્ સદ્ભૂત ધર્મોની અન્વેષણા એ માર્ગણા છે. વ્યતિરેકધર્મોની અર્થાત્ 25
“અસદ્ભૂત ધર્મો અહીં ઘટતા નથી” એવી વિચારણા એ ગવેષણા છે તથા વ્યંજનાવગ્રહ પછી થનાર
મતિવિશેષ એ સંજ્ઞા કહેવાય છે. સ્મરણ કરવું એ સ્મૃતિ અર્થાત્ પૂર્વાનુભૂત પદાર્થવિષયક પ્રતીતિ,
કોઈક રીતે અર્થનો બોધ થયા પછી પણ સૂક્ષ્મધર્મની આલોચનારૂપ બુદ્ધિ એ મતિ કહેવાય છે, પ્રજ્ઞા
એટલે વિશિષ્ટક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થનારી, વસ્તુમાં રહેલા ઘણા બધા યથાવસ્થિત ધર્મની આલોચના,

૧૬. “અત્યાણં ઓગ્મહણં” (ગાથા ૩) “ઊગ્મહ ઈહાવાઓ ચ” (ગાથા ૨) ભેદદર્શનદ્વારા ભેદ- 30
લક્ષણાખ્યાનદ્વારા ચ 1 + ૦લમ્બનપ્ર૦ ૨-૩-૪ ।

एवं किञ्चिद्भेदाद्भेदः प्रदर्शितः, तत्त्वतस्तु मतिवाचकाः सर्व एवैते पर्यायशब्दा इति गाथार्थः ॥१२॥

તત્ત્વભેદપર્યાયૈર્મતિજ્ઞાનસ્વરૂપં વ્યાખ્યાયેદાનીં નવભિસ્તુયોગદ્વારૈઃ પુનઃસ્તદ્રૂપનિરૂપણાયેદમાહ—
સંતપયપરૂવણયા દ્રવ્યપમાણં ચ ચિત્ત ફુસણા ય ।

5 કાલો અ અંતરં ભાગ, ભાવે અપ્પાબહું ચેવ ॥૧૩॥

વ્યાખ્યા—સત્ત્વ તત્ત્વદં ચ સત્ત્વદં તસ્ય પ્રરૂપણં સત્ત્વદપ્રરૂપણં તસ્ય ભાવઃ સત્ત્વદપ્રરૂપણતા ગત્યાદિભિદ્વારૈરાભિનિબોધિકસ્ય કર્તવ્યેતિ, અથવા સદ્વિષયં પદં સત્ત્વદં, શેષં પૂર્વવત્, આહ—કિમસત્ત્વદસ્યાપિ પ્રરૂપણા ક્રિયતે ? યેનેદમુચ્યતે ‘સત્ત્વદપ્રરૂપણેતિ’, ક્રિયતેતિ ઇત્યાહ ચરવિષાણાદેસ્ત્વદસ્યાપીતિ, તસ્માત્ સદ્ગ્રહણમિતિ, અથવા સંતિ ચ તાનિ પદાનિ

10 ચ સત્ત્વદાનિ ગત્યાદીનિ તૈઃ પ્રરૂપણં સત્ત્વદપ્રરૂપણં મતેરિતિ । તથા ‘દ્રવ્યપ્રમાણં’ ઇતિ જીવદ્રવ્યપ્રમાણં વક્તવ્યં, એતદુક્તં ભવતિ—એકસ્મિન્ સમયે કિયન્તો મતિજ્ઞાનં પ્રતિપદ્યન્તે ઇતિ, સર્વે વા કિયન્તે ઇતિ, ચઃ સમુચ્ચયેઃ, ‘ક્ષેત્રં’ ઇતિ ક્ષેત્રં વક્તવ્યં, કિયતિ ક્ષેત્રે મતિજ્ઞાનં આ બધા જ્ઞાન એ મતિજ્ઞાન છે. આ રીતે કઈક ભેદ પડવાથી પરસ્પર ઈલા, અપોહાદિમાં ભેદ બતાવ્યો. ખરેખર તો મતિજ્ઞાનને કહેનારા આ બધા પર્યાયવાચી શબ્દો છે. ॥૧૨॥

15 અવતરણિકા : તત્ત્વ, ભેદ અને પર્યાય વડે મતિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ બતાવી હવે નવ અનુયોગદ્વારો વડે પુનઃ મતિજ્ઞાનના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરવા માટે કહે છે ➡

ગાથાર્થ : સત્ત્વદપ્રરૂપણ, દ્રવ્યપ્રમાણ, ક્ષેત્ર, સ્પર્શના, કાલ, અંતર, ભાગ, ભાવ ને અલ્પબહુત્વ આ નવ અનુયોગદ્વારો વડે મતિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ કહેવાય છે.

ટીકાર્થ : સત્ત્વ એવું જે પદ તે સત્ત્વદ, તેની પ્રરૂપણા તે સત્ત્વદપ્રરૂપણા, તેનો ભાવ તે 20 સત્ત્વદપ્રરૂપણતા, આ સત્ત્વદપ્રરૂપણા (આગળ ગાથા નં. ૧૪ અને ૧૫માં કહેવાતા) ગતિ વગેરે દ્વારો વડે મતિજ્ઞાનની કરવી. અથવા સત્ત્વ એવા વિષય (પદાર્થ)વાળું જે પદ તે સત્ત્વદ, શેષ અર્થ પૂર્વની જેમ જાણવો.

શંકા : શું અસત્ પદાર્થવાળા પદની પણ પ્રરૂપણા કરાય છે કે જેથી તમારે “સત્ત્વદપ્રરૂપણા” એ પ્રમાણે કહેવું પડ્યું ?

25 સમાધાન : હા, ખરવિષાણ વગેરે અસત્ત્વદ અથવા અસત્ પદાર્થવાળા પદોની પણ પ્રરૂપણા કરાય છે માટે “સત્ત્વ”નું શ્રદ્ધા કર્યું છે. અથવા સત્ત્વ (વિદ્યમાન) એવા જે પદો તે સત્ત્વદો અર્થાત્ ગતિ વગેરે પદો, તેના વડે મતિજ્ઞાનની પ્રરૂપણા તે સત્ત્વદપ્રરૂપણા. દ્રવ્યપ્રમાણ નામના બીજા દ્વારમાં એક સમયે કેટલા જીવો મતિજ્ઞાનને પામે છે ? અથવા વિવક્ષિત સમયે પ્રતિપદ્યમાન તથા પૂર્વ પામેલા એવા મતિજ્ઞાની જીવો કેટલા છે ? તેનું પ્રમાણ કહેવાશે. ક્ષેત્રદ્વારમાં કેટલા ક્ષેત્રમાં મતિજ્ઞાન

૧૭. પૂર્વં हि पदस्य सत्त्वं अत्र तु वाच्यस्येति न संभवव्यभिचाराभावेन विशेषणार्थक्यं । 30 ૧૮. असदर्थविषयस्य । ૧૯. वाच्यविचाराणाप्रक्रमात् । ૨૦. मतेर्गुणत्वात् जीवाभिन्नत्वाच्च । ૨૧. जीवद्रव्यप्रमाणस्याप्रासङ्गिकत्वापत्तेः । ૨૨. अभेदोपचारात्तद्वान् ।

સંભવતિ, 'સ્પર્શના ચ' વક્તવ્યા, કિયત્ ક્ષેત્રં મતિજ્ઞાનિનઃ સ્પૃશન્તિ, આહ-ક્ષેત્રસ્ય સ્પર્શનાયાશ્ચ કઃ પ્રતિવિશેષઃ ? . ડચ્યતે, યત્રાવગાહસ્તત્ ક્ષેત્રં, સ્પર્શના તુ તદ્વાહ્યતોઽપિ^{૨૩} ભવતિ, અયં વિશેષ ઇતિ, ચણ્ડઃ પૂર્વવત્, કાલશ્ચ વક્તવ્યઃ, સ્થિત્વાદિકાલઃ, અન્તરં ચ વક્તવ્યં પ્રતિપત્ત્યાદૌ^{૨૪}વિતિ, ભાગો વક્તવ્યઃ, મતિજ્ઞાનિનઃ શેષજ્ઞાનિનાં કતિભાગે વર્તન્ત ઇતિ, તથા ભાવો વક્તવ્યઃ, કસ્મિન્ ભાવે મતિજ્ઞાનિન ઇતિ, અત્પબહુત્વં ચ વક્તવ્યં, આહ-ભાગદ્વારાદેવાયમર્થોઽવગતઃ, તતશ્ચાલમનેનેતિ, 5 ન, અભિપ્રાયાપરિજ્ઞાનાત્, ઇહ મતિજ્ઞાનિનામેવ પૂર્વપ્રતિપત્તપ્રતિપદ્યમાનકાપેક્ષયા અત્પબહુત્વં વક્તવ્યમિતિ સમુદાયાર્થઃ ।

ઇદાનીં પ્રાગુપન્યસ્તંગાથાદ્યેનાભિનિબોધિકસ્ય સત્પદપ્રરૂપણાદ્વારાવયવાર્થઃ પ્રતિપાદ્યતે, કથમ્ ? , અન્વિષ્યતે 'અભિનિબોધિકજ્ઞાનં કિમસ્તિ નાસ્તીતિ', અસ્તિ. યદ્યસ્તિ ક્વ તત્ ? ,

મેઈ^(૧) ઈદિ^(૨) ઇય^(૩) કાઈ^(૪) વૈ^(૫) કસાઈ^(૬) લેસાઈ^(૭) ।

10

સમ્મત્તનાઈ^(૮) દસણસંજયઽવઓઈ^(૯) આહારૈ^(૧૦) ॥૧૪॥

હોય છે ? તે કહેવાશે. સ્પર્શનાદ્વારમાં મતિજ્ઞાની જીવો કેટલા ક્ષેત્રને સ્પર્શે છે ? તે જણાવાશે.

શંકા : ક્ષેત્ર અને સ્પર્શનામાં શું ભેદ છે ?

સમાધાન : મતિજ્ઞાનીનું શરીર જેટલા આકાશપ્રદેશોમાં રહેલું હોય તે ક્ષેત્ર અને સ્પર્શના તેના કરતા બહારના પ્રદેશોને પણ ઘાય છે એ વિશેષ (ભેદ) જાણવો. કાલદ્વારમાં સ્થિતિ વગેરેનો કાલ 15 જણાવશે. અંતરદ્વારમાં પ્રતિપત્તિ વગેરેમાં અંતર કેટલું પડે ? તે જણાવશે. તથા ભાગદ્વારમાં મતિજ્ઞાનીઓ શેષજ્ઞાની કરતા કેટલા ભાગે છે ? તે જણાવશે. ભાવદ્વારમાં કયા ભાવમાં મતિજ્ઞાનીઓ વર્તે છે ? તે જણાવશે. તથા અત્પબહુત્વદ્વારમાં કોણ કોનાથી હીનાધિક છે તે જણાવશે.

શંકા : અત્પબહુત્વ તો ભાગદ્વાર વડે જ જણાઈ જશે તો શા માટે જુદું દ્વાર બતાવો છે ?

સમાધાન : ના, અત્પબહુત્વદ્વારમાં મતિજ્ઞાનીઓનું જ પૂર્વપ્રતિપન્ન અને પ્રતિપદ્યમાનકની 20 અપેક્ષાએ અત્પબહુત્વ બતાવશે જ્યારે ભાગદ્વારમાં મતિજ્ઞાની, શેષ જ્ઞાનીના કેટલામાં ભાગમાં વર્તે છે ? તે બતાવશે. ॥૧૩॥

અવતરણિકા : હવે આભિનિબોધિકજ્ઞાનનો સત્પદપ્રરૂપણારૂપ પ્રથમ અવયવાર્થ પ્રતિપાદન કરાય છે. કેવી રીતે પ્રતિપાદન કરાય છે ? (તે કહે છે કે) તેમાં પ્રથમ શોધવું કે આભિનિબોધિકજ્ઞાન છે કે નહીં ? ઉત્તર — છે, જો છે તો ક્યાં છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ગતિ વગેરે દ્વારોની ગાથાની 25 રચના કરતા ગ્રંથકાર કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : ગતિ, ઈન્દ્રિય, કાય, યોગ, વેદ, કષાય, લેશ્યા, સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, દર્શન, સંયત, ઉપયોગ, આહાર, ભાષક, પ્રત્યેક, પર્યાપ્ત, સૂક્ષ્મ, સંજી, ભવ અને ચરિમ આ વીસ સ્થાનમાં

૨૩. અપિનાઽવગાહક્ષેત્રસમુચ્ચયઃ । ૨૪. આદિના પ્રતિપત્તિકાલઃ સુષમાદિઃ । ૨૫. આદિના પ્રતિપદ્યમાનતાયાઃ, પ્રાપ્તનાશોત્તરોત્પાદાન્તરાલં પ્રતિપત્ત્યન્તરાલં, તથાન્તર્મુહૂર્ત્તાદિ વક્ષ્યમાણં, ઉપયોઃ પ્રતિપાદ્યમાન- 30 યોદ્ધિતીયં વિરહકાલોઽત્ર સમયાદિ । ૨૬. જ્ઞાનાદાવતિદેશસુગમત્વાય તિસૂણાં સહોપન્યાસઃ, યદ્વા 'આભિણિ- બોહિયનાણં મગ્ગિજ્ઞઽદિ એસુ ઠાણેસુ' તિવચનાત્ તિસૂણાં ગાથાનામેકવાક્યતેતિ, સહોપન્યાસઃ । * ત્વાદિઃ કાલઃ ૧ ।

ભાસંગ^(૧૫) પરિત્ત^(૧૬) પજ્જત્ત^(૧૭) સુહુમે^(૧૮) સણ્ણી^(૧૯) ય હોઝ^(૨૦) ભવ^(૨૧) ચરિમે^(૨૨) ।
આભિણિબોહિઅનાણં, મગ્ગિજ્જઙ્ગ^(૨૩) એસુ^(૨૪) ઠાણેસુ^(૨૫) ॥૧૫॥

- ત્ર 'ગતાવિતિ' ગતિમઙ્ગીકૃત્યાલોચ્યતે, સા ગતિશ્ચતુર્વિધા—નારકતિર્વઙ્ગનરામરભેદભિન્ના, ત્ર ચતુષ્પ્રકારસ્યામપિ ગતૌ આભિનિબોધિકજ્ઞાનસ્ય પૂર્વપ્રતિપન્ના નિયમતો વિદ્યન્તે, પ્રતિપદ્યમાનાસ્તુ
5 વિવક્ષિતકાલે ભાજ્યાઃ, કદાચિદ્ભવન્તિ કદાચિન્નેતિ, ત્ર પ્રતિપદ્યમાના અભિધીયન્તે તે યે તત્ત્વશ્રમતયાઽઽભિનિબોધિકં પ્રતિપદ્યન્તે, પ્રથમસમય એવ, શેષસમયેષુ તુ પૂર્વપ્રતિપન્ના એવ ભવન્તિ ૧ । તથા 'ઇન્દ્રિયદ્વારે' ઇન્દ્રિયાણ્યઙ્ગીકૃત્ય મૃગ્યતે, ત્ર પચ્છેન્દ્રિયાઃ પૂર્વપ્રતિપન્નાઃ નિયમતઃ સન્તિ, પ્રતિપદ્યમાનાસ્તુ વિકલ્પનીયા इति, દ્વિત્રિચતુર્ગિન્દ્રિયાસ્તુ પૂર્વપ્રતિપન્નાઃ સંભવન્તિ, ન તુ પ્રતિપદ્યમાનાઃ, એકેન્દ્રિયાસ્તુ ઉભયવિકલાઃ ૨। તથા 'કાય इति' કાયમઙ્ગીકૃત્ય
10 વિચાર્યન્તે, ત્ર ત્રસકાયે પૂર્વપ્રતિપન્ના નિયમતો વિદ્યન્તે, ઇતરે તુ ભાજ્યાઃ, શેષકાયેષુ ચ પૃથિવ્યાદિષુ ઉભયાભાવ इति ૩ । તથા 'યોગ इति' ત્રિપુ યોગેષુ સમુદૈતિપુ^(૨૬) પચ્છેન્દ્રિયવદ્વક્તવ્યં, આભિનિબોધિકજ્ઞાનની વિચારણા થાય છે.

- ટીકાર્થ : (૧) ગતિદ્વાર : પ્રથમ ગતિને આશ્રયી મતિજ્ઞાન કઈ ગતિમાં હોય છે ? તે વિચારાય છે. તે ગતિ નારક, તિર્યચ, નર, દેવના ભેદથી ચાર પ્રકારે છે. આ ચારે ગતિમાં મતિજ્ઞાનના
15 પૂર્વપ્રતિપન્ન જીવો નિયમથી હોય છે અને પ્રતિપદ્યમાનની વિવક્ષિત સમયે ભજના જાણવી, અર્થાત્ વિવક્ષિત સમયે ક્યારેક હોય ક્યારેક ન હોય. તેમાં પ્રતિપદ્યમાન તરીકે તે કહેવાય છે કે જેઓ પ્રથમવાર આભિનિબોધિકજ્ઞાનને પામતા હોય છે. તેથી તે પ્રતિપદ્યમાન આભિનિબોધિકજ્ઞાનની પ્રાપ્તિના પ્રથમ સમયે જ હોય છે. પ્રાપ્તિ પછીના બીજા, ત્રીજા વિગેરે શેષ સમયમાં પૂર્વપ્રતિપન્ન કહેવાય છે.

- 20 (૨) ઈન્દ્રિયદ્વાર : પંચેન્દ્રિય જીવો પૂર્વપ્રતિપન્ન નિયમથી હોય છે જ્યારે પ્રતિપદ્યમાનમાં ભજના પૂર્વની જેમ જાણવી. વિકલેન્દ્રિયમાં પૂર્વપ્રતિપન્ન સંભવે છે. (લઙ્ઘિપર્યાપ્ત એવા વિકલેન્દ્રિયજીવોને કરણ—અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં પૂર્વભવનું સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ ગુણસ્વાનક માન્યું હોવાથી પૂર્વપ્રતિપન્ન જીવો વિકલેન્દ્રિયમાં હોઈ શકે છે) પણ પ્રતિપદ્યમાન હોય નહીં. અને એકેન્દ્રિયમાં પૂર્વપ્રતિપન્ન અને પ્રતિપદ્યમાન બંને હોતા નથી. (સિદ્ધાંતના મતે એકેન્દ્રિયમાં
25 સાસ્વાદન ગુણસ્વાનક માન્યું ન હોવાથી).

(૩) કાયદ્વાર : ત્રસકાયમાં પૂર્વપ્રતિપન્ન નિયમથી હોય છે. પ્રતિપદ્યમાનની ભજના જાણવી અને પૃથિવી વગેરે શેષકાયમાં ઉભયાભાવ હોય છે.

(૪) યોગદ્વાર : ત્રણ યોગ સમુદિત (ભિન્ના હોય) હોય એવા જીવોમાં પંચેન્દ્રિયની જેમ, મન

૨૭. દ્વરગાથયોઃ દ્વારેષુ વિશર્તા । ૨૮. છદ્વસ્થપ્રરૂપકાપેક્ષયા છેદં, સર્વજ્ઞાનાં તુ નિશ્ચિતે એવ
30 પ્રતિપદ્યમાનતેતરે । ૨૯. વિવક્ષિતલઙ્ઘ્યુપયોગસ્થિત્યપેક્ષયા, ન ત્વપૂર્વાવાપ્ત્યપેક્ષયા । ૩૦. સ્થિત્યપેક્ષયા । ૩૧. લઙ્ઘિપર્યાપ્તાનાં, કરણાપર્યાપ્તાવસ્થાયાં ભવાન્તરાસાદિતસાસાદનસમ્યક્ત્વસદ્ભાવસંભવાત્ । ૩૨. સહચરિતેષુ, પ્રત્યેકસ્યાગ્રે વક્ષ્યમાણત્વાત્ ।

મનોરહિતવાયોગેષુ વિકલેન્દ્રિયવત્, કેવલકાયયોગે તૂભયાભાવૃ^{૩૩} ઇતિ* ૪ । તથા 'વેદ ઇતિ' ત્રિષ્વપિ વેદેષુ વિવક્ષિતકાલે પૂર્વપ્રતિપન્ના અવશ્યમેવ સન્તિ, ઇતરે તુ ભાજ્યા ઇતિ ૫ । તથા 'કષાય ઇતિ દ્વારં' કષાયાઃ ક્રોધમાનમાયાલોભાદ્યાઃ પ્રત્યેકમનન્તાનુબન્ધ્યપ્રત્યાઘ્યાનપ્રત્યાઘ્યાના-વરણસંજ્વલનભેદભિન્ના ઇતિ, તત્રાદ્યેષુ અનન્તાનુબન્ધિષુ ક્રોધાદિષૂભયાભાવૃ^{૩૪} ઇતિ, શેષેષુ તુ પદ્મેન્દ્રિયૃ^{૩૫}વદ્ યોજ્યમ્ ૬ । તથા 'લેશ્યાસુ' ચિન્ત્યતે, તત્ર શ્લેષયન્ત્યાત્માનમષ્ટવિધેન કર્મણા ઇતિ લેશ્યાઃ—કાયાદ્યાન્યતમયોગવતઃ કૃષ્ણાદિદ્રવ્યસંબન્ધાદાત્મનઃ પરિણામા ઇત્યર્થઃ, તત્રોપરિતનીષુ તિસૃષુ લેશ્યાસુ પદ્મેન્દ્રિયવદ્યોજનીયં ઇતિ, આદ્યાસુ તુ પૂર્વપ્રતિપન્નાઃ સંભવન્તિ, નત્વિતર ઇતિ ૭ । તથા 'સમ્યક્ત્વદ્વારં' સમ્યગ્દૃષ્ટિઃ કિં પૂર્વપ્રતિપન્નઃ કિં વા પ્રતિપદ્યમાનક ઇતિ, અત્ર વ્યવહારનિશ્ચયાભ્યાં વિચાર ઇતિ, તત્ર વ્યવહારનય આહ—સમ્યગ્દૃષ્ટિઃ પૂર્વપ્રતિપન્નો ન પ્રતિપદ્યમાનકઃ આભિ^{૩૬}નિબોધિકજ્ઞાનલાભસ્ય, સમ્યગ્દર્શનમતિશ્રુતાનાં યુગપલ્લાભાત્, આભિનિબોધિકપ્રતિપત્યન-વસ્થાપ્રસજ્ઞાચ્ચ । નિશ્ચયનયસ્ત્વાહ—સમ્યગ્દૃષ્ટિઃ પૂર્વપ્રતિપન્નઃ પ્રતિપદ્યમાનશ્ચ આભિનિબોધિક-

રહિત શેષ કે યોગવાળામાં વિકલેન્દ્રિયની જેમ. તથા માત્ર કાયયોગમાં ઉભયાભાવ જાણવો.

(૫) વેદદ્વાર : વિવક્ષિત કાલે ત્રણે વેદોમાં પૂર્વપ્રતિપન્ન અવશ્ય હોય છે. પ્રતિપદ્યમાનની ભજના છે.

(૬) કષાયદ્વાર : ચારે કષાયો અનંતાનુબંધી વગેરે ચાર ભેદવાળા હોવાથી ૧૬ પ્રકારે છે. તેમાં અનંતાનુબંધિ ચારે કષાયોમાં ઉભયાભાવ જાણવો. તથા શેષ અપ્રત્યાખ્યાનીયાદિમાં પંચેન્દ્રિયની જેમ જાણવું.

(૭) લેશ્યા : આઠ પ્રકારના કર્મોની સાથે આત્માને જે ચોટાડે તે લેશ્યા અર્થાત્ કાયાદિ ત્રણમાંથી કોઈપણ યોગવાળા જીવનો કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યલેશ્યાના સંબંધથી ઉત્પન્ન થયેલ પરિણામ લેશ્યા છે. છેલ્લી ત્રણ લેશ્યાઓમાં પંચેન્દ્રિયની જેમ જાણવું. અને પ્રથમ ત્રણ લેશ્યામાં પૂર્વપ્રતિપન્ન સંભવે છે પણ પ્રતિપદ્યમાન સંભવતા નથી.

(૮) સમ્યક્ત્વદ્વાર : સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ મતિજ્ઞાનનો પૂર્વપ્રતિપન્ન છે કે પ્રતિપદ્યમાન છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર વ્યવહાર અને નિશ્ચયનય બંને દ્વારા વિચારાય છે.

વ્યવહારનય : સમ્યગ્દર્શન, મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન ત્રણ એકસાથે પ્રાપ્ત થતાં હોવાથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે પણ પ્રતિપદ્યમાન હોઈ શકે નહીં, નહીં તો અનવસ્થા ઊભી થશે. તે આ પ્રમાણે કે—તમે એમ કહો કે સમ્યક્ત્વી મતિજ્ઞાનને પામી રહ્યો છે. તો પોતે સમ્યક્ત્વી હોવાથી મતિજ્ઞાની તો છે જ. તેથી મતિજ્ઞાની મતિજ્ઞાનને પામી રહ્યો છે એમ કહેવું પડે તો પછી બીજા—ત્રીજા સમયે પણ મતિજ્ઞાનને પામી રહ્યાની અનવસ્થા ઊભી થાય તેથી પ્રતિપદ્યમાન ઘટતો નથી.

નિશ્ચયનય : સમ્યગ્દૃષ્ટિ મતિજ્ઞાનના લાભનો પૂર્વપ્રતિપન્ન અને પ્રતિપદ્યમાન પણ હોય છે,

૩૩. વિકલેષુ સાસાદનાભ્યુપગમેડપિ એકેન્દ્રિયેષ્વનભ્યુપગમાત્તસ્ય । ૩૪. સાસ્વાદનકાલ-મ્યાત્પત્વાદવિવક્ષેતિ મલધારિપાદાઃ । ૩૫. શેષાણાં પૂર્વપ્રતિપન્નત્વાત્ પ્રતિપદ્યમાનત્વે ભજના, પૂર્વમવાપ્યાધુના તદ્યુયોગે તલ્લઘ્વી વા વર્તમાના અત્ર પ્રતિપન્નત્વેન ગ્રાહ્યા ન તુ પ્રતિપદ્ય ડિઝિતવન્તસ્તે । * નેદં ૫-૬ । નેદં ૧-૩ ।

જ્ઞાનલાભસ્ય, સમ્યગ્દર્શનસહાયત્વાત્, ક્રિયાકાલનિષ્ઠાકાલયોરભેદાત્, ભેદે ચ ક્રિયાઽભાવા-
વિશેષાત્ પૂર્વવદ્વસ્તુનોઽનુત્પત્તિપ્રસંગાત્, ન ચેત્થં તત્પ્રતિપત્ત્યનવસ્થેતિ ૮। તથા 'જ્ઞાનદ્વારં' તત્ર
જ્ઞાનં પદ્મપ્રકારં, મતિશ્રુતાવધિમનઃપર્યાયકેવલભેદધિત્રં ઇતિ, અત્રાપિ વ્યવહારનિશ્ચયનયાભ્યાં
વિચાર ઇતિ, તત્ર વ્યવહારનયમતં—મતિશ્રુતાવધિમનઃપર્યાયજ્ઞાનિનઃ પૂર્વપ્રતિપત્ત્રા ન તુ પ્રતિપદ્યમાનકા
૬ ઇતિ, મત્યાદિલાભસ્ય સમ્યગ્દર્શનસહચરિત્વાત્, કેવલી તુ ન પૂર્વપ્રતિપત્ત્રો નાપિ પ્રતિપદ્યમાનકઃ,
તસ્ય ક્ષાયોપશમિકજ્ઞાનાતીતત્વાત્, તથા મત્યજ્ઞાનશ્રુતાજ્ઞાનવિભેદજ્ઞાનવન્તસ્તુ વિવક્ષિતકાલે
પ્રતિપદ્યમાના ભવન્તિ, ન તુ પૂર્વપ્રતિપત્ત્રા ઇતિ । નિશ્ચયનયમતં તુ મતિશ્રુતાવધિજ્ઞાનિનઃ પૂર્વપ્રતિપત્ત્રા
નિયમતઃ સન્તિ. પ્રતિપદ્યમાના અપિ સમ્યગ્દર્શનસહચરિત્વાત્ મત્યાદિલાભસ્ય સંભવન્તીતિ,
ક્રિયાકાલનિષ્ઠાકાલયોરભેદાત્, મનઃપર્યાયજ્ઞાનિનસ્તુ પૂર્વપ્રતિપત્ત્રા એવ, ન પ્રતિપદ્યમાનકાઃ,

10 કારણ કે મતિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ સમ્યગ્દર્શનની સહાયથી થાય છે. નિશ્ચયનય "ક્રિયાકાળ અને
નિષ્ઠાકાળનો અભેદ માને છે. (આશય એ છે કે જીવનો સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિનો કાળ એ ક્રિયાકાળ
છે અને પ્રાપ્તિ થઈ જવાનો કાળ નિષ્ઠાકાળ છે. જીવ જ્યારે સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ કરી રહ્યો હોય
છે ત્યારે જ આ નય ક્રિયાકાળ અને નિષ્ઠાકાળ વચ્ચે અભેદ હોવાથી આ જીવને સમ્યગ્દર્શિ તરીકે
ઉલ્લેખે છે તેથી આ નય એમ કહેશે કે સમ્યગ્દર્શિ જીવ સમ્યગ્દર્શનને પામે છે, નહીં કે મિત્યાત્વી
15 સમ્યગ્દર્શનને પામે છે. એ જ રીતે "સમ્યગ્દર્શિ જીવ મતિજ્ઞાનને પામી રહ્યો છે." એવું કહેવાય.)

જો ક્રિયાકાળ—નિષ્ઠાકાળનો ભેદ હોય તો, નિષ્ઠાકાળે ક્રિયા નથી એમ માનવું પડે. તો જેમ
ક્રિયા થતાં પૂર્વે વસ્તુ ઉત્પન્ન થતી નથી — કારણ કે ક્રિયા નથી; તેમ નિષ્ઠાકાળે પણ વસ્તુ ઉત્પન્ન
થતી નથી, કારણ કે ક્રિયા નથી, એમ માનવું પડે, અને તો વસ્તુ ક્યારેય ઉત્પન્ન જ નહીં થાય. વળી
ક્રિયાકાળ—નિષ્ઠાકાળનો અભેદ હોવાથી; પૂર્વે કહેલ અનવસ્થા પણ નહીં આવે, કારણ કે ફરી ક્રિયા
20 જ ન હોવાથી ફરી પ્રાપ્તિ નહીં થાય.

(૯) જ્ઞાનદ્વાર : મતિશ્રુતાદિ પાંચ ભેદોથી જ્ઞાન પાંચ પ્રકારે છે. અહીં પણ વ્યવહાર અને
નિશ્ચયનય વડે વિચારણા કરાય છે.

વ્યવહારનય : મતિ વગેરેની પ્રાપ્તિ સમ્યગ્દર્શનની સાથે થનારી હોવાથી મતિ, શ્રુત, અવધિ
અને મનઃપર્યાયજ્ઞાનીઓ પૂર્વપ્રતિપત્ત્ર હોય છે પણ પ્રતિપદ્યમાન હોતા નથી. અને કેવલજ્ઞાની
25 ક્ષાયોપશમિકજ્ઞાનથી અતીત હોવાથી પ્રતિપદ્યમાન કે પૂર્વપ્રતિપત્ત્ર હોતા નથી. તથા મતિ—અજ્ઞાન.
શ્રુત—અજ્ઞાન અને વિભગજ્ઞાનીઓ વિવક્ષિતકાલે પ્રતિપદ્યમાન હોય છે પણ પૂર્વપ્રતિપત્ત્ર હોતા નથી.

નિશ્ચયનય : મતિ, શ્રુત અને અવધિજ્ઞાનીઓ પૂર્વપ્રતિપત્ત્ર નિયમથી હોય છે તથા સમ્યગ્દર્શનની
સહાય હોવાથી અને ક્રિયાકાળ—નિષ્ઠાકાળનો અભેદ હોવાથી પ્રતિપદ્યમાન પણ હોય છે.
મનઃપર્યાયજ્ઞાનીઓ પૂર્વપ્રતિપત્ત્ર જ હોય છે. પ્રતિપદ્યમાન સંભવી શકતા નથી, કારણ કે

30 ❁ કલાભસ્ય ૧-૩-૫-૬. * વદ્વસ્તુતો ૫-૬ (II) મલધારીય હેમચન્દ્રસૂરિજીની ટિપ્પણીમાં આ પદાર્થ
જણાવેલ છે. તે ટિપ્પણી પરિશિષ્ટ નં. ૧માં આપેલી છે.

તમ્ય ચ* ભાવયતૈરવોત્પત્તેઃ, કેવલિનાં તૂભયાભાવ ઇતિ । મત્યાદ્યજ્ઞાનવન્તસ્તુ ન પૂર્વપ્રતિપન્ના
નાપિ પ્રતિપદ્યમાનકાઃ, પ્રતિપત્તિક્રિયાકાલે મત્યાદ્યજ્ઞાનાભાવાત્, ક્રિયાકાલનિષ્ઠાકાલયોશ્ચાભેદાત્,
અજ્ઞાનભાવે ચ પ્રતિપત્તિક્રિયાઽભાવાત્ ૧। ઇદાનીં 'દર્શનદ્વારં', તદ્દર્શનં ચતુર્વિધં, ચક્ષુરચક્ષુ-
સ્વધિકેવલભેદૌભિન્નં, તત્ર ચક્ષુર્દર્શનિનઃ અચક્ષુર્દર્શનિનઃ, કિમુક્તં ભવતિ ?—દર્શનલબ્ધિસમ્પન્ના
ન તુ દર્શનોપયોગિન ઇતિ 'સઘ્વાઓ લઘ્વીઓ સાગારોવઓગોવઉત્તસ્સ ઉર્પ્પજ્જઇ' ઇતિ વચનાત્, 5
પૂર્વપ્રતિપન્ના નિયમતઃ સન્તિ, પ્રતિપદ્યમાનાસ્તુ વિવક્ષિતકાલે ભાજ્યાઃ, અવધિદર્શનિનંસ્તુ
પૂર્વપ્રતિપન્ના ઈવં, ન તુ પ્રતિપદ્યમાનકાઃ, કેવલદર્શનિનસ્તૂભયવિકલો ઇતિ ૧૦ । 'સંયત ઇતિ

મન નયવજ્ઞાન આવર્તિતને જ થઈ શકે છે. (તેથી મનઃપર્યવજ્ઞાન થયા પછી મતિજ્ઞાન આવતું હોય
તો પ્રતિપદ્યમાન મળે પણ એવું બનતુ નથી.) કેવલીઓમાં ઉભયાભાવ જાણવો. મતિ વગેરે અજ્ઞાની
જીવામાં પણ ઉભયાભાવ છે, કારણ કે મતિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જ્યારે થઈ રહી હોય છે ત્યારે આ નય 10
ક્રિયાકાળ અને નિષ્ઠાકાળ એક હોવાથી આ જીવને સમ્યક્ત્વી જ માને છે પણ મિથ્યાત્વી નહીં. તેથી
મતિ—અજ્ઞાની મતિજ્ઞાનને પામી રહ્યો છે એવું બોલી શકાય નહીં, પણ મતિજ્ઞાની (સમ્યક્ત્વી)
મતિજ્ઞાનને પામી રહ્યો છે એવું આ નય માને છે. તથા આ નયના મતે અજ્ઞાન અવસ્થામાં જ્ઞાનની
પ્રાપ્તિક્રિયા સંભવિત નથી. તેથી મતિઅજ્ઞાની વગેરે પ્રતિપદ્યમાન કે પૂર્વપ્રતિપન્ન મળે નહીં.

(૧૦) દર્શનદ્વાર : ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ અને કેવલ એમ ચાર પ્રકારે દર્શન છે. તેમાં ચક્ષુદર્શી 15
અન અચક્ષુદર્શી જીવો પૂર્વપ્રતિપન્ન નિયમથી હોય છે અને પ્રતિપદ્યમાન તો વિવક્ષિતકાલે ભાજ્ય
છે અર્થાત્ વિવક્ષિતકાલે કોઈ ચક્ષુદર્શી કે અચક્ષુદર્શી જીવો મતિજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરતા હોય અથવા ન
પણ કરતા હોય. અહીં એટલું ધ્યાન રાખવું કે "બધી જ લબ્ધિઓ સાકારોપયોગમાં ઉપયુક્ત જીવને
ઉત્પન્ન થાય છે."

આવો નિયમ હોવા પી અહીં "ચક્ષુદર્શી મતિજ્ઞાનરૂપ લબ્ધિને પામી રહ્યો છે." આવું જ્યારે 20
આસીએ ત્યારે ચક્ષુદર્શી જીવ તરીકે દર્શનલબ્ધિથી યુક્ત જીવ લેવો પણ દર્શનોપયોગમાં ઉપયુક્ત
એવો ચક્ષુદર્શી જીવ લેવો નહીં. કારણ કે આ જીવ જ્યારે દર્શનોપયોગવાળો હોય ત્યારે અનાકારોપયોગ
હોવાથી મતિજ્ઞાનરૂપ લબ્ધિ પ્રાપ્ત થાય નહીં, પણ જ્યારે જ્ઞાનોપયોગવાળો હોય ત્યારે જ મતિજ્ઞાનને
પામી શકે. તેથી દર્શનલબ્ધિથી યુક્ત પણ જ્ઞાનોપયોગવાળો જીવ અહીં સમજવો. અવધિદર્શનવાળા
જીવો (= 'અવધિદર્શનની લબ્ધિવાળા નહીં, પણ અવધિદર્શનના ઉપયોગવાળા જીવો) મતિજ્ઞાનના 25
પૂર્વપ્રતિપન્ન જ હોય છે પણ પ્રતિપદ્યમાન હોય નહીં. તથા કેવલજ્ઞાનીની જેમ કેવલદર્શી
ઉભયવિકલ જાણવા.

૩૬. વિશેષેતિ । ૩૭. જ્ઞાનજ્ઞાનિનોરભેદાત્ આભિનિબોધિકજ્ઞાનવન્ત ઇતિ બોધ્યમ્ । ૩૮. સાકારાનાકારયોઃ
ઉપયોગયોગપદ્યાભાનાત્ કિમ્વિત્યાદિ । ૩૯. એતદુપયોગવન્ત ન ચાહતાઽત એવ લબ્ધિચિન્તા પૂર્વવન્ત । ૪૦
ઇષ્ટવધારણાર્થત્વાદેવકારસ્ય પ્રતિપદ્યમાનાનાં નિષેધાયૈષઃ, ન તુ મિથ્યાત્વવર્તા અવધિ-દર્શનવ્યવચ્છેદાય, 30
યદ્વા તદ્વત્સુ તદ્વતામવશ્યંભાવાત્ । ૪૧. સાકારોપયોગોપયુક્તાનામેવ મતિજ્ઞાનસ્યોત્પત્તેઃ । ૪૨. 'નદ્વંમિ ડ
છાઝમન્થિએ નાળે' ઇતિ સિદ્ધાન્તમડ્ડીકૃત્ય । + ઉત્પદ્યન્તે ૧-૨-૩-૫-૬ । * નાસ્તીદમ્ ૫-૬ ।

- દ્વાર', સંચતઃ પૂર્વપ્રતિપન્નો ન પ્રતિપદ્યમાન ઇતિ ૧૧ । 'ઉપયોગદ્વાર' સ ચ દ્વિધા—સાકારોડનાકારશ્ચ, તત્ર સાકારોપયોગિનઃ પૂર્વપ્રતિપન્ના નિયમતઃ સન્તિ, પ્રતિપદ્યમાનાસ્તુ વિવક્ષિતકાલે ભાજ્યા ઇતિ, અનાકારોપયોગિનસ્તુ પૂર્વપ્રતિપન્ના એવ ન પ્રતિપદ્યમાનકાઃ ૧૨ । અધુના 'આહારકદ્વાર', આહારકાઃ પૂર્વપ્રતિપન્ના નિયમતઃ સન્તિ, પ્રતિપદ્યમાનાસ્તુ વિકલ્પનીયા વિવક્ષિતકાલ ઇતિ.
- 5 અનાહારકાસ્તુ અપાન્તરાલગતૌ પૂર્વપ્રતિપન્નાઃ સંભવન્તિ, ન તુ પ્રતિપદ્યમાનકા ઇતિ ૧૩ । તથા 'ભાષક ઇતિ દ્વાર', તત્ર ભાષાલબ્ધિસંપન્ના ભાષકાઃ, તે^{૧૧} ભાષમાણા અભાષમાણા વા પૂર્વપ્રતિપન્ના નિયમતઃ સન્તિ, પ્રતિપદ્યમાનાસ્તુ વિવક્ષિતકાલે ભજનીયા ઇતિ, તલ્લબ્ધિશૂન્યાશ્ચોભયવિકલા ઇતિ ૧૪ । 'પરીક્ષા ઇતિ દ્વાર', તત્ર પરીક્ષાઃ પ્રત્યેકશરીરિણઃ, તે પૂર્વપ્રતિપન્ના નિયમતઃ સન્તિ, પ્રતિપદ્યમાનાસ્તુ વિવક્ષિતકાલે ભાજ્યા ઇતિ, સાધારણાસ્તુ ઉભયવિકલા ઇતિ ૧૫ । 'પર્યાપ્તક
- 10 ઇતિ દ્વાર', તત્ર ષડ્ભિરાહારાદિપર્યાપ્તિભિર્યે પર્યાપ્તાસ્તે પર્યાપ્તકાઃ, તે પૂર્વપ્રતિપન્ના નિયમતો વિદ્યન્તે, વિવક્ષિતકાલે પ્રતિપદ્યમાનાસ્તુ ભજનીયા ઇતિ, અપર્યાપ્તકાસ્તુ ઘટપર્યાપ્ત્યપેક્ષયા પૂર્વપ્રતિપન્નાઃ સંભવન્તિ, ન ત્વિતરે ૧૬ । 'સૂક્ષ્મ ઇતિ દ્વાર', તત્ર સૂક્ષ્માઃ ચતુર્ભયવિકલાઃ,

(૧૧) સંચતદ્વાર : સંચતો પૂર્વપ્રતિપન્ન જ હોય છે. પ્રતિપદ્યમાન નહીં.

- (૧૨) ઉપયોગદ્વાર : ઉપયોગ બે પ્રકારે છે સાકાર અને નિરાકાર — તેમાં સાકારોપયોગી
- 15 જીવો પૂર્વપ્રતિપન્ન નિયમથી હોય છે અને પ્રતિપદ્યમાનની વિવક્ષિતકાલે ભજના હોય છે. નિરાકારોપયોગી જીવો માત્ર પૂર્વપ્રતિપન્ન જ હોય છે, પ્રતિપદ્યમાન હોતા નથી.

- (૧૩) આહારકદ્વાર : આહારક જીવો પૂર્વપ્રતિપન્ન નિયમથી હોય, પ્રતિપદ્યમાન વિકલ્પે હોય. અને અનાહારક જીવો અપાન્તરાલગતિમાં પૂર્વપ્રતિપન્ન સંભવી શકે છે અર્થાત્ સમ્યક્ત્વસહિત એકભવમાંથી અન્યભવમાં જતા જીવો અપાન્તરાલગતિમાં પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય
- 20 છે. પ્રતિપદ્યમાન હોય નહીં.

(૧૪) ભાષકદ્વાર : ભાષાલબ્ધિથી યુક્ત જીવો ભાષક તરીકે જાણવા. આવા જીવો વિવક્ષિત કાલે બોલતા હોય કે બોલતા ન પણ હોય તેવા ભાષકોમાં મતિજ્ઞાનના પૂર્વપ્રતિપન્ન નિયમથી હોય છે જ્યારે પ્રતિપદ્યમાન ભાજ્ય હોય છે. ભાષાલબ્ધિથી શૂન્ય જીવો (એકેન્દ્રિયો) ઉભયવિકલ જાણવા.

- (૧૫) પરીક્ષાદ્વાર : પ્રત્યેકશરીરવાળા જીવો પરીક્ષા કહેવાય છે. મતિજ્ઞાનને પૂર્વે પામેલા
- 25 એવા પ્રત્યેકશરીરી જીવો નિયમથી હોય છે. જ્યારે પ્રત્યેકશરીરી જીવોમાં મતિજ્ઞાનને પામી રહ્યા હોય એવા વિવક્ષિતકાલે હોય અથવા ન હોય. સાધારણજીવો ઉભયવિકલ જાણવા.

- (૧૬) પર્યાપ્તદ્વાર : આહારાદિ છ પર્યાપ્તિઓથી પૂર્ણ જીવો પર્યાપ્ત કહેવાય છે. આવા પર્યાપ્ત જીવોમાં મતિજ્ઞાનના પૂર્વપ્રતિપન્ન જીવો અવશ્ય હોય છે. પ્રતિપદ્યમાન ભજનીય જાણવા. છ પર્યાપ્તિઓ હજુ જેને પૂરી થઈ નથી એવા અપર્યાપ્તજીવોમાં પૂર્વપ્રતિપન્ન સંભવે છે. ઈતર નથી
- 30 હોતા.

૪૩. સંજ્ઞિપદ્ધેન્દ્રિયાણાં ષણ્ણાં પર્યાપ્તીનાં સંભવાત્, તત્ર આવશ્યંભાવાત્તસ્ય । ૪૪. પ્રતિપદ્યમાનકાઃ ।

* તેષાં ૨ ।

બાદરાસ્તુ પૂર્વપ્રતિપત્તિ નિયમતઃ સન્તિ, ઇતરે તુ વિવક્ષિતકાલે ભાજ્યા ઇતિ ૧૭ । તથા 'સંજિદ્વાર' તત્રેહ દીર્ઘકાલિક્યુપદેશેન સંજિનઃ પ્રતિગૃહ્યન્તે, તે ચ બાદરવદ્વક્તવ્યાઃ, અસંજિનસ્તુ પૂર્વપ્રતિપત્તિઃ સંભવન્તિ, ન ત્વિતર ઇતિ ૧૮ । 'ભવ ઇતિ દ્વાર', તત્ર ભવસિદ્ધિ^{૪૫}કાઃ સંજિવદ્વક્તવ્યાઃ, અભવસિદ્ધિકાસ્તુભયશૂન્યા ઇતિ ૧૯ । 'ચરમ ઇતિ દ્વાર', ચરમો ભવો ભવિષ્યતિ યસ્યાસાં અભેદોષ્ચારાચ્ચરમ ઇતિ, તત્ર ઇત્યંભૂતાઃ ચરમાઃ પૂર્વપ્રતિપત્તિ નિયમતઃ સન્તિ, ઇતરે તુ ભાજ્યાઃ, 5
અચરમાસ્તુભયવિકલાઃ, ઉત્તરાર્ધ^{૪૬} તુ વ્યાખ્યાતમેવ । કૃતા સત્પદપ્રરૂપણેતિ, મામ્પ્રતં આભિનિર્વોધિકજીવદ્રવ્યપ્રમાણમુચ્યતે—તત્ર પ્રતિપત્તિમઙ્ગીકૃત્ય વિવક્ષિતકાલે કદાચિદ્ ભવન્તિ કદાચિત્રેતિ, યદિ ભવન્તિ જઘન્યત્ એકો દ્વૌ ત્રયો વા, ઉત્કૃષ્ટતસ્તુ ક્ષેત્રપલ્યોપમાસંખ્યેય-ભાગપ્રદેશરાશિતુલ્યા ઇતિ, પૂર્વપ્રતિપત્તિસ્તુ જઘન્યતઃ ક્ષેત્રપલ્યોપમાસંખ્યેયભાગપ્રદેશરાશિપરિમાણા એવ, ઉત્કૃષ્ટતસ્તુ એથો વિશેષાધિકા ઇતિ । ઉક્તં દ્રવ્યપ્રમાણં, ઇદાનીં 'ક્ષેત્રદ્વાર', તત્ર નાનાજીવાન્ 10
એકજીવં ચાઙ્ગીકૃત્ય ક્ષેત્રમુચ્યતે. તત્ર સર્વ એવાભિનિર્વોધિકજ્ઞાનિનો લોકસ્ય અસંખ્યેયભાગે

(૧૭) સૂક્ષ્મદ્વાર : સૂક્ષ્મજીવો ઉભયવિકલ જાણવા. બાદરજીવોમાં પૂર્વપ્રતિપત્તિ નિયમથી હોય છે. ઇતર ભજનીય જાણવા.

(૧૮) સંજીદ્વાર : અહીં દીર્ઘકાલિકીસંજ્ઞાવાળા જીવો સંજી તરીકે જાણવા અને તેઓ બાદર જીવોની જેમ જાણવા. અસંજીજીવોને (ઇન્દ્રિયદ્વારમાં સાસ્વાદનસમકિતી જીવોની જેમ કરણ-અપર્યાપ્ત 15
અવસ્થામાં) પૂર્વભવિક એવું મતિજ્ઞાન સંભવિત હોવાથી પૂર્વપ્રતિપત્તિ સંભવે છે, ઇતર નહીં.

(૧૯) ભવદ્વાર : ભવસિદ્ધિકો = ભવ્યજીવો સંજીની જેમ જાણવા. અભવસિદ્ધિકો ઉભય-શૂન્ય છે.

(૨૦) ચરમદ્વાર : જમનો ચરમભવ થવાનો છે (અર્થાત્ મોક્ષ થવાનો છે) તેવા જીવો ચરમભવ અને ચરમભવવાળા જીવો વચ્ચે અભેદ ઉપચાર કરવાથી ચરમભવ તરીકે જાણવા. તેવા 20
ચરમજીવો પૂર્વપ્રતિપત્તિ નિયમથી હોય છે. ઇતરમાં ભજના છે. અચરમજીવો ઉભયથી શૂન્ય છે. આ પ્રમાણે મૂળ ગાથા ૧૪ અને ૧૫માં બતાવેલા દ્વારો પૂરા કર્યા અને ૧૫મી ગાથાનાં ઉત્તરાર્ધની પૂર્વે જ વ્યાખ્યા કરી દીધી છે. આમ સત્પદપ્રરૂપણા પૂરી થઈ.

દ્રવ્યપ્રમાણ : હવે મતિજ્ઞાનને પામનારા કે પામી ચૂકેલા જીવોની સંખ્યા બતાવે છે. તેમાં મતિજ્ઞાનને પામનારા જીવો વિવક્ષિતકાળે ક્યારેક હોઈ શકે અથવા ન પણ હોય. અને જો હોય તો 25
જઘન્યથી એક, જા, અથવા ત્રણ તથા ઉત્કૃષ્ટથી ક્ષેત્રપલ્યોપમાના અસંખ્યેયભાગમાં જેટલા આકાશપ્રદેશો હોય તેટલી સંખ્યાવાળા જીવો હોય છે. પૂર્વપ્રતિપત્તિજીવો જઘન્યથી ક્ષેત્રપ.ના અસંખ્યેયભાગના પ્રદેશરાશી જેટલા અને ઉત્કૃષ્ટથી તેના કરતા વિશેષાધિક જાણવા. આ પ્રમાણે દ્રવ્યપ્રમાણ નામનું બ્રહ્મ દ્વાર પૂરું થયું.

ક્ષેત્રદ્વાર : અહીં સર્વ અને એક જીવને આશ્રયીને ક્ષેત્ર કહેવાય છે. તેમાં બધા જ મતિજ્ઞાનીનો 30

૪૫. ભવ્યા इत्यर्थः ४६. जातिभयव्यवच्छेदः फलं द्वारपार्थक्यस्य । ४७. 'आभिनिर्बोहियनाणं मणिज्जड एसु ठाणेषु' ति तृतीयगाथोत्तरार्धलक्षणं । * स्त्वेतेभ्यो २-४ स्तु तेभ्यो १ ।

- વર્ત્તને, એકર્જાવસ્તુ ઇલિકાગત્યા ગચ્છન્નર્ધ્વં અનુત્તરસુરેષુ સર્પૈસુ ચતુર્દશભાગેષુ વર્ત્તતે, તેષ્યો વાડગચ્છન્નિતિ, અથસ્તુ ષષ્ઠીં પૃથ્વીં ગચ્છંસ્તતો વા પ્રત્યાગચ્છન્ પદ્મસુ સર્પૈર્ભાગેષુ ઇતિ, નાતઃ પરમધઃ ક્ષેત્રમસ્તિ. યસ્માત્ સમ્યગ્દૃષ્ટેઃ અધઃ સપ્તમનરકગમનં પ્રતિષિદ્ધમિતિ, આહ-અધઃ સપ્તમનરકપૃથિવ્યામપિ સમ્યગ્દર્શનલાભસ્ય પ્રતિપાદિતત્વાત્ આગચ્છતઃ પદ્મસપ્તભાગાધિક-
 5 ક્ષેત્રસંભવ ઇતિ, અત્રોચ્યતે, એતદર્શ્યયુક્તં, સપ્તમનરકાત્ સમ્યગ્દૃષ્ટેગમનસ્યોપ્યભાવાત્, કથમ્?, યસ્માત્ તન ઋદ્ધતાસ્તિર્યક્ષેવાગચ્છન્તીતિ પ્રતિપાદિતં, અમરનારકાશ્ચ સમ્યગ્દૃષ્ટ્યો મનુષ્યેષ્વેવ, ઇત્યલં પ્રમદ્દેન પ્રકૃતં પ્રસ્તુમઃ । 'સ્પર્શનાદ્વારં' ઇદાનીં, ઇહ યત્રાવગાહસ્તત્ ક્ષેત્રમુચ્યતે, સ્પર્શના તુ તનોર્ઽતિરિક્તાં અવગન્તવ્યા, યથેહ પરમાણૌરેકપ્રદેશં ક્ષેત્રં સપ્તપ્રદેશા ચ સ્પર્શનિતિ। તથા ભેજા કર્યે તો લોકનો અસંખ્યેયભાગ પૂરાય. તથા એક જીવ અહીંથી ઉપર અનુત્તરદેવલોકમા
 10 ઈલિકાગતિથી જાય ત્યારે અર્થાત્ અહીંથી અનુત્તરદેવલોક સુધી મરણ સમયે પોતાના આત્મપ્રદેશો ફેલાવે ત્યારે અહીંથી જતા કે ત્યાંથી આવતા મતિજ્ઞાનનું ક્ષેત્ર પ્રાપ્ત થાય. તેમાં આ લોકના ૧૪ ભાગો કરી તેમાંથી ૭ ભાગમાં આ જીવ ફેલાય છે. અંટલે મતિજ્ઞાનનું ૭ રાજ પ્રમાણ ઊર્ધ્વક્ષેત્ર પ્રાપ્ત થાય છે. એ જ રીતે નીચે છઠ્ઠી નરકમાં મનુષ્યલોકમાંથી જતા કે ત્યાંથી અહીં આવતા જીવની અપેક્ષાએ અધોલોકમાં પાંચ રાજ પ્રમાણ ક્ષેત્ર થાય છે. (તે આ રીતે કે અધોલોકના ૭ ભાગ કરવા તેમાં પાંચ
 15 ભાગમાં આ જીવ ફેલાય છે જેનું લગભગ ૫ રાજ પ્રમાણક્ષેત્ર થાય.) સમ્યક્ત્વી જીવ નીચે છઠ્ઠી નરક સુધી જ જઈ શક્તો હોવાથી આટલું ક્ષેત્ર પ્રાપ્ત થાય છે, પણ વધુ નહીં.

શંકા : નીચે સાતમી નરકમાં પણ સમ્યગ્દર્શનનો લાભ કહેલ છે તેથી ત્યાંથી અહીં આવનાર જીવની અપેક્ષાએ અધિક ક્ષેત્ર કેમ પ્રાપ્ત ન થાય ?

- સમાધાન : અધિક ક્ષેત્ર પ્રાપ્ત ન થાય, કારણ કે સાતમી નારકમાંથી સમ્યગ્દર્શન લઈને જીવ અહીં આવતો નથી કારણ કે સાતમી નરકમાંથી નીકળેલ જીવ તિર્યચમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે પણ મનુષ્યમાં નહીં એ પ્રમાણે (અન્ય શાસ્ત્રમાં) પ્રતિપાદન કરેલ છે. (જો સમ્યગ્દર્શન સહિત આવતો હોય તો તિર્યચમાં ન જ જાત, કારણ કે) સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવો અને નારકો મનુષ્યમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી સમ્યક્ત્વસહિત સાતમી નરકમાંથી નીકળનાર જીવ કોઈ મળતા નથી તેથી ઉપરોક્ત ક્ષેત્રમાન યુક્તિયુક્ત છે. માટે વધુ ચર્ચા કરવા કરતાં પ્રસ્તુત વાત ઉપર આવીએ.

- 25 સ્પર્શનાદ્વાર : જીવ જે આકાશપ્રદેશમાં રહેલો હોય તે ક્ષેત્ર કહેવાય છે. અને સ્પર્શના ક્ષેત્રથી અધિક હોય છે. જેમ કે પરમાણુ પોતે એક આકાશપ્રદેશમાં રહે છે પણ તેની સ્પર્શના સાત પ્રદેશોની હોય છે.

૪૮. યદ્યપિ દ્વાદશયોજનાન્યલોકમુશન્તિ તથાપિ ન્યૂનતા તાવતી ન વિવક્ષિતાડગ્રાલ્પેતિ ।
 ૪૯. અધોલોકસ્ય સઘ્ન ભાગાન્ કૃત્વેદમુક્તં, પૂર્વં ચતુર્દશ લોકભાગા અત્ર ત્વધોલોકભાગા इत्यत्र વિવક્ષેવ
 30 માનં, ભાષ્યકારાદિભિસ્ત્વત્રાપિ પદ્મ ચતુર્દશભાગઃ પ્રત્યપાદિષત । ૫૦. સિદ્ધાન્તકર્મગ્રન્થોભયમતેનાપિ વાન્તસમ્યક્ત્વાનામેવ સપ્તમનરકગમનાધ્યુપગમાત્ । ૫૧. ગમનવિષયશઙ્કાયા અયુક્તતા અપિના, યદ્વા તત્ક્ષેત્રસંભવાયોગ્યતા સમ્યગ્દૃષ્ટેગમનાયોગ્યતા ચેતિ ધ્વનયિતું । ૫૨. અધિકક્ષેત્રસ્ય પરિગ્રહોડપિના । ૫૩. અધિકેતિ । ૫૪. ચત્વારો દિક્સત્કા દ્વાબૂર્ધ્વાધોદિક્કૌ એકશ્ચાવગાહસ્થાનમિતિ સપ્તપ્રદેશા સ્પર્શના ।

‘કાલદ્વાર’. તત્રોપયોગમઙ્ગીકૃત્ય એકસ્યાનેકૈષાં ચાન્તર્મુહૂર્તમાત્ર એવ કાલો ભવતિ જઘન્યત ઉત્કૃષ્ટતશ્ચ. તથા તલ્લઙ્ગિમઙ્ગીકૃત્ય એકસ્ય જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમેવ, ઉત્કૃષ્ટતસ્તુ ષટ્ષષ્ટિસાગરોપ-માણ્યધિકાનોતિ, વારદ્વયં વિજયાદિષુ ગતસ્ય અચ્યુતે વા વારત્રયમિતિ, નરભવકાલાભ્યધિક-
 ઇતિ, તત ઋધ્વમપ્રચ્યુતેનાપવર્ગપ્રાપ્તિરેવ ભવતીતિ ભાવાર્થઃ, નાનાજીવાપેક્ષયા તુ સર્વકાલ
 એવેતિ, ન યસ્માદાભિનિબોધિકલઙ્ગિમચ્છૂન્યો લોક ઇતિ । ઇદાની ‘અન્તરદ્વાર’, તત્રૈકજીવમઙ્ગીકૃત્ય 5
 આભિનિબોધિકસ્યાન્તરં જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્ત, કથમ્ ?, ઇહ કસ્યચિત્ સમ્યક્ત્વં પ્રતિપત્રસ્ય
 પુનસ્તત્પરિત્યાગે સતિ પુનસ્તદાવરણકર્મક્ષયોપશમાદ અન્તર્મુહૂર્તમાત્રેણૈવ પ્રતિપદ્યમાનસ્યેતિ,
 ઉત્કૃષ્ટતસ્તુ આશાતનાપ્રચુરસ્ય પરિત્યાગે સતિ અપાર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત ઇતિ, ઉક્તં ચ —

“તિત્થગરપવયંણસુયં, આયરિયં ગણહરં મહિઙ્ગીયં ।

આસૌરિત્તોં બહુસો, અણંતસંસારિઓ હોઙ ॥૧॥”

10

તથા માનાર્જીવાનપેક્ષ્ય અન્તરાઽભાવ ઇતિ । ‘ભાગ ઇતિ દ્વાર’ તત્ર મતિજ્ઞાનિનઃ
 શેષજ્ઞાનિનામજ્ઞાનિનાં ચાનન્તભાગે વર્તન્તે ઇતિ । ‘ભાવદ્વાર’ ઇદાની, તત્ર મતિજ્ઞાનિનઃ ક્ષાયોપશમિકે

કાળદ્વાર : મતિજ્ઞાનના ઉપયોગની અપેક્ષાએ એક કે તેથી વધુ જીવોને અંતર્મુહૂર્ત માત્ર જ કાલ
 જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી જાણવો. મતિજ્ઞાનની લઙ્ગિ અર્થાત્ મતિજ્ઞાનને આત્મામાં ટકવાનો કાલ જઘન્યથી
 અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક અધિક ૬૬ સાગરોપમ છે. તે આ રીતે—બે વાર વિજયાદિમાં ગયેલાને 15
 અથવા ત્રણવાર અચ્યુત (૧૨ માં દેવ — ૨૨ સા. આયુ)માં ગયેલાને (વચ્ચેના) નરભવથી અધિક ૬૬
 સાગરોપમ હોય છે. તેના પછી જો સમ્યક્ત્વથી પડે નહીં તો મોક્ષની પ્રાપ્તિ જ થાય છે. જુદા જુદા
 જીવની અપેક્ષાએ આ લોક ક્યારેય મતિજ્ઞાનની લઙ્ગિથી શૂન્ય બનતાં ન હોવાથી સર્વકાલ જાણવો.

અંતરદ્વાર : એક જીવની અપેક્ષાએ વિચારીયે તો સમ્યક્ત્વનો ત્યાગ થયા પછી કરીથી તેના
 આવરણભૂત કર્મોનો ક્ષયોપશમ થતાં અંતર્મુહૂર્તમાં જ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કરનાર જીવની અપેક્ષાએ 20
 મતિજ્ઞાનનો જઘન્ય અંતરકાલ અંતર્મુહૂર્ત જાણવો. તથા જેણે ઘણી આશાતનાઓ કરી હોય તેવી
 વ્યક્તિને સમ્યક્ત્વ ગયા પછી કરીથી અપાર્ધપુદ્ગલપરાવર્તકાળ પછી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થતી
 હોવાથી મતિજ્ઞાનનો ઉત્કૃષ્ટ અંતરકાળ અપાર્ધપુદ્ગલપરાવર્તકાળ છે. કહ્યું છે કે — તીર્થકરોની,
 પ્રવચનની, શ્રુતની, ગણધરની, આચાર્યની, મહર્ષિકની વારંવાર આશાતના કરતા જીવનો
 અનન્તસંસાર થાય છે ॥૧॥ જુદા જુદા જીવની અપેક્ષાએ અંતર હોતું નથી. 25

ભાગદ્વાર : શેષજ્ઞાનીઓ(અવધિ વગેરે જ્ઞાનીઓ) અને અજ્ઞાનીઓના અનન્તમાં ભાગે
 મતિજ્ઞાની વર્તે છે.

ભાવદ્વાર : મતિ વગેરે ચાર જ્ઞાનો ક્ષયોપશમભાવના હોવાથી મતિજ્ઞાનીઓ ક્ષાયોપશમિક
 ભાવમાં વર્તે છે.

૫૫. ‘અનેકાભિનિબોધિકજીવાનામપીદમેવોપયોગકાલમાનં, કેવલમિદમન્તર્મુહૂર્તમપિ વૃહત્તરમવસેયં’ 30
 ઇતિ વિશેષાવશ્યકવૃત્તૌ । ૫૬. તીર્થકરં પ્રવચનં શ્રુતં આચાર્ય ગણધરં મહર્ષિકમ્ (આમશૌષધ્યાદિલઙ્ગિમન્તં) ।
 આશાતયન્ બહુજઃ અનન્તસંસારિકો ભવતિ ॥ ૧ ॥ * વારા ૦ ૧-૨-૩-૪-૬ । + આસાદેતો ૨-૪ ।

ભાવે ઘનનંતે. મત્યાદિજ્ઞાનચતુષ્ટયસ્ય ક્ષાયોપશમિકત્વાત્ । તથા 'અલ્પબહુત્વદ્વાર'. તત્રાભિનિબોધિકજ્ઞાનિનાં પ્રતિપદ્યમાનપૂર્વપ્રતિપન્નાપેક્ષ્યા અલ્પબહુત્વવિભાગોઽયમિતિ. તત્ર સદ્ભાવે સતિ સર્વસ્તોકાઃ પ્રતિપદ્યમાનકાઃ, પૂર્વપ્રતિપન્નાસ્તુ જઘન્યપદિનસ્તેભ્યોઽસંખ્યેયગુણાઃ, તથોત્કૃષ્ટપદિનસ્તુ એતેભ્યોઽપિ વિશેષાધિકા इति ગાથાવયવार्થઃ ॥૧૫॥

સામ્પ્રતં યથાવ્યાવર્ણિતમતિભેદસંખ્યાપ્રદર્શનદ્વારણોપસંહારમાહ -

આભિનિબોધિયનાણે, અટ્ટાવીસઙ્ગ હવન્તિ પયડીઓ ।

અર્થઃ ગમનિકા - 'આભિનિબોધિકજ્ઞાને અઘ્ઠાવિંશતિઃ ભવન્તિ પ્રકૃત્યઃ' પ્રકૃતયો ભેદા ઇત્યનર્થાન્તર. કથમ્ ? ઇહ વ્યજ્ઞનાવગ્રહઃ ચતુર્વિધઃ, તસ્ય મનોનૈયનવર્જેન્દ્રિયસંભવાત્. અર્થાવગ્રહસ્તુ ષોઢા, તસ્ય સર્વેન્દ્રિયેષુ સંભવાત્, એવં ઈંદ્રિયાધારણા અપિ પ્રત્યેકં પડ્ભેદા એવ મનવ્યા ઇતિ, એવં સંકલિતા અઘ્ઠાવિંશતિભેદા ભવન્તિ । આહ-પ્રાગ્ અવગ્રહાદિનિરૂપણાયં 'અત્યાણં ડગ્ગહણં' ઇત્યાદાવેતાઃ પ્રકૃતયઃ પ્રદર્શિતા એવ, કિમિતિ પુનઃ પ્રદર્શયન્તે ?, ઉચ્યન્તે, તત્ર મૂત્રે સંખ્યાનિયમેન નોક્તાઃ, ઇહ તુ સંખ્યાનિયમેન પ્રતિપાદનાદવિરોધ ઇતિ । ઇદં ચ

અલ્પબહુત્વદ્વારઃ (ભાગદ્વારથી આ દ્વારનો ભેદ બતાવવા કહે છે કે) અહીં પ્રતિપદ્યમાન એન પૂર્વપ્રતિપન્નનાં અપેક્ષાએ મતિજ્ઞાનોંઓનું અલ્પબહુત્વ જણવું. તેમાં વિવક્ષિત સમયે કો પ્રતિપદ્યમાનકાનાં સદ્ભાવ હોય=મતિજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કોઈ કરી રહ્યા હોય તો તેઓ (પૂર્વપ્રતિપન્નનાં અપેક્ષાએ) સોથી ઓછા હોય છે. તેના કરતા જઘન્યપદવાળા એવા પૂર્વપામેલા છવો (અર્થાત્ પૂર્વપ્રતિપન્નની જઘન્ય સંખ્યા) અસંખ્યાતશુભ્ર છે, તેના કરતા પણ ઉત્કૃષ્ટપદવર્તી છવો (અર્થાત્ પૂર્વપ્રતિપન્નની ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા) વિશેષાધિક છે. આ પ્રમાણે ગાથાનો અવયવર્થ પૂર્ણ થયો. ॥૧૫॥

અવતરણિકા : હવે પૂર્વે વર્ણન કરાયેલા મતિના ભેદોની સંખ્યાને બતાવવા દ્વારા ઉપસંહાર કરતા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ (પૂર્વાર્થ) : આભિનિબોધિકજ્ઞાનમાં ૨૮ પ્રકૃતિઓ (ભેદો) હોય છે.

ટીકાથઃ : અહીં પ્રકૃતિઓ, ભેદો એ સમાનાર્થી શબ્દો છે. તેથી આભિનિબોધિકજ્ઞાનના ૨૮ ભેદો છે. તે આ રીતે :- વ્યજ્ઞનાવગ્રહ મન અને ચક્ષુ સિવાય શેષ ઈન્દ્રિયથી યતો હોવાથી ચાન પ્રકારે છે. અર્થાવગ્રહ છે પ્રકારે છે કારણ કે તે સર્વ ઈન્દ્રિયોથી થાય છે. એ જ પ્રમાણે ઈલા, અવાય અને ધારણા પણ છે-છ પ્રકારે હોવાથી બધા મળી ૨૮ ભેદો થાય છે.

શંકા : "અત્યાણં ડગ્ગહણં" ગાથામાં આ બધા ભેદો બતાવ્યા જ હતા તો શા માટે અહીં કરીથી બતાવ્યા ?

સમાધાન : પૂર્વે મૂળગાથામાં ચોક્કસ સંખ્યાના નિયમપૂર્વક ભેદો બતાવ્યા નહોતા, (પરંતુ ટીકામાં બતાવ્યા હતા) અહીં તે સૂત્રમાં બતાવ્યા હોવાથી કોઈ દોષ નથી. સામાન્યથી આ મતિજ્ઞાન

૫૭. ભાગદ્વારત્પાર્થવ્યજ્ઞાપનાય । ૫૮. ગાથાર્થસ્ય ઉપસંહારવાક્યસ્ય વા । ૫૯. સંક્ષિપ્તા વિવૃત્તિઃ । ૬૦. પ્રાગ્વન્ મનસ ઇન્દ્રિયતા । ૬૧. ગાથા (૩) । ૬૨. તૃતીયગાથારૂપે । ૬૩. અવગ્રહાદીનાં સંખ્યાભેદં પ્રત્યેકવિધાય ન પ્રતિપાદિતાઃ, વ્યજ્ઞનાર્થાભ્યામવગ્રહસ્ય અર્થાવગ્રહેહાવાયધારણાનાં ચ યથાવદિન્દ્રિયાદિભેદેન મૂત્રે પ્રતિપાદનાભાવાત્ । * નયનમનો ૧-૨-૪-૫ ।

મતિજ્ઞાનં ચતુર્વિધં—દ્રવ્યતઃ ક્ષેત્રતઃ કાલતો ભાવતશ્ચ, તત્ર દ્રવ્યતઃ સાર્માન્યાદેશેન મતિજ્ઞાનો મર્વદ્રવ્યાણિ ધર્માસ્તિકાયાદીનિ જાનીતે, ન વિશેષાદેશત ઇતિ, એવં ક્ષેત્રતો લોકાલોક. કાલતઃ સર્વકાલ, ભાવતસ્તુ ઔદયિકાદીન્ પદ્મ ભાવોનીતિ. સર્વભાવાનાં ચાનન્તભાગમિતિ।

ઉક્તં મતિજ્ઞાનં, ઇદાનીં અવસરપ્રાપ્તં શ્રુતજ્ઞાનં પ્રતિપિપાદયિષુગ્રહ—

સુચનાણે પયડીઓ, વિત્થરઓ આવિ વોંચ્છામિ ॥૧૬॥

5

વ્યાખ્યા—શ્રુતજ્ઞાનં પૂર્વે^૧ વ્યુત્પાદિતં તસ્મિન્, પ્રકૃતયો ભેદા અંશા ઇતિ પર્યાયાઃ, તૈઃ, 'વિસ્તરતઃ' પ્રપદ્ધેન, ચણબ્દાત્ સંક્ષેપતશ્ચ, અપિશબ્દઃ સંભાવને, અવધિપ્રકૃતીશ્ચ 'વશ્યે' અભિધાસ્યે ॥૧૬॥

ઇદાનીં તા એવ શ્રુતપ્રકૃતીઃ પ્રદર્શયન્નાહ—

પન્નેયમવ્ઝરાઈં, અવ્ઝરાસંજોગ જત્તિઆ લોએ ।

10

એવઇયા પયડીઓ, સુચનાણે હુંતિ ણાયવ્વા ॥૧૭॥

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી ચાર પ્રકારે છે. તેમાં દ્રવ્યથી વિચારીએ તો મતિજ્ઞાની ધર્માસ્તિકાયાદિ સર્વ દ્રવ્યોને જાણે છે. પણ વિશેષથી (અર્થાત્ સર્વ પર્યાયોને) જાણતો નથી. આ જ પ્રમાણે ક્ષેત્રથી લોકાલોકને, કાલથી સર્વકાલને અને ભાવથી ઔદાયિકાદિ પાંચ ભાવોને અને સર્વ ભાવોના અનન્તભાગને સામાન્યથી જાણે છે.

15

અવતરણિકા : મતિજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ કહ્યું. હવે ક્રમથી આવેલ શ્રુતજ્ઞાનનુ પ્રતિપાદન કરવાની અવશ્યાયાણા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે ⇨

ગાથાર્થ (પશ્ચાર્થ) : શ્રુતજ્ઞાનના ભેદોને વિસ્તારથી હું કહીશ.

ટીકાર્થ : શ્રુતજ્ઞાનની વ્યાખ્યા પૂર્વે કહી ગયા. હવે તેના ભેદોને વિસ્તારથી તથા (મૂળગાથાના) ચ શબ્દથી સંક્ષેપથી (કહીશ) તથા “અપિ” શબ્દ સંભાવનાના અર્થમાં છે. તે આ સંભવિત કરે છે 20
અવધિજ્ઞાનના ભેદોને હું (ગ્રંથકાર) કહીશ. ॥૧૬॥

અવતરણિકા : હવે તે જ શ્રુતજ્ઞાનના ભેદોને કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : પ્રત્યેક અક્ષરો અને લોકમાં તે અક્ષરોના જેટલા સંયોગો છે તેટલા શ્રુતજ્ઞાનના ભેદો જાણવા.

૬૪. ‘આદેસોત્તિ પગારો ઓઘાદેસેણ સવ્વદવ્વાઈં’તિ (૪૦૩) વિશેષાવશ્યકવચનાત્ દ્રવ્યસામા- 25
ન્યેન । ૬૫. ન સર્વેવિશેષૈરિત્યર્થઃ, કિયતાં પુનઃ પર્યાયાણામધિગમાત્ । ૬૬. ધર્માસ્તિકાયાદીનામાધાર
આદ્યોઽન્ય ઇતરથા । ૬૭. અતીતાનાગતર્વત્તમાનરૂપમ્ । ૬૮ ક્ષેત્રાદિષ્વપિ સામાન્યાદેશેનેત્યનુર્વત્તનીયં, ‘ભાવઓ
ણં આભિણિબોહિઅનાણી આએસેણં સવ્વે ભાવે જાણઈં’તિ શ્રીનન્દીસૂત્રગતં વાક્યમાલમ્બ્યેદમ્ । ૬૯.
મર્વભાવબોધેન સર્વજ્ઞત્વાપતિર્થાં તદ્વારણાય, ‘મતિશ્રુતયોર્નિબન્ધઃ સર્વદ્રવ્યેષ્વસર્વપર્યાયેષુ’ ઇતિ તત્ત્વાર્થે અ૦
૧ સૂત્રમ્ ૨૭ આલમ્બ્યેદં, સર્વપર્યાયાણામનન્તભાગં બુદ્ધ્યતે મતિજ્ઞાની, જ્ઞાનજ્ઞાનિનોઃ કથન્નિદમ્ભેદાદેવં 30
જ્ઞાનિદ્વારા જ્ઞાનભેદાનાં કથનં । * પૂર્વવ્યુત્પાદિતં ૧-૨-૪-૫ । + નેદમ્ ૨-૪ ।

વ્યાખ્યા—એકમેકં પ્રતિ પ્રત્યેકં, અક્ષરણ્યકારાદીનિ અનેકભેદાનિ, યથા અકારઃ સાનુનાસિકો નિરનુનાસિકશ્ચ, પુનરેકૈકન્નિધા-હ્રસ્વઃ દીર્ઘઃ પ્લુતશ્ચ, પુનરેકૈકન્નિધૈવ-ઉદાત્તઃ અનુદાત્તઃ સ્વરિતશ્ચ, इत्येवमकारः अष्टादशभेदः, इत्येवमन्येष्वपि इकारादिषु यथासंभवं भेदजालं वक्तव्यमिति । तथा अक्षराणां संयोगा^१ अक्षरसंयोगाः संयोगाश्च द्वयादयः यावन्तो लोके यथा १ घटंपट^२ इति^३ व्याघ्रहस्ती^४ इत्येवमादयः एते चानन्ता इति, तत्रापि एकैकः अनन्तपर्यायः स्वपरपर्यायापेक्षया इति । आह-संख्येयानां अकारादीनां कथं पुनरनन्ताः संयोगा इति, अत्रोच्यते, अभिधेयस्य पुद्गलास्तिकायादेरनन्तत्वात् भिन्नत्व^५च्च, अभिधेयभेदे च अभिधानभेदसिद्ध्या अनन्तसंयोगसिद्धिरिति, अभिधेयभेदानन्त्यं च यथा—परमाणुः, द्विप्रदेशिको,

- ટીકાર્થ : દરેકે દરેક અકારાદિ અક્ષરો એ શ્રુતજ્ઞાનના ભેદ તરીકે જાણવા. આ દરેક અક્ષરો 10 પોતાના પ્રભેદથી યુક્ત હોવા, જેમકે અકારના બે ભેદો છે (૧) સાનુનાસિક (૨) નિરનુનાસિક. તે દરેક ત્રણ પ્રકારે ૧. હ્રસ્વ ૨. દીર્ઘ ૩. પ્લુત. તે દરેક પાછા ત્રણ પ્રકારે ૧. ઉદાત્ત ૨. અનુદાત્ત ૩. સ્વરિત. આમ અકાર અઠાર ભેદોવાળો અક્ષર છે. આ જ પ્રમાણે ઈકારાદિ બીજા પ્રત્યેક અક્ષરોમાં યથાસંભવ (લુગર્ણમાં પ્લુતનો અભાવ, સન્યક્ષરોમાં હ્રસ્વનો અભાવ અને વ્યજનોમાં હ્રસ્વાદિનો અભાવ હોવાથી યથાસંભવ) જાણવું. આ બધા શ્રુતજ્ઞાનના ભેદ જાણવા. તથા તે અક્ષરોના બે વધેર 15 જેટલા સંયોગો લોકમાં થાય તે સર્વે શ્રુતજ્ઞાનના ભેદ જાણવા. જેમ કે, ઘટ, પટ, વાઘ, હાથા વગેરે. આ ભેદો અનંતા છે. તે દરેક ભેદો પાછા સ્વપરપર્યાયો વડે અનંતપર્યાયવાળા હોય છે.

શંકા : અક્ષરો તો સંખ્યાતા છે તો તેના સંયોગો અનંતા કેવી રીતે થાય ?

- સમાધાન : અભિધેય એવા પુદ્ગલાસ્તિકાયાદિ અનંત છે અને તે પરસ્પર ભિન્ન છે. તેથી અનંત એવા અભિધેયોનો (તે તે નામથી બોલવા યોગ્ય પદાર્થોનો) પરસ્પર ભેદ હોવાથી અભિધાનના પણ 20 અનંતભેદો સિદ્ધ થવાથી (જો અભિધેયભેદે અભિધાનનો ભેદ ન માનો તો સર્વ અભિધેયો એક થવાનો આવૃત્તિ આવે, વળી એક જ નામથી જુદા જુદા અભિધેયોના સ્વરૂપનું વર્ણન પણ કરી રીતે કરી શકાય ? તેથી અભિધેયભેદે અભિધાનભેદ સિદ્ધ થાય છે. અને અભિધેય અનંત હોવાથી અભિધાનના પણ અનંતભેદો થવાથી) અનંતસંયોગસિદ્ધ થાય છે. અનંત અભિધેય આ પ્રમાણે જાણવા : પરમાણુ, દ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધ, ત્રિપ્રદેશિકસ્કન્ધ એમ છેલ્લે અનંતપ્રદેશિકસ્કન્ધો છે. આ દરેક અભિધેયમાં અનેક

- 25 ૭૦. મલવગિરીયાયાં વૃત્તૌ 'ઘટઃ પટ' इत्यादि व्याघ्रः स्त्रीत्येवमादि' इति, अत्राद्य उदाहरणे स्वरान्तरितः संयोगः द्वितीयस्मिन्स्तु स्वरान्तरित इति दृष्टान्तद्वयं । ७१. 'जे लभइ केवलो से सवणसहिओ व पज्जवेऽयारो । ते तस्स सपज्जाया, सेसा परपज्जवा सव्वे ॥४७८॥ चाय-सपज्जायविसेसणाइणा तस्स जमुवउज्जंति । सधणमिवासंबद्धं, भवन्ति तो पज्जवा तस्स ॥४८०॥ इति (विशेषावश्यकवचनात्) । ७२. द्विपञ्चाशतः । ७३. पदार्थशब्देन जगत्त्रयाभिधानवदभिन्नत्वे संयोगवहुत्वाभावादाह । ७४. अन्यथा 30 अभिधेयस्वरूपाख्यानानुपपत्तेः, अनेकार्थस्थले सांकेतिकस्थलेऽपि च न न भिन्नान्यभिधानानि । † अक्षरसंयोगा अ० १ । * घटः घटः १-२-४-५ । ★ इत्यादि २-४ । ‡ व्याघ्रो १ । § व्याघ्र स्त्री ४ । ¶ विभिन्नत्वात् २-४-५ ।

યાવદ્ અનન્તપ્રદેશિકા ઇત્યાદિ, તથૈકંત્રાપિ ચ અનેકાભિધાનપ્રવૃત્તેઃ અભિધેયધર્મભેદા યથા—
પરમાણુઃ, નિર્ગુણો, નિષ્પ્રદેશઃ, નિર્ભેદઃ, નિરવયવ ઇત્યાદિ, ન ચૈતે સર્વથૈકાભિધેયવાચકા
ધ્વનય ઇતિ, સર્વશબ્દાનાં ભિન્નપ્રવૃત્તિનિમિત્તત્વાત્, ઇત્યેવં સર્વદ્રવ્યપર્યાયેષુ આયોજનીયમિતિ,
તથા ચ સૂત્રેऽપ્યુક્ત—“અણંતા ગમા અણંતા યજ્જવા” અમુમેવાર્થં ચેતસ્યારોપ્યાહ—‘‘એતાવત્યઃ’’
ઇત્યર્થમિમાણાઃ પ્રવૃત્તિનિમિત્તત્વાત્ ઇત્યેવં સર્વપ્રકૃતયઃ શ્રુતજ્ઞાને ભવન્તિ જ્ઞાતવ્યા ઇતિ માથાર્થઃ 5
॥૧૭॥ ઇદાનીં સામાન્યતયોપદર્શિતાનાં અનન્તાનાં શ્રુતજ્ઞાનપ્રકૃતીનાં યથાવદ્ભેદેન પ્રતિપાદનસામર્થ્ય
આત્મનઃ સ્વલુ અપશ્યન્નાહ—

ક્ત્તો મે વણેઽં, સત્તી સુયણાણસલ્લપયડીઓ ? ।

ચડસવિહનિક્ષેવં, સુયનાણે આવિ વોચ્છામિ ॥૧૮॥

નામોની પ્રવૃત્તિ થતી હોવાથી અભિધેયના ધર્મોમાં પણ ભેદ પડે છે. જેમકે પરમાણુને પરમાણુ તરીકે, 10
નિર્ગુણ તરીકે, નિષ્પ્રદેશ તરીકે, નિર્ભેદ તરીકે, નિરવયવ તરીકે કહેવાય છે.

(શંકા : એક જ અભિધેયના વાયક હોવાથી બધા નામો પણ એક જ કહેવાય, એવું નહીં ?)

સમાધાન : ના, આ બધા શબ્દો સર્વથા એક એવા અભિધેયના જ વાયક છે એવું નથી કારણ
કે દરેક નામોની તે તે વસ્તુમાં જે પ્રવૃત્તિ થાય છે તે પ્રવૃત્તિનું કારણ જુદું જુદું હોય છે. (જેમ કે
પ્રભુવીર પરાક્રમી હતા એટલે “વીર” એ પ્રમાણે નામ પાડ્યું તથા વીરપ્રભુના ગર્ભમાં આવવાથી 15
સમુદ્ધિ વગેરે વધતું ગયું એટલે વર્ધમાન પાડવામાં આવ્યું. આમ, વીરપ્રભુ રૂપ એક અભિધેયમાં
વીરતા, વર્ધમાનતા વગેરે વીર, વર્ધમાન વગેરે શબ્દો (નામો)ની પ્રવૃત્તિનું કારણ છે. આમ,
પ્રવૃત્તિનું કારણ જુદું જુદું હોવાથી એક જ અભિધેયના વાયક એવા નામો પરસ્પર જુદા જુદા હોય
છે. તેથી આર સંયોગો અનંત થાય એમાં કોઈ વિરોધ નથી.) આ પ્રમાણે સર્વ દ્રવ્યો અને પર્યાયોમાં
જાણવું. સૂત્રમાં પણ કહેલ છે કે, (દરેક સૂત્રો) અનંતા ગમો અને અનંતા પર્યાયોવાળા હોય છે 20
(નંદીસૂત્ર. ૪૬ — અર્થાત્ દરેક સૂત્ર અનંત અર્થોવાળું છે તથા તે દરેક સૂત્રના અક્ષરાર્થવિષયક સ્વ—
પર ભેદથી ભિન્ન એવા પર્યાયો પણ અનંતા હોય છે. વિશેષાર્થોએ નંદીસૂત્ર જોવું.) આમ, અનંતા
અક્ષરસંયોગો હોવાથી મૂલકારે સૂત્રમાં જાણાવ્યું છે કે પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત જુદું જુદું હોવાથી આટલી
(અનંતી) સંખ્યાવાળા શ્રુતજ્ઞાનના ભેદો હોય છે ॥૧૭॥

અવતરણિકા : હવે સામાન્યથી બતાવેલ શ્રુતજ્ઞાનના અનંતભેદોને યથાવદ્ભેદથી (જે રીતે જે 25
ભેદો છે તે રીતે અર્થાત્ દરેકે દરેક ભેદોને) બતાવવામાં આત્માનું સામર્થ્ય નહીં જોતા એવા
ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે ⇨

માથાર્થ : શ્રુતજ્ઞાનના સર્વ ભેદોનું વર્ણન કરવામાં મારી શક્તિ ક્યાં છે ? (અર્થાત્ નથી) તેથી
શ્રુતજ્ઞાનના ૧૪ પ્રકારના નિક્ષેપાઓને હું કહીશ.

૭૫. વિશિષ્ટૈકશબ્દેનાનેકાભિધેયાભિધાનવિચારમાશ્રિત્ય, એકસ્મિન્નપિ વા વાચ્યેઽનન્તાભિધાનાભ્યુપ- 30
ગમનાયૈકત્રેત્યાદિ । ૭૬. સૂક્ષ્મત્વસૂક્ષ્માયોગિત્વાપરપરમાણુસંયોગહીનત્વાવિનાશિત્વાવયવાનાગૃહ્યત્વાદિના
પ્રવૃત્તિઃ શબ્દાનામેષામત્ર । ૭૭. ઇહ ગમા અર્થગમા ગૃહ્યન્તે, અર્થગમા નામાર્થપરિચ્છેદાસ્તે ચાનન્તાઃ ઇતિ
નન્દીવૃત્તૌ । + ધર્મભેદો ૧-૨-૩-૪ ।

વ્યાખ્યા—કુતો ?, નૈવ પ્રતિપાદયિતુ, 'મે' મમ 'વર્ણયિતું' પ્રતિપાદયિતું 'શક્તિ:' સામર્થ્ય, કા: ?, પ્રકૃતી:, તત્ર પ્રકૃતયો ભેદા:, સર્વાશ્ચ તા: પ્રકૃતયશ્ચ સર્વપ્રકૃતય:, શ્રુતજ્ઞાનસ્ય સર્વપ્રકૃતય: શ્રુતજ્ઞાનસર્વપ્રકૃતય ઇતિ સમાસ:, તા: કુતો મે વર્ણયિતું શક્તિ: ?, કથં ન શક્તિ: ?, ઇહ યે શ્રુતગ્રન્થાનુસારિણો મતિવિશેષાસ્તેઽપિ શ્રુતમિતિ પ્રતિપાદિતા:, ઉક્તં
 ૫ ચ—“^{૧૧}તેઽવિચ મર્દવિસેસે, સુચણાળબ્ધંતરે જાણ” તાંશ્ચોત્કૃષ્ટતઃ શ્રુતધરોઽપિ અભિલાષ્યાનપિ સર્વાન્ ન ભાષતે, તેષામનન્તત્વાત્ આયુષઃ પરિમિતત્વાત્ વાચઃ ક્રમવૃત્તિત્વાચ્ચેતિ, અતોઽશક્તિ:, તતઃ 'ચતુર્દશવિધનિક્ષેપે' નિક્ષેપણં નિક્ષેપો નામાદિવિન્યાસ:, ચતુર્દશવિધશ્રાસાં નિક્ષેપશ્ચેતિ વિગ્રહસ્તં 'શ્રુતજ્ઞાને' શ્રુતજ્ઞાનવિષયં, ચશબ્દાત્ શ્રુતાજ્ઞાનવિષયં ચ, અપિશબ્દાત્ ઉભયવિષયં ચ,

ટીકાચઃ : પ્રતિપાદન કરવાની મારી શક્તિ ક્યાં છે ? શું પ્રતિપાદન કરવાની શક્તિ નથી ?
 10 તે કહે છે—પ્રકૃતિઓ: અહીં પ્રકૃતિઓ, ભેદો એ સમાનાર્થી શબ્દો છે. સર્વ એવી તે પ્રકૃતિઓ તે સર્વપ્રકૃતિઓ, શ્રુતજ્ઞાનની સર્વપ્રકૃતિઓ તે શ્રુતજ્ઞાનસર્વપ્રકૃતિઓ, એ પ્રમાણે સમાસ જાણવો. (અહીં અન્યથા આ પ્રમાણે કરવો કે) શ્રુતજ્ઞાનના સર્વભેદોનું પ્રતિપાદન કરવા માટે મારી શક્તિ ક્યાં છે ? અર્થાત્ નથી જ. તે શું માટે નથી ? તેનો ઉત્તર આપતા કહે છે કે “અહીં શ્રુતગ્રંથને અનુસારે એ બુદ્ધિ થાય છે તે પણ શ્રુતજ્ઞાન તરીકે કહેલી છે. કહ્યું છે — “તે બુદ્ધિઓ પણ શ્રુતજ્ઞાન તરીકે
 15 કહેલી છે.” ઉત્કૃષ્ટથી શ્રુતને ધારણ કરનાર એવા શ્રુતધરો પણ તે બુદ્ધિવિશેષોને અને સર્વ એવા અભિલાષ્ય (બોલી શકાય) એવા પણ પદાર્થોને બોલી શક્તા નથી કારણ કે તે અભિલાષ્ય પદાર્થો અનંતા છે અને આયુષ્ય પરિમિત છે. તથા વચનની પ્રવૃત્તિ ક્રમથી થાય છે અર્થાત્ શબ્દો ક્રમશઃ નીકળે છે તેથી સંપૂર્ણ આયુષ્યમાં નિરંતર બોલવાનું રાખે તો પણ તે પદાર્થો અનંતા હોવાથી બધા બોલાય નહીં. માટે જો આવા શ્રુતધરો પણ બોલી શક્તા ન હોય તો મારી શક્તિ ક્યાંથી હોય ?
 20 આવી ઘટકારનો આશય છે.

આમ સંપૂર્ણ ભેદોને કહેવાની શક્તિ ન હોવાથી શ્રુતજ્ઞાનનો તથા મૂલશાયાના “ચ” શબ્દથી શ્રુતઅજ્ઞાનનો અને ‘અપિ’ શબ્દથી ઉભયનો ચૌદ પ્રકારનો નામાદિ નિક્ષેપ કહીશ. તેમાં શ્રુતજ્ઞાન એટલે સમ્યક્શ્રુત, શ્રુત—અજ્ઞાન તરીકે અસંજીશ્રુત તથા મિથ્યાશ્રુત અને ઉભયશ્રુત તરીકે ઈર્શનવિશેષના પરિગ્રહથી અક્ષર—અનક્ષરશ્રુત જાણવું. આ ત્રણે શ્રુતના નિક્ષેપને કહીશ (આશય
 25 એ છે કે — અક્ષરઅનક્ષરશ્રુત... આ બન્નેમાંથી કોઈ શ્રુત માત્ર જ્ઞાનરૂપ જ હોય, અજ્ઞાનરૂપ ન જ હોય એવું નથી. એમ સંજી:અસંજીશ્રુતમાંથી પણ કોઈ જ્ઞાન રૂપ જ હોય એવું નથી એટલે કે અજ્ઞાનરૂપ પણ હોઈ શકે છે. જ્યારે સમ્યક્શ્રુત એ માત્ર જ્ઞાનરૂપ જ હોવાથી શ્રુતજ્ઞાન તરીકે સમ્યક્શ્રુત જણાવેલ છે.

એમ અજ્ઞાન માટે પણ અક્ષરઅનક્ષરનો નિયમ નથી... સંજીનો પણ નિયમ નથી. અર્થાત્
 30 સંજીનું શ્રુતજ્ઞાન કે અજ્ઞાનરૂપ હોઈ શકે છે. જ્યારે અસંજીનું શ્રુત કે મિથ્યાશ્રુત અજ્ઞાનરૂપ જ હોય.

૭૮. તાનપિ ચ મતિવિશેષાન્ શ્રુતજ્ઞાનાભ્યન્તરે જાનોહિ (વિશેષાવશ્યકે ૧૪૩) । + નાસ્તીદં
 ૧-૨-૪-૫ ।

તત્ર શ્રુતજ્ઞાને સમ્યક્શ્રુતે, શ્રુતાજ્ઞાને અસંજ્ઞિમિથ્યાશ્રુતે, ઉભયશ્રુતે દર્શનવિશેષપરિગ્રહાત્
અક્ષરનક્ષરશ્રુતે ઇતિ, 'વક્ષ્યે' અભિધાસ્યે ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૮॥

સામ્પ્રત્ ચતુર્દશવિધશ્રુતનિક્ષેપસ્વરૂપોપદર્શનાયોહ —

અક્ષર સણ્ણી સમ્મં, સાઈયં ખલુ સપજ્જવસિઅં ચ ।

ગમિયં અંગપવિટ્ટું સત્તવિ એ સપડિવક્ષા ॥૧૯॥

5

વ્યાખ્યા-તત્ર 'અક્ષરશ્રુતદ્વારં' ઇહ 'સૂચનાત્સૂત્રં' ઇતિકૃત્વા સર્વદ્વારેષુ શ્રુતશબ્દો દ્રષ્ટવ્ય ઇતિ।
તત્ર અક્ષરમિતિ, કિમુક્તં ભવતિ ?- 'ક્ષર સંચલને' ન ક્ષરતીત્યક્ષરં, તત્ત્વ જ્ઞાનં ચેતનેત્યર્થઃ, ન
યસ્માદિદમનુપયોગેઽપિ પ્રચ્ચવત ઇતિ ભાવાર્થઃ, ઇત્યંભૂતભાવાક્ષરકારણત્વાદ્ અકારાદિકમ-

તેથી અજ્ઞાનશ્રુત તરીકે અસંજ્ઞીશ્રુત અને મિથ્યાશ્રુત બંને જણાવ્યા છે. અહીં બંનેનો સમાહારકત્વ કરી
અખનમાં એ.વ.માં નિર્દેશ કરેલ છે. હવે ઉભયશ્રુત અંગે... આમ તો જ્ઞાન/અજ્ઞાન ઉભયરૂપ હોય 10
એવું તો ૧૮માંથી ૧ પણ શ્રુત સંભવતું નથી, કારણ કે ઉપયોગાત્મક ભાવશ્રુતની અહીં વાત છે.
કોઈપણ જીવને કોઈપણ કાળે એવું જ્ઞાન થતું જ નથી, જે એક કાળે જ્ઞાન/અજ્ઞાન ઉભયરૂપ હોય.
તેથી 'દર્શનવિશેષના પરિગ્રહથી' શબ્દ જણાવેલ છે. અહીં દર્શન = અભિપ્રાય.

એક માણસ 'મારે પાણી પીવું છે' એવા હાથથી ઈશારો પણ કરે છે અને તે માટે શબ્દો પણ
ખોલે છે. તેથી નોકરને જે શ્રુત થશે તે અક્ષર-અનક્ષર ઉભયશ્રુત કહી શકાય. આ એક જ 15
ઉપયોગાત્મક જ્ઞાન છે. માટે ઉભયશ્રુત તરીકે અક્ષર-અનક્ષરશ્રુત જણાવ્યું. અહીં પૂર્વની જેમ
સમાહારકત્વ કરી સપ્તમી એ.વ. જણાવું. આ સિવાય કોઈ શ્રુત ઉભયરૂપે સંભવે નહીં. તેથી અન્ય
શ્રુતનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી. આમ, પરસ્પર વિરોધી ભાસતું હોય એવું સંભવિત કોઈપણ જોડું ઉભય
તરીકે લેવાના અભિપ્રાય વિશેષથી આ વાત છે એમ જણાવવા 'દર્શનવિશેષપરિગ્રહથી' જણાવ્યું
હાય છે. તત્ત્વ કેવલી જાણે.) ॥૧૮॥

20

અવતરણિકા : હવે ચૌદ પ્રકારના શ્રુતજ્ઞાનના નિક્ષેપનું સ્વરૂપ બતાવતા કહે છે કે ⇨

ગાથાર્થ : અક્ષર, સંજ્ઞી, સમ્યક્, સાદિ, સાંત, ગમિક અને અંગપ્રવિષ્ટ આ સાતે ભેદો
પ્રતિપક્ષ — સહિત જાણવા.

ટીકાર્થ : સૂત્ર હંમેશા સુચન કરતું હોવાથી દરેક પદ સાથે શ્રુત શબ્દ જોડવો. જેથી અક્ષરશ્રુત,
સંજ્ઞીશ્રુત વગેરે અર્થ થશે. તેમાં અક્ષર એટલે શું ? તેનો ઉત્તર આપે છે "ક્ષર" વાતુ ઉપરથી અક્ષર 25
શબ્દ બન્યો છે. આ વાતુ 'ખરવું' એવા અર્થમાં છે. જે ખરે નહીં તે અક્ષર અર્થાત્ જ્ઞાન, અહીં અક્ષર
તરીકે જ્ઞાન લેવાનું કારણ એ છે કે, વ્યક્તિનો અનુપયોગ હોય તો પણ જ્ઞાન નાશ પામતું નથી. આવા

૭૯. અસંજ્ઞિનાં વક્ષ્યમાણત્વેઽપિ નિયમાભાવાત્સંજ્ઞિનાં સમ્યક્શ્રુતસ્ય ન તદગ્રહણં । ૮૦. એકસ્ય
પરસ્પરવિરુદ્ધધર્માશ્રયત્વાભાવાદાહ-દર્શનિત્યાદિ, દર્શનશબ્દશ્ચાત્ર શ્રદ્ધાનાર્થઃ । ૮૧. નામસ્થાપના-
દ્રવ્યોણામાનાદરઃ અપ્રધાનત્વાદિનાઽગ્રે વક્ષ્યમાણત્વાદ્વા, શ્રુતસ્કન્ધે ભાવશ્ચતે યે ભેદાશ્ચતુર્દશ તદપેક્ષયા 30
ચાત્ર ચતુર્દશવિધનિક્ષેપેતિ, અધિકારાવતરણિકેપેતિ ચ સ્વરૂપેતિ, અક્ષરસંજ્ઞ્યાદિદ્વારણાં ચ નાત એવ પૃથક
મૂત્રાણિ । * ચતુર્દશનિક્ષેપ૦ ૨ ।

પ્યક્ષરમભિધીયતે, અથવા અર્થાન્ ક્ષરતિ ન ચ ક્ષીયતે इत्यક્ષરં, તત્ત્વ સમાસતસ્ત્રિવિધં, તદ્વથા-
સંજ્ઞાક્ષરં વ્યજ્ઞનાક્ષરં લઙ્ઘ્યક્ષરં चेति, સંજ્ઞાક્ષરં તત્ર અક્ષરાકારવિશેષઃ, યથા ઘટિકાસંસ્થાનો
ધકારઃ, કુરુષ્ટિકાસંસ્થાનશ્ચકાર इत्यादि, તત્ત્વ બ્રાહ્મ્યાદિલિપીવિધાનાદનેકવિધં । તથા
વ્યજ્ઞનાક્ષરં, વ્યજ્યતેઽનેનાર્થઃ પ્રદીપેનેવ ઘટ इति વ્યજ્ઞનં, વ્યજ્ઞનં ચ તદક્ષરં चेति વ્યજ્ઞનાક્ષરં,
5 તત્ત્વેહ સર્વમેવ ભાષ્યમાણં અકારાદિ હકારાન્તં, અર્થાભિવ્યજ્ઞકત્વાચ્છબ્દસ્ય, તથા યોઽક્ષરોપલમ્ભઃ
તત્ લઙ્ઘ્યક્ષરં, તત્ત્વ જ્ઞાનં ઇન્દ્રિયમનોનિમિત્તં શ્રુતગ્રન્થાનુસારિ તદાવરણક્ષયોપશમો વા । અત્ર
ચ સંજ્ઞાક્ષરં વ્યજ્ઞનાક્ષરં ચ દ્રવ્યાક્ષરમુક્તં, શ્રુતજ્ઞાનાખ્યભાવાક્ષરકારણત્વાત્, લઙ્ઘ્યક્ષરં તુ ભાવાક્ષરં,
વિજ્ઞાનાત્મકત્વાદિતિ । તત્ર અક્ષરશ્રુતમિતિ અક્ષરાત્મકં શ્રુતં અક્ષરશ્રુતં, દ્રવ્યાક્ષરણ્યધિકૃત્ય,
અથવા અક્ષરં ચ તત્ શ્રુતં ચ અક્ષરશ્રુતં, ભાવાક્ષરમઙ્ગીકૃત્ય ॥૧૧॥

10 ઉત્તમક્ષરશ્રુતં, ઇદાનીમનક્ષરશ્રુતસ્વરૂપાભિધિત્સવાહ—

ऊससिअं नीससिअं, निच्छूढं खासिअं च छीअं च ।

णीसिधियैमणुसारं, अणक्खरं छेलियाईअं ॥૨૦॥

પ્રકારના જ્ઞાનરૂપ ભાવાક્ષરનું કારણ બનતા હોવાથી અકારોદિ પણ અક્ષર તરીકે કહેવાય છે. અથવા
જે અર્થોને ખરે છે અર્થાત્ પદાર્થોને જણાવે છે પણ પોતે કય પામતો નથી તે અક્ષર છે, તે સંક્ષેપથી
15 ત્રણ પ્રકારના છે ૧. સંજ્ઞાક્ષર ૨. વ્યંજનાક્ષર ૩. લઙ્ઘ્યક્ષર.

તેમા સંજ્ઞાક્ષર એટલે અક્ષરોના આકારવિશેષ જેમકે ઘટિકાના આકારવાળો પકાર, કુરુષ્ટિકા
(?) ના આકારવાળો ચકાર. (અહીં કહેવાનો આશય એ છે કે એક જ અક્ષર જુદી જુદી લિપિમાં
જુદા જુદા આકારે હોય છે. આ જુદા જુદા આકારો જ સંજ્ઞાક્ષર કહેવાય છે.) આવા સંજ્ઞાક્ષરો બ્રાહ્મી
લિપિ વગેરે જુદી જુદી લિપિની અપેક્ષાએ અનેક પ્રકારના હોય છે. તથા જેમ દીપક ઘટને પ્રગટ કરે
20 છે તેમ જેના વડે પદાર્થો જણાય છે તે વ્યંજન કહેવાય છે. વ્યંજનાત્મક જે અક્ષરો તે વ્યંજનાક્ષર,
એટલે કે અકારથી લઈ હકાર સુધીના બોલાતાં અક્ષરો વ્યંજનાક્ષરો કહેવાય છે કારણ કે આ અક્ષરો
દ્વારા અર્થનો બોધ થાય છે.

તથા જે અક્ષરોનો બોધ તે લઙ્ઘિ—અક્ષર છે. લઙ્ઘિ—અક્ષર તરીકે શ્રુતગ્રન્થાનુસારી ઈન્દ્રિયમનનાં
નિમિત્તે થનારું જ્ઞાન અથવા તેના આવરણભૂત કર્મોનો ક્ષયોપશમ. અહીં સંજ્ઞાક્ષર અને વ્યંજનાક્ષર
25 શ્રુતજ્ઞાનરૂપ ભાવાક્ષરનું કારણ હોવાથી દ્રવ્યાક્ષર જાણવા. તથા લઙ્ઘિ—અક્ષર એ જ્ઞાનાત્મક હોવાથી
ભાવાક્ષરરૂપ છે. હવે પ્રથમ શ્રુતજ્ઞાનનો ભેદ બતાવે છે કે અક્ષરરૂપ જે શ્રુત તે અક્ષરશ્રુત આ વ્યાખ્યા
દ્રવ્યાક્ષરો અર્થાત્ સંજ્ઞાક્ષર અને વ્યંજનાક્ષરોની અપેક્ષાએ જાણવી. પરંતુ જે કય ન પામે તે અક્ષર
આવો અર્થ કરતા હોય તો અક્ષર એવું જે શ્રુત તે અક્ષરશ્રુત અર્થાત્ ભાવાક્ષર = જ્ઞાન. ॥૧૮॥

અવતરણિકા : અક્ષરશ્રુત કહ્યું. હવે અનક્ષરશ્રુતનું સ્વરૂપ બતાવે છે :

30 ગાથાર્થ : ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ, થૂંકવું, ખાંસી ખાવી, છીંક ખાવી, સુંઘવું, અનુસ્વાર તથા
ચોરાદિસંજ્ઞા વિગેરે અનક્ષરશ્રુત છે.

વ્યાખ્યા—ઉચ્છ્વસનં ઉચ્છ્વસિતં, ભાવે નિષ્ણપ્રત્યયઃ, તથા નિઃશ્વસનં નિઃશ્વસિતં, નિષ્ઠીવનં નિષ્ઠયૂતં, કાશનં કાશિતં, ચશબ્દઃ સમુચ્ચયાર્થઃ, ક્ષવણં ક્ષુતં, ચશબ્દઃ સમુચ્ચયાર્થ એવ, અસ્ય ચ વ્યવહિતઃ સંબન્ધઃ, કથમ્ ? સેષ્ટિતં ચાનક્ષરશ્રુતમિતિ વક્ષ્યામઃ, નિઃસિદ્ધનં નિઃસિદ્ધિતં, અનુસ્વારવદનુસ્વારં, અક્ષરમપિ યદનુસ્વારવદુચ્ચાર્યતે હુક્કારકરણાદિવત્ તત્ 'અનક્ષરમિતિ' એતદુચ્છ્વસિતાદિ અનક્ષરશ્રુતમિતિ, સેષ્ટનં સેષ્ટિતં તત્સેષ્ટિતં ચ અનક્ષરશ્રુતમિતિ । 5
 ઇહ ચોચ્છ્વસિતાદિ દ્રવ્યશ્રુતમાત્રં, ધ્વનિમાત્રત્વાત્, અર્થવા શ્રુતવિજ્ઞાનોપયુક્તસ્ય જન્તોઃ સર્વ એવ વ્યાપારઃ શ્રુતં, તસ્ય તદ્ભાવેન પરિણતત્વાત્ । આહ—યદ્યેવં કિમિત્યુપયુક્તસ્ય ચેષ્ટાપિ શ્રુતં નોચ્યતે, ? યેનોચ્છ્વસિતાદ્યેવોચ્યતે ઇતિ, અત્રોચ્યતે, સ્ઠૂઘાં, અર્થવા શ્રૂયત ઇતિ શ્રુતં, અન્વર્થસંજ્ઞામધિકૃત્ય ઉચ્છ્વસિતાદ્યેવ શ્રુતમુચ્યતે, ન ચેષ્ટા, તદ્ભાવાદિતિ, અનુસ્વારાદયંસ્તુ અર્થગમકત્વાદેવ શ્રુતમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૦॥ ઉક્તમનક્ષરશ્રુતદ્વારં, 10

ટીકાર્થઃ 'ઉચ્છ્વસન એ ઉચ્છ્વસિત, અહીં ભાવ અર્થમાં = સ્વાર્થમાં નિષ્ઠા = ત (ફત) પ્રત્યય લાગેલ છે. (આ રીતે આગળ પણ સમજી લેવું) તથા નિઃશ્વાસ, થુકવું, ખાંસી ખાવી, મૂળગાથામાં "ચ" શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં = દરેક પદોને ભેગા કરવાનાં અર્થમાં છે. છીંક ખાવી, હવે પછીનો "ચ" શબ્દ પણ સમુચ્ચયમાં જ છે અને તેનો વ્યવહિત = અન્ય સ્થાને સંબંધ કરવાનો છે. તે કઈ રીતે ? 'છેલિયાઙઅં' પદ પછી "ચ" શબ્દ જોડવો. એ આગળ બતાવીશું. સૂંઘવું, અનુસ્વારની જેમ અનુસ્વાર અર્થાત્ જે અક્ષર પણ અનુસ્વારની જેમ ઉચ્ચારાય તે અક્ષર અનુસાર કહેવાય છે. જેમકે, હુકારાદિનું કરવું, આમ આ ઉચ્છ્વસિત વિગેરે અનક્ષરશ્રુત જાણવા. અને [પૂર્વે જણાવેલ વ્યવહિત સંબંધવાળો ચ શબ્દ અહીં જોડ્યો] ચોરાદિની સંજ્ઞા વિગેરે [વિગેરે શબ્દથી ચપટી વગાડવી, સીત્કાર વિગેરે લેવા. ઇતિ લીપિકાયાં] અનક્ષરશ્રુત છે. અહીં આ ઉચ્છ્વાસાદિ વ્યનિરૂપ હોવાથી દ્રવ્યશ્રુતમાત્ર જાણવા અથવા શ્રુતજ્ઞાનમાં ઉપયુક્ત એવા જીવનો સર્વવ્યાપાર 20 શ્રુત તરીકે જાણવો કારણ કે તે વ્યાપાર શ્રુતરૂપે પરિણત થયેલો છે.

શંકા : જો આ રીતે જ્ઞાનમાં ઉપયુક્ત જીવનો સર્વવ્યાપાર શ્રુત કહેવાનો હોય તો તે જીવની ચેષ્ટા પણ શ્રુત કેમ ન કહેવાય, માત્ર ઉચ્છ્વાસાદિને જ શ્રુત કેમ કહેવાય ?

સમાધાન : અહીં ઉચ્છ્વાસાદિને જે શ્રુત તરીકે કહ્યું છે તે રૂઢિથી જાણવું અથવા જે સંભળાય તે શ્રુત, આવા પ્રકારની અન્વર્થ વ્યાખ્યાને આશ્રયી ઉચ્છ્વાસાદિ, સંભળાતા હોવાથી જ શ્રુત કહ્યા છે પણ ચેષ્ટાને નહીં, કારણ કે ચેષ્ટા સંભળાતી નથી. તથા અનુસ્વારાદિ તો અર્થને જણાવનારા હોવાથી એ તો શ્રુત તરીકે સ્પષ્ટ જ છે. અનક્ષરશ્રુત કહેવાય ગયું. ॥૨૦॥ 25

૮૩. ઘટપટાદિવદ્વાચ્યવાચકભાવતયા ન પરિણામીતિ માત્રગ્રહણં । ૮૪. સૂચકત્વાત્ । ૮૫. કર-ચરણાદિક્રિયાયા અપિ વિવક્ષિતાર્થસૂચકત્વાદાહ । ૮૬. શ્રુતોપયુક્તસ્ય । ૮૭. શ્રવણવ્યવહારરૂપયા શાસ્ત્રજલોક-પ્રસિદ્ધયા । ૮૮. રૂઢી વિશેષાગ્રહે આહ-અથવેત્યાદિ । ૮૯. નિર્થકાર્થશૂન્યનિરાસેન । ૯૦. શ્રવણ-લક્ષણાન્વર્થસ્યાભાવાત્ । ૯૧. આદિના સેષ્ટિતત્સીત્કારાદ્યાઃ, ઉચ્છ્વસિતાદીનામવ્યક્તત્વાદ્ અનક્ષરત્વ-મનુસ્વારાદીનાં વર્ણાવિયવત્વાદ્વિશેષદર્શનાય ચેદમ્ । + ૨-૩-૪ નિઃસિદ્ધનં ૨-૪ । † અક્ષરમપિ શ્રુતજ્ઞાનો ૦ । 30

ઇદાની 'સંજ્ઞિદ્વાર' તર સંજ્ઞીતિ કઃ શબ્દાર્થઃ ? , સંજ્ઞાનં સંજ્ઞા, સંજ્ઞાઽસ્ત્યાસ્તીતિ સંજ્ઞી, સ ચ ત્રિવિધઃ—દીર્ઘકાલિકહેતુવાદદૃષ્ટિવાદોપદેશાદ, યથા નચ્ચધ્યયને તથૈવ દ્રષ્ટવ્યઃ, તતશ્ચ સંજ્ઞિનઃ શ્રુતં સંજ્ઞિશ્રુતં, તથા અસંજ્ઞિનઃ શ્રુતં અસંજ્ઞિશ્રુતમિતિ । તથા 'સમ્યક્શ્રુતં' અઙ્ગાનઙ્ગપ્રવિષ્ટં આચારાવશ્યકાદિ । તથા 'મિથ્યાશ્રુતં' પુરાણરામાયણભારતાદિ, સર્વમેવં વા દર્શનપરિગ્રહવિશેષાત્
5 સમ્યક્શ્રુતમિતરદ્વા ઇતિ । તથા 'સાદ્યમનાદ્યં સપર્યવસિતમપર્યવસિતં ચ' ન્યાનુસારતોઽવસેયં, તત્ર દ્રવ્યાસ્તિકનયાદેશાદ અનાદ્યપર્યવસિતં ચ, નિત્યવાત્, અસ્તિકાયવત્ । પર્યાયાસ્તિકનયાદેશાત્ સાદિ સપર્યવસિતં ચ, અનિત્યત્વાત્, નારકાદિપર્યાયવત્ । અથવા દ્રવ્યાદિચતુષ્ટયાત્ સાદ્યનાદ્યાદિ

હવે સંજ્ઞીદ્વાર કહે છે તેમાં સંજ્ઞી એટલે શું ? જ્ઞાન થવું તેનું નામ સંજ્ઞા. તે જેને હોય તે સંજ્ઞી. તે ત્રણ પ્રકારે છે ૧. દીર્ઘકાલિકી ૨. હેતુવાદોપદેશિકી ૩. દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી, આ ત્રણેની
10 વ્યાખ્યા નંદીસૂત્રમાંથી જાણી લેવી. આવા સંજ્ઞીનું જે શ્રુત તે સંજ્ઞીશ્રુત અને અસંજ્ઞીનું જે શ્રુત તે અસંજ્ઞીશ્રુત કહેવાય છે. તથા અંગ-અનંગમાં પ્રવિષ્ટ એવું આચારાંગ, આવશ્યકાદિ તે સમ્યક્શ્રુત જાણવું. તથા પુરાણ, રામાયણ, મહાભારતાદિ મિથ્યાશ્રુત જાણવું અથવા દર્શનપરિગ્રહના વિશેષથી (એટલે સમ્યગ્દૃષ્ટિવડે પરિગૃહિત) સર્વ શ્રુત સમ્યક્શ્રુત અને મિથ્યાત્વી વડે પરિગ્રહિત સર્વ શ્રુત મિથ્યાશ્રુત જાણવું. તથા સાદિ-અનાદિ અને સાંત-અનંત એ ભાંગા નયની અપેક્ષાએ જાણવા.
15 તે આ રીતે — દ્રવ્યાસ્તિકનયના મતે શ્રુત નિત્ય હોવાથી અસ્તિકાય (પર્યાયાસ્તિકાય વિ.)ની જેમ અનાદિ-અનંત જાણવું. અને પર્યાયાસ્તિકનયના મતે શ્રુત અનિત્ય હોવાથી નારકાદિ પર્યાયની જેમ સાદિ-સાંત જાણવું.

અથવા નંદીસૂત્રમાં જણાવ્યા પ્રમાણે દ્રવ્યાદિચતુષ્ટયથી સાદિ-અનાદિ ભાંગા જાણવા. (તે આ પ્રમાણે→ 'દ્રવ્યથી એક જીવને આશ્રયી શ્રુતજ્ઞાન સાદિ-સાંત છે, જેમકે કો'ક જીવે પ્રથમ વખત શ્રુત
20 પ્રાપ્ત કર્યું, તે પ્રાપ્ત કરેલ શ્રુત ભવાન્તરમાં ગયેલાને, અથવા મિથ્યાત્વ પામેલાને, અથવા પ્રમાદ, ગ્લાનત્વાદિ કોઈક કારણેને લીધે નાશ પામે છે, આમ આવા જીવનું શ્રુત સાદિ-સાંત હોય છે. ક્ષેત્રથી પણ ભરત-ઐરાવત વિગેરે ક્ષેત્રમાં દ્વાદશાંગીરૂપ શ્રુત સાદિ-સાંત છે. કાલથી ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણીમાં સાદિ-સાંત હોય છે. તથા ભાવથી પ્રજાપકના ઉપયોગને અને પ્રજાપનીયભાવોને આશ્રયીને સાદિ-સાંત જાણવું કારણ કે પ્રજાપકનો ઉપયોગ વારંવાર બદલાતો હોવાથી અનિત્ય છે.
25 તથા પુદ્ગલસંબંધી વર્ણ, ગંધ, સ્થિતિ વિગેરે પ્રજાપનીય ભાવો પણ અનિત્ય જ છે. અને જે અનિત્ય હોય તે ઘટ વિગેરે પદાર્થોની જેમ સાદિ-સાંત જ હોય છે. તેથી પ્રજાપકના ઉપયોગ અને પ્રજાપનીય

૧૨. યથોત્તરવિશુદ્ધક્રમોલ્લક્ષ્ણેન જ્ઞાપિતમાહ 'સણિન્તિ અસણિન્તિ ચ સવ્વસુએ કાલિઓવસેણ' (વિં ૫૨૬) । ૧૩. (નંદીવૃત્તિઃ ૩૮૧ પ૦) । ૧૪. દીર્ઘકાલિકીસંજ્ઞયા । ૧૫. સ્વાભાવિકસમ્યક્ત્વેત-રત્વાસંભવાદાહ, અન્યપૂર્વચતુષ્કં દશમસ્ય ચરમભાગશ્ચ ત્યાજ્ય એવ 'ચઽહસપુલ્વિસ્સ સમ્મસુયં
30 અભિણદસપુલ્વિસ્સ સમ્મસુયં' તિ નંદીવચનાત્ । ૧૬. સમ્યગ્મિથ્યાદર્શનવજ્જીવસ્વીકારેણ ભેદાત્ । ૧૭. સમ્યગ્દર્શનિનામ્ । ૧૮. શ્રુતવતો જીવદ્રવ્યસ્ય નિત્યત્વાત્ દ્રવ્યમેવ ચાસૌ મનુતે । ૧૯. પર્યાયાણાં પ્રતિક્ષણં ક્ષયભાવાત્, પર્યાયમાત્રાપેક્ષી ચાસૌ । * મિથ્યાત્વશ્રુતં । + તુ ૩ । † ંનુસારિતોઽં ૩-૪ ‡ સાદ્યં ૨ ।

અવગત્ત્વ્યં, યથા નન્દ્યધ્યર્ચને इति, खलुशब्द एवकार्थः, स चावधारणे, तस्य च व्यवहितः संबन्धः, सप्तैव 'एते' श्रुतपक्षाः सप्रतिपक्षाः, न पक्षान्तस्मस्ति, संतोऽत्रैवान्तर्भावात् । तथा गैमा अस्य विद्यन्ते इति गमिकं, नच्च प्रायोवृत्त्या दृष्टिवादः । तथा गाथाद्यसमानग्रन्थं अगमिकं, तच्च प्रायः कालिकं । तथा अङ्गप्रविष्टं गणधरकृतं आचारादि, अनङ्गप्रविष्टं तु स्थविरकृतं आवश्यकौदि, गाथाशेषमवधारणप्रयोगं दर्शयता व्याख्यातमेवेति गार्थार्थः ॥ सत्पदप्ररूपणादि मतिज्ञानवदायोज्यं । 5 प्रतिपादितं श्रुतज्ञानमर्थतः, साम्प्रतं विषयद्वारेण निरूप्यते, तच्चतुर्विधं-द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च, तत्र द्रव्यतः श्रुतज्ञानी सर्वद्रव्याणि जानीते न तु पश्यति, एवं क्षेत्रादिष्वपि द्रष्टव्यं ।

ભાવોને આશ્રયી ઉત્પન્ન થતું શ્રુત પણ સાદિ-સાંત છે. તથા દ્રવ્યથી જુદા જુદા જીવોને, ક્ષેત્રથી મહાવિદેહને, કાળથી મહાવિદેહ સંબંધીકાળને અને ભાવથી ક્ષાયોપશમિક ભાવને આશ્રયીને શ્રુત અનાદિ-અનંત જાણવું.) મૂળગાથામાં “ખલુ” શબ્દનો એવકાર અર્થ જાણવો અને તે જકારના 10 અર્થમાં છે. આં શબ્દ મૂળગાથામાં જ્યાં છે ત્યાંથી ઉઠાવી “સમ” શબ્દની સાથે જોડતા સાત જ પ્રતિપક્ષ સહિત શ્રુતજ્ઞાનના ભેદો છે, અન્ય ભેદો નથી કારણ કે બીજા જેટલા ભેદો છે તે બધાનો આમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. હવે ગમિકદ્વારની વ્યાખ્યા કરે છે. ગમોવાળા જે ગ્રંથો હોય તે ગમિક કહેવાય. (અહીં ગમો એટલે એક સરખા પાઠ અથવા કંઈક ફેરફારવાળા એક સરખા આલાવા, જેમ કે પશ્ચિમસૂત્રના છવ્રતના આલાવા. આવા પ્રકારના આલાવા જે ગ્રંથમાં હોય તે ગમિક કહેવાય છે.) 15 પ્રાયઃ કરીને દૃષ્ટિવાદ એ ગમિક સૂત્ર છે. તથા ગાથા વગેરેથી અસમાન એવો જે ગ્રંથ તે અગમિક જાણવા. પ્રાયઃ કરીને કાલિકસૂત્રો અગમિક હોય છે.

અગંપ્રવિષ્ટ એટલે ગણધરો વડે ગુંથાયેલા ગ્રંથો જેમકે આચારાંગાદિ, જ્યારે સ્થવિરો વડે કરાયેલા આવશ્યકાદિ એ અનંગપ્રવિષ્ટ છે. ગાથા નં. ૧૮માં શ્લોકના ઉત્તરાર્ધમાં “સત્ત્વિ एए सपडिवक्खा” આ પ્રમાણેનો ગાથાશેષ એ ઉપરોક્ત અવધારણપ્રયોગ બતાવતા ટીકાકાર વડે 20 વ્યાખ્યાન કરી દીધો છે. આ પ્રમાણે ગાથા નં. ૧૮નો અર્થ પૂર્ણ થયો. શ્રુતજ્ઞાનમાં પણ સત્પદપ્રરૂપણા વગેરે દ્વારો મતિજ્ઞાનની જેમ જાણી લેવા. આમ, અર્થથી (શ્રુતજ્ઞાનનું સ્વરૂપ, તેના ભેદોનું સ્વરૂપ વગેરે રૂપ અર્થથી) શ્રુતજ્ઞાન પ્રતિપાદન કરાયું. હવે આ શ્રુતજ્ઞાનના કયા કયા વિષયો છે તે કહે છે. તે શ્રુતજ્ઞાન દ્રવ્યાદિ ચારભેદ છે. તેમાં દ્રવ્યથી શ્રુતજ્ઞાની સર્વદ્રવ્યોને જાણે છે પણ જોતો નથી. આ જ પ્રમાણે ક્ષેત્રાદિ શેષ ત્રણમાં પણ જાણી લેવું. 25

૧. (નન્દીવૃત્તિ: ૩૧૪ પ૦) એકપુરુષભરતાદિક્ષેત્રોત્સર્પિણ્યવસર્પિણીજિનભાષિતભાવપ્રરૂપણાં આશ્રિત્ય સાદિસપર્યવસિતં નાનાપુરુષમહાવિદેહનોત્તસર્પિણ્યવસર્પિણીક્ષાયોપશમિકાનાશ્રિત્ય ત્વન્યથા । ૨.પર્યાયાદે । ૩. કિચ્છિદ્વિશેષતો ભૂયો ભૂયસ્તસ્યૈવ સૂત્રસ્યોચ્ચારણં ગમઃ । ૪. ‘સ્થવિરાસ્તુ ભદ્રબાહુસ્વામ્યાદય-સ્તક્રુતમાવશ્યકનિર્યુક્ત્યાદિકમનઙ્ગપ્રવિષ્ટં (વિશેષ૦ ૫૫૦ વૃત્તૌ) ।’ ૫. ‘સત્ત્વિ एए सपडिवक्खा’ इत्ये- 30 કોત્રવિંશગાથાસત્કં । ૬. खलुशब्दव्याख्याने, अपिस्तु सप्तानामपि प्रतिपक्षग्रहार्थः स्फुट एव । ७. तत्त्व- रूपतद्भेदस्वरूपसत्प्ररूपणादिद्वारातिदेशव्याख्यानेन । * प्ररूप्यते २-३ ।

इदं पुनः श्रुतज्ञानं सर्वातिशयस्त्वसमुद्रकल्पं, तथा प्रायो गुर्वायत्तत्वात् पराधीनं यतः
अतः विनेयानुग्रहार्थं यो यथा चास्य लाभः तं तथा दर्शयन्नाह —

आगमसत्त्वग्रहणं, जं बुद्धिगुणेहि अर्द्धहिं दिद्वं ।

बिति सुयनाणलंभं, तं पुव्वविसारया धीरा ॥२१॥

- 5 व्याख्या—आगमनं आगमः, आङ् अभिविधिमर्यादार्यत्वाद् अभिविधिना मर्यादया वा गमः—परिच्छेद आगमः, स च केवलमत्यवधिमनःपर्यायलक्षणोऽपि भवति अतस्तदव्य-
वच्छित्त्यर्थमाह—शिष्यतेऽनेनेति शास्त्रं—श्रुतं, आगमग्रहणं तु षष्ठितन्त्रादिकुशास्त्रव्यवच्छेदार्थं,
तेषामनागमत्वात्, सम्यक्परिच्छेदात्मकत्वाभावादित्यर्थः, शास्त्रतया च रूढत्वात्, ततश्च
आगमश्चासौ शास्त्रं च आगमशास्त्रं तस्य ग्रहणमिति समासः, गृहीतिर्ग्रहणं, यद्विद्विगुणैः
10 वक्ष्यमाणलक्षणैः करणभूतैः अष्टभिः, दृष्टं, ब्रुवते, श्रुतज्ञानस्य लाभः श्रुतज्ञानलाभस्तं, तदेव
ग्रहणं, ब्रुवते, के ?, पूर्वेषु विशारदाः—पूर्वविशारदाः, विशारदा विपश्चितः, धीरा व्रतानुपालने
स्थिरा इत्ययं गाथार्थः ॥२१॥

અવતરણિકા : આ શ્રુતજ્ઞાન સર્વ અતિશયોવાળા રત્નોના સમુદ્ર જેવું અને પ્રાયઃ ગુરુને
આધીન હોવાથી પરાધીન છે. તેથી શિષ્યો ઉપર ઉપકાર કરવા માટે આ શ્રુતજ્ઞાનનો જે રીતે જે લાભ
15 થાય તે રીતે તે લાભને બતાવતા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : બુદ્ધિના આઠ ગુણોવડે જે આગમશાસ્ત્રોનું ગ્રહણ દેખાયેલું છે. તેને શ્રુતજ્ઞાનના
લાભ તરીકે પૂર્વવિશારદ, ધીરપુરુષો કહે છે.

- ટીકાર્થ : આગમનં (બોધ થવો એનું નામ) આગમ, અહીં “આ” ઉપસર્ગ અભિવિધિ અને
મર્યાદા અર્થવાળો હોવાથી અભિવિધિવડે (સંપૂર્ણ રીતે—વ્યાપીને) અથવા મર્યાદાવડે (અમુક મર્યાદા
20 સુધી) ગમ=બોધ થવો તે આગમ કહેવાય છે. આ આગમ તરીકે કેવલજ્ઞાન, મતિજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન
અને મનઃપર્યાયજ્ઞાન પણ છે પરંતુ આ ચાર જ્ઞાનોને અહીં લેવા નથી પણ શ્રુતજ્ઞાન જ આગમ તરીકે
લેવું છે. માટે મૂળમાં આગમ શબ્દ પછી શાસ્ત્ર શબ્દ મૂકેલ છે. જેનાવડે શીખવાડાય તે શાસ્ત્ર કહેવાય
અને આ શાસ્ત્ર તરીકે શ્રુતજ્ઞાન અભિપ્રેત છે.

(શંકા : તો પછી આગમ શબ્દને શા માટે ગ્રહણ કર્યો ? માત્ર શાસ્ત્ર શબ્દ જ પૂરતો હતો.)

- 25 સમાધાન : ષષ્ટિતંત્ર વગેરે કુશાસ્ત્રો પણ લોકમાં શાસ્ત્ર તરીકે પ્રસિદ્ધ છે તેનો વ્યવચ્છેદ કરવા
આગમ શબ્દ લખેલ છે, કારણ કે આ ષષ્ટિતંત્રાદિ શાસ્ત્રો આગમરૂપ નથી અર્થાત્ આ શાસ્ત્રો
સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ નથી. આમ માત્ર સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ શાસ્ત્રો જ અહીં આગમ તરીકે જાણવા. આગમરૂપ
એવા આ શાસ્ત્રોનું ગ્રહણ આગળ કહેવાતા સ્વરૂપવાળા બુદ્ધિનાં આઠ ગુણોવડે (તીર્થકરો દ્વારા)
જોવાયેલું છે. આ આઠ ગુણો દ્વારા થતું શાસ્ત્રોનું ગ્રહણ જ પૂર્વવિશારદ=પૂર્વામાં પંડિત એવા અને
30 વ્રતના અનુપાલનમાં સ્થિર એવા પુરુષોવડે શ્રુતજ્ઞાનનાં લાભ તરીકે કહેવાયેલું છે. ॥૨૧॥

બુદ્ધિગુણૈર્ગુણભિત્યુક્તં, તે ચામી—

સુસ્મૂસડ પડિપુચ્છઇ, સુણેઇ ગિણહઇ ચ ઈંહણે ॥વાવિ ।

તત્તો અપોહણે ॥યા, ધારેઇ કરેઇ વા સમ્મં ॥૨૨॥

વ્યાખ્યા—વિનયયુક્તો ગુરુમુખાત્ શ્રોતુમિચ્છતિ શુશ્રૂષતિ, પુનઃ પૃચ્છતિ પ્રતિપૃચ્છતિ તદ્વૃત્તમશક્લિતં કરોતીતિ ભાવાર્થઃ, પુનઃ કથિતં તદ્વૃણોતિ, શ્રુત્વા ગૃહ્ણતિ, ગૃહીત્વા ચેહતે 5 પર્યાલોચયતિ કિમિદમિત્થં ઉત અન્યથેતિ, ચણ્ઠશબ્દઃ સમુચ્ચયાર્થઃ, અપિશબ્દાત્ પર્યાલોચયનું કિચ્છિત્ સ્વબુદ્ધ્યાઽપિ ઉપેક્ષતે, ‘તતઃ’ તદનન્તરં ‘અપોહતે ચ’ એવમેતત્ યદાદિષ્ટમાચાર્યેણેતિ, પુનસ્તમર્થમાગૃહીતં ધારયતિ, કરોતિ ચ સમ્યક્ તદુક્તમનુષ્ઠાનમિતિ, તદુક્તાનુષ્ઠાનમપિ ચ શ્રુતપ્રાપ્તિહેતુર્ભવત્યેવ, તદાવરણકર્મક્ષયોપશમા—દિનિમિત્તત્વાત્તસ્યેતિ । અથવા યદાદાજ્ઞાપયતિ ગુરુઃ તૈત્ સમ્યગનુગ્રહં મન્યમાનઃ શ્રોતુમિચ્છતિ શુશ્રૂષતિ, પૂર્વસંદિષ્ટશ્ચ સર્વકાર્યાણિ કુર્વન્ પુનઃ 10 પૃચ્છતિ પ્રતિપૃચ્છતિ, પુનરાદિષ્ટઃ તત્ સમ્યક્ શૃણોતિ, શેષં પૂર્વવદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૨॥

બુદ્ધિગુણા વ્યાખ્યાતાઃ, તત્ર શુશ્રૂષતીત્યુક્તં, ઇદાની શ્રવણવિધિપ્રતિપાદનાયાહ—

અવતરણિકા : “બુદ્ધિના આઠગુણોવડે” એવું જે કહ્યું તે આઠ ગુણોને હવે બતાડે છે.

ગાથાર્થઃ : સાંભળવાની ઈચ્છા કરે છે.^૧ પ્રતિપૃચ્છા કરે છે.^૨ કહેલું સાંભળે છે.^૩ ગ્રહણ કરે છે.^૪ વિચારે છે.^૫ પછી નિશ્ચિત કરે છે.^૬ ધારણ કરે છે.^૭ અને સમ્યગ્ અનુષ્ઠાન કરે છે.^૮ 15

ટીકાર્થઃ : વિનયયુક્ત શિષ્ય ગુરુમુખથી શાસ્ત્રના અર્થો સાંભળવાની ઈચ્છા કરે છે. સાંભળ્યા પછી અશક્તિ રવા માટે (અર્થને) ફરીથી પૂછે છે. ફરી કહેવાયેલું (પૂછાયેલા શંકિત અર્થના ઉત્તરને) સાંભળે છે. સાંભળીને ગ્રહણ કરે છે. ગ્રહણ કરીને વિચારે છે કે “તે તે રીતે જ છે કે બીજી રીતે છે.” અહીં મૂળગાથામાં “ચ” શબ્દ સમુચ્ચય અર્થવાળો છે અને “અપિ” શબ્દથી “વિચાર કરતો તે શિષ્ય કંઈક પોતાની બુદ્ધિથી પણ ચિંતન કરે છે” એવો અર્થ પણ સમજી લેવો. 20

ત્યાર પછી “આચાર્યવડે જે કહેવાયું છે તે તેજ પ્રમાણે છે” એમ નિશ્ચિત કરે છે. ત્યાર પછી નિશ્ચિત કરેલો અર્થ ધારણ કરે છે. અને તે સૂત્રાદિમાં કહેલા અનુષ્ઠાનને સમ્યગ્ રીતે કરે છે. અહીં એ પણ ધ્યાન રાખવું કે અનુષ્ઠાન પણ શ્રુતના લાભનું કારણ બને જ છે કારણ કે આ અનુષ્ઠાન કરવાથી શ્રુતજ્ઞાનાવરણકર્મનો ક્ષયોપશમ થાય છે.

અથવા આ શ્લોકનો બીજી રીતે અર્થ કરે છે કે ગુરુ જે જે પદાર્થોને જણાવે છે, તે સર્વ 25 પદાર્થોને “ગુરુ મારી ઉપર કેટલો ઉપકાર કરે છે” એવું માનતો તે શિષ્ય સમ્યગ્ રીતે સાંભળવાને ઈચ્છે છે. આ ‘શુશ્રૂષતિ’ પદનો અર્થ કહેવાયો. પૂર્વે સંદિષ્ટ કરાયેલો શિષ્ય સર્વકાર્યોને કરતો ફરી પૂછે છે. આના દ્વારા “પ્રતિપૃચ્છા” શબ્દ કહેવાયો. ફરી કહેવાયેલો શિષ્ય તે અર્થને સમ્યગ્ સાંભળે છે. હવે પછીના બધા પદોનો અર્થ પૂર્વે કહેવાયા પ્રમાણે જાણવો. ॥૨૨॥

અવતરણિકા : બુદ્ધિના ગુણો કહેવાઈ ગયા. તેમાં “સાંભળવાની ઈચ્છા કરે છે.” એવું 30 જે કહ્યું ત્યાં હવે સાંભળવાની વિધિને જણાવે છે ⇨

॥ આવિ ૩ । § વા ૧-૨-૪-૫ । + શુશ્રૂષતે ૫ શુશ્રૂષત ઇત્યુક્તં ૫ । ★ પુનઃ પુનઃ ૩-૪ ।

* તત્ત્ ૨-૩-૫ । † બાદ્યકાર ૧-૨-૪ ।

મૂઠાં હુંકારં વા, †બાઢકારપડિપુછ્છવીમંસા ।

તત્તો પસંગપારાયણં ચ પરિણિદુ સત્તમણ ॥૨૩॥

વ્યાખ્યા-‘મૂકમિતિ’ મૂકં શ્રવણયાત્, એતદુક્તં ભવતિ-પ્રથમશ્રવણે સંયતગાત્રઃ તૂષ્ણીં
ખલ્વાસીત, તથા દ્વિતીયે હુઙ્કારં ચ દદ્યાત્, વન્દનં કુર્યાદિત્યર્થઃ, તૃતીયે †બાઢકારં કુર્યાત્,
5 બાઢમેવમેતત્ નાન્યથેતિ, ચતુર્થશ્રવણે તુ ગૃહીતપૂર્વાપસૂત્રાભિપ્રાયો મનાક્ પ્રતિપૃચ્છં કુર્યાત્
કથમેતદિતિ, પચ્ચમે તુ મીમાંસાં કુર્યાત્, માતુમિચ્છા મીમાંસા પ્રમાણજિજ્ઞાસેતિયાવત્, તતઃ ષષ્ઠે
શ્રવણે તદુત્તરોત્તરગુણપ્રસન્નઃ પોરગમનં ચાસ્ય ભવતિ, પરિનિષ્ઠા સપ્તમે શ્રવણે ભવતિ, એતદુક્તં
ભવતિ-ગુસ્વદનુભાષત એવ સપ્તમશ્રવણ ઇત્યયં ગાથાર્થઃ ॥૨૩॥

એવં તાવચ્છ્રવણવિધિરુક્તઃ, ઇદાનીં વ્યાખ્યાનવિધિમધિત્સુગ્રહ-

10 સુત્તત્થો ચ્છલુ પઢમો, બીઓ નિજ્જુત્તિંમીસઓ ભણિઓ ।

તઙ્ગઓ ચ નિરવસેસો, એસ વિહી ભણિઅ અણુઓગે ॥૨૪॥

વ્યાખ્યા-સૂત્રસ્યાર્થઃ સૂત્રાર્થઃ સૂત્રાર્થ એવ કેવલઃ પ્રતિપાદ્યતે યસ્મિન્નુયોગે અસૌ સૂત્રાર્થ
ઇત્યુચ્યતે, સૂત્રાર્થમાત્રપ્રતિપાદનપ્રધાનો વા સૂત્રાર્થઃ, ચ્છલુશબ્દસ્વેવકારાર્થઃ, સ ચાવધારણે.

ગાથાર્થ : (પ્રથમવાર) મૌન પણે સાંભળે, (બીજીવારમાં) હુંકાર કરે, (ત્રીજી વાર)
15 બાઢકાર કરે છે (ચોથીવારમાં) પ્રતિપૃચ્છા (પાંચમાં શ્રવણમાં) મીમાંસા, (છઠ્ઠા શ્રવણમાં)
પ્રસંગપારંગત અને (સાતમાં શ્રવણે) પરિનિષ્ઠિત થાય છે.

ટીકાર્થ : મૌનપણે સાંભળે અર્થાત્ પ્રથમવાર સંયમિત શરીરવાળો થયેલો મૌનપણે સાંભળે,
બીજીવારમાં હુંકારને આપે અર્થાત્ વંદન કરે, ત્રીજીવારમાં “આપશ્રી જેમ કહો છો તે તેમ જ છે”
આ રીતે તહત્તિ કરે, ચોથા શ્રવણમાં પૂર્વાપસૂત્રના અભિપ્રાયને જાણનાર શિષ્ય “આ વચન કઈ
20 અપેક્ષાએ ઘટે?” એ રીતે કંઈક પ્રતિપૃચ્છા કરે, પાંચમાં શ્રવણમાં તે તે પદાર્થોના પ્રમાણ (અનુમાન,
આગમ વગેરે)ની જિજ્ઞાસા રાખે, છઠ્ઠા શ્રવણમાં ઉત્તરોત્તરગુણની પ્રાપ્તિ અને તે ગ્રંથના પારને પામે
છે. સાતમાં શ્રવણમાં શિષ્ય પોતે ગુરુની જેમ તે ગ્રંથનો અનુભાષક બને છે. ॥૨૩॥

અવતરણિકા : આ પ્રમાણે શ્રવણવિધિ કહી, હવે વ્યાખ્યાનવિધિને કહેવાની ઇચ્છાવાળા
કહે છે ⇨

25 ગાથાર્થ : પ્રથમવાર સૂત્રનો અર્થ કહેવામાં આવે છે. બીજીવારમાં નિર્યુક્તિમિશ્રિત અર્થ
અને ત્રીજીવારમાં નિરવશેષ અર્થ કહેવો એ પ્રમાણે અનુયોગ કરવાની વિધિ જાણવી.

ટીકાર્થ : સૂત્રનો અર્થ તે સૂત્રાર્થ, જે અનુયોગમાં માત્ર સૂત્રાર્થ જ પ્રતિપાદન કરાય છે તે
પ્રથમ સૂત્રાર્થઅનુયોગ કહેવાય છે. અથવા સૂત્રાર્થનું પ્રતિપાદન એ છે પ્રધાન જેમાં એવા અનુયોગ
સૂત્રાર્થઅનુયોગ કહેવાય છે. અહીં “ચ્છલુ” શબ્દ એવ અર્થમાં = અવધારણ અર્થમાં છે. આશય

30 ૮. ઉપોદ્ઘાતનિક્ષેપનિર્યુક્ત્યોઃ કથચ્છિત્ત્વચિત્રપ્રતિપાદનસંભવાત્ । ‡ બાઢકારં ૧-૨ । † બાઢકારં ૪ ।

▲ બાઢ મેવૈતત્ ૫ । × પ્રસન્નપારગમનં । + મીસીઓ ।

समाप्तं श्रुतज्ञानम् ॥ उक्तप्रकारेण श्रुतज्ञानस्वरूपमभिहितं, साम्प्रतं प्रागभिहितप्रस्ताव-
मवधिज्ञानमुपदर्शयन्नाह—

10

20

९. नूतनशिष्याणां प्रपञ्चितज्ञानां बालानां । १०. टीकाचूर्ण्यादिरूपः, प्रथमे संहितापदलक्षणः मध्ये पदार्थपदविग्रहचालनाप्रत्यवस्थानादिरूपः नूतीयास्मिन् अर्थापत्तिप्रभृतिगम्य इत्यर्थः । ११. सर्वश्रुतप्रतिव्याख्यानशक्यत्वेन चतुर्दशविधनिक्षेपवर्णनप्रतिज्ञातरूपेण । १२. स्थित्यादिसाधर्म्यरूपं । ३०
१३. संख्यानमपेक्ष्य सामान्ये वा नपुंसकं । * कर्तव्यः । + ० स्पर्शकं २-४-५ । † सूत्रार्थव्या० १ सूत्रान्वा० २-४-५ ।

- વિશિનષ્ટિ?—ક્ષેત્રકાલાઘ્રપ્રમેયોપેક્ષયૈવ સંખ્યાતીતાઃ, દ્રવ્યભાવાઘ્રજ્ઞેયાપેક્ષયા ચાનન્તા ઇતિ, 'અવધિજ્ઞાનસ્ય' પ્રાગ્નિરૂપિતશબ્દાર્થસ્ય, સર્વાંશ્ચ તાઃ પ્રકૃતયશ્ચ સર્વપ્રકૃતયઃ, પ્રકૃતયો ભેદા અંશા ઇતિ પર્યાયાઃ, એતદુક્તં ભવતિ—યસ્માદવધેઃ લોકોક્ષેત્રાસંખ્યેયભાગાદારભ્ય પ્રદેશવૃદ્ધયા અસંખ્યેયલોકપરિમાણં ઉત્કૃષ્ટં આલમ્બનતયા ક્ષેત્રમુક્તં, કાલશ્રાવલિકાઽસંખ્યેયભાગાદારભ્ય
- 5 સમયવૃદ્ધયા ચલ્લસંખ્યેયોત્સર્પિણ્યવસર્પિણીપ્રમાણ ઉક્તઃ, જ્ઞેયભેદાચ્ચ જ્ઞાનભેદ ઇત્યતઃ સંખ્યાતીતાઃ તત્પ્રકૃતયઃ ઇતિ, તથા તૈજસવાગ્દ્રવ્યાપાન્તરાલવૈર્ત્યનન્તપ્રદેશકાદ દ્રવ્યાદારભ્ય વિચિત્રવૃદ્ધયા સર્વમૂર્તદ્રવ્યાણિ ઉત્કૃષ્ટં વિષયપરિમાણમુક્તં, પ્રતિવૈસ્તુગતાસંખ્યેયપર્યાયવિષયમાનં ચ ઇતિ, અતઃ 'પુદ્ગલાસ્તિકાયં તત્પર્યાયાંશ્ચાઙ્ગીકૃત્ય જ્ઞેયભેદેન' જ્ઞાનભેદાદનન્તાઃ પ્રકૃતય ઇતિ, આસાં ચ મધ્યે 'કાશ્ચન' અન્યતમાઃ 'ભવપ્રત્યયા' ભવન્તિ અસ્મિન્ કર્મવશવર્તિનઃ પ્રાણિન ઇતિ
- 10 ભવઃ, સ ચ નારકાદિલક્ષણઃ, સ એવ પ્રત્યયઃ—કારણં યાસાં તાઃ ભવપ્રત્યયાઃ પક્ષિણાં ગગનગમનવત્, તાંશ્ચ નારકામરાણામેવ, તથા ગુણપરિણામપ્રત્યયાઃ ક્ષયોપશમનિર્વૃત્તાઃ

- અર્થ આ પ્રમાણે કે ક્ષેત્ર અને કાલરૂપ વિષયની અપેક્ષાએ અસંખ્યભેદોવાળું તથા દ્રવ્ય અને ભાવરૂપ જ્ઞેયની અપેક્ષાએ અનંતાભેદોવાળું અવધિજ્ઞાન હોય છે. કહેવાનો આશય એ છે કે જીવ અવધિજ્ઞાનમાં લોકરૂપક્ષેત્રના અસંખ્યેયભાગથી આરંભી એક—એક પ્રદેશની વૃદ્ધિથી અસંખ્યલોક
- 15 સુધીના ક્ષેત્રને જોઈ શક્તો હોવાથી, કાલથી આવલિકાના અસંખ્યભાગથી આરંભી સમયની વૃદ્ધિ વડે અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી—અવસર્પિણી સુધી જોઈ શક્તો હોવાથી અને વિષયના ભેદથી જ્ઞાનભેદ પડતો હોવાથી અવધિજ્ઞાન અસંખ્યભેદવાળું બને છે. તથા દ્રવ્યથી તેજસવર્ગણા અને ભાષાવર્ગણાની મધ્યમાં રહેલા અનંતપ્રદેશવાળા દ્રવ્યથી આરંભી વિચિત્રવૃદ્ધિવડે ઉત્કૃષ્ટથી સર્વમૂર્તદ્રવ્યોને અને ભાવથી દરેક દ્રવ્યોમાં રહેલા અસંખ્ય પર્યાયોને જીવ અવધિજ્ઞાનમાં જુએ
- 20 છે. આથી પુદ્ગલાસ્તિકાય અને તેના પર્યાયોને આશ્રયી અવધિજ્ઞાનના અનંતા ભેદો પડે છે.

- કારણ કે જ્ઞેય (વિષય)ના ભેદથી જ્ઞાનનો ભેદ પડે છે. આ ભેદોમાંથી કેટલાક ભેદો ભવપ્રત્યય અર્થાત્ ભવને કારણે પ્રાપ્ત થાય છે. ભવપ્રત્યય એટલે કર્મવશ જીવો જેમાં ભમે તે ભવ. અહીં ભવ તરીકે નારકાદિ ભવો જણાવા. તે ભવ જેમાં કારણ છે તે ભવપ્રત્યય કહેવાય છે. જેમ પક્ષીઓને પક્ષીના ભવમાં ગગનમાં ઉડવાની શક્તિ પક્ષીના ભવના કારણે પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ આ જીવોને ભવના કારણે જ અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. આવું અવધિજ્ઞાન નારક અને
- 25 છે, તેમ આ જીવોને ભવના કારણે જ અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. આવું અવધિજ્ઞાન નારક અને

૧૪. સતોરણ્યનન્તયોરનયોરવધિજ્ઞાનવિષયાપેક્ષયાઽદઃ ૧૫. લોકશબ્દેન પદ્માસ્તિકાયસ્ય ક્ષેત્રશબ્દેન ચાનન્તાકાશસ્ય બોધસંભવાદુક્તં લોકક્ષેત્રેતિ. લોક એવામ્ભાદ્વા ૧૬. એતાવતો લોકક્ષેત્રસ્યાસંભવાદુક્તં ક્ષેત્રેતિ, સામાન્યેન સામાર્થ્યાપેક્ષેં ચેદં, ન તુ તાવતિ ક્ષેત્રે દૃશ્યં, વિહાય લોકં જીવપુદ્ગલયોરનવસ્થાનાત્, ફલં તુ લોકે સૂક્ષ્મસૂક્ષ્મતરાર્થજ્ઞાનં ૧૭. ઉત્કર્ષતઃ પ્રતિદ્રવ્યમસંખ્યેયાન્, ન તુ કદાચનાપ્યનન્તાન્ 'નાણન્તે પેચ્છઙ્ગ કયાઇ' ન્તિ ભાષ્યોક્તેઃ, જઘન્યતસ્તુ સંખ્યેયાનસંખ્યેયાંશ્ચ પ્રતિદ્રવ્યં જાનાતિ, પરં વક્ષ્યમાણત્વાદિના નોક્તં ૧૮. ભવપ્રત્યયાવધિપ્રકૃતયઃ । * ૦વર્તિનોઽનન્ત ૦ ૫ । + પ્રદેશિકાદ ૧-૩-૫ । † કાર્યાસ્તત્પ ૦ । ‡ ૦ભેદે ચ ૧-૨-૪-૫ ।
- 30 પેચ્છઙ્ગ કયાઇ' ન્તિ ભાષ્યોક્તેઃ, જઘન્યતસ્તુ સંખ્યેયાનસંખ્યેયાંશ્ચ પ્રતિદ્રવ્યં જાનાતિ, પરં વક્ષ્યમાણત્વાદિના નોક્તં ૧૮. ભવપ્રત્યયાવધિપ્રકૃતયઃ । * ૦વર્તિનોઽનન્ત ૦ ૫ । + પ્રદેશિકાદ ૧-૩-૫ । † કાર્યાસ્તત્પ ૦ । ‡ ૦ભેદે ચ ૧-૨-૪-૫ ।

ક્ષાયોપશમિકા: કાશ્ચ, તાશ્ચ તિર્યંકનરાણામિતિ । આહ-ક્ષાયોપશમિકે ભાવેઽવધિજ્ઞાનં પ્રતિપાદિતં, નારકાદિભવશ્ચ ઔદયિકઃ, સ કથં તાસાં પ્રત્યયો ભવતીતિ, અત્રોચ્યતે, તા અપિ ક્ષયોપશમ- નિવન્ધના એવ, કિં તુ અસાવેવ ક્ષયોપશમઃ તસ્મિન્નારકામરભવે સતિ અવશ્યં ભવતીતિકૃત્વા ભવપ્રત્યયાસ્તા ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૫॥

સામ્પ્રતં સામાન્યરૂપતયા ડહિષ્ઠાનાં અવધિપ્રકૃતિનાં વાચઃ ક્રમવર્તિત્વાદ્ આયુષશ્ચાલ્પત્વાત્ 5 યથાવદ્ભેદેન પ્રતિપાદનસામર્થ્યમાત્મનોઽપશ્યન્નાહ સૂત્રકારઃ -

કત્તો મે વળ્ણેઽં, સત્તી ઓહિસ્સ સવ્વપયડીઓ ? ।

ચઽદસવિહનિક્કલેવં, ઇટ્ઠીપત્તે ચ વોચ્છામિ ॥૨૬॥

વ્યાખ્યા-કુતો ? 'મે' મમ, વર્ણયિતું શક્તિઃ અવધેઃ સર્વપ્રકૃતીઃ ?, આયુષઃ પરિમિતત્વાદ્ વાચઃ ક્રમવર્તિત્વાદ્, તથાપિ વિનેયગણાનુગ્રહાર્થ, ચતુર્દશવિધશ્ચાસૌ નિષ્કેપશ્ચેતિ સમાસઃ, તં 10 અવધેઃ સંબન્ધિનં, આમર્ષોષધ્યાદિલક્ષણા પ્રાપ્તા ઋદ્ધિર્યેસ્તે પ્રાપ્તર્થયઃ તાંશ્ચ, ઇહ ગાથાભક્ત- મયાદ્વ્યત્યયઃ, અન્યથા નિષ્ઠાન્તસ્ય પૂર્વનિપાત એવ ભવતિ બહુવ્રીહાવિતિ, ચણ્ઠ્યઃ સમુચ્ચયાર્થઃ. 'વક્ષ્યે' અભિધાસ્ય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૬॥

દેવોને જ હોય છે. કેટલાક ગુણરૂપપરિણામપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાનભેદો ક્ષયોપશમથી થયેલ હોય છે જેને ક્ષાયોપશમિક કહેવાય છે અને તે તિર્યંકમનુષ્યોને હોય છે. 15

શંકા : અવધિજ્ઞાન' એ ક્ષાયોપશમિકભાવનું છે અને નારકાદિભવો ઔદયિકભાવના છે. તો ઔદયિકભાવરૂપ એવા નારકાદિ ભવો એ અવધિજ્ઞાનનું કારણ કેવી રીતે બની શકે ?

સમાધાન : નારકાદિભવપ્રત્યયિક એવા અવધિજ્ઞાનના ભેદો પણ વાસ્તવિક રીતે ક્ષયોપશમ પ્રત્યયિક જ છે પરંતુ તે ક્ષયોપશમ નારકાદિ ભવોમાં અવશ્ય પ્રાપ્ત થતો હોવાથી ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન કહેવાય છે. ॥૨૫॥ 20

અવતરણિકા : “સંઘાઈઆઓ ખલુ, ઓહીનાણસ્સ” ગાથા દ્વારા સામાન્યથી અવધિજ્ઞાનના ભેદો કલા, પરંતુ વાણી ક્રમવર્તી હોવાથી અને આયુષ્ય અલ્પ હોવાથી તે દરેકે દરેક યથાવત્ ભેદો બતાવવાનું (વર્ણવવાનું) પોતાનું સામર્થ્ય નહીં જોતા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે 25

ગાથાર્થ : અવધિજ્ઞાનના સર્વભેદોને વર્ણવવાની મારી શક્તિ ક્યાં ? તો પણ ચૌદપ્રકારના નિષ્કેપોને અને ઋદ્ધિઓને હું કહીશ. 25

ટીકાર્થ : અવધિજ્ઞાનના સર્વભેદોને વર્ણવવાની મારી શક્તિ નથી, કારણ કે મારી વાણી ક્રમશઃ વર્તે છે, અને આયુષ્ય અલ્પ છે જ્યારે ભેદો ઘણાં છે. તો પણ શિષ્યસમૂહ ઉપર અનુગ્રહ કરવાને માટે અવધિવિષયક ચૌદપ્રકારના નિષ્કેપને (દારોને) તથા જેઓએ આમર્ષોષધિ વગેરે ઋદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરેલ છે, તે ઋદ્ધિમાનુ વ્યક્તિઓને કહીશ. મૂળગાથામાં “ઈટ્ઠીપત્તે” શબ્દમાં ત(કૃત) પ્રત્યયાન્ત (નિષ્ઠા-પ્રત્યયાન્ત) એવો “પત્ત” શબ્દ બહુવ્રીહી સમાસમાં પૂર્વપદમાં જ 30 આવે છતાં છંદની ગૂંથણીનો ભંગ ન થાય તે માટે “પત્ત” શબ્દ ઉત્તરપદમાં મૂકેલ છે. ॥૨૬॥

૧૯. કારણકારણે કારણત્વોપચારાત્, પ્રયોજનં તુ તદુદયનાન્તરીયકતાજ્ઞાપનં, અન્યથાસિદ્ધત્વં ત્વવશ્યવત્પત્તવાન્નાત્ર । ૨૦. સંઘાઈઆઓ ખલુ ઓહીનાણસ્સ સવ્વપયડીઓ' ત્તિ પૂર્વાર્થેન ।

યદુક્ત 'ચતુર્દશવિધનિક્ષેપં વક્ષ્યે' इति, तं प्रतिपादयंस्तावद्वारागाथाद्वयमाह —

ओही खित्तपरिमाणे, संठाणे आणुगामिए ।

अवट्टिए चले तिव्वमन्द पडिवाउत्पयाइ अ ॥२७॥

नाण दंसण विब्भंगे, देसे खित्ते गई ईअ ।

5

इङ्गीपत्ताणुओगे य, एमेआ पडिवत्तिओ ॥२८॥

व्याख्या—तत्र अवध्यादीनि गतिपर्यन्तानि चतुर्दश द्वाराणि, ऋद्धिस्तु चैसमुच्चितत्वात् पञ्चदशं । अन्ये त्वाचार्या अवधिरित्येतत्पदं परित्यज्य आनुगामुक्रमनानुगामुक्रमसहितं अर्थतोऽभिगृह्य चतुर्दश द्वाराणि व्याचक्षते, यस्मात् नावधिः प्रकृतिः, किं तर्हि?, अवधेरेव प्रकृतयः चिन्त्यन्ते, यतश्च प्रकृतीनामेव चतुर्दशधा निक्षेप उक्त इति । पक्षद्वयेऽपि अविरोध इति । तत्र 'अवधिरिति'

10 अवतरણિકા : પૂર્વગાથામાં “ચૌદ પ્રકારનો નિક્ષેપ કહીશ” એવું જે કહ્યું તે નિક્ષેપને જણાવતા બે દ્વારગાથા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : ૧. અવધિ ૨. ક્ષેત્રપરિમાણ ૩. સંસ્થાન ૪. આનુગામિક ૫. અવસ્થિત ૬. ચલ ૭. તીવ્રમંદ ૮. પ્રતિપાત — ઉત્પાદ.

15 ગાથાર્થ : ૯. જ્ઞાન ૧૦. દર્શન ૧૧. વિભંગ ૧૨. દેશ ૧૩. ક્ષેત્ર ૧૪. ગતિ અને ઋદ્ધિપ્રાપ્તનો અનુયોગ આ પ્રમાણે આટલા દ્વારો પ્રતિપાદન કરવાના છે.

ટીકાર્થ : અહીં અવધિથી લઈને ગતિ સુધીનાં ચૌદ દ્વારો છે અને “ચ” શબ્દથી પંદરમું ઋદ્ધિદ્વાર સમજવું. કેટલાક આચાર્યો “અવધિ” પદને છોડી અનાનુગામિક સહિત આનુગામિકને અર્થથી ગ્રહણ કરી (અર્થાત્ “આનુગામિક” પદથી અર્થાપત્તિથી અનાનુગામિકને ઉમેરી) ચૌદ દ્વારો જણાવે છે. આના કારણમાં આચાર્યોનું એમ કહેવું છે કે અહીં અવધિજ્ઞાનના ભેદો વિચારવાના હોવાથી અને અવધિ એ ભેદરૂપ ન હોવાથી અવધિ શબ્દ છોડી દેવાય છે. કારણ કે આ ઉપરોક્ત ગાથામાં ભેદોના જ ચૌદપ્રકાર પાડેલા છે. (અર્થાત્ અવધિ પોતે એકભેદરૂપ નથી).

20 બંને પક્ષમાં કોઈ વિરોધ નથી. (કારણ કે “અવધિ” શબ્દથી અવધિનું સ્વરૂપવર્ણન કરવાનું હોવાથી એ પણ દ્વારરૂપ બની શકે. હવે મૂળગાથાનો અક્ષરાર્થ કરે છે.) તેમાં “અવધિ” શબ્દથી અવધિના નામાદિ સાતપ્રકારના નિક્ષેપાઓનું વર્ણન કરશે તથા અવધિશબ્દ બે વાર ગ્રહણ કરવો એ વાત વ્યાખ્યાન કરાઈ.

25 (આ પંક્તિનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે લાગે છે કે પૂર્વે જો કે “અવધિ” શબ્દ બે વાર ગ્રહણ કરવાની વાત કરી નથી. છતાં પ્રથમ મત કે જેમાં “અવધિ”ને પણ દ્વાર તરીકે ગણ્યું છે. ત્યાં એ અર્થથી સમજવાનું છે, કારણ કે અવધિ, ક્ષેત્રપરિમાણ વિ... અવધિજ્ઞાનની પ્રકૃતિઓ છે એમ કહેવાનો ભાવ છે. એટલે એકવાર “અવધિ” શબ્દ પ્રથમાવિભક્તિમાં અને બીજીવાર છઠ્ઠી

30 ૨૧. षड्विंशतितमगाथायां 'चउदसविहनिक्खेवं इङ्गीपत्ते य' इत्यत्र चस्योक्तसमुच्चयार्थत्वाच्च-
શબ્દસમુચ્ચયનં । * गए ४ + इआ

અવધેર્નામાદિભેદભિન્નસ્ય સ્વરૂપમભિધાતવ્યં, તથા અવધિશબ્દો દ્વિરાવર્ત્યત્ 'ઈતિ વ્યાખ્યા-
તમિતિ । તથા 'ક્ષેત્રપરિમાણ' ઇતિ ક્ષેત્રપરિમાણવિષયોઽવધિર્વક્તવ્યઃ, એવં સંસ્થાનવિષય ઇતિ । અથવા
'અર્થાદ્વિભક્તિપરિણામ' ઇતિ દ્વિતીયૈવેચં, તતશ્ચ અવધેર્જઘન્યમધ્યમોત્કૃષ્ટભેદભિન્નં ક્ષેત્રપ્રમાણં
વક્તવ્યં । તથા સંસ્થાનમવધેર્વક્તવ્યમ્ । 'આનુગામુક ઇતિ દ્વારં' અનુગમનશીલ આનુગામુકઃ,
સવિપક્ષોઽવધિર્વક્તવ્યઃ, એકારાન્તઃ શબ્દઃ પ્રથમાન્ત ઇતિકૃત્વા, યથા 'કયરે આગચ્છદ્' (ઉત્તરાં 5
અં ૧૨ગાં ૬) ઇત્યાદિ । તથા અવસ્થિતોઽવધિર્વક્તવ્યઃ, દ્રવ્યાદિષુ કિયન્તં કાલં અપ્રતિપતિતઃ
સન્નુપયોગતો લબ્ધિતશ્ચાવસ્થિતો ભવતિ । તથા ચલોઽવધિર્વક્તવ્યઃ, ચલોઽનવસ્થિતઃ, સ ચ વર્ધમાનઃ
ક્ષીયમાણો વા ભવતિ । તથા 'તીવ્રમન્દાવિતિ દ્વારં' તીવ્રો મન્દો મધ્યમશ્ચાવધિર્વક્તવ્યઃ, તત્ર તીવ્રો
વિશુદ્ધઃ, મન્દશ્ચાવિશુદ્ધઃ, તીવ્રમન્દસ્તૂભયપ્રકૃતિરિતિ । 'પ્રતિપાતોત્પાદાવિતિ દ્વારં' એકકાલે
દ્રવ્યાદ્યપેક્ષ્યા પ્રતિપાતોત્પાદાવધેર્વક્તવ્યૌ ॥૨૭॥

દ્વિતીયગાથાવ્યાખ્યા—તથા 'જ્ઞાનદર્શનવિભક્ત્વા' વક્તવ્યાઃ, કિમત્ર જ્ઞાનં ? કિં વા દર્શનં ?

વિભક્તિમાં લીધેલ હોવાથી બે વાર અવધિશબ્દનું પ્રહણ કરવું પડે.) પછી ક્ષેત્રપરિમાણવાળું
અવધિજ્ઞાન કહેવું, પછી સંસ્થાનવિષયવાળું અવધિજ્ઞાન કહેવું. (મૂળગાથામાં બધા પદોને પ્રથમા
વિભક્તિ છે, એટલે “અવધિનું ક્ષેત્રપરિમાણ” એમ ન કહેતા, “ક્ષેત્રપરિમાણવિષયવાળું અવધિ”
એમ કહ્યું છે.) અથવા અર્થ મુજબ વિભક્તિ સમજવાની હોવાથી આ દ્વિતીયા વિભક્તિ 15
સમજવી. એટલે અવધિનાં જઘન્ય—મધ્યમ—ઉત્કૃષ્ટ ભેદવાળા ક્ષેત્રપરિમાણને કહેવું, તથા અવધિના
સંસ્થાનને કહેવું. તથા આનુગામિક એ પ્રમાણે જે દ્વાર છે તેની વ્યાખ્યા કરે છે. પાછળ—પાછળ
જવાના સ્વભાવવાળું જે હોય તે આનુગામિક કહેવાય છે. અહીં વિપક્ષ એટલે અનાનુગામિક
સહિત આનુગામિક અવધિ કહેવો.

મૂળગાથામાં “આણુગામિ” જે શબ્દ છે તેના અંતમાં “મિ” કાર છે, તે પ્રથમાવિભક્તિવાળો 20
હોવાથી “આનુગામિક એવો અવધિ” એ પ્રમાણે અવધિના વિશેષણ તરીકે જાણવો જેમ કે “કયરે
આગચ્છદ્” અહીં “કયરે” માં એકાર એ પ્રથમાવિભક્તિ હોવાથી “કોણ આવે છે ?” એ પ્રમાણે અર્થ
કરાય છે. તથા અવસ્થિત અવધિ કહેવો અર્થાત્ દ્રવ્યાદિમાં અવધિ સતત ઉપયોગથી અને લબ્ધિથી
કેટલા કાળ સુધી અવસ્થિત હોય છે ? તે જણાવવું. તથા ચલ અવધિ અર્થાત્ અનવસ્થિત અવધિ
જણાવવો તે વર્ધમાન અને ક્ષીયમાણ એમ બે પ્રકારે હોય છે. ત્યાર પછી તીવ્ર, મંદ અને મધ્યમ 25
અવધિ કહેવો. તેમાં તીવ્ર એટલે વિશુદ્ધ, મંદ એટલે અવિશુદ્ધ અને મધ્યમ એટલે તીવ્ર—મંદ
ઉભયપ્રકૃતિવાળો. તથા એકકાળે દ્રવ્યાદિ અપેક્ષાએ અવધિનો પ્રતિપાત અને ઉત્પાદ બતાવવો ॥૨૭॥
આ પ્રમાણે પ્રથમગાથાનો અર્થ પૂર્ણ કરી હવે બીજી ગાથાનો અર્થ જણાવે છે કે— ત્યારપછી જ્ઞાન, દર્શન
અને વિભંગ કહેવા અર્થાત્ અહીં જ્ઞાન શું છે, દર્શન શું છે ? વિભંગ એટલે શું ? અને આ બધાનું

૨૨. તત્રાવધ્યાદીનીત્યત્ર વ્યાખ્યાતમર્થતઃ, તતશ્ચાગ્રેતનેષુ અવધિપદયોજના, ટિપ્પનકે અન્યે ત્વાચાર્યા 30
ઇત્યત્રેતિવ્યાખ્યાતં, અત્ર વાઽઽવૃત્તિસ્તથા ચ પ્રથમાન્તતા પ્રકૃતિત્વે ક્ષેત્રપરિમાણાદૌ યોજ્યતયેતિ ચ ।
૨૩. પ્રતિપત્તિરિત્યર્થઃ, અન્યમતાપેક્ષ્યાઽદઃ, વ્યાખ્યાનં ચાતઃ તન્મતસત્કં । * અર્થવશાત્ ૫-૬ ।

- કો વા વિભક્તઃ ? પરસ્પરશ્રામીષાં અલ્પબહુત્વં ચિન્ત્યમિતિ । તથા 'દેશદ્વારં' કસ્ય દેશવિષયઃ સર્વવિષયો વાઽવધિર્ભવતીતિ વક્તવ્યમ્ । 'ક્ષેત્રદ્વારં' ક્ષેત્રવિષયોઽવધિર્વક્તવ્યઃ, સંબદ્ધાસંબદ્ધ-સંખ્યેયાસંખ્યેયાપાન્તરાલક્ષણક્ષેત્રાવધિદ્વારેણેત્યર્થઃ । 'ગતિરિતિ ચ' અત્ર ડતિશબ્દ આદ્યર્થે દ્રષ્ટવ્યઃ, તતશ્ચ ગત્યાદિ ચ દ્વારજાલમવધૌ વક્તવ્યમિતિ । તથા પ્રાપ્તદ્વયનુયોગશ્ચ કર્તવ્યઃ, 5 અનુયોગોઽન્વાચ્છાનં, એવમનેન પ્રકારેણ 'એતા' અનન્તરોક્તાઃ 'પ્રતિપત્તયઃ' પ્રતિપાદનાનિ, પ્રતિપત્તયઃ પરિચ્છિન્તય ઇત્યર્થઃ, તતશ્ચાવધિપ્રકૃતય એવ પ્રતિપત્તિહેતુત્વાત્ પ્રતિપત્તય ઇત્યુચ્યન્ત ઇતિ ગાથાદ્વયસમુદાવાર્થઃ ॥૨૮॥

સામ્પ્રતમનન્તરોક્તદ્વારગાથાદ્વારવ્યાચિચ્છાસયેદમાહ -

નામં ઠવળાદવિએ, ચિત્તે કાલે ભવે ય ભાવે ય ।

- (૧) એસો ચલુ નિવચેવો ઓહિસ્સા હોડ સત્તવિહો ॥૨૯॥

વ્યાખ્યા-તત્ર નામ પૂર્વ નિર્લપિતં, નામ ચ તદવધિશ્ચ નામાવધિઃ, યસ્યાવધિરિતિ નામ ક્રિયતે, યથા મર્યાદાયાઃ । તથા સ્થાપના યાસાવધિશ્ચ સ્થાપનાવધિઃ, અક્ષાદિવિન્યાસઃ । અથવા અવધિરેવ ચ યદવધિધાનં વચનપર્યાયઃ સ નામાવધિઃ, સ્થાપનાવધિર્યઃ ચલુ આકારવિશેષઃ તત્તદ્વ્યક્ષેત્રસ્વામિનામિતિ । તથા દ્રવ્યેઽવધિર્દ્રવ્યાવધિઃ, દ્રવ્યાલમ્બન ઇત્યર્થઃ । અથવાઽયં

- 15 પરસ્પર અલ્પબહુત્વ વિચારવું. તથા કોને દેશવિષયક કે સર્વવિષયક અવધિ હોય છે તે કહેવું. ત્યાર પછી સંબદ્ધ, અસંબદ્ધ, સંખ્યેય, અસંખ્યેય, અપાન્તરાલરૂપ ક્ષેત્રના અવધિદ્વારા ક્ષેત્રવિષયક અવધિ કરવા યોગ્ય છે. "ગતિરિતિ ચ" અહીં "ગતિ" શબ્દ "વગેરે" અર્થમાં હોવાથી ગતિ વગેરે અન્ય પ્રતિદ્વારો અવધિના નિરૂપણમાં કહેવા યોગ્ય છે. ત્યાર પછી પ્રાપ્ત ઋદ્ધિવાળાનો અનુયોગ = કથન કહેવા યોગ્ય છે. આ પ્રમાણે ઉપર બતાવેલ ચૌદ પ્રતિપાદનો (બોધ) છે. અહીં અવધિના ભેદો જ 20 બોધનું કારણ હોવાથી (ભેદોને જ) બોધ તરીકે કહેવાય છે. ॥૨૮॥

અવતરણિકા : ઉપર બતાવેલા ચૌદદ્વારોમાંના પ્રથમદ્વારની વ્યાખ્યા કરવાની ઇચ્છાથી આગળની ગાથા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ અને ભાવ આ સાતપ્રકારનો અવધિનો નિક્ષેપ છે

- 25 ટીકાર્થ : નામનિક્ષેપની વ્યાખ્યા પૂર્વે કહેવાય ગઈ. નામ એવો અવધિ તે નામ અવધિ. જેનું "અવધિ" એ પ્રમાણે નામ કરાય છે તે નામ-અવધિ, જેમકે મર્યાદાનું "અવધિ" બીજું નામ છે માટે મર્યાદા એ નામ-અવધિ કહેવાય છે. તથા અક્ષાદિમાં અવધિની સ્થાપના એ સ્થાપના અવધિ જાણવો અથવા "અવધિ" એ પ્રમાણેનું જે વચનપર્યાયરૂપ નામ છે (અર્થાત્ 'અવધિ' એ પ્રમાણેના ત્રણ અક્ષરાત્મક જે નામ છે) તે નામ-અવધિ, અને સ્થાપના-અવધિ 30 તરીકે અવધિજ્ઞાનમાં દેખાતા દ્રવ્યનો, ક્ષેત્રનો કે અવધિજ્ઞાનવાળા આત્માનો આકાર જાણવો. તથા દ્રવ્યને વિષે રહેલો દ્રવ્યના આલંબનવાળો અવધિ દ્રવ્યાવધિ અથવા મૂળગાથામાં "દવિએ" શબ્દ

एकासन्तः शब्दः प्रथमान्त इतिकृत्वा द्रव्यमेवावधिर्द्रव्यावधिः, भावावधिकारणं द्रव्यमित्यर्थः, यद्वोत्पद्यमानस्योपकारकं शरीरादि तदवधिकारणत्वाद् द्रव्यावधिः । तथा क्षेत्रेऽवधिः क्षेत्रावधिः, अथवा यत्र क्षेत्रेऽवधिरूप्यते तदेवावधेः कारणत्वात् क्षेत्रावधिः, प्रतिपाद्यते वा । तथा कालेऽवधिः, कालावधिः अथवा यस्मिन् काले अवधिस्तपद्यते कथ्यते वा स कालावधिः, भवनं भवः, स च नारकादिलक्षणः, तस्मिन् भवेऽवधिर्भवावधिः । भावः क्षायोपशमिकादिः 5 द्रव्यपर्यायो वा, तस्मिन्नवधिः भावावधिः, चशब्दौ समुच्चयार्थौ, 'एषः' अनन्तरव्यावर्णितः, खलुशब्दः एवकारार्थः, स चावधारणे, एष एव, नान्यः, निक्षेपणं निक्षेपः, अवधेर्भवति 'सप्तविधः' सप्तप्रकार इति गाथार्थः ॥२९॥

इदानीं क्षेत्रપરિમાણીઆદિત્રીતીયદ્વારાવયવાર્થાભિધિત્સયાઽઽહ—

जावइया तिसमयाहारगस्स सुहुमस्स पणगजीवस्स ।

10

ओगाहणा जहण्णा, ओहीखित्तं जहण्णं तु ॥३०॥

એકાર અન્નવાણી હોવાથી પ્રથમ વિભક્તિવાળો માનતા દ્રવ્ય પોતે જ અવધિ તરીકે જાણવું, અર્થાત્ ભાવ—અવધિનું કારણ જે દ્રવ્ય બને તે દ્રવ્યાવધિ, અથવા ઉત્પન્ન થતાં અવધિના ઉપકારક એવા જે શરીરાદિ, તે ભાવ—અવધિના કારણ હોવાથી દ્રવ્યાવધિ જાણવા.

ક્ષેત્રને વિષે અવધિ તે ક્ષેત્રાવધિ (અર્થાત્ જે ક્ષેત્રનું જ્ઞાન થાય તે ક્ષેત્ર ક્ષેત્રાવધિ જાણવું)અથવા 15 જે ક્ષેત્રમાં અવધિ ઉત્પન્ન થાય છે તે ક્ષેત્ર અવધિનું અધિકારણ હોવાથી ક્ષેત્રાવધિ કહેવાય છે. (અહીં ક્ષેત્રની પ્રાપાન્યની વિવક્ષા કરવાથી તે અવધિ ક્ષેત્રમાં વ્યપદેશ કરાય છે માટે તે અવધિ ક્ષેત્રાવધિ કહેવાય છે.) અથવા જે ક્ષેત્રમાં અવધિનું પ્રતિપાદન કરાય છે તે અવધિ ક્ષેત્રાવધિ જાણવો. તથા કાળને વિષે જે અવધિ (અર્થાત્ જે કાળનું જ્ઞાન થાય) તે કાળાવધિ, અથવા જે કાળમાં અવધિ ઉત્પન્ન થાય છે કે પ્રતિપાદન કરાય છે (તે કાળમાં અવધિ વ્યપદેશ કરાતો 20 હોવાથી) તે અવધિ કાળાવધિ કહેવાય છે.

તથા થવું તે ભવ — નારકાદિરૂપ. તે નારકાદિરૂપ ભવમાં ઉત્પન્ન થતો અવધિ તે ભવાવધિ કહેવાય છે. તથા ભાવ એટલે ક્ષાયોપશમિકાદિ અથવા દ્રવ્યનો પર્યાય, તેને વિષે રહેલ અવધિ તે ભવાવધિ. ચ શબ્દો સમુચ્ચય અર્થમાં છે અને ખલુ શબ્દ અવધારણ અર્થમાં છે. આ અનન્તર (હમણાં જ) વર્ણન કરેલા જ અવધિના સાતપ્રકારના નિક્ષેપ છે, બીજા નહીં. આ પ્રમાણે 25 ગાથાર્થ જાણવો. ॥૨૯॥

અવતરણિકા : હવે ક્ષેત્રપરિમાણ નામના બીજાદ્વારના અર્થને કહેવાની ઇચ્છાથી કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : ત્રિસમયાહારક એવા સૂક્ષ્મ પનકજીવની જેટલી જઘન્ય અવગાહના હોય છે તેટલું અવધિજ્ઞાનનું જઘન્ય ક્ષેત્રપરિમાણ જાણવું.

૨૪. અવધિયત્ર ક્ષેત્રે વ્યાખ્યાયતે સ ક્ષેત્રાવધિત્યર્થઃ । † ભાવાવધેઃ કાં ૫ । ‡ ંવધ્યધિકરણ- 30 ત્વાત્ । ▲ એવં । * ંભિધિત્સુગ્રહ ૨-૪ ।

વ્યાખ્યા—ત્રણ ક્ષેત્રપરિમાણં જઘન્યમધ્યમોત્કૃષ્ઠભેદભિન્નં ભવતિ, યતશ્ચ પ્રાયો જઘન્યમાદૌ અતસ્તદેવ તાવત્પ્રતિપાદ્યતે—‘યાવતી’ યત્યપરિમાણા, ત્રીન્સમયાન્ આહારયતીતિ ત્રિસમયાહારકસ્તસ્ય, સૂક્ષ્મનામકર્મોદયાત્ સૂક્ષ્મઃ તસ્ય, પનકશ્ચાસૌ જીવશ્ચ પનકજીવઃ વનસ્પતિવિશેષ इत्यર્થઃ, તસ્ય, અવગાહન્તિ યસ્યાં પ્રાણિનઃ સા અવગાહના તનુસ્તિત્યર્થઃ, ‘જઘન્યા’ સર્વસ્તોકા, અવધેઃ 5 ક્ષેત્રં અવધિક્ષેત્રં, ‘જઘન્યં’ સર્વસ્તોકં, તુણ્ઘ એવકાર્થઃ, સ ચાવધારણે, તસ્ય ચૈવં પ્રયોગઃ— અવધેઃ ક્ષેત્રં જઘન્યમેતાવદેવેતિ ગાથાક્ષરાર્થઃ । અત્ર ચ સમ્પ્રદાયસમધિગમ્યોડયમર્થઃ—

યોજનસહસ્રમાનો મત્સ્યો મૃત્વા સ્વકાયદેશે યઃ ।

ઉત્પદ્યતે હિ સૂક્ષ્મઃ, પનકત્વેનેહ સ ગ્રાહ્યઃ ॥૧॥

સંહત્ય ચાદ્યસમયે, સ હ્રાયામં કરોતિ ચ પ્રતરમ્ ।

10 સંખ્યાતીતાહ્યાઙ્ગુલવિભાગબાહુલ્યમાનં તુ ॥૨॥

સ્વકતનુપૃથુત્વમાત્રં, દીર્ઘત્વેનાપિ જીવસામર્થ્યાત્ ।

તમપિ દ્વિતીયસમયે, સંહત્ય કરોત્યસૌ સૂચિમ્ ॥૩॥

સંખ્યાતીતાહ્યાઙ્ગુલવિભાગવિષ્કમ્ભમાનનિર્દિશ્તમ્ ।

નિજતનુપૃથુત્વદૈર્ઘ્યા, તૃતીયસમયે તુ સંહત્ય ॥૪॥

15 ટીકાર્થઃ : ક્ષેત્રનું પરિમાણ જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ઠ એમ ત્રણ પ્રકારે હોય છે. તેમાં પ્રાયઃ કરીને પ્રથમ જઘન્ય અવધિ ઉત્પન્ન થતું હોવાથી પહેલા જઘન્યપરિમાણ બતાવે છે. “યાવતી” એટલે જેટલા પરિમાણવાળી (અવગાહના), ત્રણ સમયનો જે આહાર કરે તે ત્રિસમય આહારક—તેની, સૂક્ષ્મનામકર્મના ઉદયથી સૂક્ષ્મ—તેની, પનકરૂપ જે જીવ અર્થાત્ નિગોદના જીવ—તેની, જેને વિષે જીવ રહે તે અવગાહના અર્થાત્ શરીર, “જઘન્યા” સર્વથી ઓછી (અવગાહના) 20 તે અવધિનું જઘન્યક્ષેત્ર જણાવું. “તુ” શબ્દ એવકાર અર્થવાળો છે અને તે “જ” કાર અર્થમાં છે તેનો આ પ્રમાણે પ્રયોગ કરવો અવધિનું જઘન્ય ક્ષેત્ર આટલું જ હોય છે. (આ ગાથાનો અન્વય આ પ્રમાણે :— ત્રિસમયાહારક એવા સૂક્ષ્મ નિગોદના જીવની જઘન્ય અવગાહના જેટલા પ્રમાણની હોય તેટલા પ્રમાણનું ક્ષેત્ર અવધિનું જઘન્યક્ષેત્ર છે.)

આ ગાથાનો અર્થ સંપ્રદાયાનુસારે સ્પષ્ટ કરીને હવે બતાવે છે. એક હજાર યોજનવાળો 25 જે મત્સ્ય મરીને પોતાની કાયાના એક દેશમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે અહીં સૂક્ષ્મપનક તરીકે ગ્રહણ કરવો ॥૧॥ તે જીવ પ્રથમ સમયે આયામને સંહરી અંગુલના અસંખ્યાતભાગપ્રમાણ પહોળું પ્રતર રચે છે ॥૨॥ આ જીવ દીર્ઘ એટલે કે પોતાના શરીર પ્રમાણ લાંબા એવા પણ તે પ્રતરને પોતાના સામર્થ્યથી સંહરી બીજા સમયે સૂચિરૂપે કરે છે ॥૩॥ ત્રીજા સમયે અંગુલના અસંખ્યભાગપ્રમાણ પહોળી અને પોતાના શરીર જેટલી લાંબી સૂચિને સંહરી ॥૪॥

30 ૨૫. આયામસ્તુ પ્રમાણં મર્યાદત્યુક્તેર્બાહલ્યરૂપપ્રમાણસંકોચકૃતિસ્તથાઙ્ગુલાસંખ્યભાગબાહલ્યોક્તિર્ન વિરોધાવહા । ૨૬. તિર્યક્ । ૨૭. કુર્ધ્વાધઃ । ૨૮. દૈર્ઘ્યરૂપા વિસ્તૃતિઃ પૃથુત્વં । + યાવત્પરિં + ૦બાહલ્યં 0 ‡ દીર્ઘાં ૪-૫-૬ ।

ઉત્પદ્યતે ચ પનકઃ, સ્વદેહદેશે સ સૂક્ષ્મપરિણામઃ ।

સમયત્રયેણ તત્સ્યાવગાહના યાવતી ભવતિ ॥૫॥

તાવજ્જઘન્યમવધેરાલમ્બનવસ્તુભાજનં ક્ષેત્રમ્ ।

ઐદમિત્યમેવ મુનિગણસુસંપ્રદાયાત્ સમવસેયમ્ ॥૬॥ ષડ્ભિઃ કુલકમ્ ।

અત્ર કશ્ચિદાહ— કિમિતિ મહામત્સ્યઃ ? કિં વા તસ્ય તૃતીયસમયે નિજદેહદેશે સમુત્પાદઃ ? 5
ત્રિસમયાહારકત્વં વા કલ્પ્યતે ઇતિ ?, અત્રોચ્યતે, સ એવ હિ મહામત્સ્યઃ ત્રિભિઃ સમયૈરાત્માનાં
સંક્ષિપન્ પ્રયત્નવિશેષાત્ સૂક્ષ્માવગાહનો ભવતિ, નાન્યઃ, પ્રથમદ્વિતીયસમયયોશ્ચ અતિસૂક્ષ્મઃ
ચતુર્થાદિષુ ચાતિસ્થૂરઃ ત્રિસમયાહારક એવ ચ તદ્યોગ્ય ઇત્યતસ્તદ્ગ્રહણમિતિ । અન્યે તુ વ્યાચક્ષતે—
ત્રિસમયાહારક ઇતિ, આયામવિષ્કમ્ભસંહારસમયદ્વયં સૂચિસંહરણોત્પાદસમયશ્ચેત્યેતે ત્રયઃ સમયાઃ,

તે સૂક્ષ્મ પરિણામવાળો પનકજીવ પોતાના દેહના એક દેશમાં ઉત્પન્ન થાય છે, આવા તે 10
જીવની ત્રણ સમય પછી જેટલી અવગાહના થાય છે ॥૫॥ તેટલું અવધિનું જઘન્ય આલંબન
વસ્તુના આધારરૂપ ક્ષેત્ર જાણવું, મુનિગણના સુસંપ્રદાયથી (આવેલું) આ ક્ષેત્ર પ્રમાણ એ પ્રમાણે
જ જાણવા યોગ્ય છે ॥૬॥

(ભાવાર્થ આ પ્રમાણે : એક હજાર યોજન લાંબો જે મત્સ્ય પોતાના શરીરના જ એક 15
દેશમાં ઉત્પન્ન થાય તે જીવ અહીં લેવો અને તે પ્રથમ સમયે પોતાના શરીર સાથે સમ્પ્રદ
આત્મપ્રદેશોનાં આયામજે=શરીર પ્રમાણ જાડાઈને સંહરી અંગુલના અસંખ્યેયભાગ જેટલી
જાડાઈવાળું અને પોતાના દેહની લંબાઈ + પહોળાઈ પ્રમાણ વિસ્તારવાળું પ્રતર રચે છે. તે
પ્રતરને પણ બીજા સમયે પહોળાઈ/લંબાઈથી સંહરી અંગુલના અસંખ્યેયભાગ જેટલી પહોળી
અને સ્વદેહ જેટલી લાંબી સૂચિને રચે છે. ત્રીજા સમયે તે સૂચિને પણ સંહરી અસંખ્યેય ભાગ
માત્ર પ્રમાણવાળા પોતાના શરીરના એક પ્રદેશમાં સૂક્ષ્મ નિગોદ તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે. ઉત્પત્તિના 20
પ્રથમ સમયથી માંડી ત્રીજા સમયે વર્તતા જીવનું જેટલું શરીરપ્રમાણ હોય છે, તેટલું અવધિના
વિષયભૂત વસ્તુના આધારરૂપ ક્ષેત્ર જાણવું, અર્થાત્ ઉપરોક્ત શરીરપ્રમાણ ક્ષેત્રમાં રહેલ વસ્તુને
જીવ પોતાના જઘન્ય અવધિમાં જુએ છે. આ પ્રમાણે મુનિગણની પરંપરાથી જાણવા મળેલ
અવધિનું જઘન્યક્ષેત્ર જાણવું.)

શંકા : અહીં મહામત્સ્ય જ કેમ ગ્રહણ કર્યો ? અથવા તે મહામત્સ્યનો પોતાના શરીરદેશમાં 25
ત્રીજા સમય ઉત્પાદ શા માટે કલ્પ્યો ? અથવા અહીં ત્રિસમયાહારકત્વ જ કેમ કલ્પ્યું ?

સમાધાન : તે મહામત્સ્ય જ ત્રણ સમય વડે પોતાને સંક્ષેપતો પ્રયત્નવિશેષથી
સૂક્ષ્મશરીરવાળો થઈ શકે છે. અન્ય જીવ સૂક્ષ્મ અવગાહનાવાળો બની શક્તો નથી અને પ્રથમ—
બીજા સમયે તે જીવ અતિસૂક્ષ્મ અને ચોથા વગેરે સમયમાં અતિસ્થૂલ હોય છે જ્યારે ત્રિસમય—
આહારવાળા જીવની અવગાહના જ જઘન્યક્ષેત્રના નિરૂપણને યોગ્ય હોવાથી ત્રિસમય—આહારકત્વ 30
ગ્રહણ કર્યું છે. કેટલાક આચાર્યો “ત્રિસમયાહારક” શબ્દનો આ પ્રમાણે અર્થ કરે છે કે “લંબાઈ
અને પહોળાઈનું સંહરણ કરવાના બે સમયો તથા સૂચિસંહરણ અને ઉત્પત્તિનો એક સમય, એમ

વિગ્રહાભાવાચ્ચાહારક એતેષુ, ઇત્યત ઉત્પાદસમય એવ ત્રિસમયાહારકઃ સૂક્ષ્મઃ પનકજીવો જઘન્યાવગાહનશ્ચ, અતસ્તત્પ્રમાણં જઘન્યમવધિક્ષેત્રમિતિ, એતચ્ચાયુક્તં, ત્રિસમયાહારકત્વસ્ય પનકજીવવિશેષણત્વાત્, મત્સ્યાયામવિષ્કમ્ભસંહરણસમયદ્વયસ્ય ચ પનકસમયાયોગાત્, ત્રિસમયાહારકત્વાખ્યવિશેષણાનુપપત્તિપ્રસજ્ઞાત્ ઇતિ, અલં પ્રસજ્ઞેનેતિગાથાર્થઃ ॥૩૦॥

5. એવં તાવત્ જઘન્યમવધિક્ષેત્રમુક્તં, ઇદાનીં ઉત્કૃષ્ટમભિધાતુકામ આહ—

સવ્વબહુઅગ્નિજીવા, નિરન્તરં જત્તિયં ભરિજ્જાસુ ।

ચિત્તં સવ્વદિસાગં, પરમોહી ચિત્ત નિદ્દિદ્ધો ॥૩૧॥

વ્યાખ્યા—સર્વેભ્યો વિવક્ષિતકાલાવસ્થાયિભ્યોઽનલજીવેભ્ય એવં બહવઃ સર્વબહવઃ, ન ભૂતભવિષ્યભ્યઃ, નાપિ શેષજીવેભ્યઃ, કુતઃ ?, અસંભવાત્, અગ્નયશ્ચ તે જીવાશ્ચ અગ્નિજીવાઃ, 10 સર્વબહવશ્ચ તેઽગ્નિજીવાશ્ચ સર્વબહુઅગ્નિજીવાઃ, ‘નિરન્તરં’ ઇતિ ક્રિયાવિશેષણં ‘યાવત્’ યાવત્પરિમાણં ‘ભૂતવન્તો’ વ્યાપ્તવન્તઃ ‘ક્ષેત્રં’ આકાશં, એતદુક્તં ભવતિ—નૈરન્તર્યેણ વિશિષ્ટસૂચીરચનયા યાવત્ ભૂતવન્ત ઇતિ । ભૂતકાલનિર્દેશશ્ચ અજિતસ્વામિકાલ એવં પ્રાયઃ સર્વબહવોઽનલજીવા ભવન્તિ

ત્રણ સમયો જાણવા, વળી વિગ્રહગતિનો અભાવ હોવાથી આ ત્રણે સમયોમાં જીવ આહારક જ છે તેથી ઉત્પત્તિના સમયેજ ત્રિસમય—આહારક જીવ કહેવાય છે. અને તેની જઘન્ય અવગાહના 15 પ્રમાણ અવધિનું જઘન્યક્ષેત્ર જાણવું” આ અર્થ ઘટતો નથી કારણ કે ત્રિસમયઆહારકત્વ પનકજીવનું વિશેષણ છે. મત્સ્યના આયામ અને વિષ્કમ્ભ સંહરણના બે સમયો પનકસમયો તરીકે નથી પણ મત્સ્યના સમયો જ છે તેથી ત્રિસમયાહારકત્વરૂપ વિશેષણ નહીં ઘટવાનો પ્રસંગ આવવાથી ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયથી ત્રીજા સમયે જ ત્રિસમયાહારકત્વ જાણવું ॥૩૦॥

અવતરણિકા : આ પ્રમાણે અવધિનું જઘન્યક્ષેત્ર કહ્યું. હવે ઉત્કૃષ્ટક્ષેત્રને કહેવાની ઈચ્છાવાળા 20 ગ્રંથકારશ્રી કહે છે ⇨

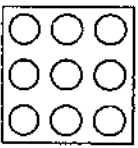
ગાથાર્થ : સર્વાધિક અગ્નિકાયના જીવો નિરંતર સર્વદિશાસંબંધી જેટલું ક્ષેત્ર ભરે તેટલાપ્રમાણ ક્ષેત્રવાળો પરમાવધિ કહેલ છે.

ટીકાર્થ : વિવક્ષિતકાળમાં રહેલ અગ્નિકાયના જીવોથી જ અધિક તે સર્વાધિક કહેવાય (અર્થાત્ આ અવસર્પિણીમાં જે કાળમાં અગ્નિકાયની સૌથી વધુ સંખ્યા હતી તે કાળની તે સંખ્યા 25 અહીં સર્વાધિક જાણવી.) એની પહેલાના ભૂતકાળ કે ભવિષ્યકાળના જીવોની સંખ્યાથી અધિક તે સર્વાધિક એવો અર્થ કરવો નહીં. તથા અગ્નિકાયના જીવોને જ આશ્રયી અધિક સંખ્યા લેવી પણ શેષપૃથ્વી વગેરે જીવોથી અધિક સંખ્યા, એવો પણ અર્થ કરવો નહીં કારણ કે શેષજીવો કરતા અગ્નિકાયની સંખ્યા અધિક સંભવી શક્તી નથી. આવા સર્વાધિક અગ્નિકાયના જીવો અંતર વિના (એક સીધી લીટીમાં ગોઠવતા બધી દિશામાં) વિશિષ્ટ સૂચિરચનાવડે જેટલું ક્ષેત્ર રોકે 30 તેટલા ક્ષેત્ર પ્રમાણ પરમાવધિ જાણવો અર્થાત્ પરમાવધિનું ઉત્કૃષ્ટક્ષેત્ર આટલું જાણવું. મૂળગાથામાં ‘ભરિજ્જાસુ’ એ પ્રમાણે ભૂતકાળનો જે નિર્દેશ કર્યો તે આ અવસર્પિણીમાં અજિતનાથ ભગવાનના

અસ્યામંવસર્પિણ્યાં इत्यस्यार्थस्य ख्यापनार्थः, इदं चानन्तरोदितविशेषणं क्षेत्रमेकदिक्कमपि भवति, अत आह—‘सर्वदिक्कं’ अनेन सूचीपरिभ्रमणप्रमितमेवाह, परमश्चासाववधिश्च परमावधिः, ‘क्षेत्रं’ अनन्तरव्यावर्णितं प्रभूतानलजीवमितमङ्गीकृत्य निर्दिष्टः क्षेत्रनिर्दिष्टः, प्रतिपादितो गणधरादिभिरिति, ततश्च पर्यायेण परमावधेरैतावत्क्षेत्रमित्युक्तं भवति । अथवा^{३१} सर्वबह्वग्निजीवा निरन्तरं यावद् भूतवन्तः क्षेत्रं सर्वदिक्कं एतावति क्षेत्रे दान्यवस्थितानि द्रव्याणि तत्परिच्छेदसामर्थ्ययुक्तः परमावधिः 5 क्षेत्रमङ्गीकृत्य निर्दिष्टो, भावार्थस्तु पूर्ववदेव, अयमक्षरार्थः । इदानीं साम्प्रदायिकः प्रतिपाद्यते— तत्र सर्वबह्वग्निजीवा बादराः प्रायोऽजितस्वामितीर्थकरकाले भवन्ति, तदारम्भकपुरुष^{३२}बाहुल्यात्, सूक्ष्मांशोत्कृष्टपदिनस्तत्रैवावस्थ्यन्ते, ततश्च सर्वबहवो भवन्ति । तेषां च स्वबुद्ध्या षोढाऽवस्थानं कल्प्यते—एकैकक्षेत्रप्रदेश एकैकजीवावगाहनया सर्वतश्चतुरस्रो घनः प्रथमं, स एव जीवः

સમયમાં જ પ્રાયઃ સર્વાધિક જીવો હતા એ દેખાડવા કર્યો છે. ઉપર બતાવેલ વિશેષણવાળું ક્ષેત્ર 10 એકદિશામાં પણ હોઈ શકે છે. તેથી કહે છે કે — સર્વદિશા સંબંધી ક્ષેત્ર જાણવું. ‘સર્વદિક્’ વિશેષણ દ્વારા સૂચિના પરિભ્રમણથી મપાયેલ ક્ષેત્ર કહ્યું. (અર્થાત્ આટલી સંખ્યાવાળા જીવોને એક દિશામાં સીધી લીટીમાં ગોઠવો અને પછી તે સીધી લીટીને (દોરીની જેમ) ચારે દિશામાં ભમાવતા સર્વ દિશામાં ગોળાકારમાં જેટલું ક્ષેત્ર રોકાશે તેટલું ક્ષેત્ર ઉત્કૃષ્ટ ક્ષેત્ર જાણવું) આમ, ગણધરોવડે સર્વ અગ્નિકાયના જીવોથી મપાયેલ ક્ષેત્રને આશ્રયી આટલો પરમાવધિ^{૩૩} પ્રતિપાદન કરાયો છે, અને તેથી પર્યાયથી = ‘પરમાવધિ’ શબ્દની વિભક્તિ બદલવાથી “પરમાવધિનું આટલા પ્રમાણ ક્ષેત્ર છે” એ પ્રમાણે કહેલું થાય છે.

અથવા સર્વાધિક અગ્નિજીવો નિરંતર સર્વદિક્ સંબંધી જેટલા ક્ષેત્રને વ્યાપે છે તેટલા ક્ષેત્રમાં રહેલા દ્રવ્યોને જાણવાના સામર્થ્યથી યુક્ત પરમાવધિ ક્ષેત્રને આશ્રયી કહેલ છે. આ અક્ષરાર્થ કહ્યો. હવે પરંપરામાં આવેલ અર્થ કહે છે—અજિતસ્વામિના તીર્થકાળમાં બાદર અગ્નિના 20 આરંભક મનુષ્યો ઘણા હોવાથી તે કાળમાં અગ્નિજીવો પ્રાયઃ સર્વાધિક હતા અને ઉત્કૃષ્ટપદવર્તી સૂક્ષ્માગ્નિકાયના જીવો પણ તે જ કાળમાં હતા. તેથી બંને મળી સર્વાધિક જીવો થાય છે. અવધિનું ક્ષેત્ર જાણવા માટે આ જીવોની પોતાની બુદ્ધિથી છ પ્રકારે રચનાઓ કલ્પાય છે. તેમાં

પ્રથમ રચના એકેક આકાશ પ્રદેશમાં એકેકજીવની અવગાહનાવડે ચોરસઘન કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે.

25

(કહેવાનો આશય એ છે કે ચોરસઘન જ્યારે બનાવવું હોય ત્યારે ૮ આકાશ પ્રદેશ ચિત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે ગોઠવવા. તેની ઉપર અને નીચે પણ આ જ રીતે ૮—૮ આકાશ પ્રદેશ ગોઠવતાં કુલ સત્યાવીશ આકાશપ્રદેશોનો ચોરસઘન તૈયાર થાય છે. આ સત્યાવીશ આકાશપ્રદેશ ઉપર દરેકમાં એકેક એમ સત્યાવીશ અગ્નિકાયના જીવો સ્થાપવાથી અગ્નિકાય જીવોનો ચોરસઘન તૈયાર થાય છે. અહીં સત્યાવીશનો આંકડો એક 30

૩૦. રૂપાન્તરેણ । ૩૧. અત્ર પક્ષે અનલજીવમિતક્ષેત્રસ્થિતદ્રવ્યપરિચ્છેદશક્તિઃ । ૩૨. મનુષ્યાર્થપરં પુરુષપદં । ૩૩. અનન્તાનન્તાસ્વવસર્પિણીષુ કર્મિશ્ચિદેવ દ્વિતીયતીર્થકરકાલે એતે, તદાનીતના એવોત્કૃષ્ટા बादरा ग्राह्याः,

- સ્વાવગાહનયા દ્વિતીયં, एवं प्रतरोऽपि द्विभेदः, श्रेण्यपि द्विभेदा, तत्र आद्याः पञ्च प्रकारा अनादेशाः, क्षेत्रस्याल्पत्वात् क्वचित्समैयविरोधाच्च, षष्ठः प्रकारस्तु सूत्रादेश इति, ततश्चासौ श्रेणी अवधिज्ञानिनः सर्वासु दिक्षु शरीरपर्यन्तेन भ्राम्यते, सा च असंख्येयान् अलोके लोकमात्रान् क्षेत्रविभागान् व्याप्नोति, एतावदवधिक्षेत्रं उत्कृष्टमिति, सामर्थ्यमङ्गीकृत्यैवं प्ररूप्यते, एतावति 5 क्षेत्रे यदि द्रष्टव्यं भवति तदा पश्यति न त्वलोके द्रष्टव्यमस्ति इति गाथार्थः ॥३१॥

एवं तावज्जघन्यमुत्कृष्टं चावधिक्षेत्रमभिहितं, इदानीं विमध्यमप्रतिपिपादयिषया एतावत्क्षेत्रोपलम्भे चैतावत्कालोपलम्भः, तथा एतावत्कालोपलम्भे चैतावत्क्षेत्रोपलम्भ इत्यस्यार्थस्य प्रदर्शनाय चेदं गाथाचतुष्टयं जगाद शास्त्रकारः—

अंगुलमावलियाणं, भागमसंखिज्ज दोसु संखिज्जा ।

- 10) કલ્પનાથી લીધો છે. બાકી અગ્નિકાયના જીવોની જેટલી સંખ્યા હોય તેટલા પ્રમાણ આકાશપ્રદેશોને ઉપરોક્ત પદ્ધતિથી ગોઠવી તે દરેક આકાશપ્રદેશોમાં એકેક જીવ મૂકી ચોરસઘન તૈયાર થાય.) આજ પ્રમાણે બીજી રચના પણ જાણવી પરંતુ તેમાં એટલો જ ફેરફાર કરવો કે દરેક જીવને પોત—પોતાના શરીરપ્રમાણ આકાશપ્રદેશમાં સ્થાપવા અર્થાત્ અસંખ્ય આકાશપ્રદેશમાં એકેક જીવને સ્થાપી ચોરસઘન રચવું. આ જ પ્રમાણે પ્રતર અને શ્રેણીમાં પણ બે—બે ભેદ પાડતા કુલ છ રચનાઓ 15 થશે. તેમાં પ્રથમ પાંચ રચનાઓ ખોટી છે કારણ કે આ રીતે સ્થાપેલા જીવો અસત્કલ્પનાએ ભ્રમાવતા જેટલા ક્ષેત્રને સ્પર્શે છે તે ક્ષેત્ર ખૂબ જ નાનું પડે છે જ્યારે અવધિજ્ઞાનનું ક્ષેત્ર એના કરતા ઘણું અધિક છે. અને ક્યાંક આગમવિરોધ પણ આવે છે. (જેમકે, પ્રથમ રચનામાં કલ્પું કે દરેક જીવને એકેક આકાશપ્રદેશમાં સ્થાપવા, પરંતુ જીવ ઓછામાં ઓછા અસં. આકાશપ્રદેશમાં જ રહી શકે છે. એવું આગમમાં કહેલું હોવાથી આગમવિરોધ આવે એ પ્રમાણે વિ.આ.ભાષ્ય ગા.નં. ૬૦૧માં કહેલ છે.) 20) છેલ્લી છઠ્ઠી રચનામાં જીવોને પોત—પોતાનું શરીર જેટલા આકાશપ્રદેશમાં રહેતું હોય તેટલા આકાશપ્રદેશમાં સ્થાપી તેની એક શ્રેણી બનાવી ચારે દિશામાં અવધિજ્ઞાનીના શરીરાન્ત ભાગથી ભ્રમાડતાં જેટલું ક્ષેત્ર સ્પર્શે તેટલું ક્ષેત્ર અવધિજ્ઞાનનું ઉત્કૃષ્ટક્ષેત્ર જાણવું. તે ક્ષેત્ર અલોકમાં અસંખ્યેય લોકપ્રમાણ થાય છે. આ ક્ષેત્રપ્રમાણ અવધિજ્ઞાનના સામર્થ્યને આશ્રયી જાણવું, અર્થાત્ આટલા ક્ષેત્રમાં જો જોવા યોગ્ય કોઈ વસ્તુ હોત તો જોત, પણ અલોકમાં કોઈ વસ્તુ હોતી નથી. ॥૩૧॥ 25) અવતરણિકા : આ પ્રમાણે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અવધિક્ષેત્ર કલ્પું. હવે મધ્યમક્ષેત્રને બતાવવાની ઇચ્છાથી આટલા ક્ષેત્રને જોતી વ્યક્તિ આટલા કાલને જુએ છે અને આટલા કાલને જોતી વ્યક્તિ આટલા ક્ષેત્રને જુએ છે.” આ અર્થને બતાવવા શાસ્ત્રકાર ચારગાથાને કહે છે ⇨ ગાથાર્થ : અવધિજ્ઞાની અંગુલ અને આવલિકાના અસંખ્યેયભાગને અને બંનેના

૩૪. શરીરદ્વારેત્યર્થઃ । ૩૫. અસંખ્યાકાશપ્રદેશાનન્તરેણાવગાહનાઽભાવાત્ इति मलधारिहैमचन्द्र-

- 30) પાદાઃ । ૩૬. રૂપિવિષયત્વાદવધેરલોકે ચ તદ્દશદ્રવ્યાભાવાદસંભવાધિધાનતાદોષનિરાકરણાયાહ । ૩૭. લોકે તુ સૂક્ષ્મસૂક્ષ્મતરાદિવસ્તુદર્શનેન સામર્થ્યવૃદ્ધિઃ । (વિશેષાવશ્યકે ગાથા ૬૦૬) ૩૮. સ્વાપેક્ષિતજઘન્યમધ્યમોત્કૃષ્ટત્વાત્ ।

અંગુલમાવલિઅંતો, આવલિઆ અંગુલપુહત્તં ॥૩૨॥
 હૃથંમિ મુહુત્તન્તો, દિવસંતો ગાઝયંમિ બોદ્ધવ્વો ।
 જોયણ દિવસપુહત્તં, પક્કવન્તો પળ્લવીસાઓ ॥૩૩॥
 ભરહંમિ અદ્ધમાસો, જંબૂદીવંમિ સાહિઓ માસો ।
 વાસં ચ મણુઅલોએ, વાસપુહત્તં ચ રુયગંમિ ॥૩૪॥
 સંઘિજ્જંમિ ડ કાલે, દીવસમુદ્ધાવિ હંતિ સંઘિજ્જા ।
 કાલંમિ અસંઘિજ્જે, દીવસમુદ્ધા ડ ભઇયવ્વા ॥૩૫॥

5

પ્રથમગાથાવ્યાખ્યા—‘અદ્ધલં’ ક્ષેત્રાધિકારાત્ પ્રમાણાદ્ધલં ગૃહ્યતે, અવધ્યધિકારાચ્ચ ઉચ્છ્રયાદ્ધુલમિત્યેકે, ‘આવલિકા’ અસંખ્યેયસમયસંઘાતોપલક્ષિતઃ કાલઃ, ઉક્તં ચ —
 ‘અસંઘિજ્જાણં સમયાણં સમુદયસમિતિસમાગમેણં સા એગા આવલિયત્તિ વુચ્ચતિ’ 10
 અદ્ધલં આવલિકા ચ અદ્ધલાવલિકે તયોરદ્ધુલાવલિકયોઃ, ‘ભાગં’ અંશં અસંખ્યેયં પશ્યતિ અવધિજ્ઞાની, એતદુક્તં ભવતિ ક્ષેત્રમદ્ધુલાસંખ્યેયભાગમાત્રં પશ્યન્ કાલતઃ આવલિકાયા અસંખ્યેયમેવ ભાગં પશ્યત્યતીતમનાગતં ચેતિ, ક્ષેત્રકાલદર્શનં ચોપચારેણોચ્ચતે, અન્યથા હિ સંખ્યાતભાગને જુએ છે. જ્યારે અંગુલમાત્રક્ષેત્રને જુએ છે ત્યારે ન્યૂન આવલિકાને જુએ છે તથા આવલિકાને જોતો અંગુલપૃથક્ત્વ પ્રમાણ ક્ષેત્રને જુએ છે. 15

ગાથાર્થ : હસ્તપ્રમાણ ક્ષેત્રને જોતો કાલથી ન્યૂનમુહૂર્તને, કાલથી ન્યૂનદિવસને જોતો ક્ષેત્રથી એકગાઉને, ક્ષેત્રથી યોજનને જોતો કાલથી દિવસપૃથક્ત્વને, તથા કાલથી ન્યૂનપક્ષને જોતો ક્ષેત્રથી પરચીશ યોજનને જુએ છે.

ગાથાર્થ : ભરતક્ષેત્રને જોતો કાલથી અર્ધમાસને, જંબૂદ્વીપને જોતો કાલથી સાધિકમાસને, મનુષ્યલોકને જોતો કાલથી વર્ષને તથા રૂચકનામના બાહ્યદ્વીપને જોતો વર્ષપૃથક્ત્વને જુએ છે. 20

ગાથાર્થ : સંખ્યાતકાલને જોતો સંખ્યાતા દ્વીપસમુદ્રોને, અસંખ્યાતકાલને જોતા ક્ષેત્રને આશ્રયી દ્વીપસમુદ્રમાં ભજના.

ટીકાર્થ : ક્ષેત્રનો અધિકાર હોવાથી અહીં અંગુલ તરીકે પ્રમાણાંગુલ જાણવું અને કેટલાક લોકો અવધિનો અધિકાર હોવાથી ઉત્સેધાંગુલ કહે છે (પ્રમાણાંગુલ, ઉત્સેધાંગુલ કરતાં ૪૦૦ ગાંજું મોટું હોય છે શાશ્વત વસ્તુ માપવા માટે પ્રમાણાંગુલનો ઉપયોગ થાય છે, જ્યારે શરીર વિ. 25 માપવા માટે ઉત્સેધાંગુલનો ઉપયોગ થાય છે.) “આવલિકા” એટલે અસંખ્યેયસમયોના સમૂહથી ઓળખાતો કાલ, કહ્યું છે “અસંખ્યેયસમયોના સમૂહવડે એક આવલિકા કહેવાય છે.” અંગુલ અને આવલિકાના અસંખ્યેયભાગને અવધિજ્ઞાની જુએ છે અર્થાત્ અંગુલના અસંખ્યેયભાગમાત્રને જોનાર કાલથી ભૂત—ભવિષ્યમાં આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગને જુએ છે. ખરેખર તો ક્ષેત્રમાં રહેલ દર્શનયોગ્ય દ્રવ્યોને અને તેટલા કાળમાં રહેલા ભૂત—ભાવી દ્રવ્યોના પર્યાયોને જુએ છે, 30

૩૧. અસંખ્યેયનાં સમયાનાં સમુદયસમિતિસમાગમેન સૈકાઽઽવલિકેત્યુચ્યતે (અનુયોગદ્વારવૃત્તિઃ ૪૩૦ પ૦) ।

ક્ષેત્રવ્યવસ્થિતાનિ દર્શનયોગ્યાનિ દ્રવ્યાણિ તત્પર્યાયાંશ્ચ વિવક્ષિતકાલાન્તરવર્તિનઃ પશ્યતિ. ન તુ ક્ષેત્રકાલૌ, મૂર્તદ્રવ્યાલમ્બનત્વાત્તસ્યેતિ । एवं सर्वत्र भावना द्रष्टव्या, क्रिया च गाथाचतुष्टये-
 5 पश्यति, भिन्नामावलिकामित्यर्थः, तथा कालतः आवलिकां पश्यन् क्षेत्रतोऽङ्गुलपृथक्त्वं पश्यति, पृथक्त्वं हि द्विप्रभृतिरानवभ्यः इति प्रथमगाथार्थः ॥३२॥

द्वितीयगाथाव्याख्या—‘हस्ते’ इति हस्तविषयः क्षेत्रतोऽवधिः कालतो मुहूर्त्तान्तः पश्यति, भिन्नं मुहूर्त्तमित्यर्थः. अवध्यवधिमतोरभेदोपचाराद् अवधिः पश्यतीत्युच्यते, तथा कालतो
 10 ‘दिवसान्तो’ भिन्नं दिवसं पश्यन् क्षेत्रतो ‘गव्यूत’ इति गव्यूतविषयो बोद्धव्यः, तथा योजनविषयः क्षेत्रतोऽवधिः कालतो दिवसपृथक्त्वं पश्यति, तथा, ‘पक्षान्तो’ भिन्नं पक्षं पश्यन् कालतः क्षेत्रतः पञ्चविंशति योजनानि पश्यतीति द्वितीयगाथार्थः ॥३३॥

તૃતીયગાથાવ્યાખ્યાયતે—‘ભરતે’ ઇતિ ભરતક્ષેત્રવિષયે અવધૌ કાલતોઽર્ધમાસ ઉક્તઃ, एवं जम्बूद्वीपविषये चावधौ साधिको मासः, वर्षं च मनुष्यलोकविषयेऽवधौ इति, मनुष्यलोकः
 15 तृतीयगाथार्थः ॥३४॥

કારણ કે અવધિ મૂર્તદ્રવ્યોને જુએ જ્યારે ક્ષેત્રકાળ અમૂર્ત છે. છતાં મુળમાં “ક્ષેત્રકાળને જુએ છે” એવું જે કહ્યું તે ઉપચારથી જાણવું. આ રીતે આગળ પણ જાણી લેવું. ‘જુએ છે’ ક્રિયાપદનો ચારે ગાથામાં અધ્યાહાર સમજી લેવો. તથા અંગુલના સંખ્યાતભાગને જોતો આવલિકાના સંખ્યાતભાગને જુએ છે. ક્ષેત્રથી એક અંગુલને જોતો કાલથી સમયાદિ ન્યૂન આવલિકાને જુએ છે તથા કાલથી
 20 આવલિકાને જોતો ક્ષેત્રથી અંગુલપૃથક્ત્વ=૨ થી ૯ અંગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રને જુએ છે. ॥૩૨॥

હાથપ્રમાણ ક્ષેત્રને જોતો કાલથી ન્યૂનમુહૂર્ત જુએ છે. (વાસ્તવિક રીતે અવધિજ્ઞાના જુએ છે પણ) અહીં અવધિ અને અવધિવાળાનો અભેદ ઉપચાર કરવાથી “અવધિ જુએ છે” એ પ્રમાણે કહેવાય છે. કાલથી ન્યૂનદિવસને જોતો એક ગાઉપ્રમાણ ક્ષેત્રને જુએ છે તથા યોજનક્ષેત્રને જોતો કાલથી દિવસપૃથક્ત્વને અને ન્યૂનપક્ષને જોતો ક્ષેત્રથી ૨૫ યોજનને જુએ છે. ॥૩૩॥

25 ભરત ક્ષેત્રને જોતો કાલથી અર્ધમાસ જુએ છે. એ જ પ્રમાણે જંબૂદ્વીપવિષયક અવધિમાં સાધિક માસ અને મનુષ્યલોકપ્રમાણ અવધિમાં એક વર્ષ કાલ જાણવો. અહીં મનુષ્યલોક એટલે અઢી દ્વીપસમુદ્ર જાણવા તથા રુચકનામના બાહ્યદ્વીપવિષયક અવધિમાં વર્ષપૃથક્ત્વ કાલ જાણવો. ॥૩૪॥

૪૦. અન્યત્ર દ્વિતીયાન્તં પદમિતિ કર્મતોપપત્તિઃ, અત્ર તુ સપ્તમ્યન્તત્વાદ્દસ્તપ્રમાણક્ષેત્રસ્થિત-
 30 દ્રવ્યદર્શનસમર્થોઽવધિગ્રાહ્ય ઇત્યુપચારેતુઃ, અગ્રેઽપીદ્રશે સ્થલે । ૪૧. અર્ધમાસશબ્દસ્ય પ્રથમાન્તત્વાત્ નાત્રોપચારેણ વ્યાખ્યાનં હસ્ત ઇત્યત્રેવ, કિન્તુ સતિ સપ્તમ્યન્તતયા । ૪૨. આમાનુષોન્તરાત્, મનુષ્યાણાં ગમાગમેઽપિ રુચકાદિષુ ન તે તજ્જન્માદિસ્થાનં । ૪૩. અનુયોગદ્વારસૂત્રાભિપ્રાયેનૈકાદશે તચ્ચૂર્ણ્યભિપ્રાયેણ તુ ત્રયોદશે । * પક્ષાન્તઃ ૧-૨ ।

ચતુર્થગાથા વ્યાખ્યાયતે—સંખ્યાયત इति સંખ્યેયઃ, સ ચ સંવત્સરલક્ષણોઽપિ ભવતિ, તુશબ્દો વિશેષણાર્થઃ, કિં વિશિનષ્ટિ ?—સંખ્યેયો વર્ષસહસ્રાંતરતોઽભિગૃહ્યતે इति, તસ્મિન્ સંખ્યેયે, 'કાલે' કલનં કાલઃ તસ્મિન્ કાલે અવધિગોચરે સતિ ક્ષેત્રતસ્તસ્યૈવાવધેર્ગોચરતયા, દ્વીપાશ્ચ સમુદ્રાશ્ચ દ્વીપસમુદ્રા અપિ ભવન્તિ સંખ્યેયાઃ, અપિશબ્દાન્મહાનેકોઽપિ તદેકદેશોઽપીતિ, તથા કાલે અસંખ્યેયે પલ્યોપમાદિલક્ષણોઽવધિવિષયે સતિ, તસ્યૈવ અસંખ્યેયકાલપરિચ્છેદ- 5
કસ્યાવધેઃ ક્ષેત્રતઃ પરિચ્છેદ્યતયા દ્વીપસમુદ્રાશ્ચ 'ભક્તવ્યા' વિકલ્પયિતવ્યાઃ, કદાચિદસંખ્યેયા
એવ, યદા ઇહ કસ્યચિન્મનુષ્યસ્ય અસંખ્યેયદ્વીપસમુદ્રવિષયોઽવધિરુત્પદ્યતે इति, કદાચિન્મહાન્તઃ
સંખ્યેયાઃ કદાચિદ્ એકઃ, કદાચિદેકદેશઃ સ્વયંભૂરમણતિરશ્ચોઽવધેઃ વિજ્ઞેયઃ સ્વયંભૂરમણ-
વિષયમનુષ્યબાહ્યાવધેર્વા, યોજનાપેક્ષ્યા ચ સર્વપક્ષેષુ અસંખ્યેયમેવ ક્ષેત્રમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૫॥

एवं तावत् परिस्थूरन्यायमङ्गीकृत्य क्षेत्रवृद्ध्या कालवृद्धिरनियता कालवृद्ध्या च 10
क्षेत्रवृद्धिः प्रतिपादिता, साम्प्रतं द्रव्यक्षेत्रकालभावापेक्षया यद्वृद्धौ यस्य वृद्धिर्भवति यस्य वा

જે ગાથા યે તે સંખ્યેય. એક વર્ષ પણ સંખ્યાતકાળ કહેવાય પરંતુ અહીં 'તુ' શબ્દ વિશેષ
અર્થમાં હોવાથી સંખ્યાતકાળ તરીકે હજારવર્ષથી અધિક કાળ જાણવો. તેથી આવા સંખ્યાત
કાળના અવધિમાં ક્ષેત્રથી સંખ્યાતા દ્વીપસમુદ્રો જાણવા, અથવા સંખ્યાતા દ્વીપસમુદ્રનું જેટલું પરિમાણ
થાય એટલા પરિમાણનો એક મોટો દ્વીપ અથવા એક મોટો સમુદ્ર અથવા તેટલા પરિમાણવાળો 15
દ્વીપ કે સમુદ્રનો એક દેશ પણ જોઈ શકે.

તથા પલ્યોપમાદિરૂપ અસંખ્યેયકાલવિષયક અવધિમાં ક્ષેત્રથી દ્વીપસમુદ્રો વિષે ભજના જાણવી
અર્થાત ક્યારેક અસંખ્યેય દ્વીપસમુદ્રોને જુએ વગેરે વિકલ્પો જાણવા તે જ વાતને સ્પષ્ટ કરી જણાવે
છે કે જ્યારે કોઈક મનુષ્યને અસંખ્યેય દ્વીપસમુદ્રવિષયક અવધિ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તે જીવ
અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્રોને જુએ છે, કોઈક સંખ્યાતા મોટા (અસંખ્યયોજનપ્રમાણ) દ્વીપસમુદ્રો જુએ, 20
અથવા (અસંખ્યાતયોજનવાળો) એક દ્વીપ અથવા સમુદ્ર જુએ અથવા સ્વયંભૂરમણદ્વીપ કે સમુદ્રવિષયક
તિર્યગઅવધિમાં અથવા સ્વયંભૂરમણવિષયક મનુષ્યના બાહ્યઅવધિમાં સ્વયંભૂરમણના એક દેશને
જુએ છે. આ બધા વિકલ્પોમાં યોજનની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતું ક્ષેત્ર જ જુએ છે. ॥૩૫॥

अवतरशिक्षा : आम स्थूलद्रष्टिजे क्षेत्रनी वृद्धिमां कालनी अनियतवृद्धि (કારણ કે ક્ષેત્રવૃદ્ધિ
થતા કાલની વૃદ્ધિ થાય જ એવું નથી. તે આગળની ગાથામાં કહેશે.) અને કાલની વૃદ્ધિમાં 25
ક્ષેત્રની નિયતવૃદ્ધિ બતાવી. હવે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવને આશ્રયી જેની વૃદ્ધિમાં જેની વૃદ્ધિ

૪૪. યાવત્ શીર્ષપ્રહેલિકેતિ જ્ઞેયં, અત એવ સંખ્યાયત इति સંખ્યેય इति વ્યુત્પત્તિઃ, સંખ્યવહાર્યાં ચ
તાવત્યેવ સંખ્યા । ૪૫. અભ્યન્તરાવધ્યપેક્ષ્યા । ૪૬. તિર્યંગ્લોકમધ્યભાગગતાઃ । ૪૭. અસંખ્યેયયોજનવિસ્તૃતઃ ।
૪૮. સ્વયંભૂરમણાદેઃ । ૪૯. અતિવિસ્તૃતત્વાત્તસ્ય । ૫૦. આત્મન્યસંબંધત્વાત્ । ૫૧. ન દ્વીપસમુદ્રાપેક્ષ્યેતિ ।
૫૨. નિયતેતિ શેષઃ, ક્ષેત્રસ્ય પ્રદેશાનુસારેણ વૃદ્ધૌ કાલસ્ય ન સમયાનુસારેણ વૃદ્ધિઃ, અઙ્ગુલમાત્રે 30
નભઃસ્થાનકેઽસંખ્યેયોત્સર્પિણ્યવસર્પિણીભાવાત્, અત્ર તુ ન વિરોધ इति નિયતા વૃદ્ધિઃ, અત એવ પરિસ્થૂરેતિ
પ્રાવિમધ્યમેતિ ચ ભણને સંગતિઃ, યથાવત્તયા ક્ષેત્રકાલવૃદ્ધિવ્યાપ્ત્યભાવાત્ ચતુર્ણાં સમપ્રમાણમા-
શ્રિત્યેતિ વા ।

ન ભવતિ અમુમર્થમભિધિત્સુગ્રહ -

કાલે ચઽગ્રહ વુઢ્ઠી, કાલો ભૈયવ્વુ ચિત્તવુઢ્ઠીએ ।

વુઢ્ઠીઈ દવ્વપજ્જવ, ભૈયવ્વા ચિત્તકાલા ઉ ॥૩૬॥

વ્યાખ્યા-‘કાલે’ અવધિજ્ઞાનગોચરે, વર્ધમાન ઇતિ ગમ્યતે, ‘ચતુર્ણા’ દ્રવ્યાદીનાં વૃદ્ધિર્ભવતિ.

- 5 સામાન્યાભિધાનોત્, કાલસ્તુ ‘ભક્તવ્યઃ’ વિકલ્પયિતવ્યઃ, ક્ષેત્રસ્ય વૃદ્ધિઃ ક્ષેત્રવૃદ્ધિઃ તસ્યાં ક્ષેત્રવૃદ્ધૌ સત્યાં, કદાચિદ્વર્ધતે કદાચિન્નેતિ, કુતઃ ? — ક્ષેત્રસ્ય સૂક્ષ્મત્વાત્ કાલસ્ય ચ પરિસ્થૂરત્વાદિતિ, દ્રવ્યપર્યાયૌ તુ વર્ધેતે, સપ્તમ્યન્તતા ચાસ્ય —

‘ઈ’ હોતિ અચારન્તે, પર્યાયમિ વિઙ્ગાએ બહુસુ પુંલિઙ્ગે ।

તઙ્ગાઈસુ છઠ્ઠીસત્તમીણ એગમિ મહિલત્થે ॥૧॥”

- 10 અસ્માલ્લક્ષણાત્ સિધ્યેતિ, એવમન્યત્રાપિ પ્રાકૃતશૈલ્યા ઇષ્ટવિભક્ત્યન્તતા પદાનામવગન્તવ્યેતિ, તથા વૃદ્ધૌ ચ દ્રવ્યં ચ પર્યાયશ્ચ દ્રવ્યપર્યાયૌ તયોઃ વૃદ્ધૌ સત્યાં ‘ભક્તવ્યૌ’ વિકલ્પનીયૌ ક્ષેત્રકાલાવેવ, તુશબ્દસ્ય એવકારાર્થત્વાત્, કદાચિદનયોર્વૃદ્ધિર્ભવતિ કદાચિન્નેતિ, દ્રવ્યપર્યાયયોઃ સકાષાત્ પરિસ્થૂરત્વાત્ ક્ષેત્રકાલયોરિતિ ભાવાર્થઃ, દ્રવ્યવૃદ્ધૌ તુ પર્યાયા વર્દ્ધન્ત એવ, પર્યાયવૃદ્ધૌ થાય છે અથવા વૃદ્ધિ થતી નથી, એ અર્થ કહેવાની ઇચ્છાથી કહે છે.

- 15 ગાથાર્થ : કાલની વૃદ્ધિમાં ચારેની વૃદ્ધિ, ક્ષેત્રવૃદ્ધિમાં કાલની ભજના, (દ્રવ્ય, પર્યાય વધે છે) તથા દ્રવ્ય અને પર્યાયની વૃદ્ધિમાં ક્ષેત્ર, કાલની ભજના જાણવી.

- ટીકાર્થ : અવધિજ્ઞાનનો વિષયભૂત કાલ વધે તો દ્રવ્યાદિ ચારેની વૃદ્ધિ થાય છે. અહીં કાલ સિવાય શેષ ત્રણની વૃદ્ધિને બદલે ચારેની વૃદ્ધિ જે કહી તે સામાન્યથી કહેલી. જાણવી (જેમકે રસનેન્દ્રિય જિતાયે છે તે પાંચે ઇન્દ્રિયો જિતાયેલી થાય છે. અહીં પણ ચારને બદલે પાંચ ઇન્દ્રિયો એમ કહેવાય) ક્ષેત્ર વધતે છે તે કાલ ક્યારેક વધે અથવા ન પણ વધે કારણ કે કાલ કરતા ક્ષેત્ર સૂક્ષ્મ છે, જ્યારે દ્રવ્ય અને પર્યાય વધે છે. મૂળગાથામાં “ચેત્તવુઢ્ઠીએ” શબ્દમાં સપ્તમીવિભક્તિ આ પ્રાકૃતના નિયમ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે →

- “^(H)પુલ્લિંગ અકારાન્ત શબ્દોનું દ્વિતીયાવિભક્તિમાં બહુવચન કરતા ‘અ’ નો ‘એ’ થાય છે. અને સ્ત્રીલિંગમાં તૃતીયાદિ અને ષષ્ઠી, સપ્તમી એક વચનમાં ‘અ’ નો ‘એ’ થાય છે.” આ જ પ્રમાણે અન્યસ્થળે પણ પ્રાકૃતશૈલીથી પદોની ઇચ્છિત વિભક્તિઅન્તતા જાણવી. દ્રવ્ય, પર્યાય વધે ત્યારે ક્ષેત્ર, કાલની કદાચિત્ વૃદ્ધિ થાય, કદાચિત્ ન થાય કારણ કે દ્રવ્ય, પર્યાય કરતા ક્ષેત્ર, કાલ સ્થૂલ છે. દ્રવ્યની વૃદ્ધિમાં પર્યાયો અવશ્ય વધે છે. જ્યારે પર્યાયોની વૃદ્ધિમાં દ્રવ્યો વધે

૫૩. દેવદત્તે ભુક્તે સર્વ કુદુમ્બં ભુક્તમિતિવત્, અન્યથા ત્રયાણામિત્યભિધેયં સ્યાત્, કાલવૃદ્ધ્યનુસારેણ દ્રવ્યાદિવૃદ્ધિદર્શનાય ચૈવમભિધાનં સ્યાત્ । ૫૪. ભજધાતુર્હિં સિદ્ધાન્તે વિકલ્પાર્થેઽપિ ભજનેત્યાદિવત્ । ૫૫. અવધિગોચસ્ય । ૫૬. તૃતીયૈકવચનાદિવ્યવચ્છેદાર્થમ્ । ૫૭. એત્ ભવતિ અકારાન્તે પદે દ્વિતીયાયાં બહુષુ પુંલિઙ્ગે । તૃતીયાદિષુ ષષ્ઠીસપ્તમ્યોરેકસ્મિન્ મહિલાર્થે, (પુંલિઙ્ગે દ્વિતીયાબહુવચનાન્તે પદે અકારાન્તસ્યેત્ ભવતિ, સ્ત્રીલિઙ્ગે ચ તૃતીયાદિષુ ષષ્ઠીસપ્તમ્યોશ્ચૈકવચને એકારો ભવતિ સર્વત્ર) । ૫૮. દ્રવ્યપર્યાયયોઃ સંવેધાય ।

* તમર્થ ૦૫-૬ । + ભૈયવ્વ ૪ । ★ સિદ્ધેત્યેવ ૦ ।

ચ દ્રવ્યં ભાજ્યં, દ્રવ્યાત્ પર્યાયાણાં સૂક્ષ્મતરત્વાત્ અક્રમવર્તિનામૈપિ ચ વૃદ્ધિસંભવાત્ કાલવૃદ્ધ્યભાવો ભાવનીય इति गाथार्थः ॥૩૬॥

અત્ર કશ્ચિદાહ—જઘન્યમધ્યમોત્કૃષ્ઠભેદાભિન્નયોઃ અવધિજ્ઞાનસંબન્ધિનોઃ ક્ષેત્રકાલયોઃ અદ્ભુલાવલિકાઽસંખ્યેયભાગોપલક્ષિતયોઃ પરસ્પરતઃ પ્રદેશસમયસંખ્યયા પરિસ્થૂરસૂક્ષ્મત્વે સતિ ક્રિયતા ભાગેન હીનાધિકત્વમિતિ, અત્રોચ્યતે, સર્વત્ર પ્રતિયોગિનૈઃ સ્વત્ત્વાવલિકાઽસંખ્યેયભાગાદેઃ 5 કાલાદ અસંખ્યેયગુણં ક્ષેત્રં, કુત એતત્ ?, અત આહ—

સુહુમો ચ હોઽ કાલો, તત્તો સુહુમયરં હવઽ ચિત્તં ।

અદ્ભુલસેદીમિત્તે, ઓસપ્પિણીઓ અસંખેજ્જા ॥૩૭॥

અથવા ન વધે કારણ કે દ્રવ્યો કરતા પર્યાયો સૂક્ષ્મ હોય છે.

(શંકા : પર્યાય વધે તો કાળ વધે જ ને ?)

(10)

સમાધાન : ના. 'અક્રમવર્તી' (અર્થાત્ યુગપદ્ભાવિ) પર્યાયોની પણ વૃદ્ધિ સંભવતી હોવાથી કાલવૃદ્ધિનો અભાવ ઘટી શકે છે. (એક એવા પણ દ્રવ્યમાં રહેલા નવા જૂના પર્યાયો એ કાલવૃદ્ધિને સાપેક્ષ છે, અર્થાત્ નવી વસ્તુ જૂની થાય ત્યારે અવશ્ય કાલ વધે જ તેથી આ નવાજૂના પર્યાયો કાલક્રમવર્તી પર્યાયો છે. માટે આ પર્યાયોની વૃદ્ધિ થાય તો કાલની પણ અવશ્ય વૃદ્ધિ થાય, પરંતુ વસ્તુમાં રૂપ, સ્પર્શ ગંધાદિની તરતમતારૂપી પર્યાયો એ કાલક્રમને સાપેક્ષ નથી 15 અર્થાત્ આ પર્યાયો એક જ સમયે વધી શકે છે છતાં કાલની વૃદ્ધિ ન થાય. તેથી પર્યાયની વૃદ્ધિ અર્થાત્ અક્રમવર્તી એવા રૂપાદિ પર્યાયોની વૃદ્ધિ થવા છતાં કાલની વૃદ્ધિ ન થાય તે અપેક્ષાએ જણાવ્યું છે કે પર્યાયની વૃદ્ધિમાં કાલની વૃદ્ધિ થતી નથી.) ॥૩૬॥

અવતરણિકા : શંકા : જઘન્ય, મધ્યમ તથા ઉત્કૃષ્ઠભેદથી જુદા જુદા, અવધિજ્ઞાન સંબંધી અંગુલ અને આવલિકાના અસંખ્યેયભાગથી ઉપલક્ષિત સર્વ ક્ષેત્ર—કાલનું પરસ્પર પ્રદેશ અને 20 સમયની સંખ્યાવડે સ્થૂલ-સૂક્ષ્મપણું હોવાથી કેટલા ભાગથી હીનાધિકપણું છે ? (અર્થાત્ કાલના સમયો અને ક્ષેત્રના પ્રદેશોમાં કોણ કેટલું અધિક કે હીન છે ?)

સમાધાન : સર્વત્ર પ્રતિયોગિ એવા આવલિકાના અસંખ્યેયભાગરૂપ કાલ કરતા અંગુલનું અસંખ્યેયભાગરૂપ ક્ષેત્ર અસંખ્યેયગુણ અધિક હોય છે. (અર્થાત્ આવલિકાના અસંખ્યેયભાગમાં જેટલા સમયો હોય તેના કરતા અંગુલના અસંખ્યેયભાગરૂપ ક્ષેત્રમાં આકાશપ્રદેશો અસંખ્યેયગુણ 25 અધિક હોય છે.)

શંકા : આવુ શા માટે હોય છે ? તેના સમાધાનમાં આગળ કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : કાલ સૂક્ષ્મ છે, ક્ષેત્ર તેના કરતા પણ સૂક્ષ્મતર છે. અંગુલપ્રમાણશ્રેણિમાત્ર ક્ષેત્રમાં અસંખ્ય અવસર્પિણીઓ સમાય છે.

૫૧. સ્પર્શસાદીનાં તત્વપર્યાયાણાં વૈકગુણાદીનાં ગુણાનાં પર્યાયત્વાન્નાયુક્તમક્રમવર્તિપર્યાયત્વં, 30 નવૌ ચાત એવ દ્રવ્યપર્યાયાર્થિકાવેવ । ૬૦. પર્યાયવૃદ્ધૌ ન કાલવૃદ્ધિરિતિ સમર્થનાય । ૬૧. અદ્ભુલમાવલિ-યાણમિત્યાદીના દૌર્લભસમુદ્ધા ઉ ભઙ્ગવ્વા ઇત્યન્તેન વિમધ્યમત્વેન પ્રતિપાદિતયોઃ ૬૨. વિધેયસ્ય ।

व्याख्या—‘सूक्ष्मः’ श्लक्ष्णश्च^३, भवति कालः, यस्माद् उत्पलपत्रशतभेदे समयाः प्रतिपत्र-
मसंख्येयाः प्रतिपादिताः, तथापि ‘ततः’ कालात्, सूक्ष्मतरं भवति क्षेत्रं, कुतः ?, यस्मात्
अङ्गुलश्रेणिमात्रे क्षेत्रे प्रदेशपरिमाणं^४ प्रतिप्रदेशं समयगणनया अवसर्पिण्यः असंख्येयाः, तीर्थकृद्धिः
प्रतिपादिताः, एतदुक्तं भवति—अङ्गुलश्रेणिमात्रे क्षेत्रे प्रदेशाग्रं^५ असंख्येयावसर्पिणीसमय-
राशिपरिमाणमिति गाथार्थः ॥३७॥

उक्तमवधेर्जघन्यादिभेदभिन्नं क्षेत्रपरिमाणं, क्षेत्रं चावधिगोचरद्रव्याधारद्वारेणैवावधेरिति व्यपदिश्यते, अतः क्षेत्रस्य द्रव्यावधिकत्वात् तदभिधानानन्तरमेव अवधिपरिच्छेदयोग्यद्रव्याभिधित्सयाऽऽह —

तेआभासादव्वाण, अँन्तरा इत्थ लहइ पट्टवओ ।

10 गुरुलहुअअगुरुलहुअं, तंषि अ तेणोव निद्वाइ ॥३८॥

व्याख्या—अवधिश्च जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदभिन्नः, तत्र तावज्जघन्यावधिपरिच्छेदयोग्यमेवा-
दावभिधीयते—तैजसं च भाषा च तैजसभाषे तयोर्द्रव्याणि तेषामिति समासः, 'अन्तरात्' इति

ટીકાર્થ : કાલ સૂક્ષ્મ છે કારણ કે સો કમલપત્રોના ભેદમાં દરેક પત્રના ભેદ કરવામાં અસંખ્યસમયો પસાર થાય છે. કાલ કરતા ક્ષેત્ર સૂક્ષ્મ છે કારણ કે અંગુલશ્રેણિમાત્ર ક્ષેત્રમાં 15 પ્રદેશોની સંખ્યા દરેક પ્રદેશમાં સમયની ગણનાવડે (અર્થાત્ દરેક પ્રદેશને એકેક સમયવડે દૂર કરતા) અસંખ્ય અવસર્પિણીનાં સમયો જેટલી તીર્થંકરોવડે કહેવાયેલી છે, અર્થાત્ અંગુલપ્રમાણ શ્રેણિરૂપ ક્ષેત્રમાં પ્રદેશોની સંખ્યા અસંખ્ય-અવસર્પિણીના જેટલાં સમયો થાય તેટલા સમયો જેટલી હોય છે. ॥૩૭॥

અવતરણિકા : આ પ્રમાણે અવધિનું જથ્થાદિભેદથી ભિન્ન ક્ષેત્રપરિમાણ બતાવ્યું. અહીં
20) “આ અવધિનું ક્ષેત્ર છે” એ પ્રમાણે અવધિનું ક્ષેત્ર એ અવધિના વિષયભૂત દ્રવ્યોના આધાર તરીકે
હોવાથી કહેવામાં આવ્યું છે. (અન્યથા અવધિજ્ઞાનમાં ક્ષેત્ર અમૃત હોવાથી દેખાય નહીં.) આથી
ક્ષેત્ર દ્રવ્યાવધિવાળું (દ્રવ્યવિષયક) હોવાથી ક્ષેત્રની ચર્ચા કર્યા પછી અવધિના વિષયભૂત દ્રવ્યને
કહેવાની ઇચ્છાથી કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : અવધિજ્ઞાનનો પ્રારંભક તૈજસ અને ભાષાવર્ગજ્ઞાના દ્રવ્યો વચ્ચેના ગુરુલઘુ અને 25 અગુરુલઘુ પર્યાયવાળા દ્રવ્યોને જુએ છે. અને તે અવધિજ્ઞાન તે જ દ્રવ્યોવડે નાશ પામે છે.

ટીકાર્થ : જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ પ્રકારનાં અવધિમાં સૌપ્રથમ જઘન્ય અવધિને યોગ્ય દ્રવ્યો બતાવે છે → તૈજસ અને ભાષા તે તૈજસભાષા, તેના દ્રવ્યો તે તૈજસભાષાદ્રવ્યો, તે દ્રવ્યોના—એ પ્રમાણે સમાસ કરવો. 'અન્તરાત્' અહીં અર્થના વશથી વિભક્તિ બદલાય છે એવા નિયમથી પંચમી વિભક્તિને બદલે સપ્તમી વિભક્તિ જાણવી. અથવા 'અન્તરં'

३० ६३. चकारो वाक्यभेदक्रमोपदर्शनार्थः (इति मल्लयगिरिपादाः) । ६४. वक्ष्यमाणमसंख्ये-
यावत्सर्पिणीमानम् । ६५. एकप्रमाणाङ्गुलमात्रे श्रेणिरूपे नभःखण्डे (नन्दीवृत्तिः १६६ प०) । ६६.
प्रदेशसंख्यानं । ६७. साक्षाद्दर्शनाभावादपचारिणेत्यर्थः । ६८. मर्यादाथोऽवधिः । * अन्तरे ५-६ ।

‘અર્થોદ્વિભક્તિપરિણામઃ’ અન્તરે, અથવા ‘અન્તરે’ ઇતિ પાઠાન્તરમેવ, એતદુક્તં ભવતિ—
તૈજસવાગ્દ્રવ્યાણામન્તર ઈન્દ્રિયન્તરણે અન્તરં તદયોગ્યમન્યદેવ દ્રવ્યં ‘લભતે’ પશ્યતિ, કોઽસાવિત્યત
આહ—‘પ્રસ્થાપકઃ’ પ્રસ્થાપકો નામ અવધિજ્ઞાનપ્રારમ્ભકઃ, કિંવિશિષ્ટં તદિતિ. અત આહ—
‘ગુરુલઘ્વગુરુલઘુ’ ગુરુ ચ લઘુ ચ ગુરુલઘુ તૈથા ન ગુરુલઘુ અગુરુલઘુ, એતદુક્તં ભવતિ—
ગુરુલઘુપર્યાયોપેતં ગુરુલઘુ અગુરુલઘુપર્યાયોપેતં ચાગુરુલઘુ ઇતિ । તત્ર ચતૈજસદ્રવ્યાસન્નં તદ્ગુરુલઘુ, 5
યત્પુનર્ભાષાદ્રવ્યાસન્નં તદ્ગુરુલઘુ, ‘તદપિ ચ’ અવધિજ્ઞાનં પ્રચ્ચવમાનં સત્પુનઃ તેનૈવ દ્રવ્યેણોપલબ્ધેન
સતા નિશ્ચિં યાતિ, પ્રૈચ્ચવતીત્યર્થઃ । તત્ર અપિશબ્દાત્ યત્પ્રતિપાતિ તત્રાયં ક્રમો, ન પુનરવધિજ્ઞાનં
પ્રતિપાત્યેવ ભવતીત્યર્થઃ, ચશબ્દસ્ત્વેવકાર્થઃ, સ ચાવધારણે, તસ્ય ચૈવં પ્રયોગઃ—તદેવા-
વધિજ્ઞાનમેવં પ્રચ્ચવતે, ન શ્રેષ્ઠજ્ઞાનાનીતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૮॥

આહ—ક્રિયત્પ્રદેશં તદ્ દ્રવ્યં, યત્ તૈજસભાષાદ્રવ્યાણામપાન્તરણલભતિ જઘન્યાવધિપ્રમેય- 10
મિત્યાશંક્ય તદ્ધિ પરમાણ્વાદિક્રમોપચયાદ ઔદારિકાદિવર્ગજ્ઞાનુક્રમતઃ પ્રતિપાદ્યમિતિ,
અતસ્તત્સ્વરૂપાભિધિત્સયા ગાથાદ્વયમાહ —

ઓરાલવિઝ્વાહારતેઅભાસાણેપાણમણકમ્મે ।

અહ દ્વવગ્ગણાણં, કમો વિવજ્જાસઓ ચિત્તે ॥૩૯॥

એ પ્રમાણે પાઠાન્તર જ જાણવો. એટલે અર્થ આ પ્રમાણે જાણવો કે → તૈજસ અને ભાષાદ્રવ્યોની 15
વચ્ચે રહેલા તૈજસ અને ભાષા માટે અયોગ્ય એવા દ્રવ્યોને અવધિનો પ્રારંભક (જઘન્યાવધિવાળો)
એવો જીવ જુએ છે. તે દ્રવ્ય કેવા પ્રકારનું છે ? તે કહે છે — આ દ્રવ્યો ગુરુલઘુ(ગુરુ અને લઘુ)
અને અગુરુલઘુ (ગુરુલઘુ નહીં તેવા) પર્યાયવાળા હોય છે. તેમાં જે તૈજસદ્રવ્યો તરફ રહેલા છે
તે ગુરુલઘુ અને ભાષાદ્રવ્યો તરફ રહેલા અગુરુલઘુ પર્યાયવાળા જાણવા.

આ અવધિજ્ઞાન નાશ પામતી વખતે પણ તે જ દ્રવ્યો ઉપલબ્ધ થતાં થતાં નાશ પામે છે (અર્થાત્ 20
નાશ વખતે પણ અવધિજ્ઞાનમાં તેજ દ્રવ્યોને જુએ છે.) “તપિ” અહીં “અપિ” શબ્દથી એટલું જાણવું કે
જે અવધિજ્ઞાન પ્રતિપાતિ છે તેને માટે જ આ નિયમ છે, શેષજ્ઞાનો માટે નહીં. “ચ” શબ્દ એવકાર અર્થ
વાળો છે અને તે અવધારણ અર્થમાં અર્થાત્ “જ” કાર અર્થમાં હોવાથી આ પ્રમાણે અર્થ જાણવો કે તે જ
(પ્રતિપાતિ એવો) અવધિ આ પ્રમાણે નાશ પામે છે શેષ જ્ઞાન નહીં. ॥૩૮॥

અવતરણિકા : શંકા : જઘન્યાવધિથી જાણવા યોગ્ય, તૈજસભાષાદ્રવ્યોનો વચ્ચે રહેલ ને 25
દ્રવ્ય કેટલા પ્રદેશોનું હોય છે ?

સમાધાન : તે દ્રવ્ય પરમાણુ વગેરેના ક્રમદ્વારા ઉપયયથી (ભેગ થવાથી) ઔદારિકાદિ
વર્ગજ્ઞાના ક્રમે પ્રતિપાદન કરવા યોગ્ય હોવાથી વર્ગજ્ઞાઓનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરવા આગળની
બે ગાથા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : ઔદારિક, વેકિય, આહારક, તૈજસ, ભાષા, શ્વાસોચ્છ્વાસ, મન, કામંજ, આ 30
દ્રવ્યવર્ગજ્ઞાઓનો ક્રમ છે. ક્ષેત્રવર્ગજ્ઞાઓમાં આ ક્રમથી વિપર્યાસ જાણવો અર્થાત્ ઉલટો ક્રમ જાણવો.

૬૧. મધ્યાર્થોઽત્રાન્તરઃ । ૭૦. મધ્યભાગે તૈજસભાષયોઃ । ૭૧. સમુચ્ચયાય । ૭૨. હીયમાનમ્ । ૭૩.
તૈજસભાષાઽયોગ્યદ્રવ્યાન્તદર્શનાનન્તરપ્રચ્યુતિરૂપેણ. ૭૪. મત્યાદીનિ । + પ્રચ્ચવત ઇત્યર્થઃ ૨-૫ । ૦૦પુષ્પ૦

કમ્મોવરિં ધુવેયરસુણ્ણેયરવગ્ગણા અણંતાઓ ।

ચઠધુવણંતરતણુવગ્ગણા ય મીસો તહાડચિત્તો ॥૪૦॥

- પ્રથમગાથાવ્યાખ્યા—આહ—ઔદારિકાદિશરીરપ્રાયોગ્યદ્રવ્યવર્ગણાઃ કિમર્થં પ્રસૂચ્યન્તે इति, ઉચ્યતે, વિનેયાનામવ્યામોહાર્થ, તથા ચોદાહરણમત્ર—ઇહ ભરતક્ષેત્રે મગધાજનપદે પ્રભૂતગોમણ્ડલસ્વામી
- 5 કુચિકર્ણો નામ ધનપતિરભૂત, સ ચ તાસાં ગવામતિબાહુલ્યાત્ સહસ્રાદિસંખ્યામિતાનાં પૃથક્ પૃથગનુપાલનાર્થ પ્રભૂતાન્ ગોપાંશ્ચક્રે, તેડપિ ચ પરસ્પરસંમિલિતાસુ તાસુ ગોષ્વાત્મીયાઃ સમ્યગજાનાનાઃ સન્તોડકલહયન્, તાંશ્ચ પરસ્પરતો વિવદમાનાનુપલભ્ય અસૌ તેષામવ્યામોહાર્થ અધિકરણવ્યવચ્છિત્તયે ચ રક્તશુક્લકૃષ્ણકર્બુરાદિભેદભિન્નાનાં ગવાં પ્રતિગોપં વિભિન્ના વર્ગણાઃ સ્વસ્થવસ્થાપિતવાન્ इत्येष દૃષ્ટાન્તઃ. અયમર્થોપનયઃ—ઇહ ગોપપતિકલ્પસ્તીર્થકૃત્ ગોપકલ્પેભ્યઃ
- 10 શિષ્યેભ્યો ગોરૂપસદૃશં પુદ્ગલાસ્તિકાયં પરમાણ્વાદિવર્ગણાવિભાગેન નિરૂપિતવાનિતિ અલં પ્રસન્નેન, પદાર્થઃ પ્રતિપાદ્યતે—તત્ર ઔદારિકગ્રંથાદ ઔદારિકશરીરગ્રહણયોગ્યા વર્ગણાઃ પરિગૃહીતાઃ, તાશ્ચૈવમવગન્તવ્યાઃ—ઇહ વર્ગણાઃ સામાન્યતશ્ચતુર્વિધા ભવન્તિ, તદ્વથા—દ્રવ્યતઃ ક્ષેત્રતઃ કાલતઃ ભાવતશ્ચ, તત્ર દ્રવ્યત એકપ્રદેશિકાનાં યાવદનન્તપ્રદેશિકાનાં, ક્ષેત્રત એકપ્રદેશાવગાહનાં

- ગાથાર્થ : કર્મ ઉપર ધ્રુવ, અધ્રુવ, શૂન્ય, અશૂન્ય એવી અનંતી વર્ગણા હોય છે. ત્યાર
- 15 પછી ચાર ધ્રુવાનન્તરા, ચાર તનુવર્ગણા, મિશ્ર અને ત્યાર પછી અચિત્ત મહાસ્કન્ધ હોય છે.

ટીકાથ : શંકા : ઔદારિકાદિશરીર પ્રાયોગ્ય દ્રવ્ય વર્ગણાઓ શા માટે પ્રરૂપાં છો ?

- સમાધાન : શિષ્યો મુંઝાય નહીં તે માટે તેનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. આ વિષયમાં દૃષ્ટાન્ત બતાવે છે — આ ભરતક્ષેત્રમાં મગધ દેશમાં ઘણીબધી ગાયોનો સ્વામી કુચિકર્ણ નામે ધનપતિ હતો. તે ધનપતિએ હજારોની સંખ્યામાં રહેલી તે ગાયોનાં અનુપાલન માટે ઘણા બધા
- 20 ગોવાળિયાઓ રાખ્યા. અને તે ગોવાળિયાઓ પરસ્પર ભેગી થયેલી તે ગાયોમાં પોતપોતાની ગાયોને સમ્યગ્ રીતે નહીં ઓળખતા પરસ્પર ઝગડો કરવા લાગ્યા. પરસ્પર ઝગડો કરતા જોઈને ધનપતિએ તે ગોવાળિયાઓને મુંઝવણ ન થાય તે માટે અને ઝગડાનું નિવારણ કરવા માટે લાલ, સફેદ, કાળી, ચિત્ર વગેરે જુદા જુદા રંગોવાળી ગાયો છૂટી પાડી જુદા જુદા ગોવાળિયાઓને જુદા જુદો સમૂહ સાચવવા આપ્યો.

- 25 આ દૃષ્ટાન્તનો ભાવાર્થ હવે બતાવે છે — અહીં ધનપતિસમાન તીર્થંકરોએ ગોવાળિયાસમાન શિષ્યોને ગાયસમાન પુદ્ગલાસ્તિકાયનું પરમાણુ વગેરે વર્ગણાઓનાં વિભાગવડે નિરૂપણ કર્યું છે. (ભાવાર્થ એ જ છે કે જેમ તે ધનપતિએ ગોવાળિયાઓને મુંઝવણ ન થાય તે માટે ગાયોનું વિભાગીકરણ કર્યું તેમ, શિષ્યોને મુંઝવણ ન થાય તે માટે ઔદારિકાદિ વર્ગણાઓનો વિભાગ કરવાવડે નિરૂપણ કર્યું છે.) પ્રસંગોપાત આટલું કહ્યું તે બસ છે. હવે પદાર્થ બતાવે છે.

- 30 તેમાં ઔદારિક શબ્દથી ઔદારિકશરીરગ્રહણને યોગ્ય વર્ગણાઓ લેવી. તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે બ્રાણવું — અહીં વર્ગણાઓ સામાન્યથી ચાર પ્રકારે હોય છે — દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી. દ્રવ્યથી વર્ગણાઓ એક પરમાણુ વગેરેથી લઈ અનંતપરમાણુઓની હોય છે. ક્ષેત્રથી એક પ્રદેશમાં

૭૫. અવયવે સમુદાયોપચારાત્ પ્રકરણાદ્વા । ૭૬. પરમાણૂનામપિ પ્રકૃષ્ટદેશત્વાત્ ।

યાવદસંખ્યેયપ્રદેશાવગાહનાં, કાલત એકસમયસ્થિતીનાં યાવદસંખ્યેયસમયસ્થિતીનાં, ભાવતસ્તાવત્ પરિસ્થૂરન્યાયમઙ્ગીકૃત્ય કૃષ્ણાનાં યાવત્ શુક્લાનાં સુરભિગન્ધાનાં દુરભિગન્ધાનાં ચ ૨. તિક્તરસાનાં યાવન્મધુરસાનાં ૫, મૃદૂનાં યાવદ્રુક્ષાણાં ૮ ગુરુલઘૂનામગુરુલઘૂનાં ચ, એવમેતા દ્રવ્યવર્ગણાદ્યા વર્ગણાશ્ચતુર્વિધા ભવન્તિ, પ્રકૃતોપયોગઃ પ્રદર્શયતે—તત્ર પરમાણૂનામેકા વર્ગણા, 5 એવં દ્વિપ્રદેશિકાનામપ્યેકા, એવમેકૈકપરમાણુવૃદ્ધ્યા સંખ્યેયપ્રદેશિકાનાં સંખ્યેયા વર્ગણા અસંખ્યેયપ્રદેશિકાનાં ચાસંખ્યેયાઃ તતોઽનન્તપ્રદેશિકાનાં અનન્તાઃ સ્વલ્વગ્રહણયોગ્યાં વિલઙ્ગ્ય તતશ્ચ વિશિષ્ટપરિણામયુક્તા ઔદારિકશરીરગ્રહણયોગ્યાઃ સ્વલ્વનન્તા એવેતિ, તા અપિ ચોલ્લઙ્ગ્ય પ્રદેશવૃદ્ધ્યા પ્રવર્ધમાનાસ્તતસ્તસ્યૈવાગ્રહણયોગ્યા અનન્તા इति, તાશ્ચ પ્રભૂતદ્રવ્યનિર્વૃત્તત્વાત્ સૂક્ષ્મપરિણામોપેતત્વાચ્ચ ઔદારિકસ્યાગ્રહણયોગ્યા इति, વૈક્રિયસ્યાપિ ચાલ્પપરમાણુનિર્વૃત્તત્વાદ્ 10 બાદરપરિણામયુક્તત્વાચ્ચાગ્રહણયોગ્યા એવ તા इति. પુનઃ પ્રદેશવૃદ્ધ્યા પ્રવર્ધમાનાઃ સ્વલ્વનન્તા એવોલ્લઙ્ગ્ય તથાપરિણામયુક્તા વૈક્રિયગ્રહણયોગ્યા ભવન્તિ, તા અપિ ચ પ્રદેશવૃદ્ધ્યા પ્રવર્ધમાના રહેલી વર્ગેયી લઈ અસંખ્યપ્રદેશમાં રહેલી, કાલથી એક સમયથી માંડી અસંખ્યસમયોની સ્થિતિવાળી, ભાવથી સ્થૂળદષ્ટિને આશ્રયી કૃષ્ણવર્ણથી લઈ શુક્લવર્ણવાળી, સુરભિ અને દુરભિગંધવાળી, 15 તિક્તરસથી લઈ મધુરરસવાળી, મૃદુસ્પર્શથી લઈ રુક્ષસ્પર્શવાળી, તથા ગુરુલઘુ અને અગુરુલઘુ પર્યાયવાળી એમ ઘણા પ્રકારની વર્ગજ્ઞાઓ હોય છે. આમ દ્રવ્યાદિ ભેદથી ચાર પ્રકારે વર્ગજ્ઞાઓ હોય છે. તેમાં પ્રસ્તુતમાં જે ઉપયોગી છે તે દેખાડાય છે. એક—એક પરમાણુઓની ભેગી મળી એક વર્ગજ્ઞા (અર્થાત્ જગતમાં છૂટા—છૂટા જેટલા પરમાણુઓ છે, તેનો સમૂહ તે ૧ વર્ગજ્ઞા), બે પરમાણુવાળા દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધો ભેગા મળી ત્રીજી વર્ગજ્ઞા, ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધો ભેગા મળી ત્રીજી વર્ગજ્ઞા, આ પ્રમાણે 20 એક—એક પરમાણુની વૃદ્ધિથી સંખ્યાતાપ્રદેશોના બનેલા સ્કંધોની સંખ્યાતીવર્ગજ્ઞા, અસંખ્યેયપ્રદેશિક સ્કંધોની અસંખ્યાતીવર્ગજ્ઞા, ત્યારપછી અનંત પ્રદેશિક સ્કંધોની અનંતીવર્ગજ્ઞાઓ રહેલી હોય છે. પરંતુ આ બધી વર્ગજ્ઞાઓ ગ્રહણને અયોગ્ય હોય છે. ત્યારપછી આ બધી વર્ગજ્ઞાઓને છોડી વિશિષ્ટ પરિણામથી યુક્ત, અને ઔદારિકશરીરરૂપે બનાવી શકાય એવી અનંતીવર્ગજ્ઞાઓ હોય છે. (જેમાં રહેલા સ્કંધોથી જીવ પોતાનું ઔદારિકશરીર બનાવે છે.)

ત્યારપછી એક—એક પ્રદેશની વૃદ્ધિવાળી બીજી અનંતી અગ્રહણયોગ્ય વર્ગજ્ઞાઓ હોય છે જે પુષ્કળ દ્રવ્યોથી બનેલી હોવાથી અને સૂક્ષ્મપરિણામથી યુક્ત હોવાથી ઔદારિક માટે અયોગ્ય 25 હોય છે. તથા અલ્પપરમાણુવાળી અને બાદરપરિણામથી યુક્ત હોવાથી વૈક્રિય માટે પણ અયોગ્ય હોય છે. (જે કે આ અનંતીવર્ગજ્ઞાઓ ઔદારિકવર્ગજ્ઞાઓની પછી હોવાથી ઔદારિક માટે અયોગ્ય છે એવું પ્રધાન પણે બોલાય છે) તેને ઓળંગી પ્રદેશવૃદ્ધિવડે વધતા બીજી અનંતી વર્ગજ્ઞાઓ કે જે તથાપરિમાણથી યુક્ત (વૈક્રિયશરીરરૂપે પરિણમે એવા પરિણામથી યુક્ત) હોય

૭૭. લોકાકાશેઽવગાહનાત્ તસ્ય ચૈતાવત્પ્રમાણત્વાત્ । ૭૮. અનન્તસમયાન્ યાવદવસ્થાનાભાવાન્ । ૭૯. ૩૦ સ્વસ્વસ્થાન એકગુણાદિનાઽનન્તભેદવત્ત્વાત્ પ્રત્યેકં । ૮૦. દ્વિતીયાબહુવચનં, એતાશ્ચૌદારિકસ્યૈવાયોગ્યા इति । ૮૧. ઔદારિકપરિણામનયોગ્યતારૂપેતિ । ૮૨. ઔદારિકશરીરતયા પરિણામનીયાઃ । * દ્વિત્રિં ૦ । ‡ વર્ધમાનાઃ ૨-૪ ।

યોગ્યાનામસંખ્યેયા વર્ગણા ભવન્તિ, પુનઃ પ્રદેશવૃદ્ધ્યા તસ્યૈવાયોગ્યાનાં અસંખ્યેયા ઇતિ, અયોગ્યત્વં ચાલ્પપરમાણુનિર્વૃત્તત્વાત્ પ્રભૂતપ્રદેશાવગાહિત્વાચ્ચ, મનોદ્રવ્યાદીનામપ્યેવમેવાયોગ્યયોગ્યાયોગ્યલક્ષણં ત્રયં ત્રયમાયોજનીયમિતિ । एवं सर्वत्र भावना कार्या, 'परं परं सूक्ष्मं' 'प्रदेशतोऽसंख्येयगुणं' (प्राक्तैजसात्) इति (तत्त्वार्थे अ० २ सूत्रे ३८-३९) वचनात्, कालतो भावतश्च वर्गणा दिग्मात्रतो दर्शिता एवेति गाथार्थः ॥३९॥

5

દ્વિતીયગાથાવ્યાખ્યા—તત્રાનન્તરગાથાયાં કર્મદ્રવ્યવર્ગણાઃ પ્રતિપાદિતાઃ, સામ્પ્રતં પ્રદેશોત્તર-વૃદ્ધ્યા તદગ્રહણપ્રાયોગ્યાઃ પ્રદર્શ્યન્તે—ક્રિયત ઇતિ કર્મ, કર્મણ ઉપરિ કર્મોપરિ, ધ્રુવેતિ—ધ્રુવવર્ગણા અનન્તા ભવન્તિ, ધ્રુવવર્ગણા ઇતિ ધ્રુવા નિત્યાઃ સર્વકાલાવસ્થાયિન્ય ઇતિ ભાવાર્થઃ, 'ઇતસ' ઇતિ પ્રદેશવૃદ્ધ્યા તતોઽનન્તા એવાધ્રુવવર્ગણા અનન્તા ભવન્તિ, 'અધ્રુવા' ઇતિ અશાશ્વત્યઃ,

એવી અસંખ્યાતીવર્ગજ્ઞાઓ હોય છે. ત્યાર પછીની એક—એક પ્રદેશની વૃદ્ધિવાળી અસંખ્ય વર્ગજ્ઞાઓ કાર્મણશરીરને અયોગ્ય હોય છે, કારણ કે તે વર્ગજ્ઞાઓ અલ્પપરમાણુથી બનેલી હોવાથી અને પ્રચુરપ્રદેશમાં વ્યાપીને રહેનારી હોવાથી અયોગ્ય હોય છે. આ જ પ્રમાણે મનોદ્રવ્યાદિ વગેરે માટે પણ અયોગ્ય—યોગ્ય—અયોગ્યરૂપ ત્રણ—ત્રણ ભેદો જાણી લેવા.

(શંકા : દ્રવ્યથી વર્ગજ્ઞાનો જે ક્રમ છે, તેનાથી ક્ષેત્રથી વર્ગજ્ઞાનો ક્રમ તદ્દન વિપરીત બતાવ્યો, તેનો આધાર શું ?)

15

સમાધાન : તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં કહ્યું છે કે પરં પરં સૂક્ષ્મં., અર્થાત્ પછી પછીની વર્ગજ્ઞાઓ સૂક્ષ્મ છે = ઓછી અવગાહનાવાળી છે (એટલે કાર્મણવર્ગજ્ઞાની સૌથી ઓછી અવગાહના, મનોવર્ગજ્ઞાની તેનાથી વધુ.... એ રીતે) અને પ્રદેશતોઽસંખ્યેયગુણં પછી પછીની વર્ગજ્ઞાઓ પ્રદેશથી અસંખ્યગુણ છે. (એટલે ઔદારિક કરતાં વૈકિયમાં અસં. ગુણ વધુ પ્રદેશો છે... એ રીતે) તેનાથી એ સિદ્ધ થાય કે દ્રવ્યવર્ગજ્ઞા કરતાં ક્ષેત્રવર્ગજ્ઞાનો ક્રમ વિપરીત છે (અર્થાત્ પ્રદેશતો... સૂત્રથી જણાય છે કે દ્રવ્યવર્ગજ્ઞામાં જે ક્રમ આવ્યો છે તે ક્રમે ઉત્તરોત્તર પુદ્ગલદ્રવ્યો વધતા જાય છે જ્યારે પરં પરં... સૂત્રથી જણાય છે કે ક્ષેત્રવર્ગજ્ઞામાં વિપરીતક્રમે ક્ષેત્રફળ વધતું જાય છે.)

જાણ અને ભાવવર્ગજ્ઞા સામાન્યથી કહી જ છે. ॥૩૯॥

દ્વિતીયગાથાનું વ્યાખ્યાન કરે છે... ઉપરોક્ત ગાથામાં છેલ્લે કાર્મણવર્ગજ્ઞાઓ બતાવી. હવે પ્રદેશની વૃદ્ધિથી કાર્મણને અગ્રહણયોગ્ય વર્ગજ્ઞાઓ બતાવતા કહે છે — કરાય તે કર્મ, કાર્મણ વર્ગજ્ઞા પછી અનંતી ધ્રુવવર્ગજ્ઞાઓ હોય છે. ધ્રુવ એટલે નિત્ય=સર્વકાલ રહેનારી વર્ગજ્ઞા. (કહેવાનો આશય એ છે કે ધારો કે આ ધ્રુવવર્ગજ્ઞાઓ ૧૦૦૧ પ્રદેશથી ચાલુ થતી હોય ને ૨૦૦૦ પ્રદેશ-સુધીની હોય તો આ વચ્ચેની એક પણ પ્રદેશવાળી વર્ગજ્ઞા જગતમાં ન હોય એવું ક્યારેય બને નહીં. ૧૦૦૧ પ્રદેશથી ૨૦૦૦ પ્રદેશસુધીની દરેક વર્ગજ્ઞાઓ ગમે તે સમયે હાજર જ હોય માટે ધ્રુવ કહેવાય છે.)

30

તેના પછી અનંતી અધ્રુવવર્ગજ્ઞાઓ છે (અર્થાત્ ધારો કે ૨૦૦૧ પ્રદેશથી ૩૦૦૦ પ્રદેશ ૮૩. દ્વયોરભિધાનં પ્રસજ્ઞાત્ । ૮૪. અષ્ટાનાં વર્ગણાનામન્યે તદ્દાવાત્ ।

કદાચિન્ન સન્નયપીત્યર્થઃ, તતઃ 'શૂન્યા' ઇતિ સૂચનાત્સૂત્રમિતિકૃત્વા શૂન્યાન્તરવર્ગણાઃ પરિગૃહ્યન્તે, શૂન્યાન્યન્તરાણિ યાસાં તાઃ શૂન્યાન્તરાઃ શૂન્યાન્તરાશ્ચ તા વર્ગણાશ્ચેતિ સમાસઃ, એતદુક્તં ભવતિ—
 ૫ એકોત્તરવૃદ્ધ્યા વ્યવહિતાન્તરા ઇતિ, તા અપિ ચાનન્તા એવ, તથા 'ઇતરેતિ' ઇતરગ્રહણાદશૂન્યાન્તરાઃ પરિગૃહ્યન્તે, ન શૂન્યાનિ અન્તરાણિ યાસાં તા અશૂન્યાન્તરાઃ, અશૂન્યાન્તરાશ્ચ તા વર્ગણાશ્ચેતિ
 ૧૦ વિગ્રહઃ, અશૂન્યાન્તરવર્ગણા અવ્યવહિતાન્તરા ઇત્યર્થઃ, તા અપિ ચ પ્રદેશોત્તરવૃદ્ધ્યા ચલ્વનન્તા એવ ભવન્તિ, તતઃ 'ચતુરિતિ' ચૈતસ્રઃ ધ્રુવાશ્ચ તા અનન્તરાશ્ચ ધ્રુવાનન્તરાઃ પ્રદેશોત્તરા એવ વર્ગણા ભવન્તિ, તતઃ 'તનુવર્ગણાશ્ચ' તનુવર્ગણા ઇતિ, કિમુક્તં ભવતિ—ભેદાભેદપરિણામાભ્યામૌ-
 દારિકાદિયોગ્યતાઽભિમુખા ઇતિ, અથવા મિશ્રાચિત્તસ્કન્ધદ્વયયોગ્યાસ્તાશ્ચતસ્ર એવ ભવન્તિ, તતો 'મિશ્ર' ઇતિ મિશ્રસ્કન્ધો ભવતિ, સૂક્ષ્મ એવેષદ્વાદરપરિણામાભિમુખો મિશ્રઃ, 'તથા' ઇતિ

- ૧૦) સુધીની અધ્રુવવર્ગણાઓ હોય તો તેમાંથી ક્યારેક એકપણ વર્ગણા વિવક્ષિત સમયે ન હોય એવું પણ બને, અને માટે જ તેને અધ્રુવવર્ગણાઓ કહેવાય છે.) ત્યારપછી અનંતી શૂન્યવર્ગણાઓ હોય છે. મૂળગાથામાં “શૂન્ય” શબ્દ છે. સૂત્ર હંમેશા સૂચન કરતું હોવાથી અહીં શૂન્ય શબ્દથી શૂન્યાન્તરવર્ગણાઓ જાણવી. શૂન્ય છે અંતર જેનું તે શૂન્યાંતર, અને શૂન્યાંતર એવી જે વર્ગણા તે શૂન્યાંતરવર્ગણા, એ પ્રમાણે સમાસ કરવો. (અહીં આંતરુ શૂન્ય છે એટલે કે આંતરુ નથી એવો અર્થ કરવો નહીં પણ વચ્ચે વચ્ચે આંતરુ પડે છે તેથી ખુલાસો કરતા કહે છે કે)

- એકેકોત્તરવૃદ્ધિવડે આંતરાવાળી વર્ગણાઓ. (અર્થાત્ પારો કે ૩૦૦૧થી ૧-૧ પ્રદેશની વૃદ્ધિવડે નિરંતર ૪૦૦૦ સુધી આ વર્ગણાઓ હોય પણ ક્યાંક એમાંથી વચ્ચેની ૩૦૦૩, ૩૦૦૫, ૩૧૬૧ વગેરે કોઈ નંબરોવાળી વર્ગણાઓ ન હોવાથી વચ્ચે આંતરુ પડી જાય. અથવા ૩૦૦૨ પછી સીધી ૩૦૦૪ મળે, વચ્ચે ૩૦૦૩ની વર્ગણા હોય જ નહીં — તેથી અંતર પડે.) તે પણ
 ૨૦ અનંત છે. તેના પછી પ્રદેશવૃદ્ધિથી અનંતી અશૂન્યવર્ગણાઓ હોય છે. (જેમાં ઉપર કહ્યું તેવું અંતર નથી હોતું) ત્યાર પછી ચાર ધ્રુવાનન્તરા નામની વર્ગણાઓ આવેલી છે. જે દરેક દરેક અનંતી અનંતી હોય છે. તે ધ્રુવ અને અનંતર એટલે કે એકેક પ્રદેશવૃદ્ધિએ નિરંતર રહેલી હોય છે. (આ વર્ગણાઓ સૂક્ષ્મ અને બહુ દ્રવ્યથી રચિત હોવાથી પૂર્વની ધ્રુવ વર્ગણાઓ કરતા ભિન્ન છે.) ત્યાર પછી બીજી ચાર તનુવર્ગણાઓ રહેલી હોય છે. જે ભેદાભેદપરિણામવડે
 ૨૫ (ઔદારિકાદિશરીરની) યોગ્યતાની અભિમુખ હોય છે. (આશય એ છે કે — જૈંટલા પુદ્ગલોવડે તનુવર્ગણાના સ્કંધો રચાય છે. તેમાંથી અમુક પુદ્ગલો ભેદાઈને છૂટા પડે છે. અને અન્ય બીજા પુદ્ગલો આવીને અભેદરૂપે જોડાય છે. આમ ભેદાભેદ પરિણામવડે તનુવર્ગણાઓ ઔદારિકાદિ યોગ્ય બાદરપરિણામને અભિમુખ હોય છે.) અથવા આ તનુવર્ગણાઓ મિશ્ર અને અધિત્તસ્કંધને યોગ્ય જાણવી અને આ વર્ગણાઓ પણ ચાર જ છે. ત્યાર પછી મિશ્ર સ્કન્ધ હોય છે, જે સૂક્ષ્મ
 ૩૦ હોવા છતાં કંઈક બાદરપરિણામને અભિમુખ હોવાથી મિશ્ર કહેવાય છે.

૮૫. સૂત્રં સૂચનકૃદિતિ સૂત્રલક્ષણાત્ । ૮૬. તસ્યાસ્ત્રુટિસંભવે સત્યેવ ભિન્નવર્ગણારમ્ભઃ, અન્યદ્વા કિઞ્ચિદ્વર્ણાદિપરિણામવૈચિત્ર્યં તદારમ્ભે કારણમ્સ્ત્ ।

આનન્તર્યે 'અચિત્ત' ઇતિ અચિત્તમહાસ્કન્ધઃ, સ ચ વિશ્રસાપરિણામવિશેષાત્ કેવલિસમુદ્ધાતગત્યા લોકમાપૂર્યન્નુપસંહરંશ્ચ ભવતીતિ । આહ—અચિત્તત્વાવ્યભિચારાત્તસ્યાચિત્તવિશેષણાનર્થક્યમિતિ, ન, કેવલિસમુદ્ધાતસચિત્તકર્મપુદ્ગલલોકોવ્યાપિમહાસ્કન્ધવ્યવચ્છેદપરત્વાત્ વિશેષણસ્યેતિ, અયમેવ સર્વોત્કૃષ્ટપ્રદેશ ઇતિ કેચિદ્ વ્યાચક્ષતે, ન ચૈતદુપપત્તિક્ષમં, યસ્માદુત્કૃષ્ટપ્રદેશોઽવગાહનાસ્થિતિભ્યાં અસંખ્યેયભાગહીનાદિભેદાદ્ ચતુઃસ્થાનપતિત ઉક્તઃ, તથા ચોક્તં—“*ઉક્કોસપ્પણ્ણિઆણં ભંતે ! 5 કેવદ્દઆ યજ્જવા ષણ્ણન્તા ? , ગોયમા ! અણન્તા, સે કેણદ્દેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચદ્દ ? , ગોયમા ! ઉક્કોસપ્પણ્ણિએ ઉક્કોસપ્પણ્ણિઅસ્સ દવ્વદ્વાયાએ તુલ્લે, ષણ્ણિઆણ્ણિએ તુલ્લે, ઓગાહણદ્વાયાએ*

ત્યાર પછી અચિત્તમહાસ્કન્ધ હોય છે. આ અચિત્તમહાસ્કન્ધ વિશ્રસાપરિણામથી કેવલિ-સમુદ્ધાતની પદ્ધતિની જેમ પ્રથમ ચાર સમયે લોકને પૂરે અને પછીના ચાર સમયે ઉપસંહરે ત્યારે થાય છે. (અર્થાત્ આ સ્કન્ધ સમુદ્ધાતની જેમ જ્યારે સર્વ લોકવ્યાપી થાય ત્યારે મહાસ્કન્ધ 10 રૂપે થાય છે.)

શંકા : આ સ્કન્ધ અચિત્ત જ હોય છે તો વિશેષણ શા માટે આપેલું છે ?

સમાધાન : કેવલિસમુદ્ધાત વખતે જીવ પોતાના કર્મપુદ્ગલોને લોકવ્યાપી બનાવે છે. તે વખતે આ કર્મપુદ્ગલો પણ મહાસ્કન્ધ તરીકે ઓળખાય છે. પરંતુ આ સ્કન્ધ જીવયુક્ત હોવાથી સચિત્ત હોય છે તેથી સચિત્ત એવા આ કર્મપુદ્ગલના લોકવ્યાપી મહાસ્કન્ધનો વ્યવચ્છેદ કરવા 15 “અચિત્ત” વિશેષણ મૂકવામાં આવ્યું છે (ટૂંકમાં :— અચિત્ત વિશેષણ દ્વારા કેવલિસમુદ્ધાત વખતે રચાતા કર્મપુદ્ગલના સ્કન્ધ કરતા આ સ્કન્ધ જુદો પાડવામાં આવ્યો છે) કેટલાક લોકો આ અચિત્તમહાસ્કન્ધને જ સર્વોત્કૃષ્ટપ્રદેશવાળો કહે છે. પરંતુ તે યુક્તિયુક્ત લાગતું નથી, કારણ કે પ્રજ્ઞાપના પ્રથમમાં ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશવાળો સ્કન્ધ અવગાહના અને સ્થિતિવેડે અસંખ્યેયભાગહીનાદિ ભેદથી ચતુઃસ્થાનપતિત કહેલો છે. તે આ પ્રમાણે :— હે ભંતે ! ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશિક સ્કન્ધોના કેટલા પર્યાયો 20 કહેલા છે ? હે ગૌતમ ! અનંતા પર્યાયો છે. પ્રભુ ! આમ શા માટે કહો છો ? ગૌતમ ! એક ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશિક સ્કન્ધ અન્ય ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશિક સ્કન્ધથી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તુલ્ય છે (અર્થાત્ આ ઉત્કૃ. પ્રા. સ્કન્ધ એક છે અને આ ઉ.પ્રા. સ્કન્ધ એક છે એમ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ બંને એક—એક હોવાથી તુલ્ય છે.) પ્રદેશની અપેક્ષાએ પણ બંને ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશવાળા હોવાથી તુલ્ય જ છે.

જ્યારે અવગાહના અને સ્થિતિની અપેક્ષાએ ચતુઃસ્થાનપતિત હોય છે, અર્થાત્ એક કરતા 25 બીજો અસંખ્યાતભાગહીન ક્ષેત્રમાં રહેલો હોય, કોઈ સંખ્યાતભાગહીન પ્રદેશને વ્યાપીને રહેલો હોય, તો કોઈ અસંખ્યેયગુણહીન, કોઈ સંખ્યેયગુણહીન ક્ષેત્રમાં રહેલો હોય. એ જ પ્રમાણે

૮૭. કેવલિસમુદ્ધાતાવસેરે પ્રતિપ્રદેશં આત્મગૃહીતત્વાત્ સચિત્તતા કર્મપુદ્ગલાનાં, ચતુર્થસમયાપેક્ષયા લોકવ્યાપકતા, નિસ્સંબદ્ધત્વાભાવાન્મહાસ્કન્ધતા । ૮૮. સંખ્યેયભાગાસંખ્યેયગુણસંખ્યેયગુણગ્રહઃ । ૮૯. ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશિકાનાં ભદન્ત ! કિયન્તઃ પર્યાવાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ? , ગૌતમ ! અનન્તાઃ, તત્કેનાર્થેન ભદન્ત ! એવ- 30 મુચ્ચતે ? , ગૌતમ ! ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશિક ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશિકસ્ય દ્રવ્યાર્થતયા તુલ્યઃ પ્રદેશાર્થતયાપિ તુલ્યઃ અવગાહનયા ચતુઃસ્થાનપતિતઃ સ્થિત્યાઽપિ, વર્ણસગન્ધૈર્ગુણિઃ સ્પર્શૈશ્ચ ષટ્સ્થાનપતિતઃ ।

ચતુઽઘ્ણવડિએ, ઠિતીએવિ ૪. ઘ્ણાસગન્ધ અઢિહિ અ ફાસેહિ છઢ્ઘ્ણવડિએ"। અયં પુનસ્તુલ્ય
 'એવ. અષ્ટસ્પર્શશાસૌ પઠ્યતે, ચતુઃસ્પર્શશ્ચ અયમિતિ, અતોઽન્યેઽપિ સન્તીતિ પ્રતિપત્તવ્યં, इत्यलं
 પ્રસજ્ઞેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૪૦॥

પ્રાક્ 'તૈજસભાષાદ્રવ્યાણામન્તરાલે ગુરુલઘ્વગુરુલઘુ ચ યઘન્યાવધિપ્રમેયં દ્રવ્યં' इत्युक्तं,
 5 નૌદારિકાદિદ્રવ્યાણિ, સામ્પ્રતમૌદારિકાદીનાં દ્રવ્યાણાં યાનિ ગુરુલઘૂનિ યાનિ ચાગુરુલઘૂનિ તાનિ દર્શયન્નાહ-
 ઓરાલિઅવેઽવિઅઆહારગતેઅ ગુરુલહૂ દવ્વા ।

કમ્મગમણભાસાર્ઠ, એઆઈ અગુરુલહુઆઈ ॥૪૧॥

વ્યાખ્યા-પદાર્થસ્તુ ઔદારિકવૈક્રિયાહારકતૈજસદ્રવ્યાણિ ગુરુલઘૂનિ, તથા કામંણમનો-
 ભાષાદિદ્રવ્યાણિ ચ અગુરુલઘૂનિ નિશ્ચયન્યાપેક્ષયેતિ ગાથાર્થઃ ॥૪૧॥

10 વક્ષ્યમાણગાથાદ્વયસંબન્ધઃ-પૂર્વે ક્ષેત્રકાલયોરવધિજ્ઞાનસંબન્ધિનોઃ કેવલયોઃ અઢુલા-
 વલિકાઽસંખ્યેયાદિવિભાગકલ્પનયા પરસ્પરોપનિબંધ ઉક્તઃ, સામ્પ્રતં તયોરેવોક્તલક્ષણેન દ્રવ્યેણ
 સ્થિતિમાં પણ જાણી લેવું, વર્ણ, રસ, ગંધ અને અષ્ટસ્પર્શવડે પટસ્થાન પતિત હોય છે." જ્યારે
 પ્રસ્તુતમાં "આ અચિત્તમહાસ્કન્ધ અવગાહના અને સ્થિતિવડે અન્ય અચિત્તમહાસ્કન્ધ સાથે તુલ્ય
 જ છે. (નહીં કે પ્રજાપનામાં બતાવ્યા પ્રમાણે ચતુઃસ્થાનપતિત છે.) તથા પ્રજાપનામાં બતાવેલ
 15 સ્કન્ધ અષ્ટસ્પર્શી છે, જ્યારે આ અચિત્તમહા. તો ચતુસ્પર્શી હોય છે. તેથી નક્કી થાય છે કે
 અન્ય પણ મોટા સ્કન્ધો હોય છે, વધુ ચર્ચાથી સર્થ ॥૪૦॥

અવતરણિકા : પૂર્વે તૈજસ-ભાષા દ્રવ્યોની મધ્યમાં રહેલા ગુરુલઘુ અને અગુરુલઘુ દ્રવ્યો
 જઘન્ય અવધિનો વિષય બને છે એવું કહ્યું, પરંતુ ઔદારિકાદિ દ્રવ્યો ગુરુલઘુ છે ? કે અગુરુલઘુ
 છે ? એ કહ્યું નહોતું. તેથી જે દ્રવ્યો ગુરુલઘુ છે અને જે અગુરુલઘુ છે તે કહે છે ન

20 ગાથાર્થ : ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક અને તૈજસ એ ગુરુલઘુ દ્રવ્યો છે. કાર્મણ, મન
 તથા ભાષાદિ અગુરુલઘુ છે.

ટીકાર્થ : ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક અને તૈજસ દ્રવ્યો ગુરુલઘુ છે તથા કાર્મણ, મના-
 ભાષાદિ દ્રવ્યો અગુરુલઘુ છે. આ પદાર્થ નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ જાણવો (કારણ કે નિશ્ચયની
 માન્યતા મુજબ જે બાહરપરિણામી છે તે ગુરુલઘુ છે અને જે સૂક્ષ્મપરિણામી છે તે અગુરુલઘુ
 25 છે. અહીં ઔદારિકાદિ બાહરપરિણામી છે અને કાર્મણાદિ સૂક્ષ્મપરિણામી છે.) ॥૪૧॥

અવતરણિકા : આગળની બે ગાથાનો સંબંધ કહે છે-પૂર્વે માત્ર અવધિજ્ઞાનના સંબંધિ
 એવા ક્ષેત્ર-કાળનો અંગુલ-આવલિકા અસંખ્યેયભાગાદિની કલ્પનાવડે પરસ્પર સંબંધ બતાવ્યો.

૧૦. વર્ગનાત્વાત્ પૌસ્તથાવિઘૈરચિત્તમહાસ્કન્ધૈઃ અવગાહનાસ્થિતિભ્યાં । ૧૧. તાનિ ગુરુલઘૂનિ
 અગુરુલઘૂનિ વેતિ નોક્તમિત્યર્થઃ । ૧૨. ગ્રહણયોગ્યતૈજસેભ્યશ્ચતુઃસ્પર્શાં ઇતિ કર્મપ્રકૃત્યાદિષુ, અગ્રહણાન્તરિતા
 30 ગ્રહણયોગ્યા વર્ગના ઇતિ ચ મતં તેષાં. પ્રગ્રહણયોગ્યાઃ પશ્ચાત્પરાઃ । અત્ર તૂભયાગ્રહણયોગ્યા મધ્યે તત એવ
 તૈજસાસન્નાનિ ગુરુલઘૂનિ ઇતરાણીતરથેત્યુક્તિઃ । ૧૩. એતન્મતે એકાન્તગુરુલઘુદ્રવ્યાભાવાત્, વ્યવહારન્યાપેક્ષમેવ
 ગુરુ લેષ્ઠઃ લઘુ દીપ ઉભયં વાયુસ્તુભયં વ્યોમેત્યાદિ । ૧૪. પરસ્પરોપલમ્બદર્શનેન વૃદ્ધિદ્વારા ।

મહ પરસ્પરોપનિબન્ધમુપદર્શયત્રાહ -

સંખિજ્ઞ મણોદવ્યે, ભાગો લોગપલિયસ્સ બોદ્ધવ્યો ।

સંખિજ્ઞ કમ્પદવ્યે, લોએ થોવૂણગં પલિયં ॥૪૨॥

વ્યાખ્યા-સંખ્યાયત્ત્વમિતિ સંખ્યેયઃ, મનસઃ સંબંધિ યોગ્યં વા દ્રવ્યં મનોદ્રવ્યં તસ્મિન્ મનોદ્રવ્યે ઇતિ મનોદ્રવ્યપરિચ્છેદકે અવધૌ, ક્ષેત્રતઃ સંખ્યેયો લોકભાગઃ, કાલતોઽપિ સંખ્યેય 5
 એવ, 'પલિયસ્સ' પલ્યોપમસ્ય 'બોદ્ધવ્યો' વિજ્ઞેયઃ, પ્રમેયત્વેનેતિ, એતદુક્તં ભવતિ-અવધિજ્ઞાની મનોદ્રવ્યં પશ્યન્ ક્ષેત્રતો લોકસ્ય સંખ્યેયભાગં કાલતશ્ચ પલ્યોપમસ્ય જાનીતે ઇતિ, તથા સંખ્યેયા લોકપલ્યોપમભાગાઃ 'કર્મદ્રવ્યે' ઇતિ કર્મદ્રવ્યપરિચ્છેદકેઽવધૌ પ્રમેયત્વેન બોદ્ધવ્યા ઇતિ વર્તતે, અયં ભાવાર્થઃ-કર્મદ્રવ્યં પશ્યન્ લોકપલ્યોપમયોઃ પૃથક્ પૃથક્ સંખ્યેયાન્ 10
 ભાગાન્ જાનીતે, 'લોકે' ઇતિ ચતુર્દશરજ્જ્વાત્મકલોકવિષયેઽવધૌ ક્ષેત્રતઃ કાલતઃ સ્તોકૈન્યૂનં પલ્યોપમં પ્રમેયત્વેન બોદ્ધવ્યં ઇતિ વર્તતે, ઇદમત્ર હૃદયં-સમસ્તં લોકં પશ્યન્ ક્ષેત્રતઃ કાલતઃ દેશેત્તં પલ્યોપમં પશ્યતિ, દ્રવ્યોપનિબન્ધનક્ષેત્રકાલાધિકારે પ્રક્રાન્તે કેવલયોર્લોક- પલ્યોપમક્ષેત્રકાલયોર્ગ્રહણં અનર્થકમિતિ ચેત્, ન, ઇહાપિ સામર્થ્યપ્રાપિતત્વાદ દ્રવ્યોપનિબન્ધનસ્ય, 15
 હવે તે બેનો જ દ્રવ્ય સાથે સંબંધ બતાવતા કહે છે.

ગાથાર્થ : અવધિજ્ઞાનમાં મનોદ્રવ્યને જોનાર વ્યક્તિ (ક્ષેત્રથી) લોકનો અને (કાળથી) 15
 પલ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ જુએ તથા કર્મદ્રવ્યને જોનાર લોકના અને પલ્યોપમના સંખ્યાતમો ભાગોને જુએ છે. લોકને જોનાર વ્યક્તિ કાળથી કંઈકન્યૂન પલ્યોપમને જુએ છે.

ટીકાર્થ : જે ગણી શકાય તે સંખ્યેય કહેવાય છે, મનસંબંધિ અથવા મનને યોગ્ય જે દ્રવ્ય તે મનોદ્રવ્ય, તેને વિષે અર્થાત્ મનોદ્રવ્યને જાણનાર અવધિ હોય ત્યારે ક્ષેત્રથી લોકનો સંખ્યાતમો 20
 ભાગ અને કાળથી પલ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ વિષય તરીકે હોય છે અર્થાત્ મનોદ્રવ્યને જોનાર અવધિજ્ઞાની ક્ષેત્રથી લોકનો સં.મો ભાગ, કાળથી પલ્યોપમનો સં.મો ભાગ જુએ છે, તથા સંખ્યાતા લોકપલ્યોપમના ભાગો કર્મદ્રવ્યને જાણનાર અવધિ હોય ત્યારે વિષય તરીકે જાણવા. અહીં ભાવાર્થ એ છે કે - કર્મદ્રવ્યને જોનાર અવધિજ્ઞાની ક્ષેત્રથી લોકના સંખ્યાતાભાગોને અને કાળથી પલ્યોપમના સંખ્યાતાભાગોને જાણે છે. ચતુર્દશરજ્જ્વાત્મક લોકને જોનાર કાળથી 25
 કંઈક ન્યૂન પલ્યોપમને જુએ છે. અહીં આશય એ છે કે ક્ષેત્રથી સમસ્ત લોકને જોનાર કાળથી ઉન પલ્યોપમને જુએ છે.

શંકા : અહીં છેલ્લે માત્ર ક્ષેત્ર અને કાળનું જ કેમ ગ્રહણ કર્યું, દ્રવ્યનું ગ્રહણ કેમ ન કર્યું? પ્રસ્તુત ગાથા નં. ૪૨ તો દ્રવ્યો સાથે ક્ષેત્ર, કાળનો સંબંધ બતાવનારી છે. જ્યારે તમે દ્રવ્યનો સંબંધ તો જણાવ્યો જ નહીં.

૧૫. પરિણતં તથાત્વેન । ૧૬. આકાશસ્થિતં । ૧૭. પૂર્વ ક્ષેત્રકાલયોર્વૃદ્ધિવ્યાપ્તિર્દર્શિતા પરં દ્રવ્યેણ તાં 30
 દર્શનાય પ્રક્રાન્તં પ્રકરણં । ૧૮. દ્રવ્યવ્યાપ્તેઃ, ક્ષેત્રકાલવૃદ્ધૌ દ્રવ્યાણાં અવશ્યં વૃદ્ધેઃ સામર્થ્યપ્રાપ્તયં, કાલે ચઙ્ગહ વૃદ્ધીત્યનેન નિર્ણાતા ચ સા પ્રાક્ । * નાસ્તીદમ્ ૩ । ▲ સ્તોકાન્યૂનં ૧-૫-૬ । + પનિબન્ધેન ૫-૬ ।

અર્તે એવ ચ તદુપર્યપિ ધ્રુવવર્ગણાદિ દ્રવ્યં પશ્યતઃ ક્ષેત્રકાલવૃદ્ધિરનુમેયેતિ ગાથાર્થઃ ॥૪૨॥
તેયાકમ્મસરીરે, તેઆદવ્વે અ ભાસદવ્વે અ ।

બોદ્ધવ્વમસંઘિજ્જા, દીવસમુદ્દા ય કાલો અ ॥૪૩॥

વ્યાખ્યા—તેજોમયં તૈજસં, શરીરશબ્દઃ પ્રત્યેકમભિસંબધ્યતે, 'તૈજસશરીર' તૈજસશરીર-

- 5 વિષયેઽવધૌ ક્ષેત્રતોઽસંખ્યેયા દ્વીપસમુદ્રાઃ પ્રમેયત્વેન બોદ્ધવ્યાં ઇતિ, કાલશ્ચ અસંખ્યેય એવ, મિથ્યાદર્શનાદિભિઃ ક્રિયત ઇતિ કર્મ-જ્ઞાનાવરણીયાદિ તેન નિર્વૃત્તં તન્મયં વા કાર્મણં, શીર્યતે ઇતિ શરીરં, કાર્મણં ચ તચ્છરીરં ચેતિ વિગ્રહઃ તસ્મિન્નપિ તૈજસવદ્વક્તવ્યં, એવં તૈજસદ્રવ્યવિષયે ચાવધૌ ભાષાદ્રવ્યવિષયે ચ ક્ષેત્રતો 'બોદ્ધવ્યા' વિજ્ઞેયાઃ, સંખ્યાયન્ત ઇતિ સંખ્યેયા ન સંખ્યેયા અસંખ્યેયાઃ, દ્વીપાશ્ચ સમુદ્રાશ્ચ દ્વીપસમુદ્રાઃ, પ્રમેયત્વેનેતિ, કાલશ્ચાસંખ્યેય એવ, સ ચ પલ્યોપમા -
- 10 સંખ્યેયભાગસમુદાયમાનો વિજ્ઞેય ઇતિ, (ગ્રન્થાગ્રમ ૧૦૦૦) અત્ર ચાસંખ્યેયત્વે સત્યપિ યથાયોગ -

સમાધાન : દ્રવ્યનો સંબંધ અહીં સામર્થ્યથી = અર્થાપત્તિથી પ્રાપ્ત થઈ જ જાય છે, (કારણ કે પૂર્વે અમે કહી ગયા કે ક્ષેત્ર-કાળની વૃદ્ધિ થાય ત્યારે દ્રવ્યની વૃદ્ધિ નિયમથી થઈ જ જાય છે તેથી ક્ષેત્રથી લોકને જોનાર કાળથી ઉન્ પલ્યોપમને અને દ્રવ્યથી કાર્મણદ્રવ્યથી અધિક જુએ છે એમ જાણી લેવું.) આથી જ = સામર્થ્યથી દ્રવ્યની વૃદ્ધિ જણાઈ જતી હોવાથી જ કાર્મણ પછી

- 15 પણ ધ્રુવવર્ગણાદિને જોનારની ક્ષેત્રકાળવૃદ્ધિ અનુમાન કરવા યોગ્ય છે. ॥૪૨॥

ગાથાર્થ : તૈજસ-કાર્મણશરીર, તૈજસ અને ભાષાદ્રવ્યોને જોનાર અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો અને અસંખ્યેય કાળ જુએ છે.

- ટીકાર્થ : તૈજમાંથી બનેલું હોય તે તૈજસ, શરીર શબ્દ બંને શબ્દો સાથે જોડવો જેથી તૈજસશરીર અને કાર્મણશરીરને જોનાર અવધિજ્ઞાની ક્ષેત્રથી અસંખ્યેય દ્વીપસમુદ્રો તથા કાળથી
- 20 અસંખ્યેય કાળ જુએ છે. કાર્મણશરીર શબ્દનો સમાસવિગ્રહ કરે છે - મિથ્યાદર્શનાદિવડે જે કરાય તે કર્મ - જ્ઞાનાવરણીયાદિ, તેનાવડે બનેલું હોય અથવા જ્ઞાનાવરણીયાદિ-કર્મમય જે હોય તે કાર્મણ કહેવાય. જે નાશ પામે તે શરીર, કાર્મણ એવું જે શરીર તે કાર્મણશરીર. આ કાર્મણશરીર તથા તૈજસ અને ભાષાદ્રવ્યોને જોનાર વ્યક્તિનો પણ ઉપર પ્રમાણે જ અવધિનો વિષય જાણવો. અહીં કાળ તરીકે પલ્યોપમનો અસંખ્યેયભાગ જાણવો. તથા અસંખ્યેયત્વ સરખું
- 25 હોવા છતાં યથાયોગ્ય દ્વીપાદિનું અલ્પબહુત્વ સૂક્ષ્મેતર દ્રવ્યદ્વારા જાણવું (અર્થાત્ તૈજસશરીરથી કાર્મણશરીર સૂક્ષ્મ હોવાથી કાર્મણશરીરને જોનાર વ્યક્તિને તૈજસશરીરને જોનાર વ્યક્તિ કરતા દ્વીપ, સમુદ્ર અને કાળનું અસંખ્યેયપણું કંઈક અધિક જાણવું. કાર્મણશરીર કરતા તૈજસદ્રવ્યો સૂક્ષ્મ હોવાથી તેને જોનારનું અસંખ્યેયપણું અધિક જાણવું. તૈજસદ્રવ્યો કરતા ભાષાદ્રવ્યો વધુ સૂક્ષ્મ હોવાથી ભાષાદ્રવ્યોને જોનારનું અસંખ્યેયપણું અધિક જાણવું.)

- 30 ૧૧. સામર્થ્યપ્રાપિતત્વાત્, દ્રવ્યપરિચ્છેદવૃદ્ધેઃ ક્ષેત્રકાલવૃદ્ધિનિયમઃ, સપ્તલં ચ ત્રયોપનિબન્ધપ્રકરણ-મેવં । ૧. વક્ષ્યન્તિ વિશેષોઽસંખ્યેયગતોઽગ્રે અત્ર ચાસંખ્યેયેત્યાદિઃ । † પલ્યોપમસં ૪ । (H) મલધારીય હેમચન્દ્રસૂરિજીની ટિપ્પણીમાં આ પદાર્થ જણાવેલ છે. તે ટિપ્પણી પરિશિષ્ટ નં. ૧માં આપેલી છે.

દ્વીપાદ્યલ્યબહુત્વં સૂક્ષ્મેતરદ્રવ્યદ્વારેણ વિજ્ઞેયમિતિ । આહ—એવં સતિ ‘તેયાભાસાદઘ્વાણ અન્તરા
 ઇત્ય લહૃઃ પઠ્ઠવઓ’ (ગાથા ૩૮) ઇત્યાદ્યુક્તં તસ્ય ચ તૈજસભાષાન્તરાલદ્રવ્યદર્શિનો-
 ઽપ્યઙ્ગુલાવલિકાઽસંખ્યેયભાગાદિ ક્ષેત્રકાલપ્રમાણમુક્તં તદ્વિરુદ્ધ્યતે, તૈજસભાષાદ્રવ્યયોર-
 સંખ્યેયક્ષેત્રકાલાભિધાનાત્, ન, પ્રારમ્ભકસ્યોર્મયાયોગ્યદ્રવ્યગ્રહણાત્, દ્રવ્યાણાં ચ વિચિત્ર-
 પરિણામત્વાદ્ યથોક્તં ક્ષેત્રકાલપ્રમાણમવિરુદ્ધમેવ, અત્પદ્રવ્યાણિ વાઽધિકૃત્ય તદુક્તં, 5
 પ્રચુરતૈજસભાષાદ્રવ્યાણિ પુનરઙ્ગીકૃત્યેદં, અલં વિસ્તરેણેતિ ગાથાર્થઃ ॥૪૩॥

આહ—જઘન્યાવધિપ્રમેયં પ્રતિપાદયતા ગુરુલઘુ અગુરુલઘુ વા દ્રવ્યં પશ્યતીત્યુક્તં, ન સર્વ-
 મેવ, વિમધ્યમાવધિપ્રમેયમપિ ઇન્દ્રિયાવલિકાસંખ્યેયભાગાદ્યભિધાનાત્ ન સર્વદ્રવ્યરૂપં,

શંકા : ગા.નં. ૩૮ માં તૈજસભાષાદ્રવ્યો વચ્ચેના દ્રવ્યોને જોનારને ક્ષેત્ર, કાળથી અંગુલ-
 આવલિકાના અસંખ્યેયભાગાદિ રૂપ પ્રમાણ બતાવ્યું. જ્યારે આ ગાથામાં તૈજસભાષાદ્રવ્યોને 10
 જોનાર માટે અસંખ્યેય કાળ, ક્ષેત્રનું તમે કથન કરો છો તો આ પ્રત્યક્ષ વિરોધ આવે છે, કારણ
 કે તૈજસદ્રવ્યોને જોનાર માટે અસંખ્યેય કાળ, ક્ષેત્ર કહ્યા, તો તૈજસ, ભાષા વચ્ચે રહેલા દ્રવ્યો
 તો તૈજસદ્રવ્યો પછી આવેલા હોવાથી સૂક્ષ્મ છે. અને સૂક્ષ્મ હોવાથી તેના ક્ષેત્ર, કાળથી વૃદ્ધિ
 તૈજસદ્રવ્યોને જોનાર વ્યક્તિના ક્ષેત્ર, કાળથી વધુ હોવી જોઈએ.

સમાધાન : આમાં કોઈ દોષ નથી કારણ કે ગાથા નં. ૩૮માં બતાવેલ વિષય પ્રારંભક 15
 અવધિનો છે કે જે તૈજસ — ભાષાને અયોગ્ય દ્રવ્યોને જ જોઈ શકે છે. આનું કારણ પણ એ
 છે કે દ્રવ્યોની શક્તિ વિચિત્ર પરિણામવાળી હોય છે. તેથી જેનું જે કાળમાન બતાવ્યું છે તે સર્વ
 યોગ્ય જ છે. અથવા પૂર્વે અલ્પદ્રવ્યોને આશ્રયી અંગુલ—આવલિકાસંખ્યેયભાગાદિ ક્ષેત્ર—કાળ
 પ્રમાણ કહ્યું. જ્યારે અહીં પ્રચુર તૈજસ—ભાષાદ્રવ્યોને આશ્રયી કાળમાન બતાવ્યું છે (અર્થાત્
 અલ્પતૈજસ—ભાષાદ્રવ્યોને ગ્રહણ કરવાની શક્તિવાળા જીવનું અંગુલઅસં. ભાગરૂપ ક્ષેત્ર—કાળનું 20
 પ્રમાણ જાણવું. તથા પ્રચુર તૈજસ—ભાષાદ્રવ્યોને ગ્રહણ કરવાની શક્તિવાળા જીવનું અસંખ્યેય
 કાળ—ક્ષેત્ર પ્રમાણ જાણવું.) તેથી કંઈ વિરોધ નથી. વધુ વિસ્તારથી સર્વુ. ॥૪૩॥

અવતરણિકા : શંકા : જઘન્યાવધિના વિષયનું પ્રતિપાદન કરતા ગ્રંથકારશ્રી વડે “ગુરુલઘુ
 અથવા અગુરુલઘુ દ્રવ્યને જુએ છે” એ પ્રમાણે કહ્યું, પણ સર્વ રૂપીદ્રવ્યોને જોતો નથી. (કહેવાનો
 આશય એ છે કે જઘન્યાવધિના વિષય તરીકે અમુક દ્રવ્ય બતાવ્યું.) એમ વિમધ્યમાવધિના વિષય 25
 તરીકે અંગુલાવલિકાસંખ્યેયભાગાદિનું કથન કરેલ હોવાથી અમુક દ્રવ્ય જ વિષય તરીકે
 બતાવ્યું કારણ કે મધ્યમાવધિમાં પણ તત્ત્વસ્થ=અંગુલાવલિકાના અસંખ્યેયભાગાદિમાં રહેલ

૨. તૈજસદ્રવ્યેભ્યઃ કાર્મણાનિ સૂક્ષ્માણિ, અબદ્ધેભ્યસ્તૈજસકાર્મણેભ્યો બદ્ધાનિ સ્થૂલાનિ તતઃ પૃથગ્
 વચનં । ૩. તથા ચ નાસંખ્યક્ષેત્રકાલપરિચ્છેદપ્રસજ્ઞઃ । ૪. સૂક્ષ્મેતરદ્વારેણ પ્રસજ્ઞાપાદને આહ—દ્રવ્યેત્યાદિ,
 ઊભયાયોગ્યદ્રવ્યેભ્યઃ તૈજસભાષાદ્રવ્યાણાં યથાયથં સૂક્ષ્મસ્થૂલત્વાત્ વૈચિત્ર્યપર્યન્તાનુધાવનમ્ । 30
 ૫. પરિસ્થૂરન્યાયાત્કાલે ચતુર્ણાં વૃદ્ધિરિત્યુક્તેશ્ચ વ્યાઘાતાપત્તાવાહ—અલ્પેત્યાદિ, તથા ચ સ્તોક-
 ન્યૂનતેજોભાષાદ્રવ્યગ્રહણશક્તાવેતાવત્કાલપરિજ્ઞાનમિતિ તત્ત્વં રૂપિદ્રવ્યં । ૬. પ્રમેયં ।

નત્રસ્થાનામેવ દર્શનાત્, અત ઉત્કૃષ્ટાવધેરપિ કિમસર્વદ્રવ્યરૂપમેવાલમ્બન આહોસ્વિત્રેતિ, इत्यत्रोच्यते—

एगपएसोगाढं परमोही लहइ कम्मगसरीरं ।

लहइ य अगुरुयलघुं अं, तेयसरीरे भवपुहुत्तं ॥४४॥

વ્યાખ્યા—પ્રકૃષ્ટે દેશઃ પ્રદેશઃ એકશ્ચાસૌ પ્રદેશશ્ચૈકપ્રદેશઃ તસ્મિન્ અવગાઢં, અવગાઢમિતિ

5 વ્યવસ્થિતં, એકપ્રદેશાવગાઢં પરમાણુદ્વચ્છણુકાદિ દ્રવ્યં, પરમશ્ચાસાવધિશ્ચ પરમાવધિઃ ઉત્કૃષ્ટાવધિરિત્યર્થઃ, ‘લભતે’ પશ્યતિ, અવધ્યવધિમતોરભેદોપચારાદવધિઃ પશ્યતીત્યુક્તં, તથા કાર્મણશરીરં ચ લભતે, આહ—પરમાણુદ્વચ્છણુકાદિ દ્રવ્યમનુક્તં કથં ગમ્યતે તદાલમ્બનત્વેનેતિ, તતશ્ચોપાત્તમેવ કાર્મણમિદં ભવિષ્યતિ, ન, તસ્યૈકપ્રદેશાવગાહિત્વાનુપપન્તેઃ, ‘લભતે ચાગુરુલઘુ’ ચશબ્દાત્ ગુરુલઘુ, જાત્યપેક્ષં ચૈકવચનં, અન્યથા હિ સર્વાણિં સર્વપ્રદેશાવગાઢાનિ દ્રવ્યાણિ

10 રૂપીદ્રવ્યોનું જ દર્શન થાય છે. તો આ જઘન્ય—મધ્યમાવધિની જેમ ઉત્કૃષ્ટાવધિમાં પણ અનુક રૂપીદ્રવ્યો જ આલંબનરૂપ છે કે સર્વદ્રવ્યો વિષય બને છે ? આવી શંકા સામે સમાધાન આપે છે ⇨

ગાથાર્થ : એકપ્રદેશમાં રહેલ દ્રવ્યને, કાર્મણશરીરને તથા અગુરુલઘુ દ્રવ્યોને પરમાવધિ જુએ છે. તેજસશરીરને જોનાર ૨ થી ૯ ભવોને જુએ છે.

15 ટીકાર્થ : પ્રકૃષ્ટ=સૌથી નાનામાં નાનો એવો જે ભાગ તે પ્રદેશ. એવા એક પ્રદેશમાં રહેલ પરમાણુ — દ્વચ્છણુકાદિ દ્રવ્યને પરમાવધિ = ઉત્કૃષ્ટાવધિ જુએ છે. ખરેખર તો “અવધિવાળો વ્યક્તિ જુએ છે.” એવું કહેવાના બદલે ‘અવધિ જુએ છે.’ એવું જે કહ્યું તે અવધિ — અવધિવાળાનો અભેદ ઉપચાર કરી કહેલું છે. અને કાર્મણશરીરને જુએ છે, અર્થાત્ ઉત્કૃષ્ટાવધિવાળી વ્યક્તિ એકપ્રદેશમાં રહેલ દ્રવ્ય અને કાર્મણશરીરને જુએ છે.

20 શંકા : મૂળગાથામાં પરમાણુ—દ્વચ્છણુકાદિ દ્રવ્ય લખ્યું નથી છતાં તેને જુએ છે એવું કેવી રીતે કહેવાય ? તેથી ગાથામાં ગ્રહણ કરેલ ‘એકપ્રદેશાવગાઢ’ વિશેષણ કાર્મણશરીરનું જ સમજવું જોઈએ.

સમાધાન : એ યોગ્ય નથી કારણ કે કાર્મણશરીર એક પ્રદેશને અવગાહીને રહી શકે નહીં (કારણ કે તેની જઘન્ય અવગાહના પણ અસંખ્યપ્રદેશની છે. તેથી “એકપ્રદેશાવગાઢ” શબ્દથી પરમાણુ વગેરે દ્રવ્ય કહ્યા એ ઉચિત જ છે.) તથા અગુરુલઘુ અને “ચ” શબ્દથી ગુરુલઘુ દ્રવ્યને

25 જુએ છે. મૂળગાથામાં સર્વત્ર એકવચન જે કર્યું છે તે જાતિની અપેક્ષાએ જાણવું. અન્યથા હિ ::

૭. અસંખ્યાતદ્વીપોદધિસકલલોકેઽધ્યવધૌ તત્રસ્થિતાનાં રૂપિણાં દર્શનાત્ । ૮. સામસ્ત્યેન, અન્યથાધિકપ્રદેશાવગાઢાનામપ્યેકાવગાહનાઽસ્ત્યેવ । ૯. આકાશપ્રદેશેષુ હિ સ્વભાવ એષ યદ યાવદનન્તાણુકોઽપિ સ્કન્ધોઽન્યે ચ તત્ર માન્તિ સ્કન્ધાઃ । ૧૦. આપેક્ષિકપરમત્વવ્યવચ્છેદાય, જઘન્યસ્યાપિ લઘ્વપેક્ષયા પરમત્વાદ્દૃઢ્યપેક્ષયા પરમત્વદર્શનાય । ૧૧. એકપ્રદેશાવગાઢદ્રવ્યદર્શનસમુચ્ચયાય । ૧૨.

30 જીવેન પરિણામિતાઃ કર્મવર્ગનાપુદ્ગલાઃ નાસંખ્યેયાનન્તરેણ પ્રદેશાન્, જીવાવગાહાભાવાત્ ઇત્યેકપ્રદેશાવગાઢાઃ । ૧૩. અગુરુલઘુદર્શનેઽપિ ગુરુલઘુદર્શનનિયમાભાવાત્ ચશબ્દનાક્ષેપઃ । ૧૪. ‘જાતિશ્ચ પુદ્ગલલક્ષણા, કાર્મણાન્તામભિહિતત્વાત્’ ધ્રુવવર્ગનાદિકાગુરુલઘુદ્રવ્યાપેક્ષેત્યર્થઃ । ૧૫. ધર્માધર્માકાશજીવાનામપિ અગુરુલઘુત્વાત્ । + અત્રોચ્યતે ૨-૪ । + અગુરુલહુઅં ૧-૩ ।

પશ્યતીત્યુક્તં ભવતિ, તથા તૈજસશરીરદ્રવ્યવિષયે અવધૌ કાલતો ભવપૃથક્ત્વં પરિચ્છેદ્ય-
તયાઽવગન્તવ્યમિતિ, એતદુક્તં ભવતિ—યસ્તૈજસશરીરં પશ્યતિ સ કાલતો ભવપૃથક્ત્વં પશ્યતિ
ઇતિ, ડહ ચ ય એવ હિ ગ્રાક્ તૈજસં પશ્યતઃ અસંખ્યેયૈઃ કાલ ઉક્તઃ, સ એવ ભવપૃથક્ત્વેન
વિશેષ્યત ઇતિ । આહ—નન્વેકપ્રદેશાવગાઢસ્યાતિસૂક્ષ્મત્વાત્ તસ્ય ચ પરિચ્છેદ્યતયાઽભિહિતત્વાત્
કાર્મણશરીરદીનામપિ દર્શનં ગમ્યત એત્યતઃ તદુપન્યાસવૈયર્થ્ય, તથૈકપ્રદેશાવગાઢમિત્યપિ ન
વક્તવ્યં, ‘રૂઢગયં લભઃ સઢ્વં’ ઇત્યસ્ય વક્ષ્યર્માણત્વાદિતિ, અત્રોચ્યતે, ન સૂક્ષ્મં પશ્યતીતિ
નિયમતો બાદરમપિ દ્રષ્ટવ્યં, બાદરં વા પશ્યતા સૂક્ષ્મમિતિ, યસ્માદુત્પત્તૌ અગુરુલઘુ પશ્યન્નપિ ન
ગુરુલઘુ ઉપલભંતે, ઘટાદિ વા અતિસ્થૂરમપિ, તથા મનોદ્રવ્યવિદસ્તેષ્ઠેવ દર્શનં નાન્વેષ્યતિસ્થૂરેષ્ઠપિ,

બાકી તો સર્વ પ્રદેશોમાં રહેલા સર્વ પ્રદેશોને જુએ છે એ પ્રમાણે અર્થ જાણવો.

ભાવાર્થ : મુગગાથામાં ‘એકપ્રદેશાવગાઢ, કાર્મણશરીર, અગુરુલઘુ અહીં સર્વત્ર એકવચન 10
કર્તૃ છે. તેથી સીધીસીધો અર્થ એ જ થાય કે પરમાવધિવાળો જીવ એકપ્રદેશમાં રહેલ દ્રવ્યને.
કાર્મણશરીરને. અને અગુરુલઘુદ્રવ્યને જુએ છે, જો આ રીતે સીધીસીધો અર્થ કરીએ તો આગમવિરોધ
આવે, કારણ કે પરમાવધિ સર્વપ્રદેશાવગાઢ સર્વદ્રવ્યોને એટલે કે એક પ્રદેશમાં રહેલા સર્વ
દ્રવ્યો, બે પ્રદેશમાં રહેલા સર્વદ્રવ્યો, ત્રણ પ્રદેશમાં રહેલા સર્વદ્રવ્યો, એમ યાવત્ અનંતપ્રદેશમાં
રહેલા સર્વદ્રવ્યોને જુએ છે. તેથી આવો વિરોધ ન આવે, અને તે તે શબ્દોથી સર્વદ્રવ્યો ગ્રહણ 15
થઈ જાય ને મને ટીકાકારે’ મુલાસો કર્યો કે અહીં સર્વત્ર જાતિની અપેક્ષાએ એકવચન જાણવું.
તેથી સર્વ પ્રદેશ- રહેલા સર્વદ્રવ્યો, સર્વ કાર્મણશરીરો, અગુરુલઘુ શબ્દથી સર્વ અગુરુલઘુ દ્રવ્યો
અને ગુરુલઘુ શબ્દથી સર્વ ગુરુલઘુ દ્રવ્યો જાણી લેવા.) તથા તૈજસશરીરને જોનાર કાળથી ૨ થી
૬ મવો જુએ છે. આ ગ્રંથમાં પૂર્વે “તૈજસને જોનાર અસંખ્યેય કાળ જુએ છે” એવું જે કહ્યું,
તે કાળ જ વિશેષથી ભવપૃથક્ત્વ શબ્દથી જાણવો. 20

શંકા : એક પ્રદેશમાં રહેલ દ્રવ્ય અતિસૂક્ષ્મ હોય છે અને તે દ્રવ્યને જોનાર વ્યક્તિ કાર્મણ
શરીરને પણ જોઈ જ શકે છે. (કારણ કે કાર્મણશરીર તો તેનાથી સ્થૂલ છે, અસં.પ્રદેશમાં રહે છે)
તેથી કાર્મણશરીરનો ઉપન્યાસ એ નિરર્થક છે. વળી એક પ્રદેશાવગાઢ ને જુએ છે એવું પણ
કહેવાની જરૂર નથી કારણ કે “રૂપી એવા સર્વદ્રવ્યોને જુએ છે” એવું આગળની ગાથા નં. ૪૫માં
જ અત્વવાન્તઃ હોવાથી એક પ્રદેશાવગાઢ દ્રવ્યનું પણ એ શબ્દોથી ગ્રહણ થઈ જ જાય છે. 25

સમાધાન : તમારી વાત યોગ્ય નથી કારણ કે સૂક્ષ્મને જોનાર બાદરને જુએ જ કે બાદર
જોનારને સૂક્ષ્મ દેખાય જ એવો કોઈ નિયમ નથી કારણ કે અવધિની ઉત્પત્તિ વખતે અર્થાત્
અવધિજ્ઞાનની શરૂઆતમાં અગુરુલઘુદ્રવ્યને (સૂક્ષ્મને) જોનાર ગુરુલઘુ (બાદર) દ્રવ્યને પણ જુએ
છે જ એવું નથી કે અતિસ્થૂળ એવા ઘટાદિને જુએ જ એવું પણ નથી. તથા મનોદ્રવ્યને જોનાર
(મનઃપર્યાયજ્ઞાની) માત્ર મનોદ્રવ્યને જ જુએ છે. ઘટાદિ બાદરવસ્તુને જોતા નથી. આમ જ્ઞાનના 30

૧૬. પત્યોપમાસંખ્યેયભાગરૂપઃ । ૧૭. સ્થૂલત્વાત્ । ૧૮. અગ્રેતનગાથાયાં । ૧૯. અગુરુલઘ્વા-
ગ્ધકાપેક્ષયા । ૨૦. ઘટાદીનાં ગુરુલઘુત્વાદપિઃ । ૨૧. મનોદ્રવ્યેષુ । ૨૨. જ્ઞાનં ।

एवं विज्ञानविषयवैचित्र्यसंभवे सति संशयापनोदार्थमेकप्रदेशावगाहिग्रहणे सत्यपि शेषविशेषोप-
दर्शनमदोषायैवेति । अथवा^{२३} एकप्रदेशावगाहिग्रहणात् परमाण्वादिग्रहण कार्मणं यावत्, तदुत्तरेषां
चागुरुलघ्वभिधानात्, चशब्दात् गुरुलघूनां चौदारिकादीनामित्येवं सर्वपुद्गलविशेष^{२४}विषयत्वमा-
विष्कृतं भवति, तथा चास्यैव नियमार्थं 'रूपगतं लभते सर्व' इत्येतद् वक्ष्यमाणलक्षणम्-

5 दुष्टमेवेति, एतदेव हि सर्व रूपगतं, नान्यद् इति, अलं प्रसङ्गेनेति गाथार्थः ॥४४॥

एवं परमावधेर्द्रव्यमङ्गीकृत्य विषय उक्तः, साम्प्रतं क्षेत्रकालावधिकृत्योपदर्शयन्नाह-

परमोहि असंखिज्जा, लोगमिक्ता समा असंखिज्जा ।

रूपगयं लहइ सव्वं, खित्तोवमिअं अगणिजीवा ॥४५॥

व्याख्या- परमश्चासावધિश्च परमावधिः, अवध्यवधिमतोऽभेदोपचाराद् असौ परमावधिः

10 વિષયોની વિચિત્રતાનો સંભવ હોવાથી કોઈને (એકપ્રદેશાવગાઢને જે જુએ છે તે કાર્મણશરીર જુએ કે નહીં ? એવી) શંકા ન રહે તે માટે એકપ્રદેશાવગાહીનું ગ્રહણ કરવા છતાં કાર્મણાદિશેષ વિષયોનું ઉપદર્શન દોષ માટે નથી.

અથવા 'એકપ્રદેશાવગાઢ' શબ્દથી પરમાણુ વગેરે દ્રવ્યોનું ગ્રહણ, 'કાર્મણશરીર' શબ્દથી કર્મવર્ગણા સુધીનું ગ્રહણ અને કર્મવર્ગણા પછીથી લઈ અચિત્ત મહાસ્કન્ધ સુધી સર્વનું 'અગુરુલઘુ' 15 શબ્દથી ગ્રહણ કરેલ છે. તથા "ચ" શબ્દથી ઔદારિકાદિ ગુરુલઘુ દ્રવ્યોનું ગ્રહણ કરેલ છે. આમ સર્વપુદ્ગલપ્રકારો અવધિના વિષય બને એ જણાય છે. અને આ વિષયોનું જ નિયમન કરવા માટે 'રૂપી એવા સર્વદ્રવ્યોને જુએ છે' એ પ્રમાણે આગળગાથામાં કહેલું અદુષ્ટ છે.

(કહેવાનો આશય એ છે કે અવધિજ્ઞાનમાં જીવો આટલી-આટલી વસ્તુઓને જુએ છે એવું જાણ્યા પછી નક્કી થાય છે કે ઉત્કૃષ્ટાવધિમાં જીવો સર્વ રૂપીદ્રવ્યોને જુએ છે. આમ 20 આગળની ગાથામાં કહેલ વચન વસ્તુના નિયમ માટે (નક્કી કરવા માટે) હોવાથી અદુષ્ટ છે) કારણ કે ૪૪મી ગાથામાં કહેલા એકપ્રદેશાવગાઢાદિ સર્વદ્રવ્યો રૂપી છે. આ સિવાય કોઈ રૂપીદ્રવ્ય નથી. એટલે સર્વ રૂપીદ્રવ્યોને જુએ છે એમ કહ્યું છે. વધુ ચર્ચાથી સર્થ. ॥૪૪॥

અવતરણિકા : આ પ્રમાણે પરમાવધિનો દ્રવ્યને આશ્રયી વિષય કહ્યો. હવે ક્ષેત્ર-કાળને આશ્રયી કહે છે ⇨

25 ગાથાર્થ : પરમાવધિ ક્ષેત્રથી લોકપ્રમાણ અસંખ્યેય ખંડોને, કાળથી અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણીને, અને દ્રવ્યથી સર્વ રૂપીદ્રવ્યોને જુએ છે. તેમાં ક્ષેત્રનું પ્રમાણ અગ્નિકાયના જીવો વડે જાણવું.

ટીકાર્થ : પરમ એવો જે અવધિ તે પરમાવધિ, અવધિ-અવધિવાળાનો અભેદ ઉપચાર કરવાથી પરમાવધિ શબ્દથી પરમાવધિવાળો જ્ઞાની જાણવો. આવો તે જ્ઞાની ક્ષેત્રથી અસંખ્ય

30 ૨૩. દ્વિતીયપ્રશ્નસમાધાનાય । ૨૪. ગ્રહણં । ૨૫. આદિના વૈક્રિયાહારકતૈજસગ્રહઃ । ૨૬. વિશેષા ભેદાઃ પ્રકારાઃ । ૨૭. પૂર્વગાથાદર્શિતમેકપ્રદેશાવગાઢાદિ ।

ક્ષેત્રતઃ 'અસંખ્યેયાનિ લોકમાત્રાણિ, ખણ્ડાનીતિ ગમ્યતે, લભતે' इति संबन्धः, કાલતસ્તુ 'સમાઃ' ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણીરસંખ્યેયા એવ લભતે, તથા દ્રવ્યતો 'રૂપગતં' મૂર્તદ્રવ્યજાતમિત્યર્થઃ, 'લભતે' પશ્યતિ 'સર્વ' પરમાણ્વાદિભેદધિત્રં પુદ્ગલાસ્તિકાયમેવેતિ, ભાવતસ્તુ વક્ષ્યમાણાંસ્તત્પર્યાયાન્ इति । યદુક્તં 'અસંખ્યેયાનિ લોકમાત્રાણિ ખણ્ડાનિ પરમાવધિઃ પશ્યતીતિ' તત્ક્ષેત્રનિયમનાયાહ -

ઉપમાનં ઉપમિતં, ભાવે નિષ્ઠાપ્રત્યયઃ, ક્ષેત્રસ્યોપમિતં ક્ષેત્રોપમિતં, એતદુક્તં ભવતિ— 5
ઉત્કૃષ્ટાવધિક્ષેત્રોપમાનં, 'અગ્નિજીવાઃ' પ્રાગ્બિહિતા એવેતિ, આહ - 'રૂપગતં લભતે સર્વ' इत्येतदनन्तरगाथायामर्थतोऽभिहितत्वात् કિમર્થં પુનરુક્તમિતિ, અત્રોચ્યતે, ઉક્તઃ 'પરિહારઃ', અથવા અનન્તરગાથાયાં 'એકપ્રદેશાવગાઢં' इत्यादि પરમાવધેદ્રવ્યપરિમાણમુક્તં, ઇહ તુ 'રૂપગતં લભતે સર્વ' इति ક્ષેત્રકાલદ્વયવિશેષણં, એતદુક્તં ભવતિ—રૂપિદ્રવ્યાનુગતં લોકમાત્રાસંખ્યેયઋણ્ડોત્સર્પિણ્યવ-
સર્પિણી લક્ષણં ક્ષેત્રકાલદ્વયં લભતે, ન કેવલં, અરૂપિત્વાત્તસ્ય, રૂપિદ્રવ્યનિબન્ધનત્વાચ્ચાવધિ- 10
જ્ઞાનસ્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૪૫॥

લોકપ્રમાણ ખંડોને જુએ છે. અહીં "ખંડોને" શબ્દ અધ્યાહારથી જાણી લેવો તથા "જુએ છે" શબ્દ ગાથાના ઉત્તરાર્ધમાંથી લાવીને અહીં જોડવો. કાળથી અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણીને જુએ છે. તથા દ્રવ્યથી રૂપીદ્રવ્યને અર્થાત્ પરમાણુ વગેરે ભેદોવાળા સર્વ પુદ્ગલાસ્તિકાયને અને ભાવથી આગળ કહેવાતા પુદ્ગલાસ્તિકાયના પર્યાયોને જુએ છે. પૂર્વે કહ્યું કે "અસંખ્યલોકપ્રમાણ 15
ખંડોને જુએ છે" તો તે ક્ષેત્ર કેટલું થાય તેનું ચોક્કસ માપદંડ કાઢવા કહે છે કે - ઉપમાન = ઉપમા, તે ઉપમા પોતે જ ઉપમિત, અહીં સ્વાર્થમાં ત(ફત) પ્રત્યય લાગેલ છે. ક્ષેત્રની ઉપમા તે ક્ષેત્રોપમિત, અર્થાત્ ઉત્કૃષ્ટાવધિના ક્ષેત્રની ઉપમા તરીકે અગ્નિકાયના જીવો જાણવા. (અગ્નિકાયના જીવોની સૂચિવડે જેટલું ક્ષેત્ર મપાયું, તેટલા ક્ષેત્રને જુએ છે.)

શંકા : 'સર્વ રૂપીદ્રવ્યોને જુએ છે' આ વાત પૂર્વની ગાથામાં અર્થથી બતાવી જ ગયા છે 20
તો શા માટે અહીં પુનઃ બતાવો છે ?

સમાધાન : આનો ઉત્તર અમે પૂર્વગાથામાં જ આપી દીધો છે કે નિયમન કરવા બતાવેલ છે. અથવા પૂર્વગાથામાં એકપ્રદેશાવગાઢ વગેરે કહેવા દ્વારા પરમાવધિનું દ્રવ્યપ્રમાણ બતાવ્યું, જ્યારે અહીં 'સર્વ રૂપીદ્રવ્યોને જુએ છે' આ વિશેષણ ક્ષેત્ર-કાળનું જાણવું અર્થાત્ રૂપીદ્રવ્યોથી યુક્ત એવા લોકપ્રમાણ અસંખ્યેય ખંડોને તથા ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણીરૂપ કાળને જુએ છે નહીં કે એકલા ક્ષેત્ર, 25
કાળને જુએ, કારણ કે તે ક્ષેત્ર, કાળ અરૂપી છે અને અવધિજ્ઞાન રૂપીદ્રવ્યોને જ જોનાર છે (અહીં ધ્યાન રાખવું કે "રૂપીદ્રવ્યોથી યુક્ત એવા અસંખ્યલોકપ્રમાણ ખંડોને જુએ છે" એવું જે કહ્યું તે શક્તિને આશ્રયી કહ્યું છે અર્થાત્ તેટલા ક્ષેત્રમાં જો રૂપીદ્રવ્યો હોય તો તેને જોવાની શક્તિ અવધિજ્ઞાનમાં છે, પરંતુ લોકની બહાર કોઈ રૂપીદ્રવ્યો હોતા નથી.) ॥૪૫॥

૨૮. ઉત્તરઃ । ૨૯. નાસ્માદન્યત્ રૂપગતમિતિ નિયમનાયેત્યેવંરૂપઃ । ૩૦. વિધિનિયમયોર્વિધિરેવ 30
જ્યાયાન્ इति न्यायमपेक्ष्य विधेर्बलीयस्त्वाख्यानायाह—अथवेत्यादि । ૩૧. અરૂપિત્વાત્ રૂપિવિષય-
શ્રાવધિરિતિ ચ નિર્ણીતમનેકજઃ । ૩૨. ક્ષેત્રકાલદ્વયસ્ય ।

एवं तावत् पुंरुषानधिकृत्य क्षायोपशमिकः खलु अनेकप्रकारोऽवधिरुक्तः, साम्प्रतं तिरश्चोऽधिकृत्य प्रतिपिपादयिषुराह -

आहारतेयलंभो, उक्कोसेणं तिरिक्खजोणीसु ।

गाउय जहण्णमोही, नरांसु उं जोयणुक्कोસો ॥૪૬॥

- 5 व्याख्या - तत्राहारेतेजोग्रहणाद् औदारिकवैक्रियाहारकतेजोद्रव्याणि गृह्यन्ते, ततश्चाहारश्च तेजश्च आहारतेजसी तयोर्लाभ इति समासः, लाभः प्राप्तिः परिच्छिन्नतिरित्यनर्थान्तरं, इदमत्र हृदय-तिर्यग्योनिषु योनियोनिमतामभेदोपचारात् तिर्यग्योनिकसत्त्वविषयो योऽवधिः तस्य द्रव्यतः खलु आहारतेजोद्रव्यपरिच्छेद उत्कृष्टत उक्तः, इत्थं द्रव्यानुसारेणैव क्षेत्रकालभावाः परिच्छेद्यतया विज्ञेया इति । इदानीं भवप्रत्ययावधिस्वरूपमुच्यते, स च सुनारकाणामेव भवति, तत्र प्रथममल्प
- 10 इतिकृत्वा नारकाणां प्रतिपाद्यत इति, अत आह- क्षेत्रतो 'गव्यूतं' परिच्छिन्नति जघन्येनावधिः, क्व ? - नरान् कायन्तीति नरकाः, कै गै रै शब्दे इतिधातुपाठात् नरान् शब्दयन्तीत्यर्थः, इह च नरका आश्रयाः, आश्रयाश्रयिणोरभेदोपचारात्, नरकेषु तु योजनमुत्कृष्ट इत्याह, एतदुक्तं

अवतरણિકા : આ પ્રમાણે મનુષ્યોને આશ્રયી અનેક પ્રકારનો ક્ષાયોપશમિક અવધિ ક્વો. હવે તિર્યચને આશ્રયી જણાવવાનીઈચ્છાવાળા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે ⇨

- 15 ગાથાર્થ : તિર્યચયોનિમાં ઉત્કૃષ્ટથી આહારક-તેજસદ્રવ્યોને જુએ છે. નારકમાં જઘન્યાવધિ એક ગાઉ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટાવધિ એક યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્રને જુએ છે.

- ટીકાર્થ : અહીં આહારક અને તેજસના ગ્રહણથી ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક અને તેજસ-દ્રવ્યો જાણવા. આહારક-તેજસનો લાભ, તે આહારકતેજસલાભ, અહીં લાભ, પ્રાપ્તિ, બોધ એ બધા સમાનાર્થી શબ્દો જાણવા. તેથી અર્થ આ પ્રમાણે જાણવો → યોનિ-યોનિવાળાનો અભેદ
- 20 ઉપચાર કરવાથી “તિર્યચયોનિમાં” અર્થાત્ તિર્યચયોનિના જીવોનો અવધિ, તેમાં ઉત્કૃષ્ટથી આહારક, તેજસદ્રવ્યોનો બોધ થાય છે. (અહીં દ્રવ્યાનુસારે જ ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ વિષય તરોંકે જાણી લેવા, અર્થાત્ મનુષ્યાવધિમાં આટલા દ્રવ્યોને જોનાર જેટલા ક્ષેત્ર, કાળને જુએ છે, તેટલા અહીં પણ સમજી લેવા. પૂર્વે કહ્યું હતું કે કેટલાક અવધિ ભવપ્રત્યયિક છે અને કેટલાક ક્ષાયોપશમિક છે. તેમાં ક્ષાયોપશમિક અવધિ બતાવ્યો.)

- 25 હવે ભવપ્રત્યયિક અવધિનું સ્વરૂપ બતાવે છે અને તે ભવપ્રત્યયિક અવધિ દેવ અને નારકોને જ હોય છે. તેમાં અલ્પવક્તવ્ય હોવાથી પ્રથમ નારકોના અવધિનું પ્રતિપાદન કરે છે - નરકોમાં જઘન્યાવધિ ક્ષેત્રથી એક ગાઉ છે. જે નરોને કાયન્તિ = બોલાવે તે નરકો. અહીં કે પાતુનું “કાયન્તિ” રૂપ છે. કે, ગૈ, રૈ આ ત્રણ ધાતુઓ “બોલાવવું” એવા અર્થમાં વપરાતા હોવાથી કાયન્તિ = બોલાવે છે એવો અર્થ થાય છે. નરક એટલે આશ્રયસ્થાનો. આશ્રય અને આશ્રયી એવા જીવોનો અભેદ

- 30 ૩૩. મનુષ્યાન્ હત્યર્થઃ, પરમોહિનાણવિઓ, કેવલમંતોમુહુત્તમિત્તેણેતિ (વિ. ૬૮૯) વચનાત્ પરમાવધેશ અન્તર્મુહુર્તાત્કેવલોત્પત્તિઃ, કેવલં ચ નરગતાવેવ । ૩૪. ચારિત્રતપાદિગુણહેતુત્વાત્ । * ચ ૨-૪-૫ । .

ભવતિ—નારકાધારો યોડવધિઃ અસૌ ઉત્કૃષ્ઠો યોજનં પરિચ્છિન્નતિ ક્ષેત્રતઃ, इत्थं ક્ષેત્રાનુસારેણ દ્રવ્યાદયસ્તુ અવસેયા इति ગાથાર્થઃ ॥૪૬॥

एवं नारकजातिमधिकृत्य जघन्येतरभेदोऽवधिः प्रतिपादितः, साम्प्रतं रत्नप्रभादिपृथिव्यपेक्षया उत्कृष्टेतरभेदमभिव्यक्तुमिच्छाम -

चत्वारि गाउयाइं, अब्हुइयाइं तिगाउया चेव ।

5

अड्ढाडज्जा दुण्णि य, दिवड्ढमेगं च निर्ऍसु ॥४७॥

व्याख्या — तत्र नरका इति नारकालयाः, ते च सप्तपृथिव्याधोरत्वेन सप्तधा भिद्यन्ते, तत्र रत्नप्रभाद्याधारनरकेषु यथासंख्यमुत्कृष्टेतरभेदभिन्नावधेः क्षेत्रपरिमाणमिदं — ‘नरकेषु’ इति सामर्थ्यात् तन्निवासिनो नारकाः परिगृह्यन्ते, तत्र रत्नप्रभाधारनरके उत्कृष्टावधिक्षेत्रं चत्वारि गव्यूतानि, जघन्यावधेरर्धचतुर्थानि, अर्धं चतुर्थस्य येषु तान्यर्धचतुर्थानि, एवं शर्कराप्रभाधारनरके परमावधिक्षेत्रमानं अर्धचतुर्थानि, इतरेषावधिक्षेत्रमानं तु त्रिगव्यूतं, त्रीणि गव्यूतानि त्रिगव्यूतं, एवं

ઉપચાર કરતા “નરકોમાં” શબ્દથી નરક જીવોનાં અવધિમાં ઉત્કૃષ્ટથી યોજનપ્રમાણ ક્ષેત્ર દેખાય છે. અહીં ક્ષેત્રાનુસારે દ્રવ્ય-કાળ-ભાવ જાતે જાણી લેવા. ॥૪૬॥

अवतरणिका : आम्. नारकजातिनां अपेक्षाये जघन्य-उत्कृष्टावधि जाताव्यो. एवं रत्नप्रभादि पृथ्वीनां अपेक्षाये जघन्य-उत्कृष्टावधि जातावे छ ॥

15

गाथार्थ : ચાર ગાઉ, સાડાત્રણ ગાઉ, ત્રણ ગાઉ, અઢી ગાઉ, બે ગાઉ, દોઢ ગાઉ અને એક ગાઉ એ પ્રમાણે નરકમાં અવધિનું ક્ષેત્રપ્રમાણ જાણવું.

टीकार्थ : नरक भेटले नारकज्जवोना स्थानो अने ते सातपृथ्वीओ आधार छे जेनो तेवा लोवाथी सातप्रकारना छे. (आधारना भेदथी आधेयनो भेद पडवाथी जुटी जुटी सातपृथ्वीओ उपर नारकज्जवोना स्थानो आवेला लोवाथी आ स्थानो सातप्रकारे छे) तेमां रत्नप्रभादि पृथ्वीओ मे छे आधार जेनो जेवा आ नरकमां क्रमशः उत्कृष्ट-जघन्यभेदथी भे प्रकारे अवधिनु क्षेत्रप्रमाण आ प्रमाणे ज्ञाणवुं. रत्नप्रभापृथ्वीना नरकस्थानोमां उत्कृष्टावधिनु क्षेत्रप्रमाण चार गाउँ छे. अने जघन्यावधि अर्धचतुर्थ गाउँ छे. “योथानुं अड्ढु छे जेमां ते अर्धचतुर्थ” भे प्रमाणे शब्दार्थ करवा. (अर्थात् साडात्रण गाउँ.)

शर्कराप्रभाणा स्थानोमां उत्कृष्टथी साडात्रण गाउँ अने जघन्यथी त्रण गाउँ क्षेत्रप्रमाण छे. आम पूर्व पृथ्वीनु जघन्य माप ते पछीनी पृथ्वीनु उत्कृष्ट माप ज्ञाणवुं. छेत्वे महात्मप्रभा पृथ्वीना स्थानोमां उत्कृष्टथी એક ગાઉ અને જઘન્યથી અર્ધગાઉ જાણવું. ટીકામાં ‘નરકેષુ’ પદનો અર્થ કરવા સમયે ટીકાકારે ‘રત્નપ્રભાધારનરકમાં’ એ પ્રમાણે જે એકવચન કરેલ છે તે જાતિની

૩૫. આધારભેદાદાયેયભેદાત્ સપ્ત પૃથિવ્ય અધારો યેષાં તે તથા તત્ત્વેનેતિ સમામઃ ।

૩૬. તાત્પર્યાન્તદ્રવ્યપદેશ इतिन्यायात् । ૩૭. વ્યધિકરણબહુવ્રીહેરપિ दर्शनात् अन्यथाऽर्धचत्वारितीतिभावात् ।

30

૩૮. ઉત્કૃષ્ટેતિ । ૩૯. જઘન્યેતિ । * તિગાઉયં । + નરસુ । † અબ્હુદ્ધાઈયાઇ જબળણયં અબ્હુગાઉયંતાઇં ।

जं गाउअंति भणिअं तंपिअ उक्कोसगजहणं ॥१॥ [भाष्यगाथाऽव्याख्याता च]

- સર્વત્ર યોજ્યં યાવન્મહાતમઃપ્રમાધારનરકે ઉત્કૃષ્ટાવધિક્ષેત્રં ગવ્યૂતં, જઘન્યાવધિક્ષેત્રં ચાર્ધગવ્યૂતમિતિ, રત્નપ્રમાધારનરકં^{૧૦} ઇત્યાદૌ જાત્યપેક્ષમેકવચનં, ^{૧૧}અનિર્દિષ્ટસ્યાપિ નવરં પદાર્થગમનિકા, અર્ધ તૃતીયસ્ય અર્ધતૃતીયાનિ, દ્વે ચ, અધિકમર્ધં યસ્મિન્ તદ્ અધ્યર્ધમ્ । આહ- કુતઃ પુનરિદં ? સામાન્યેન પ્રતિપૃથિવ્યાધારનરકં^{૧૨} ઉત્કૃષ્ટમવધિક્ષેત્રમુક્તં 'ચત્વારિ ગવ્યૂતાનિ' ઇત્યાદિ. અર્ધગવ્યૂતોનં
- 5 જઘન્યમિત્યવસીયતે ? ઉચ્યતે, સૂત્રાત્, તથા ચોક્તં - ^{૧૩}"ર્યણપ્પભાપુઢવિનેરહયાણં ભંતે ! કેવહ્યં ચિત્તં ઓહિણા જાણંતિ પાસંતિ ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં અદ્ધુદ્ધાઈં ગાઁયાઈં ઉક્કોસેણં ચત્તારિ, એવં જાવ મહાતમપુઢવિનેરહયાણં ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં અદ્ધગાઁયં ઉક્કોસેણં ગાઁયં", આહ-યદ્યેવં 'ગૌરુ જહણ્ણમોહી ણરણસુ તુ' (૪૬) ઇત્યેતદ્વ્યાહન્યતે, અત્રોચ્યતે, ઉત્કૃષ્ટજઘન્યાપેક્ષયા તદભિધાનાદદોષઃ, ઇદમત્ર હૃદયમ્ - ઉત્કૃષ્ટાનામેવ સપ્તાનામપિ રત્નપ્રમાદ્યવનીનાં
- 10 ગવ્યૂતક્ષેત્રપરિચ્છિત્તિકૃત્ અવધિર્જઘન્ય ઇત્યલં પ્રસજ્ઞેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૪૭॥

અપેક્ષાએ જાણવું. (તેથી 'રત્નપ્રમાધારનરક' શબ્દથી રત્નપ્રમા છે આધાર જેનો, એવા રત્નપ્રમાપૃથ્વીના સર્વ સ્થાનો સમજવા.) નહીં દેખાડેલા પદોનો અર્થ આ પ્રમાણે જાણવો - અર્ધતૃતીય એટલે ત્રીજાનું અર્ધ જેમાં છે તે અર્થાત્ અઢી, અધ્યર્ધ એટલે અર્ધ અધિક છે જેમાં તે અર્થાત્ દોઢ.

- 15 શંકા : મૂળગાથામાં તો ઉત્કૃષ્ટાવધિનું જ પ્રમાણ બતાવ્યું છે, જઘન્યાવધિનું નહીં. તો પછી દરેક પૃથ્વીમાં પોતપોતાના ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષા અર્ધગાઉ ઓછું જઘન્યાવધિનું માપ તમે જે બતાવ્યું તે કેવી રીતે જાણ્યું ?

સમાધાન : પ્રજ્ઞાપના સૂત્રથી આ પ્રમાણ જણાય છે. કહ્યું છે કે "રત્નપ્રમાપૃથ્વીના જીવો અવધિવડે કેટલા ક્ષેત્રને જાણે છે, જુએ છે ? હૈ ગૌતમ ! જઘન્યથી સાડાત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર ગાઉ

20 ક્ષેત્રપ્રમાણ જાણે છે, જુએ છે. આમ સાતમી પૃથ્વી સુધીના જીવો માટે પ્રશ્નો કરવા. છેલ્લે સાતમી પૃથ્વીના જીવો હૈ ગૌતમ ! જઘન્યથી અર્ધગાઉ અને ઉત્કૃષ્ટથી એક ગાઉને જુએ-જાણે છે.

શંકા : સાતમી પૃથ્વીમાં જઘન્યથી અર્ધગાઉ પ્રમાણ જો હોય તો પૂર્વ ગાથામાં 'નરકમાં જઘન્યાવધિ ગાઉપ્રમાણ હોય છે' એમ જે કહ્યું તેની સાથે વિરોધ આવશે.

- સમાધાન : ના, નહીં આવે કારણ કે જઘન્યાવધિ ગાઉપ્રમાણ જે કહ્યું છે તે ઉત્કૃષ્ટમાં
- 25 જઘન્યની અપેક્ષાએ કહ્યું છે. કહેવાનો આશય એ છે કે - સાતે પૃથ્વીઓમાં જે ઉત્કૃષ્ટ અવધિક્ષેત્રપ્રમાણ બતાવ્યા છે તે ઉત્કૃષ્ટાવધિઓમાં સૌથી ઓછું એક ગાઉને જોનાર અવધિ, જઘન્ય છે. તે સાતમી પૃથ્વીમાં ઉત્કૃષ્ટ હોવા છતાં સાતે ઉત્કૃષ્ટોમાં સૌથી ઓછું હોવાથી જઘન્ય કહેવાય છે. આવો અર્થ કરતા કોઈ વિરોધ રહેશે નહીં. ॥૪૭॥

૪૦. નરકેષ્વિત્તિપદવ્યાખ્યાને સ્વનિરૂપિતપદે । ૪૧. તદ્વિત્તિધર્મવત્તામપેક્ષ્યેતિ । ૪૨. આશ્રિત્યેતિ

- 30 શેષઃ । ૪૩. સ્વસ્વોત્કૃષ્ટપેક્ષયા । ૪૪. રત્નપ્રમાપૃથ્વીનૈરયિકા ભદન્ત ! કિયત્ ક્ષેત્રમવધિના જાનન્તિ પશ્યન્તિ ? ગૌતમ ! જઘન્યેનાર્ધતૃતીયાનિ ગવ્યૂતાનિ ઉત્કૃષ્ટેન ચત્વારિ, એવં યાવન્મહાતમઃપ્રમાપૃથ્વીનૈરયિકાણાં ? ગૌતમ ! જઘન્યેનાર્ધગવ્યૂતં ઉત્કૃષ્ટેન ગવ્યૂતં । ૪૫. વિરુદ્ધ્યતે ઇતિ । * પરમાવધેઃ । + અતિરિદ્ધ૦ + નારકં । ★ ણં પુચ્છા । * ગાઁયંતં । ▲ ગાઁયં । × સ ગવ્યૂં ।

એવં નારકસંબંધિનો ભવપ્રત્યયાવધેઃ સ્વરૂપમભિધાયેદાનોં વિબુધસંબંધિનઃ પ્રતિપિપાદયિષુરિદં
ગાથાત્રયં જગાદ -

સક્ત્રીસાણા પદ્મં, દુચ્ચં ચ સળંકુમારમાહિંદા ।

તચ્ચં ચ બંભલંતગં, સુક્રસહસ્સારય ચૃત્થીં ॥૪૮॥

આણયપાણયકપ્પે, દેવા પાસંતિ પંચમિં પૃથ્વીં ।

તં ચેવ આરણચ્ચુય ઓહીનાણેણ પાસંતિ ॥૪૯॥

છંદિં હિંદિમમજ્ઞિમગેવિજ્જા સત્તમિં ચ ઉવરિલ્લા ।

સંભિણ્ણલોગનાલિં, પાસંતિ અણુત્તરા દેવા ॥૫૦॥

તત્ર પ્રથમગાથાવ્યાખ્યા-શક્રશ્ચેશાનશ્ચ શક્રેશાનૌ તત્ર 'શક્રેશાનાવિતિ' શક્રેશાનોપલક્ષિતાઃ
સૌધર્મેશાનકલ્પનિવાસિનો દેવાઃ સામાનિકાદયઃ પરિગૃહ્યન્તે, તે હાવધિના પ્રથમાં રત્નપ્રભાભિધાનાં 10
પૃથિવીં 'પશ્યન્તિ' इति क्रियां द्वितीयगाथायां वक्ष्यति, तथा 'द्वितीयां च' पृथिवीमित्यनुवर्तते,
'सनत्कुमारमाहेन्द्राविति' सनत्कुमारमाहेन्द्रदेवाधिपोपलक्षिताः तत्कल्पनिवासिनस्त्रिदशा एव
सामानिकादयो गृह्यन्ते, ते हि द्वितीयां पृथिवीमवधिना पश्यन्ति, तथा तृतीयां च पृथिवीं
ब्रह्मलोकलान्तकदेवेशोपलक्षिताः तत्कल्पनिवासिनो विबुधाः सामानिकादयः पश्यन्ति, तथा
शुक्रसहस्रारसुरनाथोपलक्षिताः खल्वन्येऽपि तत्कल्पनिवासिनो देवाश्चतुर्थीं पृथिवीं पश्यन्तीति 15

અવતરણિકા : આ પ્રમાણે નારકસંબંધિ ભવપ્રત્યયાવધિનું સ્વરૂપ કહી હવે દેવસંબંધિ
ભવપ્રત્યયાવધિના સ્વરૂપને કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : સૌધર્મેશાનદેવો પ્રથમ પૃથ્વીસુધી, સનત્કુમાર માહેન્દ્રના દેવો બીજી પૃથ્વી સુધી,
બ્રહ્મલોક-લાંતકના દેવો ત્રીજી પૃથ્વીસુધી, અને શુક્ર-સહસ્રારના દેવો ચોથી પૃથ્વીસુધી અવધિવડે
જુએ છે. 20

ગાથાર્થ : આનન્ત-પ્રાણતદેવલોકના દેવો પાંચમી પૃથ્વીને, અને તે જ પાંચમી પૃથ્વીને
આરણ-અચ્યુતના દેવો પણ અવધિવડે જુએ છે.

ગાથાર્થ : નીચેના અને મધ્યમ ઐવેયકના દેવો છઠ્ઠીપૃથ્વીને, ઉપરના ઐવેયકદેવો સાતમી
પૃથ્વીને અને અનુત્તરદેવો સંભિન્નલોકનાડીને જુએ છે.

પ્રથમટીકાર્થ : અહીં “શક્રેશાન” શબ્દથી સૌધર્મેશાનદેવલોકમાં રહેનારા સામાનિકાદિ દેવો ગ્રહણ 25
કરવાના છે. તેઓ અવધિવડે રત્નપ્રભા નામની પ્રથમ નારક પૃથ્વીસુધી જુએ છે. “જુએ છે” એ શબ્દ
આ ગાથામાં નથી તે તેની પછીની ગાથામાં કહેશે. એ જ પ્રમાણે મૂળગાથામાં “પૃથ્વી” શબ્દ નથી તે પણ
તેની પછીની ગાથામાંથી અહીં જોડવો. સનત્કુમાર-માહેન્દ્રદેવલોકમાં રહેનાર સામાનિકાદિ દેવો બીજી
પૃથ્વીને અવધિવડે જુએ છે. તથા બ્રહ્મલોક-લાંતકનિવાસી સામાનિકાદિ દેવો ત્રીજી પૃથ્વીને અને
મહાશુક્ર-સહસ્રાર કલ્પવાસી સામાનિકાદિ દેવો ચોથી પૃથ્વીને જુએ છે. ॥૪૮॥ 30

દ્વિતીયટીકાર્થ : આનન્ત-પ્રાણતકલ્પના દેવો પાંચમી પૃથ્વીને જુએ છે. આરણ

૬ ત્રિતયં ।। ★ પુર્ણવિં ।

ગાથાર્થઃ ॥૪૮॥ દ્વિતીયગાથા વ્યાખ્યાયતે-આનતપ્રાણતયોઃ કલ્પયોઃ સંબન્ધિનો દેવાઃ પશ્યન્તિ પञ्चમીં પૃથ્વીં, તામેવ આરણાચ્યુતયોઃ સમ્બન્ધિનો દેવા અવધિજ્ઞાનેન પશ્યન્તિ, સ્વરૂપકથનમંવેદં, વિમલતરં બહુતરં ચેતિ ગાથાર્થઃ ॥૪૯॥

તૃતીયગાથા વ્યાખ્યાયતે - લોકપુરુષગ્રીવાસ્થાને ભવાનિ ગ્રૈવેયકાનિ(ણિ)વિમાનાનિ. તત્ર 5 અધસ્ત્યમધ્યમગ્રૈવેયકનિવાસિનો દેવા અધસ્ત્યમધ્યમગ્રૈવેયકાઃ, તે હિ ષષ્ઠીં પૃથિવીં તમોઽભિ-ધાનામવધિના પશ્યન્તીતિ યોગઃ, તથા સપ્તમીં ચ પૃથિવીંમુપરિતનગ્રૈવેયકનિવાસિન ઇતિ, તથા 'સંભિન્નલોકનાડીં' ચતુર્દશરજ્જ્વાત્મિકાં કન્યકાચોલકસંસ્થાનામવધિના પશ્યન્તિ, અનુત્તરવિમાનવાસિનોઽનુત્તરાઃ, તત્ર એકેન્દ્રિયાદયોઽપિ ભવન્તિ તદ્વ્યવચ્છેદાર્થમાહ - 'દેવાઃ' । एवं क्षेत्रानुसारतो द्रव्यादयोऽप्यवसेयाः इति गाथार्थः ॥૫૦॥

(૧) એવમધો વૈમાનિકાવધિક્ષેત્રપ્રમાણં પ્રતિષ્ઠાઘ સામ્પ્રતં તિર્યગૂર્ધ્વં ચ તદેવ દર્શયન્નાહ -

एएसिमसंखिज्जा, तिरियं दीवा य सागरा चैव ।

बहुअअरं उवरिमगा, उड्डं सगकप्पथूभाई ॥૫૧॥

વ્યાખ્યા - 'એતેષાં' શક્રાદીનાં, સંખ્યાયન્ત ઇતિ સંખ્યેયાઃ ન સંખ્યેયા અસંખ્યેયાઃ, તિર્યગ્,

દ્વીપાશ્ચ - જમ્બૂદ્વીપાદયઃ, સાગરાશ્ચ લવણસાગરાદયઃ ક્ષેત્રતોઽવધિપરિચ્છેદ્યતયા અવસેયાઃ ઇતિ

15 અચ્યુતદેવલોકના દેવો તે જ પાંચમી પૃથ્વીને સ્પષ્ટ રીતે અને બહુતર = વધારે જુએ છે. મૂળગાથામા "અવધિજ્ઞાન વડે" આવું જે લખ્યું છે તે સ્વરૂપકથન છે અર્થાત્ વાસ્તવિકતા દર્શાવી છે, પણ કોઈનો વ્યવચ્છેદ = બાદબાકી કરવા લખ્યું નથી. ॥૪૮॥

તૃતીયટીકાર્થઃ ચૌદરાજલોકરૂપ પુરુષની ડોક (ગ્રીવા)ના સ્થાને રહેલા હોવાથી તે વિમાનો ગ્રૈવેયકના નામે ઓળખાય છે. તેમાં નીચેના તથા મધ્યમ ગ્રૈવેયકના દેવો છઠી પૃથ્વીને જુએ છે. 20 તથા ઉપરના ગ્રૈવેયકના દેવો સાતમી પૃથ્વીને જુએ છે. અનુત્તરવિમાનવાસી દેવો કન્યાચોલકના આકારવાળી (કન્યાચોલકનો અર્થ જ્ઞાન. પપમાં આપેલ છે. તથા ઊર્ધ્વદિશામાં સ્વવિમાનસ્તુપાદિ સુધીનું જ જ્ઞાન હોવાથી) કંઈક ન્યૂન (સંભિન્ના = કિશ્કિદનાં ઇતિ દેવેન્દ્રનરકેન્દ્રપ્રકરણ ૩૪૨) લોકનાડીને જુએ છે. આ વિમાનમાં એકેન્દ્રિયાદિ જીવો પણ હોય છે. તેનો વ્યવચ્છેદ કરવા 'દેવોઃ' એવું વિશેષણ મૂક્યું છે. ક્ષેત્રાનુસારે દ્રવ્ય-કાળ-ભાવ પણ સમજી લેવા ॥૫૦॥

25 અવતરણિકાઃ આ પ્રમાણે નીચેના વિસ્તારનું વૈમાનિકાવધિક્ષેત્રપ્રમાણ કહી હવે તિર્યગ્ - ઊર્ધ્વ અવધિનું પ્રમાણ કહે છે ⇨

ગાથાર્થઃ દેવોનું તિર્યગ્-અવધિક્ષેત્ર અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્રો છે. તેમાં ઉપર - ઉપરના દેવો માટે આ ક્ષેત્રપ્રમાણ વધતું જાય છે. ઊર્ધ્વાવધિ ક્ષેત્ર પ્રમાણ પોત-પોતાના દેવલોકના સ્તુપાદિ સુધી હોય છે.

30 ટીકાર્થઃ શક્રાદિ દેવોને ક્ષેત્રથી તિર્યગ્-દિશામાં અસંખ્યેય દ્વીપો = જંબૂદ્વીપાદિ અને સમુદ્રો = લવણસમુદ્રાદિ અવધિજ્ઞાનથી જોય હોય છે. ઉપર-ઉપરના દેવો કહેલા અસંખ્યદ્વીપસમુદ્રોને

વાક્યશેષઃ, તથા ઉક્તલક્ષણાત્ - અસંખ્યેયદ્વીપોદધિમાનાત્ ક્ષેત્રાત્ બહુતરં, ઉપરિમા એવ ઉપરિમકા ઉપયુંપરિવામિનો દેવાઃ, ખલ્વવધિના ક્ષેત્રં પશ્યન્તીતિ વાક્યશેષઃ, તથા ઊર્ધ્વં સ્વકલ્પસ્તૂપાદ્યેવ યાવત્ ક્ષેત્રં પશ્યન્તિ, આદિશબ્દાદ્ ધ્વજાદિપરિગ્રહઃ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૫૧॥ ઇત્યં વૈમાનિકાનાં અવધિક્ષેત્રમાનમભિધાય ઇદાનીં સામાન્યતો દેવાનાં પ્રતિપાદયન્નાહ -

સંખેજ્જયોયણાં ખલુ, દેવાણાં અદ્વસાગરે ઝુણે ।

5

તેણ પરમસંખેજ્જા, જહણ્ણયં પંચવીસં તુ ॥૫૨॥

વ્યાખ્યા - સંખ્યેયાનિ ચ તાનિ યોજનાનિ ચેતિ વિગ્રહઃ, ખલુશબ્દસ્ત્વેવકારાર્થઃ, સ ચાવધારણે, અસ્ય ચોભયથા સંબન્ધમુપદર્શયિષ્યામઃ 'દેવાનાં' 'અર્ધસાગરે' ઇતિ અર્ધસાગરોપમે ન્યૂને આયુષિ સતિ સંખ્યેયયોજનાન્યેવ અવધિક્ષેત્રમિતિ । અર્ધસાગરોપમન્યૂન એવ આયુષિ સતિ, 'તતઃ પરં' અર્ધસાગરોપમાદાવાયુષિ સતિ અસંખ્યેયાનિ યોજનાનિ અવધિક્ષેત્રં વૈમાનિકવર્જદેવાનાં સામાન્યત 10 ઇતિ । વિશેષતસ્તુ ઊર્ધ્વમધસ્તિર્યક્ ચ સંસ્થાનવિશેષાદવસેયમિતિ । તથા જઘન્યકમવધિક્ષેત્રં દેવાનામિતિ વર્ત્તતે, 'પઞ્ચવિંશતિઃ' તુશબ્દસ્યેવકારાર્થત્વાત્ પઞ્ચવિંશતિરેવ યોજનાનિ, એતદ્વ દશવર્ષસહસ્ત્રસ્થિતીનામવસેયં, ભવનપતિવ્યન્તરાણામિતિ, જ્યોતિષ્કાણાં ત્વસંખ્યેયસ્થિતિત્વાત્ સંખ્યેયયોજનાન્યેવ જઘન્યેતરભેદમવધિક્ષેત્રમવસેયમિતિ, વૈમાનિકાનાં તુ જઘન્યમદ્ભૂતાસંખ્યેય-

ક્ષેત્રયં વધારે-વધારે જુએ છે. તથા ઊર્ધ્વદિશમાં દેવો પોત-પોતાના દેવલોકના સ્તૂપ-ધ્વજા વગેરે 15 સુધી જુએ છે. ॥૫૧॥

અવતરણિકા : આ પ્રમાણે વૈમાનિકદેવોનું અવધિક્ષેત્રમાન કહી હવે દેવોનું સામાન્યથી અવધિમાન બતાવે છે ॥

ગાથાર્થ : ન્યૂન અર્ધસાગરોપમ આયુષ્યવાળા દેવો સંખ્યાતા યોજનોસુધી જુએ છે. અર્ધસાગરોપમાદિ આયુષ્યવાળા દેવો અસંખ્યાત યોજનોસુધી જુએ છે. અને દેવોનું જઘન્ય 20 અવધિક્ષેત્ર પરચીસ યોજન હોય છે.

ટીકાર્થ : સંખ્યાત એવા તે યોજનો તે સંખ્યાતયોજનો "ખલુ" શબ્દ જકાર અર્થવાળો છે. જેનો બે રીતે સંબધ હવે જોડીશું, એક - સંખ્યાતયોજનો જુ અને બીજો ન્યૂન અર્ધસાગરોપમ જુ. (તે આ પ્રમાણે કે જે) દેવોનું ન્યૂન-અર્ધસાગરોપમ આયુષ્ય જુ હોય તેઓનું સંખ્યાતયોજનોનું જુ અવધિક્ષેત્ર હોય છે. અર્ધસાગરોપમાદિ આયુષ્યવાળા એવા વૈમાનિક સિવાયના દેવોનું 25 સામાન્યથી અસંખ્યેયયોજન અવધિ-ક્ષેત્ર હોય છે. વિશેષથી ઊર્ધ્વ, અધ અને તિર્યગ્ અવધિક્ષેત્ર આકારવિશેષથી જુદું જુદું જાણવું.

તથા દેવોને જઘન્ય અવધિક્ષેત્ર પરચીસ યોજનો જ હોય છે. આ પ્રમાણ દશહજારવર્ષના આયુષ્યવાળા એવા ભવનપતિ વ્યતરદેવોનું જાણવું. જ્યારે જ્યોતિષ્કદેવોનું અસંખ્યવર્ષનું આયુષ્ય હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્યથી સંખ્યાતયોજનો જ અવધિક્ષેત્ર જાણવું. વૈમાનિકદેવોનું જઘન્યાવધિક્ષેત્ર 30

૪૬. પ્રાક્ પ્રતિપાદિતત્વાદ્વૈમાનિકાનામવધેનાં તદધિકારઃ । ૪૭. અત્ર ચતુર્ણામપિ નિકાયાનાં, તત્ર વૈમાનિકાનાં પૃથગભિધાનાભાવાત્ । ૪૮. તેષાં જઘન્યેતરસ્થિત્યોર્ધસાગરોપમાત્ ન્યૂનત્વાત્ । + પળ્ણવીસં ।

ભાગમાત્રમવધિક્ષેત્રં, તચ્ચોપપાતકાલે પરભવસંબન્ધિનૃમવધિમધિકૃત્યેતિ, ઉત્કૃષ્ટમુક્તમેવ 'સંભિષ્ણ-
લોગનાલિ, પાસંતિ અણુત્તરા દેવા' (૫૧) इत्यलमतिविस्तरेणेति गाथार्थः ॥૫૨॥ સામ્પ્રતમય-
મેવાવધિઃ યેષાં સર્વોત્કૃષ્ટાદિભેદભિન્નો ભવતિ, તાન્પ્રદર્શયન્નાહ —

उक्त्रोसो मणुएसुं, मणुस्सतिरिएसुं य जहण्णो य ।

5 उक्त्रोस लोगमित्तो, पडिवाइ[‡] परं अपडिवाइ[‡] ॥૫૩॥

વ્યાખ્યા — દ્રવ્યતઃ ક્ષેત્રતઃ કાલતો ભાવતશ્ચોત્કૃષ્ટોઽવધિઃ મનુષ્યેષુ એવ, નામરાદિષુ, તથા
મનુષ્યાશ્ચ તિર્યચ્ચ મનુષ્યતિર્યચ્ચઃ તેષુ મનુષ્યતિર્યક્ષુ ચ જઘન્યઃ[‡]; ચશબ્દ એવકારાર્થઃ, તસ્ય ચૈવં
પ્રયોગઃ - મનુષ્યતિર્યક્ષેવ જઘન્યો, ન નારકસુરેષુ, તત્ર ઉત્કૃષ્ટો લોકમાત્ર એવ અવધિઃ, પ્રતિપતિતું
શીલમસ્યેતિ પ્રતિપાતી, તતઃ પરમપ્રતિપાત્યેવ, લોકમાત્રાદાવધિમાને પ્રતિપાદિતે પ્રસન્નતઃ

10 प्रतिपात्वप्रतिपातिस्वरूपाभिधौ नमदोषायैवेति गाथार्थः ॥૫૩॥

અંગુલનો અસંખ્યાતમોભાગમાત્ર જાણવું. આ જઘન્યાવધિક્ષેત્ર પ્રમાણ ઉત્પત્તિ સમયે પૂર્વભવસંબંધિ
અવધિને આશ્રયી જાણવું (કોઈક સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ પૂર્વભવથી અવધિને લઈને દેવભવમાં ઉત્પન્ન
થાય ત્યારે તેને ઉત્પત્તિસમયે અપર્યાપ્તાવસ્થામાં સર્વજઘન્યાવધિ સંભવે છે). ગા.નં. ૫૧માં
“સંભિષ્ણલોકનાડીને...” સૂત્રદ્વારા ઉત્કૃષ્ટાવધિક્ષેત્ર બતાવી જ દીધું હોવાથી વધુ વિસ્તારથી સર્વું

15 ॥૫૨॥

અવતરણિકા : હવે જેઓને આ અવધિ સર્વોત્કૃષ્ટાદિભેદથી ભિન્ન હોય છે તેઓને બતાવે
છે, અર્થાત્ કોને સર્વોત્કૃષ્ટ, કોને જઘન્યાવધિ હોય છે ? તે બતાવે છે ⇌

ગાથાર્થ : મનુષ્યમાં ઉત્કૃષ્ટ તથા મનુષ્ય-તિર્યચમાં જઘન્યાવધિ હોય છે. લોકમાત્ર
ઉત્કૃષ્ટઅવધિ પ્રતિપાતી હોય છે અને તેનાથી ઉપરનું અવધિ અપ્રતિપાતી હોય છે.

20 ટીકાર્થ : દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ અને ભાવથી ઉત્કૃષ્ટ-અવધિ માત્ર મનુષ્યોમાં જ હોય છે પણ
દેવાદિમાં નહીં. તથા મનુષ્ય-તિર્યચમાં જ જઘન્યાવધિ હોય છે, દેવનારકમાં નહીં. તેમાં લોકમાત્ર
એવો જ ઉત્કૃષ્ટાવધિ પ્રતિપાતી હોય છે. (એટલે કે આવ્યા પછી જઈ શકે) તેનાથી ઉપરનું
અલોકને જોનાર અવધિ અપ્રતિપાતી હોય છે.

(શંકા : અહીં ક્ષેત્રના પરિમાણની વાત ચાલી રહી છે, તેમાં પ્રતિપાતી- અપ્રતિપાતીનું
25 નિરૂપણ શા માટે કર્યું ?)

સમાધાન : અવધિનું લોકપ્રમાણ માન પ્રતિપાદન કરવા સાથે પ્રસંગથી પ્રતિપાતી-
અપ્રતિપાતીનાં સ્વરૂપનું કથન કરવામાં કોઈ દોષ નથી. (અવધિનું લોકપ્રમાણ ક્ષેત્ર બતાવ્યું,
ત્યારે એ યાદ આવે કે લોકપ્રમાણ અવધિ, પ્રતિપાતી હોય અને ઉપરનું અપ્રતિપાતી હોય, તો
તે સાથે જ કહી દે, એ પ્રસંગ છે અને પ્રાસંગિક વાત કરવામાં કોઈ દોષ નથી.) ॥૫૩॥

30 ૪૧. તથા ચ દેવાનાં સર્વજઘન્યાવધિનિષેધેઽપિ ન ક્ષતિઃ, ભવપ્રત્યયાવધેઃ પશ્ચાદ્દાવાત્, તસ્ય
ચોક્તમાનત્વાત્ । ૫૦. ભવગુણપ્રત્યયસાધારણોઽવધિરિતિ । ૫૧. સ્મૃતસ્યોપેક્ષાનર્હત્ત્વં હિ પ્રસન્નત્વં । ૫૨. વિનેયાનાં
બોધવિશેષોત્પાદનાત્ પ્રસ્તુતેઽવધિમાને । * કૃત્ય + તાન્દર્શન * તેરિચ્છિએસુ ચ જહણ્ણો ‡ પડિવાઈ ‡ જઘન્યતઃ ।

ઉક્તં ક્ષેત્રપરિમાણદ્વારં, સામ્પ્રતં સંસ્થાનદ્વારં વ્યાચિહ્યાસયેદમાહ -

થિબુયાયાર જહણ્ણો, વટ્ટો ઉક્કોસમાયઓ કિંચી ।

અજહણ્ણમણુક્કોસો ય ચિત્તઓ ખેગસંઠાણો ॥૫૪॥

વ્યાખ્યા - 'સ્તિબુક' ઉદકબિન્દુઃ તસ્યેવાકારો યસ્યાસૌ સ્તિબુકાકારઃ, જઘન્યોઽવધિઃ । તમેવ સ્પષ્ટયત્રાહ - 'વૃત્તઃ' સર્વતો વૃત્ત ઇત્યર્થઃ, પનકક્ષેત્રસ્ય વર્તુલત્વાત્ । તથા ઉત્કૃષ્ટ આયતઃ 5 પ્રદીર્ઘઃ 'કિચ્છિત્' મનાક્ વહ્નિજીવૈશ્રેણિપરિક્ષેપસ્ય સ્વદેહાનુવૃત્તિત્વાત્, તથા 'અજઘન્યોત્કૃષ્ટ' ન જઘન્યો નાપ્યુત્કૃષ્ટઃ અજઘન્યોત્કૃષ્ટ ઇતિ । ચણ્ણબ્દોઽવધારણે, અજઘન્યોત્કૃષ્ટ એવ, 'ક્ષેત્રતોઽનેકસંસ્થાનઃ' અનેકાનિ સંસ્થાનાનિ યસ્યાસાવનેકસંસ્થાન ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૫૪॥

एवं तावज्जघन्येतरावधिसंस्थानमभिहितं, साम्प्रतं विमध्यमावधिसंस्थानाभिधित्सयाऽऽह -

તૈપ્પાગારે ૧ પલ્લગ ૨ પડહગ ૪ ફાલ્લરિ ૪ મુડંગ ૫ પુષ્પ ૬ જવે ૭ ।

10

તિરિયમણુએસુ ઓહી, નાણાવિહસંઠિઓ ભણિઓ ॥૫૫॥

વ્યાખ્યા - 'તપ્રઃ' ઉદુપકઃ તસ્યેવાકારો યસ્યાસૌ તપ્રાકારઃ, તથા પલ્લકો નામ લાટદેશે

અવતરણિકા : ક્ષેત્રપરિમાણદ્વાર કહ્યું. હવે સંસ્થાન = આકારદ્વાર બતાવે છે ⇨

ગાથાર્થ : જઘન્ય અવધિ સ્તિબુકાકારવાળું ગોળ હોય છે. ઉત્કૃષ્ટાવધિ કંઈક લાંબુ હોય છે. અને અજઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટાવધિ ક્ષેત્રથી અનેક આકારવાળું હોય છે. 15

ટીકાર્થ : સ્તિબુક એટલે પાણીનું ટીપું, તેના જેવો આકાર છે જેનો તે સ્તિબુકાકારવાળું જઘન્યાવધિ હોય છે, અર્થાત્ ચારેબાજુથી ગોળ હોય છે, કારણ કે જઘન્યાવધિમાં પૂર્વોક્ત પનકનું ક્ષેત્ર દેખાય છે જે ગોળ હોય છે. તથા ઉત્કૃષ્ટાવધિ કંઈક દીર્ઘ હોય છે કારણ કે અગ્નિના જીવોની શ્રેણિનો પરિક્ષેપ (ભ્રમણ) એ અવધિવાળાના દેહના અનુસારે હોય છે અર્થાત્ અવધિવાળા જીવના દેહથી ચારેબાજુ આ શ્રેણિ ભમાવતા કંઈક આવા આકારનું ક્ષેત્ર પ્રાપ્ત થાય છે. (કારણ કે એક જ સ્થળેથી અગ્નિજીવોની સૂચિ ભમાવવાની હોય તો ગોળ બને, પણ વચ્ચે અવધિજ્ઞાનીનું શરીર હોય છે અને તેના છેડાથી સૂચિ ભમાવવાની હોવાથી કંઈક લાંબુ લંબગોળ બને છે.) જે જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ નથી તેવું અજઘન્યોત્કૃષ્ટાવધિ જ ક્ષેત્રથી અનેક આકારવાળું હોય છે. ॥૫૪॥ 20

અવતરણિકા : આમ જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટાવધિસંસ્થાન કહ્યું. હવે મધ્યમાવધિસંસ્થાન કહે છે ⇨

25

ગાથાર્થ : તપ્રાકાર, પલ્લકાકાર, પડહાકાર, ઝલ્લરી-આકાર, મૃદંગાકાર, પુષ્પચંગેરી-આકાર, જવાકાર તથા મનુષ્ય, તિર્યચમાં જુદા જુદા આકારે અવધિ હોય છે.

૫૩. પદૈકદેશે પદસમુદાયોપચારાત્ જીવદેહેતિ, અન્યથા પञ्चमस्यानादेशस्याभ्युपगमापत्तेः, न चैवं स्वदेहेत्यनेन विरोधोऽपि । * नेरइय ૧ ભવળ ૨ વળચર ૩ જોડસ ૪ કપ્પાલયાળ ૫ મોહિસ ૬ ગુત્તરાળ ૭ ય, હુંતાગિહો જહાસચ્છં ॥૧॥ ભવળવહ્વળચરણં ઉઢું બહુઓ અહોઽવસેસાળં । નારચજોડસિઆળં, 30 તિરિઅં ઓરાલિઓ ચિત્તો ॥૨॥ (ભાષ્યકૃત્કૃતે અવ્યાખ્યાતે)

ધાન્યાલયઃ, આકારગ્રહણમનુવર્ત્તે, તસ્યેવાકારો યસ્યાસૌ પલ્લકાકારઃ, એવામાકારશબ્દઃ પ્રત્યેકમભિ-
સંબન્ધનીયઃ. ઇતિ, પટહ એવ પટહકઃ — આતોદ્યવિશેષઃ, તથા ચર્માવનદ્વા વિસ્તીર્ણવલયાકારા
ઙ્ગલ્લરી આતોદ્યવિશેષઃ એવ, તથા ઋધ્વાયતોઽધો વિસ્તીર્ણ ઉપરિ ચ તનુઃ, મુદઙ્ગઃ આતોદ્યવિશેષ એવ ।
'પુષ્પેતિ' 'સૂચનાત્સૂત્રં' ઇતિકૃત્વા પુષ્પશિખાવલિરચિતા ચઙ્ગેરી પુષ્પચઙ્ગેરી પરિગૃહ્યતે, 'યવ' ઇતિ
5 યવનાલકઃ. સ ચ કન્યાચોલકોઽભિધીયતે, અયં ભવાર્થઃ — તપ્રાકારાદિરવધિર્યવનાલકાકારપર્યન્તો
યથાસંખ્યં નારકભવનપતિવ્યન્તરજ્યોતિષ્કકલ્પોપપન્નકલ્પાતીતગ્રૈવેયકાનુત્તરસુરાણાં સર્વકાલ-
નિયતોઽવસેયઃ, તિર્યગ્નરાણાં ભેદેન નાનાવિધાભિધાનાદ, આહ ચ — તિર્યઙ્ગશ્ચ મનુષ્યાશ્ચ તિર્યગ્મનુષ્યાઃ
તેષામવધિઃ નાનાવિધસંસ્થાનસંસ્થિતોનાનાવિધસંસ્થિતઃ, સંસ્થાનશબ્દલોપાત, સ્વયંભૂમણજલધિનિ-
વાસિમત્સ્યગણવત્, અપિતુ તત્રાપિ વલયં નિષિદ્ધં મત્સ્યસંસ્થાનતયા, અવધિસ્તુ તદાકારોઽપીતિ

10 ટીકાર્થ : તપ્ર એટલે ઉરુપક (નાવગ્રીનો એક પ્રકાર), તેના જેવો આકાર છે જેનો તે
અવધિ તપ્રાકાર કહેવાય છે. તે નારકના જીવોને હોય છે. લાટદેશમાં ધાન્ય ભરવાનું સાધન
પલ્લક તરીકે ઓળખાય છે. “આકાર” શબ્દ બધા સાથે જોડવાનો હોવાથી પલ્લક જેવો આકાર
છે જેનો તે અવધિ પલ્લકાકાર કહેવાય છે. તે ભવનપતિના દેવોને હોય છે. પડલાકારનું અવધિ
અતરોને હોય છે.

15 જ્યોતિષ્કોને ઝલ્લરી આકારવાળું અવધિ, તથા ઊર્ધ્વમાં લાંબુ, નીચેથી વિસ્તારવાળું અને
ઉપરથી પાતળું એવું મૃદંગાકાર અવધિ કલ્પોપપન્નદેવોને અર્થાત્ ૧ થી ૧૨ દેવલોકના દેવોને
હોય છે. પડલ, ઝલ્લરી અને મૃદંગ ત્રણે વાજંત્રોના નામ છે. ઝલ્લરી ચામડાથી મઢેલી અને
વિસ્તીર્ણ વલયાકારની હોય છે. તથા મૂળગાથામાં “પુષ્પ” શબ્દ લખેલ છે પણ જે સૂચન કરે
તે સૂત્ર કહેવાય અર્થાત્ સૂત્ર સંક્ષેપવાળું હોય. તેથી પુષ્પ શબ્દથી પુષ્પચંગેરી લેવી (કે જે પુષ્પો
20 ભરવા માટેનું સાધન છે.) શિખા થાય એ રીતે પુષ્પો ભરી ચંગેરીનો જે આકાર થાય તે આકાર
અહીં લેવો, તેવા આકારનું અવધિ ગ્રૈવેયકવાસી દેવોને હોય છે.

તથા યવનાલક કે જે કન્યાચોલક તરીકે ઓળખાય છે (કન્યાનું આ વસ્ત્ર એવું હોય છે
કે નીચેના વસ્ત્ર સાથે ઉપરનું વસ્ત્ર સીંધેલું હોય છે જેથી નીચેનું વસ્ત્ર ખસે નહીં. સ્ત્રીઓ આ
વસ્ત્રને મસ્તકના ભાગથી પહેરતા હોવાથી આ વસ્ત્રને સરકંચુક તરીકે મરુદેશમાં ઓળખાય
25 છે. નીચે ચિત્રમાં ઉપર મસ્તકનો ભાગ નથી. તે સિવાયનો ગળાથી લઈ પગ સુધીના વસ્ત્રનો
આકાર છે.) આના જેવા આકારવાળું અવધિ અનુત્તરવાસી દેવોને હોય છે. દેવોને આ અવધિ
સદા કાળ માટે ચોક્કસાકારવાળું હોય છે. કારણ કે તિર્યંચ અને મનુષ્યોને જ અવધિ જુદા
જુદા આકારનું બતાવ્યું છે. તે જ વાત કરે છે કે — મનુષ્ય-તિર્યંચોનું અવધિ જુદાજુદા આકારે
એટલે કે સ્વયંભૂરમણસમુદ્રમાં જેમ માછલીના સર્વ આકારો કહ્યા છે. તેમ સર્વ આકારનું હોય
30 છે. મૂળમાં ‘નાનાવિધસંસ્થિત’ શબ્દમાં સંસ્થાન શબ્દનો લોપ થયેલો જાણવો. જો કે સ્વયંભૂ-
રમણસમુદ્રમાં બંગડી આકારનો નિષેધ હોવા છતાં અવધિમાં તો તે બંગડી આકાર પણ જાણી

‘ઘણિતઃ’ ઉક્તઃ અર્થતસ્તીર્થકરૈઃ સૂત્રતો ગણધરૈરિતિ, અયં ચ ભવનવ્યન્તરાણાં ઋર્ધ્વં બહુર્ભવતિ, અવશેષાણાં તુ સુરાણામધો, જ્યોતિષ્કનારકાણાં તુ તિર્થક્, વિચિત્રસ્તુ નરતિરશ્ચામિતિ ગાથાર્થઃ ॥૫૫॥

ઉક્તં સંસ્થાનદ્વારં, સામ્પ્રતમાનુગામિકદ્વારાર્થપ્રચિકટયિષ્યેદમાહ –

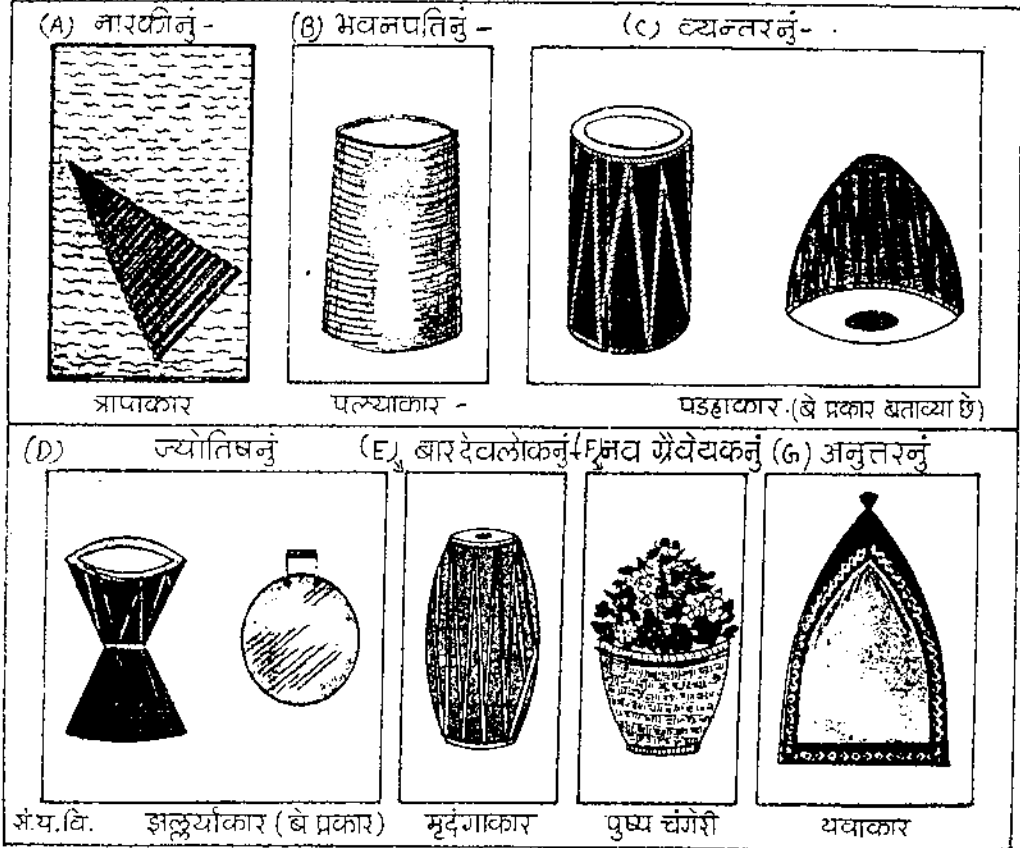
ઐણુગામિઓ ડૅ ઓહી, નેહ્યાણં તહેવ દેવાણં ।

અણુગામી[†] અણુગામી, મીસો ચ મણુસ્સતેરિચ્છે ॥૫૬॥

5

લેવો. આ વાત તીર્થકરોએ અર્થથી અને ગણધરોએ સૂત્રથી કહી છે. આ અવધિ ભવનપતિ-વ્યન્તરોને ઉપરની દિશા તરફ વધુ હોય છે, શેષ દેવોને નીચેની તરફ અને જ્યોતિષ્ક-નારકોને તિર્થગદિશા તરફ ઘણું હોય છે. નર-તિર્થયોને વિચિત્ર હોય છે. ॥૫૫॥

કઈ કઈ નિકાયના, કયા કયા દેવોનું ક્વધિજ્ઞાનક્ષેત્ર કેવા કેવા આકારે છે તે

10

15

20

અવતરણિકા : સંસ્થાનદ્વાર પૂર્ણ થયું. હવે આનુગામિકદ્વાર પ્રગટ કરે છે ન્

30

ગાથાર્થ : નારક અને દેવોને આનુગામિક અવધિ અને મનુષ્ય-તિર્થયમાં આનુગામી-અનાનુગામી અને મિશ્રાવધિ હોય છે.

* આ૦ + અ. † અણુગામિ ।

વ્યાખ્યા - અનુગમનશીલ ‡આનુગામુકઃ, લોચનવદ, તુશબ્દસ્ત્વેવકાર્થઃ, ૨. ‡ચાવધારણે, આનુગામુક એવ અવધિઃ, કેષામિત્યત આહ - નરાન્ કાયન્તીતિ નરકાઃ - નારકાશ્રયાઃ તેપુ ભવા નારકા इति, તેષાં નારકાણાં, 'તથૈવ' આનુગામુક એવ, દીવ્યન્તીતિ દેવાસ્તેષામિતિ । તથા આનુગામુકઃ, અનનુગમનશીલોऽનનુગામુકઃ સ્થિતપ્રદીપવત્, તથા એકદેશાનુગમનશીલો મિશ્રઃ, દેશાન્નરગત-
5 પુરુષૈકલોચનોપઘાતવત્, ચશબ્દઃ સમુચ્ચયાર્થઃ, મિશ્રશ્ચ, મનુષ્યાશ્ચ તિવંચ્ચશ્ચ મનુષ્યતિર્યંચ્ચસ્તેપુ મનુષ્યતિર્યંક્ષુ યોઽવધિઃ સ એવંવિધૈસ્ત્રિવિધ इति ગાથાર્થઃ ॥૫૬॥

વ્યાખ્યાતમાનુગામુકદ્વારં, ઇદાનીમવસ્થિતદ્વારાવયવાર્થપ્રતિપાદનાય ગાથાદ્વયમાહ -

સ્થિતસ્સ અવદ્ગુણં, તિત્તીસં સાગરા ડ કાલેણં ।

દલ્લે ભિષ્ણમુહુત્તો, પજ્જવલંભે ય સત્તદ્ગ ॥૫૭॥

10 વ્યાખ્યા - અવસ્થિતિરવસ્થાનં તદ્ અવધેરાધારોપયોગલબ્ધિતશ્ચિન્ત્યતે, તત્ર ક્ષેત્રમસ્યાધાર इतिकृत्वा ક્ષેત્રસ્ય સંબન્ધિ તાવદવસ્થાનમુચ્યતે - તત્રાવિચલિતઃ સન્ 'ત્રયસ્ત્રિંશત્સાગરાઃ' इति ત્રયસ્ત્રિંશત્સાગરોપમાણ્યવતિષ્ઠતે અનુત્તરસુગણાં, તુશબ્દસ્ત્વેવકાર્થઃ, સ ચાવધારણે, ત્રયસ્ત્રિંશદેવ, 'કાલેનેતિ' કાલતઃ કાલમધિકૃત્ય 'અર્થાદ્વિભક્તિપરિણામઃ' । તથા 'દલ્લે' इति દ્રવતિ ગચ્છતિ

ટીકાર્થઃ : આંખોની જેમ અનુસરવાના સ્વભાવવાળું અવધિ આનુગામિક કહેવાય. તે જ
15 નારક અને દેવોને હોય છે. જે માણસોને બોલાવે તે નરક, તેમાં રહેલા તે નારક તથા જે દીપે
= શોભે તે દેવો (આ પ્રમાણે નારક અને દેવ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ-અર્થ જાણવો) તથા સ્થિરપ્રદીપની
જેમ સ્થિર રહેવાના સ્વભાવવાળું અવધિ અનાનુગમિક કહેવાય. મિશ્રાવધિ એટલે દેશાન્નરમાં
ગયેલા પુરુષનો એક આંખના ઉપઘાતની જેમ અર્થાત્ એક આંખવાળા એવા પુરુષની પાછળ
જેમ તેની એક આંખ અનુસરે તેમ જે અવધિનો એક દેશ અનુસરનારો હોય અને એક દેશ
20 અનુસરનારો ન હોય તે મિશ્રાવધિ કહેવાય છે. આનુગમિક, અનાનુગમિક અને મિશ્ર એમ ત્રણ
પ્રકારે અવધિ મનુષ્ય-તિર્યંચોને હોય છે. ॥૫૬॥

અવતરશિક્ષા : આનુગામિકદ્વાર પૂર્ણ કર્યું. હવે અવસ્થિતદ્વારના અવયવાર્થનું પ્રતિપાદન કરવા ગાથા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : કાળથી ક્ષેત્રનું અવસ્થાન તેત્રીસ સાગરોપમ છે. દ્રવ્યમાં અવધિનું અવસ્થાન
25 મિશ્રમુહુર્ત અને પર્યાયપ્રાપ્તિમાં સાતથી આઠ સમયસુધી અવધિ ટકે.

ટીકાર્થ : રહેવાનો કાળ તે અવસ્થાન, અવધિનું અવસ્થાન આધાર, ઉપયોગ અને લબ્ધિથી વિચારાય છે. અવધિનો આધાર ક્ષેત્ર હોવાથી ક્ષેત્રસંબધિ અવધિનું અવસ્થાન કહે છે. અનુત્તરદેવોનું અવધિ અવિચલિત થયેલું છતું તેત્રીસ સાગરોપમસુધી કાળને આશ્રયી રહે છે (કહેવાનો આશય એ છે કે અવધિ એક જ ક્ષેત્રમાં કાળથી કેટલો સમય વધારેમાં વધારે રહે ? તેના ઉત્તરમાં શાસ્ત્રકારો કહે છે કે અનુત્તરવાસીદેવો એક ક્ષેત્રમાં તેત્રીસ સાગરોપમ રહે છે. તેથી તેમના અવધિને આશ્રયી એમ કહેવાય છે કે અવધિ એક જ ક્ષેત્રમાં કાળથી તેત્રીસ સા. રહે છે)

તાંસ્તાન્ પર્યાયાનિતિ દ્રવ્યં તસ્મિન્ દ્રવ્યે — દ્રવ્યવિષયં ઉપયોગાવસ્થાનમવધેઃ, ધિન્નશ્ચાસૌ મુહૂર્તંશ્ચેતિ સમાસઃ, અવનં અવઃ પરિ અવઃ પર્યવઃ તસ્ય લાભઃ પર્યવલાભઃ તસ્મિન્ન પર્યવલાભે ચ — પર્યવપ્રાપ્તૌ ચાવધેરુપયોગાવસ્થાનં સપ્તાષ્ઠો વા સમયા ઇતિ । અન્યે તુ વ્યાચક્ષતે — પર્યાયેષુ સપ્ત, ગુણેષુ અષ્ટેતિ, સહવર્તિનો ગુણાઃ શુક્લત્વાદયઃ, ક્રમવર્તિનઃ પર્યાયા નવપુરાણાદયઃ, યથોત્તરં ચ દ્રવ્યગુણપર્યાયાણાં સૂક્ષ્મત્વાત્ સ્તોકોપયોગતા ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૫૭॥

5

અદ્વાઇ અવદ્વાણં, છાવદ્વી સાગરા ઉ કાલેણં ।

*ઉક્કોસગં તુ એયં, ઇક્કો સમઓ જહણ્ણેણં ॥૫૮॥

વ્યાખ્યા — ઇહ લબ્ધિતોઽવસ્થાનં ચિન્ત્યતે - અદ્વા - અવધિલબ્ધિકાલઃ, *અત્ર અદ્વાયાઃ- કાલતોઽવસ્થાનં અવધેર્લબ્ધિમઙ્ગીકૃત્ય તત્ર 'ચાન્યત્ર ક્ષેત્રાદૌ' 'ષટ્ષષ્ટિસાગરા' ઇતિ ષટ્ષષ્ટિસાગરોપમાણિ, તુશબ્દસ્ય વિશેષણાર્થત્વાત્ મનાગધિકાનિ 'કાલેનેતિ' કાલતઃ ઉત્કૃષ્ટમેવેદં કાલતોઽવસ્થાનમિતિ । 10 જઘન્યમવસ્થાનમાહ-તત્ર દ્રવ્યાદૌવિષ્યેકઃ સમયો જઘન્યેનાવસ્થાનમિતિ, તત્ર મનુષ્યતિરિશ્ચોઽધિકૃત્ય

મૂળગાથામાં “કાલેણ” તૃતીયા વિભક્તિ છે. પરંતુ “અર્થના વશથી વિભક્તિનો ફેરફાર થાય” એ ન્યાયથી ‘કાલતઃ’ એમ દ્વિતીયા વિભક્તિના અર્થમાં ‘તસ્’ પ્રત્યય લગાડી અર્થ કરવો. તે તે પર્યાયોને જે પામે તે દ્રવ્ય. તેમાં અવધિના ઉપયોગનું અવસ્થાન અંતર્મુદૂર્ત જાણવું અર્થાત્ કોઈચણ દ્રવ્યમાં અવધિનો ઉપયોગ વધારેમાં વધારે અંતર્મુદૂર્ત ટકે. તથા પર્યાયો ની પ્રાપ્તિને વિષે 15 (અર્થાત્ પર્યાયના વિષયમાં) અવધિના ઉપયોગનું અવસ્થાન સાત કે આઠ સમયનું હોય છે.

કેટલાક આચાર્યો એમ કહે છે કે પર્યાયો બે પ્રકારે હોય છે ૧. ગુણાત્મક ૨. પર્યાયાત્મક. તેમાં ગુણોને વિષે આઠ અને પર્યાયોને વિષે સાત સમયનું અવસ્થાન હોય છે. જે દ્રવ્યની સાથે સહવર્તી હોય એવા શુદ્ધલાદિ ગુણો છે અને ક્રમવર્તી નવાપણું, જુનાપણું વિ. પર્યાયો છે. દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મ હોવાથી તેમાં ઉપયોગ ઓછો-ઓછો હોય છે, અર્થાત્ દ્રવ્ય કરતા 20 ગુણ, સૂક્ષ્મ, હોવાથી ગુણમાં ઉપયોગ ઓછો, તેના કરતા પર્યાય સૂક્ષ્મ હોવાથી પર્યાયમાં ઉપયોગ ઓછો. ॥૫૭॥

(અવતરણિકા : હવે લબ્ધિને આશ્રયી અવસ્થાન બતાવે છે ⇨)

ગાથાર્થ : લબ્ધિથી કાળને આશ્રયી અવધિનું અવસ્થાન છાસઠ સાગરોપમ છે. આ ઉત્કૃષ્ટથી સમજવું, જઘન્યથી એક સમયનું હોય છે. 25

ટીકાર્થ : અહીં આ ગાથામાં લબ્ધિથી અવસ્થાન વિચારાય છે — અદ્વા એટલે અવધિનો લબ્ધિકાળ. અવધિનું લબ્ધિને આશ્રયી તે કે અન્ય ક્ષેત્રમાં કાળથી છાસઠ સાગરોપમ જેટલું અવસ્થાન હોય છે. “તુ” શબ્દથી એટલો વિશેષ અર્થ જાણવો કે તે છાસઠ સા. કંઈક અધિક અર્થાત્ કંઈક અધિક છાસઠ સા. અવસ્થાન હોય છે. આ ઉત્કૃષ્ટ કાળમાન જાણવું. જઘન્યથી દ્રવ્ય-પર્યાયાદિમાં એક સમયનું અવસ્થાન જાણવું. (એક સમયનું અવસ્થાન કેવી રીતે ઘટે ? તે 30

૫૪. ન કેવલં કાલ ઇત્યપિશબ્દાર્થઃ, આદિના આધારાદિગ્રહઃ ગુણપર્યાયગ્રહો વા । + ઉક્કોસઓ ઉ ।

* તત્ર : + અન્યત્ર ચ ।

સપ્રતિપાતોપયોગતોઽવિરુદ્ધમેવ, દેવનારકાણામપિ ચરમસમયસમ્યક્ત્વપ્રતિપત્તૌ સત્યાં વિભક્તસ્ય-
વાવધિરૂપાપત્તેઃ, તદનન્તરં ચ્યવનાચ્ચાવિરોધ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૫૮॥

एवं तावदवस्थितद्वारमभिधाय इदानीं चलद्वाराभिधित्सयाऽऽह-

वुड्डी वा हाणी वा, चउव्विहा होइ खित्तकालाणं ।

5 दव्वेसु होइ दुविहा, छव्विह पुण पज्जवे होइ ॥५९॥

વ્યાખ્યા - તત્ર ચલો દ્વારધિઃ વર્ધમાનઃ ક્ષીયમાણો વા ભવતિ, સા ચ વૃદ્ધિર્હાનિર્વા ચતુર્વિધા
ભવતિ ક્ષેત્રકાલયોઃ, તથા ચાભ્યધાયિ પરમગુરુણા - “^{૫૫}અસંખેજ્જભાગવુડ્ડી વા સંખેજ્જભાગવુડ્ડી
વા સંખેજ્જગુણવુડ્ડી વા અસંખેજ્જગુણવુડ્ડી વા,” એવં હાનિરપિ, ન તુ અનન્તભાગવૃદ્ધિરનન્તગુણવૃદ્ધિર્વા,
એવં હાનિરપિ, ક્ષેત્રકાલયોરનન્તયોરદર્શનાત્, તથા દ્રવ્યેષુ ભવતિ દ્વિધા વૃદ્ધિર્હાનિર્વા, કથમ્ ? -
10 અનન્તભાગવૃદ્ધિર્વા અનન્તગુણવૃદ્ધિર્વા, એવં હાનિરપિ, દ્રવ્યાનન્ત્યાદિતિ ભાવાર્થઃ । તથા ષડ્વિધા
‘પર્યાયે’ ઇતિ જાત્યપેક્ષમેકવચનં પર્યાયેષુ ભવતિ, વૃદ્ધિર્વા હાનિર્વેતિ વર્તતે, પર્યાયાનન્ત્યાત્,
બતાવે છે કે) મનુષ્ય-તિર્યચોને એક સમય બાદ કાં તો અવધિનો નાશ થાય અથવા ઉપયોગનો
નાશ થવાથી એક સમયનું અવસ્થાન ઘટે છે. દેવ-નારકોમાં જેઓને ભવના છેલ્લા સમયે
સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે તેઓને વિભંગજ્ઞાન અવધિજ્ઞાનરૂપે પરિણમે છે ત્યાર પછી તે દેવ-
15 નારકનું મરણ થતાં અવધિજ્ઞાન નાશ પામે છે. તેથી ભવના છેલ્લા સમયે અવધિજ્ઞાન હોવાથી
એક સમયનું અવસ્થાન ઘટે છે ॥૫૮॥

अवतरशिक्षा : आम् अवस्थितद्वार पूर्णं यतां उवे यलद्वारनें कहे छे ८

ગાથાર્થ : ક્ષેત્ર-કાળની વૃદ્ધિ-હાનિ ચાર પ્રકારે છે. દ્રવ્યમાં બે પ્રકારે અને પર્યાયમાં છ
પ્રકારે હોય છે.

20 ટીકાર્થ : ચલાવધિ એટલે વધ કે ઘટ થનારો અવધિ. ક્ષેત્ર-કાળની વૃદ્ધિ-હાનિ ચાર પ્રકારે
થાય છે. પરમગુરુએ કહ્યું છે કે- “અસંખ્યાતભાગવૃદ્ધિ, સંખ્યાતભાગવૃદ્ધિ, સંખ્યાતગુણવૃદ્ધિ
અથવા અસંખ્યાતગુણવૃદ્ધિ” આ પ્રમાણે હાનિ પણ ચાર પ્રકારે જાણવી. અવધિના ક્ષેત્ર, કાળ
અનંત ન હોવાથી (કારણ કે અવધિનું ઉત્કૃષ્ટક્ષેત્ર અસંખ્યપ્રદેશનું જ છે અને ઉત્કૃષ્ટકાળ અસંખ્ય-
સમયનો જ છે તેથી) અનંતભાગવૃદ્ધિ અને અનંતગુણવૃદ્ધિ ઘટે નહીં. હાનિમાં પણ ઘટશે નહીં.
25 (કહેવાનો આશય એ છે કે પ્રવર્ધમાન નામના અવધિવડે શરૂઆતમાં જેટલું ક્ષેત્ર દેખાય તેના
પછી પ્રતિ સમયે વધતા અવધિવડે કો’કને અસંખ્યાતભાગ અધિકક્ષેત્ર દેખાય, કો’કને સંખ્યાતભાગ
અધિકક્ષેત્ર દેખાય, આ રીતે વૃદ્ધિ જાણવી. એમ હાનિમાં ઘટતું ક્ષેત્ર જુએ.) દ્રવ્યોને વિષે બે
પ્રકારે વૃદ્ધિ-હાનિ છે. અનંતભાગવૃદ્ધિ/હાનિ તથા અનંતગુણવૃદ્ધિ/હાનિ, કારણ કે દ્રવ્યો અનંતા
હોવાથી આ જ ભાંગા ઘટે. મૂળમાં ‘પર્યાયે’ અહીં જાતિની અપેક્ષાએ એક વચન કરેલ હોવાથી
30 ‘પર્યાયો’ એ પ્રમાણે બહુવચનમાં અર્થ જાણવો. તેથી પર્યાયોને વિષે અસંખ્યાત-સંખ્યાત-

૫૫. ગુણત ઉત્પન્નેઽપિ જગ્ધ્યેન સમયાન્તરે પ્રતિપાતાત્ મરણેન । ૫૬. અસંખ્યેયભાગવૃદ્ધિર્વા
સંખ્યેયભાગવૃદ્ધિર્વા સંખ્યેયગુણવૃદ્ધિર્વા અસંખ્યેયગુણવૃદ્ધિર્વા (પ્રજ્ઞાપનાયાં) † ંતાપયોગત્વે । ★ દ્વિવિધા ।

કથમ્ ? — અનન્તભાગવૃદ્ધિ અસંખ્યેયભાગવૃદ્ધિ: સંખ્યેયભાગવૃદ્ધિ: સંખ્યેયગુણવૃદ્ધિ: અસંખ્યેય-ગુણવૃદ્ધિ: અનન્તગુણવૃદ્ધિરિતિ, एवं हानिरपि । आह—क्षेत्रस्यासंख्येयभागादिवृद्धौ तदाधेयद्रव्याणामपि तन्निबन्धनत्वादसंख्येयभागादिवृद्धिरेवास्तु, तथा द्रव्यस्यानन्तभागादिवृद्धौ सत्यां तत्पर्यायाणामपि अनन्तभागादिवृद्धिरिति षट्स्थानकमनुपपन्नमिति, अत्रोच्यते सामान्यन्यायमङ्गीकृत्य इदमित्थमेव, यदा क्षेत्रानुवृत्त्या पुद्गला: परिसंख्यायन्ते, पुद्गलानुवृत्त्या च तत्पर्याया: , न चात्रैवं, कथम् ? - 5

यस्मात्स्वक्षेत्रादनन्तगुणा: पुद्गला: , तेभ्यોऽपि पर्याया इति, अतो यस्य यथैवोक्ता वृद्धिर्हानिर्वा

અનન્તભાગવૃદ્ધિ/હાનિ તથા સંખ્યાત-અસંખ્યાત-અનન્તગુણ વૃદ્ધિ/હાનિ એમ છ પ્રકારે હોય છે. કારણ કે પર્યાયો અનન્તા છે.

શંકા : ક્ષેત્રની અસંખ્યેયભાગાદિવૃદ્ધિ થતાં ક્ષેત્રમાં આધેય=રહેલા દ્રવ્યો પણ

ક્ષેત્રનિબંધન=ક્ષેત્રને આધીન હોવાથી દ્રવ્યોની પણ અસં.ભાગાદિ વૃદ્ધિ જ થવી જોઈએ નહીં કે 10

અનન્તભાગાદિ તથા દ્રવ્યોની અનન્તભાગાદિ વૃદ્ધિ થતાં દ્રવ્યને આધીન પર્યાયોની પણ બે જ

પ્રકારે વૃદ્ધિ થવી જોઈએ નહીં કે ષટ્સ્થાન રૂપે.

સમાધાન : સામાન્યન્યાયને આશ્રયી એટલે કે ક્ષેત્રાનુવર્તી પુદ્ગલો છે અને પુદ્ગલાનુવર્તી

પર્યાયો છે, એમ વિવક્ષા કરીએ ત્યારે તમારી વાત યોગ્ય છે. (અહીં કહેવાનો આશય એ છે

કે ^(મ)સમસ્તલોકાકાશના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં જેટલા પુદ્ગલો હોય છે. તે પુદ્ગલો સમસ્ત 15

પુદ્ગલાસ્તિકાયનો અસંખ્યાતમો ભાગ જ હોય છે. તેમ ક્ષેત્રના સંખ્યાતમાં ભાગમાં જેટલા

પુદ્ગલો છે તેના જો ગણતરી કરીએ તો તે સમસ્ત પુદ્ગલાસ્તિકાયનો સંખ્યાતમો ભાગ જ

હોવાનો. તેથી એમ કહેવાય કે ક્ષેત્રની અસંખ્યાતભાગવૃદ્ધિ થાય ત્યારે તેમાં રહેલા દ્રવ્યોની પણ

ક્ષેત્રની પ્રધાનતાએ અસંખ્યાતભાગવૃદ્ધિ થઈ. તથા ક્ષેત્રની સંખ્યાતભાગવૃદ્ધિ થાય ત્યારે દ્રવ્યોની

સંખ્યાતભાગવૃદ્ધિ થઈ. મ ટે પુદ્ગલો એ ક્ષેત્રાનુવર્તી = ક્ષેત્રને અનુસરનારા છે. એ જ રીતે 20

સમસ્ત પુદ્ગલાસ્તિકાયના અનન્તભાગાદિમાં સમસ્ત પર્યાયરાશીનો અનન્તભાગાદિ વર્તતો હોવાથી

પુદ્ગલદ્રવ્યની જેવા પ્રકારની વૃદ્ધિ-હાનિ થાય તે જ પ્રકારે પર્યાયની પણ વૃદ્ધિ-હાનિ થાય.

આમ સામાન્યથી વિચારતા તમે જેમ કહો છો તે પ્રમાણે બરાબર છે.) પરંતુ આ રીતે અહીં

સમજવાનું નથી. (અર્થાત્ ક્ષેત્રને આધીન એવા દ્રવ્યના વૃદ્ધિ-હાનિની કે દ્રવ્યને આધીન પર્યાયના

વૃદ્ધિ-હાનિની વિચારણા કરવાની નથી, પરંતુ ક્ષેત્રથી નિરપેક્ષ એવા એકલા દ્રવ્યની જ અને 25

દ્રવ્યથી નિરપેક્ષ એવા એકલા પર્યાયની જ વૃદ્ધિ-હાનિની જ વિચારણા કરવાની છે. વિ. આ.

ભા. ૭૩૫/૩૬/૩૭)

કારણ કે અવધિજ્ઞાનમાં જે ક્ષેત્ર દેખાય છે તે ક્ષેત્રમાં તે ક્ષેત્ર કરતા પુદ્ગલો અનન્તા હોય

છે અને પુદ્ગલો કરતા પર્યાયો અનન્તા હોવાથી જે પ્રકારે વૃદ્ધિ-હાનિ કહી છે તે અવિરુદ્ધ છે.

તેનું કારણ પણ એ છે કે તે વૃદ્ધિ-હાનિના વિષયો ચોક્કસ છે, (અર્થાત્ અવધિના વિષયભૂત 30

એવી વૃદ્ધિ-હાનિ કહેલા કમ પ્રમાણે જ થાય છે.) અને આ રીતે ચોક્કસ નિયમ હોવામાં એટલે

તસ્ય તથૈવાવિરુદ્ધેતિ, પ્રતિનિયતવિષયત્વાત્, વિચિત્રાવધિનિબંધનાચ્ચેતિ ગાથાર્થઃ ॥૫૯॥

एवं तावच्चलद्वारं व्याख्यातम्, इदानीं तीव्रमन्दद्वारावयवार्थं व्याचिख्यासुरिदमाह -

फट्ठु यं असंखिज्जा, संखेज्जा यावि एगजीवस्स ।

एकप्फट्ठुवओगे, नियमा सव्वत्थ उवउत्तो ॥६०॥

- 5 व्याख्या — इह फट्ठुकानि अवधिज्ञाननिर्गमद्वाराणि अथवा गवाक्षजालादिव्यवहितप्रदोष-
प्रभाफट्ठुकानीव फट्ठुकानि. तानि चासंख्येयानि संख्येयानि चैकजोवस्य. तत्रैकफट्ठुकोपयोगं ज्ञानं
नियमात् 'सर्वत्र' सर्वैः फट्ठुकैरुपयुक्ता भवन्ति, एकोपयोगत्वाज्जीवस्य. लोचनद्वयोपयोगवद्
प्रकाशमयत्वाद्वा प्रदीपोपयोगवदिति । आह—तीव्रमन्दद्वारं प्रक्रान्तं विहाय फट्ठुकावधिस्वरूपं
प्रतिपादयतः प्रक्रमविरोध इति, अत्रोच्यते, प्रायोऽनुगामुकाप्रतिपातिलक्षणौ फट्ठुको तीव्रौ, तथेतौ
10 मन्दौ, उभयस्वभावता च मिश्रस्येति^१ गार्थार्थः ॥६०॥

કે આ ક્રમથી જ વૃદ્ધિ-હાનિ થવામાં અવધિનો વિચિત્ર ક્ષયોપશમ જ કારણ છે. ॥૫૯॥

અવતરણિકા : ચલદ્વાર કહ્યું. હવે તીવ્ર-મન્દદ્વાર કહે છે

ગાથાર્થ : એક જીવને અસંખ્યાતા, સંખ્યાતા ફટ્કો હોય છે. તેમાં એક ફટ્કદ્વારા ઉપયોગ થતાં સર્વ ફટ્કો દ્વારા ઉપયોગ થાય છે.

- 15 ટીકાર્થ : અહીં ફટ્ક એટલે અવધિજ્ઞાનને નીકળવાના સ્થાનો અથવા ગવાક્ષ (ગેલેરી જેવી જગ્યા)ની જાળી વગેરેથી અન્તરિત થયેલ અર્થાત્ જાળીની એક બાજુ રહેલ પ્રદીપમાંથી નીકળેલી પ્રત્તાના (જાળીમાંથી પસાર થઈ બીજી બાજુ પડતી પ્રત્તાના) જેવા ટૂંકા પડે છે તેવા અવધિજ્ઞાનના ટૂંકાને ફટ્ક કહેવાય છે. એક જીવને આવા અસંખ્યાત કે સંખ્યાત ફટ્કસ્થાનો હોય છે તેમાં એક ફટ્કદ્વારા જીવ અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકે ત્યારે નિયમથી સર્વ ફટ્કોવડે દ્રવ્યાદિને જુએ છે, કારણ કે જીવ એક ઉપયોગવાળો હોય છે, જેમ પુરુષ એક આંખદ્વારા જે વસ્તુને જુએ તે વસ્તુને બીજી આંખ પણ જોવાની જ અથવા દીપક પોતે પ્રકાશમય હોવાથી જ્યારે એક દિશામાં રહેલ વસ્તુને જોવા દીપકનો ઉપયોગ કરીએ ત્યારે તે દીપક ચારે દિશાને પ્રકાશિત કરે છે, તેમ અહીં પણ જાણવું.

શંકા : અત્યારે ક્રમશઃ તમારે તીવ્ર-મન્દદ્વારનું નિરૂપણ કરવાનું છે તેને છોડી ફટ્કાવધિનું સ્વરૂપ બતાવવું એ શું પ્રસ્તુતને વિરોધી નથી ?

- 25 સમાધાન : અહીં જે આનુગામિક અને અપ્રતિપાતી એવાં ફટ્કો છે. તે તીવ્રવિશુદ્ધિથી યુક્ત હોવાથી તીવ્ર કહેવાય છે. તથા ઇતર બે એટલે કે અનાનુગામિ અને પ્રતિપાતી ફટ્કો અવિશુદ્ધ હોવાથી મન્દ છે. તથા મિશ્રફટ્કો ઉભયસ્વભાવી એટલે કે તીવ્ર-મન્દ હોય છે (તેથી પ્રસ્તુત વાતને જ અનુસરનારું આ નિરૂપણ હોવાથી વિરોધ નથી). ॥૬૦॥

૫૭. દ્વાખ્યા નેત્રાખ્યાં નિરીક્ષતે નરો યુગપત્, ન ચાનેકોપયોગતા, તદ્વદત્રાપ્યનેકસ્પર્ધકેરુપયોગે-

- 30 ડ્યેકદા નાનેકોપયોગતા, એકનેત્રોપયોગે ચ ઉપયોગો દ્વયોરેવ, યુગપદુપયુજ્યમાનત્વાત્ । ૫૮. ઉપયોગઃ = કાર્ય, ન ચ દીપ એકયા દિશા પ્રકાશયતિ કેવલં, કિં તુ સર્વાભિઃ । ૫૯. વિશેષસ્પર્ધકસદ્ભાવે તીવ્રત્વમવધેરિતરથા ચેતરત્ મધ્યમે ચ મિશ્રતેતિ કારણં તીવ્રાદેઃ સ્પર્ધકાન્યેવેતિ તદર્શને ન પ્રક્રમવિરોધ इत्यर्थः । + फट्ठु + ०युक्तो भवति ।

ફટ્ટા ય આણુગામી, અણાણુગામી ય મીસગા ચેવ ।

પડિવાઝ અપડિવાઈ, મીસો ય મણુસ્સતેરિચ્છે ॥૬૧॥

વ્યાખ્યા—ફટ્ટકાનિ-પૂર્વોક્તાનિ, તાનિ ચ અનુગમનશીલાનિ ‘આનુગામુકાનિ, એતદ્વિપરીતાનિ’⁺ અનાનુગામુકાનિ, ઉભયસ્વરૂપાણિ મિશ્રકાણિ ચ, એવંકારઃ અવધારણે, તાન્યેકૈકશઃ પ્રતિપતનશીલાનિ પ્રતિપાતીનિ, એવમપ્રતિપાતીનિ મિશ્રકાણિ ચ ભવન્તિ, તાનિ ચ મનુષ્યતિર્યંક્ષુ યોઽવધિસ્તસ્મિન્નેવ 5 ભવન્તીતિ । આહ—આનુગામુકાપ્રતિપાતિફટ્ટકયોઃ કઃ પ્રતિવિશેષઃ ?, અનાનુગામુકપ્રતિપાતિ-ફટ્ટકયોર્વેતિ, અત્રોચ્યતે, અપ્રતિપાત્યાનુગામુકમેવ, આનુગામુકં તુ પ્રતિપાત્યપ્રતિપાતિ ચ ભવતીતિ શેષઃ । તથા પ્રતિપતત્યેવ પ્રતિપાતિ, પ્રતિપતિતમપિ ચ સત્ પુનર્દેશાન્તરે જાયત એવં, નેત્યમનાનુગામુકમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૧॥

વ્યાખ્યાતં તીવ્રમન્દદ્વારં, ઇદાનીં પ્રતિપાતોત્પાદદ્વારં વિવૃણવન્ ગાથાદ્વયમાહ —

‘બાહિરલંભે ભજ્જો, દલ્લે ચિત્તે ય કાલભાવે ય ।

(અવતરણિકા : ફડકોનું આનુગમિકાદિ સ્વરૂપ બતાવે છે)

ગાથાર્થ : ફડકો આનુગામી, અનાનુગામી અને મિશ્ર એમ ત્રણ પ્રકારે છે ને દરેક પ્રતિપાતી, અપ્રતિપાતી અને મિશ્ર એમ ત્રણ-ત્રણ પ્રકારે મનુષ્ય-તિર્યંચીમાં હોય છે.

ટીકાર્થ : અનુગમન કરવાના સ્વભાવવાળા ફડકો આનુગામિક કહેવાય છે. તેનાથી વિપરીત 15 અનાનુગામિક આવવા. ઉભયસ્વભાવવાળા મિશ્ર તરીકે ઓળખાય છે. આનુગામિક, અનાનુગામિક અને મિશ્ર આ ત્રણ પાછા ત્રણ-ત્રણ પ્રકારના હોય છે. પ્રતિપાતી, અપ્રતિપાતી અને મિશ્ર. તેમાં પ્રતિપાતી = જે પડવાના સ્વભાવવાળા હોય, અપ્રતિપાતી = જીવનપર્યંત રહેનારા, તથા મિશ્ર = ઉભયસ્વભાવવાળા. આવા પ્રકારના ફડકો મનુષ્ય-તિર્યંચના અવધિમાં જ હોય છે.

શંકા : આનુગામિક અને અપ્રતિપાતી અથવા અનાનુગામિક અને પ્રતિપાતી વચ્ચે શું 20 તફાવત છે ?

સમાધાન : જે અપ્રતિપાતી ફડકો છે તે આનુગામિક જ હોય છે. જ્યારે આનુગામિક ફડકો પ્રતિપાતી હોય છે અને અપ્રતિપાતી પણ હોય છે. જે પ્રતિપાતી છે તે અવશ્ય પડે છે, પરંતુ પડેલું પાછું કરી દેશાન્તરમાં ઉત્પન્ન થાય જ છે. (અહીં ટીકામાં દેશાંતરમાં ઉત્પન્ન થાય 25 જ એમ જકાર જણાવ્યો છે, પણ પૂ. મલયગિરિટીકામાં જકાર નથી પરંતુ વૈકલ્પિક છે) જ્યારે અનાનુગામિક એવું હોતું નથી (અર્થાત્ દેશાંતરે જતા નાશ પામે જ અને મૂળસ્થાને આવતા કરી ઉત્પન્ન થાય જ.) ॥૬૧॥

અવતરણિકા : તીવ્ર-મન્દદ્વાર પૂર્ણ થયું. હવે પ્રતિપાતોત્પાદદ્વારનું વિવરણ કરે છે

ગાથાર્થ : બાહ્યાવધિ પ્રાપ્ત થતાં દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-અને ભાવમાં એક સમયે ઝાંઝાદ, પ્રતિપાત

૬૦. અસંખ્યેયાનાં સંખ્યેયાનાં વોત્પન્નાનાં સ્પર્ધકાનામવસ્થાનાત્ ક્ષેત્રાન્તરેઽપિ । ૬૧. આ કૈવલ્યાપ્તેઃ 30 ભવક્ષયાત્ સ્થાનાપેક્ષયા ભવાન્તરેવઽસ્થાનમાશ્રિત્ય ચ । ૬૨. પ્રતિપાતિનોઽપ્યાનુગામુકત્વદર્શનાયેદમ્ । ૬૩. સ્પર્ધકરૂપકારણાભિધાનદ્વારેણ । * તદ્વિપરીતાનિ ચ । + વિશેષઃ ।

ઉપ્પા પડિવાઓડવિય, તં[†] ઉભયં એગસમર્ણં ॥૬૨॥

અભિંભતરલ્લદ્વીએ, ઉ તદુભયં નત્થિ એગસમર્ણં ।

ઉપ્પા પડિવાઓડવિય, એગયરો એગસમર્ણં ॥૬૩॥

- વ્યાખ્યા — તત્ર દ્રષ્ટુર્બહિર્યોડવધિસ્તસ્યૈવ એકસ્યાં દિશિ અનેકાસુ વા[‡] વિચ્છિન્નઃ સ બાહ્યઃ
 5 તસ્ય લાભો બાહ્યલાભઃ, અવૈધિઃ પ્રક્રમાત્ ગમ્યતે, 'અસ્મિન્ બાહ્યલાભે સતિ-બાહ્યાવધિપ્રાપ્તૌ સત્યાં
 'ભાજ્યો' વિકલ્પનીયઃ, કોડસૌ ? — ઉત્પાદઃ પ્રતિપાત તદુભયગુણશ્ચ એકસમયેનેતિ સમ્બન્ધઃ,
 કિંવિષય ઇતિ ?, આહ — 'દ્રવ્ય' ઇતિ દ્રવ્યવિષયઃ, એવં ક્ષેત્રકાલભાવવિષય ઇતિ, અપિચ્છન્નઃ
 પૂરણસમુચ્ચયાર્થઃ । અયં ભાવાર્થઃ—એકસ્મિન્ સમયે દ્રવ્યાદૌ વિષયે બાહ્યાવધેઃ કદાચિદુત્પાદો
 ભવતિ કદાચિદવ્યયઃ કદાચિદુભયં, દાવાનલદૃષ્ટાન્તેન, યથા હિ દાવાનલઃ સ્વલ્લેકકાલ એવૈકતો
 10 દીપ્યતેડ્યતશ્ચ ધ્વંસત ઇતિ, તથા અવધિરપિ એકદેશે જાયતે અન્યત્ર પ્રચ્ચવત ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૨॥

અને ઉત્પાદ—પ્રતિપાતની ભજના જાણવી.

ગાથાર્થ : જ્યારે અભ્યંતરાવધિ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે એક સમયે ઉત્પાદ—પ્રતિપાતરૂપ ઉભય થતાં નથી. પણ એક સમયે ઉત્પાદ કે પ્રતિપાત બંનેમાંથી એક થાય છે.

- પ્રથમટીકાર્થઃ અવધિવાળા એવા દૃષ્ટાથી બહાર=અસંબદ્ધ એવું જે અવધિ, તેની (દૃષ્ટાની) જ એક
 15 દિશામાં અથવા અનેક દિશામાં વિચ્છિન્ન હોય અર્થાત્ છૂટું છવાયું હોય તે બાહ્યાવધિ કહેવાય છે. (અર્થાત્ જે અવધિમાં દૃષ્ટા પોતે જ્યાં છે તેની આજુબાજુ ન દેખાય પણ થોડા અંતર પછીનું દેખાય, તે પણ એક દિશામાં છૂટું છવાયું દેખાય. આવા અવધિને બાહ્યાવધિ કહેવાય.) તેની પ્રાપ્તિ અર્થાત્ તે બાહ્યાવધિ પ્રાપ્ત થતાં દ્રવ્યાદિ વિષયમાં ઉત્પાદ, પ્રતિપાત અને તદુભયની એક સમયમાં ભજના જાણવી. કહેવાનો આશય એ છે કે એક જ સમયે દ્રવ્યાદિ વિષયમાં બાહ્યાવધિનો ક્યારેક ઉત્પાદ થાય, ક્યારેક વ્યય, તો
 20 ક્યારેક ઉભય થાય છે. જેમ દાવાનલ એક જ કાળમાં એક બાજુ સળગે છે તો બીજી બાજુ નાશ પામે છે, તેમ આ અવધિ પણ એક દેશમાં ઉત્પન્ન થાય છે તો તે જ સમયે અન્યદેશમાં નાશ પામે છે.

- (વિશેષ-આવશ્યક-ભાષ્યમાં ગા. ૭૫૦ આ અવધિનો થોડો વધુ વિસ્તાર કર્યો છે તે આ પ્રમાણે કે એક સમયે ઉત્પાદ થાય એટલે પ્રથમ અલ્પદ્રવ્યાદિ સંબંધિ બાહ્યાવધિ ઉત્પન્ન થઈને પછી અધિકદ્રવ્યાદિ પદાર્થોને જુએ તે ઉત્પાદ કહેવાય. આ સમયે માત્ર ઉત્પાદ જ થાય પણ
 25 પ્રતિપાદ ન થાય. તેમ કોઈ વખત એક સમયે પૂર્વે જોયેલા દ્રવ્યાદિ કરતા હીન હીન દ્રવ્યાદિ જુએ તો તે એક સમયે થયેલો પ્રતિપાત કહેવાય. આ સમયે માત્ર પ્રતિપાત જ થાય પણ ઉત્પાદ ન થાય. કોઈ વખત ઉભય એક સમયમાં થાય એટલે કે જ્યારે એક દિશાનું બાહ્યાવધિ હોય તો ક્યારેક તે વ્યક્તિને તે દિશાસંબંધિ પોતાની પાસે રહેલી વસ્તુ ન દેખાય તે પ્રતિપાત કહેવાય. પરંતુ તે દિશામાં પોતાનાથી દૂર રહેલ વસ્તુ દેખાવાનું ચાલુ થાય તે ઉત્પાદ કહેવાય. અથવા
 30 અનેક દિશાનું અવધિ થયું હોય તો, એક દિશામાં ઉત્પાદ થાય ત્યારે અન્ય દિશામાં પ્રતિપાત થાય. આમ, ઉભય એક સમયે થાય.) ॥૬૨॥

૬૪. અનુક્તસમુચ્ચયાર્થત્વાત્ પરિમળડલાકારોડપિ । † તદુભયં ચેગ । * અવધેઃ । + તસ્મિન્ । ★ ગુણશ્ચ ।

દ્વિતીયગાથાવ્યાખ્યા-ઇહ દ્રષ્ટુઃ સર્વતઃ સંબદ્ધઃ પ્રદીપપ્રૌભાનિકસ્વદવધિરભ્યન્તરોઽભિધીયતે તસ્ય લબ્ધિરભ્યન્તરલબ્ધિઃ તસ્યામભ્યન્તરલબ્ધૌ તુ સત્યાં અભ્યન્તરાવધિપ્રાપ્તાવિત્યર્થઃ । તુશબ્દો વિશેષણાર્થઃ, કિં વિશિનષ્ટિ ? - તત્ત્વ તદુભયં ચ તદુભયં, ઉત્પાતપ્રતિપાતોભયં નાસ્ત્યેકસમયેન, 'દ્રવ્યાદૌ વિષયે' ઇત્યનુવર્ત્તતે, કિં તર્હિ ? ઉત્પાદઃ પ્રતિપાતો વા એકતર એવ એકસમયેન, અપિશબ્દસ્યૈવકારાર્થત્વાત્ । અયં ભાવાર્થઃ - પ્રદીપસ્યેવોત્પાદ એવ પ્રતિપાતો વા એકસમયેન ભવતિ અભ્યન્તરાવધેર્ન તૂભયં, અપ્રદેશાવધિત્વાદેવ, ન હ્યેકસ્ય એકપર્યાયેણોત્પાદવ્યયૌ યુગપત્સ્યાતાં અઙ્ગુલ્યાકુચ્છનપ્રસારણવદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૩॥

પ્રતિપાદિતં પ્રતિપાતોત્પાદદ્વારં, ઇદાનીં યદુક્તં 'સંખેજ્જ મણોદવ્વે, ભાગો લોગપલિયસ્મ' (૪૨) ઇત્યાદિ, તત્ર દ્રવ્યાદિત્રયસ્ય પરસ્પરોપનિબન્ધ ઉક્તઃ, ઇદાનીં દ્રવ્યપર્યાયયોઃ પ્રસજ્જત એવોત્પાદ-પ્રતિપાતાધિકારે પ્રતિપાદયત્રાહ -

દવ્વાઓ અસંખિંજ્જે, સંખેજ્જે[†] આવિ પજ્જવે લહહ ।

દો પજ્જવે દુગુણિણ, લહહ ય એગાઠ દવ્વાઠ ॥૬૪॥

દ્વિતીયટીકાર્થઃ : જે અવધિ દ્રષ્ટાને ચારે બાજુથી દીપકની પ્રભાના સમૂહની જેમ (અર્થાત્ દીપકની પ્રભા દીપકને જોડાયેલી જ હોય વચ્ચે વિચ્છિન્ન ન હોય તેમ) સંબદ્ધ હોય તે અભ્યંતરાવધિ કહેવાય છે. તે પ્રાપ્ત થતાં દ્રવ્યાદિવિષયમાં ઉત્પાદ-પ્રતિપાતોભય થતાં નથી. પરંતુ કાંતો ઉત્પાદ કાંતો પ્રતિપાત જ એક સમયે થાય છે, કારણ કે આ અવધિ અપ્રદેશ = વિભાગ વિનાનું છે. જે વિભાગવાળું હોય તેના એક ભાગમાં ઉત્પાદ અને અન્ય ભાગમાં પ્રતિપાત થટે, વિભાગ વિનામાં થટે નહીં. જેમ આંગળી એક છે તેથી તેનું કાંતો સંકુચન થાય કાંતો પ્રસારણ થાય, પણ ઉભય થાય નહીં. એમ આ અવધિ પણ એક હોવાથી એક પર્યાય-વડે ઉભય થાય નહીં. (એક જ વસ્તુમાં એક પર્યાયનો ઉત્પાદ, બીજાનો નાશ થઈ શકે, પણ એક જ વસ્તુમાં એક જ સમયે એક પર્યાયનો ઉત્પાદ અને તેનો જ નાશ ન થાય. અભ્યંતરાવધિ એક જ પર્યાયરૂપ છે. અખંડ હોવાથી તેમાં ઉત્પાદ-વિનાશ બંને સાથે ન થઈ શકે.) ॥૬૩॥

અવતરણિકા : પ્રતિપાતોત્પાદદ્વારનું પ્રતિપાદન કર્યું. હવે પૂર્વે જે કહ્યું હતું કે "મનોદ્રવ્યને જોનાર ક્ષેત્રથી લોકના અસંખ્યાતભાગને અને કાળથી પલ્લોપમના સંખ્યાતભાગને જુએ છે" તેમાં મનોદ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને કાળ એ ત્રણનો પરસ્પરસંબંધ બતાવ્યો હતો. અહીં ઉત્પાદ-પ્રતિપાતના અધિકારમાં દ્રવ્ય-પર્યાયનો પરસ્પરસંબંધ પ્રસંગથી બતાવે છે ⇨

ગાથાર્થઃ : અવધિજ્ઞાની દ્રવ્ય કરતા ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતા, મધ્યમથી સંખ્યાતા અને જઘન્યથી દ્વિગુણિત બે પર્યાયોને જુએ છે.

૬૫. સંખ્યેયો મનોદ્રવ્યવિષયેઽવધૌ ભાગો લોકપલ્લોપમયોઃ । ❀ વિભા ★ ઉત્પાદઃ પ્રતિ○

† સમયેનૈવ * સંખિજ્જા । + અસંખિજ્જા ।

વ્યાख्या-પરમાણ્વાદિદ્રવ્યમેકં પશ્યન્ દ્રવ્યાત્સકાશાત્ તત્પર્યાયાન્ ઉત્કૃષ્ટતોઽસંખ્યેયાન્ સંખ્યેયોઽપિ મધ્યમતો લભતે પ્રાપ્નોતિ પશ્યતીત્યનર્થાન્તરં, તથા જઘન્યતસ્તુ દ્વૌ પર્યાયૌ દ્વિગુણિતૌ 'લભતે ચ' પશ્યતિ ચ એકસ્માદ્ દ્રવ્યાત્, એતદુક્તં ભવતિ-વર્ણગન્ધસ્પર્શાનેવ પ્રતિદ્રવ્યં પશ્યતિ, ન ત્વનન્તાન્, સામાન્યતસ્તુ દ્રવ્યાનન્તત્વાદેવ અનન્તાન્ પશ્યતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૪॥

5 સામ્પ્રતં યુગપજ્ઞાનદર્શનવિભક્તદ્વારાવયવાર્થાભિધિત્સયાઽઽહ-

સાગારમણાગારા, ઓહિવિભંગા જહણ્ણગા તુલ્લા ।

ઉવરિમગેવેજ્જેસુ ઉ, પેરેણ ઓહી અસંખિજ્જો ॥૬૫॥

વ્યાख्या-તત્ર યો વિશેષગ્રાહકઃ સ સાકારઃ, સ ચ જ્ઞાનમિત્યુચ્યતે. યઃ પુનઃ સામાન્ય-ગ્રાહકોઽવધિવિભક્તો વા સોઽનાકારઃ, સ ચ દર્શનં ગીયતે, તત્ર સાકારાનાકારાવધિવિભક્તૌ 10 જઘન્યકૌતુલ્યાવેવ ભવતઃ, સમ્યગ્દષ્ટેઽવધિઃ, મિથ્યાદષ્ટેસ્તુ સ એવ વિભક્તઃ, લોકપુરુષગ્રીવા-સંસ્થાનીયાનિ ગૈવેયકાણિ વિમાનાનિ, ઉપરિમાણિ ચ તાનિ ગૈવેયકાણિ ચેતિ સમાસઃ, તુશબ્દોઽપિશબ્દસ્યાર્થે દ્રષ્ટવ્યઃ, ભવનપતિદેવેભ્યઃ સ્વલ્વારભ્ય ઉપરિમગૈવેયકેષ્વપિ અયમેવ ન્યાયો યદુત-સાકારાનાકારૌ અવધિવિભક્તૌ જઘન્યાદારભ્ય તુલ્યાવિતિ, ન તૂત્કૃષ્ટૌ, તતઃ 'પેરેણ' ઇતિ પરતઃ

ટીકાર્થઃ : પરમાણુ વગેરે એક દ્રવ્યને જોનાર તે દ્રવ્યના ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતા. મધ્યમથી 15 સખ્યાતા અને જઘન્યથી દ્વિગુણિત બે અર્થોત્ ચાર પર્યાયોને જુએ છે. એટલે કે વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શરૂપ ચાર પર્યાયોને જુએ છે. પરંતુ એક દ્રવ્યના અનંતાપર્યાયોને જુએ નહીં. સામાન્યથી દ્રવ્યો અનંતા હોવાથી અનંતાપર્યાયોને જુએ. પરંતુ એક જ દ્રવ્યના અનંતાપર્યાય ન જુએ. ॥૬૪॥

અવતરણિકા : હવે એક સાથે જ્ઞાન, દર્શન અને વિભંગદ્વારોનું વર્ણન કરે છે ⇨ 20 ગાથાર્થઃ : સાકાર, અનાકાર અવધિના અને વિભંગજ્ઞાનના વિષયો જઘન્યથી ઉપરિતન ગૈવેયકસુધી તુલ્ય હોય છે. ત્યાર પછીના અનુતરદેવોમાં અવધિના વિષયો અસંખ્ય હોય છે.

ટીકાર્થઃ : જે વિશેષગ્રાહી હોય તે સાકારાવધિ છે. અને તેને અવધિજ્ઞાન કે વિભંગજ્ઞાન કહેવાય છે. જે સામાન્યગ્રાહી વિભંગ કે અવધિ છે તે અનાકાર છે અને તેને અવધિદર્શન કહેવાય છે. તેમાં જઘન્યકક્ષાના સાકાર-અનાકાર અવધિ-વિભંગ તુલ્ય હોય છે. સમ્યગ્દષ્ટિને તે 25 અવધિરૂપ હોય છે. જ્યારે મિથ્યાદષ્ટિને તે જ વિભંગરૂપે હોય છે. લોકરૂપ પુરુષના ટેકને સ્થાને હોવાથી તે વિમાનો ગૈવેયકના નામે ઓળખાય છે. ઉપરના જે ગૈવેયક તે ઉપરિતન ગૈવેયક, એ પ્રમાણે સમાસ જાણવો.

'તુ' શબ્દ 'અપિ' શબ્દના અર્થમાં છે. તેથી ભવનપતિથી લઈને ઉપરિતન ગૈવેયકમાં પણ 30 આ જ ન્યાય જાણવો કે જઘન્ય એવા સાકાર-અનાકાર અવધિ-વિભંગતુલ્ય હોય છે. (અહીં તુલ્યતા ક્ષેત્ર-કાળને આશ્રયી જાણવી. પણ દ્રવ્ય-ભાવને આશ્રયી નહીં. એવો મલયગિરિ ટીકામાં ખુલાસો કરેલ છે.) આ દેવોનું ઉત્કૃષ્ટ અવધિ-વિભંગ તુલ્ય હોતું નથી. (અર્થાત્ જઘન્યાવધિજ્ઞાન,

અવધેરેવ ભવતિ. મિથ્યાદૃષ્ટીનાં તત્રોપપાતાભાવાત્, સ ચ ક્ષેત્રતઃ અસંખ્યેયો ભવતિ, યોજનાપેક્ષયેતિ
માથાર્થઃ ॥૬૫॥

ઇદાની દેશદ્વારાવયવાર્થં પ્રચિકટયિષુરિદમાહ—

ળેરડયદેવતિત્થંકરા ય, ઓહિસ્સડ્બાહિરા હુંતિ ।

પાસંતિ સવ્વઓ ખલુ, સેસા દેસેણ પાસંતિ ॥૬૬॥

5

વ્યાખ્યા—‘નારકાઃ’ પ્રાગ્નિરૂપિતશબ્દાર્થઃ દેવા અપિ તીર્થકરણશીલાસ્તીર્થકરાઃ, નારકાશ્ચ દેવાશ્ચ તીર્થકરાશ્ચેતિ વિગ્રહઃ, ચશબ્દ એવકારાર્થઃ, સ ચાવધારણે, અસ્ય ચ વ્યવહિતઃ સમ્બન્ધ इति દર્શયિષ્યામઃ, એતે નારકાદયઃ ‘અવધેઃ’ અવધિજ્ઞાનસ્ય ન બાહ્યા અબાહ્યા ભવન્તિ, ઇદમત્ર હૃદયં— અવધ્યુપલબ્ધસ્ય ક્ષેત્રસ્માન્તર્વર્તન્તે, સર્વતોડ્વભાસકત્વાત્, પ્રદીપવત્, તતશ્ચાર્થાદબાહ્યાવધય એવ ભવાન્તે નૈષાં બ્રાહ્માવધિર્ભવતીત્યર્થઃ । તથા પશ્યન્તિ ‘સર્વતઃ’ સર્વાસુ દિક્ષુ વિદિક્ષુ ચ, 10 ખલુશબ્દોડ્વ્યેવકારાર્થઃ, સ ચાવધારણ એવ, સર્વાસ્થેવ દિગ્વિદિક્ષિવતિ, સર્વત એવેત્યર્થઃ । આહ— અવધેરબાહ્યા ભવન્તીત્યસ્માદેવ પશ્યન્તિ સર્વત ઇત્યસ્ય સિદ્ધત્વાત્ ‘પશ્યન્તિ સર્વતઃ’ ઇત્યેતદતિરિચ્ચેતે ઇતિ, અત્રોચ્યતે, નૈતદેવં, અવધેરબાહ્યત્વે સત્યપિ અભ્યન્તરાવધિત્વે સત્યપીતિભાવઃ, ન સર્વે સર્વતઃ જ્યન્યવિભંગજ્ઞાનને તુલ્ય છે. પણ ઉત્કૃષ્ટાવધિજ્ઞાન, ઉત્કૃષ્ટવિભંગજ્ઞાનને તુલ્ય નથી.) ત્યાર પછીના અનુત્તરેવાસીદેવોને અવધિ જ હોય છે વિભંગ હોતું નથી, કારણ કે ત્યાં મિથ્યાત્વીનો 15 ઉપપાત યતો નથી. તેઓને એ અવધિક્ષેત્રથી અસંખ્યાતયોજન સુધી હોય છે. ॥૬૫॥

અવતરણિકા : હવે દેશદ્વારને પ્રગટ કરવાની ઇચ્છાવાળા નિર્પુક્તિકારશ્રી જણાવે છે ન

માથાર્થ : નારક, દેવો અને તીર્થંકરો અવધિની બહાર હોતા નથી. તેઓ ચારેબાજુ જુએ છે. શેષ લોકો દેશથી જુએ છે.

ટીકાર્થ : જેનો શબ્દાર્થ પૂર્વે જણાવેલ છે એવા નારકો, ‘દેવ’ શબ્દનો પણ શબ્દાર્થ પૂર્વે 20 જણાવેલ છે. તીર્થને કરવાના સ્વભાવવાળા જે હોય તે તીર્થંકરો. નારકો, દેવો અને તીર્થંકરો એ પ્રમાણે દન્તસમાસનો વિશ્લેષ કરવો. ‘ચ’ શબ્દ એવ કાર અર્થવાળો છે. અને તે એવકાર જકારના અર્થમાં છે. તેનો સંબંધ અન્ય સ્થાને જોડવો, જે આગળ અમે બતાવીશું. આ નારક વગેરે અવધિને અબાહ્ય જ (પૂર્વે કહેલ ‘ચ’ શબ્દનો સંબંધ અહીં જોડવો.) હોય છે અર્થાત્ તેઓને બાહ્યાવધિ હોતું નથી. કારણ કે તેઓ પ્રદીપનો જેમ અવધિથી દેખાતા ક્ષેત્રની અંદર વર્તે 25 છે. જેમ પ્રદીપ ચારે દિશાને પ્રકાશિત કરતો પોતે મધ્યમાં રહે છે, તેમ આ લોકોને દિશા— વિદિશા બધી જ દેખાતી હોવાથી તેઓ પણ તે દિશા—વિદિશા વચ્ચે રહેલા છતાં પોતાની ચારે બાજુના પદાર્થો જુએ છે. તેથી તેઓ અબાહ્યાવધિવાળા કહેવાય છે.

શંકા : ‘તેઓને બાહ્યાવધિ હોતું નથી’ આટલું કહેવા માત્રથી જણાય જ જાય છે કે તેઓ પોતાની ચારેબાજુ જુએ છે. તેથી “પશ્યન્તિ સર્વતઃ” શબ્દ શું વધારાનો નથી લાગતો ? 30

સમાધાન : ના, અવધિથી અબાહ્ય હોવા માત્રથી અર્થાત્ અભ્યંતરાવધિ હોવા માત્રથી બધા ચારેબાજુ જુએ એવો નિયમ નથી કારણ કે અવધિની વિચિત્રતા હોવાથી કોઈકને બે દિશા વચ્ચેના

પશ્યન્તિ, દિગન્તરાલાદર્શનાત્, અવધેર્વિચિત્રત્વાદ્, અતો નાતિરિચ્યત્ત્વમ્ ઇતિ, 'શેષાઃ' તિર્યક્કરો 'દેશેન' ઇત્યેકદેશેન પશ્યન્તિ, અત્રેષ્ટૈતોઽવધારણાવિધિઃ શેષા એવ દેશતઃ પશ્યન્તિ, ન તુ શેષા દેશત એવેતિ ગાથાર્થઃ ॥ અથવા અન્યથા વ્યાખ્યાયતે—નારકદેવૈતીર્થકરા અવધેરબાહ્યા ભવન્તીતિ, કિમુક્તં ભવતિ ?—નિયતાવધય એવ ભવન્તિ, નિયમેનૈષામવધિર્ભવતીત્યર્થઃ, અતઃ સંશયઃ—કિં તે તેન સર્વતઃ પશ્યન્તિ 5 આહોશ્ચિદ્દેશત્ ઇતિ, અતસ્તદ્વ્યવચ્છેદાર્થમાહ—પશ્યન્તિ સર્વત એવ । આહ—યદ્યેવં 'પશ્યન્તિ સર્વતઃ' ઇત્યેતાવદેવાસ્તુ, અવધેરબાહ્યા ભવન્તીતિ નિયતાવધિત્વવ્યાપનાર્થમનર્થકં, ન, નિયતાવધિત્વસ્યૈવ વિશેષણાર્થત્વાદસ્ય, અવધેરબાહ્યા ભવન્તીતિ સદાઽવધિજ્ઞાનવન્તો ભવન્તીતિજ્ઞાપનાર્થત્વાદદુષ્ટં ।

આહ—નનુ નારકદેવાનાં ભવપ્રત્યયાવધિગ્રહણાત્ તીર્થકૃતામપિ પ્રસિદ્ધતરંપારભવિકાવધિસમન્વાગમાદેવ નિયતાવધિત્વં સિદ્ધમિતિ, અત્રોચ્યતે, નિયતાવધિત્વે સિદ્ધેઽપિ ન 10 સર્વકાલાવસ્થાયિત્વસિદ્ધિરિત્યતસ્તત્પ્રદર્શનાર્થમવધેરબાહ્યા ભવન્તીતિ સદાઽવધિજ્ઞાનવન્તો ભવન્તીતિ

આતરાઓ (=વિદિશાઓ) દેખાતા હોતા નથી. જ્યારે ઉપરોક્ત વ્યક્તિઓને અભ્યંતરાવધિ હોવા સાથે ચારેબાજુનું જ્ઞાન થાય છે એવું સ્પષ્ટ જણાવવા ઉપરોક્ત શબ્દો મૂકેલા છે. શેષ તિર્યચ-મનુષ્યો એક દેશથી જુએ છે. અહીં ઈષ્ટ એવો અવધારણ=જકાર મૂકાય છે. તેથી શેષો જ દેશથી જુએ છે એવો અર્થ કરવો, પણ શેષ લોકો દેશથી જ જુએ છે એવો અર્થ કરવો નહીં. એ પ્રમાણે ગાથાર્થ જાણવો.

15 અથવા આ ગાથાનો બીજી રીતે અર્થ કરે છે.. નારક, દેવો અને તીર્થકરો અવધિથી અબાહ્ય હોય છે અર્થાત્ નિયમથી એઓને અવધિ હોય છે. હવે કોઈને શંકા થાય કે તેઓ તે અવધિવડે ચારેબાજુ જુએ છે કે એક બાજુનું જુએ છે ? આવી શંકાનુસમાધાન કરવા જણાવ્યું છે કે તેઓ ચારેબાજુ જુએ છે.

શંકા : તો પછી 'પશ્યન્તિ સર્વતઃ' શબ્દ જ પૂરતો છે. (કારણ કે તેનાથી તેમને અવધિજ્ઞાન 20 હોય તે સિદ્ધ થાય જ છે,) અવધિજ્ઞાનનું નિયતપણું જણાવવા માટે "અવધિથી અબાહ્ય હોય છે" એવું કહેવું નિરર્થક છે.

સમાધાન : આ શબ્દ નિયતાવધિપણાના જ વિશેષ-અર્થને (કાયમપણાને) જણાવવા માટે છે. આશય એ છે કે "સર્વતઃ પશ્યન્તિ" શબ્દોથી તેઓને નિયમથી અવધિજ્ઞાન હોય તે વાત સિદ્ધ થાય છે, પરંતુ તે અવધિ કાયમ માટે હોય કે નહીં ? એવી કોઈને શંકા ન થાય તે માટે 25 'અવધેરબાહ્યા ભવન્તિ' દ્વારા તેઓને સદાકાળ અવધિ હોય છે એવું જણાવેલ થાય છે.

શંકા : નારક અને દેવોને ભવપ્રત્યય-અવધિ હોવાથી તથા તીર્થકરોને પણ પૂર્વભવનું અવધિ હોય છે એ વાત પ્રસિદ્ધ જ હોવાથી તેઓને નિયતાવધિ સિદ્ધ થઈ જ જાય છે પછી શા માટે 'અવધેરબાહ્યા ભવન્તિ' શબ્દ લખ્યો ?

સમાધાન : નિયતાવધિ સિદ્ધ થવા છતાં આ શબ્દો વિના સર્વકાળાવસ્થાયિત્વની સિદ્ધિ 30 થઈ જતી નથી. માટે અવધિથી અબાહ્ય જ હોય છે = સદા અવધિજ્ઞાનવાળા છે એ કહેવા માટે આ શબ્દ હોવાથી કોઈ દોષ નથી.

* અત્રેષ્ટૈતો + ંતીર્થકરા । ★ ંતિ, કિમુક્તં ભવતિ ?—સદાઽવધેરબાહ્યા ભવન્તિ, નિયતાવધય ઇત્યર્થઃ । આહ—

જાપનાર્થત્વાદદુષ્ટં । આહ—યદેવં તીર્થકૃતાં સર્વકાલાવસ્થાયિત્વં વિરુદ્ધયત્ત્વમિતિ, ન, તેષાં કેવલોત્પત્તાવપિ વસ્તુતસ્તત્પરિચ્છેદસ્ય નિષ્પત્ત્વાત્, કેવલેન સુતરાં સંપૂર્ણાનન્તર્ધર્મકવસ્તુપરિચ્છિન્નેઃ, છદ્વસ્થકાલસ્ય વા વિવક્ષિતત્વાદદોષમિતિ, અત્તં વિસ્તરેણ, શેષં પૂર્વવદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૬॥

एवं देशद्वारावयवार्थमभिधायेदानीं क्षेत्रद्वारं †विववूर्षुराह—

સંખિજ્જમસંખિજ્જો, પુરિસમબાહાઙ્ગિ ચિત્તઓ ઓહી ।

5

સંબદ્ધમસંબદ્ધો, લોગમલોગે ય સંબદ્ધો ॥૬૭॥

વ્યાખ્યા—તત્ર સંબદ્ધશ્ચાસંબદ્ધશ્ચ અવધિર્ભવતિ, કિમુક્તં ભવતિ ?—કશ્ચિદ્ દ્રષ્ટરિ સંબદ્ધો ભવતિ, પ્રદીપપ્રભાવત્, †કશ્ચિત્ત્વ અસંબદ્ધો ભવતિ, ‡વિપ્રકૃષ્ટતમોવ્યાકુલદેશપ્રદીપદર્શનવત્ । તત્ર યસ્તાવદસંબદ્ધઃ અસૌ સંખ્યેયઃ અસંખ્યેયો વા । પૂર્ણઃ સુખદુઃખાનામિતિ પુરુષઃ, પુરિ શયનાદ્વા પુરુષમિતિ । પુરુષાદબાધા, અબાધનમબાધા અન્તરાલમિત્યર્થઃ, પુરુષસ્વીબાધા પુરુષાબાધા તથા

10

શંકા : જો આ રીતે હોય તો “તીર્થકરોને અવધિ સદાકાળ માટે હોય” એ વચન ઘટશે નહીં, કારણ કે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતાં અવધિનું સર્વકાળસ્થાયિત્વ ક્યાં રહ્યું ?

સમાધાન : તમારી વાત યોગ્ય નથી કારણ કે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવા છતાં ખરેખર અવધિ વડે થતું જ્ઞાન તો અકબંધ જ છે, ઊલટું કેવળજ્ઞાનવડે તો સંપૂર્ણ અનંતધર્માત્મક વસ્તુનો બોધ થાય છે અથવા તીર્થકરોને અવધિનું સર્વકાળસ્થાયિત્વ જે કહ્યું છે તે તીર્થકરોના છદ્વસ્થકાળને આશ્રયી જાણવું, અર્થાત્ છદ્વસ્થકાળ સુધી તીર્થકરોને અવધિ અવશ્ય હોય છે એવું જણાવવા ‘અવધેરબાહ્ય ભવન્તિ’ શબ્દો કહ્યા છે “શેષા દેશેણ પશ્યન્તિ” શબ્દોના અર્થો પૂર્વે કહ્યા તે પ્રમાણે જાણી લેવા માટે ‘શેષં પૂર્વપદ’ કહ્યું છે. ॥૬૬॥

15

અવતરણિકા : આમ, દેશદ્વારને કહી ક્ષેત્રદ્વાર કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : સંબદ્ધાવધિ (પુરુષની અબાધા વિના) અને અસંબદ્ધાવધિ પુરુષની અબાધા વડે સંખ્યાત—અસંખ્યાત યોજનનું હોય છે. લોકમાં સંબદ્ધ અને અસંબદ્ધ બંને હોય છે, જ્યારે અલોકમાં સંબદ્ધાવધિ જ હોય છે.

20

ટીકાર્થ : સંબદ્ધ અને અસંબદ્ધ એમ બે પ્રકારનું અવધિજ્ઞાન છે એટલે કે કોઈક અવધિ અવધિવાળા પુરુષ સાથે પ્રદીપની પ્રભાની જેમ સંબદ્ધ=જોડાયેલું હોય છે, કોઈક અવધિ અસંબદ્ધ હોય છે અર્થાત્ વિપ્રકૃષ્ટ=ગાઢ અંધકારથી વ્યાપ્ત દેશને ઓળંગી દૂર રહેલ પ્રદીપના જેમ દર્શન થાય તેમ આ અવધિવડે અવધિવાળી વ્યક્તિને પોતાનાથી દૂર રહેલ વસ્તુઓ દેખાય છે, પણ નજીક રહેલ વસ્તુ દેખાતી નથી. તેમાં જે આ અસંબદ્ધાવધિ છે તે (ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ) સંખ્યાત—અસંખ્યાતયોજનો સુધીનું હોય છે.

25

સુખ, દુઃખવડે જે પૂર્ણ છે તે પુરુષ અથવા શરીરમાં (પુરુ=શરીર, તેની સપ્તમી વિભક્તિ) રહેતો જીવ પુરુષ કહેવાય છે. અબાધા એટલે અંતર, પુરુષથી અથવા પુરુષની જે અબાધા તે

30

પુરુષાબાધયા હેતુભૂતયા સહ વા ક્ષેત્રતઃ અવધિર્ભવતિ, અયં ભાવાર્થઃ-અસંબદ્ધોઽવધિઃ ક્ષેત્રતઃ સંખ્યેયો ભવતિ અસંખ્યેયો વા, યોજનાપેક્ષ્યેતિ, એવં સંબદ્ધોઽપિ । એવમવધિઃ સ્વતન્ત્રઃ પર્યાલોચિતઃ, ઇદાનીમબાધયા ચિન્ત્યતે-અત્ર ચતુર્ભક્તિકા, તત્ર સંખ્યેયમન્તરં સંખ્યેયોઽવધિઃ, સંખ્યેયમન્તરં અસંખ્યેયોઽવધિઃ, અસંખ્યેયમન્તરં સંખ્યેયોઽવધિઃ, અસંખ્યેયમન્તરમસંખ્યેયોઽવધિરિતિ ચત્વારોઽપિ

- 5 વિકલ્પાઃ સંભવન્તિ, સંબદ્ધે તુ વિકલ્પાભાવઃ । તથા 'લોકે' ચતુર્દશરજ્જ્વાત્મકે પઞ્ચાસ્તિકાયવતિ, 'અલોકે ચ' કેવલાકાશાસ્તિકાયે, ચશબ્દઃ સમુચ્ચયાર્થઃ, લોકે અલોકે ચ સંબદ્ધઃ, કથમ્ ?-પુરુષે સંબદ્ધો લોકે ચ-લોકપ્રમાણાવધિઃ, પુરુષે ન લોકે-દેશતોઽધ્યન્તરાવધિઃ, ન પુરુષે લોકે-શૂન્યો ભક્તઃ, ન લોકે ન પુરુષે-બાહ્યાવધિઃ, ઇયં ભાવના-લોકાધ્યન્તરઃ પુરુષે સંબદ્ધોઽસંબદ્ધો વા

પુરુષાબાધા=પુરુષથી અંતર. તે હેતુભૂત એવી પુરુષાબાધાવડે (અહીં પુરુષ સાથે અવધિનો

- 10 અસંબંધ હોવામાં પુરુષની આબાધા કારણ છે તેથી 'હેતુભૂત' વિશેષણ જણાવ્યું છે.) અથવા પુરુષાબાધા સાથે અસંબદ્ધ એવું અવધિ યોજનની અપેક્ષાએ સંખ્યાત-અસંખ્યાતયોજનનું હોય છે. અહીં ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે કે-(પુરુષની અબાધા વિના એકલું)અસંબદ્ધાવધિ ક્ષેત્રથી સંખ્યાત-અસંખ્યાત યોજનનું છે. એ જ પ્રમાણે સંબદ્ધાવધિ પણ સંખ્યાત-અસંખ્યાતયોજન સુધીનું હોય છે.

- 15 આ પ્રમાણે સ્વતંત્ર = અબાધા વિના અવધિનું માન બતાવ્યું. હવે અબાધા સાથે અવધિ વિચારાય છે(અર્થાત્ 'સહ વા' એ પ્રમાણે પૂર્વે કહેવા મુજબ સહાર્થે તૃતીયા વિભક્તિ લઈએ તો અબાધા સાથે અસંબદ્ધાવધિ સંખ્યાત-અસંખ્યાતયોજનનું જાણવું. એટલે કે,અબાધા પણ સંખ્યાત કે અસંખ્યાત તથા અવધિ પણ સંખ્યાત કે અસંખ્યાતયોજનપ્રમાણ જાણવું. આ પ્રમાણે દીપ્તજ્વાલામાં ખુલાસો કરેલ છે.) અહીં ચતુર્ભંગી થશે તે આ પ્રમાણે → કોઈક વ્યક્તિને અસંબદ્ધાવધિ
- 20 એવું હોય કે તે અવધિ અને પુરુષ વચ્ચે સંખ્યાતયોજનનું અંતર પડે અને ત્યારપછીનું તે પુરુષને સંખ્યાતયોજનનું અવધિ હોય તેથી પ્રથમ ભાંગો(૧) સંખ્યાત આંતરું અને સંખ્યાત અવધિ (૨) સંખ્યાત આંતરું, અસંખ્યાતયોજન સુધી અવધિ (૩) અસંખ્યાત આંતરું, સંખ્યાત અવધિ (૪) અસંખ્યાત આંતરું, અસંખ્યાત અવધિ. આ પ્રમાણે અસંબદ્ધાવધિમાં ચાર વિકલ્પો સંભવે છે, સંબદ્ધાવધિમાં વિકલ્પો થશે નહીં. (કારણ કે ત્યાં આંતરું હોતું નથી.)

- 25 આ અવધિ પંચાસ્તિકાયરૂપ લોકમાં અને કેવલાકાશાસ્તિકાયરૂપ અલોકમાં સંબદ્ધ હોય છે. (અર્થાત્ આ અવધિ દ્વારા લોક અને અલોકનું જ્ઞાન થાય છે. અહીં લોકમાં જે સંબદ્ધ છે તેને આશ્રયીને પણ ચાર ભાંગા થાય છે. લોક શબ્દથી અહીં લોકાન્ત સુધીનું ક્ષેત્ર જાણવું.) કેવી રીતે સંબદ્ધ હોય છે ? તે કહે છે -

- (૧) પુરુષ અને લોકમાં સંબદ્ધ, જે અવધિ લોકના અંત સુધીનું હોય તેને આશ્રયી આ ભાંગો
- 30 જાણવો, અર્થાત્ પુરુષ જે ક્ષેત્રમાં છે ત્યાંથી, લોકના અંત સુધી હોય છે. (૨) પુરુષમાં સંબદ્ધ છે પણ લોકમાં નથી. આ ભાંગો અભ્યંતરાવધિ તથા તે પણ દેશથી થયેલું હોય તેને આશ્રયી જાણવો, અર્થાત્ અભ્યંતરાવધિ પુરુષ સાથે સંબદ્ધ જ હોય તથા દેશથી થયેલ હોવાથી લોકાન્ત સુધી ન થવાથી લોકમાં

भवति, यस्तु लोके संबद्धः स नियमात्पुरुषे संबद्ध इति, अतो भङ्गचतुष्टयं तृतीयभङ्गशून्यमिति, अलोकसंबद्धस्त्वात्मसंबद्ध एव भवतीति गाथार्थः ॥६७॥

इदानीं गतिद्वारावयवार्थप्रतिपिपादयिषयाऽऽह—

गङ्गेरङ्ग्याईया, हिट्टा जह वणिणया तहेव इहं ।

इट्टી एसा वणिणज्जइत्ति, तो सेसियाओऽवि ॥६८॥

5

व्याख्या—ત્ર ગત્યુપલક્ષિતાઃ સર્વ એવેન્દ્રિયાદયો દ્વારવિશેષાઃ પરિગૃહ્યન્તે, તતશ્ચ યે ગત્યાદયઃ સત્પદપ્રરૂપણાવિધયઃ દ્રવ્યપ્રમાણાદયશ્ચ, તે યથા અધસ્તાન્મતિશ્રુતયોઃ 'વર્ણિતાઃ' ઉપદિષ્ટાઃ તથૈવેદ્યાપિ દ્રષ્ટવ્યા ઇતિ, વિશેષસ્ત્વયમ્—ઇહ યે મતિ પ્રતિપદ્યન્તે તેઽવધિમપિ, કિન્ત્વવેદકાસ્તથા અકષાયિણોઽપ્યવધેઃ પ્રતિપદ્યમાનકા ભવન્તિ ક્ષયકશ્રેણ્યન્તર્ગતાઃ સન્ત ઇતિ, તથા મનઃપર્યાયજ્ઞાનિનશ્ચ તથા અનાહારકા અપર્યાપ્તકાશ્ચ પૂર્વસમ્યગ્દૃષ્ટયઃ સુરનારકા અપ્યપાન્તરાલગત્યાદાવિતિ, 10

અસંબદ્ધ છે. (૩) લોકમાં સંબદ્ધ, પુરુષમાં નહીં, અહીં ટીકાકારે આ ભાંગો શૂન્ય ગણેલ છે. (પરંતુ પૂ. મલયગિરિજીની ટીકામાં આ ભાંગો એક દિશાવર્તી બાહ્યાવધિને આશ્રયી ઘટાવ્યો છે. આ બાબતમાં પૂ. હરિભદ્રસુરિજીનું કહેવું એમ છે કે) લોકમાં અસંબદ્ધાવધિ પુરુષમાં સંબદ્ધ હોય કે ન પણ હોય, પણ લોકમાં સંબદ્ધ હોય તે પુરુષમાં સંબદ્ધ જ હોય. તેથી ત્રીજો ભાંગો ઘટતો નથી. (૪) લોકમાં અને પુરુષમાં અસંબદ્ધ, આ ભાંગો દેશથી બાહ્યાવધિની અપેક્ષાએ સમજવો. આ રીતે લોકમાં 15 સંબદ્ધાવધિને લઈ ચાર ભાગ થાય છે, જ્યારે અલોકમાં સંબદ્ધ પુરુષમાં સંબદ્ધ જ હોવાથી ત્યાં આવા વિકલ્પ થતા નથી. ॥૬૭॥

અવતરણિકા : હવે ગતિદ્વારનું પ્રતિપાદન કરવાની ઈચ્છાથી કહે છે ☞

ગાથાર્થ : નરકાદિ ગતિદ્વારો પૂર્વે જે રીતે વર્ણવ્યા, તે જ પ્રમાણે અહીં પણ જાણવા. આ અવધિ એ એક પ્રકારની ઋદ્ધિ હોવાથી શેષ ઋદ્ધિઓ પણ વર્ણવાય છે. 20

ટીકાર્થ : ગતિ શબ્દથી અહીં ઈન્દ્રિયાદિ સર્વ દ્વારો ગ્રહણ કરવાના છે. તેથી પૂર્વે ગાથા ન. ૧૩-૧૪-૧૫ માં મતિ-શ્રુતના સત્પદપ્રરૂપણાના કારણભૂત એવા ગતિ વગેરે અને દ્રવ્યપ્રમાણ વગેરે દ્વારો જે રીતે વર્ણન કરાયા તે રીતે અહીં પણ જાણી લેવા. તેમાં જે વિશેષ છે તે બતાવે છે અહીં જેઓ મતિને સ્વીકારે છે તે અવધિને પણ પ્રાપ્ત કરે છે. વધુમાં ક્ષયકશ્રેણિમાં રહેલા છતાં પણ અવેદકો તથા અકષાયીઓ અવધિના પ્રતિપદ્યમાન હોય છે. 25

તથા (જેમને પ્રથમ અવધિજ્ઞાન વિના મનઃપર્યાયજ્ઞાન થયું છે તેવા) મનઃપર્યાયજ્ઞાનીઓ પાછળથી અવધિના પ્રતિપદ્યમાન હોઈ શકે છે, તથા અનાહારકો અને અપર્યાપ્તક (કરણ-અપર્યાપ્ત)એવા પૂર્વભવિયસમ્યગ્દર્શનવાળા દેવ-નારકો પણ અપાન્તરાલ ગતિ વગેરેમાં પ્રતિપદ્યમાન હોય છે (અર્થાત્ જે જીવો સમ્યક્ત્વને વમ્યા વિના મનુષ્ય-તિર્યંચમાંથી દેવ, નારકમાં

૬૬. અવધ્યુત્પાદમન્તરેણૈતદુત્પાદાન્મનઃપર્યાયજ્ઞાનિનોઽવધેઃ પ્રતિપદ્યમાનકાઃ । ૬૭. પ્રાચ્યનરતિર્યંગ્મ- 30
વાન્ત્યસમયાદનન્તરં સુરનારકાયુરુદયાદેવં વ્યપદેશઃ 'યે અપ્રતિપતિતસમ્યક્ત્વાસ્તિર્યંગમનુષ્યેભ્યો દેવનારકા જાયન્તે તે' ઇતિહેમચન્દ્રપાદાઃ ।

શક્તિમધિકૃત્યેતિ ભાવાર્થઃ । પૂર્વપ્રતિપત્ત્રાસ્તુ તે એવ યે મૈતેઃ વિકલેન્દ્રિયૌસંજ્ઞિશૂન્યા ઇતિ, ઉક્તમવધિજ્ઞાનમિતિ । તત્ર અવધિજ્ઞાની ઉત્કૃષ્ટતો દ્રવ્યતઃ સર્વમૂર્તદ્રવ્યાણિ જ્ઞાનાતિ પશ્યતિ, ક્ષેત્રતસ્ત્વૌદેશેનાસંખ્યેયં ક્ષેત્રં, એવં કાલમપિ, ભાવતસ્ત્વનન્તાન્ ભાવાનિતિ । તત્ર ઋદ્ધિવિશેષ 'એષઃ' અવધિઃ 'વ્યાવર્ણ્યતે' ગીયતે અતઃ તત્સામાન્યાત્ શેષઋદ્ધ્યોઽપિ વર્ણ્યન્ત ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૮॥

૬ તત્ર શેષઋદ્ધિવિશેષસ્વરૂપપ્રતિપાદનાયાહ—

આમોસહિ વિષ્ણોસહિ ખેલોસહિ જલ્લમોસહી ચેવ ।

સંભિન્નસો †ઉજ્જુમડ, સવ્વોસહિ ચેવ ‡બોદ્ધવ્વો ॥૬૯॥

ચારણઆસીવિસ કેવલી ય મળનાણિણો ય પુવ્વધરા ।

અરહંત ચક્કવટ્ટી, બલદેવા વાસુદેવા ય ॥૭૦॥

૧૦ પ્રથમગાથાવ્યાખ્યા-આમર્શનમામર્શઃ સંસ્પર્શનમિત્યર્થઃ, સ એવૌષધિર્યસ્યાસાવામર્શૌષધિઃ— સાધુગેવ સંસ્પર્શનમાત્રાદેવ વ્યાધ્યપનયનસમર્થ ઇત્યર્થઃ, લબ્ધિલબ્ધિમતોરભેદાત્ સ એવામર્શલબ્ધિરિતિ, એવં વિટ્ખેલજલ્લેષ્વપિ યોજના કર્તવ્યેતિ, તત્ર 'વિટ્' ઉચ્ચારઃ 'ખેલઃ' શ્લેષ્મા 'જલ્લો' મલ ઇતિ,

ઉત્પત્ત યવાના હોય તે જીવોને અપાન્તરાલ ગતિમાં અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. અહીં અવધિજ્ઞાનને પામનાર જે કહ્યા તે શક્તિને આશ્રયી જાણવું (અર્થાત્ આવા જીવો બધા પામે જ એવું નહીં, પણ પામવાની શક્તિ હોય છે.)

૧૫ અવધિના પૂર્વપ્રતિપત્ત્ર તેઓ જ છે જેઓ મતિના પૂર્વપ્રતિપત્ત્ર હોય છે. તેમાં વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી બે છોડી દેવા. આમ અવધિજ્ઞાન કહ્યું. અવધિજ્ઞાની ઉત્કૃષ્ટથી દ્રવ્યને આશ્રયી સર્વમૂર્તદ્રવ્યોને, ક્ષેત્રથી આદેશથી=ઉપચારથી અસંખ્યેયક્ષેત્રને, કાળથી પણ અસંખ્યેયકાળને અને ભાવથી અનંતપર્યાયોને જુએ, જાણે છે. આ અવધિ એક પ્રકારની ઋદ્ધિવિશેષ હોવાથી ઋદ્ધિની સમાનતાને લઈને હવે શેષ ઋદ્ધિઓનું પણ વર્ણન કરાય છે ॥૬૮॥

અવતરણિકા : શેષ ઋદ્ધિવિશેષોનું સ્વરૂપ બતાવતા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : આમર્શૌષધિ, વિપ્રૌષધિ, બેલૌષધિ, જલૌષધિ, સંભિન્નશ્રોતૃત્વ, ઋજુમતિ, સર્વૌષધિ આ બધી વિશેષ પ્રકારની ઋદ્ધિઓ જાણવી.

૨૫ ગાથાર્થ : ચારણલબ્ધિ, આશીવિષ, કેવળી, મનઃપર્યવજ્ઞાની, પૂર્વધર, અરિહંત, ચકવર્તી, બલદેવ અને વાસુદેવ એ ઋદ્ધિઓ જાણવી.

ટીકાર્થ : પ્રથમગાથાની વ્યાખ્યા — સ્પર્શ કરવો એ આમર્શ, તે જ છે ઔષધિ જેની તે આમર્શૌષધિ, અર્થાત્ સાધુ પોતે જ સ્પર્શ કરવા માત્રથી બીજાના વ્યાધિને દૂર કરવામાં સમર્થ બને છે. અહીં લબ્ધિ-લબ્ધિવાળાનો અભેદ ઉપચાર કરતા સાધુ જ આમર્શૌષધિ કહેવાય છે. આ જ પ્રમાણે વિટ્, ખેલ, મલાદિમાં પણ યોજના કરવી, તેમાં “વિટ્” એટલે વિષ્ટા, ખેલ એટલે શ્લેશ્મ (નાકમાંથી નીકળતો કચરો), જલ્લ એટલે શરીરનો મેલ, આ બધી વસ્તુ સુગધિ હોય છે.

૬૮. વિકલેન્દ્રિયાણાં અસંજ્ઞિનાં ચ સાસ્વાદનસમ્યક્ત્વાન્મતિશ્રુતયોઃ પૂર્વપ્રતિપન્નતા સ્યાત્, પરમવધેસ્તુ ન । ૬૯. ઉપચારેણ । ૭૦. રોગાપનયનબુદ્ધ્યેતિ મં૦ શ્રીહેમચન્દ્રપાદાઃ । * વિકલ્પે વિ૦+ ૦ઓસહી । † સો ય ઉજ્જુ, ‡ સો ય ઉજ્જુઃ † બોદ્ધવ્વો ।

ભાવાર્થઃ પૂર્વવત્, સુંગન્ધાશ્રેતે ભવન્તિ । તથા યઃ સર્વતઃ શૃણોતિ સ સંભિન્નશ્રોતા, અથવા શ્રોતાંસિ ઇન્દ્રિયાણિ સંભિન્નાન્યેકૈકશઃ સર્વવિષયૈરસ્ય પરસ્પરતો વેતિ સંભિન્નશ્રોતાઃ, સંભિન્નાન્ વા પરસ્પરતો લક્ષણતોઽભિધાનતશ્ચ સુબહૂનપિ શબ્દાન્ શૃણોતિ સંભિન્નશ્રોતા, એવં સંભિન્નશ્રોતૃત્વમપિ લબ્ધિરેવ ।

તથા ઋજ્ઞી મતિઃ ઋજુમતિઃ સામાન્યગ્રાહિકેત્યર્થઃ, મનઃપર્યાયજ્ઞાનવિશેષઃ, અયમપિ ચ લબ્ધિવિશેષ એવ, લબ્ધિલબ્ધિમતોશ્ચાભેદાત્ ઋજુમતિઃ સાધુરેવ । તથા સર્વ એવ વિષ્ણુમૂર્ત્ત્વકેશનચાદયો વિશેષાઃ સ્વલ્પૌષધયો યસ્ય, વ્યાધ્યુપશમહેતવ इत्यર્થઃ, અસૌ સર્વૌષધિશ્ચ, એવમેતે ઋદ્ધિવિશેષા બોદ્ધવ્યા इति ગાથાર્થઃ ॥૬૯॥

દ્વિતીયગાથાવ્યાખ્યા—અતિશયચરણાચ્ચારણાઃ, અતિશયગમનાદિત્યર્થઃ, તે ચ દ્વિભેદાઃ—વિદ્યાચારણા જહ્વાચારણાશ્ચ, તત્ર જહ્વાચારણાઃ શક્તિતઃ કિલ રુચકવરદ્વીપગમનશક્તિમાન્ ભવતિ, સ ચ કિલૈકોત્પાતૈર્નૈવ રુચકવરદ્વીપં ગચ્છતિ, આગચ્છંશ્રોત્પાતદ્વયેનાગચ્છતિ, પ્રથમેન નન્દીશ્ચરં દ્વિતીયેન

તથા જે ચારેબાજુથી=સર્વશરીરદેશોવડે સાંભળે તે સંભિન્નશ્રોતા, અથવા દરેક ઇન્દ્રિયો સર્વવિષયોવડે સંભિન્ન છે જેને (અર્થાત્ કોઈપણ એક ઇન્દ્રિયથી પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોને જે જાણી શકે) તે સંભિન્નશ્રોતા અથવા ઇન્દ્રિયો પરસ્પર સંભિન્ન છે જેને તે (અર્થાત્ શ્રોત્રેન્દ્રિય ચક્ષુનું કાર્ય કરતી હોવાથી ચક્ષુરૂપતાને પામે, ચક્ષુ પણ શ્રોત્રનું કાર્ય કરતી હોવાથી શ્રોત્રરૂપતાને પામે, આ રીતે સંભિન્ન થયેલી છે ઇન્દ્રિયો જેની તે) સંભિન્નશ્રોતા, અથવા સંભિન્ન એવા શબ્દોને એટલે કે લક્ષણ અને નામથી પરસ્પર વિભિન્ન ઘણાબધા શબ્દોને જે એક સાથે સાંભળે તે સંભિન્નશ્રોતા. (અર્થાત્ એકસાથે ઘણા અવાજ સંભળાય તો પણ બધાને જુદા જુદા ઓળખી શકે, તેના લક્ષણો જાણી શકે) આ પ્રમાણે સંભિન્નશ્રોતૃત્વ પણ લબ્ધિ જ છે.

તથા ઋજુ=સરળ એવી જે મતિ તે ઋજુમતિ અર્થાત્ સામાન્ય બોધકરનારી મતિ. આ એક પ્રકારનું મનઃપર્યવજ્ઞાન છે. આ પણ એક લબ્ધિવિશેષ જ છે. અહીં લબ્ધિ—લબ્ધિમાનનો અભેદ ઉપચાર કરવાથી ઋજુમતિ તરીકે સાધુ જ ગ્રહણ કરાય છે તથા મળ, મૂત્ર, કેશ, નખાદિ સર્વ ઔષધિરૂપ છે = રોગના ઉપશમનું કારણ છે જેમનાં એવા મહાત્મા સર્વૌષધિ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે ઋદ્ધિવિશેષો જાણવા યોગ્ય છે. ॥૬૯॥

બોજી ગાથાનું વ્યાખ્યાન કરે છે — અતિશય ગમન (ચરણ = ગમન) કરતા હોવાથી ચારણ તરીકે કહેવાય છે. તેના બે પ્રકાર પડે છે ૧. વિદ્યાચારણ અને ૨. જંઘાચારણ, તેમાં જંઘાચારણ શક્તિથી રુચકવરદ્વીપ સુધી જવાની શક્તિવાળા હોય છે. તેઓ એક ઉત્પાતવડે અર્થાત્ વચ્ચે ક્યાંય પણ થોભ્યા વિના રુચકવરદ્વીપ જાય છે. ત્યાંથી પાછા ફરતા પ્રથમ નંદીશ્ચરમાં આવે અને ત્યાંથી મૂળસ્થાને એમ બે ઉત્પાતવડે પાછા આવે છે. એજ પ્રમાણે ઊર્ધ્વદિશામાં એક

૭૧. ચક્રાદિદ્વિઢાદીનાં વ્યાધ્યપનયનસાહચર્ય । ૭૨. સર્વૈરેવ શરીરદેશૈરિતિ મ૦ શ્રીહેમચન્દ્રપાદાઃ । ૭૩. સર્વાણીન્દ્રિયાણિ સર્વવિષયાન્ પ્રત્યેકં વિદન્તિ । ૭૪. દ્વાદશયોજનચક્રવર્તિકટકસ્ય યુગપદ્ ભુવાણસ્ય તત્તૂર્યસંઘાતસ્ય વા યુગપદાસ્ફાલ્યમાનસ્ય । ૭૫. સૂત્રાનુસારેણૈકાદશઃ ચૂર્ણનુસારેણ તુ ત્રયોદશઃ, તત્ર અરુણાવાસશઙ્ખવચોરધિકયોર્દર્શનાત્ ।

યતો ગતઃ, એવમૂર્ધ્વમપિ ઇકોત્પાતેનૈવાચ્છેન્દ્રમૂર્ધ્નિ સ્થિતં પાણ્ડુકવનં ગચ્છતિ, આગચ્છેન્દ્રોત્પાતદ્વયેનાગચ્છતિ, પ્રથમેન નન્દનવનં દ્વિતીયેન યતો ગતઃ । વિદ્યાચારણસ્તુ નન્દીશ્વરદ્વીપ-ગમનશક્તિમાન્ ભવતિ, સત્ત્વેકોત્પાતેન માનુષોત્તરં ગચ્છતિ, દ્વિતીયેન નન્દીશ્વરં, તૃતીયેન ત્વેકેનૈવાગચ્છતિ યતો ગતઃ, એવમૂર્ધ્વમપિ વ્યત્યયો વક્તવ્ય ઇતિ ।

- 5 અન્યે તુ શક્તિ એવ રુચકવરાદિદ્વીપમનયોર્ગોચરતયા વ્યાચક્ષત ઇતિ । તથા આસ્યો-દંષ્ટાઃ તાસુ વિષમેષામસ્તીતિ આસીવિષાઃ, તે ચ દ્વિપ્રકારા ભવન્તિ-જાતિતઃ કર્મતશ્ચ, તત્ર જાતિતો વૃશ્ચકમણ્ડકોરગમનુષ્યજાતયઃ, કર્મતસ્તુ તિર્યગ્યોનયઃ મનુષ્યા દેવાશ્ચૈસહસ્રારાદિતિ. એતે હિ તપશ્ચરણાનુષ્ઠાનતોઽન્યતો વા ગુણતઃ ખલ્વાસીવિષા ભવન્તિ, દેવા ઐપિ તચ્છક્તિયુક્તા ભવન્તિ, શાપપ્રદાનેનૈવ વ્યાપાદયન્તીત્યર્થઃ । તથા કેવલિનશ્ચ પ્રસિદ્ધા એવ । તથા મનોજ્ઞાનિનો વિપુલમનઃ-
- 10 પર્યાયજ્ઞાનિનઃ પરિગૃહ્યન્તે । પૂર્વાણિ ધારયન્તીતિ પૂર્વધરાઃ, દશચતુર્દશપૂર્વવિદઃ । અશોકાદ્યષ્ટમહા-

ઉત્પાતવડે મેરુપર્વતના શિખરે રહેલા પાંડુકવનમાં જાય છે અને આવતી વખતે ઉત્પાતદ્વયવડે આવે છે. પ્રથમ ઉત્પાતે નંદનવનમાં અને બીજે ઉત્પાતે જ્યાંથી ગયા હોય ત્યાં પાછા ફરે છે.

- વિદ્યાચારણ નંદીશ્વરદ્વીપ સુધી જવાની શક્તિવાળા હોય છે. તેઓ પ્રથમ ઉત્પાતવડે માનુષોત્તર અને બીજા ઉત્પાતવડે નંદીશ્વરદ્વીપમાં જાય છે. પાછા ફરતા એક ઉત્પાતવડે આવે છે. ઊર્ધ્વદિશામાં જંધાચારણથી વિપરીત રીતે ગમનાગમન કરે છે. (એટલે કે જતી વખતે એક કૂદકે નંદનવન, બીજે કૂદકે પાંડુકવન. આવતી વખતે એક જ કૂદકે પાછા આવે.) કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે જંધાચારણ અને વિદ્યાચારણ બંનેની શક્તિ રુચકવરદ્વીપ સુધી ગમન કરવાની હોય છે.
- 15 તથા દાઢાઓમાં જેને વિષ હોય તે આશીવિષ. તે બે પ્રકારે હોય છે જાતિથી અને કર્મથી.

- 20 તેમાં જાતિથી વીંછી, દેડકો, સાપ, મનુષ્યની જાતિઓ, તથા કર્મથી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ. મનુષ્ય અને સહસ્રારદેવલોક સુધીના દેવો આશીવિષ જાણવા. આ બધા તપ-ચરણના અનુષ્ઠાનથી અથવા અન્ય કોઈ ગુણથી આશીવિષ થાય છે. (મનુષ્યો શાપાદિના પ્રદાન દ્વારા બીજાને મારે છે, અને દેવોને અપર્યાપ્ત-અવસ્થામાં પૂર્વભવસંબંધી આશીવિષલબ્ધિ જાણવી. જો કે પર્યાપ્ત-અવસ્થામાં બીજાને શાપ આપવાદ્વારા દેવો મારે ખરા છતાં પણ આ શાપ આપવાની ક્રિયા તેઓને
- 25 ભવપ્રત્યયિક હોવાથી આશીવિષ કહેવાતી નથી કારણ કે લબ્ધિ ગુણપ્રત્યયિક હોય છે.)

કેવલિઓ પ્રસિદ્ધ જ છે. મનોજ્ઞાની તરીકે અહીં વિપુલમતિવાળા જાણવા. પૂર્વોને ધારણ કરે તે પૂર્વધર, તે દશ-ચૌદપૂર્વધર જાણવા. અશોકાદિ અષ્ટમહાપ્રાતિહાર્યાદિરૂપ પૂજાને માટે જે યોગ્ય છે તે અર્હન્તો અર્થાત્ તીર્થંકરો, ચક્રવર્તી કે જે, ચૌદરત્નો અને પટ્પંડનો સ્વામી હોય,

- 30 ૭૬. લબ્ધિતો યે આસીવિષલબ્ધિમન્તઃ પદ્મેન્દ્રિયતિર્યંગાદયસ્તે, દેવાઃ પર્યાપ્તાવસ્થાયાં શાપાદિના વ્યાપાદને સમર્થા અપિ દેવભવપ્રત્યયિકત્વાન્ન તદ્વિવક્ષિતમિતિ અપર્યાપ્તાવસ્થાયામેવૈતદ્વ્યપદેશો દેવાનામ્ ।
- ★ ંચલાદ્રિં + પાણ્ડુકં + તત્રૈકોં * મેષામિતિ । ▲ ંશ્ચ સહં ‡ ંષ્ઠાનતો વાં x અપિ ચ-

પ્રાતિહાર્યાદિરૂપાં પૂજામર્હન્તીત્યર્હન્તઃ તીર્થકરા इत्यर्थः । 'ચક્રવર્તિનઃ' ચતુર્દશસ્ત્રાધિપાઃ
ષટ્સ્રવણ્ડભસ્તેશ્વરાઃ । 'બલદેવાઃ' પ્રસિદ્ધા એવ । 'વાસુદેવાઃ' સપ્તસ્ત્રાધિપા અર્ધભસ્તપ્રભવ इत्यर्थः ।
એતે હિ સર્વ એવ ચારુણાદયો લબ્ધિવિશેષા વર્તન્તે इति ગાથાર્થઃ ॥૭૦॥

इह वासुदेवत्वं चक्रवर्तित्वं तीर्थकरत्वं च ऋद्धयः प्रतिपादिताः, तत्र तदतिशयप्रतिपादनायेदं
गाथापञ्चकं जगाद निर्युक्तिकारः—

5

સોલસ રાયસહસ્સા સવ્વબલેણં તુ સંકલનિબદ્ધં ।

અંછંતિ વાસુદેવં અગડતૈડંમી ઠિયં સંતં ॥૭૧॥

ધિત્તૂણ સંકલં સો વામગહત્થેણ અંછમાણાણં ।

ભુંજિજ્જ વ લિપિજ્જ વ મહુમહણં તે ન ચાયંતિ ॥૭૨॥

દોસોલા વત્તીસા, સવ્વબલેણં તુ સંકલનિબદ્ધં ।

10

અંછંતિ ચક્રવર્તિ, અગડતૈડંમી ઠિયં સંતં ॥૭૩॥

ધિત્તૂણ સંકલં સો, વામગહત્થેણ અંછમાણાણં ।

ભુંજિજ્જ વ લિપિજ્જ વ, ચક્રહરં તે ન ચાયંતિ ॥૭૪॥

જં કેસવસ્સ ડ બલં, તં દુગુણં હોઇ ચક્રવર્તિસ્સ ।

તત્તો બલા બલવગા, અપરિમિયબલા જિણવર્દિ ॥૭૫॥

15

આસાં ગમનિકા—इह वीर्यान्तरायकर्मक्षयोपशमविशेषाद्वलातिशयो वासुदेवस्य संप्रदर्शयते—

બળદેવ પ્રસિદ્ધ જ છે. વાસુદેવો સાતરત્ન અને અર્ધભસ્તના સ્વામિ. આ ચારણાદિ બધા એક
લબ્ધિવિશેષ જ જાણવા. ॥૭૦॥

અવતરણિકા : અહીં વાસુદેવત્વ, ચક્રવર્તિત્વ અને તીર્થકરત્વ ઋદ્ધિઓનું પ્રતિપાદન કર્યું.
તેમાં તેમના અતિશયો જણાવવા નિર્યુક્તિકાર પાંચ ગાથા કહે છે ⇨

20

ગાથાર્થ : સોળહજાર રાજાઓ પોતાના બળવડે સાંકળથી બંધાયેલા અને કૂવાના કાંઠે
રહેલા વાસુદેવને ખેંચે છે.(તે સમયે)

ગાથાર્થ : પોતાના ડાબા હાથે સાંકળને લઈ તે વાસુદેવ રાજાઓ પોતાને ખેંચતા હોય ત્યારે
ભોજન કરે અથવા વિલેપન કરે, તો પણ વાસુદેવને રાજાઓ ખેંચવામાં સમર્થ બનતા નથી.

ગાથાર્થ : બત્રીશ હજાર રાજાઓ બળ સાથે સાંકળથી બાંધેલા અને કૂવાના કાંઠે ઊભા
રહેલા ચક્રવર્તીને ખેંચે છે.(તે સમયે)

25

ગાથાર્થ : પોતાના ડાબા હાથે સાંકળ લઈ તે ચક્રવર્તી, રાજાઓ ખેંચતા હોય ત્યારે
ભોજન કે વિલેપન કરે તો પણ તે રાજાઓ ચક્રવર્તીને ખેંચવામાં સમર્થ બનતા નથી.

ગાથાર્થ : કેશવના બળ કરતા દ્વિગુણ ચક્રવર્તીનું બળ હોય છે. તેનાથી બળમાં બળવાન
બળદેવો હોય છે. જિનેન્દ્રો અપરિમિત બળવાળા હોય છે.

30

ટીકાર્થ : અહીં વીર્યાન્તરાયકર્મના ક્ષયોપશમવિશેષથી (પ્રાપ્ત થયેલ) વાસુદેવનો બળાતિશય

ષોડશ રાજસહસ્ત્રાણિ 'સર્વબલેન' હસ્યશ્ચરથપદાતિસંકુલેન સહ શૃઙ્ખલાનિબદ્ધં 'અંછંતિ' દેશીવચનાત્ આકર્ષન્તિ વાસુદેવં 'અગડતટે' કૂપતટે સ્થિતં સન્તં, તતશ્ચ ગૃહીત્વા શૃઙ્ખલામસૌ વામહસ્તેન 'અંછમાણાણં' તિ આકર્ષતાં ભુઙ્ગીત વિલિમ્પેત વા અવજ્ઞયા હ્રષ્ટઃ સન્, મધુમધનં તે ન શક્નુવન્તિ આક્રષ્ટમિતિ વાક્યશેષઃ ।

- 5 ચક્રવર્તિનસ્ત્વિદં બલં-દ્વૌ ષોડશકૌ, દ્વાત્રિંશદિત્યેતાવતિ વાચ્યે દ્વૌ ષોડશકાવિત્યભિધાનં ચક્રવર્તિનો વાસુદેવાદ્ દ્વિગુણદ્વિધ્યાપનાર્થં, રાજસહસ્ત્રાણીતિ ગમ્યતે, સર્વબલેન સહ શૃઙ્ખલાનિબદ્ધં આકર્ષન્તિ ચક્રવર્તિનં અગડતટે સ્થિતં સન્તં ગૃહીત્વા શૃઙ્ખલામસૌ વામહસ્તેન આકર્ષતાં ભુઙ્ગીત વિલિમ્પેત વા, ચક્રધરં તે ન શક્નુવન્તિ આક્રષ્ટમિતિ વાક્યશેષઃ ।

- 10 યત્ કેશવસ્ય તુ બલં તદ્દિગુણં ભવતિ ચક્રવર્તિનઃ, 'તતઃ' શેષલોકબલાદ્ 'બલા' બલદેવા બલવન્તઃ, તથા નિરવશેષવીર્યાન્તરાયક્ષયાદ્ અપરિમિતં બલં યેષાં તેઽપરિમિતબલાઃ, ક એતે ?-જિનવરેન્દ્રાઃ, અથવા તતઃ-ચક્રવર્તિબલાદ્ બલવન્તો જિનવરેન્દ્રાઃ, કિયતા બલેનેતિ, આહ-અપરિમિતબલા ઇતિ । એતા હિ કર્મોદયક્ષયક્ષયોપશમસવ્યપેક્ષાઃ પ્રાણિનાં લબ્ધયોઽવસેયા ઇતિ । ૭૧-૭૨-૭૩-૭૪-૭૫ ॥

- 15 બતાવાય છે- હસ્તિ, અશ્વ, રથ, સૈનિકાદિના સમૂહથી યુક્ત એવા સોળ હજાર રાજાઓ સાંકળથી બાંધેલા (વાસુદેવના ડાબા હાથે સાંકળ બાંધેલી હોવાથી) અને કૂવાના કાંઠે ઊભા રહેલા વાસુદેવને ખેંચે છે. બીજી બાજુ વાસુદેવ પોતાના ડાબા હાથે બાંધેલી સાંકળ સાથે (સૈનિકોથી યુક્ત રાજાઓવડે) ખેંચાવા છતાં અવજ્ઞાથી ખુશ થતો, અર્થાત્ એ તરફ ઉપેક્ષા કરતો હસતા હસતા ભોજન કરે અથવા વિલેપન કરે તો પણ વાસુદેવને રાજાઓ ખેંચવા સમર્થ બનતા નથી. (મધુમધન = વાસુદેવ) ॥૭૧-૭૨॥

- 20 હવે ચક્રવર્તિનું બળ કહે છે - અહીં 'બત્રીસહજાર' કહેવાને બદલે 'બે સોળ' એમ જે કહ્યું, તે વાસુદેવ કરતા ચક્રવર્તિને દ્વિગુણ ઋદ્ધિ હોય છે એમ જણાવવા કહ્યું છે. આ બત્રીસહજાર રાજાઓ સર્વ સૈન્ય સાથે સાંકળથી બાંધેલા, કૂવાની પાળે ઊભેલા ચક્રવર્તીને ખેંચે, ત્યારે ચક્રવર્તી ડાબા હાથે સાંકળ પકડીને ભોજન કરે કે વિલેપન કરે, તો પણ તે બધા ચક્રવર્તીને ખેંચી શકતા નથી. ॥૭૩-૭૪॥

- 25 કેશવનું જે બળ, તેના કરતા ચક્રવર્તીનું દ્વિગુણ બળ હોય છે. તથા તેનાથી = સામાન્ય પ્રજા કરતા બળદેવો બળવાન હોય છે. સંપૂર્ણવીર્યાન્તરાયનો ક્ષય થવાથી અપરિમિત બળ છે જેઓનું તે અપરિમિત બળવાળા જિનવરેન્દ્રો = તીર્થંકરો હોય છે. (અહીં તતઃ શબ્દથી ઉપસ્થિત ચક્રવર્તી લઈએ તો અનન્વય થાય કા.કે. ચક્રવર્તી કરતાં બળદેવ બળવાન નથી. અનુપસ્થિત શેષલોક લઈએ તો ગૌરવ થશે. એટલે 'અથવા' કરીને જુદી રીતે અર્થ કરે છે.) અથવા [તતઃ=] ચક્રવર્તીનાં બળથી

- 30 (અહીં 'બલા' શબ્દને પંચમી વિભક્તિ જાણવી.) પણ વધુ બળવાન જિનવરેન્દ્રો હોય છે. કેટલા બળથી બળવાન હોય છે ? તે કહે છે :- અપરિમિતબળવાળા હોય છે. આ લબ્ધિઓ જીવોને, કર્મના ઉદય, ક્ષય કે ક્ષયોપશમ સાપેક્ષ હોય છે. ॥૭૫॥

ઇદાનીં મન:પર્યાયજ્ઞાનં, લબ્ધિનિરૂપણાયાં તત્ સામાન્યતો વ્યપદિષ્ટમપિ વિષયસ્વામ્યાદિ-
વિશેષોપદર્શનાય જ્ઞાનપદ્ધત્ક્રમાયાતમભિધિત્સુગ્રહ—

મણપજ્જવનાણં પુણ જણમણપરિચિન્તયત્થપાયડેણં ।

માણસચિત્તનિબદ્ધં ગુણપચ્ચઇયં ચરિત્તવઓ ॥૭૬॥

વ્યાખ્યા—‘મન:પર્યાયજ્ઞાનં’ પ્રાકૃતિરૂપિતશબ્દાર્થ, પુન:શબ્દો વિશેષણાર્થ:, ઇદં હિ 5
રૂપિનિબન્ધનક્ષાયોપશમિકપ્રત્યક્ષાદિસામ્યેડપિ સતિ અવધિજ્ઞાનાત્ સ્વામ્યાદિભેદેન વિશિષ્ટમિતિ
સ્વરૂપત: પ્રતિપાદયન્નાહ—જાયન્ત ઇતિ જૈના:, તેષાં મનાંસિ જનમનાંસિ, જનમનોભિ: પરિચિન્તિત:
જનમન:પરિચિન્તિત: જનમન:પરિચિન્તિતશ્ચાસાવર્થશ્ચેતિ સમાસ:, તં પ્રકટયતિ પ્રકાશયતિ
જનમન:પરિચિન્તિતાર્થપ્રકટનં, માનુષક્ષેત્રં—અર્ધતૃતીયદ્વીપસમુદ્રપરિમાણં તન્નિબદ્ધં, ન તદ્વહિર્વ્ય-
વસ્થિતપ્રાણિમન:પરિચિન્તિતાર્થવિષયં પ્રવર્તત ઇત્યર્થ: । ગુણા:—ક્ષાન્ત્યાદય: ત એવ પ્રત્યયા:— 10
કારણાનિ યસ્યં તદ્ગુણપ્રત્યયં, ચારિત્રમસ્યાસ્તીતિ ચારિત્રવાન્ તસ્ય ચારિત્રવત એવેદં ભવતિ, એતદુક્તં
ભવતિ—અપ્રમત્તસંયતસ્ય આમશૌષધ્યાદિક્રદ્ધિપ્રાપ્તસ્યૈવેતિ ગાથાર્થ: ॥૭૬॥

ઇદં દ્રવ્યાદિભિર્નિરૂપ્યતે—તત્ર દ્રવ્યતો મન:પર્યાયજ્ઞાની અર્ધતૃતીયદ્વીપસમુદ્રાન્તર્ગત-

અવતરણિકા : હવે મન:પર્યવજ્ઞાનનું નિરૂપણ કરે છે. લબ્ધિઓનાં નિરૂપણમાં મન:પર્યવજ્ઞાન
સામાન્યથી બતાવ્યા છતાં પણ વિષય—સ્વામી વગેરે વિશેષનું ઉપદર્શન કરવા માટે જ્ઞાનપંચકના 15
૬મથી આવેલ મન:પર્યવજ્ઞાનને કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : મન:પર્યવજ્ઞાન વળી લોકોના મનદ્વારા વિચારાયેલા અર્થને પ્રગટ કરનારું,
મનુષ્યક્ષેત્રથી નિબદ્ધ, ગુણપ્રત્યયિક અને ચારિત્રવાળાઓને હોય છે.

ટીકાર્થ : મન:પર્યવજ્ઞાન અવધિજ્ઞાન સાથે રૂપીદ્રવ્યો, ક્ષાયોપશમિક, પ્રત્યક્ષ વગેરે દ્વારો
વડે સરખું હોવા છતાં સ્વામી વગેરે જુદા હોવાથી અવધિજ્ઞાનથી જુદું હોય છે. માટે તેનું 20
સ્વરૂપથી પ્રતિપાદન કરે છે. — જે ઉત્પન્ન થાય તે જન, તેઓના મનવડે વિચારાયેલ અર્થને
પ્રકટ કરનારું આ મન:પર્યવજ્ઞાન હોય છે. અઢીદ્વીપસમુદ્રપ્રમાણ મનુષ્યક્ષેત્રથી નિબદ્ધ છે અર્થાત્
મનુષ્યક્ષેત્રથી બહાર રહેલ જીવવડે વિચારાયેલ અર્થને જાણી શકતું નથી. તથા ક્ષાન્તિ વગેરે
ગુણો એ છે કારણ જેના એવું આ જ્ઞાન હોય છે અર્થાત્ ક્ષાન્તિ વગેરે ગુણોથી આ જ્ઞાન પ્રાપ્ત
થાય છે. તથા આ જ્ઞાન આમશૌષધિ વગેરે ઋદ્ધિવાળા એવા અપ્રમત્તસંયમીને જ હોય છે. ॥૭૬॥ 25

હવે દ્રવ્યાદિવડે આ જ્ઞાનનું નિરૂપણ કરાય છે. તેમાં દ્રવ્યથી અઢીદ્વીપસમુદ્રરૂપ મનુષ્યક્ષેત્રમાં
રહેલા પ્રાણીઓનાં મનોભાવમાં પરિણત થયેલા દ્રવ્યોને જાણે છે, જુએ છે. આ વાત અવધિજ્ઞાનથી
યુક્ત એવા મન:પર્યવજ્ઞાની માટે જાણવી. અન્યથા = જેઓને અવધિજ્ઞાન ન હોય તેઓ દ્રવ્યોને
જાણે જ છે, પણ જોતા નથી અથવા જે કારણથી સાકાર છે તેથી તે જ્ઞાન છે અને જે કારણથી
જુએ છે તે કારણથી તે દર્શન છે. આ પ્રમાણે સૂત્રમાં સંભવને આશ્રયી કહ્યું છે. 30

૭૭. આદિના છદ્વાસ્થસ્વામિસાધર્મ્યમ્ । ૭૮. યોગરૂઢતયા નરા એવ સ્યુ:, પરં સંજ્ઞિપદ્ધેન્દ્રિયગ્રહણાયૈવં
વ્યુત્પાદનં. * ંપાગડણં ।

પ્રાણિમનોભાવપરિણતદ્રવ્યાણિ જાનાતિ પશ્યતિ ચ, અવધિજ્ઞાનસંપન્નમનઃપર્યાયજ્ઞાનિનમધિકૃત્યૈવં, અન્યથા જાનાત્યેવ ન પશ્યતિ, અથવા યતઃ સાકારં તદતો જ્ઞાનં યતશ્ચ પશ્યતિ તેન અતો દર્શનમિતિ, એવં સૂત્રે સંભવમધિકૃત્યોક્તમિતિ, અન્યથા ચક્ષુરચક્ષુરવધિકેવલદર્શનં તત્રોક્તં ચતુર્ધા વિરુદ્ધ્યતે, ક્ષેત્રતઃ અર્ધતૃતીયેષ્વેવ દ્વીપસમુદ્રેષુ, કાલતસ્તુ પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગં ઇષ્યમતીતં વા
 5 કાલં જાનાતિ, ભાવતસ્તુ મનોદ્રવ્યપર્યાયાન્ અનન્તાનિતિ, તત્ર સાક્ષાન્મનોદ્રવ્યપર્યાયાનેવ પશ્યતિ, ગ્રાહ્યાંસ્તુ તદ્વિષયભાવાપગ્નનનુમાનતો વિજાનાતિ, કુતઃ ?, મનસો મૂર્ત્તમૂર્ત્તદ્રવ્યાલમ્બનત્વાત્, છદ્વસ્થસ્ય ચામૂર્ત્તદર્શનવિરોધાદિતિ । સત્પદપ્રરૂપણાદયસ્તુ અવધિજ્ઞાનવદવગન્તવ્યાઃ । નાનાત્વં ચાનાહારકાપર્યાપ્તકૌ પ્રતિપદ્યમાનૌ ન ભવતઃ, નાપીતરૌ ॥

ઉક્તં મનઃપર્યાયજ્ઞાનં, ઇદાનીમવસરપ્રાપ્તં કેવલજ્ઞાનં પ્રતિપાદયત્રાહ—

- 10 (આ પંક્તિનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે જાણવો — સામાન્યથી એક એવા પણ જ્ઞાનમાં તે તે દ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાનો સંભવ હોવાથી અનેકવિધ ઉપયોગ સંભવ છે. જેમકે અહીં મનઃપર્યવજ્ઞાનમાં જ ઋજુમતિ અને વિપુલમતિ એમ બે પ્રકારે ઉપયોગ સંભવે છે. તેથી નંદીસૂત્રમાં “મનઃપર્યવજ્ઞાનં જાણે છે — જુએ છે” એ પ્રમાણે જે કહ્યું છે તે વિવિધ ઉપયોગના સંભવની અપેક્ષાએ કહ્યું છે. તે આ રીતે — વિશિષ્ટતર મનોદ્રવ્યાકારના
 15 બોધની અપેક્ષાએ “જાણે છે” એમ કહેવાય. જ્યારે સામાન્ય મનોદ્રવ્યાકારના બોધની અપેક્ષાએ “જુએ છે” એમ કહેવાય છે. અહીં વિશિષ્ટતર મનોદ્રવ્યાકારના બોધની અપેક્ષાએ સામાન્યરૂપ દ્રવ્યાકારનો બોધ વ્યવહારથી દર્શનરૂપ કહેવાય છે અર્થાત્ કોઈ મનઃજ્ઞાનીને સામાન્યાકારનું જ જ્ઞાન થાય તો વિશિષ્ટ મનઃજ્ઞાનીને થયેલા વિશિષ્ટ આકારના જ્ઞાનની અપેક્ષાએ તે દર્શન કહેવાય. જ્યારે ખરેખર તો આ બોધ પણ જ્ઞાન જ છે. તેથી અહીં મનઃપર્યવજ્ઞાન જ દર્શનરૂપે
 20 જાણવું.)

- અન્યથા = જો આ રીતે ન માનો અને મનઃપર્યવદર્શન માનો તો સૂત્રમાં ચક્ષુ-અચક્ષુ-અવધિ— અને કેવળદર્શન એમ ચાર પ્રકારે જ જે દર્શન કહ્યા છે તેની સાથે વિરોધ આવે. ક્ષેત્રથી અદ્વીતીય જ. કાળથી ભૂત-ભવિષ્યમાં પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગને, તથા ભાવથી મનોદ્રવ્યના અનંતપર્યાયોને જાણે—જુએ છે. તેમાં મનોદ્રવ્યના પર્યાયોને જ સાક્ષાત્ જુએ છે. મનોદ્રવ્યના
 25 વિષયરૂપ બનેલા બાહ્ય અર્થોને અર્થાત્ ઘટ-પટ વગેરેને સાક્ષાત્ જોતા નથી પરંતુ અનુમાનથી જ જાણે છે. કારણ કે મન મૂર્ત્ત-અમૂર્ત્ત બંને વસ્તુ વિચારી શકે છે અને છદ્વસ્થ અમૂર્ત્તનું દર્શન કરી શકતો નથી (એટલે વિચારેલ અમૂર્ત્ત વસ્તુ તો દેખાતી નથી જ) તેથી જેમ અમૂર્ત્ત વસ્તુને અનુમાનથી જાણે, તેમ બાહ્ય મૂર્ત્ત વસ્તુને પણ અનુમાનથી = મનોદ્રવ્યના આકાર ઉપરથી જાણે છે. સત્પદપ્રરૂપણાદિ અવધિજ્ઞાનની જેમ જાણી લેવા. વિશેષ એ છે કે અનાહારક-અપર્યાપ્ત
 30 જીવો મનઃપર્યવજ્ઞાનના પ્રતિપદ્યમાન કે પૂર્વપ્રતિપત્ત હોય નહીં.

અવતરશિક્ષા : મનઃપર્યવજ્ઞાન કહ્યું, હવે અવસર પ્રાપ્ત કેવળજ્ઞાનનું પ્રતિપાદન કરે છે ન

અહ સર્વદ્રવ્યપરિણામભાવવિળ્લપ્તિકારણમણંતં ।

માસયમપ્પડિવાઙ્ગ એવિહં કેવલંનાણં ॥૭૭॥

વ્યાખ્યા—ઙ્ગ મનઃપર્યાયજ્ઞાનનંતરં સૂત્રક્રમોદ્દેશતઃ શુદ્ધિતો લાભતશ્ચ પ્રાક્ કેવલજ્ઞાનમુપન્યસ્તં, અતસ્તદર્થોપદર્શનાર્થમથશબ્દ इति, उक्तं च—“अथ प्रक्रियाप्रश्नानन्तर्यमङ्गलोपन्यासप्रतिवचन-
समुच्चयेषु” । सर्वाणि च तानि द्रव्याणि च सर्वद्रव्याणि जीवादिलक्षणानि तेषां परिणामाः- 5
प्रयोगविस्मयोभयजन्या उत्पादादयः सर्वद्रव्यपरिणामाः तेषां भावः सत्ता स्वलक्षणमित्यनर्थान्तरं
तस्य विशेषेण ज्ञापनं विज्ञप्तिः, विज्ञानं वा विज्ञप्तिः—परिच्छिन्तिः, तत्र भेदोपचारात्, तस्या
विज्ञप्तेः कारणं विज्ञप्तिकारणं, अत एव सर्वद्रव्यक्षेत्रकालभावविषयं तत्, क्षेत्रादीनामपि
द्रव्यत्वात्, तच्च ज्ञेयानन्तत्वादनन्तं, शश्वद्भवतीति शाश्वतं, तच्च व्यवहारनयादेशादुपचारतः
प्रतिपात्यपि भवति, अत आह—प्रतिपतनशीलं प्रतिपाति न प्रतिपाति अप्रतिपाति, 10

ગાથાર્થ : સર્વદ્રવ્યોના પરિણામોની (પર્યાયોની) સત્તા (અસ્તિત્વ)નું જ્ઞાન કરવામાં કારણભૂત, અનંત, શાશ્વત, અપ્રતિપાતી, એક પ્રકારનું એવું કેવળજ્ઞાન છે.

ટીકાર્થ : અહીં પૂર્વે = પહેલાની ગાથાઓમાં મનઃપર્યવજ્ઞાન પછી સૂત્રક્રમના (નંદીસૂત્રના ક્રમ પ્રમાણે) ઉદ્દેશથી, શુદ્ધિથી અને લાભથી કેવળજ્ઞાન કહ્યું હતું. (અર્થાત્ મનઃપર્યવજ્ઞાન પછી સૂત્રમાં કેવળજ્ઞાન કહ્યું છે, મનઃપર્યવજ્ઞાન કરતાં કેવળજ્ઞાન શુદ્ધ છે, મનઃપર્યવજ્ઞાન પછી 15 કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે.) તેથી તે વાતને બતાવવા “અથ” શબ્દ અતાવ્યો છે. કહ્યું છે કે “અથ” શબ્દ પ્રકેપા, પ્રશ્ન, આનન્તર્ય, મંગળ, ઉપન્યાસ, પ્રતિવચન અને સમુચ્ચયના અર્થમાં મૂકાય છે.

જીવાદિરૂપ સર્વદ્રવ્યોના; પ્રયોગથી, કુદરતી રીતે, કે ઉભયથી ઉત્પન્ન થયેલા ઉત્પાદાદિ પરિણામોની વિદ્યમાનતા (ભાવ.સત્તા કે સ્વલક્ષણ)ને વિશેષથી જાણવા માટેનું કારણ કેવળજ્ઞાન 20 છે. એ કે પરિણામોની વિદ્યમાનતાનું જ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન કઈ જુદા નથી. છતાં ભેદનો ઉપચાર કરી વિદ્યમાનતાના જ્ઞાનનું કારણ કેવળજ્ઞાન છે એવું કહ્યું છે આથી જ (કેવળજ્ઞાન સર્વદ્રવ્યોના સર્વભાવોને જણાવનાર હોવાથી જ) તે કેવળજ્ઞાન સર્વ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવના વિષયવાળું છે.

(શંકા : કેવળજ્ઞાન સર્વદ્રવ્યોના ભાવોને જણાવનારું ગાથામાં કહ્યું છે. તો તમે ક્ષેત્ર-કાળાદિના વિષયવાળું એટલે કે ક્ષેત્રાદિને જણાવનારું શી રીતે કહ્યું ? કારણ કે ક્ષેત્રાદિ એ ક્યા 25 દ્રવ્ય છે કે જેથી તેને જણાવનારું હોય.)

સમાધાન : ક્ષેત્રાદિ પણ દ્રવ્ય જ હોવાથી કેવળજ્ઞાન ક્ષેત્રાદિનાં વિષયવાળું બને જ છે. વળી આ જ્ઞાનથી જાણવા યોગ્ય પદાર્થો અનંત હોવાથી “જ્ઞેયભેદથી જ્ઞાનનો ભેદ” એ ન્યાયે આ જ્ઞાન પણ અનંત છે. જે હંમેશા હોય તે શાશ્વત. વ્યવહારનયથી પ્રતિપાતી—અશાશ્વત વસ્તુને પણ ક્યારેક ઉપચારથી શાશ્વત કહેવાય છે. તેથી કેવળજ્ઞાન માટે “અપ્રતિપાતી” વિશેષણ છે 30 અર્થાત્ ન પડનારું સદા અવસ્થિત આ જ્ઞાન હોય છે.

સદાઽવસ્થિતમિત્યર્થઃ । આહ-અપ્રતિપાત્યેતાવદેવાસ્તુ, શાશ્વતમિત્યેતદયુક્તં, ન, અપ્રતિપાતિ-
નોઽપ્યવધિજ્ઞાનસ્ય શાશ્વતત્વાનુપપત્તેઃ, તસ્માદુભયમપિ યુક્તમિતિ । ‘એકવિધં’ એકપ્રકારં,
આવરણાભાવાત્ ક્ષયસ્યૈકરૂપત્વાત્, ‘કેવલં’ મત્યાદિનિરપેક્ષં ‘જ્ઞાનં’ સંવેદનં, કેવલં ચ તત્ જ્ઞાનં
ચેતિ સમાસ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૭॥

- 5 , ઇહ તીર્થકૃત્ સમુપજાતકેવલઃ સત્ત્વાનુગ્રહાર્થં દેશનાં કરોતિ, તીર્થકરનામકર્મોદયાત્.
તતશ્ચ ધ્વનેઃ શ્રુતરૂપત્વાત્ તસ્ય ચ ભાવશ્રુતપૂર્વકત્વાત્ શ્રુતજ્ઞાનસંભવાદનિષ્ઠાપત્તિરિતિ મા
ભૂન્મતિમોહોઽવ્યુત્પન્નબુદ્ધીનામિત્યતસ્તદ્વિનિવૃત્ત્યર્થમાહ-

કેવલળાળેળત્થે ણાઠં જે તત્થ પળળવળજોગે ।

તે ભાસઙ્ગ તિત્થયરો વયજોગ સુયં હવઙ્ગ સેસં ॥૭૮॥

- 10 વ્યાખ્યા-ઇહ તીર્થકરઃ કેવલજ્ઞાનેન ‘અર્થાન્’ ધર્માસ્તિકાયાદીન્ મૂર્ત્તામૂર્ત્તાન્ અભિલાષ્યાન-
ભિલાષ્યાન્ ‘જ્ઞાત્વા’ વિનિશ્ચિત્ય, કેવલજ્ઞાનેનૈવ જ્ઞાત્વા ન તુ શ્રુતજ્ઞાનેન, તસ્ય ક્ષાયોપશમિકત્વાત્,
કેવલિનશ્ચ તદભાવાત્, સર્વશુદ્ધૌ દેશશુદ્ધ્યભાવાદિત્યર્થઃ । યે ‘તત્ર’ તેષામર્થાનાં મધ્યે, પ્રજ્ઞાપનં
પ્રજ્ઞાપના તસ્યા યોગ્યાઃ પ્રજ્ઞાપનાયોગ્યાઃ ‘તાન્ ભાષતે’ તાનેવ વક્તિ નૈતરાનિતિ, પ્રજ્ઞાપનીયાનપિ

- શંકા : માત્ર “અપ્રતિપાતી” શબ્દથી જ “શાશ્વત” શબ્દનો ભાવ ખ્યાલમાં આવી જતાં
15 “શાશ્વત” શબ્દ શા માટે મુક્યો ?

સમાધાન : એવું નથી કારણ કે અપ્રતિપાતી એવું પણ અર્થપિ શાશ્વત નથી. તેથી બંને
વિશેષણો યુક્ત જ છે. વળી આ જ્ઞાન સંપૂર્ણ આવરણનો ક્ષય થવાથી ઉત્પન્ન થતું હોવાથી એક
જ પ્રકારનું છે કારણ કે તે ક્ષય એક જ પ્રકારનો હોય છે. (પણ મતિની જેમ ૨૮ કે શ્રુતની
જેમ ૧૪ પ્રકાર પડતા નથી.) વળી આ જ્ઞાન મતિજ્ઞાનાદિથી નિરપેક્ષ હોવાથી કેવળ (એક) છે.

- 20 ॥૭૭॥

અવતરશિક્ષા : ઉત્પન્ન થયેલ છે કેવળજ્ઞાન જેને એવા તીર્થકરો તીર્થકરનામકર્મના ઉદયથી
જીવોના ઉપકારાર્થે દેશના આપે છે. તે દેશનાના શબ્દો શ્રુતરૂપ છે અને તે શ્રુત ભાવશ્રુતપૂર્વકનું
હોવાથી તીર્થકરોને શ્રુતજ્ઞાન માનવાની આપત્તિ આવશે જે અનિષ્ટ છે એટલે અવ્યુત્પન્ન=શાસ્ત્રબોધ
દ્વારા વિકસિત નહીં પામેલી બુદ્ધિવાળાઓને બુદ્ધિમાં મોહ ન થાય તે માટે આવી શંકાને દૂર
25 કરતા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : કેવળજ્ઞાનવડે અર્થોને જાણીને જે તેમાંથી પ્રજ્ઞાપનાને = નિરૂપણને યોગ્ય છે તે
અર્થોને તીર્થકરો બોલે છે. તેઓનો આ વચનયોગ છે. આ વચનયોગ એ શેષશ્રુત = દ્રવ્યશ્રુત છે.

- ટીકાર્થ : તીર્થકર કેવળજ્ઞાનવડે ધર્માસ્તિકાયાદિ મૂર્ત્તામૂર્ત્ત, અભિલાષ્ય-અનભિલાષ્ય પદાર્થોને
જાણીને, અહીં તીર્થકરો કેવળજ્ઞાનવડે જાણે છે એમ જાણવું, પણ શ્રુતજ્ઞાનવડે નહીં કારણ કે તે
30 શ્રુતજ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક છે અને કેવળીઓને સર્વશુદ્ધિ થતાં દેશશુદ્ધિ રહેતી ન હોવાથી ક્ષાયોપશમિક
એવું શ્રુતજ્ઞાન હોતું નથી. આમ કેવળજ્ઞાનવડે પદાર્થોને જાણીને તેમાંથી પ્રજ્ઞાપનાને યોગ્ય પદાર્થો
બોલે છે, અન્ય નહીં. તેમાં પણ પ્રજ્ઞાપના યોગ્ય સર્વ પદાર્થો અનંત હોવાથી, આયુષ્ય પરિમિત

ન સર્વાનેવ ભાષતે, અનન્તત્વાત્, આયુષઃ પરિમિતત્વાત્, વાચઃ ક્રમવર્તિત્વાચ્ચ, કિં તર્હિ ?, યોગ્યાનેવ ગૃહીતૃશક્ત્યપેક્ષયા યો હિ યાવતાં યોગ્ય ઇતિ । તત્ર કેવલજ્ઞાનોપલબ્ધ્યર્થાભિધાયકઃ શબ્દરાશિઃ પ્રોચ્યમાનસ્તસ્ય ભગવતો વાગ્યોગ એવ ભવતિ, ન શ્રુતં, નામકર્મોદયનિબન્ધનત્વાત્, શ્રુતસ્ય ચ ક્ષાયોપશમિકત્વાત્, સ ચ શ્રુતં ભવતિ શેષં, શેષમિત્યપ્રધાનં, એતદુક્તં ભવતિ-શ્રોતૃણાં શ્રુતગ્રન્થાનુસારિભાવશ્રુતજ્ઞાનનિબન્ધનત્વાચ્છેષમપ્રધાનં દ્રવ્યશ્રુતમિત્યર્થઃ । અન્યે ત્વેવં પઠન્તિ- 5 'વયજોગસુયં હવઙ્ તેસિં' સ વાગ્યોગઃ શ્રુતં ભવતિ 'તેષાં' શ્રોતૃણાં, ભાવશ્રુતકારણત્વાદિત્યભિપ્રાયઃ । અથવા 'વાગ્યોગશ્રુતં' દ્રવ્યશ્રુતમેવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૮॥

સત્પદપ્રરૂપણાયાં ચ ગતિમઙ્ગીકૃત્ય સિદ્ધગતૌ મનુષ્યગતૌ ચ, ઇન્દ્રિયદ્વારમધિકૃત્ય નોઽન્દ્રિયાતીન્દ્રિયેષુ, એવં ત્રસકાયાકાયયોઃ સયોગાયોગયોઃ અવેદકેષુ અકષાયિષુ શુક્લ- 10 લેશ્યાલેશ્યયોઃ સમ્યગ્દષ્ટિષુ કેવલજ્ઞાનિષુ કેવલદર્શિષુ સંયતનોસંયતયોઃ સાકારાનાકારોપયોગયોઃ આહારકાનાહારકયોઃ ભાષકાભાષકયોઃ પરીત્તનોપરીત્તયોઃ પર્યાપ્તનોપર્યાપ્તયોઃ બાદરનોબાદરયોઃ, સંજિષુ નોસંજિષુ, ભવ્યનોભવ્યયોઃ, મોક્ષપ્રાપ્તિં પ્રતિ ભવસ્થકેવલિનો ભવ્યતા, ચરમાચરમયોઃ, ચરમઃ-કેવલી અચરમઃ-સિદ્ધઃ ભવાન્તરપ્રાપ્ત્યભાવાત્, કેવલં દ્રષ્ટવ્યમિતિ । પૂર્વપ્રતિપત્તપ્રતિ-

હોવાથી અને વાણી કમવર્તી હોવાથી સર્વ પદાર્થો બાલતા નથી, પરંતુ સાંભળનારની શક્તિ અપેક્ષાએ જેને જેટલા યોગ્ય હોય તેટલા જ કહે છે. 15

તેમાં કેવળજ્ઞાનવરે જણાતા અર્થને કહેનાર બોલાતો શબ્દસમૂહ ભગવાનનો વચનયોગ જ હોય છે, પણ શ્રુત નથી, કારણ કે નીકળતા તે શબ્દસમૂહમાં નામકર્મનો ઉદય કારણ છે (નહી કે કોઈ કર્મનો કાયોપશમ કારણ છે.) જ્યારે શ્રુત ક્ષાયોપશમિક છે. તેથી તે શબ્દસમૂહ શ્રુતરૂપ નથી પણ વચનયોગ જ છે. અને તે વચનયોગ સાંભળનારાઓના શ્રુતગ્રન્થાનુસારી ભાવશ્રુતજ્ઞાનનું કારણ હોવાથી શેષ=અપ્રધાન અર્થાત્ દ્રવ્યશ્રુત તરીકે ઓળખાય છે. કેટલાક આચાર્યો આ પ્રમાણે 20 કહે છે કે તે વચનયોગ ભાવશ્રુતનું કારણ હોવાથી શ્રોતાઓને માટે શ્રુત થાય છે, અર્થાત્ દ્રવ્યશ્રુત તરીકે વ્યવહાર કરાય છે. અથવા "વાગ્યોગશ્રુત" એ રીતે શબ્દ લઈએ તો અર્થ આ પ્રમાણે કે તીર્થકરોનો તે વાગ્યોગશ્રુત એ દ્રવ્યશ્રુત જ છે. ॥૭૮॥

કેવળજ્ઞાનની સત્પદપ્રરૂપણા આ પ્રમાણે જાણવી કે ગતિને આશ્રયી કેવળજ્ઞાન સિદ્ધગતિમાં અને મનુષ્યગતિમાં હોય છે. ઈન્દ્રિયદ્વારને આશ્રયી, નોઈન્દ્રિય અને અતીન્દ્રિયોને વિષે હોય છે. 25 એજ પ્રમાણે ત્રસકાય અને અકાયને વિષે, સયોગી - અયોગીને વિષે, અવેદકોમાં, અકષાયીઓમાં, શુક્લલેશ્યા અને અલેશીમાં, સમ્યગ્દષ્ટિઓમાં, કેવળજ્ઞાનીઓમાં, કેવળદર્શીઓમાં, સંયતો- નોસંયતોને વિષે, સાકાર-અનાકાર ઉપયોગને વિષે, આહારક-અનાહારકોને, ભાષક-અભાષકોને, પરીત્ત-નોપરીત્તને, પર્યાપ્ત-નોપર્યાપ્તોને, બાદર-નોબાદરોને, સંજીઓને, નોસંજીઓને, ભવ્ય- નોભવ્યોને, અહીં મોક્ષપ્રાપ્તિ પ્રત્યે ભવસ્થકેવળીઓમાં રહેલી ભવ્યતાને આશ્રયી ભવ્યોને વિષે 30 કેવળજ્ઞાન હોય તેમ જાણવું, ચરમ-અચરમને વિષે, ચરમ તરીકે કેવળી અને અચરમ તરીકે સિદ્ધ જાણવા, કારણ કે સિદ્ધોને ભવાન્તરની પ્રાપ્તિ નથી. આ બધાને વિષે કેવળજ્ઞાન હોય છે.

પદ્યમાનયોજના ચ સ્વબુદ્ધિ કર્ત્તવ્યેતિ । 'દ્રવ્યપ્રમાણ' તુ પ્રતિપદ્યમાનાનધિકૃત્ય ઉત્કૃષ્ટતોઽષ્ટશતં, પૂર્વપ્રતિપન્નાઃ કેવલિનસ્તુ અનન્તાઃ, 'ક્ષેત્ર' જઘન્યતો લોકસ્યાસંખ્યેયભાગઃ, ઉત્કૃષ્ટતો લોક એવ, કેવલિનસમુદ્ધાતમધિકૃત્ય, એવં સ્પર્શનાઽપિ, 'કાલતઃ' સાદ્યમપર્યન્તં, 'અન્તરં' નાસ્ત્યેવ, પ્રતિપાતાભાવાત્, 'ભાગદ્વાર' મતિજ્ઞાનવદ્ દ્રષ્ટવ્યં, 'ભાવ' ઇતિ ક્ષાયિકે ભાવે 'અત્યબહુત્વં'

5 મતિજ્ઞાનવદેવ ।

ઉક્તં કેવલજ્ઞાનં, તદભિધાનાચ્ચ નન્દી, તદભિધાનાન્મઙ્ગલમિતિ । એવં તાવન્મઙ્ગલ-સ્વરૂપાભિધાનદ્વારેણ જ્ઞાનપશ્ચકમુક્તં, ઇહ તુ પ્રકૃતે શ્રુતજ્ઞાનેનાધિકારઃ, તથા ચ નિર્યુક્તિકારેણા-ભ્યધાયિ-

इत्थं पुण अहिगारो सुयनाणेणं जओ सुएणं तु ।

10 सेसाणमप्पणोऽविअ अणुओगु पईवदिट्ठन्तो ॥७९॥

ગમનિકા—અત્ર પુનઃ પ્રકૃતે અધિકારઃ શ્રુતજ્ઞાનેન, યતઃ શ્રુતેનેવ 'શેષાણાં' મત્યાદિજ્ઞાનાનાં આત્મનોઽપિ ચ 'અનુયોગઃ' અન્વાખ્યાનં, ક્રિયત ઇતિ વાક્યશેષઃ, સ્વપરપ્રકાશકત્વાત્તસ્ય, પ્રદીપદૃષ્ટાન્તશ્ચાત્ર દ્રષ્ટવ્ય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૯॥

इति "पीठिकाविवरणं समाप्तम् ।

15 અહીં પૂર્વપ્રતિપન્ન-પ્રતિપદ્યમાનની યોજના પોતાની બુદ્ધિવડે કરી લેવા યોગ્ય છે.

દ્રવ્યનું પ્રમાણ વિચારતાં, પ્રતિપદ્યમાન = વિવક્ષિત સમયે કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરનારા ઉત્કૃષ્ટથી ૧૦૮ હોય છે. પૂર્વપ્રતિપન્ન કેવળીઓ અનંતા હોય છે. ક્ષેત્રને આશ્રયી જઘન્યથી લોકના અસંખ્યેયભાગમાં કેવળી વર્તે છે, ઉત્કૃષ્ટથી સમુદ્ધાતને આશ્રયી સંપૂર્ણ લોકમાં વર્તે છે. આ પ્રમાણે સ્પર્શના પણ જાણી લેવી. કાળથી સાદિ-અનંત, પ્રતિપાતાનો અભાવ હોવાથી અંતર પડતુ નથી. ભાગદ્વાર મતિજ્ઞાનની જેમ જાણી લેવું. ભાવને આશ્રયી કેવળજ્ઞાન ક્ષાયિક ભાવે વર્તે

20 છે. અત્યબહુત્વ પણ મતિજ્ઞાનની જેમ જાણી લેવું.

અવતરણિકા : કેવળજ્ઞાન પૂર્ણ થયું. તેના કહેવાથી (પાંચજ્ઞાનોનું સંપૂર્ણ વર્ણન પૂર્ણ થતાં નંદી પાંચજ્ઞાનરૂપ હોવાથી) નંદીનું વર્ણન પણ પૂર્ણ થયું. અને તેના કહેવાથી (મંગળ નંદીઆત્મક હોવાથી) મંગળ પૂર્ણ થયું. આ પ્રમાણે મંગળનું સ્વરૂપ કહેવા દ્વારા જ્ઞાનપંચક કહેવાયું. તેમાં અહીં પ્રસ્તુતમાં શ્રુતજ્ઞાનવડે અધિકાર છે. નિર્યુક્તિકારવડે પણ કહ્યું છે કે ८

25 ગાથાર્થ : અહીં વળી શ્રુતજ્ઞાનવડે અધિકાર છે, કારણ કે શ્રુતવડે શેષજ્ઞાનાનો અને પોતાનો અનુયોગ થાય છે, તેમાં પ્રદીપનું દૃષ્ટાન્ત જાણવું.

ટીકાર્થ : અહીં પ્રકૃતમાં શ્રુતજ્ઞાનવડે અધિકાર છે કારણ કે શ્રુતવડે જ શેષ મત્યાદિજ્ઞાનોનો અને શ્રુતનો પોતાનો અનુયોગ = વ્યાખ્યાન કરાય છે. જેમ પ્રદીપ પોતાના દ્વારા ચટાદિ પદાર્થોની અને પોતાની સત્તા જણાવે છે, તેમ શ્રુત પોતે સ્વ-પરપ્રકાશક હોવાથી સ્વ-પરનો અનુયોગક

30 છે. ॥૭૯॥ આ પ્રમાણે પીઠિકાનું વિવરણ સમાપ્ત થયું.

સામ્પ્રતં મઙ્ગલસાધ્યઃ પ્રકૃતોઽનુયોગઃ પ્રદર્શ્યતે इति, स च स्वपरप्रकाशकत्वात् गुर्वीयत्तत्वाच्च श्रुतज्ञानस्येति, तथा चोक्तं—‘अत्र पुनरधिकारः श्रुतज्ञानेनेत्यादि’ । आह—नन्वावश्यकस्यानुयोगः प्रकृत एव, पुनः श्रुतज्ञानस्येत्युक्तमिति, अत्रोच्यते, आवश्यकस्य श्रुतान्तर्गतत्वप्रदर्शनार्थत्वाददोषः । आह—यद्यावश्यकस्यानुयोगः, तदावश्यकं किमङ्गमङ्गानि ? श्रुतस्कन्धः श्रुतस्कन्धाः ? अध्ययनमध्ययनानि ? उद्देशक उद्देशकाः ? इति, अत्रोच्यते, आवश्यकं श्रुतस्कन्धस्तथाऽध्ययनानि च, शेषास्त्वनादेशा विकल्पा इति । आह—ननु नन्दीर्व्याख्याने अङ्गानङ्गप्रविष्टश्रुत-निरूपणायामनङ्गताऽस्याभिहितैव, ततश्च किमङ्गमङ्गानीत्याद्याशङ्कानुपपत्तिरिति, अत्रोच्यते, तद्व्याख्याऽनियमप्रदर्शनार्थत्वाददोषः, नावश्यं शास्त्रादौ नन्दाध्ययनार्थकथनं कर्तव्यं, अकृते चांशङ्का संभवति । आह—मङ्गलार्थं शास्त्रादाववश्यमेव नन्दीभिधानात् कथमनियम इति.

અવતરણિકા : પૂર્વે જે મંગળ કૃત્યું (તે અનુયોગ કરવા માટે કૃત્યું તેથી) તે મંગળથી સાધ્ય પ્રકૃતઅનુયોગ (કિનો કરવાનો છે ? તે) હવે બતાવે છે. તે અનુયોગ શ્રુતજ્ઞાનનો કરવાનો છે કારણ કે શ્રુતજ્ઞાન સ્વ-પરપ્રકાશક છે અને ગુરુને આધીન છે. તથા ગ્રંથકારે પણ કહ્યું જ છે કે અહીં શ્રુતજ્ઞાનવડે અધિકાર છે. 10

શંકા : ખરેખર તો આવશ્યકનો અનુયોગ પ્રસ્તુત હોવા છતાં “શ્રુતજ્ઞાનનો અનુયોગ પ્રસ્તુત છે” એવું શા માટે કહ્યું ? 15

સમાધાન : આવશ્યક શ્રુતમાં જ સમાવેશ પામે છે એ અર્થ બતાવવા અમે આમ કહ્યું છે માટે કોઈ દોષ નથી. એટલે “શ્રુતજ્ઞાનનો અનુયોગ” એવું કહેવાદ્વારા અમે આવશ્યકનો જ અનુયોગ કરીશું.

શંકા : એ આવશ્યકનો અનુયોગ કરવાનો હોય તો આ આવશ્યક એ શું અંગ છે ? કે અંગો છે ? શ્રુતસ્કન્ધ છે કે શ્રુતસ્કન્ધો છે ? અધ્યયન છે ? કે અધ્યયનો છે ? ઉદ્દેશ છે ? કે ઉદ્દેશાઓ છે ? 20

સમાધાન : આવશ્યક શ્રુતસ્કન્ધ અને અધ્યયનો છે. શેષ વિકલ્પરૂપે નથી.

શંકા : નદાના વ્યાખ્યાનમાં અર્થાત્ નંદીના અશબૂત શ્રુતજ્ઞાનના વ્યાખ્યાન અવસરે (જિ. નં. ૧૮-૨૦) અંગ-અનંગપ્રવિષ્ટશ્રુતનાં નિરૂપણમાં આવશ્યક એ અનંગપ્રવિષ્ટ છે એમ કહ્યું જ હતું. તો પછી અહીં આવશ્યક એ અંગ છે.. વગેરે શંકા શા માટે કરવી પડી ? અર્થાત્ આ શંકા ઘટતી નથી. 25

સમાધાન : નંદી અધ્યયનનો અર્થ શાસ્ત્રની શરૂઆતમાં કરવો જ જોઈએ એવું નથી. તેથી નંદીવ્યાખ્યાનનો અનિયમ બતાવવા આ શંકા હોવાથી કોઈ દોષ નથી, અને શરૂઆતમાં નંદીનું વ્યાખ્યાન ન કર્યું હોય તો આવશ્યક અનંગપ્રવિષ્ટ છે, એ ખબર ન હોવાથી આશંકા સંભવે છે.

શંકા : મંગળ માટે શરૂઆતમાં અવશ્ય નંદીનું અભિધાન થતું હોવાથી તેનો અનિયમ છે 30

૮૧. एकोनविंशतिगाथाव्याख्याने । ८२. ज्ञानापञ्चकनिरूपकप्रकरणतया नन्दाध्ययनत्वात् । ८३. अङ्गमङ्गानि किमित्याद्यात्मीया । ८४. नोआगमतो भावमङ्गलं हि नन्दी यतः । ★ आवश्यको + ०ख्यानानि० + भवति । * ०मप्रदर्शनार्थत्वाददोष इति ।

અત્રોચ્યતે, જ્ઞાનાભિધાનમાત્રસ્યૈવ મઙ્ગલત્વાત્ નાવશ્યમવયવાર્થાભિધાનં કર્તવ્યમિતિ, તદકરણે ચાંશંકા ભવતિ । કિં “ચ-આવશ્યકવ્યાખ્યાનામ્ભો શાસ્ત્રાન્તરવ્યાખ્યાનામ્ભોઽયુક્ત એવ, શાસ્ત્રાન્તરં ચ નન્દી, પૃથક્ શ્રુતસ્કન્ધત્વાત્ ।

- આહ-યદેવમિહ આવશ્યકશ્રુતસ્કન્ધાનુયોગારમ્ભે કિમિતિ તદનુયોગ ઇતિ, ઉચ્યતે,
- 5 શિષ્યાનુગ્રહાર્થં ન ત્વયં નિયમ ઇત્યપવાદપ્રદર્શનાર્થં વા, એતદુક્તં ભવતિ-કૈદાચિત્પુરુષાદ્યપેક્ષયા ઉત્ક્રમેણાપિ અન્યારમ્ભેઽપિ ચાન્યદ્ વ્યાખ્યાયત ઇતિ, અલં પ્રસન્નેન, તત્ર શાસ્ત્રાભિધાનં ‘આવશ્યકશ્રુતસ્કન્ધઃ’, તદ્વેદાશ્ચ અધ્યયનાનિ યતઃ તસ્માદ્ આવશ્યકં નિક્ષેપત્વં શ્રુતં સ્કન્ધશ્ચેતિ ।
- કિં ચ -કિમિદં શાસ્ત્રાભિધાનં પ્રદીપાભિધાનવદ્ યથાર્થં આહોશ્ચિત્ પલાશાભિધાનવદ્ અયથાર્થં એવુ શા માટે કહો છો ?

- 10 સમાધાન : જ્ઞાનામાત્રનું કથન જ અર્થાત્ પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનનો નામથી ઉલ્લેખ કરવો એ જ મંગળરૂપ હોવાથી દરેકે દરેક જ્ઞાનનું વિસ્તારથી કથન કરવું જરૂરી નથી. તેથી ન કર્યું હોય તો આશંકા થાય જ છે. વળી આવશ્યકનું વ્યાખ્યાન કરવાના અવસરે શાસ્ત્રાન્તરનું વ્યાખ્યાન કરવું એ અયુક્ત જ છે. નંદી એ જુદો શ્રુતસ્કન્ધ હોવાથી શાસ્ત્રાન્તર છે. તેથી તેનું વ્યાખ્યાન કરવું જ પડે એવો નિયમ નથી.

- 15 શંકા : શાસ્ત્રાન્તરનું વ્યાખ્યાન જો અયુક્ત હોય તો આ ગ્રંથમાં આવશ્યક શ્રુતસ્કન્ધના અનુયોગની શરૂઆતમાં શા માટે નંદીનું વ્યાખ્યાન કર્યું ?

- સમાધાન : આ વ્યાખ્યાન શિષ્યના અનુગ્રહ માટે કર્યું છે, નહીં કે નિયમ હોવાથી કરેલું છે. અથવા અપવાદપદનું પ્રદર્શન કરવા વ્યાખ્યાન કરેલ છે અર્થાત્ ક્યારેક પુરુષાદિની અપેક્ષાએ ઉત્ક્રમથી પણ અન્યનો આરંભ કરવા છતાં અન્યનું વ્યાખ્યાન કરાય છે. (આશય એ છે કે જેનું વ્યાખ્યાન કરવાનો પ્રારંભ કર્યો હોય તે જ કરવું જોઈએ, પણ આ નિયમમાં એટલો અપવાદ
- 20 કે ક્યારેક પુરુષ વગેરેની = મંદમતિવાળા શિષ્ય કે જેમને વિસ્તારથી કથન કરવું પડે તેવા છવોની અપેક્ષાએ ઉત્ક્રમ કરવા દ્વારા અન્યનું વ્યાખ્યાન થાય એ વાતને સિદ્ધ કરવા અહીં આવશ્યકના આરંભમાં નંદીનો અનુયોગ કર્યો છે.) આમ, પ્રાસંગિક ચર્ચાથી સર્યું.

- અહીં શાસ્ત્રનું નામ છે “આવશ્યક શ્રુતસ્કન્ધ” અને અધ્યયનો તેના ભેદ છે તેથી આવશ્યક,
- 25 શ્રુત અને સ્કન્ધ આ ત્રણ શબ્દોના નિક્ષેપ કરવા યોગ્ય છે. વળી આ શાસ્ત્રનું નામ એ પ્રદીપના નામની જેમ યથાર્થ છે કે પલાશના નામની જેમ અયથાર્થ છે કે ડિત્થાદિના નામની જેમ અનર્થક જ છે તે જોવા યોગ્ય છે. જો યથાર્થ છે તો જ તે ઉપાદેય છે, કારણ કે યથાર્થ નામ હોય તો

૮૫. મૂલસૂત્રાપેક્ષયા નન્દીવ્યાખ્યાનાઽનિયમપ્રદર્શનાય પક્ષાન્તર-કિઞ્ચેત્યાદિ । ૮૬.

આવશ્યકવ્યાખ્યાનામ્ભો શાસ્ત્રાન્તરવ્યાખ્યાનામ્ભોઽયુક્ત ઇત્યસ્યોપદર્શિતસ્ય નિયમસ્યાપવાદ ઇતિ । ૮૭.

- 30 પ્રાક્ નન્દી પશ્ચાદાવશ્યકમિત્યાદિકં ક્રમં પરિત્યજ્ય, અપિના ક્રમોઽપિ પુરુષાદ્યપેક્ષયા એવ । + ંશંકાસંભવ ઇતિ. ★ ંપુરુષાદ્યપેં + આહોશ્ચિત્ ।

ઉત્તર ડિથાદ્યભિધાનવદ્ અનર્થકમેવેતિ પરીક્ષ્યં, ચદિ ચ યથાર્થં તતસ્તદુપાદેયં, તત્રૈવ સમુદાયાર્થપરિસમાપ્તેરિત્યતઃ શાસ્ત્રાભિધાનમેવ તાવદાલોચ્યત ઇતિ । તત્ર 'આવશ્યકં' ઇતિ કઃ શબ્દાર્થઃ ?,

અવશ્યં કર્તવ્યમાવશ્યકં, અથવા ગુણાનામાવશ્યમાત્માનં કરોતીત્યાવશ્યકં, યથા અન્તં કરોતીત્યન્તકઃ, અથવા 'વસ નિવાસે' ઇતિ ગુણશૂન્યમાત્માનમાવાસયતિ ગુણૈરિત્યાવાસકં, 5 ગુણસાન્નિધ્યમાત્મનઃ કરોતીતિ ભાવાર્થઃ । ઇદં ચ મઙ્ગલવન્નામાદિચતુર્ભેદભિન્નં, ઇદં ચ પ્રપચ્ચતઃ સૂત્રાદવસેયમિતિ, "ઉદ્દેશસ્તુ તદનુસારેણૈવ શિષ્યાનુગ્રહાયાભિધીયતે ઇતિ, તત્ર નામસ્થાપને સુજ્ઞાને

તેનાથી જ સમુદાયાર્થ = સમગ્ર શાસ્ત્રમાં કહેવા યોગ્ય અર્થનું પરિજ્ઞાન થઈ શકે. (આશય એ છે કે જો યથાર્થ નામ હોય તો નામ જાણવાથી જ આખા શાસ્ત્રમાં શું કહેવાનું છે ? તેનું જ્ઞાન થાય અને તેથી તે નામનો નિષ્કેપ ઉપાદેય છે.) 10

તેથી સૌ પ્રથમ શાસ્ત્રનું નામ વિચારાય છે. તેમાં આવશ્યક એટલે શું ? જે અવશ્ય કર્તવ્ય છે તે આવશ્યક અથવા જે આત્માને ગુણોને વશ કરે તે આવશ્યક, જેમકે અંત કરે તે અંત, (આશય એ છે કે — જેમ અહીં 'અન્તક' શબ્દને કર્તાના અર્થમાં ક્ પ્રત્યય લાગ્યો છે, તેમ 'આવશ્યક' શબ્દને પણ કર્તાના અર્થમાં ક્ પ્રત્યય લાગેલો છે.) અથવા "વસ" ધાતુ વસવાના અર્થમાં હોવાથી ગુણોથી શૂન્ય એવા આત્માને જે ગુણોવડે વાસિત કરે છે તે આવાસક અર્થાત્ 15 ગુણો સાથે આત્માનું સાન્નિધ્ય કરનાર. આ આવશ્યક મંગળની જેમ નામાદિ ચાર ભેદોવાળું છે. આ નામાદિ ભેદોવાળું આવશ્યક વિસ્તારથી સૂત્રમાંથી (અનુયોગદ્વારસૂત્ર નં. ૮માંથી) જાણી લેવું. અહીં માત્ર સંક્ષેપથી સ્વરૂપને કહેવારૂપ ઉદ્દેશ ગ્રંથના અનુસારે જ શિષ્યના અનુગ્રહ માટે કહેવાય છે. તેમાં નામ-સ્થાપના સરલ છે.

(નામ—આવશ્યક એટલે જે જીવ કે અજીવ વસ્તુનું "આવશ્યક" એ પ્રમાણે નામ પાડવામાં 20 આવે છે તે જીવ કે અજીવ નામ—નામવાળાના અભેદ ઉપચારથી નામ—આવશ્યક કહેવાય છે. અથવા નામ એવું જે આવશ્યક એવો કર્મધારય સમાસ કરીયે તો તે જીવ—અજીવ વસ્તુનું જે "આવશ્યક" એ પ્રમાણે અક્ષરોની પંક્તિરૂપ નામ છે તે નામ પોતે નામ—આવશ્યક જાણવું. સ્થાપના—આવશ્યક એટલે લાકડાની કોઈ વસ્તુને વિષે, ચિત્રને વિષે, આવશ્યક=પ્રતિક્રમણાદિ કરતા સાધુની છબી બનાવી "આ આવશ્યક છે" એમ સ્થાપના કરવામાં આવે તે સદ્ભાવસ્થાપના 25 કહેવાય કારણ કે આ ચિત્રમાં પ્રતિક્રમણાદિ કરતા સાધુનો આકાર છે. જ્યારે અક્ષ, વરાટક (માટીનું કોડિયું) વગેરેમાં 'આ આવશ્યક છે' એમ સ્થાપના કરાય તે અસદ્ભાવ સ્થાપના જાણવી કારણ કે આ અક્ષ કે વરાટકમાં પ્રતિક્રમણાદિ કરતા સાધુની છબીનો = આકારનો સદ્ભાવ નથી. ટૂંકમાં જે વસ્તુ સ્થાપવી છે તે વસ્તુના આકારવાળી વસ્તુમાં કરાતી સ્થાપના સદ્ભાવસ્થાપના અને આકારવિનાની વસ્તુમાં કરાતી સ્થાપના અસદ્ભાવસ્થાપના કહેવાય છે.) 30

૧૫૨ • આવશ્યક નિયુક્તિ • હરિભદ્રીયવૃત્તિ • સભાષાંતર (ભાગ-૧)
 એવ, દ્રવ્યાવશ્યકં દ્વિધા—આગમતો નોઆગમતશ્ચ, તત્રાગમતો જ્ઞાતાનુપયુક્તઃ ‘અનુપયોગો દ્રવ્ય
 મિતિકૃત્વા, નોઆગમતો દ્રવ્યાવશ્યકં ત્રિવિધં—જ્ઞશરીરં ભવ્યશરીરં જ્ઞશરીરભવ્યશરીરવ્યતિરિક્તં ચ,
 તદપિ ત્રિવિધં—લૌકિકલોકોત્તરકુપ્રાવચનિકભેદભિન્નં યથાનુયોગદ્વારેષુ, નવરં લોકોત્તરેણાત્રા-
 ધિકારઃ, તચ્ચ જ્ઞાનાદિશ્રમણગુણમુક્તયોગસ્ય પ્રતિક્રમણં ભાવશૂન્યત્વાદ અભિપ્રેતફલાભાવાચ્ચ.
 ૫ એત્ય ઉદાહરણં—વસંતપુરં નગરં, તત્થ ગચ્છો અગીતત્થસંવિગ્ગો વિહરતિ, તત્થ ય ઇગો સંવિગ્ગો
 સમણગુણમુક્તજોગી, સો દિવસદેવસિયં ઉદઝ્ઝાદિઅગોસણાઓ પઠિગાહેત્તા મહયા સંવેગેણ આલોણ્ઠ.

દ્રવ્યાવશ્યક એ પ્રકારે છે ૧. આગમથી ૨. નોઆગમથી. તેમાં આગમથી દ્રવ્યાવશ્યક
 એટલે જે વ્યક્તિ “આવશ્યક” શબ્દના અર્થનો જ્ઞાતા છે પરંતુ તેનો વિવક્ષિત સમય તે શબ્દાર્થમાં
 ઉપયોગ નથી (ઉપયોગ અત્યારે બીજી પ્રવૃત્તિમાં હોવાથી). તેથી ‘જે ઉપયોગ વિનાનું હોય તે
 10 દ્રવ્ય કહેવાય’ એ ન્યાયે તે વ્યક્તિ આગમથી દ્રવ્યાવશ્યક કહેવાય. નો—આગમથી દ્રવ્યાવશ્યક
 ત્રણ પ્રકારે છે. જ્ઞશરીર, ભવ્યશરીર અને જ્ઞશરીર—ભવ્યશરીરથી જુદું. (તેમાં જ્ઞશરીર એટલે
 કે જે વ્યક્તિએ ભૂતકાળમાં આવશ્યકશબ્દનો અર્થ જાણેલો હતો માટે “જ” કહેવાય છે. તેથી
 જ્યક્તિનું વર્તમાનમાં રહેલ મૃતશરીર તે જ્ઞશરીર કહેવાય છે. તે શરીર નોઆગમથી જ્ઞશરીર
 દ્રવ્યાવશ્યક છે. તેમજ જે આગક કે યુવાન ભવિષ્યમાં આવશ્યક શબ્દનો અર્થ જાણે. પરંતુ હજુ
 15 સુધી જાણ્યો નથી તે આગક કે યુવાન અત્યારે નો—આગમથી ભવ્યશરીર દ્રવ્યાવશ્યક કહેવાય છે.
 તથા જ્ઞશરીર, ભવ્યશરીરથી જે જુદું છે તે તદ્વ્યતિરિક્ત શબ્દથી ઓળખાય છે અને) તે ત્રણ
 પ્રકારે છે ૧. લૌકિક ૨. લોકોત્તર ૩. કુપ્રાવચનિક. આ ત્રણેની વ્યાખ્યા અનુયોગ—દ્વારમાંથી
 જાણી લેવી.

(ટૂંકમાં અહીં કહેવાય છે. લોકમાં રાજા, ઈશ્વર, તલવર, મંત્રી વગેરે લોકો સવારે ઉઠીને
 20 શરીરચિતા. મુખ અને દંતનું પ્રક્ષાલન વગેરે નિત્ય કાર્યો જે કરે છે તે લૌકિક તદ્વ્યતિરિક્ત
 દ્રવ્યાવશ્યક જાણવું. જે વળી ચરક વગેરે સંન્યાસીઓ સવારે ઉઠીને મંદિરાદિસ્થાનોનું પરિમાર્જન,
 ધોવનાદિ કરે તે કુપ્રાવચનિક દ્રવ્યાવશ્યક કહેવાય. જે વળી જિનેશ્વરના શાસનમાં શ્રમણપણુ
 પામ્યા પછી જિનાજ્ઞાને આજુ પર મૂકી સ્વેચ્છાપૂર્વક જીવન જીવતા ઉભયકાળ પ્રતિક્રમણ કરે છે
 તે પ્રતિક્રમણ લોકોત્તર દ્રવ્યાવશ્યક કહેવાય છે) આ ત્રણમાંથી અત્રે લોકોત્તરવડે જ અધિકાર =
 25 પ્રયોજન છે અને તે લોકોત્તર દ્રવ્યાવશ્યક તરીકે, ત્યજાયેલો છે જ્ઞાનાદિશ્રમણગુણો સાથેના
 યોગ=સંબંધ જેનાવડે (અર્થાત્ શ્રમણગુણ વિનાના)એવા સાધુનું પ્રતિક્રમણ જાણવું, કારણ કે તે
 પ્રતિક્રમણ ભાવશૂન્ય છે અને ઈચ્છિતફલને આપનારું હોતું નથી.

અહીં ઉદાહરણ આ પ્રમાણે જાણવું કે વસંતપુરનામના નગરમાં અગીતાર્થ (અજ્ઞાન) અને
 સંવિગ્ન (મોક્ષાભિલાષી) એવો ગચ્છ વિચરતો હતો. તેમાં જેને શ્રમણગુણને સાધી આપનારા
 30 યોગો=આચારો છોડી દીધા હતા એવો એક સંવિગ્ન રોજી—રોજ સચિત્ પાણીથી ભીના લાથવડે
 અપાતું વહોરવું વિ. અનેક અનેપણીય વહોરીને પછી થયેલા દેવાસેય અતિચારોની ઘણા સંવેગવડે

૮૧. અત્રોદાહરણં—વસન્તપુરં નગરં, તત્ર ગચ્છોઽગીતાર્થસંવિગ્ગો વિહરતિ, તત્ર ચૈકઃ સંવિગ્નઃ
 મુક્તશ્રમણગુણયોગઃ, સ દિવસદૈવસિકં ઉદકાર્દ્રાદ્યનેષણઃ પ્રતિગૃહ્ય મહતા સંવેગેનાલોચયતિ, .

તેસં પુણ ગણી અગીયત્થત્તણઓ પાયચ્છિતં દેતો ભણતિ 'અહો ઇમો ધમ્મસદ્ધિઓ સાહુ !, સુહં પડિસેવિતં, દુક્ખં આલોણં, * એવં ણામ એસ આલોણં અગૂહંતો, અતો અસદ્ધત્તણઓ સુદ્ધોત્તિ' એવં ચ દદ્દૂળ અણ્ણે અગીયત્થસમણા પસંસંતિ, ચિંતેતિ ય—ણવરં આલોણ્યવ્વં ણત્થિત્થ કિંચી પડિસેવિણં તિ । અણ્ણદા કદાઈ ગીયત્થે સંવિગ્ગો વિહરમાણો આગઓ, સો તં દિવસદેવસિયં અવિહિં દદ્દૂળ ઉદાહરણં દાણતિ—ગિરિણગરે ણગરે રવણવાણિયઓ રત્તરવણાણં ઘરં ભરેઠ્ઠાં 5 પલીવેડ, તં પાસિત્તા સવ્વલોગો પસંસંતિ—અહો ઇમો ધણ્ણો ભગવન્તં અગિં તપ્પેતિ, અણ્ણયા કયાઈ તેણ પલીવિતં, વાઓ ય પબલો જાઓ, સવ્વં ણગરં દદ્દૂં, પચ્છા રણ્ણા પડિહ્ણિઓ * ણિવ્વિસઓ ય કઓ । અણ્ણહિંપિ ણગરે ણ્ણો એવં ચેવ કરેડ, સો રાણ્ણા સુઓ જહા એવં કરેડિત્તિ,

ગુરુ પાસે આલોચના કરતો હતો. તેના ગુરુ પણ અગીતાર્થ હોવાના કારણે શિષ્યને પ્રાયશ્ચિત્ત આપી કહેતા કે “અહો ! આ સાધુ ધર્મમાં કેટલી બધી શ્રદ્ધાવાળો છે. પાપ સેવવું સહેલું છે 10 એની આલોચના કરવી એ અતિદુષ્કર છે, છતાં આ સાધુ કંઈ પણ છુપાવ્યા વિના આલોચના કરે છે. આથી આ સરળતાથી બધું કહી દેતો હોવાથી શુદ્ધ છે” આ જોઈ અન્ય સાધુઓ તેની પ્રશંસા કરતા અને વિચારતા કે “આલોચના કરવી એ જ મુખ્ય છે. પાપ સેવાય એમાં કોઈ કાંપ નથી. જો તેની સારી રીતે આલોચના કરી લઈએ.”

(આવી ખોટી ભ્રમણાને કારણે તે ગચ્છમાં પાપસેવન વધતું ચાલ્યું. બસ બધાના મનમાં 15 એક જ વાત ઘૂંટાય કે “આલોચના કરી લઈશું એટલે આપણે શુદ્ધ.”) એકવાર ક્યાંકથી ગીતાર્થ—સંવિગ્ન સાધુ તે ગામમાં આવી ચઢ્યા. રોજે—રોજની અવિધિથી આલોચના કરતા સાધુને જોઈ પ્રાધુર્ણિક મહાત્માએ એક ઉદાહરણ આપ્યું કે, ગિરિનગર નામના નગરમાં એક રત્નોત્તો વેપારી લાલ રત્નોત્તો ઘરને ભરી ઘર બાળી નાખતો. આ જોઈ ગામના લોકો તેની પ્રશંસા કરતા કે “અહો ! આ અગ્નિદેવનો પરમભક્ત છે, જે આ રીતે રત્નોભરી ઘરને બાળે 20 છે અને અગ્નિદેવતાને ભેટ ધરે છે.” એકવાર આ રીતે ઘરને રત્નોથી ભરી ઘરને બાળ્યું. તે સમયે પવન જોરદાર ફૂંકાયો. જેથી (અગ્નિ ફેલાયો અને) આખા નગરને બાળી નાખ્યું. પછી રાજા વડે વેપારીને દંડ કરાયો અને દેશનિકાલ કરાયો.

અન્ય નગરમાં પણ આજ રીતે એક વેપારી રત્નોભરી ઘરને બાળતો. આ વાત રાજાએ

૧૦. તસ્ય પુનરાચાર્યઃ અગીતાર્થત્વાત્ પ્રાયશ્ચિત્તં દદત્ ભણતિ 'અહો અયં ધર્મશ્રદ્ધિકઃ (તઃ) સાધુઃ' 25 મુખં પ્રતિસેવિતું, દુષ્કરમાલોચિતું એવં નામૈષ આલોચયતિ અગૂહયન્, અતઃ અશઠત્વાદ્ શુદ્ધ ઇતિ, એતદ્ દૃષ્ટ્વાઽન્યેઽગીતાર્થશ્રમણાઃ પ્રશંસન્તિ, ચિન્તયન્તિ ચ પરં-આલોચયિતવ્યં નાસ્ત્યત્ર કિંચિત્પ્રતિસેવિતેનેતિ । તત્ર અન્યદા કદાચિત્ ગીતાર્થઃ સંવિગ્નઃ વિહન્ આગતઃ, સ તં દિવસદૈવસિકમવિધિં દૃષ્ટ્વોદાહરણં દર્શયતિગિરિણગરે નગરે સ્ત્રવણિન્ રક્તરત્નૈઃ ગૃહં ભૂત્વા પ્રદીપયતિ, તદ્દૃષ્ટ્વા સર્વલોકઃ પ્રશંસન્તિ—અહો ! અયં ધન્યો ભગવન્તમગિં તર્પયતિ, અન્યદા કદાચિત્ તેન પ્રદીપિતં, વાતશ્ચ પ્રબલો જાતઃ, સર્વં નગરં દગ્ધં, 30 પશ્ચાદ્રાજા પ્રતિહતો નિર્વિષયશ્ચ કૃતઃ । અન્યત્રાપિ નગરે । એક એવમેવ કરોતિ, સ રાજા શ્રુતો યથા એવં કરોતીતિ, ★ એવં એવં । + એવં ચ । † ણં । * નિષ્ણયસો ।

સૌ સર્વસ્વહરણો કાઠુણ વિસર્જિજ્ઞાઓ, અડવીએ કીસ ણ પલીવેસિ ? । જહા તેણ વાણિઅગેણ
અવમેસાવિ દઢા, એવં તુમંપિ એતં પસંસિત્તા એતે સાહુણો સર્વે પરિચ્ચયસિ, જાહે ન ઠાતિ તાહે
સાહુણો ભણિઆ એસ મહાણિદ્ધમ્મો અગીયથો અલં એયસ્સ આણાએ, જદિ એયસ્સ ણિગ્ગહો ન
કીરડ, તો અણ્ણોવિ વિણસ્સંતિ । ઇદાનીં ભાવાવશ્યકં, તદપિ દ્વિવિધમેવ—આગમતો નોઆગમતશ્ચ,

- 5 તત્રાગમતો ભાવાવશ્યકં જ્ઞાતા ઉપયુક્તઃ, તદુપયોગાનન્યત્વાત્, અથવાડવશ્યકાર્થોપયોગપરિણામ
એવેતિ । નોઆગમતસ્તુ જ્ઞાનક્રિયોભયપરિણામો ભાવાવશ્યકં, ઉપયુક્તસ્ય ક્રિયેતિ ભાવાર્થઃ,
મિશ્રવચનશ્ચ નોશબ્દઃ, ઇદમપિ ચ લૌકિકાદિત્રિવિધં સૂત્રાદવસેયં, ઇહ તુ લોકોત્તરેણાધિકાર

સાંભળી કે આવું કરે છે, ને તરત રાજાએ એ વેપારીનું સર્વધન હરણ કર્યું અને “જંગલમાં જઈ
કેમ બાળતો નથી” એમ કહી દેશમાંથી તેને કાઢી મૂક્યો. જેમ તે વેપારીની ભૂલથી આખું નગર

- 10 ભસ્મીભૂત થયું, તેમ હે આચાર્ય ! તમે પણ આ સાધુની આ રીતે પ્રશંસા કરી બીજા સર્વ
સાધુઓનો ત્યાગ કરો છો અર્થાત્ ઉન્માર્ગે દોરો છો. આમ સમજાવવા છતાં તે આચાર્ય અટકતાં
નથી તેથી ગીતાર્થ સંવિગ્નસાધુ અન્ય સાધુઓને કહેવા લાગ્યા કે “તમારો આ આચાર્ય નિર્ધર્મી
છે, અગીતાર્થ છે તેથી તેની આજ્ઞા તમારે પાળવી નહીં, જો આને = આચાર્યને અકાર્યમાંથી
રોકવામાં નહીં આવે તો બીજાનો પણ વિનાશ કરશે.” આવા અગીતાર્થ લોકોનું પ્રતિક્રમણ

- 15 ભાવથી શૂન્ય હોવાથી અને ઈચ્છિતફલને નહીં આપનાર હોવાથી દ્રવ્યાવશ્યક છે.

હવે ભાવાવશ્યક કહે છે. તે પણ આગમ અને નોઆગમથી બે પ્રકારે છે. તેમાં આગમથી
“આવશ્યક” પદનો જ્ઞાતા અને ઉપયુક્ત એવો વ્યક્તિ, ઉપયોગ સાથે પોતાનો અભેદ હોવાથી
ભાવાવશ્યક કહેવાય છે. અથવા આવશ્યક પદના અર્થના ઉપયોગનો પરિણામ જ ભાવાવશ્યક
જાણવો. તથા જ્ઞાન-ક્રિયા ઉભયનો પરિણામ એ નો-આગમથી ભાવાવશ્યક છે અર્થાત્ ઉપયોગપૂર્વક
20 કરનારનું અનુષ્ઠાન. અહીં “નો” શબ્દ મિશ્રવાચી જાણવો. (પ્રતિક્રમણમાં બોલાતા સૂત્રાર્થનું
જ્ઞાન અને વંદન, મુહપત્તિપડિલેહણાદિ ક્રિયા બંનેનું મિશ્રણ જાણવું) આ નો-આગમથી ભાવાવશ્યક
પણ લૌકિકાદિ ત્રણ પ્રકારનું અનુયોગદ્વારસૂત્રમાંથી જાણી લેવું.

(તે આ પ્રમાણે ૧. લૌકિક = નિત્ય દિવસના પહેલા ભાગમાં મહાભારતાદિનું વ્યાખ્યાન
અને છેલ્લા ભાગમાં (બપોરે) રામાયણાદિનું વ્યાખ્યાન તે લૌકિક નો-આગમથી ભાવાવશ્યક ૨.

- 25 જે વર્ણી ચરકાદિ સંન્યાસીઓનું નિત્ય પોતપોતાના દેવનું સ્મરણ, જાપ વગેરે તે કુપ્રાવચનિક
ભાવાવશ્યક ૩. શ્રાવક, શ્રાવિકા, સાધુ-સાધ્વી એકાન્તે શુદ્ધચિત્તથી, વિધિપૂર્વક ઉભયકાળ
પ્રતિક્રમણ જે કરે છે તે લોકોત્તર ભાવાવશ્યક જાણવું) અહીં લોકોત્તર એવા ભાવાવશ્યકવડે

૧૧. સ હતસર્વસ્વઃ (સર્વસ્વહરણં) કૃત્વા વિસૃષ્ઠઃ, અટવ્યાં કથં (કુતઃ) ન પ્રદીપયસિ ? । યથા તેન
વણિજા અવશેષા અપિ દગ્ધાઃ, એવં ત્વમપિ એતં પ્રશસ્ય એતાન્ સર્વાન્ પરિત્યજસિ, યદા ન તિષ્ઠતિ

- 30 (વિસ્મતિ) તદા સાધવો ભણિતાઃ—એષ મહાનિર્ધર્મા અગીતાર્થઃ, અલમેતસ્યાજ્ઞયા, યદિ એતસ્ય નિગ્રહો ન
ક્રિયતે તત્તોડ્યેપિ વિનદ્યશ્નન્તિ । ૧૨. આવશ્યકપદાર્થજ્ઞસ્તજ્જનિતસંવેગવિશુદ્ધિમાન્ પરિણામસ્તત્ર
ચોપયુક્તઃ (અનુ૦ ૭૩) । ★ એવં પસંસંતો । + પરિચયસિ ।

इति । उक्तमावश्यकं, अस्य चामूनि अव्यामोहार्थमेकार्थिकानि द्रष्टव्यानि—

‘‘आवस्सयं १ अवस्सकैरणिज्जं २ ध्रुव ३ णिग्गहो ४ विसोही ५ य ।

अज्झयणछक्क ६ वग्गो ७णाओ ८ आराहणा ९ मग्गो १० ॥१॥

समणेण सावएण य अवस्सकायव्वयं हवइ जम्हा।

अंते अहोणिसैस्स य तम्हा आवस्सयं नाम ॥२॥

5

एवं श्रुतस्कन्धयोरपि निक्षेपश्चतुर्विध एव द्रष्टव्यः, यथाऽनुयोगद्वारेषु, स्थानाशून्यार्थं तु किञ्चिदुच्यते—इह नोआगमतो ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यश्रुतं पुस्तकपत्रकन्यस्तं, अथवा सूत्रमण्डजादि, भावश्रुतं त्वागमतो ज्ञाता उपयुक्तः, नोआगमतस्त्विदमेवौवश्यकं, नोशब्दस्य देशवचनात् । एवं नोआगमतो ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यस्कन्धः सचेतनादिः, तत्र सचित्तो

પ્રયોજન છે. આમ, આવશ્યક શબ્દાર્થાદિ કહ્યા. હવે આ આવશ્યકના સમાનાર્થી શબ્દો કોઈને વ્યામોહ ન થાય તે માટે બતાવે છે. ૧. આવશ્યક ૨. અવશ્યકરણીય ૩. ધ્રુવ ૪. નિગ્રહ ૫. વિશોધી ૬. અધ્યયન ષટ્ક ૭. વર્ગ ૮. ન્યાય ૯. આરાધના ૧૦. માર્ગ ॥૧॥ શ્રમણ અને શ્રાવકવડે જે કારણથી રાત્રી અને દિવસના અંત સમયે અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે તે કારણથી આવશ્યક કહેવાય છે ॥૨॥

10

આ પ્રમાણે શ્રુત અને સ્કન્ધનો પણ ચાર પ્રકારે નિષ્કેપ જાણવો. વિસ્તારથી અનુયોગ— દ્વાર નામના ગ્રંથમાં બતાવ્યું છે. સ્થાન ખાલી ન રહે તે માટે સંક્ષેપથી કંઈક કહેવાય છે. નામ— સ્થાપનાશ્રુત સુગમ હોવાથી તથા આગમથી દ્રવ્યશ્રુત અને નો—આગમથી જ્ઞશરીર—ભવ્યશરીર દ્રવ્યશ્રુત પણ સુગમ હોવાથી તદ્દવ્યતિરિક્ત દ્રવ્યશ્રુત તરીકે પુસ્તક—પત્રકાદિમાં રહેલું હોય તે અથવા શ્રુત શબ્દથી સૂત્ર (દોરા) પણ લેવાતું હોવાથી અંડજાદિ સૂત્રો (અર્થાત્ ચૌરિન્દ્રિય જાતિના કીડાઓએ બનાવેલા કોશેટામાંથી બનાવેલ સૂત્ર અંડજ કહેવાય છે જેને લોકમાં યટકસૂત્ર=રેશમનો દોરો કહેવાય છે) આ બધા દ્રવ્યશ્રુત કહેવાય છે.

15

ભાવશ્રુતમાં આગમથી જ્ઞાતા ઉપયુક્ત જાણવો. નો—આગમથી ભાવશ્રુત તરીકે “નો” શબ્દ દેશવાચી હોવાથી આ આવશ્યક જ જાણવું. (કારણ કે તે સમગ્રશ્રુતનો એક દેશ છે) હવે સ્કન્ધ શબ્દના નિષ્કેપ બતાવે છે. તેમાં પણ નામ—સ્થાપના—જ્ઞશરીર—ભવ્યશરીર સ્કન્ધ સુગમ હોવાથી તદ્દવ્યતિરિક્ત દ્રવ્યસ્કન્ધ તરીકે સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર જાણવા. તેમાં દ્વિપદાદિ (માણસ વિ.) સચિત્તસ્કન્ધ, દ્વિપ્રદેશિકાદિ અચિત્તસ્કન્ધ અને સેના વિગેરેનો (હાથી-ઘોડા-રથ-પાયદલ વિગેરેના સમૂહરૂપ આગળનો, પાછળનો, કે મધ્યનો) દેશ એ મિશ્રસ્કન્ધ જાણવો.

25

૧૩. આવશ્યકમવશ્યકરણીયં ધ્રુવં નિગ્રહો વિશોધિશ્ચ । અધ્યયનષટ્કં વર્ગો ન્યાય આરાધના માર્ગઃ ॥૧॥ શ્રમણેન શ્રાવકેણ ચાવશ્યકર્ત્તવ્યં ભવતિ યસ્માત્ । અન્તે (ન્તઃ) અર્હર્નિશસ્ય (અહ્નો નિશઃ) ચ, તસ્માદાવશ્યકં નામ ॥૨॥ ૧૪. શ્રુતપર્યાયત્વાત્સૂત્રનિર્દેશોઽત્ર પ્રાકૃતત્વાત્ સુયશબ્દેન સૂત્રમપિ સૂત્રકૃતોઽઙ્ગસ્ય સુયગડેતિવત્ । ૧૫. આદિના બોળજકીટજવાલજવલ્કજગ્રહઃ । ૧૬. પ્રસ્તુતત્વાદન્યથા સર્વમપિ શ્રુતમેવં, આગમે તુ પદમાત્રજ્ઞાનોપયોગાદિન્નતા । ★ અવસ્સં કરણં । + અહોણિસિસ્સ । † આગમતો ।

30

* નાસ્તીદમ્ ।

દ્વિપદાદિઃ અચિત્તો દ્વિપ્રદેશિકાદિઃ મિશ્રઃ સેનાદિદેશોદિરિતિ, તથા ભાવસ્કન્ધસ્ત્વાગમ-
તસ્તદર્થોપયોગપરિણામ એવ, નોઆગમતસ્ત્વાવશ્યકશ્રુતસ્કન્ધ એવેતિ, નોશબ્દસ્ય દેશવચનત્વાત્,
અથવા જ્ઞાનક્રિયાગુણસમૂહાત્મકઃ સામાયિકાદીનામધ્યયનાનાં સમાવેશાત્, જ્ઞાનદર્શનક્રિયોપયોગ
ઇત્યર્થઃ, નોશબ્દસ્તુ મિશ્રવચનઃ । સર્વપદૈકવૈચ્છતા સામાયિકાદિશ્રુતવિશેષાણાં ષણ્ણાં સ્કન્ધઃ

5 શ્રુતસ્કન્ધઃ, આવશ્યકં ચ તત્ શ્રુતસ્કન્ધશ્ચેતિ સમાસઃ ।

આહ—કિમિદં આવશ્યકં ષડધ્યયનાત્મકમિતિ, અત્રોચ્યતે, ષડર્થોધિકારાત્મકત્વાત્, તે
ચામી સામાયિકાદીનાં યથાયોગમવસેયા ઇતિ—સાવજ્જજોગવિર્ઘ ૧ ડક્કિત્તણ ૨ ગુણવઓ ય
પઙ્કવત્તી ૩ । ખલિયસ્સ નિંદણ ૪ વળત્તિંગિચ્છ ૫ ગુણધારણા ૬ ચેવ ॥૧॥ અસ્યા વ્યાખ્યા—
અવઘં પાપં, યુજ્યન્ત ઇતિ યોગાઃ વ્યાપારાઃ, સહાવઘેન વર્તન્ત ઇતિ સાવઘાઃ, સાવઘાશ્ચ તે
10 યોગાશ્ચેતિ સમાસઃ, તેષાં વિરમણં વિરતિઃ સામાયિકાર્થોધિકાર ઇતિ ? ઉત્કીર્તનમુત્કીર્તના, તત્ર
(આદિથી એવા બે દેશ, ત્રણ દેશ એ મિશ્રસ્કન્ધરૂપે જાણવા.) ભાવસ્કન્ધમાં આગમથી સ્કન્ધ-
પદાર્થના ઉપયોગનો પરિણામ જ અને નો—આગમથી આવશ્યકશ્રુતસ્કન્ધ જાણવો. અહીં પણ
નોશબ્દ દેશવાચી છે.

અથવા જ્ઞાન, ક્રિયા અને ગુણના સમૂહરૂપ આવશ્યક એ ભાવસ્કન્ધ છે, કારણ કે
15 સામાયિકાદિ છ અધ્યયનોનો સમાવેશ આમાં થાય છે (અને આ છ અધ્યયનો જ્ઞાન—ક્રિયા અને
ગુણરૂપ છે. અહીં તે તે અધ્યયનોનો ઉપયોગ એ જ્ઞાન છે. તેમાં કહેલી સામાયારી એ ક્રિયા છે
અને મૂળ—ઉત્તર ગુણો એ ગુણરૂપ છે.) એટલે જ્ઞાન—દર્શન—ક્રિયાનો ઉપયોગ એ નોઆગમથી
ભાવસ્કન્ધ છે. અહીં નોશબ્દ જ્ઞાન—ક્રિયાની મિશ્રતા સૂચક છે. હવે આવશ્યક, શ્રુત અને સ્કન્ધ
આ ત્રણે પદોને ભેગા કરી એક અર્થ બતાવે છે કે સામાયિકાદિ છ શ્રુતવિશેષોનો જે સમુદાય
20 તે શ્રુતસ્કન્ધ, આવશ્યક એવો જે શ્રુતસ્કન્ધ. તે આવશ્યકશ્રુતસ્કન્ધ.

શંકા : આ આવશ્યક છ અધ્યયનાત્મક શા માટે કહ્યાં છે ?

સમાધાન : આ આવશ્યક ગ્રંથ એ છ અર્થોધિકાર(વિષય)વાળો હોવાથી ૫૬—અધ્યયનાત્મક
છે. તે સામાયિકાદિ ૬ અધ્યયનોના છ વિષયો આ પ્રમાણે છે ૧. સામાયિકાધ્યયનનો વિષય —
સાવઘયોગની વિરતિ ૨. બીજા અધ્યયનનો વિષય ઉત્કીર્તન ૩. ત્રીજાનો વિષય ગુણવાન્
25 વ્યક્તિઓને પ્રતિપત્તિ = વંદના ૪. ચોથામાં સ્ખલિત એવાં પોતાના જીવની નિંદા ૫. પાંચમાં
વ્રણચિકિત્સા ૬. છઠ્ઠામાં ગુણોની ધારણા, ॥૧॥ આ ગાથાની વ્યાખ્યા :— અવઘ એટલે પાપ,
યુજ્યન્તે = જે કરાય તે યોગ=ક્રિયા, અવઘયુક્ત હોય તે સાવઘ; સાવઘ એવા જે યોગો તે
સાવઘયોગો=પાપક્રિયાઓ, તેઓની વિરતિ એ સામાયિકાધ્યયનનો અર્થોધિકાર છે. ૨. ચોવીસ

૧૭. સેનાહરિદેસાર્ઘ ૮૧૬—સેનાયાઃ હસ્ત્યશ્વરથપદાતિચ્છકુન્તાદ્યાત્મકઃ પાશ્ચાત્યમધ્યમાગ્રદેશરૂપો
30 મિશ્રસ્કન્ધઃ (વિશેઁ ૮૧૬ ગાથાવૃત્તૌ) સેનાઁ અગ્નિમે ઘંધે સેનાઁ મજ્જિમે ઘંધે સેનાઁ પચ્છિમે ઘંધે
(અનુઁ ૧૦૨) પ્રથમાદિપદાદગ્રામનગરાદિગ્રહઃ દ્વિતીયાદિના દેશદ્વયાદિગ્રહઃ । ૧૮. સંબન્ધષણ્ણી, તેન
પરિભાષિતા જ્ઞાતાઽધ્યુપેત્યાકરણરૂપા વિરતિઃ, ન તુ કેવલાભાવરૂપા નિવૃત્તિરૂપા વા. ‡ સેનાદિદેશાદિઁ
★ વાક્યતા. + ષણ્ણામધિકારાઁ * ચિંગિચ્છઁ

ગુણોત્કર્ષના અર્હતાં ચતુર્વિંશતિસ્તવસ્ય ૨ । ગુણા જ્ઞાનાદયઃ મૂલોત્તરાઘ્યા વા, તેઽસ્ય વિદ્યન્ત
 ઇતિ ગુણવાન્ તસ્ય ગુણવતઃ પ્રતિપત્તિર્વન્દનાધ્યયનસ્ય ૩ । ચશબ્દઃ સમુચ્ચયે, 'સ્ખલિતસ્યેતિ'
 શ્રુતશીલસ્ખલિતસ્ય નિન્દના પ્રતિક્રમણસ્ય ૪ । તથા ચારિત્રાત્મનો વ્રણચિકિત્સાઅપરાધવ્રણસંરોહણં
 કાયોત્સર્ગસ્ય ૫ । અપગતવ્રતાતિચોરેતરોપચિતકર્મવિશરણાર્થમનશનાદિગુણસંધારણા પ્રત્યાઘ્યાનસ્ય
 ૬ ઇત્યાર્થાધિકારાઃ । એષાં ચ પ્રત્યધ્યયનમર્થાધિકારદ્વારં એવાવસરઃ પ્રત્યેતવ્યઃ, ઇહ તુ પ્રસન્નતઃ 5
 સ્કન્ધોપદર્શનદ્વારેણોક્તા ઇતિ ।

ઇદાનીં અધ્યયનન્યાસપ્રસ્તાવઃ, તં ચાનુયોગદ્વારક્રમાયાતં પ્રત્યધ્યયનં ઓઘનિષ્પત્તિનિષ્કેપે
 લાઘવાર્થં વક્ષ્યામઃ । એષ આવશ્યકસ્ય સમુદાયાર્થઃ, ઇદાનીમવયવાર્થપ્રદર્શનાય એકંકમધ્યયનં
 વક્ષ્યામઃ, તત્ર પ્રથમમધ્યયનં સામાયિકં સમભાવલક્ષણત્વાત્, ચતુર્વિંશતિસ્તવાદીનાં ચ તદ્દેદત્વાત્

ભગવાનના ગુણોની સ્તુતિ એ ચતુર્વિંશતિસ્તવાધ્યયનનો અર્થાધિકાર છે.

10

૩. જ્ઞાનાદિ ગુણો અથવા મૂળોત્તર ગુણો વિદ્યમાન છે જેને તે ગુણવાન્, તેઓની
 પ્રતિપત્તિ=વંદના, ભક્તિ એ વંદનાધ્યયનનો અર્થાધિકાર છે. ૪. જ્ઞાન-ક્રિયામાં સ્ખલના પામેલા
 જીવની પોતાની જે નિંદા તે પ્રતિક્રમણાધ્યયનનો વિષય જાણવો. ૫. ચારિત્રરૂપ પુરૂષના
 અતિચારરૂપ ભાવવ્રણની પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ ઔષધવડે જે ચિકિત્સા તે વ્રણચિકિત્સા, એ
 કાયોત્સર્ગાધ્યયનનો અર્થાધિકાર (વિષય) છે. ૬. પાંચ પ્રકારના આવશ્યકોવડે દૂર થયેલા વ્રતના
 અતિચારો સિવાયના અતિચારોથી ભેગા થયેલા કર્મોનો નાશ કરવા માટે અનશનાદિ ગુણોની
 ધારણા = સ્વીકાર એ પ્રત્યાઘ્યાનાધ્યયનનો અર્થાધિકાર છે. અર્થાધિકારોની વિસ્તૃત ચર્ચા દરેક
 અધ્યયનના અર્થાધિકાર નામના દ્વારમાં જ કરવામાં આવશે. અહીં આ અર્થાધિકારો પ્રસંગથી
 સ્કંધ બતાવવા દ્વારા બતાવ્યા છે તે જાણવું.

હવે "અધ્યયન" શબ્દના નિષ્કેપા કરવાના છે, પરંતુ તે અનુયોગદ્વારના ક્રમથી આવેલા
 દરેક અધ્યયનના ઓઘનિષ્પત્તિનિષ્કેપમાં લાઘવ માટે આગળ કહીશું. (અનુયોગના ૪ દ્વારોમાંના
 નિષ્કેપદ્વારમાં ઓઘનિષ્પત્તિનિષ્કેપ કરતી વખતે અધ્યયનનો નિષ્કેપ કહેવાના જ છે. અહીં પણ
 કહે તો ગૌરવ થાય. એટલે લાઘવ માટે ત્યાં જ કહેશે.) આ આવશ્યકનો સમુદાયાર્થ બતાવ્યો.
 હવે અવયવાર્થ બતાવવા માટે દરેક અધ્યયનને બતાવીશું. તેમાં સામાયિક એ પ્રથમ અધ્યયન
 છે કારણ કે તે સમભાવરૂપ છે અને ચતુર્વિંશતિસ્તવાદિ (સમ્યક્ત્વ સામાયિકાદિરૂપ હોવાથી) 25
 સામાયિકના ભેદો હોવાથી પ્રથમ ક્રમ સામાયિકનો છે.

૧. પુષ્પાલમ્બનેઽગુણવતોઽપિ પ્રતિપત્તિઃ કર્તવ્યેતિ દ્રષ્ટવ્યં (મલયગિરિપાદાઃ, અનુ ૦ વૃત્તૌ ચ ૧૧)
 ઇતિ વચનાદનુક્તસમુચ્ચયાર્થ ઇત્યર્થઃ । ૨. આનુપૂર્વીનામપ્રમાણવક્તવ્યતાર્થાધિકારસમવતારરૂપ-
 શાસ્ત્રીયોપક્રમાન્તર્ગતે પચ્ચમદ્વારે । ૩. નામનિષ્પત્તિનિષ્કેપે ચેતિ (મલયગિરિપાદાઃ) । ૪. વિના
 સમભાવમિતરગુણાનવસ્થાનાત્ તત્સદ્ભાવ એવ પરગુણોત્પત્તેઃ પ્રાથમ્યમસ્યેત્યર્થઃ । ૫. સામાયિકસ્ય 30
 જ્ઞાનદર્શનચારિત્રભેદભિવ્રતયા ચતુર્વિંશત્યાદેશ્ચ સમ્યક્ત્વાદિસામાયિકરૂપત્વાત્ સામાયિકભેદત્વાઘ્યાનં ।

* ૦પ્રતિપાદનાય ।

- પ્રાથમ્યમમ્યેતિ । અસ્ય ચ મહાપુસ્યેવ ચત્વાર્યનુયોગદ્વારાણિ ભવન્તિ । અનુયોગદ્વારાણીતિ કઃ શબ્દાર્થઃ ? , અનુયોગોઽધ્યયનાર્થઃ, દ્વારાણિ તત્પ્રવેશમુખાનીતિ, યથા હિ અકૃતદ્વારં નગરમનગરમેવ ભવતિ, કૃતૈકદ્વારમપિ ચ દુરધિગમં કાર્યાતિપત્તયે ચ, કૃતચતુર્મૂલદ્વારં પ્રતિદ્વારાનુગતં સુખાધિગમ કાર્યાનતિપત્તયે ચ, एवं सामायिकपुरमपि अर्थाधिगमोपायद्वारशून्यमशक्याधिगमं भवति, 5 एकद्वारानुगतमपि च दुरधिगमं भवति, सप्रभेदचतुर्द्वारानुगतं तु सुखाधिगमं इत्यतः फलवान् द्वारोपन्यासः । तानि च अमूनि-उपक्रमो १ निक्षेपो २ऽनुगमो ३ नय ४ इति । तत्र शास्त्रस्य उपक्रमणं उपक्रम्यतेऽनेनास्मादस्मिन्निति वा उपक्रमः, शास्त्रस्यन्यासदेशानयनमित्यर्थः । तथा निक्षेपणं निक्षिप्यतेऽनेनास्मादस्मिन्निति वा निक्षेपः न्यासः स्थापनेति पर्यायाः । एवमनुगमनं 10 अनुगम्यते वाऽनेनास्मादस्मिन्निति वाऽनुगमः, सूत्रस्यानुकूलः परिच्छेद इत्यर्थः । एवं नयनं नीयते वाऽनेनास्मादस्मिन्निति वा नयः, वस्तुनः पर्यायाणां संभवतोऽधिगम इत्यर्थः । आह—

- આ સામાયિકાધ્યયનના, મહાનગરને જેમ ચાર દિશામાં દરવાજા હોય તેમ ચાર અનુયોગદ્વારો છે. અનુયોગદ્વાર એટલે શું ? ઉત્તર — અનુયોગ એટલે અધ્યયનનો અર્થ અને દ્વાર એટલે તે અર્થમાં પ્રવેશવાના દરવાજા અર્થાત્ એ અર્થને જાણવાના ઉપાયો. જેમ દરવાજા વિનાનું નગર એ નગર જ નથી. અથવા એક દ્વારવાળું નગર પણ. લોકોની અવર-જવર 15 દુઃખેથી થવાને કારણે કાર્યના નાશ માટે થાય છે. પરંતુ નાના-નાના પ્રતિદ્વારોથી યુક્ત એવા ચાર મોટા દરવાજાવાળું નગર, સુખેથી અવર-જવર થવાને કારણે કાર્યના નાશ માટે થતું નથી, તેમ સામાયિકરૂપી નગર પણ અર્થના જ્ઞાનના ઉપાયોરૂપ દ્વારથી રહિત છતું જાણી ન શકાય તેવું થાય છે અને એક દ્વારથી યુક્ત થયેલું છતું પણ દુઃખેથી જાણી શકાય તેવું થાય છે, જ્યારે પેટાભેદોથી યુક્ત ચારદ્વારોવાળું થયેલું છતું સુખેથી જાણી શકાય તેવું હોવાથી અહીં જે દ્વારોનો 20 ઉપન્યાસ કર્યો છે તે ફલવાનું છે.

- તે દ્વારો આ પ્રમાણે છે ૧. ઉપક્રમ ૨. નિક્ષેપ ૩. અનુગમ ૪. નય. તેમાં ઉપક્રમ એટલે શાસ્ત્રનું નજીક લાવવું. અથવા જેનાવડે, જેનાથી કે જે હોતે છતે શાસ્ત્ર ઉપક્રમાંય છે = નજીક લવાય છે તે ઉપક્રમ અર્થાત્ દૂર રહેલ શાસ્ત્રાદિ વસ્તુને તે તે પ્રતિપાદન કરવાના પ્રકારોવડે નિક્ષેપ કરવા યોગ્ય કરવું તે ઉપક્રમ. અહીં ન્યાસદેશાનયન એટલે નિક્ષેપ કરવા નજીક 25 લાવવું=યોગ્ય કરવું. તથા નિક્ષેપણ એટલે નિક્ષેપ, અથવા જેનાવડે, જેનાથી કે જે હોતે છતે નિક્ષેપ કરાય છે તે નિક્ષેપ અર્થાત્ નામાદિ ભેદોવડે સ્થાપના કરવી. આ જ પ્રમાણે અનુગમન=વ્યાખ્યાન કરવું અથવા જેનાવડે, જેનાથી કે જે હોતે છતે વ્યાખ્યાન કરાય તે અનુગમ અર્થાત્ સૂત્રની અનુકૂળ=અનુસરતી વ્યાખ્યા. તેમજ નયન=બોધ કરવો અથવા જેના વડે, જેનાથી કે જે હોતે છતે વસ્તુનો બોધ થાય તે નય અર્થાત્ વસ્તુના ઘણા પર્યાયોમાંથી સંભવતિ એવા 30 પર્યાયનો બોધ કરવો તે નય.

૬. પ્રતિપાદનપ્રકારાઃ । ૭. ગુરુવાગ્યોગઃ । ૮. વિનીતવિનેયવિનયઃ । ૯. શુશ્રૂષા । + તદ્દ્વારોઃ + નાસ્તીદમ્ । ★ શાસ્ત્રસ્ય ।

एषामुपक्रमादिद्वाराणां किमित्येवं क्रम इति, अत्रोच्यते, न ह्यनुपक्रान्तं सद असमीपीभूतं
निक्षिप्यते, न चानिक्षिप्त नामादिभिरर्थतोऽनुगम्यते, न चार्थतोऽननुगतं नर्यैर्विचार्यते इत्यतोऽयमेव
क्रम इति । तत्रोपक्रमो द्विविधः—शास्त्रीय इतरश्च, तत्र इतरः षट्प्रकारः, नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकाल-
भावभेदभिन्न इति, तत्र नामस्थापने सुज्ञाने, द्रव्योपक्रमो द्विविधः—आगमतो नोआगमतश्च,
आगमतो ज्ञाताऽनुपयुक्तः, नोआगमतो ज्ञशरीरभव्यशरीरतद्रव्यतिरिक्तश्च, स च त्रिविधः— 5
सचित्ताचित्तमिश्रद्रव्योपक्रम इति, तत्र सचित्तद्रव्योपक्रमः द्विपदचतुष्पदापदोपाधिभेदभिन्नः, पुनरेकैको
द्विविधः—परिकर्मणि वस्तुविनाशे च, तत्र परिकर्म—द्रव्यस्य गुणविशेषपरिणामकरणं तस्मिन्सति,
तद्यथा—घृताद्युपभोगेन पुरुषस्य वर्णादिकरणमिति, अथवा कर्णस्कन्धवर्धनादिक्रियेति, अन्ये तु
शास्त्रगन्धर्वनृत्यादिकलासंपादनमपि द्रव्योपक्रमं व्याचक्षते, इदं पुनस्साधु, विज्ञानविशेषात्मकत्वात्
शास्त्रादिपरिज्ञानस्य, तस्य च भावत्वादिति, किन्तु आत्मद्रव्यसंस्कारविवक्षापेक्षया 10
शरीरवर्णादिकरणवत् स्यादपीति । एवं शुकसारिकादीनां शिक्षागुणविशेषकरणं, तथा चतुष्पदानां
हस्त्यादीनां, अपदानां च वृक्षादीनां वृक्षायुर्वेदोपदेशाद् वार्धक्यादिगुणापादनमिति, आह—यत्स्वयं

શંકા : ઉપક્રમાદિ દ્વારોનો આ પ્રમાણે ક્રમ શા માટે છે ?

સમાધાન ; નજીક નહીં લવાયેલી વસ્તુ નિષ્કેપ યોગ્ય બનતી નથી કે નામાદિવડે અનિક્ષિપ્ત
વસ્તુ અર્થથી જાણાતી નથી. અર્થથી અનનુગત વસ્તુ નયોવડે વિચારાતી ન હોવાથી આ પ્રમાણે 15
ક્રમ ગોઠવેલો છે. તેમા ઉપક્રમ એ શાસ્ત્રીય (લોકોત્તર જગતમાં પ્રસિદ્ધ) અને ઈતર=અશાસ્ત્રીય,
(લોકિક જગતમાં પ્રસિદ્ધ એવો ઉપક્રમ) એમ બે પ્રકારે છે. અશાસ્ત્રીયોપક્રમ નામ, સ્થાપના,
દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવ એમ છ પ્રકારે છે. નામ-સ્થાપના સુગમ છે. દ્રવ્યોપક્રમ આગમ—
નોઆગમથી બે પ્રકારે છે. તેમાં આગમથી જ્ઞાતા અનુપયુક્ત (અર્થાત્ “ઉપક્રમ” શબ્દના અર્થનો
જ્ઞાતા છતાં તેમાં ઉપયોગ વિનાનો) પુરુષ. 20

નો—આગમથી જશરીર—ભવ્યશરીર સરળ છે. તદ્વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યોપક્રમ ત્રણ પ્રકારે સચિત્ત,
અચિત્ત અને મિશ્ર. તેમા સચિત્ત દ્રવ્યોપક્રમ દ્વિપદ, ચતુષ્પદ અને અપદરૂપ ઉપાધિ ભેદથી જુદો
જુદો છે. દ્વિપદ વગેરે દરેકનો ઉપક્રમ પાછા બે પ્રકારે — પરિકર્મમાં અને વસ્તુવિનાશમાં. અહીં
પરિકર્મ એટલે દ્રવ્યમાં ફેરફાર કરવો = દ્રવ્યને ચોક્કસ ગુણથી પરિણમાવવું. તે આ પ્રમાણે કે
ધી વગેરે દ્રવ્યોના ઉપભોગવડે પુરુષના વર્ણાદિમાં ફેરફાર કરવો. અથવા કાન વીંધવા, સ્કંધને 25
વધારવા વગેરેની ક્રિયા એ પરિકર્મમાં દ્વિપદ—ઉપક્રમ છે.

કેટલાક લોકો શાસ્ત્ર, ગન્ધર્વનૃત્યાદિક્કલાનું સંપાદન એ પણ દ્રવ્યોપક્રમ કહે છે, પરંતુ તે યોગ્ય
નથી કારણ કે શાસ્ત્રાદિનું જ્ઞાન એ વિજ્ઞાન વિશેષ હોવાથી તેનો ઉપક્રમ એ ભાવોપક્રમ બની જાય,
દ્રવ્યોપક્રમ નહીં. અથવા આત્મરૂપ દ્રવ્યના સંસ્કારની વિવક્ષા કરીયે તો સંસ્કારમાં થયેલ ફેરફાર પણ
શરીરના વર્ણાદિકરણની જેમ (આત્મારૂપ દ્રવ્યનો હોવાથી) દ્રવ્યોપક્રમ કહેવાય છે. એ જ પ્રમાણે 30
પોષ્ટ—મેના વગેરે દ્વિપદોને શિક્ષાગુણની પ્રાપ્તિ કરાવવી તે દ્વિપદ દ્રવ્યોપક્રમ છે. હસ્તિ વગેરે
ચતુષ્પદોને શિક્ષાગુણપ્રાપ્તિ એ ચતુષ્પદ દ્રવ્યોપક્રમ અને વૃક્ષાદિ અપદોને વનસ્પતિશાસ્ત્રના
ઉપદેશાનુસાર વાર્ધ = વૃદ્ધતાદિ ગુણોનું સંપાદન એ અપદ દ્રવ્યોપક્રમ કહેવાય છે.

કાલાન્તરભાવ્યુપક્રમ્યતે યથા તરોર્વાર્ધવ્યાદિ તત્ર પરિકર્મણિ દ્રવ્યોપક્રમતા યુક્તા, વર્ણકરણકલાદિસંપાદનસ્ય તુ કાલાન્તરેડપિ વિવક્ષિતહેતુજાલમન્તરેણાનુપપત્તેઃ કથં પરિકર્મણિ દ્રવ્યોપક્રમતેતિ, અત્રોચ્યતે, વિવક્ષિતહેતુજાલમન્તરેણાનુપપત્તેરિત્યસિદ્ધં, કથં ?, વર્ણસ્ય તાવન્નામ-કર્મવિપાકિત્વાત્ સ્વયમપિ ભાવાત્, કલાદીનાં ચ ક્ષાયોપશમિકત્વાત્, તસ્ય ચ કાલાન્તરેડપિ

5 સ્વયમપિ સંભવાત્, વિભ્રમવિલાસાદીનાં ચ યુવાવસ્થાયાં દર્શનાત્ (ગ્રન્થાગ્રમ્ ૧૫૦૦) ।

તથા વસ્તુવિનાશો ચ પુરુષાદીનાં ચ્ચદ્વિગ્નાદિભિર્વિનાશ એવોપક્રમ્યતે ઇતિ, આહ-પરિકર્મવસ્તુવિનાશોપક્રમયોરભેદ એવ, ઉભયત્રાપિ પૃથ્વરૂપપરિત્યાગેનોત્તરાવસ્થાપત્તેરિતિ, અત્રોચ્યતે, પરિકર્મોપક્રમજનિતોત્તરરૂપાપ્તતાવપિ અવિશેષેન પ્રાણિનાં પ્રત્યભિજ્ઞાનાદિદર્શનાત્ વસ્તુ-વિનાશોપક્રમસંપાદિતોત્તરધર્મરૂપે તુ વસ્તુન્યદર્શનાત્ વિશેષસિદ્ધિરિતિ, અથવૈકત્ર વિનાશસ્યૈવ

10 શંકા : જે વસ્તુ ભવિષ્યમાં કોઈપણ કારણ વિના જાતે થવાની છે તે વસ્તુને વર્તમાનમાં કોઈ ઉપાયવડે ઝડપથી કરવું તેનું નામ પરિકર્મમાં દ્રવ્યોપક્રમતા, જેમ કે જે વૃક્ષ ભવિષ્યમાં સ્વયં વૃદ્ધ થવાનું છે, તે વૃક્ષને કોઈ ઉપાયવડે વર્તમાનમાં જ વૃદ્ધ બનાવવું એ વૃક્ષરૂપી દ્રવ્યનો પરિકર્મ કહેવાય છે. પણ (ધી વિ.થી) વર્ણકરણ કે કળાદિનું સંપાદન ભવિષ્યમાં પણ વિવક્ષિતકારણ સમૂહ વિના ક્યારેય વ્યક્તિમાં સ્વયં થતું નથી, અર્થાત્ વ્યક્તિને ભવિષ્યમાં
15 કારણ વિના વર્ણમાં ફેરફાર કે કળાદિનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું જ નથી. તો પછી વર્તમાનમાં વર્ણાદિમાં થતાં ફેરફારને કે કળાદિના સંપાદનને પરિકર્મ કેમ કહેવાય ? (જ્યારે થાય ત્યારે તે કારણોથી જ થાય છે, એટલે તેમાં કંઈ નજીક લાવવા રૂપ ઉપક્રમ નથી.)

સમાધાન : તમે જે કહ્યું કે વર્ણ ફેરફાર કે કળાદિની પ્રાપ્તિ એ કારણ વિના થઈ શકતી નથી એ વાત જ ખોટી છે, કારણ કે વર્ણ એ નામકર્મના વિપાકોદયથી થનાર છે તથા કળાદિની
20 પ્રાપ્તિ જ્ઞાનાવરણકર્મના ક્ષયોપશમથી થનાર છે. અને આ બંને વસ્તુ વિવક્ષિત કારણ = વર્ણ માટે ધી વગેરે અને કળાદિ માટે આચાર્ય વગેરે રૂપ કારણ વિના પણ કાળાન્તરે સ્વયં થઈ શકતી હોય છે. જેમ કે યુવાવસ્થામાં વિભ્રમવિલાસાદિનું દર્શન થાય છે. (આ વિભ્રમ-વિલાસાદિ વ્યક્તિને શીખવાડવા પડતા નથી, એટલે કે તેને શીખવાડવા આચાર્યાદિની જરૂર પડતી નથી, સ્વયં આવડી જાય છે.) તેથી કાળાન્તરભાવિ એવા વર્ણાદિ અને કળાદિનું પૂર્વે વિવક્ષિત હેતુવડે
25 સંપાદન કરવું એ પરિકર્મ દ્રવ્યોપક્રમ તરીકે ઘટી જાય છે. પુરુષાદિનો તલવારાદિ વડે વિનાશ કરવો એ વસ્તુવિનાશમાં દ્રવ્યોપક્રમ છે.

શંકા : પરિકર્મ અને વસ્તુવિનાશ દ્રવ્યોપક્રમમાં કોઈ ભેદ જ નથી કારણ કે બંનેમાં પૂર્વરૂપના ત્યાગવડે પછીની અવસ્થા ઉત્પન્ન થાય છે.

સમાધાન : આ બંનેમાં મોટો ભેદ છે. તે આ રીતે — પરિકર્મોપક્રમમાં વર્ણાદિકરણ થતાં
30 અર્થાત્ વસ્તુમાં વર્ણાદિમાં ફેરફાર થયા પછી પણ જીવને ‘તે તે જ વસ્તુ છે’ એવું પ્રત્યભિજ્ઞાન (સ્મરણ) થતું દેખાય છે. જ્યારે વસ્તુવિનાશોપક્રમમાં પ્રાપ્ત થયેલ છે ઉત્તરરૂપ જેમાં તેવી વસ્તુમાં. “આ તે જ વસ્તુ છે” એવું પ્રત્યભિજ્ઞાન સામાન્યથી થતું દેખાતું નથી, કારણ કે અહીં તે વસ્તુનો સંપૂર્ણ વિનાશ કરી નવી વસ્તુ બનાવવામાં આવે છે. અથવા વસ્તુવિનાશમાં ઉપક્રમે તરીકે

વિવક્ષિતત્વાદદોષઃ । એવમચિત્તદ્રવ્યોપક્રમઃ પદ્મરાગમણેઃ ક્ષારમૃત્પુટપાકાદિના વૈમલ્યાપાદન-
વિનાશાદીતિ । મિશ્રદ્રવ્યોપક્રમસ્તુ કટકાદિવિભૂષિતપુરુષાદિદ્રવ્યસ્યૈવેતિ । વિવક્ષાતઃ કારકયોજના
દ્રષ્ટવ્યા—દ્રવ્યસ્ય દ્રવ્યેણ દ્રવ્યાત્ દ્રવ્યે વોપક્રમો દ્રવ્યોપક્રમ ઇતિ । તથા ક્ષેત્રસ્યોપક્રમઃ ક્ષેત્રોપક્રમઃ,
આહ-ક્ષેત્રમમૂર્ત્યં નિત્યં ચ, અતસ્તસ્ય કથં કરણવિનાશાવિતિ, ઉચ્યતે, તદ્વ્યવસ્થિતદ્રવ્ય-
કરણવિનાશભાવાદુપચારતઃ સ્વત્વદોષઃ, તથા ચ તાત્સ્થ્યાત્તદ્વ્યપદેશો યુક્ત એવ, મઙ્ગાઃ 5
ક્રોશન્તીતિ યથા । તથા કાલસ્ય વર્તનાદિરૂપત્વાત્ દ્રવ્યપર્યાયરૂપત્વાત્ દ્રવ્યોપક્રમ એવોપચારાત્
કાલોપક્રમ ઇતિ, ચન્દ્રોપરાગાદિપરિજ્ઞાનલક્ષણો વા । ભાવોપક્રમો દ્વિધા—આગમતો નોઆગમતશ્ચ,
(પૂર્વરૂપના) વિનાશની જ વિવક્ષા કરી છે માટે કોઈ દોષ નથી. (આશય એ છે કે પરિકર્મમાં
વસ્તુની ઉત્તરાવસ્થા મુખ્ય છે, જ્યારે વસ્તુવિનાશમાં વિનાશ જ મુખ્ય છે ઉત્તરાવસ્થા નહીં.)

અચિત્તદ્રવ્યોપક્રમમાં પદ્મરાગમણિની ક્ષાર, માટી, પુટપાકાદિવડે શુદ્ધિ કરવી તે 10
પરિકર્મોપક્રમ તથા મણિનો નાશ એ વસ્તુવિનાશોપક્રમ જાણવો. મિશ્રદ્રવ્યોપક્રમમાં કડાદિથી
વિભૂષિત પુરુષરૂપદ્રવ્યનો પરિકર્મ અને વસ્તુવિનાશ ઉપર પ્રમાણે જાતે વિચારી લેવો. અહીં
જુદી જુદી વિવક્ષાઓ = અપેક્ષાઓથી વિભક્તિ જોડી શકાય છે. જેમકે દ્રવ્યનો અથવા દ્રવ્યવડે
અથવા દ્રવ્યથી અથવા દ્રવ્યને વિષે જે ઉપક્રમ તે દ્રવ્યોપક્રમ તથા ક્ષેત્રનો ઉપક્રમ તે ક્ષેત્રોપક્રમ.

શંકા : ક્ષેત્ર એ અમૂર્ત અને નિત્ય છે. તેથી ક્ષેત્રનો ફેરફાર કે વિનાશ કેવી રીતે શક્ય 15
છે કે જેથી ક્ષેત્રોપક્રમ ઘટે ?

સમાધાન : ક્ષેત્રમાં રહેલ દ્રવ્યનો ફેરફાર અને વિનાશ થતો હોવાથી તે દ્રવ્યના ફેરફાર
વિનાશનો ક્ષેત્રમાં ઉપચાર કરવાથી ક્ષેત્રનો ફેરફાર કે વિનાશ કહેવાય છે તેમાં કોઈ દોષ નથી
કારણ કે ‘તાત્સ્થ્યાત્ તદ્વ્યપદેશ’ ન્યાયે જેમ મંચ ઉપર રહેલા લોકો બોલતા હોવા છતાં
વ્યવહારમાં એવું બોલાય છે કે “મંચો બોલે છે” તેમ તે ક્ષેત્રમાં રહેલ દ્રવ્યના પરિકર્મ/ 20
વિનાશનો તે ક્ષેત્રમાં વ્યપદેશ થાય છે અર્થાત્ દ્રવ્યના પરિકર્મ/વિનાશ ક્ષેત્રના પરિકર્મ/વિનાશ
કહેવાય છે. તથા કાળ એ વર્તનાદિરૂપ હોવાથી દ્રવ્યનો પર્યાય છે, તેથી દ્રવ્યોપક્રમ જ ઉપચારથી
કાળોપક્રમ કહેવાય છે. (આશય એ છે કે પરમાણુ વગેરે દ્રવ્યનું પરમાણુ વગેરે રૂપે રહેવું તે
વર્તના છે. કેટલાક આચાર્યો આ વર્તનાને જ કાળરૂપ માને છે. તેથી કાળ વર્તનાદિરૂપ કહ્યો છે.
અને આ વર્તના એ દ્રવ્યનો જ એક પર્યાય હોવાથી કાળ પણ દ્રવ્યનો જ પર્યાય છે. તેથી દ્રવ્યના 25
પરિકર્મ—વિનાશ એ કાળના પરિકર્મ—વિનાશ તરીકે કહેવાય છે. આ વ્યાખ્યા કાળને દ્રવ્યના
પર્યાયરૂપે માનતા આચાર્યો દ્વારા કરી. પરંતુ જેઓ કાળને સમય—પ્રહરાર્દિ રૂપ માને છે તેઓના
મતે કાળનો પરિકર્મ—વિનાશ ઘટાડવા “અથવા” કરીને હવે બીજો વિકલ્પ આપે છે)

અથવા કાળના ઉપક્રમ તરીકે તે તે ઉપાયોવડે ચન્દ્રગ્રહણાદિનું જ્ઞાન મેળવવું એ કાળનો
પરિકર્મ. (આમ તો ચન્દ્રગ્રહણ થાય ત્યારે તેનું જ્ઞાન સ્વયં થઈ જાય, પણ જ્યોતિષશાસ્ત્રના 30
ગણિતની સહાયથી તેનું જ્ઞાન પૂર્વે જ મેળવી લેવું તે ઉપક્રમ થયો. અને ગ્રહ, નક્ષત્રાદિની ગતિ
વડે કાળનું અનિષ્ટ ફળદાયક રૂપે થવું તે કાળનો વિનાશ જાણવો.) ભાવોપક્રમ આગમ—

આગમતો જ્ઞાતા ઉપયુક્તઃ, નોઆગમતસ્તુ પ્રશસ્તોઽપ્રશસ્તશ્ચેતિ, તત્રાપ્રશસ્તો ડોણિડિણિ-
ગણિકાઽમાત્યાદીનાં, '૧૦'ત્યોદાહરણાણિ-એગે નગરે એગા મૈરુગિણી, સા ચિંતેતિ-કિંહં ધૂયાઓ
સુહિયાઓ હોજ્જતિ, તાં એ જોદ્વિયા ધૂઆ સિલ્લિયાવિઆ જહા વરં ઇંતં મત્થએ પ્પિહયાએ
આહિણિજ્જસિ, તાં એ આહતો, સો તુલ્લો, પાદં મહિઆરુદ્ધો, ણહુ દુલ્લિયાવિઆત્તિ, તીં એ માયાએ કહિયં,
5 તાં એ ભણ્ણતિ-જં કરેહિ તં કરેહિ, ણ એમ તુલ્લિ કિંચી અવરજ્જિત્તિ. બીયા સિલ્લિયાવિઆ, તીં એવિ
આહતો, સો ઇલ્લિચ્છા ઉલ્લસંતો, સા ભણ્ણતિ-તુમંપિ વીસંથા વિહરાહિ, ણવરં ઇલ્લિચ્છાઓ એસુત્તિ.
તેં ઇયા સિલ્લિયાવિઆ, તીં એવિ આહતો, સો રુદ્ધો, તેણ દહં પિલ્લિતા ધાલિયા ય, તં અકુલપુત્તી જદા
એવં કરેસિ, તીં એ માયાએ કથિતં, પચ્છા કહવિ અણુગમિઓ, એસ અમ્હ કુલધમ્મોત્તિ,

નોઆગમના ભેદથી બે પ્રકારે છે. તેમાં જ્ઞાતા ઉપયુક્ત વ્યક્તિ આગમથી ભાવોપક્રમ. અને
10 નોઆગમથી પ્રશસ્ત-અપ્રશસ્ત બે પ્રકારે, તેમાં અપ્રશસ્ત નોઆગમથી ભાવોપક્રમમાં
ડોણિણી=બ્રાહ્મણી, ગણિકા અને અમાત્યનું દષ્ટાન્ત જાણવું. અહીં ભાવોપક્રમ એટલે બીજાના
હૃદયના વિચારોનું યથાવત્ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું. તે ઉદાહરણ આ પ્રમાણે છે.

બ્રાહ્મણીનું દષ્ટાન્ત : એક નગરમાં એક બ્રાહ્મણી રહેતી હતી. એકવાર તેણીએ વિચાર્યું કે
“મારી પુત્રીઓ લગ્ન પછી સુખી કેવી રીતે થાય ?” આમ વિચારતા તેણીને એક ઉપાય જણ્યો.
15 તેથી તે બ્રાહ્મણીએ પોતાની મોટી દીકરીને શીખવાડ્યું કે “લગ્નની પહેલી રાતે અવસર જોઈને
તારે તારા પતિના મસ્તકે લાત મારવી.” મોટી દીકરીએ બરાબર તે જ રીતે લગ્નની પ્રથમ રાતે
પતિના મસ્તકે લાત મારી. પતિ અત્યંત ખુશ થયો, પગને દબાવવા લાગ્યો અને કહેવા લાગ્યો,
‘તને પગમાં લાગ્યું નથી ને ?’ આંખો પ્રસંગ બીજા દિવસે દીકરીએ માતાને કહ્યો. ત્યારે માતાએ
કહ્યું કે “વાહ ! તુ તારે મનફાવે તે કર તારો પતિ ક્યાંય તને નુકશાન કરશે નહીં.”

20 માતાએ પોતાની બીજી દીકરીને પણ આ રીતે શીખવાડીને લગ્ન કર્યાં. બીજી દીકરીએ
માતાના કહેવા મુજબ રાત્રિએ પતિના મસ્તકે લાત મારી. પરંતુ પતિ તેણીની ઉપર ગુસ્સે થઈ
શાંત થઈ ગયો. દીકરીએ માતાને વાત કરી એટલે માતાએ કહ્યું કે “તું પણ તારીઈચ્છા મુજબ
રહેજે, તારો પતિ થોડોક ગુસ્સે થઈ શાંત થઈ જશે પણ તને વાંધો આવશે નહીં.”

માતાવડે શીખવાડાયેલી ત્રીજી દીકરીએ પણ પતિના મસ્તકે લાત મારી. પરંતુ તે તો ખૂબ
25 જ કોપે ભરાયો અને તું તો અકુળવાન છે, જેથી આવું કરે છે એમ કહી ખૂબ માર મારી
ઘરભેગી કરી. ઘરે આવી માતાને વાત કરી. માતાએ જમાઈને ગમેતેમ કરી સમજાવ્યો કે આ

૧૦. અત્રોદાહરણાણિ-એકસ્મિન્નગરે એકા બ્રાહ્મણી સા ચિન્તયતિ-કથં દુહિતરઃ સુખિતાઃ ભવેયુરિતિ,
તયા જ્યેષ્ઠા દુહિતા શિક્ષિતા યથા વરમાયાન્તં મસ્તકે પાર્ષ્ણિના આહન્યાઃ. તયાઽઽહતઃ. સ તુષ્ટઃ, પાદં
મર્દયિતુમારબ્ધઃ નૈવ દુઃખિતેતિ, તયા માત્રે કથિતં. તયા ભણ્ણયતે-યત્કુરુ (ચિકીર્ષસિ) તત્કુરુ નૈષ તવ
30 (ત્વયિ) કિન્નિદપરાધ્યતિ ઇતિ. દ્વિતીયા શિક્ષિતા, તયાઽપ્યાહતઃ સ ઇલ્લિલ્લિત્વા (પ્રભાષ્ય) ઉપશાન્તઃ, સા
ભણ્ણતિ-ત્વમપિ વિશ્વસ્તા વિહર, પરં ઇલ્લિલ્લિણકઃ (પ્રભાષકઃ) એષ ઇતિ. તૃતીયા શિક્ષિતા, તયાઽપ્યાહતઃ,
સ રુદ્ધઃ, તેન દહં પિલ્લિતા નિર્ધારિતા ચ, ત્વમકુલપુત્રી યૈવં કરોષિ, તયા માત્રે કથિતં, પચ્છાત્ કથમપિ
અનુનીતઃ, એષઃ અસ્માકં કુલધર્મ ઇતિ, ★ ચમ્ભિણી. + કિંહં. * તયાહતો. × એયસ્સ. ÷ તત્તિઆ.

“ધૂઆં ય ભણિઆ જહા દેવતસ્સ તસ્સ તહા વઢિજ્જાસિ, મા છહેહિત્તિ ॥ એગમ્મિ નગરે
 ચડસઢિકલાકુસલા ગણિયા, તીએ પરભાવોવક્કમણનિમિત્તં રતિધરંમિ સવ્વાઓ પગઈઓ
 ણિયણિયવાવારં કરેમાણીઓ આલિહાવિયાઓ, તત્થ ય જો જો વઢ્ઢમાઈ, સો સો નિયયસિપ્પં
 પમંસતિ, ણાવભાવો ય સુઅણુયત્તો ભવઙ્ગ, અણુયત્તિઓ ય ઉવયારં ગાહિઓ ય્વદ્ધં ય્વદ્ધં દવ્વજાતં
 વિયેરેહિત્તિ ઈસવિઅ અપસત્થો ભાવોવક્કમો ॥ એગમ્મિ નગરે કોઈં રાયા અસ્સવાહણિયાએ 5
 સહામચ્છેણં નિગ્ગઓ, તત્થ^૧ સે આસેણ વચ્ચન્નેણ ચ્ચલિણે કાઈયા વોસિરિઆ, ચ્ચિલ્લં બદ્ધં, ત
 ચ પઢ્ઢવીએ થિગ્ગણઓ તહદ્વિયં ચેવ રણ્ણા પઢિનિયત્તમાણેણ સુઢરં નિજ્ઞાઙ્ગયં, ચિંતિયં ચ પોણ-
 ઙ્ગહ તલાગં સોહણં હવઙ્ગિત્તિ, ન ઊણ વુત્તં, અમચ્છેણ ઙ્ગિયાગારકુસલેણ રાયાણમણાપુચ્છિય મહાસરં
 અમારો ડુગાયાર છે કે ‘દીકરી પ્રથમ રાત્રિએ પતિને મસ્તકે મારે.’ માતાએ પુત્રીને કહ્યું “બેટા!
 તારા પતિની દેવતાની જેમ સેવા કરજે અને છોડતી નહીં.” અહીં માતાએ ઉપાયોવડે પોતાના 10
 જમાઈઓના સ્વભાવો જાણ્યા એ અપ્રશસ્ત ભાવોપક્રમ છે.

ગણિકાનું દેષાન્ત : એક નગરમાં ચોસઠકળામાં નિપુણ એવી વેશ્યા રહેતી હતી. તેણીએ
 પોતાને ત્યાં આવતા પુરુષોના વિચારોને જાણવા માટે રતિભવનમાં પોતપોતાનો વ્યાપાર કરતી
 જાતિઓ આલાખાવી. અર્થાત્ પોતપોતાનાં વધો કરતી સુધાર-લુહારાદિ જાતિઓના ચિત્રો
 ડાગવડાવ્યા. જેથી ત્યાં આવતા સુધારાદિ પોતપોતાની જાતિના ચિત્રો જોઈ પ્રશંસા કરતા. પ્રશંસા 15
 સામ્રાણી વેશ્યા નક્કી કરતી કે આ વ્યક્તિ આ જાતિની છે. તેથી જણાયેલા ભાવવાળી વ્યક્તિ
 સુઅનુવર્તનીય હોય છે અર્થાત્ સામેવાળાને શું પસંદ છે ? તે જાણવાથી તે વ્યક્તિને વશ કરવો
 ખૂબ સહેલો છે. આમ વેશ્યા તે વ્યક્તિની જાતિ ઓળખી તે પ્રમાણે એની સેવા-ભક્તિ કરતી
 જેથી ખુશ થયેલી તે વ્યક્તિ પુષ્કળ દ્રવ્ય ગણિકાને આપતી. આ પણ અપ્રશસ્ત ભાવોપક્રમ છે.

અમાત્યનું દેષાન્ત : એક નગરમાં કોઈ રાજા અમાત્ય સાથે અશ્વ ફેરવવા નીકળ્યો. જતા 20
 એકા તેના અશ્વે કોઈ ખાડા જેવા પ્રદેશમાં પેશાબ કર્યો. ખાબોચિયું ભરાયું. પૃથ્વી સ્થિર હોવાને
 કારણે લાખા યાગથી તે જ સ્થિતિમાં રહેલું = નહીં સૂકાયેલું ખાબોચિયું પાછાં કરતા રાજાવડે
 બેસાયું. રાજાએ વિચાર્યું કે “અહીં જો તળાવ થાય તો સારું (કારણ કે તે તળાવ સૂકાશે
 નહીં)”. પણ આ વાત રાજાએ અમાત્યને કહી નહીં. ઈંગિત-આકારોમાં કુશલ એવા અમાત્યે
 રાજાના મનના વિચારો જાણી લીધા અને રાજાને પૂછ્યા વિના મોટું સરોવર ખોદાવરાવ્યું. તેની 25

૧૧. દુહિતા ચ ભણિતા યથા દૈવતસ્ય તથા તસ્ય વર્તેથા: , મા ત્યાક્ષીત્વં ઇતિ ॥ એકસ્મિન્નગરે
 ચતુષ્પદિકલાકુશલા ગણિકા, તયા પરભાવોપક્રમણનિમિત્તં રતિગૃહે સર્વા: પ્રકૃતયો નિજનિજવ્યાપારં
 કુર્વન્ત્ય આલેખિતા: , તત્ર ચ યો યો વર્ધત્વવાદિ: . સ સ નિજકં શિલ્પં પ્રશંસતિ, જ્ઞાતભાવશ્ચ સ્વનુવર્તનીયો
 ભવતિ, અનુવૃત્તશ્ચ ઉપચારં ગ્રાહિત: પ્રચુરં પ્રચુરં દ્રવ્યજાતં વિતરતીતિ એષોઽપિ ચાપ્રશસ્તો ભાવોપક્રમ: ॥
 એકસ્મિન્નગરં કશ્ચિદ્રાજાઽશ્વવાહનિકયા સહામાત્યેન નિર્ગત: , તત્ર તસ્યાશ્વેન વ્રજતા વિષમભૂમૌ કાયિકી 30
 (પ્રશ્રવણં) વ્યુત્સુષ્ઠા, પલ્લલં બદ્ધં (જાતં), તચ્ચ પૃથ્થવ્યા: સ્થિરત્વાત્ તથાસ્થિતમેવ રાજા પ્રતિનિવર્તમાનેન
 સુચિરં નિર્ધ્યાતં, ચિન્તિતં ચાનેન, ઙ્ગહ તટાક: શોભનો ભવતિ ઇતિ, ન પુનરુક્તં, અમાત્યેન ઙ્ગિતાકારકુશલેન
 રાજાનમનાપૃચ્છ્ય મહત્સર: , ‡ તહા એયસ્સ ‡ એઙ્ગ વ૦ । + એસોવિ । * કોવિ । ॥ ય ।

‘ઁખાવિઅં ચેવ, પાલીએ આરામા સે પવરા કયા, તેણં કાલેણં ‘રણ્ણા પુણરવિ અસ્સવાહણિઆ
ગચ્છંતેણ દિટ્ઠં, ભણિયં ચ ણેણ-કેણ ઈમં ઁખાવિઅં ? અમચ્ચેણ ભણિઅં-રાય ! તુભ્મેહિં ચેવ,
કહિં ચિઅ ?, અવલોચણાએ, ઔહિયપરિતુટ્ટેણં સંવટ્ટણા કયા । એસવિઅ ઔપ્પસત્થભાવોવક્કમોત્તિ
॥ ઉક્તઃ અપ્રશસ્તઃ, ઇદાનીં પ્રશસ્ત ઉચ્ચતે-તત્ર શ્રુતાદિનિમિત્તં આચાર્યભાવોપક્રમઃ પ્રશસ્ત ઇતિ,
5 આહ-વ્યાખ્યાઙ્ગપ્રતિપાદનાધિકારે ગુરુભાવોપક્રમાભિધાનમનર્થકમિતિ, ન, તસ્યાપિ વ્યાખ્યાઙ્ગત્વાત્,
ઉક્તં ચ-

“ગુર્વાયત્તા યસ્માચ્છાત્રારમ્ભા ભવન્તિ સર્વેઽપિ ।
તસ્માદ્ગુર્વારથનપરેણ હિતકાઙ્ગક્ષિણા ભાવ્યમ્ ॥૧॥”

તથા ચ ભાષ્યકારેણાપ્યધ્યાયિ-

10 “ગુરુચિત્તાયત્તાઙ્ગં વક્ષાણંગાઙ્ગં જેણ સવ્વાઙ્ગં ।
જેણ પુણ સુપ્પસણ્ણં હોઙ્ગ તયં તં તહા કજ્જં ॥૧॥
આગારિંગિયૈકુસલં જદિ સેયં વાયસં વએ પુજ્જા ।

પાળને વિષે સુંદર વૃક્ષો રોપ્યા.

થોડા દિવસો પછી રાજા ફરી તે રસ્તે અશ્વ ફેરવવાની ઈચ્છાએ નીકળ્યો, અને તળાવ
15 જોયું. અમાત્યને પૂછ્યું કે “કોણે આ તળાવ ખોદાવરાવ્યું ?” અમાત્યે કહ્યું “રાજન્ ! તમારા
વડે જ.” રાજાએ પૂછ્યું “શી રીતે ?” ત્યારે અમાત્યે કહ્યું કે “તે દિવસે તમે આ સ્થળને ધારી-
ધારીને જોતા હતા તે પરથી મેં જાણી આ તળાવ ખોદાવરાવ્યું છે.” આ સાંભળી રાજા ખુબ ખુશ
થયો અને અમાત્યના પગારમાં વધારો કરી આપ્યો. આ પણ અપ્રશસ્ત ભાવોપક્રમ છે. આ
પ્રમાણે અપ્રશસ્ત ભાવોપક્રમ કહ્યો. હવે પ્રશસ્ત બતાવે છે-તેમાં શ્રુતાદિ માટે આચાર્યના ભાવોને
20 જાણવા એ પ્રશસ્ત ભાવોપક્રમ છે.

શંકા : તમે અહીં આવશ્યકશ્રુતસ્કન્ધના વ્યાખ્યાનના અવસરે ગુરુભાવોપક્રમનું વર્ણન કર્યું
તે શું નિરર્થક નથી ?

સમાધાન : ના, કારણ કે ગુરુના ભાવો જાણવા એ પણ વ્યાખ્યાનનું અંગ જ છે (પ્રશમરતિ
ગા.નં.-૬૯) કહ્યું છે “સર્વ શાસ્ત્રારંભો ગુરુને આધીન છે. તેથી હિતકાંક્ષી એવા શિષ્યે ગુરુની
25 આરાધનામાં તત્પર થવું જોઈએ ॥૧॥ ભાષ્યકારવડે પણ કહેવાયેલું છે-‘જે કારણથી સર્વ
વ્યાખ્યાનના અંગો ગુરુને આધીન છે તે કારણથી ગુરુ જે કાર્ય જે રીતે કરવાથી સુપ્રસન્ન થાય
તે કાર્ય તે રીતે કરવું જોઈએ ॥૧॥ આકાર-ઈગિતમાં કુશલ એવા શિષ્યને આચાર્ય કાગડાને

૧૨. खानितमेव, पाल्यां आरामास्तस्य प्रवराः कृताः, तस्मिन्काले पुनरप्यश्ववाहनिकया गच्छता
दृष्टं, भणितं चानेन केनेदं खानितं, अमात्येन भणितं, राजन् ! युष्माभिरेवः, कथमेव, अवलोकनया,
30 अधिकपरितुष्टेन संवर्धना कृता, एषोऽपि चाप्रशस्तभावोपक्रम इति । १३. गुरुचित्तायत्तानि, व्याख्यानाङ्गानि
येन सर्वाणि । येन पुनः सुप्रसन्नं भवति तत् तत्तथा कार्यम् ॥१॥ आकारेङ्गितकुशलं यदि श्वेतं वायसं वदेयुः
पूज्याः । + तेणं समएणं । + एयं । x कहिए । * संवट्टणा । ★ अप्पसत्थो भा० । ▲ ०कुसला ।

તેહવિય સિં નવિ કૂડે વિરહમિ અ કારણં પુચ્છે ॥૨॥

ગિવપુચ્છિણ ભણિઓ ગુરુણા ગંગા કઓમુહી વહડ ?

સંપાડયવં સીસો જહ તહ સવ્વથ કાયવ્વં ॥૩॥” ઇત્યાદિ ।

સફેદ કહે તો પણ તેમનું તે વચન શિષ્ય ખોટું કહે નહીં, પરંતુ કોઈ ન હોય ત્યારે તેનું કારણ પૂછે ॥૨॥ રાજાવડે પૂછાયેલા ગુરુવડે શિષ્ય કહેવાયો કે ગંગા કઈ દિશામાં વહે છે ? ત્યારે 5 શિષ્યે ગુરુના કહ્યા પ્રમાણે જેમ કહ્યું તેમ કરવા યોગ્ય છે ॥૩॥

(ત્રીજી ગાથાનો ભાવાર્થ કથાનકથી જાણવા યોગ્ય છે તે આ પ્રમાણે :— “કન્યકુબ્જનામના નગરમાં આચાર્ય સાથે વાતચીત કરતાં કોઈક રાજાવડે કહેવાયું “મારા રાજપુત્રો અત્યંત વિનયવાળા છે.” આચાર્યે કહ્યું “સાધુઓ જેવા વિનયવાળા કોઈ ન હોય.” વિનયવાનું કોણ ? એ બસતમાં વિવાદ થતાં આચાર્યે કહ્યું “તમારા સર્વોત્કૃષ્ટવિનયગુણવાળા રાજપુત્રની અને અમારો જે સાધુ 10 તમને અવિનીત લાગે તે સાધુની પરીક્ષા આપણે કરીયે” રાજાએ આ વાતનો સ્વીકાર કર્યો. વિનીત તરીકે પ્રસિદ્ધ એવા રાજપુત્રને બોલાવવામાં આવ્યો અને કહ્યું “ગંગાનો પ્રવાહ કઈ દિશામાંથી કઈ દિશા તરફ વહે છે ? તે તું શોધી લાવ.” રાજપુત્રે કહ્યું, “એમાં શોધવાનું શું ? ગંગાનો પ્રવાહ પૂર્વદિશા તરફ વહે છે એ વાત નાના બાળકને પણ ખબર છે.” રાજાએ કહ્યું “શું તું અહીં જ ઊભો દલીલબાજી કરીશ કે જઈને નિરીક્ષણ કરીશ ? આ સાંભળી રાજપુત્ર 15 મનમાં ખેદ કરતો બહાર નીકળ્યો.

નગરના દ્વાર પાસે પહોંચ્યો. ત્યારે મિત્રે તેને પૂછ્યું— “હે મિત્ર ! ક્યાં ચાલ્યો ?” રાજપુત્રે ગુસ્સામાં જવાબ આપ્યો — “જંગલમાં રોઝડાઓને લવણનું દાન કરવા જઈ છું.” મિત્ર આ સાંભળી સમજી ગયો. તેથી શાંતિથી બધી વાત પૂછી. રાજપુત્ર પાસેથી સઘળી વાત સાંભળ્યા પછી કહ્યું — “ગંગાકિનારે જવાની શું જરૂર છે ? પિતાને જઈને કહી દે, “હું જોઈને આવ્યો, 20 ગંગા પૂર્વાભિમુખ વહે છે.” રાજપુત્રે આ પ્રમાણે કહ્યું. પરંતુ તેની પાછળ મોકલેલા ગુપ્તચરે રાજપુત્રની સઘળી વાત રાજાને કરી.

હવે સાધુનો વારો આવ્યો. રાજાને જે અવિનીત સાધુ લાગ્યો તેની પરીક્ષા કરવાનું આચાર્યને કહેતાં, આચાર્યે શિષ્યને કહ્યું — “જા, જોઈ આવ ગંગા કઈ દિશામાં વહે છે ?” શિષ્યે વિચાર્યું કે “ગુરુ પણ આ વાત જાણે છે કે ગંગા પૂર્વાભિમુખ વહે છે છતાં મને જોવા કહ્યું છે તેથી નક્કી 25 આમાં કોઈક પ્રયોજન હોવું જોઈએ.” આમ વિચારી જ્યાં ગંગા વહેતી હતી ત્યાં આવી ગંગાનો પ્રવાહ જોયો. પછી બીજાઓને પૂછીને પણ ખાતરી કરી તથા સૂકા તણખલાદિને પ્રવાહમાં વહન કરાવવાવડે પણ નિશ્ચિત કરી શિષ્ય ગુરુ પાસે આવી જવાબ આપ્યો કે “આવા આવા કારણોથી મેં નિર્ણય કર્યો છે કે ગંગા પૂર્વાભિમુખ છે, છતાં આપ કહો તે પ્રમાણ.” પાછળથી ગુપ્તચરે પણ સઘળી વાત કરી જેથી રાજા વિલખો પડ્યો. આમ દરેક શિષ્યએ વર્તવું જોઈએ.) 30

૧૪. તથાપિ ચ તસ્ય (વચનં) નૈવ કૂટયેત્, વિરહે ચ કારણં પૂચ્છેત્ ॥૨॥ નૃપપૃષ્ઠેન ભણિતો ગુરુણા ગઙ્ગા કુતોમુખી વહતિ ? । સંપાદિતવાન્ શિષ્યો યથા તથા સર્વત્ર કાર્યમ્ ॥૩॥ (વિશેષાવશ્યકે ગાથાઃ ૧૩૧-૧૩૩-૧૩૪)

આહ—યદ્યેવં ગુરુભાવોપક્રમ એવાભિધાતવ્યો ન શેષાઃ, નિષ્પ્રયોજનત્વાત્, ન, ગુરુચિત્તપ્રસાદનાર્થમેવ તેષામુપયોગિત્વાત્, તથા ચ દેશકાલાવપેક્ષ્ય પરિકર્મનાશૌ દ્રવ્યાણાં ઉદકૌદનાદીનાં આહારાદિકાર્યેષુ કુર્વન્ વિનેયો ગુરોર્હરતિ ચેત ઇતિ ।

અથવોપક્રમસ્ય સામ્યાત્ પ્રકૃતે નિરુપયોગિનોડપિ અન્યત્ર ઉપયોક્ષ્યન્ત ઇત્યુપન્યસ્તત્વાદદોષ
5 ઇત્યત્નં વિસ્તરેણ । ઉક્ત ઇતરઃ, ઇદાનીં શાસ્ત્રીય ઉચ્યતે—અસાવપિ ષડ્વિધ એવ, તદ્વથા—આનુપૂર્વી
૧ નામ ૨ પ્રમાણં ૩ વક્તવ્યતા ૪ અર્થાધિકારઃ ૫ સમવતાર ૬ ઇતિ । તત્રાનુપૂર્વી નામસ્થાપના-
દ્રવ્યક્ષેત્રકાલગણનોત્કીર્તનસંસ્થાનસીમાચારીભાવભેદભિન્ના દશપ્રકારા, તસ્યા યથાસંભવતઃ
સમવતારણીયમિદં, વિશેષતસ્તૂત્કીર્તનગણનાનુપૂર્વીદ્વય ઇતિ, ઉત્કીર્તના-સંશબ્દના યથા-સામાયિકં
ચતુર્વિંશતિસ્તવ ઇત્યાદિ, ગણનં પરિસંખ્યાનં-એકં દ્વે ત્રીણિ ચત્વારીત્યાદિ, સા ચ ગણનાનુપૂર્વી
10 ત્રિપ્રકારા પૂર્વપશ્ચાદનાનુપૂર્વીભેદભિન્ના, તત્ર સામાયિકં પૂર્વાનુપૂર્વ્યા પ્રથમં, પશ્ચાનુપૂર્વ્યા પષ્ટં,
અનાનુપૂર્વ્યા ત્વનિયતં ક્વચિત્પ્રથમં ક્વચિદ્દ્વિતીયં ઇત્યાદિ । તત્રાનાનુપૂર્વીણામયં કરણોપાયઃ—

શંકા : શ્રે ગુરુભાવોપક્રમ આટલો બધો મહત્વનો હોય તો તે જ અતાવવો શ્રેયીતરે હતા.
ગ્રંથ દ્રવ્યાદિઉપક્રમ શા માટે અતાવ્યા ?

સમાધાન : ગુરુ ચિત્તપ્રસન્નતા માટે તે શેષોપક્રમ પણ ઉપયોગી છે. તે તે દેશકાળની
15 અપેક્ષાએ (ગુરુના) આહારાદિકાર્યોમાં પાણી—ઓદન વગેરે દ્રવ્યોના પરિકર્મ—નાશને કરતો શિષ્ય
ગુરુના ચિત્તને હરે છે. (જેમ કે, રાજસ્થાન જેવા ક્ષેત્રમાં ઉનાળામાં શિષ્ય ઉકાળેલું ગરમ પાણી
૧૦—૧૨ પરાતોમાં ઠારી ઠંડું કરી ગુરુને વપરાવે તો ગુરુની પ્રસન્નતા વધે. પાણીને આ રીતે
ઠંડું કરવું એ દ્રવ્યોપક્રમ થયો. એ જ રીતે ઉપાશ્રયમાં ગુરુને બેસવાના સ્થાને શિષ્ય ચામચ
રાખે તે ક્ષેત્રોપક્રમ. આમ દ્રવ્યાદિ ઉપક્રમ પણ ગુરુની પ્રસન્નતા માટે ઉપયોગી થાય છે.)
20 અથવા પ્રકૃતમા નિરુપયોગી એવા પણ આ અન્યત્ર ઉપયોગી થશે એ વિચારથી અને ઉપક્રમની
સમાનતા હોવાથી અહીં તેનું નિરૂપણ હોય માટે નથી. આમ અશાસ્ત્રીયોપક્રમ કલ્પો.

હવે શાસ્ત્રીયોપક્રમ બતાવે છે તે પણ છ પ્રકારે છે : (૧) આનુપૂર્વી, (૨) નામ, (૩)
પ્રમાણ, (૪) વક્તવ્યતા, (૫) અર્થાધિકાર, (૬) સમવતાર. તેમાં આનુપૂર્વી → નામ, સ્થાપના,
દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ગણના, ઉત્કીર્તન, સંસ્થાન, સામાચારી અને ભાવ એમ દશ પ્રકારે છે. આ
25 સામાયિક આ ૧૦માંથી જેમાં જે રીતે સંભવતું હોય તે રીતે તેમાં તેનો સમાવેશ કરવો. વિશેષથી
ઉત્કીર્તન અને ગણના આનુપૂર્વીમાં તેનો સમાવેશ થાય છે. ઉત્કીર્તના એટલે ઉચ્ચારવું. જેમ કે
સામાયિક, ચઉવીસત્થો, વાંદણા વગેરે.

ગણના એટલે ગણતરી કરવી જેમ કે — એક, બે, ત્રણ વગેરે. આ ગણનાનુપૂર્વી
પૂર્વાનુપૂર્વી—પશ્ચાનુપૂર્વી અને અનાનુપૂર્વી ભેદથી ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં સામાયિકાધ્યયન
30 પૂર્વાનુપૂર્વીથી (પહેલેથી) પ્રથમ અધ્યયન છે. પશ્ચાનુપૂર્વીથી (છેલ્લેથી) છઠ્ઠું અધ્યયન છે. અને
અનાનુપૂર્વીથી (ગમે તે રીતીથી) અનિયત છે અર્થાત્ ક્યારેક પ્રથમ, ક્યારેક બીજું વગેરે. તેમાં

एकाद्येकोत्तरा विवक्षितपदानां स्थापना क्रियते, तत्र पदत्रयस्थापनैव तावत्संक्षेपतः प्रदर्श्यते—
सामायिकं चतुर्विंशतिस्तवः वन्दनाध्ययनमिति । अत्र

“पुष्पाणुपुष्पि हेद्वा, समयाभेदेण कुण जहाजेडं ।

उवरिमतुल्लं पुरओ नसेज्ज पुवक्कमो सेसे ॥१॥

जहितंमिउनिक्खित्ते पुरओ सो चेव अंकविण्णासो ।

સો હોડ સમયભેદો વજ્જેયલ્લો પયત્તેણં ॥૨॥

5

અનાનુપૂર્વીના ભાંગા લાવવા આ ઉપાય છે — એકેક વધતી વિવક્ષિતપદોની સ્થાપના કરવી. તેમાં દૃષ્ટાત માટે સંક્ષેપથી ત્રણ પદોની સ્થાપના જ બતાવે છે.

તે ત્રણ પદો — સામાયિક, ચતુર્વિંશતિસ્તવ, વંદનાધ્યયન. આ ત્રણ પદોના છ ભાગા થાય છે તે મેળવવા અહીં ગાથા બતાવે છે. ૧. અનુક્રમે અમુક પદો સ્થાપવા તે પૂર્વાનુપૂર્વી 10 જેમકે ૧, ૨, ૩ તેની નીચે સમયાભેદથી=સંકેતનો ભેદ ન થાય તે રીતે યથાજયેષ (અંકોને) ‘કુણ’ = સ્થાપિત કર. અહીં જે અંક જેની પૂર્વે હોય તે તેનો જયેષ કહેવાય જેમ કે એક એ બેની પૂર્વે હોવાથી બેનો જયેષ કહેવાય, ત્રણનો અનુજયેષ અને ચારનો જયેષાનુજયેષ કહેવાય. તેથી પ્રથમ ભાંગાની નીચે ૧નો જયેષ નથી તેથી તેને છોડી દેવો. ૨નો જયેષ ૧ છે. તેથી ૨ની નીચે ૧ સ્થાપવો → ^{૧૨૩} હવે ‘ઉવરિમતુલ્લં પુરઓ’ અર્થાત્ આગળ ઉપરના પદોને સમાન 15 પદો સ્થાપવા તેથી બીજા ભાંગામાં ૧ પછી ઉપરનો ૩ અંક નીચે સ્થાપવો જેથી ^{૧૨૩} ‘નસેજ્જ પૂવ્વકમ્મો સેસે’ બીજા ભાંગામાં ૧ની નીચે કયો અંક સ્થાપવો ? તેનો ઉત્તર આપે છે કે જે શેષ પદ રહે તે પૂર્વ ભાગમાં અનુક્રમે સ્થાપવા. તેથી શેષ તરીકે ૨ હોવાથી ૧ નીચે ૨ અંક સ્થાપવો. તેથી બીજો ભાંગો ૨ ૧ ૩ પ્રાપ્ત થયો.

હવે ત્રીજો ભાંગો જોઈએ તેમાં ૨ નો જયેષ એક છે પરંતુ તે ૨ની નીચે સ્થાપતા આગળ 20 ઉપરના સદશ અંકો સ્થાપવા પડે જેથી ત્રીજો ભાંગો ૧ ૧ ૩ પ્રાપ્ત થાય પણ અહીં સદશ અંકો પાસે પાસે આવતા સમયભેદ થાય તેથી ચાલે નહીં. માટે ૨ ની નીચે જયેષ અંક મૂકાય નહીં. બાજુમાં રહેલ ૧ નો જયેષ નથી તેથી તેને છોડી ૩ નો જયેષ ૨ છે તેને ત્રીજા અંકની નીચે મૂકતા ^{૧૨૩} આવી સ્થાપના થશે. હવે આગળ તો કંઈ છે નહીં તેથી પાછળ “નસેજ્જ પૂવ્વકમ્મો સેસે” ન્યાયથી ૧ અને ૩ એ બંને સ્થાપતા ત્રીજો ભાંગો ૧ ૩ ૨ નો પ્રાપ્ત થાય. 25

(હવે ત્રીજા ભાંગામાં ૧ નો જયેષ વિ. છે નહીં. પછી ૩ નો જયેષ ૨ સ્થાપીએ, તો આગળ પણ ૨ હોવાથી સમયભેદ થાય. એટલે ૩ નો અનુજયેષ ૧ સ્થાપવો. તેની આગળ ૨ આવશે, અને પાછળ બાકી રહેલો ૩ આવશે. તેથી ૩૧૨ થયો. આ રીતે બાકીના ભાંગા મલયગિરિ ટીકાનુસારે સમજવા.) આમ આ પદ્ધતિથી આગળ વધતા ત્રણ પદોના છ ભાંગા થાય જેમાં પહેલા છેલ્લા છોડી વચ્ચેના ચાર ભાંગા અનાનુપૂર્વી કહેવાય. છ પદોનાં ૭૨૦ 30

૧૫. પૂર્વાનુપૂર્વી (આદૌ) અથઃ સમયા (સંકેતા) ભેદેન કુરુયથાજ્યેષ્ઠમ્ । ઉપરિતુલ્યં પુરતઃ ન્યસ્યેત્ પૂર્વં (પૂર્વાનુપૂર્વી) ક્રમઃ શેષે (પશ્ચાત્) ।૧। યસ્મિન્નિક્ષિપ્તે પુરતઃ સ એવ અઙ્કવિન્યાસઃ । સ ભવતિ સમયભેદઃ વર્જયિતવ્યઃ પ્રયત્નેન ।૨। (અનુયોગદ્વારેષુ) † સેસો ।

ભાવના ક્ષુણ્ણત્વાત્ર પ્રતન્યતે, નવરમાગતં ત્રયાણામેતેષાં ષડ્ ભદ્રા ભવન્તિ, અતશ્ચતસ્રઃ

૧	૨	૩
૨	૧	૩
૧	૩	૨
૨	૧	૨
૨	૩	૧
૩	૨	૧

સ્વલ્વનાનુપૂર્વ્યં ઇતિ । ષણ્ણાં તુ પદાનાં સપ્તવિંશત્યુત્તરાણિ †ભદ્રકશતાનિ, અત્રાપિ સપ્તાશ્વદશોત્તરાણિ અનાનુપૂર્વ્યં ઇતિ ।

- ૬ ઇદાનીં નામ-પ્રતિવસ્તુ નમનાત્રામ, તત્ત્વૈકાદિ દશાન્તં યથાડ્ઞુયોગદ્વારેષુ તથા ચ વક્તવ્યં, ષડ્નામ્નિ ત્વવતારઃ, તત્ર ષડ્ ભાવા ઔદયિકાદયો નિરૂપ્યન્તે, તત્ર ક્ષાયોપશમિક એવં સર્વશ્રુતાવતારઃ, તસ્ય ક્ષાયોપશમિકત્વાદિતિ । તથા પ્રમાણં-દ્રવ્યાદિ પ્રમીયતેડનેનેતિ પ્રમાણં, તત્ત્વ પ્રમેયભેદાદેવ ચતુરૂપં, તદ્વથા-દ્રવ્યપ્રમાણં ૧ ક્ષેત્રપ્રમાણં ૨ કાલપ્રમાણં ૩ ભાવપ્રમાણં ચ ૪, તત્ર સામાયિકં ભાવાત્મકત્વાદ્ ભાવપ્રમાણવિષયં, તત્ત્વ ભાવપ્રમાણં ત્રિધા-ગુણનયસંખ્યાભેદભિન્નં, તત્ર ગુણપ્રમાણમપિ દ્વિધા-જીવગુણપ્રમાણમ-જીવગુણપ્રમાણં ચ, તત્ર 10 જીવાદપૃથગ્ભૂતત્વાત્ સામાયિકસ્ય જીવગુણપ્રમાણે સમવતારઃ, તદપિ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રભેદભિન્નં, તત્ર બોધાત્મકત્વાત્સામાયિકસ્ય જ્ઞાનગુણપ્રમાણે સમવતારઃ તદપિ પ્રત્યક્ષાનુમાનોપમાનાગમભેદભિન્ન ઇતિ, તત્ર સામાયિકસ્ય પ્રાયઃ પરોપદેશસવ્યપેક્ષત્વાદાગમે સમવતારઃ, સ ચ લૌકિકલોકોત્તર-સૂત્રાર્થોભયાત્માનન્તરપરમ્પરભેદભિન્ન ઇતિ, તત્ર સામાયિકસ્ય પરમર્ષિપ્રણીતગણિપિટકાન્તર્ગતત્વાત્ ભાંગા થાય. તેમાં ૭૧૮ ભાંગા અનાનુપૂર્વી કહેવાય.

- 15 નામદ્વાર : દરેક વસ્તુમાં નમતુ હોવાથી (અર્થાત્ દરેક વસ્તુમાં રહેલા પર્યાયને અનુસારે તે વસ્તુનું અભિધાયક = વાયક બનતું હોવાથી) તે નામ કહેવાય છે. (જેમકે આત્મામાં રહેલા મુક્તત્વપર્યાયને અનુસારે આત્માનું મુક્ત એવું નામ બોલાય છે, સર્વજ્ઞરૂપ પર્યાયને અનુસારે 'સર્વજ્ઞ' એવું નામ બોલાય છે.) તે એક થી લઈ દશ સુધીના જે રીતે અનુયોગદ્વારમાં બતાવ્યા છે તે રીતે અહીં જાણી લેવા. તેમાં સામાયિકાધ્યયનનો છ નામમાં સમાવેશ થાય છે, કારણ કે તે છ નામમાં છ ઔદયિકાદિ 20 ભાવોનું વર્ણન છે. તેમાં ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં સર્વશ્રુતનો સમાવેશ થાય છે અને આ અધ્યયન ક્ષાયોપશમિક હોવાથી છ નામમાં સમાવેશ પામે છે.

- પ્રમાણદ્વાર : જેનાવડે દ્રવ્યાદિ જણાય તે પ્રમાણ. આ પ્રમાણ પ્રમેય (જાણવા યોગ્ય વસ્તુ)નાં ભેદથી ચાર પ્રકારે છે ૧. દ્રવ્યપ્રમાણ, ૨. ક્ષેત્રપ્રમાણ, ૩. કાળપ્રમાણ, ૪. ભાવપ્રમાણ. તેમાં સામાયિક એ ભાવાત્મક હોવાથી ભાવપ્રમાણનો વિષય બને છે. તે ભાવપ્રમાણ ત્રણ પ્રકારે છે ૧. ગુણ, ૨. નય, 25 ૩. સંખ્યા. તેમાં ગુણપ્રમાણ જીવગુણ અને અજીવગુણ એમ બે પ્રકારે છે. સામાયિક જીવથી જુદું ન હોવાથી જીવગુણપ્રમાણમાં અવતાર=સમાવેશ પામે છે. તે જીવગુણપ્રમાણ પણ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં સામાયિક જ્ઞાનાત્મક હોવાથી જ્ઞાનગુણપ્રમાણમાં અવતરે છે.

- તે જ્ઞાનગુણપ્રમાણ પણ પ્રત્યક્ષ-અનુમાન-ઉપમાન-આગમ ભેદથી ચાર પ્રકારે છે. તેમાં સામાયિક પ્રાયઃ પરોપદેશની અપેક્ષાવાળું હોવાથી આગમમાં તેનો અવતાર થાય છે. આગમ પણ 30 લૌકિક-લોકોત્તર ભેદથી બે પ્રકારે. તેમાં સામાયિક સર્વજ્ઞપ્રણીત દ્વાદશાંગી અંતર્ગત હોવાથી લોકોત્તરમાં અવતરે છે. અથવા તે આગમ સૂત્ર-અર્થ-તદુભય એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં સામાયિક સૂત્રાર્થ-ઉભયરૂપ હોવાથી તદુભયમાં તેનો અવતાર થાય છે. અથવા આ આગમ આત્મા-અનંતર-પરંપર રૂપ ત્રણ ભેદે ભેદાય છે.

લોકોત્તરે સમવતારઃ, સૂત્રાર્થરૂપત્વાચ્ચ તદુભય ઇતિ, તથેદં ગૌતમાદીનાં સૂત્રત આત્માગમઃ, તચ્છિષ્યાણાં જમ્બૂસ્વામિપ્રભૃતીનાં અનન્તરાગમઃ, પ્રશિષ્યાણાં તુ પ્રભવાદીનાં પરમ્પરાગમ ઇતિ, એવમર્થતોઽર્હતામાત્માગમઃ ગણધરાગામનન્તરાગમઃ તચ્છિષ્યાણાં તુ પરમ્પરાગમ ઇતિ ।

નયપ્રમાણે તુ મૂઢનયત્વાત્તસ્ય નાધુનાઽવતાર ઇતિ, વક્ષ્યતિ ચ—“મૂઢણઙયં સુયં કાલિયં તુ’ ઇત્યાદિ સંખ્યા નામસ્થાપનાદ્રવ્યક્ષેત્રકાલૌપમ્યપરિમાણભાવભેદભિન્ના, યથાઽનુયોગદ્વારેષુ તથા 5 વક્તવ્યા, તત્રોત્કાલિકાદિશ્રુતપરિમાણસંખ્યાયાં સમવતારઃ, તત્ર સૂત્રતઃ સામાયિકં પરિમિતપરિમાણં, અર્થતોઽનન્તરપર્યાયત્વાદપરિમિતપરિમાણમિતિ। ઇદાનીં વક્તવ્યતા-સા ચ ત્રિવિધા-સ્વસમયવક્તવ્યતા ૧ પરસમયવક્તવ્યતા ૨ ઉભયસમયવક્તવ્યતા ૩ ચેતિ । સ્વસમયઃ—સ્વસિદ્ધાન્તઃ વક્તવ્યતા-પ્રદાર્થવિચારઃ, તત્ર સ્વસમયવક્તવ્યતાયામસ્ય સમવતારઃ, એવં પરોભયસમયપ્રતિપાદકાધ્યયનાનામપિ, યતઃ સર્વમેવ સમ્યગ્દષ્ટિપરિગૃહીતં પરસમયસંબન્ધ્યપિ સમ્યક્શ્રુતમેવ, તસ્ય સ્વસમયોપકારકત્વાદિતિ। 10 ઇદાનીમર્થાધિકારઃ, સ ચાધ્યયનસમુદાયાર્થઃ, સ્વસમયવક્તવ્યતૈકદેશઃ, સ ચ સર્વસાવદ્યયોગ-વિરતિરૂપઃ ।

તેમાં આ અધ્યયન ગૌતમાદિને સૂત્રથી આત્માગમ છે. તેમના શિષ્ય જંબૂસ્વામી વગેરેને અનન્તરાગમ અને પ્રશિષ્ય એવા પ્રભવસ્વામી વગેરેને પરંપરાગમ છે. અર્થથી અરિહંતોને આત્માગમ, ગણધરોને અનન્તરાગમ અને તેના શિષ્યોને પરંપરાગમ છે. નયપ્રમાણ વિચારતા 15 આ અધ્યયન નયરહિત હોવાથી સામાયિકનો નયમાં અવતાર થતો નથી, કારણ કે આગળ કહેશે કે “કાલિકશ્રુત નયરહિત છે.” હવે ત્રીજું સંખ્યાપ્રમાણ બતાવે છે. તે નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ઔપમ્ય, પરિમાણ અને ભાવ એમ આઠ પ્રકારે જે રીતે અનુયોગદ્વારમાં બતાવ્યું છે તે રીતે અહીં જાણી લેવું. તેમાં આ અધ્યયન ઉત્કાલિકાદિશ્રુતપરિમાણ સંખ્યામાં અવતરે છે. આ સામાયિકાધ્યયન સૂત્રથી પરિમિત પ્રમાણવાળું અને અર્થથી અનન્તરપર્યાયવાળું હોવાથી 20 અપરિમિતપરિમાણવાળું છે.

વક્તવ્યતાદ્વાર : તે ત્રણ પ્રકારે છે. ૧. સ્વસમયવક્તવ્યતા, ૨. પરસમયવક્તવ્યતા, ૩. ઉભયસમયવક્તવ્યતા. સ્વસમય એટલે પોતાનો સિદ્ધાન્ત, વક્તવ્યતા એટલે પદાર્થનો વિચાર. તેમાં સામાયિકનો સ્વસમયની વક્તવ્યતામાં અવતાર થાય છે તેમજ પરસમય—ઉભયસમયના પ્રતિપાદક અધ્યયનોનો પણ સ્વસમયવક્તવ્યતામાં સમાવેશ થાય છે, કારણ કે સમ્યગ્દષ્ટિવડે 25 બ્રહ્મ કરાયેલ પરસમયસંબંધિ એવું પણ સર્વ શ્રુત સ્વસમય માટે ઉપકારક હોવાથી સમ્યક્શ્રુત જ છે.

અર્થાધિકારદ્વાર : અહીં અર્થાધિકાર તરીકે અધ્યયનનો સમુદાયાર્થ લેવાનો છે જે સ્વસમયવક્તવ્યતાનો એક દેશ છે. અહીં સર્વસાવદ્યયોગની વિરતિરૂપ અર્થાધિકાર જાણવો.

૧૬. નામસ્થાપનાદ્રવ્યૌપમ્યપરિમાણજ્ઞાનગણનભાવભેદાદ, અનુયોગેષુ યત્સૂત્રમ્—સે કિં તં સંખ્યમાણે ? 30 સંખં અદ્ભુવિદે પ્ણગત્તે, તંજહા-નામસંખ્યા ઠવણાસંખ્યા દવ્વસંખ્યા ઓવમ્મસંખ્યા પરિમાણસંખ્યા જાણણાસંખ્યા ગણણાસંખ્યા ભાવસંખ્યા—ઇહ સંખ્યાશબ્દેન સંખ્યાશબ્દયોર્ગ્રહણં દ્રઘ્વં પ્રાકૃતમધિકૃત્ય (અનુ૦ ૫૪૯) + ંલિકશ્રું ★ ંકારિત્વાત્ । * સાવદ્યં ।

ઇદાનીં સમવતારઃ, સ ચ લાઘવાર્થં પ્રતિદ્વારં સમવતારણાદ્વારેણ પ્રદર્શિત એવ । ઉક્ત ઉપક્રમઃ, ઇદાનીં નિક્ષેપઃ, સ ચ ત્રિધા-ઓઘનિષ્પન્નો ૧ નામનિષ્પન્નઃ ૨ સૂત્રાલાપકનિષ્પન્નશ્ચેતિ ૩। તત્ર ઓઘો નામ યત્ સામાન્યં શાસ્ત્રાભિધાનં, તત્ત્વેહ ચતુર્વિધમધ્યયનાદિ, પુનઃ પ્રત્યેકં નામાદિચતુર્ભેદ-મનુયોગદ્વારાનુસારતઃ પ્રપન્નેનાભિધાય ભાવાધ્યયનાક્ષીણાદિષુ સામાયિકમાયોજ્યં । નામનિષ્પન્ને
5 નિક્ષેપે સામાયિકં, તત્ત્વ નામાદિચતુર્વિધં, ઇદં ચ નિરુક્તિદ્વારે સૂત્રસ્પર્શિકનિર્યુક્તૌ ચ પ્રપન્નેન વક્ષ્યામઃ, આહ—યદિ તદિહ નામ અવસરપ્રાપ્તં કિમિતિ નિરુક્ત્યાદાવસ્ય સ્વરૂપપ્રતિપાદનં. તત્ર ચેત્સ્વરૂપાભિધાનમસ્ય હન્ત ઇહોપન્યાસઃ કિમિતિ, અત્રોચ્યતે, ઇહ નિક્ષેપદ્વારે નિક્ષેપમાત્રસ્યૈવાવસરઃ, નિરુક્તૌ તુ તદન્વાખ્યાનસ્યેતિ, આહ—ઇત્યમપિ નિરુક્તિદ્વાર એવ સામાયિકવ્યાખ્યાનતઃ કિં પુનઃ સૂત્રેઽભિધીયતે ઇતિ, ઉચ્યતે, તત્ર હિ સૂત્રાલાપકવ્યાખ્યાનં, ન તુ નામ્નઃ, નિરુક્તૌ તુ નિક્ષેપદ્વારન્યસ્તં

- 10 સમવતારદ્વાર : જોકે તે લાઘવ માટે દરેક દ્વારમાં સમવતાર કરવાવડે બતાવી દીધું છે. આમ, ઉપક્રમ બતાવ્યો.

- હવે નિક્ષેપની વિચારણા કરાય છે જે ત્રણ પ્રકારે છે. ૧. ઓઘનિષ્પન્ન, ૨. નામનિષ્પન્ન, ૩. સૂત્રાલાપકનિષ્પન્ન. તેમાં ઓઘ એટલે શાસ્ત્રનું સામાન્ય નામ અને તે અધ્યયન-અક્ષીણ — આય — ક્ષપણ એમ ચાર પ્રકારે છે. આ દરેક નામોના નામાદિ ચાર ભેદો અનુયોગદ્વારાનુસારે
15 વિસ્તારથી કહીને ભાવ-અધ્યયન, ભાવ-અક્ષીણ, ભાવ-આય અને ભાવક્ષપણામાં સામાયિક જોડવું. નામનિષ્પન્ન નિક્ષેપમાં નામ એટલે શાસ્ત્રનું વિશેષ નામ → જેમ કે સામાયિક, તે પણ નામાદિ ચાર પ્રકારે છે. આ નામાદિ ચાર પ્રકારનું સામાયિક નિરુક્તિદ્વાર (ગા.નં. ૧૪૧માં આપેલ) અને સૂત્રસ્પર્શિકનિર્યુક્તિમાં વિસ્તારથી ગ્રંથકાર બતાવશે.

- શંકા : જો અહીં નામાદિ ૪ પ્રકારના સામાયિકનો અવસર હોય તો તમે તેનું સ્વરૂપ
20 નિરુક્તિદ્વારમાં શા માટે કહેશો ? અહીં કેમ નહીં ? અને જો તેના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન ત્યાં કરવાનું હોય તો અહીં તેનો ઉપન્યાસ શા માટે કર્યો ?

સમાધાન : અહીં નિક્ષેપદ્વારમાં નિક્ષેપમાત્રને જ બતાવવાનો અવસર છે (પણ સામાયિકનું સ્વરૂપ બતાવવાનો અવસર નથી.) સામાયિકનું સ્વરૂપ તો અમે પછી નિરુક્તિદ્વારમાં જ બતાવીશું.

- 25 શંકા : જો સામાયિકનું સ્વરૂપ નિરુક્તિદ્વારમાં જ બતાવી દેવાનું હોય તો સૂત્રમાં ફરીથી સામાયિક શા માટે કહેવાય છે ? (અર્થાત્ પૂર્વે તમે કહ્યું કે નિરુક્તિદ્વાર અને સૂત્રસ્પર્શિક નિર્યુક્તિમાં સામાયિકનું સ્વરૂપ કહીશું. તેમાં નિરુક્તિદ્વારમાં જ જો સ્વરૂપ બતાવવાનું હોય તો સૂત્રસ્પર્શિકનિર્યુક્તિમાં શા માટે ફરી બતાવવાની જરૂર છે ?)

- સમાધાન : સૂત્ર(સૂત્રસ્પર્શિકનિર્યુક્તિ)માં સૂત્રાલાપકોનું વ્યાખ્યાન છે, પણ 'સામાયિક'
30 નામનું વ્યાખ્યાન નથી. જ્યારે નિરુક્તિમાં નિક્ષેપદ્વારમાં કહેલ 'સામાયિક' નામનું નિરુપણ કરાય છે. (આમ બંનેમાં જુદું જુદું નિરૂપણ હોવાથી નિરુક્તિદ્વારમાં કહેવા છતાં સૂત્રસ્પર્શિક

સામાયિકમિત્યધ્યયનાભિધાનં નિરૂપ્યતે, અલં પ્રેપચ્છેન, ઉક્તો નામનિષ્પત્તો નિક્ષેપઃ, ઇદાનીં સૂત્રાલાપકનિષ્પત્તસ્ય નિક્ષેપસ્યાવસરઃ, સ ચ પ્રાપ્તલક્ષણોઽપિ ન નિક્ષિપ્યતે, કસ્માત્ ?, સૂત્રાભાવાત્, અસતિ ચ સૂત્રે કસ્યાલાપકનિક્ષેપ ઇતિ, અતોઽસ્તિ ઇતઃ તૃતીયમનુયોગદ્વારમનુગ-માચ્છં, તત્રૈવ નિક્ષેપ્યામઃ ।

આહ—યદિ પ્રાપ્તાવસરોઽપ્યસાવિહ ન નિક્ષિપ્યતે કિમિત્યુપન્યસ્યતે ઇતિ, ઉચ્યતે, 5
નિક્ષેપસામાન્યાત્ ઇહ પ્રદર્શ્યત એવ, ન તુ પ્રતન્યતે ઇતિ । ઇદાનીમનુગમાવસરઃ, સ ચ દ્વિધા-નિર્યુક્ત્યનુગમઃ સૂત્રાનુગમશ્ચ, નિર્યુક્ત્યનુગમસ્ત્રિપ્રકારઃ તદ્વથા—નિક્ષેપનિર્યુક્ત્યનુગમ ઉપોદ્ઘાતનિર્યુક્ત્યનુગમઃ સૂત્રસ્પર્શિકનિર્યુક્ત્યનુગમશ્ચેતિ, તત્ર નિક્ષેપનિર્યુક્ત્યનુગમોઽનુગત એવ, યદધો નામાદિન્યાસાન્વાચ્છ્યાનમુર્ક્તમિતિ । ઇદાનીમુપોદ્ઘાતનિર્યુક્ત્યનુગમપ્રસ્તાવઃ, સ ચ 10
ઊદ્દેશાદિદ્વારલક્ષણ ઇતિ, અસ્ય ચ મહાર્થત્વાન્મા ભૂદ્વિઘ્ન ઇતિ આરમ્ભે મદ્ગ્નમુચ્યતે । આહ—નનુ મદ્ગ્નલં પ્રાગેવોક્તં, ભૂયઃ કિં તેન ?, અથ કૃતમદ્ગ્નૈરપિ પુનરભિધીયતે, ઇત્યં તર્હિ પ્રતિદ્વારં નિર્યુક્તિમાં સામાયિકનું સ્વરૂપ કહેશે.) વધુ ચર્ચાથી સર્પું. નામનિષ્પત્ત નિક્ષેપ કહ્યો. હવે સૂત્રાલાપકનિષ્પત્ત નિક્ષેપનો અવસર છે. જો કે તેનો અવસર પ્રાપ્ત થવા છતાં સૂત્રનો અભાવ હોવાથી સૂત્રાલાપકનો નિક્ષેપ કરાતો નથી, કારણ કે સૂત્ર હોય તો સૂત્રોના આલાપકો (અવયવો)નાં નિક્ષેપા થાય, સૂત્ર વિના કેવી રીતે થાય ? તેથી આગળ ત્રીજા અનુગમ નામના અનુયોગદ્વારમાં 15 તેના નિક્ષેપા કરાશે.

શંકા : જો અહીં આલાપકોના નિક્ષેપાઓનો અવસર હોવા છતાં નિક્ષેપ કરાતો નથી તો શા માટે તેનો અહીં ઉપન્યાસ કર્યો છે ?

સમાધાન : નિક્ષેપપણાની સમાનતા હોવાથી ઓઘનિષ્પત્તાદિ નિક્ષેપાની સાથે સૂત્રાલાપક નિક્ષેપો પણ બતાવવામાં આવ્યો છે. પરંતુ તેનો વિસ્તાર અહીં કરાતો નથી. 20

હવે ત્રીજા અનુગમ નામના અનુયોગદ્વારનો અવસર છે. તે નિર્યુક્તિ—અનુગમ અને સૂત્રાનુગમ એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં નિર્યુક્તિ—અનુગમ → ૧. નિક્ષેપનિર્યુક્તિ, ૨. ઉપોદ્ઘાત નિર્યુક્તિ, ૩. સૂત્રસ્પર્શિકનિર્યુક્તિ એમ ત્રણ પ્રકારે છે. નિક્ષેપનિર્યુક્તિ—અનુગમ એ આવશ્યક, શ્રુત, સ્કન્ધાદિ પદોના નિક્ષેપ જે પૂર્વે બતાવ્યા તેના દ્વારા જ જણાવી દીધો છે અર્થાત્ આવશ્યકાદિ પદોના નિક્ષેપાઓનું વર્ણન એટલે જ નિક્ષેપનિર્યુક્તિ અનુગમ. હવે ઉપોદ્ઘાતનિર્યુક્તિ અનુગમનો 25 અવસર છે, અને તે ઉદ્દેશ—નિર્દેશાદિ દ્વારોના સમૂહરૂપ છે અર્થાત્ આ બધા દ્વારોનું નિરૂપણ એટલે જ ઉપોદ્ઘાતનિર્યુક્તિ. પરંતુ આ અનુગમ મહા—અર્થવાળો હોવાથી વિઘ્ન ન આવે તે માટે શરૂઆત કરતાં પહેલા મંગલ કરાય છે.

શંકા : તમે મંગલ તો પહેલા કરી દીધું છે, હવે પુનઃ શા માટે કરો છો ? મંગલ કરવા છતાં જો અહીં મંગલ પુનઃ કરવાનું હોય તો તો દરેક દ્વારમાં, દરેક અધ્યયનમાં અને દરેક 30 સૂત્રમાં તમારે મંગલ કહેવું પડશે.

૧૮. આવશ્યકસામાયિકાદીનાં ન્યાસાચ્છ્યાનાત્ નિક્ષેપસ્થાને નામ્ના કીર્તનમત્ર તુ વ્યાચ્છ્યાનમિતિ ।
+ પ્રસંજ્ઞેન ।

પ્રત્યધ્યયનં પ્રતિસૂત્રં ચ વક્તવ્યમિતિ । અત્રાહ કશ્ચિત્-મઙ્ગલં હિ શાસ્ત્રસ્યાદૌ મધ્યેઽવસાને ચેતિ પ્રતિપાદિતં, તત્રાદિમઙ્ગલમુક્તં, ઇદાનીં મધ્યમઙ્ગલમુચ્યતે, તત્ર, અનાગદ્ય એવ શાસ્ત્રે કુતો મધ્યાવકાશ ઇતિ, સ્યાદેતત્, ચતુરનુયોગદ્વારાત્મકં યતઃ શાસ્ત્રં, અતોઽનુયોગદ્વારદ્વયે હ્યતિક્રાન્તે મધ્યમઙ્ગલં, અત એવ ચાનુયોગદ્વારાણાં શાસ્ત્રાઙ્ગતેતિ, નન્વેવૈમપિ ઇદં શાસ્ત્રમધ્યં ન ભવતિ,

- 5 અધ્યયનમધ્યત્વાત્, શાસ્ત્રમધ્યે ચ મધ્યમઙ્ગલાવસર ઇતિ, તસ્માદ્ યત્કિંચિદેતત્, તતશ્ચાયં સ્થિતપક્ષઃ-ઇહ યદાદૌ મઙ્ગલં પ્રતિપાદિતં તદાવશ્યકાદિમઙ્ગલં, ઇદં તુ નાવશ્યકમાત્રસ્ય, સર્વાનુયોગોપોદ્ઘાતનિર્યુક્તિત્વાત્ પ્રક્રાન્તોપોદ્ઘાતસ્ય, વક્ષ્યતિ ચ-“*“આવસ્સગસ્સ દસકાલિયસ્સ તહ ઉત્તરજ્ઞમાયારે । સૂયગડે નિજ્જુત્તી, વોચ્છામિ તહા દસાણં ચ ॥૧૧॥”*”

- સમાધાન : ઉપરોક્ત શંકાનું સમાધાન કેટલાક અજ્ઞાનીઓ પોતાની મતિથી આપે છે તે પહેલા ગ્રંથકારશ્રી બતાવી પછી તે સમાધાન ખોટું કહી ગ્રંથકારશ્રી પોતાનો સ્થિતપક્ષ બતાવશે. પ્રથમ ઉપરોક્ત શંકા સામે વચ્ચે અજ્ઞાનીપક્ષ સમાધાન આપતાં જણાવે છે કે, શાસ્ત્રની શરૂઆતમાં, મધ્યમાં અને અંતમાં મંગલ કરવું જોઈએ એમ શાસ્ત્રકારો કહે છે. તેમાં શરૂઆતનું મંગલ બતાવ્યું. હવે મધ્યમ મંગલ બતાવે છે. આવા અજ્ઞાનીપક્ષના સમાધાન સામે ગ્રંથકારશ્રી જવાબ આપે છે કે હજુ શાસ્ત્રની શરૂઆત જ થઈ નથી તો શાસ્ત્રનો મધ્યમભાગ આવે જ ક્યાથી કે જેથી તે મધ્યમમંગલ કહેવાય ?

અજ્ઞાનીપક્ષ : શાસ્ત્ર ચાર-અનુયોગદ્વારરૂપ છે અને તેથી જ અનુયોગદ્વારોની શાસ્ત્રાંગતા છે, અર્થાત્ અનુયોગદ્વારો એ શાસ્ત્રના અંગ છે. તેથી બે અનુયોગદ્વારોનું વર્ણન પૂરું થયા પછી શાસ્ત્રનો મધ્યમભાગ આવતા મધ્યમમંગલ કરાય છે.

- સ્થિતપક્ષ : ચાર અનુયોગદ્વારાત્મક શાસ્ત્ર હોવા છતાં પણ આ મધ્યમભાગ શાસ્ત્રનો મધ્યમભાગ નથી પરંતુ અધ્યયનનો મધ્યમભાગ ગણાય (કારણ કે સામાયિકાધ્યયનના ચાર દ્વારમાંથી બે દ્વાર પૂર્ણ થયા છે.) અને મધ્યમમંગલનો અવસર તો શાસ્ત્રના મધ્યમભાગમાં છે. તેથી તમારી વાત યુક્તિ-યુક્ત નથી. માટે ઉપરોક્ત શંકાનું આ પ્રમાણે સમાધાન જણાવું કે અહીં જે શાસ્ત્રની આદિમાં મંગલ છે તે આવશ્યકાદિનું મંગલ છે. જ્યારે હવે જે મંગલ કરવામાં આવવાનું છે. તે આવશ્યકમાત્રનું નથી પરંતુ શરૂ કરાયેલ ઉપોદ્ઘાતનું મંગલ છે.

- 25 શંકા : ઉપોદ્ઘાતનું મંગલ કરવાની શા માટે જરૂર પડી ?

- સમાધાન : પ્રક્રાન્તોપોદ્ઘાત એ સર્વશાસ્ત્રના અનુયોગમાં ઉપયોગી ઉપોદ્ઘાતનિર્યુક્તિરૂપ છે, અર્થાત્ કોઈપણ શાસ્ત્રના અનુયોગમાં ઉપોદ્ઘાત તરીકે આ જ ઉપોદ્ઘાત સમજવાનો છે, કારણ કે આગળ ગ્રંથકારશ્રી કહેશે કે “હું આવશ્યકની, દશવૈકાલિકની, ઉત્તરાધ્યયનની, આચારાંગની, સૂયગડાંગની તથા દશાશ્રુતસ્કન્ધની નિર્યુક્તિને કહીશ. ॥૧૧॥” ઇત્યાદિ, તથા

- 30 “શેષ ચતુર્વિંશતિસ્તવાદિ અધ્યયનોમાં પણ આ જ નિર્યુક્તિ (ઉપોદ્ઘાત) છે.” આમ, આ

૧૧. આવશ્યકસ્ય દશવૈકાલિકસ્ય તથા ઉત્તરાધ્યાય આચારે । સૂત્રકૃતે નિર્યુક્તિ વક્ષ્યામિ તથા દશાશ્રુતસ્કન્ધસ્ય ચ । ૧ । ★ નન્વિત્યમપિ । + સ્થિતિપક્ષઃ સ્થિતઃ પક્ષઃ । ÷ સુતગડે નિજ્જુત્તિ ।

“મેસેસુવિ અજ્ઞયણેસુ, હોઝ એસેવ નિજ્જુત્તી” ચતુર્વિંશતિસ્તવાદિષ્ટિતિ વક્ષ્યતિ, અતો મહાર્થત્વાત્ કથચ્છિત્ શાસ્ત્રાન્તરત્વાચ્ચાસ્યારમ્ભે મઙ્ગલોપન્યાસો યુક્ત એવેતિ, આહ—સામાયિકાન્વાખ્યાનેઽધિકૃતે કો હિ દશવૈકાલિકાદીનાં પ્રસ્તાવ ઇતિ, અત્રોચ્યતે, ઉપોદ્ધાતસામાન્યાત્, યતસ્તેષામપિ પ્રાયઃ ખલ્વયમેવોપોદ્ધાત ઇતિ, અલં પ્રૈપચ્છેન ।

તચ્ચેદં મઙ્ગલમ્—

તિથ્યયરે ભગવંતે, અણુત્તરપરક્કમે અમિયનાળી ।

તિળ્ળે સુગઙ્ગઙ્ગ, સિદ્ધિપહપદેસે વંદે ॥૮૦॥

ગમનિકા—તીર્થકરણશીલાસ્તીર્થકરાઃ તાન્ વન્દ ઇતિ યોગઃ, તત્ર ‘તૃ પ્લવનતરણયોઃ’ ઇત્યસ્ય ‘પાતૃતુદિવચિસિચિરિચિભ્યસ્થક્’ (ઉણાદૌ પા૦ ૨-૧૭૨) ઇતિ ‘થક્ પ્રત્યયેઽનુબન્ધલોપે ચ કૃતે ‘ઋત્ ઇદ્વા ધાતોઃ’ (પા૦ ૭-૧-૧૦૦) ઇતિ ઇત્ત્વે સ્પર્ત્વે હલિ ચેતિ દીર્ઘત્વે પરગમે ચ તીર્થ ઇતિ સ્થિતે ‘કૃજ્ કરણે’ ઇત્યસ્ય ‘ચરેષ્ઠઃ’ (પા૦ ૩-૨-૧૬) ઇત્યસ્માત્ સૂત્રાત્ ટપ્રત્યયાધિકારેઽનુવર્તમાને ‘કૃજો હેતુતાત્છીલ્યાનુલોમ્યેષુ’ (પા૦ ૩-૨-૨૦) ઇતિ ટપ્રત્યયે—

ગાથાઓ દ્વારા ગ્રંથકારશ્રીએ આ ઉપોદ્ધાત સર્વશાસ્ત્રોમાં ઉપયોગી તરીકે બતાવેલ છે. આથી આ ઉપોદ્ધાતનિર્યુક્તિ મહા—અર્થવાળી હોવાથી અને કથચિત્ જુદા શાસ્ત્રરૂપે હોવાથી તેના પ્રારંભમાં મંગલનો ઉપન્યાસ કરવો ઉચિત છે, યુક્તિયુક્ત છે.

શંકા : સામાયિકનું વ્યાખ્યાન પ્રકૃત હોવા છતાં દશવૈકાલિકાદિનો અવસર ક્યાંથી આવ્યો ?

સમાધાન : બધાનો ઉપોદ્ધાત સમાન હોવાથી તેઓની પણ અમે વાત કરેલ છે, કારણ કે તે બધા ગ્રંથોનો પણ પ્રાયઃ આ જ ઉપોદ્ધાત છે માટે વધુ ચર્ચાથી સર્વુ. પ્રસ્તુત વિચારીએ.

અવતરણિકા : મહાર્થવાળો અને શાસ્ત્રાન્તરરૂપ હોવાથી ઉપોદ્ધાતના પ્રારંભમાં મંગલ બતાવવાનું કહ્યું તે મંગલ હવે બતાવે છે.

ગાથાર્થ : સર્વોત્કૃષ્ટ પરાક્રમવાળા, અપરિમિતજ્ઞાની, સંસારથી તરેલા, સિદ્ધોની ગતિને (મોક્ષને) પામેલા, મોક્ષમાર્ગના ઉપદેશક એવા તીર્થકરભગવંતોને હું નમસ્કાર કરું છું.

ટીકાર્થ : તીર્થને કરવાના = સ્થાપવાના સ્વભાવવાળા જે છે તે તીર્થકરો, તેઓને “હું વંદન કરું છું.” આ પ્રમાણે ક્રિયાપદ જોડવું, તેમાં તૃ ધાતુ ડૂબવા અને તરવાના અર્થમાં વપરાય છે. આ ધાતુને “પાતૃતુદિવચિસિચિરિચિભ્યસ્થક્” આ નિયમથી ‘થક્’ પ્રત્યય લાગ્યો. આ પ્રત્યયમાં ‘ક્’ અનુબંધનો લોપ કરવો. જેથી તૃ + થ થશે. ‘ઋત્ ઇદ્વા ધાતોઃ’ આ નિયમથી ઋકારાન્ત ધાતુનો ઋનો ‘ઙ’ થતાં અને પછી ‘ર’ આવતાં તિરૂ + થ થશે. ‘હલિ ચ’ નિયમથી ‘ઙ’ નો ઙ દીર્ઘ થશે. = તિરૂ + થ આનો પરગમ થતાં = જોડાણ થતાં તીર્થ શબ્દ થાય છે. હવે ‘કૃ’ ધાતુ ‘કરવું’ અર્થમાં વપરાય. ‘ચરેષ્ઠઃ’ આ સૂત્રથી ‘ટ’ પ્રત્યયનો અધિકાર શરૂ થતાં (ચરેષ્ઠઃ પછી અમુક સૂત્રો સુધી બધામાં ‘ટ’ પ્રત્યય લાગતાં) ‘કૃજો હેતુતાત્છીલ્યાનુલોમ્યેષુ’ અર્થાત્ કૃ ધાતુને હેતુ,

- ડનુબન્ધલોપે ચ કૃતે ગુણે રપરત્વે પરગમને ચ તીર્થકર ઇતિ ભવતિ । તત્ર તીર્થતેડનેનેતિ તીર્થ, તત્ત્વ નામાદિચતુર્ભેદભિન્ન, તત્ર નોઆગમતો દ્રવ્યતીર્થ નદ્યાદીનાં સમો ભૂભાગોડનપાયશ્ચ, તત્ત્વિદ્ઘૌ તરિતા તરણં તરણીયં ચ સિદ્ધં પુરુષબાહુડુપનદ્યાદિ, દ્રવ્યતા ચાસ્યેત્થં તીર્ણસ્યાપિ પુનસ્તરણીયભાવાત્, અનેકાન્તિકત્વાત્, સ્નાનવિવક્ષાયાં ચ બાહ્યમલાપનયનાત્ આન્તરસ્ય પ્રાણાતિપાતાદિ-
- 5 કારણપૂર્વકત્વાત્, તેસ્ય ચ તેદ્વિનિવૃત્તિમન્તરેણોત્પત્તિનિરોધાભાવાત્, પ્રાગુપાત્તસ્ય ચ વિશિષ્ટક્રિયાસવ્યપેક્ષાધ્યવસાયજન્યસ્ય તત્ત્વત્વેનીકક્રિયાસહગતાધ્યવસાયતઃ ક્ષયોપપત્તેઃ, તેત્ક્ષયાભાવે ચ ભાવતો ભૈવતરણાનુપપત્તેરિતિ । ભાવતીર્થ તુ નોઆગમતઃ સંઘઃ,

- તાત્ત્વીય અને અનુલોમ્ય આ ત્રણે અર્થમાં 'ટ' પ્રત્યય લાગે છે. આ નિયમથી 'કૃ' ધાતુને 'તાત્ત્વીય' અર્થમાં 'ટ' પ્રત્યય લાગ્યો. આ પ્રત્યયમાં 'ટ' અનુબંધ છે જેનો લોપ થતા કૃ +
- 10 અ થાય. હવે પછી અમુક નિયમથી કૃ નો ગુણ ક થશે. (પાણિની વ્યાકરણ પ્રમાણે કૃનો ગુણ ક થાય છે.) અને રૂ પર છતાં કર્ + અ = કર; તીર્થ + કર આનો પરગમ કરતાં = જોડાણ કરતાં 'તીર્થકર' રૂપ થાય છે.

- તેમાં જેનાવડે તરાય તે તીર્થ, અને તે નામાદિ ચાર ભેદવાળું છે. તેમાં નામ, સ્થાપના. આગમથી દ્રવ્યતીર્થ તથા નો.આ.થી જ્ઞશ. અને ભવ્યશ. સુખેથી જાણી શકાય એવું હોવાથી
- 15 તેઓને છોડી નોઆગમથી તદ્દવ્યતિરિક્ત દ્રવ્યતીર્થ તરીકે નદી વગેરેનો અપાય (જોખમ) વિનાનો સમાન ભૂમિભાગ જાણવો. તીર્થની સિદ્ધિ કરતાં અન્ય ત્રણ વસ્તુ સિદ્ધ થાય છે. ૧. તરીતા = તરનાર પુરુષ, ૨. તરણ = સાધન-બાહુ, ઉડુપ (નાવડીનો એક પ્રકાર) વગેરે, ૩. તરણીય = તરવા યોગ્ય નદી વગેરે. આ નદી વગેરેના સમાન ભૂમિભાગરૂપ તીર્થ એ-દ્રવ્યતીર્થ છે. કારણ કે એકવાર નદી વગેરે તર્યા પછી પણ પ્રયોજન આવે તો ફરી તરવાની રહે છે. વળી
- 20 ક્યારેક આ તીર્થમાં અપાય સંભવિત હોવાથી નદી વગેરે ન તરી શકાય તેવું પણ બનવાથી તે અનૈકાન્તિક છે.

- સ્નાનની અપેક્ષાએ પણ આ તીર્થ બાહ્યમલને જ દૂર કરવામાં સમર્થ છે, આન્તરમલરૂપ કર્મોને નહીં, કારણ કે આન્તરમલ એ પ્રાણાતિપાતાદિને કારણે ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી જ્યાં સુધી પ્રાણાતિપાતાદિની નિવૃત્તિ ન થાય ત્યાં સુધી આન્તરમલની ઉત્પત્તિનો નિરોધ થાય નહીં. તથા પૂર્વે
- 25 પ્રાપ્ત થયેલ આન્તરમલ કે જે વિશિષ્ટ ક્રિયાથી ઉત્પન્ન થયેલ અધ્યવસાયથી ઉત્પન્ન થયો છે. આવા આન્તરમલનો ક્ષય તે વિશિષ્ટક્રિયાની વિરોધી ક્રિયાથી યુક્ત અધ્યવસાયથી થાય છે, નહીં કે સ્નાનમાત્રથી. આમ સ્નાનમાત્ર બાહ્યમલનો જ ક્ષય કરે છે. પરંતુ પૂર્વગૃહીત આન્તરમલનો ક્ષય કે નવા આન્તરમલની ઉત્પત્તિનો નિરોધ કરવામાં સમર્થ નથી. અને આન્તરમલના ક્ષયના અભાવમાં તત્ત્વથી સંસારતરણ ઘટી શકતું નથી. તેથી આ તીર્થ દ્રવ્યતીર્થ છે.

- 30 નો-આગમથી ભાવતીર્થ તરીકે સંઘ છે કારણ કે સમ્યગ્દર્શનાદિ પરિણામની સાથે તેનો

૨૦. અભ્યન્તરમલસ્ય । ૨૧ પ્રાણાતિપાતાદિકાત્ । ૨૨. મિથ્યાત્વાદિલક્ષણઃ । ૨૩ સમ્યગ્દર્શનાનુસારિણી । ★ તત્ક્ષયાભાવતોઃ । + ભવતા ।

સમ્યગ્દર્શનાદિપરિણામાન્યત્વાત્, યત્ ઉક્તં—“^{૨૪}તિથ્યં ભંતે ! તિથ્યં ? તિથ્યકરે તિથ્યં ? ગોયમા ! અરિહા તાવ નિયમા તિથ્યચરે, તિથ્યં પુણ ચાઠ્ઠવણ્ણો સમણસંઘો, પઠમગગણહરો વા”/ તરિતા તુ તદ્વિશેષ એવ સાધુઃ, તથા સમ્યગ્દર્શનાદિત્રયં કરણભાવાપન્નં તરણં, તરણીયો ભવોદધિરિતિ । અથવા—

હ્રદાહપિપાસાનામપહારં કરોતિ યત્ ।

5

તદ્ધર્મસાધનં તથ્યં, તીર્થમિત્યુચ્યતે બુદ્ધેઃ ॥૧॥

પહ્લુસ્તાવત્ પાપં, દાહઃ કષાયાઃ, પિપાસા વિષયેચ્છા, એતેષામપહરણસમર્થં યદિત્યર્થઃ, અથવા સુખાવતારં સુખોત્તારં ૧ સુખાવતારં દુરુત્તારં ૨ દુઃખાવતારં સુખોત્તારં ૩ દુઃખાવતારં દુરુત્તાર ૪ મિતિ^{૨૫} દ્રવ્યભાવતીર્થં દ્રષ્ટવ્યં, તચ્ચ સરજસ્કશાક્યબોટિકસાધુસંબન્ધિ વિજ્ઞેયં, અલં પ્રસન્નૈન । તથા ભગઃ-સમગ્રૈશ્વર્યાદિલક્ષણઃ. ઉક્તં ચ—

10

અમેદ છે. કહ્યું છે કે. “હે પ્રભુ ! તીર્થ એ તીર્થ છે ? કે તીર્થકરો તીર્થ છે ? હૈ ગૌતમ ! અરિહંતો નિયમા તીર્થને કરનારા હોય છે પણ તીર્થ નથી. તીર્થ તરીકે ચતુર્વિધ શ્રમણસંઘ અથવા પ્રથમગણધર જાણવા. તીર્થ સિદ્ધ થતાં તેને તરનાર તદ્વિશેષ = ચતુર્વિધ સંઘમાંના એક વિશેષભૂત એવા સાધુ અથવા તદ્વિશેષ = રત્નત્રયથી વિશિષ્ટ એવા સાધુભગવંતો, તરણ એટલે કે સાધનરૂપે રત્નત્રય અને તરણીય તરીકે સંસારસમુદ્ર છે. અથવા “જે પાપરૂપ પંકને, 15 કષાયરૂપ દાહને અને વિષયેચ્છારૂપ પિપાસાને દૂર કરવામાં સમર્થ છે તે ધર્મસાધન વાસ્તવિક તીર્થ તરીકે પંડિત વડે કહેવાય છે. ॥૧॥”

અથવા જેમ દ્રવ્યતીર્થરૂપ નદીનો સમ ભૂમિભાગ ચાર પ્રકારે છે. જેમ કે, (૧) જેમાં સુખેથી ઉતરી શકાય અને સુખેથી તરી શકાય. (૨) સુખેથી ઉતરી શકાય, દુઃખેથી તરી શકાય, (૩) દુઃખેથી ઉતરી અને સુખેથી જ તરી શકાય, (૪) બંને ક્રિયા દુઃખેથી થાય. તેની જેમ 20 ભાવતીર્થ પણ ચાર પ્રકારે છે. (૧) જેમાં સુખેથી પ્રવેશ (સંન્યાસ સરણ હોવાથી) છે અને ન કાવે તો છોડી શકાતું હોવાથી સુખેથી નિર્ગમ છે તે સરજસ્ક અર્થાત્ શિવને માનનાર લોકોનો શૈવમત જાણવો. (૨) જેમાં સુખેથી પ્રવેશ અને દુઃખેથી નિર્ગમ છે (કારણ કે સંન્યાસ છોડનારને મહાદંડ કહ્યો છે) તે શાક્ય = બૌદ્ધમત જાણવો., (૩) દુઃખેથી પ્રવેશ (નગ્નપણું વગેરે કષ્ટ ઘણું હોવાથી) અને સુખેથી નિર્ગમ (અનેષણીય વસ્તુનો ઉપભોગ કષાયની બહુલતા વગેરે 25 અસમજસપણાનું જ્ઞાન થવાથી તથા નગ્નપણાદિની લજજાથી ઉદ્વિગ્ન થયેલાઓ તે તીર્થનો સુખે ત્યાગ કરે છે.) તે દિગંબર મત જાણવો., (૪) દુઃખેથી પ્રવેશ અને દુઃખેથી નિર્ગમ તે જૈનમત જાણવો આમ દ્રવ્ય અને ભાવતીર્થ ચાર પ્રકારે જાણવા. વધુ ચર્ચાથી સર્વું.

‘તીર્થકર’ શબ્દનો અર્થ બતાવી હવે ‘ભગવંત’ શબ્દનો અર્થ બતાવતાં પ્રથ ‘ભગ’ શબ્દનો અર્થ કરે છે, ભગ એટલે સમગ્રૈશ્વર્યાદિ. કહ્યું છે — સમગ્રૈશ્વર્ય, રૂપ, યશ, લક્ષ્મી, ધર્મ 30

૨૪. તીર્થં ભદન્ત ! તીર્થં તીર્થકસ્તીર્થમ્ ? , ગૌતમ ! અહં તાવત્રિયમાત્તીર્થકરઃ તીર્થં પુનઃ ચતુર્વર્ણઃ શ્રમણસઙ્ગઃ પ્રથમગણધરો વા । + ૦મિતીત્યં ।

“ऐश्वर्यस्य समग्रस्य, रूपस्य यशसः श्रियः ।

धर्मस्याथ प्रयत्नस्य, षण्णां भग इतीङ्गना ॥१॥”

- તતશ્ચ સમગ્રૈશ્વર્યાદિભગયોગાદ્ભગવન્તોઽર્હન્તે इति तान् भगवतः । आह—तीर्थकरानित्यनेनैव ‘भगवत’ इत्यस्य गतार्थत्वात् तीर्थकृतामुक्तलक्षण भगाव्यभिचारात् नार्थोऽनेनेति, न, 5 नयमतान्तरावलम्बिपरिकल्पिततीर्थकरतिरस्कारपरत्वादस्येति, तथा च न तेऽविकलभगवन्तः, तान् भगवतो, वन्द इति क्रिया सर्वत्र योज्या । तथा परे-शत्रवः, ते च क्रोधाद्याः, आक्रमणमाक्रमः-पराजयः तदुच्छेद इतियावत्, परेषामाक्रमः पराक्रमः, सोऽनुत्तरः—अनन्यसदृशो येषां ते तथाविधाः । आह—ये खलु ऐश्वर्यादिभगवन्तः तेऽनुत्तरपराक्रमा एव, तमन्तरेण विवक्षितभगयोगाभावात्, ततश्च ‘अनुत्तरपराक्रमान्’ इत्येतदतिरिच्यते इति, अत्रोच्यते, अनादि- 10 शूद्रैश्वर्यादिसमन्वितपरम्पुरुषप्रतिपादनपरनयवादनिराकरणार्थत्वाद् न दोषः, तथा चानुत्तर-

अने પ્રયત્ન આ છ અર્થો ભગસંજ્ઞાથી (ઈંગના=સંજ્ઞા) ઓળખાય છે. ॥૧॥” તેથી સમગ્રૈશ્વર્યાદિરૂપ ભગનો તીર્થકરોને યોગ હોવાથી ભગવાન તરીકે કહેવાય છે. તે ભગવંતોને “હું વંદન કરું છું.” એમ અન્વય જાણવો.

- શંકા : તીર્થકરોને જ ઉપર જણાવેલા ભગ નિયમથી હોય જ એટલે ‘તીર્થકરોને’ આવું 15 કદા પછી ‘ભગવંતોને’ વિશેષણ મૂકવાની જરૂર નથી.

- સમાધાન : આ વિશેષણ પ્રયોજનવાળું જ છે, કારણ કે જે એક નયરૂપ અન્યમતનું આલંબન લેનારાઓવડે કલ્પિત બુદ્ધાદિ તીર્થકરો છે અર્થાત્ અન્યમતવાળા લોકો બુદ્ધાદિને તીર્થકર માને છે. તે તીર્થકરોનો આ વિશેષણ દ્વારા નિષેધ થાય છે, કારણ કે તેઓ સંપૂર્ણ ભગવાળા નથી. જ્યારે અમે તો સંપૂર્ણ ભગવાળા તીર્થકરોને વંદન કરીએ છીએ. તથા ‘અનુત્તરપરાક્રમવાળા’

- 20 આ શબ્દનો અર્થ કરતાં જણાવે છે કે પર એટલે શત્રુઓ. અને તે શત્રુઓ તરીકે કોષાદિ જાણવાં.

- આક્રમણ એટલે પરાજય અથવા કોષાદિનો ઉચ્છેદ (જ્યારે એક જ શબ્દનો સ્પષ્ટ-સ્પષ્ટતર અર્થ કરવો હોય ત્યારે તે અર્થોના અંતે “ઈતિ યાવત્” શબ્દ વપરાય છે, જે એવું સૂચવે છે કે પૂર્વ જેટલા અર્થો છે તે મૂળ શબ્દના જ છે. જેમકે અહીં મૂળ શબ્દ ‘આક્રમ’ છે તેનો એક અર્થ કર્યો ‘પરાજય’, તે જ મૂળ આક્રમ શબ્દનો સ્પષ્ટતર = વધુ સ્પષ્ટ અર્થ તદુચ્છેદ, આમ એક 25 ‘આક્રમ’ શબ્દના જ બે અર્થો કરી છેલ્લે ‘ઈતિ યાવત્’ શબ્દ લખે.) બીજાઓ ઉપર જે આક્રમ તે પરાક્રમ. અનુત્તરપરાક્રમ છે જેઓનું તે અનુત્તરપરાક્રમી અર્થાત્ અન્ય લોકોએ ન કર્યો હોય એવો કોષાદિનો ઘોર પરાજય કરનારા, તે પરાજય કરનારાને હું વંદન કરું છું.

- શંકા : અનુત્તરપરાક્રમ વિના ઐશ્વર્યાદિ ભગ પ્રાપ્ત થતું ન હોવાથી જેઓ ભગવંત છે તેઓ આવા પરાક્રમવાળા હોવાના જ, તેથી માત્ર ‘ભગવંત’ શબ્દથી જ આ અર્થ કહેવાઈ જતો 30 હોવાથી ‘અનુત્તરપરાક્રમી’ વિશેષણ વ્યર્થ છે.

સમાધાન : આ વિશેષણ વ્યર્થ નથી. જે (નૈયાયિક વિ.) નયવાદ “અનાદિસિદ્ધ એવા ઐશ્વર્યાદિથી યુક્ત પરમેશ્વર છે” એવું પ્રતિપાદન કરે છે, તેઓનું નિરાકરણ કરવા માટે આ વિશેષણ મૂકેલ છે. તેઓનો મત બતાવે છે કે કેટલાક લોકોવડે અનુત્તરપરાક્રમ વિના જ

પરાક્રમત્વમંતરેણૈવ કૈશ્ચિત્ હિરણ્યગર્ભાદીનામનાદિવિવક્ષિતભગયોગોઽભ્યુપગમ્યત इति, उक्तं च—

“જ્ઞાનમપ્રતિઘં यस્ય, વૈરાગ્યં ચ જગત્પતેઃ ।

ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च, सहसिद्धं चतुष्टयम् ॥૧॥”

इत्यादि, अकर्त्रात्मवादव्यवच्छेदार्थं वा । अमितं—अपरिमितं ज्ञेयानन्तत्वात् केवलं, अमितं ज्ञानं
एषामित्यमितज्ञानिनः । आह—येऽनुत्तरपराक्रमास्तेऽमितज्ञानिन एव नियमेन, क्रोधादिपरिक्षयोत्तर- 5
कालभावित्वाद् अमितज्ञानस्येति, उच्यते, सत्यमेतत्, किं तु क्लेशक्षयेऽप्यमितज्ञानानभ्युपगम-
प्रधाननयवादनिरासार्थत्वाद् उपन्यास इति, तथा चाहुरेके—

“सर्वं पश्यतु वा मा वा, इष्टमर्थं तु पश्यतु ।

कीटसङ्ख्यापरिज्ञानं, तस्य नः क्वोपयुज्यते ? ॥૧॥ इत्यादि”,

स्वसिद्धान्तप्रसिद्धच्छब्दस्थ-वीतरागव्यवच्छेदार्थं वा । तथा तरन्ति स्म भवार्णवमिति तीर्णास्तान् 10
तीर्णान् तीર્त्वा च भवौघं ‘सुगतिगतिगतान्’ तत्र सर्वज्ञत्वात्सर्वदर्शित्वाच्च निरुपमसुखभागिनः

હિરણ્યગર્ભાદિ વ્યક્તિઓને અનાદિ વિવક્ષિત ભગ માનેલો છે તેમના મતમાં કહ્યું છે કે, “જે
જગતપતિને ચાર વસ્તુ સહસિદ્ધ (અનાદિ) છે, અપ્રતિઘ = નહીં હણાયેલું જ્ઞાન, વૈરાગ્ય,
ઐશ્વર્ય અને ધર્મ ॥૧॥” આવા લોકોને શિષ્યો તીર્થંકર તરીકે ન માને તે માટે ‘અનુત્તરપરાક્રમી’
વિશેષણ મૂકેલ છે. અથવા ‘આત્મા અકર્તા છે.’ એવું બોલનારા (સાંખ્યો)નું ખંડન કરવા માટે 15
આ વિશેષણ છે, અર્થાત્ “આંતરશત્રુઓનો નાશ કરવારૂપ ક્રિયાનો કર્તા આત્મા છે.” એવું
જણાવવા આ વિશેષણ છે. ‘અપરિમિયનાણી’ તેમાં જોય અનંત હોવાથી જ્ઞાન પણ અનંત છે
જેઓનું તે અમિતજ્ઞાનીઓને હું વંદન કરું છું.

શંકા : આવું અમિતજ્ઞાન એ ક્રોધાદિનો ક્ષય થયા પછી પ્રગટ થતું જ હોવાથી
‘અનુત્તરપરાક્રમી’ વિશેષણ દ્વારા જ અમિતજ્ઞાની કહેવાઈ જ જાય છે તો ‘અમિતજ્ઞાની’ વિશેષણ 20
શા માટે મૂક્યું ?

સમાધાન : તમારી વાત સત્ય છે છતાં પણ ક્રોધાદિક્લેશનો ક્ષય થવા છતાં જે બૌદ્ધો અને
મીમાંસકો અમિતજ્ઞાનને સ્વીકારતાં નથી એવા તે નયવાદનો નિરાસ કરવા આ વિશેષણ મૂક્યું
છે. બૌદ્ધો કહે છે કે, “સર્વ વસ્તુ જુએ કે ન જુએ, ઈષ્ટ સર્વને જુઓ (તે ઘણું છે) તેનું
ક્રીડાઓની સંખ્યાઓનું જ્ઞાન અમને ક્યાં ઉપયોગી છે. ॥૧॥” આવું કહેવા દ્વારા તેઓ અમિતજ્ઞાની 25
= સર્વજ્ઞ માનતાં નથી. અથવા પોતાના સિદ્ધાન્તમાં (જૈનસિદ્ધાન્તમાં) પ્રસિદ્ધ એવા
છન્દસ્થવીતરાગ (૧૧-૧૨મા ગુણસ્થાનવાળા)નો વ્યવચ્છેદ કરવા આ વિશેષણ છે, અર્થાત્
અરિહંતો છન્દસ્થવીતરાગ નથી, પણ સર્વજ્ઞ છે.

તથા સંસારસમુદ્રને જે તરી ગયા છે તે તીર્ણ છે તેવા સંસારસમુદ્રને તરીને સુગતિગતિને
પામેલા તીર્થંકરોને વાંદુ છું. તેમાં સુગતિ તરીકે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હોવાથી નિરુપમસુખને ભજનારા 30
સિદ્ધો જાણવા. તેઓની ગતિ તે સુગતિગતિ આવો અર્થ કરવાથી તિર્યંચ, નારક, નર અને દેવની

સુગતયઃ—સિદ્ધાઃ, તેષાં ગતિઃ સુગતિગતિઃ, અનેન તિર્યક્ત્તરનારકામરગતિવ્યવચ્છેદેન પચ્છમીમોક્ષગતિમાહ, તાં ગતાઃ—પ્રાપ્તાઃ તાન્, અનેન ચાવાપ્તાણિમાદ્યષ્ટવિધૈશ્વર્ય-સ્વેચ્છાવિલસનશીલપુસ્થતીર્ણત્વપ્રતિપાદનપરમયવાદવ્યવચ્છેદમાહ, તથા ચ કેચિદાહુઃ—

“અણિમાદ્યષ્ટવિધં પ્રાપ્યૈશ્વર્યં કૃતિનઃ સદા ।

મોદન્તે સર્વભાવજ્ઞાસ્તીર્ણાઃ પરમદુસ્તરમ્ ॥૧૧॥”

5

ઇત્યાદિ તથા સિદ્ધેઃ તસ્યા એવ સુ(ગતિ)ગતેઃ પન્થાઃ સિદ્ધિપથઃ તસ્ય પ્રધાના દેશકાઃ તદ્વીજભૂતસામાયિકાદિપ્રતિપાદકત્વાત્ પ્રદેશકાઃ, અનેન ત્વનવદ્યાનેકસત્ત્વોપકારક-તીર્થકરનામકર્મવિપાકપરિણામવત્ તત્ત્વરૂપમેવાહ, તાન્ ‘વન્દે’ અભિવાદયે ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૦॥

10 એવં તાવદવિશેષેણ ઋષભાદીનાં મહાત્માર્થં વન્દનમુક્તં, ઇદાનીં આસન્નોપકારિત્વાત્ વર્તમાનતીર્થાધિપતેઃ અચિલશ્રુતજ્ઞાનાર્થપ્રદર્શકસ્ય વર્ધમાનસ્વામિનો વન્દનમાહ—

વંદામિ મહાભાગં, મહામુણિ મહાયસં મહાવીરં ।

અમરનરાયમહિં, તિત્થયરમિમસ્સ તિત્થસ્સ ॥૮૧॥

વ્યાખ્યા—તત્ર વન્દામીત્યાદિ દીપકં અણેષોત્તરપદાનુયાયિ દ્રષ્ટવ્યં । તત્ર ભાગઃ—અચિન્ત્યા શક્તિઃ, મહાન્ ભાગોઽસ્યેતિ મહાભાગઃ તં, તથા મનુતે મન્યતે વા જગતસ્ત્રિકાલાવસ્થામિતિ મુનિઃ

15 ગતિ સિવાયની પાંચમી મોક્ષગતિ એ સુગતિગતિ તરીકે પ્રાપ્ત થાય છે. તે મોક્ષ—ગતિને પામેલાઓને વાંદુ છું. ‘મોક્ષગતિને’ પામેલા વિશેષણ દ્વારા ‘પ્રાપ્ત કરાયેલ છે અણિમાદિ આઠ પ્રકારનું ઐશ્વર્ય જેનાવડે તેવા અને સ્વેચ્છામુજબ વિચરવાના સ્વભાવવાળા પુરુષને જે લોકો તીર્ણ તરીકે કહે છે તેઓનું ખંડન જણાવેલ છે. (કારણ કે જે તીર્ણ છે તે સંસાર છોડીને મોક્ષગતિને પામે છે, પણ સ્વેચ્છામુજબ સંસારમાં વિચરતા નથી. આ કેટલાક લોકોના મતે તો જે તીર્ણ છે તે સ્વેચ્છામુજબ

20 વિચરે છે) તેઓનું કહેવું છે કે, “અણિમાદિ આઠ પ્રકારનાં ઐશ્વર્યને પામીને, સર્વભાવોને જાણનારા, પરંમદુસ્તરને તરેલા સજ્જનો સદા આનંદ પામે છે. ॥૧૧॥” તથા સિદ્ધિના અર્થાત્ તે જ સુગતિરૂપ મોક્ષના પંથોના = માર્ગના અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગના પ્રધાન દેશક આ તીર્થકરો છે, કારણ કે મોક્ષના કારણભૂત સામાયિકાદિના તેઓ પ્રતિપાદક છે. આ પ્રદેશકોને હું વાંદુ છું. આ વિશેષણ દ્વારા નિરવધ રીતે અનેકજીવોને ઉપકારક એવા તીર્થકરનામકર્મના વિપાકોદયવાળું તેમનું સ્વરૂપ

25 જણાવવામાં આવ્યું છે. આવા વિશેષણોથી યુક્ત એવા તીર્થકરોને હું વંદન કરું છું.” ॥૮૦॥

અવતરણિકા : આ પ્રમાણે સામાન્યથી ઋષભાદિ—તીર્થકરોને મંગલ માટે વંદન કર્યું. હવે આસન્નોપકારી હોવાથી વર્તમાન તીર્થાધિપતિ અને સકલશાસ્ત્રાર્થોના દેશક એવા વર્ધમાનસ્વામીને વંદન કરે છે

30 ગાથાર્થ : મહાપ્રભાવવાળા, મહામુનિ, મહાયશવાળા, ઈન્દ્ર અને ચક્રવર્તીથી પૂજિત અને આ તીર્થને પ્રવર્તાવનારા એવા શ્રી મહાવીરસ્વામીને હું વંદન કરું છું.

ટીકાર્થ : મૂળ ગાથાની શરૂઆતમાં રહેલ ‘વંદામિ’ પદ એ પાછળ રહેલા મહાભાગ, મહામુનિ વગેરે બધા પદોને અનુસરનારું જાણવું, અર્થાત્ મહાભાગને વંદન કરું છું. મહામુનિને વંદન કરું છું.”

સર્વજ્ઞત્વાન્, મહાશ્વાસૌ મુનિશ્ચ મહામુનિઃ તં, ત્રૈલોક્યવ્યાપિત્વાત્ મહદ્દશોઽસ્યેતિ મહાદશાઃ તં, 'મહાવીરં' ઇત્યભિધાનં, અથવા 'શૂર વીર વિક્રાન્તૌ' ઇતિ કષાયાદિશત્રુજયાન્મહાવિક્રાન્તો મહાવીરઃ, અત્યન્તાનુરક્તકેવલામલશ્રિયા વિરાજત ઇતિ વા વીરઃ, ઉક્તં ચ—

“વિદારયતિ યત્કર્મ, તપસા ચ વિરાજતે ।

તપોવીર્યેણ યુક્તશ્ચ, તસ્માદ્વીર ઇતિ સ્મૃતઃ ॥૧૧॥”

5

અમરાશ્ચ નરાશ્ચ અમરનરાસ્તેષાં રાજાનઃ ઇન્દ્રચક્રવર્તિપ્રભૃતયઃ તૈર્મહિતઃ—પૂજિતઃ તં, તીર્થંકરં 'અસ્ય' વર્તમાનકાલાવસ્થાયિનઃ તીર્થસ્ય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૧॥

एवं तावदर्थवक्तुर्मङ्गलार्थं वन्दनमभिहितं, इदानीं सूत्रकर्तृप्रभृतीनामपि पूज्यत्वात् वन्दनमाह—

इकारसवि गणहरे पवायए पवयणस्स वंदामि ।

10

सर्व्वं गणहरस्वंसं वायगवंसं पवयणं च ॥८२॥

વ્યાખ્યા—‘एकादश’ ઇતિ સંખ્યાવાચકઃ શબ્દઃ. ‘અપિઃ’ સમુચ્ચયે, અનુત્તરજ્ઞાનદર્શનાદિધર્મગણં ધારયન્તીતિ ગણધરાસ્તાન્, પ્રકર્ષેણ પ્રધાના આદૌ વા વાચકાઃ પ્રવાચકાઃ તાન્, કસ્ય ?—

એમ સર્વ પદો સાથે ક્રિયાપદ જોડું. હવે દરેક વિશેષણોના અર્થ બતાવે છે તેમાં, ભાગ એટલે અચિન્ત્યશક્તિ. મહાન છે ભાગ જેને તે મહાભાગ, અર્થાત્ મહાપ્રભાવશાળીને, સર્વજ્ઞ હોવાથી જે જગતની ભૂત-ભાવિ-વર્તમાન ત્રણ કાળની અવસ્થાને જાણે છે તે મુનિ. મહાન એવા જે મુનિ તે મહામુનિ તેમને, ત્રિલોકમાં વ્યાપી હોવાથી મોટો યશ છે જેઓને તે મહાયશવાળાને, ‘મહાવીર’ એ નામ છે.

અથવા શૂર, વીર ધાતુ વિકાન્તિના અર્થમાં = પરાક્રમના અર્થમાં હોવાથી કષાયાદિશત્રુનો જય કરેલ હોવાથી મહાવિકાન્તવાળા મહાવીર અથવા અત્યંત અનુરાગી (અર્થાત્ દરેકે દરેક જોય પદાર્થોમાં વ્યાપ્ત એવી) કેવળરૂપી નિર્મલ લક્ષ્મીવડે શોભતા હોવાથી વીર (ને હું વંદન કરું છું) કહું છે “જે કારણથી કર્મોનો નાશ કરે છે અને તપથી શોભે છે તથા તપરૂપી વીર્યવડે જેઓ યુક્ત છે તે કારણથી તેઓ ‘વીર’ એ પ્રમાણે કહેવાય છે.” તથા દેવોના રાજા એવા ઇન્દ્ર અને મનુષ્યોના રાજા એવા ચક્રવર્તી વગેરેવડે પૂજાયેલા તેમને (હું વંદન કરું છું.) તથા વર્તમાનકાળમાં પ્રવર્તતા તીર્થને કરનારા એવા તીર્થકરને (મહાવીરને) હું વંદન કરું છું. ॥૮૧॥

અવતરણિકા : આ પ્રમાણે અર્થના વક્તાને મંગલ માટે વંદન કરી હવે સૂત્રકાર વિગેરે પણ પૂજ્ય હોવાથી વંદન કરે છે ⇨

ગાથાર્થ : આગમ કહેનારા એવા અગિયાર ગણધરોને, સર્વ ગણધરવંશને, ઉપાધ્યાયવંશને અને પ્રવચનને હું વંદન કરું છું.

ટીકાર્થ : ‘અગિયાર’ એ સંખ્યાવાચક શબ્દ છે. ‘અપિઃ’ શબ્દ સમુચ્ચય કરવાના અર્થમાં છે. (આગળ તીર્થકરોને વંદન કર્યા, તેની સાથે સમુચ્ચય કરવો) અનુત્તર જ્ઞાન—દર્શન—ચારિત્રાદિ ધર્મસમૂહને = ગણને ધારણ કરે તે ગણધર—તેઓને, તથા આગમના પ્રકર્ષથી વાચકો અથવા પ્રધાન વાચકો અથવા (આ તીર્થમાં થયેલાં) સૌથી પહેલા વાચકોને હું વંદન કરું છું. આ મૂળ

- ‘પ્રવચનસ્ય’ આગમસ્યેત્યર્થઃ, કિં ?—વંદામિ, એવં તાવન્મૂલગણધરવન્દનં, તથા ‘સર્વ’ નિરવશેષ, ગણધરાઃ-આચાર્યાસ્તેષાં વંશઃ-પ્રવાહસ્તં, તથા વાચકા-ઉપાધ્યાયાસ્તેષાં વંશસ્તં, તથા ‘પ્રવચનં ચ’ આગમં ચ, વન્દ્ય ઇતિ યોગઃ । આહ-ઐહ વંશદ્વયસ્ય પ્રવચનસ્ય ચ કથં વન્દ્યતેતિ, ઉચ્યતે, યથા અર્થવક્તા અર્હન્ વન્દ્યઃ, સૂત્રવક્તારશ્ચ ગણધરાઃ, એવં ચૈરિદ્ધમર્થસૂત્રરૂપં પ્રવચનં આચાર્યોપાધ્યાયૈરાનીતં,
- 5 તદ્વંશોઽધ્યાનયનદ્વારેણોપકારિત્વાત્ વન્દ્ય એવેતિ, પ્રવચનં તુ સાક્ષાદ્વચ્ચૈવોપકારિત્વાદેવ વન્દ્યમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૨॥

ફૂદાની પ્રકૃતમુપદર્શયન્નાહ —

તે વંદિઙ્ગણ સિરસા અત્થપુહુત્તસ્સ તેહિ કહિયસ્સ ।

સુયનાણસ્સ ભગવઓ નિજ્જુત્તિ કિત્તિઙ્ગસ્સામિ ॥૮૩॥

- 10 વ્યાખ્યા—‘તાન્’ અનન્તરોક્તાન્ તીર્થકરાદીન્ ‘વન્દિત્વા’ પ્રણમ્ય ‘શિરસા’ ઉત્તમાઙ્ગેન, કિમ્?—નિર્યુક્તિ કીર્તયિષ્યે, કસ્ય ?—‘અર્થપૃથક્ત્વસ્ય’ તત્ર શ્રુતાભિધેયોઽર્થઃ તસ્માત્ સૂત્રં પૃથક્ તદ્ભાવઃ પૃથક્ત્વં ચ અર્થશ્ચ પૃથક્ત્વં ચેતિ એકવદ્ભાવઃ, અર્થેન વા પૃથુ અર્થપૃથુ તદ્ભાવઃ ગણધરોને વંદન કર્યું. હવે પરંપરાને વંદન કરે છે. સર્વ ગણધરોની = આચાર્યોની પરંપરાને, ઉપાધ્યાયોની પરંપરાને અને આગમોને વંદન કરું છું.

- 15 શંકા : આચાર્યો અને ઉપાધ્યાયની પરંપરાને અને આગમને શા માટે વંદન કર્યા ?
સમાધાન : જેમ અર્થના વક્તા એવા અરિહંતો અને સૂત્રના વક્તા એવા ગણધરો વન્દ્ય છે, તેમ જેઓવડે સૂત્ર—અર્થરૂપ પ્રવચન આપણા સુધી લવાયું તે આચાર્ય—ઉપાધ્યાયારૂપ વશ પણ પ્રવચનને આપણા સુધી લાવવા દ્વારા ઉપકારી હોવાથી વન્દ્ય જ છે. તથા પ્રવચન તો સાક્ષાત્ ઉપકારી હોવાથી જ વન્દ્ય છે. ॥૮૨॥

- 20 અવતરણિકા : હવે પ્રકૃત વિષયને બતાવે છે ⇨
ગાથાર્થ : તે તીર્થકર — ગણધરોને મસ્તકવડે નમસ્કાર કરીને તેઓવડે કહેવાયેલા સૂત્ર—અર્થરૂપ ભગવાન શ્રુતજ્ઞાનની નિર્યુક્તિનું પ્રતિપાદન કરીશ.

- ટીકાર્થ : તે પૂર્વે કહેલા તીર્થકરાદિઓને મસ્તકવડે નમસ્કાર કરીને શું કરીશ ? તે કહે છે—નિર્યુક્તિનું કીર્તન કરીશ. કોની નિર્યુક્તિનું ? તે કહે છે —અર્થપૃથક્ત્વની. (અર્થાત્ ‘અર્થપૃથક્ત્વરૂપ શ્રુતજ્ઞાનની નિર્યુક્તિને કહીશ એમ અન્વય જોડવો.) તેમા અર્થ એટલે શ્રુતમાં કહેવા યોગ્ય પદાર્થ, તેનાથી પૃથક્ = જુદું તે અર્થપૃથક્ અર્થાત્ સૂત્ર, તેનો જે ભાવ તે પૃથક્ત્વ. (અહીં પ્રાકૃત હોવાથી ‘ત્વ’ લગાડતા પૃથક્ત્વ શબ્દ બન્યો. માટે પૃથક્ત્વ શબ્દથી સૂત્રપણું નહીં પણ સૂત્ર જ જાણવું) અર્થ અને પૃથક્ત્વનો એકવદ્ભાવ = સમાહાર કરવો.

- 30 (ભાવાર્થ = અર્થપૃથક્ત્વ પદમાં અર્થ શબ્દથી અર્થ ગ્રહણ કરવો અને પૃથક્ત્વ શબ્દથી અર્થથી જુદું એવું સૂત્ર ગ્રહણ કરવું તેથી અર્થ અને સૂત્રરૂપ શ્રુતજ્ઞાન એમ અર્થ કરવો) અથવા અર્થવડે પૃથુ એટલે અર્થથી વિશાલ, તેનો ભાવ તે અર્થપૃથુત્વ. અર્થપૃથુત્વ એ શ્રુતનું જ વિશેષણ

અર્થપૃથુત્વં શ્રુતવિશેષણમેવ તસ્ય, 'તૈઃ' તીર્થકર્મગણધરાદિભિઃ 'કથિતસ્ય' પ્રતિપાદિતસ્ય, કસ્ય ?—શ્રુતજ્ઞાનસ્ય ભગવતઃ, સ્વરૂપાભિધાનમેતત્, સૂત્રાર્થયોઃ પરસ્પરં નિર્યોજનં નિર્યુક્તિઃ તાં 'કીર્તયિષ્યે' પ્રતિપાદયિષ્યે इति ગાથાર્થઃ ॥૮૩॥

આહ—કિમશેષશ્રુતજ્ઞાનસ્ય ?, ન, કિં તર્હિ ?, શ્રુતવિશેષણામાવશ્યકાદીનામિતિ, અતઃ
 એવાહ—

5

આવસ્સગસ્સ દસકાલિઅસ્સ તહ ઉત્તરજ્ઞમાયારે ।

સૂયગડે નિજ્જુત્તિં વુચ્છામિ તહા દસાણં ચ ॥૮૪॥

કપ્પસ્સ યનિજ્જુત્તિં વવહારસ્સેવ પરમણિગ્ગણસ્સ ।

સૂરિઅપણ્ણત્તીએ વુચ્છં ઇસિભાસિઆણં ચ ॥૮૫॥

એતેસિં નિજ્જુત્તિં વુચ્છામિ અહં જિણોવએસેણં ।

10

આહરણહેઉકારણપયનિવહમિણં સમાસેણં ॥૮૬॥

આસાં ગમનિકા—આવશ્યકસ્ય દશવૈકાલિકસ્ય તથોત્તરાધ્યયનાચારયોઃ સમુદાય-

જ્ઞાણવું. (અહીં પણ પ્રાકૃત હોવાથી તેનો ભાવ એટલે તે રૂપ ભાવ એવો અર્થ કરવો જેથી અર્થપૃથુત્વ શબ્દનો અર્થથી વિશાલ એવું શ્રુતજ્ઞાન એવો અર્થ પ્રાપ્ત થશે.) તે તીર્થકર—ગણધરોવડે પ્રતિપાદન કરેલ શ્રુતજ્ઞાનની, આ શ્રુતજ્ઞાન કેવું છે ? તો કે ભગવાન એવા શ્રુતજ્ઞાનની, અહીં 'ભગવાન' વિશેષણ શ્રુતજ્ઞાનનું સ્વરૂપ બતાવવા માટે છે. (અર્થાત્ ભગવાન એવા શ્રુતનો વ્યવસ્થેદ નથી, બધું જ શ્રુત ભગવાન છે.) આવા શ્રુતજ્ઞાનની નિર્યુક્તિને કહીશ.

15

નિર્યુક્તિ એટલે સૂત્ર અને અર્થનું સંમિલન અર્થાત્ 'આ સૂત્રનો આ અર્થ છે.' એ રીતે તે તે સૂત્રના તે તે અર્થો કહેવા તે. (ગાથાનો અન્વય આ પ્રમાણે — તે તીર્થકરોને મસ્તક વડે નમસ્કાર કરી, તેઓવડે કહેવાયેલા સૂત્ર અને અર્થ રૂપ એવા અથવા અર્થથી વિશાલ એવા શ્રુતજ્ઞાનની નિર્યુક્તિને હું કહીશ.)

20

અવતરણિકા : શંકા—સંપૂર્ણ શ્રુતજ્ઞાનની નિર્યુક્તિને જણાવશો કે અમુકની ?

સમાધાન : સંપૂર્ણ શ્રુતજ્ઞાનની નહીં પરંતુ આવશ્યકાદિ અમુક ચોક્કસ શ્રુતજ્ઞાનની જ નિર્યુક્તિને જણાવીશ. તે જણાવે છે ⇨

ગાથાર્થ : આવશ્યક, દશવૈકાલિક, ઉત્તરાધ્યયન, આચારાંગ, સૂયગડાંગ અને દશાશ્રુતસ્કન્ધની નિર્યુક્તિને કહીશ.

25

ગાથાર્થ : કલ્પ, પરમનિપુણ એવો વ્યવહાર, સૂર્યપ્રજાપ્તિ અને ઋષિભાષિતોની નિર્યુક્તિને કહીશ.

ગાથાર્થ : જિનોપદેશાનુસારે હું આ શ્રુતવિશેષોની દૃષ્ટાંત, હેતુ અને કારણોના પદોના સમૂહવાળી નિર્યુક્તિને સંક્ષેપથી જણાવીશ.

30

ટીકાર્થ : આવશ્યક, દશવૈકાલિક, ઉત્તરાધ્યયન, આચારાંગ, સૂયગડાંગ અને દશાશ્રુત-સ્કન્ધની નિર્યુક્તિને કહીશ. અહીં મૂળગાથામાં 'ઉત્તરાધ્ય' શબ્દ છે તેનાથી ઉત્તરાધ્યયન

શબ્દાનામવયવે વૃત્તિર્દર્શનાદ્ યથા भीमसेनः सेन इति उत्तराध्य इति उत्तराध्ययनमवसेयं, અથવાऽध्ययनમध्याયः, उत्तराध्यायाचार्योः, सूत्रकृतविषयां निर्युक्तिं वक्ष्ये, તથા દશાનાં ચ સંબંધિનીમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૪॥

તથા કલ્પસ્ય ચ નિર્યુક્તિં વ્યવહારસ્ય ચ પરમનિપુણસ્ય, તત્ર પરમગ્રહણં મોક્ષાઙ્ગત્વાત્
5 નિપુણગ્રહણં ત્વવ્યંસકત્વાત્, તથા ચ ન મન્વાદિપ્રણીતવ્યવહારવદ્વ્યંસકોઽયં, “*મચ્ચપટ્ટણ્ણા* *ખુ વવહારા*” ઇતિ વચનાત્, તથા સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તેઃ વક્ષ્યે, ઋષિભાષિતાનાં ચ દેવેન્દ્રસ્તવાદીનાં નિર્યુક્તિં, ક્રિયાભિધાનં ચાનેકશઃ ગ્રન્થાન્તરવિષયત્વાત્ સમાસવ્યાસરૂપત્વાચ્ચ શાસ્ત્રાસ્મ્ભસ્ય અદુષ્ટમેવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૫॥

‘એતેષાં’ શ્રુતવિશેષાણાં, નિર્યુક્તિં વક્ષ્યે અહં જિનોપદેશેન, ન તુ સ્વમનીષિકયૈવ,
10 આહરણહેતુકારણપદનિવહાં एतां समासेन, તત્ર સાધ્યસાધનાન્વયવ્યતિરેકપ્રદર્શનમાહરણં દૃષ્ટાન્ત ઇતિયાવત્, સાધ્યધર્માન્વય-વ્યતિરેકલક્ષણો हेतुः, હેતુમુલ્લઙ્ગ્ય પ્રથમં દૃષ્ટાન્તાભિધાનં ન્યાયપ્રદર્શનાર્થ-
ક્વચિદ્દેતુમનિધાય દૃષ્ટાન્ત એવોચ્યતે ઇતિ, યથા ગતિપરિણામપરિણતાનાં જીવપુદ્ગલાનાં ગત્યુપદ્રમ્ભકો
સમજવાનું છે કારણ કે સમુદાય શબ્દ તેના અવયવમાં રહે છે. જેમકે ‘ભીમસેન’ એ સમુદાય શબ્દ ‘સેન’ એવા તેના અવયવમાં રહે છે, અર્થાત્ ‘સેન’ શબ્દથી જેમ ‘ભીમસેન’
15 સંપૂર્ણશબ્દ ગ્રહણ થાય છે તેમ ‘ઉત્તરાધ્ય’ શબ્દથી ઉત્તરાધ્યયન શબ્દ ગ્રહણ કરવો અથવા ‘ઉત્તરાધ્યાય’ શબ્દના ‘અધ્યાય’ શબ્દથી અધ્યયન જાણવું જેથી ‘ઉત્તરાધ્યયન’ શબ્દ તૈયાર થાય. ॥૮૪॥

તથા કલ્પ = બૃહત્કલ્પ. પરમનિપુણ એવો વ્યવહાર, તેમાં વ્યવહાર એ મોક્ષનું કારણ હોવાથી ‘પરમ’ શબ્દનું ગ્રહણ કરેલ છે. અને ‘વ્યવહાર એ સત્યપ્રતિજ્ઞાવાળું છે.” એવું વચન
20 હોવાથી બીજા મનુ વગેરે દ્વારા બનાવેલ વ્યવહારની જેમ ઠગનાર ન હોવાથી નિપુણ શબ્દ ગ્રહણ કરેલ છે. તથા સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ અને દેવેન્દ્રસ્તવાદિ ઋષિભાષિતોની નિર્યુક્તિને કહીશ.

શંકા : ઉપરોક્ત ગાથા અને આ ગાથામાં ‘નિર્યુક્તિને કહીશ’ એ પ્રમાણે ક્રિયાપદ શા માટે વારંવાર બતાવેલ છે ?

સમાધાન : આવશ્યક, દશવૈકાલિકાદિ જુદા જુદા ગ્રંથો હોવાથી ક્રિયાપદ પણ વારંવાર
25 જોડેલ છે તથા શાસ્ત્રનો આરંભ સંક્ષેપ અને વિસ્તાર એમ ઉભયરૂપ હોય છે માટે અહીં (વિસ્તાર હોવા છતાં એટલે કે ‘નિર્યુક્તિને કહીશ’ એમ વારંવાર કહેવા છતાં) કોઈ દોષ નથી. ॥૮૫॥

હું પોતાની બુદ્ધિથી નહીં પરંતુ જિનેશ્વરોના ઉપદેશ પ્રમાણે ઉપરોક્ત ગ્રંથોની આહરણ.
હેતુ અને કારણોથી યુક્ત એવી નિર્યુક્તિને કહીશ. તેમાં આહરણ એટલે એવા દૃષ્ટાંતો કે
30 જેમાં સાધ્ય અને સાધનનો અન્વય-વ્યતિરેક બતાવવામાં આવે છે. તથા ‘સાધ્ય હોય તો જ જે હોય અને સાધ્યાભાવે જે ન જ હોય’ આ પ્રમાણે સાધ્યધર્મની સાથે અન્વય-વ્યતિરેક એ હેતુ જાણવો. અહીં પ્રથમ હેતુને બદલે દૃષ્ટાન્ત બતાવ્યું તે એ માટે કે ક્વચિત્ હેતુને છોડી સીધું દૃષ્ટાન્ત જ બતાવાય, જેમકે ગતિપરિમાણમાં પરિણત એવા જીવ અને પુદ્ગલોની

ધર્માસ્તિકાયઃ, મત્સ્યાદીનાં સલિલવત્, તથા ક્વચિદ્દેતુરેવ કેવલોઽભિર્ધાયતે, ન દૃષ્ટાન્તઃ, યથા મદીયોઽયમશ્વઃ વિશિષ્ટચિહ્નોપલબ્ધ્યન્યધાનુપપત્તેઃ, તથા ચાભ્યધાયિ નિર્યુક્તિકારેણ—

“જિવ્યવચનં સિદ્ધં ચૈવ ભણઈ કૈત્થવી ઉદાહરણં ।

આસજ્જ ડ સોયારં હેઝવિ કહંચિય ભણેજ્જા ॥૧॥” ઇત્યાદિ ।

કારણમુપપત્તિમાત્રં, યથા નિરુપમસુખઃ સિદ્ધઃ, જ્ઞાનાનાબાધપ્રકર્ષાત્, નાત્ર આવિદ્વદફ્ફ- 5 નાદિલોકપ્રતીતઃ સાધ્યસાધનધર્માનુગતો દૃષ્ટાન્તોઽસ્તિ, “તત્રાહરણાર્થાભિધાયકં પદમાહરણપદં, એવમન્યત્રાપિ ભાવનીયં । આહરણં ચ હેતુશ્ચ કારણં ચ આહરણહેતુકારણાનિ તેષાં પદાનિ આહરણહેતુકારણપદાનિ તેષાં નિવહઃ—સંઘાતો યસ્યાં નિર્યુક્તૌ સા તથાવિધા તાં ‘એતાં’ વક્ષ્યમાણલક્ષણાં અથવા પ્રસ્તુતાં ‘સમાસેન’ સંક્ષેપેણેતિ વ્યાખ્યાતં ગાથાત્રયમિતિ ॥૮૬॥

તત્ર ‘યથોદ્દેશસ્તથા નિર્દેશ’ ઇતિ ન્યાયાત્ આદાવધિકૃતાઽવશ્યકાદૈધ્યયનસામાયિ- 10 કાંચ્છોપોદ્ધાતનિર્યુક્તિમભિધિત્સુરાહ—

સામાઇયનિજ્જુત્તિં વુચ્છં ઉવ્વસિયં ગુરુજ્જણેણં ।

આયરિયપરંપરણ આગયં આણુપુલ્લીએ ॥૮૭॥

ગતિ માટે સહાયક ધર્માસ્તિકાય છે. દૃષ્ટાન્ત તરીકે માછલીઓને ગતિસહાયક પાણી હોય છે 15 અહીં માત્ર દૃષ્ટાન્ત જ બતાવ્યું પણ હેતુ નહીં. એમ ક્વચિત્ હેતુ જ બતાવાય છે, જેમકે આ મારો ઘોડો છે કારણ કે મારા ઘોડા સિવાય આવી વિશિષ્ટ ચિન્હોની ઉપલબ્ધિ (પ્રાપ્તિ) યાય નહીં. આમ અહીં માત્ર હેતુ જ બતાવ્યો છે પણ દૃષ્ટાન્ત નહીં. આમ કો’ક સ્થળે હેતુ તો કો’ક સ્થળે દૃષ્ટાન્ત બતાવાય છે એવું જણાવવા હેતુને છોડી પ્રથમ દૃષ્ટાન્ત ગ્રહણ કરેલ છે. નિર્યુક્તિકારે પણ કહ્યું છે “જો કે જિનવચન તો સિદ્ધ જ છે છતાં શ્રોતાને આશ્રયી 20 ક્યાંક ઉદાહરણ તો ક્યાંક હેતુ કહેવાય છે ॥૧॥” તથા કારણ એટલે યુક્તિમાત્ર. જેમ કે સિદ્ધો નિરુપમસુખવાળા છે, કારણ કે જ્ઞાન અને અન્તાબાધનો પ્રકર્ષ છે. આ એક યુક્તિમાત્ર જ છે કારણ કે (વિદ્વાનથી માંડીને સ્ત્રીઓ સુધી) સર્વજન પ્રસિદ્ધ કોઈ દૃષ્ટાન્ત નથી.

આહરણ અર્થને જણાવનારા શબ્દો આહરણપદ, હેતુ અર્થને જણાવનારા શબ્દો તે હેતુપદ 25 અને કારણ અર્થને જણાવનારા જે શબ્દો તે કારણપદ. તેથી આહરણ, હેતુ અને કારણોના પદોનો સમૂહ છે જેમાં તે આહરણ—હેતુ—કારણવાળી નિર્યુક્તિને સંક્ષેપથી કહીશ. ॥૮૬॥

અવતરણિકા : ‘યથોદ્દેશસ્તથા નિર્દેશઃ’ અર્થાત્ જે રીતે નિરૂપણ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તે રીતે જ નિરૂપણ કરવું જોઈએ. એ ન્યાયે ગાથા નં. ૮૪માં બતાવેલ ક્રમ પ્રમાણે પ્રથમ અધિકૃત આવશ્યકના સામાયિકનામના અધ્યયનની ઉપોદ્ધાતનિર્યુક્તિને કહેવાની ઇચ્છાવાળા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : આચાર્યોની પરંપરાવડે ક્રમે કરીને આવેલી, ગુરુજનોવડે ઉપદેશાયેલી 30 સામાયિકનિર્યુક્તિને હું કહીશ.

૨૭. જિનવચનં સિદ્ધમેવ ભણ્યતે કુત્રાપિ ઉદાહરણમ્ । આસાદ્ય તુ શ્રોતારં હેતુમપિ ક્વચિદ્ ભણેત્ ॥૧॥ ★ કહિંવિ । † તથા તત્રોદાઠ । + દ્યધ્યયનઠ ।

વ્યાખ્યા—સામાયિકસ્ય નિર્યુક્તિઃ સામાયિકનિર્યુક્તિઃ તાં 'વક્ષ્યે' અભિધાસ્યે, ઉપ-
સામીપ્યેન દેશિતા ઉપદેશિતા તાં, કેન ?—'ગુરુજનેન' તીર્થકરગણધરલક્ષણેન, પુનરુપદેશન-
કાલાદારમ્ય આચાર્યપારમ્પર્યેણ આગતાં, સ ચ પરમ્પરકો દ્વિધાદ્રવ્યતૌ ભાવતશ્ચ, દ્રવ્યપરમ્પરક
૫ ઇષ્ટકાનાં પુરુષપારમ્પર્યેણાનયનં, અત્ર ચાસંમોહાર્થ કથાનકં ગાથાવિવરણસમાપ્તૌ વક્ષ્યામઃ,
ભાવપરમ્પરકસ્તિત્વયમેવ ઉપોદ્ધાતનિર્યુક્તિરેવ આચાર્યપારમ્પર્યેણાગતેતિ, કથમ્ ?

'આનુપૂર્વ્ય' પરિપાઠ્યા જમ્બૂસ્વામિનઃ પ્રભવેનાનીતા, તતોઽપિ શય્યમ્ભવાદિભિરિતિ, અથવા
આચાર્યપારમ્પર્યેણ આગતાં સ્વગુરુભિરુપદેશિતામિતિ । આહ—દ્રવ્યસ્ય ઇષ્ટકાલક્ષણસ્ય યુક્તં
પારમ્પર્યેણ આગમનં, ભાવસ્ય તુ શ્રુતપર્યાયત્વાત્ વસ્ત્વન્તરસંક્રમણાભાવાત્ પારમ્પર્યેણા-
ગમનાનુપપત્તિરિતિ, ન ચ તદ્વીજભૂતસ્ય અર્હદ્ગણધરશબ્દસ્યાગમનમસ્તિ, તસ્ય શ્રુત્યનન્તરમેવોપરમાદિતિ.
૧૦ અત્રોચ્યતે, ઉપચારાદૈલોષઃ, યથા કાર્ષાપગાદ ઘૃતમાગતં ઘટાદિભ્યો વા રૂપાદિવિજ્ઞાનમિતિ ।

ટીકાર્થ : સામાયિકની નિર્યુક્તિને હું કહીશ કે જે નિર્યુક્તિ તીર્થકર-ગણધરરૂપ ગુરુજન
વડે ઉપદેશાયેલી છે. વળી ત્યારથી લઈને આચાર્યની પરંપરાવડે આવેલી છે. તે પરંપરા બે
પ્રકારે છે. ૧. દ્રવ્યથી ૨. ભાવથી. તેમાં ઈંટોને પુરુષની પરંપરાવડે લાવવી એ દ્રવ્યપરંપરા
છે. તેનું કથાનક ગાથાના વિવરણની સમાપ્તિએ બતાવીશું. આચાર્યની પરંપરાવડે આવેલી
૧૫ આ ઉપોદ્ધાતનિર્યુક્તિ જ ભાવપરંપરા છે. તે પરંપરાવડે કેવી રીતે આવેલી છે ? ઉત્તર-
ક્રમશઃ અર્થાત્ જંબૂસ્વામી પાસેથી પ્રભવસ્વામી પાસે, તેમની પાસેથી શયંભવસૂરિ પાસે
એમ ક્રમશઃ અહીં સુધી આવેલી અથવા આચાર્યની પરંપરાવડે આવેલી અને પોતાના ગુરુવડે
કહેવાયેલી નિર્યુક્તિને કહીશ.

શંકા : ઈંટાદિ દ્રવ્યો પરંપરાવડે લાવી શકાય એ બરાબર છે. જ્યારે ભાવ એ શ્રુતનો
૨૦ પર્યાય હોવાથી તેનો અન્ય વસ્તુમાં સંક્રમ થવો શક્ય ન હોવાથી પરંપરાવડે આવેલ છે એવું
કેવી રીતે કહેવાય ? અર્થાત્ ભાવાત્મક વસ્તુ પરંપરાવડે લાવી શકાય નહીં. વળી અરિહંતોવડે
કહેવાયેલા અર્થોના કારણભૂત એવા અરિહંત-ગણધરોના શબ્દો તો સાંભળ્યા પછી અટકી જતા
= નાશ થતાં હોવાથી ભાવના કારણભૂત શબ્દોનું આગમન પણ શક્ય જ નથી.

સમાધાન : અહીં ઉપચાર કરેલો હોવાથી કોઈ દોષ નથી. આશય એ છે કે જેમ
૨૫ લૌકિકવ્યવહારમાં પૈસા આપીને ઘી લાવ્યો હોય ત્યારે 'રૂપિયામાંથી ઘી લાવેલું છે' એવું
બોલાય છે. જો કે રૂપિયામાંથી ઘી પ્રગટ થતું નથી છતાં ઘીની પ્રાપ્તિમાં પૈસા કારણ
હોવાથી ઉપચારથી આવો વ્યવહાર થાય છે અથવા "ઘટાદિથી રૂપાદિનું જ્ઞાન થયું." અહીં
પણ ઘટમાંથી રૂપનું જ્ઞાન પ્રગટ થયું ન હોવા છતાં રૂપના જ્ઞાનમાં ઘટ કારણ હોવાથી
ઉપચારથી આવો વ્યવહાર થાય છે, તેમ અહીં પ્રકૃતમાં પણ આ નિર્યુક્તિના આગમનમાં
૩૦ આચાર્યોની પરંપરા જ કારણ હોવાથી ઉપચારથી બોલાય છે કે આચાર્યો પાસેથી આવેલી
છે. અહીં 'આગત' શબ્દનો અર્થ ગતિરૂપ ક્રિયા કરવાનો નથી પણ બોધ=જ્ઞાન અર્થ કરવાનો

एवमियमाचार्यपारम्पर्यहेतुत्वात् तत आगतेत्युच्यते, आगतेवागता, बोधवचनश्चायमागतशब्दो न गमि क्रियावचन इति, अलं विस्तरेण ।

द्वैतपरंपरा इमं उदाहरणं—सत्केयं णगरं, तस्स उत्तरपुरच्छिमे दिसिभागे सुरप्पिणं नाम जक्खवाययणे, सो य सुरप्पिओ जक्खो सन्निहिउपाडिहेरो, सो वरिसे वरिसे चित्तिज्जइ, महो य से परमो कीरइ, सो य चित्तिओ समाणो तं चेव चित्तकरं मारेइ, अहं न चित्तिज्जइ तओ जणमारिं 5 करेइ, ततो चित्तगरा सव्वे पलाइउमारब्बा, पच्छा रण्णा णायं, जदि सव्वे पलायंति, तो एस जक्खो अचित्तिज्जंतो अम्हं वहाए भविस्सइ, तेणं चित्तगरा एक्कसंकलितबब्बा पाडुहुएहिं कया, नैमि णामाइं पत्तए लिहिरुण घडए छूढाणि, ततो वरिसे वरिसे जस्स णामं उट्ठाति, तेण चित्तेयव्वो, एवं कालो वच्चति ।

છે અર્થાત્ આચાર્યો પાસેથી આવેલી છે એટલે આચાર્યો પાસેથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે, વધુ 10 વિસ્તારથી સર્યુ. પ્રકૃત વાત કરીએ તેમાં દ્રવ્યપરંપરામાં એક ઉદાહરણ બતાવે છે.

द्रव्यपरंपरा ઉપર ચિત્રકારપુત્રનું દૃષ્ટાન્ત

સાંકેત નામના નગરના ઈશાનખૂણામાં સુરપ્રિય નામનું યક્ષાયતન (યક્ષનું મંદિર) હતું. તેનો સુરપ્રિય નામનો યક્ષ સન્નિહિત-પ્રાતિહાર્યવાળો અર્થાત્ હાજરાહજુર હતો અથવા લોકો ઉપર તેનો પ્રભાવ હતો. તે યક્ષ દર વર્ષે તે ગામના ચિત્રકાર પાસે પોતાનું ચિત્ર દોરાવતો, અને ત્યારે મોટો મહોત્સવ કરવામાં આવતો. પોતાનું ચિત્ર દોરનાર ચિત્રકારને ચિત્ર દોર્યા પછી યક્ષ મારી નાંખતો હતો. જો કોઈ ચિત્રકાર ચિત્ર દોરવાની ના પાડે તો તે યક્ષ તે ચિત્રકાર સહિત પ્રજા ઉપર ઉપદ્રવ કરતો. તેથી તે ગામમાં જેટલા ચિત્રકાર હતા તે સર્વે તે ગામ છોડી ભાગવા મંડ્યા.

બીજી બાજુ રાજ્યએ જાણ્યું કે જો બધા ચિત્રકાર ભાગી જશે તો આ યક્ષનું ચિત્ર ન થવાથી તે યક્ષ આપણા વધ માટે થશે અર્થાત્ આપણને મારી નાંખશે. આમ વિચારી રાજ્યએ બધા ચિત્રકારોને ભેટણા આપવા દ્વારા પોતાના કબજામાં ફરી લીધા અને તે બધાનાં નામોની ચિઠ્ઠી બનાવી એક ઘટમાં નાંખી અને દર વર્ષે ચિઠ્ઠી કાઢે, તેમાં જેનું નામ આવતું તે ચિત્રકાર યક્ષનું ચિત્ર દોરતો. આમ કેટલોક કાળ પસાર થાય છે.

२८. द्रव्यपरम्परके इदमुदाहरणम्-साकेतं नगरं, तस्य उत्तरपौस्त्ये (ईशानकोणे) दिग्भागे सुरप्रियं 25
नाम यक्षाद्यतनं, स च सुरप्रियो यक्षः (प्रतिमा रूपः) सन्निहितप्रातिहार्यः, स वर्षे वर्षे चित्र्यते, महश्च तस्य
परमः क्रियते, स च चित्रितः सन् तमेव चित्रकरं माययति, अथ न चित्र्यते तदा जनमार्गं करोति,
ततश्चित्रकराः सर्वे पलायितुमारब्धाः, पश्चाद्वाजा ज्ञातं, यदि सर्वे पलायिष्यन्ते तर्हि एष यक्षोऽचित्र्यमाणः
अस्माकं वधाय भविष्यति, तेन चित्रकरा एकशृङ्खलाबद्धा प्रतिभूकैः (पास्तोषिकैः) कृताः, तेषां
नामानि पत्रके लिखित्वा घटे क्षिप्तानि, ततो वर्षे वर्षे यस्य नाम उत्तिष्ठते, तेन चित्रयितव्यः, एवं कालो 30
गच्छति । † गति० । ★ पाहुडएहिं प्र० । + ०सिं सर्वेसिं ।

અંણયા કયાઈ કોસંબીઓ ચિત્તગરદારઓ ઘરાઓ પલાઇઓ તથાગઓ સિવ્વગો, સો
 ભમંતો સાકેતસ્સ ચિત્તગરસ્સ ઘરં અહ્લીણો, સોવિ એગપુત્તગો થેરીપુત્તો, સો સે તૈસ્સ મિત્તો જાતો,
 એવં તસ્સ તથ અચ્છંતસ્સ અહ તંમિ વરિસે તસ્સ થેરીપુત્તસ્સ વારઓ જાતો, પચ્છા સા થેરી
 5 બહુપ્પગારં રુવતિ, તં રુવમાણી થેરી દટ્ટુણ કોસંબકો ભણતિ—કિં અમ્મો ! રુદસિ ?, તાણ સિદ્ધં,
 સો ભણતિ—મા રુયહ, અહં એયં જક્ખં ચિત્તિસ્સામિ, તાહે સો ભણતિ—તુમં મે પુત્તો કિં ન ભવસિ ?,
 તોવિ અહં ચિત્તેમિ, અચ્છહ તુભ્મે અસોગાઓ, તતો છટ્ઠભત્તં કારુણ અહંતં વત્થજુઅલં પરિહિતા
 અટ્ટુગુણાણ પોત્તીણ મુહં બંધિરુણ ચોક્કણેણ ય પત્તેણ (પયત્તેણ) સુઙ્ગભૂણ ણવણિં કલસણિં
 પ્પહાણેત્તા ણવણિં કુચ્ચણિં ણવણિં મલ્લસંપુડેહિં અલ્લેસેહિં વણ્ણેહિં ચ ચિત્તેરુણ પાયવડિઓ
 10 ભણઇ—ઘમ્મહ જં માણ અવરહ્મં તિ ?, તતો તુઢો જક્ખો ભણતિ—વેરેહિ વરં, સો ભણતિ—

એકવાર કોશાંબી નગરીના ચિત્રકારનો પુત્ર કોઈક કારણસર ઘરમાંથી ભાગી ચિત્ર
 દોરવાની કળાને શિખવા સાકેત નગરમાં આવ્યો. ત્યાં સાકેતક નામના ચિત્રકારના ઘરમાં
 આશ્રય લીધો. આ સાકેતક પોતાના પુત્ર અને તેની વૃદ્ધમાતા સાથે શાંતિથી ઘરમાં રહેતો
 હતો. ત્યાં રહેલો ધીરે ધીરે આ ચિત્રકારપુત્ર સાકેતકનો મિત્ર બની ગયો. હવે બન્યું એવું
 કે તે વર્ષે આ વૃદ્ધમાતાના પુત્ર સાકેતકનો યજ્ઞનું ચિત્ર દોરવા માટેનો વારો આવ્યો. આ
 15 સાંભળી તેની માતા ખૂબ જ રુદ્ધન કરે છે. રડતી તે વૃદ્ધાને જોઈ ચિત્રકારપુત્ર વૃદ્ધાને કહે
 છે “માતા ! તું શા માટે રડે છે ?” ત્યારે માતાએ સઘળી વાત કરી. ચિત્રકારપુત્રએ કહ્યું :
 ‘માતા ! તું રડ નહીં. આ યજ્ઞનું ચિત્ર હું દોરીશ.’ ત્યારે માતાએ કહ્યું, ‘શું તું મારો પુત્ર
 નથી ?’ ચિત્રકારપુત્રએ કહ્યું ‘છતાં માતા ! હું દોરીશ તું રડવાનું બંધ કર, ને શાંત થા.’

ત્યાર પછી છઠ્ઠનું પર્યક્ષપાણ કરી અક્ષત વસ્ત્રયુગલને ધારણ કરી, આઠ પડવાળા
 20 વસ્ત્રવડે પોતાના મુખને બાંધી ચોખ્ખા પ્રયત્નવડે પવિત્ર થઈને નવા કલશોવડે પ્રતિમાનો
 પ્રકાશ કરીને, નવી પીંછીઓ, નવા મલ્લસંપુટો (રંગ ભરવાના સાધનો), અને ‘વ્રિજલેપાદિ
 કુદ્રવ્યોના પ્રક્ષેપથી રહિત એવા વર્ણોવડે યજ્ઞનું ચિત્ર દોરી યજ્ઞના પગમાં પડેલો તે ચિત્રકારપુત્ર
 કહે છે “હે યજ્ઞરાજ ! મારાવડે જે કોઈ અપરાધ થયો હોય તેની મને ક્ષમા આપો.”

૨૧. અન્યદા કદાચિત્ કૌશામ્બીકઃ ચિત્રકારદારકઃ ગૃહાત્ પલાયિતઃ તત્રાગતઃ શિક્ષકઃ (શિક્ષિતું),
 25 સ બ્રામ્યન્ સાકેતકસ્ય ચિત્રકરસ્ય ગૃહમાલીનઃ, સોઽપિ એકપુત્રકઃ સ્થવિરાપુત્રઃ, સોઽથ તસ્ય મિત્રં જાતઃ,
 એવં તસ્મિન્સ્થિતિ અથ તસ્મિન્વર્ષે તસ્ય સ્થવિરાપુત્રસ્ય વારકો જાતઃ, પશ્યાત્ સા સ્થવિર બહુપ્રકારં રોદિતિ.
 તાં રુદતીં દૃષ્ટ્વા સ્થવિરં કૌશામ્બીકો ભણતિ—કિમમ્બ ! રોદિષિ ? તયા શિષ્ટ (વૃત્તાન્ત), સ ભણતિ—
 મા રુદિહિ, અહમેતં યક્ષં ચિત્રયિષ્યામિ, તદા સા ભણતિ—ત્વં મે પુત્રઃ કિં નાસિ ?, તથાપિ અહં ચિત્રયામિ,
 તિષ્ઠથ યૂયમશોકાઃ, તતઃ ષષ્ઠભક્તં કૃત્વાઽહંતં વસ્ત્રયુગલં પરિધાયમૃગુણયા વસ્ત્રિકયા મુગ્ધં બદ્ધ્વા ચોક્ષેણ
 30 પ્રયત્નેન શુચીભૂતેન નવૈઃ કલશૈઃ સ્ત્રપયિત્વા નવૈઃ કૂર્ચકૈઃ નવૈર્મલ્લકસંપુટૈઃ અસ્તેષૈર્વર્ણેશ્ચ ચિત્રયિત્વા
 પાદપતિતો ભણતિ—ક્ષમસ્વ યન્મયાઽપરાદ્ભમિતિ, તતસ્તુષ્ઠો યક્ષો ભણતિ—વૃણુષ્વ વરં, સ ભણતિ—
 ઃ સાગેયગસ્સ । × નાસ્તીદમ્ । + મુહપોત્તીણ । ★ મલ્લયસં । * અલ્લેસેહિં । † ચિત્તિઓ ચિત્તે । -

૩૦ એવં^{૩૦} ચેવ મમં વરં દેહિ, મા લોગં મૌરેહ, ધ્વણતિ-એતં તાવ ઠિતમેવ, જં તુમં ન મારિઓ, એવં અણ્ણેવિ ન મૌરેમિ, અણ્ણં ધ્વણ, જસ્સ ઈગદેસમવિ પૌસેમિ દુપયસ્સ વા ચડપ્પયસ્સ વા અપયસ્સ વા તસ્સ તદાણુરૂવં રૂવં ણિવ્વત્તેમિ, એવં હોઝત્તિ દિણ્ણો વરો, તત્તો સો લઢ્ઢવરો રણ્ણા સક્કારિતો સમાણો ગઓ કોસંભી ણયરિં, તત્થ ચ સઘાણિઓ નામ રાયા, સો અણ્ણયા કયાઈ સુહાસણગઓ દૂઅં પુચ્છઙ્ગ-કિં મમ ણત્થિ ? જં અણ્ણરાઈણ અત્થિ, તેણ ધ્વણિઅં-ચિત્તસખા 5 ણત્થિ, મણસા દેવાણં વાયાએ પત્થિવાણં, તક્કલ્લણમેત્તમેવ આણત્તા ચિત્તગરા, તેહિ સંખાઓવાસા વિભઙ્ગત્તા પચિત્તિતા, તસ્સ વરદિણ્ણગસ્સ જો રણ્ણો અંતેપુરકિઙ્ગાપદેસો સો દિણ્ણો, તેણં તત્થ તદાણુરૂવેસુ ણિમ્મિએસુ કદાઈ મિગાવતીએ જાલકિઙ્ગાંતરેણ પાદંગુદ્ધુઓ દિદ્ધો, ડવમાણેણ ણાયં જહા મિગાવતી એસત્તિ, તેણ પાદંગુદ્ધુગાણુસારેણ દેવીએ રૂવં ણિવ્વત્તિઅં,

સંપૂર્ણવિધિ યુક્ત અનુષ્ઠાનાદિથી યક્ષ પ્રસન્ન થયો ને કહ્યું “તું વરદાન માંગ.” તેણે કહ્યું 10 : “હે યક્ષરાજ ! મને એ જ વર આપો કે તમે લોકોને મારવાનું બંધ કરો.” યક્ષે તેની વાત માન્ય રાખીને કહ્યું, “એ તો નક્કી થઈ જ ગયું છે કે જેમ મેં તને ન માર્યો તેમ હવે અન્યોને પણ મારીશ નહીં. બીજી કોઈ ઈચ્છા હોય તો કહે.” ચિત્રકારપુત્રએ કહ્યું, “દ્વિપદ, ચતુષ્પદ કે અપદ કોઈપણ હોય જેના શરીરનો એકદેશ પણ હું જોવું, તેનું સંપૂર્ણ રૂપ હું ચિત્રી શકું એવું વરદાન મને આપો.” યક્ષે “એ પ્રમાણે થાઓ” એવું વરદાન આપ્યું. રાજાને સઘળી વાત ખબર 15 પડતા તે ચિત્રકારપુત્રનું સન્માન કર્યું. ત્યારબાદ તે ચિત્રકારપુત્રે ત્યાંથી વિદાય લઈ પોતાની કોશાંબી નગરીમાં આવ્યો. ત્યાં શતાતીક રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એકવાર શાંતિથી બેઠેલા તેણે દૂતને પૂછ્યું, “એવું તે મારી પાસે શું નથી ? કે જે અન્ય રાજાઓ પાસે હોય ?” દૂતે કહ્યું “હે રાજન્ ! તમારી પાસે ચિત્રસભા નથી.” રાજાએ તરત જ ચિત્રકારોને આજ્ઞા આપી. કહ્યું છે “દેવોને મનથી કાર્યની સિદ્ધિ છે અને રાજાઓને વાચાથી.” અર્થાત્ દેવો વિચારે અને રાજા બોલે 20 કે તરત કામ થાય. ચિત્રકારોએ ચિત્ર દોરવાના સ્થાનો પરસ્પર વહેંચી દઈ ચિત્રો દોરવાનું ચાલુ કર્યું. તેમાં ચિત્રકારપુત્રને રાજાનો જે અંતઃપુરની કીડાનો ભાગ હતો તે આપવામાં આવ્યો હતો.

ત્યાં તે પ્રદેશને અનુરૂપ ચિત્રો દોરતા દોરતા એક દિવસ તેની નજર જાણીઓના છિદ્રોમાંથી મૃગાવતીના પગના અંગુઠા ઉપર પડી. અનુમાનવડે તેણે જાણી લીધું કે ‘આ મૃગાવતી છે.’ પોતાને મળેલ વરદાનના પ્રભાવે પગના અંગુઠાનુસારે દેવીનું રૂપ ચિત્રકારપુત્રએ ચિતર્યું. જયારે 25

૩૦. એતમેવ મમ વરં દેહિ, મા લોકં મારય (મીમરઃ) ઇતિ, ધ્વણતિ-એતન્નાવસ્થિતમેવ, યત્ર ત્વં મારિત્તિ, એવમન્યાનપિ ન મારિયિષ્યામિ, અન્યદ્ધણ, (સ ધ્વણતિ-)યસ્ય એકમપિ દેશં પશ્યામિ દ્વિપદસ્ય વા ચતુષ્પદસ્ય વા અપદસ્ય વા, તસ્ય તદનુરૂપં રૂપં નિર્વર્તય્યામિ, એવં ભવત્વિતિ દત્તો વરઃ, તતઃ સ લઢ્ઢવરો રણ્ણા સત્કૃતઃ સન્ ગતઃ કૌશાંભી નગરીં, તત્ર ચ શતાતીકો નામ રાજા, સોઽન્યદા કદાચિત્ સુખાસનગતો દૂતં પૃચ્છતિ-કિં મમ નાસ્તિ યદન્યેષાં રણ્ણમસ્તિ ?, તેન ધ્વણિતં-ચિત્રસખા નાસ્તિ, ‘મનસા દેવાનાં, વાચા પાર્થિવાનાં’ (કાર્યસિદ્ધિઃ ઇતિ 30 નિયમાત્) તત્ક્ષણ એવ આજ્ઞાતાશ્ચિત્રકૃતઃ, તૈઃ સંભાવકાશા વિભજ્ય પ્રચિત્રિતાઃ (ચિત્રિતુમારબ્ધ્યાઃ) તસ્મૈ દત્તવરાય યો રણ્ણોઽન્તઃપુરકીડાપ્રદેશઃ સ દત્તઃ, તેન તત્ર (કીડાપ્રદેશે) તદનુરૂપેષુ નિર્મિતેષુ (રૂપેષુ) કદાચિન્મૃગાવત્યા જાલકટકાન્તરે પાદાઙ્ગુલકો દૃષ્ટઃ, ઉપમાનેન જ્ઞાતં-યથા મૃગાવતી એષેતિ, તેન પાદાઙ્ગુલકાનુસારેણ દેવ્યાઃ રૂપં નિર્વર્તિતં, + એવં : ★ મૌરેહિ ! * મૌરેમો । ▲ એગપદેઃ । × પાસામિ । † નેદમ્ । ‡ વાયા । Δ સખા સા । || કઙ્ગાં ।

ત્રીસે ચક્ષુર્મિ ઝમ્મિલ્લિજ્જંતે ઇગો મસિબિન્દુ ઋચંતરે પડિઓ, તેણ ફુસિઓ, પુણોડિવિ જાતો, એવં તિત્તિ વારા, પચ્છા તેણ ણાયં, એતેન એવં હોયલ્લમેવ, તતો ચિત્તસભા નિર્મિત્તા, રાયા ચિત્તસભં પલોએંતો તં પદેસં પત્તો જંથ સા દેવી, તં ણિલ્લવ્વણંતેણ સો બિન્દુ દિટ્ઠો, વિરુટ્ઠો, એતેણ મમ પત્તી ધરિસિયન્તિકાઠ્ઠણ વજ્ઞો આણત્તો, ચિત્તગરસેણી ઉવટ્ઠિતા, સામિ ! એસ વરલલ્લોત્તિ.

૫ તતો સે સ્વુજ્જાએ મુહં દાઇયં, તેણ તદાણુરૂવં ણિલ્લવ્વિત્તં, તથાવિ તેણ સંઘાસઓ છિંદાવિઓ ચેવ. ણિલ્લવ્વિસઓ ય આણત્તો, સો પુણો જક્કલ્લસસ ઉવવાસેણ ઠિતો, ભણિઓ ય-વામેણ ચિત્તિહિસિ, સયાણિયસસ પદોસં ગતો, તેણ ચિંતિયં-પજ્જોઓ એયસસ અપ્પીતિં વહેજ્જા, તતો ણેણ મિગાવડાંએ ચિત્તફલએ રૂવં ચિત્તેઠ્ઠણ પજ્જોયસસ ઉવટ્ઠિવિઅં, તેણ દિટ્ઠં, પુચ્છિઓ, સિટ્ઠં, તેણ દૂઓ પયટ્ઠિતો, મૃગાવત્તીના યક્ષુઓને તે દોરતો હતો ત્યારે એક સહીનું ટીપું સાથળના સ્થાને પડ્યું. તેણે તે ટીપું સાફ કર્યું. પણ ફરીથી તે જ સ્થાને ટીપું પડ્યું. પુનઃ તેણે સાફ કર્યું. પરંતુ ફરી ટીપું પડ્યું. આમ ત્રણવાર થવાથી તેણે વિચાર્યું કે અહીં આ જરૂરી લાગે છે. ત્યારપછી આખી ચિત્રસભા તૈયાર થઈ ગઈ.

રાજા તે ચિત્રસભાને જોવા નીકળ્યો. જોતાં જોતાં તે પ્રદેશ પાસે આવ્યો જ્યાં મૃગાવત્તીનું ચિત્ર દોરેલું હતું. તે ચિત્રને જોતા જોતા રાજાની નજર તે ટીપા ઉપર પડી અને અત્યંત ગુસ્સે ભરાયો. ‘આ ચિત્રકારે મારી પત્ની સાથે અકૃત્ય કર્યું છે.’ એવું વિચારી ચિત્રકારને મારી નાંખવાની આજ્ઞા આપી. બધા ચિત્રકારો ભેગા થયા અને રાજાને કહ્યું રાજન્ ! આ ચિત્રકારને વરદાન મળેલું છે. આ સાંભળી રાજાએ પરીક્ષા કરવા કુબ્જાનું મુખ બતાવ્યું. તેણે મુખને અનુરૂપ આખું રૂપ ચિતર્યું. રાજાને વિશ્વાસ થયો છતાં રાજાએ ચિત્રકારના સંદેશકને (અંગુઠા અને તર્જની (પહેલી) આંગળીના અગ્રભાગને) છેદાવ્યો અને દેશબહાર નીકળી જવાની આજ્ઞા આપી. ચિત્રકારપુત્રે ફરી યક્ષને પ્રસન્ન કરવા ઉપવાસ કર્યો. યક્ષે પ્રસન્ન થઈ ‘ઝાબા હાથે તું ચિત્ર દોરી શકીશ’ એવું વરદાન આપ્યું.

ચિત્રકારપુત્ર શતાનીક રાજા ઉપર ગુસ્સે થયો. તેણે વિચાર્યું “પ્રદ્યોત શતાનીક વિપે અપ્રીતિ ધારણ કરે છે અર્થાત્ પ્રદ્યોત શતાનીકનો શત્રુ છે.” તેથી ચિત્રકારપુત્રે મૃગાવત્તીનું ચિત્ર દોરી પ્રદ્યોતરાજા પાસે ઉપસ્થિત કર્યું. ચિત્ર જોઈ મોહિત થયેલ રાજાને ચિત્રકારપુત્રે

૨૧. તસ્યાશ્ચક્ષુષ્યુન્મીલ્યમાને ઈકો મષીબિન્દુઃ ઋર્વન્તરે પતિતઃ, તેન સ્પૃષ્ટઃ (મૃષ્ટઃ), પુનરપિ જાતઃ, એવં ત્રીન્ વાગન્, પશ્ચાત્ તેન જ્ઞાતં, એતેનૈવં ભવિતવ્યમેવ, તતશ્ચિત્રસભા નિર્મિતા, તતો રાજા ચિત્રસભાં પ્રલોકયન્ તં પ્રદેશં પ્રાપ્તઃ, યત્ર સા દેવી (ચિત્રિતા), તાં નિર્વર્ણયતા સ બિન્દુર્દૃષ્ટઃ, વિરુષ્ટઃ, એતેન મમ પત્ની ધર્ષિતેતિકૃત્વા વધ્ય આજ્ઞપ્તઃ, ચિત્રકૃચ્છ્રેણિરુપસ્થિતા, સ્વામિન્ ! એષ લલ્લવર ઇતિ, તતસ્તસ્મૈ કુબ્જાયા મુખં દર્શિતં, તેન તદનુરૂપં નિર્વર્તિતં, તથાપિ તેન સંદેશકઃ (અદ્વુષ્ટતર્જન્યોગ્રં) છેદિત એવ, નિર્વિષયશ્ચાજ્ઞપ્તઃ, સ પુનર્વક્ષાય (યક્ષમારાદ્ધું) ઉપવાસેન સ્થિતઃ, ભણિતશ્ચ-વામેન ચિત્રવિચ્ચસિ, શતાનીકે પ્રદેષં ગતઃ, તેન ચિન્તિતં પ્રદ્યોત એતસ્યાપ્રીતિં વહેત્ (વોદું શક્તઃ), તતોડનેન મૃગાવત્યાશ્ચિત્રફલકે રૂપં ચિત્રવિચ્ચવા પ્રદ્યોતાય ઉપસ્થાપિતં, તેન દૃષ્ટં, પૃષ્ટઃ, શિષ્ટં, તેન દૂતઃ પ્રવર્તિતઃ, ++ નિમ્માતા । ÷ તં દટ્ઠૂણ રુટ્ઠો । ÷ વરલલ્લિ-ઓત્તિ । Δ ઉવટ્ઠિતં ।

જેદિ મિયાવડં ન પડુવેસિ તો એમિ, તેણ અસક્કારિઓ ણિદ્ધમણેણ ણિચ્છૂહો, તેણ સિદ્ધં, ઇમોવિ તેણ દૂયવયણેણ રુદ્ધો, સવ્વબલેણ કોસંભિં એડ, તં આગચ્છંતં સોઠં સયાણિઓ અપ્પબલો અતિસારેણ મઓ, તૈહે મિગાવડં એ ચિન્તિઅં—મા ઇમો બાલો મમ પુત્તો વિણસ્સિહિતિ, એસ ચ્ચેરેણં ન સક્કતિ, પચ્છા દૂતો પડુવિઓ, ભણિઓ—એસ કુમારો બાલો, અમેહિં ગાઈં મા સામંતરાણા કેણઠ અણ્ણેણં પેલ્લિજ્જિહિ, સો ભણતિ—કો મમં ધીરેમાણો પેલ્લિહિતિ, સા ભણતિ—ઓસીસા એ સપ્પો, 5 જોયણસા એ વિજ્જો કિં કરેહિતિ ?, તો ણગરિં દઢં કરેહિ, સો ભણતિ—આમં કરેમિ, તા એ ભણતિ—ઉજ્જેણિગાઓ ઇદ્ધગાઓ બલિઆઓ, તાહિ કીરડ, આમંતિ, તસ્સ ય ચોદસ રાણો વસવત્તિણો, મૃગાવતીની માહિતી આપી. પ્રદ્યોતે શતાંનીક પાસે દૂતદ્વારા સંદેશો મોકલાવ્યો, “જો તું મૃગાવતીને મારી પાસે નહીં મોકલે તો યુદ્ધ કરવા હું ત્યાં આવું છું.” સંદેશો સાંભળતા જ શતાનીકે દૂતનો તિરસ્કાર કર્યો. અને કાઢી મૂક્યો.

10

આ બાજુ પાછા ફરેલા દૂતના વચનોથી પ્રદ્યોત પણ કોપિત થયો. પોતાના સર્વ સૈન્ય સાથે કોશાંબી આવ્યો. મોટા સૈન્ય સાથે પ્રદ્યોત આવે છે એવું સાંભળી પોતે અલ્પબલવાળો હોવાથી અતિસાર રોગથી શતાનીક ઘેરાયો. તે રોગને કારણે મૃત્યુ પામ્યો. ત્યારે મૃગાવતીએ વિચાર્યું કે — “મારા બાળકને પણ આ લોકો મારી નાંખશે. આ પ્રદ્યોતને પરાક્રમથી જીતવો શક્ય નથી. તેથી શું કરવું ?” પછીથી કંઈક વિચારી તેણીએ દૂત મોકલ્યો અને કહેવડાવ્યું કે “આ કુમાર 15 હજુ બાળક છે તેથી આપણા અહીંથી ગયા પછી અન્ય કોઈ સામંત રાજા વડે આ કુમાર હેરાન ન કરાય, તે જોવું જોઈએ.” ત્યારે પ્રદ્યોતે જણાવ્યું કે “હું જેને ધોરણ કરું = આશ્રય આપું તેને કોણ હેરાન કરી શકે ?”

મૃગાવતીએ જવાબ આપ્યો — “ઓશિકે સર્પ હોય અને સો યોજન દૂર વૈંઘ હોય તો શી રીતે ઉપાય થાય અર્થાત્ તમે ઘણા દૂર છો તેથી ત્યાં રહેતા મારા પુત્રનું રક્ષણ શી રીતે થશે ? 20 તેથી આ નગરીને તમે દૃઢ કરો અર્થાત્ આ નગરીને ફરતો મજબૂત કિલ્લો તૈયાર કરાવો.” પ્રદ્યોતે હા પાડી એટલે મૃગાવતીએ કહ્યું કે “ઉજ્જયિનીની ઈંટો ઘણી મજબૂત હોય છે. તેનાવડે આ કાર્ય થાય તો સારું.” પ્રદ્યોતે તેની પણ હા પાડી. પ્રદ્યોતને ચૌદ રાજાઓ આજ્ઞાવર્તી હતા.

૩૨. યદિ મૃગાવતી ન પ્રસ્થાપયસિ તદ્દ્યેમિ (યોદ્ધમિતિ શેષઃ) તેન અસત્કૃતઃ નિર્ધમનેન નિષ્કાશિતઃ, તેન શિષ્ટં, અયમપિ તેન દૂતવચનેન રુદ્ધઃ, સર્વબલેન કૌશામ્બીમેતિ, તમાગચ્છંતં શ્રુત્વા 25 શતાનીકોઽલ્પબલોઽતિસારેણ મૃતઃ, તદા મૃગવત્યા ચિન્તિતં—યૈષ બાલો મમ પુત્રો વિનશ્યેત્, એષ ચ્ચેરેણ ન શક્યતે (સાધયિતું), પશ્ચાદ્ દૂતઃ પ્રસ્થાપિતઃ, ભણિતઃ—એષ કુમારો બાલઃ, અસ્માસુ ગતેષુ મા સામન્તરાજેન કેનચિદન્યેન પ્રૈરિ, સ ભણતિ—કો મયા ધ્રિયમાણાન્ પ્રેરયેત્, સા ભણતિ—ઉચ્છીર્ષકે સર્પો યેજનશતે વૈંઘઃ કિં કરિષ્યતિ ? તત્ નગરિં દઢાં કુરુ, સ ભણતિ—આમમિતિ (ઓમિતિ) કરોમિ, તયા ભણયતે—ઔજ્જયિન્ય ઇષ્ઠકા બલવત્યઃ, તાભિઃ કરોતુ, ઓમિતિ, તસ્ય ચ ચતુર્દશ રાજાનો વશવર્તિનઃ, ★ નેદમ્ । + તતો । 30
△ ધરમાણે ।

- ૩૩ તેણે તેસિં બૈલા ઠવિતા, પુરિસપરંપરણ તેહિં આણિઆઓ ઇઢુગાઓ, કયં ણગરં દૈંદં, તાહે તાએ ભણ્ણતિ-ઙ્ઙાણિં ઘૈંણસસ ભરેહિ ણગરિં, તૈતા ણેણ ભરિયા, જૈાહે ણગરી રોહગઅસજ્ઙા જાયા, તાહે સા વિસંવદ્ધયા, ચિન્તિયં ચ ણાએ-ધણ્ણા ણં તે ગામાગરણગર જાવ સણિણવેસા, જત્થ સમી વિહરતિ, પવ્વએજ્ઙામિ જડ સામી એજ્ઙ, તતો ભગવં સમોસદ્ધો, તત્થ સવ્વવેશ પસમંતિ, મિગાવતી
- 5 ણિગગતા, ધમ્મે કહિજ્ઙમાણે એગે પુરિસે એસ સવ્વણ્ણુત્તિ કાઠં પચ્છણ્ણં મણસા પુચ્છંતિ. તાહે સામિણા ભણિઓ-વાયાએ પુચ્છ દેવાણુપિઆ !, વરં બહવે સત્તા સંબુદ્ધંતિત્તિ, એવમેવિ ભણિતે તેણ ભણ્ણતિ-ભગવં ! જા સા સા સા ?, તત્થ ભગવતા આમંતિ ભણિતં, ગોયમસામિણા ભણિઅં-કિં એતેણ જા સા સા સા ઇતિ ભણિતં ?,

- તેઓનું સૈન્ય ઉજ્જયિનીથી ઈંટો લાવવા ઉજ્જયિનીથી આ નગરીસુધી પુરુષની પરંપરાવડે
- 10 ગોઠવાઈ ગયું. પરંપરાએ ત્યાંથી ઈંટો લાવવામાં આવી અને નગરી મજબૂત બનાવી.

- ત્યાર પછી મૃગાવતીએ કહ્યું “હવે ધનથી આ નગરીને ભરો.” પ્રધોતે જરૂરી બધી સામગ્રી લાવી આપી. મૃગાવતીએ વિચાર્યું કે “હવે આ નગરીને કોઈ ઘેરો નાંખે તો પણ તે નગરીને જીતી શકે નહીં”. આવું વિચારી તે ફરી ગઈ. (અર્થાત્ નગરીના બધા દ્વારો બંધ કરાવ્યા અને પ્રધોતને પોતે આધીન નહીં થાય એવું જણાવી દીધું) અને તેણીએ વિચાર્યું કે “તે
- 15 ગામ-નગર-આકર-સન્નિવેશાદિ ધન્ય છે, જ્યાં પ્રભુ વિચરે છે. જો પ્રભુ વિચરતાં અત્રે પધારે તો હું પ્રવ્રજ્યા પ્રહણ કરીશ.”

- થોડા સમય બાદ પ્રભુ ત્યાં પધાર્યા. પ્રભુના પ્રભાવે સર્વ વૈરભાવોવાળા જીવોના વૈરભાવો નાશ પામે છે. મૃગાવતી પ્રભુના સમોવસરણમાં ગઈ. સમોવસરણમાં ધર્મ કહેવાતે છતે એક વ્યક્તિ આ સર્વજ્ઞ હોવાથી મનથી જ પ્રભુને પ્રશ્ન પૂછે છે. ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું — “હે દેવાનુપ્રિય !
- 20 મનથી પ્રશ્ન પૂછવાને બદલે સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર કરીને વાચાથી પ્રશ્ન પૂછ, જેથી ઘણા જીવો બોધ પામેશે.” ત્યારે તે વ્યક્તિએ મોઢેથી પ્રભુને પૂછ્યું : “પ્રભુ ! જે તે છે, તે તે જ છે ?” ત્યારે પ્રભુએ હા પાડી. આ સાંભળી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને પૂછ્યું— “પ્રભુ ! તેણે આ શું કહ્યું ?” ત્યારે પ્રભુએ પહેલેથી માંડીને સર્વ વાત કરી કે →

૩૩. તેન તેષાં બલાનિ સ્થાપિતાનિ, પુરુષપરંપરકેણ તૈગનીતા ઇષ્ટકાઃ, કૃતં નગરં દૈદં, તદા તથા
- 25 ભણ્યતે-ઙ્ઙદાનીં ધનેન બિભ્રુહિ નગરીં, તદા તેન ભૂતા, યદા નગરી રોધાસાધ્યા જાતા તદા સા વિસંવદિતા, ચિન્તિતં ચ તથા-ધન્યાસ્તે ગ્રામાકરણગરાણિ યાવત્ સન્નિવેશાઃ, યત્ર સ્વામી વિહરતિ, પ્રવ્રજેયં યદિ સ્વામી આયાયાત્ (એયાત્), તતો ભગવાન્ સમવસૃતઃ, તત્ર સર્વવૈરાણિ પ્રશામ્યન્તિ, મૃગાવતી નિર્ગતા, ધર્મે કથ્યમાને એકઃ પુરુષ એષ સર્વજ્ઞ ઇતિકૃત્વા પચ્છત્રં મનસા પૃચ્છતિ, તદા સ્વામિના ભણિતઃ-વાચા પૃચ્છ દેવાનુપ્રિય ! વરં બહવઃ સત્ત્વાઃ સંબુદ્ધયન્ત ઇતિ, એવપિ ભણિતે તેન ભણ્યતે-ભગવાન્ ! યા સા સા સા ?,
- 30 તત્ર ભગવતા આમમિતિ (ઓમિતિ) ભણિતે ગૌતમસ્વામિના ભણિતં-કિમેતેન યા સા સા સેતિ ભણિતં ?
- ★ તે સબલા । + નેદમ્ । * ધણસસ । ÷ તતો । × જાવ । = ણવરં । Δ મવિ ભણિતો ।

એત્થ તીસે ઉદ્ધાણપરિયાવણિઅં સવ્વં ભગવં પરિકહેતિ-તેણં કાલેણં તેણં સમણં ચંપાનામ નયરી, તત્થેગો સુવર્ણગારો ઈત્થીલોલો, સો પંચ પંચ સુવર્ણસયાણિ દાઠુણ જા પહાણા કણ્ણા તં પરિણેતિ. એવં તેણં પંચસયા પિંડિતા, એકેકાએ તિલકચોદસગં અલંકારં કરેહ, જદિવસં જાએ સમં ભોગે ભુંજહ તદિવસં દેતિ અલંકારં, સેસકાલં ન દેતિ, સો ઈસાલુઓ તં ઘરં ન કયાઈ મુયહ, નવા અણ્ણસસ ઔલ્લિયંતું દેતિ. સો અણ્ણદા મિત્તપગતે વાહિતો, અણિચ્છંતો બલા 5 ણોઓં જેમેતું. સો તદિ ગતોત્તિ ણાઠુણં તદિહિં ચિંતિઅં-કિં એતેણં અમ્હ સુવર્ણાણંતિ ?, અજ્જ પતિરિક્કં ણહામો સમાલભામો આવિહ્ધામો અ, ણહાઆઓ પડરિક્કમૈજ્જિતવ્વયવિહીએ તિલકચોદસણં અલંકારેણ અલંકરેણ અદાયાં ગહાય પેહમાણીઓ ચિટ્ઠંતિ, સો અ તતો આગતો, તં દટ્ઠુણ આસુરુત્તો, તેણ એકા ગહિયા, તાવ પિટ્ઠિયા જાવ મયત્તિ, તો અણ્ણાઓ ભણંતિ-એવં

તે કાળે ને તે સમયે (=કોઈક કાળે) ચંપાનગરીમાં સ્ત્રીલંપટ એવો એક સોની રહેતો હતો. તે પાંચસો પાંચસો સોનામહોરો આપી સુંદર કન્યાઓ સાથે પરણતો. આ રીતે તેણે પાંચસો પત્ની કરી. દરેક પત્ની માટે તેણે તિલક વિ. ૧૪ અલંકારો તૈયાર કરાવ્યા. જે દિવસે જેની સાથે ભોગ ભોગવતો તેણીને તે દિવસે અલંકારો પહેરવા આપતો, શેષકાળમાં ન આપતો. તે સોની ઈધ્યાંબુ હોવાથી પોતે ઘરની બહાર ક્યારેય ન જાય કે અન્યને ઘરમાં આવવા ન દે. એકવાર મિત્રવડે પોતાના કો'ક પ્રસંગમાં જમવા માટે બોલાવ્યો. પોતાની ઈચ્છા 15 ન હોવા છતાં જમવા માટે સોનીને પરાણે જવું પડ્યું, 'સોની આજે બહાર ગયો છે' એવું જાણી સર્વ પત્નીઓવડે વિચારાયું કે "આપણા આ સુવર્ણવડે શું કરવાનું ? આજે એકાન્ત છે તેથી ચલો આપણે સ્વેચ્છાએ (પડરિક્કમ્) સ્નાન કરીએ, શણગાર કરીએ અને સુંદર વસ્ત્રો ધારણ કરીએ." સ્નાન કર્યા પછી સ્વેચ્છાએ (પડરિક્કમ્) અભ્યંગનવિધિવડે અર્થાત્ અભ્યંગન કરી અલંકારોથી સજ્જ થઈ અરીસામાં પોતાની જાતને નિહાળતી ઊભી હતી ત્યારે તે પાછો 20 ફર્યો અને આ બધું જોઈ ગુસ્સે ભરાયેલા તેણે એક સ્ત્રીને પકડી ખૂબ માર માર્યો. મારને

૩૪. અત્ર તસ્યા ઉત્થાનપર્યાપન્નિકં સર્વં ભગવાન્ પરિકથયતિ તસ્મિન્કાલે તસ્મિન્સમયે ચમ્પાનામ્ની નગરી, તત્રૈકઃ સુવર્ણકારઃ સ્ત્રીલોલુપઃ, સ પચ્ચ પચ્ચ સુ(સૌ)વર્ણશતાનિ દત્ત્વા યા પ્રધાના કન્યા તાં પરિણયતિ, એવં તેન પચ્ચશતી પિણિડતા, એકેકસ્યાઃ તિલકચતુર્દશકાન્ અલંકારાન્ કારયતિ, યદિવસે યયા સમં ભોગાન્ ભુજ્ઞતે(ઇતિ) તદિવસે દદાતિ અલંકારાન્, શેષકાલે ન દદાતિ, સ ઈધ્યાલુસ્તન્ ગૃહં ન 25 કદાચિત્ મૃજ્ઞતિ, નવાન્યસ્ય ઉપસર્પુ દદાતિ, સોન્યદા મિત્રપ્રકૃતે (જેમનાદિપ્રકરણે) વ્યાહતઃ અનિચ્છન્ બલાગ્રીતો જેમિતું, સ તત્ર ગત ઇતિ જ્ઞાત્વા તામિશ્ચિન્તિતંકિમેતેનાસ્માકં સુવર્ણનેતિ અદ્ય પ્રતિરિક્તં (યથેચ્છં) સ્નામઃ સમાલભામઃ પરિદધ્મશ્ચ, સ્નાતાઃ પ્રતિરિક્તમભ્યજ્ઞનવિધિના તિલકચતુર્દશકૈસ્તલંકારૈસ્-લંકૃત્ય આદર્શ ગૃહીત્વા પ્રેક્ષમાણાસ્તિશ્નન્તિ સ ચ તત આગતઃ, તત્ દૃષ્ટ્વા ક્રુદ્ધઃ, તેનૈકા ગૃહીતા તાવત્પિટ્ઠિયા યાવન્મૃતેતિ, તદાન્યા ભણન્તિ-, + અત્થિલોલો । + ભુંજહિતિ । ★ અલ્લિયંતું । ‡ સો ય । 30

સા જોણિદ્વારે હસ્થેણ આહતા, તેંહા વવડિતા રોવિતું, તેણ ણાયં—લલ્હો મણે ઉવાઓન્તિ, એવં
સો ણિચ્ચકાલં કરેતિ, સો તેહિં માયપિતીહિં ણાઓ, તાહે હણિઠ્ઠાં ધાડિઓ, સાવિય પડુપ્પણ્ણા
ચેવ વિદ્દાયા, સો ય ચેડો પલાયમાણો ચિરં ણગરવિણંદુદુસીલાચારો જાઓ, ગતો એગં ચોરપલ્લી,
જત્થ તાણિ એગૂણગૌણિ પંચ ચોરસયાણિ પરિવસંતિ, સાવિ પડરિક્કં હિંડંતી એગં ગામં ગતા, સો
ગામો તેહિં ચોરેહિં પેહ્લિતો, સા ય ણેહિં ગહિયા, સા તેહિં પંચહિવિ ચોરસએહિં પરિભુન્તા, તેસિં ચિંતા 5
જાયા—અહો ઇમા વરાઈં એત્તિઆણં સહતિ, જડ અણ્ણા સે વિડ્ડિજ્જિઆ લભેજ્જા તો સે વિસ્સામો
હોજ્જા. તત્તો તેહિં અણ્ણયા કયાઈં તીસે વિડ્ડિજ્જિઆ આણીઆ, જદ્દિવસં ચેવ આણીઆ તદ્દિવસં
ચેવ સા તીસે છિટ્ઠાં મગ્ગડ, કેણ ઉવાએણ મારેજ્જા ?, તે[†] અણ્ણયા કયાઈં ઓહાડયા, તાએ સા
ભણિઆ, પેહ્લિ કૂવે કિંપિ દીસડ, સા દદ્દુમારહ્ધા, તાએ તત્થેવ છૂદ્ધા, તે આગતા પુચ્છંતિ,

તરત જ તેનું, રડવાનું બંધ થઈ ગયું. દાસે વિચાર્યું કે “હા ! આ ઉપાય સરસ છે.” આ 10
ઉપાયથી રોજ તે રડતી એવી બાલિકાને શાંત કરતો.

આ પદ્ધતિ તેના માતા—પિતાએ જાણી. તેથી તે દાસને ઘરથી બહાર કાઢ્યો. તે દીકરી
પણ નાની વયમાં જ ઘરમાંથી નીકળી ગઈ. આ બાજુ ભાગતો એવો તે દાસ ઘરમાંથી
નીકળી દુષ્ટ આચારવાળો થયેલો એક ચોરપલ્લીમાં ભળ્યો. જ્યાં ચારસો નવ્વાણુ ચોરો
રહેતા હતા. બીજી બાજુ દીકરી પણ સ્વેચ્છાએ ફરતી એક ગામમાં આવી. તે ગામ તે 15
ચોરોએ લૂટ્યું અને તે સ્ત્રીને પકડી. આ પાંચસો ચોરોએ તે સ્ત્રીને ભોગવી. ત્યારે ચોરોને
ચિંતા થઈ કે — આ બિચારી આટલા બધાનું સહન કરે છે તેથી જો અન્ય બીજી કન્યા આવે
તાં આને થોડો આરામ પ્રાપ્ત થાય. તેથી ચોરો બીજી કન્યા લાવ્યા.

જ દિવસે આ કન્યા આવી તે દિવસે જ તેણીના છિદ્રોને આ પ્રથમ સ્ત્રીએ ગોતવાનું
ચાલુ કર્યું. તેણીને મારી નાંખવાના ઉપાયો શોધવા લાગી. એક દિવસ પાંચસો ચોરો લૂટવા 20
માટે બહાર ગયા. ત્યાં પ્રથમ સ્ત્રીએ આ બીજી સ્ત્રીને કહ્યું કે “જો, આ કૂવામાં કંઈક દેખાય
છે.” તે સ્ત્રી કૂવામાં જોવા ગઈ કે પ્રથમ સ્ત્રીએ તેણીને પકડી મારી કૂવામાં નાંખી. ચોરો

૩૬. સા યોનિદ્વારે હસ્તેનાહતા તથા અવસ્થિતા રોદનાત્ (ભાવે તુમ્) તેન જ્ઞાતં—લલ્હો મયોપાય ઇતિ,
એવં સ નિત્યકાલં કરેતિ, સ તાભ્યાં માતાપિતૃભ્યાં જ્ઞાતઃ તદા હત્વા નિર્ઘાટિતઃ, સાપિ ચ પ્રત્યુત્પન્ના એવ
(યોગ્યવયઃસ્થૈવ) વિદ્રુતા, સ ચ ચેટઃ પલાયમાનઃ ચિરં નગરવિનષ્ટદુષ્ટશીલાચારો જાતો, ગત એકાં ચૌરપલ્લી. 25
યત્ર ચ તાનિ એકોનાનિ પચ્છશ્નતાનિ ચૌરાઃ પરિવસન્તિ, સાપિ પ્રતિરિક્તં હિણ્ડવન્તી એકં ગ્રામં ગતા, સ
ગ્રામસ્તૈશ્ચૈરૈઃ પ્રેરિતઃ (લુપ્તિતઃ), સા ચૈભિર્ગૃહ્ણતા, સા તૈઃ પચ્છભિરપિ ચૌરશતૈઃ પરિભુન્તા, તેષાં ચિન્તા
જાતા—અહો ઇયં વરાકી એતાવતાં સહતે, યદ્યન્યાઽસ્યા દ્વિતીયા લભ્યેત તદાઽસ્યા વિશ્રામો ભવેત્,
તતસ્તૈરન્યદા કદાચિત્તસ્યા દ્વિતીયાઽઽનીતા, યદ્દિવસ એવાનીતા તદ્દિવસ એવ તસ્યાશિષ્ટદ્રાણિ માર્ગયતિ,
કેનોપાયેન માર્યેત ? તેઽન્યદા કદાચિદુદ્ધાવિતાઃ, તથા સા ભણિતા, પશ્ય કૂપે કિમપિ દૃશ્યતે, સા 30
દ્રઘમારહ્ધા, તથા તત્રૈવ ક્ષિપ્તા, તે આગતાઃ પૃચ્છન્તિ, + તહે ચેવ । * ંદુદ્ધવિણદ્ધં । * ંણાણિ । † તે
ય । Δ એત્થ ।

૩૭ તો એ ભળણતિ અપ્પણો મહિલં કીસ ન સારેહ ? , તેહિં ણાયં જહાં ઇયાએ મારિયા, તઓ તસ્સ બંભળચેડગસ્સ હિદાએ ઠિઅં જહાં એસા મમ પાવકમ્મા ભગિણિતિ, સુવ્વહં ય ભગવં મહાવીરો સવ્વણ્ણુ સવ્વદરિસી, તતો એસ સમોસરણા પુચ્છતિ । તાહે સામી ભળણતિ-સા ચેવ સા તવ ભગિણી, એથ સંવેગમાવન્નો સો પવ્વહંઓ, એવં સોઠ્ઠણ સવ્વા સા પરિસા પતણુરાગસંજુત્તા જાયા ।
 5 તતો મિગાવતી દેવી જેણેવ સમણે ભગવં મહાવીરે તેણેવ ઉવાગચ્છતિ, ઉવાગચ્છિત્તા સમણં ભગવં મહાવીરં વંદિત્તા એવં વયાસી-જં ણવરં પજ્જોઅં આપુચ્છામિ, તતો તુજ્ઞ સગાસે પવ્વયામિત્તિ ભગિણી પજ્જોઅં આપુચ્છતિ, તતો પજ્જોઓ તીસે મહતીમહાલિયાએ સદેવમણુયાસુરાએ પરિસાએ લજ્જાએ ણ તરતિ વારેઅં, તાહે વિસજ્જેહ, તતો મિગાવતી પજ્જોયસ્સ ઉદયણકુમારં ણિવલ્લે-વગણિવિલ્લત્તં કારુણ પવ્વહંઆ,

10 પાછા ફર્યા. સ્ત્રી વિષે પૂછ્યું. ત્યારે સ્ત્રીએ કહ્યું કે “પોતાની મહિલાની શા માટે રક્ષા કરતા નથી ? અર્થાત્ મને શા માટે પૂછો છો તમને ખબર હોવી જોઈએ.”

આ જવાબ સાંભળી તેઓએ જાણ્યું કે નક્કી આ સ્ત્રીએ તેણીને મારી નાંખી છે. તેથી દાસના મનમાં થયું કે નક્કી આ મારી પાપકર્મવાળી અર્થાત્ નાનપણમાં થતાં દુષ્ટત્વથી આનંદિત થતી બેન છે. મનમાં શંકા ઊભી થઈ અને તેને સાંભળવામાં આવ્યું કે ભગવાન
 15 મહાવીર સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી છે તેથી સમોવસરણમાં જઈને પૂછે છે. ત્યારે પ્રભુ જવાબ આપે છે કે તે તે જ સ્ત્રી છે. આ સાંભળી તે દાસ વૈરાગ્ય પામ્યો અને દીક્ષા લીધી.

આ પ્રમાણે પ્રભુના મુખે સર્વ વૃત્તાન્ત સાંભળી ત્યાં બેઠેલી સર્વ પર્યદાઓને પણ સંસાર પ્રત્યેનો રાગભાવ ઓછો થયો. ત્યાર પછી મૃગાવતી જ્યાં પ્રભુ હતા, ત્યાં આવીને પ્રભુને વાંદી બોલી કે પ્રભુ ! દીક્ષા લેવાની ઈચ્છા છે પરંતુ પ્રદ્યોતને પૂછી લઉં, ત્યાર પછી
 20 તમારી પાસે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરીશ. આ પ્રમાણે બોલી સમોવસરણમાં બેઠેલ પ્રદ્યોતને તેણીએ પૂછ્યું.

ત્યારે પ્રદ્યોત અત્યંત મોટી દેવ-મનુષ્ય-અસુરોની પર્યદામાં લજ્જાને કારણે ના પાડી શક્યા અસુરો નહીં, અને રજા આપી. તેથી મૃગાવતીએ પ્રદ્યોત પાસે પોતાના ઉદયનકુમારને સંભાળ માટે મૂકી પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરી. પ્રદ્યોતની પણ અંગારવતી વગેરે આઠ રાણીઓએ

25 ૩૭. તથા ભળ્યન્તે-આત્મનો મહેલાં કિં ન રક્ષત (સારયત) ? , તૈર્જાતિં-યથૈતયા મારિતા, તતસ્તસ્ય બ્રાહ્મણચેટકસ્ય હ્રદિ સ્થિતં-યથૈષા મમ પાપકર્મા ભગિનીતિ, શ્રૂયતે ચ ભગવાન્મહાવીરઃ સર્વજ્ઞઃ સર્વદર્શી, તત એષ સમવસરણાત્ પૃચ્છતિ । તદા સ્વામી ભળણતિ-સૈવ સા તવ ભગિણી, અત્ર સંવેગમાપન્નઃ સ પ્રવ્રજિતઃ. એવં શ્રુત્વા સર્વા સા પરિષ્વૃત્ પ્રતનુરાગસંયુક્તા જાતા, તતો મૃગાવતી દેવી યત્રૈવ શ્રમણો ભગવાન્ મહાવીરઃ તત્રૈવોપાગચ્છતિ, ઉપાગત્ય શ્રમણં ભગવન્તં મહાવીરં વંદિત્વા એવમવાદીત્-યત્ પરં પ્રદ્યોતમાપૃચ્છામિ,
 30 તતસ્ત્વત્સકાશે પ્રવ્રજામીતિ ભળિત્વા પ્રદ્યોતમાપૃચ્છતિ, તતઃ પ્રદ્યોતસ્તસ્યામતિમહત્યાં સદેવમણુયાસુરાયાં પર્યદિ લજ્જયા ન શક્નોતિ વારયિતું, તસ્માત્ વિસર્જયતિ (વ્યસૃક્ષત્), તતો મૃગાવતી પ્રદ્યોતસ્ય ઉદયનકુમારસ્ય નિક્ષેપનિક્ષિપ્તં કૃત્વા પ્રવ્રજિતા, ‡ સારવેહ । * સમોસરણે । + એતં ।

૧૬જ્જોઅસ્સવિ અદ્ધ અંગારવૈપમુહાઓ દેવીઓ પવ્વડયાઓ, તાણિવિ પંચ ચોરસયાણિ તેણં
ગંતૂણ સંબોહિયાણિ, એતં પસંગેણ ભણિઅં, એત્થ ઇટ્ઠગપરંપરેણ અહિયારો, એસ દવ્વપરંપરઓ ॥૮૭॥

સામ્પ્રતં નિર્યુક્તિશબ્દસ્વરૂપાભિધાનાયેદમાહ—

ણિજ્જુત્તા તે અત્થા જં બદ્ધા તેણ હોઇ ણિજ્જુત્તી ।

તહવિય ઇચ્છાવેઇ વિભાસિડં સુત્તપરિવાડી ॥૮૮॥

5

વ્યાખ્યા-નિશ્ચયેન સર્વાધિક્ષ્યેન આદૌ વા યુક્તા નિર્યુક્તાઃ, અર્થેન્ત ઇત્યર્થાઃ જીવાદયઃ
શ્રુતવિષયાઃ, તે હ્યર્થા નિર્યુક્તા એવ સૂત્રે, 'યદ' યસ્માત્ 'બદ્ધાઃ' સમ્યગ્ અવસ્થાપિતા યોજિતા
ઇતિયાવત્, તેનેયં 'નિર્યુક્તિઃ' નિર્યુક્તાનાં યુક્તિર્નિર્યુક્તયુક્તિરિતિ પ્રાપ્તે યુક્તશબ્દસ્ય લોપઃ ક્રિયતે,
ઉદ્દમુખી કન્યેતિ યથા, નિર્યુક્તાર્થવ્યાખ્યા નિર્યુક્તિરિતિહૃદયં । આહ—સૂત્રે સમ્યક્ નિર્યુક્તા

દીક્ષા ગ્રહણ કરી. દીક્ષા ગ્રહણ કરેલ દાસે પોતાના પાંચસો ચોરોને પ્રતિબોધ આપ્યો. આમ 10
પ્રસંગથી સર્વ વાતે કહી. અહીં ઈટને પુરુષની પરંપરાવડે ઉજ્જયિનીમાંથી કોશાંબી લાવ્યા.
તેના વડે અધિકાર છે. આ દ્રવ્યપરંપરા કહી. ॥૮૭॥

અવતરણિકા : હવે નિર્યુક્તિશબ્દનું સ્વરૂપ બતાવતા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : જે કારણથી નિર્યુક્ત એવા તે અર્થો (સૂત્રમાં) બંધાયેલા છે તે કારણથી
નિર્યુક્તિ કહેવાય છે. (જો કે અર્થો સૂત્રમાં બંધાયેલ છે.) તો પણ સૂત્રપરિપાટી (પોતાનું 15
= પોતાના અર્થોનું) પ્રતિપાદન કરવા માટે (ગુરુને) પ્રેરે છે.

ટીકાર્થ : મૂળગાથામાં રહેલા શબ્દોના ક્રમશઃ અર્થ બતાવે છે — તેમાં પ્રથમ 'નિર્યુક્ત'
એટલે નિશ્ચયથી એટલે કે અધિકપણાવડે અથવા શરૂઆતમાં (સૂત્રની જ્યારે રચના થઈ તે
સમયે જ) જોડાયેલા (એવા અર્થો) તે નિર્યુક્ત કહેવાય છે. જે જણાય તે અર્થો અર્થાત્
જીવાદિરૂપ શ્રુત(આગમ)ના વિષયો એ અર્થો છે. આ અર્થો જે કારણથી સૂત્રમાં નિશ્ચયથી 20
જોડાયેલા છે તે કારણથી તે (નિર્યુક્તાર્થોનું) વ્યાખ્યાન એ નિર્યુક્તિ તરીકે કહેવાય છે.

પ્રથમથી જ નિશ્ચયવડે યુક્ત એવા અર્થોની યુક્તિ (યોજના) તે નિર્યુક્તયુક્તિ. તેમાંથી
યુક્ત શબ્દનો લોપ થવાથી નિર્યુક્તિ શબ્દ બને છે. અહીં 'ઉદ્દમુખી કન્યા' સમાસમાં જેમ
મધ્યમપદનો લોપ થાય (અર્થાત્ ઉદ્દમુખં ઇવ મુખં યસ્યાઃ સા અહીં એક મુખશબ્દનો લોપ
થઈ ઉદ્દમુખી શબ્દ બને) તેમ અહીં પણ યુક્ત શબ્દનો લોપ કરવો. તેથી સ્પષ્ટ અર્થ એ 25
થશે કે નિર્યુક્ત એવા અર્થોનું વ્યાખ્યાન એ નિર્યુક્તિ કહેવાય છે.

શંકા : તે તે અર્થો સૂત્રમાં શરૂઆતથી જ જો જોડાયેલા હોય તો પુનઃ તે અર્થોનું
યોજન શા માટે કરવાની જરૂર છે ? અર્થાત્ ગુરુએ “આ સૂત્રનો આ અર્થ છે” એ રીતે
ફરી શા માટે સૂત્રનો અર્થ કહેવાની જરૂર છે ?

૩૮. પ્રદ્યોતસ્યાપ્યઘૌ અદ્ધારવતીપ્રમુખાઃ દેવ્યઃ પ્રવ્રજિતાઃ, તાનિ પચ્છ ચૌરશતાનિ તેન ગત્વા 30
સંબોધિતાનિ । એતત્ પ્રસન્નેન ભણિતં, અત્ર ઇષ્ટકાપરમ્પરકેણાધિકારઃ, એષ દ્રવ્યપરમ્પરકઃ ॥ ૩૯. અહવા
મુપપરિવાડી સુઓવએસોડયં (વિ૦) શ્રુતસ્ય વિધિરિતિ તદ્વૃત્તિઃ. ★ સાધ્વાધિ૦. + ૦ત્ સૂત્રે ।

એવાર્થાઃ પુનઃશ્રેષ્ઠાં યોજનં કિમર્થ ? , ઉચ્યતે, સૂત્રે[†] નિર્યુક્તાનપ્યર્થાન્ ન સર્વં એવાશેષાન્ અવબુદ્ધ્યન્તે યતઃ, અતઃ । તથાપિ ચ સૂત્રે^{*} નિર્યુક્તાનપિ સતઃ ણ્યયતિ-ઇષુ ઇચ્છાયામિત્યમ્ય ણ્યન્તસ્ય લદ્ ઇતિ તિપ્-શપ્-ગુણાયાદેશેષુ કૃતેષુ ણ્યયતિ, વિવિધં ભાષિતું વિભાષિતું, કા ?

- ‘સૂત્રપરિપાટી’ સૂત્રપદ્ધતિરિતિ, એતદુક્તં ભવતિ-અપ્રતિબુદ્ધ્યમાને શ્રોતરિ ગુરુ તદનુગ્રહાર્થ
5 સૂત્રપરિપાટ્યેવ વિભાષિતુમેષ્યતિ-ઇચ્છત ઇચ્છત માં પ્રતિપાદયિતુમિત્યં પ્રયોજયતીવેતિ, સૂત્રપરિપાટીમિતિ પાઠાન્તરં, શિષ્ય એવ ગુરુ સૂત્રપદ્ધતિર્મનવબુદ્ધ્યમાનઃ પ્રવર્તયતિ-ઇચ્છત ઇચ્છત મમ વ્યાખ્યાતું સૂત્રપરિપાટીમિતિ, વ્યાખ્યા ચ નિર્યુક્તિરિતિ, અતઃ પુનર્યોજનમિત્યમદોષાયૈવેતિ, અતં વિસ્તરેણ, ગમનિકામાત્રમેવૈતદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૮॥

યદુક્તં ‘અર્થપૃથક્ત્વસ્ય તૈઃ કથિતસ્યેતિ’ તીર્થકરગણધરૈઃ, ઇદાનીં તેષામેવ શીલાદિ-

- 10 સંપત્સમન્વિતત્વપ્રતિપાદનાયાહ—

તવનિયમનાણરુક્ષં આરુઢો કેવલી અમિયનાળી ।

તો મુચ્ચ નાણવુદ્ધિં ભવિયજણવિબોહણદ્વાણ ॥૮૯॥

- સમાધાન : સૂત્રમાં જોડાયેલા એવા પણ સર્વ અર્થોને બધા જ શિષ્યો જાણી શકતા નથી. તેથી સૂત્રપરિપાટી = સૂત્રરચના જ ગુરુને ન સમજી શકતા શિષ્યો પર અનુગ્રહ
15 કરવા માટે પોતાનું (અર્થોનું) પ્રતિપાદન કરવા માટે પ્રેરે છે અર્થાત્ સૂત્રપરિપાટી ગુરુને જાણે કહે છે કે “હે ગુરુ ! તમે મને પ્રતિપાદન કરવાની ઈચ્છા નાખો.” ઇપ્ પાતુઈચ્છા કરવાનાં અર્થમાં છે. તેને જિ (પ્રેરક) પ્રત્યય લગાડીને લદ્ (વર્ત.કાળનો પ્રત્યય) લગાડતા ણ્યયતિ રૂપ થાય. તેથી અર્થ થશે —ઈચ્છા કરાવે છે. (અર્થાત્ સૂત્રપરિપાટી પોતાનું પ્રતિપાદન કરવા ગુરુને ઈચ્છા કરાવે છે.)

- 20 કોઈક પ્રતોમાં ‘સૂત્રપરિપાટી’ શબ્દ કર્તારૂપે નહીં પણ કર્મરૂપે છે અર્થાત્ પ્રથમા વિભક્તિને બદલે દ્વિતીયા વિભક્તિમાં છે. તેથી અર્થ આ પ્રમાણે જાણવો કે સૂત્રપરિપાટીને નહીં જાણતો શિષ્ય ગુરુને પ્રેરે છે અર્થાત્ કહે છે કે “હે ગુરુ ! તમે મને સૂત્રપરિપાટી કહેવા માટે ઈચ્છો.” આમ દરેક અર્થને નહીં જાણતા શિષ્યો ઉપર ઉપકાર કરવા ગુરુ નિર્યુક્ત એવા અર્થોનું પણ ફરી વ્યાખ્યાન કરે છે. અને આ વ્યાખ્યાન કરવું એનું જ નામ
25 નિર્યુક્તિ. માટે આ પ્રમાણે અર્થોનું પુનઃ યોજન કરવું એ દોષ માટે નથી. વધુ વિસ્તારથી સર્ધુ. કારણ કે અહીં સામાન્યથી કહેવાનું જ પ્રયોજન છે. ॥૮૮॥

અવતરણિકા : પૂર્વે ગાથામાં કહ્યું કે “તીર્થકર-ગણધરોવડે કહેવાયેલું શ્રુતજ્ઞાન” તેમાં તે તીર્થકર-ગણધરો શીલાદિસંપત્તિથી યુક્ત છે એવું પ્રતિપાદન કરતા કહે છે ⇨

- ગાથાર્થ : તપ-નિયમ અને જ્ઞાનરૂપ વૃક્ષ ઉપર આરુઢ થયેલા, અમિતજ્ઞાની એવા
30 કેવળીભગવંતો ભવિકજનના બોધ માટે તે વૃક્ષ ઉપરથી, જ્ઞાનરૂપ કુસુમવૃષ્ટિને કરે છે.

વ્યાખ્યા—રૂપકમિદં દ્રષ્ટવ્યં, તત્ર વૃક્ષો દ્વિધા—દ્રવ્યતો ભાવતશ્ચ, દ્રવ્યવૃક્ષઃ કલ્પતરુઃ, યથા તમારુહ કશિત્ તત્કુસુમાનાં ગન્ધાદિગુણસમન્વિતાનાં સંચયં કૃત્વા તદ્ધોભાગસેવિનાં પુરુષાણાં તદારોહણાસમર્થાનાં અનુકમ્પયા કુસુમાનિ વિસૃજતિ, તેઽપિ ચ ભૂપાતરજોગુણ્ડનભયાત્ વિમલવિસ્તીર્ણપટેષુ પ્રતીચ્છન્તિ, પુનર્યથોપયોગમુપભુજ્ઞાનાઃ સુખમાપ્નુવન્તિ, એવં ભાવવૃક્ષેઽપ્યાયોજ્યં । તપશ્ચ નિયમશ્ચ જ્ઞાનં ચ તપોનિયમજ્ઞાનં તાન્યેવ વૃક્ષસ્તં, તત્ર અનશનાદિબાહ્યાભ્યન્તરભેદભિન્નં 5 તપઃ, નિયમસ્તુ ઇન્દ્રિયનોઈન્દ્રિયભેદભિન્નઃ, તત્ર શ્રોત્રાદીનાં સંયમનમિન્દ્રિયનિયમઃ ક્રોધાદીનાં તુ નોઈન્દ્રિયનિયમ ઇતિ, જ્ઞાનં-કેવલં સંપૂર્ણં ગૃહ્યતે, ઈત્યંરૂપં વૃક્ષં આરુઢઃ, તત્ર જ્ઞાનસ્ય સંપૂર્ણ-સંપૂર્ણરૂપત્વાત્ સંપૂર્ણતાખ્યાપનાયાહ—સંપૂર્ણં કેવલં અસ્યાસ્તીતિ કેવલી, અસાવપિ ચતુર્વિધઃ—શ્રુતસમ્યક્ત્વચારિત્રક્ષાયિકજ્ઞાનભેદાત્, અથવા શ્રુતાવધિમનઃપર્યાયકેવલજ્ઞાનભેદાત્, અતઃ શ્રુતાદિકેવલવ્યવચ્છિન્તયે સર્વજ્ઞાવૈરોધાર્થમાહ—અમિતજ્ઞાની, 'તતો' વૃક્ષાત્ મુજ્જતિ 'જ્ઞાનવૃષ્ટિ' ઇતિ 10 કારણે કાર્યોપચારાત્ શબ્દવૃષ્ટિ, કિમર્થ ?—ભવ્યાશ્ચ તે જનાશ્ચ ભવ્યજનાઃ તેષાં વિવોધનં તદર્થં

ટીકાર્થ : આ શ્લોક રૂપકાલંકારવાળો જાણવો. તેમાં વૃક્ષો બે પ્રકારના છે. ૧. દ્રવ્યથી, ૨. ભાવથી. તેમાં દ્રવ્યવૃક્ષ તરીકે કલ્પવૃક્ષ જાણવું. જેમ તેની ઉપર ચઢી કોઈ વ્યક્તિ ગંધાદિ ગુણોથી યુક્ત એવા તેના પુષ્પોને ભેગા કરી, વૃક્ષ ઉપર ચઢવામાં અસમર્થ એવા વૃક્ષની નીચે 15 રહેલી પુરુષોને અનુકંપાથી પુષ્પો આપે છે. અને તે વ્યક્તિઓ પણ ભૂમિ ઉપર પડવાથી ધૂળવાળા થવાનાં ભયથી નિર્મળ અને પહોળા વસ્ત્રમાં તે પુષ્પોને ગ્રહણ કરે છે અને વાપરતાવખત તેનો ઉપયોગ કરી સુખને ભજનારા થાય છે. એ જ પ્રમાણે ભાવવૃક્ષમાં પણ એવું.

ભાવવૃક્ષમાં તપ-નિયમ અને જ્ઞાનરૂપી વૃક્ષ જાણવું. તેમાં અનશનાદિ બાહ્ય અને અભ્યંતર એમ બે પ્રકારે તપ, ઇન્દ્રિય અને નોઈન્દ્રિય (મન) ભેદથી બે પ્રકારે નિયમ. તેમાં 20 શ્રોત્રેન્દ્રિયાદિનું સંયમ એ ઇન્દ્રિયનિયમ અને ક્રોધાદિનું સંયમન એ નોઈન્દ્રિયનિયમ જાણવો. તથા જ્ઞાન એટલે સંપૂર્ણ જ્ઞાન જાણવું. આવા તપ-નિયમ અને જ્ઞાનરૂપ વૃક્ષ ઉપર આરુઢ. જ્ઞાન પણ સંપૂર્ણ-અસંપૂર્ણ બે પ્રકારે હોવાથી મૂળગાથામાં લખેલ જ્ઞાન શબ્દથી કોઈ અસંપૂર્ણ જ્ઞાન ન સમજી લે તે માટે કહે છે કે સંપૂર્ણ કેવળ (જ્ઞાન) છે જેને તે કેવળી, જો કે આ કેવળ પણ ચાર પ્રકારે છે શ્રુત, સમ્યક્ત્વ, ચારિત્ર અને ક્ષાયિકજ્ઞાન અથવા શ્રુત, અવધિ. 25 મનઃપર્યાય અને કેવળજ્ઞાન. તેથી શ્રુતાદિ જ્ઞાનની બાદબાકી કરવા માટે અને સર્વજનો બોધ કરાવવા માટે કહે છે અમિતજ્ઞાની.

આવા અમિતજ્ઞાની ભગવાન ભવ્યજનોના બોધ માટે તે વૃક્ષ ઉપરથી શબ્દવૃષ્ટિને મુકે છે. અહીં ભગવાન જે દેશના આપે છે તે દેશના એ શબ્દવૃષ્ટિ કહેવાય છે. દેશના દ્વારા નીકળતા શબ્દોથી સામે રહેલ ભવ્યજનને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું હોવાથી શબ્દો એ કારણ છે અને જ્ઞાન એ કાર્ય 30 છે. શબ્દરૂપ કારણમાં જ્ઞાનરૂપ કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી અહીં શબ્દવૃષ્ટિને બદલે મૂળગાથામાં 'જ્ઞાનવૃષ્ટિ' શબ્દ લખેલ છે.

- તન્નિમિત્તમિતિયાવત્ । આહ-કૃતકૃત્યસ્ય સતસ્તૈત્ત્વકથનમનર્થકં, પ્રયોજનવિરહાત્, સતિ ચ તસ્મિન્ કૃતકૃત્યત્વાનુપપત્તેઃ, તથા સર્વજ્ઞત્વાદ્વીતરાગત્વાચ્ચ ભવ્યાનામેવ વિબોધનમનુપપન્નં. અભવ્યાવિબોધને અસર્વજ્ઞત્વાવીતરાગત્વપ્રસંગાદિતિ, અત્રોચ્યતે, પ્રથમપક્ષે તાવત્ સર્વથા કૃતકૃત્યત્વં નાભ્યુપગમ્યતે, ભગવતઃ તીર્થકસ્નામકર્મવિપાકાનુભાવાત્, તસ્ય ચ ધર્મદેશનાદિપ્રકારેણૈવાનુભૂતેઃ,
- 5 દ્વિતીયપક્ષે તુ ત્રૈલોક્યગુરોર્ધર્મદેશનક્રિયા વિભિન્નસ્વભાવેષુ પ્રાણિષુ તત્સ્વાભાવ્યાત્ વિબોધાવિ-
બોધકારિણી પુરુષોલૂકકમલકુમુદાદિષુ આદિત્યપ્રકાશનક્રિયાવત્, ઉક્તં ચ વૈદિમુખ્યેન-

“ત્વદ્વાક્યતોઽપિ કેષાન્નિદબોધ ઇતિ મેઽદ્ભુતમ્ ।

ધાનોર્મરીચયઃ કસ્ય, નામ નાલોકહેતવઃ ? ॥૧॥

ન ચાદ્ભુતમુલૂકસ્ય, પ્રકૃત્યા ક્લિષ્ટચેતસઃ ।

- 10 શંકા : પ્રભુ પોતે કૃતકૃત્ય છે અર્થાત્ કરવા લાયક સર્વ કાર્યો તેમના પૂરા થઈ ગયા છે તો પછી કૃતકૃત્ય એવા પ્રભુએ તત્ત્વ-કથન કરવામાં કોઈ પ્રયોજન ન હોવાથી દેશના આપવી એ નિર્રથક છે, જો તમે કહો કે પ્રયોજન છે તો પ્રભુ કૃતકૃત્ય નથી એવું માનવું પડે. તથા પ્રભુ પોતે સર્વજ્ઞ અને વીતરાગ છે તેથી તેઓ માત્ર ભવ્યજીવોના બોધ માટે દેશના આપે છે એવું કહેવું પણ ઘટતું નથી. કારણ કે અભવ્યજીવોને બોધ ન આપવામા
- 15 પ્રભુને અસર્વજ્ઞ અને અવીતરાગ માનવાની આપત્તિ આવે.

- (પ્રભુને અસર્વજ્ઞ અને અવીતરાગ માનવા પડે તેની પાછળ પૂર્વપક્ષનો એવો ભાવાર્થ લાગે છે કે પ્રભુ ભવ્યજીવોના બોધ માટે દેશના આપે છે તેથી એવું લાગે કે પ્રભુને ભવ્યજીવો ઉપર રાગ છે અન્યથા અભવ્યજીવોના બોધ માટે પણ શા માટે દેશનાં ન આપે ? અને બીજું અભવ્ય જીવોને પ્રભુ તારતા નથી તેથી શું તેઓ તેમને તારવા માટેના ઉપાયો
- 20 નહીં જાણતા હોય ? માટે જ પ્રભુ તેમને તારતા નથી તેથી પ્રભુને અસર્વજ્ઞ અને અવીતરાગ માનવાની આપત્તિ આવે.)

- સમાધાન : અમે પ્રભુને સર્વથા કૃતકૃત્ય માનતા નથી કારણ કે પ્રભુને તીર્થકસ્નામકર્મ ભોગવવાનું બાકી છે જે ધર્મદેશનાદિ પ્રકાર વિના ભોગવાય નહીં. વળી બીજું એ કે જેમ સૂર્યની પ્રકાશનની ક્રિયા પુરુષ માટે પ્રકાશનું કારણ અને ધ્રુવડ માટે અંધકારનું કારણ, કમલ માટે
- 25 ખીલવાનું કારણ ને કુમુદ માટે બીડવાનું કારણ બને છે પણ તેમાં સૂર્યને રાગ-દ્વેષ છે એવું નથી, તેમ ત્રિલોકગુરુની ધર્મદેશનાની ક્રિયા વિભિન્નસ્વભાવવાળા જીવોમાં તે તે જીવોના સ્વભાવને કારણે જ કો'કને બોધ કરાવનારી અને કો'કને બોધ નહીં કરાવનારી છે. વાદિમુખ્ય(સિદ્ધસેનદિવાકરસૂરિ)વડે પણ કહેવાયું છે “તમારા વાક્યથી પણ કો'કને બોધ થતો નથી એ વાત મને આશ્ચર્ય ઉપજાવે છે. અરે ! સૂર્યના કિરણો વળી કોને પ્રકાશનું કારણ ન બને
- 30 ? ॥૧॥ એમાં કોઈ આશ્ચર્ય નથી કારણ કે પ્રકૃતિથી ક્લિષ્ટ ચિત્તવાળા ધ્રુવડને સ્વચ્છ એવા

સ્વચ્છા અપિ તમસ્ત્વેન, ભાસન્તે ભાસ્વતઃ કરાઃ ॥૨॥ ઇત્યાદિ”

યથા વા સુવૈદ્યઃ સાધ્યમસાધ્યં વ્યાધિ ચિકિત્સમાનઃ પ્રત્યાચક્ષણશ્ચ નાતજ્ઞઃ ન ચ રાગ-
દ્વેષવાન્, एवं साध्यमसाध्यं भव्याभव्यकर्मरोगमपनयन्नपनयंश्च भगवान्नातज्ज्ञो न च रागद्वेषवानिति
અલં પ્રસદ્ધેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૧॥

તં બુદ્ધિમણ પડેણ ગણહરા ગિણિહરં નિરવસેસં ।

5

તિત્થચરભાસિયાઙં ગંથંતિ તઓ પવચણઢ્ઢા ॥૧૦॥

વ્યાખ્યા-‘તાં’ ઇતિ તાં જ્ઞાનકુસુમવૃષ્ટિ, બુદ્ધિમયેન-બુદ્ધ્યાત્મકેન, બુદ્ધિરેવાત્મા યસ્યાસૌ
બુદ્ધ્યાત્મકસ્તેન, કેન ?-પટેન, ‘ગણધરાઃ’ પ્રાગુક્તાઃ ‘ગ્રહીતું’ આદાતું ‘નિરવશેષાં’ સંપૂર્ણાં
જ્ઞાનકુસુમવૃષ્ટિ, બીજાદિબુદ્ધિત્વાદ્ગણધરાણાં, તતઃ કિં કુર્વન્તિ ?-ભાષણાનિ ભાષિતાનિ, ભાવે
નિષ્ઠાપ્રત્યયઃ, તીર્થકરસ્ય ભાષિતાનિ તીર્થકરભાષિતાનિ ઇતિ સમાસઃ, કુસુમકલ્પાનિ, ગ્રથન્તિ 10
વિચિત્રકુસુમમાસ્તાવત્, કિમર્થમિત્યાહ-પ્રગટં પ્રશસ્તં પ્રધાનમાદૌ વા વચનં પ્રવચનં-દ્વાદશાઙ્ગં
ગણિપિટકં તદર્થં, કથમિદં ભવેદિતિયાવત્, પ્રવક્તીતિ વા પ્રવચનં સદ્ગુણસ્તદર્થમિતિ ગાથાર્થઃ
॥૧૦॥

પ્રયોજનાન્તરપ્રતિપિપાદયિષ્યેદમાહ-

પણ સૂર્યના કિરણો અંધકાર તરીકે ભાસે છે. ॥૨॥

15

અથવા જેમ સાધ્ય રોગની ચિકિત્સા કરતો કે અસાધ્ય એવા રોગની ઉપેક્ષા કરતો એવો
સુવૈદ્ય ચિકિત્સાને જાણતો નથી એવું નથી, કે રાગ-દ્વેષવાળો છે એવું પણ નથી, તેમ ભવ્ય-
જીવોના સાધ્યકર્મરોગને દૂર કરતા અને અભવ્યોના અસાધ્યકર્મરોગની ઉપેક્ષા કરતા પ્રભુ,
અસર્વજ્ઞ કે અવીતરાગ છે એવું નથી. (અથવા યોગ્ય સ્થળે ચિત્રને દોરતો અને અયોગ્ય સ્થળે
ચિત્રને નહીં દોરતો ચિત્રકાર ચિત્રકળાની જાણકારી વિનાનો છે કે રાગ-દ્વેષવાળો છે એવું નથી 20
તેમ યોગ્ય જીવોને પ્રતિબોધ કરતા અને અયોગ્ય જીવો ઉપર ઉદાસીનતા રાખનાર પ્રભુ અસર્વજ્ઞ
કે અવીતરાગ નથી.) ॥૮૮॥

ગાથાર્થ : તે કુસુમવૃષ્ટિને બુદ્ધિરૂપ વસ્ત્રમાં ગ્રહણ કરી ગણધરો તીર્થકરવડે કહેવાયેલા
સર્વ શબ્દરૂપ પુષ્પોને પ્રવચન માટે ગૂંથે છે.

ટીકાર્થ : ગણધરો તે જ્ઞાનરૂપ કુસુમવૃષ્ટિને બુદ્ધિરૂપી પટ (વસ્ત્ર)માં ગ્રહણ કરે છે. બુદ્ધિ 25
એ જ છે સ્વરૂપ જેનું એવું બુદ્ધિ-આત્મક પટ એવો શબ્દાર્થ જાણવો. ગણધરો બીજાદિ બુદ્ધિવાળા
હોવાથી આ બીજાદિ બુદ્ધિવડે સંપૂર્ણ જ્ઞાનરૂપ કુસુમવૃષ્ટિને ગ્રહણ કરી તીર્થકરોના બોલાયેલા
શબ્દરૂપ કુસુમોને વિચિત્ર પુષ્પોની માળાની જેમ ગૂંથે છે. શા માટે ગૂંથે છે ? તે કહે છે -
પ્રગટ, પ્રશસ્ત, પ્રધાન અથવા આદિમાં જે વચન તે પ્રવચન = દ્વાદશાંગી, આ દ્વાદશાંગી માટે
શબ્દરૂપ પુષ્પોને ગૂંથે છે અથવા પ્રવચન એટલે સંધ, તેને માટે ગૂંથે. ॥૮૯॥ 30

અવતરણિકા : પ્રવચન રચવાનું બીજું પ્રયોજન બતાવતા કહે છે ⇨

ધિતું ચ સુહં સુહગણધારણા દાઠં પુચ્છિઠં ચેવ ।

एएहिं कारणेहिं जीयंति कयं गणधरेहिं ॥९१॥

- વ્યાખ્યા—‘ગ્રહીતું ચ’ આદાતું ચ ગ્રથિતં સત્સૂત્રીકૃતં સુખં ભવતિ અર્હદ્વચનવૃદ્ધં, કુસુમસંઘાતવત્, ‘ચઃ’ સમુચ્ચયે, એતદુક્તં ભવતિ—પદવાક્યપ્રકરણાધ્યાયપ્રાભૃતાદિનિયત-
 5 ક્રમસ્થાપિતં જિનવચનં અયત્નેનોપાદાતું શૈક્વ્યતે, તથા ગણનં ચ ધારણા ચ ગણનધારણે તે અપિ સુખં ભવતઃ ગ્રથિતે સતિ, તત્ર ગણનં—એતાવદધીતં એતાવચ્ચાધ્યેતવ્યમિતિ, ધારણા અપ્રચ્યુતિઃ અવિસ્મૃતિરિત્યર્થઃ, તથા દાતું પ્રૃષ્ઠં ચ, ‘સુખં’ ઇત્યનુવર્તતે, ‘ચઃ’ સમુચ્ચય એવ, એવકારસ્ય તુ વ્યવહિતઃ સંટઙ્કઃ, ગ્રહીતું સુખમેવ ભવતીત્યં યોજનીયં, તત્ર દાનં-શિષ્યેભ્યો નિર્મર્ગઃ, પ્રશ્નઃ—સંશયાપત્તૌ અસંશયાર્થં વિદ્વત્ત્રિધૌ સ્વવિવક્ષાસૂચકં વાક્યમિતિ, ‘એમિઃ કારણૈઃ’ અનન્તરોક્તૈર્હેતુભૃતઃ
 10 ‘જીવિતં’ ઇતિ અવ્યવચ્છિન્નિનયાભિપ્રાયતઃ સૂત્રમેવ ‘જીયંતિ’ પ્રાકૃતશૈલ્યા ‘કૃતં’ રચિતં ગણધરૈઃ, અથવા જીતમિતિ અવશ્યં ગણધરૈઃ કર્તવ્યમેવેતિ, તન્નામકર્મોદયાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૧॥

ગાથાર્થ : સુખપૂર્વક ગ્રહણ કરવા, સુખપૂર્વક ગણન કરી શકાય, ધારી શકાય, બીજાને આપી શકાય અને પૂછી શકાય એ કારણોથી ગણધરોવડે સૂત્ર કરાયું = રચાયું છે.

- ટીકાર્થ : સૂત્રરૂપે ગૂંથેલું અર્હદ્વચનવૃદ્ધ કુસુમસમૂહની જેમ સુખપૂર્વક ગ્રહણ કરી
 15 શકાય છે, અર્થાત્ પદ, વાક્ય, પ્રકરણ, અધ્યયન. પ્રાભૃત વગેરે ચોક્કસ કર્મ સ્થાપિત કરેલ જિનવચન સુખેથી ગ્રહણ કરી શકાય છે તથા ગ્રંથરૂપે થયેલ શ્રુતાનુ ગણન અને ધારણ પણ સુખપૂર્વક થઈ શકે છે. અહીં ગણન એટલે આટલું ભણાયું અને આટલું ભણવાનું બાકી છે. તથા ધારણા એટલે ભૂલાયું નહીં તે. તથા ગ્રંથ રૂપે રહેલ શ્રુત સુખપૂર્વક બીજાને આપવા કે પૂછવા માટે શક્ય છે. તેમાં દાન એટલે શિષ્યોને આપવું = ભણાવવું અને પ્રશ્ન
 20 એટલે શંકિત પદાર્થોને નિશ્ચિત કરવા વિદ્વાન્ પાસે સ્વવિવક્ષા = પોતાના અભિપ્રાયને પ્રગટ કરતું વાક્ય.

- મૂળગાથામાં રહેલ ‘એવ’ કાર શબ્દનો વ્યવહિત સંબંધ છે અર્થાત્ જ્યાં છે તેના કરતા જુદી જગ્યાએ જોડવાનો છે તેથી અર્થ આ પ્રમાણે થશે કે સુખપૂર્વક જ ગ્રહણ કરી શકાય છે. આ બધા કારણોથી ગણધરોવડે શ્રુત રચાયું છે. તથા ‘જીવિત’ એટલે સદાકાળ રહેનારું,
 25 દ્રવ્યાસ્તિકનયના મતે શ્રુત પણ સદાકાળ માટે રહેનારું હોવાથી શ્રુત જ જીવિત શબ્દથી જાણવું. અહીં પ્રાકૃત હોવાને કારણે જીવિત શબ્દનું જીવ થયું છે. (ભાવાર્થ એ છે કે દ્વાદશાંગીનું સદાકાળ અવસ્થાન થાય તે માટે ગણધરોએ તેને સૂત્રરૂપે રચ્યું છે.) અથવા ‘જીત’ એટલે આચાર-ગણધરોવડે અવશ્ય શ્રુતની રચના કરવા યોગ્ય છે આવો પોતાનો આચાર જાણી ગણધરો શ્રુતની રચના કરે છે. આ આચાર ગણધરોને ગણધરનામકર્મના
 30 ઉદયથી હોય છે. ॥૯૧॥

આહ—તીર્થંકરભાષિતાન્યેવ સૂત્રં, ગણધરસૂત્રીકરણે તુ કો વિશેષ इति, उच्यते, स हि भगवान् विशिष्टमतिसंपन्नगणधरापेक्षया प्रभूतार्थमर्थमात्रं स्वल्पमेव अभिधत्ते, न त्वितरजनसाधारणं ग्रन्थराशिमिति, अत आह—

अत्थं भासइ अरहा सुत्तं गंथंति गणहरा निउणं ।

सासणस्स हियट्ठाए तओ सुत्तं पवत्तइ ॥९२॥

5

ગાથેયં પ્રાયો નિગદસિદ્ધૈવ, ચાલનીપ્રત્યવસ્થાનમાત્રં ત્વભિધીયતે—કશ્ચિદાહ—અર્થોઽનભિ-
લાપ્યઃ, તસ્ય અશબ્દરૂપત્વાત્, અતસ્તં કથમસૌ ભાષત इति, उच्यते, शब्द एव
अर्थप्रत्यायनकार्यत्वाद् उपचारतः खलु अर्थ इति, यथा आचारवचनत्वाद् आचार इत्यादि,
'નિપુણં' સૂક્ષ્મં બહર્થં ચ, નિયતગુણં વા નિગુણં, સન્નિહિતાશેષસૂત્રગુણમિતિયાવત્, પાઠાન્તરં વા

અવતરણિકા : શંકા : તીર્થંકરોવડે બોલાયેલ પદાર્થો જ સૂત્રરૂપે થાઓ. ગણધરો શા માટે
સૂત્રરચના કરે છે ? અથવા તીર્થંકરોવડે બોલાયેલ વચનો જ ગણધરો સૂત્રરૂપે રચે છે તેમાં
વિશેષ ભેદ શું છે ? 10

સમાધાન : તે ભગવાન વિશિષ્ટમતિસંપન્ન ગણધરોની અપેક્ષાએ પ્રભૂત અર્થવાળા
સ્વલ્પપદાર્થોને જ કહે છે અર્થાત્ પ્રભુ ઘણું બોલે છે. પણ સામાન્યજનને સમજાય એ રીતે
વિસ્તારથી કહેતા નથી. તેથી ગણધરો સામાન્યજનને યોગ્ય થાય એ રીતે સૂત્ર રચના કરે છે. 15
આ જ વાતને કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : અરિહંતો અર્થને કહે છે. ગણધરો શાસનના હિત માટે સૂક્ષ્મ અર્થોને કહેનારા
સૂત્રની રચના કરે છે. ત્યારથી સૂત્ર પ્રવર્તે છે.

ટીકાર્થ : આ ગાથા પ્રાયઃ ઉચ્ચાર કરવામાત્રથી જ સમજાઈ જાય એવી છે તેથી ચાલના
(પ્રશ્ન) અને પ્રત્યવસ્થાન (ઉત્તર) માત્ર જ બતાવશું. 20

શંકા : અર્થ એ શબ્દરૂપે ન હોવાથી અનભિલાપ્ય = કહેવા યોગ્ય નથી તેથી અરિહંતો
અર્થને કહે છે એવું કેમ કહેવાય ?

સમાધાન : શબ્દ પોતે અર્થના બોધરૂપ કાર્ય(ફળ)વાળો છે, અર્થાત્ અર્થના બોધનું કારણ છે
તેથી કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી શબ્દ પોતે જ અર્થ તરીકે કહેવાય છે. જેમ કે આચારને
દર્શાવનાર વચન આચાર જ કહેવાય છે. આ સૂત્ર પોતે નિપુણ છે અર્થાત્ સૂક્ષ્મ પદાર્થોને જણાવનારું 25
અને ઘણા અર્થોવાળું છે અથવા ચોક્કસ ગુણોવાળું છે અર્થાત્ સારી રીતે સ્થાપિત કર્યા છે સંપૂર્ણ સૂત્રના
ગુણો જેમાં એવું આ સૂત્ર છે અથવા નિપુણ શબ્દ ગણધરોના વિશેષણ તરીકે ક્યાંક જોડેલો છે તેથી
અર્થ આ પ્રમાણે કરવો → ગણધરો સૂક્ષ્માર્થને જોનારા = કહેનારા હોવાથી નિપુણ છે અથવા ગણધરો
સમસ્ત ગુણોવાળા હોવાથી નિયતગુણવાળા અથવા નિગુણવાળા છે.

‘ગણહરા નિપુણા નિગુણા વા’ આહ-શબ્દમેવાર્થપ્રત્યાયક અર્હન્ ભાષતે, ન તુ સાક્ષાદર્થ, ગણભૂતોઽપિચ શબ્દાત્મકમેવ શ્રુતં ગ્રન્થન્તિ, કઃ સ્વલ્વત્ર વિશેષ ઇતિ, ઉચ્યતે, ગાથા ‘સંબન્ધાભિધાન એવ વિહિતોત્તરત્વાત્ યત્કિચ્છિદેતત્ । ॥૧૨॥

આહ-તત્પુનઃ સૂત્રં કિમાદિ કિંપર્યન્તં કિયત્પરિમાણં કો વાઽસ્ય સાર ઇતિ, ઉચ્યતે-

5 સામાઙ્યમાઙ્ગ્યં સુચનાણં જાવ બિન્દુસારાઓ ।

તસ્મિન્નિ સારો ચરણં સારો ચરણાસ્સ નિવ્વાણં ॥૧૩॥

વ્યાખ્યા-સામાયિકમાદૌ યસ્ય તત્સામાયિકાદિ, શ્રુતં ચ તજ્ઞાનં ચ શ્રુતજ્ઞાનં ‘યાવદ્બિન્દુસારાદ્’ ઇતિ બિન્દુસારં યાવત્ બિન્દુસારપર્યન્તમિત્યર્થઃ, યાવચ્છબ્દાદેવ તુ દ્વ્યનેકદ્વાદશભેદં, ‘તસ્યાપિ’ શ્રુતજ્ઞાનસ્ય ‘સારઃ’ ફલં પ્રધાનતરં વા, ચારશ્ચરણં ભાવે લ્યુટ્પ્રત્યયઃ, ચર્યતે વા અનેનેતિ 10 ચરણં, પરમપદં ગમ્યત ઇત્યર્થઃ, સારશબ્દઃ પ્રધાનફલપર્યાયો વર્ત્તતે, અપિશબ્દાત્ સમ્યક્ત્વસ્યાપિ સારશ્ચરણમેવ, અથવા વ્યવહિતો યોગઃ, તસ્ય શ્રુતજ્ઞાનસ્ય સારશ્ચરણમપિ, અપિશબ્દાત્ નિર્વાણમપિ,

શંકા : અર્થને જણાવનાર એવા શબ્દોને અરિહંતો કહે છે પરંતુ સાક્ષાત્ અર્થોને નહીં અને ગણધરો પણ શબ્દાત્મક શ્રુતને જ રચે છે તો બંનેમાં તફાવત શું રહ્યો ?

સમાધાન : પૂર્વની ગાથાના સંબંધમાં જ = અવતરણિકામાં જ આ શંકાનું સમાધાન કહી 15 દેવામાં આવ્યું છે. (તે એ કે અરિહંતો થોડું જ કહે છે, જે ગણધરો જ સમજી શકે છે. જ્યારે ગણધરો, સાધારણ માણસ પણ સમજી શકે એ માટે વિસ્તારથી સૂત્રં રચે છે.) ॥૮૨॥

અવતરણિકા : શંકા : આ શ્રુતની શરૂઆત ક્યાંથી થાય છે અને તેનો અંત ક્યાં થાય છે ? અને આ શ્રુત કેટલું છે ? અને તેનો સાર શું છે ? ⇨

ગાથાર્થ : સામાયિકથી લઈને બિંદુસાર સુધી આ શ્રુતજ્ઞાન છે તેનો સાર ચારિત્ર છે અને 20 આ ચારિત્રનો સાર મોક્ષ છે.

ટીકાર્થ : સામાયિક એ છે આદિમાં જેને તે સામાયિકાદિ; શ્રુત એવું જે જ્ઞાન તે શ્રુતજ્ઞાન, બિંદુસાર (ચોંદમું પૂર્વ) સુધીનું શ્રુતજ્ઞાન. આશય એ છે કે શ્રુતજ્ઞાન સામાયિકથી લઈ બિંદુસાર સુધીનું છે. ‘યાવત્’ શબ્દથી તે શ્રુતજ્ઞાન અંગપ્રવિષ્ટ અને અંગબાહ્ય એમ બે પ્રકારનું છે. તેમાં અંગબાહ્ય અનેક પ્રકારનું અને અંગપ્રવિષ્ટ આચારાંગાદિ ભેદથી બાર પ્રકારનું છે. તે શ્રુતજ્ઞાનનો 25 સાર એટલે કે ફલ અથવા શ્રુતજ્ઞાનથી પ્રધાનતર ચારિત્ર છે. જેનાવડે જવાય તે ચારિત્ર અર્થાત્ જેનાવડે પરમપદ તરફ જવાય તે ચારિત્ર. સાર શબ્દ પ્રધાન અને ફલ અર્થમાં છે. તેથી શ્રુતજ્ઞાનનું ફલ અથવા શ્રુતજ્ઞાનથી પ્રધાન ચારિત્ર છે એવો અર્થ પ્રાપ્ત થાય છે.

‘શ્રુતજ્ઞાનસ્યાપિ’ અહીં ‘અપિ’ શબ્દથી એટલું જાણવું કે સમ્યક્ત્વનું પણ ફલ ચારિત્ર જ છે. અથવા ‘અપિ’ શબ્દ અન્ય સ્થાને (=ચારિત્રની પછી) જોડવો. તેથી શ્રુતજ્ઞાનનું ફલ ચારિત્ર

અન્યથા જ્ઞાનસ્ય નિર્વાણહેતુત્વં ન સ્યાત્, ચરણસ્યૈવ જ્ઞાનરહિતસ્યાપિ સ્યાદ્, અનિષ્ઠં ચૈતત્, 'સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ' (તત્ત્વાર્થે અ૦ ૧ સૂ૦ ૧) ઇતિ વચનાત્, ઇહ ત્વનન્તરં ફલત્વાચ્ચરણસ્ય તદુપલબ્ધિનિમિત્તત્વાચ્ચ શ્રુતસ્ય નિર્વાણહેતુત્વસામાન્યે સત્યપિ જ્ઞાનચરણયોર્ગુણપ્રધાનભાવાદિત્યમુપન્યાસ ઇતિ, અલં વિસ્તરેણ, 'સારઃ' ફલં 'ચરણસ્ય' સંયમતપોરૂપસ્ય, નિર્વૃત્તિર્નિર્વાણં-અશ્લેષકર્મરોગાપગમેન જીવસ્ય સ્વરૂપેઽવસ્થાનં મુક્તિપદમિતિયાવત્, 5 ઇહાપિ નિયમતઃ શૈલેશ્યવસ્થાનન્તરમેવ નિર્વાણભાવાત્ ક્ષીણઘનઘાતિકર્મચતુષ્કસ્યાપિ ચ નિરતિશયજ્ઞાનસમન્વિતસ્ય તામન્તરેણાભાવાત્, અતઃ ઉક્તં-સારશ્ચરણસ્ય નિર્વાણં ઇતિ, અન્યથા હિ તસ્યામપિ શૈલેશ્યવસ્થાયાં ક્ષાયિકે જ્ઞાનદર્શને ન ન સ્ત ઇતિ, અતઃ સમ્યગ્દર્શનાદિત્રયસ્યાપિ પણ છે. તથા 'અપિ' શબ્દથી નિર્વાણ પણ છે. અન્યથા એટલે કે જો શ્રુતજ્ઞાનનું ફલ નિર્વાણ પણ છે એવું ન માનો તો જ્ઞાન એ નિર્વાણનું કારણ બને નહીં અને જ્ઞાનથી રહિત એવું પણ 10 ચારિત્ર જ નિર્વાણનું કારણ બને, પરંતુ એ બરાબર નથી કારણ કે 'સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર. એ ત્રણનો સમુદાય એ મોક્ષમાર્ગ છે.' આવું વચન છે. તેથી શ્રુતજ્ઞાનનું નિર્વાણ પણ ફલ છે જ.

શંકા : જો શ્રુતજ્ઞાનનું ફલ નિર્વાણ છે તો મૂળ ગાથામાં 'શ્રુતજ્ઞાનનું ફલ ચારિત્ર અને ચારિત્રનું ફલ મોક્ષ છે.' એવું શા માટે લખ્યું ? 15

સમાધાન : જ્ઞાન અને ચારિત્ર બંને નિર્વાણના હેતુ હોવા છતાં શૈલેશી-અવસ્થારૂપ (સર્વસંવર)ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થયા પછી તરત જ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી હોવાથી નિર્વાણ એ ચારિત્રનું અનંતરફલ છે અને માટે ચારિત્ર એ નિર્વાણનું પ્રધાન કારણ છે. જ્યારે જ્ઞાન એ ચારિત્રપ્રાપ્તિનું કારણ હોવાથી નિર્વાણ એ જ્ઞાનનું પારંપરિક ફલ છે અને માટે જ્ઞાન એ નિર્વાણનું ગૌણ કારણ છે. આમ જ્ઞાન અને ચારિત્ર એ નિર્વાણ પ્રત્યે ગૌણ-પ્રધાનભાવે હોવાથી મૂળગાથામાં ઉપરોક્ત 20 રીતે ઉપન્યાસ કરેલ છે. સંયમતપરૂપ ચારિત્રનું ફલ નિર્વાણ છે. નિર્વૃત્તિ એ નિર્વાણ છે એટલે કે સંપૂર્ણ કર્મરોગ દૂર કરવાવડે જીવનું પોતાના સ્વરૂપમાં રહેવું તે નિર્વાણ અર્થાત્ મુક્તિપદ.

અહીં પણ ચારિત્રના ફલ તરીકે નિર્વાણ કહ્યું તે નિયમથી શૈલેશી-અવસ્થામાં થનાર સર્વસંવરરૂપ ચારિત્ર પછી જ નિર્વાણ થતું હોવાથી અને ચાર ઘનઘાતિકર્મોને નાશ કરનાર, નિરતિશય કેવળજ્ઞાનથી યુક્ત એવા જિનને પણ તે શૈલેશી-અવસ્થા (ચારિત્ર)વિના નિર્વાણની 25 પ્રાપ્તિ થતી ન હોવાથી ચારિત્રના પ્રધાનપણાને આશ્રયીને જ કહ્યું છે કે 'ચારિત્રનો સાર નિર્વાણ છે.' બાકી તો તે શૈલેશી-અવસ્થામાં ક્ષાયિકજ્ઞાન-દર્શન પણ છે તો બરાં જ. આશય એ છે કે શૈલેશીઅવસ્થામાં જ્ઞાન-દર્શન અને ચારિત્ર ત્રણેની હાજરી છે છતાં મૂળ ગાથામાં ચારિત્રનું ફલ મોક્ષ છે એવું જ કહ્યું તે ચારિત્રની પ્રધાનતા અને જ્ઞાન-દર્શનની ગૌણતાને

૪૧. શૈલેશ્યવસ્થારૂપચરણાવાપ્તેરનન્તરં મોક્ષાવાપ્તેઃ, ક્ષાયિકજ્ઞાનપ્રાપ્તેરનન્તરં તુ ન, 30 દેશોનપૂર્વકોટીવિહરણાદુત્કૃષ્ટો દર્શનં તુ ચતુર્થેઽપિ, ન ચ તદનન્તરમપિ તદાપ્તિઃ । ૪૨. જ્ઞાનસ્ય ફલં વિરતિરિતિ પદ્મં નાણં તઓ દયા ઇત્યાદિવચનાત્ ।

સમુદિતસ્ય સતો નિર્વાણહેતુત્વં ન વ્યસ્તસ્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩॥

તથા ચાહ નિર્યુક્તિકારઃ—

સુઅનાણંમિવિ જીવો વટ્ટતો સો ન પાડણં મોક્ષં ।

જો તવસંજમમંદાં જોએ ન ચાણં વોદું જે ॥૧૪॥

- 5 ગમનિકા—‘શ્રુતજ્ઞાને અપિ’ ઇતિ અપિશબ્દાન્મત્યાદિષ્વપિ જીવો વર્તમાનઃ સન્ ન પ્રાપ્નોતિ મોક્ષમિતિ, અનેન પ્રતિજ્ઞાર્થઃ સૂચિતઃ, યઃ કિંવિશિષ્ટ ઇતિ, આહ—યસ્તપઃસંયમાત્મકાન્ યોગાન્ શક્નોતિ વોદું ઇતિ, અનેન હેત્વર્થ ઇતિ, દૃષ્ટાન્તસ્વભ્યૂહો વક્ષ્યતિ વૌ, પ્રયોગશ્ચ-‘ન જ્ઞાનમેવ ઈપ્સિતાર્થપ્રાપ્તકં, સત્ક્રિયાવિરહાત્, સ્વદેશપ્રાપ્ત્યભિલાષિગમનક્રિયાશૂન્યમાર્ગજ્ઞાનવત્, સૌત્રો વા

- આશ્રયી જાણવું. આમ પ્રધાનતા અને ગૌણતાને આશ્રયી આ કથન હોવાથી સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-
10 ચારિત્ર ત્રણ ભેગા થયેલા છતાં જ (એકલાં નહીં) નિર્વાણની પ્રાપ્તિના કારણ છે એ વાત પણ ખંડિત થતી નથી. ॥૮૩॥

ગાથાર્થ : શ્રુતજ્ઞાનમાં પણ વર્તતો તે જીવ મોક્ષ પામી શકતો નથી જે તપસંયમાત્મક યોગોને વહન કરવામાં સમર્થ નથી.

- ટીકાર્થ : શ્રુતજ્ઞાનમાં પણ’. પણ શબ્દથી મતિજ્ઞાન વર્ગેરેમાં પણ વર્તતો તે જીવ મોક્ષ
15 પામતો નથી.’ આના દ્વારા પ્રતિજ્ઞાવાક્ય દર્શાવ્યું (પંચ-અવયવાત્મક અનુમાન પ્રયોગનો પ્રથમ અવયવ પ્રતિજ્ઞા છે. પોતાને જે વાત સિદ્ધ કરવી હોય તે દર્શાવતુ વાક્ય પ્રતિજ્ઞાવાક્ય કહેવાય. અહીં શ્રુતજ્ઞાની ચારિત્ર વિના મોક્ષ પામતો નથી એવું કહેવા દ્વારા જ્ઞાનમાત્રથી મોક્ષપ્રાપ્તિ નથી એવું સિદ્ધ કરવું છે. તેને જણાવનાર ઉપરોક્ત વાક્ય પ્રતિજ્ઞાવાક્ય કહેવાય.)

- શ્રુતજ્ઞાનમાં પણ વર્તતો તે જીવ કોણ છે જે મોક્ષ પામતો નથી ? તેનો ઉત્તર આપે છે—
20 જે તપ સંયમાત્મક યોગોને વહન કરતો નથી. આના દ્વારા હેતુવાક્ય દર્શાવ્યું. (અનુમાન પ્રયોગનો બીજો અવયવ હેતુ-વાક્ય હોય છે. જેના દ્વારા ઉપરોક્ત પ્રતિજ્ઞાવાક્યની સિદ્ધિ કરવાની છે તે જણાવનાર વાક્ય હેતુવાક્ય છે.) દૃષ્ટાંત (અનુમાન પ્રયોગનો ત્રીજો અવયવ દૃષ્ટાંત છે.) તમારે જાતે જાણી લેવું અથવા ગ્રંથકારશ્રી જાતે આગળ દેખાડશે.

- અનુમાનપ્રયોગ આ પ્રમાણે જાણવો → જ્ઞાનમાત્ર (ક્રિયારહિત) જ ઈચ્છિત-અર્થનું પ્રાપ્ત
25 (પ્રાપ્તિનું કારણ) નથી, કારણ કે એકલું જ્ઞાન સત્ક્રિયાથી રહિત છે. જેમ કે, પોતાના દેશની પ્રાપ્તિ માટે ઈચ્છિત (જરૂરી) ગમનક્રિયાથી શૂન્ય એવા વ્યક્તિનું માર્ગનું જ્ઞાન, (અર્થાત્ જેમ પોતાના દેશમાં જવાની ઈચ્છાવાળા વ્યક્તિને ભલે ત્યાં જવા સુધીના માર્ગનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન નેના પ્રાપ્ત હોય, છતાં તેનું આ જ્ઞાન તે વ્યક્તિની દેશ તરફ જવાની ક્રિયા વિના સ્વદેશસુધી પહોંચાડી શકતું નથી) અથવા સૌત્ર (સૂત્રમાં બતાવેલ) દૃષ્ટાંત → માર્ગને જાણનાર એવા નિર્ધારક
30 (જહાજને ચલાવનાર)થી યુક્ત, છતાં ઈચ્છિત દિશા તરફ જહાજને લઈ જનાર પવનની ક્રિયાથી

દૃષ્ટાન્તઃ માર્ગજનિર્યામકાધિષ્ઠિતેષ્વિતદિક્સંપ્રાપકપવનક્રિયાશૂન્યપોતવત્, 'જે' ઇતિ પાદપૂરણે, 'ઈજેરાઃ પાદપૂરણે' ઇતિ વચનાત્ ॥૧૪॥ તથા ચાહ—

જહ છેયલદ્ધનિજ્જામઓવિ વાણિયગઢ્ઠિચ્છયં ભૂમિં ।

વાણ વિણા પોઓ ન ચણ્ઠ મહણ્ણવં તરિં ॥૧૫॥

તહ નાણલદ્ધનિજ્જામઓવિ સિદ્ધિવસહિં ન પાઠણઢ્ઠ 5

નિઠણોવિ જીવપોઓ તવસંજમમારુઅવિહૂણો ॥૧૬॥

વ્યાખ્યા—એન પ્રકારેણ યથા, 'છેકો' દક્ષઃ, લબ્ધઃ—પ્રાપ્તો નિર્યામકો એન પોતેન સ તથાવિધઃ, અપિશબ્દાત્ સુકર્ણધારાધિષ્ઠિતોઽપિ, વણિજ ઇણ વણિગિણા તાં ભૂમિં, મહાર્ણવં તરિતું વાતેન વિના પોતો ન શક્નોતિ, પ્રાપ્તુમિતિ વાક્યશેષઃ ॥૧૫॥ તથા શ્રુતજ્ઞાનમેવ લબ્ધો નિર્યામકો એન—જીવપોતેનેતિ સમાસઃ, અપિશબ્દાત્સુનિપુણમતિજ્ઞાનકર્ણધારાધિષ્ઠિતોઽપિ, શેષં નિગદસિદ્ધં, 10 કિન્તુ 'નિપુણોઽપિ' ઘણિડતોઽપિ, શ્રુતજ્ઞાનસામાન્યાભિધાને સત્યપિ તદતિશયધ્યાપનાર્થં નિપુણગ્રહણં, તસ્માત્ તપઃસંયમાનુષ્ઠાને સ્વત્વપ્રમાદવતા ભવિતવ્યમિતિ ગાથાદ્વયાર્થઃ ॥૧૬॥

શૂન્ય એવું જહાજ. (આશય એ છે કે જેમ પવનક્રિયાથી શૂન્ય એવા જહાજને માર્ગ જાણનાર ખલાસી ઈચ્છિત દેશ સુધી પહોંચાડી શકાતો નથી, તેમ જ્ઞાનમાત્ર જો સત્ક્રિયાથી રહિત હોય તો ઈચ્છિતવસ્તુની પ્રાપ્તિ કરાવવામાં સમર્થ બનતું નથી.) મૂળગાથામાં રહેલ 'જે' શબ્દ પાદપૂર્તિમાં 15 છે. કારણ કે 'ઈ', 'જે' અને 'ર' આ ત્રણે પાદપૂર્તિમાં વપરાય છે" એવું વચન છે. ॥૮૪॥

ગાથાર્થ : જેમ દક્ષ એવા નિર્યામકવાળું જહાજ પવન વિના મહાસમુદ્રને તરીને વેપારીની ઈચ્છિત ભૂમિને પામી શકતું નથી.

ગાથાર્થ : તેમ જ્ઞાનરૂપ નિર્યામકવાળું નિપુણ એવું પણ જીવ રૂપ જહાજ તપસંયમરૂપ પવનથી રહિત હોય તો સિદ્ધિવસતિને પામી શકતું નથી. 20

ટીકાર્થ : જેમ, હોશિયાર નિર્યામક પ્રાપ્ત કરાયેલો છે જે જહાજવડે, તે હોશિયાર નિર્યામકવાળું જહાજ પણ, 'પણ' શબ્દથી સારા કર્ણધારવાળું એવું પણ જહાજ પવન વિના મહાસમુદ્રને તરીને વેપારીઓની ઈચ્છિત ભૂમિને પ્રાપ્ત કરવા સમર્થ બનતું નથી. અહીં 'પ્રાપ્ત કરવા માટે' એવું વાક્યશેષ જોડી દેવું. ॥૮૫॥

તેમ, શ્રુતજ્ઞાનરૂપી નિર્યામક પ્રાપ્ત કરાયેલ છે જેનાવડે તેવું જીવરૂપ જહાજ પણ, પણ 25 શબ્દથી સુનિપુણ મતિજ્ઞાનરૂપી કર્ણધારથી યુક્ત એવું પણ જીવરૂપ જહાજ, નિપુણ હોવા છતાં (કુશળ હોવા છતાં) તપ-સંયમરૂપ પવન વિના સિદ્ધિરૂપ વસતિને = ગામને પામી શકતું નથી. અહીં નિપુણ એટલે પંડિત અર્થ કરવો. શ્રુતજ્ઞાનવાળું આ જીવરૂપ પોત (વહાણ) છે એવું સામાન્યથી કહ્યા પછી નિપુણ શબ્દનું ગ્રહણ શ્રુતજ્ઞાનના અતિશયને જણાવવા કર્યું છે અર્થાત્ આ જીવ વિશિષ્ટશ્રુતજ્ઞાનવાળો છે છતાં તપ-સંયમ ન હોય તો સિદ્ધિગતિને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. 30 નથી તપ-સંયમને આચરવામાં અપ્રમત્ત થવા યોગ્ય છે. ॥૮૬॥

તથા ચેહૌપદેશિકમેવ ગાથાસૂત્રમાહ નિયુક્તિકાર:-

સંસારસાગરાઓ ઉબ્બુઢો મા પુળો નિબુઢિજ્જા ।

ચરણગુણવિષ્ણુહીણો બુઢુઢ સુબહુંપિ જાણંતો ॥૧૭॥

- પદાર્થસ્તુ દૃષ્ટાન્તાભિધાનદ્વારેણોચ્યતે-યથા નામ કશ્ચિત્કચ્છપઃ પ્રચુરતૃણપત્રાત્મક-
5 નિશ્ચિદ્રપટલાચ્છાદિતોદકાન્થકારમહાહવાન્તર્ગતાનેકજલચરક્ષોભાદિવ્યસનવ્યથિતમાનસઃ
પરિભ્રમન્કથચ્છિદેવ પટલરન્ધ્રમાસાદ્ય વિનિર્ગત્ય ચ તતઃ શરદિ નિશાનાથકસ્પર્શમુખમનુભૂય
ભૂયોઽપિ સ્વબન્ધુસ્ત્રેહાકૃષ્ણચિત્તઃ તેષામપિ તપસ્વિનામદૃષ્ટકલ્યાણાનામહમિદં સુરલોકકલ્પં કિમપિ
દર્શયામિ इत्यવધાર્યં તત્રૈવ નિમગ્નઃ. અથ સમાસાદિતબન્ધુઃ તદ્રન્ધ્રોપલબ્ધ્યર્થં પર્યટન્ અપશ્યંશ
કષ્ટતરં વ્યસનમનુભવતિ સ્મ ।

- 10 એવમયમપિ જીવકચ્છપોઽનાદિકર્મસન્તાનપટલસભાચ્છાદિતાન્મિથ્યાદર્શનાદિતમોઽનુગતાત્

અવતરણિકા : ઉપરોક્ત ઉપદેશને જ ગાથાવડે બતાડે છે ⇨

ગાથાર્થ : સંસારસાગરમાંથી (કોઈક રીતે) તું બહાર આવેલો છે, તો હવે (ચારિત્રગુણ વિનાનો થઈને) ફરીથી સંસારસાગરમાં ડૂબતો નહીં. (કારણ કે) ચારિત્રગુણથી રહિત એવો જીવ ઘણુંબધું જાણતો હોવા છતાં ડૂબે છે.

- 15 ટીકાર્થ : ગાથાનો અર્થ દૃષ્ટાંત દ્વારા બતાવે છે. જેમ કોઈ કાચબો પુષ્કળ તાણખલા અને પાંદડાઓના ઘનસમૂહથી આચ્છાદિત પાણીવાળા અને મહાઅંધકારવાળા એવા મહાદ્રલમાં રહેલા અનેક જલચર જીવોદ્વારા પરાભવાદિ દુઃખોથી વ્યથિત મનવાળો થઈને ચારે બાજુ પરિભ્રમણ કરતો કોઈક રીતે તે પાંદડાદિના સમૂહમાં છિદ્ર સુધી પહોંચ્યો અને તેના દ્વારા બહાર આવી, શરદપૂર્ણિમાના ચંદ્રકિરણોના સ્પર્શનો અનુભવ કરી, પોતાના સ્વજનો પ્રત્યેના
20 સ્નેહથી ખેંચાયેલા ચિત્તવાળો “નથી જોયેલું કલ્યાણ (સુખ) જેઓએ એવા શંક મારા બંધુજનોને પણ હું આ દેવલોકના સુખ સમાન કંઈક સુખનો અનુભવ કરાવું.” એવું વિચારી, ફરીથી તે મહાદ્રલમાં ડૂબી, પોતાના બંધુજનોને સાથે લાવી તે છિદ્રની પ્રાપ્તિ માટે ચારેબાજુ અમવા છતાં તે છિદ્રને નહીં જોતો તે કાચબો વધુ કષ્ટદાયી દુઃખો અનુભવે છે.

- (આશય એ છે કે મહાઅંધકારવાળા એવા દ્રલમાં પુષ્કળ જલચરજીવોના દુઃખોથી
25 કંટાળેલો કાચબો પાંદડાદિથી સંપૂર્ણ ઢંકાયેલા મહાદ્રલમાં વચ્ચે કોઈક રીતે છિદ્ર પડવાને કારણે તે છિદ્રમાંથી પોતાનું મોં બહાર કાઢી શરદપૂર્ણિમાનાં ચંદ્રની ચાંદનીનો અનુભવ કરે છે અને વિચારે છે કે લાવ ! આવા સુખનો અનુભવ હું મારા સ્વજનોને પણ કરાવું.” એમ વિચારી ફરી તે દ્રલમાં ડૂબે છે અને અહીં આ બાજુ છિદ્ર પાછું પાંદડાઓથી ઢંકાઈ જાય છે. સ્વજનોને લઈ પાછો આ છિદ્ર ગોતે છે છતાં મળતુ નથી. તેથી તે ચાંદનીના સ્પર્શસુખનાં
30 પોતાના સ્વજનોને અનુભવ નહીં કરાવવા બદલ તથા મોહને કારણે કાયમ માટે તે સુખના અનુભવને પોતે પણ ગુમાવવા બદલ અત્યંત દુઃખો થાય છે.)

તે જ રીતે આ જીવજંપી કાચબો પણ અનાદિકાળથી કર્મસંતાનોના સમૂહથી આચ્છાદિત,

વિવિધશારીરમાનસાક્ષિવેદનજ્વરકુષ્ઠભગન્દરેષ્ટવિયોગાનિષ્ટસંપ્રયોગાદિદુઃખજલચરાનુગતાત્, સંસાર-
સંસારઃ, ભાવે ઘઞ્પ્રત્યયઃ, સ એવ સાગરસ્તસ્માત્, પરિભ્રમન્ કથञ्ચિદેવ મનુષ્યભવસંવર્તનીય-
કર્મસ્થમાસાદ્ય માનુષત્વપ્રાપ્ત્યા ઊન્મગ્નઃ સન્ જિનચન્દ્રવચનકિરણાવબોધમાસાદ્ય દુષ્પ્રાપોઽયમિતિ
જ્ઞાનાનઃ સ્વજનસ્નેહવિષયૌતુરચિત્તતયા મા પુનઃ કૂર્મવત્ તૈત્રૈવ નિમજ્જેત્ । આહ-અજ્ઞાની કૂર્મો
નિમજ્જત્યેવ, ડૂતરસ્તુ જ્ઞાની હિતાહિતપ્રાપ્તિપરિહારજઃ કથં નિમજ્જતિ ઇતિ, ઉચ્યતે, ચરણગુણઃ 5
વિવિધધમ્-અનેકધા પ્રકર્ષેણ હીનઃ ચરણગુણવિપ્રહીણઃ નિમજ્જતિ બહુપિ જ્ઞાનન્, અપિશબ્દાત્
અત્યમપિ, અથવા નિશ્ચયનયદર્શનેન અજ્ઞ એવાસૌ, જ્ઞાનફલશૂન્યત્વાત્ ઇતિ, અલં વિસ્તરેણોતિ
માથાર્થઃ ॥૧૭॥

પ્રક્રાન્તમેવાર્થ સમર્થયન્નાહ-

સુબહુંપિસુયં મહીયં કિં કાહી ? ચરણવિપ્પંહીણસ્સ ।

10

અંધસ્સ જહ પલિત્તા દીવસયસહસ્સકોડીવિ ॥૧૮॥

અપ્પંપિ સુયમહીયં પયાસયં હોઢ ચરણજુત્તસ્સ ।

નિશ્ચયત્વાદિ અંધકારથી યુક્ત, આંખોની વેદના, જવર, કોઢ, ભગન્દરાદિ અનેક પ્રકારની શારીરિક
વેદના તથા ઈષ્ટવિયોગ, અનિષ્ટસંયોગાદિ માનસિક દુઃખોરૂપી જલચરોથી યુક્ત એવા સંસાર-
સાગરમાંથી, (સંસારમાં) પરિભ્રમણ કરતો કોઈક રીતે મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિ કરાવનાર કર્મોદયરૂપ 15
છિદ્રને પામી મનુષ્યત્વની પ્રાપ્તિ કરે છે. અને તેના દ્વારા (સંસારસાગરમાંથી) બહાર નીકળેલો છતો
જિનેશ્વરરૂપી ચંદ્રના વચનોરૂપ કિરણોના બોધને મેળવી “અરે ! આ વચનામૃત તો અત્યંત દુર્લભ
છે.” એવું જાણવા છતાં સ્વજનોના સ્નેહ અને વિપયોની આસક્તિવાળા ચિત્તને કારણે કરી તે
સંસારસાગરમાં કાચબાની જેમ ડૂબે નહીં (એવો ઉપદેશ ગ્રંથકારશ્રી આપી રહ્યા છે.)

શંકા : કાચબો અજ્ઞાની હોવાથી તેમાં ડૂબે પરંતુ આ જીવ એ તો હિતની પ્રાપ્તિ ને 20
અહિતના પરિહારને જાણનારો છે તેથી તે પાછો સંસારસાગરમાં કેમ ડૂબે ?

સમાધાન : જીવ ઘણું બધું પણ જાણવા છતાં, ‘અપિ’ શબ્દથી અલ્પ પણ જાણતો છતો,
ચારિત્રગુણોથી રહિત હોય તો અવશ્ય સંસારસાગરમાં ડૂબે છે. અથવા જ્ઞાની એવો પણ આ
જીવ નિશ્ચયનયથી જ્ઞાનના ફલથી શૂન્ય હોવાને કારણે અજ્ઞાની જ છે. અને તેથી સંસારસાગરમાં 25
ડૂબે છે. વધુ ચર્ચાથી સર્વુ. ॥૮૭॥

અવતરશિક્ષા : માત્ર જ્ઞાન જ નહીં પરંતુ ચારિત્ર પણ મોક્ષનું કારણ છે એ વાતનું સમર્થન
કરતા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : બળતા લાખ કરોડ દીપકો પણ આંધળી વ્યક્તિ માટે ઉપયોગી નથી, તેમ
ચારિત્રરહિત વ્યક્તિનું ભણેલું ઘણું એવું પણ શ્રુત શું કરવાનું છે ? અર્થાત્ ઉપયોગી નથી.

ગાથાર્થ : એક એવો પણ દીપક ચક્ષુવાળી વ્યક્તિને પ્રકાશ કરનારો છે તેમ ચારિત્રયુક્ત 30

इकोवि जह पईवो सचक्खुअस्सा पयासेइ ॥९९॥

ગાથાદ્વયમપિ નિગદસિદ્ધમેવ, નવરં દીપાનાં શતસહસ્રાણિ દીપશતસહસ્રાણિ લક્ષા इत्यर्थः, તેષાં કોટી, અપિશબ્દાદ્દ્વે અપિ ॥૯૮-૯૯॥

આહ—इत्थं सति चरणरहितानां ज्ञानसंपत् सुगतिफलापेक्षया निरर्थिका प्राप्नोति, उच्यते,

5 इष्यत एव, यत आह—

जहा खरो चंदणभारवाही, भारस्स भागी नहु चंदणस्स ।

एवं खु नाणी चरणेण हीणो, नाणस्स भागी नहु 'सोग्गईए ॥१००॥

ગમનિકા—यथा खरः चन्दनभारवाही भारस्य भागी न तु चन्दनस्य, एवमेव ज्ञानी चरणेन हीनः ज्ञानस्य भागी 'न तु' नैव 'सुगतेः' सिद्धिदयिताया इति गाथार्थः ॥१००॥

10 इदानीं विनेयस्य मा भूदेकान्तेनैव ज्ञानेऽनादरः, क्रियायां च तच्छून्यायामपि पक्षपात इति. अतो द्वयोरपि केवलयोः फलसाधकत्वमुपदर्शयन्नाह —

વ્યક્તિનું ભણેલું અલ્પ એવું પણ શ્રુત આત્મપ્રકાશ કરનારું બને છે.

ટીકાથ : બંને ગાથા નિગદસિદ્ધ જ છે અર્થાત્ ઉચ્ચારણ માત્રથી જ અર્થ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે તેથી તે ગાથા ઉપર ટીકા રચવાની જરૂર નથી. દીપશતસહસ્રકોટી એટલે લાખો.

15 દીપકોની એક કોટી, 'અપિ' શબ્દથી બે કરોડ વગેરે જાણવા. ॥૯૮-૯૯॥

અવતરણિકા : શંકા : ઉપરોક્ત વિધાનની અપેક્ષાએ તો ચારિત્રરહિત વ્યક્તિઓનાં જ્ઞાનસંપત્તિ સુગતિફલનો અપેક્ષાએ નિરર્થક થઈ જશે. (અર્થાત્ સદ્ગતિ નહીં આપતા હોવાથી જ્ઞાનસંપત્તિ નિરર્થક બની જશે.)

સમાધાન : હા, નિરર્થક જ ગણાય છે કારણ કે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે ⇨

20 ગાથાર્થ : જેમ ગધેડો ચંદનના ભારને વહન કરતો ભારનો ભાગી બને છે પણ ચંદનનો ભાગી બનતો નથી, તેમ ચારિત્રરહિત જ્ઞાની માત્ર જ્ઞાનનો જ ભાગી બને છે પણ સદ્ગતિને પ્રાપ્ત કરતો નથી.

ટીકાથ : ચંદનના ભારને વહન કરનાર ગધેડો જેમ ભારનો જ ભાગી છે પણ ચંદનનો ભાગી નથી અર્થાત્ ચંદનથી મળતા (કંડક વિ.) ફાયદાને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

25 તેમ ચારિત્રથી હીન એવો જ્ઞાની પણ જ્ઞાનનો જ ભાગી છે પણ સિદ્ધિરૂપી જ્ઞાને ભોગવનારો બનતો નથી. ॥૧૦૦॥

અવતરણિકા : એકલું જ્ઞાન સદ્ગતિપ્રાપક નથી એવું સાંભળવાથી કોઈ શિષ્યને એકાન્તે જ્ઞાનમાં અનાદર ન થાય અને જ્ઞાનથી શૂન્ય એવી ક્રિયામાં પણ પક્ષપાત ન થાય તે માટે જ્ઞાન અને ક્રિયા બંને પરસ્પર એકબીજાથી રહિત હોય તો ફલને સાધી આપનારા બનતા

30 નથી એ વાતને ગ્રંથકારશ્રી બતાવે છે ⇨

હયં નાણં ક્રિયાહીણં, હયા અન્નાણઓ ક્રિયા ।

પાસંતો પંગુલો દટ્ટો, ધાવમાણો અ અંધઓ ॥૧૦૧॥

इयं निगदसिद्धैव, णँवरं उदाहरणं—एगंमि महाणगरे पँलीवणं संवृत्तं, तंमि य अणाहा दुवे जणा—पंगुलो य अंधलो य, ते णगरलोए जलणसंभमुब्भंतलोयणे पलायमाणे पासंतो पंगुलओ गमणक्रियाऽभावाओ जाणओऽवि पलायणमग्गं कमागएण अगणिणा दट्ठो, अंधोऽवि गमणक्रियाजुत्तो पलायणमग्गमजाणंतो तुरितं जलणंतेण गंतुं अगणिभरियाए खाणीए पडिऊण दट्ठो । एस दिट्ठंतो, अयमत्थोवणओ—एवं नाणीवि क्रियारहितो न कम्मगिणो पलाइउं समत्थो, इतरोऽवि णाणरहियत्तणओ ति । अत्र प्रयोगौ भवतः—ज्ञानमेव विशिष्टफलसाधकं न भवति, सक्रियायोगशून्यत्वात्, नगरदाहे पङ्गुलोचनविज्ञानवद्, नापि क्रियैव विशिष्टफलसाधिका, "संज्ञा-नसंदङ्कहितत्वात्, नगरदाह एव अन्धस्य पलायनक्रियावत् ॥१०१॥

10

ગાથાર્થ : ક્રિયારહિતનું જ્ઞાન જેમ હણાયેલું છે (નકામું છે) તેમ અજ્ઞાનથી ક્રિયા પણ હણાયેલી છે. જોતો એવો પણ લંગડો અને દોડતો એવો પણ આંધળો, બંને વ્યક્તિ બળી જાય છે.

टीकार्थ : अस गाथा પણ स्पष्ट अर्थवाणी છે. ઉદાહરણ બતાવે છે — એક મહાનગરમાં દાવાનલ ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં બે વ્યક્તિઓ અનાથ હતી (૧) આંધળો અને (૨) લંગડો. અગ્નિના ભયથી પહોળી થયેલી આંખોવાળા, ચારે બાજુ નાસભાગ કરતા નગરના લોકોને જોતો એવો લંગડો ભાગી જવા માટે માર્ગને જાણવા છતાં ભાગી જવાની ક્રિયામાં સમર્થ ન હોવાથી ક્રમથી આવેલ અગ્નિવડે બળી ગયા અને આંધળો પણ ભાગવા છતાં પલાયનમાર્ગને નહીં જાણતો તુરંત અગ્નિ તરફ જઈને અગ્નિથી ભરેલ ખાઈમાં પડી બળી ગયો.

આ દષ્ટાન્ત છે એનો ઉપનય આ પ્રમાણે છે — એ જ પ્રમાણે જ્ઞાની પણ જો ક્રિયાથી રહિત છે તો તે કર્માગ્નિથી બચી શકવા સમર્થ નથી તથા ક્રિયાવાળો પણ જ્ઞાન વિનાનો હોય તો બચી શકતો નથી. અહીં બે પ્રયોગ બતાવે છે : (૧) એકલું જ્ઞાન સત્ક્રિયાના યોગથી શૂન્ય હોવાથી વિશિષ્ટફળનું સાધક નથી જેમ નગરના દાહમાં પંગુની આંખોનું જ્ઞાન, (૨) સમ્યજ્ઞાનના સંદેહ (સંબંધ) વિનાની માત્ર ક્રિયા પણ વિશિષ્ટફળને સાધનારી નથી. જેમકે નગરના દાહમાં આંધળાની ભાગવાની ક્રિયા. ॥૧૦૧॥

25

४३. परमुदाहरणं-एकस्मिन् महानगरे प्रदीपनं संवृत्तं, तस्मिंश्च अनाथौ द्वौ जनौ-अन्धः पङ्गुश्च, तौ नगरलोकान् ज्वलनसंभ्रमोद्भ्रान्तलोचनान् पलायमानान् पश्यन्तौ पङ्गुः गमनक्रियाऽभावात् जानन्नपि पलायनमार्गं क्रमागतेनाग्निनाः दग्धः, अन्धोऽपि गमनक्रियायुक्तः पलायनमार्गमजानन् त्वरितं ज्वलनान्तिके (ज्वलनमार्गेण) गत्वाऽग्निभृतायां खनौ (०भृतेऽवटे) पतित्वा दग्धः । एष दृष्टान्तः, अयमत्रोपनयः (०मर्थोपनयः)—एष ज्ञान्यपि क्रियारहितो न कर्माग्नेः पलायितुं समर्थः, इतरोऽपि ज्ञानरहितत्वात् इति । ★ पवणम् । † तस्मिन् । ‡ पंगुलओ अंधलओ य । + अंधओ य । * ०माणे संते पं० * जाणंतोऽवि । Δ नाणी । × ०हितो उण असमत्थो । ▲ ०प्रसाधकं । * ०प्रसाधिका । ¶ सज्ज्ञान० ।

30

આહ—એવં જ્ઞાનક્રિયયોઃ સમુદિતયોરપિ નિર્વાણપ્રસાધકસામર્થ્યાનુપપત્તિઃ પ્રસજ્યતે, પ્રત્યેકમભાવાત્, સિકતાતૈલવત્, અનિષ્ટં ચૈતદિતિ, અગ્રોચ્યતે, સમુદાયસામર્થ્યં હિ પ્રત્યક્ષસિદ્ધં, યતો જ્ઞાનક્રિયાભ્યાં કટાદિકાર્યસિદ્ધય ઉપલભ્યન્તે એવ, ન તુ સિકતાસુ તૈલં, ન ચ દૃષ્ટમપહ્નોતું શક્યતે, એવમાભ્યામદૃષ્ટકાર્યસિદ્ધિરપ્યવિરુદ્ધૈવ, તસ્માદ્વત્કિચ્છિદેતત્ । તથા કિચ્છ—ન સર્વથૈવાનયોઃ

5 સાધનત્વં નેષ્યતે, દેશોપકારિત્વાત્, દેશોપકારિત્વમભ્યુપગમ્યત એવ, યત આહ —

સંજોગસિદ્ધીઙ્ઠ ફલં વયંતિ, નહુ એગચક્ષેણ રહો પયાઙ્ઠ ।

અંધો ય પંગૂ ય વળે સમિચ્ચા, તે સંપડતા નગરં પવિદ્ધા ॥૧૦૨॥

વ્યાખ્યા—કિંતુ તદેવ સમુદાયં સમગ્રત્વાદિષ્ટફલસાધકં, કેવલં તુ વિકલત્વાત્ ઇતરસાપેક્ષત્વાદસાધકમિતિ, અતઃ કેવલયોરસાધકત્વં પ્રતિપાદિતમિતિ, અતં વિસ્તરેણ.

10 શંકા : જો આ રીતે એકલું જ્ઞાન કે એકલી ક્રિયા વિશિષ્ટફળને સાધનાર નથી તો તે બંનેમાં ભેગા થઈને પણ મોક્ષને સાધી આપવાનું સામર્થ્ય ઘટશે નહીં અર્થાત્ જેમ રેતીના છૂટા-છૂટા કણિયામાં તેલ ન હોવાથી રેતીના કણિયાના સમૂહમાંથી પણ તેલ નીકળતું નથી. તેમ એકલા જ્ઞાન અને એકલી ક્રિયા જો ફલપ્રાપ્તિમાં અસમર્થ હોય તો બંને ભેગા થઈને પણ મોક્ષપ્રાપ્તિમાં કારણ નહીં બનવાની આપત્તિ આવશે જે ઈષ્ટ નથી.

15 સમાધાન : જ્ઞાન અને ક્રિયાવડે સાદરી વગેરે કાર્યની સિદ્ધિ થતી દેખાતી હોવાથી સમુદાયનું સામર્થ્ય પ્રત્યક્ષસિદ્ધ જ છે. જ્યારે સિક્તા (રેતી)ના સમુદાયમાં કાર્યસિદ્ધિ થતી દેખાતી નથી અર્થાત્ રેતીના સમુદાયમાં તેલ દેખાતું નથી. (આશય એ છે કે રેતીના એક કણિયામાં તેલ દેખાતું નથી તેમ સમુદાયમાં પણ તેલ દેખાતું નથી. જ્યારે જ્ઞાન અને ક્રિયા એકલા હોય તો કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી પરંતુ તે બેના સમુદાયથી કાર્ય સિદ્ધ થતું દેખાય છે.)

20 અને જે દેખાતું હોય તેનો વિરોધ કરવો શક્ય નથી. આમ જ્ઞાન-ક્રિયા સમુદાયથી કાર્યસિદ્ધિ થતી હોવાથી તે બેવડે અદૃષ્ટકાર્યની સિદ્ધિ પણ અવિરુદ્ધ જ છે. તેથી તમારી શંકા પાયા વિનાની છે. વળી જ્ઞાન-ક્રિયા બંને એકલા હોય ત્યારે સર્વથા કારણ બનતા નથી એવું નથી પણ આંશિક ઉપકારી હોવાથી કોઈક રીતે તેઓ એકલા પણ કારણ બને જ છે. બંનેનું દેશોપકારીત્વ સ્વીકારાયેલું છે જ. કારણ કે કહ્યું છે ⇨

25 ગાથાર્થ : સંયોગની સિદ્ધિથી (તીર્થંકરો)ફલને કહે છે. (લોકમાં પણ) એક ચક્રથી રથ પ્રવર્તતો નથી. આંધળો અને પાંગળો જંગલમાં બંને ભેગા થઈ જોડાયા, તો નગરમાં પ્રવેશ્યા.

ટીકાર્થ : બંને દેશોપકારી છે પરંતુ તે બંને જણા ભેગા થાય ત્યારે સંપૂર્ણ સામગ્રી હાજર થવાથી ઈષ્ટફલને સાધનારા છે. એકલા હોય ત્યારે પોતે વિકલ છે અર્થાત્ સંપૂર્ણ સામગ્રીવાળા નથી. તેઓ વિકલ શા માટે છે ?— જ્ઞાન અને ક્રિયા બંને એકબીજાને સાપેક્ષ હોવાથી એકબીજાથી

30 જ્યારે રહિત હોય ત્યારે તે બંને વિકલ કહેવાય છે, અને વિકલ હોવાથી ઈષ્ટફલના સાધક બનતા નથી. તેથી એકલા તે બંનેનું અસાધકપણું કહ્યું છે. વધુ વિસ્તારથી સર્વ. ગા.નં. ૧૦૧માં

ઉક્તસંબંધગાથાત્વાચ્છ્યાનં પ્રકટાર્થત્વાન્ન વિતન્યતે, નવરં 'સમેત્યે'ત્યુક્તેઽપિ 'તૌ સંપ્રયુક્તા' વિતિ પુનરભિધાનમાત્યન્તિકસંયોગોપદર્શનાર્થમિતિ । ^૧૯૮૧ ઉદાહરણં—એગંમિ રણો રાયભ્રણ ણગરાઓ ઉર્વાસય લોગો ઠિતો, પુણોવિ ધાડિભયેણ ચં વહણાણિ ડંઙ્ગિઅ પલાઓ તથ દુવે અણાહૃષ્યાઓ, અંધો પંગૂ ચ ડંઙ્ગિયા, ગયાએ ધાડીએ લોગગિણા વાતેણ વણદવો લગ્ગો, તે ચ મીયા, અંધો છુટ્ટકચ્છો અગ્નિતેણ પલાયદ્, પંગુણા ભણિતં—અંધ ! મા ઇતો ણાસ ણં, ઇતો ચેવ અગ્ગી, નેણ 5 ભણિતં—કુતો પુણ ગચ્છામિ ? પંગુણા ભણિતં—અહંપિ પુરતો અતિદૂરે મગ્ગદેસેણાડસમત્થો પંગૂ, તા મં ચ્ચે કરંહિ, જેણ અહિકંટકજલણાદિ અવાએ પરિહારવેતો સુહં તે નગરં પાવેમિ, તેણં તહત્તિ પડિવજ્જિય અણુદિતં પંગુવચણં, ગયા ચ ચ્ચેમેણ દોવિ ણગરં તિ । એસ દિદંતો, અયમત્થોવણઓ- ણાણકિરિયાહિં સિદ્ધિપુરં પાવિજ્જહત્તિ । પ્રયોગશ્ચ—વિશિષ્ટકારણસંયોગોઽભિલષિતકાર્યપ્રસાધકઃ,

કહેવાયેલ પદાર્થને સંબંધિત આ ગાથાનું વ્યાખ્યાન સ્પષ્ટાર્થવાળું હોવાથી બતાવવામાં આવતું 10 નથી પરંતુ આ ગાથામાં “સમેત્ય” કથા પછી “સંપ્રયુક્તો” એ પ્રમાણે પુનઃ કહ્યું તે આત્યંતિક સંયોગ દેખાડવા માટે કહ્યું છે. (અર્થાત્ જ્ઞાન અને ક્રિયાનો આત્યંતિક સંયોગ થાય ત્યારે ઈષ્ટફલની પ્રાપ્તિ થાય છે.)

અહીં ઉદાહરણ : રાજાના ભયથી નગરમાંથી નીકળી લોકો એક જંગલમાં રહેવા ગયા. પરંતુ ત્યાં પછાં લુટારાઓનું આક્રમણ થવાથી લોકો વાહનોને છોડી ભાગી ગયા. અનાથપ્રાયઃ 15 એવા અંધ અને પંગુ એમ બે જણ ત્યાં રહ્યા. લુટારાઓના ગયા પછી તે જંગલમાં પવનથી દાવાનલ ઉત્પન્ન થયો. તે બંને જણા ડરી ગયા. તેમાં આંધળો છૂટેલી લંગોટવાળો અગ્નિ સન્મુખ ઢાક લાગ્યો ત્યારે પંગુએ કહ્યું — “હે અંધ ! એ તરફ નહીં જા, ત્યાં અગ્નિ છે” ત્યારે આંધળાએ પૂછ્યું — “તો કઈ બાજુ જઉં ?” પંગુએ જવાબ આપ્યો — “હું પંગુ હોવાથી નને વચ્ચે દૂર માર્ગ દેખાડવામાં સમર્થ નથી તેથી તું મને તારા સ્કંધ ઉપર બેસાડ જેથી હું સપે 20 કંટા—અગ્નિ વગેરે અપાયોથી નને ગયાવતો નગર સુધી પહોંચાડી દઉં.” અંધ તેની વાત સ્વીકારી અને પોતાના ખભા ઉપર બેસાડ્યો. જેથી બંને જણ સુખપૂર્વક નગરમાં પહોંચી ગયા. આ દ્રષ્ટાંત છે હવે ઉપનય બતાવે છે.

આજ રીતે જ્ઞાન અને ક્રિયાવડે છવ સિદ્ધિપુરને પામે છે. પ્રયોગ આ પ્રમાણે જણાવો —

૪૪ અત્રોદાહરણં—એકસ્મિન્નરણ્યે રાજભયેન નગરાન્ ડદ્વસ્ય (ડદુષ્ય) લોકઃ સ્થિતઃ, પુનરપિ 25 ધાંટિભયેન ચ વાહનાનિ ડંઙ્ગિત્વા પલાયિતઃ, તન્ન દ્વાવનાથાત્માનો (ડથપ્રાયો) અન્ધઃ પદ્ધુશ્ચ ડંઙ્ગિતૌ, ગનાયઃ ધાટ્ટાં લોકાગિનના વાતેન વનદવો લગ્નઃ. તૌ ચ મોતૌ, અન્ધઃ છુટ્ટકચ્છોઽગ્નિમાર્ગેણ પલાયતે પદ્ધુનાઃ ભણિતં—અન્ધ ! મા ઇતો નેશઃ, ઇત એવાગિનઃ, તેન ભણિતં—કુતઃ પુનર્ગચ્છામિ, ? પદ્ધુનાઃ ભણિતં— અહમપિ પુરતોડતિદૂરે માર્ગદેશનાડસમર્થઃ પદ્ધુઃ, તત્ માં સ્કન્ધે કુરુ, યેનાહિકંટકાદીન્ અપાયાન્ પરિહારયન્ 30 મુખં ત્વાં નગરં પ્રાપયામિ, તેન તથેતિ પ્રતિપદ્ધાનુષ્ઠિતં પદ્ધુવચનં, ગતૌ ચ ક્ષેમેણ દ્વાવતિ નગરમિતિ, એપ દ્દષ્ટાન્તઃ, અયમત્રોપનયઃ—જ્ઞાનક્રિયાભ્યાં સિદ્ધિપુરં પ્રાપ્યત્તિ ઇતિ । ★ એથ । + પવહણાણિ । ÷ છુટ્ટકત્થો ।

• દેસણા :

સમ્યવિક્રયોપલબ્ધરૂપત્વાત્, અન્ધપટ્ટ્વોર્થિ નગરાવાર્ત્તિરિતિ । યઃ પુનઃખિલખિતફલસાધકો ન ભવતિ, સ સમ્યવિક્રયોપલબ્ધિરૂપોઽપિ ન ભવતિ, ડૅઇઘગમનક્રિયાવિકલવિઘટિતૈકચક્રરથવદિતિ વ્યતિરેકઃ ॥૧૦૨॥

આહ—જ્ઞાનક્રિયયોઃ સહકારિત્વે સતિ કિં કેન સ્વભાવેનોપકુરુતે ? કિમવિશેષેણ

- 5 શિબિકોદ્વાહકવદ્, ઉત્ત ભિન્નસ્વભાવતયા ગમનક્રિયાયાં નયનચરણાદિવાતવદ્ ઇતિ, અત્રોચ્યતે, ભિન્નસ્વભાવતયા, યત આહ—

ળાણં પયાસગં સોહઓ તવો સંજમો ય ગુત્તિકરો ।

તિળ્હંપિ સમાજોગે મોક્ષો જિણસાસણે ભણિઓ ॥૧૦૩॥

- 10 વ્યાખ્યા—તત્ર કચવરસમન્વિતમહાગૃહશોધનપ્રદીપપુરુષાદિવ્યાપારવદ્ ઇહ જીવગૃહકર્મ—
કચવરભૂતશોધનાલમ્બનો જ્ઞાનાદીનાં સ્વભાવભેદેન વ્યાપારોઽવસેય ઇતિ સમુદાયાર્થઃ । તત્ર
જ્ઞાયતેઽનેનેતિ જ્ઞાનં, તત્ત્વ પ્રકાશયતીતિ પ્રકાશકં, તત્ત્વ જ્ઞાનં પ્રકાશકત્વેનૈવોપકુરુતે,
વિશિષ્ટકારણોનો સંયોગ અભિલપિતકાર્યનો પ્રસાધક છે કારણ કે તે સંયોગ સમ્યક્ક્રિયાનાં
પ્રાપ્તિરૂપ છે. જેમકે અંધ અને પંચુની નગરપ્રાપ્તિ. (આશય એ છે કે તે તે કાર્યને ઉત્પન્ન
15 કરવા માટેની સમ્યક્ક્રિયા એ તે તે ફળપ્રાપ્તક છે. માટે સમ્યક્ક્રિયા એ કળનું કારણ છે.
વિશિષ્ટકારણોનો સંયોગ એ સમ્યક્ક્રિયા છે, જે અભિલપિતકાર્યને સાધી આપે છે.) જે
ઈચ્છિતકાર્યને સાધી આપનાર નથી તે સમ્યક્ક્રિયા રૂપ પણ નથી જેમકે ઈચ્છાએલી ગમનક્રિયા
માટે અસમર્થ ભાગેલો એવો એકચક્રવાળો રથ. (અહીં રથ એક ચક્રવાળો હોવાથી એ
ચક્રરૂપ વિશિષ્ટકારણનો સંયોગ નથી માટે ગમનક્રિયા રૂપ કાર્ય પણ સિદ્ધ થતું નથી.) આ
20 વ્યતિરેક (નિપેધાત્મક) દૃષ્ટાન્ત છે. ॥૧૦૨॥

- અવતરણિકા : શંકા : કોઈપણ કાર્યને સાધવામાં જ્ઞાન અને ક્રિયાનું સહકારિપણું છે,
પણ તેમાં કોણ કયા સ્વભાવથી ઉપકાર કરે છે અર્થાત્ સહકાર કરે છે ? શું શિષ્ટિકા
(પાલખી)ને વહન કરનાર પુરુષોની જેમ સામાન્યથી એક સરખી રીતે સહાય કરે છે કે
ગમનક્રિયામાં આંખ અને પગ જેમ જુદી જુદી રીતે સહાય કરે છે તેમ તેઓ પણ જુદી જુદી
25 રીતે સહાય કરે છે ?

સમાધાન : જુદી જુદી રીતે સહાય કરે છે કારણ કે કહ્યું છે ⇨

ગાથાર્થ : જ્ઞાન પ્રકાશક છે, તપ શોષક છે અને સંયમ ગુપ્તિ કરનાર છે. ત્રણોનાં
સમાયોગ થતાં મોક્ષની પ્રાપ્તિ જિનશાસનમાં કહેલી છે.

- ટીકાર્થ : કચરાથી યુક્ત મોટા ઘરને સાફ કરવા માટે પ્રદીપ, પુરુષાદિ વ્યાપારની
30 જેમ અહીં કર્મરૂપ કચરાથી ભરેલ જીવરૂપઘરની શુદ્ધિના લક્ષવાળો જ્ઞાનાદિનો વ્યાપાર જુદા
જુદા સ્વભાવથી જાણવો એ પ્રમાણે સમુદાયાર્થ છે. હવે અવયવાર્થ (વિસ્તાર્થ) કહે છે—
જેનાં વડે જણાય તે જ્ઞાન, જે પ્રકાશે તે પ્રકાશક, જ્ઞાન એ પ્રકાશક છે અને તે પ્રકાશક

તત્ત્વભાવત્વાત્, ગૃહમલાપનયને પ્રદીપવત્, ક્રિયા તુ તપઃસંયમરૂપત્વાદ્ ઇત્યમુપકુરુતે—શોધયતીતિ શોધકં, કિં તદિતિ, આહ—તાપયત્યનેકભવોપાત્તમષ્ટવિધં કર્મેતિ તપઃ, તચ્ચ શોધકત્વેનૈવોપકુરુતે, તત્ત્વભાવત્વાદ્, ગૃહકચવરોઽજ્ઞાનક્રિયયા તચ્છોધને કર્મકર્મપૂરુષવત્, તથા સંયમનં સંયમઃ, ભાવે અપ્પત્યયઃ આશ્રવદ્વારવિરમણમિતિયાવત્, ચશબ્દઃ પૃથગ્ જ્ઞાનાદીનાં પ્રકાન્તફલસિદ્ધૌ ભિન્નોપ-
કારકર્ત્ત્વાધારણાર્થઃ, ગોપનં ગુપ્તિઃ, સ્ત્રિયાં ક્તિન્ (પા૦ ૩-૩-૧૪) આગન્તુકકર્મકચવરનિરોધ 5
ઇતિ હૃદયં, ગુપ્તિકરણશીલો ગુપ્તિકરઃ, તતશ્ચ સંયમોઽપિ અપૂર્વકર્મકચવરાગમનિરોધતયૈવોપકુરુતે,
તત્ત્વભાવત્વાત્, ગૃહશોધને પવનપ્રેસ્તિકચવરાગમનિરોધેન વાતાયનાદિસ્થગનવત્, एवं ત્રયાણા-
મેવ. અપિશબ્દોઽવધારણાર્થઃ, અથવા સંભાવને, કિં સંભાવયતિ ?—‘ત્રયાણામપિ’ જ્ઞાનાદીનાં,
કિંવિશિષ્ટાનાં ?—નિશ્ચયતઃ ક્ષાયિકાણાં, ન તુ ક્ષયોપશમૌપશમિકાનામિતિ, ‘સમાયોગે’ સંયોગે
‘મોક્ષઃ’ સર્વથાઽષ્ટવિધકર્મમલવિયોગલક્ષણઃ, જિનાનાં શાસનં જિનશાસનં તસ્મિન્, ‘ભણિતઃ’ 10
તરીકે જ ઉપકાર કરે છે, જેમ ઘરમાંથી કચરાને દૂર કરવા પ્રદીપ પ્રકાશ કરવા દ્વારા ઉપકાર કરે છે, તેમ જ્ઞાન પ્રકાશના સ્વભાવવાળા હોવાથી પ્રકાશ કરવા દ્વારા ઉપકાર કરે છે. ક્રિયા તપ-સંયમરૂપ હોવાથી આ પ્રમાણે ઉપકાર કરે છે .

તેમાં પ્રથમ તપ બતાવે છે. જે શુદ્ધિ કરે તે શોધક, તે શોધક કોણ છે ? તે કહે છે
— અનેક ભવોમાં ભેગા કરેલા આઠ પ્રકારના કર્મોને જે તપાવે = નાશ કરે તે તપ. આ 15
તપ શોધક છે તેથી તે શોધક તરીકે ઉપકાર કરે છે. કારણ કે તપનો શુદ્ધિ કરવાનો સ્વભાવ છે જેમ ઘરમાં રહેલા કચરાને બહાર કાઢી ઘરની શુદ્ધિ કરવાનું કામ ઘરનો નોકર કરે છે તેમ તપ પણ જીવરૂપ ઘરમાં અનેકભવથી ભેગા થયેલા કર્મરૂપ કચરાને દૂર કરી જીવરૂપઘરનાં શુદ્ધિ કરે છે. તથા સંયમન = અટકવું એ સંયમ અર્થાત્ આશ્રવદ્વારોનું વિરમણ. ‘અપિ’ શબ્દ પ્રકાન્તફલની સિદ્ધિના વિષયમાં જ્ઞાનાદિમાં રહેલ જુદા જુદા ઉપકારના કર્તાપણાનું અવતારણ 20
કરનાર છે. (અર્થાત્ જ્ઞાન પ્રકાશક જ છે, તપ શોધક જ છે, સંયમ ગુપ્તિકર જ છે.)
ગોપન કરવું તે ગુપ્તિ, ગુપ્ ધાતુને સ્ત્રિલિંગમાં તિ(ક્રિત) પ્રત્યય લાગીને ગુપ્તિ શબ્દ બનેલ છે. અહીં ગુપ્તિ એટલે આગન્તુક કર્મરૂપ કચરાનો નિરોધ. ગુપ્તિને કરવાના સ્વભાવવાળું જે હોય તે ગુપ્તિકર કહેવાય છે, જેમ ગૃહની શુદ્ધિમાં પવનથી પ્રેરાયેલા કચરાના આગમનને અટકાવવા દ્વારા ખાસ વગેરેનું અંચ કરવું ઉપકારી બને છે, તેમ સંયમ ગુપ્તિ કરવાના 25
સ્વભાવવાળું હોવાથી તપા કર્મરૂપ કચરાને આવતા અટકાવવા દ્વારા ઉપકાર કરે છે. આ ગ્રંથનો જ સમાયોગ થતો, અહીં ‘અપિ’ શબ્દ ‘જ’કારના અર્થમાં હોવાથી જ્ઞાનાદિ ગ્રંથે ભેગા થાય તો જ મોક્ષપ્રાપ્તિ થાય, એક પણ ઓછો હોય તો ચાલે નહીં. અથવા ‘અપિ’ શબ્દ સંભાવનાના અર્થમાં જાણવો તેથી ક્ષાયિક એવા જ્ઞાનાદિના સમાયોગમાં, નહીં કે ક્ષાયોપશમિક, ઔપશમિક એવા આ ગ્રંથોના, આ વાત ‘અપિ’ શબ્દ જણાવે છે. (અર્થાત્ 30
ગ્રંથના યોગમાં મોક્ષ થાય જ એવો નિયમ નહીં, પણ ગ્રંથના યોગમાં મોક્ષ થઈ શકે. તેવી સંભાવના કહેલી છે. ક્ષાયિક હોય તો થાય, ક્ષાયોપશમિક કે ઔપશમિક હોય તો નહીં.)

★ સમ્યગ્ યોગઃ સમાયોગઃ તસ્મિન્ મો૦

ઉક્તઃ । આહ— ‘સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ’ ઇત્યાગમો વિરુદ્ધયતે, સમ્યગ્દર્શનમન્તરેણ ઉક્તલક્ષણજ્ઞાનાદિત્રયાદેવ મોક્ષપ્રતિપાદનાદિતિ, ઉચ્યતે, સમ્યગ્દર્શનસ્ય જ્ઞાનવિશેષત્વાદ રુચિરૂપત્વાત્ જ્ઞાનાન્તર્ભાવાદ અદોષ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૩॥

૫ ઇહ યત્ પ્રાક્ નિર્યુક્તિકૃતાઽધ્યધાયિ ‘શ્રુતજ્ઞાનેઽપિ જીવો વર્તમાનઃ સન્ન પ્રાપ્નોતિ મોક્ષં’ ઇત્યાદિ પ્રતિજ્ઞાગાથાસૂત્રં, તત્રૈવ સૂત્રસૂચિતઃ સ્વત્વયં હેતુરવગન્તવ્યઃ. કુતઃ ?—તસ્ય ક્ષાયોપશમિકત્વાત્, અવધિજ્ઞાનવત્ ઇતિ, ક્ષાયિકજ્ઞાનાદ્યવાપ્તૌ ચ મોક્ષપ્રાપ્તિરિતિ તત્ત્વં, ‘અતઃ શ્રુતસ્યૈવ ક્ષાયોપશમિકત્વમુપદર્શયન્નાહ —

ભાવે સ્વઓવસમિષ્ણ દુર્વાલસંગંપિ હોઝ સુચનાણં ।

કેવલિયનાળલંભો નન્નત્થ સ્વે કસાયાણં ॥૧૦૪॥

૧૦ વ્યાખ્યા—ભવનં ભાવઃ તસ્મિન્, સ ચૌદયિકાદ્યનેકભેદઃ, અતઃ આહ—‘ક્ષાયોપશમિકે’ દ્વાદશ અઙ્ગાનિ યસ્મિન્સ્તત્ દ્વાદશાઙ્ગં ભવતિ શ્રુતજ્ઞાનં, અપિશબ્દાદ અઙ્ગવાદ્યમપિ, તથા ક્ષાયિક એવા આ ત્રણેના સંયોગમાં સર્વથા આઠ પ્રકારના કર્મમલનો વિયોગરૂપ મોક્ષ ચિનેશ્વરોના શાસનમાં કહેવાયેલા છે.

૧૫ શંકા : ‘શ્રે તમે જ્ઞાન—તપ અને સંયમરૂપ ત્રિકથી મોક્ષપ્રાપ્તિ કહેશે તો “સમ્યગ્દર્શન—જ્ઞાન—ચારિત્ર એ મોક્ષમાર્ગ છે.” એવા પ્રકારના આગમપાઠ સાથે તમારો વિરોધ આવશે. કારણ કે તમે તો સમ્યગ્દર્શન વિના જ જ્ઞાનાદિ ત્રણથી મોક્ષ કહ્યો.

સમાધાન : સમ્યગ્દર્શન રૂચિરૂપ હોવાથી જ્ઞાનવિશેષ જ છે અને જ્ઞાનવિશેષ હોવાથી તેનો જ્ઞાનમાં જ સમાવેશ થઈ જાય છે. આશય એ છે કે તત્ત્વરૂચિ એ સમ્યગ્દર્શન છે જે જ્ઞાનાત્મક જ છે તેથી તેનો જ્ઞાનમાં જ સમાવેશ થઈ જાય છે માટે કોઈ દોષ રહેતો નથી. ॥૧૦૩॥

૨૦ અવતરશિકા : પૂર્વેની ગાથામાં નિર્યુક્તિકારે “શ્રુતજ્ઞાનમાં પણ વર્તતાં જીવ મોક્ષ પામી શકતો નથી” વગેરે પ્રતિજ્ઞા માટેનું જે ગાથાસૂત્ર કહ્યું તેમાં પણ ગા.નં. ૧૦૩ વડ સુચિત ક્ષાયોપશમિકરૂપ હેતુ જ જાણવો (અર્થાત્ તે શ્રુતજ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક હોવાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થતો નથી.) અવધિજ્ઞાનની જેમ શ્રુતજ્ઞાન પણ ક્ષાયોપશમિક છે. જ્યારે મોક્ષની પ્રાપ્તિ ક્ષાયિકજ્ઞાનાદિની પ્રાપ્તિમાં જ થાય છે. માટે શ્રુતજ્ઞાનીને પણ મોક્ષપ્રાપ્તિ ન થવામાં કારણભૂત એવું શ્રુતનું ક્ષાયોપશમિકપણું બતાવતા કહે છે ⇨

૨૫ ગાથાર્થ : આર અંગરૂપ શ્રુતજ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક ભાવવાળું છે. કપાયોના કાય વિના કેવલજ્ઞાનનો લાભ થતો નથી.

૩૦ ટીકાર્થ : હોવું તે ભાવ. અહીં ભાવ એ ઔદાયિકાદિ અનેક પ્રકારનો છે તેથી કહે છે કે ‘ક્ષાયોપશમિક એવા ભાવમાં આર અંગોવાળું શ્રુતજ્ઞાન છે. આર અંગો છે જેમાં તે દ્વાદશાંગ, ‘અપિ’ શબ્દથી અંગબાહ્ય એવું પણ શ્રુતજ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક છે. તથા મતિ, અવધિ અને

૪૫. શ્રુતસ્ય અપિના ગૃહીતસ્ય મત્યાદેશ્ચ, અવધેસ્તુ દૃષ્ટાન્તત્વાન્નાત્ર ગ્રહઃ । ૪૬. તથા ચ ક્ષાયોપશમિકે જ્ઞાનક્રિયે ક્ષાયિકજ્ઞાનાદ્યવાપ્તિદ્વારા મોક્ષસાધનમિતિ । ૪૭. શ્રુતજ્ઞાને વર્તમાનસ્ય મોક્ષાનવાપ્તેઃ । + ંષરૂપત્વાત્ ।

મત્ત્વાદિજ્ઞાનત્રયમપિ, તથા સામાયિકચતુષ્ટયમપિ, તથા કેવલૈસ્ય ભાવઃ કેવલ્યં ધાતિકર્મવિયોગ-
 -ઇત્યર્થઃ, તસ્મિન્ જ્ઞાનં કેવલ્યજ્ઞાનં, 'કૈવલ્યે સતિ' અનેન જ્ઞાનગ્રહણેનાજ્ઞાનિપ્રકૃતિ-
 મુક્તપુરુષપ્રતિપાદનપરનયમતવ્યવચ્છેદમાહ, (ગ્રન્થાગ્રં ૨૦૦૦) તત્ર 'બુદ્ધ્યધ્યવસિતમર્થ પુરુષશ્ચેતયતે'
 ઇતિ વચનાત્ પ્રકૃતિમુક્તસ્ય ચ બુદ્ધ્યભાવાત્ જ્ઞાનાભાવ ઇતિ, તસ્ય લાભઃ—પ્રાપ્તિઃ, કથં ?-
 'કષાયાણાં' ક્રોધાદીનાં ક્ષયે સતિ 'નાન્યત્ર' નાન્યેન પ્રકારેણ, ઇહ ચ છદ્મસ્થવીતરાગાવસ્થાયાં 5
 કષાયક્ષયે સત્યપિ અક્ષેપેણ કેવલ્યજ્ઞાનાભાવે જ્ઞાનાવરણક્ષયાનન્તરં ચ ભાવેઽપિ કષાયક્ષયગ્રહણં
 વસ્તુતો મોહનીયભેદકષાયાણામત્ર પ્રાધાન્યચ્છાપનાર્થમિતિ, કષાયક્ષય એવ સતિ નિર્વાણં ભવતિ.
 તેદ્વાવે ત્રયાણામપિ સમ્યક્ત્વાદીનાં ક્ષાયિકત્વસિદ્ધેઃ । આહ—એવં તર્હિ યદાદાવુક્તં 'શ્રુતજ્ઞાનેઽપિ
 મનઃપર્યવજ્ઞાન પણ અને સમ્યક્ત્વાદિ ચાર સામાયિક પણ ક્ષાયોપશમિક છે. કેવલનો ભાવ તે
 કેવલ્ય અર્થાત્ ધાતિકર્મોનો વિયોગ. તેની હાજરીમાં જે જ્ઞાન થાય તે કેવલ્યજ્ઞાન અર્થાત્ ધાતિકર્મોનો 10
 વિયોગ થયા પછી જે જ્ઞાન પ્રગટ થાય તે કેવલ્યજ્ઞાન કહેવાય. અહીં 'કેવલ્યની હાજરીમાં જે
 જ્ઞાન' આ પ્રમાણે કહેવાથી જે લોકો 'પ્રકૃતિ(કર્મ)થી મુક્ત થયા પછી જ્ઞાનના અભાવવાળો પુરુષ
 થાય છે' એવું પ્રતિપાદન કરે છે તે (સાંખ્ય) નયમતનો વ્યવચ્છેદ કહ્યો છે, કારણ કે તેઓનું
 નાન્યુ છે કે 'બુદ્ધિવતે જણાયેલ અર્થને પુરુષ જાણે છે.' આવા પ્રકારની તેમની માન્યતાથી આ
 વાત સાબિત થાય છે કે પ્રકૃતિથી (કર્મોથી) જીવ જ્યારે મુક્ત થાય ત્યારે બુદ્ધિનો અભાવ થાય 15
 (કારણ કે પ્રકૃતિમાંથી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી પ્રકૃતિ જશે એટલે બુદ્ધિનો પણ અભાવ થશે)
 અને બુદ્ધિનો અભાવ થવાથી પુરુષને જ્ઞાનનો પણ અભાવ થાય. તેથી પ્રકૃતિથી મુક્તપુરુષ
 અજ્ઞાનો બની જાય છે. જ્યારે જૈનમત એ છે કે ધાતિકર્મોનો વિયોગ થાય (એમની ભાષામાં
 પ્રકૃતિનો વિયોગ થાય) ત્યારે જીવને વિશિષ્ટજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, જ્ઞાનનો અભાવ થતો નથી.
 આમ 'કેવલ્યની હાજરીમાં જે જ્ઞાન' આવું કહેવાથી ઉપરોક્ત મતનો વ્યવચ્છેદ થાય છે. 20
 કેવલ્યજ્ઞાનનો લાભ=પ્રાપ્તિ ક્યારે થાય ? કોષાદિ કષાયોનો ક્ષય થયા પછી જ. તેના વિના આ
 જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી. જો કે છદ્મસ્થવીતરાગાવસ્થામાં (૧૨મે ગુણ.) કષાયક્ષય થવા છતાં તરત
 કેવલ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી અને જ્ઞાનાવરણનો ક્ષય થયા (૧૩મે ગુણ.) પછી તરત જ પ્રાપ્ત
 થાય છે. તેથી 'જ્ઞાનાવરણનો ક્ષય થયા પછી' એમ કહેવાને બદલે 'કષાયનો ક્ષય થયા પછી'
 જે કહ્યું તે મોહનીયના ભેદરૂપ કષાયોનું અહીં પ્રાધાન્ય દેખાડવા માટે કહ્યું છે. 25

(શંકા : કષાયોની પ્રધાનતા કેવી રીતે ?)

સમાધાન : કષાયોનો ક્ષય થાય તો જ નિર્વાણ પ્રાપ્ત થાય છે અને કષાયક્ષયની
 વિધિમનતામાં જ સમ્યક્ત્વાદિ ત્રણે ક્ષાયિકરૂપે થાય છે. તેથી કષાયક્ષયની પ્રધાનતા છે.

શંકા : જો કષાયક્ષયમાં જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થવાનો હોય તો પૂર્વે ગાયામાં જે કહ્યું "શ્રુતજ્ઞાનમાં 30
 વર્તતઃ જીવ મોક્ષ પામતો નથી. જો તે તપઃસંયમાત્મકયોગથી શૂન્ય હોય" નેમા

૪૮. આદિનાઽવધિમનઃપર્યવૌ । ૪૯. સર્વકષાયક્ષયે કેવલજ્ઞાનદર્શનચારિત્રાણિ, ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વં
 તુ દેશકષાયક્ષયેઽપિ ભવતિ, તેનાત્ર તદા કષાયક્ષયસ્ય સામાન્યતઃ પરામર્શઃ. ★ કેવલ્ભાવઃ.

જીવો વર્તમાનઃ સત્ત્વ પ્રાપ્નોતિ મોક્ષં, યસ્તપઃસંયમાત્મકયોગશૂન્યઃ' ઇતિ, તદ્વિશેષણમનર્થકં, શ્રુતે સતિ તપઃસંયમાત્મકયોગસહિષ્ણોરપિ મોક્ષીભાવાદિતિ, અત્રોચ્યતે, સત્યમેતત્, કિંતુ ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વશ્રુતચારિત્રાણામપિ સમુદિતાનાં ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વાદિનિબન્ધનત્વેન પારમ્પર્યેણ મોક્ષહેતુત્વાદદોષઃ ॥૧૦૪॥

- 5 આહ—ઇષ્ટમસ્માભિઃ મોક્ષકારણકારણં શ્રુતૌંદિ, તસ્યૈવ કથમલાભો લાભો વેતિ. અત્રોચ્યતે. અટુળહં પયડીણં ઉક્લોસઠિઙ્ઙ વટ્ટમાણો ડ ॥

જીવો ન લહૈ સામાઙ્યં ચઽણ્ઙપિ ંગયરં ॥૧૦૫॥

- વ્યાખ્યા—‘અણનાં’ ઇતિ સંખ્યા, કાસાં ?—જ્ઞાનાવરણીયાદિકર્મપ્રકૃતીનાં, ઉત્કૃષ્ટા ચાસૌ સ્થિતિશ્ચોત્કૃષ્ટસ્થિતિઃ તસ્યાં ‘વર્તમાનો’ ભૈવન્ ‘જીવઃ’ આત્મા ‘ન લભતે’ ન પ્રાપ્નોતિ, કિં તત્ ?
10 – ‘સામાયિકં’ પૂર્વવ્યાખ્યાતં. કિંવિશિષ્ટં ?—‘ચતુર્ણામપિ’ સમ્યક્ત્વશ્રુતદેશવિરતિ-સર્વવિરતિરૂપાણાં ‘એકંતરમ્’ અન્યતમત્ ઇતિયાવત્, અપિશબ્દાત્ મત્યાદિ ચ, ન કેવલ ન લભતે, પૂર્વપ્રતિપક્ષોઽપિ ન ભવતિ, યતોઽવાપ્તસમ્યક્ત્વો હિ ન પુનસ્તત્પરિત્યાગેઽપિ ગ્રન્થિમુલ્હઙ્ઙ ‘તપસંયમાત્મકયોગશૂન્ય’ આવું વિશેષણ નિરર્થક બની જશે, કારણ કે શ્રુત સાથે તપસંયમાત્મકયોગ હોવા છતાં પણ તે વ્યક્તિને કપાયક્ષય થયો નહીં હોય તો મોક્ષપ્રાપ્ત થશે નહીં.

- 15 સમાધાન : તમારી વાત સત્ય છે છતાં ક્ષાયોપશમિક એવાં પણ સમ્યક્ત્વ, શ્રુત અને ચારિત્ર ભેગા થાય ત્યારે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વશ્રુતચારિત્રના કારણ બનતા હોવાથી પરંપરાએ મોક્ષના કારણ અને જ છે તેથી ઉપરોક્ત વિશેષણ નિરર્થક બનશે નહીં. (અર્થાત્ જ્ઞાન—તપ—સંયમ પણ કપાયક્ષયદ્વારા મોક્ષના કારણ છે જ.) ॥૧૦૪॥

- અવતરણિકા : શંકા : અમને શ્રુતાદિ મોક્ષના કારણ એવા ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વાદિના કારણ તરિકે માન્ય છે. પરંતુ તે શ્રુતાદિનો કેવી રીતે લાભ કે અલાભ થાય છે ? તેનો જવાબ ગ્રંથકારશ્રી આપતા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : આઠે કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિમાં વર્તતો જીવ ચારેમાંથી એકપણ સામાયિક પ્રાપ્ત કરતો નથી.

- ટીકાર્થ : આઠ એ સંખ્યાવાચક શબ્દ છે. આઠ એવી જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મપ્રકૃતિઓની
25 ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિમાં વર્તતો જીવ સમ્યક્ત્વસામાયિક, શ્રુતસામાયિક, દેશવિરતિસામાયિક અને સર્વવિરતિસામાયિકમાંથી એકપણ સામાયિક, અહીં ‘અપિ’ શબ્દથી મતિજ્ઞાનાદિ પણ પામતો નથી. અરે ! પામતો નથી એટલું નહીં પૂર્વપ્રતિપક્ષ એવી વ્યક્તિ પણ હોતી નથી. અર્થાત્ પૂર્વે જેણે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યું છે એવી વ્યક્તિ વર્તમાનમાં સમ્યક્ત્વનો પરિત્યાગ થવા છતાં પણ ગ્રંથિને ઉલ્લંઘી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિવાળી કર્મપ્રકૃતિઓ બાંધતી નથી. તેથી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિમાં પૂર્વપ્રતિપક્ષ જીવ પણ
30 પ્રાપ્ત થાય નહીં. (આ સૈદ્ધાન્તિકોનો અભિપ્રાય છે. કર્મગ્રંથિકો ભિન્નગ્રંથિવાળાને પણ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિનો અંશ માને છે.)

ઉત્કૃષ્ટસ્થિતીઃ કર્મપ્રકૃતીઃ બદ્ધાતિ, આયુષ્કોત્કૃષ્ટસ્થિતૌ પુનર્વર્તમાનઃ પૂર્વપ્રતિપત્ત્રકો ભવતિ, અનુત્તરવિમાનોપપાતકાલે દેવો, ન તુ પ્રતિપદ્યમાનકઃ ઇતિ, તુશબ્દાજ્જઘન્યસ્થિતૌ ચ વર્તમાનઃ પૂર્વપ્રતિપત્ત્રત્વાન્ન લભતે, આયુષ્કજઘન્યસ્થિતૌ ચ વર્તમાનો ન પૂર્વપ્રતિપત્ત્રો નાપિ પ્રતિપદ્યમાનકઃ, જઘન્યાયુષ્કસ્ય ક્ષુલ્લકભવગ્રહણાધારત્વાત્, તસ્ય ચ વનસ્પતિષુ ભાવાત્, તત્ર ચ પૂર્વપ્રતિપત્ત્ર-પ્રતિપદ્યમાનકાભાવાત્, પ્રકૃતીનાં ચ ઉત્કૃષ્ટેતરભેદભિન્નાં ચલ્વિયં સ્થિતિઃ—આદિતસ્તિસૃણામન્તરાયસ્ય 5
ચ ત્રિશત્સાગરોપમકોટીકોટયઃ પરા સ્થિતિઃ, સપ્તતિર્મોહનીયસ્ય, નામગોત્રયોર્વિશતિઃ, ત્રયત્ત્રિશ-ત્સાગરોપમાણ્યાયુષ્કસ્ય ઇતિ, જઘન્યા તુ દ્વાદશ મુહૂર્તાં વેદનીયસ્ય, નામગોત્રયોર્ઘૌ, શેષાણામન્તર્મુહૂર્તં (તત્ત્વાર્થે અં ૮ સૂત્રાણિ ૧૫-૧૬-૧૭-૧૮-૧૯-૨૦-૨૧) ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૫॥

આહ—કિમેતા યુગપદેવ ઉત્કૃષ્ટાં સ્થિતિમાસાદયન્તિ ડત્ત એકસ્યાં ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિરૂપાયાં

(શંકા : પૂર્વે જે કહ્યું કે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિમાં પૂર્વપ્રતિપત્ત્ર હોય નહીં તો શું તે આઠે કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ સમજવી ?) 10

સમાધાન : ના. આયુષ્યકર્મ સિવાયની સાત કર્મપ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિમાં પૂર્વપ્રતિપત્ત્ર હોય નહીં. જ્યારે આયુષ્યકર્મની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિમાં વર્તતો જીવ પૂર્વપ્રતિપત્ત્ર હોય છે અને તે અનુત્તરવિમાનના ઉપપાતકાળે દેવ હોય છે. પ્રતિપદ્યમાનક હોતો નથી. (અર્થાત્ ઉત્કૃષ્ટ આયુની સ્થિતિવાળો જીવ, સમ્યક પામતો નથી. અહીં શંકા થાય કે ૭મી નરકમાં ૩૩ સા.વાળો જીવ સમ્યક પામી શકે છે, તો પછી એવું કેમ કહ્યું કે ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળો જીવ સમ્યક્ત્વ ન પામે ? તો તેનું સમાધાન એ કે આયુની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ, આયુની શરૂઆતમાં હોય છે, પછી ઘટતી જાય છે. ૭મી નરકમાં આયુની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ જન્મસમયે હોય છે, ત્યારે સમ્યક્ત્વ પામી શકતો નથી. એક અંતર્મુહૂર્ત પછી પામી શકે. ત્યારે આયુની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ રહેતી નથી. એટલે જ અનુત્તરમાં જન્મસમયે પૂર્વપ્રતિપત્ત્ર કહ્યો છે.) 15 20

આયુષ્ય સિવાય સાત પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિમાં વર્તતો જીવ (૧૦મે મોહનીયની જઘ.સ્થિતિ, ૧૨મે ૩ ઘાતીકર્મની જઘ.સ્થિતિ, ૧૪મે ૪ અઘાતી કર્મની જઘ.સ્થિતિવાળો જીવ) સમ્યક્ત્વાદિને પૂર્વ પ્રાપ્ત કરેલ હોવાથી પ્રતિપદ્યમાનક હોતો નથી. અને આયુષ્યની જઘન્યસ્થિતિમાં વર્તતો જીવ પ્રતિપદ્યમાનક કે પૂર્વપ્રતિપત્ત્ર પણ હોતો નથી, કારણ કે જઘન્ય આયુષ્ય ક્ષુલ્લકભવ જેટલું છે. તે ક્ષુલ્લકભવ વનસ્પતિમાં જ છે અને ત્યાં વનસ્પતિમાં સમ્યક્ત્વાદિના પૂર્વપ્રતિપત્ત્ર કે પ્રતિપદ્યમાનક હોતા નથી. કર્મપ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટ—જઘન્યસ્થિતિ આ પ્રમાણે છે — જ્ઞાનાવરણીયાદિ પ્રથમ ત્રણ અને અતરાયની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૩૦ કોડકોડી સાગરોપમ છે, મોહનીયની ૭૦ કોડકોડી, નામગોત્રની ૨૦ કોડકોડી, અને આયુષ્યની ૩૩ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ છે. જઘન્યસ્થિતિ વેદનીયની બાર મુહૂર્ત, નામ—ગોત્રની આઠ મુહૂર્ત અને શેષ કર્મપ્રકૃતિની અંતર્મુહૂર્ત છે. ॥૧૦૫॥ 25

શંકા : આ કર્મપ્રકૃતિઓ શું એકસાથે જ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિને પામે છે કે એક કર્મપ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ થઈ એટલે અન્ય કર્મપ્રકૃતિની પણ નિયમથી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ થાય કે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ 30

સંજાતાયાં અન્યા અપિ નિયમતો ભવન્તિ આહોસ્વિદન્યથા વા વૈચિત્ર્યમત્રેતિ, ઉચ્યતે એત્ર વિધિરિતિ, મોહનીયસ્ય ઉત્કૃષ્ટસ્થિતૌ શેષાણામપિ ષણ્ણામુત્કૃષ્ટૈવ, આયુષ્કપ્રકૃતેસ્તુ ઉત્કૃષ્ટા વા મધ્યમા વા, ન તુ જઘન્યેતિ, મોહનીયરહિતાનાં તુ શેષપ્રકૃતીનાં અન્યતમાયા ઉત્કૃષ્ટસ્થિતેઃ સંદ્ભાવે મોહનીયસ્ય શેષાણાં ચ ઉત્કૃષ્ટા વા મધ્યમા વા, ન તુ જઘન્યેતિ પ્રાસંગિકં ।

5 સત્તર્ણ પયડીણં અભિમતરસો ડ કોડિકોડીણં ।

કારુણ સાગરાણં જડ લહડ ચડળમળણયરં ॥૧૦૬॥

વ્યાખ્યા—સપ્તાનામાયુષ્કરહિતાનાં કર્મપ્રકૃતીનાં યા પર્યન્તવર્તિની સ્થિતિસ્તામઙ્ગીકૃત્ય સાગરોપમાણાં કોટીકોટી તસ્યાઃ કોટીકોટ્યા અર્થ્યન્તરત એવ, તુશબ્દોડવધારણાર્થઃ, કૃત્વાડડત્વાનમિતિ ગમ્યતે 'યદિ લભતે' યદિ પ્રાપ્નોતિ, ચતુર્ણાં શ્રુતસામાયિકાદીનામન્યતરત્, તત
10 એવ લભતે નાન્યથેતિ, પાઠાન્તરં વા 'કૃત્વા સાગરોપમાણાં સ્થિતિં લભતે ચતુર્ણામન્યતરત્' ઇત્યક્ષરગમનિકા । અવયવાર્થોડભિધીયતે—સપ્તાનાં પ્રકૃતીનાં યદા પર્યન્તવર્તિની સાગરોપમકોટીકોટી પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગહીના ભવતિ, તદા ઘનરાગદ્વેષપરિણામોડત્યન્તદુર્ભેદ્દારુણસ્થિવત્ યવામાં કંઈક જુદા જ વિચિત્રતા છે ?

સમાધાન : અહીં વિધિ=નિયમ છે. મોહનીયની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ થાય ત્યારે આયુષ્ય સિવાય
15 શેષ છે પ્રકૃતિઓની પણ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ થાય છે, જ્યારે આયુષ્યની ઉત્કૃષ્ટ થાય અથવા મધ્યમ થાય પણ જઘન્ય થાય નહીં. મોહનીય રહિત શેષપ્રકૃતિઓમાંથી કોઈ એકાદપણ પ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ થાય, ત્યારે મોહનીય અને શેષપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ અથવા મધ્યમસ્થિતિ થાય છે. જઘન્યસ્થિતિ થતી નથી. પ્રાસંગિક માત્ર પૂછી કરી.

(અવતરણિકા : ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિમાં સમ્યક્ત્વાદિનો લાભ થતો નથી તે બતાવ્યું. હવે ક્યારે
20 લાભ થાય ? તે બતાવે છે.) ⇔

ગાથાર્થ : સાત કર્મપ્રકૃતિઓની સ્થિતિ કંઈક ન્યૂન એક કોડાકોડી સાગરોપમની કરીને જીવ ચારમાંથી અન્યતર સામાયિક પ્રાપ્ત કરે છે.

ટીકાર્થ : આયુષ્યરહિત સાત કર્મપ્રકૃતિઓની પર્યંતવર્તી સ્થિતિ જ્યારે એક કોડાકોડી સાગરોપમની થાય ત્યારે જ આત્મા શ્રુતસામાયિકાદિમાંથી અન્યતરને પામે છે, એના સિવાય
25 નહીં ક્યાંક પાઠાન્તર હોય તો આ પ્રમાણે અર્થ ગ્રણયો કે સાગરોપમની સ્થિતિને એક કોડાકોડીનાં અંદર કરી અન્યતરને પામે છે. આ પ્રમાણે અક્ષરાર્થ જોયો. હવે અવયવાર્થ (ભાવાર્થ) બતાવે છે — જ્યારે સાત કર્મપ્રકૃતિઓની સ્થિતિ પર્યંતવર્તી = પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગહીન એવો એક કોડાકોડી સાગરોપમની થાય છે, ત્યારે ઘનરાગદ્વેષપરિણામરૂપ, અત્યંતદુર્ભેદ એવી લાકડાંના ગાંઠ જેવી કર્મગાંઠ આવે છે અર્થાત્ ઉપરોક્તપ્રમાણ સ્થિતિ થાય ત્યારે જીવ આ ગ્રંથિ પાસે

30 ૫૪ આહેત્યાદિતઃ સંવેધકથનરૂપં, પ્રસજ્ઞસ્તુ પૂર્વમુત્કૃષ્ટસ્થિતૌ સામાયિકપ્રતિષેધાત્ મધ્યમાયાં તુ લાભકથનાત્ । ૫૫. સ્વસ્વસ્થિતૌ ક્ષીણાયાં યા શેષા તિષ્ઠતિ સા । ★ ંમેવેતિ । + તત્ર ।
— ંતિસંદ્ભાવે : ૮ ંડીએ । ૧ ંતર એવ ।

કર્મગ્રંથિર્ભવતીતિ, આહ ચ ભાષ્યકાર:—

“ગંઠિતિ સુદુભ્મેઓ કક્ષઙ્ગઘણરૂઢગૂઢગંઠિત્વ ।

જીવસ્ય કમ્મજગિઓ ઘણરાગદ્વેષપરિણામો ॥૧॥ ઇત્યાદિ”

તસ્મિન્ ભિન્ને સમ્યક્ત્વાદિલાભ ઉપજાયતે, નાન્યથેતિ, તદ્વેદશ્ચ “મનોવિધાતપરિશ્રમાદિભિઃ
દુસ્સાધ્યો વર્તંતે, તથાહિ—સ જીવઃ કર્મરિપુમધ્યૈગતઃ તં પ્રાપ્ય અતીવ પરિશ્રામ્યતિ, પ્રભૂતકર્મા- 5
રાતિસૈન્યાન્તકૃત્ત્વેન સંજાતસ્ત્રેદત્વાત્, સંગ્રામશિરસીવ દુર્જયાપાકૃતાનેકશત્રુનરવરેન્દ્રભટવત્ ।
અગસ્ત્વાહ—કિં તેન ભિન્નેન ? કિં વા સમ્યક્ત્વાદિનાડવાપ્તેન ?, યથાડતિદીર્ઘા કર્મસ્થિતિઃ
સમ્યક્ત્વાદિગુણરહિતેનૈવ ક્ષપિતા, એવં કર્મશેષમપિ ગુણરહિત એવ ક્ષપયિત્વા વિવક્ષિતફલભાગ્
ભવતુ, અત્રોચ્યતે, સ હિ તસ્યામવસ્થાયાં વર્તમાનોડનાસાદિતગુણાન્તરો ન શેષક્ષપણયા
વિશિષ્ટફલપ્રસાધનાયાલં, ચિત્તવિધાતાદિપ્રચુરવિઘ્નત્વાત્ વિશિષ્ટપ્રાપ્તપૂર્વફલપ્રાપ્ત્યાસન્નત્વાત્ 10

આવે છે. આ વિષે ભાષ્યકાર કહે છે “ગ્રંથિ એટલે દુઃખથી ભેદી શકાય એવો, કર્કશ, ઘન,
ઉગેલી, ગૂઢગ્રંથિની જેમ જીવનો કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલ ગાઢ રાગદ્વેષનો પરિણામ. ॥૧॥
(વિ.આ.ભાષ્ય ગા.નં. : ૧૧૮૫) તે ગ્રંથિનો ભેદ થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વાદિનો લાભ થાય છે.
તે સિવાય નહીં, અને તેનો ભેદ મનનો ક્ષોભ અને પરિશ્રમાદિને કારણે દુઃસાધ્ય હોય છે. તે
આ રીતે — જેમ યુદ્ધમાં દુઃખથી જાય પામી શકાય તેવા, દૂર કરાયેલા છે અનેક શત્રુ લોકોના 15
રાજેન્દ્રો જેનાવાં એવો તે સુભટ અર્થાત્ અનેક શત્રુઓને હરાવનાર સુભટ જેમ થાકી જાય છે
તેમ કર્મરૂપી શત્રુઓ વચ્ચે રહેલ આ જીવ ગ્રંથિને પામે ત્યારે ઘણા કર્મશત્રુઓના સૈન્યને ખતમ
કર્ચું હોવાથી પુષ્કળ ખેદ = થાક પામે છે અને તેથી પોતે અત્યંત થાકી જાય છે. (અથવા
વિદ્યાસિદ્ધિ વખતે તે જીવનો જુદા જુદા પ્રકારે મનનો ક્ષોભ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે, તેથી
તે જીવ ઘણો થાકે છે અને વિદ્યાસિદ્ધિ દુઃસાધ્ય બને છે, તેમ અહીં પણ જાણવું.) 20

શંકા : તે કર્મગ્રંથિને શા માટે ભેદવાની ? અથવા સમ્યક્ત્વાદિની પ્રાપ્તિ પણ શા માટે
કરવાની ? જે રીતે તે જીવે અતિદીર્ઘ એવી કર્મસ્થિતિ સમ્યક્ત્વાદિ ગુણો વિના જ ખપાવી કંઈક
ન્યૂન કોડાકોડી સાગરોપમની કરી. તેમ શેષ રહેલી કર્મસ્થિતિને પણ ગુણ વિના જ ખપાવી
વિશિષ્ટફલને પ્રાપ્ત કરનારો ભલે થાય.

સમાધાન : આવું માની શકાય નહીં. તે અવસ્થામાં વર્તતો (=ગ્રંથિ નજીક આવેલો) જીવ 25
ગુણાન્તરોની પ્રાપ્તિ વિના શેષસ્થિતિને ખપાવી શકતો નથી. તથા ક્ષપણ વિના વિશિષ્ટફલને
સાધવા સમર્થ બનતો નથી. તેનું કારણ એ છે કે ૧. તે અવસ્થામાં તે જીવને ચિત્તવિધાતાદિપ્રચુર
વિઘ્નો સંભવે છે. તથા ૨. પૂર્વે ક્યારેય પ્રાપ્ત નહીં કરેલ એવા વિશિષ્ટફલની પ્રાપ્તિને અત્યંત
નજીક આ જીવ રહેલ હોવાથી પૂર્વે અભ્યાસ કરેલી (સામાન્ય) ક્રિયાવડે વિશિષ્ટફલ પ્રાપ્ત કરી

૫૬. ગ્રંથિરિતિ સુદુર્ભેદઃ કર્કશઘનરૂઢગૂઢગ્રંથિવત્ । જીવસ્ય કર્મજનિતો ઘનરાગદ્વેષપરિણામઃ 30
॥૧॥ (વિશેષાવશ્યકે ગાથા ૧૧૯૫) । ૫૭. વિદ્યાસાધકસ્ય વિભીષિકાદિનેવ મનઃક્ષોભઃ । ★ મધ્ય
ગતઃ. + તાવતી.

પ્રાગભ્યસ્તક્રિયયા તસ્યાવાપ્તમશક્યત્વાચ્ચ, અનેકસંવત્સરાનુપાલિતાચામ્લાદિપુરશ્ચરણાક્રિયા-
સાદિતગુણાન્તૈરોત્તરસહાયક્રિયારહિતવિદ્યાસાધકવત્, તથા યાહ ભાષ્યકાર:-

“પ્રાણ પુવ્વસેવા પરિમર્ડૈ સાહર્ણમિ ગુરુતરિઆ ।

હોતિ મહાવિજ્ઞાણ કિરિયા પાયં સવિઘ્ના ચ ॥૧॥

5 તહ કમ્મૈતિતીખવણે પરિમર્ડૈ મોક્ષસાહર્ણે ગરુડૈ ।

ઇહ દંસણાદિકિરિયા દુલભા પાયં સવિઘ્ના ચ ॥૨॥”

અથવા યત એવ બહ્વી કર્મસ્થિતિરનેન ઐન્મૂલિતા, અત એવાપચીયમાનદોષસ્ય
સમ્યક્ત્વાદિગુણલાભઃ સંજાયતે, નિશ્શેષકર્મપરિક્ષયે સિદ્ધત્વવત્, તત એવ ચ મોક્ષ ઇતિ, અતો
ન શેષમપિ કર્મ ગુણરહિત એવાપાકૃત્ય મોક્ષં પ્રસાધયતીતિ સ્થિતમ્ । ઇદાનીં સમ્યક્ત્વાદિ-

10 ગુણપ્રાપ્તિવિધિરુચ્યતે-જીવા દ્વિધા ભવન્તિ-ભવ્યાશ્ચાભવ્યાશ્ચ, તત્ર ભવ્યાનાં કરણત્રયં ભવતિ,
કરણમિતિ પરિણામવિશેષઃ, તદ્વથા-યથાપ્રવૃત્તકરણં અપૂર્વકરણં અનિવૃત્તિકરણં ચ । તત્ર યથૈવ
પ્રવૃત્તં યથાપ્રવૃત્તં તદ્વેદાનદિ, અપ્રાપ્તપૂર્વમપૂર્વ, નિવર્તનશીલં નિવર્તિતં ન નિવર્તિતં અનિવર્તિતં, આ

શકે નહીં. તેની માટે વિશિષ્ટક્રિયા જ જોઈએ. જેમ અનેક વર્ષોથી આચરણ કરાયેલ આયંબિલાદિ
તપપૂર્વકની ચારિત્રક્રિયાથી પ્રાપ્ત એવા ગુણો વિના અને ઉત્તરસહાયકની ક્રિયા વિના વિદ્યાસાધક

15 વિદ્યા સાધી શકતો નથી, તેમ અહીં પણ ગુણાન્તરોની પ્રાપ્તિ વિના વિશિષ્ટફલ સાધી શકાતું
નથી.

ભાષ્યકારે કહ્યું છે કે “મહાવિદ્યાને સાધવાની પૂર્વસેવા પ્રાય સહેલી હોય છે પણ
મહાવિદ્યાને સાધવાની - સિદ્ધ કરવાની ક્રિયા મોટી અને પ્રાયઃ વિઘ્નયુક્ત થાય છે. ॥ વિ.આ.ભા.
૧૧૯૮॥ તેમ દીર્ઘ કર્મસ્થિતિને ક્ષયકરવાની ક્રિયા સહેલી હોય છે. જ્યારે મોક્ષને સાધતી

20 વખતે દર્શનાદિની ક્રિયા મોટી, દુર્લભ અને પ્રાયઃ વિઘ્નોવાળી હોય છે. ॥વિ.આ.ભા.-૧૨૦૦॥”

અથવા જે કારણથી આ જીવે મોટી કર્મસ્થિતિ ખપાવી છે તેથી જ દોષોની હીનતાવાળા આ
જીવને તે સમ્યક્ત્વાદિગુણોનો લાભ થાય છે. જેમકે સંપૂર્ણકર્મોનો ક્ષય થાય ત્યારે સિદ્ધત્વને પામે
છે. અને આ ગુણોથી તે જીવનો મોક્ષ થાય છે તેથી ગુણરહિત જીવ શેષકર્મને ખપાવી મોક્ષ
પામતો નથી એ વાત સિદ્ધ થઈ.

25 હવે સમ્યક્ત્વાદિગુણોની પ્રાપ્તિની વિધિ બતાવે છે. જીવો બે પ્રકારે છે. ૧. ભવ્ય, ૨.
અભવ્ય. તેમાં ભવ્ય જીવોને ત્રણ પ્રકારના કરણ હોય છે. અહીં કરણ એટલે જીવનો
પરિણામવિશેષ. તે આ પ્રમાણે ૧. યથાપ્રવૃત્તકરણ, ૨. અપૂર્વકરણ, ૩. અનિવૃત્તિ-કરણ. તેમાં
પ્રથમ યથાપ્રવૃત્તકરણની વ્યાખ્યા કરે છે ૧. - યથા = અનાદિકાળથી સિદ્ધ રીતે પ્રવૃત્ત એવો

૫૮. પ્રાયેણ પૂર્વસેવા પરિમૃદ્ધી સાધને ગુરુતરા । ભવતિ મહાવિદ્યાયાઃ ક્રિયા પ્રાયઃ સવિઘ્ના ચ ॥૧॥

30 તથા કર્મસ્થિતિરક્ષણે પરિમૃદ્ધી મોક્ષસાધને ગુર્વી । ઇહ દર્શનાદિક્રિયા દુર્લભા પ્રાયઃ સવિઘ્ના ચ ॥૨॥
(વિશેષાવશ્યકે ગાથે ૧૧૯૯-૧૨૦૦) ૫૯ કર્મક્ષયણનિબંધનસ્યાધ્યવસાયમાત્રસ્ય સર્વદૈવ ભાવાત્
(ઇતિ વિશેષ ૧૨૦૩ ગાથાવૃત્તૌ) । * ઽગન્તરસહા૦ । † ઽદ્વિત૦ । ★ ઽચ્છેદિતા ।

સમ્યગ્દર્શનલાભાત્ ન નિવર્તતે, તત્રાભવ્યાનાં આદ્યમેવ ભવતિ, તત્ર યાવદગ્રન્થિસ્થાનં તાવદાદ્યં
ભવતિ, તમતિક્રામતો દ્વિતીયં, સમ્યગ્દર્શનલાભાભિમુખસ્ય તૃતીયમિતિ ॥૧૦૬॥

इदानीं करणत्रयमङ्गीकृत्य सामायिकलाभदृष्टान्तानभिधित्सुराह—

પલ્લય ૧ ગિરિસરિઝવલા ૨ પિવીલિયા ૩ પુરિસ ૪ પહ ૫ જરગ્ગહિયા ૬ ।

कुहव ७ जल ८ वत्थाणि ९ य सामाइयलाभदिदृन्ता ॥१०७॥

5

વ્યાખ્યા— તત્ર પલ્લકદૃષ્ટાન્તઃ—પલ્લકો લાટદેશે ધાન્યધામ ભવતિ, તત્ર યથા નામ કશ્ચિન્મહતિ
પલ્લયે ધાન્યં પ્રક્ષિપતિ સ્વૈલ્પં સ્વલ્પતરં, પ્રચુરં પ્રચુરતરં ત્વાદત્તે, તત્ત્વ કાલાન્તરેણ ક્ષીયતે, એવં
કર્મધાન્યપલ્લયે જીવોડનાભોગતઃ યથાપ્રવૃત્તકરણેન સ્વિલ્પતરમુપચિન્વન્ બહુતરમપચિન્વંશ્ચ
ગ્રન્થિમાસાદયતિ, પુનસ્તમતિક્રામતોડપૂર્વકરણં ભવતિ, સમ્યગ્દર્શનલાભાભિમુખસ્ય તુ અનિવર્તીતિ,
एष पल्यकदृष्टान्तः । औह—अयं दृष्टान्त एवानुपपन्नः, यतः संसारिणो योगवतः प्रतिसमयं 10
कर्मणश्चयापचयावुक्तौ, तत्र चासंयतस्य बहुतरस्य चयः अल्पतरस्य चापचयः, यत

અધ્યવસાય તે યથા—પ્રવૃત્ત કહેવાય છે અને તે અનાદિ છે. (અનાદિકાળથી આપમેળે કર્મક્ષય
માટે પ્રવૃત્ત એવો પરિણામ યથાપ્રવૃત્ત અધ્યવસાય કહેવાય છે.)

૨. પૂર્વે જે પ્રાપ્ત થયેલ નથી તેવો અપૂર્વ અધ્યવસાય તે અપૂર્વકરણ. ૩. જે પાછો
જવાના સ્વભાવવાળો હોય તે નિવર્તિ. જે આવો નથી તે અનિવર્તિ અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત 15
કરાવ્યા વિના જે અધ્યવસાય પાછો જાય નહીં તે અનિવૃત્તિકરણ કહેવાય છે. અભવ્યજીવોને
આમાનો પહેલો જ અધ્યવસાય હોય છે. ગ્રંથિદેશ સુધી આવેલાને પહેલો અધ્યવસાય હોય છે.
ગ્રંથિદેશને ઓળંગતી વ્યક્તિને બીજો અને સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિને અભિમુખ વ્યક્તિને ત્રીજો
અધ્યવસાય હોય છે. ॥૧૦૬॥

અવતરણિકા : હવે આ ત્રણ કરણો દ્વારા જીવ કેવી રીતે સામાયિક (સમ્યક્ત્વાદિરૂપ)ની 20
પ્રાપ્તિ કરે છે તે દેષાંતો દ્વારા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : પલ્લય, પર્વતનદીમાં રહેલા પાષાણ, કીડીઓ, પુરુષો, માર્ગ, તાવવાળો માણસ,
કોદ્રવ, જલ અને વસ્ત્રો એ સામાયિકની પ્રાપ્તિ વિષેના દેષાંતો છે.

ટીકાર્થ : તેમાં (૧) પલ્લકનું દેષાંત : અનાજ ભરવાના સાધનને લાટદેશમાં ‘પલ્લક’
કહેવાય છે. કોઈ વ્યક્તિ મોટા પલ્લકમાં થોડું—થોડું ધાન્ય નાંખે અને વધારે—વધારે બહાર કાઢે 25
તો થોડા સમય પછી જેમ તે પલ્લક ખાલી થાય છે, તેમ કર્મરૂપ ધાન્યના પલ્લકમાંથી
અનાભોગથી યથાપ્રવૃત્તકરણવડે અલ્પતર કર્મોને બાંધે અને બહુતર કર્મોને ખપાવતો ગ્રાદેશ
પાસે આવે છે. વળી તેને ઓળંગતાને અપૂર્વકરણ થાય છે અને સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિને અભિમુખ
થનારને અનિવૃત્તિકરણ થાય છે. આ પલ્લક દેષાંત છે.

શંકા : તમારું આ દેષાંત જ ઘટતું નથી, કારણ કે યોગવાળા એવા સંસારી જીવને 30
પ્રતિસમયે કર્મનો બંધ-ક્ષય કહેલ છે. તેમાં અસંયત જીવ ઘણાં કર્મોને બાંધે છે અને અલ્પતર

+ નેદં । ≠ ંન્યાધારો । ★ નેદં । * અલ્પમલ્પતરં । ▲ અલ્પતરં । Δ એવમુક્તે સત્યાહ ।

આગમ:—

- 5 પલ્લે મહદ્મહલ્લે કુંભં પક્ષિવદ્ સોદ્દે ગાલિં ।
 અસંજે અવિરે બહુ બંધદ્ નિજ્જરદ્ થોવં ॥૧॥
 પલ્લે મહતિમહલ્લે કુંભં સોદ્દે પક્ષિવદ્ ગાલિં ।
 જે સંજે પમત્તે બહુ નિજ્જરદ્ બંધદ્ થોવં ॥૨॥
 પલ્લે મહદ્મહલ્લે કુંભં સોદ્દે પક્ષિવદ્ ન કિંચિ ।
 જે સંજે અપમત્તે બહુ નિજ્જરે બંધદ્ ન કિંચી ॥ ૩॥”

તતશ્ચ એવં પૂર્વમસંયતસ્ય મિથ્યાદષ્ટે: પ્રભૂતતરબન્ધકસ્ય કુતો ગ્રન્થિદેશપ્રાપ્તિરિતિ, અત્રોચ્યતે, નનુ મુગ્ધ ! બાહુલ્યમઙ્ગીકૃત્ય ઇદમુક્તં યદ્-અસંયતસ્ય બહુતરસ્યોપચયોઽલ્પતરસ્ય
 10 ચાપચય: , અન્યથાઽનવરતપ્રભૂતતરબન્ધાઙ્ગીકરણે ખલ્વૈપચયાનવસ્થાનાત્ અશેષકર્મપુદ્ગલાનામેવ
 ગ્રહણં પ્રાપ્નોતિ, અનિષ્ઠં ચૈતત્, સમ્યગ્દર્શનાદિપ્રાપ્તિશ્ચ અનુભવસિદ્ધા વિરુદ્ધયતે, તસ્માત્
 પ્રાયોવૃત્તિગોચરમિદં પલ્લેત્યાદિ દ્રષ્ટવ્યમિતિ ૧ । કથં પુનરનાભોગત: પ્રચુરતરકર્મક્ષય ઇતિ આહ—

- 15 કર્મોનો ક્ષય કરે છે કારણ કે આગમમાં કહ્યું કે “અતિ મોટા પલ્લકમાં ઘડા જેટલું ધાન્ય નાંખે
 અને નાલિ (નાનું પાત્રવિશેષ) જેટલું ધાન્ય કાઢે તેમ અસંયત, અવિરત બહુ બાંધે છે અને
 20 સ્તોક નિર્જરે છે ॥૧॥ અતિ મોટા પલ્લકમાં કુંભપ્રમાણ કાઢે અને નાલિકાપ્રમાણ પ્રક્ષેપે, તેમ
 સંયત, પ્રમત્ત બહુ નિર્જરે છે અને સ્તોક બાંધે છે. ॥૨॥ અતિ મોટા પલ્લકમાં કુંભપ્રમાણ ધાન્ય
 કાઢે છે પણ અંદર કશું નાંખતા નથી તેમ અપ્રમત્તસંયત બહુ નિર્જરે છે, બાંધતા નથી ॥૩॥
 તેથી પૂર્વાવસ્થામાં અસંયત મિથ્યાદષ્ટિ જીવને પ્રભૂતતર બંધ કરનારને ક્યાંથી ગ્રન્થિદેશની પ્રાપ્તિ
 થાય ?
 20 સમાધાન : ‘હે મુગ્ધ ! બહુલતાને આશ્રયી આ વાત જાણવી કે અસંયતને બહુતરનો બંધ
 અને અલ્પતરની નિર્જરા અર્થાત્ ઘણા જીવો આ પ્રમાણે બંધ-નિર્જરા કરે પરંતુ બધા જ અસંયતો
 આ પ્રમાણે બંધ-નિર્જરા કરતા નથી. જો સતત પ્રભૂતતર-કર્મબંધ અને સ્તોકતર કર્મનિર્જરા
 સ્વીકારવામાં આવે તો સંપૂર્ણકર્મપુદ્ગલો એક દિવસ જીવોવડે ગ્રહણ થઈ જશે. અને જો આવું
 બને તો તો પછી કોઈ જીવને કર્મ બંધાશે જ નહીં અને તે કાંઈ ઈષ્ટ નથી. વળી અનુભવસિદ્ધ
 25 એવી સમ્યગ્દર્શનાદિની પ્રાપ્તિનો પણ વિરોધ આવશે, અર્થાત્ અમુક જીવોને સમ્યગ્દર્શનાદિ
 ગુણોની પ્રાપ્તિ થયેલી દેખાય છે તે શક્ય જ નહીં બને. તેથી પલ્લકાદિના દષ્ટાંતોની ઘટના પ્રાય:
 શબ્દ જોડીને કરવી.

શંકા : અનાભોગથી પ્રચુરતરકર્મક્ષય કેવી રીતે થાય ?

- 30 ૬૦. પલ્લેઽતિમહતિ કુમ્ભં પ્રક્ષિપતિ શોધયતિ નાલિકામ્ । અસંયતોઽવિરત: બહુ બદ્ધાતિ નિર્જસ્યતિ
 સ્તોકમ્ ॥૧॥ પલ્લેઽતિમહતિ કુમ્ભં શોધયતિ પ્રક્ષિપતિ નાલિકામ્ । ય: સંયત: પ્રમત્ત: બહુ નિર્જસ્યતિ
 બદ્ધાતિ સ્તોકમ્ ॥૨॥ પલ્લેઽતિમહતિ કુમ્ભં શોધયતિ પ્રક્ષિપતિ ન કિંચિત્ । ય: સંયતોઽપ્રમત્ત: બહુ
 નિર્જસ્યતિ ન બદ્ધાતિ કિંચિત્ ॥૩॥ + ખલૂપચયાં.

ગિરે: સર્વિદ્ ગિરિસરિત્ તસ્યાં ડપલા:-પાષાણા: ગિરિસરિદુપલા: તદ્વત્, એતદુક્તં ભવતિ-યથા ગિરિસરિદુપલા: પરસ્પરસન્નિઘર્ષેણ ઉપયોગશૂન્યા અપિ વિચિત્રાકૃતયો જાયન્તે, એવં યથાપ્રવૃત્તિકરણતો જીવાસ્થાવિધકર્મસ્થિતિવિચિત્રરૂપાશ્ચિત્રા ઇતિ ૨ । પીપીલિકા:-કીટિકા:, યથા તાસાં ક્ષિતૌ સ્વભાવગમનં ભવતિ ૧ તથા સ્થાણવારોહણં ૨ સંજાતપક્ષાણાં ચ તસ્માદપ્યુત્પતનં ૩ સ્થાણુંમૂર્ધનિ 5
ચાવસ્થાનં ૪ કાસાશ્ચિત્ સ્થાણુંશિરસ: પ્રત્યવસર્પણ ૫ એવમિહાપિ જીવાનાં કીટિકાસ્વભાવગમનવત્
યથાપ્રવૃત્તિકરણં, સ્થાણવારોહણકલ્પં ત્વપૂર્વકરણં, ઉત્પતનતુલ્યં ત્વનિર્વર્તિકરણમિતિ,
સ્થાણુંપર્યન્તાવસ્થાનસદૃશં તુ ગ્રન્થ્યવસ્થાનમિતિ, સ્થાણુશિરસ: પ્રત્યવસર્પણસમાનં તુ પુન:
કર્મસ્થિતિવર્ધનમિતિ ૩ । પુરુષદૃષ્ટાન્તો યથા-કેચન ત્રય: પુરુષા મહાનગરચિયાસયા મહાટવી
પ્રપન્ના:, સુદીર્ઘમધ્વાનં અતિક્રામન્ત: કાલાતિપાતભીરવો ભયસ્થાનમાઢૌકમાના: શીઘ્રતરગતયો
ગચ્છન્ત: પુસ્તાત્ ઉભયત: સમુત્ત્રાતકરવાલપાણિતસ્કરદ્વયમાલોક્ય તત્રૈક: પ્રતીપમનુપ્રયાત: 10
અપસ્તુ તાભ્યામેવ ગૃહીત: તથાડપસ્તાવતિક્રમ્ય ઇષ્ટં નગરમનુપ્રાપ્ત ઇતિ । એષ દૃષ્ટાન્તોડયમર્થોપનય:-

સમાધાન : (૨) પર્વતનદીના પાષાણની જેમ અર્થાત્ નદીમાં રહેલા પથ્થરો પરસ્પર ધર્ષણવડે “મારે આવા આકારવાળા થવું છે.” એવા ઉપયોગથી શૂન્ય હોવા છતાં વિચિત્ર- આકૃતિવાળા બને છે. એ જ પ્રમાણે યથાપ્રવૃત્તિકરણથી જીવો તેવા પ્રકારની (ઓછા-વત્તાપ્રકારની) 15
કર્મસ્થિતિદ્વારા જુદા જુદા પ્રકારના હોય છે.

(૩) કીડીઓનું દેષાન્ત : જેમ કીડીઓનું પૃથ્વી પર સ્વભાવથી જ ગમન થાય છે અર્થાત્ સ્વભાવથી જ તે કીડીઓ આમતેમ પૃથ્વી ઉપર ફરે છે, સ્થાણુ વગેરે ઉપર સ્વભાવથી જ ચડે છે, વળી પાંખો ઉત્પન્ન થતાં સ્થાણુ ઉપરથી પણ ઉડી જાય છે, તો કોઈક સ્થાણુ (કૂંટું)ના મૂળ પાસે રહે છે, કોઈક વળી સ્થાણુના મૂળ પાસેથી પાછી ફરે છે. આ બધું જેમ સ્વભાવથી થાય છે તેમ જીવાનું યથાપ્રવૃત્તિકરણ કીડીઓના સ્વભાવગમન જેવું છે, કૂંટા ઉપર ચઢવા સમાન 20
અપૂર્વકરણ છે. ઉડવા સમાન અનિવૃત્તિકરણ છે, કારણ કે અનિવૃત્તિકરણદ્વારા જીવ મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકથી ઉડી સમ્યક્ત્વગુણસ્થાને આવે છે. સ્થાણુના મૂળ પાસે રહેવા સમાન ગ્રંથિદેશ પાસે આવવું, સ્થાણુના મૂળ પાસેથી પાછા ફરવા સમાન ગ્રંથિદેશથી પાછા ફરવાવડે કર્મસ્થિતિને વધારવું.

(૪) પુરુષદેષાન્ત : કોઈક ત્રણ પુરુષો મહાનગર તરફ જવાનીઈચ્છાથી મોટા જંગલમાં 25
પ્રવેશ્યા. લાંબો માર્ગ વટાવ્યા પછી સાંજ પડી જવાથી ભયવાળા થયેલા, ભયાનક સ્થાને પહોંચેલા, જલ્દીથી અટવીને પાર પાડવા શીઘ્રગતિવાળા, એવા તે ત્રણ પુરુષો સામે બંને બાજુથી ઉપાડેલી છે તલવાર હાથમાં જેનાવડે એવા બે ચોરને આવતા જોઈ તે ત્રણમાંનો એક પાછો વળ્યો. બીજો તે બન્નેવડે ગ્રહણ કરાયો અને ત્રીજો તે બંનેને ઓળંગી આગળ વધતા ઈચ્છિતનગર સુધી પહોંચી ગયો. 30

૬૧. સ્થાણુબુદ્ધે (ઇતિ વિ૦ ૧૨૧૦ ગાઘાવૃત્તૌ) મૂલં બુદ્ધોઽંહિનામકઃ ઇત્યમરઃ । ૬૨. સર્વેડ્યથેતે બુદ્ધાર્થા:, અન્યથા અપૂર્વકરણકાલાત્રાક્તનત્વં વિરુદ્ધ્યેત । + ંતિચિત્ર૦ ।

- ૫ એવમિહ સંસારાટઘ્વાં પુરુષાઃ સંસારિણસ્ત્રયઃ કલ્પ્યન્તે, પન્થાઃ કર્મસ્થિતિરતિદીર્ઘા, ભયસ્થાનં તુ ગ્રન્થિદેશઃ, તસ્કરદ્વયં પુના રાગદ્વેષૌ, તત્ર પ્રતીપગામી યો યથાપ્રવૃત્તકરણેન ગ્રન્થિદેશમાસાદ્ય પુનરનિષ્ઠપરિણામઃ સન્ કર્મસ્થિતિમુત્કૃષ્ટમાસાદયતિ, તસ્કરદ્વયાવરુદ્ધસ્તુ પ્રૈલભ્યરાગદ્વેષોદયો ગ્રન્થિકસત્ત્વ ઇત્યર્થઃ, અભિલષિતનગરમનુપ્રાપ્તોઽપૂર્વકરણતો રાગદ્વેષચૌરો અપાકૃત્ય
- ૫ અનિર્વાત્તિકરણેનાવાપ્તસમ્યગ્દર્શન ઇતિ ૪ । આહ—સ હિ સમ્યગ્દર્શનમુપદેશતો લભતે ઉતાનુપદેશત એવેતિ, અત્રોચ્ચતે, ઉભયથાપિ લભતે, કથમ્ ? , પૈથઃ પરિભ્રમ્પુરુષત્રયવત્, યથા હિ કશ્ચિત્ પર્થિ પરિભ્રમ્પુઃ ઉપદેશમન્તરેણૈવ પરિભ્રમન્ સ્વયમેવ પન્થાનમાસાદયતિ, કશ્ચિન્તુ પરોપદેશેન, અપસ્તુ નાસાદયત્યેવ, એવમિહાપ્યત્યન્તાપૈનષ્ટસત્પથો જીવો યથાપ્રવૃત્તકરણતઃ સંસારાટઘ્વાં પરિભ્રમન્ કશ્ચિદ્ગ્રન્થિમાસાદ્ય અપૂર્વકરણેન ચ તમતિક્રમ્ય અનિર્વાત્તિકરણમનુપ્રાપ્ય સ્વયમેવ સમ્યગ્દર્શનાદિ
- ૧૦ નિર્વાણપુરુષસ્ય પન્થાનં લભતે, કશ્ચિત્પરોપદેશાત્, અપસ્તુ પ્રતીપગામી ગ્રન્થિકસત્ત્વો વા નૈવ લભતે

આ દૃષ્ટાંતનો ઉપનય આ પ્રમાણે છે કે સંસારરૂપ અટવી વિપે ત્રણ સંસારીજીવોની કલ્પના કરીએ. અતિદીર્ઘ કર્મસ્થિતિરૂપી માર્ગ કલ્પીયે. ભયસ્થાનરૂપ ગ્રંથિદેશ, બે ચોર સમાન રાગદ્વેષ જાણવા. તેમાં જે જીવ યથાપ્રવૃત્તકરણદ્વારા ગ્રંથિદેશને પામી ફરી પાછો અનિષ્ટ પરિણામવાળો થતાં ઉત્કૃષ્ટકર્મસ્થિતિને બાંધે છે તે પ્રતીપગામી જેવો જાણવો અર્થાત્ સામે આવતા

૧૫ ચોરોને જોઈ ત્રણ પુરુષોમાંથી જે પુરુષ લડ્યા વિના પાછો ફરી ગયો તેના જેવો આ જીવ છે. પ્રબલરાગ-દ્વેષના ઉદયવાળો ગ્રંથિદેશ પાસે આવેલો જીવ બે ચોરોવડે પકડાયેલા પુરુષ સમાન જાણવો. વળી ઈચ્છિત નગરને પ્રાપ્ત કરનાર પુરુષ સમાન અપૂર્વકરણથી રાગ-દ્વેષરૂપી ચોરોને પરાજિત કરી અનિવૃત્તિકરણવડે સમ્યગ્દર્શનને પ્રાપ્ત કરનાર જીવ જાણવો.

શંકા : જીવને જે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થાય છે તે ઉપદેશથી થાય છે કે ઉપદેશ વિના

૨૦ થાય છે ?

સમાધાન : બંને રીતે થાય છે. આ વિષયમાં માર્ગથી ભ્રષ્ટ થયેલા ત્રણ પુરુષોનું ઉદાહરણ જાણવું. જેમ કોઈક વ્યક્તિ માર્ગથી ભ્રષ્ટ થયેલી કોઈના ઉપદેશ વિના જ ફરતી ફરતી જાતે જ માર્ગ પર ચઢી જાય છે. બીજી કોઈક બીજાના માર્ગદર્શનથી માર્ગને પામે છે. તથા ત્રીજો કોઈક માર્ગને પામી શકતો નથી, તેમ અત્યંતપ્રનષ્ટ થયેલ છે સન્માર્ગ જેનો એવો કો'ક જીવ

૨૫ સંસારાટવીમાં ભ્રમતો ભ્રમતો યથાપ્રવૃત્તકરણથી ગ્રંથિદેશ પાસે આવી અને અપૂર્વકરણથી તે દેશને ઓળંગી, અનિવૃત્તિકરણદ્વારા જાતે જ સમ્યગ્દર્શનાદિ મોક્ષમાર્ગને પામે છે, જ્યારે કોઈ જીવ ગુરુ વગેરેના ઉપદેશથી પામે છે, ત્રીજો કો'ક જીવ કે જે પ્રતીપગામી (પાછો જનારો) અથવા ગ્રંથિદેશ પાસે જ રહેલો છે તે સમ્યગ્દર્શનાદિ પામતો નથી.

૬૩. ગંઠિતિ સુદુબ્ધેઓ કક્ષ્વડઘણેત્યાદિકે ઘણારાગદ્વોસપરિણામોત્તિવચનાત્. ★ પથપરિં (વાટઃ

૩૦ પથશ્ચ માર્ગશ્ચેતિ ત્રિકાળકરણઃ) । + પથપઃ । * ંન્તપ્રનષ્ટઃ ।

ઇતિ ૫ । ઇદાનીં જ્વરદૃષ્ટાન્તો—યથા હિ જ્વરઃ કશ્ચિત્ સ્વયમેવાપૈતિ, કશ્ચિદ્દેષજોપયોગેન, કશ્ચિત્ નૈવાપૈતિ, એવમિહ મિથ્યાદર્શનમહાજ્વરોઽપિ કશ્ચિત્સ્વયમેવાપૈતિ કશ્ચિત્ અર્હદ્વચનભેષજોપયોગાત્ અપરસ્તુ તદૌષધોપયોગોઽપિ નાપૈતિ, કરણત્રયયોજના સ્વયમેવ કાર્યા ૬ । કોદ્રવદૃષ્ટાન્તઃ—યથા ઇહ કેષાઞ્ચિત્ કોદ્રવાણાં મદનભાવઃ સ્વયમેવ કાલાન્તરતોઽપૈતિ તથા કેષાઞ્ચિત્ ગોમયાદિપરિકર્મતઃ તથા પેષાં નાપૈતિ, એવં મિથ્યાદર્શનભાવોઽપિ કશ્ચિત્સ્વયમેવાપૈતિ કશ્ચિદુપદેશપરિકર્મણા અપરસ્તુ 5 નાપૈતિ, ઇહ ચ ભાવાર્થઃ—સ હિ જીવોઽપૂર્વકરણેન મદનાર્થશુદ્ધશુદ્ધકોદ્રવાનિવ દર્શનં મિથ્યાદર્શનસમ્યગ્મિથ્યાદર્શનસમ્યગ્દર્શનભેદેન ત્રિધા વિભજતિ, તતોઽનિવર્તિત્ત્વકરણવિશેષાત્સમ્યક્ત્વં પ્રાપ્નોતિ, એવં કરણત્રયયોગવતો ભવ્યસ્ય સમ્યગ્દર્શનપ્રાપ્તિઃ, અભવ્યસ્યાપિ કસ્યચિદ્ યથાપ્રવૃત્તકરણતો ગચ્છિમાસાદ્ય અર્હદોદિવિભૂતિસંદર્શનતઃ પ્રયોજનાન્તરતો વા પ્રવર્તમાનસ્ય શ્રુતસામાયિકલાભો ભવતિ, ન શેષલાભ ઇતિ ૭ । ઇદાનીં જલદૃષ્ટાન્તઃ—યથા હિ જલં 10 મલિનાર્થશુદ્ધશુદ્ધભેદેન ત્રિધા ભવતિ, એવં દર્શનમપિ મિથ્યાદર્શનાદિભેદેન અપૂર્વકરણતસ્ત્રિધા

(૬) તાવનું દેષાંત : જેમ કો'ક તાવ સ્વયં જ નાશ પામે છે. કો'ક તાવ ઔષધવડે નાશ પામે છે અને કો'ક તાવ વળી નાશ પામતો જ નથી. તેમ કો'ક મિથ્યાત્વરૂપ તાવ પણ સ્વયં નાશ પામે છે, કો'ક મિથ્યાત્વરૂપ મહાજ્વર અરિહંતવચનરૂપી ઔષધથી નાશ પામે છે, જ્યારે કો'ક ઔષધવડે પણ નાશ પામતો નથી. કરણત્રય અર્થાત્ યથાપ્રવૃત્તકરણાદિ ત્રણે જેવી રીતે 15 ઘટતા હોય, તેમ જાતે ઘટાડવા.

(૭) કોદ્રવનું દેષાંત : જેમ કેટલાક કોદ્રવોનો માદક સ્વભાવ કાળાન્તરે જાતે દૂર થાય છે, તો કેટલાકોનો છાણાદિની ક્રિયાથી દૂર થાય છે, વળી કેટલાકોનો માદક સ્વભાવ દૂર થતો નથી, તેમ કેટલાક જીવોનો મિથ્યાદર્શનરૂપ ભાવ જાતે, તો કેટલાકોનો ઉપદેશ દ્વારા તે ભાવ નાશ પામે છે, અને કેટલાકોનો નાશ પામતો નથી. અહીં ભાવાર્થ આ પ્રમાણે જાણવો કે તે જીવ 20 અપૂર્વકરણદ્વારા મદન(અશુદ્ધ), અર્ધશુદ્ધ, શુદ્ધકોદ્રવની જેમ દર્શનને (દર્શનમોહનીયના પુદ્ગલને) મિથ્યાદર્શન, મિશ્રદર્શન અને સમ્યગ્દર્શન એમ ત્રણ પ્રકારે ભેદે છે. ત્યારપછી અનિવૃત્તિકરણ વડે સમ્યક્ત્વને પામે છે.

આ પ્રમાણે ત્રણ કરણના યોગથી ભવ્યજીવને સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે. જ્યારે યથાપ્રવૃત્તકરણથી ગ્રંથિ સુધી આવેલા અને અરિહંતાદિની વિભૂતિને જોઈને અથવા અન્ય કોઈ 25 પ્રયોજનથી (જૈન અનુષ્ઠાનોમાં) પ્રવૃત્ત થયેલા એવા કો'ક અભવ્યજીવને પણ શ્રુતસામાયિકનો લાભ થાય છે (અર્થાત્ આગામદિ ભણે છે) પરંતુ શેષ સમ્યક્ત્વસામાયિક વગેરેનો લાભ થતો નથી.

(૮) પાણીનું દેષાંત : જેમ પાણી મલિન, અર્ધશુદ્ધ અને શુદ્ધ એમ ત્રણ પ્રકારે હોય છે

૬૪. અત્ર પૂર્વત્ર ચ, પરં ન દૃષ્ટાન્તાનુક્રમેણ કિંતુ યથાસ્વરૂપં । ૬૫ દર્શનમોહનીયપુદ્ગલરૂપં, મિથ્યાત્વસ્ય સત્ત્વેઽપિ ભાગત્રયમ્, શુદ્ધત્વાવસ્થાનત આશ્રિત્ય મિથ્યાત્વસ્ય । ૬૬. આદિના 30 ગણભૂતાદિવિભૂત્યાદિગ્રહઃ, તત્ત્વં તુ સત્કારકારણમેતદિતિ બુદ્ધી । ૬૭. દેવત્વનરેન્દ્રત્વસૌભાગ્યરૂપબલાવા-પ્ત્યાદિગ્રહઃ । + ૦તિદર્શન૦ ।

કરોતીતિ, ભાવાર્થસ્તુ પૂર્વવદેવ ૮ । વસ્ત્રદૃષ્ટાન્તેઽપ્યાયોજનીયમિતિ ગાથાર્થઃ ૧ ॥૧૦૭॥

પ્રાસંગિકમુચ્યતે—એવં સમ્યગ્દર્શનતામ્નોત્તરકાલમવશેષકર્મણઃ પલ્યોપમપૃથક્ત્વમિતિ-
સ્થિતિપરિક્ષ્યોત્તરકાલં દેશવિરતિરવાપ્યતે, પુનઃ શેષાયાઃ સંખ્યેયેષુ સાગરોપમેષુ સ્થિતેરપગતેષુ
સર્વવિરતિરિતિ, પુનરવશેષસ્થિતેરપિ સંખ્યેયેષ્વેવ સાગરોપમેષુ ક્ષીણેષુ ઈપશામકશ્રેણી, અનેનૈવ
5 ન્યાયેન ક્ષપકશ્રેણીતિ, इयं च देशविरत्यादिप्राप्तिरेतावत्કालतो देवमनुष्येषु उत्पद्यमानस्य
અપ્રતિપતિતસમ્યક્ત્વસ્ય નિયમેનોત્કૃષ્ટતો દ્રષ્ટ્યેતિ, અન્યથા અન્યતરશ્રેણિરહિતસમ્યક્ત્વાદિ-
ગુણપ્રાપ્તિરેકભવેનાપ્યવિરુદ્ધેતિ, ઉક્તં ચ ભાષ્યકારેણ—

“सम्पत्तमि उ लब्धे पलियपुहुत्तेण सावओ होज्जा ।

चरणोवसमखयाणं सागर संखंतसा हुंति ॥१॥

10 एवं अप्परिवडिए सम्पत्ते देवमणुयजम्मेसु ।

अण्णतरसेद्विज्जं एगभवेणं च सव्वाइं ॥२॥”

એમ દર્શન પણ મિથ્યાદર્શનાદિ ત્રણ પ્રકારે જીવ અપૂર્વકરણદ્વારા કરે છે. ભાવાર્થ કાંદવના
દૃષ્ટાંત પ્રમાણે જાણી લેવો.

(૮) વસ્ત્રનું દૃષ્ટાંત : મલિન, અર્ધમલિનાદિ ભાવના વસ્ત્રમાં પણ જાણી દેવી. અહીં
15 ગાથાર્થ પૂર્ણ થાય છે. પરંતુ આ વિષયસંબંધિ થોડીક પ્રાસંગિક વાત ટાંકાકાર કરે છે →

આ પ્રમાણે સમ્યગ્દર્શનપ્રાપ્ત કર્યા પછી બાકી રહેલ કર્મમાંથી પલ્યોપમપૃથક્ત્વ જેટલી
સ્થિતિ ઓછી થાય ત્યારે જીવ દેશવિરતિ પામે છે. પુનઃ શેષકર્મસ્થિતિમાંથી
સંખ્યાતાસાગરોપમની સ્થિતિ દૂર થતાં સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત થાય છે. પુનઃ સંખ્યાતાસાગરોપમની
સ્થિતિ દૂર થાય ત્યારે ઉપશમશ્રેણી પ્રાપ્ત થાય છે. પુનઃ સંખ્યાતાસાગરોપમની સ્થિતિ દૂર
20 થાય ત્યારે ક્ષપકશ્રેણી પ્રાપ્ત થાય છે. આટલા કાળથી દેશવિરતિ વગેરે ગુણપ્રાપ્તિ નિયમથી
દેવ-મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થનાર અને અપ્રતિપતિત સમ્યક્ત્વવાળા જીવને ઉત્કૃષ્ટકાળે નિયમા
જાણવી અર્થાત્ વધારેમાં વધારે આટલા કાળમાં ઉપરોક્ત જીવને નિયમથી દેશવિરતિ વગેરે
ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે. અન્યથા = જયન્યથી, એક ભવમાં પણ જીવને બેમાંથી એક શ્રેણિરહિત
સમ્યક્ત્વાદિગુણોની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે.

25 ભાષ્યકારે પણ જણાવેલ છે કે “સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી પલ્યોપમપૃથક્ત્વવડે જીવ
શ્રાવક બને છે, સંખ્યાતા સાગરોવડે ચારિત્ર-ઉપશમ-ક્ષપકશ્રેણિ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૧॥ આ
પ્રમાણે અપ્રતિપતિત સમ્યક્ત્વને આશ્રયી દેવ-મનુષ્યમાં (સમજવું, અથવા) એક ભવમાં
અન્યતરશ્રેણિવર્જી સર્વની (સર્વગુણોની) પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥૨॥ (૧ ભવમા સિદ્ધાંત મતે ઉપશમ-
ક્ષપક એમ બંને શ્રેણિ પ્રાપ્ત થતી નથી.) પ્રાસંગિક વાત પૂર્ણ કરી. ॥૧૦૭॥

30 ૬૮. દેવભવેઽધિકસ્થિતાવપિ તાવત્યાઃ સ્થિતેઃ સદ્ધાવાદુપચયેન ન દેશવિરતિપ્રસજ્ઞ ઇતિ
પ્રથમપદ્માશકવૃત્તૌ । ૬૯. સમ્યક્ત્વે તુ લબ્ધે પલ્યોપમપૃથક્ત્વેન શ્રાવકો ભવેત્ । ચરણોપશમક્ષયેષુ,
સાગરાઃ સંખ્યેયા અન્તરં ભવતિ ॥૧॥ એવમપ્રતિપતિતે સમ્યક્ત્વે દેવમનુષ્યજન્મસુ । અન્યતરશ્રેણિવર્જે
એકભવેનાપિ સર્વાણિ ॥૨॥ (વિશેષ ૧૨૨૨-૧૨૨૩) । + નેદમ્ । ★ ઉપશમશ્રેણી

અભિહિતં આંનુષઙ્ગિકં, ઇદાનીં ચદુદયાત્ સમ્યક્ત્વસામાયિકાદિલાભો ન ભવતિ, સંજાતો વાડપૈતિ, તાનિહાવરણરૂપાન્ કષાયાન્ પ્રતિપાદયન્નાહ-પઢમિલ્લુઃ । અથવા ચદુક્તં ‘કૈવલ્યજ્ઞાનલાભો નાન્યત્ર કષાયક્ષયાત્’ ઇતિ, ઈદાનીં તે કષાયાઃ કે ? કિયન્તઃ ? કો વા કસ્ય સમ્યક્ત્વાદિસામાયિકસ્યાવરણં ? કો વા ચ્ચલુ ઉપેશમનાદિક્રમઃ કસ્ય ઇત્યમુમર્થમભિધિત્સુરાહ-

પઢમિલ્લુયાણ ઉદા નિયમા સંયોજનાકસાયાણં ।

5

સમ્મદંસણલંભે ભવસિદ્ધીયાવિ ન લહંતિ ॥૧૦૮॥

ઉત્તરગાથા અપિ પ્રાયઃ કિયત્યોડપિ ઉક્તસંબન્ધા એવેતિ, તત્ર વ્યાખ્યા-પ્રથમા એવ પ્રથમિલ્લુકાઃ, દેશીવચનતો જહા ‘પઢમિલ્લા એથ્થ ઘરા’ ઇત્યાદિ, તેષાં પ્રથમિલ્લુકાનાં-અન્તાનુબન્ધિનાં ક્રોધાદીનામિત્યુક્તં ભવતિ, પ્રાથમ્યં ચૈષાં સમ્યક્ત્વાચ્ચપ્રથમગુણવિધાતિત્વાત્ ક્ષપણક્રમાદ્વેતિ, ઉદયઃ-ઉદીરણાવલિકાગતતત્પુદ્ગલોદ્ભૂતસામર્થ્યતા તસ્મિન્ ઉદયે, કિમ્ ?- ‘નિયમાત્’ નિયમેનેતિ, 10 અસ્ય વ્યવહિતપદેન સાર્થં સંબન્ધઃ, તે ચ દર્શયિષ્યામઃ, ઇદાનીં પુનઃ પ્રથમિલ્લુકા એવ વિશિષ્યન્તે-કિંવિશિષ્ટાનાં પ્રથમિલ્લુકાનાં ?-કર્મણા તત્કલભૂતેન સંસારેણ વા સંયોજયન્તીતિ સંયોજનાઃ,

અવતરણિકા : જેના ઉદયથી સમ્યક્ત્વસામાયિકાદિનો લાભ થતો નથી અથવા થયેલો લાભ નાશ પામે છે તે આવરણરૂપ કષાયોને બતાવતા કહે છે - “પઢમિલ્લુયાણ...” અથવા (બીજી રીતે અવતરણિકા બતાવે છે) પૂર્વે કહ્યું કે “કષાયક્ષય વિના કેવલ્યજ્ઞાનનો લાભ થતો નથી.” તે 15 કષાયો કયા ? કેટલા ? અથવા કયો કષાય કયા સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિકનું આવરણ છે ? અથવા કયા કષાયનો કયા કર્મે ઉપેશમાદિ થાય છે ? તે બતાવતા ગ્રંથકારશ્રી જણાવે છે ⇨

ગાથાર્થ : સંયોજના નામના પ્રથમ અનંતાનુબંધીકષાયોના ઉદયમાં ભવસિદ્ધિક (તદ્ભવમોક્ષગામી) એવા પણ જીવ સમ્યક્ત્વને પામતા નથી.

ટીકાર્થ : ઉપરોક્ત અવતરણિકા કહેવા દ્વારા હવે પછી આવતી કેટલીક ઉત્તરગાથાઓની 20 પણ અવતરણિકા કહી દીધેલી જાણવી. હવે આ ગાથાનો અર્થ બતાવે છે. - પ્રથમ એ જ પ્રથમિલ્લુકા આ દેશીવચન છે જેમકે ‘પઢમિલ્લા એથ્થ ઘરા’માં ‘પઢમિલ્લા’ શબ્દ વપરાય છે, તેમ અહીં પણ ‘પ્રથમિલ્લા’ શબ્દ છે. આ શબ્દ દ્વારા પ્રથમ અનંતાનુબંધીકષાય ગ્રહણ કરવો. સમ્યક્ત્વનામના પ્રથમગુણનો ઘાત કરનાર હોવાથી અથવા પ્રથમ તેનો ક્ષય થતો હોવાથી અનંતાનુબંધી પ્રથમ કષાય છે. આ પ્રથમ અનંતાનુબંધીકષાયોના ઉદયમાં, અહીં ઉદય એટલે 25 ઉદયાવલિકામાં રહેલા કર્મેપુદ્ગલોથી ઉત્પન્ન થતી સામર્થ્યતા (અર્થાત્ પુદ્ગલોની ફળ દેખાડવાની શક્તિ.)

“નિયમથી” મૂળગાથામાં આ પદ જ્યાં જોડેલું છે તેના કરતા વ્યવહિતપદની સાથે = દૂર રહેલા ‘સમ્મદંસણલંભે’ પદની સાથે એનો સંબંધ કરવો, જે આગળ દેખાડશે. હવે પ્રથમ એવા અનંતાનુબંધીકષાયોનું વિશેષણ બતાવે છે અર્થાત્ કેવા છે અનંતાનુબંધીકષાયો ? તે કહે છે - નવા 30 કર્મોની સાથે અથવા તે કર્મોના ફળસ્વરૂપ સંસારની સાથે આત્માને જે જોડે તે સંયોજન કષાયો, આ અનંતાનુબંધીકષાયો જીવને સંસારે સાથે જોડતા હોવાથી સંયોજના તરીકે ઓળખાય છે.

- સંયોજનાશ્ચ તે કષાયાશ્ચેતિ વિગ્રહઃ તેષામુદયે, કિમ્ ?—નિયમેન સમ્યક્-અવિપરીતં દર્શનં સમ્યગ્દર્શનં તસ્ય લાભઃ—પ્રાપ્તિઃ સમ્યગ્દર્શનલાભઃ તં, ભવે સિદ્ધિર્યેષાં તે ભવસિદ્ધિકાઃ । આહ—સર્વેષામેવ ભવે સતિ સિદ્ધિર્ભવતિ ?, ઉચ્યતે, એવમેતત્, કિંતુ ઇહ પ્રકરણાત્ તદ્ભવો ગૃહ્યતે, તદ્ભવસિદ્ધિકા અપિ 'ન લભન્તે' ન પ્રાપ્નુવન્તિ, અપિશબ્દાદ અભવ્યાસ્તુ નૈવ, અથવા
- 5 પરીતસંસારિણોઽપિ નૈવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૮॥

વિદ્યકસાયાણુદા અપચ્ચક્ષ્ણાણનામધેજ્જાણં ।

સમ્મહંસણલંભં વિરયાવિરુદ્ધં ન ડ લહંતિ ॥૧૦૯॥

- વ્યાખ્યા—'દ્વિતીયા' ઇતિ દેશવિરતિલક્ષણદ્વિતીયગુણઘાતિત્વાત્ ક્ષણક્રમાદ્વા, 'કષાયા' ઇતિ 'કષ ગતૌ' ઇતિ કષશબ્દેન કર્માભિધીયતે, ભવો વા, કષસ્ય આયા લાભાઃ પ્રાપ્તયઃ કષાયાઃ
- 10 ક્રોધાદયઃ, દ્વિતીયાશ્ચ તે કષાયાશ્ચેતિ સમાસઃ, તેષાં, 'ઉદયઃ' ઇતિ અસ્ય પૂર્વવદર્થઃ, કિંવિશિષ્ટાનાં? —'અપ્રત્યાખ્યાનનામધેયાનાં' ન વિદ્યતે દેશવિરતિસર્વવિરતિરૂપં પ્રત્યાખ્યાનં યેષુ ઉદયપ્રાપ્તેષુ સત્સુ

- આવા અનંતાનુબંધીકષાયોના ઉદયમાં, તે ઉદયમાં શું ? તો નિયમથી (પૂર્વે કહેલ 'નિયમથી' શબ્દ અહીં જોડ્યો.) સમ્યક્=અવિપરિતદર્શન તે સમ્યગ્દર્શન તેની પ્રાપ્તિ, તે સમ્યગ્દર્શનલાભ, (ટીકાનો અન્વય આ પ્રમાણે જાણવો — અનંતાનુબંધીકષાયોના ઉદયમાં નિયમથી ભવસિદ્ધિક
- 15 જીવોને પણ સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થતી નથી.) ભવમાં સિદ્ધિ છે જેઓને તે ભવસિદ્ધિકો.

શંકા : સર્વજીવોને ભવમાં જ સિદ્ધિ થવાની છે તો ભવ શબ્દ શા માટે ગ્રહણ કર્યો ?

સમાધાન : તમારી વાત સાચી છે. પરંતુ અહીં ભવ શબ્દથી તદ્ભવ ગ્રહણ કરવાના છે, અર્થાત્ તે જ ભવમાં સિદ્ધિને પામનાર જીવો પણ પ્રથમ કષાયોના ઉદયમાં સમ્યગ્દર્શન પામતાં નથી. 'તદ્ભવસિદ્ધિકો પણ' અહીં પણ શબ્દથી અભવ્યો કે અલ્પસંસારવાળાં જીવો પણ પામી

- 20 શક્તા નથી એ જાણવું. ॥૧૦૮॥

(અવતરણિકા : ગા. નં. ૧૦૭ની અવતરણિકા જ અહીં પણ જાણવી.)

ગાથાર્થ : અપ્રત્યાખ્યાન નામના બીજા કષાયોના ઉદયમાં સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થાય છે પરંતુ દેશવિરતિ પ્રાપ્ત થતી નથી.

- ટીકાર્થ : દેશવિરતિનામના બીજા ગુણનો ઘાત કરનાર હોવાથી અથવા કષપક્રમેણિમા બીજા
- 25 નંબરે કષ થતો હોવાથી આ કષાયો બીજા નંબરને પામે છે. કષાય શબ્દનો અર્થ બતાવે છે. તેમાં કષ ધાતુ ગતિ—અર્થમાં વપરાય છે. અને અહીં કષ શબ્દથી કર્મ અથવા સંસાર અર્થ લેવો તેથી કષનો એટલે કર્મોનો અથવા સંસારનો જે આય=લાભ, તે કષાય અર્થાત્ જેનાથી કર્મોનો અથવા સંસારનો લાભ (પ્રાપ્તિ) થાય તે ક્રોધાદિ કષાયો. અપ્રત્યાખ્યાન નામના આ બીજા કષાયોના ઉદયમાં ભવ્યજીવો સમ્યગ્દર્શનને પ્રાપ્ત કરે છે, (તુ શબ્દથી 'પ્રાપ્ત કરે છે' એવો અર્થ લેવો.)
- 30 જ્યારે દેશવિરતિને પ્રાપ્ત કરતા નથી. ટીકામાં બાકી રહેલા શબ્દોનો આ પ્રમાણે અર્થ જાણવો. "ઉદય" શબ્દનો અર્થ પૂર્વે બતાવી દીધો છે. 'અપ્રત્યાખ્યાનનામધેયાનાં' જે કષાયો ઉદયમાં આવતા દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિરૂપ પચ્ચક્ષ્ણાણ રહેતું નથી તે અપ્રત્યાખ્યાન.

તે અપ્રત્યાખ્યાનાઃ, સર્વનિષેધવચનોઽયં નજ્ દ્રષ્ટવ્યઃ, અપ્રત્યાખ્યાના એવ નામધેયં યેષાં તે તથાવિધાઃ તેષામુદયે સતિ, કિમ્ ?—સમ્યગ્દર્શનલાભં, ભવ્યા લભન્તે इति શેષઃ, અયં ચ વાક્યશેષો વિસ્તાવિરતિવિશેષણે તુશબ્દસંસૂચિતો દ્રષ્ટવ્યઃ, તથા ચાહ—વિરમણં વિરતં તથા ન વિરતિઃ અવિરતિઃ વિરતં ચાવિરતિશ્ચ યસ્યાં નિવૃત્તૌ સા તથોચ્યતે, દેશવિરતિરિત્યર્થઃ, તાં વિસ્તાવિરતિં ન તુ લભન્તે, તુ શબ્દાત્ સમ્યગ્દર્શનં તુ લભન્તે इति ગાથાર્થઃ ॥૧૦૯॥ 5

તદયકસાયાણુદા પચ્ચક્ષ્ણાણાવરણનામધિજ્જાણં ।

દેસિક્કદેસવિરઙ્ગં ચરિત્તલંભં ન ડ લહંતિ ॥૧૧૦॥

વ્યાખ્યા—સર્વવિરતિલક્ષણતૃતીયગુણઘાતિત્વાત્ ક્ષણક્રમાદ્વા તૃતીયાઃ, ‘કષાયાઃ’ પૂર્વવત્, તૃતીયાશ્ચ તે કષાયાશ્ચેતિ સમાસઃ, કષાયાઃ ક્રોધાદય એવ ચત્વારસ્તેષાં ‘ડદય’ इति પૂર્વવત્, કિંવિશિષ્ટાનાં ?—આવૃણવન્તીત્યાવરણાઃ, પ્રત્યાખ્યાનં સર્વવિરતિલક્ષણં તસ્યાવરણાઃ પ્રત્યાખ્યાનાવરણાઃ 10 પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એવ નામધેયં યેષાં તે તથાવિધાસ્તેષાં । આહ—નન્વપ્રત્યાખ્યાનનામધેયાનામુદયે ન પ્રત્યાખ્યાનમસ્તીત્યુક્તં, નજા પ્રતિષિદ્ધત્વાત્, ઇહાપિ ચ આવરણશબ્દેન પ્રત્યાખ્યાનપ્રતિષેધાત્ ક ણાં પ્રતિવિશેષ इति, ડચ્યતે, તત્ર નજ્ સર્વનિષેધવચનો વર્તન્તે, ઇહ પુનઃ આહો મર્યાદેષદર્થવચનત્વાત્ ઈષન્મર્યાદયા વાઽઽવૃણવન્તીત્યાવરણાઃ, તત્તશ્ચ સર્વવિરતિનિષેધાર્થ એવાયં વર્તન્તે ન દેશવિરતિનિષેધે

અહીં ‘અ’કાર સર્વનિષેધને જણાવનારો છે અર્થાત્ અપ્રત્યાખ્યાનમાં પ્રત્યાખ્યાનનો સર્વ 15 નિષેધ થાય છે. અપ્રત્યાખ્યાન એ જ નામ છે જેનું તે અપ્રત્યાખ્યાનનામધેય કહેવાય. અર્થાત્ અપ્રત્યાખ્યાન નામના કષાયો. ‘વિરતાવિરતિ’ — પાપથી અટકવું તે વિરત તથા પાપથી ન અટકવું તે અવિરતિ, તેથી વિરત અને અવિરતિ છે જે નિવૃત્તિમાં તે વિરતાવિરતિ અર્થાત્ દેશવિરતિ. ॥૧૦૯॥

ગાથાર્થ : પ્રત્યાખ્યાનાવરણ નામના ત્રીજા કષાયના ઉદયમાં (જીવો) દેશવિરતિ પામે છે 20 પણ સર્વવિરતિ પામતા નથી.

ટીકાર્થ : સર્વવિરતિરૂપ ત્રીજાગુણનો ઘાત કરનાર હોવાથી અથવા કાપકશ્રેણીમાં ત્રીજા નંબરે આ કષાયોનો કય થતો હોવાથી આ કષાયો ત્રીજા નંબરે આવે છે. કષાય અને ઉદય શબ્દનો અર્થ પૂર્વે બતાવ્યો. તથા આવરણ કરે = ઢાંકે તે આવરણ, સર્વવિરતિરૂપ પચ્ચક્ષ્ણાણનું આવરણ તે પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ નામ છે જેનું તે પ્રત્યાખ્યાનાવરણકષાયો. 25

શંકા : અપ્રત્યાખ્યાનાવરણકષાયોના ઉદયમાં પ્રત્યાખ્યાન હોતું નથી એવું તમે પૂર્વે કહ્યું કારણ કે ‘અ’ શબ્દથી સર્વ પ્રત્યાખ્યાનનો નિષેધ કર્યો હતો. અને અહીં પણ આવરણ શબ્દથી પ્રત્યાખ્યાનનો પ્રતિષેધ હોવાથી બંને કષાયોમાં ફરક શું રહ્યો ?

સમાધાન : પૂર્વે ‘અપ્રત્યાખ્યાન’ શબ્દમાં રહેલ ‘અ’ શબ્દ સર્વનિષેધ જણાવનાર છે. જ્યારે અહીં ‘આવરણ’ શબ્દમાં રહેલો ‘આ’ શબ્દ ઈષદ્ અને મર્યાદાના અર્થવાળો હોવાથી 30 કંઈક અથવા મર્યાદાથી ઢાંકે તે આવરણ. આવો અર્થ હોવાથી અહીં ‘આ’ શબ્દ સર્વવિરતિનો

સ્વત્વાવરણશબ્દ ઇતિ, તથા ચાહ-દેશશ્ચૈકદેશશ્ચ દેશૈકદેશૌ, તત્ર દેશઃ-સ્થૂલપ્રાણાતિપાતઃ, એકદેશઃ તસ્યૈવ યથાદૃશ્યવનસ્પતિકાયાદ્યતિપાતઃ, તયોઃ વિરતિઃ-નિવૃત્તિઃ તાં, લભન્તે ઇતિ વાક્યશેષઃ, અત્રાપિ વાક્યશેષઃ ચારિત્રવિશેષણે તુશબ્દાક્ષિપ્ત એવ દ્રષ્ટવ્યઃ, યત આહ-‘ચારિત્રં’ ઇતિ ‘ચર ગતિભક્ષણયો’ રિતિ, અસ્ય ‘અર્તિભૂધૂમૂખનિસહિચર ઇત્રઃ’ (પા. ૩-૨-૧૮૪) ઇતીત્રપ્રત્યયાન્તસ્ય

5 ચરિત્રમિતિ ભવતિ, ચરન્ત્યનિન્દિતમનેન ઇતિ ચરિત્રં ક્ષયોપશમરૂપં તસ્ય ભાવશ્ચારિત્રં, એતદુક્તં ભવતિ-ઇહાન્યજન્મોપાત્તાષ્ટવિધકર્મસંચયાપચયાય ચરણં ચારિત્રં, સર્વસાવધયોગનિવૃત્તિરૂપા ક્રિયેત્યર્થઃ, તસ્ય લાભશ્ચારિત્રલાભસ્તં ન તુ લભન્તે, તુશબ્દાદેશૈકદેશવિરતિં તુ લભન્ત એવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૦॥

ઇદાનીમમુમેવાર્થમુપસંહરન્નાહ-

10 મૂલગુણાણં લંભં ન લહૃ મૂલગુણઘાટ્ટણં ઉદા૆ ।

જ નિષેધ કરે છે. દેશવિરતિનો નહીં. આ જ વાતને કરતાં ‘દેસિલ્લદેસવિહં’ શબ્દનો અર્થ ખતાવે છે. તેમાં દેશ અને એકદેશ એમ બે શબ્દો છે. તેમાં દેશ એટલે સ્થૂલપ્રાણાતિપાત. અને એકદેશ એટલે સ્થૂલપ્રાણાતિપાતમાનો જ દૃશ્ય એવા વનસ્પતિકાયાદિનો અતિપાત. તે દેશ તથા એકદેશ બનેની વિરતિ તે દેશૈકદેશવિરતિ.

15 ભાવાર્થ આ પ્રમાણે કે- પ્રત્યાખ્યાન નામના ત્રીજા કષાયના ઉદયમાં દેશવિરતિને પામે છે. અહીં મૂળગાથામાં ‘પામે છે’ શબ્દ નથી તે ચારિત્રના વિશેષાર્થને જણાવનાર ‘તુ’ શબ્દથી જણાય છે. (આશય એ છે કે - ‘તુ’ શબ્દ જ્યારે, વળી વિગેરે અર્થોમાં વપરાય છે. આ જ્યારે, વળી વિગેરે શબ્દો વિશેષાર્થને જણાવનાર હોય છે. જેમકે, દેશવિરતિને પામે છે, જ્યારે સર્વવિરતિને પામતો નથી. અહીં પ્રસ્તુતમાં પણ દેશવિરતિને... આ શબ્દ પછી મૂળગાથામાં

20 ક્રિયાપદ નથી. તો શું સમજવું ? તેથી ટીકાકાર ખુલાસો કરે છે કે “ચરિત્તલંભં ન ડ” અહીં જે તુ શબ્દ છે તે ચારિત્ર માટેના વિશેષાર્થને જણાવે છે કે - “જ્યારે ચારિત્રના લાભને પામતો નથી.” અહીં આ રીતના વિશેષાર્થમાં વપરાયેલ તુ શબ્દથી જણાય છે કે દેશવિરતિને પામે છે. માટે મૂળમાં દેશવિરતિ શબ્દ પછી ‘પામે છે’ ક્રિયાપદ જોડી દેવું.)

તથા જેનાવડે લોકો અનિદિત (નિદા ન થાય એ રીતે) આચરણ કરે છે તે ચરિત્ર અર્થાત્

25 ક્ષયોપશમ, તેનો ભાવ તે ચારિત્ર અર્થાત્ અન્યજન્મોમાં ગ્રહણ કરાયેલ કર્મોના સંચયનો નાશ કરવા માટેનું જે આચરણ તે ચારિત્ર એટલે કે સર્વ-સાવધયોગમાંથી નિવૃત્તિ કરવી. આવા ચારિત્રની પ્રાપ્તિ પ્રત્યાખ્યાન નામના કષાયના ઉદયમાં થતી નથી. ‘તુ’ શબ્દથી દેશવિરતિના પ્રાપ્તિ થાય છે એ અર્થ જાણવો. ચારિત્રની વ્યુત્પત્તિ → ચર ધાતુ ગતિ - ભક્ષણના અર્થમાં છે, તેને અર્તિભૂધૂ... સૂત્રથી ઇત્ર પ્રત્યય લાગીને ચરિત્ર બને. તેને ભાવ અર્થમાં ઘઞ્ પ્રત્યય લાગીને

30 ચારિત્ર બને. ॥૧૧૦॥

અવતરણિકા : હવે આ જ અર્થનો ઉપસંહાર કરતા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : મૂળગુણઘાતી એવા પ્રથમ બાર કષાયોના ઉદયમાં મૂળગુણોનો લાભ થતો

ઉદય સંજલનાણં ન લહઈ ચરણં અહમ્ક્રાયં ॥૧૧૧॥

વ્યાખ્યા—મૂળભૂતા ગુણા મૂળગુણા ઉત્તરગુણાધારા इत्यर्थः, તે ચ સમ્યક્ત્વમહાવ્રતાણુવ્રતરૂપાઃ તેષાં મૂળગુણાનાં લાભં 'ન લભતે' ન પ્રાપ્નોતિ, કદેતિ આહ—મૂળગુણાન્ ઘાતયિતું શીલં યેષાં તે મૂળગુણઘાતિનઃ તેષાં મૂળગુણઘાતિનાં—અનન્તાનુબન્ધ્યપ્રત્યાખ્યાનપ્રત્યાખ્યાનાવરણાનાં દ્વાદશાનાં કષાયાણામુદયે, તથા ઈષદ્ જ્વલનાત્ સંજ્વલનાઃ સપદિ પરીષહાદિસંઘા(પા)તજ્વલનાદ્વા સંજ્વલનાઃ 5 ક્રોધાદય એવ ચત્વારઃ કષાયાઃ તેષાં સંજ્વલનાનામુદયે ન લભતે, ચારશ્ચરણં ભાવે લ્યુટ્-પ્રત્યયઃ, લબ્ધં વા ત્યજતિ, કિં સર્વમ્ ?—નેત્યાહ-યથૈવાખ્યાતં યથાખ્યાતં ઇતિ અકષાયં, સકષાયં તુ લભતે એવેતિ ॥૧૧૧॥

ન ચ યથાખ્યાતચારિત્રમાત્રોપઘાતિન એવ સંજ્વલનાઃ, કિંતુ શેષચારિત્રદેશેપઘાતિનોઽપિ, તદુદયે શેષચારિત્રદેશાતિચારિસિદ્ધેઃ, તથા ચાહ— 10

સવ્વેવિઅ અઙારા સંજલનાણં તુ ઉદયઓ હંતિ ।

મૂળચ્છિજ્જં પુણ હોઈ બારસળહં કસાયાણં ॥૧૧૨॥

વ્યાખ્યા—‘સર્વે’ આલોચનાદિચ્છેદપર્યન્તપ્રાયશ્ચિત્તશોધ્યાઃ, અપિશબ્દાત્ કિયન્તોઽપિ ચ, અતિચરણાન્યતિચારાઃ ચારિત્રસ્થલનાવિશેષાઃ, સંજ્વલનાનામેવોદયતો ભવન્તિ, તુશબ્દસ્ય

નથી. સંજવલનકષાયના ઉદયમાં યથાખ્યાતચારિત્ર પ્રાપ્ત થતું નથી. 15

ટીકાર્થ : મૂળભૂત ગુણો તે મૂળગુણો અર્થાત્ ઉત્તરગુણોના આધારરૂપ મૂળગુણો હોય છે. મૂળગુણો તરીકે સમ્યક્ત્વ, મહાવ્રત અને અણુવ્રતો જાણવા. મૂળગુણોનો ઘાત કરવાનો સ્વભાવ છે જેઓનો તે મૂળગુણઘાતી એવા અનન્તાનુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાની અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણરૂપ બાર કષાયોના ઉદયમાં જીવ મૂળગુણોને પામતો નથી.

તથા કર્ઠક બાળતા હોવાથી સંજવલન અથવા પરિષહાદિ આવતા તરત ચારિત્રીને બાળતો હોવાથી સંજવલન. ક્રોધાદિ ચાર કષાયો સંજવલનકષાય તરીકે ગ્રહણ કરવા. ક્રોધાદિ ચાર કષાયોરૂપ સંજવલનના ઉદયમાં ચારિત્ર પ્રાપ્ત થતું નથી અથવા પ્રાપ્ત ચારિત્રનો નાશ થાય છે. શુ એકપણ ચારિત્ર પ્રાપ્ત થતું નથી ? ઉત્તર — ના, યથાખ્યાત = અકષાયચારિત્ર પ્રાપ્ત થતું નથી, સકષાયચારિત્ર તો પ્રાપ્ત થાય છે. જે રીતનું છે તે રીતે તીર્થંકરોવડે આખ્યાન = કથન કરેલું હોવાથી તે યથાખ્યાતચારિત્ર કહેવાય છે. ॥૧૧૧॥ 20 25

અવતરણિકા : સંજવલનકષાયો માત્ર યથાખ્યાતચારિત્રનો જ ઘાત કરે એવું નહીં પરંતુ શેષ ચારિત્રમાં દેશથી અતિચારો પણ લગાડતા હોવાથી શેષચારિત્રનો દેશથી ઉપઘાત પણ કરનારા હોય છે તે વાતને બતાવે છે ⇨

ગાથાર્થ : બધા જ અતિચારો સંજવલનકષાયોના ઉદયમાં થાય છે, બાર કષાયોના ઉદયમાં મૂળથી છેદ એવો દોષ થાય છે. 30

ટીકાર્થ : સર્વ પણ એટલે આલોચના વગેરેથી લઈ છેદસુધીના પ્રાયશ્ચિત્તથી શુદ્ધિ કરવા યોગ્ય એવા સર્વ અતિચારો, “અપિ” શબ્દથી કેટલાક પણ અતિચારો અર્થાત્ બધા અતિચારો

- ૫ એવકાર્થત્વાત્ દ્વાદશાનાં પુનઃ કષાયાણાં ઉદયતઃ, કિમ્ ?— મૂલચ્છેદ્યં ભવતિ. એવં પદયોગઃ કર્તવ્યઃ, ‘મૂલેન’ અષ્ટમપ્રાયશ્ચિત્તેન ‘છિદ્યતે’ વિદાર્યતે યદ્દોષજાતં તન્મૂલચ્છેદ્યં, અણેષચારિત્ર-ચ્છેદકારીતિ ભાવાર્થઃ, પુનઃશબ્દસ્તુ પ્રક્રાન્તાર્થવિશેષણાર્થ એવેતિ, ‘ભવતિ’ સંજાયતે ‘દ્વાદશાનાં’ અનન્તાનુબન્ધિપ્રભૃતીનાં કષાયાણાં, ઉદયેનેતિ સંબધ્યતે, અથવા મૂલચ્છેદ્યં યથાસંભવતઃ
૫ યત્કલ્પાયોજનીયં, પ્રત્યાખ્યાનાવરણકષાયોદયતસ્તાવત્ મૂલચ્છેદ્યં—સર્વચારિત્રવિનાશઃ, એવમપ્રત્યાખ્યાનકષાયનાનન્તાનુબન્ધ્યુદયતસ્તુ દેશવિરતિસમ્યક્ત્વં મૂલચ્છેદ્યં યથાયોગમિતિ ગાથાર્થઃ
૥૧૧૨૥

યતશ્ચૈવમતઃ—

બારસવિદેહ કસાણે રૂઝાણે ઉવસામિણે વ જોગેહિં ।

- ૧૦ લભ્યમ્ ચરિત્તલંભો તસ્સ વિસેસા ઇમે પંચ ૥૧૧૩૥

વ્યાખ્યા—‘દ્વાદશવિદેહે’ દ્વાદશપ્રકારે અનન્તાનુબન્ધ્યાદિભેદભિન્ને ‘કષાયે’ ક્રોધાદિલક્ષણે, ‘ક્ષપિતે સતિ’ પ્રશસ્તયોગેઃ—નિર્વાણહૃત્ત્વકૃતુલ્યતાં નીતે ‘ઉપશમિતે’ ભસ્મચ્છન્નાગ્નિકલ્પતાં પ્રાપિતે, વાશબ્દાત્ ક્ષયોપશમં વા—અર્ધવિધ્યાતાનલોદ્ઘટ્ટનસમતાં નીતે ‘યોગેઃ’ મનોવાક્યાયલક્ષણેઃ

- ૧૫ અને થોડાંક પણ અતિચારો, અતિચાર એટલે અતિચરણ થવું = સ્ખલના થવી અર્થાત્ ચારિત્રમાં
૧૫ યતી સ્ખલના અતિચાર કહેવાય છે. આ અતિચારો = સ્ખલનાઓ સંજવલનકષાયોના જ ઉદયમાં થાય છે. “તુ” શબ્દ જકાર અર્થવાળો હોવાથી ‘સંજવલનોના જ’ એમ લખ્યું છે.

વળી બાર કષાયોના ઉદયમાં મૂળથી છેદ થાય છે. મૂળછેદ પદનો યોગ = અર્થ આ પ્રમાણે કરવા યોગ્ય છે — મૂળથી એટલે મૂળ નામના આઠમા પ્રાયશ્ચિત્તદ્વારા જે દોષનો સમૂહ નાશ પામે તે દોષનો સમૂહ મૂળછેદ કહેવાય અર્થાત્ સંપૂર્ણચારિત્રનો નાશ કરનાર દોષ સમૂહ.

- ૨૦ પુનઃ શબ્દ પ્રસ્તુત વિષયના જ વિશેષ અર્થને જણાવનારો છે કે અનંતાનુબંધી વગેરે બાર કષાયોના ઉદયમાં સંપૂર્ણચારિત્રનો છેદ કરે એવા દોષો ઉત્પન્ન થાય છે. અથવા મૂળછેદ યથાસંભવથી જોડવા યોગ્ય છે અર્થાત્ પ્રત્યાખ્યાનાવરણના ઉદયમાં મૂળછેદ થાય છે એટલે સર્વચારિત્રનો નાશ થાય છે. એમ અપ્રત્યાખ્યાનકષાય અને અનંતાનુબંધીકષાયના ઉદયમાં ક્રમશઃ દેશવિરતિ અને સમ્યક્ત્વનો મૂળથી નાશ થાય છે. ૥૧૧૨૥

- ૨૫ અવતરણિકા : જે કારણથી આ પ્રમાણે છે અર્થાત્ જે કારણથી બાર કષાયોના ઉદયમાં ચારિત્રાદિનો નાશ થાય છે તે કારણથી શું થાય ? તે બતાવે છે ⇨

ગાથાર્થ : (પ્રશસ્ત મન—વચન અને ક્રયાના) યોગોવડે બારપ્રકારના કષાયોનો ક્ષય અથવા ઉપશમ થતાં ચારિત્રનો લાભ થાય છે. તે ચારિત્રના આ પાંચ વિશેષો (ભેદો) છે.

- ૩૦ ટીકાર્થ : અનંતાનુબંધી વગેરે બારપ્રકારના ક્રોધાદિ કષાયોનો ક્ષય થતાં = પ્રશસ્ત યોગો વડે શાંત (બુઝાઈ ગયેલ) અગ્નિ સમાન થતાં એટલે કે નાશ થતાં, અથવા આ કષાયો ઉપશમાવતે છે = ભસ્મવડે ઢંકાયેલ અગ્નિ સમાન થતાં, “વા” શબ્દથી અથવા આ ક્રોધાદિ કષાયોનો ક્ષયોપશમ થતાં = અર્ધબુઝાયેલ અને અર્ધઢંકાયેલ અગ્નિ સમાન થતાં, પ્રશસ્ત મન—વચન—

પ્રશસ્તૈર્હતુભૂતૈરિતિ, કિમ્ ? લખ્યતે ચારિત્રલાભઃ ‘તસ્ય’ ચારિત્રલાભસ્ય સામાન્યસ્ય ન તુ દ્વાદશવિધકષાયક્ષયાદિજન્યસ્યૈવેતિ, ‘વિશેષા’ ભેદા ‘એતે’ વક્ષ્યમાણલક્ષણાઃ ‘પઞ્ચ’ પઞ્ચેતિ સંખ્યા. (ઇતિ) ગાથાક્ષરાર્થઃ ॥૧૧૩॥

અનન્તરગાથાસૂચિતપઞ્ચચારિત્રભેદપ્રદર્શનાયાહ—

સામાઙ્યં ચ પઢમં છેઓવદ્વાવણં ભવે બીયં ।

5

પરિહારવિસુદ્ધીયં સુહુમં તહ સંપરાયં ચ ॥૧૧૪॥

તત્તો ય અહક્ષાયં યાયં સર્વમિ જીવલોગમિ ।

જં ચરિઠુણ સુવિહિઆ વચ્ચંતયરામરં ઠાણં ॥૧૧૫॥

પ્રથમગાથાવ્યાખ્યા—‘સામાયિકં’ ઇતિ સમાનાં-જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાણાં આયઃ-સમાયઃ, સમાય એવ સામાયિકં વિનયાદિપાઠાત્ સ્વાર્થે ઠક્, આહ-સમયશબ્દસ્તત્ર પઠ્યતે, તત્કથં સમાયે 10 પ્રત્યયઃ ?, ઉચ્યતે. ‘એકદેશવિકૃતમનન્યવદ્ભવતી’ તિન્યાયાત્, તચ્ચ સાવદ્યયોગવિરતિરૂપં, તતશ્ચ

કષાયરૂપ યોગોવડે (અહીં અન્વય આ પ્રમાણે કરવો → આ પ્રશસ્ત યોગોવડે ક્રોધાદિ કષાયોનો ક્ષય-ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ થતાં) ચારિત્રનો લાભ થાય છે. સામાન્ય એવા તે ચારિત્રના પાંચ ભેદો પડે છે, નહીં કે બાર પ્રકારના કષાયના કષાદિ જન્ય એવા ચારિત્રના પાંચ ભેદ પડે છે. (આશય એ છે કે જો “બારપ્રકારના કષાદિથીજન્ય ચારિત્રના પાંચ પાંચ ભેદો છે” એવો અર્થ 15 કરીએ તો કષાદિ દરેકથી ઉત્પન્ન થનાર ચારિત્રના પાંચ-પાંચ ભેદ માનતા પંદર ભેદ માનવા પડે. જ્યારે ખરેખર તો પાંચમાંથી કેટલાક ચારિત્ર બારે કષાયના ક્ષયથી, કેટલાક ઉપશમથી, કેટલાક ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થાય છે, નહીં કે એકલા ક્ષયથી પાંચ, કે એકલા ઉપશમથી પાંચ. તેથી અહીં સામાન્યથી ચારિત્રના પાંચ ભેદ જણાવેલ છે.) ॥૧૧૩॥

અવતરણિકા : ચારિત્રના પાંચ ભેદો બતાવે છે ⇨

20

ગાથાર્થ : પ્રથમ સામાયિક, બીજું છેદોપસ્થાપનીય, પરિહારવિશુદ્ધિ અને સૂક્ષ્મસંપરાય.

ગાથાર્થ : તથા સર્વજીવલોકમાં પ્રખ્યાત એવું યથાખ્યાતચારિત્ર, જેને આચરીને સુવિહિતો અજરામર સ્થાનને પામે છે.

ટીકાર્થ : પ્રથમ ગાથાની વ્યાખ્યા : ‘સામાયિક’ શબ્દનો અર્થ કરે છે કે જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપ સમનો આય = લાભ તે સમાય. તથા સમાય એ જ સામાયિક. અહીં વ્યાકરણમાં વિનયાદિ 25 શબ્દગણ છે જેને સ્વાર્થમાં ઠક્ પ્રત્યય લાગે છે. અહીં સમાયને પણ સ્વાર્થમાં ઠક્ પ્રત્યય લાગવાથી ‘સામાયિક’ શબ્દ બન્યો છે.

શંકા : વિનયાદિ શબ્દગણમાં ‘સમય’ શબ્દ છે તો તમે ‘સમાય’ શબ્દને ઠક્ પ્રત્યય કેમ લગાડ્યો ?

સમાધાન : “જે શબ્દોમાં એક અંશમાં ફેરફાર થયો હોય તે શબ્દો એક સરખા જ 30 કહેવાય” એ ન્યાયથી અહીં સમય શબ્દમાં મનો ‘મા’ થઈને જ ‘સમાય’ શબ્દ બન્યો હોવાથી સમાય શબ્દને પણ ઠક્ પ્રત્યય લાગી શકે. સર્વસાવદ્યયોગની વિરતિરૂપ સામાયિક છે. તેથી

સર્વમાયેતત્ત્વાચિત્રં અવિશેષતઃ સામાયિકં, છેદાદિવિશેષૈસ્તુ વિશેષ્યમાણં અર્થતઃ શબ્દાન્તરતશ્ચ નાનાત્વં ભજતે, તત્ર પ્રથમં વિશેષણાભાવાત્ સામાન્યશબ્દ એવાવતિષ્ઠતે સામાયિકમિતિ, તત્ત્વ દ્વિધા-ઇત્વરં યાવત્કથિકં ચ, તત્ર સ્વલ્પકાલમિત્વરં, તત્ત્વ ભરતૈરવતેષુ પ્રથમપશ્ચિમતીર્થકરતીર્થેષુ અનારોપિતવ્રતસ્ય શિક્ષકસ્ય વિજ્ઞેયમિતિ, યાવત્કથિકં તુ યાવત્કથા આત્મનઃ તાવત્કાલં

- 5 યાવત્કથં યાવત્કથમેવ યાવત્કથિકં આભવવર્તીતિયાવત્, તત્ત્વ મધ્યમવિદેહતીર્થકર-તીર્થાન્તર્ગતસાધૂનામવસેયમિતિ, તેષામુપસ્થાપનાઽભાવાત્, અત્ર પ્રસજ્ઞતો મધ્યમવિદેહપુરિમ-પશ્ચિમતીર્થકરતીર્થવર્તિસાધુસ્થિતાસ્થિતકલ્પઃ પ્રદર્શયતે-તત્ર ગ્રન્થાન્તરે વિવક્ષિતાર્થપ્રતિપાદિકેયં ગાથા-“આચેતકુ ૧ દેસિય ૨ સેજ્જાયર ૩ રાયપિંડ ૪ કિડકમ્મે ૫ । વય ૬ જિદુ ૭ પડિક્કમ્મે ૮ માસં ૯ પજ્જોસવણકમ્પો ૧૦ ॥૧॥”

- 10 અસ્યા ગમનિકા-ચઠ્ઠુ ઠિઆ છ્મુ અઢિઆ, કેષુ ચતુર્ણુ ઇતિ, આહ-સિજ્જાયરપિંડે યા ચાઠ્ઠજ્ઞમે ય પુરિસજિદ્દે ય । કિડકમ્મસ્સ ચ કરણે ચત્તારિ અવઢિઆ કમ્પા ॥૧॥ નાસ્ય ચેલં સામાન્યથી જોતાં ઉપરોક્ત પાંચે ચારિત્ર સામાયિક જ છે. પરંતુ છેદાદિ વિશેષોવં વિશેષિત કરાતા આ ચારિત્રના અર્થથી અને અન્ય શબ્દોથી જુદા જુદા ભેદ પડે છે.

- (આશય એ છે કે સામાયિક સર્વસાવધયોગની વિરતિરૂપ છે અને ઉપરોક્ત પાંચે
15 ચારિત્રો પણ સાવધયોગની વિરતિરૂપ હોવાથી સામાન્યથી પાંચે ભેદો સામાયિક જ કહેવાય, પરંતુ આ ચારિત્રને છેદ, પરિહારતપ વગેરે દ્વારા વિશેષિત કરવામાં આવે ત્યારે તે સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીયાદિરૂપે ભેદાય છે.) તેમાં પ્રથમ સામાયિકમાં કોઈ વિશેષણ ન હોવાથી સામાન્યશબ્દમાં જ પ્રથમ ભેદ રહે છે અર્થાત્ તેના શબ્દમાં કોઈ ફેરફાર થતો નથી. તેથી તેને ‘સામાયિક’ એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. તે ઈત્વર અને યાવત્કથિક એમ
20 બે પ્રકારે છે.

- તેમાં ઈત્વર એટલે સ્વલ્પકાલીન ચારિત્ર, અને તે ભરત-ઐરાવતક્ષેત્રમાં પહેલા-છેલ્લા તીર્થકરોના તીર્થમાં વ્રતનું ઉચ્ચારણ જેને કર્યું નથી એવા શૈક્ષસાધુ(નૂતનદીક્ષિત)ને જાણવું. (અત્યારની ભાષામાં વડીદીક્ષા પહેલાનું ચારિત્ર). યાવત્કથિક એટલે આત્માની જ્યાં સુધી કથા ચાલે ત્યાં સુધીના કાળને યાવત્કથા કહેવાય, અને આ યાવત્કથા એ જ યાવત્કથિક કહેવાય
25 અર્થાત્ આજીવન રહેનારું, અને તે મધ્યના ૨૨ અને મહાવિદેહના તીર્થકરોના તીર્થમાં રહેલ સાધુને જાણવું, કારણ કે તેઓને ઉપસ્થાપના (પૂર્વનો પર્યાય છેદી કરી વ્રતમાં સ્થાપવા રૂપ વડીદીક્ષા) હોતી નથી.

- અહીં પ્રસંગથી વચ્ચેના ૨૨ તથા મહાવિદેહના અને પહેલા-છેલ્લા તીર્થકરોના તીર્થમાં વર્તતા સાધુઓનો સ્થિત-અસ્થિત કલ્પ (આચારો) બતાડવામાં આવે છે - આ કલ્પોને જાણવાનાર
30 ગ્રંથાન્તરની ગાથા આ પ્રમાણે છે. ૧. આચેલકય, ૨. ઔદેશિક, ૩. શય્યાતર, ૪. રાજપિંડ, ૫. કૃતિકર્મ, ૬. વ્રત, ૭. જયેષ્ઠ, ૮. પ્રતિકમણ, ૯. માસકલ્પ, ૧૦. પર્યુષણકલ્પ. - ચાર આચારોમાં સ્થિતકલ્પ અને છમાં અસ્થિતકલ્પ હોય છે. કયા ચારમાં સ્થિત હોય છે? તે કહે

વિદ્યતે ઇત્યચેલકઃ તદ્વાવઃ અચેલકત્વં અચેલકત્વેઽસ્થિતાઃ, એતદુક્તં ભવતિ—ન વૈદેહમધ્યમ-
તીર્થકરતીર્થસાધવઃ પુરિમપશ્ચિમતીર્થવર્તિસાધુવત્ અચેલત્વે સ્થિતાઃ, કુતઃ ?—તેષાં ઋજુપ્રજ્ઞત્વાત્
મહાધનમૂલ્યવિચિત્રાદિવસ્ત્રાણામપિ પરિભોગાત્, પુરિમપશ્ચિમતીર્થકરતીર્થવર્તિસાધૂ નાં તુ
ઋજુવક્રજડત્વાત્ મહાધનમૂલ્યાદિવસ્ત્રાપરિભોગાજ્જીર્ણાદિપરિભોગાચ્ચ અચેલકત્વમિતિ । આહ—
જીર્ણાદિવસ્ત્રસદ્ભાવે કથમચેલકત્વમ્ ?, ઉચ્યતે, તેષાં જીર્ણત્વાત્ અસારત્વાત્ અલ્પત્વાત્ 5
વિશિષ્ટાર્થક્રિયાઽપ્રસાધકત્વાત્ અસત્ત્વાવિશેષાત્ ઇતિ, તથા ચેત્થંભૂતવસ્ત્રસદ્ભાવેઽપિ
લોકેઽચેલકત્વવ્યપદેશપ્રવૃત્તિર્દૃશ્યતે, યથા—કાચિદ્દુઃખના જીર્ણવસ્ત્રપરિધાના અન્યાભાવે સતિ
તદ્ભાવેઽપિ ચ સમર્પિતસાટકં કુવિન્દં તન્નિષ્પાદનમન્થરં પ્રતિ આહ—‘ત્વર કોલિક ! નગ્નિકાઽહમિતિ’
૧ । તથા ઔદેશિકેઽપ્યસ્થિતા એવ, કથમ્ ?—ઇહ પુરિમપશ્ચિમતીર્થકરસાધું ઉદ્દિશ્ય કૃતમશનાદિ
સર્વેષામકલ્પનીયં, તેષાં તુ યમુદ્દિશ્ય કૃતં તસ્યૈવાકલ્પનીયં ન શેષાણામિતિ ૨ । તથા 10

છે — શય્યાતરપિંડ, ચાતુર્યામ, પુરુષજયેષ્ઠ અને કૃતિકર્મ આ ચાર અવસ્થિતકલ્પ છે. 1111

ઉપરોક્ત ગાથાની વ્યાખ્યા—વિદ્યમાન નથી વસ્ત્ર જેને તે અચેલક, તે પણું = અચેલકત્વ.
અચેલકત્વમાં અસ્થિત, અર્થાત્ મહાવિદેહ અને મધ્યમ (૨ થી ૨૨) તીર્થકરોના તીર્થના સાધુઓ
પહેલા—છેલ્લા તીર્થવર્તી સાધુની જેમ અચેલકત્વમાં રહેલા નથી અર્થાત્ તેઓને અચેલકત્વ નથી
કારણ કે તે સાધુઓ ઋજુ (સરલ) અને પ્રાણ (બુદ્ધિમાન) હોવાથી મૂલ્યવાન અને રંગબેરંગી વસ્ત્રોનો 15
પણ પરિભોગ કરે છે તેથી તેમનું સચેલકત્વ છે. જ્યારે પહેલા—છેલ્લા તીર્થકરના તીર્થવર્તી
સાધુઓમાં પહેલા તીર્થકરના સાધુઓ ઋજુ અને જડ તથા છેલ્લા તીર્થમાં સાધુઓ વક્ર અને જડ
હોવાથી મૂલ્યવાન અને રંગબેરંગી વસ્ત્રોનો પરિભોગ કરતા નથી. જીર્ણાદિ વસ્ત્રોનો પરિભોગ કરે
છે માટે તેઓને અચેલકત્વ છે.

શંકા : જીર્ણાદિવસ્ત્રોનો પરિભોગ કરતા હોય તો અચેલકત્વ કેવી રીતે ઘટે ? 20

સમાધાન : એનું કારણ એ છે કે તેઓના વસ્ત્રો જીર્ણ હોવાથી અસાર છે, સંખ્યાથી અને
મૂલ્યથી અલ્પ છે અને વિશિષ્ટાર્થક્રિયાના અપ્રસાધક છે અર્થાત્ વિશિષ્ટપ્રકારના મૂલ્યવાન વસ્ત્રોનો
(વિભૂષા વિ. માટે) જે ઉપયોગ થતો હોય તે ઉપયોગ વિશિષ્ટઅર્થક્રિયા કહેવાય. તેવા પ્રકારના
ઉપયોગરૂપ વિશિષ્ટઅર્થક્રિયા (વિભૂષા વિ.) આ વસ્ત્રો દ્વારા થઈ શકતી ન હોવાથી વસ્ત્રો હોવા
છતાં નથી એવું જ કહેવાય. લોકમાં પણ આવા પ્રકારના વસ્ત્રો હોવા છતાં પણ અચેલકત્વના 25
વ્યપદેશની પ્રવૃત્તિ દેખાય છે અર્થાત્ વસ્ત્રો નથી એવો વ્યવહાર દેખાય છે.

જેમ કે—જીર્ણવસ્ત્રોવાળી એવી કોઈક સ્ત્રી જીર્ણવસ્ત્રો હોવા છતાં પણ પોતાની પાસે અન્ય
વિશિષ્ટવસ્ત્રો ન હોવાથી, અર્પણ કરેલ છે સાટક (ઉત્તરીયવસ્ત્ર) જેને એવા તથા વસ્ત્રો બનાવવામાં ધીમા
એવા દરજ્જાને તે સ્ત્રી કહે—“હે વણકર ! મારી પાસે વસ્ત્રો નથી હું વસ્ત્રો વિનાની છું, તેથી વસ્ત્રો તૈયાર
કરવામાં ઉતાવળ રાખો.” આમ જીર્ણ વસ્ત્રો હોવાથી સાધુઓને અચેલકત્વ ઘટે જ છે. 30

તથા ઔદેશિકમાં પણ અસ્થિત = અસમાન છે, કારણ કે ભરતક્ષેત્રમાં પહેલા—છેલ્લા
તીર્થના સાધુને ઉદેશીને બનાવેલ અશનાદિ સર્વ સાધુઓ માટે અકલ્પનીય હોય છે. જ્યારે

- શય્યાતરરજપિણ્ડદ્વારમ્, —પિણ્ડગ્રહણમુખ્યત્ર સંબધ્યતે, તત્ર શય્યાતરપિણ્ડે સ્થિતા એવ, શય્યાતરપિણ્ડે હિ યથા પુરિમપશ્ચિમતીર્થકરસાધૂનાં અકલ્પનીયઃ, એવં મધ્યમતીર્થકરસાધૂનામપિ ૩ । રજપિણ્ડે ચાસ્થિતાઃ, કથમ્ ?—સ હિ પુરિમપશ્ચિમતીર્થકરસાધૂનામગ્રાહ્ય એવ, મધ્યમાનાં તુ દોષાભાવાત્ ગૃહ્યતે ૪ । તથા કૃતિકર્મ વન્દનમાખ્યાતે, તત્રાપિ સ્થિતાઃ, કથમ્ ? યથા પુરિમપશ્ચિમતીર્થકરસાધૂનાં
- ૫ પ્રભૂતકાલપ્રવ્રજિતા અપિ સંયત્યઃ પૂર્વં વન્દનં કુર્વન્તિ, એવં તેષામપિ, યથા વા ક્ષુલ્લકા જ્યેષ્ઠાર્યાણાં કુર્વન્તિ, એવં તેષામપિ ૫ । વ્રતાનિ પ્રાણાતિપાતાદિનિવૃત્તિલક્ષણાનિ તેષ્વપિ સ્થિતા એવ, યથા પુરિમપશ્ચિમતીર્થકરસાધવઃ વ્રતાનુપાલનં કુર્વન્તિ, એવં તેડપીતિ. આહ-તેષાં હિ મૈથુનવિરતિવર્જ્યાનિ ચત્વારિ વ્રતાનિ, તતશ્ચ કથં સ્થિતા ઇતિ, ઉચ્યતે, તસ્યાપિ પરિગ્રહેડનર્ભાવાત્ સ્થિતા એવ, કિન્તુ પુરિમપશ્ચિમતીર્થકરસાધૂનાં ઉપસ્થાપનયા જ્યેષ્ઠઃ, તેષાં તુ સામાયિકારોપણેનેતિ
- ૧૦ ૭ । તથા પ્રતિક્રમણે અસ્થિતાઃ, પુરિમપશ્ચિમસાધૂનાં નિયમેનોભયકાલં પ્રતિક્રમણં, તેષાં તુ

- મધ્યમ અને વિદેહના તીર્થકરોના સાધુઓમાં જે સાધુને ઉદ્દેશીને બનાવેલ હોય તે સાધુને જ કલ્પે નહીં, અન્ય સાધુઓને કલ્પે. આમ ઔદેશિકમાં પણ મધ્યમ અને વિદેહના સાધુઓનો આચાર સમાન નથી. શય્યાતર અને રાજપિંડ → તેમાં પિંડ શબ્દ શય્યાતર અને રાજ અને શબ્દો સાથે જોડવો. શય્યાતરપિંડરૂપ આચારમાં સમાનતા જ છે. કારણ કે મહાવિદેહ અને અરત અને
- ૧૫ ક્ષેત્રના સાધુઓને શય્યાતરપિંડ કલ્પતો નથી. રાજપિંડ આચારમાં અસમાન છે, કારણ કે પહેલા—છેલ્લા તીર્થના સાધુઓને તે રાજપિંડ ગ્રાહ્ય હોય છે.

- કૃતિકર્મ એટલે વંદન. આ આચાર પણ એક સરખો જ છે, કારણ કે જેમ પહેલા—છેલ્લા તીર્થના સાધુઓને લાંબાકાળના દીક્ષા પર્યાયવાળા પણ સાધ્વીજીઓ વંદન કરે છે, તેમ મધ્યમ અને વિદેહના સાધુઓને પણ સાધ્વીજીઓ વંદન કરે છે. અથવા નાના સાધુઓ પર્યાયમાં મોટા
- ૨૦ સાધુઓને જેમ વંદન કરે છે. તેમ મધ્યમ અને વિદેહમાં પણ વંદનવ્યવહાર સરખો છે. પ્રાણાતિપાતાદિથી નિવૃત્તિરૂપ વ્રતોને આશ્રયી પણ એક સરખો આચાર છે. જેમ પહેલા—છેલ્લા તીર્થના સાધુઓ વ્રતનું અનુપાલન કરે છે, તેમ તે લોકો પણ વ્રતોનું અનુપાલન કરે છે.

- શંકા : મધ્યમતીર્થ અને મહાવિદેહતીર્થના સાધુઓને મૈથુનવિરતિ છોડી ચાર જ વ્રતો હોય છે જ્યારે બીજાઓને પાંચ વ્રતો છે તો વ્રતને આશ્રયી બંને સમાન છે એવું કેમ કહેવાય ?

- ૨૫ સમાધાન : મધ્યમતીર્થ અને મહાવિદેહના સાધુઓને જો કે ચાર વ્રતો છે છતાં મૈથુનવિરતિરૂપ ચોથું વ્રત પરિગ્રહમાં જ સમાઈ જાય છે (કારણ કે પરિગૃહીત નહીં કરાયેલી સ્ત્રી ભોગવવી શક્ય નથી.) આમ ચોથું વ્રત પાંચમામાં જ સમાઈ જતું હોવાથી તેઓને પરમાર્થથી પાંચ વ્રતો છે જ. તથા જ્યેષ્ઠ આચારમાં તેઓ સમાન જ છે. માત્ર ફરક એટલો જ છે કે પહેલા—છેલ્લા તીર્થમાં ઉપસ્થાપના = વડીદીક્ષાથી જ્યેષ્ઠનો વ્યવહાર થાય છે. (અર્થાત્ જેની વડીદીક્ષા પહેલા થઈ હોય તે મોટો) જ્યારે મધ્યમ અને વિદેહવાળાઓનો સામાયિકનું આરાપણ થાય ત્યારથી પર્યાય ગણાય છે.
- ૩૦

પ્રતિક્રમણ આચારમાં ભિન્નતા છે. પહેલા—છેલ્લા સાધુઓને નિયમથી ઉભયકાળ પ્રતિક્રમણ

અનિયમઃ, દોષાભાવે સર્વકાલમપ્યપ્રતિક્રમણમિતિ ૮ । તથા માસપર્યુષણાકલ્પદ્વારં,—ત્ર માસકલ્પેऽપ્યસ્થિતાઃ, કથમ્ ?—પુરિમપશ્ચિમતઢીર્થકરસાધૂનાં નિયમતો માસકલ્પવિહારઃ, મધ્યમતીર્થકરસાધૂનાં તુ દોષાભાવે ન વિદ્યતે, એવં પર્યુષણાકલ્પોઽપિ વક્તવ્યઃ, એતદુક્તં ભવતિ— તસ્મિન્નપિ અસ્થિતા એવ ૧-૧૦—ઇતિ સમુદાયાર્થઃ, વિસ્તરાર્થસ્તુ કલ્પાદવગન્તવ્યઃ । અધિહિતમાનુષઙ્ગિકં, ઇદાનીં પ્રકૃતમુચ્યતે—આહ—પુરિમપશ્ચિમતીર્થકરસાધૂનામપિ યદિત્વરં સામાયિકં 5 તત્રાપિ ‘કરોમિ ભદન્ત ! સામાયિકં યાવજ્જીવં’ ઇતીત્વરસ્યાપ્યાભવગ્રહણાત્ તસ્યૈવ ઉપસ્થાપનાયાં પતિત્યાગાત્ કથં ન પ્રતિજ્ઞાલોપ ઇતિ, અત્રોચ્યતે,—અતિચારાભાવાત્, તસ્યૈવ સામાન્યતઃ

કરવાનું હોય છે. જ્યારે મધ્યમવિદેહવાળાઓને દોષ લાગે ત્યારે પ્રતિક્રમણ હોય અને જો દોષ ન લાગે તો સર્વકાળ પણ પ્રતિક્રમણ હોતું નથી. માસકલ્પમાં પણ ભિન્નતા છે. પહેલા—છેલ્લા સાધુઓને નિયમથી માસકલ્પવિહાર હોય છે. મધ્યમવિદેહતીર્થકરના સાધુઓને જો દોષ ન હોય 10 તો માસકલ્પવિહાર હોતો નથી, અર્થાત્ વધુકાળ રહી શકાય આ પ્રમાણે પર્યુષણાકલ્પ પણ કહેવો અર્થાત્ પર્યુષણાકલ્પમાં પણ ભિન્નતા છે. વિસ્તારથી કલ્પસૂત્રમાંથી જાણી લેવું.

(પહેલા—છેલ્લા તીર્થકરના સાધુઓનો પર્યુષણાકલ્પ આ પ્રમાણે છે — અહીં પર્યુષણાશબ્દના બે અર્થ થાય છે. ૧. ચારેબાજુથી આવી એક સ્થાને વસવું અર્થાત્ ચોમાસુ. ૨. વાર્ષિકપર્વ. તેમાં બાદરવા સુદ પાંચમ એ વાર્ષિક પર્વરૂપ પર્યુષણા છે અને ‘કાલિકસૂરિ’ પછી ભા.સુ. ચોથ 15 વાર્ષિકપર્વ ગણાય છે. તથા ચારેબાજુથી એક સ્થાને વસવારૂપ પર્યુષણા બે પ્રકારે છે ૧. સકારણ, ૨. નિષ્કારણ. તેમાં નિષ્કારણ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એમ બે પ્રકારે છે. જઘન્ય પર્યુષણા (જઘન્ય ચોમાસુ) સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણથી લઈ કારતક સુદ ૧૪ સુધી અર્થાત્ ૭૦ દિવસ હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ પર્યુષણા (ચોમાસુ) ચારમાસનું જાણવું. જ્યારે મધ્યમ અને વિદેહતીર્થના સાધુઓને આ પર્યુષણાકલ્પ અનિયત છે અર્થાત્ જો કોઈ દોષ ન હોય તો તેઓ એક ક્ષેત્રમાં દેશોનપૂર્વકોટિ સુધી 20 રહે અને દોષ હોય તો એક માસ પણ ન રહે. વધુ વિસ્તાર કલ્પસૂત્રાદિ ગ્રંથમાંથી જોઈ લેવો.) આ રીતે પ્રાસંગિક વાત કરી.

હવે પ્રસ્તુત વિષય ઉપર પાછા આવે છે — છેલ્લે વાત કરી કે પહેલા—છેલ્લા તીર્થના સાધુઓને ઈત્વરસામાયિક હોય છે.

શંકા : પહેલા—છેલ્લા તીર્થકરના સાધુઓનું જે ઈત્વરસામાયિક છે તે ઈત્વરસામાયિક પણ 25, “હે પ્રભુ ! હું યાવજજીવનું સામાયિક કરું છું.” આ પ્રમાણે યાવજજીવ સુધી લેવાય છે. અને ઉપસ્થાપના વખતે તે સામાયિકનો ત્યાગ કરવામાં આવતો હોવાથી પ્રતિજ્ઞાનો લોપ થશે, કારણ કે યાવજજીવ લીધેલ સામાયિક ઉપસ્થાપના વખતે છોડી દો છો.

સમાધાન : ના, પ્રતિજ્ઞાનો લોપ થશે નહીં કારણ કે અતિચાર લાગતો નથી. માત્ર સાવધયોગની નિવૃત્તિરૂપ આ સામાયિકને અન્યંશુદ્ધિના આપાદાનવડે સંજ્ઞામાત્રથી વિશેષિત 30 કરવામાં આવે છે. (માત્ર નામ બદલાય છે.) આશય એ છે કે પૂર્વે જણાવ્યું કે સાવધયોગની નિવૃત્તિરૂપ હોવાથી બધા ચારિત્રો સામાયિક જ છે, પરંતુ આ સામાયિક ઉત્તરોત્તર વિશુદ્ધિને

સાવદ્યયોગવિનિવૃત્તિરૂપેણાવસ્થિતસ્ય શુદ્ધ્યન્તરાપાદનેન સંજ્ઞામાત્રવિશેષાત્, ઇતિ । ચશબ્દો વાક્યાલક્ષારે, ‘પ્રથમં’ આદ્યં ચારિત્રમિતિ, ઇદાનીં ‘છેદોપસ્થાપનં’ છેદશ્ચોપસ્થાપનં ચ યસ્મિન્સ્તચ્છેદોપસ્થાપનં, એતદુક્તં ભવતિ-પૂર્વપર્યાયસ્ય છેદો મહાવ્રતેષુ ચોપસ્થાપનમાત્મનો યત્ર તચ્છેદોપસ્થાપનં, તચ્ચ સાતિચારમનતિચારં ચ, તત્રાનતિચારં ચદિત્વસ્સામાયિકસ્ય શિક્ષકસ્ય

- 5 આરોપ્યત ઇતિ, તીર્થાન્તરસંક્રાન્તૌ વા, યથા પાર્શ્વનાથતીર્થાત્ વર્ધમાનસ્વામિતીર્થ સંક્રામતઃ પચ્ચયામધર્મપ્રતિપત્તાવિતિ, સાતિચારં તુ મૂળગુણઘાતિનો યત્ પુનર્વ્રતોચ્ચારણમિતિ, ઉક્તં છેદોપસ્થાપનં, ઇદાનીં પરિહારવિશુદ્ધિકં-તત્ર પરિહારં પરિહારઃ-તપોવિશેષઃ તેન વિશુદ્ધિર્યસ્મિન્સ્તત્પરિહારવિશુદ્ધિકં, તચ્ચ દ્વિભેદં-નિર્વિશમાનકં નિર્વિષ્ટકાયિકં ચ, તત્ર નિર્વિશમાનકાસ્તદાસેવકાઃ તદવ્યતિરેકાત્ તદપિ ચારિત્રં નિર્વિશમાનકમિતિ, આસેવિતવિવક્ષિતચારિત્રકાયાસ્તુ નિર્વિષ્ટકાયાઃ ત એવ
- 10 સ્વાર્થિકપ્રત્યયોપાદાનાત્ નિર્વિષ્ટકાયિકાઃ તદવ્યતિરેકાચ્ચારિત્રમપિ નિર્વિષ્ટકાયિકમિતિ, ઇહ ચ નવકો ગણો ભવતિ, તત્ર ચત્વારઃ પરિહારિકા ભવન્તિ, અપરે તુ તદ્વૈયાવૃત્ત્યકરાશ્ચત્વાર એવાનુપરિહારિકાઃ,

અપાવતું જુદા જુદા નામોને પામે છે. (આ પ્રમાણે ‘સામાયિક’ શબ્દનું વિવેચન કરી ફરી મૂળગાથામાં રહેલ અન્ય શબ્દોનું ટીકાકાર વિવેચન કરે છે. તેમાં) ‘ચ’ શબ્દ વાક્યાલંકારમાં છે. (અર્થાત્ વાક્યને સુશોભિત કરવા ‘ચ’ શબ્દ વપરાયેલ છે.) પ્રથમ એટલે પહેલું અર્થાત્ સામાયિક

- 15 એ પ્રથમ ચારિત્ર છે.

હવે ‘છેદોપસ્થાનીય’ની વ્યાખ્યા કરે છે. છેદ અને ઉપસ્થાપના છે જેમાં તે છેદોપસ્થાપના, જે ચારિત્રમાં પોતાના પૂર્વપર્યાયનો છેદ અને મહાવ્રતોમાં (પોતાનું) સ્થાપન છે, તે છેદોપસ્થાપન ચારિત્ર કહેવાય છે. અને તે સાતિચાર અને નિરતિચાર એમ બે પ્રકારે હોય છે. તેમાં ઈત્વરસામાયિકવાળા શૈક્ષને (નૂતન સાધુને) જે ચારિત્ર આપવામાં આવે છે તે નિરતિચાર

20 છેદોપસ્થાપન જાણવું અથવા એક તીર્થમાંથી તીર્થમાંથી બીજા તીર્થકરના શાસનમાં જતા હોય તેમને (જેમ પાર્શ્વનાથપ્રભુના તીર્થમાંથી વર્ધમાનસ્વામીના તીર્થમાં સંક્રમતા સાધુઓને) ચાર યમના સ્થાને પાંચવ્રતોના સ્વીકારમાં આ ચારિત્ર હોય છે. તથા મૂળગુણોનો ઘાત કરનાર સાધુને જે પુનઃ વ્રતોનું ઉચ્ચારણ કરાવવામાં આવે છે. તે સાતિચાર છેદોપસ્થાપન જાણવું.

- (૩) પરિહારવિશુદ્ધિક : પરિહારવડે = તપવિશેષવડે વિશુદ્ધિ છે જેમાં તે
- 25 પરિહારવિશુદ્ધિકચારિત્ર. તે નિર્વિશમાનક અને નિર્વિષ્ટકાયિક એમ બે પ્રકારે છે.

શંકા : નિર્વિશમાનક અને નિર્વિષ્ટકાયિક એ તો વ્યક્તિના ભેદ છે ચારિત્રના નહીં.

- સમાધાન : વાત સાચી છે કે નિર્વિશમાનકો એટલે પરિહારવિશુદ્ધિક ચારિત્રનું પાલન કરનારી વ્યક્તિઓ, તો પણ આ ચારિત્ર નિર્વિશમાનકોથી અભિન્ન હોવાથી તેને (ચારિત્રને) પણ નિર્વિશમાનક કહેવાય છે. એ જ પ્રમાણે વિવક્ષિત ચારિત્રકાયાનું પાલન જેને કરી લીધું છે
- 30 તેઓ નિર્વિષ્ટકાયિક છે. તેઓથી અભિન્ન હોવાથી ચારિત્ર પણ નિર્વિષ્ટકાયિક કહેવાય છે. આ પરિહાર નામના તપમાં નવ સાધુઓનો સમૂહ હોય છે. તેમાં ચાર સાધુઓ તપ કરનારા પરિહારક અને અન્ય ચાર તેમની વૈયાવચ્ચ કરનારા અનુપરિહારક હોય છે. -શેષ એક સાધુ

एकस्तु कल्पस्थितो वाचनाचार्यो गुरुभूत इत्यर्थः, एतेषां च निर्विशमानकानामयं परिहारः—

परिहारियाण उ तवो जहण्ण मज्झो तहैव उक्कोसो ।

सीउणहवासकाले भणिओ धीरेहिं पत्तेयं ॥१॥

तत्थ जहण्णो गिम्हे चउत्थ छट्ठं तु होइ मज्झिमओ ।

अट्टममिहमुक्कोસો एत्तो सिसिरे पवक्खामि ॥२॥

सिसिरे तु जहण्णादी छट्ठादी दसमचरिमगो होति ।

वासासु अट्टમાદી बारसपज्जंतगो णेओ ॥३॥

पारणगे आयामं पंचसु गहो दोसभिग्गहो भिक्खे ।

कप्पट्टियादि पइदिण करोति एमेव आयामं ॥४॥

एवं छम्मासतवं चरित्तु परिहारिया अणुचरंति ।

अणुचरगे परिहारियपदट्टिते जाव छम्मासा ॥५॥

कप्पट्टितोवि एवं छम्मासतवं करेति सेसा उ ।

अणुपरिहारिगभावं वयंति कप्पट्टिगतं च ॥६॥

5

10

કલ્પસ્થિત ગુરુ જેવો વાચનાચાર્ય બને છે. તેમાં નિર્વિશમાનકનો તપ આ પ્રમાણે હોય છે.

શીત—ઉષ્ણ અને વર્ષાકાળમાં દરેકમાં જઘન્ય—મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ પ્રકારે તપ 15
ધીરપુરુષોવડે કલવાયેલો છે. ॥૧॥ તેમાં ગ્રીષ્મઋતુમાં જઘન્ય ઉપવાસ, મધ્યમ છટ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ
અઠમ છે હવે પછી શિશિરઋતુમાં કરવાનો તપ કહીશ. ॥૨॥ શિશિરમાં જઘન્ય છટ્ટ, મધ્યમ
અઠમ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર ઉપવાસ છે; વર્ષાકાળમાં અઠમથી લઈ પાંચ ઉપવાસ સુધી જાણવો.
॥૩॥ પારણામાં આયંબિલ કરવાનું હોય છે. ભિક્ષા માટેની સાત પિંડેષણામાંથી પાંચ પિંડેષણાથી
ગ્રહણ કરવાનું છે. અને બે પિંડેષણાનો અભિગ્રહ હોય છે. તે સિવાયના કલ્પસ્થિતાંદિ શેષ પાંચ 20
સાધુઓ પ્રતિદિન આયંબિલ કરે છે. ॥૪॥ આ પ્રમાણે છ માસ સુધી તપ કરીને પરિહારિકો
(તપ કરનારા) વૈયાવચ્ચ કરનારા બને છે અને વૈયાવચ્ચ કરનારા ૪ સાધુઓ પરિહાર તપ
કરવાનું ચાલુ કરે છે. તેઓ પણ છમાસ સુધી તપ કરે છે ॥૫॥ કલ્પસ્થિત પણ (વાચનાચાર્ય
પણ) આ પ્રમાણે છ માસ તપ કરે છે શેષ ૭ સાધુઓ સેવા કરનારા બને છે અને એક
કલ્પસ્થિત = વાચનાચાર્ય બને છે. ॥૬॥ આ પ્રમાણે આ પરિહારવિશુદ્ધિક તપ અદ્વારમહિનાનો 25

૭૧. પરિહારિકાણાં તુ તપો જઘન્યં મધ્યમં તથૈવોત્કૃષ્ટમ્ । શીતોષ્ણવર્ષાકાલે ભણિતં ધીરૈઃ
પ્રત્યેકમ્ ॥૧॥ તત્ર જઘન્યં ગ્રીષ્મે ચતુર્થઃ ષષ્ઠસ્તુ ભવતિ મધ્યમકમ્ । અષ્ટમ ઇહ ઉત્કૃષ્ટં ઇતઃ શિશિરે પ્રવક્ષ્યામિ
॥૨॥ શિશિરે તુ જઘન્યાદિ ષષ્ઠાદિ દશમચરમકં ભવતિ । વર્ષાસુ અષ્ટમાદિ દ્વાદશપર્યન્તકં જ્ઞેયમ્ ॥૩॥ પારણકે
આઘામામ્લં પચ્ચસુ ગ્રહઃ દ્વયોરભિગ્રહો ભિક્ષાયામ્ । કલ્પસ્થિતાદયઃ પ્રતિદિનં કુર્વન્તિ એવમેવાચામામ્લમ્
॥૪॥ એવં ષળ્માસતપઃ ચરિત્વા પરિહારિકા અનુચરન્તિ । અનુચરકાઃ પરિહારિકપદસ્થિતાઃ યાવત્ષળ્માસાઃ ॥૫॥ 30
કલ્પસ્થિતોઽપિ એવં ષળ્માસતપઃ કરોતિ શેષાસ્તુ અનુપરિહારિકભાવં વ્રજન્તિ કલ્પસ્થિતત્વં ચ । ૬॥

૧૦૦૦૦ અદ્વારસમાસપમાણો ડ વણિણઓ કપ્પો ।
સંખેવઓ વિસેસા વિસેસસુત્તાઓ ણાયવ્વો ॥૭॥
કપ્પસમત્તી૧૦ તયં જિણકપ્પં વા ડવિતિ ગચ્છં વા ।
પડિવજ્જમાણગા પુણ જિણસ્સ પાસે પવજ્જંતિ ॥૮॥
તિત્થયરસમીવાસેવગસ્સ પાસે વ ણો ડ અણ્ણસ્સ ।
૧૦૦૦૦ જં ચરણં પરિહારવિસુદ્ધિગં તં તુ ॥૯॥

- ‘તથા’ ઇત્યાનન્તર્યાર્થે, ગાથાભદ્ધ ભયાદ્વ્યવહિતસ્યોપન્યાસઃ, ‘સૂક્ષ્મસંપરાય’ ઇતિ સંપર્યેતિ
અભિઃ સંસારમિતિ સંપરાયાઃ કષાયાઃ, સૂક્ષ્મા લોભાંશાવશેષત્વાત્ સંપરાયા યત્ર તત્ સૂક્ષ્મસંપરાયં,
તત્ત્વ દ્વિધા-વિશુદ્ધ્યમાનકં સંકલિશ્યમાનકં ચ, તત્ર વિશુદ્ધ્યમાનકં ક્ષપકોપશમકશ્રેણિદ્વયમારોહતો
૧૦ ભવતિ. સંકલિશ્યમાનકં તૂપશમશ્રેણિતઃ પ્રચ્ચવમાનસ્યેતિ, ‘ચઃ’ સમુચ્ચયે ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૪॥
દ્વિતીયગાથા વ્યાખ્યા-‘તતશ્ચ’ સૂક્ષ્મસંપરાયાનન્તરં યથૈવાચ્ચાતં યથાચ્ચાતં અકષાયચારિત્રમિતિ
યથા ચ્ચાતં-પ્રસિદ્ધં સર્વસ્મિન્ જીવલોકે, તત્ત્વ હ્રદયસ્થવીતરાગસ્ય કેવલનશ્ચ ભવતિ, તત્ર ચ

- સંક્ષેપથી કહ્યો છે. વિશેષ જાણકારી માટે વિશેષસૂત્રમાંથી જાણી લેવું. ॥૭॥ કલ્પની સમાપ્તિ
થયા પછી કેટલાક સાધુઓ તે જ કલ્પને અથવા કેટલાક જિનકલ્પને અથવા કેટલાક ગચ્છનં
૧૫ પામે છે. આ કલ્પને સ્વીકારનારા જિનેશ્વર પાસે સ્વીકારે છે ॥૮॥ અથવા તીર્થંકર પાસે જેને
સ્વીકારેલો-આચરેલો હોય તેવા પાસે સ્વીકારે છે, અન્ય પાસે નહીં, તેઓનું જે ચારિત્ર તે
પરિહારવિશુદ્ધિક ચારિત્ર કહેવાય છે. ॥૯॥ મૂળગાથામાં રહેલ ‘તથા’ શબ્દ જો કે ‘સૂક્ષ્મ’ શબ્દ
પછી લખેલ છે. તે ગાથાનો ભંગ ન થાય તે માટે છે. બાકી ‘સૂક્ષ્મ’ શબ્દ પહેલા ‘તથા’ શબ્દ
જોડવો અને તેનો અર્થ ‘આનન્તર્ય = તરત’ છે. તેથી અર્થ આ પ્રમાણે થશે-‘પરિહારવિશુદ્ધિ
૨૦ પછી તરત ચોથો ભેદ સૂક્ષ્મસંપરાય છે.

- જેનાવડે સંસાર વધે, સંપર્ક થાય છે તે સંપરાય, અહીં સંપરાય તરીકે કષાયો જાણવા.
લોભરૂપ કષાયનો અંશ બાકી હોવાથી આ સૂક્ષ્મકષાય કહેવાય છે. આવો સૂક્ષ્મસંપરાય (કષાય)
છે જેમાં તે સૂક્ષ્મસંપરાયચારિત્ર અર્થાત્ સૂક્ષ્મલોભના ઉદયવાણું ચારિત્ર. તે વિશુદ્ધમાનક અને
સંકલિશ્યમાનક એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં ક્ષપકશ્રેણિ અને ઉપશમશ્રેણિમાં ચઢતા જીવને વિશુદ્ધમાનક
૨૫ ચારિત્ર હોય છે. અને ઉપશમશ્રેણિથી ઉતરતા જીવને સંકલિશ્યમાનક સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્ર હોય
છે. ॥૧૧૪॥

- બીજી ગાથાની વ્યાખ્યા : સૂક્ષ્મસંપરાય પછી જેવું (તીર્થંકરોએ કહ્યું છે તેવું) યથાખ્યાત
= અકષાયચારિત્ર છે. જે સર્વજીવલોકમાં પ્રસિદ્ધ છે. આ ચારિત્ર ઉપશમક અથવા ક્ષપક એવા
હ્રદયસ્થને અને સયોગી અથવા અયોગીકેવલીઓને હોય છે. આ ચારિત્રના પાલનદ્વારા જીવ

- ૩૦ ૭૨. એવમેષોઽષ્ટાદશમાસપ્રમાણસ્તુ વર્ણિતઃ કલ્પઃ । સંક્ષેપતઃ વિશેષતો વિશેષસૂત્રાજ્ઞાતવ્યઃ ॥૭॥
કલ્પસમાપ્તૌ તં જિનકલ્પં વોપયન્તિ ગચ્છં વા । પ્રતિપદ્યમાનકાઃ પુનર્જિનસ્ય પાર્શ્વે પ્રપદ્યન્તે ॥૮॥
તીર્થંકરસમીપાસેવકસ્ય પાર્શ્વે વા નત્વન્યસ્ય । એતેષાં ચચ્ચરણં પરિહારવિશુદ્ધિકં તત્ત્વ ॥૯॥

છદ્વાથસ્ય, ઉપશમકસ્ય ક્ષપકસ્ય વા, કેવલિનસ્તુ સયોગિનોઽયોગિનો વેતિ, શેષં નિગદસિદ્ધં, નવરં મરણં મરઃ જરા ચ મરશ્ચ જરામરૌ તૌ અવિદ્યમાનૌ યસ્મિન્ તદજરામરમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૫॥

તત્રૈતેષાં પજ્ઞાનાં ચારિત્રાણાં આદ્યં ચારિત્રત્રયં ક્ષયોપશમલભ્યં ચરમચારિત્રદ્વયં તૂપશમ-
ક્ષયલભ્યમેવ, તત્ર તત્કર્મોપશમક્રમપ્રદર્શનાયાહ— અણદંસ૦ । અથવા ચરમચારિત્રદ્વયં
શ્રેણ્યન્તર્ભાવિનસ્તદ્વિનિર્ગતસ્ય ચ ભવતિ, અતઃ શ્રેણિદ્વયાવસરઃ, તત્ર ઉભયશ્રેણિલાભે 5
ચાદાવુપશમશ્રેણિર્ભવતીત્યતસ્તત્સ્વરૂપાભિધિત્સચૈવાહ—અણદંસ૦।

અણદંસનપુંસિત્થી વેયછક્કં ચ પુરુસવેયં ચ ।

દો દો એગન્તરિણ સરિસે સરિસં ઉવસમેઙ્ગ ॥૧૧૬॥

વ્યાખ્યા—તત્રોપશમશ્રેણિપ્રારંભકો ભવત્યપ્રમત્તસંયત એવ, અન્યે તુ પ્રતિપાદયન્તિ—
અવિરતદેશવિરતપ્રમત્તાપ્રમત્તસંયતાનામન્યતમ ઇતિ શ્રેણિપરિસમાપ્તૌ પ્રમત્તાપ્રમત્તસંયતાનામન્યતમો 10
ભવતિ, સ ચૈવમારંભતે— અણ રણેતિ દણ્ડકધાતુઃ અસ્વાચ્છત્યયાન્તસ્ય અણ તિ ભવતિ, શબ્દાર્થસ્તુ
અણન્તીત્યણાઃ, અણન્તિ—શબ્દયન્તિ અવિકલહેતુત્વેન અસાતવેદ્યં નારકાદ્યાયુષ્કં ઇત્યણાઃ—આદ્યાઃ
ક્રોધાદયઃ, અથવા અનન્તાનુબન્ધિનઃ ક્રોધાદયઃ અનાઃ, સમુદાયશબ્દાનામવયવે વૃત્તિદર્શનાત્

અજરામરસ્થાનને પામે છે. તેમાં જરા = ઘડપણ અને મર = મૃત્યુ, જરા અને મર જેમાં નથી
તે અજરામરસ્થાન. ॥૧૧૫॥

અવતરણિકા : આ પાંચ ચારિત્રોમાંના પ્રથમ ત્રણ ચારિત્રો ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થાય છે,
અને છેલ્લા બે ચારિત્ર ઉપશમ અને ક્ષયથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી કર્મોના ઉપશમનો ક્રમ
દેખાડતા કહે છે. અથવા છેલ્લા બે ચારિત્રો શ્રેણિમાં રહેલાને અને શ્રેણિથી પડેલાને હોય છે.
તેથી બે શ્રેણિઓનો અવસર છે. તેમાં બનેલી પ્રાપ્તિમાં પ્રથમ ઉપશમશ્રેણિની પ્રાપ્તિ હોવાથી
ઉપશમશ્રેણિનું સ્વરૂપ બતાવે છે ⇨

ગાથાર્થ : અનંતાનુબંધી, દર્શનમોહનીય, નપુંસકવેદ, સ્ત્રીવેદ, હાસ્યાદિ છ, પુરુષવેદ અને
ત્યાર પછી એકાન્તરે સરખે સરખા બે બે કષાયો એક સાથે ઉપશમાવે છે.

ટીકાર્થ : અપ્રમત્તસંયત જ ઉપશમશ્રેણિનો પ્રારંભક હોય છે. કેટલાક આચાર્યો એમ કહે
છે કે “અવિરત—દેશવિરત—પ્રમત્ત અને અપ્રમત્તસંયતમાંથી કોઈપણ ઉપશમશ્રેણિનો પ્રારંભક
હોઈ શકે છે. જ્યારે શ્રેણિની પરિસમાપ્તિમાં પ્રમત્ત કે અપ્રમત્ત સંયતમાંથી કોઈ એક હોય છે.” 25
અપ્રમત્ત—સંયત ઉપશમશ્રેણિની આ પ્રમાણે શરૂઆત કરે છે →

(શ્રેણિમાં જીવ પ્રથમ અનંતાનુબંધી ક્રોધાદિનો ઉપશમ કરતો હોવાથી પ્રથમ અનંતાનુબંધી
શબ્દની વ્યાખ્યા કરે છે) અણ, રણ વગેરે દંડકધાતુ (ધાતુઓનું એક શ્રુપ) છે. અણ ધાતુને
અ(અચ્) પ્રત્યય લાગી “અણ” રૂપ બનેલું છે. શબ્દાર્થ આ પ્રમાણે કે “અણન્તિ” એટલે
બોલાવે છે, અર્થાત્ (પોતે તેના) સંપૂર્ણ કારણ હોવાથી અસાતાથી વેદ એવા નારકાદિ આયુષ્યને 30
જે બોલાવે તે અણ કહેવાય છે. તે ક્રોધાદિ ચાર કષાયો છે. અથવા સમુદાયશબ્દો તેના અવયવમાં
રહેતા હોય છે જેમકે, ભીમસેન શબ્દ તેના અવયવરૂપ ‘સેન’ શબ્દમાં છે. તેમ અનંતાનુબંધી

भीमसेनः सेन इति यथा, तत्रासौ प्रतिपत्ता प्रशस्तेष्वध्यवसायस्थानेषु वर्तमानः प्रथमं युगपदन्तर्मुहूर्त्तमात्रेण कालेन अनन्तानुबन्धिनः क्रोधादीन् उपशमयति, एवं सर्वत्र युगपदुप-
शमककालोऽन्तर्मुहूर्त्तप्रमाण एव द्रष्टव्यः, ततो दर्शनं दर्शस्तं, दर्शनं त्रिविधं-मिथ्या सम्यग्मिथ्या
सम्यग्दर्शनं युगपदेवेति, ततोऽनुदीर्णमपि नपुंसकवेदं युगपदेव यदि पुरुषः प्रारम्भकः,

- 5 पश्चात्स्त्रीवेदमेककालमेवेति, ततो हास्यादिषट्कं—हास्यरत्यरतिशोकभयजुगुप्साषट्कं, पुनः
पुरुषवेदं । अथ स्त्री प्रारम्भिका ततः प्रथमं नपुंसकवेदमुपशमयति पश्चात्पुरुषवेदं ततः षट्कं
ततः स्त्रीवेदमिति । अथ नपुंसक एव प्रारम्भकः ततोऽसौ अनुदीर्णमपि प्रथमं स्त्रीवेदमुपशमयति
पश्चात्पुरुषवेदं ततः षट्कं ततो नपुंसकवेदमिति, पुनः 'द्वौ द्वौ' क्रोधादौ 'एकान्तरितौ'
संज्वलनविशेषक्रोधाद्यन्तरितौ 'सदृशौ' तुल्यौ 'सदृशं' युगपदुपशमयति, एतदुक्तं भवति—
10 अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणक्रोधादौ सदृशौ क्रोधत्वेन युगपदुपशमयति, ततः संज्वलनं
क्रोधमेकाकिनमेव, ततः अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणमानौ युगपदेव ततः संज्वलनमानमिति,
एवं मायाद्वयं सदृशं पुनः संज्वलनं मायां, एवं लोभद्वयमपि पुनः संज्वलनं लोभमिति, तं
चोपशमयंस्त्रिधा करोति, द्वौ भागौ युगपदुपशमयति, तृतीयभागं संख्येयानि खण्डानि करोति,

કપાયો પણ 'અન' શબ્દથી ઓળખાય છે. માટે અહીં 'અન' શબ્દથી અનંતાનુબંધી ક્રોધાદિ

- 15 કપાયો જાણવા. ઉપશમશ્રેણિને સ્વીકારનાર વ્યક્તિ પ્રશસ્ત-અધ્યવસાયમાં વર્તતો છતાં પ્રથમ
એકસાથે અંતર્મુહૂર્તમાં અનંતાનુબંધી એવા ક્રોધાદિને ઉપશમાવે છે. આ પ્રમાણે બધે જ એકસાથે
ઉપશમાવવાનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત જાણવો. અનંતાનુબંધી કપાયો ઉપશમાવ્યા બાદ દર્શનને અર્થાત્
મિથ્યાત્વ, મિશ્ર અને સમકિતમોહનીયને એકસાથે ઉપશમાવે છે. ત્યાર પછી જો તે આરંભક
પુરુષ હોય તો ઉદયમાં નહીં આવેલા એવા પણ નપુંસકવેદને ઉપશમાવે છે.

- 20 ત્યાર પછી સ્ત્રીવેદને પણ અંતર્મુહૂર્તમાં ખપાવે છે, પછી હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક
અને જુગુપ્સારૂપ હાસ્ય ષટ્કને અને પછી પુરુષવેદને ઉપશમાવે છે. જો આરંભક સ્ત્રી હોય તો
પ્રથમ નપુંસકવેદ, પુરુષવેદ, હાસ્યષટ્ક અને ત્યાર પછી સ્ત્રીવેદને ઉપશમાવે છે. જો આરંભક
નપુંસક હોય તો, પ્રથમ સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ, હાસ્યષટ્ક અને પછી નપુંસકવેદને ઉપશમાવે છે.
આમ આ સોળ પ્રકૃતિઓ અંતર્મુહૂર્તમાં ઉપશમાવે છે. ત્યાર પછી સંજવલનક્રોધથી અંતરિત
25 સરખે સરખા બે બે કપાયો એક સાથે ઉપશમાવે છે. આશય એ છે કે પ્રથમ ક્રોધ તરીકે સરખા
એવા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધને એકસાથે ઉપશમાવે છે. ત્યારપછી એકલા
સંજવલનક્રોધને ઉપશમાવે છે. ત્યાર પછી અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ—પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એવા માનને,
પછી સંજવલનમાનને ઉપશમાવે છે. આજ પ્રમાણે સરખી બે માયાને, પછી સંજવલનમાનને
ઉપશમાવે છે. આ જ પ્રમાણે સરખી બે માયાને, પછી સંજવલનમાયાને, બે લોભને, અને પછી
30 સંજવલનલોભને ઉપશમાવે છે.

લોભને ઉપશમાવતા લોભના ત્રણ ભાગ કરે છે. બે ભાગને એકસાથે શમાવે છે, અને
ત્રીજા ભાગના સંખ્યાતા ટુકડા કરે છે. તે ખંડોને પણ જુદા જુદા કાળે ઉપશમાવે છે, ફરી છેલ્લા

તાન્યપિ પૃથક્ પૃથક્ કાલભેદેનોપશમયતિ, પુનઃ સંખ્યેયખણ્ડાનાં ચરમખણ્ડં અસંખ્યેયાનિ
ખણ્ડાનિ ક્રમેતિ. સૂક્ષ્મસંપરાયસ્તતઃ સમયે સમયે એકૈકં ખણ્ડં ઉપશમયતીતિ, ઇહ ચ
દર્શનસપ્તકે ઉપશાન્તે નિવૃત્તિબાદરોઽભિધીયતે, તત ઋધ્વમનિવૃત્તિબાદરો યાવત્
સંખ્યેયાન્તિમદ્વિચરમખણ્ડં. આહ-સંજ્વલનાદીનાં યુક્ત ઇત્યુપશમઃ, અનન્તાનુબન્ધિનાં તુ
દર્શનપ્રતિપત્તાવેવોપશમિતત્વાન્ન યુજ્યત ઇતિ, ઉચ્યતે, દર્શનપ્રતિપતૌ તેષાં ક્ષયોપશમાત્ ઇહ 5
ઓપશમાદવિરોધ ઇતિ, આહ-ક્ષયોપશમોપશમયોરેવ કઃ પ્રતિવિશેષઃ ?, ઉચ્યતે, ક્ષયોપશમો
હ્યુદીર્ણસ્ય ક્ષયઃ અનુદીર્ણસ્ય ચ વિપાકાનુભવાપેક્ષ્યા ઉપશમઃ, પ્રદેશાનુભવતસ્તુ ઉદયોઽસ્ત્યેવ,
ઉપશમે તુ પ્રદેશાનુભવોઽપિ નાસ્તીતિ, ઉક્તં ચ ભાષ્યકારેણ-

“વેદેઽ સંતકમ્મં ચાઓવસમિણ્ણુ નાણુભાવં સો ।

ઉવસંતકસાઓ ણા વેદેઽ ન સંતકમ્મંપિ ॥૧૧॥”

10

ટુકડાના અસંખ્ય ટુકડા કરે છે. ત્યારે તે જીવ સૂક્ષ્મસંપરાયવાળો કહેવાય છે અને તે સમયે
સમયે એકેક ખંડને ઉપશમાવે છે. અહિં દર્શનસપ્તક ઉપશાંત થયે છતે તે જીવ નિવૃત્તિબાદર
તરીકે ઓળખાય છે. ત્યારથી લઈ સંખ્યાતા ટુકડામાનો છેલ્લેથી બીજો ખંડ ઉપશમાવે ત્યાં સુધી
અનિવૃત્તિબાદર તરીકે ઓળખાય છે. (ત્યાર પછી લોભના છેલ્લા સંખ્યાતમા અંશના અસંખ્ય
ટુકડા કરી ઉપશમાવતો હોય ત્યારે સૂક્ષ્મસંપરાય તરીકે ઓળખાય છે.) 15

શંકા : ઉપશમશ્રેણિમાં જીવ સંજ્વલનકષાયાદિને ઉપશમાવે એ વાત બરાબર છે. પરંતુ
અનંતાનુબંધી વર્ગે કષાયોને ઉપશમાવે એ વાત બધબેસતી નથી, કારણ કે સમ્યગ્દર્શનની
પ્રાપ્તિ વખતે જ જીવે અનંતાનુબંધીકષાયો ઉપશમાવી દીધા છે તો ફરીથી એનો ઉપશમ કેવી
રીતે થતે ?

સમાધાન : સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ વખતે જીવ અનંતાનુબંધીનો ક્ષયોપશમ કરે છે, જ્યારે 20
અહીં તેઓને ઉપશમાવે છે તેથી કોઈ વિરોધ રહેતો નથી.

શંકા : ક્ષયોપશમ અને ઉપશમમાં શું ફરક છે ?

સમાધાન : ક્ષયોપશમ એટલે ઉદયમાં આવતા કર્મદલિકોનો ક્ષય અને ઉદય નહીં પામેલા
એવા દલિકોનો વિપાકનો અપેક્ષાએ ઉપશમ. આ ક્ષયોપશમમાં પ્રદેશોદય હોય છે. જ્યારે
ઉપશમમાં પ્રદેશોદય પણ હોતો નથી. ભાષ્યકારવડે પણ કહેલ છે કે “ક્ષાયોપશમિકને વિષે જીવ 25
સત્તાગત કર્મોને (પ્રદેશોદયથી) વેદે છે = ભોગવે છે પણ વિપાકોદય હોતો નથી જ્યારે
ઉપશાંતકષાયથી જીવ સત્તાગત કર્મોને (પ્રદેશોદયથી) પણ વેદતો નથી. ॥૧૧॥

શંકા : સંયતને અનંતાનુબંધીનો ઉદય જ હોતો નથી તો તેને ઉપશમાવવાની વાત જ ક્યાં
રહી ?

સમાધાન : સંયતને અનંતાનુબંધીના ઉદયનો નિષેધ વિપાકોદયને આશ્રયી છે, નહીં કે 30

૭૩. વેદયતિ સત્કર્મ ક્ષાયોપશમિકેષુ નાનુભાવં સઃ । ઉપશાન્તકષાયઃ પુનર્વેદયતિ ન સત્ક-
ર્મપિ । ૧।

અત્ર સ્થાપના ઉપશમ શ્રેણી:-

5	• • • સૂક્ષ્મસંપરાય • (ચરમ ભાગના • અસ. ખંડો) •
	• બાદર સંપરાય • (ચરમ ભાગના • સં. ખંડો)
10	• સં. લોભ • અપ્ર. પ્ર. લોભ • સં. માયા • અપ્ર. પ્ર. માયા • સં. માન • અપ્ર. પ્ર. માન
15	• સં. ક્રોધ • અપ્ર. પ્ર. ક્રોધ • પુરુષવેદ • હાસ્યવેદ • સ્ત્રીવેદ • નપું. વેદ
20	• દર્શનત્રિક • અનં. ચતુ.

આહ-સંયતસ્યાનન્તાનુબન્ધિનામુદયો નિષિદ્ધસ્તત્ કથમુપશમ
 ઇતિ, ઉચ્યતે, સ હ્યનુભાવ-કર્માઙ્ગીકૃત્ય ન તુ પ્રદેશકર્મેતિ, તથા
 ચોક્તમાર્થે-“જીવે ણં ભન્તે! સયંકંડં કમ્મં વેદેઙ્ગ ?, ગોયમા !
 અત્યેગઙ્ગં વેદેઙ્ગ અત્યેગઙ્ગં નો વેદેઙ્ગ, સં કેણદ્વેણં ? ભન્તે ! પુચ્છ, ગોયમા !
 દુવિહે કમ્મે પણ્ણત્તે, તંજહા-પણ્ણસકમ્મે અ અણુભાવકમ્મે
 અ, તત્થ ણં જં તં પણ્ણસકમ્મં તં નિયમા વેદેઙ્ગ, તત્થ ણં જં તં
 અણુભાવકમ્મં તં અત્યેગઙ્ગં વેદેઙ્ગ, અત્યેગઙ્ગં ણો વેદેઙ્ગ” ઇત્યાદિ,
 તતશ્ચ પ્રદેશકર્માનુભાવોદયસ્યેહોપશમો દ્રષ્ટવ્યઃ । આહ-ચઘેવં સંયતસ્ય
 અનન્તાનુબન્ધ્યુદયતઃ કથં દર્શનવિધાતો ન ભવતિ ?, ઉચ્યતે,
 પ્રદેશકર્મણો મન્દાનુભાવત્વાત્, તથા કસ્યચિદનુભાવકર્માનુભવોઽપિ
 નાત્યન્તમપકાસય ભવનુપલભ્યતે, યથા સંપૂર્ણમત્યાદિચતુર્જ્ઞાનિનઃ
 તદાવરણોદય ઇત્યત્લં વિસ્તરેણ ॥૧૧૬॥

ઇહ ચ સંખ્યેયલોભખણ્ડાન્યુપશમયન્ બાદરસંપરાયઃ.

પ્રદેશોદયને આશ્રયી. આગમમા કહેલ છે “હે પ્રભુ ! જીવ સ્વયંવેડે
 કરાયેલ કર્મને ભોગવે છે? હે ગૌતમ ! કેટલાકને (અત્યેગઙ્ગં =
 કેટલાક) ભોગવે છે, કેટલાકને ભોગવતા નથી. હે પ્રભુ! આપ
 આવું શા માટે કહો છો ? ગૌતમ! બે પ્રકારના કર્મો છે ? ૧.
 પ્રદેશકર્મ, ૨. વિપાકકર્મ. તેમાં જે પ્રદેશકર્મ છે તે અવશ્ય વેદાય
 છે અને જે વિપાકકર્મ છે તેમાં કેટલાક વેદાય, કેટલાક ન વેદાય.”
 તેથી અહીં પ્રદેશોદયથી ઉદયમાં આવેલ કર્મોનો ઉપશમ જામવો.

શંકા : જો સંયતને અનંતાનુબંધીનો પ્રદેશોદય હોય તો તે ઉદયથી દર્શનનો ધાત કેમ યત્તો
 નથી ?

સમાધાન : પ્રદેશકર્મ = કર્મદલિકો મંદરસવાળો હોવાથી દર્શનવિધાત કરવામાં સમર્થ
 25 બનતા નથી. કોઈકને વળી વિપાકકર્મનો ઉદય પણ અત્યંત અપકાર માટે થતો દેખાતો નથી.
 જેમ કે સંપૂર્ણ ચતુર્જ્ઞાનીને (૧૪ પૂર્વધર ઉત્કૃષ્ટજ્ઞાનીને) મતિજ્ઞાનાવરણાદિનો વિપાકથી પણ ઉદય
 હોય છે છતાં પણ તે ઉદય મતિજ્ઞાનાદિનો વિધાત કરનાર બનતો નથી. કારણ કે તે વિપાકોદય
 મંદરસવાળો હોય છે. જો આ મંદરસવાળો વિપાકોદય પણ ધાત કરી શકતો ન હોય તો
 પ્રદેશોદય તો અતિમંદરસવાળો હોવાથી સુતરાં ધાત કરનારો બનતો નથી. ॥૧૧૬॥

30 અવતરશિકા : સંખ્યેયલોભખંડોને ઉપશમાવતો જીવ બાદરસંપરાય કહેવાય છે અને

૭૪. જીવો ભદન્ત ! સ્વયંકૃતં કર્મ વેદયતિ ? ગૌતમ ! અસ્ત્યેકકં (કિચ્છિદ્) વેદયતિ,
 અસ્ત્યેકકં ન વેદયતિ, તત્ કેનાર્થેન ? ભદન્ત ! પુચ્છ, ગૌતમ ! દ્વિવિધં કર્મ પ્રજ્ઞપ્તં, તદ્વથા-પ્રદેશકર્મ
 અનુભાવકર્મ ચ, તત્ર યત્તત્ પ્રદેશકર્મ તત્ નિયમાદ્વેદયતિ, તત્ર યત્ અનુભાવકર્મ તત્ અસ્ત્યેકકં
 વેદયતિ, અસ્ત્યેકકં નો વેદયતિ.

ચરમસંખ્યેયઃખણ્ડાસંખ્યેયઃખણ્ડાન્યુપશમયન્ સૂક્ષ્મસંપરાયં ઇતિ, તથા ચાહ નિર્યુક્તિકાર:-

લોભાણું વેઅંતો જો ખલુ ઉવસામઓ વ ખવગો વા ।

સો સુહમસંપરાઓ અહઘાયા ડુણઓ કિંચી ॥૧૧૭॥

ગાથેયં ગતાર્થત્વાત્ ન વિવ્રિયતે, નવરં યથાખ્યાતાત્ કિંચિન્ન્યૂન ઇતિ, તતઃ સૂક્ષ્મસંપરાયાવસ્થામન્તર્મુહૂર્તમાત્રકાલમાનામનુભૂયોપશામકનિર્ગન્થો યથાખ્યાતચારિત્રીભવતિ ॥૧૧૭॥ 5
સ ચ યદિ બદ્ધાયુઃ પ્રતિપદ્યતે તદવસ્થશ્ચ પ્રિયતે, તત્તો નિયમતોઽનુત્તરવિમાનવાસિષ્ઠ ઉત્પદ્યતે, શ્રેણિપ્રચ્યુતસ્ય ત્વનિયમઃ, અથાબદ્ધાયુઃ અતોઽન્તર્મુહૂર્તમાત્ર ઉપશામકનિર્ગન્થો ભૂત્વા નિયમતઃ પુનરપિ ઉદિતકષાયઃ કાત્સ્ત્યેન શ્રેણિપ્રતિલોમમાવર્તંતે, તથા ચામુમેવાર્થમભિધિત્સુગ્રહ નિર્યુક્તિકાર:-

ઉવસામં ઉવળીઆ ગુણમહયા જિણચરિત્તસરિસંપિ ।

પઢિવાયંતિ કસાયા કિં પુણ સેસે સરાગથે ? ॥૧૧૮॥

10

વ્યાખ્યા-‘ઉપશમઃ’ શાન્તાવસ્થા તમુપશમં, અપિશબ્દાત્ ક્ષયોપશમમપિ, ઉપનીતાઃ ગુણૌર્મહાન્ ગુણમહાન્ તેન ગુણમહતા-ઉપશમકેન, કિમ્ ? -પ્રતિપાતયન્તિ કષાયાઃ, સંયમાદ ભવે વા.

સાખ્યાતમહમાના છેલ્લા ખંડના અસખ્યખંડોને ઉપશમાવતો જીવ સૂક્ષ્મસંપરાય કહેવાય છે. એ વાતને નિર્યુક્તિકાર કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : લોભના અંશને અનુભવતો જે ઉપશામક કે ક્ષપક છે તે સૂક્ષ્મસંપરાય કહેવાય 15
છે. તે યથાખ્યાતચારિત્રથી કંઈક ન્યૂન છે.

ટીકાર્થ : ગાથાનો અર્થ સ્પષ્ટ જ છે માટે વિવરણ કરાતું નથી. પરંતુ યથાખ્યાતચારિત્રથી ન્યૂન - નીચે રહેલ, અંતર્મુહૂર્ત કાળપ્રમાણ સૂક્ષ્મસંપરાયની અવસ્થાને અનુભવી ઉપશામક નિર્ગ્નથ યથાખ્યાતચારિત્રી બને છે. ॥૧૧૭॥

અવતરણિકા : તે જીવ જો બદ્ધાયુષ્યવાળો હોવા છતાં ઉપશમશ્રેણી સ્વીકારે અને શ્રેણિમા 20
રહેલો ને કાળ કરે તો નિયમથી અનુત્તરવિમાનવાસી દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે શ્રેણિમાથી પહેલો જીવ જો મરણ પામે તો તે ક્યાં ઉત્પન્ન થાય તે માટે કોઈ નિયમ નથી, અર્થાત્ જેવા એના અધ્યવસાય હોય તેવી તેની ગતિ થાય. હવે અબદ્ધાયુષ્ય હોય તો અંતર્મુહૂર્તમાત્ર ઉપશામક નિર્ગ્નથ થઈ ફરી પાછો નિયમા કષાયનો ઉદય થવાથી આખી જ શ્રેણિ ઊંધા કમે ઉતરે છે. (અર્થાત્ પહેલા સૂક્ષ્મસંપરાય પછી અનિવૃત્તિ બાદર... એમ) આ અર્થને કહેવાનીઈચ્છવાળા 25
ગ્રંથકારશ્રી કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : ગુણોવડે મહાન એવા પણ ઉપશામકવડે ઉપશમ પમાડેલા કષાયો જિન સમાન ચારિત્રવાળા ઉપશામકને પણ પાડે છે. તો શેષ સરાગસંયમમાં રહેલાને તો શું ન પાડે?

ટીકાર્થ : ઉપશમ એટલે શાંતાવસ્થા, તે ઉપશમને, ‘અપિ’ શબ્દથી ક્ષયોપશમને પણ પમાડેલા ગુણોવડે મહાન તે ગુણમહાન એવા ઉપશામકવડે, કષાયો પાડે છે. સંયમથી અથવા 30
સંસારમાં, જિનસમાન યથાખ્યાતચારિત્રવાળા ઉપશામકને પણ, શેષ સરાગસ્થોની શું વાત કરવી? (અર્થાત્ સરાગસંયમી જીવોને સુતરાં સંસારમાં પાડે છે.)

કમ્ ?—જિનચારિત્રતુલ્યમપિ ઉપશમકં, કિં પુનઃ શેષાન્ સરાગસ્થાનિતિ । યથેહ ભસ્મચ્છન્નાનલઃ પવનાદ્યાસાદિતસહકારિકારણાન્તરઃ પુનઃ સ્વરૂપમુપદર્શયતિ, એવમસાવપ્યુદિતકષાયાનલો જઘન્યતસ્તદ્દવ એવ મુક્તિ લભતે, ઉત્કૃષ્ટસ્તુ દેશોનમર્ધપુદ્ગલપરાવર્તમપિ સંસારમનુબધ્નાતીતિ ॥૧૧૮॥

5 યતશ્ચૈવં તીર્થકરોપદેશઃ અતઃ ઔપદેશિકં ગાથાદ્વયમાહ નિર્યુક્તિકારઃ—

જડ ઉવસંતકસાઓ લહડ અણંતં પુણોડવિ પડિવાયં ।

ળ હુ ભે વીસસિયવ્વં થે(થો)વે ચ કસાયસેસંમિ ॥૧૧૯॥

અળથોવં વળથોવં અગ્ગીથોવં કસાયથોવં ચ ।

ળ હુ ભે વીસસિયવ્વં થે(થો)વંપિ હુ તં બહું હોડ ॥૧૨૦॥

10 પ્રથમગાથા પ્રકટાર્થત્વાત્ર વિતન્યતે, દ્વિતીયગાથાવ્યાખ્યા—ઋણસ્ય સ્તોકં ઋણસ્તોકં તથા

(આ ટીકાનો અન્વય આ પ્રમાણે — ગુણોવડે મહાન એવા પણ ઉપશામકવડે ઉપશમને પમાડેલા. ‘અપિ’ શબ્દથી તે ઉપશામકવડે ક્ષયોપશમને પમાડેલા એવા કષાયો જિનસમાન યથાખ્યાતચારિત્રવાળા એવા ઉપશામકને પણ સંસારમાં અથવા સંયમથી પાડે છે. તો ગ્રેષ સરાગસયમસ્થ જીવોની વાત જ શું કરવી ? અર્થાત્ તેઓને તો સુતરાં પાડે.) જેમ રાખવડે ટંકાયેલ અગ્નિ પવનાદિ સહકારી કારણો મળતાં ફરી પાછો પોતાનું સ્વરૂપ બતાવે છે. તેમ કષાયરૂપી અગ્નિનો ઉદય થવાથી આ જીવ શ્રેણિથી પડે છે. પણ મડ્યા પછી જઘન્યથી ને જ ભવમાં મુક્તિને પામે છે અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન—અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તકાળ જેટલો સંસાર રખડે છે. ॥૧૧૮॥

અવતરણિકા : “ઉપશાન્તમોહ બન્યા પછી પણ કષાયના ઉદયથી જીવ સંસારમાં દીર્ઘકાળ 20 સુધી ભ્રમણ કરે છે.” આવા પ્રકારનો તીર્થકરોનો ઉપદેશ છે તેથી નિર્યુક્તિકાર ઔપદેશિક બ્રે ગાથા બતાવે છે ⇨

ગાથાર્થ : જો ઉપશાન્તકષાયી જીવ પણ ફરી અનંત પ્રતિપાતને (સંસારને) પામે છે તો હે જીવો ! થોડા પણ કષાયશેષમાં વિશ્વાસ રાખતા નહીં.

ગાથાર્થ : થોડુંક ઋણ, થોડો ઘા, થોડો અગ્નિ અને થોડો કષાય એ વિશ્વસનીય નથી 25 (કારણ કે) થોડાંક પણ તેઓ ઘણાં થાય છે.

ટીકાર્થ : પ્રથમગાથા સ્પષ્ટ હોવાથી અર્થ જણાવેલ નથી. ॥૧૧૮॥ બીજી ગાથાનો અર્થઃ ઋણનો સ્તોક તે ઋણસ્તોક = થોડુંક ઋણ. આશય એ છે કે થોડુંક પણ દેવું ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય નથી. કારણ કે થોડાંક પણ ઋણથી વણિદુપુત્રી દાસપણાને પામી. (દષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે કે દેવરાજ નામના શ્રેષ્ઠિને સમ્મત નામનો પુત્ર અને સમ્મતિ નામની પુત્રી હતી. એકવાર ને

30 ગામમાં સમુદ્રધોષ નામના આચાર્ય પાસે ધર્મ સાંભળી સમ્મતે દીક્ષા લીધી. ભણી—ગણી ગીતાર્થ બન્યા. થોડાક સમય બાદ પોતાના કુટુંબીજનોને પણ ધર્મ પમાડવાની ઈચ્છાથી પોતાના ગામમાં આવે છે.

ચ સ્વલ્પાદપિ ઋણાત્ દાસત્વં પ્રાપ્તા વણિગ્દુહિતેતિ, ઉક્તં ચ ભાષ્યકારેણ—

“^{૧૭}દાસત્તં દેઙ્ગ અણં અચિરા મરણં વણો વિસર્પ્યંતો ।

સવ્વસ્સ દાહમગ્ગી દેતિ કસાયા ભવમણંતં ॥૧૧॥”

અપિચશબ્દનિપાતસાફલ્યં પૂર્વોક્તાનુસારેણ સ્વબુદ્ધ્યા વક્તવ્યમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૦॥

ઇત્યમૌપશમિકં ચારિત્રમુક્તં, ઇદાનીં ક્ષાયિકમુચ્યતે, અથવા સૂક્ષ્મસંપરાયયથાખ્યાતચારિત્રદ્વયં 5
ઉપશમશ્રેણ્યઙ્ગીકરણેનોક્તં, ઇદાનીં ક્ષપકશ્રેણ્યઙ્ગીકરણતઃ પ્રતિપાદયત્રાહ—

અણ મિચ્છ મીસ સમ્મં અદ્ધ નપુંસિત્થીવેય છક્કં ચ ।

પુંવેયં ચ ચ્ચવેઙ્ગ કોહાઙ્ગેય ય સંજલણે ॥૧૨૧॥

વ્યાખ્યા—ઇહ ક્ષપકશ્રેણિપ્રતિપત્તાઽસંયતાદીનામન્યતમોઽત્યન્તવિશુદ્ધપરિણામો ભવતિ, સ

પરંતુ કુટુંબમાં માત્ર પોતાની સંસારીબહેન જ જીવતી હતી. તેના ઘરે વહોરવા સાધુમહારાજ 10
ગયા. પોતે ગરીબ હોવાથી કોઈક રીતે શિવદેવનામના વાણિયાની દુકાનેથી ઉધાર જરૂરી વસ્તુઓ
માંગી લાવી એ શરતે કે બીજા દિવસે બે ગણું પાછું આપી દઈશ. પરંતુ પોતે તે ચીજ—વસ્તુ
પાછી આપી શકતી નથી. દિવસે દિવસે ઋણ વધતું જાય છે. છેવટે તે બહેન અતિ ઋણ
વધવાને કારણે અને ઋણ પાછું ચૂકવી શકતી ન હોવાથી દાસી બને છે. દૃષ્ટાંત સંક્ષેપથી
જણાવ્યું છે વિસ્તાર જોવો હોય તો પિંડનિર્યુક્તિ — ગા. ૩૧૭—૧૮—૧૯ પૂ. મલયગિરિ મ.ની 15
ટીકામાં છે.)

જેમ થોડાક ઋણથી વણિક્ષુપત્રી દાસત્વને પામી તેમ થોડાક કષાયથી જીવ અનંતસંસારને
પામે છે, માટે થોડો જ કષાય છે ને, ચાલે જ એમ ઉપેક્ષા કરવી નહીં. ભાષ્યકારે પણ કહ્યું છે—
“થોડુંક ઋણ દાસપણને, વધતો ઘા મરણને, થોડોક અગ્નિ સર્વને દાહ અને થોડાક કષાયો
અનંતસંસારને આપે છે ॥૧૧॥” ગાથામાં ‘અપિ’ અને ‘ચ’ શબ્દના નિપાતનું સાફલ્ય પૂર્વે 20
કહેલા પ્રમાણે સ્વબુદ્ધિથી જાણી લેવું. (અર્થાત્ ‘અપિ’ શબ્દથી વધુ કષાય તો ખરાબ છે જ,
અલ્પ પણ કષાય ખરાબ છે અને ‘ચ’ શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં જાણવો.) ॥૧૨૦॥

અવતરણિકા : આમ, ઔપશમિકચારિત્ર કહેવાયું. હવે ક્ષાયિકચારિત્ર કહેવાય છે અથવા
ઉપશમશ્રેણિને આશ્રયી સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાતચારિત્ર કહ્યા. હવે ક્ષપકશ્રેણિને આશ્રયી કહે
છે ⇨ 25

ગાથાર્થ : અનંતાનુબંધી, મિથ્યાત્વ, મિશ્રમોહનીય, સમ્યક્ત્વમોહનીય, અપ્રત્યાખ્યાનીય
ક્રોધાદિ ચાર અને પ્રત્યાખ્યાનીયક્રોધાદિ ચાર એમ આઠ, નપુંસકવેદ, સ્ત્રીવેદ, હાસ્યાદિ છ,
પુરુષવેદ અને સંજવલન ક્રોધાદિને (ક્ષપકશ્રેણિ માંડતો જીવ) અનુક્રમે ખપાવે છે.

ટીકાર્થ : ક્ષપકશ્રેણિને પ્રાપ્ત કરનારા જીવો તરીકે અસંયત, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત—અપ્રમત્ત
સંયતોમાંથી કોઈપણ હોઈ શકે છે. તેઓ અત્યંતવિશુદ્ધ પરિણામવાળા અને ઉત્તમ(પ્રથમ) 30

૭૫. દાસત્વં દદાતિ ઋણં અચિરામ્મરણં વ્રણો વિસર્પન્ । સર્વસ્ય દાહમગ્નિર્દદતિ કષાયા ભવમનન્તમ્
॥૧૧॥ (વિશેષાવશ્યકગાથા ૧૩૧૧)

ચ ઉત્તમસંહનનઃ, તત્ર પૂર્વવિદપ્રમત્તઃ શુક્લધ્યાનોપગતોઽપિ પ્રતિપદ્યતે, અપરે તુ ધર્મધ્યાનોપગત એવેતિ, પ્રતિપત્તિક્રમશ્ચાયમ્-પ્રથમમન્તર્મુહૂર્તેન અનન્તાનુબન્ધિનઃ ક્રોધાદીન્ યુગપત્ક્ષપયતિ, તદનન્તભાગં તુ મિથ્યાત્વે પ્રક્ષિપ્ય તતો મિથ્યાત્વં સહૈવ તદંશેન યુગપત્ ક્ષપયતિ, યથા હિ અતિસંભૂતો દાવાનલઃ ખલ્તુ અર્ધદગ્ધેન્ધન એવ ઇન્ધનાન્તરમાસાદ્ય ઉભાયમપિ દહતિ, એવમસાવપિ ક્ષપકઃ

- 5 તૌર્વશૂભપરિણામત્વાત્ સાવશેષં અન્યત્ર પ્રક્ષિપ્ય ક્ષપયતિ, એવં પુનઃ સમ્યગ્મિથ્યાત્વં તતઃ સમ્યક્ત્વમિતિ, ઇહ ચ યદિ વદ્ધાયુઃ પ્રતિપદ્યતે અનન્તાનુબન્ધિક્ષયે ચ વ્યુપરમતિ. તતઃ કદાચિત્ મિથ્યાદર્શનોદયતસ્તાનપિ પુનરુપચિનોતિ, મિથ્યાત્વે તદ્વીજસંભવાત્, ક્ષીણમિથ્યાત્વસ્તુ નોપચિનોતિ, મૂલાભાવાત્, તદવસ્થશ્ચ મૃતોઽવશ્યમેવ ત્રિદશેષુ ઉત્પદ્યતે, ક્ષીણસપ્તકોઽપિ તદપ્રતિપતિતપરિણામ ઇતિ, પ્રતિપતિતપરિણામસ્તુ નાનામતિત્વાત્ સર્વગતિભાગ્ ભવતિ, આહ-મિથ્યાદર્શનાદિક્ષયે કિમસૌ
- 10 અદર્શનો જાયતે ઉત નેતિ, ઉચ્યતે, સમ્યગ્દૃષ્ટિરેવાસૌ, આહ-નનુ સમ્યગ્દર્શનપરિક્ષયે કુતઃ સમ્યગ્દૃષ્ટિત્વમ્

- સંઘયણવાળા હોય છે. તેમાં પૂર્વધર અપ્રમત્તસંયત શ્રેણિનો આરંભક હોય તો તે શુક્લધ્યાનયુક્ત હોય છે. જ્યારે અન્યજીવો ધર્મધ્યાનયુક્ત જ શ્રેણિ આરંભ છે. ક્ષપકશ્રેણિને પામતો જીવ પ્રથમ અંતર્મુહૂર્તકાળમાં અનંતાનુબંધી એવા ક્રોધાદિને એકસાથે ખપાવે છે. અનંતાનુબંધીના અનન્તભાગને મિથ્યાત્વમાં નાંખીને (આ સૈદ્ધાંતિક મત છે. કાર્મશ્ચિક મતે - અનં. ને
- 15 મિથ્યાત્વમાં નાખી શકાતા નથી. તે જ રીતે આગળ સમ્યક્ત્વને કપાયાષ્ટકમાં નાખવા અંગે જાણવું અને પું.વેદને સં.ક્રોધમાં નાખવા અંગે જાણવું.)

- ત્યારપછી તે અનન્તભાગ સાથે મિથ્યાત્વને એકસાથે ખપાવે છે. જેમ ભડભડતો અગ્નિ અર્ધ-ઈન્ધનને બાળ્યા પછી અન્ય ઈન્ધનને પામી અન્ય ઈન્ધનને અને શેષ અર્ધ ઈન્ધનને બંનેને બાળે છે, તેમ આ ક્ષપક પણ તૌર્વશૂભપરિણામવાળો હોવાથી અવશેષને અન્યમાં નાંખી પ્રકૃતિને
- 20 ખપાવે છે અર્થાત્ અનંતાનુબંધીના અવશેષને મિથ્યાત્વમાં નાંખી મિથ્યાત્વને તે અવશેષ સાથે ખપાવે છે. આજ પ્રમાણે મિથ્યાત્વના અંશને મિશ્રમોહનીયમાં નાંખી મિશ્રમોહનીયને મિથ્યાત્વના અંશ સાથે ખપાવે છે. આજ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વમોહનીયને ખપાવે છે.

- અહીં જો બદ્ધાયુજીવ ક્ષપકશ્રેણિને આરંભે અને અનંતાનુબંધીનો ક્ષય થયા પછી જો અટકી જાય તો ક્યારેક મિથ્યાત્વનો ઉદય થવાથી ફરી અનંતાનુબંધી બાંધે છે, કારણ કે મિથ્યાત્વમાં
- 25 અનંતાનુબંધીનું બીજ પડ્યું છે. પરંતુ જો મિથ્યાત્વને પણ ખપાવી દે, તો ફરી અનંતાનુબંધી પ્રાપ્ત નથી. કારણ કે મિથ્યાત્વરૂપ મૂળનો અભાવ થઈ ગયો. દર્શનસપ્તકને ક્ષય કરનાર, અપ્રતિપતિતપરિણામવાળો ક્ષપકશ્રેણિમાં મરણ પામે તો અવશ્ય દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, પણ પ્રતિપતિત પરિણામી જીવ જુદા જુદા અધ્યવસાયને કારણે સર્વગતિને ભજનારો થાય છે. અર્થાત્ જેવા પ્રકારના તેના અધ્યવસાય હોય તેવા પ્રકારની તેની ગતિ થાય છે.

- 30 શંકા : મિથ્યાદર્શનાદિ ત્રિકનો ક્ષય થયા પછી આ જીવ દર્શન વિનાનો થાય કે નહીં ?
સમાધાન : સમ્યગ્દર્શનવાળો જ રહે છે.

શંકા : અરે ! પણ સમ્યક્ત્વમોહનીય તો ક્ષય થઈ ગયું છે તો સમ્યગ્દૃષ્ટિ શી રીતે રહે ?

૧. ઉચ્ચિતે, નિર્મદનીકૃતકોદ્રવકલ્પા અપનીતમિથ્યાત્વભાવા મિથ્યાત્વપુદ્ગલા એવ સમ્યગ્દર્શન, તત્પરિક્ષયે ચ તત્ત્વશ્રદ્ધાનલક્ષણપરિણામાપ્રતિપાતાત્ પ્રત્યુત શ્લક્ષ્યાશ્વપટલાપગમે ચક્ષુર્દર્શનવત્ શુદ્ધતરોપપત્તેરિતિ અત્તં પ્રપજ્ઞેન । સ ચ યદિ બદ્ધાયુઃ પ્રતિપદ્યતે તતો નિયમાત્ સપ્તકે ક્ષીણે અવતિષ્ઠત એવ, સ ચ સમ્યગ્દર્શનમશેષમેવ ક્ષપયતિ, અબદ્ધાયુસ્તુ અનુપત્ત એવ સમસ્તાં શ્રેણિ સમાપયતિ ઇતિ, સ ચ સ્વલ્પસમ્યગ્દર્શનાવશેષ એવ અપ્રત્યાખ્યાનપ્રત્યાખ્યાના-વરણકષાયાષ્ટકં 5 યુગપત્ આરભતે, એતેષાં ચ મધ્યભાગં ક્ષપયન્ એતાઃ સપ્તદશ પ્રકૃતીઃ ક્ષપયતિ, ॥૧૨૧॥

તત્પ્રતિપાદકમિદં ગાથાદ્વયમ્—

ગડઆણુપુલ્લી દો દો જાડનામં ચ જાવ ચઝરિંદી ।

આયાવં ડજ્જોયં થાવરનામં ચ સુહુમં ચ ॥૧૨૨॥

સાહારણમપજ્જત્તં નિદ્ધાનિદ્ધં ચ પયલપયલં ચ ।

10

થીણં ય્હવેડ તાહે અવસેસં જં ચ અટ્ટુણ્હં ॥૧૨૩॥

વ્યાખ્યા—ગતિશ્ચાનુપૂર્વી ચ ગત્યાનુપૂર્વ્યૌ ‘દો દો’ ઇતિ દ્વે દ્વે તન્નામની, જાતિનામ ચેત્યસ્માત્ નામગ્રહણં અભિસંબધ્યતે, એતદુક્તં ભવતિ-નરકગતિનામ નરકાનુપૂર્વીનામ ચ, આનુપૂર્વી-વૃષ્ઠનાસિકાન્યસ્તરજ્જૂસંસ્થાનીયા, યયા કર્મપુદ્ગલસંહત્યા વિશિષ્ટે સ્થાને પ્રાપ્યતેડસૌ, યયા

સમાધાન : મિથ્યાત્વભાવ દૂર થવાને કારણે મદન વિનાના કોદ્રવસમાન મિથ્યાત્વના 15 પુદ્ગલો જ સમ્યગ્દર્શન છે. તે મિથ્યાત્વના પુદ્ગલોરૂપ સમ્યગ્દર્શનનો ક્ષય થવાથી, તત્ત્વશ્રદ્ધારૂપ પરિણામ પડતો નથી ઊલટું જેમ વાદળોનો સમૂહ (અર્થાત્ ધૂમણું વાતાવરણ) દૂર થવાથી ચક્ષુર્દર્શન વધુ સ્પષ્ટ થાય છે, તેમ સમ્યગ્દર્શન વધુ સ્પષ્ટતર-શુદ્ધતર થાય છે. વધુ વિસ્તારથી સર્પું. જો તે જીવ બદ્ધાયુ હોય તો નિયમથી દર્શનસપ્તક ક્ષય થતાં ક્ષપકશ્રેણિમાં અટકી જાય છે, અને સંપૂર્ણ સમ્યગ્દર્શનને અપાવીદે છે. અબદ્ધાયુ જીવ દર્શનસપ્તક ક્ષય કરી અટક્યા વિના 20 સમસ્તશ્રેણિને પૂર્ણ કરે, અને તે સંપૂર્ણ સમ્યક્ત્વને અપાવ્યા વિના શેષ સમ્યક્ત્વપુદ્ગલોને બાકી રાખી અપ્રત્યાખ્યાન—પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયાષ્ટકને અપાવવાનો આરંભ કરે છે. આ કષાયાષ્ટક અડધા અપાવી બીજી “અન્ય ૧૭ પ્રકૃતિઓને અપાવે છે. ॥૧૨૧॥

અવતરણિકા : તેને બતાવનાર બે ગાથા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : બે ગતિ, બે આનુપૂર્વી, એકેન્દ્રિયાદિજાતિચતુષ્ક, આતપ, ઉદ્યોત, સ્થાવર, અને 25 સૂક્ષ્મનામકર્મ,

ગાથાર્થ : સાધારણ, અપર્યાપ્ત, નિદ્રાનિદ્રા, પ્રયલાપ્રયલા અને સ્ત્યાનર્દ્ધિ એમ ૧૭ પ્રકૃતિ અપાવે છે. ત્યારબાદ શેષ રહેલ કષાયાષ્ટકના દલિકોને અપાવે છે.

ટીકાર્થ : ગતિ અને આનુપૂર્વી તે ગતિ—આનુપૂર્વી, “જાતિનામ” અહીં રહેલ નામ શબ્દ પૂર્વના ગતિ—આનુપૂર્વી સાથે જોડવો એટલે અર્થ આ પ્રમાણે જાણવો કે — નરકગતિનામકર્મ, 30 અને નરકાનુપૂર્વીનામકર્મ, તેમજ તિર્યયગતિ અને તિર્યયાનુપૂર્વી નામકર્મ. આમ ગતિ અને આનુપૂર્વીની બે બે પ્રકૃતિઓ જાણવી. તેમાં આનુપૂર્વી બળદની નાસિકામાં રહેલ દોરડા જેવી

વોધ્વોત્તમાઙ્ગાધશ્ચરણાદિરૂપો નિયમતઃ શરીરવિશેષો ભવતિ સાઽઽનુપૂર્વીતિ, તથા તિર્યગ્ગતિનામ તિર્યગાનુપૂર્વીનામ ચ, एवं गत्यानुपूर्वीनामनी द्वे द्वे, તથા 'જાતિનામ' એકેન્દ્રિયાદિજાતિનામ યાવચ્ચતુરિન્દ્રિયાઃ, एतदुक्तं ભવતિ—એકેન્દ્રિયજાતિનામ દ્વીન્દ્રિયજાતિનામ एवं शेषयोजनाऽपि कार्येति । આહ—એકેન્દ્રિયાદ્યાનુપૂર્વીનામ કસ્માન્નોચ્યતે, આચાર્ય આહ—તસ્ય તિર્યગાનુ-

- 5 પૂર્વીનામક્ષપણપ્રતિપાદનેનોક્તાર્થત્વાત્, 'ચઃ' સમુચ્ચયે, તથા 'આતપં' ઇતિ આતપનામ, યદુદયાત્ આતપવાન્ ભવતિ, 'ઉદ્યોતં' ઇતિ ઉદ્યોતનામ, યદુદયાદુદ્યોતવાન્ ભવતિ, સ્થાવરાઃ—પૃથિવ્યાદયઃ તન્નામ ચ પૂર્વવત્, 'સૂક્ષ્મં' ઇતિ સૂક્ષ્મનામ ચ, 'સાધારણં' ઇતિ સાધારણનામ, અનન્તવનસ્પતિનામેત્યર્થઃ, 'અપર્યાપ્તં' ઇતિ અપર્યાપ્તકનામ, તથા નિદ્રાનિદ્રા ચ ઇત્યાદિ પ્રકટાર્થત્વાન્ન વિવ્રિયતે, નવરં સ્થાના ચૈતન્યઋદ્ધિર્યસ્યાં સા સ્થાનાર્ધિઃ, સ્થાનર્થ્યુત્તરકાલમવશેષં યદણનાં કષાયાણાં તત્ ક્ષપયતિ.
- 10 સર્વમિદમન્તર્મુહૂર્તમાત્રેણેતિ, તતો નપુંસકવેદં, તતઃ સ્ત્રીવેદં, તતો હાસ્યાદિષ્ટકં, તતઃ પુરુષવેદં ચ ખણ્ડત્રયં કૃત્વા ખણ્ડદ્વયં યુગપત્ ક્ષપયતિ, તૃતીયઋણં તુ સંજ્વલનક્રોધે પ્રક્ષિપતિ, પુરુષે પ્રતિપત્તર્યયં ક્રમઃ, નપુંસકાદિપ્રતિપત્તરિ તુ ઉપશમશ્રેણિન્યાયો વક્તવ્યઃ, તતઃ ક્રોધાદીંશ્ચ સંજ્વલનાન્ પ્રત્યેકમન્તર્મુહૂર્તમાત્રકાલેનોક્તેનૈવ ન્યાયેન ક્ષપયતિ, શ્રેણિપરિસમાપ્તિકાલો-

- જાણવી કે જે કર્મપુદ્ગલના સમૂહરૂપ આનુપૂર્વીવડે જીવ વિશિષ્ટસ્થાનને પામે છે. (બળદની નાસિકામાં નાંખેલ દોરડું બળદને દિશા બદલવામાં કારણ છે તેમ આ આનુપૂર્વી જીવને વિગ્રહગતિમાં દિશા બદલવામાં કારણભૂત હોવાથી આવી ઉપમા આપી છે.) અથવા જેનાવડે ઊર્ધ્વમાં મસ્તક અને નીચે ચરણાદિરૂપ શરીરવિશેષની પ્રાપ્તિ થાય છે તે આનુપૂર્વી. તથા 'જાતિનામ' શબ્દથી એકેન્દ્રિયજાતિથી ચઉરિન્દ્રિયજાતિનામ જાણવા, અર્થાત્ એકેન્દ્રિયજાતિનામકર્મ, બેઈન્દ્રિયજાતિનામકર્મ વિગેરે.

- 20 શંકા : એકેન્દ્રિયાદિ જાતિ કહી તો એકેન્દ્રિયાદિ આનુપૂર્વી કેમ કહેતા નથી ?
- સમાધાન : એકેન્દ્રિયાદિ આનુપૂર્વી તિર્યયાનુપૂર્વીના ક્ષયનું પ્રતિપાદન કરવા દ્વારા જ કહી દીધેલી છે અર્થાત્ તિર્યયાનુપૂર્વી સાથે એકેન્દ્રિયાદિ આનુપૂર્વીનો ક્ષય પણ સમજી લેવો. તેથી જુદી બતાવી નથી. જેના ઉદયથી જીવ આતપવાળો થાય તે આતપનામકર્મ, જેના ઉદયથી જીવ ઉદ્યોતવાળો થાય તે ઉદ્યોતનામકર્મ. પૃથ્વી વગેરે સ્થાવરની જેના દ્વારા પ્રાપ્તિ થાય તે સ્થાવરનામકર્મ, સૂક્ષ્મનામકર્મ, સાધારણનામકર્મ, (જે અનંત વનસ્પતિને જ હોય) અપર્યાપ્તનામકર્મ, નિદ્રાનિદ્રા આ બધી પ્રકૃતિ સ્પષ્ટાર્થ હોવાથી અર્થ જણાવવામાં આવતો નથી. માત્ર (સ્થાનાર્દ્ધિ શબ્દનો અર્થ કરે છે કે) સ્થાન = એકઠી થયેલી છે ચૈતન્યઋદ્ધિ જેને વિષે તે સ્થાનાર્દ્ધિ.

- આમ આ સત્તર પ્રકૃતિને ખપાવ્યા બાદ આઠ કષાયોના બાકી રહેલ કર્મપુદ્ગલોને ખપાવે છે.
- 30 આ બધી જ પ્રકૃતિઓને તે અંતર્મુહૂર્તકાળમાં ખપાવે છે. ત્યાર પછી નપુંસકવેદને, પછી સ્ત્રીવેદને, હાસ્યાદિ છને ખપાવે છે. ત્યાર પછી પુરુષવેદના ત્રણ ખંડ કરી બે ખંડને એકસાથે ખપાવે છે અને ત્રીજા ખંડને સંજ્વલનક્રોધમાં નાંખે છે. પુરુષ ક્ષપકશ્રેણિનો આરંભક હોય ત્યારે આ ક્રમ હોય છે. નપુંસકાદિ જો આરંભક તરીકે હોય તો ઉપશમશ્રેણિપ્રમાણે જાણી લેવું. સંજ્વલનક્રોધાદિ દરેકને

સ્થાપનાં ચેયમ્ ।

	૦
	૦
	૦
	૦
અસં. લો.	૦
	૦
	૦
સં. લો.	૦
	૦
લોભ	૦
માયા	૦
માન	૦
મં. કો.	૦
પુ.	૦
શમ્યાદિ ૬	૦૦૦૦૦૦
સ્ત્રી.	૦
ન.	૦
અપ્ર. પ્રત્યા.	૦૦૦૦૦૦૦૦
	૦
દર્શન.	૦
	૦
અનન્તા.	૦૦૦૦

ઽપ્યન્તર્મુહૂર્તમેવ, અન્તર્મુહૂર્તાનામસંખ્યેયત્વાત્, લોભચરમખણડં તુ સંખ્યેયાનિ ખણ્ડાનિ કૃત્વા પૃથક્ પૃથક્ કાલભેદેન ક્ષપયતિ, ચરમખણડં પુનઃસંખ્યેયાનિ ખણ્ડાનિ કરોતિ, તાન્યપિ સમયે સમયે એકેકં ક્ષપયતિ, ઇહ ચ ક્ષીણદર્શનસપ્તકો નિવૃત્તિબાદર ઉચ્યતે, તત ઋધ્વમનિવૃત્તિબાદરો યાવત્ ચરમલોભખણડમિતિ, તત ઋધ્વમ- 5 સંખ્યેયખણ્ડાનિ ક્ષપયન્ સૂક્ષ્મસંપરાયો યાવચ્ચરમલોભાણુક્ષયઃ, તત ઋધ્વં યથાખ્યાતચારિત્રીભવતિ ॥૧૨૩॥

સ ચ મહાસમુદ્રપ્રતરણપરિશ્રાન્તવત્ મોહસાગરં તીર્ત્વા વિશ્રામ્યતિ, તતશ્છવાસ્થવીતરાગત્વ-દ્વિચરમસમયયોઃ પ્રથમે નિદ્રાદિ ક્ષપયતિ તથા 10 ચાહ નિર્યુક્તિકારઃ -

વીસમિરુણ નિયંતો દોહિ ડ સમ઼હિ કેવલે સેસે ।

પઢમે નિદ્વં પયલં નામસ્સ ઇમાઓ પયડીઓ ॥૧૨૪॥

દેવગઙ્ઘાણુપુલ્લીવિઝ્ઞિસંઘયણ પઢમવજ્જાઙ્ઘ ।

અન્નયરં સંઠાણં તિત્થયરાહારનામં ચ ॥૧૨૫॥

અર્થસ્તુ પ્રાયઃ સુગમત્વાત્ ન વિતન્યતે, નવરં વૈકુર્વિકં ચ 15

અંતર્મુહૂર્તમાત્ર કાળમાં પુરુષવેદની જેમ ત્રણ ખંડ કરવા દ્વારા ખપાવે છે.

સંપૂર્ણ શ્રેણિનો સમાપ્તિકાળ પણ અંતર્મુહૂર્ત જ હોય છે, કારણ કે અંતર્મુહૂર્ત અસંખ્યપ્રકારના હોય છે. જ્યારે લોભના ચરમખંડને ખપાવવાનો આરંભ કરે છે ત્યારે તેના સંખ્યાતા ટૂકડા કરી જુદા જુદા કાળમાં તે ખંડોને ખપાવે છે. તેમાં પણ જ્યારે ચરમસંખ્યાતમો ખંડ આવે ત્યારે તેના અસંખ્યખંડો કરી તેને સમયે સમયે ખપાવે છે. આ સંપૂર્ણ શ્રેણિ દરમિયાન 20 જીવ જ્યારે દર્શનસપ્તકનો ક્ષય કરે છે ત્યારે તે નિવૃત્તિબાદર તરીકે ઓળખાય છે. ત્યાર પછીથી છેલ્લો ચરમસંખ્યાતમો ખંડ બાકી રહે ત્યાં સુધી જીવ અનિવૃત્તિબાદર કહેવાય છે. ત્યાર પછીથી અસંખ્યખંડો ખપાવતો છેલ્લા લોભના અણુના ક્ષય સુધી સૂક્ષ્મસંપરાય તરીકે કહેવાય છે. ત્યાર પછી જીવ યથાખ્યાતચારિત્રી બને છે ॥૧૨૩॥

અવતરણિકા : આ રીતે યથાખ્યાતચારિત્રી બન્યા પછી મહાસમુદ્રને તરવાથી થાકેલા 25 પુરુષની જેમ મોહસાગરને તરીકે તે જીવ અંતર્મુહૂર્ત વિશ્રામ કરે છે. ત્યારપછી છન્નસ્થવીતરાગગુણસ્થાનના છેલ્લા બે સમયોમાંથી પ્રથમ સમયે નિદ્રાદિને ખપાવે છે. આ વાતને નિર્યુક્તિકાર કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : અંતર્મુહૂર્ત વિશ્રામ કરીને તે નિર્ગ્રંથ સાધુ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્તિના બે સમય બાકી હોય ત્યારે તે બે સમયના પ્રથમ સમયે નિદ્રા અને પ્રયલા તથા (આગળની ગાથામાં બતાવેલ) 30 નામની આ પ્રકૃતિઓ ખપાવે છે.

ગાથાર્થ : દેવગતિ, દેવાનુપૂર્વી, વૈકિયદિક, પ્રથમ સિવાયના પાંચ સંઘયણ, ઉદિતસંસ્થાનને છોડી પાંચ સંસ્થાન, આહારક અને તીર્થકરનામકર્મ.

સંહનનાનિ ચેતિ સમાસઃ, તાનિ પ્રથમસંહનનવર્જાનિ ક્ષપયતિ, તાનિ ચ ષડ્ ભવન્તિ. તથા ચોક્તમ્—
વર્જૈરિસહનારાયં પદમં બિદ્યં ચ રિસહનારાયં ।

નારાયમદ્વળાનાય કીલિયા તહ ય છેવટું ॥૧૧॥”

તથા અન્યતરસંસ્થાનં મુક્ત્વા યસ્મિન્વ્યવસ્થિતઃ શેષાણિ ક્ષપયતિ, તાનિ ચામૂનિ—

5 “ચૈત્રંસે નાગોહે મંડલે સાતિ વામણે ચુજ્જે ।

હુંડેવિ અ સંઠાણે જીવાણં છ મુણેયવ્વા ॥૧૧॥

તુલ્લં વિત્થાડબહુલં ઉસ્સેહબહુલં ચ મડહકોટ્ટં ચ ।

હેટ્ઠિલકાયમડહં સવ્વથાસંઠિયં હુંડં ॥૧૨॥”

તથા તીર્થકરનામ આહારકનામ ચ ક્ષપયતિ, યદ્યતીર્થકરઃ પ્રતિપત્તેતિ, અથ તીર્થકસ્તતઃ

- 10 ટીકાર્થ : ગાથાર્થ પ્રાયઃ સ્પષ્ટ હોવાથી વિસ્તાર કર્યો નથી. પરંતુ વૈકુર્વિક અને સંહનન એ પ્રમાણે સમાસ જાણવો. તેમાં પ્રથમસંઘયણ છોડી શેષ પાંચ સંઘયણોને ખપાવે છે. આ સંઘયણો છ છે કહ્યું છે — “વ્રજઋષભનારાય એ પ્રથમસંઘયણ છે, બીજું ઋષભનારાયસંઘયણ, ત્રીજું નારાય, ચોથું અર્ધનારાય, પાંચમું કીલિકા અને છટું છેવટું સંઘયણ ॥૧૧॥” તથા પોતે જે સંસ્થાનમાં રહેલ છે તેને છોડી શેષ સંસ્થાનોને ખપાવે છે. તે સંસ્થાનો આ પ્રમાણે છે —
- 15 ચતુરસ્ર, ન્યગ્રોધ—મંડલ, સાદિ, વામન, કુબ્જ અને હુંડક એ પ્રમાણે જીવોના છ સંસ્થાન (શરીરના આકારવિશેષ) જાણવા. ॥૧૧॥

- તે સંસ્થાનો કેવા હોય છે ? તે હવે બતાવે છે. તેમાં ^(૧)સમયચતુરસ્ર એ નાભિથી નીચે અને ઉપર શાસ્ત્રમાં કહેવાયેલા પ્રમાણવાળું હોવાથી તુલ્ય કહેવાય છે. બીજું સંસ્થાન નાભિથી ઉપર વિસ્તારબહુલ (શાસ્ત્રોક્તપ્રમાણવાળું) હોય છે. ત્રીજું સંસ્થાન ઉત્સેધબહુ હોય છે.
- 20 ઉત્સેધશબ્દથી અહીં નાભિથી નીચેનો દેહભાગ ગ્રહણ કરવો. તેથી ઉત્સેધથી (નાભિથી નીચેના દેહભાગથી) બહુ (પરિપૂર્ણ = શાસ્ત્રોક્તપ્રમાણવાળું) આ સંસ્થાન હોય છે. ચોથું સંસ્થાન મડભકોષવાળું હોય છે.

- અહીં મડભ = હીનાધિકપ્રમાણવાળા કોષ = હૃદય—ઉદર—પૃષ્ઠ રૂપ અવયવો, તેથી અર્થ આ પ્રમાણે — મડભ છે કોષ જેમાં તે મડભકોષવાળું સંસ્થાન (અર્થાત્ હૃદય, ઉદર—પૃષ્ઠ વિગેરે
- 25 અવયવો જેમાં હીનાધિકપ્રમાણવાળા હોય તે), પાંચમું સંસ્થાન કુબ્જ કે જેમાં નાભિથી નીચેની કાયા મડભ (હીનાધિકપ્રમાણવાળી) હોય છે. છટું હુંડક સંસ્થાન સર્વત્ર (નાભિથી ઉપર—નીચે) અસંસ્થિત (અપ્રમાણયુક્ત) હોય છે. ॥૨૧॥ તથા જો ક્ષપકશ્રેણીને સ્વીકારનાર જીવ તીર્થકર ન હોય, તો તીર્થકરનામકર્મને અને આહારકનામકર્મને ખપાવે છે. જો તે તીર્થકર હોય તો માત્ર

૭૬. વર્જૈરિસહનારાયં પ્રથમં દ્વિતીયં ચ ઋષભનારાયમ્ । નારાયમર્ધનારાયં કીલિકા તથૈવ સેવાર્તમ્ ॥૧૧॥

- 30 ૭૭. ચતુરસ્રં ન્યગ્રોધં મળ્ડલં સાદિ વામનં કુબ્જમ્ । હુન્ડમપિ ચ સંસ્થાનાનિ જીવાનાં ષટ્ મુણિતવ્યતિ ॥૧૧॥ તુલ્યં વિસ્તૃતબાહુલ્યાભ્યાં ઉત્સેધબહુલં ચ મડભકોટ્ટં ચ । અધઃકાયમડભં સર્વત્રાસંસ્થિતં હુન્ડમ્ ॥૨૧॥

ખલ્વાહારકનામૈવેતિ, 'ચઃ' સમુચ્ચયે ॥૧૨૪-૧૨૫॥

ચરમે નાળાવરણં પંચવિદ્દં દંસણં ચઽવિયપ્પં ।

પંચવિદ્દમંતરાયં ચઽવિદ્દત્તા કેવલી હોઽ ॥૧૨૬॥

ગમનિકા—ચરમે સમયે જ્ઞાનાવરણં પંચવિદ્દં મતિજ્ઞાનાવરણાદિ, દર્શનં ચતુર્વિકલ્પં ચક્ષુર્દર્શનાદિ પંચવિદ્દમંતરાયં ચ દાનલાભભોગોપભોગવીર્યાન્તરાયાચ્છં ક્ષપયિત્વા કેવલી ભવતીતિ ગાથાર્થઃ 5 ॥૧૨૬॥ તતઃ—

સંભિણ્ણં પાસંતો લોગમલોગં ચ સઽવ્વઓ સઽવ્વં ।

તં નત્થિ જં ન પાસઽ ભૂયં ભઽવ્વં ભવિસ્સં ચ ॥૧૨૭॥

વ્યાખ્યા—સમેકીભાવેન ભિન્નં સંભિન્નં, યથા બહિસ્તથા મધ્યેડપીત્યર્થઃ, અથવા સંભિન્નમિતિદ્રવ્યં ગૃહ્યતે, કથમ્ ?—કાલભાવૌ હિ તત્પર્યાયૌ, તાભ્યાં સમસ્તાભ્યાં સમન્તાદ્વા ભિન્નં સંભિન્નં 'પશ્યન્' 10 ઉપલભમાનો, લોક્યત ઇતિ લોકઃ, કેવલજ્ઞાનભાસ્વતોપલભ્યત ઇતિ ભાવાર્થઃ, અલોકોડપ્યુપલભ્યત એવ, તથાપિ ધર્માદીનાં વૃત્તિર્દ્રવ્યાણાં યત્ર સ લોકઃ ઇતિ તં, અલોકં ચ ઇત્યનેન ક્ષેત્રં પ્રતિપાદિતં ભવતિ, દ્રવ્યાદ્યેતાવદેવ વિજ્ઞેયમિતિ, કિમેકયા દિશા ?—નેત્યાહ—'સર્વતઃ' સર્વાસુ દિક્ષુ, તાસ્વપિ

આહારકનામકર્મેને જ ખપાવે છે. 'ચ' શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં છે. ॥૧૨૪-૧૨૫॥

ગાથાર્થઃ : ચરમ સમયે જ્ઞાનાવરણપંચક, દર્શનાવરણચતુષ્ક અને અંતરાયપંચકને ખપાવી 15 કેવલી થાય છે.

ટીકાર્થઃ : છેલ્લાસમયે મતિજ્ઞાનાવરણાદિ પંચક, ચક્ષુર્દર્શનાદિ દર્શનચતુષ્ક અને દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ અને વીર્ય એમ અંતરાયપંચકને ખપાવી જીવ કેવલી થાય છે. ॥૧૨૬॥

ગાથાર્થઃ : સર્વ દિશાઓમાં સંભિન્ન એવા સર્વ લોકાલોકને જોનાર કેવલી ભૂત, ભાવિ અને 20 વર્તમાન તેવી કોઈ જોય વસ્તુ નથી કે જેને જોતા ન હોય અથાત્ સર્વ જોય વસ્તુને જુએ છે.

ટીકાર્થઃ : એકીભાવે જે ભેદાયેલું હોય તે સંભિન્ન અર્થાત્ જેમ બહાર તેમ અંદર પણ, 20 [ભાવાર્થ એ છે કે જેમ બહારથી ભેદાયેલું હોય તેમ અંદરથી પણ ભેદાયેલ વસ્તુ એ સંભિન્ન શબ્દથી ગ્રોળખાય છે.] અથવા 'સંભિન્ન' શબ્દથી દ્રવ્ય ગ્રહણ કરવું, કારણ કે સંભિન્ન એટલે ચારેબાજુથી વ્યાપ્ત વસ્તુ. કાળ અને ભાવ એ દ્રવ્યના પર્યાય છે અને તે કાળ અને ભાવથી વ્યાપ્ત એવું દ્રવ્ય હોય છે. તેથી સંભિન્ન શબ્દથી દ્રવ્ય ગ્રહણ કરાય છે. આવા સંભિન્ન = કાળ— 25 ભાવરૂપ પર્યાયથી વ્યાપ્ત દ્રવ્યને જોતા કેવલી, (ત્રણે કાળની એવી કોઈ વસ્તુ નથી કે જેને જોતા ન હોય — એમ અન્વય કરવો.)

જે દેખાય તે લોક, કેવલજ્ઞાનરૂપ સૂર્યવડે આ લોક દેખાય છે. જો કે અલોક પણ દેખાય છે. તેથી જે દેખાય તે લોક એવા અર્થથી અલોક પણ લોક તરીકે કહેવાય. તેથી "લોક" શબ્દનો બીજો 30 અર્થ બતાવે છે કે ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યો જ્યાં રહેલા છે તે લોક, તે લોક અને અલોકને, આના દ્વારા ક્ષેત્ર બતાવ્યું. આમ દ્રવ્ય—ક્ષેત્ર—કાળ અને ભાવ આટલી જ વસ્તુ જોય તરીકે જાણવી. તે કેવલી શું એક જ દિશાથી લોકાલોકને જુએ છે ? ના, ચારેબાજુથી જુએ છે. ચારેબાજુથી જોવા છતાં શું કેટલાક

કિં કિયદપિ દ્રવ્યાદિ ઊત નેત્યાહ—‘સર્વ’ નિસ્વશેષ, અમુમેવાર્થ સ્પષ્ટયત્રાહ—તન્નાસ્તિ કિઞ્ચિત્ જ્ઞેયં
યન્ન પશ્યતિ ‘ભૂતં’ અતીતં, ભવતીતિ ભવ્યં, વર્તમાનમિત્યર્થઃ, ભાવકર્મણોઃ પ્રાપ્તયોઃ
‘ભવ્યગેયેત્યાદિનિષાતનાત્’ (ભવ્યગેયપ્રવચની-યોપસ્થાપનીય-જન્યાપ્તાવ્યાપાત્યા વા પા૦૩-૪-
૬૮) કર્તૃરિ સિદ્ધં, ‘ભવિષ્યદ્’ ભાવિ વા, ‘ચઃ’ સમુચ્ચયે ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૭॥

- 5 ઇત્યં તાવદુપોદધાતનિર્યુક્તૌ પ્રસ્તુતાયાં પ્રસજ્ઞતો યદુક્ત—‘તપોનિયમ-જ્ઞાનવૃક્ષમારુઢઃ કેવલી’
ઇતિ અયમસૌ કેવલી નિર્દર્શિતઃ, એતસ્માત્ સામાયિકાદિશ્રુતં આચાર્યપારમ્પર્યેણ આયાતં, એતસ્માચ્ચ
જિનપ્રવચનપ્રસૂતિઃ, સર્વમિદં પ્રાસંગિકં નિર્યુક્તિસમુત્થાનપ્રસજ્ઞેનોક્તં, ઇદાનીમપિ કેયં
જિનપ્રવચનોત્પત્તિઃ કિયદધિધાનં ચેદં જિનપ્રવચનં કો વાઽસ્ય અધિધાન-વિભાગ ઇત્યેતત્
પ્રાસંગિકશેષં શેષદ્વારસદ્ગ્રહં વાઽધિધાતુકામ આહ—

- 10 જિણપવચણઽપ્પત્તી પવચણ્ણગદ્ધિયા વિભાગો ચ ।

દારવિહી ય નયવિહી વક્ષાણવિહી ય અણુઓગો ॥૧૨૮॥

વ્યાખ્યા—ઇહ ‘જિનપ્રવચનોત્પત્તિઃ પ્રવચનૈકાર્થિકાનિ એકાર્થિક-વિભાગશ્ચ’ એતત્ ત્રિતયમપિ
પ્રસજ્ઞશેષં, દ્વારણાં વિધિઃ દ્વારવિધિઃ, વિધાનં વિધિઃ, સ હ્યુપોદધાતોઽધિધીયતે, નયવિધિસ્તુ ચતુર્થં

- જ દ્રવ્યાદિને જુએ છે ? ના, સર્વ વસ્તુને જુએ છે, આ જ વાતને સ્પષ્ટ કરતા કહે છે કે ભૂત-ભાવિ
15 કે વર્તમાનમાં એવી કોઈ જોય વસ્તુ નથી કે જેને કેવલી જોતા ન હોય. અહીં ભવ્ય શબ્દનો અર્થ
વર્તમાન કર્યો છે તે ટીકામાં બતાવેલ સૂત્રોના આધારે સિદ્ધ થાય છે.’

- (ભાવાર્થ એ છે કે— સંમિત્ર શબ્દથી કાલ અને ભાવથી દ્રવ્ય ગ્રહણ કર્યું અને લોકાલોક
શબ્દથી ક્ષેત્ર ગ્રહણ કર્યું. આમ, સંમિત્ર તથા લોકાલોક શબ્દથી દ્રવ્યાદિ ચારેને જોનાર કેવલી છે
એમ કહ્યું. તથા આ ચાર સિવાય બીજી કોઈ જોય વસ્તુ છે જ નહીં. તેથી કહ્યું કે સંમિત્ર એવા
20 દ્રવ્ય તથા લોકાલોકને જોનાર કેવલી, ત્રિકાળની એવી કોઈ વસ્તુ નથી કે જેને તેઓ જોતા ન હોય.
ટૂંકમાં કેવલજ્ઞાનમાં સર્વ જોય પદાર્થો દેખાય છે એવું જણાવવા માંગે છે.) ॥૧૨૭॥

- અવતરણિકા : આ પ્રમાણે ઉપોદ્ધાતનિર્યુક્તિમાં પ્રસંગથી જે કહ્યું કે “તપનિયમ-જ્ઞાનરૂપવૃક્ષમાં
આરુઢ કેવલી” તે કેવલી બતાવવામાં આવ્યા. આ કેવલીથી સામાયિકાદિશ્રુત આચાર્યની પરંપરાથી
આવેલું છે અને આનાથી જિનપ્રવચનની ઉત્પત્તિ થઈ છે. આ બધું પ્રાસંગિક નિર્યુક્તિની ઉત્પત્તિના
25 પ્રસંગવડે બતાવ્યું. હવે જિનપ્રવચનની ઉત્પત્તિ શું છે? અને આ જિનપ્રવચન કેટલા નામોવાળું છે
અર્થાત્ તે પ્રવચનના કેટલા નામો છે અથવા આ પ્રવચનના નામવિભાગ કેટલા છે ? આ પ્રાસંગિક
શેષ અને શેષદ્વારોના સંગ્રહને કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : જિનપ્રવચનની ઉત્પત્તિ, પ્રવચન એકાર્થિકો, વિભાગ, દ્વારવિધિ, નયવિધિ,
વ્યાખ્યાનવિધિ અને અનુયોગ એ દ્વારો હવે કહેવાશે.

- 30 ટીકાર્થ : અહીં ‘જિનપ્રવચન-ઉત્પત્તિ, પ્રવચનના એકાર્થિકનામો અને એકાર્થિકવિભાગ’ આ
ત્રણે પ્રાસંગિક છે. દ્વારોની વિધિ તે દ્વારવિધિ, વિધાન એટલે વિધિ અર્થાત્ ઉદ્દેશ-નિર્દેશાદિ દ્વારોની

અનુયોગદ્વારમિતિ, શિષ્યાચાર્યપરીક્ષાઽભિધાનં તુ વ્યાખ્યાનવિધિરિતિ, અનુયોગસ્તુ સૂત્રસ્પર્શકનિર્યુક્તિઃ સૂત્રાનુગમશ્ચેતિ સમુચ્ચયાર્થઃ । આહ—ચતુર્થમનુયોગદ્વારં નયવિધિમભિધાય પુનસ્તૂતીયાનુગમ- દ્વારાવ્યાનુયોગાભિધાનં કિમર્થમ્ ? उच्यते, नयानुगमयोः सहचरभावप्रदर्शनार्थं, तथाहि—नयानुगमौ 5
प्रतिसूत्रं युगपद् अनुधावतः, नयमतशून्यस्य अनुगमस्याभावात्, अनुयોગદ્વારચતુષ્ટયોપન્યાસે તુ નયાનામન્તેઽભિધાનં યુગપદ્વક્તું અશક્યત્વાત્ । આહ—ચતુરનુયોગદ્વારાતિરિક્તવ્યાખ્યાનવિધેરુપન્યાસો 5
અનર્થકઃ, ન, અનુગમાઙ્ગત્વાત્, વ્યાખ્યાઽઙ્ગત્વાચ્છાનુગમાઙ્ગતા ઇત્યત્લં વિસ્તરેણેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૮॥

તત્ર જિનપ્રવચનોત્પત્તિર્નિર્યુક્તિસમુત્થાનપ્રસન્નતોઽભિહિતા, અર્હદ્વચનત્વાત્ પ્રવચનસ્ય, ઇદાનીં પ્રવચનૈકાર્થિકાનિ તદ્વિભાગં ચ પ્રદર્શયન્નાહ—

પ્રશ્નણા એ દ્વારવિધિ છે, જે ઉપોદ્ઘાત કહેવાય છે. નયવિધિ એટલે ચોથું અનુયોગદ્વાર (અર્થાત્ ઉપક્રમાદિ ચાર અનુયોગદ્વારોમાંનું ચોથું અનુયોગદ્વાર તે નયવિધિ), શિષ્ય અને આચાર્યની પરીક્ષાનું 10
કથન તે વ્યાખ્યાનવિધિ અને અનુયોગ (અનુગમ) એટલે સૂત્રસ્પર્શિક નિર્યુક્તિ અને સૂત્રાનુગમ.

શંકા : ઉપરોક્ત દ્વારગાથામાં પહેલા ચોથું અનુયોગદ્વાર (નય) બતાવી પછી ત્રીજું અનુગમરૂપ અનુયોગદ્વાર શા માટે બતાવ્યું ? આશય એ છે કે ઉપક્રમ-નિલેપ-અનુગમ-નય આ પ્રમાણે ચાર અનુયોગદ્વારમાં પ્રથમ અનુગમ અને પછી નય છે, જ્યારે તમે પહેલા નય અને પછી અનુગમ શા માટે બતાવ્યો ? 15

સમાધાન : નય અને અનુગમ બંને સાથે જ રહેનારા છે. એ દેખાડવા આ પ્રમાણે ઉપન્યાસ કરેલ છે. નય અને અનુગમ બંને દરેક સૂત્રમાં એકસાથે જ ચાલે છે, કારણ કે નય વિનાનો અનુગમ સંભવી શકતો નથી.

(શંકા : જો નય અને અનુગમ સાથે જ રહેનાર હોય તો અનુયોગદ્વાર ચતુષ્ટયમાં અનુગમ ત્રીજા ક્રમે અને નય ચોથા ક્રમે એવું કેમ ?) 20

સમાધાન : નય અને અનુયોગ બંને એકસાથે કહેવા શક્ય નથી માટે નયનું ચોથું સ્થાન રાખવામાં આવ્યું છે. (આશય એ છે કે નય અને અનુગમ જો કે સાથે જ ચાલે છે તેથી બંને એક સાથે જ કહેવા જોઈએ, અને તેથી બંનેનો ક્રમ ત્રીજો જ હોવો જોઈએ. પરંતુ બંને એક સાથે કહેવા શક્ય ન હોવાથી બંનેને આગળ પાછળ કર્યા છે. અને તેમાં પણ પૂર્વે કહ્યું જ છે કે અનુગમદ્વાર દ્વારા પદાર્થનો બોધ થયા વિના નયથી વિચારણા થઈ શકતી ન હોવાથી ત્રીજા ક્રમે અનુગમ અને તેના પછી 25
નયનો ક્રમ છે.)

શંકા : ચાર અનુયોગદ્વારથી જુદો વ્યાખ્યાનવિધિનો ઉપન્યાસ શા માટે કરેલ છે ?

સમાધાન : વ્યાખ્યાનવિધિ પણ અનુગમનું જ એક અંગ છે, કારણ કે તે વ્યાખ્યાનવિધિ એ વ્યાખ્યાનું કારણ છે માટે તેનો ઉપન્યાસ નિરર્થક બનતો નથી. વધુ વિસ્તારથી સર્યુ. ॥૧૨૮॥

અવતરણિકા : નિર્યુક્તિના ઉત્થાનપ્રસંગથી (અર્થાત્ ગા.નં. ૯૨થી) જિનપ્રવચનની ઉત્પત્તિ 30
કહી દેવામાં આવી છે, કારણ કે પ્રવચન એ અરિહંતોનું વચન છે. (એટલે કે નિર્યુક્તિની ઉત્પત્તિ તે જ જિનવચનની ઉત્પત્તિ છે.) હવે પ્રવચનના એકાર્થિક નામો અને તેના વિભાગ બતાવે છે ⇨

एगद्वियाणि तिणिण उ पवयण सुनं तहेव अत्थो अ ।

इक्किक्कस्स य इत्तो नामा एगद्विआ पंच ॥१२९॥

सुय धम्म तित्थ मग्गो पावयणं पवयणं च एगद्व ।

सुत्तं तंतं गंथो पाढो सत्थं च एगद्व ॥१३०॥

5 અણુઓગો ય નિયોગો ભાસ વિભાસા ય વત્તિયં ચેવ ।

अणुओगस्स उ एए नामा एगद्विआ पंच ॥१३१॥

પ્રથમગાથાવ્યાખ્યા-एकोऽर्थो येषां तान्येकार्थिकानि, त्रीण्येव, प्रवचनं पूर्वव्याख्यातं, सूचनात् सूत्रं, अर्यत इत्यर्थः, 'चः' ममुच्चये, इह च प्रवचनं सामान्यश्रुतज्ञानं, सूत्रार्थो तु तद्विशेषाविति, आह-सूत्रार्थयोः प्रवचनेन सहैकार्थता युक्ता, तद्विशेषत्वात्, सूत्रार्थयोस्तु परस्परविभिन्नत्वात् न युज्यते तद्यः य सूत्रं व्याख्येयं अर्थस्तु तद्व्याख्यानमिति, अथवा त्रयाणामप्येषां भिन्नाथत्वं युज्यते, प्रत्येकमेकार्थिकत्रिभागसद्भावात्, अन्यथा एकार्थिकत्वे सति भेदेनैकार्थिकाभिधानमयुक्तमिति अत्रोच्यते, यथा हि मुकुलविकसितयोः पद्मविशेषयोः संकोचविकासपर्यायभेदेऽपि कमलसामान्यतयाऽभेदः, एवं सूत्रार्थयोरपि प्रवचनापेक्षया

ગાથાર્થ : પ્રવચનના ત્રણ એકાર્થિક નામો છે. ૧. પ્રવચન, ૨. સૂત્ર, ૩. અર્થ. આ
15 ત્રણેના પાંચ-પાંચ એકાર્થિકનામો છે.

ગાથાર્થ : શ્રુતધમ-તીર્થ-માર્ગ-પ્રાવચન અને પ્રવચન એ પ્રવચનના પાંચ એકાર્થિકનામો છે. તથા સૂત્ર-તંત્ર-ગ્રંથ-પાઠ અને શાસ્ત્ર એ સૂત્રના એકાર્થિકનામો છે.

ગાથાર્થ : અનુયોગ-નિયોગ-ભાષા-વિભાષા અને વાત્તિક એ પાંચ અનુયોગના એકાર્થિક નામો છે.

20 ટીકાર્થ : એક નામ છે જેના નામે એકાર્થિક નામો. તે ત્રણ જ છે તેમા પ્રવચન શબ્દનો અર્થ પૂર્વે કહેલો જ છે, સૂત્ર એકાગ્ર નિવૃત્તિ કરે તે, તથા જે જાણાય તે અર્થ, અહીં પ્રવચન સામાન્યથી શ્રુતજ્ઞાનરૂપ છે તથા સૂત્ર-તંત્ર-ગ્રંથના વિશેષો છે.

શંકા : સૂત્ર-અર્થ એ નામના વિશેષો વિનિર્ણય પ્રવચનરૂપ જ) હોવાથી પ્રવચન સાથે એકાર્થતા ઘટે છે. જ્યારે સૂત્ર અને અર્થ પરસ્પર વિભિન્ન હોવાથી તે બંનેની પરસ્પર
25 એકાર્થતા ઘટતી નથી, તેથી કે સૂત્ર વ્યાખ્યાન કરવા યોગ્ય છે. જ્યારે અર્થ એ સૂત્રના વ્યાખ્યાનરૂપ છે. અથવા નામના પરસ્પર ત્રણ અર્થવાળા જ છે ત્રણને કે દરેકને પોતાના એકાર્થિક નામો છે. જો પ્રવચન-સૂત્ર અને અર્થ ત્રણ પરસ્પર જુદા ન હોત તો તેઓના દરેકના પાંચ પાંચ એકાર્થિક નામો જુદા જુદા બતાવ્યા તે ઘટશે નહીં.

સમાધાન : જેમ બીડેલ કમલ અને વિકસિત કમલમાં સંકોચ અને વિકાસરૂપ પર્યાય જુદા
30 હોવા છતાં કમલ તરીકે બંને એક જ છે. તેમ સૂત્ર-અર્થનો પણ પ્રવચનની અપેક્ષાએ અને પરસ્પર અભેદ છે (અર્થાત્ પ્રવચન સાથે અને પરસ્પર સૂત્ર-અર્થનો અભેદ છે.) તે આ પ્રમાણે - વિવેચન વિનાનું સૂત્ર બીડેલા કમલ જેવું છે. તે જ સૂત્ર વિવેચન દ્વારા વિકસિતકમલ સમાન

પરસ્પરત્ત્વેતિ, તથાહિ-અવિવૃત્તં મુકુલતુલ્યં સૂત્રં, તદેવ વિવૃત્તં પ્રબોધિતં વિકચકલ્પમર્થઃ, પ્રવચનં ચોભયમપીતિ, યથા ચૈષામેકાર્થિકવિભાગ ઉપલભ્યતે-કમલમરવિન્દં પદ્મજામિત્યાદિ પદ્યૈકાર્થિકાનિ, તથા કુડ્મલં વૃન્દં સંકુચિતમિત્યાદિ મુકુલૈકાર્થિકાનિ, તથા વિકચં ફુલ્લં વિબુદ્ધમિત્યાદિ વિકસિતૈકાર્થિકાનિ, તથા પ્રવચનસૂત્રાર્થાનામપિ પદ્યમુકુલવિકસિત- 5 કલ્પાનામેકાર્થિકવિભાગોઽવિરુદ્ધઃ । અથવા અન્યથા વ્યાખ્યાયતે-એકાર્થિકાનિ ત્રીણ્યેવાશ્રિત્ય વક્તવ્યાનિ, પ્રવચનમેકાર્થગોચરઃ તથા સૂત્રમર્થશ્ચેતિ, શેષં પૂર્વવત્ । આહ-દ્વારગાથાયાં યદુક્તં 'પ્રવચનૈકાર્થિકાનિ વક્તવ્યાનિ' તદ્વ્યાહન્યતે, ન, સામાન્યવિશેષરૂપત્વાત્પ્રવચનસ્ય, સૂત્રાર્થયોરપિ અર્થ તરીકે કહેવાય છે. અને તે સૂત્ર-અર્થ બંને પ્રવચન તો છે જ. આમ સૂત્ર પોતે જ અર્થરૂપે યતુ હોવાથી પરસ્પર અભેદ છે.

શંકા : જો તેઓનો પરસ્પર અભેદ હોય તો ત્રણેના એકાર્થિકનામો જુદાં જુદાં શા માટે 10 છે ?)

સમાધાન : જેમ તેઓના (કમલ, મુકુલ, વિકસિત શબ્દોનાં) એકાર્થિક નામોનો વિભાગ દેખાય છે. જેમકે કમલ, અરવિંદ, પંકજ એ પ્રમાણે પદ્યના એકાર્થિકનામો, 'કુડ્મલ, વૃન્દ, સંકુચિત' વગેરે મુકુલ(બીડેલા)ના એકાર્થિકનામો, તથા વિકચ, ફૂલ્લ, વિબુદ્ધ વગેરે વિકસિત (બીલેલા)ના એકાર્થિક નામો, તેમ પદ્ય-મુકુલ-વિકસિત સમાન પ્રવચન-સૂત્ર અને અર્થના 15 પણ એકાર્થિક વિભાગ અવિરુદ્ધ છે. આમ એકાર્થિક નામો જુદા જુદા હોવા છતાં પ્રવચન-સૂત્ર અને અર્થ ત્રણેનો પરસ્પર અભેદ છે.

અથવા આ ગાથાર્થ બીજી રીતે બતાવે છે. ત્રણેને જ આશ્રયી એકાર્થિકનામો કહેવા યોગ્ય છે. પ્રવચન એ એકાર્થિકનો વિષય છે. અને સૂત્ર-અર્થ પણ એકાર્થિકના વિષય છે. (આશય એ છે કે પ્રથમ વાર જે અર્થ કહ્યો, તેમાં પ્રવચન, સૂત્ર અને અર્થ આ ત્રણે પ્રવચનનાજ એકાર્થિક 20 નામો તરીકે બતાવ્યા. જ્યારે 'અથવા' કરી બીજી રીતે અર્થ કર્યો તેમાં 'પ્રવચન, સૂત્ર અને અર્થ' આ ત્રણે પ્રવચનના એકાર્થિક નામો નથી. પરંતુ આ ત્રણેના સ્વતંત્ર (દરેકના) એકાર્થિક નામો' એ પ્રમાણે અર્થ કર્યો છે. એટલે કે પ્રથમ અર્થ પ્રમાણે એકલા પ્રવચનના ૧૫ નામો જાણવા. જ્યારે બીજા અર્થ પ્રમાણે પ્રવચનના પાંચ, સૂત્રના પાંચ અને અર્થના પાંચ, આમ દરેકના સ્વતંત્ર એકાર્થિક નામો જાણવા.) 25

શંકા : જો આ ત્રણેના એકાર્થિક નામો કહેવાના હોય તો, પૂર્વે દ્વારગાથામાં કહ્યું કે "પ્રવચનના એકાર્થિકનામો બતાવશે" એ વાત ક્યાં રહી ? તમે તો સૂત્ર અને અર્થના પણ એકાર્થિકનામો બતાવો છો.

સમાધાન : પ્રવચન સામાન્યવિશેષ ઉભયરૂપ છે. અને સૂત્ર-અર્થ પ્રવચનના વિશેષ સ્વરૂપો હોવાથી સૂત્ર-અર્થ પણ પ્રવચનરૂપ જ છે. તેથી "પ્રવચનના એકાર્થિક નામો" તેમાં 30 પ્રવચન શબ્દથી પ્રવચન-સૂત્ર અને અર્થ ત્રણે ગ્રહણ કરવામાં કોઈ વિરોધ આવતો નથી.

શંકા : જો સૂત્ર-અર્થ પણ પ્રવચનરૂપ જ હોય, તો વિભાગદ્વાર એ નિરર્થક બની જશે.

પ્રવચનવિશેષરૂપત્વેન પ્રવચનત્વોપપત્તે: । આહ-યદ્યેવં વિભાગશ્ચેતિ દ્વારોપન્યાસાનર્થક્યં, ન, વિભાગશ્ચેતિ કિમુક્તં ભવતિ ? નાવિશેષેણૈકાર્થિકાનિ વક્તવ્યાનિ સામાન્યવિશેષરૂપસ્યાપિ પ્રવચનસ્ય-પદ્મદશેતિ, કિં તર્હિ ?-વિભાગશ્ચ વક્તવ્ય: , વિશેષગોચરાભિધાનપર્યાયાણાં સામાન્યગોચરાભિધાનપર્યાયત્વાનુપપત્તે: , ન હિ ચૂતસહકારાદયો વૃક્ષાદિશબ્દપર્યાયા ભવન્તિ, લોકે

5 તથાજદૃષ્ટત્વાદ્ ઇતિ ગાથાર્થ: ॥૧૨૧॥

દ્વિતીયગાથાવ્યાખ્યા-શ્રુતસ્ય ધર્મ:-સ્વભાવ: શ્રુતધર્મ:, બોધસ્વભાવત્વાત્ શ્રુતસ્ય ધર્મો બોધોઽભિધીયતે, અથવા જીવપર્યાયત્વાત્, શ્રુતસ્ય શ્રુતં ચ તદ્ધર્મશ્ચેતિ સમાસ:, સુગતિધારણાદ્વા શ્રુતં ધર્મોઽભિધીયતે, 'તીર્થ' પ્રાકૃતિરૂપિતશબ્દાર્થ, તચ્ચ સંઘ ઇત્યુક્તં, ઇહ તુ તદુપયોગાનન્યત્વાત્ પ્રવચનં તીર્થમુચ્યતે, તથા મૃજ્યતે-શોધ્યતે અનેનાત્મેતિ માર્ગ:, માર્ગણં વા માર્ગો, અન્વેષણં

10 (આશય એ છે કે સૂત્ર-અર્થ પણ પ્રવચનરૂપ જ હોવાથી 'પ્રવચનના એકાર્થિક નામો' એ દ્વારમાં જ સૂત્રના એકાર્થિકનામો અને અર્થના એકાર્થિકનામો આવી જશે. પછી એકાર્થિકવિભાગ નામના જુદા દ્વારમાં કશું કહેવાનું નહીં રહે.)

સમાધાન : 'વિભાગ' દ્વાર નિરર્થક નથી કારણ કે તેમાં સામાન્ય અને વિશેષ સ્વરૂપવાળા એવા પણ પ્રવચનના આ પંદર એકાર્થિક નામો કહેવાના નથી, પરંતુ તેમાં વિભાગ બતાવવા

15 છે કારણ કે વિશેષ વિષયવાળા નામોના પર્યાયવાચી શબ્દો સામાન્ય વિષયવાળા નામોના પર્યાયવાચી શબ્દો બની શકતા નથી. જેમ ચૂત-સહકાર વગેરે આત્મ શબ્દના પર્યાયવાચી શબ્દો વૃક્ષાદિશબ્દોના પર્યાયવાચી બની શકતા નથી, કારણ કે લોકમાં તેવા પ્રકારનો એટલે કે વૃક્ષને સહકાર તરીકે ઓળખવાનો વ્યવહાર થતો નથી પણ વૃક્ષને ઝાડ તરીકે ઓળખવાનો વ્યવહાર ચાલે છે. તેજ રીતે સૂત્ર-તંત્ર-ગ્રંથાદિ તથા અનુયોગ-નિયોગાદિ સૂત્ર-અર્થના પર્યાયવાચી શબ્દો

20 પ્રવચનના પર્યાયવાચી બની શકતા નથી, કારણ કે 'પ્રવચન' એ સામાન્યશબ્દ છે જ્યારે સૂત્ર-અર્થ વિશેષશબ્દો છે. તેથી શ્રુતધર્મ-માર્ગ-તીર્થાદિ એ પ્રવચનરૂપ સામાન્યશબ્દના પર્યાય (એકાર્થિક) નામો છે અને સૂત્ર-તંત્ર-ગ્રંથાદિ તથા અનુયોગ-નિયોગાદિ ક્રમશ: સૂત્ર અને અર્થ રૂપ વિશેષશબ્દના પર્યાયનામો છે. એ પ્રમાણે વિભાગ ગ્રંથકારશ્રીએ દેખાડવા વિભાગદ્વારનો ન્યાસ કરેલ છે. ॥૧૨૯॥

25 બીજી ગાથાની વ્યાખ્યા : શ્રુતનો ધર્મ = સ્વભાવ તે શ્રુતધર્મ. શ્રુતનો સ્વભાવ બોધ છે એટલે ધર્મ તરીકે બોધ કહેવાય છે, અર્થાત્ શ્રુત વ્યક્તિને જ્ઞાન કરાવતું હોવાથી શ્રુતનો જ્ઞાન એ સ્વભાવ છે. તેથી શ્રુતધર્મ તરીકે જ્ઞાન જાણવું અથવા શ્રુત એ જીવનો પર્યાય હોવાથી. શ્રુત એ જ ધર્મ અથવા શ્રુતરૂપ ધર્મ તે શ્રુતધર્મ, શ્રુત જીવને સુગતિમાં લઈ જતું હોવાથી તે ધર્મરૂપ છે. તથા તીર્થ કે જેનો શબ્દાર્થ પૂર્વે બતાવેલ છે તે તીર્થ તરીકે પૂર્વે સંઘ ગ્રહણ

30 કર્યો હતો.

અહીં સંઘના ઉપયોગથી અભિન્ન હોવાથી પ્રવચનને પણ તીર્થ કહેવાય છે. તથા જેના વડે આત્મા શોધાય તે માર્ગ. અથવા માર્ગણ એટલે માર્ગ અર્થાત્ કલ્યાણની ગવેષણા કરવી

શિવસ્યેતિ, તથા પ્રગતં અભિવિધિના જીવાદિષુ પદાર્થેષુ વચનં પ્રાવચનં, પ્રવચનં તુ પૂર્વવત્ ।
 ઉક્તઃ પ્રવચનવિભાગઃ, ઇદાનીં સૂત્રવિભાગોઽભિધીયતે—તત્ર સૂચનાત્ સૂત્રં, તન્યતેઽનેનાસ્માદસ્મિન્નિતિ
 વા અર્થં ઇતિ તત્રં, તથા ગ્રન્થતેઽનેનાસ્માદસ્મિન્નિતિ વાઽર્થં ઇતિ ગ્રન્થઃ, પઠનં પાઠઃ પઠ્યતે વા
 તદિતિ પાઠઃ પઠ્યતે વાઽનેનાસ્માદસ્મિન્નિતિ વા અભિધેયમિતિ પાઠઃ, વ્યક્તીક્રિયત ઇતિ ભાવાર્થઃ,
 તથા શાસ્યતેઽનેનાસ્માદસ્મિન્નિતિ વા જ્ઞેયમાત્મનેતિ વા શાસ્ત્રં, એકાર્થિકાનીતિ પુનરભિધાનં 5
 સામાન્યવિશેષયોઃ કથચ્છિદ્દેદઽપનાર્થમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૦॥

તૃતીયગાથાવ્યાખ્યા—સૂત્રસ્યાર્થેન અનુયોજનમનુયોગઃ, અથવા અભિધેયે વ્યાપારઃ સૂત્રસ્ય
 યોગઃ, અનુકૂલોઽનુરૂપો વા યોગોઽનુયોગઃ, યથા ઘટશબ્દેન ઘટોઽભિધીયતે, તથા નિયતો નિશ્ચિતો
 વા યોગો નિયોગઃ, યથા ઘટશબ્દેન ઘટ એવોચ્યતે ન પટાદિરિતિ, તથા ભાષણાત્ ભાષા,
 વ્યક્તીકરણમિત્યર્થઃ, યથા ઘટનાત્ ઘટઃ, ચેષ્ટાવાનર્થો ઘટ ઇતિ, વિવિધા ભાષા વિભાષા, 10
 પર્યાયશબ્દૈઃ તત્સ્વરૂપકથનં, યથા ઘટઃ કુટઃ કુમ્ભ ઇતિ, વાર્તિકં ત્વશેષપર્યાયકથનમિતિ શેષં

(શેષવું) તે માર્ગ, પ્ર = પ્રગત (રહેલું) આ = અભિવિધિવડે (સંપૂર્ણ રીતે) જીવાદિ પદાર્થોમા
 રહેલ વચન તે પ્રાવચન, અર્થાત્ જીવાદિ પદાર્થોમાં સંપૂર્ણ રીતે વ્યાપ્ત એવું પ્રધાન વચન તે
 પ્રાવચન. પ્રવચન શબ્દનો અર્થ પૂર્વે કરેલ જ છે. પ્રવચનવિભાગ કહેવાઈ ગયો.

હવે સૂત્રવિભાગ કહેવાય છે. તેમાં સૂત્ર એટલે જે સૂચન કરે તે, જેનાવડે, જેનાથી 15
 અથવા જેને વિષે અર્થ કહેવાય = વિસ્તારાય તે તત્ર, જેનાવડે, જેનાથી કે જેને વિષે અર્થ ગૂંથાય
 તે ગ્રન્થ, ભાણું તે પાઠ, જે ભાણાય તે પાઠ અથવા જેનાવડે, જેનાથી કે જેને વિષે અર્થ કહેવાય
 તે પાઠ, જેનાવડે, જેનાથી કે જેમાં (જે હોતે છતે) આત્માવડે જ્ઞેયપદાર્થ જણાય તે શાસ્ત્ર—
 મૂળગાથામાં ‘એકાર્થિકાનિ’ એ પ્રમાણે જે ફરીવાર જણાવ્યું છે તે સામાન્ય અને વિશેષમાં કથંચિદ્
 ભેદ રહેલ છે એવું જણાવવા માટે કહ્યું છે (અર્થાત્ પ્રવચન અને સૂત્ર વચ્ચે કથંચિત્ ભેદ 20
 હોવાથી પ્રવચનના એકાર્થિક અને સૂત્રના એકાર્થિક એમ જુદું જુદું કહ્યું.) ॥૧૩૦॥

ત્રીજી ગાથાની વ્યાખ્યા : સૂત્રનું અર્થ સાથે જે જોડાણ તે અનુયોગ અથવા અભિધેયને
 વિષે (અર્થમાં) સૂત્રનો વ્યાપાર તે યોગ અને અનુકૂળ કે અનુરૂપ જે યોગ તે અનુયોગ, જેમકે
 ‘ઘટ’ એવા શબ્દથી ઘટ કહેવાય છે, અર્થાત્ ઘટશબ્દનો તેના અભિધેય એવા ઘટરૂપ પદાર્થમાં
 વ્યાપાર કરવો તે અનુયોગ કહેવાય છે. તથા નિયત અથવા નિશ્ચિતયોગ તે નિયોગ, જેમકે ‘ઘટ’ 25
 શબ્દથી ઘટ જ કહેવાય છે, પટાદિ નહીં. (આ રીતે શબ્દનો અર્થની સાથે નિશ્ચિત યોગ તે
 નિયોગ.)

તથા વ્યક્ત કરવું એનું નામ ભાષા, જેમકે ઘટનાત્ = પાણીને ધારણ કરતો હોવાથી ઘટ
 અર્થાત્ પાણીને ભરવારૂપ ચેષ્ટાવાળો પદાર્થ ઘટ કહેવાય છે. આ રીતે પ્રગટ કરવું તે ભાષા,
 વિવિધ એવી જે ભાષા તે વિભાષા અર્થાત્ પર્યાયવાચી શબ્દોવડે પદાર્થનું સ્વરૂપ કહેવું જેમકે, 30
 ઘટ, કુંભ, કુટ વગેરે, તથા વાર્તિક એટલે સંપૂર્ણપર્યાયોનું કથન. મૂળગાથાના શેષ શબ્દાર્થ સુગમ
 જ છે. આ ગાથાનો સમુદાયાર્થ કહ્યો. અવયવાર્થ દરેક દ્વારમાં પછી કહેશે.

સુબોધં, અયં ગાથાસમુદાયર્થઃ, અવયવર્થ તુ પ્રતિદ્વારં વક્ષ્યતિ, તત્ર પ્રવચનાદીનામવિશેષેઽ-
કાર્થિકાભિધાનપ્રક્રમે સતિ એકાર્થિકાનુયોગાદર્ભેદેનોપન્યાસાન્વાખ્યાનં અર્થગરીયસ્ત્વચ્છાપનાર્થં,
ઉક્તં ચ—‘સુત્તધરા અત્થધરો’ इत्यादि ॥૧૩૧॥

તત્ર અનુયોગાચ્છપ્રથમદ્વારસ્વરૂપવ્યાચિચ્છાસયાઽઽહ-

5 ગામં ઠવણા દવિણે ચિત્તે કાલે ચ વચણ ભાવે ચ ।

एसो अणुओगस्स उ णिक्खेवो होइ सत्तविहो ॥૧૩૨॥

ગમનિકા—‘નામ’ પ્રાક્ નિરૂપિતં, તત્ર નામાનુયોગો—યસ્ય જીવાદેસ્તુયોગ इति નામ ક્રિયતે,
નામ્નો વા અનુયોગો નામાનુયોગઃ, નામવ્યાખ્યેત્યર્થઃ, ‘સ્થાપના’ અક્ષનિક્ષેપાદિરૂપા, તત્ર અનુયોગં
કુર્વન્ કશ્ચિત્ સ્થાપ્યતે, સ્થાપનાયામનુયોગઃ સ્થાપનાનુયોગ इति સમાસઃ, સ્થાપના ચાસૌ
10 અનુયોગશ્ચેતિ વા, ‘દ્રવ્યે’ इति દ્રવ્યવિષયોઽનુયોગોઃ દ્રવ્યાનુયોગઃ, સ ચ આગમનોઆગમજ-
શરીરતરવ્યતિરિક્તઃ દ્રવ્યસ્ય દ્રવ્યાણાં દ્રવ્યેણ દ્રવ્યૈઃ દ્રવ્યે દ્રવ્યેષુ વાઽનુયોગો દ્રવ્યાનુયોગઃ,
એવં ક્ષેત્રાદિષ્વપિ ષડ્ભેદયોજના કાર્યેતિ, તત્ર દ્રવ્યાનુયોગો દ્વિવિધઃ—જીવદ્રવ્યાનુયોગઃ

અહીં પ્રવચનાદિના એકાર્થિક નામો જણાવવાનું જ પ્રકરણ હોવા છતાં અર્થના અનુયોગ
વિગેરે એકાર્થિક પદોનું ભેદથી કથન અને વ્યાખ્યા જે કરી છે, (આગળની ગાથામાં અર્થના
અનુયોગ વિગેરે બધા એકાર્થિકનામોનું વિસ્તારથી નિરૂપણ છે.) તે અર્થની મહાનતા બતાવવા
15 કરી છે અર્થાત્ પ્રવચન—સૂત્ર અને અર્થ આ ત્રણેમાં અર્થના જ એકાર્થિકનામોને વિસ્તારથી કહે
છે, તે અર્થની મહાનતા સૂચવવા માટે છે કારણ કે કહ્યું છે કે ‘સૂત્રધારણ કરનાર કરતા અર્થધર
મહાન છે વગેરે... ॥૧૩૧॥

અવતરણિકા : સૌ પ્રથમ અનુયોગનામના પ્રથમદ્વારનું સ્વરૂપ કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, વચન અને ભાવ એ પ્રમાણે અનુયોગનો
20 સાતપ્રકારનો નિક્ષેપ છે.

ટીકાર્થ : “નામ”ની વ્યાખ્યા પૂર્વે બતાવી દીધી છે. જે જીવાદિનું ‘અનુયોગ’નામ પાડવામાં
આવે છે, તે જીવાદિ નામાનુયોગ. અથવા નામનો અનુયોગ તે નામાનુયોગ = વ્યક્તિના નામની
વ્યાખ્યા કરવી. (જેમકે કોઈનું ‘ધનપતિ’નામ છે. તે ‘ધનપતિ’ નામની વ્યાખ્યા એટલે ધનનો જે
પતિ તે ધનપતિ. આ રીતે વ્યાખ્યા કરવી તે નામનો અનુયોગ કર્યો કહેવાય.) અથવા નામ
25 નિક્ષેપાની વ્યાખ્યા કરવી તે નામાનુયોગ. સ્થાપના એટલે અક્ષને સ્થાપવારૂપ. તેમાં અનુયોગને
કરતી વ્યક્તિની સ્થાપના કારણ છે. સ્થાપનાને વિષે અનુયોગ તે સ્થાપનાનુયોગ એ પ્રમાણે
સમાસ કરવો અથવા સ્થાપનારૂપ અનુયોગ — એ પ્રમાણે કર્મધારય સમાસ કરવો.

દ્રવ્યવિષયક જે અનુયોગ તે દ્રવ્યાનુયોગ તે આગમ—નોઆગમથી બે પ્રકારે છે. તેમાં
નો—આગમથી જશરીર—ભવ્યશરીરથી વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યાનુયોગમાં દ્રવ્યનો, દ્રવ્યોનો, દ્રવ્યવડે.
30 દ્રવ્યોવડે કે દ્રવ્યવિષે જે અનુયોગ તે તદ્દ્રવ્યતિરિક્ત દ્રવ્યાનુયોગ જાણવો. આ પ્રમાણે ક્ષેત્રાદિમાં
પણ છ પ્રકારની યોજના કરવી (જેમકે ક્ષેત્રાનુયોગ એટલે ક્ષેત્રનો, ક્ષેત્રોનો, ક્ષેત્રથી—ક્ષેત્રોથી,
ક્ષેત્ર વિષે — ક્ષેત્રો વિષે જે અનુયોગ.) દ્રવ્યાનુયોગ એ જીવદ્રવ્યાનુયોગ—અજીવદ્રવ્યાનુયોગ

અજીવદ્રવ્યાનુયોગશ્ચ, એકૈકઃ સ ચતુર્ધા—દ્રવ્યતઃ ક્ષેત્રતઃ કાલતો ભાવતશ્ચ, તત્ર દ્રવ્યતો જીવ
 એક દ્રવ્ય ક્ષેત્રતોઽસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢઃ કાલતોઽનાદ્યપર્યવસિતઃ ભાવતોઽનન્તજ્ઞાનદર્શનચારિત્રાચારિત્ર-
 દેશચારિત્રઅગુરુલઘુપર્યાયવાન્ ઇતિ, અજીવદ્રવ્યાણિ પરમાણ્વાદીનિ, તત્ર પરમાણુદ્રવ્યત એક દ્રવ્ય
 ક્ષેત્રત એકપ્રદેશાવગાઢઃ કાલતો જઘન્યેન સમયમેકં દ્વૌ વા ઉત્કૃષ્ટતસ્તુ અસંખ્યેયા
 ઊત્સર્પિણ્યવર્સર્પિણ્યઃ. ભાવતસ્તુ એકરસ એકવર્ણઃ દ્વિસ્પર્શ એકગન્ધ ઇતિ. એતેષાં ચ સ્વસ્થાનેઽનન્તા
 રસાદિપર્યાયા એકગુણતિક્તાદિભેદેન દ્રષ્ટવ્યાઃ, એવં દ્વયણુકાદીનામપ્યનન્તાણુસ્કન્ધાવસાનાનાં સ્વરૂપં
 દ્રષ્ટવ્યં, ઉક્તો દ્રવ્યાનુયોગઃ, ઇદાનીં દ્રવ્યાણાં—સ ચ જીવાજીવભેદાભિન્નાનાં અવસેયઃ, યથા
 પ્રજ્ઞાપનાયાં સમુદિતાનાં જીવાનામજીવાનાં ચ વિચારઃ, તથા ચોક્તં—“જીવપજ્જવાણં ભંતે ! કિં
 સંખેજ્જા અસંખેજ્જા અણંતા ? ગોયમા ! નો સંખેજ્જા નો અસંખેજ્જા અણંતા, એવં
 અજીવપજ્જવાણં પુચ્છા ઉત્તરં ચ દદુઁ” અલં વિસ્તરેણ । દ્રવ્યેણાનુયોગઃ પ્રલેપાક્ષાદિના, 5
 દ્રવ્યેસ્તૈરેવ અક્ષાદિભિઃ પ્રભૂતૈરિતિ, દ્રવ્યે ફલકાદૌ દ્રવ્યેષુ પ્રભૂતાસુ નિષદ્યાસુ અવસ્થિતોઽનુયોગં

એમ બે પ્રકારે છે. તે દરેક વર્ણી દ્રવ્ય—ક્ષેત્ર—કાળ—ભાવથી ચાર પ્રકારે છે. તેમાં દ્રવ્યથી જીવ
 એક દ્રવ્ય છે. ક્ષેત્રથી અસંખ્ય આકાશપ્રદેશમાં રહેલો છે, કાળથી જીવ અનાદિ—અનન્ત છે
 અને ભાવથી અનન્તજ્ઞાન—દર્શન—ચારિત્ર—અચારિત્ર—દેશચારિત્ર—અગુરુલઘુપર્યાયવાળો છે.

હવે અજીવદ્રવ્યાનુયોગ બતાવે છે તેમાં અજીવદ્રવ્ય તરીકે પરમાણુ વગેરે જાણવા. 15
 પરમાણુ દ્રવ્યથી એક દ્રવ્ય છે. ક્ષેત્રથી એક પ્રદેશમાં રહેલ છે. કાળથી પરમાણુ પોતે પરમાણુ
 તરીકે જઘન્યથી એક—બે—ત્રણ સમય સુધી રહે અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્ય ઊત્સર્પિણી—અવસર્પિણી
 સુધી રહે. ભાવથી એકરસવાળો, એકવર્ણવાળો—બે સ્પર્શ અને એકગંધવાળો હોય છે. અને
 આ રસાદિના પોતાના સ્થાનમાં રસાદિપર્યાયો એકગુણતિક્તાદિભેદથી અનન્તા જાણવા યોગ્ય
 છે (આશય એ છે કે કોઈક પરમાણુ એકગુણ તિક્તરસવાળો હોય, તો કોઈ દ્વિગુણતિક્ત 20
 હોય, તો કોઈક વર્ણી ત્રિગુણતિક્ત હોય. આમ રસાદિપર્યાયો સ્વસ્થાનમાં અનન્તા હોય છે.)
 એજ પ્રમાણે દ્વયણુકાદિથી લઈ અનન્તાણુસ્કન્ધસુધીના દ્રવ્યોનું પણ સ્વરૂપ આ જ પ્રમાણે જાણવું.
 દ્રવ્યાનુયોગ કહ્યો.

હવે દ્રવ્યોનો (બહુવચનમાં) અનુયોગ બતાવે છે, તેમાં દ્રવ્યોનો એટલે જીવ—અજીવભેદથી 25
 ભિન્ન દ્રવ્યોનો અનુયોગ, જેમ પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર નામના ગ્રંથમાં સમુદિત એવા જીવોનો અને અજીવોનો
 વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. તેમ અહીં જાણી લેવો. તે ગ્રંથનો પાઠ બતાવે છે “હે પ્રભુ !
 જીવપર્યાયો સંખ્યાતા, અસંખ્યાતા કે અનન્તા છે ? હે ગૌતમ ! સંખ્યાતા કે અસંખ્યાતા નથી,
 પરંતુ અનન્તા છે. એ જ પ્રમાણે અજીવપર્યાયોનો પ્રશ્ન—ઉત્તર જાણી લેવો.” વધુ વિસ્તારથી
 સર્ધુ. હવે ત્રીજો ભેદ દ્રવ્યવડે અનુયોગ. તેમાં પ્રલેપ (?), અક્ષ વગેરેવડે જે અનુયોગ (વ્યાખ્યાન)
 તે દ્રવ્યાનુયોગ અર્થાત્ પ્રલેપ—અક્ષ દ્વારા લખીને વ્યાખ્યાન કરે (પદાર્થ સમજાવે) તે દ્રવ્યવડે 30
 અનુયોગ કહેવાય. તેમજ ઘણાં બધા અક્ષાદિવડે લખીને પદાર્થ સમજાવે તે દ્રવ્યો વડે અનુયોગ.

૭૮. જીવપર્યવા ભદન્ત ! કિં સંખ્યેયા, અસંખ્યેયા, અનન્તાઃ ? ગૌતમ ! નો સંખ્યેયાઃ, નો અસંખ્યેયાઃ,
 અનન્તાઃ, એવમજીવપર્યવાણાં પૃચ્છા ઉત્તરં ચ દ્રષ્ટવ્યં ।

કરોતીતિ । एवं क्षेत्रानुयोगेऽपि क्षेत्रस्य भरतक्षेत्रादेः क्षेत्राणां जम्बूद्वीपादीनां यथा द्वीपसागर-
प्रज्ञप्त्यामिति, क्षेत्रेण यथा पृथिवीकायादिसंख्याव्याख्यानं, उक्तं च

“जंबूद्वीपप्रमाणं, पुढविजिआणं तु पत्थयं काउं ।

एवं मविज्जमाणा हवंति लोगा असंखिज्जा ॥१॥”

- 5 क्षेत्रનુયોગો યથા—“જંબુદ્વીપસમુદેહિં પુઢવિજિઆણમિત્યાદિ” ક્ષેત્રે તિર્યગ્લોકેઽનુયોગો
ભરતાદૌ વા ક્ષેત્રેષુ અનુયોગઃ અર્ધતૃતીયેષુ દ્વીપસમુદ્રેષુ । કાલસ્ય અનુયોગઃ સમયાદિપ્રરૂપણા,
કાલાનાં પ્રભૂતાનાં સમયાદીનાં, કાલેનાનુયોગો યથા—બાદરવાયુકાયિકાનાં વૈક્રિયશરીરાણ્યદ્વાપ-

તથા પાટીયા ઉપર કે ઘણાં બધાં આસન ઉપર રહેલો છતો અનુયોગ કરે = પદાર્થ સમજાવે તે
દ્રવ્યમાં કે દ્રવ્યોમાં અનુયોગ. આ જ પ્રમાણે ક્ષેત્રાનુયોગમાં પણ ક્ષેત્રોનો = ભરતક્ષેત્રાદિનો.

- 10 ક્ષેત્રોનો = જંબૂદ્વીપાદિનો દ્વીપસાગરપ્રજ્ઞપ્તિમાં બતાવ્યા પ્રમાણે જે અનુયોગ કરવો તે ક્ષેત્રનો—
ક્ષેત્રોનો અનુયોગ. ક્ષેત્રવડે પૃથ્વીકાયાદિ સંખ્યાનું વ્યાખ્યાન કરવું તે ક્ષેત્રવડે અનુયોગ જેમકે,
જંબૂદ્વીપ જેવડો પ્રસ્થક (ખાલો) બનાવી, તેને ભરવા અને ખાલી કરવાના ક્રમવડે જ્યારે સર્વ
સૂક્ષ્મ—બાદર પૃથ્વીકાય જીવો મપાય, ત્યારે અસંખ્ય લોક ભરાય (અહીં ક્ષેત્રની ઉપમાથી સંખ્યા
કહેવાઈ હોવાથી ક્ષેત્રવડે અનુયોગ થયો.)

- 15 ક્ષેત્રોવડે અનુયોગ — જેમકે, ઘણાંબધાં દ્વીપસમુદ્રો જેવડો પ્રસ્થક તૈયાર કરીને તેને ભરવા—
ખાલી કરવાના ક્રમવડે જ્યારે સર્વ સૂક્ષ્મ—બાદર પૃથ્વીકાય જીવો મપાય ત્યારે અસંખ્ય લોકો
ભરાય, ક્ષેત્રમાં એટલે તિર્થાલોકમાં કે ભરતક્ષેત્રમાં અને ક્ષેત્રોમાં એટલે અઢીદ્વીપસમુદ્રમાં જે
અનુયોગ તે ક્ષેત્ર કે ક્ષેત્રોમાં અનુયોગ — ભાવાર્થ એ છે કે કોઈ જીવ જ્યારે તિર્થાલોક કે
ભરતક્ષેત્ર વગેરે ચોક્કસ ક્ષેત્રમાં રહેલો હું અનુયોગ કરું છું એવી વિવક્ષા કરે તો તે ક્ષેત્રમાં
20 અનુયોગ અને જ્યારે અઢીદ્વીપમાં રહેલો હું અનુયોગ કરું છું એવી વિવક્ષા કરે ત્યારે ક્ષેત્રોમાં
અનુયોગ જાણવો.

કાળનો અનુયોગ એટલે સમયાદિની પ્રરૂપણા કરવી તે, તથા કાળોનો અનુયોગ એટલે
ઘણાં બધાં સમયાદિની પ્રરૂપણા. કાળવડે અનુયોગ એટલે બાદરવાયુકાયના વૈક્રિયશરીરો
અદ્વાપલ્યોપમના અસંખ્યભાગમાત્ર કાળવડે અપહરણ કરાય છે, અર્થાત્ વૈક્રિયશરીરવાળા
25 બાદરવાયુકાયના જીવો કેટલાં છે ? તેનો ઉત્તર એ કે — અદ્વાપલ્યોપમના અસંખ્યભાગમા
જેટલા સમયો છે, તેટલી સંખ્યાવાળા વૈક્રિયશરીરવાળા બાદરવાયુકાયના જીવો છે. આમ કાળને
આશ્રયી ઉત્તર અપાતો હોવાથી કાળવડે અનુયોગ કહેવાય.

કાળોવડે અનુયોગ જેમકે, પ્રત્યુત્પન્નત્રસકાયિક જીવો પ્રતિસમયે અપહરણ કરાતા અસંખ્ય
ઉત્સર્પિણી—અવસર્પિણીવડે અપહરણ કરાય છે. ભાવાર્થ એ છે કે વિવક્ષિત સમયે ઉત્પન્ન

- 30 ૭૧. જમ્બૂદ્વીપપ્રમાણં પૃથ્વીજીવાનાં તુ પ્રસ્થકં કૃત્વા । एवं मीयमाना भवन्ति लोका असंख्येयाः
॥१॥ ૮૦. જમ્બુદ્વીપસમદ્રૈઃ પૃથ્વીજીવાનાં ।

ત્યોપમસ્ય અસંખ્યભાગમાત્રેણાપહ્રિયન્તે, કાલૈરનુયોગો યથા પ્રત્યુત્પન્નત્રસકાયિકા અસંખ્યેયા-
ભિરુત્સર્પિણ્યવસર્પિણીભિરપહ્રિયન્તે પ્રતિસમયાપહરેણ, કાલેઽનુયોગો દ્વિતીયપૌરુષ્યાં, કાલેષુ
અવસર્પિણ્યાં ત્રિષુ કાલેષુસુષમદુષ્ણમાયાં ચરમભાગે દુષ્ણમસુષમાયાં દુષ્ણમાયાં ચેતિ, ઉત્સર્પિણ્યાં
કાલદ્વયેદુષ્ણમસુષમાયાં સુષમદુષ્ણમાયાં ચ। વચનસ્યાનુયોગો યથા ઇત્થંભૂતં એકવચનં, વચનાનાં
દ્વિવચનબહુવચનાનાં ષોડશાનાં વા, વચનેનાનુયોગો યથા—કશ્ચિદાચાર્યઃ સાધ્વાદિભિરભ્યર્થિત 5
એકવચનેન કરોતિ, વચનૈઃ—સ એવ બહુભિઃ અસકૃદ્ અભ્યર્થિતો વેતિ, વચનેઽનુયોગઃ ક્ષાયોપશમિકે.
વચનેષુ તેષ્વેવ બહુષુ, અન્યે તુ પ્રતિપાદયન્તિ—વચનેષુ નાસ્ત્યનુયોગઃ, તસ્ય ક્ષાયોપશમિકત્વાત્,
તસ્ય ચૈકત્વાદિતિ ભાવાર્થઃ। ભાવાનુયોગો દ્વિધા—આગમતો નોઆગમતશ્ચ, આગમતો જ્ઞાતા

થયેલા ત્રસજીવોની સંખ્યા કેટલી ? તેનો ઉત્તર એ કે ‘ત્રસજીવોને એક એક સમયે એક એક
જીવને ત્રણ કરવામાં આવે તો અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી—અવસર્પિણીના જેટલા સમયો થાય તેટલા 10
સમયોવડે ત્રસજીવો પૂર્ણ થાય અર્થાત્ તેટલા સમયોની જે સંખ્યા થાય તેટલા ત્રસજીવો નવા
ઉત્પન્ન થતાં હોય છે. અહીં અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી—અવસર્પિણીનો કાળ ઘણો હોવાથી કાળોવડે અનુયોગ
થયેલો કહેવાય. કાળમાં અનુયોગ એટલે પ્રથમપોરિસીમાં સૂત્રપોરિસી હોય અને બીજીપોરિસીમાં
અર્થપોરિસી હોય; તેથી બીજીપોરિસીમાં જે અર્થપોરિસી થાય તે કાળમાં અનુયોગ કહેવાય.
કાળોને વિષે અનુયોગમાં અવસર્પિણીમાં ૩જા આરાના ચરમભાગે, ૪થા આરામાં અને પાંચમા 15
આરામાં તથા ઉત્સર્પિણીમાં દુષ્ણમસુષમ અને સુષમદુષ્ણમ નામના ૩જા—૪થા આરામાં અનુયોગ
પ્રવર્તે છે.

વચનનો અનુયોગ આ પ્રમાણે કે “આવા પ્રકારનું જે હોય તે એકવચન કહેવાય.”
વચનોનો અનુયોગ એટલે “આવા પ્રકારના હોય તેને દ્વિવચન-બહુવચન કહેવાય.” એ પ્રમાણે
કહેવું અથવા (1)સોળ પ્રકારના વચનો વિષે માહિતી આપવી તે વચનોનો અનુયોગ. (સોળ 20
પ્રકારના વચનો — મલયગિરિજાની ટીકામાંથી જાણી લેવા) હવે વચનોવડે અનુયોગ એટલે
જેમ કોઈ આચાર્ય સાધુઓવડે પ્રાર્થના કરાયેલા છતાં એક વચનથી જ અનુયોગ=સૂત્રના અર્થનું
વ્યાખ્યાન કરે.

વચનોવડે એટલે આચાર્ય ઘણા બધા વચનોવડે અનુયોગ કરે. અથવા વારંવાર પ્રાર્થના
કરાયેલા અનુયોગને કરે છે. વચનમાં અનુયોગ એટલે ક્ષાયોપશમિક વચનમાં રહેલાએ કરેલો 25
અનુયોગ. વચનોમાં અનુયોગ એટલે તે ક્ષાયોપશમિક એવા જ ઘણા બધા વચનોમાં રહેલાનો
અનુયોગ. કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે વચનોમાં અનુયોગ સંભવતો નથી કારણ કે વચન એ
ક્ષાયોપશમિક છે, અને ક્ષાયોપશમિકભાવ એક જ હોય છે — ઘણાં હોતા નથી. આમ દ્રવ્યાનુયોગ
પૂર્ણ થયો.

હવે ભાવાનુયોગ બતાવે છે તે આગમ—નોઆગમથી બે પ્રકારે છે. આગમથી ભાવાનુયોગ 30
તરીકે ‘અનુયોગ’ શબ્દના અર્થનો જ્ઞાતા અને તે અર્થમાં ઉપયોગવાળો જીવ જાણવો. નોઆગમથી

ઉપયુક્તઃ, નોઆગમત ઔદયિકાદેરન્યતમસ્યેતિ, ભાવાનાં ઔદયિકાદીનાં, ભાવેન સંગ્રહાદિના, ઉક્તં
 ચ—“પંચહિં ઠાણેહિં સુત્તં વાણ્જા, તંજહા—સંગહદ્વયા ૧ ઉવગ્ગહદ્વયા ૨ નિજ્જરદ્વયા ૩
 સુયપ્પજ્જવાજાતેણં ૪ અવ્વોચ્છિત્તી ૫” ભાવૈરેભિરેવ સમુદિતૈરનુયોગઃ, ભાવે ક્ષાયોપશમિકે,
 ભાવેષુ આચારાદિષુ, અથવા પ્રતિક્ષણપરિણામત્વાત્ ક્ષયોપશમસ્ય ભાવેષુ અનુયોગઃ, અથવા ભાવેષુ
 5 નાસ્ત્યેવ, ક્ષયોપશમસ્યૈકત્વાત્ । एतेषां च द्रव्याद्यनुयोगानां परस्परसमावेशः स्वबुद्ध्या वक्तव्यः,
 ઉક્તં ચ ભાષ્યકારેણ—

“द्वये णियमा भावो ण विणा ते यावि खित्तकालेहिं (ग्रन्थग्रम् २५००) ।

ભાવાનુયોગ ભાવનો, ભાવોનો વિગેરે છ પ્રકારે છે. તેમાં ભાવનો અનુયોગ એટલે ઔદાયિકાદિ
 ભાવોમાથી કોઈપણ એકભાવનો અનુયોગ, ભાવોનો અનુયોગ એટલે ઔદાયિકાદિ ઘણાં બધાં
 10 ભાવોનો અનુયોગ. ભાવવડે અનુયોગ એટલે સંગ્રહાદિ ભાવવડે, કહ્યું છે કે →

“(આચાર્ય) પાંચ સ્થાનોવડે (કારણોથી) શ્રુતનું વાચન કરાવે. ૧. સંગ્રહ માટે (શિષ્યોને
 સૂત્રના અર્થોનો સંગ્રહ થાય તે માટે), ૨. ઉપકાર માટે (શિષ્યો ગીતાર્થ બનીને વસ્ત્રાદિ લાવવા
 દ્વારા ગચ્છ ૭ ઉપર ઉપકારી થશે તે માટે), ૩. કર્મનિર્જરા માટે (આ શિષ્યોને ભણાવવાથી મને
 કર્મનિર્જરા પ્રાપ્ત થશે તે માટે), ૪. શ્રુતપર્યાયના સમૂહ માટે (શિષ્યોને ભણાવીશ તો મારું શ્રુત
 15 પણ વૃદ્ધિને પામશે, તે માટે) ૫. અવ્યુચ્છિત્તિ માટે (શિષ્ય—પ્રશિષ્યની પરંપરાવડે શ્રુતનો
 અવ્યુચ્છિત્તિ થાય તે માટે). ભાવાર્થ એ છે કે ઉપરોક્ત પાંચમાંથી કોઈ એકાદ અભિપ્રાય મનમાં
 રાખી આચાર્ય શિષ્યોને ભણાવે તે ભાવવડે અનુયોગ કહેવાય.

ભાવોવડે અનુયોગ એટલે ઉપરોક્ત પાંચ ભેગા થયેલા ભાવોવડે જે અનુયોગ પ્રવર્તે.
 ભાવમાં અનુયોગ = ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં રહીને અનુયોગ (અર્થનું વ્યાખ્યાન) કરતાં આચાર્યનો
 20 ભાવમાં અનુયોગ કહેવાય છે. ભાવો અનુયોગ = આચારાંગ—વગેરે ભાવોને વિષે અર્થાત્
 આચારાંગાદિ શાસ્ત્રસંબંધી ક્ષાયોપશમિકભાવોમાં રહેલા આચાર્યનો અનુયોગ, અથવા ક્ષયોપશમ
 પ્રતિક્ષણ પરિણામી હોવાથી ભાવોમાં અનુયોગ ઘટે. (અહીં ભાવાર્થ એ છે કે દરેક ક્ષણે ક્ષયોપશમ
 બદલાતો હોવાથી તે પ્રતિક્ષણ પરિણામી કહેવાય છે. આવા બદલાતા ક્ષયોપશમભાવોમાં રહેલા
 આચાર્યનો અનુયોગ ભાવોને વિષે અનુયોગ કહેવાય છે.)

25 અથવા ક્ષયોપશમ એક હોવાથી ભાવોમાં અનુયોગ ઘટતો નથી. અહીં દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ
 અને ભાવરૂપ ચાર અનુયોગોમાં કોનો કયાં સમાવેશ થાય છે ? તે સ્વબુદ્ધિથી જાણી લેવો. આ
 વિષયમાં ભાષ્યકાર કોનો કયાં સમાવેશ થાય છે ? તે બતાવે છે “⁽¹⁾દ્રવ્યમાં નિયમથી ભાવનો
 સમાવેશ થાય છે. (કારણ કે પર્યાયરહિત દ્રવ્ય સંભવી શકે નહીં.) દ્રવ્ય અને ભાવ (પર્યાય)
 પણ ક્ષેત્ર-કાળ વિના ઘટતા નથી. (કારણ કે કોઈપણ દ્રવ્ય કો’કને કો’ક ક્ષેત્રમાં રહેલું હોય અને
 30 તે દ્રવ્ય વળી સ્થિતિવાળું પણ હોય જ) ક્ષેત્રમાં શેષ ત્રણની ભજના છે, (કારણ કે લોકરૂપ

૮૧. પદ્ધતિઃ સ્થાનૈઃ સૂત્રં વાચયેત્, તદ્વથા—સંગ્રહાર્થાય ૧ ઉપગ્રહાર્થાય ૨ નિર્જરાર્થાય ૩ શ્રુતપર્યાય-
 જાતેન ૪ અવ્યવચ્છિત્ત્ય ૫ ।

‘‘ચિત્તે તિષ્ઠતિ ભયના કાલો ભયનાએ તીસુંપિ ॥૧॥ ઇત્યાદિ’’

ઉક્તોઽનુયોગઃ, એતદ્વિપરીતસ્તુ અનનુયોગ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૨॥

સામ્પ્રતં તત્પ્રતિપાદકદૃષ્ટાન્તાન્ પ્રતિપાદયન્નાહ —

વચ્ચગગોળી ૧ ચુજ્જા ૨ સજ્જાએ ૩ ચેવ બહિરુલ્લાવો ૪ ।

ગામિલ્લાએ ૫ ય વયળે સત્તેવ ય હુંતિ ભાવંમિ ॥૧૩૩॥

5

વ્યાખ્યા—તત્ર પ્રથમમુદાહરણં દ્રવ્યાનનુયોગાનુયોગયોઃ વત્સકર્ગૌરિતિ—‘‘ગોદોહઓ જદિ જં પાડલાએ વચ્ચયં તં બહુલાએ મુચઇ બાહુલેરં વા પાડલાએ મુચઇ, તતો અણુઓગો ભવતિ, તસ્સ ય દુદ્ધકજ્જસ્સ અપસિદ્ધી ભવતિ, જદિ પુણ જં જાએ તં તાએ મુચઇ, તો અણુઓગો, તસ્સ ય દુદ્ધકજ્જસ્સ પસિદ્ધી ભવતિ । એવં ઇહાવિ જદિ જીવલક્ષણેણ અજીવં પ્રરૂપેઽ અજીવલક્ષણેણ વા જીવં, તો અણુઓગો ભવતિ । તં ભાવં અણ્ણહા ગેણ્ણહિ, તેણ અત્થો વિસંવદતિ, અત્થેણ 10

ક્ષેત્રમાં દ્રવ્ય-કાળ-ભાવ આ ત્રણ હોય છે જ્યારે અલોકરૂપ ક્ષેત્રમાં દ્રવ્યાદિ હોતા નથી.) અને કાળની દ્રવ્યાદિ ત્રણેમાં ભજના જાણવી. (કારણ કે સમયક્ષેત્ર (મનુષ્યક્ષેત્ર)માં રહેલ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-ભાવમાં સમયાદિરૂપ કાળ છે, જ્યારે સમયક્ષેત્રની બહાર રહેલ દ્રવ્યાદિમાં સમયાદિરૂપ કાળ નથી.)’’ (વિ.આ.ભા.ગા.—૧૪૦૮) અનુયોગ કક્ષો. આનાથી વિપરીત અનનુયોગ જાણવો. 15

અવતરણિકા : હવે અનુયોગ — અનનુયોગને જણાવનાર દૃષ્ટાન્તો કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : વત્સ અને ગાય ૧. કુબ્જા, ૨. સ્વાધ્યાય, ૩. બધિર—આલાપ, ૪. અને ગામડિયાનું ૫. વયનાનુયોગ — અનનાનુયોગમાં દૃષ્ટાન્ત જાણવું તથા ભાવાનુયોગ — અનનુયોગમાં (જુદા) સાત દૃષ્ટાન્ત જાણવા.

ટીકાર્થ : ગાય અને વાછરડાનું ઉદાહરણ દ્રવ્યાનુયોગ-અનનુયોગમાં જાણવું. તે આ 20 પ્રમાણે — જો ગોવાળીયો સફેદ ગાયના વાછરડાને કૃષ્ણ ગાય પાસે સ્તનપાન કરાવે અથવા કૃષ્ણગાયના વાછરડાને સફેદગાય પાસે સ્તનપાન કરાવે તો તે અનનુયોગ છે. આવું કરવાથી ગોવાળીયાને દૂધરૂપ કાર્યની અપ્રસિદ્ધિ = અપ્રાપ્તિ થાય છે. એ પ્રમાણે અહીં પણ જે આચાર્ય જીવના લક્ષણવડે અજીવની પ્રરૂપણા અથવા અજીવના લક્ષણવડે જીવની પ્રરૂપણા કરે તે અનનુયોગ કહેવાય છે. 25

તેના કારણે શિષ્ય તે જીવ-અજીવને ખોટી રીતે ગ્રહણ કરે છે તેથી અર્થ ખોટી રીતે સમજાય છે, અને ખોટા અર્થને કારણે ચારિત્ર ખોટું પળાય છે. તેથી મોક્ષનો અભાવ થાય

૮૨. ગોદોહકો યદિ યઃ પાટલાયા વત્સસ્તં બહુલાયૈ મુજ્જતિ, બાહુલેયં પાટલાયૈ મુજ્જતિ, તતોઽનુયોગ ભવતિ, તસ્ય ચ દુગ્ધકાર્યસ્ય અપ્રસિદ્ધિર્ભવતિ, યદિ પુનઃ યો યસ્યાસ્તં તસ્યૈ મુજ્જતિ, તતોઽનુયોગઃ તસ્ય ચ દુગ્ધકાર્યસ્ય પ્રસિદ્ધિર્ભવતિ । એવમિહાપિ યદિ જીવલક્ષણેણ અજીવં પ્રરૂપયતિ, અજીવલક્ષણેણ વા 30 જીવં તતોઽનુયોગો ભવતિ, તં ભાવમન્યથા ગૃહ્ણતિ, તેનાર્થો વિસંવદતિ, અર્થેન

વિસંવયંતેણ ચરણં, ચરણેણ મોક્ષો, મોક્ષાભાવે દિક્ષા ધિરસ્થિતા । અહ પુણ જીવલક્ષણેણ
જીવં પરુવેદ, અજીવલક્ષણેણ અજીવં, તો અણુઓગો, તસ્મ ય કજ્જસિદ્ધી ભવતિત્તિ,
અવિગલો અત્યાવગમો. તતો ચરણવૃદ્ધી, તતો મોક્ષોત્તિ । એસ પદ્મદિવૃત્તો ॥૧॥

ક્ષેત્રાનનુયોગાનુયોગયોઃ કુબ્જોદાહરણમ્—પૈંડુદ્વણે ણગરે સલિવાહણો રાયા, સો વરિસે વરિસે
5 ભરુયચ્છે નરવાહણં રોદ્ધેતિ, જાહે વરિસારત્તો પત્તો તાહે સયં ણગરં પડિજાતિ, એવં કાલો વચ્ચતિ,
અણ્ણયા તેણ રણ્ણા રોદ્ધેણં ગણ્ણેણં અત્યાણમંડવિયાણં ણિચ્છૂદં, તસ્મ ય પડિગ્ગહધારિણી
રુજ્જા, અપરિભોગા એસા ભૂમી, ણૂણં રાયા જાતુકામો, તોસે ય રાઝલઓ જાણસલિઓ પરિચિઓ,
તાણ તસ્મ સિદ્ધં, સો પણ જાણગાણિ પમક્કિચ્છતા પયદ્ધાવિયાણિ ય, તં દદ્ધૂણ સેસઓ ચંધાવારો

છે, અને મોક્ષાભાવમાં લીધેલી દીક્ષા પણ નિરર્થક થાય છે. હવે જો જીવના લક્ષણવડે જીવની
10 પ્રરૂપણા અને અજીવના લક્ષણ વડે અજીવની પ્રરૂપણા કરે તો તે અનુયોગ કહેવાય. અને
તેથી કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. તથા સારી રીતે સંપૂર્ણ બોધ થાય છે, તેથી ચારિત્રની વૃદ્ધિ અને
તેથી મોક્ષ થાય છે (માટે જે રીતે અનુયોગ સંભવે તે રીતે પ્રરૂપણા કરવી જોઈએ.) આ પ્રથમ
દષ્ટાંત થયું.

(૨) ક્ષેત્રના અનનુયોગ—અનુયોગમાં કુબ્જાનું ઉદાહરણ બતાવે છે — પ્રતિષ્ઠાના નામના
15 નગરમાં શાલિવાહન રાજા છે. તે દરવર્ષે ભૃગુકચ્છમાં રહેતા નરવાહન રાજાને રોધ છે (ધેરો
ધાલે છે) અને જ્યારે વર્ષાકાળનો પ્રારંભ થાય છે ત્યારે શાલિવાહન રાજા પોતાના નગરમાં
પાછો ફરે છે. આ રીતે કાળ પસાર થાય છે. એકવાર નરવાહન રાજાના રાજ્ય ઉપર ધેરો
નાંખીને રહેલા શાલિવાહન રાજાએ (કફદાનીમાં થૂકવાના બદલે) સભામંડપમાં થૂક્યું. આ
પ્રસંગ કફદાનીને ધારણ કરનાર તેની કુબ્જાદાસીએ જોયો અને વિચાર્યું કે રાજા હવે અહીં રહેવા
20 માંગતો નથી માટે જ કફદાનીમાં થૂકવાને બદલે જમીન ઉપર થૂકે છે. તેથી આ ભૂમિ અપરિભોગ્ય
છે. નક્કી રાજા જવાની ઇચ્છાવાળો છે.

તે કુબ્જાદાસીને રાજકુલનો યાનશાલિક (વાહનનો અધિકારી) પરિચિત હતો. તેણીએ તેને
આ પ્રસંગની વાત કરી. તેથી યાનશાલિકે વહેલી સવારે વાહનને પ્રમાર્જન કરી પ્રવર્તાવ્યા.
(પોતાના નગર તરફ સવાના કર્યા). યાનશાલિકને જોઈ શેષ સ્કંધાવાર સૈન્ય પણ તેની પાછળ

25 ૮૩. વિસંવદતા ચારિત્રં (વિસંવદતિ), ચરણેણ મોક્ષઃ, મોક્ષાભાવે દીક્ષા નિર્ધિકા । અથ
પુનર્જીવલક્ષણેણ જીવં પ્રરૂપયતિ, અજીવલક્ષણેણ અજીવં, તતોડનુયોગઃ, તસ્ય ચ કાર્યસ્ય સિદ્ધિર્ભવતિ
इति अविकलोऽर्थावगमस्ततश्चरणवृद्धिः, ततो मोक़्ष इति, एषः प्रथमदृष्टान्तः । ८४. प्रतिष्ठाने नगरे
शालिवाहनो राजा, स वर्षे वर्षे भृगुकचछे नरवाहनं रुणद्धि, यदा च वर्षारत्रः प्राप्तो (भवेत्) तदा स्वकं
नगरं प्रतिधाति, एवं कालो व्रजति, अन्यदा तेन राजा रोधकेन (रोद्धुं) गतेन आस्थानमण्डपिकायां
30 निष्ठ्यूतं, तस्य च प्रतिग्रहधारिणी कुब्जा, अपरिभोगा एषा भूमिः, नूनं राजा यातुकामः, तस्याश्च
राजकुलगो यानशालिकः परिचितः, तथा तस्मै शिष्टं, स प्रगे यानानि प्रमाहृत्य प्रवर्तितवान् तं दृष्ट्वा शेषः
स्कन्धावारः

પંદિતો, રાયા રહમિ એકલો ધૂલાદિભયા ગચ્છિસ્સામિતિ પાપ પયટ્ટો, જાવ સવ્વોડિવિ ચંધાવારો પટ્ટિતઓ દિટ્ટો, રાયા ચિંતેતિ-પા મયા કસ્સવિ કથિતં, કહમેતેહિં ણાયં ?, ગવિટ્ટું પરંપરાણ જાવ ચુજ્જતિ, ચુજ્જા પુચ્છિતા, તાણ તહ ચેવ અવ્ઘાવં, એસ અણણુઓગો, તીસે મંડવિયાણ ચેતં ચેવ ચિન્તિજ્જતિ, વિવરીઓ અણુઓગો, એવં ણિણ્ણદેસમેગન્તણિચ્ચમેગમાગાસં પટ્ટિવજ્જાવેતસ્સ અણણુઓગો સપ્પાસાદિ પુણ પટ્ટિવજ્જાવેતસ્સ અણુઓગોત્તિ ॥૨॥

5

કાલાનનુયોગાનુયોગયોઃ સ્વાધ્યાયોદાહરણ—એકો સાધુ પાદોસિયં પરિયટ્ટંતો રહસેણં કાલં ણ યાણતિ, સમ્મદિટ્ઠિગા ય દેવયા તં હિતદ્વયાણ બોધેતિ મિચ્છાદિટ્ઠિયાણ ભાણં, સા તક્કસ્સ ઘટ્ટિયં ભરેડં મહયા મહયા સદ્દેણં ઘોસેતિ-મહિતં મહિતંતિ, સો તીસે કર્ણરોડયં અસહંતો ભણતિ-અહો

નગર તરફ જવા પ્રસ્થિત થયો. આ બાજુ રાજા રાત્રિને વિષે વિચારે છે કે “સ્કંધાવાર સાથે ચાલતા ધૂળાદિ ઘણી ઊંડે છે તેથી સવારે હું એકલો જ નગર તરફ પ્રયાણ કરીશ” આવું વિચારી જવારે વહેલી સવારે જવા નીકળે છે ત્યાં સર્વ સ્કંધાવાર નગર તરફ જતો જુએ છે અને વિચારે છે કે “મેં કોઈને કહ્યું નથી કે હું આવતી કાલે જવાનો છું તો આ બધાને કેવી રીતે ખબર પડી ?” રાજાએ તપાસ કરી અને પરપરાએ જાણવા મળ્યું કે કુબ્જા પાસેથી રાજાના પ્રયાણની વાત જાણવા મળી. રાજાએ કુબ્જાને પૂછ્યું અને તેણીએ સર્વ વાત કરી. આ અનનુયોગ છે કારણ કે રાજાએ કફદાનીમાં થૂકવાને બદલે સભામંડપમાં થૂક્યું, જો રાજા મંડપના ક્ષેત્રને વિચારત અર્થાત્ આ થૂકવાનું સ્થાન, નથી એવું વિચારત તો કોઈને ખબર પડી ન હોત. અહીં રાજા મંડપમાં થૂકવાને બદલે કફદાનીમાં થૂકત તો અનુયોગ કહેવાત. એજ પ્રમાણે જે આચાર્ય આકાશને પ્રદેશવિનાનું, એકાંતે નિત્ય અને એક તરીકે પ્રરૂપે તે આચાર્યનો અનનુયોગ કહેવાય. (કારણ કે આકાશ તેવું નથી) પરંતુ સપ્રદેશાદિ તરીકે આકાશની પ્રરૂપણા એ અનુયોગ છે. ॥૨॥

10

15

(૩) કાળના અનુયોગ—અનનુયોગમા સ્વાધ્યાયનું ઉદાહરણ — એક સાધુ રાત્રિસંબંધી અભ્યાસનું પુનરાવર્તન કરતો સભ્રમના કારણે કાળને જાણતો નથી અર્થાત્ ‘સ્વાધ્યાયકાળ પૂરો થયો’ એવું જાણતો નથી. તે સમયે એક સમ્યગ્દષ્ટિ દેવતા મિથ્યાદષ્ટિદેવોના ઉપદ્રવોથી બચાવવા તે સાધુને સમજાવવા ઈચ્છે છે, તેથી તે દેવતા છાસથી ભરેલા ઘડાને લઈ મોટા—મોટા શબ્દોથી (અવાજથી) “છાસ લો. છાસ” એમ બોલતી ત્યાંથી પસાર થાય છે. તે દેવતાના મોટા અવાજોને સહન ન કરતો તે સાધુ બોલ્યો — “અહો ! છાસ વેચવાનો આ સમય સારો છે.” (અર્થાત્

20

25

૮૫. પ્રસ્થિતઃ, રાજા રહમિ એકલો ધૂલાદિભયાત્ ગમિષ્યામીતિ પ્રમે પ્રવૃત્તઃ (ગન્તું), યાવત્ સર્વોડિવિ સ્કન્ધાવારઃ પ્રસ્થિતો દૃષ્ટઃ, રાજા ચિન્તયતિ—ન મયા કસ્મૈચિદપિ કથિતં, કથમેતૈર્જ્ઞાતમ્ ? ગવેષિતં પરમ્પરકેણ યાવત્કુબ્જેતિ, કુબ્જા પૂણ, તયા તથૈવાચ્ચાતં, એષોડનનુયોગઃ, તસ્યાઃ મણ્ડપિકાયાઃ ક્ષેત્રમેવ ચિન્તયેદિતિ, વિપરીતોડનુયોગઃ, એવં નિષ્પ્રદેશમેકાન્તનિત્યમેકમાકાશં પ્રતિપાદ્યમાનસ્ય અનનુયોગઃ, સપ્રદેશાદિ પુનઃ પ્રતિપાદ્યમાનસ્ય અનુયોગ ઇતિ । ૮૬. એકઃ સાધુઃ પ્રાદોષિકં પરિવર્તયન્ રમ્ભસા કાલં ન જાનાતિ, સમ્યગ્દષ્ટિકા ચ દેવતા તં હિતાર્થાય બોધયતિ મિથ્યાદૃષ્ટિકાયા ભયેન સા તક્કસ્ય ઘટિકાં ભૂત્વા મહતા મહતા શબ્દેન ઘોષયતિ—મથિતં મથિતમિતિ, સ તસ્યાઃ કર્ણરોટકં (રાટિં) અસહમાનો ભણતિ—અહો

30

તક્રવેલતિ, સા પઢિભળતિ—જહા તુજ્ઞં સજ્ઞાયવેલતિ, તતો સાહૂ ઉવડંજિઠળ મિચ્છામિદુક્કંઢં
ભળતિ, દેવતાએ અણુસાસિઓ—મા પુણો એવં કાહિસિ, મા મિચ્છાદિદિયાએ છલિહિજ્જિસિ, એસ
અણુઓગો, કાલે પઢિયલ્લં તો અણુઓગો ભવતિ ॥૩॥

ઇદાની વચનવિષયં દૃષ્ટાન્તદ્વયમનનુયોગાનુયોગયોઃ પ્રદર્શયતે—તત્ર પ્રથમં બધિરોક્ષાપોદાહરણમ્—

- 5 ઈંગમિ ગામે બહિરકુડુંબયં પરિવસતિ, થેરો થેરી ચ, તાણં પુત્તો તસ્સ ભજ્જા, સો પુત્તો હલં વાહેતિ,
પથિએહિં પંથં પુચ્છિતો ભળતિ—ઘરજાચગા મજ્ઞ એતે બઢિલા, ભજ્જાએ ચ સે ભત્તં આણીયં, તીસે
કથેતિ જહા—બઢિલા સિંગિયા, સા ભળતિ—લોણિતમલોણિતં વા, માતાએ તે સિદ્ધયં, સાસૂએ
કાહિયં, સા ભળતિ—થૂલ્લં વા બરડં વા થેરસ્સ પોત્તં હોહિડ, થેરં સદાવેડ, થેરો ભળઇ—પિડં તે

- શું આ છાસ વેચવાનો સમય છે ?) તે દેવતા પ્રત્યુત્તર આપે છે. — “જેવો તમારો સ્વાધ્યાયકાળ
10 એવો મારો છાસનો કાળ” (અર્થાત્ શું તમારો આ સ્વાધ્યાય કરવાનો સમય છે ?) ત્યારે સાધુ
ઉપયોગ મૂકી જુએ છે કે આ તો સ્વાધ્યાયકાળ પૂર્ણ થઈ ગયો છે. મિચ્છામિ દુક્કંઢં માંગે છે.
ત્યારે દેવતા હિતશિક્ષા આપે છે કે “બીજીવાર આવું કરતા નહીં, નહીં તો મિથ્યાદ્રષ્ટિદેવો તમને
હેરાન કરશે.” અહીં સાધુનો અકાળે સ્વાધ્યાય એ અનનુયોગ છે. કાળે સ્વાધ્યાય કરવો તે
અનુયોગ છે. ॥૩॥

- 15 (૪) હવે વચનસંબંધી બે દૃષ્ટાંતો અનુયોગ—અનનુયોગમાં બતાવે છે. (અર્થાત્ વચનના
અનુયોગ—અનનુયોગમાં બે દૃષ્ટાંત બતાવે છે) તેમાં પ્રથમ ‘બહેરાનો આલાપ’ એ ઉદાહરણ કરે
છે — એક ગામમાં બહેરું કુટુંબ રહેતું હતું. ડોસો, ડોસી, પુત્ર અને પુત્રવધૂ (આ ચારે બહેરા
હતા) એકવાર ખેતરમાં પુત્ર હલ ચલાવી રહ્યો હોય છે. બાજુમાંથી પસાર થતાં મુસાફરોએ
પુત્રને માર્ગ પૂછ્યો. (પુત્રને લાગ્યું આ લોકો મારા બળદ માટે પૂછતાં લાગે છે એટલે) પુત્રે
20 જવાબ આપ્યો કે “ઘરમાં ઉત્પન્ન થયેલા મારા આ બે બળદો છે.”

પત્ની તેના માટે ભક્તપાન લઈને આવી. પતિએ પત્નીને કહ્યું — “અરે ! સાંભળે છે
આપણા આ બળદોને શિંગડા ઊગ્યાં છે.” (પત્નીને લાગ્યું ભોજન અંગે કંઈક પૂછે છે.) એટલે
પત્નીએ જવાબ આપ્યો કે “ભોજનમાં મીઠું નાંખ્યું છે કે નથી નાંખ્યું તે મને ખબર નથી ભોજન
તમારી માતાએ રાંધ્યું છે.” પત્નીએ ઘરે આવી સાસુને મીઠા સંબંધી વાત કહી.

- 25 ત્યારે સાસુ રૂ કાંતતી હતી. તે બોલી — “સ્થૂલ હોય કે રૂક્ષ હોય આ રૂમાંથી ડોસાનું વસ્ત્ર

૮૭. તક્રવેલેતિ, સા પ્રતિભળતિ—યથા તવ સ્વાધ્યાયવેલેતિ, તતઃ સાધૂરૂપયુજ્ય મિથ્યા મે દુષ્કૃતં
ભળતિ, દેવતયાનુશિષ્ટઃ—મા પુનરેવં કાર્ષીઃ, મા મિથ્યાદૃષ્ટ્યા ચીચ્છલઃ, એષોનનુયોગઃ, કાલે પઠિતવ્યં
તદાનુયોગો ભવતિ । ૮૮. એકસ્મિન્ ગ્રામે બધિરકુટુંબકં પરિવસતિ, સ્થવિરઃ સ્થવિરા ચ, તયોઃ પુત્રઃ તસ્ય
ભાર્યા, સ પુત્રો હલં વાહયતિ, પથિકૈઃ પન્થાનંઃ પૃષ્ઠો ભળતિ—ગૃહજાતૌ મમૈતૌ બલીવદૌ, ભાર્યયા ચ તસ્ય
30 ભક્તમાનોતં, તસ્યૈ કથયતિ યથા—બલીવદૌ શૃદ્ધિતૌ, સા ભળતિ—લોણિતં (સલવણં) અલોણિતં વા, માત્રા
તે સાધિતં, શ્વશ્ર્વૈ કથિતં, સા ભળતિ—સ્થૂલં વા રૂક્ષં વા સ્થવિરસ્ય પોતિકા ભવિષ્યતિ, સ્થવિરં શબ્દયતિ,
સ્થવિરો ભળતિ—પિબામિ(શપથઃ) તે

જીર્ણ, ઇર્ગપિ તિલં ન ખામિ, एवं यदि एगवयणे परुवितव्ये दुवयणं परुवेति, दुवयणे वा एगवयणं तो अणणुओगो, अह तहेव परुवेति, अणुओगो ॥४॥

ગ્રામેયકોદાહરણં દ્વિતીયં વચન એવ, પ્રસ્તુતાનુયોગપ્રાધાન્યખ્યાપનાર્થમિતિ । ઈર્ગમિ નયરે ઇગા મહિલા, સા ભત્તારે મર્ એ કટ્ટાદીણિવિ તાવ અક્કીયાણિ, ઘોચ્છામોત્તિ અજીવમાણી ખુદ્ધુયં પુત્તં 5 ઘેત્તું ગામે પવુથ્થા, સો દારઓ વઢ્ઢંતો માયરં પુચ્છતિ—કર્હિ મમ પિતા ?, મઓ ત્તિ, સો કેણં જીવિતાહતો ?, ભણતિ—ઓલગ્ગાએ, તો ભણહ—અર્હપિ ઓલગ્ગામિ, સા ભણતિ—ણ જાણિર્હિસિ ઓલગ્ગિહં, તો કર્હં ઓલગ્ગિજ્જહં ?, ભણિઓ—વિણયં કરિજ્જાસિ, કેરિસો વિણઓ ?, જોક્કારો કાયવ્વો ણીયં ચંકમિયવ્વં છંદાણુવત્તિણા હોયવ્વં, સો ણગરં પધાવિઓ, અંતરા ણેણ વાહા મિગાણં

બની જશે.” ડોસાને બોલાવે છે. (ડોસાને તલનું રક્ષણ કરવા રાખ્યો હતો) તેથી ડોસો કહે છે કે — “તારા સોગંદ. મેં એક પણ તલ ખાધા નથી.” અહીં પ્રશ્ન કંઈક પૂછાય છે, અને જવાબ 10 કંઈક અપાય છે, માટે અનનુયોગ છે એ પ્રમાણે જો એકવચનની પ્રરૂપણાને બદલે દ્વિવચનની પ્રરૂપણા કરે અથવા દ્વિવચનની પ્રરૂપણાને બદલે એકવચનની પ્રરૂપણા કરે, તે અનનુયોગ અને જો યથાર્થ પ્રરૂપણા કરે તે અનુયોગ જાણવો. ॥૪॥

(૫) વચનના અનુયોગ—અનનુયોગમાં ગામડીયાનું બીજું ઉદાહરણ છે. વચનાનુયોગનું પ્રાધાન્ય બતાવવા આ વિષયમાં બીજું દષ્ટાંત કહ્યું છે. એક નગરમાં એક મહિલા હતી. તે 15 પોતાનો પતિ મરણ પામવાથી લાકડાદિને વહેંચી પોતાની આજીવિકા ચલાવતી હતી. પરંતુ “પતિના મરણને કારણે લોકો મારી નિંદા કરે છે” એવું વિચારી પોતાના બાળકને લઈ અન્ય ગામમાં રહેવા ચાલી ગઈ. તે બાળક વધતો છતો એક દિવસ માતાને પૂછે કે મારા પિતા ક્યાં છે ? માતાએ કહ્યું, — “તેમનું મૃત્યુ થયું છે.” પિતા પોતાની આજીવિકા કેવી રીતે ચલાવતા હતા ? માતાએ કહ્યું, “બેટા ! તેઓ નોકરી કરીને પોતાની આજીવિકા મેળવતા હતા.” 20

પુત્રે કહ્યું, “મા ! હું પણ નોકરી કરીશ.” તેણીએ કહ્યું, “પણ નોકરી કેવી રીતે કરવી ? તે તું જાણતો નથી તો કેવી રીતે નોકરી કરીશ ?” “નોકરી કેવી રીતે કરવી” એવું પૂછતા માતા બોલી “બેટા ! વિનય કરવાથી નોકરી થાય છે માટે તું વિનય કરજે.” પુત્રે પૂછ્યું “કેવા પ્રકારનો વિનય કરવો ?” માતાએ કહ્યું “જ્યોત્કાર (જે મળે તેનો જય હો — એવો) કરવો, નમ્રતાથી રહેવું, ઇચ્છાનુસારે વર્તવું.” 25

૮૧. જીવિતં (તેન) એકમપિ તિલં ન ખાદામિ, एवं यद्येकवचने प्ररूपयितव्ये द्विवचनं प्ररूपयति द्विवचने वा एकवचनं तदाऽननुयोगः, अथ तथैव प्ररूपयति तदाऽननुयोगः ॥४॥ ९०. एकस्मिन्नगरे एका महिला, सा भर्त्तरि मृते काष्ठदीन्यपि तावद्विक्रीतवती, गर्हिताः स्म इति अजीवन्ती क्षुल्लकं पुत्रं गृहीत्वा ग्रामं प्रेषिता, स दारको वर्धमानः मातरं पृच्छति—क मम पिता ?, मृत इति, स केन जीविकायितः ? भणति—अवलगनया, ततो भणति—अहमपि अवलगामि, सा भणति—न जानासि अवलगितुं, ततः कथमवलग्यते 30 ?, भणितः—विनयं कुर्याः कीदृशो विनयः ?, ज्योत्कारः (जयोत्कारः) कर्तव्यः नीचैर्गन्तव्यं छन्दोऽनुवृत्तिना भवितव्यं, स नगरं प्रधावितः, अन्तरा अनेन व्याधा मृगभ्यः (मृगान्

ર્ણિલુક્કા દિદ્વા, વહેણં સદેણં જોક્કારોત્તિ ભણિતં, તેણં સદેણં મઆ પલાણા, તેહિં ઘેતું પહતો, સબ્ભાવો પોણ કહિઓ, ભણિતો તેહિં—જદા ઇરિસં પેચ્છેજ્જાસિ. તદા ણિલુક્કંતેહિં ણીયં આગતવ્વં, ણ ય ઉલ્લવિજ્જતિ, સણિઅં વા, તતો પોણ રયગા દિદ્વા, તતો ણિલુક્કંતો સણિઅં ઇતિ, તેસિં ચ રયગાણં પોત્તા હીરંતિ, થાણયં બદ્ધં, રક્કંતિ, ઇસ ચોરોત્તિ બંધિઓ પિટ્ઠિઓ સબ્ભાવે કહિએ

5 મુક્કો,તેહિં ભણિતં—સુદ્ધં ભવતુ, ઇગત્થ બીયાણિ વાવિજ્જંતિ, તેણ ભણિઅં—સુદ્ધં ભવતુ, તેહિવિ પિટ્ઠિઓ, સબ્ભાવે કહિએ મુક્કો, ઇરિસે—બહું ભવતુ ભંડં(ડિં) ભરેહ ઇયસ્સ, અણ્ણત્થ મડયં ણીણિજ્જંતં દદ્દું ભણતિ—બહુ ભવતુ ઇરિસં, તત્થવિ હતો, સબ્ભાવે કહિએ મુક્કો ભણિતો ઇરિસે

આ સાંભળી તે પુત્રે નગર તરફ પ્રયાણ કર્યું. રસ્તામાં હરણોને પકડવા છુપાયેલા શિકારીઓ પુત્રવડે દેખાયા. પુત્રે મોટા અવાજે ચોરોનો જય કર્યો. જેથી હરણો ભાગી ગયા. ચોરોએ પુત્રને

10 પકડી માર્યો. અને પછી પૂછ્યું કે તેને આવું શા માટે કર્યું ? ત્યારે પુત્રે સઘળી વાત કરી. ચોરોએ તેને કહ્યું કે “જ્યારે પણ આવું કંઈક તું જુએ ત્યારે છુપી રીતે આવવું જોઈએ પણ અવાજ કરવો નહીં. અથવા ધીમેથી વાત કરવી જોઈએ.”

આ પ્રમાણે ચોરો પાસેથી શિક્ષા મેળવી આગળ વધતા પુત્રે ધોબીઓને જોયા. તેથી તે પુત્ર ધીમેથી છુપાતો—છુપાતો ધોબીઓ પાસે જાય છે. આ બાજુ પહેલા ઘણા દિવસોથી ધોબીઓના

15 વસ્ત્રો કોઈ ચોરી જતું હતું. તેથી તે દિવસે ધોબીઓ ચારે બાજુથી ઘેરો નાખીને ચોરની રાહ જોઈને છુપાઈને બેઠાં હતા અને પોતાના વસ્ત્રોની રક્ષા કરતા હતા. એવામાં આ રીતે પુત્રને આવતો જોઈ ધોબીઓએ તેને ચોર સમજી પકડ્યો અને ખૂબ માર્યો.

પરંતુ હકીકત સાંભળતા છોડી દીધો, અને હિતશિક્ષા આપી કે (આવા અવસરે) શુદ્ધ થાઓ (અર્થાત્ વસ્ત્રો શુદ્ધ થાઓ) એમ બોલવું. ગામડીઓ પુત્ર આગળ વધ્યો. ત્યાં ખેડૂતો

20 ખેતરમાં બીજ વાવતા હતા. ત્યાં જઈ ગામડીયો બોલ્યો — “શુદ્ધ થાઓ” (અર્થાત્ સાફ થાઓ). એટલે ખેડૂતોએ પણ પકડી માર્યો, હકીકત જાણતા છોડ્યો અને કહ્યું, (આવા અવસરે) “ઘણું થાઓ અને એના ગાડાઓ ભરાવો એમ કહેવું.” આગળ વધતા કેટલાક લોકોને મૃતક—લઈ જતા જોયા ત્યાં બોલ્યો, “આવું ઘણું થાઓ.” એટલે લોકોએ માર્યો.

હકીકત જાણતાં છોડ્યો અને કહ્યું. “આવા પ્રસંગથી અત્યંત વિયોગ થાઓ. (અર્થાત્

25 આવા પ્રસંગો બીજવાર ન થાઓ)” એમ તારે બોલવું. ગામડીયો આગળ વધતા વિવાહ પ્રસંગે

૧૧. ગ્રહીતું) નિલીના દૃષ્ટાઃ, બૃહતા શબ્દેન જોત્કાર ઇતિ ભણિતં, તેન શબ્દેન મુગાઃ પલાયિતાઃ, તૈર્ગૃહીત્વા પ્રહતઃ, સદ્ભાવોઽનેન કથિતઃ, ભણિતસ્તૈઃ-યદૈતાદૃશં પશ્યેસ્તદા નિલીયમાનેન ગન્તવ્યં, ન ચ ઉલ્લાપ્યતે, શનૈઃ શનૈર્વા, તતોઽનેન રજકા દૃષ્ટાઃ, તતો નિલીયમાનઃ શનૈઃ ગચ્છતિ, તેષાં ચ રજકાનાં વસ્ત્રાણિ હ્રિયન્તે, સ્થાનં બદ્ધં, રક્ષન્તિ, ઇષ ચૌર ઇતિ બદ્ધઃ પિટ્ઠિતઃ સદ્ભાવે કથિતે મુક્તઃ. ૧ તૈર્ભણિતં-શુદ્ધં ભવતુ,

30 એકત્ર બીજાનિ ઉપ્યન્તે, તેન ભણિતં-શુદ્ધં ભવતુ, તૈરપિ પિટ્ઠિતઃ, સદ્ભાવે કથિતે મુક્તઃ, એતાદૃશે-બહુ ભવતુ ધાણ્ણાનિ ભરન્તુ એતેન, અન્યત્ર મૃતકં નીયમાનં દૃષ્ટ્વા ભણતિ-બહુ ભવત્વેતાદૃશં, તત્રાપિ હતઃ, સદ્ભાવે કથિતે મુક્તો ભણિતઃ એતાદૃશ

વૃચ્ચતિ—અચ્ચંતવિઓગો ભવતુ ઇરિસેણં, અણ્ણતથ વિવાહે ભણ્ણઙ્—અચ્ચંતવિઓગો ભવતુ ઇરિસેણં, તત્થવિ હતો, સંભાવે કહિએ ભણિતો—ઈરિસે(સા)ણં ણિચ્ચં પિચ્છયા હોહ સાસયં ચ ભવતુ, એયં, અણ્ણતથ ણિઅલબ્દ્ધયં દંડિઅં દદ્ધુણ ભણતિ—ણિચ્ચં એયારિસાણ પેચ્છંતઓ હોહિ, સાસતં ચ તે ભવતુ, તત્થવિ હતો સંભાવે કહિએ મુક્કો—એયાઓ મે લહું મોક્કો ભવતુ, એયં ભણિજ્જસિ, અણ્ણતથ મિત્તે સંઘાઢં કરેતિ, તત્થ ભણતિ—એયાઓ મે લહુ મોક્કો ભવતુ, તત્થવિ હતો સંભાવે 5 કહિતે મુક્કો એગ્ગસ્સ દંડગકુલપુત્તગ્ગસ્સ અલ્લીણો, તત્થ સેવંતો અચ્છતિ ।

અણ્ણયા દુબ્બિઅચ્ચે તસ્સ કુલપુત્તગ્ગસ્સ અંબિલજવાગૂ સિદ્ધેલ્લિયા, ખજ્જાએ સે સો ભણ્ણતિ—જાહિ મહાયણમજ્જાઓ સદેહિ જો મુંજતિ સીતલા અજોગ્ગા, તેણ ગંતું સો ભણિઓ—એહિ કિસાં સીતલીહોતિ અંબેલ્લી, સો લજ્જિતો, ઘરંગાણ અંબાઢિઓ, ભણિતો—ઈરિસે કજ્જે ણીઅં 10 કણ્ણે કહિજ્જઙ્, અણ્ણયા ઘરં પલિત્તં, તાહે ગંતું સણિઅં કણ્ણે કહેતિ, જાવ સો તહિં અચ્ચાઢં

પહોંચ્યો અને કહ્યું, “આવા પ્રસંગથી અત્યંત વિયોગ થાઓ.” ત્યાં પણ પૂર્વની જેમ માર અને હિતશિક્ષા મળી કે “આવા પ્રસંગોને નિત્ય જોનાર લોકો થાઓ અને આવા પ્રસંગો શાશ્વત થાઓ એમ કહેવું.” આગળ વધતા સાંકળોથી બંધાયેલા અધિકારીને જોઈ ગામડીયો બોલ્યો, “આવાઓને નિત્ય જોનારા થાઓ અને આવું શાશ્વત થાઓ.” ત્યાં પણ લોકોએ માર્યો.

હકીકત સાંભળતા છોડી કહ્યું, “(સાંકળમાંથી) તમારો શીઘ્ર છૂટકારો થાઓ એમ બોલવું.” 15 અન્ય સ્થળે મિત્રો પરસ્પર મિત્રતા બાંધતા હતા. ત્યાં ગામડીયો બોલ્યો, “તમારો શીઘ્ર છૂટકારો થાઓ.” ત્યાં પણ માર ખાધો. હકીકત સાંભળી છોડી દીધો અને એક દંડક કુલપુત્રને (ઠાકોરને) ત્યાં સેવા કરવા રહ્યો. એકવાર તે નગરમાં દુર્ભિક્ષ (દુકાળ) થયો. તેથી તે ઠાકોરની પત્નીએ ખાટી યવાગુ (રાબડી) તૈયાર કરી અને ગામડીયા પુત્રને કહ્યું, “જા, લોકોની વચ્ચે બેઠેલા ઠાકોરને રાબ પીવા બોલાવી લાવ, નહીં તો રાબ ઠંડી થઈ જતા પીવા યોગ્ય રહેશે નહીં.” 20

ગામડીયાએ જઈ ઠાકોરને (લોકોની વચ્ચે મોટા શબ્દોથી) કહ્યું, “જલદી ચલો, રાબ ઠંડી થઈ જશે.” ઠાકોર શરમાઈ ગયો. ઘરે જઈ ગામડીયાને ઠપકો આપ્યો અને કહ્યું, “આવા અવસરે નજીકમાં આવી કાનમાં કહેવું જોઈએ.” એકવાર ઘર સળગ્યું. ત્યારે ગામડીયો ઠાકોરની નજીક ધીરેથી જઈ કાનમાં કહે છે. જ્યારે ગામડીયો આ રીતે ધીમે—ધીમે ઠાકોર પાસે જઈ વાત

૧૨. ઉચ્ચતે—અત્યન્ત વિયોગો ભવત્વીદ્દશેન, અન્યત્ર વિવાહે ભણતિ—અત્યન્ત વિયોગો ભવત્વીદ્દશેન, તત્રાપિ હતઃ, સદ્ધાવે કથિતે ભણિતઃ—ઈદ્દેશાનાં નિત્યં પ્રેક્ષકા ભવત શાશ્વતં ચ ભવત્તેતત્, અન્યત્ર નિગઢબદ્ધં દણ્ડિકં દૃષ્ટ્વા ભણતિ—નિત્યમેતાદેશાનાં પ્રેક્ષકો ભવ, શાશ્વતં ચ તે ભવતુ, તત્રાપિ હતઃ સદ્ધાવે કથિતે મુક્તઃ, એતસ્માત્ ભવતાં લઘુ મોક્ષો ભવતુ, એતત્ ભજેઃ, અન્યત્ર મિત્રાણિ સંઘાટકં કુર્વન્તિ, તત્ર ભણતિ—એતસ્માત્ ભવતાં લઘુ મોક્ષો ભવતુ, તત્રાપિ હતઃ સદ્ધાવે કથિતે મુક્ત, एवं દણ્ડિકકુલપુત્રમાલીનઃ, તત્ર સેવમાનસ્તિષ્ઠતિ । અન્યદા દુર્ભિક્ષે તસ્ય કુલપુત્રકસ્ય અમ્ભયવાગૂઃ સિદ્ધા, માર્થયા તસ્ય સ ભણિતઃ—યાહિ 30 મહાજનમધ્યાત્ શબ્દય યત્ ભુઙ્ક્તે શીતલતાડયોગ્યા, તેન ગત્વા સ ભણિતઃ, એહિ કિલ શીતલીભવતિ રહ્વા, સ લજ્જિતઃ, ગૃહગતેન તિરસ્કૃતઃ, ભણિતઃ—ઈદ્દેશે કાર્યે નીચૈઃ કર્ણાયોઃ કથ્યતે, અન્યદા ગૃહં પ્રદીપ્તં, તદા ગત્વા શનૈઃ કર્ણાયોઃ કથયતિ, યાવત્સ તત્રાચ્છ્યાતું

મૈતો તાવ ઘરં સઘ્વં ઝામિઅં, તથાવિ અંબાહિઓ ભણિઓ ય-અરિસે કજ્જે નવિ ગમ્મતિ અક્કાયાઈ, અપ્પણા ચેવ પાણીયાઈં કાઠં ગોરસંપિ છુબ્બઈ જહા તહા વિજ્ઞાઝત્તિ. અપ્પણા ધુવંતસ્સ ગોભત્તં છૂઠં । एवं जो अण्णंमि कहेयव्वे अण्णं कहेइ ताहे अण्णुओगो भवति, सम्मं कहिज्जमाणे अण्णुओगो भवति ॥ सप्तैव च भवन्ति 'भावे' भावविषये, अननुयोगानुयोगयोः

5 પ્રતિપાદકાનિ સપ્તોદાહરણાનિ ભવન્તીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૩॥

તાનિ ચામૂનિ—

સાવગભજ્જા ૧ સત્તવડા ૨ અ કુંકણગદારા ૩ નડલે ૪ ।

કમલામેલા ૫ સંબસ્સ સાહસં ૬ સેણિા કોવો ૭ ॥૧૩૪॥

વ્યાખ્યા—તત્ર શ્રાવકભાર્યોદાહરણં—સૌવગેણ ણિયયભજ્જાએ વચસિયા વિઝલ્લિયા દિટ્ઠા.

10 અજ્ઞોવવણ્ણો, દુબ્બલો ભવતિ, મહિલાએ પુચ્છિએ નિબ્બંધે કા સિટ્ઠં, તાએ ભણિતં-આણેમિ, તેહિં ચેવ વત્થાભરણેહિં અપ્પાણં ણેવત્થિતા અંધયારે અણ્ણીણા, અચ્છિત્તો, પચ્છા બિડ્ડયદિવસે અધિત્તિ

કરે છે તેટલી વારમાં આખું ઘર બળી જાય છે. ઠાકોર તેને ઠપકો આપી કહે છે “આવા અવસરે કહેવા ન અવાય. પરંતુ પોતાની જાતે પાણી-ગોરસ (છાણ) વગેરે જે નાંખવાથી આગ બુઝાય તે નાંખવું જોઈએ.” બીજીવાર ઠાકોર ઘૂપ કરતો હતો. ઘરમાંથી ધૂમાડાં નીકળતા જોઈ ચામડીયાએ

15 છાણાદિ નાંખ્યાં. આમ, જ્યારે જે કહેવું જોઈએ તેને બદલે બીજું બોલે તે અનનુયોગ થાય છે, યથાર્થ બોલે તો અનુયોગ થાય છે. ભાવાનુયોગ-અનનુયોગમાં સાત ઉદાહરણો છે. ॥૧૩૩॥

અવતરણિકા : તે સાત ઉદાહરણોને બતાવે છે ⇨

ગાથાર્થ : શ્રાવકભાર્યા ૧. સાપ્તપટ્ટિક, ૨. કોંકણકપુત્ર, ૩. નોળીયો, ૪. કમલામેલા, ૫. શાંબનું સાહસ, ૬. શ્રેણિકનો કોપ, ૭. (આ સાત ઉદાહરણો જાણવા).

20 ટીકાર્થ : પ્રથમ શ્રાવકપત્નીનું ઉદાહરણ : એક શ્રાવકવડે પોતાની પત્નીની સુંદરરૂપવાળી (વિઝલ્લિયા) યુવાન સખી જોવાઈ. તેણીની ઉપર તે શ્રાવક રાગી થયો. પોતાની પત્નીને કહી શકતો ન હોવાથી દિવસે-દિવસે દુર્બળ થતો જાય છે. તે જોઈ પત્નીએ પૂછ્યું. અતિ આગ્રહ કરી પૂછતા શ્રાવકે હકીકત જણાવી. પત્નીએ કહ્યું, “સારું, હું તેણીને અહીં બોલાવી લઈશ.” તે દિવસે સખીએ જે વસ્ત્રાભરણો પહેરેલા હતા તે જ વસ્ત્રાભરણોવડે પોતાને શણગારી અંધકારમાં

25 પત્ની (રૂમમાં) બેઠી.

શ્રાવક તે રૂમમાં આવ્યો. પછી બીજે દિવસે ‘મેં વ્રત ભાંગ્યું’ એ પ્રમાણે અધૃતિને

૧૩. ગતસ્તાવદગૃહં સર્વં ધ્યાતં, તત્રાપિ તિસ્કૃતો ભણિતશ્ચ-ઈદશ્ચે કાર્યે નૈવ ગમ્યતે આલ્મ્યાયકેન, આત્મનૈવ પાનીયાદિ કૃત્વા ગોરસં (ગોભક્તાદિ) અપિ ક્ષિપ્યતે, યથા તથા વિધ્યાયત્વિતિ, અન્યદા ધૂપયતઃ (ઉપરિ) ગોભક્તં (છાળાદિ) ક્ષિપ્તં । एवं योजन्यस्मिन् कथयितव्ये अन्यत् कथयति तदाऽननुयोगो

30 ભવતિ, સમ્યક્ કથ્યમાને અનુયોગો ભવતિ । ૧૪. શ્રાવકેણ નિજભાર્યાયા વચસ્યા વૈક્રિયા (ઉદ્ભૂતરૂપા) દૃષ્ટા, અધ્યુપપન્નો, દુર્બલો ભવતિ, મહેલયા પૃષ્ઠે નિર્બંધે કૃતે શિષ્ટે, તથા ભણિતં-આનયામિ, તૈરેવ વસ્ત્રાભરણૈરાત્માને નેપથ્યયિત્વા અન્ધકારે આલીના, સ્થિતઃ પશ્ચાદ્વિતીયદિવસે અધૃતિ

પ્રગતો વયં ખંડિયંતિ, તાએ સાભિષ્ણાણં પત્તિયાવિતો । એવં જો સસમયવક્તવ્યં પરસમયવક્તવ્યં
ભળતિ, ઉદ્ઘયભાવલક્ષણેણં ઉવસમિયલક્ષણં પરુવેતિ, તાહે અણ્ણુઓગો ભવતિ, સમ્મં
પરુવિજ્જમાણે અણ્ણુઓગોત્તિ ૧ ।

સપ્તભિઃ પદૈર્વ્યવહતીતિ સાપ્તપદિકઃ—^{૧૬}સત્તપદિગો એગંમિ પચ્ચંતગામે એગો ઓલગ્ગયમણૂસો,
સાધુમાહ્ણાદીણં ન સુણેતિ, ણ વા અહ્લીણતિ, ણ વા સેજ્જં દેતિ, મા મમ ધમ્મં કહેહિન્તિ, તાહે 5
મા સદઓ હોહામિત્તિ । અણ્ણયા કયા તં ગામં સાહુણો આગતા, પઢિસ્સયં મગ્ગંતિ, તાહે ગોઢિલ્લેહિં
એસો ન દેતિત્તિ સોવિ એતેહિં પવંચિઓ હોઝત્તિ તસ્સ ઘરં ચિંધિઅં, જહા એરિસો તારિસો સાવગોત્તિ
તસ્સ ઘરં જાહ, તં ગતા પુચ્છંતા, દિઢ્ઠો, જાવ ણ ચેવ આઢાતિ, તત્થેક્કેણ સાહુણા ભણિઅં—જદિ

(પશ્ચાત્તાપને) કરતા શ્રાવકને પત્નીએ ચિહ્નો બતાવવા પૂર્વક વિશ્વાસ કરાવ્યો કે, ‘તે પોતે જ
હતી.’ અહીં પત્નીએ સખી તરીકેનો દેખાવ કર્યો તે અનનુયોગ અને પાછળથી પોતાને જાહેર 10
કરી તે અનુયોગ એ પ્રમાણે જે સ્વસમયની વક્તવ્યતાને પરસમયની વક્તવ્યતા કહે. અથવા
ઔદાયિકભાવના લક્ષણને ઔપશમિકભાવના લક્ષણ તરીકે પ્રરૂપે ત્યારે અનનુયોગ થાય છે,
પરંતુ જેનું જે સ્વરૂપ છે તેનું તે સ્વરૂપ કહે ત્યારે અનુયોગ થાય છે. ॥૧॥

૨. સાત પદોવડે જે વ્યવહાર કરે તે સાપ્તપદિક : એક નાના ગામમાં એક સેવકપુરુષ
રહેતો હતો. તે ક્યારેય સાધુ—બ્રાહ્મણાદિ પાસે ધર્મ સાંભળતો નહીં, તેમની પાસે જતો નહીં કે 15
તેમને પોતાને ત્યાં ઉતારો પ્રણં આપતો નહીં કારણ કે જો ત્યાં પોતાને ઉતારો આપે તો સાધુઓ
પોતાને ધર્મ સંભળાવે ને ક્યાંક પોતે દયાયુક્ત = શ્રદ્ધાળુ બની જાય તો. એવો ભય તેણે રહેતો
હતો. એકવાર તે ગામમાં સાધુઓ આવ્યા.

જુદી જુદી જગ્યાએ પોતાના ઉતારા માટે ઉપાશ્રયની શોધ કરતા હતા, ત્યારે ત્યાં રહેલી
એક ગાંધી (યુવાનોની ટોળકી) વડે “આ માણસ ક્યારેય કોઈને ઉતારો આપતો નથી તેથી 20
આજે આ સાધુઓવડે ભલે તે ઠગાતો” એમ વિચારી તેનું ઘર સાધુઓને બતાવતા કહ્યું “આવા—
આવા પ્રકારનો એક શ્રાવક છે, તેના ઘરે તમે જાઓ” તે સાધુઓ પૂછતાં—પૂછતાં ત્યાં ગયા અને
માણસને જોયો પરંતુ આ માણસ આદર—સત્કાર કરતો નથી.

તેથી સાધુઓમાંથી એક સાધુએ અન્ય સાધુઓને કહ્યું, “કાં તો આ તે શ્રાવક નથી, કાં

૧૫. પ્રગતઃ વ્રતં ખણિડતમિતિ, તયા સાભિજ્ઞાનં પ્રત્યાયિતઃ । એવં યઃ સ્વસમયવક્તવ્યતાં 25
પરસમયવક્તવ્યતાં ભળતિ, ઔદયિકભાવલક્ષણેનૌપશમિકલક્ષણં પ્રરૂપયતિ, તદાનનુયોગો ભવતિ,
સમ્યક્ પ્રરૂપ્યમાણે અનુયોગ ઇતિ । ૧૬. સાપ્તપદિકઃ એકસ્મિન્ પ્રત્યન્તગ્રામે એકોઽલગ્ગકમનુષ્યઃ
સાધુબ્રાહ્મણાદીનાં ન શૃણોતિ ન વા સેવતે (આલીનોતિ) ન વા શય્યાં દદાતિ, મા મે ધર્મં ચીકથન્ ઇતિ
તદા મા સદયો ભૂવમિતિ । અન્યદા કદાચિત્ તં ગ્રામં સાધવ આગતાઃ, પ્રતિશ્રયં માર્ગયન્તિ, તદા ગોઘ્રીકૈરેષ
ન દદાતીતિ સોઽપ્યેભિઃ પ્રવચ્છિતો ભવત્તિતિ તસ્ય ગૃહં દર્શિતં યથા—ઈદ્દશસ્તાદ્દશો વા શ્રાવક ઇતિ તસ્ય 30
ગૃહં યાત, તદ્ ગતાઃ પુચ્છન્તઃ, દ્દષ્ઠો, યાવત્રૈવાદ્રિયતે, તત્રૈકેન સાધુના ભણિતં—યદિ

- ૧૦ વાં ણ ચેવ સો एसो અહવા પવંચિતા મોત્તિ, તં સોરુણ પુચ્છિતા તેણ, કથિતં જહા—અમ્હ કથિતં
 एसिसો તારિસો સાવગોત્તિ. સો ભળતિ—અહો અકજ્જં. મમં તાવ પવંચતુ, તા કિં સાધુણો
 પવંચિતેન્તિ, તાહે મા સારત્તા તેસિં હોઝત્તિ ભળતિ—દેમિ પડિસ્સયં એક્કાએ વવથાએ—જદિ મમ ધમ્મં
 ણ કહેહ, સાહૂહિં કહિયં—એવં હોઝત્તિ, દિણ્ણં ઘરં, વરિસારત્તે વિત્તે આપુચ્છંતેહિં ધમ્મો કહિઓ,
 5 તત્થ ણ કિંચિ તદ્દ ઘેતું મૂલગુણઉત્તરગુણાણં મધુમજ્જમંસવિરતિં વા, પચ્છા સત્તપદિવયં દિણ્ણં—
 મારેડકામેણં જાવડાણં કાલેણં સત્ત પદા ઓસક્કિજ્જંતિ એવડાં કાલં પડિવિચ્છત્તુ મારેયવ્વં,
 સંબુદ્ધિસ્સતિત્તિકાઠં, ગતા । અણ્ણયા ચોરો(રઓ)ગતો, અવસડોણં ણિઅત્તો, રત્તિં સણિઅં ઘરં
 એતિ, તદ્દિવસં ચ તસ્સ ભગિણી આગણ્ણિઆ, સા પુરિસણેવત્થિંઆ ખાડજ્જાયાએ સમં ગોજ્જપેવિચ્છયા
 તે તે યુવાનિયાઓએ આપણને કયા છે.” આ વાત સાંભળી માણસે સાધુઓને પૂછ્યું. ત્યારે
 10 સાધુઓએ વાત કરી કે પેલા યુવાનિયાઓએ અમને કહ્યું કે “આવા પ્રકારના શ્રાવક છે ત્યાં
 ઉતારો મળશે.” ત્યારે માણસે વિચાર્યું કે “આ તો બહુ ખોટું થયું, તે યુવાનિયાઓ ભલે મને
 કંઈ પણ સાધુઓને શા માટે હેરાન કરે છે ? તેથી સાધુઓની અસારતા ન થાઓ.” એમ
 વિચારી સાધુઓને કહ્યું, “એક શરતે હું તમને રહેવા મકાન આપું. તે એ કે તમારે મને ધર્મ
 સભળાવવો નહીં.” સાધુઓએ કહ્યું, “ભલે એમ થાઓ.” તેથી ઘરમાં આશ્રય આપ્યો.
 15 વર્ષાકાળ પુરો થતા પૂછાયેલા સાધુઓએ ધર્મ કહ્યો. પરંતુ તે માણસ મૂળગુણ—ઉત્તરગુણોને
 કે મધ—માંસ—મદિરાની વિરતિ વગેરેમાંથી કોઈ ગ્રહણ કરવા તૈયાર થતો નથી. તેથી છેલ્લે
 સાધુઓએ આ પ્રમાણે સત્તપદિવ્રત આપ્યું કે “જ્યારે તું કોઈને મારવાની ઈચ્છાવાળો થાય ત્યારે
 જેટલા કાળમાં સાત ડગલા પાછળ જવાય તેટલા કાળ રાહ જોઈ પછી પ્રહાર કરવો.” “આ
 રીતે બોધ પામશે” એમ વિચારી તે સાધુઓ ત્યાંથી નીકળી ગયા.
 20 એકવાર આ માણસ ચોરી કરવા ગયો. અપશુકન જાણી પાછો ફર્યો. રાત્રિને-વિષે ધીમેથી
 ઘરમાં પ્રવેશ કરે છે. બન્યું એવું કે તે દિવસે તેની બહેન આવેલી હતી, જે પુરુષનો વેપ પહેરી
 ભાભી સાથે નાટક જોવા ગઈ હતી. ઘણા કાળ પછી તે બંને પાછી ફરી. નિદ્રાથી આક્રાન્ત

૧૭. વા નૈવ સ ઇષોડથવા પ્રવચ્ચિતા: સ્મ ઇતિ, તચ્છુત્વા પૃષ્ઠાસ્તેન, કથિતં યથાડ્ડમાકં કથિતં
 ઈદ્દશ્સાદ્દશ: શ્રાવક ઇતિ, સ ભળતિ—અહો અકાર્યં, માં તાવત્પવચ્ચયતાં, તત્ કિં સાધવ: પ્રવચ્ચન્તે, મા
 25 તેષામસારતા ભૂત્ ઇતિ ભળતિ—દદામિ પ્રતિશ્રયં એકયા વ્યવસ્થયા—યદિ મહાં ધર્મં ન કથયત, સાધુભિ:
 કથિતમ્—એવં ભવત્તિ, દત્તં ગૃહં, વર્ષારાત્રે વૃત્તે આપૃષ્ઠધર્મ: કથિત: , તત્ર ન કિચ્છિત્ શક્નોતિ ગ્રહીતું
 મૂલગુણોત્તરગુણાનાં મધુમદ્દામાંસવિરતિં વા, પશ્ચાત્ સત્તપદિકવ્રતં દત્તં, મારયિતુકામેન યાવતા કાલેન સપ્ત
 પદાનિ અવષ્વચ્ચન્તે એતાવન્તં કાલં પ્રતીક્ષ્ય મારયિતવ્યં, સંભોત્સ્યત ઇતિકૃત્વા ગતા: । અન્યદા ચૌરો
 (ભૂત્વા) ગત: , અપશકુનેન નિવૃત્ત: , રાત્રૌ શનૈર્ગૃહમેતિ, તદ્દિવસે ચ તસ્ય ભગિની આગતા, સા પુરુષનેપથ્યા
 30 ખાતુર્જાયયા સમં નૃત્યવિશેષપ્રેક્ષિકા + વત્થં કાઠુણ

મૈયા, નેતો ચિરેણ આગયા, ણિદ્ધક્કંતાઓ તહેવ એક્કંમિ ચેવ સયણે સડયાઓ, ઇઅરો અ આગઓ. તતો પેચ્છતિ, પરપુરિસોત્તિ અસિં કરિસિત્તા આહણેમિત્તિ, વતં સુમરિયં, ઠિતો સત્તપદંતરં, એઅંમિ અંતરે ભગિણીઅ સે વાહા ભજ્જાએ અક્કંતિઆ, તાએ દુક્ખાવિજ્જંતિયાએ ભણિઅં હલા ! અવણેહિ વાહાઓ મે સીસં, તેણ સરેણ ણાયા ભગિણી એસા મે પુરિસણેવત્થત્તિ લજ્જિતો જાતો, અહો મણાગં મએ અકજ્જં ન કર્યંતિ । ઉવણઓ જહા સાવગભજ્જાએ, સંબુદ્ધો, વિભાસા, પવ્વડાઓ ૨ । 5

ઇદાની કોઢ્ઢળકદારકોદાહરણમ્—કૌંકણગવિસએ એકો દારગો, તસ્સ માયા મુયા, પિતા સે અણ્ણમહિલિઅં ણ લભતિ સવત્તિપુત્તો અત્થિત્તિ । અણ્ણદા સપુત્તો કઢ્ઢાણં ગતો, તાહેણેણ ચિંતિઅં-એઅસ્સ તણાણ મહિલં ણ લભમિ, મારેમિત્તિ કંઢં ચિત્તં, આણત્તો-વચ્ચ કંઢં આણેહિ, હોવાથી પુરુષનો વેષ બદલ્યા વિના જ એક શય્યા ઉપર ભાભી-નણંદ બેને સૂઈ ગયા. તે વખતે આ માણસ ઘરે આવે છે ત્યારે પોતાની પત્નીની બાજુમાં કોઈ પરપુરુષ સૂતો જોઈ 10 તલવાર ખેંચી મારવા દોડે છે.

ત્યાં તેને સાપુઓએ આપેલ વ્રત યાદ આવે છે. તેથી સાત ડગલા જેટલો સમય રાહ જુએ છે. તેવામાં તે ચોરની બહેનનો હાથ પત્નીવડે આક્રાન્ત કરાયો (બહેનના હાથ ઉપર પત્નીનું મસ્તક આવ્યું). તેથી દુઃખી થઈ બહેન બોલી કે, “ભાભી ! મારા હાથ ઉપરથી તમારું મસ્તક દૂર કરો.” આ અવાજ સાંભળી માણસે જાણ્યું કે “આ તો પુરુષના વેષમાં મ્હારી બહેન છે.” 15 તે લજ્જા પામ્યો, “અહો ! સારું થયું કે મેં રાહ જોઈ (મણાગં) જેથી મારાવડે અકાર્ય ન કરાયું.”

અહીં ઉપનય શ્રાવક પત્નીમાં (પ્રથમ દંષ્ટાંતમાં) બતાવ્યો તેમ જાણી લેવો અર્થાત્ જેમ ચોરે પુરુષના વેષે રહેલી બહેનને પુરુષ તરીકે કલ્પી, તે અનનુયોગ અને પછી હકીકત જાણતા બહેન તરીકે જાણી તે અનુયોગ. આટલા નાના વ્રતનું આવું ફળ જાણી તે બોધ પામ્યો અને પછી 20 અનુમતિ લઈ દીક્ષા લીધી. (સંવેગ પામ્યા પછી પત્ની પાસે રજા લીધી. યોગ્ય ગુરુ શોધ્યા વગેરે વિભાષા = વર્ણન સ્વયં સમજી લેવું.) ॥૨॥

૩. હવે કોંકણક પુત્રનું ઉદાહરણ કહે છે — કોંકણક દેશમાં એક બાળક હતો તેની માતા મૃત્યુ પામી. તેથી પિતાને બીજા લગ્ન કરવાની ઈચ્છા હોવા છતાં “શોક્યપુત્ર છે” એવું જાણી કોઈ તેને કન્યા આપતું નહોતું. એકવાર પોતાના પુત્ર સાથે તે લાકડાંઓ લેવા ગયો. ત્યાં 25 પિતાવડે વિચારાયું કે, “આ બાળકને કારણે મને અન્ય મહિલા મળતી નથી. તેથી આને મારી

૧૮. ગતા, તતશ્ચિરેણાગતા, નિદ્રાક્રાન્તે તથૈવૈકસ્મિન્નેવ શયને શયિતે, ઇતરશ્ચાગતઃ, તતઃ પશ્યતિ. પરપુરુષ इत्यसिं कृष्ट्वा आहन्मीति व्रतं स्मृतं, स्थितः सप्तपदान्तरं, अव्रान्तरे भगिन्यास्तस्य भुजो भार्ययाऽऽक्रान्तः, तया दुःखितया (दुःखयन्त्या) भणितम्—हले ! अपनय भुजाया मे शिरः. तेन स्वरेण ज्ञाता भगिनी एषा मे पुरुषनेपथ्येति लज्जितो जातः, अहो मनाक् (विलम्बेन) मया अकार्यं न कृतमिति । 30 उपनयो यथा श्रावकभार्यया, संबुद्धो, विभाषा, प्रव्रजितः । १९. कौड्ढणकविषये एको दारकः, तस्य माता मृता, पिता तस्य अन्यमहेलां न लभते सपत्नीपुत्रोऽस्तीति, अन्यदा सपुत्रः काष्ठेभ्यो गतः, तदाऽनेन चिन्तित- एतेन तनयेन महेलां न लभे, मारयामीति शरः क्षिप्तः, आज्ञप्तः—व्रज । शरमानय,

સો પહાવિતો, અણ્ણેણં કંઢેણં વિદ્ધો, ચેડેણ ભણિઅં—કિં તે કંઢં ચિત્તં, વિદ્ધો મિત્તિ. પુણોવિ ચિત્તં, રહન્તો મારિઓ, પુલ્લં અજાણંતેણ વિદ્ધોમિત્તિ અણ્ણુઓગો, મારિજ્ઞામિત્તિ એવં જાતે અણ્ણુઓગો, અહવા સારક્કણિજ્ઞં મારેમિત્તિ અણ્ણુઓગો, સારક્કંતરસસ અણ્ણુઓગો । જહા સારક્કણિજ્ઞં મારેતો વિપરીતં કરેતિ, એવં અણ્ણં પરુવેયલ્લં અણ્ણં પરુવેમાણસસ વિપરીતત્વાત્

5 અણ્ણુઓગો ભવતિ, જહાભૂતં પરુવેમાણસસ અણ્ણુઓગો ભવતિ ૩ ।

જાંતલે ઉદાહરણં—એગા ચારાગભડિયા ગમ્મિણી જાયા, અણ્ણાવિ જાંતલિયા ગમ્મિણી ચેવ, તત્થ એગા રાઈએ તાઓ સરિસિઆઓ પસૂઆઓ, તાએ ચિત્તિઅં—મમ પુત્તસસ રમણઓ ભવિસસડ, તસસ પીહયં ચીરં ચ દેતિ । અણ્ણઆ તીસે અવિરતિઆએ ચંડંતીએ જત્થ મંચુલ્લિઆએ સો ડિક્કરઓ ઉત્તારિતો, તત્થ સપ્પેણં ચંડિત્તા ચંડિતો મતો, ઇતરેણ જાંતલેણ ઓચરંતો દિલ્લો મંચુલ્લિઆઓ સપ્પો,

- 10 નામ્હું.” એમ વિચારી એક બાણ દૂર ફેંક્યું. બાળકને બોલાવ્યો ને કહ્યું, “જા, પેલું બાણ લઈ આવ.” બાળક દોડ્યો. ત્યારે પિતાએ અન્ય બાણ દ્વારા બાળકને વીંધ્યો. બાળકે કહ્યું, “પિતાજી! શા માટે બાણ ફેંક્યું? તે બાણથી હું વીંધાયો.” ફરી બાણ ફેંક્યું.

- ત્યારે બાળક રડવા લાગ્યો, ને છેવટે મૃત્યુ પામ્યો. અહીં બાળકે પિતાના મારવાના ભાવને નહીં જાણવાથી “હું બાણથી વીંધાયો” એમ જે કહ્યું તે અનનુયોગ અને પછી “મને મારવા બાણ ફેંકાઈ રહ્યું છે” એમ જાણ્યું તે અનુયોગ. અથવા “રક્ષણ કરવા યોગ્ય બાળકને હું મારી નાંખું” એવું જે પિતાએ વિચાર્યું તે અનનુયોગ, પરંતુ જો રક્ષા કરે તો અનુયોગ. જેમ રક્ષણીયને મારતો વિપરીત કરે છે, તેમ અન્ય પ્રરૂપણાને બદલે અન્ય પ્રરૂપણા કરનારનો વિપરીત પ્રરૂપણા હાવાથી અનનુયોગ થાય છે. સાચી પ્રરૂપણા કરનારનો અનુયોગ થાય છે. ॥૩॥
- 15 ફેંકાઈ રહ્યું છે” એમ જાણ્યું તે અનુયોગ. અથવા “રક્ષણ કરવા યોગ્ય બાળકને હું મારી નાંખું” એવું જે પિતાએ વિચાર્યું તે અનનુયોગ, પરંતુ જો રક્ષા કરે તો અનુયોગ. જેમ રક્ષણીયને મારતો વિપરીત કરે છે, તેમ અન્ય પ્રરૂપણાને બદલે અન્ય પ્રરૂપણા કરનારનો વિપરીત પ્રરૂપણા હાવાથી અનનુયોગ થાય છે. સાચી પ્રરૂપણા કરનારનો અનુયોગ થાય છે. ॥૩॥

૪. નકુલનું ઉદાહરણ : એક સૈનિકની પત્ની ગર્ભવતી થઈ. તેના ઘરમાં રહેલી નોળિયણ
- 20 પણ ગર્ભવતી હતી. બંનેએ એક રાત્રિએ સાથે જ બાળકને (નોળિયણે નોળિયાને) જન્મ આપ્યો. નાનકડા નોળિયાને જોઈ “આ મારા બાળક માટે રમકડું બનશે.” એમ વિચારી તે સ્ત્રી નોળિયાને પોંઆ અને દૂધ આપતી. એકવાર ખાંડતી તે સ્ત્રીએ (અવિરતિયા = સ્ત્રી) જે માંચડા ઉપર પોતાનો બાળક સૂવડાવ્યો હતો તે માંચડા ઉપર સાપે ચઢી બાળકને ડંશ દીધો અને તે બાળક મરી ગયો. બાજુમાં રહેલ નોળિયાએ તે ઉતરતા સાપને જોઈ તેના ટુકડે ટુકડા કર્યા. ડોહીથી

- 25 ૧. સ પ્રધાવિતઃ, અન્યેન શરેણ વિદ્ધઃ, ચેટકેન (દારકેણ) ભણિતં—કિં ત્વયા શરઃ ક્ષિપ્તઃ ?, વિદ્ધોઽસ્મીતિ, પુનરપિ ક્ષિપ્તઃ, રટન્ મારિતઃ, પૂર્વમજાનતા વિદ્ધોઽસ્મીતિ (પુત્રવિચારે) અનનુયોગઃ, માર્વેઽહમિત્યેવં જ્ઞાતે અનુયોગઃ, અથવા સંરક્ષણીયં મારયામીતિ અનનુયોગઃ (પિતુઃ) સંરક્ષતઃ અનુયોગઃ । યથા સંરક્ષણીયં મારયન્ વિપરીતં કરેતિ, એવમન્યત્પ્રરૂપયિતવ્યં (યત્ર તત્ર) અન્યત્ પ્રરૂપયતઃ વિપરીતત્વાત્ અનનુયોગો ભવતિ, યથાભૂતં પ્રરૂપયતઃ અનુયોગો ભવતિ । ૨. નકુલવિષયમુદાહરણં—એકા ચારકભટ્ટિની
- 30 (ભર્તૃકા) ગર્ભિણી જાતા, અન્યાઽપિ નકુલિકા ગર્ભિણી ચૈવ, તત્રૈકસ્યાં રાત્રૌ તે યુગપત્ પ્રસૂતે, તયા ચિન્તિતં—મમ પુત્રસ્ય રમણકો ભવિષ્યતિ, તસ્મૈ સ્પૃહ્યં (પૃથુકં) ક્ષીરં ચ દત્તે । અન્યદા તસ્યાં અવિરત્યાં કળંડયન્યાં યત્ર મઙ્ગિકાયાં સ પુત્રઃ અવતારિતઃ (શાયિતઃ), તત્ર સર્પેણ ચટિત્વા ચાદિતઃ (દણ્ઠઃ) મૃતઃ, ઇતરેણ નકુલકેનાવતરન્ દણ્ઠઃ મઙ્ગિકાયાઃ સર્પઃ,

નતો ણેણં ખંડાઁઘંડિ કતો, તાહે સો તેણ રુઠિરલિત્તેણં તુંડેણં તીસે અવિરતિયાએ મૂલં ગંતૂણ
ચાટૂણિ કોરેઝ, તાએ ણાયં—એતેણ મમ પુત્તો ખંડાઓ, મુસલેણ આઠ્ઠિણિત્તા મારિતો, તાહે ધાવંતી
ગયા પુત્તસ્સ મૂલં, જાવ સપ્પં ખંડાઁઘંડીકયં પાસતિ, તાહે દિગુણતરં અધિતિ પગતા । તીસે
અવિરઙ્ગાએ પુલ્લિ અણણુઓગો પચ્છા અણુઓગો, એવં જો અણ્ણં પરૂવેયવ્વં અણ્ણં પરૂવેતિ સો
અણણુઓગો, જો તં ચેવ પરૂવેતિ તસ્સ અણુઓગો ૪ ।

કમલામેલાનું ઉદાહરણ—બારવડીએ બલદેવપુત્તસ્સ નિસદ્ધસ્સ પુત્તો સાગરચંદો રૂવેણં ઉક્કિઢ્ઠો,
સલ્લેસિં સંબાદીણં ઇઢ્ઠો, તત્થ ચ બારવડીએ વત્થવ્વસ્સ ચેવ અણ્ણસ્સ રણ્ણો કમલામેલાનામ ધૂઆ
ઉક્કિઢ્ઠસરીરા, મા ય યગ્ગસેણપુત્તસ્સ ણભસેણાસ્સ વેરેલ્લિયા, ઇતો ચ ણારદો સાગરચંદસ્સ કુમારસ્સ
મગ્ગાસં આગતો, અભ્યુદ્ધિઓ, ઉવવિદ્ધે સમાણે પુચ્છતિ—ભગવં ! કિંચિ અચ્છેયં દિદ્ધં ? આમં દિદ્ધં
કઠિં ? કહેહ, ઇહેવ બારવડીએ કમલામેલાનામ દારિયા, કસ્સઙ્ગ દિણ્ણિઆ ? , આમં, કથં મમ

પરગયેલ મુખ સાથે નોળિયો તે સ્ત્રી પાસે જઈ તેને યાટવા લાગ્યો. આ જોઈ સ્ત્રીએ વિચાર્યું કે
આણે મારા પુત્રને મારી નાંખ્યો. તેથી બાજુમાં પડેલ મુશલથી (ખાંડવાના સાધનથી) નોળિયાને
મારી નાંખ્યો, અને દોડી પુત્ર પાસે ગઈ જયારે ત્યાં ટુકડા કરેલ સાપને જુએ છે ત્યારે અત્યંત
અધૃતિન પામી. અહીં સ્ત્રીનો પૂર્વે અનનુયોગ અને પાછળથી હકીકત જાણતાં અનુયોગ થયો.
એમ અન્ય પ્રરૂપણીયને અન્ય રીતે પ્રરૂપે તો અનનુયોગ અને સાચી રીતે પ્રરૂપે તો અનુયોગ
જાણવો ॥૪॥

૫. કમલામેલાનું ઉદાહરણ : દ્વારિકાનગરીમાં બળદેવના પુત્ર નિષધને રૂપથી ઉત્કૃષ્ટ
સાગરચંદ્ર નામનો પુત્ર હતો. તે શાંબાદિ સર્વેને પ્રિય હતો. તેજ દ્વારિકામાં રહેનાર અન્ય
રાજાની કમલામેલા નામની પુત્રી અત્યંત રૂપવતી હતી. તે ઉગ્રસેનરાજાના પુત્ર નભસેનને
આપેલી હતી. આ બાજુ નારદ સાગરચંદ્રકુમારને ત્યાં આવ્યો. સાગરચંદ્ર તેને સત્કારવા ઊભો
યયો. નારદ બેસતે છતે સાગરચંદ્રે પૂછ્યું, “ભગવન્ ! તમે કંઈ આશ્ચર્ય જોયું ?” નારદે કહ્યું.
“હા જોયું છે.”

“તો કહોને, ક્યાં જોયું ?” ત્યારે નારદે કહ્યું, “આ દ્વારિકામાં કમલામેલા નામની સ્ત્રી છે
(અત્યંત રૂપવતી છે). સાગરચંદ્રે પૂછ્યું, “તે કાંઈને આપેલી છે ?” નારદે કહ્યું, “હા (પરંતુ

૩. તતસ્તેન ખણ્ડઁઘણ્ડીકૃતઃ, તદા સ તેન રુઠિરલિત્તેન તુણ્ડેન તસ્યા અવિરત્યા મૂલં ગત્વા ચાટૂનિ
કરોતિ, તયા જ્ઞાતં—એતેન મમ પુત્રઃ ખાદિતઃ, મુશલેનાહત્ય મારિતઃ, તદા ધાવન્તી ગતા પુત્રસ્ય મૂલં,
યાવત્સર્પ ખણ્ડઁઘણ્ડીકૃતં પશ્યતિ, તદા દ્વિગુણામધૃતિં પ્રગતા । તસ્યા અવિરતેઃ પૂર્વમનનુયોગઃ પશ્ચાદનુયોગઃ,
એવં યોડન્યત્ પ્રરૂપચિતવ્યમન્યત્ પ્રરૂપયતિ સોડનનુયોગઃ યસ્તદેવ પ્રરૂપયતિ તસ્ય અનુયોગઃ ।

૪. કમલામેલોદાહરણ—દ્વારિકાયાં બલદેવપુત્રસ્ય નિષધસ્ય પુત્ર સાગરચન્દ્રઃ રૂપેણોત્કૃષ્ટઃ, સર્વેણાં
શામ્વાદીનામિષ્ટઃ, તત્ર ચ દ્વારિકાયાં વાસ્તવ્યસ્યૈવ અન્યસ્ય રાજઃ કમલામેલાનામ્ની દુહિતા ઉત્કૃષ્ટશરીરા,
સા ચોગ્રસેનપુત્રેણ નભઃસેનેન વૃતા, ઇતશ્ચ નારદઃ સાગરચન્દ્રસ્ય કુમારસ્ય સકાશં (પાર્શ્વ) આગતઃ,
અભ્યુદ્યિતઃ, ઉપવિષ્ટે સતિ પૃચ્છતિ—ભગવન્ ! કિંચિદાશ્ચર્યં દૃષ્ટમ્ ? ઓમ્ દૃષ્ટં, ક્વ ? કથયત, ઇહૈવ
દ્વારિકાયાં કમલામેલાનામ્ની દારિકા, કસ્મૈચિદ્દત્તા ? , ઓમ્, કથં મમ

તો એ સમં સંપ્રઓગો ભવેજ્જા ?, ન યાણામિતિ ભણિત્તા ગતો । સો ય સાગરચંદો તં સોઠુણ
ળાવિ આસણે ણવિ સયણે ધિતિં લભતિ, તં દારિયં ફલણે લિહંતો ણામં ચ ગિણંતો અચ્છતિ,
ણારદોઽવિ કમલામેલાણે અંતિઅં ગતો, તાણવિ પુચ્છિઓ—કિંચિ અચ્છેસ્યં દિટ્ઠપુવ્વંતિ, સો
ભણતિ—દુવે દિટ્ઠાણિ, રૂવેણ સાગરચંદો વિરૂવત્તપોણે નભસેણઓ, સાગરચંદે મુચ્છિત્તા ણહસેણા
5 વિરત્તા, ણારણ સમાસાસિતા, તેણ ગંતું આઙ્ગિવિવત્તં—જહા ઇચ્છતિત્તિ । તાહે સાગરચંદસ્સ માતા
અણ્ણે અ કુમારા આદણ્ણા મરઙ્ગતિ, સંબો આગતો જાવ પેચ્છતિ સાગરચંદં વિલવમાણં, તાહે ણેણ
પચ્છતો ઠાઙ્ગુણ અચ્છીણિ દોહિવિ હથ્થેહિ છાદિતાણિ, સાગરચંદેણ ભણિતં—કમલામેલતિ, સંબેણ
ભણિતં—ણાહં કમલામેલા, કમલામેલોઽહં, સાગરચંદેણ ભણિતં—આમં તુમં ચેવ મમં

હજુ પરણાવેલી નથી)." સાગરચંદ્રે પૂછ્યું, "મારો તેની સાથે સપ્રયોગ કેવી રીતે થશે ?"

- 10 નારદે કહ્યું, "હું જાણતો નથી." એમ કહી નારદમુનિ ચાલતા થયા. આ વાત સાંભળી સાગરચંદ્ર
આસન ઉપર કે પલંગ ઉપર ધૃતિ પામતો નથી. (અર્થાત્ એની બેસી શકતો નથી કે સૂઈ શકતો
નથી) આખો દિવસ પાટિયા ઉપર તેણીનું નામ લખી તેનું ધ્યાન ધરતો અને તેના નામની માળા
ગણતો કાળ પસાર કરે છે.

બીજી બાજુ નારદ પણ કમલામેલાની પાસે ગયો. કમલામેલાએ પણ પૂછ્યું "ભગવન !

- 15 કંઈ અપૂર્વ આશ્ચર્ય તમે જોયું." નારદે કહ્યું, "બે આશ્ચર્ય જોયા છે એક રૂપવાન સાગરચંદ્ર અને
કુરૂપી એવો નભસેન." આ સાંભળી કમલામેલા સાગરચંદ્રને વિષે મોહિત થઈ અને નભસેન
વિષે વિરક્ત થઈ. નારદે કમલામેલાને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું, "હું તેની સાથે તારો ભેટો
કરાવીશ." નારદે ત્યાંથી નીકળી સાગરચંદ્ર પાસે આવી કહ્યું, "કમલામેલા તને ઈચ્છે છે." આ
સાંભળી સાગરચંદ્ર વધુ વિયોગના દુઃખસાગરમાં ડૂબ્યો આ જોઈ તેની માતા અને અન્ય કુમારો
20 પણ દુઃખી થયા. "આ રીતે તો સાગરચંદ્ર મરી જશે" એમ વિચાર્યું. એકવાર ત્યાં શાંબકુમાર
આવ્યો. વિલાપ કરતા સાગરચંદ્રને જુએ છે. અને પાછળથી આવી પોતાના અને હાથોવડે
સાગરચંદ્રની આંખો ઢાંકે છે. તે જ વખતે સાગરચંદ્ર બોલી ઉઠે છે, "કમલામેલા" આ સાંભળી
શાંબ કહે છે "હું કમલામેલા નથી, કમલામેલો (અર્થાત્ કમલામેલા સાથે મેલાપ કરાવી આપનાર)
છું." સાગરચંદ્રે કહ્યું, "હા, સાચી વાત છે તમે જ મને અવશ્ય નિર્મલ કમલોના જેવી આંખોવાળી

- 25 ૫. તયા સમં સંપ્રયોગો ભવેત્ ?, ન જાનામીતિ ભણિત્વા ગતઃ । સ ચ સાગરચન્દ્રઃ તત્ શ્રુત્વા
નાપ્યાસને નાપિ શયને ધૃતિં લભતે, તાં દારિકાં ફલકે લિખન્ નામ ચ ગૃહ્ણન્ તિષ્ઠતિ, નારદોઽપિ
કમલામેલાયા અન્તિકં ગતઃ, તયાઽપિ પૃષ્ઠઃ, કિઞ્ચિદાશ્ચર્યં દૃષ્ટ્વૂર્વમિતિ, સ ભણતિ—દ્વે દૃષ્ટે રૂપેણ
સાગરચન્દ્રઃ વિરૂપતયા નભઃસેનઃ, સાગરચન્દ્રે મૂર્છિતા, નમઃસેને વિરક્તા, નારદેન સમાશ્વાસિતા, તેન
ગત્વાઽઽચ્છયાતં—યથેચ્છતીતિ, તદા સાગરચન્દ્રસ્ય માતા અન્યે ચ કુમારાઃ ચિત્રા મિયત ઇતિ, શામ્બ આગતો
30 યાવત્પ્રેક્ષતે સાગરચન્દ્રં વિલપન્તં, તદાઽનેન પશ્ચાત્સ્થિત્વા અક્ષિણી દ્વાભ્યામપિ હસ્તાભ્યાં છાદિતે, સાગરચન્દ્રેણ
ભણિતં—કમલામેલેતિ, શામ્બેન ભણિતં— નાહં કમલામેલા કમલામેલોઽહં, સાગરચન્દ્રેણ ભણિતં—ઓમ્
ત્વમેવ માં

વિમલકમલદલલોઅર્ણિ કમલામેલં મેલિહિસિ, તાહે તેર્હિ કુમારેર્હિ સંબો મજ્જં પાણ્તા અબ્બુવગચ્છાવિઓ, વિગતમદો ચિંતેતિ—અહો મણ આલો અબ્બુવગઓ, ઇદાણીં કિં સક્કમણ્ણા-
કાઠ ?, ણિવ્વહિયવ્વંતિ પજ્જણં પળ્ણતિં વિજ્જં મગ્ગિરુણ જં દિવસં તસ્સ ણભસેણસ્સ
વિવાહદિવસો તદિવસં તે સાગરચંદસંબપ્પમુહા કુમારા ઉજ્જાણં ગંતું ણારદસ્સ સરહસ્સં દારિયા
સુંગાણ ઉજ્જાણં ણેત્તું સાગરચંદો પરિણાવિઓ, તે તત્થ કિઙ્કંતા અચ્છંતિ । ઇતરે ય તં દારિયં 5
ણ પેચ્છંતિ, મગ્ગંતેર્હિ ઉજ્જાણે દિઙ્કા, વિજ્જાહરૂવા વિઙ્કિવ્વયા, ણારાયણો સબલો ણિમ્મઓ, જાવ
અપચ્છિમં સંબરૂવેણં પાણ્સુ પડિઓ, સાગરચંદસ્સ ચેવ દિણ્ણા, ણભસેણતણયા અ સ્ખમાવિયા ।

કમલામેલા સાથે ભેટો કરાવી આપશો.”

ત્યારે તે કુમારોએ શાબને મદિરા પીવડાવી કમલામેલા સાથે ભેટો કરાવી આપવાની
પ્રતિજ્ઞા કરાવી. પરંતુ જ્યારે નશો ઉતર્યો ત્યારે વિચારે છે કે, “અરે ! આ મેં બોટાં પ્રતિજ્ઞા 10
કરી. હવે તે પ્રતિજ્ઞા બદલવી શું શક્ય છે ? પાળવી જ પડે.” એ પ્રમાણે વિચારી પ્રદ્યુમ્નકુમાર
પાસેથી પ્રજ્ઞપ્તિ નામની વિદ્યા મેળવી. જે દિવસે નભસેનનો વિવાહ હતો તે દિવસે સાગરચંદ્ર—
શાંબ વગેરે કુમારો ઉદ્યાનમાં જઈ નારદ સાથે છુપી રીતે કમલામેલાને સુરંગદ્વારા ઉદ્યાનમાં
લાવી સાગરચંદ્ર સાથે પરણાવી. તે લોકો તે ઉદ્યાનમાં જ રહ્યા.

બીજી બ્રાજુ કમલામેલા ક્યાંય દેખાતી ન હોવાથી ચારેબ્રાજુ શોધખોળ કરતા કમલામેલાનો 15
પરિવારદિ બધા ઉદ્યાન પ્રાસે આવ્યા અને ત્યાં કમલામેલા દેખાઈ. શાંબ વિગેરેએ વિદ્યાધરનું
રૂપ ધર્યું. કૃષ્ણ સૈન્ય સાથે આવ્યો. યુદ્ધ થયું. શાંબ પગમાં પડ્યો. છેલ્લે સાગરચંદ્રને કમલામેલા
અપાઈ. અને નભસેનના પુત્રોને ખમાવ્યા. (અહીં આ વાર્તા ઘણા સંક્ષેપમાં છે તેથી થોડા
વિસ્તારથી જોશું તો ખ્યાલ આવી જશે — ઉગ્રસેન વગેરે પરિવારજનો કમલામેલાને શોધતા
નારદને પૂછે છે ત્યારે નારદ કહે છે, કે “રૈવતઉદ્યાનમાં મેં કમલામેલાને જોઈ છે.” તેથી કૃષ્ણ 20
(નારાયણ) કમલામેલાને લેવા ઉદ્યાન તરફ સૈન્ય સાથે નીકળે છે.

કૃષ્ણના સૈન્ય સાથે લડવા શાંબ વિદ્યાધરનું રૂપ ધારણ કરે છે અને બધા સાથે લડતા છેલ્લે
કૃષ્ણ સાથે લડવાનું ચાલુ કરે છે. પરંતુ શાંબને લાગે છે કે કૃષ્ણજી હવે ગુસ્સે થયા છે તેથી
શાંબનુ રૂપ કરી કૃષ્ણના પગમાં પડે છે. અને કમલામેલાના વિવાહની વાત કરે છે તેથી વિવાહ
થઈ જવાના કારણે કમલામેલા સાગરચંદ્રને આપવામાં આવે છે. તથા નભસેન વગેરે પાસે ક્ષમા 25
પામે છે.) અહીં સાગરચંદ્ર શાંબને કમલામેલા માને છે તે અનનુયોગ અને “હું કમલામેલા

૬. વિમલકમલદલલોચનાં કમલામેલાં મેલયિષ્યસિ, તદા તૈઃ કુમારૈઃ શામ્બો મદ્યં
પાયયિત્વાઽભ્યુપગમિતઃ, વિગતમદશ્ચિન્તયતિ—અહો મયાઽલમભ્યુપગતં, ઇદાનીં કિં શક્યમન્યથાકર્તુ ?
નિર્વ્વહ્ણીયમિતિ પ્રદ્યુમ્નં પ્રજ્ઞપ્તિ માર્ગયિત્વા યદિવસે તસ્ય નભઃસેનસ્ય વિવાહદિવસઃ તસ્મિન્ દિવસે તે
સાગરચન્દ્રશામ્બપ્રમુખાઃ કુમારા ઉદ્યાનં ગત્વા નારદેન સરહસ્યં દારિકાં સુરઙ્ગયા ઉદ્યાનં નીત્વા સાગરચન્દ્રઃ 30
પરિણયિતઃ, તે તત્ર ક્રીડન્તસ્તિષ્ઠન્તિ । ઇતરે ચ તાં દારિકાં ન પ્રેક્ષન્તે, માર્ગયદ્ધિરુદ્યાને દૃષ્ટા, વિદ્યાધરરૂપાણિ
વિકુર્વિતાનિ, નારાયણઃ સબલો નિર્ગતઃ, યાવત્પ્રાન્તે શામ્બરૂપેણ પાદયોઃ પતિતઃ, સાગરચન્દ્રાયૈવ દન્તા,
નભઃસેનતનયાશ્ચ ક્ષમિતાઃ ।

૧૬૯૫ સાગરચંદ્રસ્ય સંબં કમલામેલં મણ્ણમાણસસ અણ્ણુઓગો ણાહં કમલામેલેતિ મ્ણિતે
અણ્ણુઓગો, એવં જો વિવરીયં પરુવેતિ તસસ અણ્ણુઓગો જહાભાવં પરુવેમાણસસ અણ્ણુઓગો ૫।

સંબસસ સાહસોદાહરણં—જંબૂવર્ડે નારાયણં મ્ણિતિ—એકાવિ મ્ણ પુત્તસસ અણાડિયા ણ દિટ્ઠા,
નારાયણેણ મ્ણિતં—અજ્જ દાએમિ, તાહે નારાયણેણ જંબૂવત્તીએ અ આમ્મીરીરૂવં કયં, દોવિ તક્કં
5 ઘેત્તું વારવર્ડેમોડ્ઢણ્ણાણિ, મહિયં વિક્કિણંતિ, સંબેણ દિટ્ઠાણિ, આમ્મીરી મ્ણિતા—એહિ મહિઅં
ક્રીણામિત્તિ, સા અણ્ણુગચ્છતિ, આમ્મીરી મ્ણ્ણેણ એતિ, સો એકં દેવલિ પવિસસિ, સા આમ્મીરી
મ્ણિતિ—ણાહં પવિસામિ કિંતુ મોલ્લં દેહિ તો એથ્થ ચેવ ઠિતો તક્કં મ્ણેહાહિ, સો મ્ણિતિ—અવસસ(સં)
પવિસિતવ્વં, સા મ્ણેચ્છતિ, તાહે હથ્થે લગ્ગો, આમ્મીરી ઉદ્ધાઢ્ઢુલ્લ લગ્ગો સંબેણ સમં, સંબો
10 આવહિતો. આમ્મીરી વાસુદેવો જાતો ઇતરી જંબૂવત્તી, અંગુટ્ઠીકાઢ્ઢુણ પલાતો, બિંદિયદિવસે મ્ણ્ણાએ

નથી” એવું કહેતા અનુયોગ જાણવો. તેમ વિપરીત પ્રરૂપણા કરે તેનો અનનુયોગ અને સમ્યજ પ્રરૂપણા કરનારનો અનુયોગ જાણવો. 11૫11

૬. શાંબનું સાહસ : એકવાર જાંબુવત્તીએ કૃષ્ણને કહ્યું, “મારા પુત્રનું મેં એકવાર પણ
અનાડીપણુ જોયું નથી. (અર્થાત્ મારો પુત્ર અત્યંત ગુણવાનું છે તે ખરાબ કામ કરી ન કરે) કૃષ્ણ
15 કહ્યું, “ચલો, આજે હું તમને દેખાડું.” કૃષ્ણ અને જાંબુવત્તીએ ભરવાડ—ભરવાડણનું રૂપ વારણ
કર્તું. બંને છાસને વેચવા દ્વારિકામાં ફરવા લાગ્યા. અને ગોરસને(મહિયં) વેચવા લાગ્યા. ત્યાં
શાંબકુમારની નજર પડી અને ભરવાડણને કહ્યું, “આ બાજુ આવો મારે ગોરસ લેવું છે.”

તેથી તે ભરવાડણ તે તરફ ગઈ અને ભરવાડ તેણીની પાછળ—પાછળ ગયો. શાંબ
ચાલતા—ચાલતા એક દેવાલયમાં પ્રવેશ્યો. ત્યારે ભરવાડણ બોલી, “હું અંદર નહીં આવું. મૂલ્ય
20 આપી અહીં બહાર જ તમે છાસ ગ્રહણ કરો.” શાંબે કહ્યું, “તારે અંદર આવવું જ પડશે.”
પરંતુ તે ઇચ્છતી નથી. ત્યારે શાંબે બળાત્કારે તેણીનો હાથ પકડ્યો. બાજુમાં રહેલ ભરવાડ
દોડીને શાંબની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો.

શાંબ પણ તે તરફ વળ્યો. ત્યારે ભરવાડ કૃષ્ણના રૂપમાં પ્રગટ થયો અને ભરવાડણ
જાંબુવત્તી થઈ. આ જોઈ શાંબ લજ્જાથી પોતાનું મુખ ઢાંકી ભાગ્યો. બીજા દિવસે બળાત્કારે

25 ૭. અત્ર સાગરચંદ્રસ્ય શામ્બં કમલામેલં મયમાનસ્યાનનુયોગો નાહં કમલામેલેતિ મ્ણિતેનુયોગઃ,
એવં ચો વિપરીતં પ્રરૂપયતિ તસ્યાનનુયોગો યથાભાવં પ્રરૂપયતઃ અનુયોગઃ । ૮. શામ્બસ્ય સાહસોદાહરણમ્-
જમ્બૂવત્તી નારાયણં મ્ણિતિ—એકાડપિ મયા પુત્રસ્ય અનાદિતિં દૃષ્ટા, નારાયણેણ મ્ણિતમ્—અદ્ય દર્શયામિ.
તદા નારાયણેણ જમ્બૂવત્ત્યા ચ આમ્મીરીરૂપં કૃતં, દ્વાવપિ તક્કં ગૃહીત્વા દ્વારિકામવત્તીર્ણો, ગોરસં વિક્રીણીતઃ.
શામ્બેન દૃષ્ટો, આમ્મીરી મ્ણિતા—એહિ ગોરસં ક્રીણામીતિ, સાનુગચ્છતિ, આમ્મીરી પૃષ્ઠ એતિ, સ એકં દેવકુલં
30 પ્રવિશતિ, સાડમ્મીરી મ્ણિતિ—નાહં પ્રવિશામિ, કિંતુ મૂલ્યં દદ્યાસ્તદાડત્રૈવ સ્થિતસ્તક્કં ગૃહાણ, સ મ્ણિતિ-
અવશ્યં પ્રવેષ્ટવ્યં, સા નેચ્છતિ, તદા હસ્તે લગ્ગઃ, આમ્મીરી ઉદ્ધાવ્ય લગ્ગઃ શામ્બેન સમં, શામ્બોડપ્પાવૃત્તઃ,
આમ્મીરી વાસુદેવો જાત ઇતરા જમ્બૂવત્તી અદ્ધુટ્ઠી(શિરોડવગુણ્ઠનં) કૃત્વા પલાયિતઃ, દ્વિતીયદિવસે વલાત્કારેણ

આણિજ્જંતો ચ્છીલયં ઘડંતો એઙ્, જોક્કારે કણ વાસુદેવેણ પુચ્છિઓ—કિં એયં ઘડિજ્જતિત્તિ, 5
 ધણતિ-જો પારિઓસિયં બોલ્લં કાહિતિ તસ્સ મુદ્ધે ચ્છોઙ્ગિજ્જિહિત્તિ । પઢમં અણ્ણુઓગો ણાતે
 અણ્ણુઓગો, એવં જો વિવરીયં પરુવેતિ તસ્સ અણ્ણુઓગો ઇતરસ્સ અણ્ણુઓગો ૬।

શ્રેણિકવિષયકોપોદાહરણ—સંયગિહે નગરે સેણિઓ રાયા, ચેલ્લણા તસ્સ ધજ્જા, સા 5
 વઢ્ઢમાણસામિમપચ્છિમતિત્થગરં વંદિત્તા વેયાલિયં માહમાસે પવિસતિ, પચ્છા સાહુ દિઢો
 ણિમાપડિવણ્ણઓ, તીએ રત્તિં સુન્નિઆએ હ્થો કિહવિ વિલંબિઓ, જયા સીતેણ ગહિઓ તદા
 ચેતિતં, પવેસિતો હ્થો, તસ્સ હ્થસ્સ તણ્ણણં સવ્વં સરીરં સીતેણ ગહિઅં, તીએ ધણિઅં-સ
 તવસ્સી કિં કરિસ્સતિ સંપયં ? । પચ્છા સેણિણ ચિન્તિયં-સંગારદિણ્ણઓ સે કોઈ, રુદ્ધેણ કલ્લં

વચ્ચાતો શાંબ ખીલીને ઘડતો આવે છે. જયનાદ કર્યા પછી વાસુદેવે પૂછ્યું — “શા માટે ખીલીને 10
 ઘડ છે ?” શાંબે કહ્યું, “જે ગઈકાલના વૃત્તાન્તને બોલે તેના મુખમાં ખીલી નાખવાના છે.”
 અહીં શાંબ દ્વારા ભરવાડ-ભરવાડણ ઓળખાયા નહીં તે અનનુયોગ અને ઓળખાયા અનુયોગ.
 એ જ પ્રમાણે જે વિપરીત પ્રરૂપે તેનો અનનુયોગ અને સમ્યગ્-પ્રરૂપણ કરનારનો અનુયોગ
 જણાયો. ॥૬॥

૩ શ્રેણિકના કોપનું ઉદાહરણ : રાજગૃહી નગરીમાં શ્રેણિકરાજા રાજ્ય કરે છે. ચેલ્લણા 15
 તેનાં રાણી છે. તે એકવાર વર્ધમાનસ્વામીને વંદન કરી સાંજના સમયે મહા મહિનામાં (નગરમાં)
 પ્રવેશ કરતી હતી. તે વખતે ત્યાં પ્રતિમામાં રહેલા સાધુ દેખાયા. રાત્રિને વિષે સૂતી અંવી
 તેણીનો હાથ કોઈક રીતે (ઓઢેલા વસ્ત્રથી) બહાર નીકળ્યો. જ્યારે તે હાથ ઠંડીથી જકડાઈ ગયો
 ત્યારે તે એકદમ જાગી અને પોતાનો હાથ અંદર લઈ લીધો. તે હાથના સંપર્કથી (તણાણ)
 આખું શરીર ઠંડીથી જકડાઈ ગયું.

તે એકદમ બોલી ઉઠી, “અત્યારે તે સાધુનું શું થતું હશે ?” (અર્થાત્ મહેલમાં આટલા 20
 વસ્ત્રો ઓઢીને સૂવા છતાં જો મને આટલી ઠંડી લાગતી હોય તો બહાર રહેલા તે સાધુનું શું થતું
 હશે ?) આ સાત્મણી શ્રેણિકે વિચાર્યું, “નક્કી, ચેલ્લણાએ કો’કને સંકેત આપી રાખેલો લાગે છે
 (પરંતુ મારી હાજરીને કારણે તે જઈ શકતી નથી) ગુસ્સે થયેલા શ્રેણિકે બીજા દિવસે અભયને
 બોલાવી અંતઃપુર બાળી નાંખવાનો આદેશ આપ્યો. શ્રેણિક સ્વામી પાસે ગયો. ત્યારે બુદ્ધિનિધાન

૧. આનીયમાનઃ કીલકં ઘટયન્ એતિ, જયોત્કારે કૃતે વાસુદેવેન । પૃષ્ઠઃ-કિમેતત્ ઘટયતે ઇતિ, 25
 ધણતિ-યઃ પર્યુષિતં વૃત્તાન્તોલ્લાપં કરિષ્યતિ તસ્ય મુખે ક્ષેપ્યતે ઇતિ । પ્રથમમનનુયોગઃ જ્ઞાતે અનુયોગઃ, એવં
 ચો વિપરીતં પ્રરૂપયતિ તસ્યાનનુયોગ ઇતરસ્ય અનુયોગઃ । ૧૦. રાજગૃહે નગરે શ્રેણિકો રાજા ચેલ્લના તસ્ય
 માર્યા, સા વર્ધમાનસ્વામિનમપશ્ચિમતીર્થકરં વન્દિત્વા વિકાલે માઘમાસે પ્રવિશતિ, પશ્ચાત્ સાધુદંષ્ઠઃ
 પ્રતિપત્રપ્રતિમઃ, તસ્યા રાત્રી સુપ્તાયા હસ્તઃ કથમપિ વિલમ્બિતઃ (બહિઃ સ્થિતઃ) યદા શીતેન ગૃહીતઃ તદા
 ચેતિતં, પ્રવેશિતો હસ્તઃ, તસ્ય હસ્તસ્ય સમ્બન્ધિના સર્વ શરીરં શીતેન ગૃહીતં, પશ્ચાત્ તયા ધણિતં-સ તપસ્વી 30
 કિં કરિષ્યતિ સામ્પ્રતં ?, પશ્ચાત્ શ્રેણિકેન ચિન્તિતં-દત્તસદ્ધેતોઽસ્યાઃ કશ્ચિત્, રુદ્ધેન કલ્પે

- ૫ અભઓ ભણિઓ—સિમ્બં અંતેઝં પલીવેહિ, સેણિઓ ગતો સામિસગાસં, અભણ હથિસાલા પલીવિયા, સેણિઓ સામિ પુચ્છતિ—ચેલ્લણા કિં એગપત્તી અણેગપત્તી ?, સામિણા ભણિઅં—એગપત્તી. તાહે મા ડજ્જિહિતિત્તિ તુરિતં ણિગ્ગઓ, અભઓ ણિપ્પિહિતિ, સેણિણં ભણિઅં—પલીવિતં ? સો ભણતિ—આમં, તુમં કિં ણ પવિદ્ધો ?, ભણતિ—અહં પલ્લડ્ડસામિ કિં મે અગિણા ?, પચ્છ
- ૫ ણેણ ચિંતિઅં—મા છલ્લિજ્જિહિતિત્તિ ભણિતં—ણ ડજ્જાત્તિ । સેણિયસ્સ ચેલ્લણાણ પુલ્લિ અણ્ણુઓગં પુચ્છિણ અણ્ણુઓગો, એવં વિવરીણે પરુવિણે અણ્ણુઓગો જહાભાવે પરુવિણે અણ્ણુઓગો ૭।૧૩૪।

इत्थं तावदनुयोगः सप्रतिपक्षः प्रपञ्चेनोक्तः, नियोगोऽपि पूर्वप्रतिपादितस्वरूपमात्रः सोदाहरणोऽनुयोगवदवसेयः, साम्प्रतं प्रागुपन्यस्तभाषादिस्वरूपप्रतिपादनायाह—

કઢે ૧ પુત્થે ૨ ચિત્તે ૩ સિરિઘરિ ૪ પુંડ ૫ દેસિ ૬ ચેવ ।

- 10) એવા અભયકુમારે હસ્તિશાળા બાળી નાંખી.

આ બાજુ શ્રેણિકે સ્વામીને પૂછ્યું, “ચેલ્લણા એકની પત્ની છે કે અનેકની પત્ની ?” સ્વામીએ કહ્યું, “એકની જ પત્ની છે.” આ સાભળી શ્રેણિક રાજા “અંતઃપુર બાળી ન નાંખે તો સારું” એમ વિચારી પોતાના સ્થાને આવવા નીકળ્યો. આ બાજુ અભય (સ્વામી પાસે આવવા) નીકળ્યો. (રસ્તામાં) શ્રેણિકે અભયને મૂછ્યું, “તે અંતઃપુર બાળી નાંખ્યું ?” તેણે કહ્યું, “હાજી”, ત્યારે શ્રેણિકે કહ્યું, “તું કેમ (અગ્નિમાં) પ્રવેશ્યો નહીં ?” અભયે જણાવ્યું, “હું તો પ્રવ્રજ્યા લઈશ મારે શા માટે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવાનો ?” ત્યાર બાદ અભયે વિચાર્યું, “કદાચ પોતાનો પ્રાણ ત્યાગી દેશે તો ?” તેથી તેનો ખુલાસો કર્યો — “મેં અંતઃપુરને બાળ્યું નથી.” અહીં શ્રેણિકનો ચેલ્લણા માટે પૂર્વ અભિપ્રાય એ અનનુયોગ અને પાછળથી પૂછાયા પછી હકીકત જાણી તે અનુયોગ, તેમ વિપરીત પ્રરૂપણામાં અનનુયોગ અને સમ્યક્ પ્રરૂપણામાં અનુયોગ થાય છે. 11૧૩૪।

અવતરણિકા : આ પ્રમાણે અનનુયોગ સહિત અનુયોગ વિસ્તારથી કહ્યો; પૂર્વે (ગા.નં. ૧૩૧માં) જેનું સ્વરૂપ બતાવાયેલું છે એવો નિયોગ પણ ઉદાહરણ સહિત અનુયોગની જેમ જ જાણી લેવો. (અર્થાત્ નિયોગનો અર્થ અને ઉદાહરણો અનુયોગ જેવા જ છે) હવે ગા.નં. ૧૩૧માં કહેલ ભાષાદિનું સ્વરૂપ બતાવતાં કહે છે ⇨

- 25 ગાથાર્થ : કાજ — પુસ્ત(લેખ્ય)—ચિત્ર—ભંડારી—કમળ અને માર્ગદેશકના ઉદાહરણો,

૧૧. અભયો ભણિતઃ—શીઘ્રમન્તઃપુરં પ્રદીપય, શ્રેણિકો ગતઃ સ્વામિસકાશં, અભયેન હસ્તિશાલા પ્રદીપિતા, શ્રેણિકઃ સ્વામિનં પૃચ્છતિ ચેલ્લના કિમેકપત્ની અનેકપત્ની ?, સ્વામિના ભણિતં—એકપત્ની, તદા મા દાહીતિ ત્વરિતં નિર્ગતઃ, અભયો નિસ્સરતિ, શ્રેણિકેન ભણિતં—પ્રદીપિતં ?, સ ભણતિ—આમં, ત્વં કિં ન પ્રવિષ્ઠઃ ?, ભણતિ—અહં પ્રવ્રજિષ્યામિ કિં મમાગ્નિના ? પશ્ચાદનેન ચિન્તિતં—મા ત્યાક્ષીદિતિ ભણિતં—ન દગ્ધેતિ । શ્રેણિકસ્ય ચેલ્લનાયાં પૂર્વમનનુયોગઃ પૃષ્ઠેઽનુયોગઃ, એવં વિપરીતે પ્રરૂપિતેઽનુયોગઃ યથાભાવે પ્રરૂપિતે અનુયોગઃ ।

ભાસગવિભાસે વા વત્તીકરણે અ આહરણા ॥૧૩૫॥

વ્યાખ્યા—તત્ર ‘કાષ્ઠ’ ઇતિ કાષ્ઠવિષયો દૃષ્ટાન્તઃ, યથા કાષ્ઠે કશ્ચિત્ તદ્રૂપકારઃ
 ચત્વાકારમાત્રં કરોતિ, કશ્ચિત્સ્થૂલાવયવનિષ્પત્તિ, કશ્ચિત્ પુનરશેષાદ્ગોપાદ્ગાદ્યવયવનિષ્પત્તિમિતિ,
 એવં કાષ્ઠકલ્પં સામાયિકાદિસૂત્રં, તત્ર ભાષકઃ પરિસ્થૂરમર્થમાત્રમભિધત્તે—યથા સમભાવઃ
 સામાયિકમિતિ, વિભાષકસ્તુ તસ્યૈવાનેકથાઽર્થમભિધત્તે—યથા સમભાવઃ સામાયિકં, સમાનાં 5
 વા આયઃ સમાયઃ સ એવ સ્વાર્થિકપ્રત્યયવિધાનાત્સામાયિકમિત્યાદિ, વ્યક્તીકરણશીલો
 વ્યક્તિકરઃ, યઃ ચત્વ નિરવશેષવ્યુત્પત્ત્યતિચારાનતિચારફલાદિભેદભિન્નમર્થં ભાષતે સ વ્યક્તિકર
 ઇતિ, સ નિશ્ચય-તશ્ચતુર્દશપૂર્વવિદેવ, ઇહ ચ ભાષકાદિસ્વરૂપવ્યાખ્યાનાત્ ભાષાદય એવ
 પ્રતિપાદિતા દ્રષ્ટવ્યાઃ, કુતઃ ?, ભાષાદીનાં તત્ત્રભવત્વાત્ ૧। ઇદાનીં પુસ્તવિષયો દૃષ્ટાન્તઃ—
 યથા પુસ્તે કશ્ચિદાકારમાત્રં કરોતિ, કશ્ચિત્ સ્થૂરાવયવનિષ્પત્તિ, કશ્ચિત્ત્વશેષાવયવનિષ્પત્તિમિતિ, 10
 દાર્ષ્ટાન્તિકયોજના પૂર્વવત્ ૨। ઇદાનીં ચિત્રવિષયો દૃષ્ટાન્તઃ—યથા ચિત્રકર્મણિ કશ્ચિત્
 વર્તિકાભિરાકારમાત્રં કરોતિ, કશ્ચિત્તુ હરિતાલાદિવર્ણોદ્દેદં, કશ્ચિત્ત્વશેષપર્યાયૈર્નિષ્પાદયતિ,

ભાષક—વિભાષક અને વ્યક્તિકરણમાં (ટીકાકારને વિષે) જાણવા.

ટીકાર્થ : અહીં ‘કાષ્ઠ’ શબ્દથી કાષ્ઠવિષયક દૃષ્ટાંત સમજવું. જેમ લાકડાંને વિષે કોઈ
 ચિત્રકાર આકારમાત્રને કરે, કોઈક સ્થૂલ—અવયવોની નિષ્પત્તિ (સ્થૂલ—અવયવોની કોતરણી) કરે 15
 તો વળી કોઈ સંપૂર્ણ અંગોપાંગાદિ અવયવોની કોતરણીને કરે છે. તેમ અહીં કાષ્ઠ સમાન
 સામાયિકાદિ સૂત્ર છે. ભાષક તેનો સ્થૂલથી અર્થમાત્રને કહે જેમકે — સામાયિક એટલે સમભાવ.
 જ્યારે વિભાષક તે સૂત્રના અનેકપ્રકારે અર્થ કહે જેમકે—સામાયિક એટલે સમભાવ, અથવા
 સમોનો = જ્ઞાન—દર્શન—ચારિત્રનો આય (લાભ) તે સમય અને આ શબ્દને સ્વાર્થિક પ્રત્યય
 લાગતા સામાયિક શબ્દ બને છે વગેરે. 20

સંપૂર્ણ અર્થને પ્રગટ કરવાના સ્વભાવવાળો જે હોય તે વ્યક્તિકર કહેવાય છે. જે વળી
 સંપૂર્ણ એટલે વ્યુત્પત્તિ (તે તે શબ્દો કયા ધાતુ ઉપરથી બન્યા છે તે કહેવું તે વ્યુત્પત્તિ) અતિચાર
 — અનતિચાર — ફળ વગેરે ભેદોવડે જુદા જુદા અર્થને કહે તે વ્યક્તિકર કહેવાય છે. તે
 વ્યક્તિકર નિશ્ચયથી ૧૪ પૂર્વી જ હોય છે. અહીં ભાષકાદિનું સ્વરૂપ કહેવાથી ભાષાદિ જ
 કહેવાયેલ છે એવું જાણવું, કારણ કે ભાષાદિ ભાષકાદિમાંથી જ પ્રગટ થાય છે (એટલે કે ભાષક 25
 બોલે તે ભાષા... વિભાષક બોલે તે વિભાષા..વિ.)

હવે પુસ્ત સંબંધી દૃષ્ટાંત કહે છે — જેમ લેખકર્મ (મૂર્તિ)ને વિષે કોઈ વ્યક્તિ આકારમાત્રને,
 કોઈ સ્થૂલ અવયવોને, તો કોઈ સંપૂર્ણ અવયવોની રચના કરે છે, તેમ ભાષકાદિની દ્રાષ્ટાંતિક
 યોજના પૂર્વની જેમ જાણી લેવી. હવે ચિત્ર વિષયક દૃષ્ટાંત — જેમ કોઈ ચિત્રકર્મને વિષે
 (ભીંતાદિ ઉપર) પીછી વગેરેથી આકારમાત્રને, કોઈક તે ભીંત ઉપર આકાર સાથે હરતાળાદિના 30
 રંગોનું ઉદ્ભાવન કરે છે = રંગો ઉપસાવે છે, તો કોઈક વળી સંપૂર્ણ પદાર્થોવડે સુંદર ચિત્ર
 બનાવે છે, તેમ ભાષકાદિની યોજના પૂર્વની જેમ જાણી લેવી. હવે શ્રીગૃહિકનું ઉદાહરણ બતાવે

દાર્ષ્ટાન્તિકયોજના પૂર્વવત્ ૩ । શ્રીગૃહિકોદાહરણં-શ્રીગૃહં-ભાણડાગારં તદસ્યાસ્તીતિ 'અત્ ઇનિઠનો' (૫-૨-૧૧૫) ઇતિ ઠનીકાદેશે ચ કૃતે શ્રીગૃહિક ઇતિ ભવતિ, તદ્દૃષ્ટાન્તઃ-તત્ર કશ્ચિદ્ સ્તાનાં ભાજનમેવ વેત્તિ-ઇહ ભાજને સ્તાનીતિ, કશ્ચિત્ જાતિમાને અપિ, કશ્ચિત્પુનર્ગુણાનાંપિ, એવં પ્રથમદ્વિતીયતૃતીયકલ્પા ભાષકાદયો દ્રષ્ટવ્યાઃ ૪। તથા 'પોંડં' ઇતિ પુણ્ડરીકં પદ્યં તદ્
5 યથેષદ્વિત્રાર્થભિન્નવિકસિતરૂપં ત્રિધા ભવતિ, એવં ભાષાદિ વિજ્ઞેયં ૫ । ઇદાનીં દેશિકવિષયમુદાહરણં-દેશનં દેશઃ કથનમિત્યર્થઃ, તદસ્યાસ્તીતિ દેશિકઃ-યથા કશ્ચિદ્દેશિકઃ પન્થાનં પૃષ્ઠઃ દિઙ્માત્રમેવ કથયતિ, કશ્ચિત્ તદ્વ્યવસ્થિતગ્રામનગરાદિભેદેન, કશ્ચિત્ પુનસ્તદુત્થગુણદોષભેદેન કથયતીતિ, દાર્ષ્ટાન્તિકયોજના પૂર્વવત્ જ્ઞેયા ૬ । એવમેતાનિ ભાષકવિભાષકવ્યક્તિકરવિષયાણ્યુદાહરણાનિ પ્રતિપાદિતાનિ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૫॥

10 ઇત્યં તાવદ્વિભાગ ઉક્તઃ, ઇદાનીં દ્વારવિધિમવસરપ્રાપ્તં વિહાય વ્યાખ્યાનવિધિં પ્રતિપાદયન્નાહ-
ગોળી૧ ચંદણકંથા૨ ચેડીઓ૩ સાવણ૪ બહિર૫ ગોહે૬ ।

ટંકણઓ વવહારો૭, પડિવક્ક્રો આચરિયસીસે ॥૧૩૬॥

છે. તેમાં શ્રીગૃહ એટલે ભાંડાગાર(રત્નોનો ભંડાર), તે છે જેને તે શ્રીગૃહિક, તેનું દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે-તેમાં કોઈક રત્નોના ભાજનને જ જાણે છે અર્થાત્ આ ભાજનમાં રત્નો છે એટલું જ
15 જાણે, તે રત્નોની કોઈ વિશેષતા ન જાણે. કોઈક ભાજનમાં રહેલ રત્નોમાં કયા રત્નો જાતિમાન (ઉચ્ચ કોટિના) છે તે પણ જાણે છે, તો કો'ક રત્નોના ગુણોને (અર્થાત્ આ રત્ન વિષયને હરે વિ... ગુણોને) પણ જાણે છે. એમ પહેલા-બીજા અને ત્રીજા પુરુષ સમાન ભાષકાદિ પણ સમજી લેવા.

'પોંડ' શબ્દથી પુંડરિક કમળ જાણવું. તે જેમ કંઈકખીલેલું, અર્ધખીલેલું અને સંપૂર્ણખીલેલું
20 એમ ત્રણ પ્રકારે હોય છે, તેમ ભાષા કંઈકખીલેલા કમળ જેવી, વિભાષા અર્ધખીલેલા કમળ જેવી, અને વાર્તિક સંપૂર્ણવિકસેલા કમળ જેવી જાણવી.

હવે દેશિક સંબંધી ઉદાહરણ કહે છે. દેશ એટલે દેશન અર્થાત્ કથન, તે છે જેને તે દેશિક અર્થાત્ કહેનાર. જેમ કો'ક દેશિક માર્ગ પૂછતા માત્ર દિશા કહે છે, કો'ક વળી તે માર્ગમાં રહેલા ગામ-નગરોની માહિતી આપવા દ્વારા માર્ગ બતાવે છે, તો કો'ક એનાથી પણ
25 આગળ વધી કહે છે, કે આ માર્ગથી જશો તો આટલા ફાયદા અને આટલા નુકસાન થશે (જેમ કે ચોર વિ.નો ભય...) એમ ભાષકાદિમાં પણ યોજના કરી લેવી, અર્થાત્ ભાષકાદિ કમથી વધારે-વધારે સ્પષ્ટ સ્પષ્ટર અર્થ કહે છે. આ પ્રમાણે ભાષક-વિભાષક અને વ્યક્તિકર સંબંધી ઉદાહરણો કહ્યા. ॥૧૩૫॥

અવતરણિકા : આમ ગા.નં. ૧૨૮માં કહેલ વિભાગદ્વાર પૂર્ણ થયો. હવે તે ગાથામાં
30 બતાવેલ, અને (વિભાગ પછી તેનો ક્રમ હોવાથી) અવસર પ્રાપ્ત એવી દ્વારવિધિને છોડી વ્યાખ્યાનવિધિનું પ્રતિપાદન કરે છે ⇨

ગાથાર્થ : પ્રતિપક્ષ સહિત આચાર્ય અને શિષ્યના વિષયમાં ગાય, ચંદનકંથા, બે પુત્રીઓ, શ્રાવક, બહેરો, ગોદોહક અને ટંકણક વ્યવહાર એમ સાત ઉદાહરણો જાણવા.

આહ—ચતુરનુયોગદ્વારાનધિકૃતો વ્યાખ્યાનવિધિઃ કિમર્થં પ્રતિપાદ્યતે इति, उच्यते, शिष्याचार्ययोः सुखश्रवणसुखव्याख्यानप्रवृत्त्या शास्त्रोपकारार्थः, अथवा अधिकृत एव वेदितव्यः, कुतः ?, अनुगमान्तर्भावात्, अन्तर्भावस्तु व्याख्याङ्गत्वात् इति । आह—यद्यसावनुगमाङ्गं ततः किमित्ययं द्वारविधेः पूर्वं प्रतिपाद्यते ?, उच्यते, द्वारविधेरपि बहुवक्तव्यत्वात् मा भूदिहापि व्याख्याविधेर्विपर्ययः, अतोऽत्रैव आचार्यशिष्ययोर्गुणदोषाः प्रतिपाद्यन्ते, येन आचार्यो गुणवते शिष्यायानुयोगं करोति, 5 शिष्योऽपि गुणवदाचार्यसन्निधावेव शृणोतीति । आह—यद्येवं व्याख्यानविधिरनुगमाङ्गं इहावतार्योच्यते तत्कथं द्वारगाथायामप्येवं नोपन्यस्त इति, उच्यते, सूत्रव्याख्यानस्य गुरुत्वख्यापनार्थं, विशेषेण

ટીકાર્થ : શંકા : ચાર અનુયોગદ્વારોમાં નહીં આવતી વ્યાખ્યાનવિધિ શા માટે પ્રતિપાદન કરો છો ? (અર્થાત્ અનુ. દ્વારનો વિષય ચાલે છે, તેમાં વ્યાખ્યાનવિધિ તો છે નહીં, તો શા માટે કહો છો ?)

10

સમાધાન : શિષ્ય સુખેથી શ્રવણ કરી શકે, આચાર્ય સુખેથી વ્યાખ્યાનમાં પ્રવૃત્ત થઈ શકે, અને તેથી શાસ્ત્ર ઉપર ઉપકાર થાય તે માટે વ્યાખ્યાનવિધિ કહેવાય છે. અથવા ચાર અનુયોગદ્વારમાના ત્રીજા અનુગમદ્વારમાં વ્યાખ્યાનવિધિનો સમાવેશ થતો હોવાથી તે વ્યાખ્યાનવિધિ પણ અધિકૃત(પ્રસ્તુત) જાણવી. આ વ્યાખ્યાનવિધિ એ વ્યાખ્યાનનું અંગ હોવાથી અનુગમમાં તેનો સમાવેશ થાય છે. (અનુગમમાં વ્યાખ્યા કરવાની હોય છે, વ્યાખ્યા વિધિપૂર્વક જ કરવાની હોય છે. એટલે વ્યાખ્યાનવિધિ પણ વ્યાખ્યાનું અંગ છે જ.)

15

શંકા : જો વ્યાખ્યાનવિધિ એ અનુગમનું અંગ હોય તો, પછી દ્વારવિધિની પૂર્વે શા માટે કહેવાય છે ? (દ્વારવિધિ, ઉપોદ્ઘાતરૂપ છે જે અનુગમમાં આવતા નિર્ધુક્તિદ્વારમાં આવે છે. જ્યારે વ્યાખ્યા તો સૂત્રાનુગમરૂપે પછીના દ્વારમાં થાય છે. તો તેને પહેલા કેમ કહો છો ?)

સમાધાન : દ્વારવિધિમાં પણ ઘણું બધું કહેવાનું હોવાથી ત્યાં પણ વ્યાખ્યાનવિધિનો વિપર્યય ન થાય. (આશય એ છે કે જો વ્યાખ્યાનવિધિ ખબર ન હોય તો આગળ કહેવાતી દ્વારવિધિમાં પણ વિપર્યય ઊભો થશે તે ન થાય માટે પ્રથમ વ્યાખ્યાનવિધિ બતાવે છે.) તેથી અહીં જ (દ્વારવિધિ પૂર્વે જ) આચાર્ય—શિષ્યના ગુણ-દોષો પ્રતિપાદન કરાય છે. જેથી આચાર્ય ગુણવાન્ શિષ્યને જ અનુયોગ કરે, અને શિષ્ય પણ ગુણવાન્ આચાર્ય પાસે જ (સૂત્રાર્થ) સાંભળે. (જો આચાર્ય ગુણવિનાના શિષ્યને અનુયોગ કરે કે શિષ્ય પણ ગુણવિનાના આચાર્ય પાસે સાંભળે તો વ્યાખ્યાનની વિધિનો વિપર્યય થાય અને તેથી અનુયોગનો પણ વિપર્યય થાય, તે ન થાય માટે 20 પ્રથમ વ્યાખ્યાનવિધિ બતાવે છે.)

25

શંકા : જો આ પ્રમાણે અનુગમના અંગરૂપ વ્યાખ્યાનવિધિને અહીં (દ્વારવિધિ પહેલા) અવતારીને કહો છો તો દ્વારગાથામાં પણ એજ પ્રમાણે (દ્વારવિધિ પહેલા) વ્યાખ્યાનવિધિનો ઉપન્યાસ શા માટે ન કર્યો ? અનુયોગ પૂર્વે કેમ કર્યો ?

સમાધાન : સૂત્રવ્યાખ્યાનનું ગૌરવ દેખાડવા માટે એ પ્રમાણે ઉપન્યાસ કર્યો નથી, અર્થાત્ 30 સૂત્રવ્યાખ્યાન અતિમહત્ત્વનું છે તેથી સૂત્રની વ્યાખ્યામાં આચાર્ય કે શિષ્ય વિશેષથી ગુણવાન્ જ

સૂત્રવ્યાખ્યાયાં આચાર્યઃ શિષ્યો વા ગુણવાનન્વેષ્ટવ્યં इत्यलं विस्तरेण, प्रकृतं प्रस्तुतः—
प्रक्रान्तगाथाव्याख्या—तत्र गोदृष्टान्तः, एते चाचार्यशिष्ययोः संयुक्ता दृष्टान्ताः एक आचार्यस्य एकः
शिष्यस्येति द्वौ वा एकस्मिन्नेवावतार्याविति ।

૫ ગુંગમિ નગરે એગેણ કસ્સડ ધુત્તસ્સ સગાસાઓ ગાવી રોગિતા ડટ્ટિતુંપિ અસમત્થા ણિવિદ્ધુ
ચેવ કિણિતા, સો તં પડિવિક્કિણતિ, કાયગા ભળંતિ-પેચ્છામો સે ગતિપયારં તો કિણીહામો, સો
ભળતિ-મર્ણિ ઉવવિદ્ધુ ચેવ ગહિયા, જદિ પડિહાતિ તા તુમ્હેવિ એવમેવ ગિણહહ । એવં જો આયરિઓ
પુચ્છિત્તો પરિહારંતરં દાઝમસમત્થો ભળતિ-મર્ણિ એવં સુયં તુમ્હેવિ એવં સુણહત્તિ, તસ્સ સગાસે ન
સોઅલ્લં, સંસંઙ્ગપયત્થંમિ મિચ્છત્તસંભવા, જો પુણ અવિકલગોવિક્કિણગો ઇવ અલ્લેવ-

હોવા જોઈએ. (અહીં આશય એ છે કે અનુયોગ એટલે સૂત્રનું વ્યાખ્યાન કરવું તે અતિમહત્વનું
૧૦ છે. તેમાં જો આચાર્ય કે શિષ્ય ગુણવાન્ ન હોય તો મોટો દોષ લાગવાનો સંભવ છે. માટે
સૂત્રના વ્યાખ્યાનમાં વ્યાખ્યાનવિધિની વિશેષથી કાળજી કરાય તે અતિ મહત્વનું છે એ જણાવવા
અનુયોગ પૂર્વે — (દ્વારવિધિ પછી) વ્યાખ્યાનવિધિનો ઉપન્યાસ કર્યો છે) આ વિષયમાં વધુ
વિસ્તારથી સર્ચું.

પ્રસ્તુત વિષયને હવે વિચારીએ — તેમાં પ્રથમ ગાયનું દૃષ્ટાંત છે : (પરંતુ એક વાતનો
૧૫ ખુલાસો કરવા કહે છે કે) આ બધા દૃષ્ટાંતો આચાર્ય અને શિષ્ય બંનેના ભેગા જાણવા અર્થાત્
એક ઉદાહરણ આચાર્યનું અને એક શિષ્યનું એમ જાણવું અથવા એક જ દૃષ્ટાંતમાં ગુરુ-શિષ્ય
બંનેને ઉતારવા, અર્થાત્ એક જ દૃષ્ટાંતમાં બંનેને ઘટાડવા.

ગાયનું દૃષ્ટાંત : એક નગરમાં કોઈ વ્યક્તિવડે એક પૂર્ત પાસેથી રોગિષ્ઠ ગાય કે જે ઉઠવા
માટે પણ સમર્થ ન હતી તે બેઠેલી હતી જ ખરીદાઈ. પછી તે વ્યક્તિ ગાયોને વેચવા નીકળી.
૨૦ ખરીદનારાઓએ કહ્યું, “પ્રથમ તેણીની ગતિપ્રચાર (ચાલવાની પદ્ધતિ) જોઈએ પછી ખરીદીએ.”
તેણે સામો જવાબ આપ્યો કે, “મારાવડે પણ બેઠેલી ગાય જ ગ્રહણ કરાઈ છે તેથી જો આ ગાય
તમને ગમતી હોય તો તમે પણ બેઠેલી જ લો. આ પ્રમાણે જે આચાર્યને શિષ્ય શંકા માટે પૂછે,
ત્યારે જવાબ દેવા માટે અસમર્થ હોવાથી કહે કે મારાવડે પણ આ પ્રમાણે જ શ્રુત સંભળાયું છે
એટલે તમારે પણ આ પ્રમાણે જ સાંભળવું (બહુ પ્રશ્નો કરવા નહીં). તેવા આચાર્ય પાસે સૂત્રાદિ
૨૫ સાંભળવા નહીં, કારણ કે શંકિતપદાર્થોમાં મિથ્યાત્વનો સંભવ થાય છે. (તેનું કારણ એ છે કે
આચાર્ય પાસે યોગ્ય ઉત્તર ન મળવાથી આ સાચું હશે કે નહીં ? તેવી શંકા ઊભી થાય જે
મિથ્યાત્વ છે.)

૧૨. એકસ્મિન્નગરે એકેન કસ્યચિદ્ધર્ત્તસ્ય સકાશાદૌરોગિણી ઉચ્ચાતુમપ્યસમર્થા નિવિષ્ટૈવ ક્રીતા, સ
તાં પ્રતિવિક્રીણાતિ, ક્રાયકા ભળન્તિ-પ્રેક્ષામહેડસ્યા ગતિપ્રચારં તતઃ ક્રેષ્યામઃ, સ ભળતિ-મયાઝપિ
૩૦. અપવિષ્ટૈવ ગૃહીતા, યદિ પ્રતિભાતિ તદા ચૂયમપિ એવમેવ ગૃહીત । એવં ય આચાર્યઃ પૃષ્ઠઃ પરિહારાન્તરં
દાતુમસમર્થો ભળતિ-મયાઝપિ એવં શ્રુતં ચૂયમપિ એવં શૃણુતેતિ, તસ્ય સકાશે ન શ્રોતવ્યં, સાંશયિકપદાર્થો
મિથ્યાત્વસંભવાત્, યઃ પુનરવિકલગોવિક્રાયક ઇવાક્ષેપ-

ત્રિણિયપસંગપારગો તસ્સ સગાસે સોયલ્લં, સીસોડવિ જો અવિચારિયગાહી પદ્મગોવિક્કણગોલ્લ સો
અજોગો હતરો જોગ્ગોત્તિ ૧।

‘ચંદનકંથોદાહરણ’—બાર્લઈએ વાસુદેવસ્સ તિણિ ભેરીઓ, તંજહા—સંગામિંઆ ઉબ્ધુતિયા
કોમુતિયા, તિણિવિ ગોસીસચંદનમડ્યાઓ દેવયાપરિગહિયાઓ, તસ્સ ચઝ્ઝી ભેરી અસિવુવસમણી,
તીસે ડપ્પત્તી કહિજ્જડ—સલ્લો સુરમજ્જે વાસુદેવસ્સ ગુણકિત્તણં કરોતિ—અહો ઉત્તમપુરિસાણં ગુણા, 5
એતે અવગુણં ણ ગેણંતિ ણીણ ય ણ જુજ્જંતિ, તત્થેગો દેવો અસદ્દહંતો આગતો, વાસુદેવોડવિ
જિણસગાસં વંદઓ પટ્ઠિઓ, સો અંતરાલે કાલસુણયરૂલં મયયં વિઝલ્લેતિ વાવણં દુલ્ભિગંધં,
તસ્સ ગંધેણ સલ્લો લોગો પરાભગ્ગો, વાસુદેવેણ દિલ્લે, ભણિતં ચણેણ—અહો કાલસુણગસ્સેતસ્સ

તેથી આવા આચાર્યો પાસે સાંભળવું નહીં પરંતુ જે આચાર્ય સંપૂર્ણ (ખોડ—ખાંપણ વિનાની)
ગાયને વેચનારની જેમ આલેપ (પ્રશ્ન) અને નિર્ણય (ઉત્તર) ના પ્રસંગોમાં પારગામી હોય 10
(અર્થાત્ દરેક શંકાનું યોગ્ય સમાધાન આપવામાં નિપુણ હોય) તેવા આચાર્ય પાસે સાંભળવું.
શિષ્ય પણ જે વિચાર્યા વિના પદાર્થોને ગ્રહણ કરનારો — પ્રથમ ગાય ખરીદનાર જેવો હોય તે
અયોગ્ય જાણવો તેના સિવાયનો (વિચારીને/સમજીને ગ્રહણકરનાર) યોગ્ય જાણવો. ॥૧॥

ચંદનકંથાનું ઉદાહરણ : દ્વારિકામાં કૃષ્ણ પાસે ત્રણ ભેરીઓ હતી ૧. યુદ્ધસંબંધી રં.
ઔદભૂતિકી (કોઈ પ્રયોજન આવી પડે ત્યારે લોકોને અને સામન્તોને જણાવવા માટેની) ૩. 15
કૌમુદિકી (ઉત્સવ સંબંધી). આ ત્રણે ભેરીઓ ગોશીર્ષચંદનની બનેલી અને દેવતાથી અધિષ્ઠિત
હતી. કૃષ્ણ પાસે અશિવને શાંત કરનારી ચોથી ભેરી હતી.

તેની ઉત્પત્તિ કહેવાય છે — એકવાર શકે દેવોની સભામાં વાસુદેવના ગુણોત્કીર્તન કરતા
કહ્યું, “અહો ! આ ઉત્તમપુરુષના ગુણો કેવા અદ્ભૂત છે, તેઓ કોઈના અવગુણ જોતા નથી કે
નીચયુદ્ધથી લડતા નથી.” આ વાત ઉપર વિશ્વાસ ન થતાં એક દેવ પરીક્ષા કરવા આવ્યો. 20
વાસુદેવ જિનેશ્વરને વંદન કરવા જઈ રહ્યો હતો ત્યારે વચ્ચે તે દેવે કૃષ્ણવર્ણવાળા મરેલા કૂતરાનું
કલેવર વિકુર્ચ્યુ કે જે ફાટેલું અને અત્યંત દુર્ગંધયુક્ત હતું.

ત્યાંથી પસાર થતાં સર્વ લોકો તે મૃતકના ગંધથી નાસ—ભાગ કરવા લાગ્યા. વાસુદેવે આ
મૃતક જોયું અને કહ્યું, “અહો ! કૃષ્ણ એવા કૂતરાના સફેદ દાંતો કેવા શોભે છે.” આ જોઈ દેવે
વિચાર્યું “ખરેખર સાચે જ આ વાસુદેવ તો ગુણગ્રાહી છે.” ત્યાર પછી તે દેવ વાસુદેવના 25

૧૩. નિર્ણયપ્રસંગપારગઃ તસ્ય સ્કાશે શ્રોતલ્લં, શિષ્યોડપિ ચોડવિચાર્યગ્રાહી પ્રથમગોવિક્રાયક ઇવ
સોડયોગ્યઃ, ઇતરો યોગ્ય ઇતિ ૧ । ૧૪. ચંદનકંથોદાહરણ—દ્વારિકાયાં વાસુદેવસ્ય તિસ્સો ભેર્યઃ, તદ્વાથા—
સંગ્રામિકી આધ્યુદયિકી કૌમુદીકી, તિસ્સોડપિ ગોશીર્ષચંદનમય્યો દેવતાપરિગૃહીતાઃ; તસ્ય ચતુર્થી ભેરી
અશિવોપશમની, તસ્યા ઉત્પત્તિઃ કથ્યતે—શક્રઃ સુરમધ્યે વાસુદેવસ્ય ગુણકીર્તનં કરોતિ—અહો ઉત્તમપુરુષાણાં
ગુણાઃ, એતે અવગુણં ન ગૃહ્ણન્તિ નીચેન ચ ન યુદ્ધ્યન્તે, તત્રૈકો દેવોડશ્રદ્ધત્ આગતઃ, વાસુદેવોડપિ 30
જિનસકાશં વન્દકઃ (વન્દનાય) પ્રસ્થિતઃ, સોડન્તરાલે કૃષ્ણશ્ચરૂપં મૃતકં વિકુર્વંતિ વ્યાપન્નં દુરભિગન્ધં,
તસ્ય ગન્થેન સર્વો લોકઃ પરાભગ્નઃ, વાસુદેવેન દૃષ્ટઃ, ભણિતં ચાનેન—અહો કૃષ્ણાશુનઃ

“પંડુરા દંતા સોહંતિ, દેવો ચિંતિતો-સચ્ચં સચ્ચં ગુણગ્રાહી । તતો વાસુદેવસ્ય આસરયણં મહાય પધાવિતો, સો વંડુરાપાલણ ણાઓ, તેણ કુવિતં, કુમારા રાયાણો ય નિગ્ગયા, તેણ દેવેણ હ્યવિહયા કારુણ ધાડિઆ, વાસુદેવોઽવિ નિગ્ગઓ, ભણતિ-મમ કીસ આસરયણં હરસિ ?, દેવો ભણતિ-મં જુજ્ઞે પરાજિણિઠ્ઠણ ગેણહ, વાસુદેવેણ ભણિયં-બાઢં, કિહ જુજ્ઞામો ?

5 તુમં ભૂમીએ અહં રહેણ, તા રહં ગિણહ, દેવો ભણતિ-અલં રહેણંતિ, એવં આસહત્થીવિ પડિસિદ્ધા, બાહુજુદ્ધાદિયાઙં સવ્વાઙં પડિસેહેઙ, ભણઇ ય-અહિદ્ધાણજુદ્ધં દેહિ, વાસુદેવેણ ભણિઅં-પરાજિ-ઓઽહં, ણેહિ આસરયણં, ણાહં નીયજુજ્ઞેણ જુજ્ઞામિ, તતો દેવો તુદ્ધો ભણિતાદિઓ-વરેહિ વરં, કિં તે દેમિ ?, વાસુદેવેણ ભણિઅં-અસિવોવસમણીં ભેરીં દેહિ, તેણ દિણ્ણા, એસુપ્પત્તીં ભેરીએ । તૈહિં સા છળહં છળહં માસાણં વજ્જતિ, પચ્ચુપ્પણ્ણા રોગા વાહી વા ઉવસમંતિ, ણવગા વિ છમ્માસે

- 10 અશ્વરત્નને લઈ ભાગી ગયો. અશ્વપાલકે અશ્વરત્નને લઈ જતા તેને જોયો અને જોર-જોરથી બૂમો મારી. આ સાંભળી કુમારો અને રાજાઓ તેની પાછળ દોડ્યા. પરંતુ તે સર્વેને દેવે હત-પ્રહત કરી (યુદ્ધમાં પરાજિત કરીને) ભગાડી મૂક્યા.

- વાસુદેવ પણ લડવા ગયો અને તે દેવને પૂછ્યું, “શા માટે મારું અશ્વરત્ન તમે ચોર્યું છે ?” દેવે કહ્યું, “યુદ્ધમાં મને પરાજિત કરી અશ્વને લઈ જાઓ.” વાસુદેવે કહ્યું, “કીક છે કહો કેવી રીતે યુદ્ધ કરવું છે ? તમે ભૂમિ ઉપર છો અને હું રથમાં છું તેથી તમે પણ રથ સ્વીકારો.”
- 15 દેવે કહ્યું, “રથની મારે જરૂર નથી.” તેથી વાસુદેવે અશ્વ-હાથી વગેરેની વિનંતી કરી. પરંતુ દેવે તેની પણ ના પાડી. તેમ બાહુયુદ્ધાદિનો પણ નિષેધ કર્યો.

- દેવે કહ્યું, “અધિષ્ઠાનયુદ્ધ (શરીરના પાછલા ભાગદ્વારા યુદ્ધ કરવામાં આવે તે) કરો.” વાસુદેવે કહ્યું, “હે દેવ ! હું હાર્યો, અશ્વરત્નને લઈ જા, હું ક્યારેય આવા નીચયુદ્ધ કરતો નથી.” આ સાંભળી દેવ અત્યંત ખુશ થયો ને કહ્યું, “વરદાન માંગો તમને શું આપુ ?”
- 20 વાસુદેવે કહ્યું, “અશિવને શાંત કરનાર ભેરી આપો.” દેવે આપી. આમ, આ રીતે ભેરીની ઉત્પત્તિ થઈ. આ ભેરી દ્વારિકામાં છ-છ મહિને વગાડવામાં આવતી. જે લોકો તે ભેરીનો શબ્દ સાંભળે તેને ઉત્પન્ન થયેલા રોગો કે વ્યાધિ શાંત થતાં અને આગામી છ મહિના સુધી નવા રોગો

૧૫. એતસ્ય પાણ્ડુરા દન્તાઃ શોભન્તે, દેવશ્ચિન્તિતવાન્-સત્યં સત્યં ગુણગ્રાહી । તતો વાસુદેવસ્યાશ્વત્વં
- 25 ગૃહીત્વા પ્રધાવિતઃ, સ મન્દુરાપાલકેન જ્ઞાતઃ, તેન કૂજિતં, કુમારા રાજાનશ્ચ નિર્ગતાઃ, તેન દેવેન હતવિહતીકૃત્ય ધાટિતાઃ, વાસુદેવોઽપિ નિર્ગતઃ, ભણતિ-મમ કસ્માદશ્વત્વં હરસિ ?, દેવો ભણતિ-માં યુદ્ધે પરાજિત્ય ગૃહાણ, વાસુદેવેન ભણિતં-બાઢં, કથં યુધ્યાવહે ? ત્વં ભૂમૌ અહં રથેન, તદ રથં ગૃહાણ, દેવો ભણતિ-અલં રથેનેતિ, એવમશ્વહસ્તિનાવપિ પ્રતિષિદ્ધૌ, બાહુયુદ્ધાદીનિ સર્વાણિ પ્રતિષેધયતિ, ભણતિ ચ-અધિષ્ઠાનયુદ્ધં દેહિ, વાસુદેવેન ભણિતં-પરાજિતોઽહં નય અશ્વત્વં, નાહં નીચયુદ્ધેન યુધ્યે, તતો દેવસ્તુષ્ઠો
- 30 ભણિતવાન્-વૃણુષ્વ વરં, કિં તુભ્યં દદામિ ?, વાસુદેવેન ભણિતં-અશિવોપશમનીં ભેરીં દેહિ, તેન દન્તા, એષોત્પત્તિર્ભેર્યાઃ । તત્ર સા ષડ્ભિઃ ષડ્ભિર્માસૈઃ વાદ્યતે, પ્રત્યુત્પન્ના રોગા વ્યાધયો વોપશામ્યન્તિ, નવકા અપિ ષદસુ માસેષુ + ચિંતેતિ । ★ તાહે ।

૧૬ ણ ઉપ્પજ્જંતિ, જો સહં સુણેતિ । તત્થડણ્ણદા આગંતુઓ વાણિઓ, સો અતીવ દાહજ્જરેણ અભિભૂતો ભેરીપાલયં ભણઙ્—ગેણહ તુમં સયસહસ્સં, મમ એત્તો પલમેત્તં દેહિ, તેણ લોભેણ દિણ્ણ, તત્થ અણ્ણા ચંદણથિગ્ગલિઆ દિણ્ણા, એવં અણ્ણેણવિ અણ્ણેણવિ મગ્ગિતો દિણ્ણં 5
ચ, સા ચંદણકંથા જાતા, અણ્ણદા અસિવે વાસુદેવેણ તાડાવિયા, જાવ તં ચેવ સમં
ણ પૂરેતિ, તેણ ભણિઅં—જોએહ ભેરિં, દિટ્ઠા કંથીકૃતા, સો ભેરિવાલો વવરોવિઓ, 5
અણ્ણા ભેરી અટ્ટમભક્તેણારાહટ્ઠા લબ્ધા, અણ્ણો ભેરિવાલો કઓ, સો ઔચરક્ષેણ
રક્ષતિ, સો પૂઙ્ગતો—જો સીસો સુત્તત્થં ચંદણકંથીવ્વ પરમતા—દીહિ । મીસેતિ
ગલિતમથ્થવા સિવિસ્થિતમાણી ણ સો જોગ્ગો ॥ ૧ ॥ કંથીકૃતસુત્તત્થો ગુરુવિ જોગ્ગો ણ

થતાં નહીં. એકવાર તે દ્વારિકામાં બહારથી આગંતુક વેપારી આવ્યો. તે અત્યંત દાહજ્વરથી 10
પીડાયેલો હોવાથી (પીડાને દૂર કરવા) ભેરીપાલકને કહ્યું, “આ લાખ રૂપિયા લે અને ભેરીમાંથી
પલ (એક પ્રકારનું માપ) જેટલો ટુકડો આપ.” ભેરીપાલકે લોભને કારણે ટુકડો આપ્યો અને
ટુકડાના સ્થાને ભેરીમાં ચંદનનું થીંગડું માર્યું. એ રીતે બીજા લોકોએ પણ પૈસા આપી નાના-
નાના ટુકડા માંગ્યા અને તેણે આપ્યા. જેથી તે ભેરી ચંદનકંથા બની ગઈ (અર્થાત્ આખી ભેરી
ધિંગડા મારી—મારી બગાડી નાંખી.)

એકવાર અશિવ ઉત્પન્ન થતાં વાસુદેવે તે ભેરી વગડાવી. તેનો અવાજ ચારે બાજુ 15
સંભળાવવાને બદલે તે, સંભામાં પણ ન પુરાયો અર્થાત્ સભામાં પણ તે અવાજ સરખો ન
સંભળાયો. વાસુદેવે કહ્યું, “ભેરીને બતાવો.” તેથી ભેરી લાવવામાં આવી ત્યારે જોઈ તો આખી
ભેરી કંથારૂપે બની ગઈ હતી. તેથી તે ભેરીપાલકને મારી નાંખ્યો અને વાસુદેવે અઠ્ઠમવડે
દેવની આરાધના કરી અન્ય ભેરી પ્રાપ્ત કરી. બીજો ભેરીપાલક રાખવામાં આવ્યો. તે ભેરીપાલક
ભેરીની આત્મરક્ષાવડે રક્ષા કરતો હતો. તેથી તેની પૂજા થઈ. એમ જે શિષ્ય સૂત્રાર્થને ચંદનકંથાની 20
જેમ પરમતાદિવડે મિશ્ર કરે છે અથવા ભૂલી ગયો હોવા છતાં મને બધું આવડે છે એવા
અભિમાનવાળો હોય (અને તેથી કોઈને પૂછે નહીં અને ગરબડીયું ચલાવે) તે શિષ્ય અયોગ્ય
જાણવો. ॥૧॥ કંથારૂપે કરાયેલા છે સૂત્રાર્થો જેનાવડે એવા ગુરુ પણ અનુયોગ કરવા માટે
(ભાસિતવ્વસ્સ) યોગ્ય નથી. પરંતુ જેઓના સૂત્રાર્થ નાશ પામ્યા નથી એવા જ શિષ્ય—આચાર્ય
(યોગ્યરૂપે) નિર્દેશ કરાયેલા છે. (અર્થાત્ સૂત્રાર્થ જેમના નાશ પામ્યા નથી એવા ગુરુ અને જે 25

૧૬. નોત્પદ્યન્તે, યઃ શબ્દં શૃણોતિ । તત્રાન્યદાડગન્તુકો વણિક્, સોડતીવ દાહજ્વરેણાભિભૂતો
ભેરીપાલકં ભણતિ—ગૃહાણ ત્વં શતસહસ્ત્રં, મમૈતસ્માત્ પલમાત્રં દેહિ, તેન લોભેન દત્તં, તત્રાન્યા ચંદનથિગ્ગલિકા
દત્તા, એવમન્યેનાપિ અન્યેનાપિ માર્ગિતો દત્તં ચ, સા (ભેરી) ચંદનકંથા જાતા, અન્યદાડગિવે વાસુદેવેન
તાડિતા, યાવત્તાં સભામપિ ન પૂરયતિ, તેન ભણિતં-પશ્યત ભેરીં, દટ્ઠા કંથીકૃતા, સ ભેરીપાલો વ્યપરોપિતઃ,
અન્યા ભેર્યઘ્રમભક્તેનાસાધ્ય લબ્ધા, અન્યો ભેરીપાલકઃ કૃતઃ, સ આત્મરક્ષેણ રક્ષતિ, સ પૂજિતઃ—યઃ શિષ્યઃ 30
સૂત્રાર્થ ચંદનકંથામિવ પરમતાદિભિઃ । મિશ્રયતિ ગલિતમથ્થવા શિક્ષિતમાની, ન સ યોગ્યઃ ॥૧॥
કંથીકૃતસૂત્રાર્થો ગુરુરપિ યોગ્યો ન ★ કંથાકયા । + ંવાલઓ । * આદરેણ । Δ કંથં વ ।

ભાસિતવ્વસા અવિનાસિયસુતત્થા સીસાયરિયા વિણિદ્વિદ્ધા ॥૨॥ ૨।

ઇદાનીં ચેટ્ટુદાહરણમ્—વસંતપુરે જુળ્લસેટ્ઠિધૂતા, ણવગસ્સ ય સેટ્ઠિસ્સ ધૂઆ, તાસિં પીઢ, તહવિ સે અત્થિ વેરો અમ્હે એર્હિં ઉવ્વટ્ઠિતાણિ, તાઓ અણ્ણઆ કયાવિ મજ્જિતું ગતાઓ, તત્થ જા સા ણવગસ્સ ધૂઆ, સા તિલગચોદ્દસમેણં અલંકારેણ અલંકિઆ, સા આહરણાણિ તડે ઉવેત્તા
5 ઉત્તિણ્ણા, જુળ્લસેટ્ઠિધૂઆ તાણિ ગહાય પધાવિતા, સા વારેતિ, ઇતરી અક્કોસંતી ગતા, તાએ માતાપિતીણં સિદ્ધં, તાણિ ભણંતિ—તુણિહક્કા અચ્છાહિ, ણવગસ્સ ધૂઆ ણહાઇત્તા ણિયગધરં ગયા, અમ્માપિઢિંહિં સાહ્હ, તેર્હિં મગ્ગિયં, ણ દેતિ, રાડલે વવહારો, તત્થ ણત્થિ સવ્વહી, તત્થ કારણિયા ભણંતિ—ચેડીઓ વાહિજ્જંતુ, તેર્હિં વાહિત્તા ભણિતા—જતિ તુજ્જચ્ચયં તા આર્વિધ, તાહે સા
ગ્રહણ કર્યા પછી તેમાં ભેળસેળ કરવાના ન હોય તેવા શિષ્ય જ યોગ્ય છે) ॥ ૨ ॥

10 ૩. ચેટી(પુત્રી)નું ઉદારણ : વસંતપુરમાં જીર્ણશ્રેષ્ઠિની પુત્રી અને નવાશ્રેષ્ઠિની પુત્રી રહેતી હતી. તે બે વચ્ચે મૈત્રી હતી. છતાં જીર્ણશ્રેષ્ઠિની પુત્રીને વેરભાવ હતો. “આ લોકોવડે અમે પદભ્રષ્ટ કરાયા” (અહીં વાત એમ છે કે ત્યાંના રાજાએ જીર્ણશ્રેષ્ઠિના સ્થાને નવાશ્રેષ્ઠિને સ્થાપ્યા હતા. તેથી જીર્ણશ્રેષ્ઠિની પુત્રીના મનમાં નવા-શ્રેષ્ઠિની પુત્રી માટે કંઈક અંશે વેરભાવ હતો) એકવાર તે બંને સખીઓ (તળાવે) સ્નાન કરવા ગઈ. તેમાં જે નવાશ્રેષ્ઠિની પુત્રી હતી.
15 તેણીએ તિલકચૌદસક (તે નામનું આભરણ વિશેષ જેમાં ચૌદ તિલક હોય તેવું) અલંકાર પહેરેલું હતું. તે અલંકાર કિનારે મૂકી સ્નાન કરવા તળાવમાં ઊતરી.

જીર્ણશ્રેષ્ઠિની પુત્રી તે અલંકાર લઈ ભાગવા લાગી. તેથી નવાશ્રેષ્ઠિની પુત્રી તેણીને રોકે છે પરંતુ જીર્ણશ્રેષ્ઠિની પુત્રી (ઊલટું ‘આ મારા આભરણો છે’) એમ આકોશ કરતી ભાગી ગઈ, અને ઘરે આવી પોતાના માત-પિતાને વાત કરી. માતા-પિતાએ કહ્યું, ‘તું મૌન રહેજે’ આ
20 બાજુ નવાશ્રેષ્ઠિની પુત્રી સ્નાન કરી ઘરે આવી. માત-પિતાને વાત કરી જેથી માત-પિતાએ જીર્ણશ્રેષ્ઠિને ત્યાં જઈ અલંકાર માંગ્યા. પરંતુ તેઓ દેતા નથી. તેથી રાજકુલમાં વ્યવહાર (કેસ) થયો. પરંતુ કોઈ સાક્ષી નહોતું. તેથી ન્યાયાધીશોએ કહ્યું, ‘બંને પુત્રીને બોલાવો.’

બંને પુત્રીઓને બોલાવીને ન્યાયાધીશોએ કહ્યું “જો આ અલંકાર તારું હોય તો તું પહેર” ત્યારે જીર્ણશ્રેષ્ઠિની પુત્રી જે હાથનું હતું તે પગમાં પહેરવા લાગી. આમ અલંકાર કેવી રીતે

25 ૧૭. ભાષિતવ્વસ્ય (અનુયોગસ્ય) । અવિનાશિતસૂત્રાર્થઃ શિષ્યાચાર્યા વિનિર્દિષ્ટાઃ ॥૨॥

૧૮. વસન્તપુરે જીર્ણશ્રેષ્ઠિદુહિતા, નવકસ્ય ચ શ્રેષ્ઠિનઃ દુહિતા, તયોઃ પ્રીતિઃ, તથાપિ તયોરસ્તિ ચૈવ વયમેતૈરુદ્વિત્તિતાનિ, તે અન્યદા કદાચિન્મદ્ધુકું ગતે, તત્ર યા સા નવકસ્ય દુહિતા, સા તિલક-
ચતુર્દશકેન અલક્ષરેણાલક્ષતા, સાઽઽભરણાનિ તટે સ્થાપયિત્વાઽવતીર્ણા, જીર્ણશ્રેષ્ઠિદુહિતા તાનિ
ગૃહીત્વા પ્રધાવિતા, સા વારયતિ, ઇતરક્રોશન્તી ગતા, તયા માતાપિતૃભ્યાં શિષ્ટં, તૌ ભગતઃ—તૂણીકા
30 તિષ્ઠ, નવકસ્ય દુહિતા સ્નાત્વા નિજગૃહં ગતા, માતાપિતૃભ્યાં કથયતિ, તાભ્યાં માર્ગિતં, ન દત્તઃ, રાજકુલે વ્યવહારઃ, તત્ર નાસ્તિ સાક્ષી, તત્ર કારણિકા ભગન્તિ—ચેટ્યૌ વ્યાહિયેતાં, તૈર્વાહ્ય ભગિતા—યદિ તાવકીને તદા પરિચેહિ, તદા સા ★ વાહિતા ।

જુળ્લસેટ્ટિચેડી જં હથે તં પાણ, જા જાણતિ, તં ચ સે અસિલિદ્ધં, તાહે તેહિં જાઅં—જહાં એવાઈ
 ફૂંમીસે જા હોતિ, તાહેં ઇતરી ભણિઆ—તુમે આવિંધ, તાણ કમેણ આવિંધ, સિલિદ્ધં ચ સે જાણં,
 ભણિયા ચ—મેહ્ણહિ, તાણ તહેવ ણિચ્ચં આમુંચંતીએ પડિવાડીએ આમુક્કં, તાહે સો જુળ્લસેટ્ટી
 ડંડિતો । જહાં સો એગભવિઅં મરણં પત્તો, એવાચરિઓવિ જં અળ્ણતથ તં અળ્ણહિં સંઘાડેતિ,
 અળ્ણવત્તવ્વાઓ અળ્ણતથ પસ્સવેતિ ઉત્સગ્ગાદિઆઓ, એવં સો સંસારદંડેણ દંડિજ્જતિ, તારિસસ્સ 5
 પાસે જા સોતવ્વં, જહાં સા ચેડી જસં પત્તા, એવં ચેવાચરિઓ જો જા વિસંવાણેતિ, તેણ અરિહંતાણં
 આણા કતા ભવતિ, તારિસસ્સ પાસે સોયવ્વં । એથ ગાથા—અથ્થાણત્થનિઉત્તાડ્ડભરણાણં
 જુળ્લસેટ્ટિધૂઅવ્વ । જાં ગુરુ વિધિભણિતે વા વિવરીયનિઓઅઓ સીસો ॥૧॥ સત્થાણત્થનિઉત્તા

ધારણ કરવા તે જાણતી નહોતી. તેથી તે અલંકાર તેણીને બંધબેસતા આવ્યા નહીં. આ જોઈ
 ન્યાયાધીશો જાણી ગયા કે આ અલંકારો તેણીનાં નથી. હવે બીજીને કહ્યું ‘તું પહેર.’ ત્યારે 10
 તેણીએ કમથી બ્રહ્મા અલંકારો પહેર્યા અને તે અલંકારો તેણીને બંધબેસતા આવી ગયા.
 ન્યાયાધીશોએ કહ્યું “કાઢી નાખ અલંકારોને.” ત્યારે તેણીએ નિત્યક્રમ પ્રમાણે ક્રમશઃ કાઢી
 નાખ્યા (આ જોતાં તે અલંકારો તેણીના જ છે એમ નિર્ણય કરાયો અને) ત્યારે તે જીર્ણશ્રેષ્ઠિને
 દંડ કરવામાં આવ્યો.

જેમ તે શ્રેષ્ઠિ એક ભવ પુરતું મરણ પામ્યો, તેમ આચાર્ય પણ જે સૂત્રને જ્યાં (અપવાદમાં) 15
 ઘટાડવાનું હોય તેને બદલે અન્યત્ર (ઉત્સર્ગમાં) ઘટાડે અથવા જે કહેવાનું હોય તેના સ્થાને બીજી
 પ્રરૂપણા કરે અર્થાત્ ઉત્સર્ગના નિરૂપણમાં અપવાદનું નિરૂપણ — અપવાદના નિરૂપણમાં ઉત્સર્ગનું
 નિરૂપણ કરે તે સંસારરૂપ દંડવડે દંડાય છે. તેવા ગુરુ પાસે સાંભળવું નહીં. જેમ તે નવાશ્રેષ્ઠિની
 પુત્રી યશને પામી, તેમ જે આચાર્ય વિરોધી પ્રરૂપણા ન કરે તે આચાર્ય અરિહંતની આજ્ઞાનું
 પાલન કરે છે. તેવા પાસે સાંભળવું જોઈએ. 20

(આ બાબતમાં વિશેષ આ. ભાષ્યની ગા.નં. ૧૪૪૦—૧ બતાવે છે) — “^(૧)આભરણોને
 અસ્થાને જોડનાર જીર્ણશ્રેષ્ઠિની પુત્રીની જેમ (જે અસ્થાનઅર્થનિયોક્તા હોય તે) ગુરુ નથી, કે
 ગુરુવડે વિધિથી કહેવાયેલા અર્થને વિપરીત રીતે જોડનાર હોય તે શિષ્ય નથી. ॥૧॥ પોતાના
 આભરણને સ્વસ્થાનમાં જોડનાર નવાશ્રેષ્ઠિની પુત્રીની જેમ સ્વસ્થાનમાં અર્થ જોડનાર હોય તે

૧૧. જીર્ણશ્રેષ્ઠિચેટી યત્ હસ્તે (હસ્તસમ્બન્ધિ) તત્ પાદે (પરિદધાતિ), ન જાનાતિ, તત્ચ તસ્યા 25
 અશ્લિષ્ઠં, તદા તૈર્જાતં—યથૈતાન્યસ્યા ન ભવન્તિ, તદેતરા ભણિતા—ત્વં પરિધેહિ, તથા ક્રમેણ પરિહિતં, શ્લિષ્ઠં
 ચ તસ્યા જાતં, ભણિતા ચ—મુઙ્ગ, તથા તથૈવ નિત્યમામુઙ્ગન્યા પરિપાટ્યા આમુક્કં, તદા સ જીર્ણશ્રેષ્ઠી
 દણ્ડિતઃ । યથા સ એકભવિકં મરણં પ્રાપ્તઃ, એવાચાર્યોઽપિ યત્ (સૂત્રં) અન્યત્ર (ઉત્સર્ગાદૌ) તદ્ અન્યત્ર
 (અપવાદાદૌ) સંઘાતયતિ, અન્યવત્તવ્યતા અન્યત્ર પ્રરૂપયતિ ઉત્સર્ગાદિકાઃ, એવં સ સંસારદળેન દળ્યતે,
 તાદૃશસ્ય પાશ્વે ન શ્રોતવ્યં, યથા સા ચેટી યશઃ પ્રાપ્તા, એવમેવાચાર્યો યો ન વિસંવાદયતિ, તેનાર્હતાં આજ્ઞા 30
 કૃતા ભવતિ, તાદૃશસ્ય પાશ્વે શ્રોતવ્યં । અત્ર ગાથે—અસ્થાનાર્થનિયોક્તા આભરણાનાં જીર્ણશ્રેષ્ઠિદુહિતેવ । ન
 ગુરુઃ વિધિભણિતે વા વિપરીતનિયોજકઃ શિષ્યઃ ॥૧॥ સ્વસ્થાનાર્થનિયોક્તા + એતે સે । * જો ।

२०६ ईसरधूआ सभूसणाणं व । होइ गुरू सीसोऽविअ विणिओअं तो जहा भणितं ॥२॥ ३॥

श्रावकोदाहरणं पूर्ववत्-नवरमुपसंहारः-चिरपरिचितं ण सरति सुत्तत्थं सावगो सभज्जं व । जो ण सो जोगो सीसो गुरुत्तणं तस्स दूरेणं ॥१॥ ४। बधिग्गोदाहरणं पूर्ववदेव, उपसंहारस्तु गाथयोच्यते-अण्णं पुट्ठो अण्णं जो साहइ सो गुरुण बहिरोव्व । ण य सीसो जो अण्णं सुणेति अणुभासए अण्णं ॥१॥ ५। एवं गोधोदाहरणोपसंहारोऽपि वक्तव्यः ६। इदानीं टङ्कणकोदाहरणं-उत्तरावहे टंकणा णाम मेच्छा, ते सुवण्णेणं दक्खिणावहाइं भंडाइं गेण्हंति, ते य परोप्परं भासं ण जाणंति, पच्छा पुंजं करोति, हत्थेण उँ छाएंति, जाव इच्छा ण पूरति ताव ण अवणेति, पुण्णे अवणेति, एवं तेसि इच्छियपडिच्छियववहारो एवं अक्खेवनिण्णयपसंगदाणग्गहाणुवत्तिणो

જ ગુરુ છે અને જે રીતે કહેવાયું તે રીતે જ તેને જોડનાર જ શિષ્ય છે. ॥૨॥ ૩।

૪. શ્રાવકનું ઉદાહરણ : પૂર્વની ગાથાથી ૧૩૪માંથી જાણી લેવું માત્ર તેનો ઉપસંહાર કરતા કહે છે કે ચિર—કાળથી પરિચિત પોતાની પત્નીને પરસ્ત્રીની બુદ્ધિથી ભોગવતો જેમ તેને બોળખી શક્યો નહીં, તેમ ચિર—પરિચિત એવા પણ સૂત્રાર્થ જે શિષ્યને યાદ રહેતા નથી તે શિષ્ય યોગ્ય નથી. (શિષ્યપણાને યોગ્ય નથી તો) તેનું ગુરુપણું તો દૂર જ રહ્યું ॥૧॥ ૪।

પ/દ. બધિર અને ગોદોહકનું ઉદાહરણ : પૂર્વની જેમ (ગાથા નં. ૧૩૩ પ્રમાણે) જાણી 15 લેવું. તેનો ઉપસંહાર ગાથાવડે કહે છે કે બહેરાની જેમ પૂછાયું હોય કંઈક અને જે કહે કંઈક તે ગુરુ યોગ્ય નથી. તેમજ તે શિષ્ય પણ યોગ્ય નથી જે સાંભળે કંઈક અને અનુભાષણ (સાંભળેલું ફરી કહેવું તે) કંઈક જુદું જ કરે ॥૧॥ આ પ્રમાણે ગોવાળિયાનો ઉપસંહાર પણ જાણવો. (તે આ પ્રમાણે કે ગોવાળિયો અન્યના વાહરડાને અન્ય ગાયને લગાડે તેમ જે શિષ્ય કે ગુરુ અન્ય સ્થાને અન્યની પ્રરૂપણાદિ કરે તે યોગ્ય નથી.)

20 ૭. હવે ટંકણનું ઉદાહરણ કહે છે — ઉત્તરાપથમાં ટંકણનામના મ્લેચ્છો રહેતા હતા, તેઓ સુવર્ણ આપવાવે દક્ષિણાપથથી આવેલું કરિયાણું ગ્રહણ કરતા હતા. તેઓ અને દક્ષિણાપથથી કરિયાણું વેચવા આવેલા વાણિયાઓ પરસ્પર એકબીજાની ભાષા જાણતા નહોતા. તેથી બંને જણા સુવર્ણ અને કરિયાણાનો ઢગલો કરતા. તેની ઉપર હાથ મૂકતા.

25 જ્યાં સુધી પોતાની ઈચ્છા મુજબ ઢગલા થતાં નહિં ત્યાં સુધી હાથ ઉપાડતા નહીં, જ્યારે પોતાની ઈચ્છા મુજબનો ઢગલો થતો ત્યારે હાથ ઉપાડી લેતા. આ રીતે તેઓનો પોતાની અને સામેવાળાની ઈચ્છા પ્રમાણે વ્યવહાર ચાલતો. એજ રીતે શિષ્ય પણ આલેપો = પ્રશ્નો ત્યાં સુધી

२०. ईश्वरदुहिता स्वभूषणानामिव । भवति गुरुः शिष्योऽपि च विनियोगं तद् (विनियोजयन्) यथा भणितम् । २१. चिरपरिचितावपि न स्मरति सूत्रार्थं श्रावकः स्वभार्यामिव । यो न स योग्यः शिष्यः गुरुत्वं तस्य दूरेण । २२. अन्यत्पुष्टेऽन्यत् यः कथयति स न गुरुर्बधिर इव । न च शिष्यो योऽन्यच्छृणोत्यनुभाषतेऽन्यत् । २३. उत्तरापथे टङ्कणानामानो म्लेच्छः, ते सुवर्णेन दक्षिणापथानि भाण्डानि गृह्णन्ति, ते च परस्परं भाषां न जानते, पश्चात् पुञ्जं कुर्वन्ति, हस्तेन त्वाच्छदयन्ति, यावदिच्छा न पूर्यते तावन्नापनयन्ति, पूरणेऽपनयन्ति, एवं तेषां ईदृशप्रतीक्षित (इप्सितप्रतीप्सित) व्यवहारः, एवं-आक्षेपनिर्णयप्रसङ्गदानग्रहणानुवर्तिनो ★ हृत्थेण उच्छाड्येति.

દોષ ૧-જોગ્યા સીસાયરિઆ ટંકણવણિઓવમા એસા ॥૧॥ ૭।

ઇત્થમુક્તપ્રકારેણ ગવાદિષુ દ્વોષે સાક્ષાદભિહિતાર્થવિપર્યયઃ—પ્રતિપક્ષઃ આચાર્યશિષ્યયોર્યથાયોગં યોજનીયઃ, સ ચ યોજિત એવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૬॥

ઇદાનીં વિશેષતઃ શિષ્યદોષગુણાન્ પ્રતિપાદયન્નાહ—

કસ્સ ન હોહી વેસો અનભ્યુવગઓ અ નિરુવગારી અ ।

5

અપ્પચ્છંદમઈઓ પઢ્ઢિઅઓ ગંતુકામો અ ॥૧૩૭॥

આહ—શિષ્યદોષગુણાનાં વિશેષાભિધાનં કિમર્થમ્ ?, ઉચ્યતે, કાલાન્તરેણ તસ્યૈવ ગુરુત્વભવનાત્, અયોગ્યાય ચ ગુરુપદનિબંધનવિધાને તીર્થકરાજ્ઞાદિલોપપ્રસંગાત્ । વ્યાખ્યા—કસ્ય ન ભવિષ્યતિ દ્વેષ્યઃ—અપ્રીતિકરઃ, યઃ કિમ્ભૂતઃ ?—ન અભ્યુપગતઃ અનભ્યુપગતઃ—શ્રુતોપસંપદાઽનુપસંપન્ન ઇતિ ભાવાર્થઃ, ઉપસંપન્નોઽપિ ન સર્વ એવાદ્વેષ્યો ભવતીત્યત આહ—‘નિરુપકારી ચ’ નિરુપકર્તુ 10

કરે જ્યાં સુધી સમજણ પડે નહીં, ગુરુ પણ નિર્ણય — ઉત્તર ત્યાં સુધી આપે જ્યાં સુધી શિષ્યને ખ્યાલ ન આવે, ગુરુ પ્રાસંગિક વાતોનું દાન કરે અને શિષ્ય પણ તેનું ગ્રહણ કરે આવા ટંકણ—વેપારી જેવા ગુરુ—શિષ્ય (અનુયોગકરણ/ગ્રહણ માટે) યોગ્ય જણાવા. ॥૭॥

આમ કહેવાયેલ પ્રકારવડે ગાયાદિ દૃષ્ટાંતોમાં સાક્ષાત્ કહેવાયેલા અર્થથી ઊલટું એટલે કે આચાર્ય—શિષ્યનો પ્રતિપક્ષ (અયોગ્યતા) કહેવા યોગ્ય છે. (અર્થાત્ જેવા ગુરુ—શિષ્યને યોગ્ય 15 બતાવ્યા છે, તેનાથી વિપરીત પ્રકારના ગુરુ શિષ્ય અયોગ્ય છે.) તે પ્રતિપક્ષ જોડેલો જ છે. (અર્થાત્ અયોગ્યતા પણ તે તે દૃષ્ટાંતોમાં સાથે જ બતાવી દીધી છે) ॥૧૩૬॥

અવતરણિકા : હવે વિશેષથી શિષ્યના ગુણ—દોષોને કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : અનભ્યુપગત, —નિરૂપકારી—સ્વેચ્છાચારી ભતિવાળો—પ્રસ્થિત અને જવાની ઈચ્છાવાળો એવો શિષ્ય કયા ગુરુને અપ્રીતિકરનારો ન થાય ? 20

ટીકાર્થ : શંકા : શિષ્યના દોષ—ગુણોનું વિશેષથી કથન શા માટે કરો છો ? (પૂર્વે ગુરુ—શિષ્યના ગુણ—દોષ કહી જ ગયા છો, તો ફરી શિષ્યના દોષ શા માટે કહો છો ?)

સમાધાન : કાળાંતરે તે શિષ્ય જ ગુરુ બને છે અને અયોગ્ય એવા શિષ્યને ગુરુપદનો સંબંધ કરવામાં તીર્થકરની આજ્ઞાદિનો લોપ કરવાનો પ્રસંગ થતો હોવાથી શિષ્યના ગુણ—દોષોનું કથન કરાય છે. હવે ગાથાર્થ કહે છે—કોને દ્વેષ્ય — અપ્રીતિકર થતો નથી ? (અર્થાત્ થાય છે 25 જ). જે કેવા પ્રકારનો છે ?— જે અભ્યુપગત નથી તે અનભ્યુપગત = જેણે શ્રુતોપસંપદા સ્વીકારી નથી. (શ્રુતોપસંપદા → ભણવા માટે આચાર્યાદિ ગુરુની નિશ્રામાં રહેવું તે) (અહીં અન્વય આ પ્રમાણે કે — જે શિષ્યએ ઉપસંપદા સ્વીકારી નથી તેવો શિષ્ય કયા ગુરુને અપ્રીતિકર બનતો નથી ? અર્થાત્ બને જ છે)

શ્રુતસંપદાથી યુક્ત હોવા છતાં બધા જ શિષ્યો અદ્વેષ્ય = પ્રીતિકર હોતા નથી જો તે 30

૨૪. દ્વયેઽપિ । યોગ્યા આચાર્યશિષ્યા ટઙ્કણવણિગુપમા એસા ॥૧॥ ★ ંમુક્તેન ।

શીલમસ્યેતિ નિરુપકારી, ગુરોરકૃત્યકારીત્યર્થઃ, ઉપકાર્યપિ ન સર્વં એવાદ્વેષ્ય इत्यत आह—
આત્મચ્છન્દા આત્માયત્તા મતિર્યસ્ય કાર્યેષુ અસાવાત્મચ્છન્દમતિઃ, સ્વાભિપ્રાયકાર્યકારીત્યર્થઃ,
ગુર્વાયત્તમતિરપિ ન સર્વં એવાદ્વેષ્યઃ અત આહ—‘પ્રસ્થિતઃ’ સંપ્રસ્થિતદ્વિતીય ઇતિ, ગન્તુકામશ્ચ
ગન્તુકામોઽભિધીયતે યો હિ સદૈવ ગન્તુમના વ્યવતિષ્ઠતે, વક્તિ ચ-શ્રુતસ્કન્ધાદિપરિસમાપ્તાવવશ્યમહં

5 યાસ્યામિ, ક ઇહાવતિષ્ઠતે ઇતિ, અયમયોગ્યઃ શિષ્ય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૭॥

ઇદાનીં દોષપરિજ્ઞાનપૂર્વકત્વાત્ ગુણાઃ પ્રતિપાદ્યન્તે—

વિળઓળાઈ કયપંજલીહિ છંદમણુઅત્તમાળેહિં ।

આરાહિઓ ગુરુજણો સુયં બહુવિહં લહું દેહ ॥૧૩૮॥

વ્યાખ્યા-વિનયઃ—અભિવન્દનાદિલક્ષણઃ તેન અવનતાઃ વિનયાવનતાઃ તૈરિત્થંભૂતૈઃ સદ્ધિઃ,

10 તથા પૃચ્છાદિષુ કૃતાઃ પ્રાજ્ઞલયો ચૈસ્તે કૃતપ્રાજ્ઞલયઃ તૈઃ, તથા છન્દો-ગુર્વભિપ્રાયઃ તં
સૂત્રોક્તશ્રદ્ધાનસમર્થનકરણકારણાદિનાઽનુવર્ત્તયદ્ધિઃ આરાધિતો ગુરુજનઃ, ‘શ્રુતં’ સૂત્રાર્થોભયરૂપં

નિરુપકારી હોય, અર્થાત્ નિરુપકાર કરવાનો સ્વભાવ છે જેનો તે નિરુપકારી = ગુરુના વિષયમાં
અકૃત્ય (ન કરવા યોગ્ય કાર્ય) કરનારો હોય. (ટૂંકમાં શ્રુતસંપદાથી યુક્ત હોવા સાથે અકૃત્ય
કરનારો ન હોય એવો જ શિષ્ય ગુરુને પ્રીતિકર હોય છે.) ઉપકારી એવા પણ બધા જ શિષ્યો

15 પ્રિય બનતા નથી જો તે આત્મચ્છંદી હોય, અર્થાત્ આત્માધીન બુદ્ધિ છે કાર્યોને વિષે જેની એટલે
કે પોતાના અભિપ્રાય મુજબ જ કાર્યને કરનારો હોય. ગુરુને આધીન મતિવાળા એવા પણ સર્વ
શિષ્યો પ્રિય નથી હોતા જો તે સંપ્રસ્થિતદ્વિતીય (અર્થાત્ જે બીજો સાધુ ગચ્છ છોડીને
જવાનીઈચ્છાવાળો હોય તેની સાથે જનારો હોય) અને ગન્તુકામ હોય, અર્થાત્ જે હંમેશા
જવાનીઈચ્છાવાળો હોય અને કહેતો હોય, “શ્રુતસ્કન્ધાદિ પૂરા થાય એટલે અવશ્ય હું જતો
20 રહીશ, કોણ અહીં રહે ?” તે શિષ્ય “ગન્તુકામ” તરીકે ઓળખાય છે. સંપૂર્ણ ગાથાનો ભાવાર્થ
એ કે શ્રુતસંપદાથી રહિત, નિરુપકારી, સ્વચ્છંદમતિવાળો, પ્રસ્થિત અને ગંતુકામ એવો શિષ્ય
ક્યા ગુરુને અપ્રીતિકર બનતો નથી ? અર્થાત્ બને જ છે. આવો શિષ્ય સૂત્રાર્થદાન માટે અયોગ્ય
જાણવો ॥૧૩૭॥

અવતરણિકા : દોષનું જ્ઞાન હોય તો જ ગુણો જાણી શકાય છે એટલે હવે ગુણોનું

25 પ્રતિપાદન કરાય છે ⇨

ગાથાર્થ : વિનયથી નમેલા, બે હાથ જોડી પૃચ્છાદિને કરનારા અને ગુરુના અભિપ્રાયને
અનુસરનારા શિષ્યોવડે આરાધિત ગુરુજન ઘણાપ્રકારનું શ્રુત શીઘ્ર આપે છે.

ટીકાર્થ : વિનય = અભિવંદનાદિરૂપ, (અભિવંદન = વંદન કરવું.) તેનાવડે નમેલા તે
વિનયથી નમેલા, તથા પૃચ્છાદિને વિષે (શંકિત પદાર્થ જ્યારે ગુરુમહારાજને પૂછવા જાય ત્યારે)

30 કરાયેલી છે અંજલિ જેઓવડે તેવા તથા છંદ = ગુરુનો અભિપ્રાય તેને શાસ્ત્રમાં કહ્યા મુજબ
શ્રદ્ધા સમર્થન, કરણ-કરાવણદ્વારા અનુસરનારા શિષ્યોવડે (અર્થાત્ ગુરુ જે કહે તેના પર શ્રદ્ધા,

‘‘બહુવિધ’ અનેકપ્રકાર ‘લઘુ’ શીઘ્ર ‘દદાતિ’ પ્રયચ્છતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૮॥

ફદાની પ્રકારાન્ત્રેણ શિષ્યપરીક્ષાં પ્રતિપાદયત્રાહ—

સેલઘણ કુડગ ચાલણિ પરિપૂર્ણગ હંસ મહિસ મેસે અ ।

મસગ જલૂગ બિરાલી જાહગ ગો ભેરિ આભીરી ॥૧૩૯॥

વ્યાખ્યા—એતાનિ શિષ્યયોગ્યાયોગ્યત્વપ્રતિપાદકાન્યુદાહરણાનીતિ । કિંચ—^{૨૫}ચરિયં ચ કલ્પિતં 5
વા આહરણં દુવિદ્યમેવ નાયવ્વં । અથસ્સ સાહણદ્વા ઇંધણમિવ ઓદણદ્વા ૧૧ । તથા ઇમં કલ્પિતં
જહા—મુગ્ગસેલો પુલ્લસંવટ્ઠો અ મહામેહો જંબૂદીવપ્પમાણો, તથા ણારયત્થાણીઓ કલહં
ઔલાણ્ણિ-મુગ્ગસેલં ભણતિ—તુજ્ઞ નામગ્રહણે કાણ પુલ્લસંવટ્ઠો ભણતિ—જહા ણં ણાણ
ધારાણ વિરાણમિ, સેલો ઉપ્પાસિતો ભણતિ—જદિ મે તિલતુસતિભાગંપિ ઉલ્લેચિત્તો તો ણામં ણ વહામિ,
પચ્છ મેહસ્સ મૂલે ભણતિ મુગ્ગસેલવચણાં, સો રુદ્ધો, સવ્વાદેણ વરિસિતમારદ્ધો જુગપ્પિહાણાહિ 10
કરે અને તેનું જ સમર્થન કરે એટલે “આપે જે કહ્યું છે તે જ બરાબર છે” કે એમ કહે, ગુરુના
કલા મુજબ પોતે કરે, બીજા પાસે કરાવે એ રીતે ગુરુના અભિપ્રાયને અનુસરનારા શિષ્યોવડે)
આરાધાયેલા ગુરુજન અનેકપ્રકારનું સૂત્રાર્થ—ઉભયરૂપ શ્રુત શીઘ્ર (ઓછા કાળમાં શિષ્યને) આપે
છે. ॥૧૩૮॥

અવતરણિકા : હવે બીજી રીતે શિષ્યની પરીક્ષાને કહે છે ⇨

15

ગાથાર્થ : મગશૈલ પથ્થર, મેઘ, ઘટ, ચાલણી, સુધરીનો માળો, હંસ, મહિષ (પાડો),
ઘેટો, મશક, જળો, બિલાડી, જાહક, ગાય, ભેરી અને આભીરી.

ટીકાર્થ : આ બધા શિષ્યની યોગ્યતા, અયોગ્યતાને કહેનારા ઉદાહરણો છે. ઉદાહરણો
ચરિત અને કલ્પિત એમ બે પ્રકારના જાણવા. જેમ ઓદનને રાંધવા ઈંધન હોય છે તેમ અર્થને
(કહેવા યોગ્ય અર્થને) સાધવા માટે ઉદાહરણ કહેવાય છે. ॥૧॥ તેમાં અહીં કલ્પિત ઉદાહરણ 20
છે તે આ પ્રમાણે — મગશૈલ અને પુષ્કરસંવર્તક નામનો જંબૂદ્વીપપ્રમાણ મોટો મહામેઘ છે. તે બે
વચ્ચે નારદ જેવી કોઈ વ્યક્તિ ઝગડો ઊભો કરે છે. તે વ્યક્તિ મગશૈલને કહે છે, “તારું નામ
લેવા માત્રની સાથે પુષ્કરસંવર્તક કહે કે, “એક જ ધારાવડે તેને હું ઓગાળી નાંખું.” કોધવશ
થયેલો શૈલ કહે, “જો તે મને તલના ફોતરાના ત્રિભાગ જેટલો પણ ભીનો કરે તો હું તારું નામ
છોડી દઉં,” ત્યાર પછી તે વ્યક્તિ મેઘ પાસે જઈ મગશૈલના વચનો સંભળાવે છે. જેથી મહામેઘ 25
ગુસ્સે ભરાય છે. સર્વ—પ્રયત્નોવડે મુશળધાર ધારાઓથી તે વરસવા લાગે છે.

૨૫. ચરિતં ચ કલ્પિતં વાઽઽહરણં દ્વિવિધમેવ જ્ઞાતવ્યમ્ । અર્થસ્ય સાધનાર્થાય ઇત્થનાનીવૌદનાર્થાય
૧૧ । તત્રેદં કલ્પિતં યથા—મુદ્ગશૈલઃ પુષ્કરસંવર્તકશ્ચ મહામેઘઃ જમ્બૂદ્વીપપ્રમાણઃ, તત્ર નારદસ્થાનીયઃ
કલહમાલગયતિ (આયોજયતિ)—મુદ્ગશૈલં ભણતિ—તવ નામગ્રહણે કૃતે પુષ્કરસંવર્તકો ભણતિ—યથૈકયા
ધારયા વિદ્વાવયામિ, શૈલ ઉત્પ્રાસિતો (અસૂચિતઃ) ભણતિ—યદિ મે તિલતુષ્ટિભાગમપિ આદ્ર્યતિ તદા નામ 30
ન વહામિ, પચ્છાત્પેઘસ્ય મૂલે ભણતિ મુદ્ગશૈલવચનાનિ, સ રુદ્ધઃ, સર્વાદેણ વર્ષિતુમારદ્ધઃ, ★ આલો(જો)-
ણિ । * ઉલ્લેચિ ।

- ધારાહિં, સત્તરસ્તે વુદ્ધે ચિંતેતિ-વિશિઓ હોહિત્તિ ઠિઓ, પાણિએ ઓસરિએ ઇતરો મિસિમિસિંતો
 ઉજ્જલતરો જાતો ધ્રુણતિ-જોહારોત્તિ, તાહે મેહો લજ્જિતો ગતો । એવં ચેવ કોઢ મીસો
 મુગ્ગસેલસમાણો ઇગમવિ પદં ણ લગ્ગતિ, અણ્ણો આયરિઓ ગજ્જંતો આગતો, અહં ણં ગાહેમિત્તિ.
 આહ-આચાર્યસ્યૈવ તજ્જાહ્યં, ચચ્છિષ્યો નાવબુદ્ધ્યતે । ગાવો ગોપાલકેનેવ, કુતીરેના-વતારિતાઃ
 5 ॥૧॥ તાહે પઢાવેડમારહ્મો, ણ સક્કિઓ, લજ્જિઓ ગઓ, ઇસિસ્સ ણ દાયવ્વં, કિં કારણં ?-
 આયરિએ સુત્તંમિ અ પરિવાદો સુત્તઅત્થપલિમંથો । અણ્ણોસિપિય હાણી પુદ્ધવિ ણ દુદ્ધયા વઙ્ગા ॥૧॥

- સાતરાત્રિ વરસ્યા બાદ તે 'પિગળી ગયો હશે' એમ વિચારી અટકી જાય છે. પાણી
 ઊતરી જવાથી તો ચમકતો (મિસિમિસિંતો) ઉજ્જવલતર પેલો મગશેલીયો બોલ્યો - "હું જીતી
 ગયો! (જાહારો)" મેઘ લજ્જા પામ્યો અને ચાલ્યો ગયો. એ જ પ્રમાણે મગશેલ જેવો કો'ક
 10 શિષ્ય એક પદ પણ ભણી શકતો નથી. અન્ય કો'ક આચાર્ય ત્યાં આવ્યા ને કહ્યું, "આવડે શુ
 નહીં, લાવો હું એને ભણાવું" કહ્યું છે કે "શિષ્યને સમજણ પડતી નથી તેમાં આચાર્યનો જ
 જડતા છે. ગોવાળિયાવડે જ ગાયો ખરાબ રસ્તે ઊતારાઈ (તેમાં ગાયોનો દોષ નથી ગોવાળિયાનો
 જ દોષ છે એમ શિષ્ય ભણતો નથી તેમાં તેના ગુરુ આચાર્યનો જ દોષ છે) ॥૧॥"

- આમ કહી શિષ્યને ભણાવવાનું ચાલુ કર્યું. પરંતુ શિષ્યને ભણાવવો શક્ય નહોતો તેથી
 15 લજ્જાને પામેલો ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. આવા શિષ્યને શ્રુત દેવું નહીં. શા માટે ? કારણ કે (૧)
 આચાર્ય અને શ્રુતની નિંદા થાય (તે આ પ્રમાણે કે → મંદક્ષયોપશમવાણા એવા આ શિષ્યને
 ભણાવવા જતા જ્યારે તે શિષ્ય એક પણ વાક્યને શીખી ન શકે ત્યારે લોકો એમ કહે કે
 "આચાર્યને ભણાવતાં આવડતું લાગતું નથી અથવા આ પદાર્થ જ બરાબર નથી નહીં તો શિષ્યને
 કેમ આવડે નહીં ?" (૨) સૂત્ર-અર્થનો પલિમંથ=નાશ થાય (આવા શિષ્યને ભણાવવા પાછળ
 20 સમય જવાથી આચાર્ય અન્ય ગ્રંથના સૂત્રાર્થનું પુનરાવર્તન કરી ન શકે તેથી સૂત્ર-અર્થનો નાશ
 થાય)

- (૩) બીજા બુદ્ધિમાન શિષ્યોને આચાર્ય ભણાવી ન શકવાથી તે શિષ્યોના સૂત્રાર્થોની હાનિ
 થાય. જેમ વન્ધ્યા ગાય આંચળને સ્પર્શવા છતાં દૂધ આપનારી બનતી નથી તેમ ગમે તેટલી
 મહેનત કરે છતાં અધોગ્ય શિષ્ય ભણાવી શકાતો નથી. ॥૧॥ યોગ્ય શિષ્ય માટે પ્રતિપક્ષ દૃષ્ટાંત
 25 કૃષ્ણભૂમિનું જાણવું. દ્રોણપ્રમાણ (જેટલો વરસાદ પડતાં દ્રોણ નામનું સાધન ભરાઈ જાય) મેઘ
 વરસવા છતાં પણ કૃષ્ણભૂમિમાંથી પાણી બહાર નીકળતું નથી અર્થાત્ જેટલો વરસાદ પડે તેટલો

૨૬. યુગપ્રધાનાભિર્ધારાભિઃ, સત્તરાત્રં વૃષ્ટે ચિન્તયતિ-વિદુતો ભવિષ્યતિ ઇતિ સ્થિતઃ, પાનીવેડપસુતે
 ઇતરો દીપ્યન્ ઉજ્જ્વલતરો જાતો ધ્રુણતિ-જુહારઃ (જયોત્કારઃ) ઇતિ, તદા મેઘો લજ્જિતો ગતઃ ॥ એવમેવ
 કશ્ચિચ્છિષ્યો મુદ્ગસૈલસમાન એકમપિ પદં ન લગયતિ, અન્ય આચાર્યઃ ગર્જયન્ આગતઃ, અહમેનં ગ્રાહવામિ-
 30 તદા પાઠયિતુમારબ્ધઃ, ન શક્તિઃ, લજ્જિતો ગતઃ, ઈદૃશાય ન દાતવ્યં, કિં કારણમ્ ?-આચાર્યે સૂત્રે ચ
 પરિવાદઃ સૂત્રાર્થપરિમંથઃ (વિઘ્નઃ) । અન્યેષામપિ ચ હાનિઃ સ્પૃશ્ણઽપિ ન દુગ્ધદા (દોહ્યા) વન્ધ્યા ॥૧॥
 + ઽપમાણાહિં । ▲ વિરાડઓ । ≠ ધ્રુણિતો । ★ કજ્જં । * ઽપલિમંથા । + દુઙ્ગયા ।

પંડિત્વો કળ્પભૂમી-વૃદ્ધિ દોળમેહે ન કળ્પભોમાઓ લોટ્ટા ઉદયં । ગ્રહણધરણસમથે ઇઅ દેયમચ્છિત્તિકારમિ ॥૧॥

ફદાની કુટોદાહરણમ્-કુટા ઘટા ઉચ્ચન્તે, તે દુવિહા-નવા જુળ્ણા ય, જુળ્ણા દુવિહા-ભાવિયા અભાવિયા ય, ભાવિઆ દુવિહા-પસત્થભાવિઆ અપસત્થભાવિઆ ય, પસત્થા-અગુરુતુરુક્કાદીર્હિ, અપસત્થા-પલંડુલસુળ્ણાદીર્હિ, પસત્થભાવિયા વમ્મા અવમ્મા ય, ંવં અપસત્થાવિ, 5 જે અપસત્થા અવમ્મા જે ય પસત્થા વમ્મા તે ન સુંદરા, ઇતરે સુંદરા, અભાવિતા ન કેળડ ભાવિતા-નવગા ંવાગાતો ઉત્તારિતમેત્તગા, ંવં ચેવ સીસગા નવગા-જે મિચ્છદ્દિદ્ધિ તપ્પદમયા ં ગાહિજ્જંતિ, જુળ્ણાવિ જે અભાવિતા તે સુંદરા-કુપ્પવયળ્ણપાસત્થેર્હિ ભાવિતા ંવમેવ ભાવકુટા । સંવિગ્ગેર્હિ

બધો આ ભૂમિ શોષી લે છે. પરંતુ ખાબોચિયા જેટલું પાણી પણ તે ભૂમિમાં ભરાતું નથી. ં પ્રમાણે જે શિષ્ય સૂત્રાર્થના ગ્રહણ-અને ધારણમાં સમર્થ છે - તથા અચ્છિત્તિને કરનાર છે 10 (આગળ ને આગળ શિષ્ય-પ્રશિષ્યને દેવાવડે શ્રુતના અવિનાશને કરનાર છે) તેવા યોગ્ય શિષ્યને શ્રુત દેવા યોગ્ય છે. ॥ ૧ ॥

કુટનું ઉદાહરણ : કુટ તરીકે અહીં ઘડો જાણવો. તે બે પ્રકારના હોય છે- ૧. નવા ૨. જૂના, તેમાં જૂના બે પ્રકારે ભાવિત અને અભાવિત, ભાવિત બે પ્રકારે - પ્રશસ્તદ્રવ્યથી ભાવિત અને અપ્રશસ્ત દ્રવ્યથી ભાવિત, અહીં પ્રશસ્તદ્રવ્ય તરીકે અગરુ-તરુડ્ડકાદિ (આ બધા સુગંધી 15 દ્રવ્યવિશેષો છે) અને અપ્રશસ્ત તરીકે ડુંગળી (પલંડુ)-લસણાદિ. જે પ્રશસ્ત ભાવિત ઘડા છે તે વામ્ય (જેમાંથી ગંધ નીકાળી શકાય તેવા) અને અવામ્ય ંમ બે પ્રકારે છે ં જે રીતે અપ્રશસ્ત ભાવિત ઘડા પણ બે પ્રકારે જાણી લેવા.

તેમાં જે અપ્રશસ્ત-અવામ્ય અને જે પ્રશસ્ત-વામ્ય છે તે ઘડા સુંદર હોતા નથી. તેના સિવાયના અપ્રશસ્ત-વામ્ય અને પ્રશસ્ત-અવામ્ય ઘડા સારા જાણવા. વળી અભાવિત ઘડા 20 ંટલે જે હજુ કોઈ દ્રવ્યથી ભાવિત થયા નથી, અને નવા ઘડા તે કે જે આપાક સ્થાનેથી (ઘડા પકાવવાની ભઠ્ઠીમાંથી) હમણા જ લાવેલા હોય. આ જ પ્રમાણે શિષ્યોના પણ જૂના-નવા-ભાવિત-અભાવિત વગેરે ભેદો જાણી લેવા. તેમાં નવા શિષ્યો તે કે જે મિથ્યાદ્રષ્ટિ જીવને પ્રથમવાર જ (સમ્યગ્જ્ઞાન) ગ્રહણ કરાવાતું હોય. જૂના પણ જે અભાવિત છે તે સુંદર છે.

હવે ભાષ્યની ગાથા (૧૪૬૧) બતાવે છે - “ંજ પ્રમાણે (જેમ ઘડા ભાવિત-અભાવિત 25

૨૭. પ્રતિપક્ષઃ કૃષ્ણભૂમિઃ-વૃદ્ધેષિ દ્રોળમેઘે ન કૃષ્ણભૂમાત્ (મેઃ) લુઠતિ ઉદકમ્ । ગ્રહણધરણસમર્થે દાતવ્યમચ્છિત્તિકરે ॥૧॥ તે દ્વિવિધાઃ, નવા જીર્ણાશ્ચ, જીર્ણા દ્વિવિધા-ભાવિતા અભાવિતાશ્ચ, ભાવિતા દ્વિવિધાઃ-પ્રશસ્તભાવિતા અપ્રશસ્તભાવિતાશ્ચ, પ્રશસ્તાઃ-અગુરુતુરુક્કાદિભિઃ, અપ્રશસ્તાઃ-પલાન્ડુલશુનાદિભિઃ, પ્રશસ્તભાવિતા વામ્યા અવામ્યાશ્ચ, ંવમપ્રશસ્તા અપિ, ંે અપ્રશસ્તા અવામ્યા ંે ચ પ્રશસ્તા વામ્યાસ્તે ન સુંદરાઃ, ઇતરે સુંદરાઃ, અભાવિતા ન કેનચિદ્ભાવિતા-નવકા 30 આપાકાદુત્તારિતમાત્રાઃ, ંવમેવ શિષ્યા નવકા-ંે મિથ્યાદૃષ્ટ્યસ્તત્પ્રથમતયા ગ્રાહ્યન્તે, જીર્ણા અપિ ંેઽભાવિતાસ્તે સુંદરાઃ । કુપ્રવચનપાર્શ્વસ્થૈર્ભાવિતા ંવમેવ ભાવકુટાઃ । સંવિગ્નૈઃ = ભૂમીસુ । ★ આવાહ-ગાઓ । + ંઓસળ્ણેર્હિ ।

પૈસત્થા વમ્માડવમ્મા ય તહ ચેવ ॥૧॥ જે અપસત્થા વમ્મા જે ય પસત્થા સંવિગ્ગા ય અવમ્મા
 એતે લટ્ઠગા, ઈતરેવિ અવમ્મા । અહવા કૂડા ચઝવિહા-છિટ્ઠુકુડે ૧ બોડકુડે ૨ ખંડકુડે ૩
 સંપુણ્ણકુડે ૪ ઇતિ, †છિટ્ઠો જો મૂલે છિટ્ઠો, ††બોડઓ જસસ ઓટ્ટા નત્થિ, ખંડો એગં ઓટ્ટપુડં નત્થિ,
 સંપુણ્ણો સવ્વંગો ચેવ, છિટ્ઠે જં છૂદં તં ગલતિ, બોડે તાવતિઅં ઠાતિ, ખંડે એગેણ પાસેણ છિટ્ઠિજ્જઇ,
 5 જદિ ઇચ્છા થોવેણવિ †‡ભ્મઇ, એસ વિસેસો બોડઁખંડાણં, સંપુણ્ણો સવ્વં ધરેતિ, એવં ચેવ સીસા
 ચત્તારિ સમોતારેયવ્વા ।

પ્રકારે છે તેમ) ભાવકૂટો (જીવો) પણ ભાવિત-અભાવિત બે પ્રકારે છે. તેમાં કુપ્રાવચનિક -
 પાસત્થાઓ વડે ભાવિત (તે અપ્રશસ્ત) અને સંવિગ્નોવડે ભાવિત તે પ્રશસ્ત જાણવા. (આ
 બંને ભેદો) વામ્ય અને અવામ્ય જાણવા ॥૧॥ જે અપ્રશસ્ત-વામ્ય છે તથા જે પ્રશસ્ત-
 10 સંવિગ્ન-અવામ્ય છે તે શિષ્યો યોગ્ય છે. (લટ્ઠગા) તે સિવાયના ઈતર શિષ્યો અવામ્ય (અયોગ્ય)
 જાણવા.

અથવા ચાર પ્રકારના ઘડા છે ૧. છિદ્રઘડો ૨. બોડઘડો (કાંઠા વિનાનો ઘડો) ૩. ખંડ
 ઘડો ૪. સંપૂર્ણઘડો. જેના મૂલમાં છિદ્ર હોય તે છિદ્રઘડો, જેને પકડવાનો કાંઠો નથી તે બોડઘડો.
 એક બાજુ જેને કાંઠો નથી તે ખંડઘડો, જે સર્વાંગે સંપૂર્ણ હોય તે સંપૂર્ણઘડો. નીચેથી છિદ્રવાળા
 15 ઘડામાં નાંખેલું પાણી બધું નીકળી જાય છે. બોડઘડામાં કાંઠા સુધી પાણી રહે છે, ખંડઘડામાં એક
 બાજુથી પાણી નીકળી જાય છે જો પાણી ન નીકળે એવીઈચ્છા હોય તો થોડા પ્રયત્નથી જ
 (અર્થાત્ જ્યાંથી કાંઠો તૂટેલો છે, ત્યાં સાંધો મારવાથી) પાણી નીકળતું અટકી જાય.

અહીં બોડ અને ખંડ ઘડામાં આટલો જ ભેદ જાણવો. (અર્થાત્ બોડ ઘડામાં કાંઠા સુધી
 જ પાણી રહે અને ખંડ ઘડામાં થોડા પ્રયત્ને આખો ભરી શકાય - બાકી બંનેમાં સરખું પાણી
 20 રહે.) સંપૂર્ણઘડો સર્વ પાણીને ધારણ કરે છે. આજ પ્રમાણે શિષ્યો પણ ચાર પ્રકારે ઘટાડી લેવા.

(તે આ પ્રમાણે - જેમ છિદ્રઘડો જમીન ઉપર જ્યાં સુધી છે ત્યાં સુધી જમીન સાથે ગાઢ
 રીતે લાગેલો હોવાથી તેમાંથી થોડુંક પણ પાણી નીકળતું નથી. અથવા થોડુંક થોડુંક પાણી ઝરે
 છે. તેમ જે શિષ્ય વ્યાખ્યાનમંડળીમાં બેસે ત્યાં સુધી બધું જાણે પણ જેવો વ્યાખ્યાનમંડળીમાંથી
 ઊભો થાય કે બધું ભૂલી જાય તે છિદ્રકૂટસમાન જાણવો. (૨) જે વ્યાખ્યાનમંડળીમાં બેઠેલો છતો
 25 કંઈક ન્યૂન સૂત્રાર્થ ગ્રહણ કરે અને ત્યાંથી ઉઠેલો છતો પણ સૂત્રાર્થને યાદ રાખે તે બોડઘડા
 સમાન શિષ્ય જાણવો. (૩) જે સામાન્યથી કંઈક ન્યૂન, સૂત્રાર્થ ગ્રહણ કરે, પણ થોડો પ્રયત્ન

૨૯. પ્રશસ્તા: વામ્યા અવામ્યાશ્ચ તથૈવ ॥૧॥ યે અપ્રશસ્તા વામ્યા યે ચ પ્રશસ્તા: સંવિગ્નશ્ચાવામ્યા
 એતે લઘ્ણ: , ઇતરેડપ્પવામ્યા: । અથવા કુટાશ્ચતુર્વિધા:-છિદ્રકુટ: અનોષ્ઠકુટ: ખણ્ડકુટ: સંપૂર્ણકુટ: ઇતિ,
 છિદ્રો યો મૂલે છિદ્રવાન્, અનોષ્ઠકુટ:-યસ્ય ઓષ્ઠૌ ન સ્ત: , ખણ્ડ એકમોષ્ઠપુટં નાસ્તિ, સંપૂર્ણ: સર્વાંઙ્ગૈશ્ચૈવ,
 30 છિદ્રે યત્ક્ષિપ્તં તદ્ગલતિ, બોટકે તાવત્ તિષ્ઠતિ, ખણ્ડે એકેન પાશર્વેણ । નિ:સરતિ, યદીચ્છા સ્તોકેનાપિ
 રુઘ્યતે, એષ વિશેષો બોટકઁખણ્ડયો: , સંપૂર્ણ: સર્વં ધારયતિ, એવમેવ શિષ્યાશ્ચત્વાર: સમવતારયિતવ્યા: ।

* ઇતરે અહમ્મા । † તત્થ । ‡ બોડો । ★ રૂઝ્ઝતિ ।

ચાલન્યુદાહરણમ્—ચાલની—લોકપ્રસિદ્ધા યયા કણિકાદિ ચાલ્યતે,—જેહ ચાલણીએ ઉદયં
છુભ્યંતં તવ્વણં અથો ણીતિ । તહ સુત્તત્થપયાઈં જસસ તુ સો ચાલણિસમાણો ॥૧॥ તથા ચ
શૈલચ્છિદ્રકુટચાલનીભેદપ્રદર્શનાર્થમુક્તમેવ ભાષ્યકૃતા—સેલેયચ્છિદ્રચાલણિ મિહો કહા સોઽ ઉટ્ટિયાણં
તુ । છિદ્રાહ તત્થ બેટ્ટો સુમરિંસુ મરામિ ણેયાણી ॥૧॥ એગેણ વિસતિ ચિતિએણ નીતિ કણ્ણેણ
ચાલણો આહ । ધણ્ણત્થ આહ સેલો જં પવિસઇ ણીઇ વા તુભ્ભં ॥૨॥ તાવસઽવરકઢિણયં 5
ચાલણિપઢિવક્કુ ણ સવઇ દવંપિ ।

ઇદાનીં પરિપૂર્ણકોદાહરણમ્—તત્ર પરિપૂર્ણકઃ ઘૃતપૂર્ણક્ષીરકગાલનકં ચિટિકાવાસો વા, તેન
હ્યાભીર્યઃ કિલ ઘૃતં ગાલયન્તિ, સ ચ કચવરં ધારયતિ ઘૃતમુજ્જતિ, एवं—વૈવંઘ્રાણાદિસુ દોસે
હિયંમિ ઠવેતિ મુઅતિ ગુણજાલં । સીસો સો ઽ અજોગ્ગો ભણિઓ પરિપૂર્ણગસમાણો ॥૧॥ આહ—
કરવાથી બધું ગ્રહણ કરે અને કર્યું હોય તેટલું યાદ રાખતો હોય તે ખંડગડાસમાન જાણવો. (૪) 10
જે શિષ્ય મંડળીમાં આચાર્યવડે કહેલા સંપૂર્ણ અર્થને ધારણ કરે છે અને ઊભો થયા પછી પણ
સંપૂર્ણ અર્થને યાદ રાખે છે તે સંપૂર્ણ ઘડાસમાન જાણવો.)

ચાલણીનું ઉદાહરણ : ચાલણી લોકમાં પ્રસિદ્ધ જ છે જેના વડે લોટાદિ ચળાય છે. જેમ
તે ચાલણીમાં નાંખેલું પાણી તેજ ક્ષણે નીકળી જાય છે તેમ જે શિષ્યના સૂત્રાર્થપદો તરત જ
બૂલાઈ જાય છે તે ચાલણી સમાન જાણવો. 15

(શંકા : મગશૈલ પથ્થર પણ ભિજતો નથી, છિદ્રકૂટ આંશિક જળને પણ ગ્રહણ કરતો
નથી તથા ચાલણી પણ પાણીને નાંખતા સાથે કાઢી નાંખે છે તો આ ત્રણેમાં ભેદ શું રહ્યો ?)

સમાધાન : મગશૈલ — છિદ્રકૂટ અને ચાલણીનો ભેદ દેખાડવા માટે ભાષ્યકારવડે કહેવાયું
છે — (વિ.આ. ભા.ગા.નં. ૧૪૬૩/૬૪) (ગુરુની વાચના) સાંભળીને ઉભા થયેલાં મગશૈલ—
છિદ્રકૂટ અને ચાલણી જેવા શિષ્યોની પરસ્પર કથા થઈ, તેમાં છિદ્રે (છિદ્રસમાન શિષ્યે) કહ્યું, 20
“ત્યાં બેઠો હોવું ત્યાં સુધી બધું યાદ રહે છે પણ હવે ઊભો થયા પછી કશું યાદ આવતું નથી.”
॥૧॥ ચાલણી એ જવાબ આપ્યો, “એક કાનથી પ્રવેશે છે અને અન્ય કાનથી નીકળે છે, (આ
સાંભળી) મગશૈલ કહે છે, “તું ધન્ય છે, તારા (કાનમાં) પ્રવેશે છે અને (કાનમાંથી) નીકળે
છે. (મારે તો કાનમાં જ પેસતું નથી) ॥ ૨ ॥” આ રીતે ચાલણીનું દૃષ્ટાંત બતાવી ચાલણી જેવા
શિષ્યને કશું યાદ રહેતું નથી તે કહ્યું, જે ચાલણીથી પ્રતિપક્ષ એવું તાપસનું કમંડળ છે જેમાંથી 25
એક બિંદુ પાણી પણ નીકળતું નથી તેને સમાન શિષ્ય યોગ્ય જાણવો. ॥૩॥

પરિપૂર્ણકનું ઉદાહરણ : તેમાં પરિપૂર્ણક એટલે ધીને ગાળવા માટેનું સાધન અથવા સુધરીનો
માળો કે જેનાવડે ભરવાડણ ધીને ગાળે છે. તે સુધરીનો માળો કચરાને ધારી રાખે છે ધીને જવા

૨૧. યથા ચાલન્યામુદકં ક્ષિપ્યમાણં તત્ક્ષણમધો ગચ્છતિ તથા સૂત્રાર્થપદાનિ યસ્ય તુ સ ચાલનીસમાનઃ
૧૧.૩ શૈલચ્છિદ્રચાલનીનાં મિથઃ કથાં શ્રુત્વોત્થિતાનાં તુ । છિદ્ર આહ—તત્રોપવિષ્ટઃ અસ્માર્થ સ્મરામિ નેદાનીમ્ 30
૧૧.૧ એકન વિશતિ કર્ણેન દ્વિતીયેન નિઃસરતિ ચાલન્યાહ । ધન્યાઽવ્ર આહ શૈલો યત્રવિશતિ નિઃસરતિ વા તવ
(ત્વયિ) ૨ । તાપસકમળડલુ ચાલનીપ્રતિપક્ષઃ ન સ્ત્રવતિ દ્રવમપિ । ૩૦. વ્યાખ્યાનાદિષુ દોષાન્ હૃદયે સ્થાપયતિ
મુજ્જતિ ગુણજાલમ્ । શિષ્યઃ સ ત્વયોગ્યો ભણિતઃ પરિપૂર્ણકસમાનઃ ૧૧. + પરિપૂર્ણકઃ (સ્યાત્) ।

સર્વજ્ઞમતેઽપિ દોષસંભવ ઈત્યયુક્તં, સત્યમુક્તમેવ ભાષ્યકૃતા—

^{૩૩}સંઘ્વણુપમાણાઓ દોસા ણ હુ સંતિ જિણમણે કિંચિદ્ । જં અણુવડત્તકહણં અપત્તમાસજ્જ વ ભવંતિ ।૧।

ઇદાનીં હંસોદાહરણમ્—^{૩૩}અંબત્તણેણ જીહાઇ કૂડઆ હોઇ સ્ત્રીરમુદગંમિ । હંસો મોત્તૂણ જલં
5 આપિયઇ પયં તહ સુસીસો ॥૧॥ મોત્તૂણ દઢં દોસે ગુરુણોઽણુવડત્તભાસિતાદીણે । ગિણહઇ ગુણે ડ
જો સો જોગો સમયત્થસારસ્સ ॥૨॥

ઇદાનીં મહિષોદાહરણમ્—^{૩૩}સયમવિ ણ પિયઇ મહિસો ણ ય જૂહં પિયઇ લોલિયં ડ્દયં ।
વિગ્ગહવિગ્ગહાહિ તહા અથક્કપુચ્છહિ ય કુસીસો ॥૧॥

મેષોદાહરણમ્—^{૩૩}એવિ ગોષ્પદંમિવિ પિવે સુઢિઓ તણુઅત્તણેણ તુંડસ્સ । ણ કરેતિ કલ્લસમુદગં
10 દે છે એમ વ્યાખ્યાનાદિમાં જે શિષ્ય દોષોને પોતાના દૃઢ્યમાં રાખે છે અને ગુણસમૂહને ત્યજી
દે છે તે પરિપૂર્ણકસમાન શિષ્ય અયોગ્ય જાણવો.

શંકા : સર્વજ્ઞમતમાં પણ દોષસંભવ હોય એ વાત અયુક્ત છે અર્થાત્ સર્વજ્ઞમતમાં પણ દોષો હોય એ વાત ઘટતી નથી.

સમાધાન : તમારી વાત સાચી છે સર્વજ્ઞમતમાં દોષો સંભવતા નથી. આ વાત ભાષ્યકારે
15 પણ કહી છે. (વિ.આ.ભા.ગા.નં. : ૧૪૬૬) સર્વજ્ઞના પ્રમાણ્યથી (સર્વજ્ઞ જે કહે તે બધું પ્રમાણ
જ હોય — સત્ય જ હોય એવી પ્રમાણતાની બુદ્ધિથી) જિનમતમાં દોષો સંભવતા જ નથી. (જે દોષો છે તે) ઉપયોગ રહિત ગુરુના કથનથી અથવા અયોગ્ય જીવોને આશ્રયી જિનમતમાં દોષો સંભવે છે. (અયોગ્ય જીવોને આશ્રયી એટલે તેવા પ્રકારના અયોગ્ય જીવો જિનમતમાં અદ્યતાં દોષો ઉત્પન્ન કરે છે.)

20 હંસનુ ઉદાહરણ : (વિ.આ.ભા. ૧૪૬૭) ^(મ)જીભ ખાટી હોવાથી જીભદ્વારા, પાણીમાં દૂધનાં ફોદા (કૂચિકા) થઈ જાય છે. (અર્થાત્ દૂધ—પાણી ભેગા હોય તેમાં ચાંચ નાંખે એટલે દૂધ ફાટી જાય છે.) હંસ તેમાંથી પાણીને છોડી દૂધ પીએ છે તેમ જે સુશિષ્ય ॥૧॥ ગુરુના અનુપયોગથી બોલાયેલું વિગેરે દોષોને દઢ રીતે છોડી ગુણો ગ્રહણ કરે છે તે શાસ્ત્રાર્થના સારને માટે યોગ્ય છે ॥ ૨ ॥

25 મહિષ(પાડા)નું ઉદાહરણ : જેમ પાડો (પોતાનાવડે ડહોળાયેલું) પાણી સ્વયં પીતો નથી કે ટોળું પણ પીતું નથી, તેમ કુશિષ્ય કલહ—વિકથાવડે અને અકાલીન (અવસરને અનુચિત) પૃચ્છાવડે પોતે ભણતો નથી અને તેના કારણે બીજા ભણી શકતા નથી.

ઘેટાનું ઉદાહરણ : સંકુચિત અંગવાળો (સુઢિઓ) ઘેટો પોતાનું મુખ પાતળું હોવાથી

૩૧. સર્વજ્ઞપ્રમાણ્યાત્ દોષા નૈવ સન્તિ જિનમતે કેઽપિ । યદનુપયુક્તકથનં અપાત્રમાસાદ્ય વા ભવન્તિ
30 ૧૧। ૩૨. અમ્લતયા જિહ્વાયાઃ કૂર્ચિકા ભવતિ સ્ત્રીરમુદકે । હંસો મુક્ત્વા જલમાપિબતિ પયઃ તથા સુશિષ્યઃ
૧૧। મુક્ત્વા દઢં દોષાન્ ગુરોરનુપયુક્તભાષિતાદિકાન્ । ગૃહ્ણતિ ગુણાંસ્તુ યઃ સ યોગ્યઃ સમચાર્થ(સ્થ) સારસ્ય
૧૨। ૩૩. સ્વયમપિ ન પિબતિ મહિષો ન યૂથં પિબતિ લોઠિતમુદકમ્ । વિગ્રહવિકથાભિસ્તથા
અવિશ્રાન્તપૃચ્છાભિશ્ચ કુશિષ્યઃ ૧૧। ૩૪. અપિ ગોષ્પદેઽપિ પિબતિ મેષસ્તનુત્વેન તુણ્ડસ્ય । ન કરેતિ
કલ્લુષમુદકં મેષ એવં સુશિષ્યોઽપિ ૧૧। ★ ઇત્યુક્તં । * કેવિ । + ભળંતિ ।

મેસો એવં સુસીસોડવિ ॥૧॥

મશકોદાહરણમ્—મેસગોવ્વ તુદં જચ્ચાદિદિહિ ણિચ્છુભતે કુસીસોડવિ ।

જલ્કોદાહરણમ્—જેલૂગા વ અદૂમંતો પિબતિ સુસીસોડવિ સુચણાણં ।

ચિરાત્યુદાહરણમ્—છદ્દેઉં ભૂમીએ જહ ર્હીરં પિબતિ દુદ્ધમજ્જારી । પરિસુદ્ધિયાણ પાસે સિવ્વત્તિ એવં વિણયધંસી ॥૧॥

જાહકસ્તિર્યગિવશેષઃ, તદુદાહરણમ્—પાતું થોવં થોવં ર્હીરં પાસાણિ જાહઓ લિહહ । એમેવ જિતં કાઉં પુચ્છતિ મતિમં ણ ર્હેદેતિ ॥૧॥

ગોડાહરણમ્—એગેણ ધમ્મદ્વિતેણ ચાઉવ્વેજ્જાણ ગાવી દિણ્ણા, તે ભણંતિ-પરિવાડીએ દુજ્જાઉ. તહા કતં, પ્રથમપરિવાડીદોહગો ચિતેતિ-અજ્જ ચેવ મજ્જા દુદ્ધં, કલ્લં અણ્ણસસ હોહિતિ,

ગોષ્પદને વિષે પણ (ગાયનો પગ પડવાથી બનેલા ખાબોચિયામાંથી) પાણી પીએ છે પરંતુ પાણીને ડોહણુ કરતો નથી તેમ સુશિષ્ય પણ (એક પદમાત્રને પણ વિનયપૂર્વક આચાર્યના ચિત્તને પ્રસન્ન કરતો પૂછે છે તે ઘેટા સમાન જાણવો.)

મશક(મચ્છર)નું ઉદાહરણ : મચ્છરની જેમ (મચ્છર જેમ ડંશ દેવાદ્વારા બીજાને પીડા ઉત્પન્ન કરે છે તેમ) કુશિષ્ય પણ જાતિ વગેરેવડે (જાતિ વગેરેને પ્રગટ કરવા દ્વારા ગુરુને) વ્યથા ઉત્પન્ન કરતો (તુદન્) (ગચ્છથી) બહાર કઢાય છે.

જળોનું ઉદાહરણ : જેમ જળો પીડા ઉત્પન્ન કર્યા વિના ખરાબ લોહી પીએ છે તેમ કુશિષ્ય પણ આચાર્યને પીડા ઉત્પન્ન કર્યા વિના શ્રુતજ્ઞાન ગ્રહણ કરે છે.

બિલાડીનું ઉદાહરણ : દુષ્ટ બિલાડી જેમ દૂધને ભૂમિ ઉપર ઢોળીને પીએ છે તેમ વિનયથી ચૂકેલો શિષ્ય પણ (આચાર્ય પાસે શ્રુતગ્રહણ કરવાને બદલે) પર્યદામાંથી ઊભા થયેલા સાધુઓ પાસે શીખે છે.

ઝાહક (તિર્યચ વિશેષ)નું ઉદાહરણ : જેમ તે થોડું-થોડું દૂધ પીને (ભાજનની) આજુબાજુ ચાટે છે. (અર્થાત્ આસપાસથી પૂરેપૂરું પીતો આગળનું પીએ તેમ સુશિષ્ય પણ ગ્રહણ કરેલા સૂત્ર-અર્થને અત્યંત પરિચિત(પાકા) કરીને પછી જ અન્ય સૂત્રાર્થ (ગુરુ વગેરેને) પૂછે છે પણ ખેદ પમાડતો નથી.

ગાયનું ઉદાહરણ : એક ધર્માર્થિએ ચાતુર્વેદ્યોને (બ્રાહ્મણોને) ગાય આપી અને તેમને કહ્યું, “કમશઃ આ ગાય તમારે દોહવી.” ચારે બ્રાહ્મણોએ આ વાત સ્વીકારી (તથા કતં), પ્રથમવારવાળા દોહકે વિચાર્યું, મને તો આજે જ દૂધ મળશે, કાલે તો બીજાને મળશે. તો ઘાસ પાણી આને ખવડાવીને મારે શું (લાભ) ?” (આશય એ છે કે — આજે ઘાસચારો ખવડાવીશ તો તેનું દૂધ આવતીકાલે તૈયાર થાય અને તે બીજા દોહશે તો મને કશો ફાયદો મળશે નહીં તો હું શા માટે ઘાસચારો ખવડાવું ? હારવિતેણ તણપાણિણ = ખવડાવેલ ઘાસચારો) એમ

૩૫. તલ્લિક મશક ઇવ તુદન્ જાત્યાદિભિરાદદાતિ (તુદતિ) કુશિષ્યોડપિ । ૩૬. જલ્લૌકા ઇવ અદુન્વન્ પિબતિ સુશિષ્યોડપિ શ્રુતજ્ઞાનં । ૩૭. છદ્ધિત્વા ભૂમૌ યથા ક્ષીરં પિબતિ દુષ્પમાર્જારી । પર્યદુત્થિતાનાં પાશ્વે શિક્ષતે એવં વિનયધંસી ॥૧॥ ૩૮. પીત્વા સ્તોકં સ્તોકં ક્ષીરં પાર્શ્વયોર્જાહકો લેહિ । એવમેવ જીતં (પરિચિતં) કૃત્વા પુચ્છતિ મતિમાન્ ન ર્હેદયતિ ॥૧॥ ૩૯. ગવોદાહરણમ્—એકેન ધર્માર્થિકેન ચાતુર્વેદ્યોઘ્યો ગૌર્દત્તા, તે ભણન્તિ-પરિપાટ્યા દુહન્તુ, તથા કતં, પ્રથમપરિપાટીદોહકશ્ચિન્તયતિ-અદૈવ મમ દુગ્ધં, કલ્પ્યે અન્યસ્ય ભવિષ્યતિ, ૮ વિ૦ । ★ ંવાહિગો । + મજ્જા ૩ ।

તોં કિં મમ તળપાણિણ્ણ ઇહ હારવિત્તેણ ? , ણ દિણ્ણં, એવં સેસેહિ વિ, ગાવી મતા, અવણ્ણવાદો
ય ધિજ્જાઙ્ગયાણં, તદ્વણ્ણણદવ્વોચ્છેદો, ઉક્તં ચ—અણ્ણો દોજ્જતિ કલ્લં ણિરત્થયં સે વહામિ કિં
ચારિં ? । ચઠ્ઠચરણ ગવી ડ મતા અવણ્ણહાણી ડ બડુઆણં ॥૧॥ પ્રતિપક્ષગૌ:—“માં મે હોજ્જ અવણ્ણો
ગોવજ્જા મા પુણો વ ણ લભેજ્જા । વયમવિ દોજ્જામો પુણ અણુગ્ગહો અણ્ણદૂહેઽવિ ।
5 ડાષ્ટાન્તિકયોજના—“સીસા પઢિચ્છાણં ભરોત્તિ તેવિ ચ સીસગભરોત્તિ । ણ કરેતિ સુત્તહાણી
અણ્ણત્થવિ દુલ્લહં તેસિ ॥૧॥ અવિણીયત્તણઓ ।

ભેર્યુદાહરણં પૂર્વવત્ ।

વિચારી ગાયને ઘાસ—પાણી આપ્યું નહીં.

- આજ પ્રમાણે શેષ ત્રણ બ્રાહ્મણોએ પણ વિચારી ઘાસાદિ આપ્યા નહીં. પરિણામે ગાય
10 મૃત્યુ પામી અને બ્રાહ્મણોનો અવર્ણવાદ થયો. તેથી તે બ્રાહ્મણોને તે ગાય અને અન્ય ગાયોનો
વ્યુચ્છેદ થયો (મળેલી ગાય મરી ગઈ અને તેમને બીજી ગાય કે અન્ય ચીજ કોઈ આપતું નથી)
આ જ વાત ભાષ્યકારે કહી છે. (વિ.આ.ભા.ગા—૧૪૭૩) — “આવતી કાલે બીજો દોહશે તેથી
તે ગાયને નકામી ચારી શા માટે આપું ?” આ પ્રમાણે ચાર ચરણો (ચરણ શબ્દથી વાચ્ય એવા
બ્રાહ્મણો) સંબંધી તે ગાય મૃત્યુ પામી, બ્રાહ્મણોનો અવર્ણવાદ થયો અને નુકસાન થયું (બીજી
15 ભેટ ન મળવાથી)” ॥૧૪૭૩॥

આનાથી વિરુદ્ધ ગાયનું દષ્ટાંત ભાષ્યકાર બતાવે છે. મારો અવર્ણવાદ (નિંદા) ન ચાઓ
કે “આ લોકો ગૌહત્યારા છે.” અથવા ફરીથી આપણને ગાય મળશે નહીં તેવું ન થાય; વળી
ભવિષ્યમાં આપણે પણ ગાયને દોહવાના છીએ અને બીજો દોહશે તો પણ તેના ઉપર અનુગ્રહ
(ઉપકાર) થશે. (માટે ઘાસચારો આપવા દે) ॥૧૪૭૪॥

- દાષ્ટાન્તિક યોજના આ પ્રમાણે કરવી “શિષ્યો વિચારે કે પ્રતીચ્છકોની (અન્ય ગચ્છના
સાધુઓ કે જે આચાર્ય પાસે ભણવા રોકાયા હોય તેઓની) આચાર્યની સાંરસંભાળ લેવાની
જવાબદારી (ભરોત્તિ) છે. પ્રતીચ્છકો વિચારે કે તે જવાબદારી શિષ્યોની છે. આમ વિચારી
શિષ્યો કે પ્રતીચ્છકો આચાર્યની સેવાદિ કરતા નથી જેથી આચાર્ય સીદાય અને સૂત્ર—અર્થની
હાની થાય, અવિનીત હોવાને કારણે આવા લોકોને અન્ય ગચ્છમાં પણ સૂત્રાદિ દુર્લભ થાય છે.
25 ॥૧૪૭૫॥”

ભેરીનું ઉદાહરણ : ગાર્થી નં. : ૧૩૩માં રહેલ ચંદનકંથા પ્રમાણે જાણી લેવું.

૪૦. તત્કિં મમ તળપાનીયાધ્યામાહરિતાધ્યામિહ ? , ન દત્તં, એવં શેષૈરપિ, ગૌર્મતા, અવર્ણવાદશ્ચ
ધિગ્જાતીયાનાં, તદ્વૃથ્યાન્યદ્રવ્યવ્યવ્છેદઃ, ઉક્તં ચ—અન્યો ધોક્ષ્યતિ કલ્યે નિરર્થકં તસ્યા વહામિ કિં
ચારીમ્ । ચતુશ્રરણા ગૌર્મૈતૈવ, અવર્ણો હાનિસ્તુ બટુકાનામ્ ॥૧। ૪૧. માઽસ્માકં મૂદવર્ણો ગોવધકા (ઇતિ)
30 મા પુનશ્ચ ન । વયમપિ ધોક્ષ્યામઃ પુનસ્તુગ્રહોઽન્યેન દુગ્ધેઽપિ ॥૧। ૪૨. શિષ્યાઃ પ્રતીચ્છકાનાં ભાર ઇતિ તેઽપિ
ચ શિષ્યભાર ઇતિ । ન કુર્વન્તિ સૂત્રહાનિઃ અન્યત્રાપિ દુર્લભં તેષાં ॥૧। અવિનીતત્વાત્ ।

આભીર્યુદાહરણમ્—આભીરાણિ ઘયં ગઢીએ ઘેત્તૂણ પટ્ટણં વિક્કિણાણિ ગયાણિ, આઢતે મેપ્પે આભીરી હેટ્ઠાઓ ઠિતા પેઢિચ્છતિ, આભીરોડિ વારોગે અપ્પિણતિ, કથમિવ અણુવૈડતં પ્પિણણે ગ્રહણે વા અતરે વારોગે ભગ્ગો, આભીરી ભણતિ-આ સચ્ચ ગામેલ્લગ ! કિં તે "કઢં ? , ઇતરોડિ આહ-તુમં ડમ્મત્તા અણ્ણં પલોણ્ણિ અણ્ણં ગેણ્ણસિ, તાણં કલહો, પિટ્ટાપિટ્ટી જાતા, સેસંપિ ઘયં પઢિયં, "ઝસૂરે જંતાણં સેસઘયરૂવગા બલહા ય તેણેહિં હઢા, ઊણાભાગિણો સંવુત્તાણિ । 5
જો સીસો પચ્ચુચ્ચારાદિ કરેતો અણ્ણહા પરૂવેતો પઢંતો વા સિલ્લખાવિતો ભણતિ-તુમે ચેવ એવં વલ્લખાણિઅં કહિઅં વા-મા ણિણ્ણહેવિ દાડં ડવજુજિઅ દેહિ કિંચિ ઘિંતેહિ । વલ્લખામેલિયદાણે કિલિસ્સસિ તં ચડ્ઢં ચેવ ॥૧॥ પઢિવલ્લખે કહાણાણં પૂર્વવત્, નાનાત્વં પ્રદર્શયંતે, ભગ્ગે વોરો

આભીરીનું ઉદાહરણ : ભરવાડ-ભરવાડણ વગેરે ધીના ઘડાને ગાડામાં ભરી વેચવા શહેરમાં ગયા. ગાડામાંથી ધીના ઘડા નીચે ઊતારવાનું ચાલુ કરતા નીચે ઊભી રહેલી ભરવાડણ ધીના ઘડા 10 પટકતી હતી. ભરવાડ એક-પછી એક ધીના ઘડા ભરવાડણને આપતો હતો, તેવામાં લેતા કે આપતા ઉપયોગ ન હોવાથી વચ્ચે ઘડો ફૂટ્યો ત્યારે ભરવાડણ બોલી — "હે ગામડિયા! તે આ શું કર્યું?" ભરવાડે કહ્યું — "તું પાગલ છે કે જુએ છે કંઈક અને પકડે છે કંઈક (અર્થાત્ જુએ છે ક્યાં, ને પકડે છે ક્યાં)"

બે વચ્ચે કલહ થયો, મારામારી થઈ, બાકીનું ધી પણ ઢોળાઈ ગયું. અંધારામાં ઘરે જતાં 15 બંનેનું બાકીનું ધી, પૈસા અને બળદો ચોરોવડે ચોરાયા. (ભોગોના) અનાભાગિ થયા. (વિસ્તાર આ પ્રમાણે છે કે તે બે વચ્ચે કલહ અને મારામારી થવાથી બાજુમાં પડેલા ઘડાઓમાંથી અમુક ઘડા પડી ભાંગી ગયા શેષ જે ઘડા વધ્યા તેમાંથી થોડુંક વેચ્યું અને થોડુંક રહી ગયું જે સાંજે પાછા ફરતા પૈસા અને ઘડા ચોરોએ ચોરી લીધા.)

આ પ્રમાણે જે શિષ્ય ગુરુએ શીખવાડ્યું હોય તે ફરી બોલતાં કંઈ જુદું બોલે કે જુદો અર્થ 20 કરે ત્યારે આચાર્ય કપકો આપે તો સામે બોલે કે — "તમે જ આ રીતે વ્યાખ્યા કરી છે અથવા ક્યન કર્યું છે. અને આ રીતે આપ્યા પછી હવે તમે ભૂલ છૂપાવો નહીં, ઉપયોગ પૂર્વક સૂત્રાદિ આપો. બરાબર વિચારો, ઉચુચતું સૂત્રાર્થનું દાન કરવાથી તમે અને હું બંને કલેશ પામીએ છીએ" ॥૧૪૮૧॥

૪૩. આભીરા ઘટં ગન્થ્યા ગૃહીત્વા પત્તનં વિક્રાયકા ગતાઃ, આરબ્ધે માને આભીરી અધઃસ્થિતા 25 પ્રતીપ્સતિ, આભીરોડિ વારકેણાર્પયતિ, કથમપ્યનુપયુક્તં અર્પણે ગ્રહણે વાડન્તરા ઘટો ભગ્નઃ, આભીરી ભણતિ-આઃ સત્યં ગ્રામેયક ! કિં ત્વયા કૃતં ? , ઇતરોડિપ્યાહ-ત્વમુન્મત્તાડ્યં પ્રલોકયસિ અન્યં ગૃહ્ણસિ, તયોઃ કલહો (જાતઃ) કેશાકેશિ જાતં, શેષમપિ ઘટં પતિતં, ઝસૂરે યાતોઃ શેષઘટરૂપ્યકા બલીવદોં ચ સ્તેનૈર્હૃતૌ, અનાભાગિનો (ભોગાનાં) સંવૃત્તૌ । એવં યઃ શિષ્યઃ પ્રત્યુચ્ચારાદિ કુર્વન્ અન્યથા પ્રરૂપયન્ પઠન્ વા શિક્ષિતઃ ભણતિ-ત્વયૈવૈવં વ્યાખ્યાતં કથિતં વા, મા અપલપીઃ દત્ત્વા ઉપયુજ્ય દેહિ કિઞ્ચિચ્ચિન્તય । 30
વ્યત્યાગ્રેડિતદાને વલેક્ષ્યસિ ત્વં ચાહમેવ ॥૧॥ પ્રતિપક્ષે કથાનકં, ભગ્ને ઘટે + વિક્કિણગાણિ । * મેપ્પે । * પઢિચ્છતિ । * ૦ ઝત્તપ્પિ ૦ । † કતં । ‡ ઝસૂરયં । Δ અણાભાગીણિ સંજુત્તાણિ । × વારોગો ડદીણ્ણો ।

ઉત્તિણ્ણો, દોહિવિ તુરિતં તુરિતં કપ્પરેહિં ઘતં લઙ્ઙં, થેવં નટ્ટં, સો આભીરો ભળતિ-મણ્ણ સુટ્ટુ પળમિતં, સાવિ ભળતિ-મણ્ણ સુટ્ટુ ગહિયં । एवं आयरिण्ण आलावगे दिण्णे विण्णोसितो, पच्छ आयरिओ भणति-मा एवं कुट्ठेहि, मया अणुवउत्तेण दिण्णो त्ति, सीसो भणति-मण्ण सुट्टु गहितोत्ति । अहवा जहा आभीरो जाणति-एवड्ढा धारा घडे मीइत्ति, एवं आयरिओऽवि जाणति-

૫ એવડ્ઢ આલાવગં સક્કેહિતિ ગેણ્ણિહંતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૧॥

इत्थमाचार्यशिष्यदोषगुणदोषगुणकथनलक्षणो व्याख्यानविधिः प्रतिपादितः, इदानीं कृतमङ्गलोपचारो व्यावर्णितप्रसङ्गविस्तरः प्रदर्शितव्याख्यानविधिरूपोद्घातदर्शनायाह-

ઉદ્દેસે ૧ નિદ્દેસે ૨ નિગ્ગમે ૩ ચ્ચિત્ત ૪ કાલ ૫ પુરિસે ૬ અ ।

પ્રતિપક્ષ દષ્ટાંતમાં કથાનક પૂર્વની જેમ જાણવું (અર્થાત્ ભરવાડ-ભરવાડણ ધીનાં ઘડા ભરી વેચવા બજારમાં જાય છે વગેરે) બંને દષ્ટાંતો વચ્ચે જુદાપણું બતાવે છે - એકબીજાને ઘડો આપતા ઘડો પડી જાય છે ત્યારે આભીર ગાડાથી નીચે ઊતરે છે. બંને જણા ઝડપથી કર્પરાં (ઠીકરાં) વડે ધી લેવા લાગ્યા. થોડુક જ ધી નષ્ટ થયું. આભીરે કહ્યું, - “મારાવડે જ બરાબર અપાયું નહીં.” ભરવાડણ બોલી - “મારાવડે બરાબર ગ્રહણ કરાયું નહીં (આમ પરસ્પર પોતાનો જ દોષ જોતા આભીર-આભીરી સુખના ભાગી થયા.)

૧૫ એ પ્રમાણે આચાર્યવડે આલાપક દેવાયે છતે શિષ્યવડે તે આલાપક વિનાશ કરાયો અર્થાત્ શિષ્યવડે બોલતી વખતે અન્યથા રૂપે બોલાતા વિનાશ કરાયો. ત્યારે આચાર્ય કહે, “શિષ્ય! તું આ રીતે બોલ નહીં, તે વખતે મારાવડે અનુપયોગને કારણે આ પ્રમાણે આલાપક અપાયો હતો.” શિષ્ય કહે “મારાવડે જ બરાબર ગ્રહણ કરાયો ન હતો.” અથવા જેમ આભીર જાણે છે “આટલી ધારા જ ઘડામાં જાશે” તેમ આચાર્ય પણ જાણે છે - “આટલો આલાપક ગ્રહણ ૨૦ કરવા (શિષ્ય) સમર્થ છે” (આ રીતે યોગ્યતા અનુસાર આચાર્ય શિષ્યને ભણાવે) ॥૧૩૨॥

અવતરશિક્ષા : આ પ્રમાણે આચાર્ય-શિષ્યના દોષ-ગુણના કથનરૂપ વ્યાખ્યાનવિધિ કહી. હવે કરાયેલ છે મંગલનો ઉપચાર જેમનાવડે તેવા, વર્ણન કરાયો છે પ્રસંગોનો વિસ્તાર જેમનાવડે તેવા તથા દેખાડાયેલી છે વ્યાખ્યાનવિધિ જેમનાવડે તેવા ગ્રંથકાર શ્રી ઉપોદ્ઘાતદ્વારને (ઉપોદ્ઘાતનિર્યુક્તિને) બતાડતા કહે છે ⇨

૨૫ ગાથાર્થ : ઉદ્દેશ-નિર્દેશ-નિર્ગમ-ક્ષેત્ર-કાળ-પુરુષ-કારણ-પ્રત્યય-લક્ષણ-નય-સમવતાર-અનુમત.

ગાથાર્થ : (સામાયિક) શું છે ? કેટલા પ્રકારનું છે ? કોને હોય ? ક્યાં હોય ? કોને વિષે

૩૦ ૪૪. उत्तीर्णः, द्वाम्यामपि त्वरितं त्वरितं कपूरैर्घृतं लातं, स्तोत्रं नष्टं, स आभीरो भणति-मया न सुष्ठु अर्पितं, साऽपि भणति-मया न सुष्ठु गृहीतं । एवमाचार्येण आलापके दत्ते विनाशितः, पश्चादाचार्यो भणति-मैवं कुट्टीः, मयाऽनुपयुक्तेन दत्त इति, शिष्यो भणति-मया न सुष्ठु गृहीत इति । अथवा यथा आभीरो जानाति-एतावती धारा घटे माति इति, एवमाचार्योऽपि जानाति-एतावन्तं आलापकं शक्यति गृहीतुमिति । ★ दिण्णि । + विणासेते । △ माति । * उद्देसे य ।

કારણ૭ પચ્ચય૮ લક્ષણ૧ નણ૧૦ સમોઆરણા૧૧ ડણુમણ૧૨ ॥૧૪૦॥

કિં૧૩ કઙ્કિવિહં૧૪ કસ્સ૧૫ કહિં૧૬ કેસુ૧૭ કહં૧૮ કેચ્ચિરં૧૯ હવઙ કાલં.

કઙ્ક૨૦ સંતરં૨૧ મવિરહિઅં૨૨ ભવારં૩ ગરિસરં૪ ફાસણરં૫ નિસ્તીરં૬ ॥૧૪૧॥

વ્યાખ્યા—ઉદ્દેશો વક્તવ્યઃ, એવં સર્વેષુ ક્રિયા યોજ્યા, ઉદ્દેશનમુદ્દેશઃ—સામાન્યાભિધાનં
અધ્યયનમિતિ, નિર્દેશનં નિર્દેશઃ—વિશેષાભિધાનં સામાયિકમિતિ, તથા નિર્ગમણં નિર્ગમઃ, કુતોડસ્ય 5
નિર્ગમણમિતિ વાચ્યં, ક્ષેત્રં વક્તવ્યં કસ્મિન્ ક્ષેત્રે ?, કાલો વક્તવ્યઃ કસ્મિન્ કાલે ?, પુરુષશ્ચ
વક્તવ્યઃ કુતઃ પુરુષાત્ ?, કારણં વક્તવ્યં કિં કારણં ગૌતમાદયઃ શૃણ્વન્તિ ?, તથા પ્રત્યાયયતીતિ
પ્રત્યયઃ સ ચ વક્તવ્યઃ, કેન પ્રત્યયેન ભગવતેદમુપદિષ્ટં ? કો વા ગણધરાણાં શ્રવણં ઇતિ, તથા
લક્ષણં વક્તવ્યં શ્રદ્ધાનાદિ, તથા નયા-નૈગમાદયઃ, તથા તેષામેવ સમવતરણં વક્તવ્યં યત્ર
સંભવતિ, વક્ષ્યતિ ચ ‘મૂઢણઙ્કયં સુયં કાલિયં તુ’ ઇત્યાદિ, ‘અનુમતં’ ઇતિ કસ્ય વ્યવહારાદેઃ 10
કિમનુમતં સામાયિકમિતિ, વક્ષ્યતિ—‘તત્ર સંજમો અણુમઓ’ ઇત્યાદિ, કિં સામાયિકમ્ ? ‘જીવો
ગુણપઙ્કિવણ્ણો’ ઇત્યાદિ વક્ષ્યતિ, કતિવિધં સામાયિકં ? ‘સામાઙ્કયં ચ તિવિહં સમ્પત્ત સુયં તદ્દા
હોય ? કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય ? કેટલા કાળ સુધી ટકે ? પ્રાપ્ત કરનારા કેટલા હોય ? અંતર
કેટલું હોય ? નિરંતર પ્રાપ્તિનો કાળ કેટલો હોય ? કેટલા ભવ પ્રાપ્ત થાય ? આકર્ષો કેટલા 15
હોય ? સ્પર્શના—નિરુક્તિ.

ટીકાર્થ : ઉદ્દેશ કહેવા યોગ્ય છે, આ પ્રમાણે “કહેવા યોગ્ય છે” ક્રિયાપદ બધા સાથે
જોડવું. તેમાં ઉદ્દેશ એટલે “અધ્યયન” એ પ્રમાણે સામાન્યથી નામ જણાવવું. નિર્દેશ એટલે
“સામાયિક” એ પ્રમાણે વિશેષથી નામ જણાવવું. નીકળવું તે નિર્ગમ — સામાયિકાધ્યયનની
ખ્યાથી ઉત્પત્તિ થઈ છે તે કહેવું. કયા ક્ષેત્રમાં ? (સામાયિક ઉત્પન્ન થયું ?) તે ક્ષેત્ર કહેવું, કયા 20
કાળમાં (સામાયિકની ઉત્પત્તિ થઈ છે) ? તે કાળ કહેવો, કયા પુરુષમાંથી (તે ઉત્પન્ન થયું છે) ?
તે પુરુષ કહેવો.

ગૌતમાદિ કયા કારણથી (સામાયિક) સાંભળે છે ? તે કારણ કહેવું. કયા પ્રત્યાયથી
(જ્ઞાનથી) નિર્ગમવડે આ સામાયિક ઉપદેશાયું ? અથવા સામાયિકને સાંભળવામાં ગણધરોને
કયો પ્રત્યાય (જોધો) હતો ? તે પ્રત્યાય કહેવો, શ્રદ્ધાદિ સામાયિકનું લક્ષણ કહેવું, નૈગમ વગેરે 25
નયો તથા તે નયોનું જ સમવતરણ જેમાં સમવતું હોય તે કહેવું. (દરેક પદોની નયોવડે
વિચારણા કરવી તે નયોનું સમવતરણ.) જો કે — આગળ કહેશે, “મૂઢનયવાણું કાલિકશ્રુત છે”
ઈત્યાદિ (વિસ્તારાર્થ ગાથા નં. ૭૬૨માં કહેવાશે).

અનુમત એટલે વ્યવહાર વગેરે કયા નયને કયું સામાયિક અનુમત છે ? આ વિષયમાં
આગળ કહેશે— “તપ સંયમ અનુમત છે” વગેરે, સામાયિક શું છે ? એ વિષયમાં “ગુણપ્રતિપન્ન 30
જીવ...” વગેરે કહેશે. કેટલા પ્રકારનું સામાયિક છે ? એ વિષયમાં “સામાયિક ત્રણ પ્રકારનું

ચરિત્તં ચ'ં' ઇત્યાદિ પ્રતિપાદયિષ્યતે, કસ્ય સામાયિકમિતિ, વક્ષ્યતિ—'જસ્ય સામાણિઓ અપ્પા' ઇત્યાદિ, 'ક્વ સામાયિકં, ક્ષેત્રાદાવિતિ, વક્ષ્યતિ—'ખેત્તકાલદિસિ ગતિ ભવિય' ઇત્યાદિ, કેષુ સામાયિકમિતિ, સર્વદ્રવ્યેષુ, વક્ષ્યતિ—'સર્વગતં સમ્પત્તં સુણ્ ચરિત્તે ણ પજ્જવા સર્વે' ઇત્યાદિ, કથમવાપ્યતે ?, વક્ષ્યતિ—'માણુસસિખિત્તજાઇ' ઇત્યાદિ, કિયચ્ચિરં ભવતિ ? કાલમિતિ, વક્ષ્યતિ—

5 સમ્પત્તસ્ય સુયસ્ય ય છાવડ્ઢી સાગરોવમાઇ ઠિત્તી' ઇત્યાદિ, 'કતિ' ઇતિ કિયન્તઃ પ્રતિપદ્યન્તે ? પૂર્વપ્રતિપદ્ધિ વેતિ વક્તવ્યં, વક્ષ્યતિ ચ—'સમ્પત્તદેસવિરયા પલિયસ્ય અસંખભાગમિત્તો ડ' ઇત્યાદિ,

'સાન્તરં' ઇતિ સહ અન્તરેણ વર્તત ઇતિ સાન્તરં, કિં સાન્તરં નિરંતરં વા ? યદિ સાન્તરં કિમન્તરં ભવતિ ?, વક્ષ્યતિ—'કાલમણંતં ચ સુતે અદ્ધાપરિયટ્ટગો ય દેસૂણો' ઇત્યાદિ, 'અવિરહિતં' ઇતિ અવિરહિતં કિયન્તં કાલં પ્રતિપદ્યન્ત ઇતિ, વક્ષ્યતિ—'સુતસમ્પઅગારીણં આવલિયાસંખભાગ'

10 ઇત્યાદિ, તથા 'ભવા' ઇતિ કિયતો ભવાનુત્કૃષ્ટઃ 'ખલ્લ્વંવાપ્યન્તે' 'સમ્પત્તદેસવિરતા પલિયસ્ય અસંખભાગમિત્તો ડ' । અદ્ધભવા ડે ચરિત્તે' ઇત્યાદિ, આકર્ષણમાકર્ષઃ, એકાનેકભવેષુ ગ્રહણાનીતિ †ભાવાર્થઃ, 'તિણ્હ સહસ્સપુહુતં સયપુહુતં ચ હોતિ વિરૂપ' । એગભવે અગરિસા' ઇત્યાદિ, સ્પર્શના

છે સમ્યક્ત્વ, શ્રુત તથા ચારિત્ર..." વગેરે કહેવાશે. સામાયિક કોને હોય ? એ વિષયમાં "જેનો આત્મા સમભાવવાળો છે..." ઈત્યાદિ કહેશે. સામાયિક ક્યાં હોય ? ઉત્તર = ક્ષેત્રાદિને વિષે

15 હોય છે. આ વિષયમાં "ક્ષેત્ર-કાળ-દિશા-ગતિ-ભવિ..." ઈત્યાદિ કહેશે.

કોને વિષે સામાયિક હોય છે ? ઉત્તર = સર્વદ્રવ્યોને વિષે, આગળ કહેશે, "સમ્યક્ત્વ સર્વગત (સર્વદ્રવ્ય-પર્યાયોવિષયવાળું), શ્રુત અને ચારિત્રમાં સર્વપર્યાયો વિષય બનતા નથી", સામાયિક કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે, આ વિષયમાં આગળ કહેશે — "મનુષ્યક્ષેત્ર-જાતિ..." ઈત્યાદિ, સામાયિકનો કાળ કેટલો હોય છે ? તે આગળ કહેશે— "સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિકની સ્થિતિ છાસઠ સાગરોપમ છે" વગેરે. "કતિ" દ્વારમાં સામાયિકના પ્રતિપદ્યમાન અથવા પૂર્વપ્રતિપન્ન જીવો કેટલા હોય છે ? તે કહેવું અને આ વિષયમાં આગળ કહેશે— "સમ્યક્ત્વી અને દેશવિરત પલ્યોપમના અસંખ્યાભાગમાત્ર છે" ઈત્યાદિ.

"સાન્તરં" એટલે અંતર સાથે જે વર્તે તે. સામાયિક સાન્તર છે કે નિરંતર છે ? જો સાન્તર છે તો કેટલું આંતરુ પડે છે ? આ વિષયમાં આગળ કહેશે— "શ્રુતમાં અનંત કાળ અંતર પડે અને સમ્યક્ત્વાદિમાં દેશોન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તકાળ" "અવિરહિત" એટલે સતત સામાયિકને પ્રાપ્ત કરનારાનો કાળ કેટલો ? તેમાં કહેશે "શ્રુતસમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિનો (નિરંતર પ્રાપ્તિનો) આવલિકાનો અસંખ્યાતમોભાગ પ્રમાણકાળ જાણવો...", "ભવ" એટલે સામાયિક ઉત્કૃષ્ટ્યો કેટલા ભવમાં પ્રાપ્ત થાય ? તેમાં કહેશે — "સમ્યક્ત્વ-દેશવિરતિ પલ્યોપમના અસંખ્યાભાગમાત્ર અને ચારિત્ર આઠભવોમાં પ્રાપ્ત થાય છે.

30 "આકર્ષ" એટલે ગ્રહણ → એક-અનેક ભવમાં સામાયિકના કેટલા ગ્રહણ થાય છે ? (અર્થાત્ કેટલી વાર ગ્રહણ થઈ શકે) તે કહેવું. આ વિષયમાં આગળ કહેશે — "આઘ ત્રણ

+ ંષ્યતિ । ≠ ંદિસિકાલં । * ંપાદ્યન્તે । * ંપન્નાશ્ચેતિ । Δ ંમેત્તા । + ંવાપ્યતે । × નેદમ્ ।

† ભાવાર્થ ઇતિ ।

વક્તવ્યા, કિયત્ક્ષેત્રં સામાયિકવન્તઃ સ્પૃશન્તીતિ' વક્ષ્યતિ-‘સમ્મત્તચરણસહિઆ સવ્વં લોગં ફુસે નિરવસેસં’ઇત્યાદિ, નિશ્ચિતા ઉક્તિર્નિરુક્તિર્વક્તવ્યા-‘સમ્મદિટ્ઠી અમોહો સોહી સબ્ભાવ દંસણે બોહી’ ઇત્યાદિ વક્ષ્યતિ । અયં તાવદ્વાથાદ્વયસમુદાયાર્થઃ, અવયવાર્થં તુ પ્રતિદ્વારં પ્રપચ્છેન વક્ષ્યામઃ ।

અત્ર કશ્ચિદાહ-પૂર્વમધ્યયનં સામાયિકં તસ્યાનુયોગદ્વારચતુષ્ઠયમુપન્યસ્તં, અતસ્તદુપન્યાસ એવ ઉદ્દેશનિર્દેશાવુક્તૌ, તથૌઘનામનિષ્પન્નનિક્ષેપદ્વયે ચ, અતઃ પુનરનયોરભિધાનમયુક્તમિતિ, અત્રોચ્યતે, 5 તત્ર હિ અત્ર દ્વારદ્વયોક્તયોરનાગતગ્રહણં દ્રષ્ટવ્યં, અન્યથા તદગ્રહણમન્તરેણ દ્વારોપન્યાસાદય એવ ન સ્યુઃ, અથવા દ્વારોપન્યાસાદિવિહિતયોસ્તત્રાભિધાનમાત્રં ઇહ ત્વર્થાનુગમદ્વારાધિકારે વિધાનતો લક્ષણતશ્ચ વ્યાખ્યા ક્રિયત ઇતિ । આહ-યદ્યેવં નિર્ગમો ન વક્તવ્યઃ, તસ્યાગમદ્વાર એવાભિહિતત્વાત્, તથા ચ

સામાયિકના સહસ્રપૃથક્ત્વ અને સર્વવિરતિ સામાયિકના શતપૃથક્ત્વ આકર્ષો એકભવમાં જાણવા. “સ્પર્શના” દ્વારમાં સામાયિકવાળા જીવો કેટલા ક્ષેત્રને સ્પર્શે છે ? તે કહેવું. આગળ કહેશે- 10 “સમ્યક્ત્વ-ચારિત્રસહિત જીવો સર્વ લોકને સંપૂર્ણ રીતે સ્પર્શે છે” ઈત્યાદિ. નિશ્ચિત એવા જે વચનો તે નિરુક્તિ કહેવાય છે તેના વિષયમાં આગળ કહેશે-” સમ્યગ્દષ્ટિ, અમોહ, શુદ્ધિ, સદ્ભાવ, દર્શન, બોધિ” આ પ્રમાણે બંને ગાથાનો સમુદાયાર્થ કહ્યો. અવયવાર્થ દરેક દ્વારમાં વિસ્તારથી કહેશું.

શંકા : પૂર્વે અધ્યયન, સામાયિક અને તેના ચાર અનુયોગદ્વારોનો ઉપન્યાસ કર્યો હતો. આથી તેના ઉપન્યાસમાં જ ઉદ્દેશ અને નિર્દેશ નામના બે દ્વારો સમાઈ જ જાય છે. તથા ઓઘ 15 અને નામનિક્ષેપદ્વયમાં પણ તે બે દ્વારો સમાઈ જ જાય છે. આથી પુનઃ ઉદ્દેશ અને નિર્દેશ કહેવા અયુક્ત છે.

(આશય એ છે કે - પૂર્વે અધ્યયન અને સામાયિકનું ગ્રંથકારશ્રીએ પ્રતિપાદન કર્યું હતું. આ પ્રતિપાદનમાં જ ઉદ્દેશ અને નિર્દેશ બંને જણાઈ જાય છે કારણ કે ઉદ્દેશ એટલે “અધ્યયન” 20 એ પ્રમાણે સામાન્યથી જણાવવું અને નિર્દેશ એટલે “સામાયિક” વિશેષ નામ જણાવવું. આ બંને શબ્દો પૂર્વોક્ત પ્રતિપાદનમાં આવી જ જાય છે તથા ઓઘનિષ્પન્ન નિક્ષેપમાં “અધ્યયન” નો નિક્ષેપ કર્યો ને નામનિષ્પન્નનિક્ષેપમાં “સામાયિક” નો નિક્ષેપ કર્યો, તેથી આ બંને નિક્ષેપમાં પણ ઉદ્દેશ-નિર્દેશ આવી જ જાય છે તો ફરીથી એ બે દ્વારો શા માટે અહીં જણાવ્યા ?)

સમાધાન : અહીં બે દ્વારમાં કહેવાયેલા અધ્યયન અને સામાયિકનું પૂર્વે અનાગતગ્રહણ જણાવું. (અર્થાત્ ભવિષ્યમાં આવનાર આ બંનેનું પહેલેથી ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું હતું.) કારણ 25 કે તે ગ્રહણ વિના ચાર અનુયોગદ્વારોનો ઉપન્યાસ શક્ય ન બનત (ભાવાર્થ એ છે કે પૂર્વે ચાર અનુયોગદ્વાર બતાવવા હતા. અનુયોગદ્વારોમાં વિષય તરીકે શું છે ? તેની માહિતી આપવી જરૂરી છે. તે માહિતી વિના અનુયોગદ્વારોનો ઉપન્યાસ થઈ જ ન શકે. તેથી વિષયોની માહિતી આપવા પૂરતું આ બે દ્વારમાં કહેલ અધ્યયન અને સામાયિકનું ત્યાં ગ્રહણ કરેલું હતું.) અથવા દ્વારોપન્યાસ વગેરેમાં કહેવાયેલા અધ્યયન અને સામાયિકનું પૂર્વે નામમાત્રથી ગ્રહણ કરેલું હતું 30 અહીં અર્થાનુગમના અધિકારમાં વિધાનથી (પ્રકારથી) અને લક્ષણથી વ્યાખ્યા કરાય છે.

‘આત્માગમ’ ઇત્યાદ્યુક્તં, તતશ્ચ તીર્થકરણધરેભ્ય એવ નિર્ગતમિતિ ગમ્યતે ઇતિ, ઉચ્યતે, સત્યં કિંતુ ઇહ તીર્થકરણધરાણામેવ નિર્ગમોઽભિધીયતે, કોઽસૌ તીર્થકરો ગણધરાશ્ચેતિ, વશ્યતે—વર્ધમાનો ગૌતમાદયશ્ચેતિ, યથા ચ તેભ્યો નિર્ગતં તથા ક્ષેત્રકાલપુસ્ત્રકારણપ્રત્યયવિશિષ્ટમિત્યતોઽદોષ ઇતિ ।

- આહ—યદ્યેવં લક્ષણં ન વક્તવ્યં, ઉપક્રમ એવ નામદ્વારે ક્ષાયોપશમિકભાવેઽવતારિતત્વાત્, પ્રમાણદ્વારે
5 ચ જીવગુણપ્રમાણે આગમે ઇતિ, ઉચ્યતે, તત્ર નિર્દેશમાત્રત્વાત્, ઇહ તુ પ્રપચ્છતોઽભિધાનાદદોષઃ, અથવા તત્ર શ્રુતસામાયિકસ્યૈવોક્તં, ઇહ તુ ચતુર્ણામપિ લક્ષણાભિધાનાદ-દોષઃ ।

આહ—ન્યાઃ પ્રમાણદ્વાર એવોક્તાઃ કિમિહોચ્યન્તે ? સ્વસ્થાને ચ મૂલદ્વારે વશ્યમાણા એવેતિ.

- શંકા : ઓ એવું હોય તો નિર્ગમદ્વાર કહેવાની જરૂર નથી કારણ કે તે આગમદ્વારમાં જ (ઉપક્રમદ્વારના એક પેટાભેદમાં) કહેવાયેલો છે, અર્થાત્ પૂર્વે આત્માગમ ઈત્યાદિ જે કહ્યું હતું તેનાથી જ જણાય છે કે તીર્થકર—ગણધરોમાંથી આ અધ્યયન પ્રગટ થયું છે. (અંદરે નિર્ગમદ્વાર કહેવાની જરૂર નથી.)

- સમાધાન : તમારી વાત સત્ય છે, અહીં માત્ર તીર્થકર—ગણધરોનો જ નિર્ગમ=ઉત્પત્તિ કહેવાનો છે. જેમ કે, તીર્થકર કોણ છે અથવા ગણધરો કોણ છે ? આ વિષયમાં આગળ કહેવાશે— “વર્ધમાનસ્વામી તીર્થકર છે અને ગૌતમાદિ ગણધરો છે.” અને આ તીર્થકરો—
15 ગણધરોમાંથી જે રીતે આ અધ્યયનની ઉત્પત્તિ થઈ તે રીતે ક્ષેત્ર—કાળ—પુરુષ—કારણ—પ્રત્યયરૂપ વિશિષ્ટ એવો નિર્ગમ આગળ કહેવાશે. તેથી અહીં (નિર્ગમાદિ દ્વારોનો ઉપન્યાસ) દોષરૂપ નથી. (ટૂંકમાં પૂર્વે આગમદ્વારમાં તીર્થકરાદિમાંથી સામાયિક ઉત્પન્ન થયું એમ જણાવ્યું જ્યારે અહીં તે તીર્થકરાદિ કોણ છે ? તથા તેઓમાંથી સામાયિક કેવી રીતે પ્રગટ થયું તે સર્વ જણાવવાનું હોવાથી પુનઃ આ દ્વારનો ઉપન્યાસ થયો છે.)

- શંકા : ભલે, નિર્ગમાદિ દ્વારમાં કોઈ દોષ નથી છતાં લક્ષણ-કહેવું જોઈએ નહીં કારણ કે ઉપક્રમદ્વારમાં જે નામદ્વાર છે તેમાં ક્ષાયોપશમિકભાવના આ અધ્યયનનો સમાવેશ કરેલ છે. અને પ્રમાણદ્વારમાં જીવગુણપ્રમાણદ્વાર છે તેમાં પણ આગમમાં તેનો સમાવેશ કરેલ છે (ભાવાર્થ એ છે કે આવા સમાવેશ દ્વારા જ આ અધ્યયન ક્ષાયોપશમિક અને જ્ઞાન રૂપ છે એવો ખ્યાલ આવી જ જાય છે તેથી લક્ષણ કરી બતાડવાની જરૂર નથી.)

- સમાધાન : તમારી વાત સત્ય છે, પરંતુ પૂર્વે ત્યાં માત્ર નિર્દેશ કરેલો હતો. અહીં વિસ્તારથી કહેવાનું હોવાથી દોષ નથી, અથવા ત્યાં શ્રુતસામાયિકનું જ લક્ષણ કહ્યું હતું. અહીં (સમ્યક્ત્વ—શ્રુત—દેશવિરતિ—સર્વવિરતિરૂપ) ચારે સામાયિકનું લક્ષણ બતાવવાનું હોવાથી કોઈ દોષ નથી.

- શંકા : નવો ઉપક્રમની અંદર પ્રમાણદ્વારમાં જ કહી ગયા છો અને સ્વસ્થાનરૂપ મૂલદ્વારમાં (ચાર અનુયોગદ્વારમાંના ચોથા ભેદરૂપ નયદ્વાર છે તે મૂલદ્વારમાં) આગળ કહેવાના છો તો અહીં શા માટે બતાડો છો ?

ઉચ્ચતે, પ્રમાણદ્વારોક્તા એવેહ વ્યાખ્યાયન્તે, અથવા પ્રમાણદ્વારાધિકારાત્તર પ્રમાણભાવમાત્રમુક્તં, ઇહ તુ સ્વરૂપાવધારણમવતારો વાઈઝમ્બ્યતે, એતે ચ સર્વ એવ સામાયિકસમુદાયાર્થમાત્રવિષયાઃ પ્રમાણોક્તા ઉપોદ્ધાતોક્તાશ્ચ નયાઃ સૂત્રવિનિયોગિનઃ, મૂલદ્વારોપન્યસ્તનયાસ્તુ સૂત્રવ્યાખ્યોપયોગિન એવેતિ । આહ-પ્રમાણદ્વારે જીવગુણઃ સામાયિકં જ્ઞાનં ચેતિ પ્રતિપાદિતમેવં, તતશ્ચ કિં મામાયિકમિત્યાશઙ્કાનુપપત્તિઃ ઉચ્યતે, જીવગુણત્વે જ્ઞાનત્વે ચ સત્યપિ કિં તજ્જીવ એવ આહોસ્વિદ્ 5 જીવાદન્યદિતિ સંશયઃ, તદુચ્છિત્યર્થમુપન્યાસાદદોષઃ ।

આહ-નામદ્વારે ક્ષાયોપશમિકં સામાયિકમુક્તં તત્તદાવરણક્ષયોપશમાલ્લભ્યત ઇતિ ગમ્યત એવ, અતઃ કથં લભ્યત ઇત્યતિરિચ્યતે, ન, ક્ષયોપશમતાભસ્યૈવેહ શેષાઙ્કલાભચિન્તનાદિતિ । એવં ચત્પ્રક્રમનિક્ષેપદ્વારદ્વયાભિહિતમપિ પુનઃ પ્રતિપાદયતિ અનુગમદ્વારાવસરે તદશેષં નિર્દિષ્ટનિ-

સમાધાન : પ્રમાણદ્વારમાં (નામમાત્રના નિર્દેશથી) કહેવાયેલા જ નયોની જ અહીં 10 (વિસ્તારથી) વ્યાખ્યા કરવાની છે. અથવા ત્યા પ્રમાણદ્વારનો અધિકાર હોવાથી પ્રમાણનો આવમાત્ર ક્ષતી. (અર્થાત્ પ્રમાણ કેટલા છે ? વિ. કહ્યું, તેમાં પ્રમાણનું સ્વરૂપ બતાવતા નયોનું પણ કથન કર્યું.) અહીં નયોનું સ્વરૂપ અથવા તેનો અવતાર (નયો શેમાં અવતાર પામે છે ? તે) વિચારાય છે.

અને આ બધા નયો કે જે પ્રમાણદ્વારમાં અને ઉપોદ્ધાતમાં કહ્યા તેનો વિષય સામાયિકનો 15 સમુદાયાર્થ છે. (અર્થાત્ તે નયો સામાયિકશબ્દના અર્થોને પોત-પોતાની રીતે કહેનારા છે) પરંતુ સૂત્રનો વિનિયોગ (વિસ્તાર) કરનારા નથી. જ્યારે આગળ કહેવાતા મૂલદ્વારમાં કહેલા નયો સૂત્રનો વ્યાખ્યાને ઉપયોગી છે (તેથી અહીં નયદ્વારમાં જે કહેવાનું છે તે જુદું છે અને આગળ મૂલદ્વારમાં નયવિષયક જે કહેવાનું છે તે જુદું છે.)

શંકા : પૂર્વે પ્રમાણદ્વારમાં જ કહ્યું કે “સામાયિક જીવનો ગુણ છે અને આ સામાયિક 20 જ્ઞાનરૂપ છે” તો પછી “સામાયિક શું છે ?” એવી શંકાની ઉત્પત્તિ જ થાય નહીં અર્થાત્ આવી શંકા ઘટતી નથી.

સમાધાન : સામાયિક જીવગુણ અને જ્ઞાનરૂપ હોવા છતાં “શું તે જીવરૂપ જ છે કે 25 જીવધર્મ જુદું છે” આવો કોઈને સંશય થાય તેનો નાશ કરવા આ દ્વારનો ઉપન્યાસ હોવાથી કોઈ કોપ નથી.

શંકા : નામદ્વારમાં પૂર્વે “સામાયિક ક્ષયોપશમિક છે” એવું કહ્યું તેના ઉપરથી તે તેના આવરણનો ક્ષયોપશમ થવાથી પ્રાપ્ત થાય છે” એવું જણાય જ છે. તેથી “સામાયિક કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે ?” તે દ્વાર બિનજરૂરી છે.

સમાધાન : ના, અહીં ક્ષયોપશમના લાભના જ શેષ કારણોના લાભની વિચારણા હોવાથી 30 આ દ્વાર બિનજરૂરી નથી. (આશય એ છે કે સામાયિકને પ્રાપ્ત કરાવનાર ક્ષયોપશમ છે. પરંતુ તે ક્ષયોપશમ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય ? તે જણાવવા અર્થાત્ ક્ષયોપશમની પ્રાપ્તિના જે કારણો છે

ક્ષિપ્તપ્રપન્નવ્યાખ્યાનાર્થમિતિ । આહ—ઉપક્રમઃ પ્રાયઃ શાસ્ત્રસમુદ્યાનાર્થ ઉક્તઃ, અયમપ્યુપોદ્ધાતઃ શાસ્ત્રસમુદ્ધાતપ્રયોજન એવેતિ કોઽનયોર્ભેદઃ ? , ઉચ્યતે, ઉપક્રમો હ્યુદ્દેશમાત્રનિયતઃ, તદુદ્દિષ્ટ-વસ્તુપ્રબોધનફલસ્તુ પ્રાયેણોપોદ્ધાતઃ, અર્થાનુગમત્વાત્ इत्यलं વિસ્તરેણ, પ્રકૃતમુચ્યતે ॥૧૪૧॥

તત્રોદ્દેશદ્વારાવયવાર્થપ્રતિપાદનાયેદમાહ—

5 નામં ઠવળા દવિઁ ઁત્તે કાલે સમાસ ડદેસે ।

ડદેસુદેસંમિ ડ ભાવંમિ ડ હોઙ અદુમઓ ॥૧૪૨॥

વ્યાખ્યા—તત્ર નામોદ્દેશઃ—યસ્ય જીવાદેરુદ્દેશ ઇતિ નામ ક્રિયતે, નામ્નો વા ડદેશઃ નામોદ્દેશઃ, સ્થાપનોદ્દેશઃ—સ્થાપનાભિધાનં ડદેશન્યાસો વા, ‘દ્રવ્યે’ ઇતિ દ્રવ્યવિષય ડદેશો દ્રવ્યોદ્દેશઃ, સ ચ આગમનોઆગમજ્ઞશરીરત્રવ્યતિરિક્તઃ દ્રવ્યસ્ય દ્રવ્યેણ દ્રવ્યે વા ડદેશો દ્રવ્યોદ્દેશઃ, દ્રવ્યસ્ય—દ્રવ્યમિદમિતિ, 10 દ્રવ્યેણ—દ્રવ્યપતિરમિતિ, દ્રવ્યે—સિંહાસને રાજા ચૂતે કોકિલઃ ગિરૌ મયૂર ઇતિ, ઁવં ક્ષેત્રવિષયોદ્દેશોઽપિ તેની પ્રાપ્તિની અહીં વિચારણા કરવાની છે.) આમ, ઉપક્રમ અને નિર્લેપ એમ બે દ્વારોમાં કહેવાયેલું હોવા છતાં અનુગમદ્વારના અવસરે જે ફરી પ્રતિપાદન કરાય છે તે બધું બતાવેલ અને નિર્લેપ કરાયેલ વસ્તુનું વિસ્તારથી પ્રતિપાદન કરવા માટે કહેવાય છે.

શંકા : ઉપક્રમદ્વાર પ્રાયઃ કરીને આ શાસ્ત્રની ઉત્પત્તિ બતાવવા કહેલો છે અને આ 15 ઉપોદ્ધાત પણ શાસ્ત્રની ઉત્પત્તિ બતાવવા જ કહો છો તો આ બેમાં શું તફાવત છે ?

સમાધાન : ઉપક્રમ પ્રાયઃ : ઉદ્દેશમાત્રને નિયત છે અર્થાત્ સામાન્યથી કહે છે. જ્યારે ઉપોદ્ધાત પ્રાયઃ ઉપક્રમમાં બતાવેલ વસ્તુના વિસ્તારરૂપ ફલવાળો છે અર્થાત્ ઉપક્રમમાં બતાવેલ વસ્તુનો વિસ્તાર કરે છે. કારણ કે તે ઉપોદ્ધાત અર્થના અનુગમ(વ્યાખ્યાન)રૂપ છે. વધુ વિસ્તારથી સર્ધુ ॥૧૪૧॥

20 અવતરણિકા : હવે પ્રસ્તુત કહેવાય છે. તેમાં ઉદ્દેશરૂપ પ્રથમદ્વારનો અવયવાર્થ પ્રતિપાદન કરવા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : નામઉદ્દેશ—સ્થાપનાઉદ્દેશ—દ્રવ્યઉદ્દેશ—ક્ષેત્રઉદ્દેશ—કાળઉદ્દેશ—સમાસઉદ્દેશ—ઉદ્દેશઉદ્દેશ અને આઠમો ભાવઉદ્દેશ છે.

ટીકાર્થ : જે જીવાદિનું “ઉદ્દેશ” એ પ્રમાણે નામ કરાય છે તે જીવાદિ નામ—ઉદ્દેશ 25 કહેવાય. અથવા નામનો ઉદ્દેશ તે નામોદ્દેશ (અર્થાત્ વસ્તુના નામનું=વાચક શબ્દનું સામાન્યથી કથન કરવું તે નામોદ્દેશ.) સ્થાપનાનું અભિધાન (કથન) તે સ્થાપના—ઉદ્દેશ અથવા (કોઈ વસ્તુમાં) ઉદ્દેશની ન્યાસ (સ્થાપના) કરવી તે સ્થાપના — ઉદ્દેશ, દ્રવ્યવિષયક ઉદ્દેશ તે દ્રવ્ય—ઉદ્દેશ અને તે આગમથી—નોઆગમથી — (એમ બે પ્રકારે). તેમાં પણ નો—આગમથી દ્રવ્ય—ઉદ્દેશ જ—શરીર, ભવ્યશરીર અને તદ્વ્યતિરિક્ત (એમ ત્રણ પ્રકારે). તેમાં પણ તદ્વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય—ઉદ્દેશ (ત્રણે 30 પ્રકારે) — દ્રવ્યનો, દ્રવ્યવડે અથવા દ્રવ્યની ઉપર. “આ દ્રવ્ય છે” એ પ્રમાણે કથન કરવું તે દ્રવ્યનો ઉદ્દેશ, દ્રવ્યવડે ઉદ્દેશ—જેમકે, આ દ્રવ્ય(પન)પતિ છે” (અર્થાત્ ધનરૂપ દ્રવ્યને લઈ દ્રવ્યપતિનો ઉદ્દેશ કરવો) તથા દ્રવ્યની ઉપર ઉદ્દેશ—જેમકે “સિંહાસન ઉપર રાજા છે, આંબાના

વક્તવ્યઃ, 'એવં કાલવિષયોઽપીતિ, 'સમાસઃ' સંક્ષેપસ્તદ્વિષય ઉદ્દેશઃ સમાસોદ્દેશઃ, સ ચ અઙ્ગશ્રુતસ્કન્ધાધ્યયનેષુ દ્રષ્ટવ્યઃ, તત્ર અઙ્ગસમાસોદ્દેશઃ—અઙ્ગં અઙ્ગી તદધ્યેતા તદર્થઙ્ગં ઇત્યેવમન્યત્રાપિ યોજના કાર્યા, ઉદ્દેશઃ—અધ્યયનવિશેષઃ તસ્ય ઉદ્દેશ ઉદ્દેશોદ્દેશઃ, તદ્વિષયશ્ચ ઉદ્દેશ ઇતિ, સ ઓદ્દેશોદ્દેશોઽભિધીયતે—ઉદ્દેશવાન્ તદધ્યેતા તદર્થઙ્ગો વેતિ, ભાવવિષયશ્ચ ભવતિ ઉદ્દેશઃ અષ્ટમક ઇતિ, સ ચાયં—ભાવઃ ભાવી ભાવઙ્ગો વેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૨॥

અયમેવ હ્યુદ્દેશોઽષ્ટવિધવિશિષ્ટનામસહિતો નિર્દેશ ઇત્યવસેયઃ, તથા ચાહ નિર્યુક્તિકારઃ—

એમેવ ય નિદેસો અદ્ભુવિહો સોઽવિ હોઙ્ગ ણાયવ્વો ।

અવિસેસિઅમુદ્દેસો વિસેસિઓ હોઙ્ગ નિદેસો ॥૧૪૩॥

વ્યાખ્યા—'એવમેવ ચ' યથા ઉદ્દેશ ઉક્તસ્તથા, નિર્દેશોઽપ્યષ્ટવિધ એવ ભવતિ જ્ઞાતવ્યઃ, સર્વથા સામ્યપ્રાપ્ત્યતિપ્રસન્નવિનિવૃત્ત્યર્થમાહ—કિંતુ 'અવિશેષિતઃ' સામાન્યાભિધાનાદિગોચરઃ ઉદ્દેશઃ, વિશેષિતસ્તુ ભવતિ નિર્દેશઃ, યથા નામનિર્દેશો જિનભદ્ર ઇત્યાદ્યભિધાનવિશેષનિર્દેશઃ, સ્થાપનાનિર્દેશઃ 10
વૃક્ષ ઉપર કોયલ છે, પર્વત ઉપર મયૂર છે." આજ પ્રમાણે ક્ષેત્ર—કાળનો ઉદ્દેશ પણ કહેવા યોગ્ય છે. (અર્થાત્ ક્ષેત્રનો, ક્ષેત્રવડે અને ક્ષેત્રમાં ઉદ્દેશ તે ક્ષેત્રઉદ્દેશ. એ પ્રમાણે કાળમાં પણ જાણવું.) સમાસ એટલે સંક્ષેપ, તે સંક્ષેપવિષયક ઉદ્દેશ તે સમાસ—ઉદ્દેશ, અને તે અંગ, શ્રુતસ્કંધ તથા અધ્યયનને વિષે જાણવા યોગ્ય છે. તે આ રીતે → અંગ—સમાસ ઉદ્દેશ બે પ્રકારે છે— 15
અંગસમાસનો ઉદ્દેશ તથા અંગસમાસવડે ઉદ્દેશ. તેમાં અંગસમાસનો ઉદ્દેશ એટલે "આ અંગ છે" એ પ્રમાણે કહેવું, અંગસમાસવડે ઉદ્દેશ એટલે "આ અંગી છે, આ અંગને ભણનાર છે, આ અંગના અર્થનો જાણકાર છે" એ પ્રમાણે કહેવું. આ જ પ્રમાણે શ્રુતસ્કંધ અને અધ્યયનમાં પણ યોજના કરવી. ઉદ્દેશ એટલે અધ્યયનવિશેષ, તેનો જે ઉદ્દેશ તે ઉદ્દેશ—ઉદ્દેશ અર્થાત્ અધ્યયનવિષયક ઉદ્દેશ તે ઉદ્દેશોદ્દેશ કહેવાય છે. અથવા આ ઉદ્દેશવાળો છે, અથવા ઉદ્દેશને ભણનાર છે, અથવા 20
ઉદ્દેશના અર્થનો જાણકાર છે એવું કહેવું તે પણ ઉદ્દેશ—ઉદ્દેશ કહેવાય. ભાવવિષયક ઉદ્દેશ આઠમો જાણવો. તે આ પ્રમાણે — આ ભાવ છે, ભાવવાળો છે અથવા ભાવણ છે" એવું કહેવું. આ પ્રમાણે આઠપ્રકારના ઉદ્દેશ છે ॥૧૪૨॥

અવતરણિકા : આઠ પ્રકારનો આ ઉદ્દેશ જ વિશિષ્ટનામ સહિત જો હોય તો નિર્દેશ તરીકે ઓળખાય છે. આ જ વાત નિર્યુક્તિકાર કહે છે ⇨ 25

ગાથાર્થ : આ જ પ્રમાણે તે નિર્દેશ પણ આઠ પ્રકારનો જાણવા યોગ્ય છે. અવિશેષિત હોય તે ઉદ્દેશ અને વિશેષિત હોય તે નિર્દેશ છે.

ટીકાર્થ : જે રીતે ઉદ્દેશ કહેવાયો તે રીતે નિર્દેશ પણ આઠ પ્રકારનો જ જાણવા યોગ્ય છે. આ પ્રમાણે કહેવાથી સર્વ પ્રકારે ઉદ્દેશ—નિર્દેશની સામ્યતા થઈ જાય અથવા ઉદ્દેશની વ્યાખ્યા નિર્દેશમાં કે નિર્દેશની વ્યાખ્યા ઉદ્દેશમાં જવાથી અતિવ્યાપ્તિ થાય તેના વારણ માટે કહે છે કે— 30
સામાન્યનામાદિ વિષયક હોય તે ઉદ્દેશ છે અર્થાત્ સામાન્યનામાદિ જાણાવવું તે ઉદ્દેશ અને વિશેષ નામાદિવિષયક હોય તે નિર્દેશ છે જેમ કે, "આ જિનભદ્ર છે" એ પ્રમાણે વિશેષનામ કહેવું તે

સ્થાપનાવિશેષાભિધાનં નિર્દેશસ્થાપના વા, વિશિષ્ટદ્રવ્યાભિધાન દ્રવ્યનિર્દેશઃ યથા—ગૌઃ, તેન વા-
અશ્વવાનિત્યાદિ, એવં ક્ષેત્રવિશેષાભિધાનં ક્ષેત્રનિર્દેશઃ યથા—ભરતં, ક્ષેત્રેણ-સૌરાષ્ટ્રં ઇત્યાદિ,
કાલવિશેષાભિધાનં કાલનિર્દેશઃ યથા—સમય ઇત્યાદિ, તેન વા-વાસન્તિક ઇત્યાદિ, સમાસનિર્દેશઃ-
આચારાણાં આવશ્યકશ્રુતસ્કન્ધઃ સામાયિકં ચેતિ, ઉદ્દેશનિર્દેશઃ-શસ્ત્રપરિજ્ઞાદેઃ પ્રથમો દ્વિતીયો
5 વેતિ, ભગવત્યાં વા પુદ્ગલોદ્દેશો વેતિ, ભાવવ્યવસ્થાભિધાનં ભાવનિર્દેશઃ યથા—ઔદયિક ઇત્યાદિ,
તેન—ઔદયિકવાન્ ક્રોધીત્યાદિ વેતિ અત્તં વિસ્તરેણેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૩॥

इह समासोद्देशनिर्देशाभ्यामधिकारः, कथं ?, अध्ययनमिति समासोद्देशः सामायिकमिति
समासनिर्देशः, इदं च सामायिकं नपुंसकम्, अस्य च निर्देशा त्रिविधः-स्त्री पुमान् नपुंसकं चेति,
तत्र को नयो नैगमादिः कं निर्देशमिच्छतीत्यमुं अर्थमभिधित्सुराह—

10 निर्देश. आ नाम-निर्देश क्वो.

સ્થાપનાનિર્દેશ એટલે ચોક્કસ વસ્તુની સ્થાપનાનું કથન (અર્થાત્ “હું આ વસ્તુની સ્થાપના
કરું છું” એ પ્રમાણે કહેવું) અથવા કોઈ વસ્તુમાં નિર્દેશની સ્થાપના કરવી તે સ્થાપના. વિશિષ્ટ
દ્રવ્યોનું કથન કરવું તે દ્રવ્યનિર્દેશ જેમ કે, “આ ગાય છે” અથવા દ્રવ્યવડે નિર્દેશ જેમ કે “જે
વ્યક્તિ પાસે ઘોડો હોય તે વ્યક્તિ ઘોડાવાળી છે” એ પ્રમાણે કહેવું. એ જ પ્રમાણે ક્ષેત્રવિષેનું
15 કથન તે ક્ષેત્ર-નિર્દેશ જેમ કે, “આ ભરતક્ષેત્ર છે”, ક્ષેત્રવડે નિર્દેશ — જેમ કે, “આ વ્યક્તિ
સૌરાષ્ટ્ર (સૌરાષ્ટ્રની) છે.”

કાળવિશેષનું કથન તે કાળ-નિર્દેશ જેમ કે, “સમય (આવલિકાં વિગેરે)” અથવા કાળ
વડે નિર્દેશ — જેમ કે, “આ વાસન્તિક (વસંતઋતુમાં થનાર) છે” વગેરે, સમાસનિર્દેશ-અંગ,
શ્રુતસ્કંધ અને અધ્યયનના ભેદથી ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં અંગરૂપસમાસનો નિર્દેશ “આ આચારાંગ
20 છે” વગેરે, શ્રુતસ્કંધરૂપ સમાસનો નિર્દેશ—“આ આવશ્યકશ્રુતસ્કંધ છે” તથા અધ્યયનસમાસનો
નિર્દેશ “આ સામાયિક અધ્યયન છે” વગેરે.

ઉદ્દેશનો નિર્દેશ તે ઉદ્દેશનિર્દેશ જેમ કે, “શસ્ત્રપરિજ્ઞાદિનો (આચારાંગસૂત્રનું પ્રથમ
અધ્યયન શસ્ત્રપરીજ્ઞા છે) આ પહેલો ઉદ્દેશો છે અથવા આ બીજો ઉદ્દેશો છે” અથવા “ભગવતી
સૂત્રમાં પુદ્ગલ-ઉદ્દેશ છે” વગેરે, ભાવરૂપવ્યક્તિનું કથન તે ભાવ-નિર્દેશ જેમ કે, “આ ઔદયિક
25 ભાવ છે” વગેરે, ભાવવડે નિર્દેશ જેમ કે, આ ઔદાયિકભાવવાળો છે અથવા આ ક્રોધી છે
વગેરે. આમ આઠ પ્રકારે નિર્દેશ છે. વધુ ચર્ચાથી સર્ચું ॥૧૪૩॥

અવતરણિકા : અહીં સમાસ ઉદ્દેશ અને સમાસ નિર્દેશનું પ્રયોજન છે. તે આ રીતે —
અધ્યયન એ સમાસ-ઉદ્દેશ અને સામાયિક એ સમાસનિર્દેશ છે. આ સામાયિક એ
(સાવધયોગના વિરમણરૂપ નિર્દેશને આશ્રયી) નપુંસક છે. (આશય એ છે કે —
30 સાવધયોગવિરમણ એ નપુંસકલિંગમાં છે. તેથી આ વિરમણની અપેક્ષાએ સામાયિકનો પણ
નપુંસકલિંગમાં નિર્દેશ થાય છે.) અને આ સામાયિકના નિર્દેશ=ઉચ્ચારણ કરનારા ત્રણ પ્રકારના
છે — પુરૂષ, સ્ત્રી અને નપુંસક, તેમાં નૈગમાદિ કયો નય કયા નિર્દેશને ઇચ્છે છે ? તે
બતાવતા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે ⇨

દુવિહંપિ ળોગમણઓ ળિંદેસં સંગહો ય વવહારો ।

નિંદેસગમુજ્જુસુઓ ઉભયસરિત્થં ચ સહસ્સ ॥૧૪૪॥

વ્યાખ્યા—‘દ્વિવિધમપિ’ નિર્દેશ્યવશાત્ નિર્દેશકવશાચ્ચ નૈગમનયો નિર્દેશમિચ્છતિ, કુતઃ ? , લોકસવ્યવહારપ્રવણતાત્ નૈકગમત્વાચ્ચાસ્યેતિ, લોકે ચ નિર્દેશ્યવશાત્ નિર્દેશકવશાચ્ચ નિર્દેશપ્રવૃત્તિરુપલભ્યતે, નિર્દેશ્યવશાત્ યથા—વાસવદત્તા પ્રિયદર્શનિતિ, નિર્દેશકવશાચ્ચ યથા—મનુના પ્રોક્તો ગ્રન્થો મનુઃ, અક્ષપાદપ્રોક્તોઽક્ષપાદ ઇત્યાદિ, લોકોત્તરેઽપિ નિર્દેશ્યવશાત્ યથા—પદ્મજીવનિકા, તત્ર હિ ષડ્ જીવનિકાયા નિર્દેશ્યા ઇતિ, એવમાચારિક્રિયાઽભિધાયકત્વાદાચાર

ગાથાર્થઃ : નૈગમનય બંને પ્રકારના નિર્દેશ ઈચ્છે છે. સંગ્રહ અને વ્યવહારનય નિર્દેશના આધારે નિર્દેશ ઈચ્છે છે. ઋજુસૂત્ર નિર્દેશકની અપેક્ષાએ અને શબ્દનય સમાનલિંગવાળા ઉભય (નિર્દેશક અને નિર્દેશ્ય)ને આશ્રયીને નિર્દેશ ઈચ્છે છે.

ટીકાર્થઃ : ટીકાની શરૂઆત કરતાં પહેલા ભાવાર્થ સમજી લઈએ. કોઈપણ ગ્રંથનું જ્યારે નામ પાડવામાં આવે છે ત્યારે તે નામનો નિર્દેશ બે વસ્તુને લઈને થતો હોય છે ૧. નિર્દેશ્યને લઈને જેમ કે, આચારાંગસૂત્રમાં આચારસંબંધી વાતચીતો હોવાથી તે ગ્રંથનું નામ આચારાંગ પાડવામાં આવ્યું. આ “આચારાંગ” નામનો નિર્દેશ તે ગ્રંથમાં નિર્દેશ્ય (વર્ણન કરવા યોગ્ય) એવા આચારો ઉપરથી થયો.

એ જ રીતે ક્યારેક નિર્દેશક (વર્ણન કરનાર વ્યક્તિ)ને લઈને નામનો નિર્દેશ થાય છે જેમ કે, મનુ નામના ઋષિવડે કહેવાયેલો ગ્રંથ “મનુ” નામે ઓળખાયો. આ જ પદ્ધતિએ સાવધયોગનું વિરમણ એ નપુંસક છે. તેથી તેને આશ્રયી સામાયિક નપુંસક કહેવાય છે. જ્યારે સામાયિકને ઉચ્ચારનારા સ્ત્રી—પુરુષ અને નપુંસકની મુખ્યતાએ સામાયિક ત્રણે લિંગમાં કહેવાય છે. આમ નિર્દેશ નિર્દેશ્ય અને નિર્દેશક બંનેને લઈ થાય છે. તેમાં કયો નય કયા (કોને આશ્રયીને) નિર્દેશને ઈચ્છે છે ? તે બતાવે છે. મૂલગાથામાં ળિંદેસં શબ્દને બદલે ‘ળિંદિહં’ શબ્દ સંગત લાગે છે.)

નૈગમનય નિર્દેશ્ય અને નિર્દેશક બંનેના આધારે નિર્દેશને માને છે, કારણ કે આ નય લોકવ્યવહારમાં પ્રવણ અને અનેક પ્રકારવાળો છે અર્થાત્ લોકવ્યવહારને માન્ય રાખનારો છે અને તેની માન્યતા જુદા જુદા પ્રકારની છે. (નૈકગમ શબ્દમાં ગમ એટલે પ્રકાર, ન વિદ્યતે એક ગમઃ યસ્ય સ નૈકગમઃ નયઃ = નૈગમઃ આ પ્રમાણે અર્થ જાણવો) આ નય લોકવ્યવહારને માને છે અને લોકમાં નિર્દેશ્ય—નિર્દેશક બંનેને લઈ નિર્દેશની પ્રવૃત્તિ થાય છે.

તેમાં નિર્દેશ્યને લઈ આ પ્રમાણે કે જે ગ્રંથમાં વાસવદત્તાની વક્તવ્યતાનું કથન કરેલું છે તે ગ્રંથ “વાસવદત્તા” નામે ઓળખાય છે. એ જ પ્રમાણે પ્રિયદર્શના વિગેરેમાં પણ જાણવું. નિર્દેશકને આશ્રયી—મનુવડે કહેવાયેલો ગ્રંથ “મનુ” તરીકે ઓળખાયો, અક્ષપાદ ઋષિવડે કહેવાયેલો ગ્રંથ “અક્ષપદિ” નામે ઓળખાયો, વગેરે. લોકોત્તરમાં પણ નિર્દેશ્યના વશથી નિર્દેશ થતો હોવાય છે જેમ કે, —પદ્મજીવનિકા અધ્યયન, આ અધ્યયનમાં પદ્મજીવનિકા નિર્દેશ્ય તરીકે છે.

ઇત્યાદિ, તથા નિર્દેશકવશાત્ જિનવચનં કાપિલીયં નન્દસંહિતેત્યેવમાદિ, एवं सामायिकमर्थरूपं
रूढितो नपुंसकमितिकृत्वा नैगमस्य निर्देश्यवशान्नपुंसकनिर्देश एव, तथा सामायिकवतः
स्त्रीपुत्रपुंसकलिङ्गत्वात् तत्परिणामान्यत्वाच्च सामाधिकार्थरूपस्य स्त्रीपुनपुंसकलिङ्गत्वाविरोधमपि
मन्यते, तथा निर्देष्टुस्त्रिलिङ्गसंभवात् निर्देशकवशादपि त्रिलिङ्गतामनुमन्यते नैगमः ।

૬ આહ—‘દ્વિવિધમપિ નૈગમનયઃ’ ઇત્યેતાવત્યુક્તે નિર્દેશ્યવશાત્ નિર્દેશકવશાસસચ્ચ
નિર્દેશમિચ્છતીતિ ક્રિયાઽધ્યાહારઃ કૃતોઽવસીયતે ઇતિ, ઉચ્યતે, યત આહ—‘નિર્દેષ્ટં’ વસ્ત્વઙ્ગીકૃત્ય,
સંગ્રહો વ્યવહારઃ, ચશબ્દસ્ય વ્યવહિતઃ સંબન્ધો, નિર્દેશમિચ્છતીતિ વાક્યશેષઃ અત્ર ભાવના—વચનં
દ્વર્થપ્રકાશકમેવોપજાયતે, પ્રદીપવત્, યથા હિ પ્રદીપઃ પ્રકાશ્યં પ્રકાશયન્નેવ આત્મરૂપં પ્રતિપદ્યતે,

૧૦ એ જ પ્રમાણે આચારરૂપ ક્રિયાનો કહેનાર ગ્રંથ ‘આચાર’ તરીકે ઓળખાય છે તથા
નિર્દેશકના વશથી જિનેશ્વરના વચનો “જિનવચન” તરીકે ઓળખાય છે, તેમ કાપિલીય,
નંદસંહિતા વગેરે જાણવા. એ જ રીતે “અર્થરૂપ (સાવધયોગવિરમણરૂપ) સામાયિક રૂઢિથી
નપુંસક છે. તેથી નૈગમનય નિર્દેશ્યના વશથી “સામાયિક નપુંસક છે” એ પ્રમાણે નપુંસકનો જ
નિર્દેશ કરે છે.

૧૫ તથા સામાયિકવાળા નિર્દેશક સ્ત્રી—પુરુષ અને નપુંસક એ ત્રણે લિંગવાળા હોય છે અને
તેઓ સામાયિકના પરિણામને અનન્ય (અભિન્ન) હોવાથી અર્થરૂપ સામાયિકનો સ્ત્રી—પુરુષ અને
નપુંસક ત્રણે લિંગ હોવામાં પણ આ નય વિરોધ માનતો નથી. (અર્થાત્ અર્થરૂપ સામાયિક પણ
ત્રણે લિંગમાં માને છે. “આમ નિર્દેશ્યના વશથી સામાયિકનો માત્ર નપુંસકનિર્દેશ અથવા સામાયિકનો
ત્રણે લિંગમાં નિર્દેશ બતાવ્યો. હવે નિર્દેશકના વશથી ત્રણે લિંગમાં નિર્દેશ બતાવવા કહે છે.)

૨૦ તથા નિર્દેશક ત્રણે લિંગના હોવાની સંભાવના હોવાથી નૈગમનય નિર્દેશકવશથી પણ
સામાયિક ત્રણે લિંગવાળું માને છે. (પૂર્વે નિર્દેશ્ય સામાયિકના પરિણામને, સામાયિકવાનું જીવથી
અભિન્ન માનીને, સામાયિકવાનું જીવના ૩ લિંગ અનુસારે નિર્દેશ્યવશાત્ સામાયિકના ત્રણ લિંગ
માન્યા. પછી નિર્દેશક ત્રણે લિંગના હોવાથી નિર્દેશકવશાત્ પણ ત્રણે લિંગ માન્યા ઇતિ
સૂક્ષ્મમૂહનીયમ્)

૨૫ શંકા : “બંને પ્રકારના પણ નિર્દેશને નૈગમનય” મૂલગાથામાં આટલું કહેવામાત્રથી નિર્દેશ્યના
વશથી અને નિર્દેશકના વશથી નિર્દેશને ઈચ્છે છે એ પ્રમાણે ક્રિયાનો અધ્યાહાર કેવી રીતે
જણાય છે ? (અર્થાત્ બે પ્રકારે આટલું કહેવા માત્રથી નિર્દેશ્ય અને નિર્દેશકને આશ્રયી નિર્દેશ
બે પ્રકારે છે એવું કેવી રીતે જણાય ?)

૩૦ સમાધાન : “સંગ્રહ અને વ્યવહારનય નિર્દેષ્ટ વસ્તુને (નિર્દેશ્યને) આશ્રયી નિર્દેશ ઈચ્છે
છે” આવું જે કહ્યું છે તેના ઉપરથી નૈગમનયના મતે નિર્દેશનું દ્વિવિધ જણાય છે. હવે સંગ્રહ
અને વ્યવહારનય નિર્દેષ્ટવસ્તુને આશ્રયી જે નિર્દેશને ઈચ્છે છે તેની પાછળનો ભાવાર્થ બતાવે
છે — વચન હંમેશા અર્થને પ્રકાશિત કરતું જ ઉત્પન્ન થાય છે જેમ કે, પ્રદીપ એ પ્રકાશ્ય વસ્તુને
પ્રકાશિત કરતો જ આત્મરૂપને પામે છે (અર્થાત્ પ્રદીપ પ્રકાશ્ય વસ્તુને પ્રકાશિત કરતો હોય તો

एवं ध्वनिगप्यर्थं प्रतिपादयन्नेव, ततस्तत्प्रत्ययोपलब्धेः, तस्मान्निर्दिष्टवशात् निर्देशप्रवृत्तिरिति, ततश्च सामायिकमर्थरूपं रूढितो नपुंसकमतस्तदधिकृत्य संग्रहो व्यवहारश्च निर्देशमिच्छतीति, अथवा सामायिकवतः स्त्रीपुंनपुंसकलिङ्गत्वात् तत्परिणामानन्यत्वाच्च सामायिकार्थस्य त्रिलिङ्गतामपि मन्यत इति । तथा निर्देशकसत्त्वमङ्गीकृत्य सामायिकनिर्देशं ऋजुसूत्रो मन्यते, वचनस्य वक्तुरधीनत्वात् तत्पर्यायत्वात् तद्भावभावित्वादिति । ततश्च यदा पुरुषो निर्देशा तदा पुल्लिङ्गता, 5 एवं स्त्रीनपुंसकयोजनाऽपि कार्या, तथा 'उभयसदृशं' निर्देश्यनिर्देशकसदृशं, समानलिङ्गमेव वस्त्वङ्गीकृत्य, शब्दस्य निर्देशप्रवृत्तिरिति वाक्यशेषः, एतदुक्तं भवति-उपयुक्तो हि निर्देशा निर्देश्यादभिन्न एव, तदुपयोगानन्यत्वात्, ततश्च पुंसः पुमांसमभिदधतः पुन्निर्देश एव, एवं स्त्रियाः स्त्रियं प्रतिपादयन्त्याः स्त्रीनिर्देश एव, एवं नपुंसकस्य नपुंसकमभिदधानस्य नपुंसकनिर्देश एव,

જ તે "પ્રદીપ," તરીકે કહેવાય છે. એટલે કે પ્રકાશ્ય વસ્તુથી જ પ્રદીપ "પ્રદીપ"તરીકેના 10 ઉલ્લેખને પામે છે) એ જ પ્રમાણે વચન પણ અર્થનું પ્રતિપાદન કરતું છતું જ આત્મરૂપને પામે છે કારણ કે શબ્દથી (તતઃ) અર્થની પ્રતીતિ થાય છે. તેથી નિર્દેષવશથી (નિર્દેશ્યવશથી) નિર્દેશની પ્રવૃત્તિ થાય છે. સાવધયોગવિરમણ એ સામાયિકનો અર્થ છે અને તે રૂઢિથી નપુંસક છે. તેથી સાવધયોગવિરમણરૂપ નપુંસકનિર્દેશને આશ્રયી સામાયિકનો નપુંસકનિર્દેશ સંગ્રહ અને વ્યવહારનય ઈચ્છે છે. અથવા સામાયિકવાળા જીવો ત્રણે લિંગવાળા હોય છે અને સામાયિકના 15 અર્થનો (સાવધયોગવિરમણનો) પરિણામ આ ત્રણે જીવોથી અભિન્ન છે. માટે સામાયિકના અર્થની ત્રિલિંગતા પણ છે. તેથી આ રીતે નિર્દેશ્યના વશથી સામાયિકની ત્રિલિંગતા પણ સંગ્રહ, વ્યવહાર માને છે.

ઋજુસૂત્ર નિર્દેશકજીવને આશ્રયી સામાયિકના નિર્દેશને માને છે, કારણ કે વક્તાની વિધમાનતામાં (તત્ભાવે) વચનની વિધમાનતા (ભાવિ) રહેલી છે (તદ્ભાવે ભાવિત્વાત્), 20 તેથી વચન એ વક્તાનો પર્યાય છે (તત્પર્યાયત્વાત્) અને માટે વચન એ વક્તાને આધીન છે. તેથી સામાયિકનો નિર્દેશ જીવને આશ્રયી માને છે. તેથી જ જ્યારે પુરુષ નિર્દેશક = ઉચ્ચાર કરનાર હોય ત્યારે સામાયિક પુલ્લિંગ ગણાશે. એ જ પ્રમાણે સ્ત્રી-નપુંસકમાં પણ યોજના કરી લેવી.

શબ્દનયને ઉભય(નિર્દેશક - નિર્દેશ્ય) સરખા છે અર્થાત્ સમાનલિંગવાળા છે, તેને 25 આશ્રયીને નિર્દેશપ્રવૃત્તિ માને છે. ભાવાર્થ → (ઉપયોગપૂર્વક નિશ્ચિત કરીને જે કથન કરવું તે નિર્દેશ. इति वि.आ.भा.-૧૫૨૬) અને ઉપયુક્ત એવો નિર્દેશ=ઉચ્ચાર કરનાર નિર્દેશ્યથી અભિન્ન જ ગણાય છે કારણ કે નિર્દેશ્યનો ઉપયોગ અને નિર્દેશક એક જ છે. તેથી જ્યારે પુરુષને નિર્દેશ કરતા પુરુષનો નિર્દેશ એ પુલ્લિંગ છે, સ્ત્રીને નિર્દેશ કરતી સ્ત્રીનો નિર્દેશ સ્ત્રીલિંગ અને નપુંસકને નપુંસકનો નિર્દેશ નપુંસક હોય છે. 30

(આશય એ છે કે - પુરુષ પુરુષને નિર્દેશ = કથન કરતો હોય, જેમકે "હે યજ્ઞદત્ત ! આ આ પ્રમાણે કર" એ પ્રમાણે દેવદત્ત યજ્ઞદત્તને નિર્દેશ કરતો હોય ત્યારે દેવદત્ત યજ્ઞદત્તના

યદા તુ પુમાન્ સ્ત્રિયમભિધત્તે, તદા સ્વ્યુપયોગાન્યત્વાત્ સ્ત્રીરૂપ એવાસૌ, નિર્દેશ્યનિર્દેશકયોઃ સમાનલિંગતૈવ, એવં સર્વત્ર યોજ્યં, અસમાનલિંગનિર્દેશાઽસ્ય અવસ્ત્વેવ, યદા પુમાન્ પુમાસં સ્ત્રિયં ચાહેતિ, કુતઃ ?, તસ્ય પુરુષયોષિદ્વિજ્ઞાનોપયોગભેદાભેદવિકલ્પદ્વારેણ પુરુષયોષિદાપત્તેઃ, અન્યથા

- (નિર્દેશ્યના) ઉપયોગથી અનન્ય હોવાથી દેવદત્તનો પુલ્લિંગ નિર્દેશ થાય છે. એટલે કે દેવદત્ત પુલ્લિંગ ગણાય છે. (૫) ઇતિ વિ.આ.ભા.—૧૫૨૪. એ જ રીતે સ્ત્રી, નપુંસકમાં પણ જાણવું. હવે) જ્યારે પુરુષ સ્ત્રીને કથન કરતો હોય ત્યારે સ્ત્રીના જ્ઞાનોપયોગને અભિન્ન હોવાથી સ્ત્રીરૂપ જ આ પુરુષ ગણાય છે, અર્થાત્ સ્ત્રીને સમાન લિંગવાળો આ પુરુષ ગણાય છે. આમ નિર્દેશક અને નિર્દેશ્યની સમાનલિંગતા થાય છે. આમ સર્વત્ર=સ્ત્રી પુરુષને નિર્દેશ કરે તેમાં, સ્ત્રી નપુંસકને નિર્દેશ કરે તેમાં વગેરે બધામાં સમાનલિંગતાને આશ્રયી નિર્દેશપ્રવૃત્તિ થાય છે. (ટૂંકમાં શબ્દનય સદૃશ એવા ઉભયને = સમાન લિંગવાળા નિર્દેશક અને નિર્દેશ્યરૂપ ઉભયને આશ્રયી નિર્દેશની પ્રવૃત્તિ માને છે.)

- (શંકા : આ વાત તો બરાબર છે કે પુરુષ પુરુષને કે સ્ત્રીને નિર્દેશ કરતો હોય ત્યારે તેના ઉપયોગને અભિન્ન હોવાથી પુરુષનો પુલ્લિંગનિર્દેશ ગણાય. પરંતુ જ્યારે પુરુષ અસમાન લિંગવાળા એવા સ્ત્રી-પુરુષ ઉભયને એકકાળે નિર્દેશ કરતો હોય ત્યારે કયો નિર્દેશ ગણાય ? આવી શંકાનુ સમાધાન આપતા કહે છે કે →)

પુરુષ પુરુષ-સ્ત્રી ઉભયને જ્યારે નિર્દેશ કરતો હોય, ત્યારે આવા અસમાનલિંગવાળાઓને નિર્દેશ કરતો પુરુષ શબ્દનયના મતે અવસ્તુ જ છે કારણ કે તેની (વક્તાની) પુરુષ-સ્ત્રીના વિજ્ઞાન-ઉપયોગના ભેદાભેદ વિકલ્પદ્વારા પુરુષ-સ્ત્રીરૂપતાની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે.

- (કહેવાનો આશય એ છે કે જ્યારે પુરુષ પુરુષને અને સ્ત્રીને નિર્દેશ કરે છે ત્યારે તે વક્તાનો પુરુષવિજ્ઞાનનો ઉપયોગ અને સ્ત્રીવિજ્ઞાનનો ઉપયોગ પરસ્પર ભેદરૂપ છે કે અભેદરૂપ છે એટલે કે આ બંને ઉપયોગનો પરસ્પર ભેદ છે કે અભેદ છે ? એમ બે વિકલ્પ ઊભા થાય છે. તેમાં પ્રથમ જો પરસ્પર ભેદ માનીએ તો વક્તાનો આ બંને ઉપયોગ સાથે અભેદ હોવાથી અને આ બંને ઉપયોગોનો પરસ્પર ભેદ હોવાથી વક્તા પરસ્પર વિભિન્ન પુરુષ અને સ્ત્રી બની જાય છે જે ઈષ્ટ નથી.

- હવે જો ઉપયોગોનો પરસ્પર અભેદ માનીએ તો સુતરાં વક્તા પુરુષ-સ્ત્રી ઉભયરૂપ શબ્દતાને (મિશ્રતાને) પામે છે તે પણ ઈષ્ટ નથી. આમ ભેદાભેદ બંને વિકલ્પો દ્વારા વક્તા પુરુષ-સ્ત્રીરૂપ બની જતો હોવાથી અસમાનલિંગવાળો નિર્દેશક હોતો નથી અર્થાત્ જ્યારે વક્તા પુરુષ-સ્ત્રી ઉભયને નિર્દેશ કરે ત્યારે તે નિર્દેશક અવસ્તુ જ છે)

અન્યથા = જો ઉપયોગને જીવથી જુદો માનો તો વસ્તુના અભાવનો જ પ્રસંગ આવે.

- ★ સંયોજ્યં । (H) મલધારીય હેમચન્દ્રસૂરિજીની ટિપ્પણીમાં આ પદાર્થ જણાવેલ છે. તે ટિપ્પણી પરિશિષ્ટ નં. ૧માં આપેલી છે.

વસ્ત્વભાવપ્રસંગાત્, તસ્માદુપયુક્તો ચમર્થમાહ સ તદ્વિજ્ઞાનાનન્યત્વાત્તત્ત્વમય એવ, તત્ત્વમયત્વાચ્ચ તત્ત્વમાનલિઙ્ગનિર્દેશઃ, તત્ત્વશ્ચ સામાયિકવક્તા તદુપયોગાનન્યત્વાત્ સામાયિકં પ્રતિપાદયત્રાત્માનમેવાહ યતઃ તસ્માત્તત્ત્વમાનલિઙ્ગાધિધાન એવાસૌ, રૂઢિતશ્ચ સામાયિકાર્થરૂપસ્ય નપુંસકત્વાત્તિશ્રયાઃ પુંસો નપુંસકસ્ય વા પ્રતિપાદયતઃ સામાયિકં નપુંસકલિઙ્ગનિર્દેશ એવેતિ ગાથાસમાસાર્થઃ । વ્યાસાર્થસ્તુ વિશેષવિવરણાદવગન્તવ્ય ઇતિ । સર્વનયમતાન્યપિ ચામૂનિ પૃથગ્વિપરીતવિષયત્વાત્ ન પ્રમાણં, 5 સમુદિતાનિ ત્વન્તર્બાહ્યાનિમિત્તસામગ્રીમયત્વાત્ પ્રમાણમિતિ અત્લં વિસ્તરેણ, ગમનિકામાત્રપ્રધાનત્વાત્ પ્રસ્તુતપ્રયાસસ્ય ॥૧૪૪॥

ઇદાનીં નિર્ગમવિશેષસ્વરૂપપ્રતિપાદનાયાહ —

નામ ઠવળા દવિઁ ઘિત્તે કાલે તહેવ ભાવે અ ।

(આશય એ છે કે ઉપયોગ એ જીવનું લક્ષણ છે. હવે જો વક્તા એ ઉપયોગથી જુદો છે એવું 10 માનો તો વક્તા ઉપયોગ વિનાનો થવાથી જીવરૂપ જ કહેવાય નહીં અને અજીવરૂપ તો નથી જ, માટે વક્તારૂપ વસ્તુનો જ અભાવ માનવાનો પ્રસંગ આવશે)

તેથી ઉપયુક્ત વ્યક્તિ જે અર્થને કહે છે તે વ્યક્તિ એ અર્થના જ્ઞાનથી અભિન્ન હોવાથી તે અર્થમય છે. અને તે અર્થમય હોવાથી તે વ્યક્તિનો નિર્દેશ અર્થને સમાનલિંગવાળો હોય છે. આમ સામાયિકનો વક્તા સામાયિકના પરિણામથી અભિન્ન હોવાથી સામાયિકનું પ્રતિપાદન 15 કરતો જે કારણથી પોતાને જ કહે છે (અર્થાત્ જ્યારે સામાયિકનું પ્રતિપાદન કરતો હોય ત્યારે સામાયિકના ઉપયોગને અભિન્ન હોવાથી તે પુરુષ સામાયિક જ છે. અને તેથી સામાયિકનું પ્રતિપાદન કરતો તે પુરુષ પોતાને જ કહે છે)

તેથી તે વક્તા સામાયિકને સમાનલિંગવાળો કહેવાય છે અને સામાયિકનો અર્થ રૂઢિથી નપુંસક હોવાથી, સામાયિકનું પ્રતિપાદન કરતા સ્ત્રી-પુરુષ અથવા નપુંસકનો નપુંસકલિંગે જ 20 નિર્દેશ થાય છે. આ પ્રમાણે સંક્ષેપાર્થ કહ્યો. વિસ્તારાર્થ વિશેષવિવરણમાંથી (આવશ્યકની બૃહત્કટીકા, જે હાલ પ્રાપ્ત થતી નથી.) જાણી લેવો. આ બધા નયો જુદા જુદા હોય તો વિપરીત વિષયવાળા હોવાથી પ્રમાણભૂત નથી. પરંતુ ભેગા થયેલા આ જ નયો અન્તર-બાહ્યનિમિત્તની સામગ્રીરૂપ બનતા હોવાથી પ્રમાણરૂપ છે.

(કહેવાનો આશય એ છે કે આ બધા નયોમાં કો'ક બાહ્યનિમિત્તને જ, તો કો'ક આંતરિક 25 નિમિત્તને જ ગ્રહણ કરનારા હોવાથી, એકલા = જુદા જુદા પ્રમાણ નથી. પરંતુ આ બધા નયો ભેગા કરીએ તો બાહ્ય અને આંતરિક નિમિત્તોરૂપ સામગ્રીવાળા થવાથી પ્રમાણરૂપ બને છે.) આમ, વધુ ચર્ચા કરતા નથી કારણ કે ગ્રંથારંભના પ્રયાસમાં અક્ષરવ્યાખ્યા જ પ્રધાન છે. (વિસ્તાર નહીં) ॥૧૪૪॥

અવતરણિકા : આ પ્રમાણે ઉદ્દેશ અને નિર્દેશ કહ્યા. હવે નિર્ગમનામના ત્રીજા દ્વારનું 30 વિશેષ સ્વરૂપ બતાવવા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : નામ-સ્થાપના-દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-અને ભાવ એ છ પ્રકારના નિર્ગમના નિક્ષેપા છે.

एसो उ निगमस्सा णिक्खेवो छव्विहो होइ ॥१४५॥

- ગમનિકા—નામસ્થાપને પૂર્વવત્, દ્રવ્યનિર્ગમઃ—આગમનોઆગમજ્ઞશરીરતરવ્યતિ[†]રિક્તઃ, સ ચ ત્રિધા—સચિત્તાચિત્તમિશ્રભેદભિન્નઃ, તત્ર સચિત્તાત્સચિત્તસ્ય યથા પૃથિવ્યા અદ્કુરસ્ય, સચિત્તાન્મિશ્રસ્ય યથા—ભૂમેઃ પતઙ્ગસ્ય, સચિત્તાદચિત્તસ્ય યથા—ભૂમેર્બાષ્પસ્ય, તથા મિશ્રાત્સચિત્તસ્ય યથા—
5. દેહાત્કૃમિકસ્ય, મિશ્રાન્મિશ્રસ્ય યથા—સ્ત્રીદેહાદ્ભ્રમસ્ય, મિશ્રાદચિત્તસ્ય યથા—દેહાદ્ વિષ્ણાયાઃ, અચિત્તાત્સચિત્તસ્ય યથા—કાષ્ઠાત્કૃમિકસ્ય, અચિત્તાન્મિશ્રસ્ય યથા—કાષ્ઠાદ્ ઘુણસ્ય. અચિત્તાદચિત્તસ્ય યથા—કાષ્ઠાદ્ ઘૂણચૂર્ણસ્ય । અથવા દ્રવ્યાત્ દ્રવ્યસ્ય દ્રવ્યાત્ દ્રવ્યાણાં દ્રવ્યેભ્યો દ્રવ્યસ્ય દ્રવ્યેભ્યો દ્રવ્યાણામિતિ, તત્ર દ્રવ્યાદ્ દ્રવ્યસ્ય યથા—રૂપકાત્ રૂપકસ્ય નિર્ગમઃ, એકસ્માદેવ કલાન્તરપ્રયુક્તાદિતિ ભાવાર્થઃ, એકસ્માદેવ કલાન્તરતઃ પ્રભૂતનિર્ગમો દ્વિતીયભદ્ગભાવના,
10. પ્રભૂતેભ્યઃ સ્વલ્પકાલેનૈકસ્ય નિર્ગમો ભવતિ તૃતીયભદ્ગભાવના, પ્રભૂતેભ્યઃ પ્રભૂતાના કલાન્તરતશ્ચતુર્થભદ્ગભાવનેતિ, 'ક્ષેત્રે' इति क्षेत्रविषयो निर्गमः प्रतिपाद्यते, एवं सर्वत्र अक्षगमनिका

- ટીકાર્થ : નામ-સ્થાપના પૂર્વની જેમ જાણી લેવા. દ્રવ્યનિર્ગમ તરીકે આગમથી—નોઆગમથી બે પ્રકારે, તેમાં નો—આગમથી શરીર—ત્વચશરીર અને તદ્વ્યતિરિક્ત એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં પણ વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યનિર્ગમ સચિત્ત—અચિત્ત અને મિશ્રના ભેદથી ત્રણે પ્રકારે છે. સચિત્તમાંથી
15. સચિત્તનો નિર્ગમ જેમ કે, પૃથ્વીમાંથી અંકુરાનો, સચિત્તમાંથી મિશ્રનો નિર્ગમ — જેમ કે, ભૂમિમાંથી પતંગિયાનો નિર્ગમ (અહીં પાંખો વગેરે અચિત્ત હોવાથી મિશ્ર), સચિત્તમાંથી અચિત્તનો નિર્ગમ જેમકે, ભૂમિમાંથી બાષ્પનો નિર્ગમ.

- તથા મિશ્રમાંથી સચિત્તનો જેમ કે, દેહમાંથી કૃમિઓનો, મિશ્રમાંથી મિશ્રનો જેમ કે, સ્ત્રીના દેહમાંથી ગર્ભનો નિર્ગમ, મિશ્રમાંથી અચિત્તનો — જેમ કે દેહમાંથી વિષ્ણાનો નિર્ગમ, તથા
20. અચિત્તમાંથી સચિત્તનો—જેમ કે લાકડાંમાંથી કૃમિનો, અચિત્તમાંથી મિશ્રનો— જેમ કે — લાકડાંમાંથી ઘુણ(તેના પણ કેટલાક અંગ અચિત્ત સંભવે છે)નો, અચિત્તમાંથી અચિત્તનો—જેમ કે—લાકડાંમાંથી ઘુણના યૂર્ણનો નિર્ગમ.

- અથવા દ્રવ્યમાંથી દ્રવ્યનો (નિર્ગમ). દ્રવ્યમાંથી દ્રવ્યોનો, દ્રવ્યોમાંથી દ્રવ્યનો, દ્રવ્યોમાંથી દ્રવ્યોનો નિર્ગમ. તેમાં દ્રવ્યમાંથી દ્રવ્યનો નિર્ગમ — જેમ કે, રૂપિયામાંથી રૂપિયાનો નિર્ગમ અર્થાત્
25. ૧ રૂપિયાનું વ્યાજ ચડતાં—ચડતાં ૧ રૂપિયો થાય ત્યારે કલાન્તર(વ્યાજ) વડે ૧ રૂપિયામાંથી ૧ રૂપિયાનો નિર્ગમ થયો, એ જ રીતે ૧ રૂપિયામાંથી વ્યાજ દ્વારા ઘણા રૂપિયાનો નિર્ગમ. આ બીજો ભાગો જાણવો.

- ઘણા રૂપિયા વ્યાજે મુક્તાં અલ્પકાળમાં એક રૂપિયાનું વ્યાજ મળે ત્યારે ઘણામાંથી એકનો નિર્ગમરૂપ ત્રીજો ભાગો, ઘણા રૂપિયામાંથી લાંબા કાળે ઘણા રૂપિયા વ્યાજે મળે તે ચોથો ભાગો
30. જાણવો. તથા ક્ષેત્રવિષયક નિર્ગમ કહેવા યોગ્ય છે એ પ્રમાણે મૂળગાથામાં 'ક્ષેત્રે' શબ્દની સપ્તમી વિભક્તિનો અર્થ જાણવો. આ પ્રમાણે દરેક શબ્દમાં રહેલ સપ્તમીનો વિષય અર્થ સમજવો.

કાર્યા, તથા ^{૪૫} [ક્ષેત્રાત્ ક્ષેત્રસ્ય વા નિર્ગમઃ ક્ષેત્રનિર્ગમઃ, તત્ર ક્ષેત્રાદ્વિનિર્ગમો યથા અધોલોકક્ષેત્રાદ્વિનિર્ગત્ય જીવસ્તિર્યગ્લોકે સમાગત ઇત્યાદિ, ક્ષેત્રસ્ય વિનિર્ગમો યથા રાજકુલાલ્લઘ્યમમુકં ક્ષેત્રમિતિ, કાલાત્કાલસ્ય વા નિર્ગમઃ] કાલનિર્ગમઃ-કાલો હ્યમૂર્તસ્તથાપિ ઉપચારતો વસન્તસ્ય નિર્ગમઃ દુર્ભિક્ષાદ્વા નિર્ગતો દેવદત્તો બાલકાલાદ્વેતિ, અથવા કાલો દ્રવ્યધર્મ એવ, તસ્ય દ્રવ્યાદેવ નિર્ગમઃ, તત્પ્રભવત્વાદિતિ, એવં ભાવનિર્ગમઃ તત્ર પુદ્ગલાદ્વર્ણાદિનિર્ગમઃ, જીવાત્ક્રોધાદિનિર્ગમઃ ઇતિ, તયોર્વા 5 પુદ્ગલજીવયોર્વર્ણવિશેષક્રોધાદિભ્યો નિર્ગમ ઇતિ, એષ એવ નિર્ગમસ્ય નિક્ષેપઃ ષડ્વિધ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૫॥

એવં શિષ્યમતિર્વિકાશાર્થ પ્રસજ્ઞત ઉક્તોઽનેકથા નિર્ગમઃ, ઇહ ચ પ્રશસ્તભાવનિર્ગમમાત્રેણ અપ્રશસ્તાપગમેન વાઽધિકારઃ, શેષૈરપિ તદ્ગત્વાદ્, ઇહ ચ દ્રવ્યં વીરઃ ક્ષેત્રં મહસેનવનં કાલઃ પ્રમાણકાલઃ ભાવશ્ચ ભાવપુરુષઃ, એવં ચ નિર્ગમાદ્જ્ઞાનિ દ્રષ્ટવ્યાનીતિ એતાનિ ચ દ્રવ્યાધીનાનિ યતઃ 10 અતઃ પ્રથમં જિનસ્યૈવ મિથ્યાત્વાદિભ્યો નિર્ગમમભિધિત્સુરાહ-

ક્ષેત્રમાંથી અથવા ક્ષેત્રનો નિર્ગમ તે ક્ષેત્રનિર્ગમ. તેમાં ક્ષેત્રમાંથી નિર્ગમ-જેમ કે અધોલોકરૂપક્ષેત્રમાંથી નીકળીને જીવ તિર્યંગ્લોકમાં આવે, વગેરે. ક્ષેત્રનો નિર્ગમ-જેમ કે, રાજકુલમાંથી (ઈનામરૂપે) મળેલું અમુક ક્ષેત્ર. કાળથી અથવા કાળનો નિર્ગમ તે કાળનિર્ગમ. જો કે કાળ અમૂર્ત છે તો પણ ઉપચારથી (કાળનો નિર્ગમ બતાવાય છે).

તેમાં કાળનો નિર્ગમ જેમ કે વસંતઋતુનો નિર્ગમ (ઉત્પત્તિ) અથવા (કાળથી નિર્ગમ) દુઃકાળમાંથી દેવદત્તનો નિર્ગમ અથવા બાલ્યાવસ્થામાંથી નિર્ગમ. અથવા કાળ એ દ્રવ્યનો ધર્મ જ છે. તે કાળ દ્રવ્યમાંથી ઉત્પન્ન થતો હોવાથી કાળનો દ્રવ્યમાંથી જે નિર્ગમ તે કાળનિર્ગમ. આ જ પ્રમાણે ભાવનિર્ગમમા પુદ્ગલમાંથી વર્ણાદિનો નિર્ગમ, જીવમાંથી ક્રોધાદિનો નિર્ગમ, એ ભાવનો નિર્ગમ જાણવો. અથવા ભાવમાંથી નિર્ગમ-પુદ્ગલનો વર્ણાદિવિશેષમાંથી અને જીવનો ક્રોધાદિમાંથી 20 નિર્ગમ આ પ્રમાણે નિર્ગમના ષટ્પ્રકારના નિક્ષેપા છે. ॥૧૪૫॥

અવતરણિકા : આ પ્રમાણે શિષ્યમતિના વિકાસ માટે પ્રસંગથી અનેકપ્રકારનો નિર્ગમ કહ્યો. અને તેમાંથી અહીં પ્રશસ્તભાવનિર્ગમમાત્રવડે અથવા અપ્રશસ્તના ત્યાગવડે અધિકાર છે. શેષ નિર્ગમો પણ પ્રશસ્તભાવનિર્ગમના અથવા અપ્રશસ્તત્યાગના કારણો હોવાથી તેનો પણ અહીં તે રૂપે અધિકાર છે. તેમાં દ્રવ્ય તરીકે વીરપ્રભુ, ક્ષેત્ર તરીકે મહસેનવન, કાળ તરીકે 25 પ્રમાણકાળ અને ભાવ તરીકે ભાવપુરુષ(વર્ધમાનસ્વામી) જાણવાનો છે.

(આ બધાનો નિર્ગમ ક્રમશઃ બતાવવામાં આવશે કારણ કે) આ દ્રવ્યાદિ (સામાયિકરૂપ પ્રશસ્તભાવ) નિર્ગમના અંગો છે. આ બધા દ્રવ્યને આધીન હોવાથી સૌ પ્રથમ દ્રવ્યરૂપ જિનનો જ મિથ્યાત્વાદિમાંથી નિર્ગમ કહેવામાં આવે છે. (અર્થાત્ પ્રથમ દ્રવ્યનિર્ગમ બતાવે છે, તેમાં દ્રવ્ય તરીકે જિન છે. તેથી તેનો નિર્ગમ બતાવે છે) ⇨

પંથં કિર દેસિત્તા સાહૂણં અડવિવિષ્ણદ્વાણં ।

સમ્પત્તપદ્મલંભો બોદ્ધવ્યો વદ્ધમાણસ્સ ॥૧૪૬॥

ગમનિકા—પન્થાનં કિલ દેશયિત્વા સાધૂનાં અટવીવિપ્રનણનાં પુનસ્તેભ્ય એવ દેશનાં શ્રુત્વા સમ્યક્ત્વં પ્રાપ્તઃ, એવં સમ્યક્ત્વપ્રથમલાભો બોદ્ધવ્યો વર્ધમાનસ્યેતિ સમુદાયાર્થઃ ॥૧૪૬॥

- 5 અવયવાર્થઃ કથાનકાદવસેયઃ, તચ્ચેદમ્—ઐવરવિદેહે એગંમિ ગામે બલાહિઓ, સો ય રાયાદેસેણ સગડાણિ ગહાય દારુનિમિત્તં મહાહર્વિં પવિટ્ટો, ઇઓ ય સાહુણો મગ્ગપવણ્ણા સત્થેણ સમં વચ્ચંતિ, સત્થે આવાસિએ ભિક્ષુવટ્ઠં પવિટ્ટાણં ગતો સત્થો, પૈહાવિતો, અયાણંતા વિભુલ્લા, મૂઢદિસા પંથં અયાણમાણા તેણ અડવિપંથેણ મજ્ઞણ્ણદેસકાલે તણ્ણાએ છુહાએ ^૧અપરદ્ધા તં દેસં ગયા જત્થ સો સગડસણિવેસો, સો ય તે પાસિત્તા મહંતં સંવેગમાવણ્ણો ભણતિ—અહો ઇમે સાહુણો અદેસિયા

- 10 ગાથાર્થઃ : અટવીને વિષે ભૂલા પડેલા સાધુઓને માર્ગ દેખાડીને (તેઓ પાસેથી દેશના સાંભળીને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યું.) વર્ધમાનસ્વામીનો આ સમ્યક્ત્વનો પ્રથમલાભ જાણવો.

ટીકાર્થઃ : અટવીને વિષે માર્ગમાંથી ભૂલા પડેલા સાધુઓને માર્ગ દેખાડીને, વળી તે સાધુઓ પાસેથી જ દેશનાને સાંભળી વર્ધમાનસ્વામી સમ્યક્ત્વને પામ્યા. આ પ્રમાણે વર્ધમાનસ્વામીને સમ્યક્ત્વનો પ્રથમ લાભ જાણવો. આ ગાથાર્થે બતાવ્યો. ॥૧૪૬॥ વિસ્તારાર્થઃ કથાનકમાર્થઃ જાણવો

- 15 તે આ પ્રમાણે —

પશ્ચિમવિદેહના એક ગામમાં ગ્રામચિંતક (મુખી) રહેતો હતો. એકવાર તે રાજાના આદેશથી ગાડાઓને લઈ લાકડાંઓ લેવા મોટા જંગલમાં પ્રવેશ્યો. બીજી બાજુ સાધુઓ સાર્થની સાથે રસ્તા પર વિહાર કરતા હતા. એક સ્થાને સાર્થે પડાવ નાખ્યો. એટલે સાધુઓ ભિક્ષાર્થે નીકળ્યા, તેવામાં સાર્થ નીકળી ગયો અને ઘણો આગળ ચાલ્યો ગયો. સાધુઓ માર્ગને નહીં જાણતા હોવાથી તેઓ ભૂલા પડ્યા. દિશાઓને વિષે મોહ પામેલા માર્ગને નહીં જાણતા તે સાધુઓ અટવીના માર્ગે મધ્યાહ્ન સમયે ભૂખ-તરસથી પીડાતા તે દેશ પાસે આવ્યા જ્યાં બધા ગાડાઓ ઊભા હતાં.

- પોતાની તરફ આવતા સાધુઓને જોઈ તે ગ્રામચિંતક અત્યંત સંવેગ પામ્યો અને કહ્યું, “અહો ! આ અદેશિકા (દેશક વિનાના = ભોમિયા વિનાના હોવાથી) તપસ્વી એવા સાધુઓ 25 આ જંગલમાં આવી ચડ્યા છે.” તે ગ્રામચિંતકે અનુકંપાથી (ભક્તિથી) તે સાધુઓને પુષ્કળ

૪૬. અપરવિદેહેષુ એકસ્મિન્નામે બલાધિકઃ, સ ચ રાજાદેશેન શકટાનિ ગૃહીત્વા દારુનિમિત્તં મહાટવી પ્રવિષ્ટઃ, ઇતશ્ચ સાધવઃ માર્ગપ્રપન્નાઃ સાર્થેન સમં વ્રજન્તિ, સાર્થે આવાસિતે ભિક્ષાર્થં પ્રવિષ્ટેષુ ગતઃ સાર્થઃ, પ્રધાવિતઃ, અજાનન્તો ભ્રષ્ટાઃ, દિગ્મૂઢાઃ પન્થાનમજાનાનાઃ તેન અટવીપથેન મધ્યાહ્નદેશકાલે તૃષા ક્ષુધા અપરાદ્ધાઃ (ચ વ્યાપ્તાઃ) તં દેશં ગતા યત્ર સ શકટસન્નિવેશઃ, સ ચ તાન્ દૃષ્ટ્વા મહાન્તં સંવેગમાવન્તો

- 30 ભણતિ—અહો ઇમે સાધવોડદેશિકાઃ ★ જહ મિચ્છન્તમાઓ વિણિગ્ગઓ જહ ય કેવલં પત્તો । જહ ય પયાસિઅમેયં સામંદ્ઝં તહ પવક્કામિ ॥૧॥ (ગાથૈષાડ્ઘ્યાખ્યાતા નિર્યુક્તિપુસ્તકે) । ≠ પહાવિતા । + ય પારદ્ધા ।

अस्यैवार्थस्योपदर्शकमिदं गाथाद्वयमाह भाष्यकारः—

सोहम्मे उववण्णो पलियाउ सुरो महिङ्गीओ ॥२॥ (भाष्यम्)

અશનાદિ આપીને કહ્યું “પ્રભુ ! મારી સાથે આવો, જેથી તમને હું માર્ગ સુધી પહોંચાડું.” ગ્રામચિંતક આગળ ચાલ્યો ત્યારે તે સાધુઓ પણ તે ગ્રામચિંતકની પાછળ-પાછળ જવા લાગ્યાં, 15 તે સમયે ગુરુ તે ગ્રામચિંતકને ધર્મ કહેવા લાગ્યાં. ગ્રામચિંતકવડે તે ધર્મ સ્વીકારાયો. ત્યાર બાદ સાધુઓને માર્ગ ઉપર ચઢાવી તે પાછો વળ્યો. સાધુઓ પોતાના સ્થાને પહોંચ્યા. તે ગ્રામચિંતક અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિ મૃત્યુ પામી સૌધર્મકલ્પમાં એક પલ્લોપમની સ્થિતિવાળો દેવ થયો.

ગાથાર્થ : બંને ગાથાર્થ ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવા.

ટીકાર્થ : પશ્ચિમવિદેહમાં ગામનો ચિંતક, રાજદારુવનગમન — અહીં નિમિત્તશબ્દનો લોપ થયેલ હોવાથી અર્થ આ પ્રમાણે જાણવો કે રાજાની આજ્ઞાથી લાકડાંનિમિત્તે વનમાં ગમન ભિક્ષાનિમિત્તે નીકળેલા અને સાર્થથી ભ્રષ્ટ થયેલા એવા સાધુઓને ત્યાં જોયા. અન્ન—પાણીનું દાન કર્યું. અનુકંપાથી (ભક્તિથી) માર્ગ તરફ સાધુઓને લઈ જવા, ગુરુનું ધર્મકથન, સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ. મરીને સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયો, પલ્યોપમ આયુષ્યવાળો મહર્ષિક દેવ થયો. 25

॥ ભાષ્ય : ૧-૨ ॥

४७. तपस्विनोऽटवीमनुप्रविष्टाः, तेभ्योऽसौ अनुकम्पया विपुलमशनपानं दत्त्वाऽऽह-एत भगवन्तः ! येन पथि युष्मानवतारयामि, पुस्तः संप्रस्थितः, तदा तेऽपि साधवः तस्यैव पृष्ठतः अनुगच्छन्ति, ततो गुरुः तस्मै धर्मं कथयितुमाख्यः, तेन सोऽवगतः, तान्यपि समवतार्य निवृत्तः, ते प्राप्ताः स्वदेशं, स पुनरविरतसम्यग्दृष्टिः कालं कृत्वा सौधर्मे कल्पे पल्योपमस्थितिको देवो जातः । ★ पथि नयनं । 30 + गाथार्थः ।

લઢૂણ ય સમ્પત્તં અણુકંપાણં ડ સો સુવિહિયાણં ।

ભાસુરવરબોંદિધરો દેવો વૈમાણિઓ જાઓ ॥૧૪૭॥

- ગમનિકા—લઢૂવા ચ સમ્યક્ત્વં અણુકમ્પયાંડસૌ સુવિહિતેભ્યઃ ભાસ્વરાં—દીપ્તિમતી વરાં—
5 પ્રધાનાં 'બોંદિ' તનું ધારયતીતિ સમાસઃ, દેવો વૈમાનિકો જાત ઇતિ નિર્યુક્તિગાથાર્થઃ ॥૧૪૭॥ તથા
ચ —

ચઇઝુણ દેવલોગા ઇહ ચેવ ય ભારહંમિ વાસંમિ ।

ઇક્ષ્વાગકુલે જાઓ ડસભસુઅસુઓ મરીઈત્તિ ॥૧૪૮॥

- વ્યાખ્યા—તતઃ સ્વાયુષ્કક્ષયે સતિ ચ્યુત્વા દેવલોકાદિહૈવ ભારતે વર્ષે ઇક્ષ્વાકુકુલે 'જાતઃ'
10 ઉત્પન્નઃ ઋષભસુતસુતો મરીચિઃ સામાન્યેન ઋષભપૌત્ર ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૮॥ યતશ્ચૈવમતઃ—
ઇક્ષ્વાગકુલે જાઓ ઇક્ષ્વાગકુલસસ હોઇ ઉપ્પત્તી ।

કુલગરવંસેડઈં ભરહસસ સુઓ મરીઈત્તિ ॥૧૪૯॥

- વ્યાખ્યા—ઇક્ષ્વાકૂણાં કુલં ઇક્ષ્વાકુકુલં તસ્મિન્, 'જાતઃ' ઉત્પન્નઃ, ભરતસ્ય સુતો મરીચિરિતિ
યોગઃ, તત્ર સામાન્યઋષભપૌત્રત્વાભિધાને સતિ ઇદં વિશેષાભિધાનમદુષ્ટમેવ, સ ચ કુલકરવંસેડતોતે
15 જાતઃ, તત્ર કુલકરા વક્ષ્યમાણલક્ષણાસ્તેષાં વંશઃ કુલકરવંશઃ પ્રવાહ ઇતિ સમાસઃ, તસ્મિન્નતીતે—

ગાથાર્થઃ : સમ્યક્ત્વને પામીને તે સુવિહિત સાધુઓની અણુકંપાથી દેદિપ્યમાનશરીરને
ધારણ કરનારો વૈમાનિક દેવ થયો.

ટીકાર્થઃ : સમ્યક્ત્વને પામીને તે ગ્રામચિંતક સુવિહિત સાધુઓની અણુકંપાથી (ભક્તિથી=
ભક્તિના પ્રભાવે) દેદિપ્યમાન શરીરને ધારણ કરનારો વૈમાનિક દેવ થયો ॥૧૪૭॥

- 20 ગાથાર્થઃ : દેવલોકમાંથી ચ્યવી આ જ ભરતક્ષેત્રનાં ઇક્ષ્વાકુકુલમાં ઋષભપુત્રનો પુત્ર મરીચિ
નામે ઉત્પન્ન થયો.

ટીકાર્થઃ : પોતાનું આયુષ્ય પુરું થતાં દેવલોકમાંથી ચ્યવી આ ભરતક્ષેત્રમાં ઇક્ષ્વાકુકુલમાં
“મરીચિ” નામે ઋષભપુત્રનો પુત્ર અર્થાત્ ઋષભપૌત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો ॥૧૪૮॥

- 25 ગાથાર્થઃ : કુલકરવંશ પૂરો થતાં ઇક્ષ્વાકુકુલની ઉત્પત્તિ થઈ, તે ઇક્ષ્વાકુકુલમાં મરીચિ નામે
ભરતનો પુત્ર થયો.

- ટીકાર્થઃ : ઇક્ષ્વાકુઓનું જે કુલ તે ઇક્ષ્વાકુકુલ — તેમાં ભરતનો પુત્ર મરીચિ ઉત્પન્ન થયો
એ પ્રમાણે અન્વય કરવો. સામાન્યથી ઋષભના પૌત્રપણાનું કથન કરવા છતાં “ભરતનો પુત્ર”
એ પ્રમાણે વિશેષકથન અદુષ્ટ છે (આશય એ છે કે ઋષભદેવને ભરત વિ. ૧૦૦ પુત્રો હતા.
માત્ર ઋષભદેવનો પૌત્ર એમ કહેવાથી કોનો પુત્ર, એ સ્પષ્ટ ન થાય તેથી અહીં વિશેષથી કહ્યું
30 — ભરતનો પુત્ર) તે મરીચિ કુલકરવંશ પૂરો થયા પછી ઉત્પન્ન થયો. અહીં કુલકરોનું સ્વરૂપ
આગળ બતાવશે. તેઓનો વંશ=પ્રવાહ તે કુલકરવંશ આ પ્રમાણે સમાસ કરવો. તે કુલકરવંશ

અનિક્રાન્તે ઇતિ. યતશ્ચૈવમત ઇક્ષ્વાકુકુલસ્ય ભવતિ ઉત્પત્તિઃ, વાચ્યેતિ વાક્યશેષઃ, ઇત્યયં ગાથાર્થઃ ॥૧૪૯॥

તત્ર કુલકરવંશેઽતીત ઇત્યુક્ત, અતઃ પ્રથમં કુલકરાણામેવોત્પત્તિઃ પ્રતિપાદ્યતે. યત્ર યસ્મિન્કાલે ક્ષેત્રે ચ તત્ત્રભવસ્તત્રિદર્શનાય ચેદમાહ—(ગ્રન્થાગ્રમ્ ૩૦૦૦)

ઓસપ્પિણી ઇમીસે તદ્ધાઈ સમાઈ પચ્છિમે ભાગે ।

5

પતિઓવમદ્ધુભાઈ સેસંમિ ઉ કુલગરુપ્પત્તી ॥૧૫૦॥

ગમનિકા—અવસર્પિણ્યામસ્યાં વર્તમાનાયાં યા તૃતીયા સમા—સુષ્મદુષ્પમાસમા, તસ્યાઃ પ્રશ્નિમો ભાગસ્તસ્મિન્ કિયન્માત્રે પલ્યોપમાષ્ટભાગ એવ શેષે તિષ્ઠતિ સતિ કુલકરોત્પત્તિઃ સંજાતેતિ વાક્યશેષ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૦॥

અદ્ધભરહમજ્ઞિહ્લુતિભાગે ગંગાસિન્ધુમજ્ઞાંમિ ।

10

ઇત્થ બહુમજ્ઞદેસે ઉપ્પણ્ણા કુલગરા સત્ત ॥૧૫૧॥

ગમનિકા—અર્ધભરતમધ્યમત્રિભાગે, કસ્મિન્ ?—ગંગાસિન્ધુમધ્યે, અત્ર બહુમધ્યદેશે ન પર્યન્તેષુ, ઉત્પન્નાઃ કુલકરાઃ સપ્ત, અર્ધં ભરતં વિદ્યાધરાલયવૈતાઢ્યપર્વતાદારતો ગૃહ્યત ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૧॥

પસાર થયા પછી મરીયિ ઇક્ષ્વાકુકુલમાં ઉત્પન્ન થયો. આથી ઇક્ષ્વાકુકુલની ઉત્પત્તિ કહેવી જોઈએ. (નિ. આગળ બતાવશે) ॥૧૪૯॥

15

અવતરણિકા : ઉપરોક્ત ગાથામાં ‘કુલકરવશ પસાર થયા પછી’ આવું કહ્યું. આથી પ્રથમ કુલકરોની જ ઉત્પત્તિ કહેવાય છે. જે કાળમાં અને જે ક્ષેત્રમાં કુલકરોની ઉત્પત્તિ થઈ તે બતાવતાં કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : આ અવસર્પિણીના ત્રીજા આરાના પાછલા ભાગે પલ્યોપમનો આઠમો ભાગ બાકી હતો ત્યારે કુલકરોની ઉત્પત્તિ થઈ. (આ કાળ બતાવ્યો)

20

ટીકાર્થ : વર્તમાન એવી આ અવસર્પિણીનો જે સુષ્મ—દુષ્પમનામનો ત્રીજો આરો હતો. તેના પાછલા ભાગમાં પલ્યોપમનો આઠમો ભાગ બાકી હતો. ત્યારે કુલકરોની ઉત્પત્તિ થઈ. ॥૧૫૦॥

ગાથાર્થ : અર્ધભરતક્ષેત્રના મધ્યમ ત્રીજા ભાગે ગંગાસિન્ધુના મધ્યમાં બહુમધ્યભાગમાં સાત કુલકરો ઉત્પન્ન થયા.

25

ટીકાર્થ : અહીં અર્ધભરત એટલે વિદ્યાધરોના સ્થાનભૂત વૈતાઢ્યપર્વતથી દક્ષિણ બાજુનો ભાગ ગ્રહણ કરવો. (ભરતક્ષેત્રની ઉત્તરમાં હિમવંતપર્વત અને દક્ષિણમાં લવણસમુદ્ર છે. બરાબર વચ્ચે, પૂર્વ—પશ્ચિમ લાંબો વૈતાઢ્યપર્વત છે. જેનાથી ભરતક્ષેત્રના બે ભાગ થાય છે. ઉત્તરાર્ધ અને દક્ષિણાર્ધભરત. તે દક્ષિણાર્ધભરતક્ષેત્રના ત્રણ ભાગ કરવા.) તેમાં મધ્યમ ત્રીજા ભાગમાં ગંગાસિન્ધુના મધ્યમાં = બહુમધ્યભાગમાં, નહીં કે અંતભાગમાં, સાત કુલકરો ઉત્પન્ન થયા. ॥૧૫૧॥

30

ઇદાની કુલકરવક્તવ્યતાભિધાયિકાં દ્વારગાથાં પ્રતિપાદયન્નાહ-
પુલ્લભવજમ્મનામં પમાણ સંઘયણમેવ સંઠાણં ।

વણિણત્થિયાઽ ભાગા ભવણોવાઓ ય ણીઈ ચૈ ॥૧૫૨॥

- ગમનિકા-કુલકરણાં પૂર્વભવા વક્તવ્યાઃ, જન્મ વક્તવ્યં તથા નામાનિ પ્રમાણાનિ તથા
5 સંહનનં વક્તવ્યં, એવશબ્દઃ પૂરણાર્થઃ, તથા સંસ્થાનં વક્તવ્યં તથા વર્ણાઃ પ્રતિપાદયિતવ્યાઃ તથા
સ્ત્રિયો વક્તવ્યાઃ તથા આયુર્વક્તવ્યં ભાગા વક્તવ્યાઃ-કસ્મિન્ વયોભાગે કુલકરાઃ સંવૃત્તા इति.
ભવનેષુ ઉપપાતઃ ભવનોપપાતઃ વક્તવ્યઃ, ભવનગ્રહણં ભવનપતિનિકાયોપપાતપ્રદર્શનાર્થ, તથા
નીતિશ્ચ યા યસ્ય હકારાદિલક્ષણા સા વક્તવ્યેતિ ગાથાસમુદાયાર્થઃ, અવયવાર્થ તુ પ્રતિદ્વારં વક્ષ્યતિ
॥૧૫૨॥ તત્ર પ્રથમદ્વારવચ્યવાર્થાભિધિત્સયેદમાહ-

- 10 અવરવિદેહે દો વણિય વચંસા માઙ્ગ ડજ્જુએ ચેવ ।
કાલગયા ઇહ ભરહે હત્થી મણુઓ અ આયાયા ॥૧૫૩॥
દદ્દતું સિણેહકરણં ગયમારુહણં ચ નામણિપ્પક્તી ।
પરિહાણિ ગેહિ કલહો સામત્થણ(ણં)વિવ્રવણ હત્તિ ॥૧૫૪॥

અવતરણિકા : હવે કુલકરોની વક્તવ્યતાને કહેનારી દ્વારગાથાને બતાવે છે ⇨

- 15 ગાથાર્થ : પૂર્વભવ-જન્મ-નામ-પ્રમાણ-સંઘયણ-સંસ્થાન-વર્ણ-સ્ત્રીઓ-આયુષ્ય-
ભાગ-ભવનોપપાત અને નીતિ (કુલકરી સંબંધી આટલી વસ્તુઓ બતાવશે.)

- ટીકાર્થ : કુલકરોનો પૂર્વભવ, જન્મ, નામ, પ્રમાણ, સંઘયણ, સંસ્થાન, વર્ણ, સ્ત્રીઓ,
આયુષ્ય અને ભાગ કહેવા યોગ્ય છે. તેમાં ભાગ એટલે આયુષ્યનો કેટલો ભાગ કુલકર તરીકે
રહ્યા, ભવનોને વિષે ઉપપાત તે ભવનોપપાત કહેવા યોગ્ય છે. અહીં ભવનનું ગ્રહણ
20 ભવનપતિનિકાયમાં કુલકરોની ઉત્પત્તિ થઈ તે બતાવવા કરેલ છે. તથા નીતિ એટલે જે કુલકરની
જે હકારાદિ નીતિ (દંડ કરવાની પદ્ધતિ) હતી, તે કહેવા યોગ્ય છે. આ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ
કહ્યો. વિસ્તારાર્થ દરેક દ્વારમાં બતાવશે. ॥૧૫૨॥

અવતરણિકા : તેમાં પ્રથમદ્વારરૂપ અવયવાર્થ કહે છે ⇨

- ગાથાર્થ : પશ્ચિમવિદેહમાં બે વેપારી મિત્ર હતા. તેમાં એક માયાવી અને બીજો સરળ
25 હતો. બંને મૃત્યુ પામી અહીં ભરતક્ષેત્રમાં એક હાથીરૂપે અને બીજો મનુષ્યરૂપે આવ્યો. (ઉત્પન્ન
થયો.)

ગાથાર્થ : પરસ્પર જોઈ સ્નેહ થયો, હાથી ઉપર આરોહણ થયું, અને નામની નિષ્પત્તિ
થઈ, પરિહાનિ-ગૃહિ-કલહ-વિચારણા-વિજ્ઞાપના-હકાર નીતિ થઈ.

- ★ પુલ્લભવ કુલકરણં ઉસમ્મજિર્ણિદસ્સ ભરહરણો અ । ઇક્કઘાગકુલુપ્પત્તી ણેયઘ્વા આણુપુલ્લીએ ।
30 (ગાથૈષા નિર્યુક્તિપુસ્તકેઽવ્યાખ્યાતા ચ) ।

ગમનિકા—અપરવિદેહે દ્વૌ વણિગવયસ્યૌ માયી ઋજુશ્ચૈવ કાલગતૌ ઇહ ભરતે હસ્તી મનુષ્યશ્ચ આયાતૌ, દૃષ્ટ્વા સ્નેહકરણં ગજારોહણં ચ નામનિર્વૃત્તિઃ પરિહાણિઃ ગૃહ્ણિઃ કલહઃ, 'સામત્થણં' દેશીવચનતઃ પર્યાલોચનં ભળ્યતે, વિજ્ઞાપના, હ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૩-૧૫૪॥

ભાવાર્થસ્તુ કથાનકાદવસેયઃ, અધ્યાહાર્યક્રિયાયોજના ચ સ્વબુદ્ધ્યા પ્રતિપદં કાર્યા, યથા-અપરવિદેહે દ્વૌ વણિગવયસ્યૌ અભૂતામિતિ, નવરં હસ્તી મનુષ્યશ્ચ આયાતાવિતિ, અનેન જન્મ પ્રતિપાદિતં વેદિતઘ્નં, અવરવિદેહે દો મિત્તા વાણિઅયા, તત્થેગો માયી એગો ઉજ્જુગો, તે પુણ એગો ચેવ વવહરંતિ, તત્થેગો જો માયી સો તં ઉજ્જુઅં અતિસંધેઙ, ઇતરો સવ્વમગૂહંતો સમ્મં સમ્મેણ વવહરંતિ, દોવિ પુણ દાણરુઙ્ગ, તત્તો સો ઉજ્જુગો કાલં કાઠુણ ઇહેવ દાહિણઙ્ગે મિહુણગો જાઓ, વંકો પુણ તંમિ ચેવ પદેસે હત્થિસયણં જાતો, સો ય સેતો વળ્લેણં ચંડંતો ય, જાહે તે પઙ્કિપુર્ણા તાહે નેણ હત્થિણા હિંડંતેણ સો દિઙ્ગે મિહુણગો, દટ્ટૂણ ય સે પીતી ઉપ્પણા, તં ચ સે આભિઓગજ્ઞાણિઅં કમ્મમુદિણં, તાહે તેણ મિહુણગં ઘંધે વિલઙ્કયં, તં દટ્ટૂણ ય તેણ સવ્વેણ લોણા અબ્બહિયમણૂસો એસો ઇમં ચ સે વિમલં વાહણંતિ તેણ સે વિમલવાહણોત્તિ નામં કથં.

ટીકાર્થઃ ગાથાર્થ કથાનકથી સ્પષ્ટ થશે — ગાથાનાં દરેક પદમાં અધ્યાહાર્ય એવા ક્રિયાપદોનો સંબંધ પોતાની બુદ્ધિથી કરી લેવો. (અર્થાત્ મૂળગાથામાં જ્યાં ક્રિયાપદો નથી જેમ કે બે વેપારીઓ હતા વગેરે ત્યાં બધે ક્રિયાપદો જાતે જોડી દેવા) હવે કથાનક બતાવે છે — પશ્ચિમવિદેહમાં બે વેપારી મિત્રો હતા. તેમાં એક માયાવી અને અન્ય સરળ હતો. તે બંને સાથે જ ધંધો કરતા હતા. તેમાં જે માયાવી હતો. તે સરળ વાણિયાને છેતરતો હતો, જ્યારે બીજો સરળ વાણિયા બધું જ છુપાવ્યા વિના સારી રીતે ધંધો કરતો હતો.

બંને વાણિયા દાનમાં રુચિવાળા હતા તેથી તે સરળ વાણિયો મૃત્યુ પામીને અહીં જ દક્ષિણાર્ધભરતમાં યુગલિક તરીકે ઉત્પન્ન થયો, જ્યારે જે માયાવી હતો, તે મરીને તે જ પ્રદેશમાં હસ્તિરત્ન થયો. ॥૧૫૩॥ તે હાથી વર્ષથી શ્વેત અને ચાર દાંતવાળો હતો. જ્યારે બંને જુવાન થયા ત્યારે એકવાર પસાર થતાં હાથીવડે તે યુગલિક જોવાયો. જોઈને તેની ઉપર હાથીને પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઈ. તે વખતે તે હાથીનું અભિયોગથી (માયાથી) બંધાયેલું કર્મ ઉદય પામ્યું.

તે હાથીવડે તે યુગલિક પોતાના ખભા ઉપર બેસાડાયો. આ રીતે હાથી ઉપર મનુષ્ય બેઠેલો જોઈ લોકોવડે “આ કોઈ વિશિષ્ટ પુરુષ છે અને આ તેનું વાહન પણ વિમલ છે” એમ

૪૮. અપરવિદેહેષુ દ્વૌ મિત્રે વણિજૌ, તત્રૈકો માયાવી એક ઋજુકઃ, તૌ પુનરેકત એવ વ્યવહરતઃ, તત્રૈકો યો માયાવી સ તમ્જું અતિસન્દધાતિ, ઇતરઃ સર્વમગૂહયન્ સમ્યગ્ સાત્ત્યેન વ્યવહરતિ, દ્વાવપિ પુનર્દાનરુચી, તતઃ સ ઋજુકઃ કાલં કૃત્વેઽયમ્ દક્ષિણાર્ધે મિથુનકનરો જાતઃ, વઋકઃ પુનઃ તસ્મિન્નેવ પ્રદેશે હસ્તિરત્નં જાતઃ, સ ચ વર્ણેન શ્વેતશ્ચતુર્દન્તશ્ચ, યદા તૌ પ્રતિપૂર્ણૌ તદા તેન હસ્તિના હિણ્ડમાનેન સ દૃષ્ટઃ મિથુનકનરઃ, દૃષ્ટ્વા ચ તસ્ય પ્રીતિરુત્પન્ના, તચ્ચ તસ્યાભિયોગજનિતં કર્મોદીર્ણં, તદા તેન મિથુનકનરઃ સ્કન્ધે વિલગિતઃ, તદૃષ્ટ્વા ચ તેન સર્વેણ લોકેન અભ્યધિકમનુષ્ય એષ ઇદં ચાસ્યવિમલં વાહનમિતિ તેન તસ્ય વિમલવાહન ઇતિ નામ કૃતં, ★ પ્રતિપાદં । + ંસ્યાવાસિષ્ઠઃ । † સ । ≠ ંણા જાતા ।

“તેસિં ચ જાતીસરણં જાયં, તાહે કાલદોસેણ તે રુક્ષા પરિહાયંતિ—

મૈત્તંગા મિત્તંગા તુડિયં ચ ચિત્તંગા (ય) ચિત્તરસા ।

ગેહાગારા અણિયણા સત્તમયા કપ્પરુક્ખંતિ ॥૧૧॥

તેસુ પરિહાયંતેસુ કસાયા ઉપ્પણ્ણા—ઇમં મમ, મા એથ્થ કોઢ અણ્ણો અલ્લિયડંતિ ભણિતું
5 પયત્તા, જો મમીકયં અલ્લિયડં તેણ કસાઢજ્જંતિ, ગેણ્ણો અ સંખડંતિ, તતો તેહિં ચિંતિતં—કિંચિ
અધિપતિં ઠવેમો જો વવત્થાઓ ઠવેતિ, તાહે તેહિં સો વિમલવાહણો એસ અમ્હેહિનો અહિતોત્તિ
ઠવિતો, તાહે તેણ તેસિં રુક્ષા વિરિક્કા, ભણિયા ય-જો તુબ્બં એય મેરં અતિક્રમતિ તં મમ
કહિજ્જાહંતિ, અહં સે દંડં કરિહામિ, સોડવિ કિહ જાણતિ ?, જાઢસ્સરો તં વણિયત્તં સરતિ, તાહે
તેસિં જો કોઢ અવરજ્જંતિ સો તસ્સ કહિજ્જંતિ, તાહે સો તેસિં દંડં ઠવેતિ, કો પુણ દંડો ?, હક્કારો,

- 10 કહી યુગલિકનું “વિમલવાહન” નામ કરાયું. તે યુગલિક અને હાથીને જાતિસ્મરણજ્ઞાન ઉત્પન્ન
થયું. તે સમયે કાળના દોષથી આ સાત કલ્પવૃક્ષો ઓછા થવા લાગ્યા → મત્તાંગા, ભૃંગાંગા,
તુટિતાંગા, ચિત્રાંગા, ચિત્રરસા, ગૃહકારા અને અનગ્ના આ સાત કલ્પવૃક્ષોના નામ જાણવા
11૧૧ આ કલ્પવૃક્ષો ઓછા થતાં કષાયો વૃદ્ધિ પામ્યા, અને લોકો — “આ મારું છે કોઈ અન્ય
વ્યક્તિએ એને અડવું નહીં.” આ પ્રમાણે બોલવા લાગ્યાં. એ રીતે પોતાના કષાયેલ વૃક્ષને જે
15 અંદે તેની સાથે કષાય કરતા અને કોઈ વસ્તુ લઈ લે તો ઝઘડા પણ કરતા. તેથી લોકોએ વિચાર્યું
કે “કોઈ અધિપતિ સ્થાપીએ જેથી તે વ્યવસ્થા સ્થાપિત કરે.” ત્યારે લોકોએ “આ વિમલવાહન
આપણા કરતાં વિશિષ્ટ છે” એમ વિચારી વિમલવાહનને સ્થાપિત કર્યો. જેથી વિમલવાહનને
લોકોને વૃક્ષોના ભાગ પાડી આપ્યા અને કહ્યું “તમારી આ મર્યાદાને જે ઓળંગે તે મને કહેવો
(અર્થાત્ તેને મારી પાસે લાવવો) જેથી હું દંડ કરીશ.

- 20 વિમલવાહન દંડ કરવાનું કેવી રીતે જાણતો હતો ? (કારણ કે તે વખતે દંડનીતિ નહોતી)
તેનો ઉત્તર આપે છે કે “તેને જાતિસ્મરણ થયું હતું. તેમાં તેણે પોતાનું પૂર્વભવસંબંધી વાણિયાવાણુ
સ્મરણ કર્યું હતું. તેથી વિમલવાહન દંડનીતિ જાણતો હતો. આ રીતે લોકોને વૃક્ષો વિભાજિત
કયાં પછી લોકોમાંથી જે કોઈ અપરાધ કરતું, તેને વિમલવાહન પાસે લાવવામાં આવતો. તે તેને
દંડ કરતો. કયો દંડ કરતો ? હકાર અર્થાત્ હા ! આ તમે ઘણું ખોટું કર્યું.” આ પ્રમાણે

- 25 ૪૯. તયોશ્ચ જાતિસ્મરણં જાતં, તદા કાલદોષેણ તે વૃક્ષાઃ પરિહીયન્તે, તદયથા—મત્તાઙ્ગ મૃંગાઙ્ગાસ્તુટિતાઙ્ગા-
શ્ચિત્રાઙ્ગાશ્ચિત્રરસાઃ । ગૃહાકારા અનગ્નાઃ સપ્તમકાઃ કલ્પવૃક્ષા इति, ॥૧૧॥ તેષુ પરિહીયમાણેષુ કષાય
ઉત્પન્ના. ઇદં મમ, મા અત્ર કોડ્ડ્યન્યો લગીત્ इति ભણિતું પ્રવૃત્તાઃ, યો મમીકૃતં લગતિ તેન કષાયન્તે, ગ્રહ્ણો
ચ કિલશ્નન્તિ (સંખળડયન્તિ), તતસ્તૈશ્ચિન્તિતં—કમપિ અધિપતિં સ્થાપયામો યો વ્યવસ્થાઃ સ્થાપયતિ. તદા
તૈઃ સ વિમલવાહન એણોડ્ડમ્મમધિક इति સ્થાપિતઃ, તદા તેન તેભ્યો વૃક્ષા વિભક્તાઃ, ભણિતાશ્ચ—યો
30 યુષ્માકં એતાં મર્યાદાં અતિક્રામતિ તં મહાં કથયેત, અહં તસ્ય દળંડં કરિષ્યામિ, સોડપિ કથં જાનીતે ?,
જાતિસ્મરસ્તદ્ વણિકત્વં સ્મરતિ, તદા તેષાં યઃ કશ્ચિદપરાધ્યતિ સ તસ્મે કથ્યતે, તદા સ તસ્ય દળંડં
સ્થાપયતિ, કઃ પુનર્દળંડઃ ?, હાકારઃ— Δ તં મમ । ★ ચિત્તંગા । + અહં દંડં વત્તેહામિ ।

5

पढमित्थ विमलवाहण चक्खुम जसमं चउत्थमभिचंदे ।

गमनिका--प्रथमोऽत्र विमलवाहनश्चक्षुष्मान् यशस्वी चतुर्थोऽभिचन्द्रः ततश्च प्रसेनजित्
मरुदेवश्चैव नाभिश्चेति, भावार्थः सुगम एवेति गाथार्थः ॥१५५॥ गतं नामद्वारम्, अधुना
प्रमाणद्वारावयवार्थाभिधित्सयाऽऽह-

छच्चेव अब्दछद्वा पंचसया पण्णवीसं तु ॥१५६॥

15

20

ગાથાર્થ : અહીં પ્રથમ વિમલવાહન, ચક્ષુષ્માન, યશસ્વી, યોથા અભિચંદ્ર, પછી પ્રસેનજિત, મરુદેવ અને નાભિ (આ પ્રમાણે સાત કુલકરો થયા.)

25

30

વ્યાખ્યા—નવ ધનુઃશતાનિ પ્રથમઃ અષ્ટૌ ચ સપ્ત અર્ધસપ્તમાનિ ષડ્ ચ અર્ધષષ્ઠાનિ પચ્છ શતાનિ પૈચ્છવિંશતિ, અન્યે પઠન્તિ-પચ્છશતાનિ વિંશત્યધિકાનિ, યથાસંખ્યં વિમલવાહનાદીનામિદં પ્રમાણં દ્રષ્ટવ્યં इति ગાથાર્થઃ ॥૧૫૬॥

ગતં પ્રમાણદ્વારં, ઇદાનીં કુલકરસંહનનસંસ્થાનપ્રતિપાદનાયાહ—

5

વજ્જરિસહસંઘયણા સમચતુરંસા ય હંતિ સંઠાણે ।

વર્ણાંપિ ય વુચ્છામિ પત્તેયં જસસ જો આસી ॥૧૫૭॥

ગમનિકા—વજ્રઋષભસંહનનાઃ સર્વે એવ સમચતુરસ્ત્રાશ્ચ ભવન્તિ ‘સંસ્થાને’ इति સંસ્થાનવિષયે નિર્મૂલ્યમાણા इति, વર્ણદ્વારસંબન્ધાભિધાનાયાહ—વર્ણમપિ ચ વક્ષ્યે પ્રત્યેકં યસ્ય ય આસીદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૭॥

10

ચક્ષુમ જસમં ચ પસેણદ્વિઅં એ પિઅંગુવર્ણાભા ।

અભિચંદો સસિગોરો નિમ્મલકણગપ્પમા સેસા ॥૧૫૮॥

ગમનિકા—ચક્ષુષ્માન્ યશસ્વી ચ પ્રસેનજિત્ત્વૈતે પ્રિયંદુવર્ણાભાઃ અભિચન્દ્રઃ શશિગૌરઃ નિર્મલકનકપ્રભાઃ શેષાઃ—વિમલવાહનાદયઃ, ભાવાર્થઃ સુગમ એવ, નવરં નિર્મલકનકવત્ પ્રભા-
છાયા યેષાં તે તથાવિધા इति ગાથાર્થઃ ॥૧૫૮॥

15

ગતં વર્ણદ્વારં, સ્ત્રીદ્વારવ્યાચિંચાસયાઽઽહ—

ચંદ્રજસચંદકંતા સુરૂવ પડિરૂવ ચક્ષુકંતા ય ।

ધનુષની કાયા હતી.

ટીકાર્થ : ગાથાર્થ મુજબ છે. કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે સાતમાને પાંચસો વીસ ધનુષ પ્રમાણ કાયા હતી. આ પ્રમાણે વિમલવાહન વિ. ના શરીરનું પ્રમાણ જાણવું. ॥૧૫૬॥

20

અવતરણિકા : હવે કુલકરના સંઘયણ અને સંસ્થાનદ્વાર બતાવે છે ⇨

ગાથાર્થ : સાતે કુલકરો વ્રજઋષભસંઘયણવાળા અને સંસ્થાન તરીકે સમયતુરન્નસંસ્થાન વાળા હોય છે. વર્ણની બાબતમાં જેનો જે વર્ણ હતો તે હવે અમે કહીશું.

ટીકાર્થ : વ્રજઋષભસંઘયણવાળા અને સમયતુરન્નસંસ્થાનવાળા સાતે કુલકરો હતાં. હવે વર્ણદ્વારનો સંબંધ જોડવા કહે છે કે “જેનો જે વર્ણ હતો તે દરેકના વર્ણોને હું કહીશ. ॥૧૫૭॥

25

ગાથાર્થ : ચક્ષુષ્માન્, યશસ્વી અને પ્રસેનજિત્ એ ત્રણે પ્રિયંદુવર્ણજેવી આભા(કાંતિ) વાળા હતાં. અભિચંદ્ર ચંદ્રસમાન ગૌરવર્ણવાળા હતાં, અને શેષ કુલકરો નિર્મલસુવર્ણની પ્રભાવાળા હતાં.

ટીકાર્થ : ગાથાર્થ મુજબ છે. પરંતુ—નિર્મલ સુવર્ણ જેવી છાયા છે જેમની તે નિર્મલકનકપ્રભાવાળા એ પ્રમાણે સમાસ જાણવો. ॥૧૫૮॥

30

અવતરણિકા : વર્ણદ્વાર પૂર્ણ થયું. હવે સ્ત્રીદ્વાર બતાવે છે ⇨

ગાથાર્થ : ચંદ્રયશા, ચંદ્રકાંતા, સુરુપા, પ્રતિરુપા, ચક્ષુકાંતા, શ્રીકાંતા અને મરુદેવી એ

+ પચ્છવિંશતિશ્ચ । ≠ ંધ્યમાણે ।

સિરિકંતા મરુદેવી કુલગરપત્નીના નામાઈ ॥૧૫૯॥

ગમનિકા—ચન્દ્રયણાઃ ચન્દ્રકાન્તા સુરૂપા પ્રતિરૂપા ચક્ષુઃકાન્તા ચ શ્રીકાન્તા મરુદેવી કુલકરપત્નીનાં નામાનીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૯॥ એતાશ્ચ સંહનનાદિભિઃ કુલકરતુલ્યા એવ દ્રષ્ટવ્યાઃ, યત આહ—

સંઘયણં સંઠાણં ઉચ્ચત્તં ચેવ કુલગરેહિ સમં ।

5

વર્ણેણ એગવર્ણા સવ્વાઓ પિયંગુવર્ણાઓ ॥૧૬૦॥

ગમનિકા—સંહનનં સંસ્થાનં ઉચ્ચૈસ્ત્વં ચૈવ કુલકરૈઃ—આત્મીયૈઃ, સમં—અનુરૂપં આસાં પ્રસ્તુતસ્ત્રોણામિતિ, કિંતુ પ્રમાણેન ઈષઞ્ચૂના ઇતિ સંપ્રદાયઃ, તથાપિ ઈષઞ્ચૂનત્વાન્ન ભેદાભિધાનમિતિ, વર્ણેન એકવર્ણાઃ સર્વાઃ પ્રિયદ્વવર્ણા ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૦॥

સ્ત્રીદ્વારં ગતં, ઇદાનીં આયુર્દ્વાસ્મ—

10

પલિઓવમદસમ્પાદ પદ્મસ્સાઉં તઓ અસંખિજ્જા ।

તે આણુપુલ્લિહીણા પુલ્લા નાભિસ્સ સંખેજ્જા ॥૧૬૧॥

વ્યાખ્યા—પલ્યોપમદશભાગઃ, ‘પ્રથમસ્ય’ વિમલવાહનસ્ય આયુરિતિ, તતઃ અન્યેષાં ચક્ષુષ્મદાદીનાં અસંખ્યેયાનિ, પૂર્વાણીતિ યોગઃ, તાન્યેવાનુપૂર્વીહીનાનિ નાભેઃ સંખ્યેયાન્યાયુષ્કમિત્યયં ગાથાર્થઃ ॥૧૬૧॥

15

અન્યે તુ વ્યાચક્ષતે—પલ્યોપમદશભાગ એવ પ્રથમસ્યાયુઃ તતો દ્વિતીયસ્ય અસંખ્યેયૌઃ—

કુલકરપત્નીઓના નામ છે.

ટીકાર્થઃ ગાથાર્થ મુજબ જાણવો. ॥૧૫૯॥ આ બધી સ્ત્રીઓ સંઘયણ — સંસ્થાનાદિવડે કુલકર સમાન જ જાણવી, કારણ કે આગળ કહે છે કે ⇨

ગાથાર્થઃ સંઘયણ—સંસ્થાન અને ઊંચાઈ કુલકર સમાન ગણવી, સર્વ સ્ત્રીઓ વર્ણથી એક જ પ્રિયંગુ(નીલ)વર્ણવાળી જાણવી. 20

ટીકાર્થઃ સંઘયણ — સંસ્થાન અને ઊંચાઈ પોતપોતાના કુલકરો જેટલી જ પત્નીઓની જાણવી. પરંતુ ઊંચાઈમાં કંઈક ન્યૂન જાણવી એવો સંપ્રદાય (પરંપરા) છે, છતાં થોડું જ ન્યૂન હોવાથી સૂત્રકારે પ્રમાણ જુદું બતાવ્યું નથી. વર્ણથી સર્વ સ્ત્રીઓ એક જ પ્રિયંગુવર્ણવાળી હતી. ॥૧૬૦॥

અવતરણિકાઃ સ્ત્રીદ્વાર પૂર્ણ થયું. હવે આયુષ્યદ્વાર બતાવે છે ⇨

25

ગાથાર્થઃ પલ્યોપમના દશમા ભાગનું પ્રથમ વિમલવાહનનું આયુષ્ય હતું. ત્યાર પછી બીજાઓનું અસંખ્ય પૂર્વોનું આયુષ્ય અનુક્રમે ઘટતું ઘટતું નાભિકુલકરનું સંખ્યાત પૂર્વોનું આયુષ્ય જાણવું.

ટીકાર્થઃ ગાથાર્થ મુજબ જાણવો. ॥૧૬૧॥ (પરંતુ એક પલ્યોપમના દશ ભાગ કરવા. તેમાં દશમા ભાગમાં જેટલો કાળ હોય તેટલું આયુષ્ય પ્રથમનું જાણવું.) કેટલાક આચાર્યો કહે છે પલ્યોપમના દશ ભાગ જેટલું પ્રથમકુલકરનું આયુષ્ય, બીજાનું પલ્યોપમના અસંખ્યભાગો 30

પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગા इति વાક્યશેષઃ, તુ એવ ચાનુપૂર્વીહીનાઃ શેષાણામાયુષ્કં દ્રષ્ટવ્યાઃ તાવદ યાવત્પૂર્વાણિ નામેઃ સંખ્યેયાનિ इति, અવિરુદ્ધા ચેયં વ્યાખ્યેતિ । અન્યે તુ વ્યાચક્ષતે— પલ્યોપમદશભાગઃ પ્રથમસ્ય આયુષ્કં, તતઃ શેષાણાં 'અસંખ્યેજ્ઞા' इति સમુદિતાનાં પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગાઃ, એતદુક્તં ભવતિ—દ્વિતીયસ્ય પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગઃ, શેષાણાં તત
૫ એવાસંખ્યેયભાગોઽસંખ્યેયભાગઃ પાત્યતે તાવદ્યાવન્નાભેઃ અસંખ્યેયાનિ પૂર્વાણિ । इदं પુનરપવ્યાખ્યાનં, કુતઃ ? , પચ્છાનામસંખ્યેયભાગાનાં પલ્યોપમચત્વાર્શિન્નમભાગાનુપપત્તેઃ, કથમ્ ? , પલ્યોપેમં વિશતિભાગાઃ ક્રિયતે, તદષ્ટભાગે કુલકરોત્પત્તિઃ, પ્રથમસ્ય દશભાગ આયુઃ, શેષાણાં પચ્છાનામર્ધરૂપાચ્ચત્વાર્શિન્નમભાગાદ અસંખ્યાતોઽસંખ્યાતો ભાગ આયુઃ તથાઽપ્યર્ધં કિંચિન્ન્યૂનં

પ્રમાણ આયુ, અને તે જ પલ્યોપમના અસંખ્યભાગો ક્રમશઃ ઘટતાં ઘટતાં શેષોનું આયુષ્ય ત્યાં
૧૦ સુધી જાણવું, જ્યાં સુધી ઘટતાં ઘટતાં નાભિનું સંખ્યાતપૂર્વો જેટલું આવે. આ વ્યાખ્યા પણ અચિરુદ્ધ છે.

૫ળી કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે પ્રથમનું પલ્યોપમના દસભાગ જેટલું આયુષ્ય. ત્યાર પછી બીજા બધાનું ભેગા મળી પલ્યો. અસં.ભાગો જેટલું આયુષ્ય જાણવું, અર્થાત્ બીજાનું પલ્યો. અસં. ભાગપ્રમાણ અને ત્યાર પછી શેષોનું પલ્યો.અસં. ભાગનાં પણ અસંખ્યાતમોભાગ પછી
૧૫ તેનો પણ અસંખ્યાતમોભાગ એમ ત્યાં સુધી ઓછા કરવા જ્યાં સુધી નાભિનું અસંખ્યેયપૂર્વ જેટલું આયુષ્ય આવે. આ વ્યાખ્યા ખોટી છે, કારણ કે પાંચ અસંખ્યભાગોથી પલ્યોપમનો ચાલીસમો ભાગ પૂરાતો નથી.

તે આ રીતે કે— પલ્યોપમના વીસભાગ કરવા. આ વીસભાગવાળા પલ્યોપમના આઠ ભાગ કરવા. (ધારો કે એકપલ્યોપમ એટલે અસત્કલ્પનાથી ૧ કરોડ વર્ષ, તેના ૨૦ ભાગ
૨૦ કરવાથી ૨૦ના દરેક ભાગમા ૫ લાખવર્ષ આવશે. હવે ૨૦ ભાગવાળા આ પલ્યોપમના ૮ ભાગ કરવા. જેથી ૮ના દરેક ભાગમાં સાડાબાર લાખવર્ષ આવશે) પલ્યોપમના આઠમો ભાગે કુલકરોની ઉત્પત્તિ થઈ. (અર્થાત્ સાડાબાર લાખવર્ષ બાકી હતા ત્યારે કુલકરોની ઉત્પત્તિ થઈ)

તેમાં પ્રથમકુલકરનું પલ્યોપમના દશમા ભાગ જેટલું આયુષ્ય હતું. (૧ કરોડ વર્ષનો દશમો ભાગ એટલે ૧૦ લાખવર્ષ, તેથી પ્રથમ કુલકરનું ૧૦ લાખવર્ષનું આયુષ્ય હતું) શેષ પાંચ કુલકરોનું
૨૫ અડધા એવા ૪૦મા ભાગમાંથી (=અઢી લાખવર્ષમાંથી) અસંખ્યાત—અસંખ્યાત આયુ છે. તો પણ કંઈક ન્યૂન અડધો (૪૦મો) ભાગ બાકી રહી જાય છે. (આશય એ છે કે ૧૨,૫૦,૦૦૦ વર્ષ પ્રમાણ આઠમા ભાગમાંથી ૧૦ લાખવર્ષનું આયુ તો પ્રથમકુલકરનું જ હતું. તેથી રહ્યા ૨,૫૦,૦૦૦ વર્ષ બાકી. આ ૨,૫૦,૦૦૦ વર્ષ એટલે ૧ કરોડવર્ષ પ્રમાણ પલ્યોપમનો ૪૦મા ભાગ. અને બીજી રીતે જોઈએ તો આ ૨,૫૦,૦૦૦ વર્ષ (૪૦ મો ભાગ) એ પલ્યોપમના
૩૦ વીસમા ભાગનો અડધો ભાગ કહેવાય છે, કારણ કે પલ્યોપમનો વીસમો ભાગ એટલે ૫ લાખ વર્ષ થાય.

ચત્વાર્શિન્નમો ભાગોઽવશિષ્યતે, યતઃ કૃત્વિન્શતિભાગપલ્યોપમસ્ય અષ્ટભાગે અષ્ટભાગે इदं भवति, તતોઽપિ દશભાગે દ્વૈ જાતૌ, ગતાઃ અસંખ્યાતાઃ પદ્મભાગાઃ, અર્ધાદ્ યદર્ધં કિન્ચિન્નૂનં ચત્વાર્શિન્નમો ભાગ इति, ઉત્કં ચ—‘પલિઓવમદ્વુભાગે સેસંમિ ઉ કુલગરુષ્પત્તી’ (ગાથા ૧૫૦). તત્રાપિ પ્રથમસ્ય દશમભાગ આયુષ્કમુક્તં, તસ્મિન્શ્રાવ્યગતે વિન્શતિતમભાગદ્વયસ્ય વ્યવગમાચ્છેષશ્ચત્વાર્શિન્નદ્વાગોઽવતિષ્ઠિતે, સ ચ સંખ્યેયતમઃ, તતશ્ચ કાલો ન ગચ્છતિ, આહ—અત એવ નાભેરસંખ્યેયાનિ પૂર્વાણિ 5 આયુષ્યકર્મિષ્ઠં, ઉચ્યતે, ઇષ્ટમિદં, અયુક્તં ચૈતત્, મરુદેવ્યાઃ સંખ્યેયવર્ષાયુષ્કત્વાત્, ન હિ કેવલ-જ્ઞાનમસંખ્યેયવર્ષાયુષાં ભવતીતિ, તતઃ કિમિતિ ચેદ્, ઉચ્યતે, તતશ્ચ નાભેરપિ સંખ્યેયવર્ષા

તેથી પ્રથમ સિવાયના શેષ પાંચ કુલકરોનું અડધા (વીસમાં ભાગના અડધા ભાગ) એવાં ૪૦માં ભાગમાં આયુષ્યની વહેંચણી કરવાની રહે. હવે શેષ પાંચ કુલકરોનું દરેકનું પલ્યોપમ અસંખ્યાતમાણ આયુષ્ય ગણતા આ ૪૦માં ભાગથી અસંખ્યાત—અસંખ્યાત ભાગ ઓછા કરતા 10 કુલ પાંચ અસંખ્યાતમાણો ઓછા કરવાના રહે. અને તે પાંચ અસંખ્યાતમાણો ઓછા કરવા છતાં કંઈકન્યૂન ૪૦ મો ભાગ બાકી રહે છે) કારણ કે કરાયેલ છે ૨૦ ભાગો જેના એવા પલ્યોપમના આઠમા ભાગે (કુલકરોનું) આયુષ્ય છે.

તે આઠમા ભાગમાંથી પણ (પલ્યોપમના) દશમા ભાગમાં બે ભાગો જતાં રહ્યાં છે. (અર્થાત્ આઠમો ભાગ એટલે ૧૨,૫૦,૦૦૦ વર્ષ, તેમાંથી પણ પ્રથમ કુલકરનું દશભાગ પ્રમાણ 15 આયુષ્ય ગણીયે તો ૧૦ લાખ વર્ષ થાય અને આ ૧૦ લાખ વર્ષ એટલે વીસ—વીસના બે ભાગ થાય) અને અડધામાંથી બીજા પાંચ અસંખ્યાતમાણો પણ બાદ કરતાં જે અડધું કંઈકન્યૂન તે ૪૦મો ભાગ થયો. ૪૦મો ભાગ એ પલ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ છે. તેમાંથી પાંચ અસંખ્યાતમાણો બાદ કરવાં છતાં કાળ પૂરો થતો નથી, અર્થાત્ કાળ બાકી રહી જાય છે.

(ટૂંકમાં ૧ પલ્યોપમનો ૮મો ભાગ કુલ કુલકર કાળ છે = $P/8$. પ્રથમ કુલકરનું આયુ 20 $P/10$ છે એટલે બાકીનાનો કાળ $P/8 - P/10 = P/40$ રહ્યો. હવે જો તે બધાનું આયુ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ હોય તો તેનો સરવાળો પણ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ જ થાય. જ્યારે ઉપરની ગણતરીમાં પલ્યોપમનો ચાલીસમો ભાગ એટલે કે સંખ્યાતમો ભાગ બાકી રહે છે, જે અસંખ્યાતમા ભાગ કરતા મોટો હોય તેથી કાળ પૂરો ન થાય.)

શંકા : (અન્યાયાર્યો) એટલે જ અમે નાભિકુલકરનું અસંખ્યેયપૂર્વ જેટલું આયુષ્ય કહીએ 25 છીએ. (તેથી પાંચ અસંખ્યેય ભાગો બાદ કર્યા પછી જે કાળ બાકી રહે છે તે ૭મા કુલકરનું આયુષ્ય જાણવું. જે અસંખ્યેય પૂર્વ જેટલું હોય છે.)

સમાધાન : આ વાત તમને ઈષ્ટ છે પણ અયુક્ત છે કારણ કે મરુદેવીનું સંખ્યાતવર્ષનું આયુષ્ય હતું. તેનું કારણ એ છે કે અસંખ્યેયવર્ષના આયુષ્યવાળા જીવને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી. અને મરુદેવીને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું તે જ બતાવે છે કે તેમનું આયુષ્ય સંખ્યેયવર્ષનું હતું. 30

શંકા : મરુદેવીનું આયુષ્ય સંખ્યાતવર્ષનું હોય, તેનાથી અહીં તમારે શું કહેવું છે ?

યુષ્કત્વમ્ ॥૧૬૧॥

યત આહ—

જં ચેવ આઝયં કુલગરાણ તં ચેવ હોઝ તાસિપિ ।

જં પઢમગસ્સ આઝં તાવઝયં ચેવ હત્થિસ્સ ॥૧૬૨॥

- 5 ગમનિકા—યદેવ આયુષ્કં કુલકરાણાં તદેવ ભવતિ તાસામપિ-કુલકરાઙ્ગનાનાં, સંખ્યાસામ્યાચ્ચ તદેવેત્યભિધીયતે, તથા યત્તુ પ્રથમસ્યાયુઃ કુલકરસ્ય, તાવદેવ ભવતિ હસ્તિનઃ, એવં શેષકુલકરહસ્તિનામપિ કુલકરતુલ્યં દ્રષ્ટવ્યમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૨॥

ઇદાનીં ભાગદ્વારં—કઃ કસ્ય સર્વાયુષ્કાત્ કુલકરભાગ ઇતિ—

જં જસ્સ આઝયં યલુ તં દસમૈગે સમં વિભઙ્ગેઊણં ।

- 10 મજ્ઞિહ્લદ્વતિભાગે કુલગરકાલં વિયાણાહિ ॥૧૬૩॥

વ્યાખ્યા—યદ્યસ્યાયુષ્કં યલુ તદ્ દશભાગાન્ સમં વિભજ્ય મધ્યમાષ્ટત્રિભાગે કુલકરકાલં

- સમાધાન : એટલું જ કે, જો મરૂદેવીનું આયુષ્ય સંખ્યાતવર્ષનું હોય તો (કુલકરો અને તેમની પત્ની સમાનઆયુષ્યવાળા હોવાથી) નાભિકુલકરનું પણ સંખ્યાતવર્ષનું આયુષ્ય જ સિદ્ધ થાય છે. તેથી ઉપર તમે જે અસંખ્યપૂર્વો નાભિના આયુષ્ય તરીકે કહ્યા તે ઘટતા નથી. (માટે 15 કુલકરોના આયુષ્યની બાબતમાં જે અમે કહ્યું કે પ્રથમ કુલકરનું પલ્યો.નો દશમોભાગ, શેષ પાંચનું અસંખ્યપૂર્વો અથવા પલ્યો.ના અસંખ્યભાગો અને નાભિનું સંખ્યાતવર્ષ એ વાત જ યુક્તિયુક્ત છે.) ॥૧૬૧॥

અવતરણિકા : પૂર્વે કહ્યું કે કુલકરો અને તેમની પત્નીનું આયુષ્ય સમાન હોય છે. તે વાત કહે છે ⇨

- 20 ગાથાર્થ : કુલકરોનું જેટલું આયુષ્ય હોય તેટલું જ કુલકરોની પત્નીઓનું હોય છે. તથા પ્રથમકુલકરનું જેટલું આયુષ્ય હોય તેટલું આયુષ્ય હાથીનું પણ હોય છે.

- ટીકાર્થ : જેટલું આયુષ્ય કુલકરોનું હોય છે તેટલું જ આયુષ્ય તેમની પત્નીઓનું પણ હોય છે. કુલકરો અને તેમની પત્નીઓના આયુષ્યની સંખ્યા સરખી હોવાથી “તેટલું જ આયુષ્ય” એ પ્રમાણે કહેલ છે. (બંનેનું આયુ સરખું હોય છે, એક નહીં, છતાં સરખાપણાને લઈને તે જ 25 આયુ એમ કહ્યું છે.) તથા પ્રથમકુલકર જેટલું જ આયુષ્ય તેનાં હાથીનું પણ હોય છે. આ પ્રમાણે શેષકુલકરો અને પોત-પોતાના હાથીઓનું સરખું આયુષ્ય જાણી લેવું. ॥૧૬૨॥

અવતરણિકા : ભાગદ્વાર કહે છે અર્થાત્ પોતાના સર્વાયુષ્યમાંથી કોને કેટલો કાળ કુલકર તરીકે રહેવાનો હોય છે ? ⇨

- ગાથાર્થ : જેમનું જેટલું આયુષ્ય હોય તેના એક સરખા દશભાગ કરી મધ્યમના આઠભાગ 30 રૂપ ત્રીજો ભાગ કુલકરકાળ તરીકે જાણવો.

ટીકાર્થ : જેમનું જેટલું આયુષ્ય હોય તેના દશભાગ કરી (પહેલા—છેલ્લા સિવાયના)

વિજાનીહીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૩॥

અમુમેવાર્થ પ્રચિકટચિષુરાહ—

પદમો ય કુમારત્તે ભાગો ચરમો ય વુદ્ધભાવંમિ ।

તે પયણુપિજ્જદોસા સઘ્વે દેવેસુ ઊવવણ્ણા ॥૧૬૪॥

ગમનિકા—તેષાં દશાનાં ભાગાનાં પ્રથમઃ કુમારત્વે ગૃહ્યતે, ભાગઃ ચરમશ્ચ વૃદ્ધભાગ ઇતિ, શેષા 5
મધ્યમા અઘૈ ભાગાઃ કુલકરભાગા ઇતિ, અત એવોક્તં 'મધ્યમાષ્ટત્રિભાગે' ઇતિ મધ્યમાશ્ચ તે અઘૈ
ચ મધ્યમાષ્ટૈ ત એવ ચ ત્રિભાગસ્તસ્મિન્ કુલકરકાલં વિજાનીહિ, ગતં ભાગદ્વારં, ઉપપાતદ્વારમુચ્યતે—
તે પ્રતનુપ્રેમદ્વેષાઃ, પ્રેમ રાગે વર્તતે, દ્વેષસ્તુ પ્રસિદ્ધ એવ, સર્વે વિમલવાહનાદયો દેવેષુ ઉપપન્ના ઇતિ
ગાથાર્થઃ ॥૧૬૪॥

ન જાયતે કેષુ દેવેષુ ઉપપન્ના ઇતિ, અત આહ—

દો ચેવ સુવણ્ણેસું ઉદ્ધિકુમારેસુ હંતિ દો ચેવ ।

દો દીવકુમારેસું એગો નાગેસુ ઊવવણ્ણો ॥૧૬૫॥

ગમનિકા—દ્વાવેવ સુવર્ણેષુ દેવેષુ ઉદ્ધિકુમારેષુ ભવતઃ દ્વાવેવ દ્વૌ દ્વીપકુમારેષુ એકો નાગેષુ 10
ઉપપન્નઃ, યથાસંખ્યમયં વિમલવાહનાદીનામુપપાત ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૫॥

મધ્યમ આઠભાગરૂપ ત્રીજો ભાગ કુલકર તરીકેનો કાળ જાણવો. ॥૧૬૩॥

અવતરણિકા : આ જ અર્થને પ્રગટ કરવાની ઈચ્છાવાળા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : તે દશભાગમાંથી પ્રથમભાગ કુમારાવસ્થાનો અને છેલ્લોભાગ વૃદ્ધાવસ્થાનો 15
હોય છે. તે પાતળા રાગ—દ્વેષવાળા સર્વકુલકરો દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થયા.

ટીકાર્થ : તે દશભાગોમાંથી પ્રથમભાગ કુમારપણાનો ગ્રહણ કરાય છે. અને છેલ્લોભાગ 20
વૃદ્ધભાવનો જાણવો. શેષ મધ્યમ આઠભાગો કુલકરભાગો જાણવા. આથી જ પૂર્વની ગાથામા
કહ્યું “મધ્યમ આઠભાગરૂપ ત્રીજો ભાગ” અર્થાત્ મધ્યમ એવા જે આઠભાગ તે મધ્યમ આઠ
ભાગ, અને તે રૂપ ત્રીજો ભાગ, તે ત્રીજાભાગમાં કુલકરકાળ જાણવો. ભાગદ્વાર પૂર્ણ થયું. હવે
ઉપપાતદ્વાર કહેવાય છે— પાતળા છે રાગદ્વેષ જેના એવા તે વિમલવાહન વિગેરે કુલકરો દેવગતિમાં
ઉત્પન્ન થયા. અહીં પ્રેમ એટલે રાગ તથા દ્વેષ એ પ્રસિદ્ધ જ છે. ॥૧૬૪॥

અવતરણિકા : શંકા : કયા કયા દેવલોકમાં તે ઉત્પન્ન થયા છે ? તે જણાતું નથી માટે 25
તે કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : (કમે કરીને) બે કુલકરો સુવર્ણ કુમારમાં, બે ઉદ્ધિકુમારમાં, બે દ્વીપકુમારમાં
અને એક નાગકુમારમાં ઉત્પન્ન થયા.

ટીકાર્થ : વિમલવાહન અને ચક્ષુષ્માન્ સુવર્ણકુમારમાં (ભવનપતિનો એક પ્રકાર), યશસ્વી 30
અને અભિચદ્ર ઉદ્ધિકુમારમાં, પ્રસેનજિત્ અને મરુદેવ દ્વીપકુમારમાં, અને નાભિ નાગકુમારમાં
ઉત્પન્ન થયા. (ટૂંકમાં સાતે કુલકરો ભવનપતિનિકાયમાં ઉત્પન્ન થયા.) ॥૧૬૫॥

ઇદાનીં તત્સ્ત્રીणां हस्तिनां चोपपातमभिधित्सुराह—

हत्थी छच्चित्थीओ नागकुमारेसु हुंति उववण्णा ।

एगा सिद्धिं पत्ता मरुदेवी नाभिणो पत्ती ॥१६६॥

- 5 ગમનિકા—હસ્તિનઃ ષટ્ સ્ત્રિયશ્ચન્દ્રયશાદ્યા નાગકુમારેષુ ભવન્તિ ઉપપન્નાઃ, અન્યે તુ પ્રતિપાદયન્તિ—એક એવ હસ્તી ષટ્ સ્ત્રિયો નાગેષુ ઉપપન્નાઃ, શેષૈર્નાધિકાર ઇતિ, એકા સપ્તમી સિદ્ધિ પ્રાપ્તા મરુદેવી નાભેઃ પત્નીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૬॥

उक्तमुपपातद्वारं, अधुना नीतिद्वारप्रतिपादनायाह—

इकारे मक्कारे धिक्कारे चेव दंडनीईओ ।

वुच्छं तासि विसेसं जहक्कमं आणुपुव्वीए ॥१६७॥

- 10 ગમનિકા—હક્કારઃ મક્કારઃ ધિક્કારૈશ્ચૈવ દણ્ડનીતયો વર્તન્તે, વક્ષ્યે તાસાં વિશેષં યથાક્રમે—યા યસ્યેતિ, આનુપૂર્વ્યા—પરિપાટ્યતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૭॥

पदमबीयाण पदमा तइयचउत्थाण अभिनवा बीया ।

पंचमछट्टस्स य सत्तमस्स तइया अभिनवा उ ॥१६८॥

- 15 ગમનિકા—પ્રથમદ્વિતીયયોઃ—કુલકરયોઃ પ્રથમા દણ્ડનીતિઃ—હક્કારાશ્ચ, તૃતીયચતુર્થ—યોરભિનવા દ્વિતીયા, એતદુક્તં ભવતિ—સ્વત્વાપરાધિનઃ પ્રથમયા દણ્ડઃ ક્રિયતે, મહદપરાધિનો

अवतरशिक्षा : હવે કુલકરોની પત્નીઓનો અને હાથીઓનો ઉપપાત બતાવે છે ⇨

ગાથાર્થ : હાથીઓ અને પ્રથમ છ સ્ત્રીઓ નાગકુમારમાં ઉત્પન્ન થયા. નાભિકુલકરની પત્ની મરુદેવી સિદ્ધિને પામી.

- 20 ટીકાર્થ : સર્વ હાથીઓ અને ચંદ્રયશાદિ છ સ્ત્રીઓ નાગકુમારમાં ઉત્પન્ન થયા. કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે “એક જ હાથી અને છ સ્ત્રીઓનો નાગકુમારમાં ઉપપાત થયો. શેષ હાથીઓ વડે અહીં અધિકાર નથી” (અર્થાત્ શેષ હાથીઓનું કથન કર્યું નથી) સાતમી નાભિની પત્ની મરુદેવી સિદ્ધિને પામી. ॥૧૬૬॥

अवतरशिक्षा : હવે નીતિદ્વાર બતાવે છે ⇨

- 25 ગાથાર્થ : હક્કાર, મક્કાર અને ધિક્કાર એ દંડનીતિઓ છે. તે દંડનીતિઓના વિશેષને યથાક્રમે આનુપૂર્વીથી કહીશ.

ટીકાર્થ : ગાથાર્થ મુજબ છે. ॥૧૬૭॥ તે નીતિઓમાં જે વિશેષ છે તે કહેશે, અર્થાત્ જે કુલકરની જે નીતિ હતી, તે આનુપૂર્વીથી ક્રમશઃ બતાવશે.

ગાથાર્થ : પહેલા—બીજા કુલકરને પ્રથમ, ત્રીજા—ચોથાને અભિનવ—બીજી, પાંચમાં — છઠા અને સાતમાને અભિનવ ત્રીજી દંડનીતિ હતી.

- 30 ટીકાર્થ : પ્રથમ અને બીજા કુલકરને (હકારનામની) પ્રથમ દંડનીતિ હતી. ત્રીજા—ચોથાને નવી બીજી દંડનીતિ હતી, અર્થાત્ અલ્પ અપરાધ કરનારને ત્રીજા—ચોથા કુલકરે પ્રથમ દંડનીતિ

દ્વિતીયયેત્યતોઽભિનવા સેતિ, સા ચ મકારાઘ્યા, તથા પઞ્ચમષ્ટયોઃ, સપ્તમસ્ય તૃતીયૈવ
અભિનવા—ધિક્કારાઘ્યા, એતાશ્ચ તિસ્વો લઘુમધ્યમોત્કૃષ્ટાપરાધગોચરાઃ સ્વલ્વવસેયા ઇતિ ગાથાર્થઃ
॥૧૬૮॥

સેસા ડ દંડનીઈ માણવગનિહીઓ હોતિ ભરહસ્સ ।

ડસભસ્સ ગિહાવાસે અસક્કઓ આસિ આહારો ॥૧૬૯॥

5

ગમનિકા—શેષા તુ ડણ્ડનીતિઃ માણવકનિધેર્ભવતિ ભરતસ્ય, વર્તમાનક્રિયાભિધાનં ઇહ
ક્ષેત્રે સર્વાવસર્પિણીસ્થિતિપ્રદર્શનાર્થ, અન્યાસ્વપ્ચતીતાસુ ણ્યાસુ ચાવસર્પિણીષુ અયમેવ ન્યાયઃ
પ્રાયો નીત્યુપાદ ઇતિ, તસ્ય ચ ભરતસ્ય પિતા ઋષભનાથઃ, તસ્ય ચ ઋષભસ્ય ગૃહવાસે અસંસ્કૃત
આસીદાહારઃ—સ્વભાવસંપન્ન એવેતિ, તસ્ય હિ દેવેન્દ્રાદેશાદેવાઃ દેવકુરુત્તરકુરુક્ષેત્રયોઃ સ્વાદૂનિ
ફલ્લાનિ ક્ષીરોદાચ્ચોદકમુપનીતવન્ત ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૯॥

10

ઇયં મૂલનિર્યુક્તિગાથા, એનામેવ ભાષ્યકૃદ્ વ્યાખ્યાનયન્નાહ —

પરિભાષણા ડ પઢમા મંડલિબંધંમિ હોઢ બીયા ડ ।

ચારગ છવિછેઆઈ ભરહસ્સ ચડવ્વિહા નીઈ ॥૩॥[†] (ભાષ્યમ્)

ગમનિકા—યદુક્તં ‘શેષા તુ ડણ્ડનીતિર્માણવકનિધેર્ભવતિ ભરતસ્ય’સેયં—પરિભાષણા તુ
વો જ દંડ કરતા અને મોટા અપરાધ કરનારને આ બીજી દંડનીતિવડે દંડ કરતા. તેથી તે વખતે
આ બીજી દંડનીતિ નવી કહેવાતી હતી અને તે બીજી દંડનીતિ મકાર નામની હતી. પાંચમા—
છઠ્ઠા અને સાતમાને ત્રીજી નવી ધિક્કારનામની દંડનીતિ હતી. આ ત્રણે દંડનીતિઓ અનુક્રમે
જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ અપરાધને વિષે પ્રવર્તી. ॥૧૬૮॥

ગાથાર્થ : શેષ દંડનીતિઓ ભરત મહારાજાના માણવકનિધિમાંથી થઈ છે. ઋષભસ્વામીને
ગૃહવાસમાં અસંસ્કૃત આહાર હતો.

20

ટીકાર્થ : શેષ દંડનીતિઓ ભરતને માણવકનિધિમાંથી હોય છે અર્થાત્ આ નિધિમાંથી
દંડનીતિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. અહીં વર્તમાનકાળનો પ્રયોગ જે કર્યો છે તે આ ભરતક્ષેત્રમાં સર્વ
અવસર્પિણીની સ્થિતિ બતાવવા કર્યો છે, અર્થાત્ ભૂત—ભવિષ્યની સર્વ અવસર્પિણીમાં નીતિની
ઉત્પત્તિનો આ જ ન્યાય=વિધિ છે. તે ભરતના પિતા ઋષભનાથ હતા. તે ઋષભને ગૃહવાસમાં
અસંસ્કૃત (રાખ્યા વિનાનો) આહાર હતો, કારણ કે ઇન્દ્રના આદેશથી દેવો દેવકુરુ—
ઉત્તરકુરુક્ષેત્રમાંથી સ્વાદિષ્ટ ફળો અને ક્ષીરોદધિમાંથી પાણી લાવતા હતા. ॥૧૬૮॥

25

અવતરણિકા : ઉપરોક્ત ગાથા મૂલનિર્યુક્તિગાથા છે. હવે તેનું ભાષ્યકાર વ્યાખ્યાન કરે છે ⇨

ગાથાર્થ : પ્રથમ દંડનીતિ પરિભાષણા હતી, બીજી મંડળીબંધ, ત્રીજી ચારક અને ચોથી
છવિચ્છેદ, આ ચાર પ્રકારની ભરતની દંડનીતિ હતી.

ટીકાર્થ : પૂર્વે કહ્યું “શેષ દંડનીતિઓ ભરતને માણવકનિધિમાંથી હોય છે” તે શેષ દંડનીતિઓ

30

★ ભાષ્યકારેણ વ્યાખ્યાનાદસ્યાઃ મૂલત્વં તન્ન પાશ્ચાત્યભાગકલ્પના નિર્યુક્તેઃ, મૂલભાષ્ય૦ । *
બંધોમિ । + મૂલભાષ્યગાથેતિ નિર્યુક્તિપુસ્તકે ।

પ્રથમા, મળડલીબન્ધશ્ચ ભવતિ દ્વિતીયા તુ, ચારકઃ છવિચ્છેદશ્ચ ભરતસ્ય ચતુર્વિધા નીતિઃ, તત્ર પરિભાષણં પરિભાષા-કોપાવિષ્કરણેન યા યાસ્યસીત્યપરાધિનોઽભિધાનં, તથા મળડલીબન્ધઃ- નાસ્માત્રપ્રદેશાદ્ ગન્તવ્યં, ચારકો-બન્ધનગૃહં, છવિચ્છેદઃ-હસ્તપાદનાસિકાદિચ્છેદ ઇતિ, ઇયં ભરતસ્ય ચતુર્વિધા દળડનીતિરિતિ । અન્યે ત્વેવં પ્રતિપાદયન્તિ-કિલ પરિભાષણામળડલિબન્ધૌ
5 ઋષભનાથેનૈવોત્પાદિતાવિતિ, ચારકચ્છવિચ્છેદૌ તુ માણવકનિધેરુત્પન્નૌ ઇતિ, ભરતસ્ય-ચક્રવર્તિન એવં ચતુર્વિધા નીતિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩॥

અથ કોઽયં ભરત ઇત્યાહ-ઋષભનાથપુત્રઃ, અથ કોઽયં ઋષભનાથ ઇતિ તદ્વક્ત- વ્યતાઽભિધિત્સયાઽઽહ-નામી ગાહા । અથવા પ્રતિપાદિતઃ કુલકરવંશઃ, ઇદાર્ની પ્રાક્સૂચિતેશ્વાકુવંશઃ પ્રતિપાદ્યતે-સ ચ ઋષભનાથપ્રભવ ઇત્યતસ્તદ્વક્તવ્યતાઽભિધિત્સયાઽઽહ -

10 નામી વિણીઅભૂમી મરુદેવી ઉત્તરા ય સાઢા ય ।

સયા ય વડરણાહો વિમાણસવ્વદ્ધુસિદ્ધાઓ ॥૧૭૦॥

ગમનિકા-ઇયં હિ નિર્યુક્તિગાથા પ્રભૂતાર્થપ્રતિપાદિકા, અસ્યાં ચ પ્રતિપદં ક્રિયાઽધ્યાહારઃ કાર્યઃ, સ ચેત્યમ્-નાભિરિતિ નાભિનામ કુલકરો બભૂવ, વિનીતા ભૂમિરિતિ-તસ્ય વિનીતાભૂમૌ આ પ્રમાણે છે - તેમાં પરિભાષણા એટલે ગુસ્સો પ્રકટ કરવાવડે જઈશ નહીં" એ પ્રમાણે
15 અપરાધીને કહેવું, મંડળીબંધ એટલે "આ પ્રદેશથી તારે જવું નહીં" એ પ્રમાણે કહેવું, (હાલ જેને નજરકેદ કહે છે, તેવું જણાય છે.) ચારક એટલે બંધનગૃહ=કેદખાનું, છવિચ્છેદ = હાથ, પગ, નાસિકાદિનો છેદ કરવો. આ પ્રમાણે ભરત મહારાજાને ચારપ્રકારની દંડનીતિ હતી. કેટલાક આચાર્યો આ પ્રમાણે કહે છે - પરિભાષણા અને મંડળીબંધ આ બે નીતિ ઋષભનાથવડે જ ઉત્પન્ન કરાઈ. જ્યારે ચારક અને છવિચ્છેદ માણવકનિધિમાંથી ઉત્પન્ન થઈ. આ રીતે
20 ભરતચક્રવર્તીને ચાર પ્રકારની નીતિ હતી. ॥ભા. ૩॥

અવતરણિકા : આ ભરત કોણ હતો ? તેનો ઉત્તર આપે છે - ભરત ઋષભનાથનો પુત્ર હતો. આ ઋષભનાથ કોણ હતા ? આવી શંકા સામે ઋષભનાથની વફૂતવ્યતાને કહેવાની ઈચ્છાથી આગળની નાભિ... ગાથા કહે છે, અથવા (આગળની નામી... ગાથાનો બીજી રીતે સંબંધ બતાવે છે) કુલકરવંશ કહ્યો, હવે પૂર્વે કહેલ ઈશ્વાકુવંશનું પ્રતિપાદન કરે છે, અને તે
25 ઈશ્વાકુવંશ ઋષભનાથથી ઉત્પન્ન થયો. તેથી ઋષભનાથની વક્તવ્યતાને કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : નાભિ-વિનીતાભૂમિ - મરુદેવી - ઉત્તરાષાઢાનક્ષત્ર - વૈરનાભરાજા - સર્વાર્થસિદ્ધવિમાન.

ટીકાર્થ : આ નિર્યુક્તિગાથા પુષ્કળ અર્થોનું પ્રતિપાદન કરનારી છે અને આ ગાથામાં દરેક પદ માટે ક્રિયાપદ અધ્યાહારથી (દરેક પદ સાથે જે ક્રિયાપદ બંધબેસતુ હોય તેને તે પદ સાથે
30 બહારથી લાવી જોડવું તે અધ્યાહાર કહેવાય.) સમજી લેવું. ત આ પ્રમાણે - નાભિ શબ્દથી નાભિનામના કુલકર હતા. તેમનું વિનીતાભૂમિમાં પ્રાયઃ અવસ્થાન હતું. મરુદેવી તેમની પત્ની

પ્રાયઃ અવસ્થાનમાસીદ્, મરુદેવીતિ તસ્ય ભાર્યા, રાજા ચ પ્રાગ્ભવે વૈરનાભઃ સન્ પ્રવ્રજ્યાં ગૃહીત્વા તીર્થકરનામગોત્રં કર્મ બદ્ધ્વા મૃત્વા સર્વાર્થસિદ્ધિમવાપ્ય તતસ્તસ્યાઃ મરુદેવ્યાઃ તસ્યાં વિનીતભૂમૌ સર્વાર્થસિદ્ધાદિમાનાદવતીર્ય ઋષભનાથઃ સંજાતઃ, તસ્યોત્તરાષાઢાનક્ષત્રમાસીત્ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૭૦॥

ઇદાનીં યઃ પ્રાગ્ભવે વૈરનાભઃ યથા ચ તેન સમ્યક્ત્વમવાપ્તં યાવતો વા ભવાન્ અવાપ્તસમ્યક્ત્વઃ સંસારં પર્યટિતઃ યથા ચ તેન તીર્થકરનામગોત્રં કર્મ બદ્ધમિત્યમુમર્થમભિધિત્સુરાહ— 5

ધૈનસત્થવાહ ઘોષણ જડ્ગમણ અડવિવાસઠાણં ચ ।

બહુવોલીણે વાસે ચિંતા ઘયદાણમાસિ તયા ॥૧૭૧॥

ઉત્તરકુરુ સોહમ્મે મહાવિદેહે મહબ્બલો રાયા ।

ઈસાણે લલિયંગો મહાવિદેહે વડરજંઘો ॥૧॥ (પ્રક્ષિપ્તા) 10

ઉત્તરકુરુ સોહમ્મે વિદેહિ તેગિચ્છિયસ્સ તત્થ સુઓ ।

રાયસુય સેટ્ઠિમચ્ચાસત્થાહસુયા વયંસા સે ॥૧૭૨॥

અન્યા અપિ ઉક્તસંબન્ધા એવ દ્રષ્ટવ્યાઃ તાવત્ યાવત્ ‘પદ્મમેણ પચ્છિમેણ’ ગાહ્ય, કિંતુ યથાઽવસરમસંમોહનિમિત્તપુપન્યાસં કરિષ્યામઃ । પ્રથમગાથાગમનિકા—ધનઃ સાર્થવાહો ઘોષણં

હતી. પૂર્વભવમાં વૈરનાભ(વજ્રનાભ)નામના રાજાએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી તીર્થકરનામગોત્રકર્મ બાંધ્યું. 15 ત્યાંથી મરીને સર્વાર્થસિદ્ધિને પામ્યાં. ત્યાંથી અવી વિનીતાનગરીમાં મરુદેવીમાતાની (કુક્ષિમાં) ઋષભનાથ તરીકે ઉત્પન્ન થયા. તે સમયે ઉત્તરાષાઢાનક્ષત્ર હતું ॥૧૭૦॥

અવતરણિકા : હવે, પૂર્વભવમાં જે વૈરનાભ હતા. તેમનાવડે જે રીતે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરાયું. અથવા પ્રાપ્તસમ્યક્ત્વ એવા તે જેટલા ભવો સંસારમાં ફર્યા, અને જે રીતે તેમનાવડે તીર્થકરનામકર્મ બંધાયું. તે સઘળી માહિતી કહે છે ⇨ 20

ગાથાર્થ : ધનસાર્થવાહ — ઘોષણા — યતિગમન — અટવીમાં વર્ષાસ્થાન — વર્ષાકાળ ઘણો પસાર થયે છતે ચિંતા — ત્યારે ધીનું દાન કર્યું.

(પ્રક્ષિપ્તગાથા) ઉત્તરકુરુ — સૌધર્મ — મહાવિદેહમાં મહાબલરાજા — ઈશાનદેવલોકમાં લલિતાંગ — મહાવિદેહમાં વૈરજંઘ.

ગાથાર્થ : ઉત્તરકુરુ—સૌધર્મ—મહાવિદેહમાં વૈદ્યરાજના પુત્ર — તેમના રાજપુત્ર, શ્રેષ્ઠિપુત્ર, 25 અમાત્યપુત્ર અને સાર્થવાહનો પુત્ર એ ચાર મિત્રો હતા.

ટીકાર્થ : અહીંથી લઈ ગાથા નં. ૧૮૨ “પદ્મમેણ પચ્છિમેણ” સુધીની બધી ગાથાઓનો સંબંધ કહેવાઈ ગયેલો જાણવો. છતાં જ્યારે જેનો અવસર આવશે ત્યારે અસંમોહ નિમિત્તે તે તે સંબંધનો ઉપન્યાસ કરીશું. પ્રથમ, દ્વિતીય, તૃતીય ગાથાઓનો ટીકાર્થ ગાથાર્થ મુજબ છે. આ

+ ધનમિદુણસુરમહબ્બલલલિયંગવડરજંઘમિદુણે ય’ । સોહમ્મવિજ્જઅચ્ચુઅ ચક્કી સલ્લદુ ઉસમે અ 30 ॥૧॥ (ગાથેયં અવ્યાખ્યાતા નિર્યુક્તૌ) ★ ઇયં અન્યકર્તૃકી સોપયોગા ચેતિ વૃત્તિકારાઃ.

યતિગમનં અટવી વર્ષસ્થાનં ચ બહુવોલીને વર્ષે ચિન્તા ઘૃતદાનમાસીત્તદા । દ્વિતીયગાથાગમનિકા—
 ઉત્તરકુરૌ સૌધર્મે મહાવિદેહે મહાબલો રાજા રૂંશાને લલિતાઙ્ગો મહાવિદેહે ચ વૈરજઙ્ગઃ । ઇયમન્યકર્તૃકી
 ગાથા સોપયોગા ચ । તૃતીયગાથાગમનિકા—ઉત્તરકુરૌ સૌધર્મે મહાવિદેહે ચિકિત્સકસ્ય તત્ર સુતઃ
 રાજસુતશ્રેષ્ઠમાત્યસાર્થવાહસુતા વયસ્યાઃ 'સે' તસ્ય । આસાં ભાવાર્થઃ કથાનકાદવસેયઃ, પ્રતિપદં
 5 ચ અનુરૂપઃ ક્રિયાઽધ્યાહારઃ કાર્યં ઇતિ, યથા—ધૈનઃ સાર્થવાહ ઇતિ ધનો નામ સાર્થવાહ આસીત્,
 સ હિ દેશાન્તરં ગન્તુમના ઘોષણં કારિત્વાનિત્યાદિ ।

કથાનકમ્—“તેણં કાલેણં તેણં સમણં અવરવિદેહે વાસે ધણો નામ સત્થવાહો હોત્થા,
 સો સ્થિતિપતિદ્વિઆઓ નયરાઓ વસંતપુરં પઢિઓ વણિજ્જેણં, ઘોસણયં કારેઙ્—'જો મણ્ સંદ્ધિ જાઙ્
 તસ્સાહમુદંતં વહામિત્તિ', તંજહા—ખાણેણ વા પાણેણ વા વત્થેણ વા પત્તેણ વા ઓસહેણ વા
 10 શ્વેસજ્જેણ વા અણ્ણેણ વા કેણઈ જો જેણ વિસૂઙ્ગિત્તિ તં ચ સોઙ્ગુણ બહવે તડિયકપ્પડિયાદઓ
 પયઙ્ગિત્તિ, વિભાસા, જાવ તેણ સમં ગચ્છો સાહૂણ સંપઢિતો, કો પુણ કાલો ?, ચરમનિદાઘો, સો
 ય સત્થો જાહે અહવિમજ્જો સંપત્તો તાહે વાસરત્તો જાઓ, તાહે સો સત્થવાહો અઙ્ગદુગ્ગમા પંથનિકાઙ્

ગાથાઓનો ભાવાર્થ કથાનક દ્વારા સમજાશે. તથા દરેક પદમાં તેને અનુરૂપ ક્રિયાપદનો અધ્યાહાર
 કરવા યોગ્ય છે. જેમકે, ધન નામનો સાર્થવાહ હતો. તેણે દેશાન્તરમાં જવાની ઈચ્છાથી ઘોષણા
 15 કરાવી વગેરે ॥૧૭૧—પ્ર.ગા.—૧૭૨॥

કથાનક આ પ્રમાણે : તે કાળે — તે સમયે પશ્ચિમવિદેહમાં ધન નામનો સાર્થવાહ હતો.
 તેણે પોતાના વેપાર—ધંપા માટે ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિતનગરથી વસંતપુર તરફ પ્રયાણ કરતી વેળા ઘોષણા
 કરાવી કે “જે વ્યક્તિ મારી સાથે જોડાશે તેની દરેક જાતની કાળજી હું કરીશ. તે આ પ્રમાણે
 — ખાન—પાન—વસ્ત્ર—પાત્ર—ઔષધ—ભેષજ કે અન્ય જે વસ્તુની જેને જરૂર પડશે તે સર્વ હું પૂરું
 20 પાડીશ.” આ ઘોષણાને સાંભળી ઘણા તટિક—કાર્પટિક વગેરે તેની સાથે જોડાયા. વિભાષા =
 જે રીતે જ્ઞાતાધર્મકથામાં સાર્થવાહે ઘોષણા કરાવી...વિગેરેથી લઈ બધી તૈયારીઓ પૂર્ણ કરી
 પ્રયાણ શરૂ કર્યું ત્યાં સુધીનું સર્વ વૃત્તાંત અહીં જાણી લેવું.

તે સાર્થવાહ સાથે સાધુઓનો ગચ્છ પણ ચાલ્યો. તે વખતે કયો કાળ વર્તી રહ્યો હતો ?
 છેલ્લો ઉનાળો (જેઠ મહિનાનો કાળ) ચાલી રહ્યો હતો. તે સાર્થ જ્યારે અટવીના મધ્યમાં
 25 પહોંચ્યો ત્યારે વર્ષાઋતુ ચાલુ થઈ. તેથી તે સાર્થવાહ “આગળનો માર્ગ ઘણો દુર્ગમ છે” એમ

૫૧. તસ્મિન્કાલે તસ્મિન્સમયેઽવરવિદેહે વર્ષે ધનો નામ સાર્થવાહોઽભૂત, સ ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિતાત્
 નગરાદ્વસન્તપુરં પ્રસ્થિતો વાણિજ્યેન, ઘોષણાં કારયતિ—'યો મયા સાર્થં યાતિ તસ્યાહમુદન્તં વહામીતિ,
 તદ્વથા—ખાદનેન વા પાનેન વા વસ્ત્રેણ વા પાત્રેણ વા ઔષધેન વા શ્વેષજ્યેન વા અન્યેન વા યો (વિના) યેન
 કેનચિદ્વિષીદતિ ઇતિ' તદ્ચુત્વા ચ બહવસ્તટિકકાર્પટિકાદયઃ પ્રવર્તન્તે, વિભાષા (વર્ણનં), યાવત્તેન સમં
 30 ગચ્છઃ સાધૂનાં સંપ્રસ્થિતઃ, કઃ પુનઃ કાલઃ ?, ચરમનિદાઘઃ, સ ચ સાર્થો યદાઽટવીમધ્યે સંપ્રાપ્તઃ તદા
 વર્ષારાત્રો જાતઃ, તદા સ સાર્થવાહોઽતિદુર્ગમાઃ પન્થાન ઇતિકૃત્વા + ધનસાં ।

તેત્યેવ સત્થનિવેસં કાઠં વાસાવાસં ઠિતો, તંમિ ય ઠિતે સવ્વો સત્થો ઠિતો, જાહે ય તેસિ સત્થિહિયાણં ભોયણં ણિદ્વિયં તાહે કંદમૂલફલાણિ સમુદ્ધિસિઝમારહ્ધા, તત્થ સાહુણો દુઃખિચ્ચયા જદિ કહવિ અહપવત્તાણિ લભંતિ તાહે ગેણંહંતિ, એવં કાલે વચ્ચંતે થોવાવસેસે વાસારત્તે તાહે તસ્સ ધણસ્સ ચિંતા જાતા-કો એત્થ સત્થે દુઃખિચ્ચઓત્તિ ?, તાહે સરિઝં જહા માં સમં સાહુણો આગયા, તેસિં ચ કંદાઇ ન કર્ણંતિ, તે દુઃખિચ્ચતા તવસ્સિણો, કલ્લં દેમિત્તિ પથાએ નિમન્નિતા 5
ભણંતિ-જં પરં અમ્હ કપ્પિઝં હોજ્જા તં ગેણંહજ્જામો, કિં પુણ તુભ્ભં કપ્પતિ ?, જં અકયમકારિયં ધિવચ્ચામેત્તં, જં વા સિંણેહાદિ, તો તેણ સાહુણ ઘયં ફાસુયં વિઝલં દાણં દિણ્ણં, સો ય અહાઝયં પાલેત્તા કાલમાસે કાલં કિચ્ચા તેણ દાણફલેણ ઉત્તરકુરુએ મણૂસો જાઓ, તૈઓ આઝવચ્ચાણં સોહમ્મે કપ્પે દેવો ઉવવણ્ણો, તતો ચડ્ડુણ ઇહેવ જંબૂદીવે દીવે અવરવિદેહે ગંધિલાવતીવિજાએ

વિચારી સાર્થના નિવાસને = તંબુ વગેરેને કરી આખું ચોમાસુ ત્યાં રહ્યો. તેના રહેવાથી આખો 10
સાથ ત્યાં રહ્યો. જ્યારે સાર્થ પાસે રહેલ ભોજન સમાપ્ત થયું ત્યારે સાર્થના લોકો કંદમૂલ-ફળો ખાવા લાગ્યા. જેથી સાધુઓ દુઃખી થયા. સાધુઓ યથાપ્રવૃત્ત = નિર્દોષ આહાર-પાણી જ્યારે મળતા ત્યારે ગ્રહણ કરતા.

આ પ્રમાણે કાળ પસાર થતાં જ્યારે થોડું ચોમાસુ બાકી રહ્યું ત્યારે તે ધનસાર્થવાહને 15
વિચાર આવ્યો કે “આ સાર્થમાં કોણ દુઃખી છે ? વિચારતાં-વિચારતાં તેને યાદ આવ્યું કે મારી સાથે સાધુઓ આવેલા છે, અને તેઓને કંદમૂલાદિ ખપતું નથી. તે તપસ્વીઓ કેટલા દુઃખી થયા હશે ? તેઓને હું કાલે દાન આપીશ” એમ વિચારી પ્રભાતે નિમંત્રણ આપી બોલાવ્યા, ત્યારે સાધુઓએ કહ્યું “અમારે જે કલ્પનીય હશે, તે ગ્રહણ કરીશું” “તમારે શું કલ્પનીય છે ?” “જે અકૃત-અકારિત એવી ભિક્ષા હોય અથવા ઘી વગેરે દ્રવ્યો અમને કલ્પે.”

તે સાર્થવાહે સાધુઓને પુષ્કળ પ્રમાણમાં પ્રાસુક ધીનું દાન કર્યું. સાર્થવાહ પોતાના આયુષ્યને 20
પાણી, મરણ પામી આ દાનના પ્રભાવે ઉત્તરકુરુમાં મનુષ્ય તરીકે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંથી આયુષ્ય પૂર્ણ કરી સૌધર્મદેવલોકમાં દેવ તરીકે થયો. ત્યાંથી ચ્યવી આ જંબૂદ્વીપનામના દ્વીપમાં

૫૨. તત્રૈવ સાર્થનિવેશં કૃત્વા વર્ષાવાસં સ્થિતઃ, તસ્મિન્ન સ્થિતે સર્વઃ સાર્થઃ સ્થિતઃ, યદા ચ તેષાં સાર્થિકાનાં ભોજનં નિષ્ઠિતં તદા કન્દમૂલફલાણિ સમુદ્દેષ્ટું (અત્તું) આરબ્ધાઃ, તત્ર સાધવઃ દુઃખિતા યદિ કથમપિ યથાપ્રવૃત્તાનિ લભન્તે તદા ગૃહ્ણન્તિ, એવં કાલે વ્રજતિ સ્તોકાવશેષો વર્ષાગત્રઃ તદા ધનસ્ય ચિન્તા 25
જાતા-ક એતસ્મિન્સાર્થે દુઃખિત ઇતિ, તદા સ્મૃતં યથા મથા સમં સાધવ આગતાસ્તેષાં કન્દાદિ ન કલ્પતે, તે દુઃખિતાસ્તપસ્વિનઃ, કલ્પે દાસ્યે ઇતિ પ્રભાતે નિમન્નિતા ભણન્તિ-યત્પરમસ્માકં કલ્પ્યં ભવેત્તદ્દહીધ્યામઃ, કિં પુનર્ભવતાં કલ્પતે ?, યદકૃતમકારિતં ભિક્ષામાત્રં યદ્વા સ્નેહાદિ, તતઃ તેન સાધુભ્યો ઘૃતં પ્રાસુકં વિપુલં દાનં દત્તં, સ ચ યથાયુષ્કં પાલયિત્વા કાલમાસે કાલં કત્વા તેન દાનફલેન ઉત્તરકુરુષુ મનુષ્યો જાતઃ, તત આયુઃક્ષયેણ સૌધર્મે કલ્પે દેવ ઉત્પન્નઃ, તત્તચ્ચુ ઇહેવ જંબૂદ્વીપે દ્વીપે અપરવિદેષુ ગન્ધિલાવત્યાં 30
★ હોજ્જા । + સિણેહંતિ । * તેણ ।

વેર્યેદુપવ્ચાં ગંધારજનવર્ણ ગન્ધસમિદ્ધે વિજ્ઞાહરણગરે અતિબલરણ્ણો નત્તા સયબલરાણ્ણો પુત્તો મહાબલો નામ રાયા જાઓ, તત્થ સુબુદ્ધિના અમચ્ચેણ સાવગેણ પિઅવચસ્સેણ ણાડયપેક્ષાઅવિચ્છન્નમણો સંબોહિઓ, માસાવસેસાઠ્ઠા બાવીસદિણે ભક્તપચ્ચક્ષ્ણાણં કાઠં મરિકુણા ઈસાણકપ્પે સિરિષ્ષભે વિમાણે લલિયંગઓ નામ દેવો જાઓ, તત્તો ચડ્ડુણા ઇહેવ જંબૂદીવે દીવે

5 પુમ્મલાવડ્ડવિજાણે લોહગલણગરસામી વડ્ડરજંઘો નામ રાજા જાઓ, તત્થ સભારિઓ પચ્છિમ્મે વર્ણ પવ્વયામિત્તિ ધિંતિતો પુત્તેણ વાસઘરે જોગધૂવધૂવિર્ણે મારિઓ, મરિકુણા ઉત્તરકુર્ણા સભારિઓ મિહુણગો જાઓ, તત્તો સોહમ્મે કપ્પે દેવો જાઓ, તત્તો ચડ્ડુણા મૈહાવિદેહે વાસે ચિદ્ધિપદ્ધિર્ણે ણગરે વેજ્જપુત્તો આયાઓ, જદિવસં ચ જાતો તદિવસમેગાહજાતગા સે ઇમે ચત્તારિ વર્યસંગા તંજહા-
રાયપુત્તે સેદ્ધિપુત્તે અમચ્ચપુત્તે સત્થાહપુત્તેત્તિ, સંવડ્ડિઆ તે, અણ્ણયા કયાડ તસ્સ વેજ્જસસ ઘરે

- 10 પશ્ચિમવિદેહમાં ગંધિલાવતીવિજયમાં વૈતાલ્યપર્વતને વિષે ગાંધારજનપદમાં ગંધસમુદ્રનામના વિદ્યાધરનગરમાં અતિબલરાજાના પૌત્ર તરીકે અને શતબલરાજાના પુત્ર તરીકે મહાબલ નામનાં રાજા થયો.

ત્યાં તેમના પ્રિયમિત્ર એવા સુબુદ્ધિનામના શ્રાવક મંત્રીએ નાટક જોવાની ઈચ્છાવાળા મહાબલ રાજાને એક મહિનાનું આયુષ્ય બાકી હતું ત્યારે પ્રતિબોધ પમાડ્યો. તે રાજા બાવીસ દિવસનું અનશન કરીને અને મરી ઈશાન દેવલોકમાં લલિતાંગનામે દેવ થયો. ત્યાંથી ચ્યવી આ

15 જંબૂદ્વીપમાં પુષ્કલાવતીવિજયમાં લોહાર્ગલનગરના સ્વામી તરીકે વજ્રજંઘનામે રાજા થયો. તે ભવમાં પત્ની સહિત પાછળની ઉંમરમાં હું પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરું એવું વિચારતો હતો ત્યારે, પુત્રે યોગધૂપથી ધૂપિત એવા વાસઘરમાં તેને મારી નાંખ્યો. મરીને ઉત્તરકુર્ણમાં પત્નીસહિત યુગલિક તરીકે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંથી મરી સૌધર્મદેવલોકમાં દેવ થયો.

- 20 ત્યાંથી ચ્યવી મહાવિદેહક્ષેત્રમાં ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિતનગરમાં વૈદ્યપુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો. જે દિવસે આ વૈદ્યપુત્રનો જન્મ થયો તે દિવસે જ જન્મનારા આ ચાર મિત્રો થયા તે આ પ્રમાણે - રાજપુત્ર, શ્રેષ્ઠિપુત્ર, અમાત્યપુત્ર અને સાર્થવાહપુત્ર. તેઓ એક સાથે મોટા થયા. એકવાર આ ચારે મિત્રો તે વૈદ્યના ઘરે ભેગા થયા. તે વખતે કૃમિકુષ્ઠ(કોઠ)થી ઘેરાયેલા એક સાધુ મહાત્મા ભિક્ષા માટે તે ઘરમાં આવ્યાં.

- 25 ૫૩. વૈતાલ્યપર્વતે ગાન્ધારજનપદે ગન્ધસમુદ્ધે વિદ્યાધરનગરે અતિબલરાજસ્ય નપ્તા શતબલરાજસ્ય પુત્રઃ મહાબલનામા રાજા જાતઃ, તત્ર સુબુદ્ધિના અમાત્યેન શ્રાવકેણ પ્રિયવચસ્યેન નાટકપ્રેક્ષાક્ષિપ્તમનાઃ સંબોધિતઃ, માસાવશેષાધુઃ દ્વાવિંશતિદિનં ભક્તપ્રત્યાખ્યાનં કૃત્વા મૃત્વેશાનકલ્પે શ્રીપ્રભે વિમાને લલિતાઙ્ગકનામા દેવો જાતઃ, તતશ્ચ્યુત્વેહૈવ જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે પુષ્કલાવતીવિજયે લોહાર્ગલનગરસ્વામી વજ્રજઙ્ઘનામા રાજા જાતઃ, તત્ર સભાર્યઃ પશ્ચિમે વચસિ પ્રવ્રજામીતિ ચિન્તયન્ પુત્રેણ વાસગૃહે યોગધૂપધૂપિતે
- 30 (તેન) મારિતઃ, મૃત્વોત્તરકુર્ણુ સભાર્યો મિથુનકો જાતઃ, તતઃ સૌધર્મે કલ્પે દેવો જાતઃ, તતશ્ચ્યુત્વા પુનરપિ મહાવિદેહે વર્ષે ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિતે નગરે વૈદ્યપુત્ર આયાતઃ, યદિવસે ચ જાતસ્તદિવસે એકાહર્જાતાસ્તસ્યેમે ચત્વારો વચસ્યાસ્તદ્વથા-રાજપુત્રઃ શ્રેષ્ઠિપુત્રઃ અમાત્યપુત્રઃ સાર્થવાહપુત્ર ઇતિ, સંવર્ધિતાસ્તે, અન્યદા કદાચિત્ તસ્ય વૈદ્યસ્ય ગૃહે Δ ૦બલસસ ૨૦ । + પુણોવિ ૫૦ ।

એવો સવ્વે સત્તિસપ્પણા અચ્છંતિ, તત્થ સાહુ મહપ્પા સો કિમિકુટ્ટેણ ગહિઓ અઙ્ગતો ભિક્ખવસ્સ, તેહિં સપ્પણયં સહાસં સો ભણ્ણતિ-તુબ્બેહિં નામ સવ્વો લોગો ટ્થાવ્વો, ણ તુબ્બેહિં તવસ્સિસ્સ વા અણાહસ્સ વા કિરિયા કાયવ્વા, સો ભણ્ણતિ-કરેજ્જામિ, કિં પુણ ? મમોસહાણિ ણત્થિ, તે ભણ્ણતિ-અમ્હે મોલ્લં દેમો, કિં ઓસહં જાઙ્ગજ્જ ?, સો ભણ્ણતિ-કંબલરયણં ગોસીસચંદણં ચ, તઙ્ગયં સંહસ્સપાગં તિલ્લં તં મમ અત્થિ, તાહે મગ્ગિયં પવત્તા, આગમિયં ચ ણેહિં જહા-અમુગસ્સ વાણિયગસ્સ અત્થિ દોવિ ઇયાણિ, તે ગયા તસ્સ સગાસં દો લક્ખાણિ ઘેત્તું, વાણિઅઓ સંભંતો ભણ્ણતિ-કિં દેમિ ?, તે ભણ્ણતિ-કંબલરયણં ગોસીસચંદણં ચ દેહિ, તેણ ભણ્ણતિ-કિં એતેહિં કજ્જં ?, ભણ્ણતિ-સાહુસ્સ કિરિયા કાયવ્વા, તેણ ભણ્ણિતં-અલાહિ મમ મોલ્લેણ, ઇહરહા એવ ગેણ્હહ, કરેહ કિરિયં, મમવિ ધમ્મો હોઝત્તિ, સો વાણિયગો ચિંતેઙ્ગ-જઙ્ગ તાવ એતેસિં બાલાણં ઇરિસા સદ્ધા ધમ્મસ્સુવરિં, મમ ણામ મંદપુણ્ણસ્સ ઇહલોગપડિબદ્ધસ્સ નત્થિ, સો સંવેગમાવણ્ણો તહારૂવાણં 5 10

ત્યારે પ્રેમપૂર્વક હાસ્યથી ચારે મિત્રોએ વૈદ્યપુત્રને કહ્યું “તમારા વડે સર્વ લોક ખવાય છે. (તમે સર્વ લોકોને લુટો છો) પરંતુ તપસ્વી કે અનાથની ચિકિત્સા તમે કરતા નથી. ત્યારે તે વૈદ્યપુત્રે કહ્યું, “આ મુનિની હું ચિકિત્સા કરું, પરંતુ શું કરું ? મારી પાસે ઔષધો નથી.” ત્યારે મિત્રોએ કહ્યું, “અમે પૈસા આપીશું, બોલો, તમારે કેવા પ્રકારની ઔષધિઓ જોઈએ છે ? વૈદ્યપુત્રે કહ્યું, “કંબળરત્ન અને ગોશીર્ષચંદન જોઈએ છે. ત્રીજું સહસ્રપાક તૈલ તો મારી પાસે છે”. મિત્રો આ બે વસ્તુ શોધવા લાગ્યાં. તેમને ખબર પડી કે અમુક વેપારી પાસે આ બંને વસ્તુ છે. 15

બે લાખ રૂપિયા લઈ મિત્રો તે વેપારી પાસે ગયા. વિચારમાં પડેલા વેપારીએ પૂછ્યું, “શું આપું ?” મિત્રોએ કહ્યું, “કંબળરત્ન અને ગોશીર્ષ ચંદન આપ.” વેપારીએ પૂછ્યું “તમારે આનાથી શું કામ છે ?” મિત્રોએ કહ્યું, “આનાથી સાધુની ચિકિત્સા કરવી છે.” વેપારીએ કહ્યું, “તો તો મારે મૂલ્ય લેવું નથી. મૂલ્ય વિના જ તમે ગ્રહણ કરો અને ચિકિત્સા કરો જેથી મને પણ ધર્મ થાય.” 20 વેપારીએ વિચાર્યું, “આ બાળક જેવાને પણ ધર્મ ઉપર આટલી શ્રદ્ધા છે જ્યારે મંદપુણ્યવાળા અને ઈહલોકમાં જ પ્રતિબદ્ધ (પરલોકની ચિંતા નહીં કરનાર) એવા મને શ્રદ્ધા નથી.” આ વિચારતા વિચારતાં તેને વૈરાગ્ય થયો અને સ્થવિરો પાસે પ્રવ્રજ્યા ગહણ કરીને સિદ્ધ થયો.

૫૪. एकतः सत्रिषण्णास्तिष्ठन्ति, तत्र साधुर्महात्मा स कृमिकुष्ठेन गृहीतः अतिगतो भिक्षायै, तैः सप्रणयं सहास्यं सोऽभाणि-युष्माभिर्नाम सर्वो लोकः खादितव्यः, न युष्माभिः तपस्विनो वा अनाथस्य वा क्रिया (चिकित्सा) कर्तव्या, स भणति-करोमि, किं पुनः ? मम औषधानि न सन्ति, ते भणन्ति-वयं मूल्यं दद्याः, किमौषधं याच्यते (तां) ? स भणति-कम्बलरत्नं गोशीर्षचन्दनं च, तृतीयं सहस्रपाकं तैलं तन्ममास्ति, तदा मार्गयितुं प्रवृत्ताः, ज्ञातं च तैः यथा-अमुकस्य वणिजो द्वे अपि एते स्तः, ते गतास्तस्य सकाशं द्वे लक्षे गृहीत्वा, वणिक् सञ्चान्तो भणति-किं ददामि ?, ते भणन्ति-कम्बलरत्नं गोशीर्षचन्दनं च देहि, तेन भण्यते-किमेतैः कार्यं ?, भणन्ति-साधोः क्रिया कर्तव्या, तेन भणितं-अलं मम मूल्येन, इतरथैव गृहीत कुरुष्वं क्रियां, ममापि धर्मो भवत्विति, स वणिग् चिन्तयति-यदि तावदेतेषां बालानामीदृशी श्रद्धा धर्मस्योपरि, मम नाम मन्दपुण्यस्य इहलोकप्रतिबद्धस्य नास्ति, स संवेगमापन्नः तथारूपाणां स्थविराणां अन्तिके प्रव्रजितः सिद्धः । ★ एगयओ । * कोढेण । + खाइयव्वो । + सयसह० । 25 30

થેરાણં અંતિણ પવ્વહો સિદ્ધો ।

અમુમેવાર્થ ઉપસંહરન્ ગાથાદ્વયમાહ—

વિજ્જસુઅસ્સ ય ગેહે કિમિકુટ્ટોવહુઅં જહં દટ્ઠં ।

બિંતિ ય તે વિજ્જસુયં કરેહિ એઅસ્સ તેગિચ્છં ॥૧૭૩॥

તિલ્લં તેગિચ્છસુઓ કંબલગં ચંદણં ચ વાણિયઓ ।

દાઠં અભિણિક્કસંતો તેણેવ ભવેણ અંતગહો ॥૧૭૪॥

ગમનિકા—વૈદ્યસુતસ્ય ચ ગેહે કૃમિકુષ્ઠેપદ્રુતં મૃત્નિ દૃષ્ટ્વા વૈદન્તિ ચ તે વૈદ્યસુતં-કુસ અસ્ય ચિકિત્સાં, તૈલં ચિકિત્સકસુતઃ કમ્બલકં ચન્દનં ચ વણિગ્ દત્ત્વા અભિનિષ્ક્રાન્તઃ, તેનૈવ ભવેન અન્તકૃત્, ભાવાર્થઃ સ્પષ્ટ એવ, ક્વચિત્ ક્રિયાધ્યાહારઃ સ્વબુદ્ધ્યા કાર્યં ઇતિ ગાથાદ્વયાર્થઃ ॥૧૭૩-

૧૭૪॥

કથાનકશેષમુચ્યતે—“એવિ ઘેત્તૂણ તાણિ ઓસહાણિ ગતા તસ્સ સાહુણો પાસં જત્થ સો ડજ્જાણો પડિમં ઠિઓ, તે તં પડિમં ઠિઅં વંદિકુણ અણુણવેતિ—અણુજાણહ ભગવં ! અહે તુમ્હં ધમ્મવિગ્ધં કાઠં ડવટ્ઠિઆ, તાહે તેણ તેલ્લેણ સો સાહૂ અભ્મંગિઓ, તં ચ તિલ્લં રોમંકૂવેહિં સલ્લં

અવતરણિકા : ઉપરોક્ત અર્થનો જ ઉપસંહાર કરતા બે ગાથા બતાવે છે ⇨

૧૫ ગાથાર્થ : વૈદ્યપુત્રના ઘરે કોઈ રોગથી ઉપદ્રવિત સાધુને જોઈ ચાર મિત્રો વૈદ્યપુત્રને કહે છે, “તું આ સાધુની ચિકિત્સા કર.”

ગાથાર્થ : વૈદ્યપુત્રએ તેલ આપ્યું, વાણિયાએ કંબલ અને ગૌશીર્ષચંદન આપીને પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરી અને તે જ ભવે અન્તને કરનારો (સિદ્ધ) થયો.

ટીકાર્થ : ગાથાર્થ મુજબ છે. માત્ર ગાથામાં ક્રિયાપદ નથી. તેથી જ્યાં જ્યાં ક્રિયાપદની ૨૦ જરૂર પડે ત્યાં પોતાની બુદ્ધિથી ક્રિયાપદ બહારથી લાવવું. (ક્રિયાપદો તે સ્થાને જોડી આપ્યા છે.) ॥૧૭૩-૧૭૪॥

કથાનકશેષને કહે છે : તે બધા ઔષધોને ગ્રહણ કરી તે સાધુ પાસે ત્યાં ગયા જ્યાં તે સાધુ ઉદ્યાનમાં પ્રતિમાને (અભિગ્રહવિશેષને) ધારણ કરી ઊભા હતા. પ્રતિમામાં રહેલા તે સાધુને નમસ્કાર કરી અનુજા માંગી “હે પ્રભુ ! આપ અમને અનુજા આપો, અમે આપને ૨૫ ધર્મવિધ્ન કરવા ઉપસ્થિત થયા છે. (અર્થાત્ અમે જ્યાં સુધી આપની ચિકિત્સા કરીશું ત્યાં સુધી આપને — આપના ધ્યાનમાં ભંગ થશે તેથી ક્ષમા કરશો.) આ રીતે અનુજા માંગ્યા પછી વૈદ્યપુત્ર તે તેલથી સાધુને માલિશ કરી. તે બધું તેલ રુંવાટીવડે શરીરમાં અંદર ઉતાર્યું.

જેવું તે તેલ અંદર ઉતર્યું કે બધા કૃમિઓ સંકોભ પામ્યા. કૃમિઓના હલનચલનથી સાધુને

૩૦ ૫૫. ઇમેઽપિ ગૃહીત્વા તાન્યૌષધાનિ ગતાસ્તસ્ય સાધોઃ પાર્શ્વ યત્ર સ ડઘાને પ્રતિમયા સ્થિતઃ, તે તં પ્રતિમયા સ્થિતં વન્દિત્વાઽનુજ્ઞાપયન્તિ—અનુજાનીહિ ભગવન્ ! વયં તવ ધર્મવિગ્ધં કર્તુમુપસ્થિતાઃ, તદા તેન તૈલેન સ સાધુરભ્યક્તિઃ, તત્ત્વ તૈલં રોમકૂર્ષેઃ (૦પેષુ) સર્વં ★ યતિં । + વન્દન્તે ચ । * રોમં કૂઠં ।

અંદગતં, તમિ ય અડગાં કિમિઆ સઘ્વે સંઘુદ્ધા, તેહિં ચલંતેહિં તસ્મ સાધુણો અતીવ વેયણા પાઝબ્ધૂયા, તાહે તે નિગ્ગતે દદ્દૂળ કંબલરથણેણ સો પાઝો સાહૂ, તં સીતલં, તં ચેવં તેહ્ણ ઝણવીરિયં, કિમિયા તત્થ લગ્ગા, તાહે પુવ્વાણીયગોકહેવેરે પપ્ફોડેંતિ, તે સઘ્વે પડિયા, તાહે સો સાહૂ ચંદણેણ લિત્તો, તતો સમાસત્થો, એવેક્કસિં દો તિણિણ વારે અબ્ભંગેઝણ સો સાહૂ તેહિં નીરોગો કઓ, પઢમં મક્કિજ્જતિ, પચ્છા આલિંપતિ ગોસીસચંદણેણં પુણો મક્કિજ્જતિ, એવેતાં 5 પરિવાડીએ પઢમબ્ભંગે તયાગયા ણિગ્ગયા બિડ્યાએ મંસગયા તડ્યાએ અદ્ધિગયા બેંદિયા ણિગ્ગયા, તતો સંરોહણીએ ઓસઠીએ કળગવણ્ણો જાઓ, તાહે યામિત્તા પડિગતા, તે પચ્છા સાહૂ જાતા, અઠાઝયં પાલડ્ડત્તા તમ્પૂલાગં પંચવિ જણા અચ્ચુએ ઝવવણ્ણા, તતો ચડ્ડઝણાં ઇહેવ જંબૂદીવે પુવ્વવિદેહે

તીવ્રવેદના થવા લાગી. તેલને કારણે તે કૃમિઓ શરીરમાંથી બહાર નીકળવા લાગ્યા ત્યારે કંબલરત્નને લઈ તે સાધુને ઓઢાડી દીધી. તે કંબલરત્ન શીતલ અને તેલ ઉષ્ણવીર્યવાળું હતું. 10 કૃમિઓ તે કંબલરત્નમાં આવી ગયા. ત્યારે પૂર્વે લાવેલા ગાયના ક્લેવરમાં તે કંબલરત્નને ખંખેર્યું. જેથી બધા કૃમિઓ તે ક્લેવરમાં પડ્યા.

ત્યાર પછી તે સાધુને ચંદનનું વિલેપન કર્યું. જેથી શીતલતાને કારણે સાધુની વેદના શાંત થઈ. આ જ પ્રમાણે એકવાર, બે વાર, ત્રણવાર તેલવડે મર્દન કરી (પૂર્વપદ્ધતિથી સર્વ કૃમિઓને બહાર કાઢી) તેમનાવડે તે સાધુ નિરોગી કરાવ્યો. પ્રથમ તેલથી મર્દન કર્યું. પછી ચંદનવડે લેપન 15 કર્યું, પછી ફરી મર્દન કર્યું. આ ક્રમથી પ્રથમવારમાં ચામડીમાં રહેલા કૃમિઓ બહાર કાઢ્યા. બીજીવારમાં માંસમાં રહેલા કૃમિઓને અને ત્રીજીવારમાં હાડકામાં રહેલા કૃમિઓને (બેઈન્દ્રિય) બહાર કાઢ્યા. ત્યાર પછી સંરોહણી ઔષધિવડે સાધુ સુવર્ણરંગની કાયાવાળો થયો.

આ બધું થયા પછી પાંચે મિત્રો સાધુ પાસે ક્રમા માંગી નીકળી ગયા. આ પાંચેએ પાછળથી દીક્ષા ગ્રહણ કરી. યથા—આયુષ્યને પાળીને સાધુપણાના પ્રભાવે (તન્મૂલાગં) પાંચે મિત્રો અચ્યુત 20 દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયાં. જે પૂર્વભવમાં વૈદ્યપુત્ર હતો તે ત્યાંથી ચ્યવી આ જંબૂદ્વીપના પૂર્વવિદેહની

૫૬. અતિગતં (વ્યાસં), તસ્મિંશ્ચાતિગતે ક્રમયઃ સર્વે સંક્ષુદ્ધાઃ, તેષુ ચલત્સુ તસ્ય સાધોરતીવ વેદના પ્રાદુર્ભૂતા, તદા તાન્નિર્ગતાન્ દૃષ્ટ્વા કમ્બલરથેન સ પ્રાવૃતઃ સાધુઃ, તત્ શીતલં, તચ્ચૈવ તૈલં ઝણવીર્યં, ક્રમયસ્તત્ર લગ્નાઃ, તદા પૂર્વાનીતગોકહેવેરે પ્રસ્ફોટયન્તિ (ક્ષિપન્તિ), તે સર્વે પતિતાઃ, તદા સાધુઃ સ ચન્દનેન લિપ્તઃ, તતઃ સમાશ્વસ્તઃ, એવમેકં દ્વૌ ત્રીન્ વારાન્ અભ્યઙ્ગ્ય સ સાધુસ્તૈર્નીરોગઃ કૃતઃ, 25 પ્રથમં પ્રક્ષયતે પશ્ચાદાલિપ્યતે ગોશીર્ષચન્દનેન પુનર્પ્રક્ષયતે, એવમેતયા પરિપાટયા પ્રથમાભ્યઙ્ગે ત્વગ્ગતા નિર્ગતા દ્વિતીયાયાં માંસગતાસ્તૃતીયાયામસ્થિગતા દ્વીન્દ્રિયા નિર્ગતાઃ, તતઃ સંરોહણયૌષધ્યા કનકવર્ણો જાતઃ, તદા ક્ષમયિત્વા પ્રતિગતાઃ, તે પશ્ચાત્ સાધવો જાતાઃ, યથાયુષ્કં પાલયિત્વા તન્મૂલં પઞ્ચાપિ જના અચ્યુતે ઉત્પન્નાઃ । તતશ્ચ્યુત્વા ઇહેવ જંબૂદ્વીપે ★ ચ । + પપ્ફોડિયં । † તાહે પાઝણિજ્જતિ । * દીવે-દીવે ।

પુંક્વલાવડવિજાઈ પુંડરિગિણીઈ નયરીઈ †વેરસેણસ્સ રણ્ણો ધારિણીઈ દેવીઈ ઉયરે પઢમો વડરણાભો ણામ પુત્તો જાઓ, જો ‡સે વેજ્જપુત્તો ચક્કવટ્ટી આગતો, અવસેસા કમેણ બાહુ-
સુબાહુપીઠમહાપીઠત્તિ, વડરસેણો પવ્વડઓ, સો ય તિત્થંકરો જાઓ, ઇયરેવિ સંવઢ્ઢિયા પંચલક્ષણે
ભોઈ ભુંજંતિ, જદ્દિવસં વડરસેણસ્સ કેવલનાણં ઉપ્પણં, તદ્દિવસં વડરણાભસ્સ ચક્કરયણં સમુપ્પણં,
5 વડરો ચક્કી જાઓ, તેણં સાહુવેયાવચ્ચેણ ચક્કવટ્ટીભોયા ઉદિણ્ણા, અવસેસા ચત્તારિ મંડલિયા
રાયાણો, તત્થ વડરણાભચક્કવટ્ટિસ્સ ચડસાસીતિ † પુવ્વલક્ષ્ણા સવ્વાઝં, તત્થ કુમારો તીસં
મંડલિઓ સોલસ ચડઁઁસ મહારાયા ચોદ્દસ સામણ્ણપરિઆઓ, એવં ચડસાસીડ સવ્વાઝં,
ભોગે ભુંજંતા વિહરંતિ, ઇઓ ય તિત્થયરસમોસરણં, સો પિઠપાયમૂલે ચડહિવિ સહોદરેઈ

પુષ્કલાવતીવિજયમાં પુંડરિગિણિનગરીમાં વજ્રસેનરાજની ધારિણીદેવીના ઉદરમાં પ્રથમ
10 વજ્રનાભનામે પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થયો અને તે (ભવિષ્યમાં) ચક્રવર્તી થયો.

શેષ ચાર મિત્રો ક્રમથી બાહુ—સુબાહુ—પીઠ અને મહાપીઠ તરીકે ઉત્પન્ન થયાં. પિતા
વજ્રસેને દીક્ષા લીધી અને તીર્થંકર થયા. બીજા પાંચે પાંચ ઈન્દ્રિયોના પાંચે વિષયોરૂપ ભોગોને
ભોગવે છે. જે દિવસે વજ્રસેનને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું, તે જ દિવસે વજ્રનાભને
(આયુષશાખામાં) ચક્રરત્ન ઉત્પન્ન થયું અને વજ્રનાભ ચક્રવર્તી થયો. તેને પૂર્વભવમાં સાધુની
15 વૈયાવચ્ચ કરવાવડે ચક્રવર્તીના ભોગો પ્રાપ્ત થયા. શેષ ચારે માંડલિકરાજ થયા. (ચક્રરત્ન વિગેરે
ચક્રવર્તીની લક્ષ્મી વિનાનો સામાન્યરાજ માંડલિકરાજ કહેવાય છે.)

વજ્રનાભચક્રવર્તીનું ચોરાશીલાખપૂર્વનું આયુષ્ય હતું. તેમાં ત્રીસલાખપૂર્વ કુમારાવસ્થાના.
સોળલાખપૂર્વ માંડલિકરાજ તરીકે, ચોવીસલાખપૂર્વ મહારાજ (ચક્રવર્તી) તરીકે, અને ચૌદલાખપૂર્વ
શ્રમણપર્યાયમાં આયુષ્ય વીતાવ્યું, એમ કુલ ૮૪ લાખપૂર્વનું સંપૂર્ણ આયુ હતું. પંચલક્ષણભોગોને
20 ભોગવતાં જીવન પસાર કરતાં હતા ત્યારે તીર્થંકરના સમોવસરણની રચના થઈ. તે ચક્રવર્તીએ
પોતાના પિતા પાસે ચારે ભાઈઓ સાથે દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

૫૭. પૂર્વવિદેહેષુ પુષ્કરાવતીવિજયે પુણ્ડરીકિણ્યાં નગર્યાં વજ્રસેનસ્ય રાજ્ઞઃ ધારિણ્યા દેવ્યા ઉદરે
પ્રથમો વજ્રનાભનામા પુત્રો જાતઃ, યઃ સ વૈદ્યપુત્રશ્ચક્રવર્તી આયાતઃ (ઉત્પન્નઃ), અવશેષાઃ ક્રમેણ
બાહુસુબાહુપીઠમહાપીઠા ઇતિ, વજ્રસેનઃ પ્રવ્રજિતઃ, સ ચ તીર્થંકરો જાતઃ, ઇતરેરપિ સંવર્ધિતાઃ પચ્છલક્ષણાન્
25 ભોગાન્ ભુજ્ઞતે, યદ્દિવસે વજ્રસેનસ્ય કેવલજ્ઞાનમુત્પન્નં, તદ્દિવસે વજ્રનાભસ્ય ચક્રરત્નં સમુત્પન્નં, વજ્રનાભઃ
ચક્ત્રી જાતઃ, તેન સાધુવૈયાવૃત્ત્યેન ચક્રવર્તિભોગા ઉદીર્ણાઃ (લબ્ધાઃ), અવશેષાશ્ચત્વારો માણ્ડલિકા રાજાનો
(જાતાઃ), તન્ન વજ્રનાભચક્રવર્તિનશ્ચતુરશીતિલક્ષપૂર્વાણિ સર્વાયુષ્કં કુમારઃ ત્રિંશતં માણ્ડલિકઃ ષોડશ
ચતુર્વિંશતિં મહારાજઃ ચતુર્દશ શ્રામણ્યપર્યાયઃ, એવં ચતુરશીતિઃ સર્વાયુષ્કં, ભોગાન્ ભુજ્ઞમાના વિહરન્તિ.
ઐતશ્ચ તીર્થંકરસમવસરણં, સ પિતૃપાદમૂલે ચતુર્ધારિણિ સહોદરૈઃ ‡ † વડરસેણસ્સ । ‡ ‡ સો વેજ્જપુત્તો ।
30(‡ સો જાઓ । Δ ંણાભોઈ । ▲ સમુપ્પણ્ણં । ★ ંચક્કિસ્સ । + ંસીડં । * ંસરણે ।

સંહિઓ પવ્વહાઓ, તથ વહરણાભેણ ચહસ પુવ્વા અહિજ્જિયા, સેસા એક્કારસંગૈવી ચહો, તથ વાહુ તેસિ વેયાવચ્ચં કરેતિ, જો સુવાહુ સો સાહુણો વીસામેતિ, એવં તે કરેતે વહરણાભો ભગવં અણુવૂહહ— અહો સુલબ્ધં જમ્મજીવિઅફલં, જં સાહુણં વેયાવચ્ચં કીરહ, પરિસ્સંતા વા સાહુણો વીસામિજ્જંતિ, એવં પસંસહ, એવં પસંસિજ્જંતેસુ તેસુ તેસિં દોણં પચ્છિમાણં અપ્પતિઅં ભવહ, અમ્હે સજ્ઝાયાંતા ન પસંસિજ્જામો, જો કરેહ સો પસંસિજ્જહ, સવ્વો(ચ્ચો) લોગવવહારોત્તિ, વહરણાભેણ ય વિસુદ્ધ- 5 પરિણામેણ તિત્થગરણામગોત્તં કમ્મં બદ્ધતિ ।

અમુખેવાર્થમુપસંહરન્નિદં ગાથાચતુષ્ઠયમાહ—

સાહું તિગિચ્છિઠ્ઠુણં સામણ્ણં દેવલોગગમણં ચ ।

પુંડરિગિણિએ ઉ ચુયા તઓ સુયા વહરસેણસ્સ ॥૧૭૫॥

પઠમિત્થ વહરણાભો વાહુ સુવાહુ ય પીઠમહપીઠે ।

તેસિ પિઆ તિત્થઅરો ણિવ્વંતા તેહિવિ તથેવ ॥૧૭૬॥

તેમાં વજ્રનાભે ચૌદપૂર્વોનો અભ્યાસ કર્યો. શેષ ચાર ભાઈઓએ અગિયાર અંગનો અભ્યાસ કર્યો. બાહુ સર્વની વૈયાવચ્ચ કરતા. જે સુબાહુ હતા, તેઓ સાધુઓની સેવા કરતા. (અહીં ગોચરી—પાણી વિગેરે ભક્તિ એ વૈયાવચ્ચ છે અને હાથ—પગ દબાવવા વિગેરે સેવા છે.) આ રીતે વૈયાવચ્ચાદિને કરતા, જોઈ ભગવાન વજ્રનાભે તેઓની ઉપબૃહણ કરી “જે સાધુઓની 15 વૈયાવચ્ચ કરે છે અને થાકેલા સાધુઓની સેવા કરે છે તેઓએ પોતાના જન્મ—જીવનનું ફલ સારી રીતે પ્રાપ્ત કર્યું છે.” વજ્રનાભવડે બાહુ—સુબાહુની આ રીતે પ્રશંસા થતી જોઈ પીઠ—મહાપીઠને અપ્રીતિ ઉત્પન્ન થઈ— “અમે આટલો સ્વાધ્યાય કરીએ છીએ તો પણ અમારી કોઈ પ્રશંસા કરતું નથી, જેઓ સેવાદિ કરે છે તેઓની જ પ્રશંસા થાય છે, આ બધો લોકવ્યવહાર છે (અર્થાત્ લોકમાં પણ આવું જ ચાલે છે જે સેવા કરે તે પૂજાય)” બીજી બાજુ વિશુદ્ધ- 20 પરિણામવાળા એવા વજ્રનાભવડે તીર્થકરનામગોત્ર કર્મ બંધાયું.

અવતરણિકા : આ જ અર્થનો ઉપસંહાર કરતાં ચારગાથા બતાવે છે ⇨

ગાથાર્થ : સાધુની ચિકિત્સા કરી શ્રમણપણું સ્વીકાર્યું — દેવલોકમાં ગમન — ત્યાંથી ચ્યવેલા પુંડરિકિણિનગરીમાં વજ્રસેનના પુત્ર થયા.

ગાથાર્થ : તેમાં પ્રથમ વજ્રનાભ પછી બાહુ—સુબાહુ—પીઠ અને મહાપીઠ થયા. તેઓના 25 પિતા તીર્થકર થયા અને તેમની પાસે આ પાંચેએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

૫૮. સહિતઃ પ્રવ્રજિતઃ, તત્ર વજ્રનાભેન ચતુર્દશ પૂર્વાણ્યધીતાનિ, શેષા એકાદશાઙ્ગવિદઃ ચત્વારઃ, તત્ર વાહુસ્તેષાં વૈયાવૃત્ત્યં કરોતિ, યઃ સુવાહુઃ સ સાધૂન્ વિશ્રમયતિ, એવં તૌ કુર્વન્તૌ વજ્રનાભો ભગવાન્ અણુવૂહયતિ— અહો સુલબ્ધં જન્મજીવિતફલં, યત્ સાધૂનાં વૈયાવૃત્ત્યં ક્રિયતે, પરિશ્રાન્તા વા સાધવો વિશ્રમ્યન્તે, એવં પ્રશંસતિ, એવં પ્રશસ્યમાનયોસ્તયોર્દ્વયોઃ પશ્ચિમયોરપ્રીતિકં ભવતિ, આવાં સ્વાધ્યાયન્તૌ ન પ્રશસ્યાવહે, યઃ કરોતિ સ 30 પ્રશસ્યતે, સર્વો(ત્યો) લોકવ્યવહાર ઇતિ, વજ્રનાભેન ચ વિશુદ્ધપરિણામેન તીર્થકરનામગોત્રં કર્મ બદ્ધમિતિ ।

★ વીઠ । * પીઠા ।

પઢમો ચડસપુલ્લી સેસા ઇક્કારસંગવિડ ચડો ।

બીઓ વેયાવચ્ચં કિઙ્કમ્મં તઙ્ગઅઓ કાસી ॥૧૭૭॥

ભોગફલં બાહુબલં પસંસણા જિટ્ટુ ઇયર અચિયત્તં ।

પઢમો તિત્થયરત્તં વીસહિ ઠાણેહિ કાસી ય ॥૧૭૮॥

- 5 આસામક્ષરગમનિકા—સાધું ચિકિત્સિત્વા શ્રામણ્યં દેવલોકગમનં ચ પૌંડરીકિણ્યાં ચ
ચ્યુતાઃ, તતઃ સુતા વૈરસેનસ્ય જાતા ઇતિ વાક્યશેષઃ, પ્રથમોઽર વૈરનાભઃ બાહુઃ સુબાહુશ્ચ
પીઠમહાપીઠૌ, તેષાં પિતા તીર્થકરો નિષ્ક્રાન્તાસ્તેઽપિ તત્રૈવ પિતુઃ સકાશે ઇત્યર્થઃ, પ્રથમશ્ચતુર્દશપૂર્વી
શેષા એકાદશાઙ્ગવિદશ્ચત્વારઃ, તેષાં ચતુર્ણાં બાહુપ્રભૃતીનાં મધ્યે દ્વિતીયો વૈયાવચ્ચં કૃતિકર્મ
તૃતીયોઽકાર્ષીત્, ભોગફલં બાહુબલં પ્રશંસનં જ્યેષ્ઠ ઇતરયોરચિયત્તં, પ્રથમસ્તીર્થકરત્વં વિંશતિભિઃ
10 સ્થાનૈરકાર્ષીત્, ભાવાર્થસ્તુ ઉક્ત એવ, ક્રિયાઽધ્યાહારોઽપિ સ્વબુદ્ધ્યા કાર્યઃ, ઇહ ચ વિસ્તરભયાન્નોક્ત
ઇતિ ગાથા-ચતુષ્ટયાર્થઃ ॥૧૭૫-૧૭૬-૧૭૭-૧૭૮॥

યદુક્તં ‘પ્રથમસ્તીર્થકરત્વં વિંશતિભિઃ સ્થાનૈરકાર્ષીત્,’ તાનિ સ્થાનાનિ પ્રતિપાદયન્નિદં
ગાથા-ત્રયમાહ—

અરિહંત સિદ્ધ પવચળ ગુરુ થેર બહુસ્સુએ તવસ્સીસું ।

- 15 ગાથાર્થ : પ્રથમ ચૌદપૂર્વી અને શેષ ચારે અગિયાર—અંગને જાણનારા થયા, બીજા (બાહુ)
વૈયાવચ્ચને અને ત્રીજા (સુબાહુ) કૃતિકર્મને (સેવાને) કરતાં હતાં.

ગાથાર્થ : (બાહુ વડે કરાયેલી વૈયાવચ્ચ ચક્રવર્તીના) ભોગફળવાળી હતી. (સુબાહુ વડે
કરાયેલી સેવા) બાહુફળવાળી હતી.—જ્યેષ્ઠની પ્રશંસા—ઈતરને (છેલ્લા બે ભાઈઓને) અપ્રીતિ—
પ્રથમ વજ્રનાભે વીશસ્થાનકોવડે તીર્થકરપણું કર્યું(બાંધ્યું.)

- 20 ટીકાર્થ : સાધુની ચિકિત્સા પછી દીક્ષા—દેવલોકગમન—પૌંડરીકિણિનગરીમાં ચ્યવન—
વૈરસેનરાજાના પુત્રરૂપે થવું—તેમાં પ્રથમ વૈરનાભ અને પછી ક્રમશઃ બાહુ, સુબાહુ, પીઠ અને
મહાપીઠ—તેમના પિતા વૈરસેન તીર્થકર થયા—પાંચે ભાઈઓએ પિતા પાસે દીક્ષા લીધી—પ્રથમ
ચતુર્દશપૂર્વી અને શેષ ચાર અગિયારાંગને જાણનારા થયા—બાહુ વિગેરે ચારમાંથી બીજાએ વૈયાવચ્ચ—
અને ત્રીજાએ સેવા કરી—ભોગફળ—બાહુબળ—પ્રશંસા—જ્યેષ્ઠ—બીજા બેને અપ્રીતિ—પ્રથમ વૈરનાભે
25 વીશ સ્થાનકોવડે તીર્થકરત્વ બાંધ્યું. ભાવાર્થ પૂર્વે કહેવાઈ ગયેલ છે. ક્રિયાપદોનો અધ્યાહાર પણ
સ્વબુદ્ધિથી કરવા યોગ્ય છે. અહીં વિસ્તારના ભયથી કહેવાયો નથી. (વૈયાવચ્ચ ભોગફળવાળી હતી
એટલે તે વૈયાવચ્ચને કારણે બાહુને પછીના ભવમાં ચક્રવર્તીના ભોગો પ્રાપ્ત થાય છે અને સુબાહુને
પછીના ભવમાં સેવાના પ્રભાવે પુષ્કળ બાહુ(બુજા)નું બળ પ્રાપ્ત થાય છે.) ॥૧૭૫/૬/૭/૮॥

અવતરણિકા : “પ્રથમ વજ્રનાભે તીર્થકરપણું વીશસ્થાનકવડે બાંધ્યું હતું” એમ જે પૂર્વે

- 30 (ગા.નં. ૧૭૮માં) કહ્યું, તે વીશસ્થાનકો પ્રતિપાદન કરતા ગ્રંથકારશ્રી આ ત્રણ ગાથા કહે છે ન—
ગાથાર્થ : અરિહંત^૧ — સિદ્ધ^૨ — પ્રવચન^૩ — ગુરુ^૪ — સ્થવિર^૫ — બહુશ્રુત^૬ અને

+ ચિકિત્સયિત્વા । † વરૂનાભઃ । ≠ બાહુફલં । ★ વિંશત્યા (સ્યાત્) ।

વચ્છલ્લયા એસિં અભિક્ષનાણોવઓગે ય ॥૧૭૯॥

દંસણ વિણાં આવસ્સાં ય સીલવ્વણં નિરઙ્ગારો ।

રૂણલવ તવચ્ચિયાં વેયાવચ્ચે સમાહી ય ॥૧૮૦॥

અપ્પુલ્લનાણગહણે સુયમ્મત્તી પવયણે પભાવણયા ।

એહિં કારણોહિં તિસ્થયરત્તં લહહ જીવો ॥૧૮૧॥

5

વ્યાખ્યા—તત્ર અશોકાદ્યમહાપ્રાતિહાર્યાદિરૂપાં પૂજામર્હન્તીતિ અર્હન્તઃ—શાસ્તારં ઇતિ ભાવાર્થઃ ૧। સિદ્ધાસ્તુ અશોકાદ્યમહાપ્રાતિહાર્યાદિરૂપાં પૂજામર્હન્તીતિ અર્હન્તઃ—શાસ્તારં ઇતિ ભાવાર્થઃ ૨। પ્રવચન—શ્રુતજ્ઞાનં તદુપયોગાનન્યત્વાદ્વા સદ્ગુણોક્તિરિતિ ૩। ગૂણાન્તિ શાસ્ત્રાર્થમિતિ ગુરુવઃ—ધર્મોપદેશાદિદાતારિત્યર્થઃ ૪। સ્થવિરાઃ—જાતિશ્રુતપર્યાયભેદભિન્નાઃ, તત્ર જાતિસ્થવિરઃ ષષ્ટિવર્ષઃ શ્રુતસ્થવિરઃ સમવાયધરઃ પર્યાયસ્થવિરો વિંશતિવર્ષપર્યાયઃ ૫। બહુ શ્રુતં યેષાં તે બહુશ્રુતાઃ, આપેક્ષિકં બહુશ્રુતત્વં, એવમર્થોઽપિ સંયોજ્યં, કિંતુ 10 સૂત્રધરેભ્યોઽર્થધરાઃ પ્રધાનાઃ તેભ્યોઽપ્યુપચયધરા ઇતિ ૬। વિચિત્રં અનશનાદિલક્ષણં તપો વિદ્યતે યેષાં તે તપસ્વિનઃ સામાન્યસાધવો વા ૭। અર્હન્તશ્ચ સિદ્ધાશ્ચ પ્રવચનં ચ ગુરુવશ્ચ સ્થવિરાશ્ચ બહુશ્રુતાશ્ચ તપસ્વિનશ્ચ અર્હન્તિસિદ્ધપ્રવચનગુરુસ્થવિરબહુશ્રુતતપસ્વિનઃ । વત્સલભાવો વત્સલતા, સા ચાનુરાગ-યથાવસ્થિતગુણોત્કર્ત્તનાયથાનુરૂપોપચાત્સલક્ષણા તથા, એતેષામર્હદાદીનામિતિ, પ્રાક્ ષષ્ઠ્યર્થે સમમી નપસ્વીઓને વિષે વત્સલતા, અને વારંવાર જ્ઞાનોપયોગ 15

ગાથાર્થ : દર્શન^૯—વિનય^{૧૦}—આવશ્યકકાર્ય^{૧૧}—શીલ^{૧૨}—વ્રતોને^{૧૩} વિષે નિરતિચારતા, ક્ષણલવ^{૧૪}—તપ^{૧૫}—ત્યાગ^{૧૬}—વૈયાવશ્ય^{૧૭}—અને સમાધિ^{૧૮}

ગાથાર્થ : અપૂર્વજ્ઞાનગ્રહણમાં શ્રુતભક્તિ^{૧૯} અને પ્રવચનપ્રભાવના^{૨૦}, આ વીશ કારણો વડે જીવ તીર્થંકરપણું પ્રાપ્ત કરે છે.

ટીકાર્થ : અશોકવૃક્ષાદિ આઠ મહાપ્રતિહાર્યાદિરૂપ પૂજાને જે યોગ્ય છે તે અરિહંતો=શાસન 20 કરનારા. (૧) નાશ પામ્યા છે સર્વ કર્માણો જેમના એવા, પરમસુખી અને કૃતકૃત્ય સિદ્ધો (૨) પ્રવચન એટલે શ્રુતજ્ઞાન અથવા શ્રુતજ્ઞાનના ઉપયોગથી અભિન્ન એવો ચતુર્વિધ સંઘ (૩) જે શાસ્ત્રના અર્થોને કહે, તે ગુરુ = ધર્મોપદેશાદિદેનારા (૪) સ્થવિરો જાતિ-શ્રુત અને પર્યાયના ભેદથી ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં ૬૦વર્ષ કે તેથી અધિક ઉંમરના વૃદ્ધો જાતિસ્થવિર, સમવાયાંગ નામના ચોથા અંગને ધારણ કરનારા શ્રુતસ્થવિર, વીશવર્ષના પર્યાયવાળા સાધુઓ પર્યાયસ્થવિર કહેવાય. 25

(૫) બહુ શ્રુત છે જેઓની પાસે તે બહુશ્રુત, અહીં બહુશ્રુતપણું અપેક્ષિક જાણવું. (અર્થાત્ વર્તમાનકાળમાં જેટલું શ્રુત વિદ્યમાન હોય તેની અપેક્ષાએ બહુશ્રુતપણું જાણવું). એ પ્રમાણે અર્થધરો પણ અપેક્ષિક જાણવા. પરંતુ સૂત્રધરો કરતાં અર્થધરો પ્રધાન જાણવા અને અર્થધરો કરતા સૂત્ર—અર્થ ઉભયને ધરનારા પ્રધાન જાણવા. (૬) વિચિત્ર = અનશનાદિતપ વિદ્યમાન છે જેઓને તે તપસ્વીઓ અથવા સામાન્ય સાધુઓ. (૭) આ અરિહંત—સિદ્ધ—પ્રવચન—ગુરુ—સ્થવિર— 30 બહુશ્રુત અને તપસ્વીઓની વત્સલતા (તીર્થંકરપણાનું કારણ છે.)

★ અર્હન્તશ્ચ (સ્યાત્)

‘વહુસ્મુર્ તવસ્મીણં’ વા પાઠાન્તરં, તીર્થકરનામગોત્રં કર્મં બદ્ધ્યતે ઇતિ, અભીક્ષ્ણં—અનવસ્તં જ્ઞાનોપયોગે ચ સતિ બદ્ધ્યતે ૮ । દર્શનં—સમ્યક્ત્વં, વિનયો—જ્ઞાનાદિવિનયઃ, સ ચ દશવૈકાલિકાદવસેચઃ. દર્શનં ચ વિનયશ્ચ દર્શનવિનયૌ તથોનિરતિચારઃ તીર્થકરનામગોત્રં કર્મં બદ્ધ્યાતિ ૧-૧૦ ।

આવશ્યકમ્—અવશ્યકર્તૃત્વં સંયમવ્યાપારનિષ્પન્નં તસ્મિંશ્ચ નિરતિચારઃ સન્નિતિ ૧૧ । શીલાનિ 5 ચ વ્રતાનિ ચ શીલવ્રતાનિ શીલાનિ—ઉત્તરગુણાઃ વ્રતાનિ—મૂલગુણાઃ તેષુ ચ અનતિચાર ઇતિ ૧૨-૧૩ । ક્ષણલવગ્રહણં કાલોપલક્ષણં, ક્ષણલવાદિષુ સંવેગભાવનાધ્યાનાસેવનતશ્ચ બદ્ધ્યતે ૧૪ । તથા તપસ્ત્યાગયોર્બદ્ધ્યતે, યો હિ યૈથાશક્ત્યા તપઃ આસેવતે ત્યાગં ચ યતિજને વિધિના કયેતિ ૧૫-૧૬ । વ્યાવૃત્તભાવો વૈયાવૃત્ત્યં, તચ્ચ દશધા, તસ્મિન્સતિ બદ્ધ્યતે ૧૭ । સમાધિઃ—ગુર્વાદીનાં કાર્યકરણેર્ન સ્વસ્થતાપાદનં સમાધૌ ચ સતિ બદ્ધ્યતે ૧૮ । તથા અપૂર્વજ્ઞાનગ્રહણે સતિ શ્રુતભક્તિઃ શ્રુતવહુમાનઃ, સ

10 “પ્રાક્ પશ્યથેસપ્તમી” આ પંક્તિનો અર્થ આ પ્રમાણે છે — “તવસ્સોસું” પદ પછી ‘અસિ’ પદ આવે છે. તેથી ‘અસિ’ પદની અપેક્ષા “તવસ્સોસું” પદ પૂર્વમાં છે. તે પૂર્વનાં “તવસ્સોસું” શબ્દમાં સપ્તમી વિભક્તિ પડે—અર્થમાં જાણવી. અથવા ‘વહુસ્મુર્ તવસ્મીણં’ એ પ્રમાણે પાઠાન્તર જાણી લેવો. આ અરિહંતાદિઓની વત્સલતા વડે તીર્થકરગોત્ર કર્મ બંધાય છે. (આ પ્રમાણે અન્વય કરવો)

15 વત્સલતા એટલે અરિહંતાદિ પ્રત્યે અનુરાગ, તેમના યથાવચ્ચિતગુણોનું કીર્તન. તેમના પ્રત્યે યથાનુરૂપ ઉપચાર (ભક્તિ) (૭) તથા સતત જ્ઞાનધ્યાનમાં મગ્નતા પણ તીર્થકરગોત્ર કર્મનું કારણ છે. (૮) દર્શન એટલે સમ્યક્ત્વ અને વિનય એટલે જ્ઞાનાદિનો વિનય. વિનયનું સ્વરૂપ દશવૈકાલિકગ્રંથમાંથી જાણી લેવું. આ સમ્યક્ત્વ અને વિનયમાં નિરતિચાર (અનિચાર વિનાનો) જીવ તીર્થકરગોત્ર કર્મ બાંધે છે. (૯-૧૦) આવશ્યક એટલે અવશ્ય કરવા યોગ્ય સંયમ—

20 વ્યાપારો (પ્રતિક્રમણાદિ), તેને વિષે નિરતિચાર જીવ તીર્થકરનામકર્મ બાંધે છે. (૧૧)

શીલવ્રતો — તેમાં શીલ એટલે ઉત્તરગુણો અને વ્રત તરીકે મૂલગુણો, તેને વિષે નિરતિચાર જીવ તીર્થકરનામકર્મ બાંધે છે. (૧૨-૧૩) ક્ષણલવનું ગ્રહણ એ કાળનું ઉપલક્ષણ છે. (અર્થાત્ ક્ષણલવ શબ્દથી સંપૂર્ણકાળ ગ્રહણ કરી લેવો) ક્ષણલવાદિ કાળને વિષે સંવેગ (મોક્ષાભિલાષ). અનિત્યાદિભાવના અને ધ્યાનના આસેવનથી જીવ તીર્થકરનામકર્મ બાંધે છે. (૧૪) જે વ્યક્તિ

25 યથાશક્તિ તપ કરે છે અને યતિજનમાં (યતિજનને આહાર—ઉપધિ વગેરે પ્રાયોગ્ય વસ્તુનો) ત્યાગ (દાન) વિધિવડે કરે છે તે તીર્થકરનામકર્મ બાંધે છે. (૧૫-૧૬)

વ્યાવૃત્તભાવ એટલે વૈયાવચ્ચ (વૈયાવચ્ચ સિવાયની બીજી અન્ય સર્વપ્રવૃત્તિમાંથી નીકળેલી વ્યક્તિ વ્યાવૃત્ત કહેવાય છે. આવી વ્યાવૃત્તવ્યક્તિનો ભાવ તે વૈયાવચ્ચ કહેવાય.) તે (આચાર્ય વિગેરે દર્શની કરવાની હોવાથી) દર્શપ્રકારે છે. આ વૈયાવચ્ચમાં લીન વ્યક્તિ તીર્થકરનામકર્મ 30 બાંધે છે. (૧૭) સમાધિ એટલે ગુરુ વગેરેનાં સોપેલા કાર્યોને કરવાવડે તેઓને સ્વસ્થતાં આપવી. તેમાં લીન જીવ તીર્થકરનામકર્મ બાંધે છે. (૧૮)

ચ વિવક્ષિતકર્મબન્ધકારણમિતિ ૧૧। તથા પ્રવચનપ્રભાવનતા ચ, સા ચ યથાશક્ત્યા માર્ગદેશનેતિ ૨૦ । એવમેભિઃ કારણૈઃ અનન્તરોક્તૈઃ તીર્થકરત્વં લભતે જીવ ઇતિ ગાથાત્રયાર્થઃ ॥૧૭૯-૧૮૦-૧૮૧॥

પુરિમેણ પચ્છિમેણ ય એ સવ્વેઽવિ ફાસિયા ઠાણા ।

મજ્ઝિમણ્હિં જિણેહિં એકં દો તિણિણ સવ્વે વા ॥૧૮૨॥

5

ગમનિકા—પુરિમેણ પચ્છિમેણ ચ એતાનિ-અનન્તરોક્તાનિ સર્વાણિ સ્પૃષ્ટાનિ સ્થાનાનિ, મધ્યમૈર્જિનૈઃ એકં દ્વે ત્રીણિ સર્વાણિ ચેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૮૨॥

આહ—તં ચ કહં વેઙ્ગજ્ઞ ? અગિલાં ધમ્મદેસણાઈહિં ।

બજ્ઞાં તં તુ ભગવઓ તઙ્ગમ્ભવોસક્કજ્ઞાણં ॥૧૮૩॥

ગમનિકા—તત્ત્વ તીર્થકરનામગોત્રં કર્મ કથં યેદ્યત ઇતિ, અગ્લાન્યા ધર્મદેશનાદિભિઃ, બદ્ધ્યતે 10 તત્તુ ભગવતો યો ભવસ્તસ્માત્ તૃતીયં ભવમવસર્ય, અથવા બદ્ધ્યતે તત્તુ ભગવતસ્તૃતીયં ભવં પ્રાપ્ય,

અપૂર્વજ્ઞાન ગ્રહણ કરવાદ્વારા શ્વૃત ઉપર બહુમાન રાખવું એ તીર્થકરનામકર્મનું કારણ છે. (પૂ. મલયગિરિમ.ની ટીકામાં અપૂર્વજ્ઞાનનું ગ્રહણ અને શ્વૃતબહુમાન બંને જુદા જુદા કારણો કહ્યા છે) (૧૮) પ્રવચનપ્રભાવના એટલે યથાશક્તિ માર્ગની દેશના આપવી. (૨૦) ઉપર કહેવાયેલા આ કારણોવડે જીવ તીર્થકરપણાને પામે છે. ॥૧૭૯-૧૮૦-૧૮૧॥

15

ગાથાર્થ : પહેલા અને છેલ્લા તીર્થકરે આ વીશસ્થાનકોની આરાધના કરી, મધ્યમ જિનેશ્વરોએ એક,બે,ત્રણ અથવા સર્વસ્થાનકોની આરાધના કરી.

ટીકાર્થ : પહેલા અને છેલ્લા તીર્થકરોએ સર્વ સ્થાનો સ્પર્શ્યા. મધ્યમ જિનેશ્વરોમાંથી કોઈએ એકસ્થાનકની, કોઈએ બે, કોઈએ ત્રણ, તો કોઈએ સર્વસ્થાનકોની આરાધના કરી. ॥૧૮૨॥

ગાથાર્થ : તે જિનનામ કેવી રીતે વેદાય (અનુભવાય) ?, ગ્લાનિ વિના ધર્મદેશના વિગેરે 20 દ્વારા (વેદાય છે.) તે વળી ભગવાનના (પશ્ચાનુપૂર્વીથી) ત્રીજાભવથી બંધાય છે.

ટીકાર્થ : તે જિનનામ કેવી રીતે વેદાય ? ઉત્તર—ગ્લાનિ વિના ધર્મદેશના વિગેરેદ્વારા (આદિ શબ્દથી ચોત્રીશ અતિશયો, પાત્રીસગુણો વિગેરે લેવા.) વેદાય છે. (એ કર્મ બંધાય ક્યારે ?એનો જવાબ આપે છે કે) ભગવાનનો જે તીર્થકર તરીકેનો ભવ છે, તેનાથી ત્રીજાભવ સુધી (પશ્ચાનુપૂર્વીએ) પાછા ફરીને બંધાય છે. (દા.ત. પ્રભુ વીરનો ૨૭મો ભવ તીર્થકરતરીકેનો 25 હોવાથી પૂર્વના ત્રીજાભવે એટલે કે ૨૫માં ભવે તે જિનનામ બંધાય).

અથવા ભગવાનનો (પશ્ચાનુપૂર્વીએ) જે ત્રીજો ભવ છે, એ ભવને પામીને એટલે કે એ ભવથી માંડીને તે કર્મ બંધાય (અહીં પ્રાપ્ય શબ્દ મૂળમાં ન હોવા છતાં સમજી લેવાનો છે. હવે ઓસક્કજ્ઞાણં શબ્દનો અર્થ કરે છે કે, ત્રીજા ભવને પામીને જે જિનનામ બંધાય છે તે કેવી રીતે બંધાય ? તેનો ઉત્તર આપે છે કે) જિનનામની સ્થિતિને અથવા 30 સંસારને અવસર્પાને બંધાય છે.

ઓસઘ્ઙજ્ઞાપાંતિ-તત્સ્થિતિં સંસારં વાઽવસર્પ્યેતિ, તસ્ય હૃત્કૃષ્ણ સાગરોપમકોટીકોટિર્બન્ધસ્થિતિઃ, તત્ત્વ પ્રારમ્ભબન્ધસમયાદારમ્ભ્ય સતતમુપચિનોતિ, યાવદપૂર્વકૈરણસંખ્યેયભાગૈરિતિ, કેવલિકાલે નુ તસ્યોદય इति ગાથાર્થઃ ॥૧૮૩॥

તત્કસ્યાં ગતૌ બદ્ધ્યત इत्याह—

5

નિયમા મણુયગર્હૈં ઇત્થી પુરિસેયરો ય સુહલેસો ।

આસેવિયબહુલેહિં વીસાણ અણ્ણયરણ્હિં ॥૧૮૪॥

ગમનિકા-નિયમાત્ મનુષ્યગતૌ બદ્ધ્યતે, કસ્તસ્યાં બધ્નાતીત્યાશઙ્ક્યાહ-સ્ત્રી પુરુષ ઇતરો વેતિ-નપુંસકં (કઃ), કિં સર્વં એવ ? નેત્યાહ-શુભા લેશ્યા યસ્યાસૌ શુભલેશ્યઃ, સ 'આસેવિતબહુલેહિં'

10 ['તેની સ્થિતિને અવસર્પીને' એટલે શું ? એનો અર્થ વિચારીએ,] જિનનામની ઉત્કૃષ્ટ બધ સ્થિતિ સાગરોપમ કોટાકોટી છે. [વાસ્તવમાં અંતઃકોટાકોટી છે. પરંતુ દેશોનની વિવક્ષા કરી નથી. આ ઉત્કૃષ્ટ બંધસ્થિતિ તો તૃતીયભવ પૂર્વે પણ બંધાય, પણ ત્રીજાભવમાં જે સ્થિતિ બાંધે છે, એમાં આટલી મોટી સ્થિતિ નહીં, પણ એ સ્થિતિને ઘટાડીને બાંધે છે = નિકાયિત કરે છે.

આશય એ છે કે જિનનામની આખીને આખી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ તો નિકાયિત બંધાય જ નહીં. એટલે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિમાંથી શરૂઆતની સંખ્યાતા સાગરોપમની સ્થિતિ જ નિકાયિત થાય, તે ઉપરની 15 સ્થિતિ નિકાયિત થાય નહીં. આમ ઉપરની=આગળની સ્થિતિ છોડીને નીચેની=શરૂઆતની સ્થિતિ જ નિકાયિત થઈ, આનું નામ જ તે સ્થિતિનું અવસર્પણ અર્થાત્ તે સ્થિતિને અવસર્પીને કર્મ નિકાયિત થાય.

વળી નિકાયના એટલે તીવ્રતમરસનો બંધ અને જ્યારે શુભપ્રકૃતિઓમાં વધુ રસ બંધાય, ત્યારે સ્થિતિ ઓછી બંધાય. એટલે પૂર્વથી ત્રીજાભવમાં વધુ રસ બાંધે છે, માટે સ્થિતિ ઘણી 20 ઓછી બાંધે છે, આમ સ્થિતિ ઓછી બાંધવી=ઉપરનો બંધ છોડી દેવો એ પણ અવસર્પણ છે.

હવે 'સંસારં વાઽવસર્પ્ય'નો અર્થ વિચારીએ → સંસારને ઘટાડીને જિનનામ બંધાય, એટલે ત્રણ ભવથી વધુ સંસાર ન જ થાય એ સ્પષ્ટ જ છે. એ અપેક્ષાએ એમ કહી શકાય કે અહીં શક્ય એવો જે વધુ સંસાર હતો, તે ઘટાડ્યો આ પ્રમાણેનો અર્થ હોવો સંભવિત લાગે છે.]

જીવ આ જિનનામને શરૂઆતના બંધસમયથી માંડીને સતત પુષ્ટ કરે છે. [અહીં નિકાયિત 25 કરે છે એવો અર્થ લેવાની જરૂર નથી.] છેલ્લા ભવમાં અપૂર્વકરણના સંખ્યાતાભાગો પસાર થાય ત્યાં સુધી પુષ્ટ કરે. કેવલીઅવસ્થામાં તેનો વિપાકોદય જાણવો. ॥૧૮૩॥

અવતરણિકા : તે તીર્થંકરનામગોત્ર કર્મ કઈ ગતિમાં બંધાય છે ? તે કહે છે ⇨

ગાથાર્થ : આ કર્મ નિયમથી મનુષ્યગતિમાં બંધાય છે, શુભલેશ્યાવાળો સ્ત્રી-પુરુષ અથવા નપુંસક જીવ અનેક પ્રકારે સેવાયેલા વીસસ્થાનકોમાંથી કોઈ સ્થાનોવડે આ કર્મને બાંધે છે.

30 ટીકાર્થ : આ કર્મ નિયમથી મનુષ્યગતિમાં બંધાય છે, કયો જીવ મનુષ્યગતિમાં આ કર્મને બાંધે છે ? તે કહે છે-સ્ત્રી-પુરુષ અથવા નપુંસક આ કર્મને બાંધે છે. શું બધા જ બાંધે છે ?

★ કર્ણ । + પચ્ચતે ।

બહુલાસેવિતૈઃ-અનેકધાઽઽસેવિતૈરિત્યર્થઃ, પ્રાકૃતશૈલ્યા પૂર્વાપરનિપાતોઽતેન્નં, વિશત્યા અન્યતૈઃ સ્થાનૈર્બધ્નાતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૮૪॥

કથાનકશેષમિદાનીમ્-બાહુણો^૧ વૈયાવચ્ચકરણેણ ચક્ષિભોગા ણિવ્વત્તિયા, સુબાહુણા
વીસામણા^૨ બાહુબલં નિવ્વત્તિઅં, પચ્છમેહિં દોહિં તા^૩ માયા^૪ ઇત્થિનામગોત્તં કમ્મમજ્જિતંતિ, તતો
અહાઽઅમણુપાલેત્તા પંચવિ કાલં કાઠુણ સવ્વહુસિદ્ધે વિમાણે તિત્તીસસાગરોવમઠિહયા દેવા ઉવવણ્ણા, 5
તત્થવિ અહાઽયં અણુપાલેત્તા પદમં વરૂણાભો ચડઠુણ ઇમીસે ઓસપ્પિણી^૫ સુસમસુસમા^૬ વડઠ્ઠંતા^૭
સુસમા^૮વિ(વડઠ્ઠંતા^૭)સુસમદુસમા^૯વિ બહુવીઠ્ઠંતા^{૧૦} ચડાસી^{૧૧}ઇ^{૧૨} પુવ્વસયસહસેસુ^{૧૩} એગૂણણ^{૧૪} ય
પક્ખેહિ સેસેહિં આસાદબહુલપક્ખચડ્ઠી^{૧૫} ઉત્તરાસાદજોગજુતે મિયંકે^{૧૬} ઇક્ષ્વાગભૂમી^{૧૭} નાભિસ્સ
કુલગરસ્સ^{૧૮} મરુદેવી^{૧૯} ભારિયા^{૨૦} કુચ્છિસિ ગબ્બત્તા^{૨૧} ઉવવણ્ણો, †ચોદસ^{૨૨} સુમિણા^{૨૩} ડસભગયાઈ^{૨૪}આ

ના, - શુભલેશ્યાવાળો જીવ ઘણાપ્રકારે આરાધાયેલા વીશમાના કોઈ સ્થાનોવડે આ કર્મને બાંધે 10
છે. મૂળ ગાથામાં : “આસેવિયબહુલેહિ” શબ્દ છે. જ્યારે આ શબ્દનો અર્થ “બહુલાસેવિતેહિ”
પ્રમાણે કરવાનો છે. અહીં પ્રાકૃત હોવાથી શબ્દો સમાસમાં આગળ-પાછળ થઈ શકે છે, કારણ
કે પ્રાકૃતમાં પૂર્વાપરનો નિપાત અતંત્ર(અનિશ્ચિત) હોય છે. ॥૧૮૪॥

(પૂર્વે ગા.નં.-૧૭૮માં કહેલ કથાનક આગળ વધારે છે :) બાહુવડે વૈયાવચ્ચ કરવા
દ્વારા ચક્રવર્તી ભોગો ઉપાર્જન કરાયા અને સુબાહુવડે સેવા કરતા બાહુબળ પ્રાપ્ત કરાયું. 15
બે = પીઠ અને મહાપીઠવડે માયા કરવાના કારણે સ્ત્રીનામગોત્ર કર્મ બંધાયું. પોત-પોતાના
આયુષ્યને પૂર્ણ કરી પાંચે સર્વાર્થસિદ્ધિવિમાનમાં તેત્રીસ-સાગરોપમની સ્થિતિવાળા દેવ તરીકે
થયા. ત્યાં પણ યથા-આયુષ્યને પાળી પ્રથમ વજ્રનાભનો જીવ ત્યાંથી ચ્યવી આ અવસર્પિણીનો
પ્રથમ સુષમ-સુષમ અને બીજો સુષમ આરો સંપૂર્ણ પૂર્ણ થયા બાદ તથા ત્રીજો સુષમદુષમ આરો
ઘણો પૂર્ણ થયા બાદ ત્રીજા આરાના ચોરાશીલાખપૂર્વ ઉપર નેવ્યાસીપખવાડીયા બાકી હતા. 20
અષાઢવદ્યતુર્થીએ ઉત્તરાષાઢાયોગથી યુક્ત ચંદ્ર હોતે છતે (= ઉત્તરાષાઢાનક્ષત્રમાં) ઇક્ષ્વાકુભૂમિને
વિષે નાભિકુલકરની મરુદેવીપત્નીની કુક્ષિમાં ગર્ભ તરીકે ઉત્પન્ન થયો.

તે સમયે મરુદેવી ઋષભ-ગજ વગેરે ચૌદ સ્વપ્રાને જોઈને જાગી ગઈ. નાભિકુલકરને

૫૧. બાહુના વૈયાવૃત્ત્યકરણેણ ચક્ષિભોગા નિર્વૃત્તિતાઃ, સુબાહુના વિશ્રામણયા બાહુબલં નિર્વૃત્તિતં,
યશ્ચિમાધ્યાં દ્વાધ્યાં તયા માયયા સ્ત્રીનામગોત્રં કર્મ અર્જિતમિતિ, તતો યથાયુષ્કમનુપાત્ય પચ્છાપિ કાલં 25
કૃત્વા સર્વાર્થસિદ્ધે વિમાને ત્રયત્તિશસાગરોપમસ્થિતિકા દેવાઃ ઉત્પન્નાઃ, તત્રાપિ યથાયુરનુપાત્ય પ્રથમં
વજ્રનાભશ્ચ્યુત્વા અસ્યા અવસર્પિણ્યાઃ સુષમસુષમાયાં વ્યતિક્રાન્તાયાં સુષમાયામપિ (વ્યતિક્રાન્તાયાં)
સુષમદુષ્માયામપિ બહુવ્યતિક્રાન્તાયાં ચતુરણીતૌ પૂર્વશતસહસ્ત્રેષુ એકોનનવતૌ ચ ચક્ષેષુ શેષેષુ
આષાઢકૃષ્ણપક્ષચતુર્થ્યાં ઉત્તરાષાઢાયોગયુક્તે મૃગાશ્લેષે ઇક્ષ્વાકુભૂમી નાભેઃ કુલકરસ્ય મરુદેવ્યા ભાર્યાયાઃ
કુક્ષૌ ગર્ભતયોત્પન્નઃ, ચતુર્દશ સ્વપ્નાન્ ઋષભગજાદિકાન્ + ૦૫તન્નં ચ । ≠ બાહુણાવિ । ★ વૈયાવૃત્યં । 30
* વીસાવણા^{૨૫} । † મરુદેવણ । ‡ ચડહસં ।

પાસિય પડિબુદ્ધા, નાભિસ્સ કુલગરસ્સ કહેડ, તેણ ભણિયે—તુબ્બ પુત્તો મહાકુલકરો ભવિસ્સડ. સક્કસ્સ ય આસણં ચલિયં, સિગ્ધં આગમણં, ભણં—દેવાણુપિણં ! તવ પુત્તો સચલભુવણમંગલાલભો પદમરાયા પદમધમ્મચક્કવટ્ટી ભવિસ્સડ, કેડં ભણંતિ—બત્તીસંપિં ઇંદા આગંતૂણ વાગરેતિ. તત્તો મરુદેવા હટ્ટતુટ્ટા ગબ્બં વહંતિ । અમુમેવાર્થમુપસંહરન્નાહ —

5 ઉવવાઓ સવ્વટ્ટે સવ્વેસિં પદમઓ ચુઓ ઉસમ્મો ।

રિક્કલેણ અસાઢાહિં અસાઢબહુલે ચઉત્થીણં ॥૧૮૫॥

ગમનિકા—ઉપપાતઃ સર્વાર્થે સર્વેષાં સંજાતઃ, તતશ્ચ આયુષ્કપરિક્ષયે સતિ પ્રથમશ્ચ્યુતો ઋષભ ઋક્ષેણ—નક્ષત્રેણ આષાઢાભિઃ આષાઢબહુલે ચતુર્થ્યામિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૮૫॥

- સ્વપ્નોની વાત કરી. કુલકરે કહ્યું “તમારો પુત્ર મોટો કુલકર = રાજા થશે.” બીજી આજુ શકનું
10 આસન ચલાયમાન થયું. તેથી શકનું શીઘ્ર આગમન થયું. દેવીને કહ્યું, “હે દેવી ! તમારો પુત્ર સકલભુવન માટે મંગલરૂપ પ્રથમરાજા અને પ્રથમ ધર્મચક્રવર્તી થશે.” અહીં કેટલાક આચાર્યો એમ કહે છે કે બત્રીશે ઈન્દ્રો મરુદેવી પાસે આવી(વધાઈ) આપે છે. (કે તમારો પુત્ર આવો— આવો થશે. અહીં જે બત્રીશ ઈન્દ્રો કહ્યા તે મતાન્તર જાણવો. તેમાં ૨૦ ભવનપતિના, ૨ જ્યોતિષ્કના અને ૧૦ વૈમાનિકના સંભવે છે.) આ સાંભળી મરુદેવી અત્યંત આનંદિત થયેલી.
15 ગર્ભને વહન કરે છે. આ વાતને ગ્રંથકારશ્રી સૂત્રદ્વારા બતાવે છે ⇨

ગાથાર્થ : સર્વેનો સર્વાર્થસિદ્ધિવિમાનમાં ઉપપાત થયો. ત્યાંથી પ્રથમ ઋષભ અષાઢવદ ચતુર્થીએ ઉત્તરાષાઢાનક્ષત્રમાં આવ્યા.

- ટીકાર્થ : પાંચે જણાનો સર્વાર્થમાં ઉપપાત થયો. ત્યાંથી આયુષ્ય પૂર્ણ થયે છતે પ્રથમ ઋષભ અષાઢાનક્ષત્રવડે (=ઉત્તરાષાઢાનક્ષત્રનો ચંદ્રની સાથે યોગ થતાં) અષાઢવદચતુર્થીએ
20 ચાલ્યા. ॥૧૮૫॥

॥ ઇતિ નિર્યુક્તિક્રમાદ્ ૧ તમાદારમ્ય ૧૮૫ ક્રમાદ્કં યાવદ્ સનિર્યુક્તિ-

હરિભદ્રીયવૃત્તેર્ગુર્જરાનુવાદસ્ય પ્રથમો વિભાગઃ સમાપ્તઃ ॥

ગુર્જરાનુવાદમિદં કૃત્વા ચત્કુશલમિહ મયા પ્રાપ્તં તેન ।

મમ મોહનીયકર્મક્ષયોઽચિરેણ ભવતુ ॥૧॥

25

૬૦. દૃષ્ટ્વા પ્રતિબુદ્ધા, નાભયે કુલકરાય કથયતિ, તેન ભણિતં—તવ પુત્રો મહાકુલકરો ભવિષ્યતિ, શક્રસ્ય ચાસનં ચલિતં, શીઘ્રમાગમનં, ભણતિ—દેવાનુપ્રિયે ! તવ પુત્રઃ સકલ-ભુવનમંગલાલયઃ પ્રથમરાજઃ.
30 પ્રથમધર્મચક્રવર્તી ભવિષ્યતિ, કેચિદ્ ભણન્તિ—દ્વાત્રિંશદપિ ઇન્દ્રા આગત્ય વ્યાગુણન્તિ, તત્તો મરુદેવી હટ્ટતુટ્ટા ગર્ભં વહતીતિ । + નાભિકુલ૦ । = ૦ણુપિયા ।

परिशिष्ट-१

श्रीमन्मलधारगच्छीयश्रीमद्धेमचन्द्रसूरिसूत्रितं

हरिभट्टीयावश्यकवृत्तिटीप्पणकम्

जगत्त्रयमतिक्रम्य, स्थिता यस्य पदत्रयी ।

विष्णोरिव तमानम्य, श्रीमदाद्यजिनेश्वरम् ॥१॥

शेषानपि नमस्कृत्य, जिनानजितपूर्वकान् ।

श्रीमतो वर्द्धमानान्तान्, मुक्तिशर्म्मविधायिनः ॥२॥

समुपासितगुरुजनतः समधिगतं किञ्चिदात्मसंस्मृतये ।

सङ्क्षोपादावश्यकविषयं टिप्पणमहं वच्मि ॥३॥

इह हि शिष्टाः क्वचिदभीष्टं वस्तुनि प्रवर्तमाना विघ्नविनायकोपशान्तये अभीष्टदेवतादिनमस्कारपुरस्सरं प्रेक्षावतां प्रवृत्तये सम्बन्धाभिधेयप्रयोजनकथनपूर्वकं च प्रवर्तन्ते, अयमपि भगवान् वृत्तिकारः शिष्टसङ्घाताग्रणोरित्यनेनापि तत्समाचारः परिपालनीयो, नमस्कारोचितश्च देवताविशेषस्त्रिधा—अभीष्टाभिमतानधिकृतभेदात्, तत्राभियुक्तैः सर्वैरेव मुमुक्षुभिरिज्यते—पूज्यत इत्यभीष्टा सा चासौ देवता चाभीष्टदेवतामहावीरादिस्तोर्थकरविशेषः सर्वे वा तीर्थकृत इति, एवमन्यत्रापि विशेषणसमासः कार्यः, तथा अभिमन्यते—श्रेयःप्रवृत्तैर्विघ्नव्रातविघातकत्वेन निश्चीयत इत्यभिमत—शासनदेवतादिः, तथा अधिक्रियते—प्रस्तुतशास्त्रप्रणेतृत्वेन सम्बध्यत इत्यधिकृता—गणधरादिः, इत्येवं त्रिविधस्यापि देवताविशेषस्य पूर्वार्द्धेन स्तुतिविधायकं पश्चार्द्धेन तु सम्बन्धादिप्रतिपादकं श्लोकमाह—‘प्रणिपत्ये’ त्यादि (१-१२), व्याख्या—‘प्रणिपत्ये’ नमस्कृत्य, कम् ? इत्याह—‘वीरं’ विदारयत्यष्टप्रकारं कर्म्म विराजते वा सबाह्याभ्यन्तरेण तपसा ‘मूर वीर विक्रान्ता’ वित्यस्य वा वीरयति—कर्म्मशत्रून् प्रति विक्रमत इति वीरः, तदुक्तम्—“विदारयति यत्कर्म्म, तपसा च विराजते । तपोवीर्येण युक्तश्च, तस्माद्वीर इति स्मृतः ॥१॥” तमित्यम्भूतं, तमेव विशिनष्टि—जिनाः—क्षीणोपशान्तमोहनीयकर्म्मणश्छद्मस्थवीतरागास्तेषां वराः केवलिनस्तेषामष्टमहाप्रातिहायैश्वर्ययोगादिन्द्रस्तं, तदनेनाभीष्टदेवतानमस्कारः कृतो भवति, अभिमतदेवतां नमस्कुर्वन्नाह—श्रुतस्याधिष्ठात्री देवता श्रुतदेवता, चशब्दस्येहोत्तरत्र च गम्यमानत्वात्तां च प्रणिपत्येति योगः, अधिकृतदेवतानमस्कारमाह—गुणान्ति जोर्वादितत्त्वमिति गुरुवः—गौतमादयस्तान्, तथा साधयन्ति सन्तुष्टानविशेषैः परमपदमार्गमिति साधवस्तांश्च, प्रणिपत्येतीहापि सम्बध्यते, अत्र साधुग्रहणे—नोपाध्यायादयोऽपि सङ्गृहीताः, तेषामपि

साधुत्वाव्यभिचारात्, आह—ननु प्रस्तुतशास्त्रप्रणेतृत्वेन गौतमादीनामधिकृतदेवतात्वं युज्यते शेषाणां तूपाध्यायादीनां कथं तद्भावः ? इति, उच्यते, तदध्येतृणां वाचनाप्रदानसाहाय्यकर्तृत्वादिभिस्तेषामपि तद्भावाविरोधाददोषः । तदेवं कृतदेवतात्रयनमस्कारः प्रयोजनाद्युपदिदर्शयिष्येदमाह—अवश्यं कर्तव्यमावश्यकं—सामायिकादिषडध्ययनकलापस्तस्य विवरणं—वृत्तिस्तां 'वक्ष्ये' अभिधास्ये इति योगः, अहमित्यात्मनिर्देशः, तां च न स्वमनीषिकया वक्ष्ये किन्तु गुरुणामुपदेशो गुरुपदेशस्तस्मात्, अनेन च मोक्षार्थिना सर्वमेव गुरुपारतन्त्र्येणानुष्ठेयं न स्वातन्त्र्येणेत्यावेदितं भवति, तदनेन श्लोकपश्चाद्धेन षड्विधावश्यकार्थोऽस्याभिधेयत्वेन दर्शितो भवति, प्रस्तुतवृत्तेस्तदर्थव्याख्यारूपत्वात्, प्रयोजनं तु शिष्याचार्यभेदाद्विधा—परमपरं च, तत्र परं द्वयोरपि शिष्याचार्ययोः परमपदप्राप्तिरूपम्, अपरं त्वाचार्यस्य शिष्यानुग्रहः शिष्यस्य तु षड्विधावश्यकपरिज्ञानम्, एतदप्यनेन सूचितं भवति, सम्बन्धस्तूपायोपेयभावलक्षणः सामर्थ्यादवसीयते, तथाहि—अत्रोपेयं षड्विधावश्यकपरिज्ञानम् उपायस्तु प्रस्तुतवृत्तिरिति गम्यत इत्यायांथः । एवं च परमश्रेयोनिबन्धने वृत्तिकरणे प्रवृत्तस्य भगवतः कश्चिद्विभीषिकाप्रायः सम्भवत्येवं वार्ता परः—निष्कलोऽयं भवद्वृत्तिकरणप्रयासः, त्वयैव तावच्छेषसूरिभिश्च सविस्तरया एतद्वृत्तेर्विहितत्वादिति, एतन्निरासार्थमाह—'यद्यपी'त्यादि (१-१४), यद्यप्येतद्व्यतिरेकेण मयाऽपराऽपि सविस्तरा वृत्तिर्विचिता तथा शेषैश्च सूरिभिः तथाऽपि सङ्क्षेपात्—सङ्क्षिप्ततरः क्रियते वृत्तिकरणप्रयासोऽयमिति योगः, किमर्थं ?—तत्र सङ्क्षेपे रुचिः येषां सत्त्वानां तदनुग्रहार्थं, विद्यन्ते हि बहवः प्रज्ञादिदोषात्सङ्क्षिप्तरुचयः प्राणिनो येषामेतद्वृत्तितोऽप्यनुग्रहः स्यादिति भावार्थः, 'यद्यपि मया वृत्तिः कृते' 'त्येवंवादिनि च वृत्तिकारे चतुरशीतिसहस्र-प्रमाणाऽनेनैवावश्यकवृत्तिरपरा कृताऽऽसीदिति प्रवादः सत्य इव लक्ष्यते इत्यार्यार्थः ॥ इह च निर्युक्तिकारस्तावत्स्वयमेव 'आभिणिबोहियनाण'मित्यादिना भावमङ्गलं दर्शयिष्यति, प्रयोजनादित्रितयं नामादिमङ्गलं च सामर्थ्यगम्यमिति तद्दर्शयितुमाशङ्कापूर्वकं वृत्तिकार उपक्रमते—'इहावश्यक'ेत्यादि (२-१), अत्र च यथाबोधं विषमपदानि विव्रियन्ते, तद्यथा—'सम्बन्धस्तूपायोपेयलक्षणस्तत्कर्कानुसारिणः प्रती'ति (४-२), एतदुक्तं भवति—तत्कर्कानुसारिमतेनोपायोपेयलक्षणः सम्बन्धः, सिद्धान्तानुसारिणस्तु केन कृतमिदं शास्त्रं क्व क्षेत्रे कस्मिन् वा काले ? इत्यादिकं सम्बन्धं व्याचक्षते, तं चानन्तरमेवासौ 'अथवा उपोद्घाते'त्यादिना (४-५) स्वयमेव दर्शयिष्यतीति, 'नाप्यतद्बुद्धये'ति (९-४), काञ्चनेऽप्यकाञ्चनबुद्ध्या, इदमिह तात्पर्यम्—आत्मगते सम्यग्ज्ञानमिथ्याज्ञाने एव मङ्गलामङ्गलस्वरूपे न बाह्यं वस्तु, तस्य निमित्तमात्रत्वात्, यस्तु मङ्गलमपि मङ्गलबुद्ध्या न गृह्णाति यो वाऽमङ्गलमपि मङ्गलबुद्ध्याऽध्यवस्यति तौ द्वावपि मिथ्याज्ञानापवित्रितमानसाविति कुतस्तयोर्मङ्गलमिति, 'चशब्दाद्यावद्द्रव्यभावि च प्रायश' इति (१३-१ प्रायसः), एतदुक्तं भवति—'यद्वस्तुनोऽभिधान' मित्यादिना (१२-१) प्रतिपादितस्य द्विविधस्यापि नाम्न इदमपरं चशब्दाक्षिप्तं विशेषणं द्रष्टव्यं, तद्यथा—द्विविधमपि नाम भवति, कथम्भूतं ?—प्रायशो यावद्द्रव्यभावि—यावन्तं कालं नामवद् द्रव्यमास्ते तावन्तं कालं नामाप्यवतिष्ठते प्रायश इति भावः, ननु प्रायोग्रहणं किमर्थं ? सूत्रे यावत्कथिकतया नाम्नो निरपवादं प्रतिपादितत्वाद् इत्याशङ्क्याह—

‘यत्सूत्रोपदिष्ट’मित्यादि (१३-१ यत्तु), यद्यपि सूत्रे ‘नामं आवकहिय’ (अनु० ११) मित्याद्यविशेषेणोक्तं तथाऽप्यङ्गा वङ्गा मगधा कलिङ्गा इत्यादिप्रतिनियत-जनपदाद्याश्रितस्यैव यावत्कथिकत्वं विज्ञेयं नापरस्य कस्यचिद्, इन्द्रादिनाम्नो जीवत्यपि गोपालदारकादौ निवृत्तिदर्शनादिति भावार्थः । ‘जशरीरमेव द्रव्यमङ्गल’ मित्यादि (१५-२), अत्र च पक्षद्वयेऽपि कर्मधारय एव केवलं व्याकरणप्रक्रियाकृतो यदि परं कश्चिद्विशेषः. ‘तत्रार्थाभिधानप्रत्ययास्तुल्यनामधेया’ इत्यादि (१७-५), अत्र अर्थः—पृथुबुध्नोदराकारे बाह्यो घटलक्षणः अभिधानं तु—तत्प्रतिपादको ध्वनिविशेषः प्रत्ययस्तु—घटग्राहकं ज्ञानमित्येतानि च त्रीण्यपि तुल्यनामधेयानि—तुल्यशब्दवाच्यानीत्यर्थः, तथाहि—यथा बाह्यः पृथुबुध्नोदराकारः पदार्थो घटशब्दाभिधेयस्तथा तद्विषयप्रत्ययाभिधाने अपि, यतः केनचिद् घटे अन्तर्विकल्पिते अभिहिते चापरः कश्चिदन्यं पृच्छति—किमस्य चेत्तसि किं चासौ वक्ति ?, स प्रत्युत्तरयति—घटोऽस्य चेत्तसि घटं च वक्ति, न चैतत्प्रत्युत्तर-मर्थीभिधानप्रत्ययानामेकत्वमन्तरेण युज्यत इति भावार्थः, एवं घटवदन्यत्रापीन्द्रवह्न्यादावायोज्यं, ततः स्थितमेतत्—वह्निज्ञानमपि वह्निरित्युच्यत इति, नन्वेवं सति वह्निग्राहकज्ञानस्यैव वह्नित्वं न तज्ज्ञानवतः ? इत्याह—‘अग्निरिति च यज्ज्ञान’मित्यादि (१७-६), अग्निज्ञानाव्यतिरिक्तो ज्ञाताऽप्यग्निरिति भावः, ज्ञानतद्गतोर्व्यतिरेकं दोषमाह—‘अन्यथे’त्यादि (१७-७) सुगमं, नन्वेवैर्भास्वरदिराकारो भवति न च तद्ग्राहकज्ञानस्यायमस्ति तत्कथमग्निज्ञानस्य तदव्यतिरिक्तस्य ज्ञानिनो वाऽग्नित्वम् ? इत्याशङ्क्याह—‘न चानाकार’मित्यादि (१८-१) सुगमम्, पुनरपि ज्ञानज्ञानिनोभेदे दोषमाह—‘बन्धाद्यभावश्चे’त्यादि (१८-१), यदुक्तं दहनपचनप्रकाशनाद्यर्थक्रियाऽप्रसाधकत्वादिति, तत्राह—‘न चानलः सर्व एवे’त्यादि सुबोधं, ‘भभामउदमदल’ (२१-३) गाहा सुगमा, नवरं ‘भम्भा’ इति पृथुलमुखढक्काविशेषः, ‘मुकुन्दमर्दलौ’ मुरजविशेषावेव, केवलमेकतः सङ्कीर्णोऽन्यत्र तु विस्तीर्णो मुकुन्द इत्यभिधीयते मर्दलस्तूभयतोऽपि सम इति, कडंबा-करटिका तलिमा-तिउल्लिका शेषं प्रतीतमिति । ‘अथवाऽभिनिबुध्यते तदि’त्यादि (२१-१२), ननु कर्तारमन्तरेण कर्म न भवति, अभिनिबुध्यते तदित्यत्र तु मतिज्ञानं कर्मास्ति न कर्ता, तत्कथमिदं घटते ? इत्याह—‘तस्य स्वसंविदितरूपत्वादिति’ (२२-१), स्वयमेव ज्ञानं नीलादिग्राहकत्वेनात्मानं व्यवच्छिनत्ति, न बाह्यो ज्ञानपरिच्छेदकः कर्ताऽन्वेषणीय इति भावः, नन्वेदं पचति देवदत्त इत्यादिषु भेद एव कर्तृकर्मव्यवहारो दृष्टः, अत्र तु तदेव ज्ञानं परिच्छेदकं तदेव च परिच्छेद्यमिति भेदाभावात्कथं तद्व्यवहारः ? इत्याशङ्क्याह—‘भेदोपचारादिति’ (२२-१), तद्धि प्रदीपवत्प्रकाशस्वभावमेवोत्पद्यत इत्यसन्नपि कर्तृकर्मभावेन भेद उपचर्यत इति भावः ॥ आह—‘तिवग्गसुत्तत्थगहियपेयाले’त्यादि (२७-७), इदमुक्तं भवति—‘भरनित्थरणसमत्था तिवग्गसुत्तत्थगहिअपेयाला । उभओलोगफलवई विणयसमुत्था हवइ बुद्धी ॥१४३॥’ इत्यस्यां वक्ष्यमाणगाथायां त्रिवर्गसूत्रार्थगृहीतविचारा वैनयिकी बुद्धिर्भवतीति वक्ष्यति, धर्मार्थकामप्रतिपादकशास्त्रनिश्रितेति यावत्, तत्कथमौत्पत्तिक्यादिबुद्धिचतुष्टयस्याप्यश्रुतनिश्रितत्वमिति पूर्वपक्षभावार्थः, समाधानपक्षे त्वयं भावार्थः—यद्यप्यौत्पत्तिक्यादिबुद्धीनां श्रुतनिश्रितत्वं साक्षात्प्रोक्तं तथाऽप्यवग्रहेहापायधारणानां श्रुतनिश्रितत्वमागमे प्रतिपादितमेव, अतो वैनयिक्या बुद्धेः सम्बन्धिनोऽवग्रहादयः

श्रुतनिश्चिता अपि भवन्तु को दोषः ?, ननु बुद्धीनामवग्रहादयः सूत्रे नोक्ता एव तत्कथमिदमुच्यते ?, सत्यं, साक्षान्नोक्ताः सामर्थ्यात्तु गम्यन्त एव, न हि ता अप्यवग्रहादीनुल्लङ्घ्य झगित्येव वर्तन्त इति युक्तिसङ्गतं, नन्वनया युक्त्या तर्हि सर्वासामपि बुद्धीनां श्रुतनिश्चितत्वं प्राप्नोति इति चेत्तदयुक्तम्, अश्रुतनिश्चितत्वेन विशेष्य तासां सिद्धान्ते प्रतिपादनात्, न च वक्तव्यं विशेषविषयमश्रुतनिश्चितत्वमिति तर्हि सर्वासामप्यस्तु, तस्य प्रायोवृत्तिविषयत्वात्, 'वैनयिकीं विहाय' (२८-१) तद्वृत्तेरित्यर्थः, अतो व्यवस्थितमेतत् तत्त्वैनयिकीमपहाय शेषबुद्धीनामश्रुतनिश्चितत्वमिति, यद्येवमश्रुतनिश्चिताना-मौत्पत्तिक्यादिबुद्धीनां मध्ये किमिति श्रुतनिश्चिताया वैनयिक्या उपन्यासं निर्युक्तिकारः करिष्यति ? इत्याशङ्क्याह—'बुद्धिसाम्याच्चे' त्यादि (२८-१), अत्र च यदश्रुतनिश्चितं बुद्धिचतुष्टयलक्षणं मतिज्ञानं तस्यागमेऽवग्रहादिभेदः साक्षान्न प्रतिपाद्यत एव, अखण्डरूपस्यैव बुद्धिचतुष्टयस्याश्रुतनिश्चितत्वेन नन्वादिशास्त्रेषु प्रतिपादनाद्, अतो यत्रावग्रहादिभेदः प्रतिपाद्यते तत् सामर्थ्यात् श्रुतनिश्चितमेव भवतीति चेतसि व्यवस्थाप्य वृत्तिकृदाह—'तत्र श्रुतनिश्चितमतिज्ञानस्वरूपप्रदर्शनायाहे'ति (२८-३), 'प्राप्तिनिबन्धनाख्यहेतुविशेषणार्थनिराकृत-त्वादि'ति (४०-१), इदमत्र हृदयं—प्राप्तिनिबन्धनौ यौ तत्कृतावनुग्रहोपघातौ तच्छून्यत्वादिति हेतूपन्यासं कुर्वता युष्मद्दूषणं निरस्तमेव, न हि जलसूर्यादयः पदार्थाः प्राप्ताः सन्तश्चक्षुषी अनुगृह्णन्ति बाधन्ते वा, किन्तु स्वरूपमेव तेषां जलघृतवनस्पतिसूर्यादीनां यदुत विषयत्वेन चक्षुषाऽप्राप्ता अपि तथाविधपुद्गलपरिणामसद्भावात् तत्स्वास्थ्यं बाधां वा जनयन्तीति, अथावश्यं विषयप्राप्तिनिबन्धनावनुग्रहोपघातावभ्युपगम्येते तत्राह—'किं च यदि ही'त्यादि (४०-२) सुगमं यावत् 'प्राक् प्रतिज्ञातयो' रित्यादि (४०-६), यदि हि सूक्ष्मा नायना रश्मयोऽभ्युपगम्यन्ते तदा यौ प्राग् भवतैव वनस्पतिसूर्यादिभ्योऽनुग्रहोपघातौ प्रतिज्ञातौ तावपि न प्राप्नुत इति भावः ॥ 'इह कश्चिन्मन्दप्रयत्नो वक्ता भवती'त्यादि (५३-१०), अत्र महाप्रयत्नवक्तृपक्षेऽनन्तगुणवृद्ध्या वर्द्धमानानीति भणिष्यमाणत्वात् मन्दप्रयत्नवक्तृपक्षे स्तोकत्वेन विभिद्यन्त इति सामर्थ्यात्साध्याहारं व्याख्येयं, कुतः स्तोकत्वेन भिद्यन्ते ? इत्याह—'असङ्ख्येयात्मकत्वात्' (५३-११), तानि हि वक्तृमन्द-प्रयत्नत्वादसङ्ख्येयान्येव खण्डानि भवन्ति नानन्तानीति स्तोकान्येव भवन्ति, 'परिस्थूरत्वाच्च' यदि हि तानि सूक्ष्मतया भिद्येरस्तदा बहून्यपि स्युः न च तथा भिद्यन्त इत्यतोऽपि स्तोकानीति भाव इति, 'यदा तु लोकान्तस्थितो वा भाषको वक्तीति' (५४-८), अत्र 'तुः' पुनर्थे वाशब्दस्तु चशब्दार्थे, तस्य चैवं प्रयोगो द्रष्टव्यः—यदा च पुनर्लोकान्तव्यवस्थितो भाषको वक्ति, एतदेव व्याचष्टे—'चतसृणां दिशामन्यतमस्यां वा दिशि नाड्या बहिरवस्थित' इति (५४-९), अयमत्र भावार्थः—यदि भाषकः किञ्चित्नाड्या बहिर्विनिर्गत्य चतसृणां दिशामन्यतमस्यां वा दिशि स्वयम्भूरमणपरकूललोकांतेऽलोकस्य निकटीभूय वचनमुदीरयति तदा चतुरङ्गलबाहल्यो रज्ज्वायामो दण्डः प्रथमसमयेऽन्तर्नाडीं प्रविश्य स्वयम्भूरमणपरप्राप्ते लगति, ऊर्ध्वाधस्तु न सम्पूर्णदण्डप्रसरोऽस्ति, लोकस्खलितत्वादिति भावनीयं, ततश्च द्वितीयसमये चतुरङ्गलबाहल्यो रज्जुविस्तर ऊर्ध्वाधस्तु चतुर्दशरज्ज्वायामः कपाटकारा(रोऽ)णुराशिः प्रधावति, तिर्यग्लोके तु दिग्द्वयाणुविनिर्गमे स्थालकाकारः पुद्गलराशिर्भवति, तृतीयसमये तूर्ध्वाधोव्यवस्थितकपाटे मन्थसिद्धिः, चतुर्थे त्वन्तरालपूरणमिति

चतुर्भिः समयैर्लोकः पूरितो भवति, 'यदा तु विदिगव्यवस्थितो वक्ता' त्यादि (५४-१०). अत्र कोलैकस्मिन् समये विदिशो दिशि समागच्छन्ति पुद्गलाः, द्वितीयसमये त्वन्तर्नाडीं प्रविशन्ति, शेषसमयत्रयं पूर्ववदेव, अत्र वृत्ताकारं लोकं मध्ये वृत्ताकारां त्रसनाडीं च व्यवस्थाप्य दिग्विदिक्कल्पना भावनीया, तद्यथा—स्थापना—⊗
 अत्र च त्रिसमयपक्षे चतुष्पञ्चसमयपक्षे च येऽनुश्रेणिव्यवस्थिता निष्कुटास्त एव पूर्यन्ते, वक्रनिष्कुटपूरणं तु न बुद्ध्यत एव. स्वल्पत्वाच्च न विवक्षितमिति लक्ष्यते इति, 'शेषदिक्षु पराघातद्रव्यसम्भवाद् द्वितीयसमय एव मन्थानसिद्धे' रित्यादि (५५-५), एतदुक्तं भवति—तानि हि भाषाद्रव्याणि वासकस्वभावानि, वास्यद्रव्याणि तु सर्वास्वपि दिक्षु विद्यन्ते, ततश्च यथा वह्निर्दाहं प्राप्य दहत्येव नोदास्ते तथाऽयमपि भाषाद्रव्यसमूहः प्रथमसमये सत्तां प्राप्य द्वितीयसमये सर्वास्वपि दिक्ष्वपरवास्याद्रव्याणि वासयन् प्रसरत्येवेति द्वितीयसमये मन्थसिद्धिः, केवलिनस्तु जीवप्रदेशा द्वितीयसमये कपाटतयैव प्रसरन्ति, तेषामपरवासाद्रव्या-
 भावाद्भवोपग्राहिकर्मपरतन्त्रत्वाच्चेति, शेषं सुगमं 'यावच्चरमान्तेऽसङ्ख्येयभागे' इत्यादि (५६-७), ननु च षट्स्थानलक्षणगणितमपेक्ष्य चरमान्तोऽनन्तभागोऽपि सम्भवति तत्किमित्यसङ्ख्येयभागे इत्युक्तमित्याशङ्क्याह—'क्षेत्रगणितमपेक्ष्ये'ति, इदमुक्तं भवति—लोकक्षेत्रस्यासङ्ख्येयप्रदेशात्मकत्वा-
 दनन्तशब्दविरहितं चतुःस्थानलक्षणमेव गणितं सम्भवति, तत्र तु चरमोऽसङ्ख्येयभाग एव नानन्तभाग इति युक्तमुक्तं चरमान्तोऽसङ्ख्येयभागे इति । 'तत्राद्येष्वनन्तानुबन्धिषु क्रोधादिषूभयाभाव इति' (६१-४), नन्वनन्तानुबन्धिषूदयप्राप्तेषु सास्वादनः पूर्वप्रतिपन्नो मतिज्ञानस्य सम्भवति तत्कथमुभयाभाव उक्तः ?, सत्यं सम्भवति किन्त्वल्पत्वात्तत्कालस्याविवक्षेति लक्ष्यते, तत्त्वं तु बहुश्रुता विदन्तीति । व्यवहारनयमतेन सम्यग्दर्शनमतिश्रुतानां प्रतिपद्यमानको मिथ्यादृष्टिरेव भवति न पुनः सम्यग्दृष्टिः सन् मतिश्रुते प्रतिपद्यते, कुतः ? इत्याह—'सम्यग्दर्शनमतिश्रुतानां युगपल्लाभादि'ति (६१-१०), यदि हि प्राप्ते सति सम्यक्त्वे ततो मतिश्रुते प्रतिपद्यते तदा स्यात्सम्यग्दृष्टिर्मतिज्ञानस्य प्रतिपद्यमानकः, न चैतदस्ति, सम्यक्त्वेन सहैव तल्लभात्, अथ सम्यक्त्वेन सह लब्धे अपि मतिश्रुते सम्यग्दृष्टिः पुनरपि प्रतिपद्यते ? इत्याशङ्क्याह—
 'आभिनिबोधिकप्रतिपत्त्यनवस्थाप्रसङ्गाच्चे'ति (६१-१०), यदि ह्येकदा प्रतिपन्नमपि पुनरपि प्रतिपद्यते तदा तत्प्रतिपत्त्यनुपमप्रसङ्ग इति भावः । 'निश्चयनयस्त्वि' त्यादि (६१-११), नन्वाभिनिबोधिकलाभस्य सम्यग्दर्शनसहायत्वादिति व्यवहारनयेनाप्युक्तं तत्कोऽस्य व्यवहारद्विशेषो येनास्य सम्यग्दृष्टिर्मतिज्ञानस्य प्रतिपद्यमानको भवति ? इत्याह—'क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदादि'ति (६२-१), निश्चयो हि मन्यते यदैव सम्यक्त्वप्राप्तिक्रियाविशिष्टो भवति जीवः तदैव सम्यग्दृष्टिव्यपदेशमासादयति, क्रियाकालस्य निष्ठाकालस्य चैकत्वाद्, अतः सम्यग्दृष्टिः सन्नेतदभिप्रायेण मतिज्ञानं प्रतिपद्यत इति । 'इदानीं दर्शनद्वार'मित्यादि (६३-३), नन्वत्र चक्षुरचक्षुर्दर्शनिनः किमिति विशेषतस्तल्लब्धिमन्तो व्याख्याताः, यावत्तैतद्दर्शनोपयोगेऽपि मतेः पूर्वप्रतिपन्ना लभ्यन्त एव ?, सत्यमेतत्, किन्तु लब्धिमत्पक्षे पूर्वप्रतिपन्नाः प्रतिपद्यमानकाश्चोभयेऽपि लभ्यन्ते, उपयोगपक्षे तु पूर्वप्रतिपन्ना एव प्राप्यन्तेनेतरे इति तद्व्युदासेन विशेषतो लब्धिमद्ग्रहणं, यद्येवमुपयोगपक्षे पूर्वप्रतिपन्ना लभ्यन्त इति पक्षान्तरं वृत्तिकृता किमिति न दर्शितम् ? इति

चेत्सत्यं, सुगमत्वादिति पश्यामः, स्वयमेव वाऽभ्यूहामिति, भवत्वेवं, तथाऽप्यवधिदर्शनिनां यः प्रतिपद्यमानकनिषेधः सोऽसमीक्षिताभिधानादिव लक्ष्यते, तथाहि—यदा विभङ्गज्ञानी देवनारकादिः कश्चित् सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते तदाऽवधिदर्शन्येवासौ मतेः प्रतिपत्ता लभ्यते, न च वक्तव्यं विभङ्गिनोऽवधिदर्शनं नास्ति, तस्यागमेऽनेकधा प्रतिपादनाद्, यदाह प्रज्ञप्तिः—“ओहिदंसणअणगारोवउत्ता णं भंते ! किं नाणी अन्नाणो ? गोयमा ! नाणीवि अन्नाणीवि, जे नाणी ते अत्थेगइया तिनाणी अत्थेगइया चउनाणी, जे तिनाणी ते आभिणिबोहियनाणी सुअनाणी ओहिनाणी, जे चउनाणी ते आभिणिबोहियनाणी सुयनाणी ओहिनाणी मणपज्जवनाणी, जे अन्नाणी ते नियमा तिअन्नाणी, तंजहा—मतिअन्नाणी सुयअन्नाणी विभंगअन्नाणी” तदेतदवधिदर्शनिनोऽप्यज्ञानत्रयमुक्तमिति कथं विभङ्गिनो नावधिदर्शनमिति, यदिवा विभङ्गज्ञान्यपि यदा सम्यक्त्वमतिश्रुतावधीन् प्रतिपद्यते तदा प्रतिपद्यमानं प्रतिपन्नमिति निश्चयनयमतेन प्रतिपत्तिक्षणेऽप्ययमवधिज्ञानो अवधिदर्शनी च भवत्येव, ततश्चानेनापि न्यायेनावधिदर्शनी मतिज्ञानस्य प्रतिपत्ता लभ्यत एवेत्येतदाचार्यस्याप्येकं स्खलितमिवाभातीति, तदेतत्सर्वमयुक्तम्, अभिप्रायापरिज्ञानात्, यदि ह्यवधिदर्शनलब्धिमन्तोऽत्र विवक्षिताः स्युस्तदा सर्वं त्वदुक्तं शोभेत, न चैतदस्ति, अवधिदर्शनोपयोगिनामेवेह विवक्षितत्वात्, न च दर्शनोपयोगे वर्तमानस्य मतिज्ञानप्रतिपत्तिरस्ति, लब्धित्वात्तस्य, लब्धीनां च दर्शनोपयोगे निषेधाद्, विशेषानभिधानात् कथमवधिदर्शनोपयोगिन इह विवक्षिता इति लभ्यते ? इति चेद् एतद्वचनान्यथाऽनुपपत्तेरिति ब्रूमः, तत्त्वं पुनरनुत्तरज्ञानिनो विदन्तीति, शेषं सुबोधं यावन्मतिज्ञानसमाप्तिः ॥ इदानीं श्रुतज्ञानमारभ्यते, तत्र—‘अथवा द्रव्यादिचतुष्टयात्साधनाद्यादि अवगन्तव्यं यथा नन्द्यध्ययने इति’ (७६-७), व्याख्यायते, एकेन प्रकारेण तावत्सादिसपर्यवसितादिविचारः कृतः, साम्प्रतमसावेव द्रव्यक्षेत्रकालभावद्वारेण नन्द्यनुसारतो विधीयते, तत्र द्रव्यत एकं जीवद्रव्यमाश्रित्य सादिसपर्यवसितं श्रुतज्ञानं, तथाहि—केनचित्तत्प्रथमतया श्रुमवाप्तं पुनर्भवान्तरं मिथ्यात्वं वा गतस्य प्रमादग्लानत्वादिभ्यो वा कारणेभ्यः प्रतिपत्ततीति तत्तस्य सादि सपर्यवसितं च भवति, क्षेत्रतोऽपि भरतैरवतक्षेत्राद्याश्रित्य द्वादशाङ्गश्रुतं सादि सपर्यवसितं च भवति, कालतोऽप्युत्सर्पिण्यवसर्पिणीषु तद्रूपतैव भावनीया, भावतोऽपि प्रज्ञापकोपयोगं प्रज्ञापनीयभावांश्चाश्रित्य सादिसपर्यवसितताऽसेया, प्रज्ञापकोपयोगो हि प्रयत्नादिनिर्वर्त्यत्वादनित्यः, प्रज्ञापनीयभावा अपि पुद्गलादिसम्बन्धिनो गतिस्थितिवर्णगन्धादयोऽनित्या एव, यच्चानित्यं तद् घटवत्सादि सपर्यवसितमिति प्रतीतमेव, अतस्तदाश्रयं श्रुतमपि तद्रूपमेवेति भावार्थः, तथा द्रव्यतो नानाजीवान् क्षेत्रतो विदेहान् कालतो विदेहसम्बन्धिकालं भावतश्च क्षायोपशमिकं भावमाश्रित्य श्रुतमनाद्यपर्यवसितमिति ज्ञेयं, विशेषार्थिना तु विशेषावश्यकमनुसरणीयमिति । ‘गाथाशेष’मित्यादि (७७-५) गाथाशेषं ‘सत्तवि एए’ इत्यादिकं व्याख्यातमेवेति सम्बन्धः, किं कुर्वता ?—पूर्वमेवावधारणप्रयोगं दर्शयतेति योगः, शेषं सुगमं यावच्छ्रुतज्ञानं समाप्तमिति । अवधिरधुना विव्रियते—‘तथाऽवधिशब्दो द्विरावर्त्यत इति व्याख्यात’मिति (८५-१), एतदत्र हृदयम्—एकोयाचार्यमतेन तावदवधिशब्दः पृथग्द्वारतया योजितो, द्वितीयमतेन तु वक्ष्यमाणद्वारैः सहैकत्वेन मीलयित्वाऽनन्तरमेव भविष्यणाणविधिना व्याख्येय इत्येवं द्विरावृत्तिः, इदं च द्विरावर्तनं मया

पूर्वमेव व्याख्यातं, ननु पूर्व न क्वचिद्व्याख्यातमेतत् ? इति चेत्सत्यं, साक्षान्न व्याख्यातम्, 'अन्ये त्वाचार्या अवधिरित्येतत्पद'मित्यादिना सामर्थ्याद्विवृतिर्व्याख्यातैव, कथम् ?, अवधिर्वा नामादिभेदभिन्नो वक्तव्यः अवधेर्वा क्षेत्रपरिमाणादीनि द्वाराणि वक्तव्यानीति, प्रथममतमेवाश्रित्य तावदाह—'तथा क्षेत्रे'त्यादि (८५-२), नन्वाद्यमते तावदवधिरित्येका प्रतिपत्तिः, क्षेत्रपरिमाणं तु द्वितीया, संस्थानमिति तृतीया, द्वितीयमते तु यदाऽवधिशब्दोऽर्थवशात्प्रथमान्तोऽपि षष्ठ्यन्तः शेषद्वारैः सह सम्बध्यते तदा संस्थानमिति कतिथी प्रतिपत्तिर्भवति ? इत्याह—'अथवा अर्थाद्विभक्ती'त्यादि (८५-३), पातनिकयैव व्याख्यातं, केवलं द्वितीयैवेयं संस्थानलक्षणा प्रतिपत्तिरिति सामर्थ्याद्रूप्यते, 'एमेया पडिवत्तिओ'—इति द्वितीयश्लोकांतेऽभिधास्यमानत्वात्, कथं पुनः संस्थानं द्वितीया प्रतिपत्तिर्भवति ? इत्याह—'ततश्चावधेर्जघन्ये'त्यादि (८५-३), अन्ये तु द्वितीयैवेयं विभक्तिरित्यादिकं किञ्चिद्व्याख्यायन्ति तत्तु यदि परं त एव विदन्ति, सकर्मकक्रियाया एव सूत्रेऽश्रवणादित्यलं प्रसङ्गेनेति । 'चतुर्णां द्रव्यादीनां वृद्धि'रित्यादि (९६-४), ननु काले वर्द्धमाने पारिशेष्यात् त्रयाणामेव द्रव्यक्षेत्रभावानां वृद्धिर्भवतीत्येतावदेव वक्तुमुचितं कथमुच्यते—काले वर्द्धमाने चतुर्णां वृद्धिर्भवति ?, इत्याशङ्क्याह—'सामान्याभिधानादि'ति, प्रथमं वर्द्धमानतया विशेषतः कालं निर्द्धार्य ततो वृद्धि-साम्याच्चतुर्णामपि सामान्येनाभिधानादिति भावः, अस्ति चायं न्यायः—एकस्मिन् रसनेन्द्रिये जिते पञ्चापि जितानि भवन्तीति, तथाऽन्धेन भोक्तुमाकारितेन जनद्वयमागच्छतीत्यादिवचनप्रवृत्तिदर्शनादिति । 'कालस्तु भक्तव्यो-विकल्पयितव्य' इत्यादि (९६-५), यदि हि क्षेत्रस्य प्रतिप्रदेशवृद्धौ कालः समयवृद्ध्या वर्द्धते तदाऽङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रक्षेत्रवृद्धावपि कालतोऽसङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो वर्द्धेरन्, न चैतदिष्यते, अतः क्षेत्रवृद्धावपि स्थूलत्वात्कालः स्याद्वर्द्धते स्यानेति । 'ए होइ अयारंते' इत्यादि (९६-८) गाथाव्याख्या—द्वितीयावहुवचनान्तेऽकारान्ते पदे पुंलिङ्गेऽभिधेयेऽन्तस्यैकारो भवति, यथा—'नमिरुण जिणवरिंदे' इत्यादि, तथा तृतीयादिज्वादिशब्दाच्चतुर्थीपरिग्रहस्ततश्च 'एगंमि'ति एकत्वे वर्त्तमानानां तृतीयाचतुर्थीषष्ठीसप्तमीनां स्थाने महिलत्थेत्ति—स्त्रीलिङ्गेऽभिधेये एकारो भवति, तत्र तृतीयायां यथा—'सुंदरबुद्धीए कय'मित्यादि, चतुर्थ्यां यथा—'गावीए पुण दिण्णं तण्णिं खीरत्तणमुवेइ' इत्यादि, षष्ठ्याः स्थाने यथा—'तीए पुण विसुद्धीए कारणं होति पडिमाओ' इत्यादि, सप्तम्याः स्थाने यथाऽत्रैव, ननु तृतीयादिष्वित्यत्रादिशब्दात् किमिति न पञ्चमीपरिग्रहः ?, नैवं, तत्स्थाने ओकारस्य दर्शनात्, तद्यथा—'इत्थीओ आवि संकण'मित्यादि, अत एव

१ पूर्वगाथातो वक्ष्ये इत्यस्यानुवृत्तेर्लाभात्, क्रियापदं त्वत्रापि अध्याहार्यमेव, ततश्च विभक्तिपरिणामात् 'खित्तपरिमाणे संठाणे' इत्यादौ द्वितीया वाच्या, ततश्च क्षेत्रपरिमाणं वक्तव्यमिति ब्रूधातुना सम्बन्धयति, एवमेताः प्रतिपत्तीर्वक्ष्ये इति पर्यन्ते तत्त्वतः सम्बन्धः, संस्थानप्रतिपत्तेः संख्यानां त्वनुपयोग्येवेति स्यात्तन्मतः । आदौ विषयसप्तम्या व्याख्यानेऽवधेर्मुख्यताऽभूत्, परिणामे तु तस्यैव क्षेत्रपरिमाणादेर्मुख्यतेति अवधेरित्यादिग्रन्थसंगतिः, द्वितीया प्रतिपत्तिरिति तु अन्ये त्वाचार्या इत्यादिना लब्धमेव, द्विशवर्त्यते इत्यपि प्राग्व्याख्यात एव सिद्धं, यतः प्रथमं तावदवधिशब्दो नामादिभेदभिन्नेऽवधौ व्याख्यातः, द्वितीयोऽवधिशब्दश्चाग्रे योज्यते क्षेत्रपरिमाणविषयोऽवधिरित्यादौ ततो युक्ता आवृत्तिः, तथा च न व्याख्यानद्वयस्यावृत्तिशब्दवाच्यता, स्थानमपि च नैतदस्येति तदभिप्रायः ।

चात्र 'तइयाइसु छट्टीसत्तमीण' इति व्यस्तनिर्देशः, अन्यथा ह्यादिशब्देन चतुर्थ्यादीनां सर्वांसामपि विभक्तीनामनुरोधः स्यादेवेति गाथार्थः । ननु वस्तूनां नवपुराणादयः पर्यायाः कालक्रमेणैव भवन्त्यतस्तं चेदुत्तरोत्तरकालक्रमवृद्धिभाजो वर्तन्ते तदा तद्वृद्धौ सिद्धैव कालवृद्धिरतः पर्यायवृद्धौ कालो भजनीय इति यदुक्तं तदसङ्गतम् ? इत्याशङ्क्याह—'अक्रमवर्त्तिनामपि वृद्धिसम्भवा'दित्यादि (१७ १). इदमुक्तं भवति—यद्युत्तरोत्तरकालक्रमवृद्धिभाजो नवपुराणादय एव वस्तूनां पर्यायाः स्युस्तदा युज्येत भवद्भचः, तच्च नास्ति, रूपरसगन्धस्पर्शतारतम्यादिपर्यायाणां मन्दक्षयो-पशमावस्थानुपलब्ध्यानां त्रिशिष्टक्षयोपशमे सांत कालक्रमवृद्ध्यभावेऽपि बहूनां युगपदेव वृद्धिसम्भवादिति भावनीयम् । 'परं परं सूक्ष्म (तत्त्वा० अ० २ सू० ३८) मित्यादि (१०३-३), औदारिकशरीराद्वैक्रियं सूक्ष्मं स्वल्पाकाशप्रदेशावगाहीतियावत्, ततोऽप्याहारकतैजसकार्मणानि क्रमशः सूक्ष्माणि, तदनेनापि किल तत्त्वार्थसूत्रेण क्षेत्रतो मद्व्याख्यात एव क्रम उक्तो भवति, अनेन हि किल परम्परसूक्ष्मत्वप्रतिपादनेन कार्मणवर्गणाः स्वल्पाकाश प्रदेशावगाहिन्यस्ततोऽपि तैजसादीनां क्रमशो बहुप्रदेशावगाहिन्य इति सामर्थ्यादुक्तं भवति, 'प्रदेशतोऽसङ्ख्येयगुण'मित्यत्र (त० अ० २ सू० ३९) प्राक्तैजसादिति विशेषे दृश्यः, यावद्विः पुद्गलैर्गदाग्निक निष्पद्यते ततोऽसङ्ख्येयगुणैर्वैक्रियं, ततोऽप्यसङ्ख्येयगुणैराहारकं, तैजसकार्मणे तु क्रमशोऽनन्तगुणप्रदेशनिष्पदे 'अनन्तगुणे परे' इति (त० अ० २ सू० ४०) वचनादिति । 'भेदाभेदपरिणामाभ्या'मित्यादि (१०४ ७), यावद्विः किल पुद्गलैस्तनुवर्गणास्कन्धा निष्पद्यन्ते तेभ्यो यदा केचित् पुद्गला विभिन्न पृथग् भवन्ति अन्ये त्वागन्तुकाः समागत्याभेदेन परिणमन्तीति आभ्यां भेदाभेदपरिणामाभ्यामेतास्तनुवर्गणा औदारिकादियोग्यवादपरिणामाभिमुखा भवन्तीत्यर्थः । 'अयमेव सर्वोत्कृष्टप्रदेश'इत्यादि (१०५ ३), अयमेवाचित्तमहास्कन्ध उत्कृष्टपुद्गलसङ्ख्यानिर्वृत्तो, नान्ये सन्तीति केचित्, एतच्चायुक्तं, कथम् ? इत्याह—'यस्मादि'त्यादि, ननु चाचित्तमहास्कन्धा अपि कालभेदेन बहवो भवन्ति, तेषां च स्थित्यवगाहनादिभिः परस्परं वैषम्याद् यदिदं प्रज्ञापनायां स्थित्यवगाह-नादिभिश्चतुःस्थानपतितत्वादि वैषम्यमुक्तं तदचित्तमहास्कन्धाश्रयेणाप्युपपत्स्यते तत्कुत एतद्व्यति-रेकेणापरोत्कृष्टप्रदेशकस्कन्धसत्ता ? इत्याशङ्क्याह—'अयं पुनस्तुल्य एवे'ति (१०५-८), अयमित्येत-ज्जातवेकवचनं, ततश्चायमर्थः—अमी पुनरचित्तस्कन्धाः कालभेदेन बहवोऽपि जायमानास्तुल्या एवेति, एतदुक्तं भवति—यद्यप्यचित्तमहास्कन्धाः कालभेदेन बहवो भवन्ति तथाऽपि स्थितिष्वसामयिकी अवगाहना च लोकव्याप्तिलक्षणैव सर्वेषामपि तुल्यैवेति कथं तदाश्रयेण प्रज्ञापनोक्तं स्थित्यादिवैषम्यं युज्यते ?, किं च — अस्मै प्रज्ञापनायामुत्कृष्टप्रदेशिकः स्कन्धोऽष्टस्पशः पञ्चाने, अयं त्वचित्तमहास्कन्ध उत्कृष्टप्रदेशिकोऽपि सन् सूक्ष्मपरिणामत्वाच्चतुःस्पर्शे एव, तस्मात्प्रज्ञापनोक्तस्थित्यादि वैषम्यभाजोऽष्टस्पशाश्चान्येऽप्युत्कृष्टप्रदेशिकाः स्कन्धाः सन्तीति स्थितम् । गुरुलघ्वादिव्यविचारे 'ओगलिय' गाहा (१०६-५), अत्र भावार्थ उच्यते—इह व्यवहारश्चतुर्द्धा द्रव्यमिच्छति, तद्यथा अधोगमनस्वभावं गुरुकं लेष्ट्वादिवद् ऊर्ध्वगतिस्वभावं लघुकं प्रदीपशिखावत् तिरश्चीनगतिशीलं गुरुलघु वाय्वादिवत् निश्चलस्वभावं त्वगुरुलघु व्योमादिवत्, आह च— "गुरुअं लहुअं उभयं नोभयमिति वावहारियनयस्स । दव्वं लिट्ठ दीवो

वाऊ वोमं जहासंखं ॥१॥” निश्चयस्तु मन्यते—नायमेकान्तोऽधोगमनस्वभावं गुर्वेव भवतीति, लघुनाऽप्यधो-
 गतिपरिणतेनाणुना व्यभिचारात्, नाप्यदूर्ध्वगतिस्वभावं लघ्वेव, फलमुक्तोदूर्ध्वगतिपरिणतगुरुस्वभावैरण्डमिञ्जया
 व्यभिचारात्, तस्मादेकान्तगुर्वेकान्तलघु च द्रव्यं नास्ति, किन्तु यद्वादपरिणामं तद्गुरुलघु, यत्तु सूक्ष्मदगुरुलघ्विति
 निश्चयस्य परिभाषेति. आह च—“निश्चयओ सव्वगुरुं सव्वलहुं वा न विज्जए दव्वं । वायरमिह गुरुलहुअं
 अगुरुलहुं ससयं इव्वं ॥१॥” तस्मादिह निश्चयनयमाश्रित्यौदारिकादीनि तैजसान्तानि बादरपरिणामत्वा-
 द्गुरुलघुत्वेनोक्तानि, कामेणद्रव्यादीनि तु सूक्ष्मपरिणामत्वादगुरुलघुत्वेनेति, एतन्मनस्याध्याह वृत्तिकृत-
 निश्चयनयापेक्षये’ति (१०६-८) ‘इहापि सामर्थ्यप्रापितत्वाद्द्रव्योपनिबन्धनस्ये’त्यादि (१०७-१३),
 सङ्ख्येलोकपल्योपमभागदर्शिनोऽपि हि किल तावत्कर्मद्रव्याणि विषयतयाऽभिहितान्यतोऽस्या-
 धिकक्षेत्रकालदर्शिनः सामर्थ्याद्द्रव्यमपि कर्मद्रव्याण्यतिक्रम्य किमप्यधिकमेव दृश्यमिति, ‘काले चउण्ह
 वुड्डी’इति पूर्वमेवोक्तत्वादिति भावः, ननु च परमावधेर्द्रव्यतः सर्वं रूपिद्रव्यं क्षेत्रतोऽलोके
 लोकप्रमाणसङ्ख्येयाकाशखण्डप्रमाणं क्षेत्रं कालतोऽसङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो विषय उक्तः, स चेह
 द्रव्याद्युपनिबन्धनस्येऽनुक्तत्वात्कथमवसेयः ? इत्याह—‘अत एवे’त्यादि, अत एव च—सामर्थ्यादेव च
 तदुपर्यपि कर्मद्रव्योपर्यपि ध्रुववर्गणादिकं सर्वमपि परमाणुपर्यवसानं द्रव्यं पश्यतः क्षेत्रकालवृद्धिः क्रमेण
 ज्ञेया यावत्परमावधिविषय इति, कर्मद्रव्यातिक्रममात्रेऽपि हि क्षेत्रतो लोकप्रमाणोऽवधिरुक्तः यस्तु सर्वमपि
 ध्रुववर्गणादिद्रव्यं पश्यति तस्यातिविशुद्धत्वात् सामर्थ्यादेव परमावधेः सम्भवोऽनुमीयत इति भावः । ‘स च
 पल्योपमासङ्ख्येयभागसमुदायमान’ इति (१०९-१), ‘पल्योपमासङ्ख्येयभागरूपो यः समुदायः स
 एव मानं यस्य स तथा पल्योपमासङ्ख्येयभाग इति यावत्, न पुनः समुदायशब्दमधिकमालोक्यान्तरे
 कल्पनीयमिति । ‘सामान्यं न्यायमङ्गीकृत्येत्यमेवे’त्यादि (१२७-४), इदमुक्तं भवति—क्षेत्रस्यासङ्ख्येय-
 प्रदेशात्मकत्वाद् यदि द्रव्यमपि तदवगाढत्वादसङ्ख्येयभागैः परिकल्प्य क्षेत्रस्य प्राधान्यात्तदनुवृत्त्या वृद्धिं
 नीयते तदा क्षेत्रवद्द्रव्यस्यापि चतुर्विधैव वृद्धिः स्यात्, यदा तु क्षेत्रनिरपेक्षमेवावधिज्ञानविषयतया स्वतन्त्रं
 द्रव्यं चिन्त्यते तदा तस्य द्विविधैव वृद्धिः, ननु तथाऽपि पर्यायवद्द्रव्यस्यापि षड्विधा वृद्धिः कस्मान्न
 भवति ? आनन्त्यस्योभयत्रापि समानत्वात्, अत्रोच्यते, पर्यायाणां ह्यपरक्षेत्रादिवृद्ध्याभावेऽप्यवस्थित एव
 क्षेत्रादावसङ्ख्येयभागादिवृद्धिः संभाव्यते, द्रव्यस्य त्ववस्थितक्षेत्रेऽनन्तभागलक्षणैव वृद्धिर्लभ्यते, यदा त्वधिकं
 विशुद्ध्यमानको भवति तदा क्षेत्रमपि वर्द्धते, तस्मिंश्च वर्द्धमाने शेषवृद्धिस्थानान्युल्लङ्घ्यानन्तगुणैव
 द्रव्यवृद्धिर्भवतीत्येवं तावत्संभाव्यते, तत्त्वं तु केवलिनो विदन्तीति, ‘पुद्गलानुवृत्त्या च तत्पर्याया’इति,
 (१२७-५) अयमत्रार्थः—पुद्गलास्तिकायस्य विद्यत एवेदं स्वरूपं, यदुत द्रव्यस्यानन्तभागादिवृद्धौ पर्यायाणामपि
 तावत्येवासां भवति, पर्यायानन्तस्य सर्वद्रव्येषु समानत्वात् किन्तु यदाऽवधेर्विषयतया पर्यायाश्चिन्त्यन्ते
 तदाऽवध्यावरणक्षयोपशमापेक्षैव तद्वृद्धिर्न द्रव्यवृद्ध्यापेक्षेति, अतो अस्य क्षेत्रादेर्यथैव चातुर्विध्यादिक्रमेण
 वृद्धिर्हानिर्वा प्रोक्ता तस्य तथैव युक्ता, कुतः ? इत्याह—‘प्रतिनियतविषयत्वादिति’ (१२८-१), प्रतिनियतो
 ह्यवधिविषयतया चिन्त्यमानयोः क्षेत्रादिवृद्धिर्हान्योर्विषयः, तद्यथा—‘वुड्डी वा हाणी वा चउव्विहे’त्यादि,

नन्वेतदप्यवधिविषयतया चिन्त्यमानयोर्वृद्धिहान्योः प्रतिनियतविषयत्वं कुतः ? इत्याह—‘विचित्रे’त्यादि, अवधेर्निबन्धनं क्षयोपशमः स च विचित्रोऽतस्तद्वशाज्जायमाने वृद्धिहानी उक्तक्रमेणैव भवत इत्यलं प्रसङ्गेनेति । ‘लोचनद्वयोपयोगवदि’त्यत्र (१२८-७) सप्तम्यन्ताद्धतिः, यथा किल लोचनद्वयस्याप्युपयोगे—व्यापारे सति जीवस्यैकदा एक एवोपयोगः एवमनेकस्पर्द्धकव्यापारेऽप्येक एवास्यापयोग इति, यदिवा यः प्रकाशमयस्तस्यैकस्मिन्नप्यर्थे प्रकाशकत्वेन व्याप्रियमाणस्य सर्वात्मना व्यापारे न देशतः, यथा प्रदीपस्य, जीवोऽपि ज्ञानप्रकाशेन प्रकाशवान् ततोऽस्यापि सर्वस्पर्द्धकैरेकोपयोगतया सर्वात्मना व्यापार इति, एतदेवाह—‘प्रकाशमये’त्यादि, उक्तार्थमेव, नवरं प्रदीपस्योपयोगो—व्यापारः स इव-तद्वत्, प्रदीपस्य हि प्रकाशेन व्याप्रियमाणस्य प्रत्यर्थं सर्वात्मना व्यापारः न देशतः, एवं जीवस्यापीति भावः । क्षेत्रद्वारे ‘संखेज्जमसंखेज्जा’ गाहा (१३५-५), अत्रायं तात्पर्यार्थः—यस्तावदसम्बद्धोऽवधिर्भवति स ‘पुरुषाबाधया हेतुभूतया’ (१३६-१), अवधिपुरुषयोर्यदन्तरालं तेन हेतुभूतेनासम्बद्धोऽवधिर्भवतीत्यर्थः, स चावधिः सङ्ख्येयक्षेत्र-विषयोऽसङ्ख्येयक्षेत्रविषयो वा भवति, यदिवा पुरुषाबाधया ‘सहे’ति सहार्थे तृतीया, कोऽर्थः ? —पुरुषावध्योन्तरालं सङ्ख्येयमसङ्ख्येयं च भवति अवधिश्च सङ्ख्येयोऽसङ्ख्येयश्च भवतीति, एतदेवाह—‘इदानीमबाधया चिन्तयत’इत्यादि (१३६-३), शेषं सुगमं यावज्ज्ञानपञ्चकसमाप्तिः, नवरं ‘केवलनाणेणऽस्थे’ इत्यादिगाथां विवृण्वता पर्यन्ते यदुक्तं ‘वाग्योगश्रुतं द्रव्यश्रुतमेव’ (१४७-७) भवतीति तदनन्तरव्याख्यातपाठान्तरेण सह न योजनीयं, किन्तु प्रागेव, तत्र किल पूर्वं श्रुतशब्दं पृथक्त्वैतदुक्तं ‘स शब्दराशिः प्रोच्यमानस्तस्य भगवतो वाग्योग एव भवति’, साम्प्रतं तु समस्तं श्रुतशब्दं कृत्वा निर्देशस्तद्व्यायोगश्रुतं शेषं भवति—द्रव्यश्रुतमेव भवतीत्यर्थः ॥ ज्ञानपञ्चकविवरणं समाप्तमिति ॥

‘अपगतव्रतातिचारेतरोपचितकर्मविशरणार्थ’मिति (१५७-४), अनन्तराभिहितपञ्च-विधावश्यकानुष्ठानेनापगता ये व्रतानामतिचारास्तेभ्यो ये इतरे—सामायिकादिकायोत्सर्गान्तपञ्चविधावश्य-कादशुद्धास्तैरुपचितं यत्कर्म तद्विशरणार्थमनशनादिगुणसन्धारणा प्रत्याख्यानस्याधिकारः, इदमुक्तं भवति—इह केचिदतिचारा मन्दसङ्क्लेशजनिताः कायोत्सर्गावसानावश्यकानुष्ठानतोऽपि निवर्तन्ते, अपरे त्वधिकतरसङ्क्लेशनिवर्त्यास्तपःशोध्या भवन्ति, तैर्यदुपचितं कर्म तन्निर्जणार्थमनशनादि-गुणप्रतिपत्तिरधिकारः षष्ठावश्यकस्येति । ‘निवपुच्छिण्ण भणिओ’इत्यादि (१६५-२) गाथार्थः कथानकादवसेयः, तच्चेदम्—इह कस्यचिद्राज्ञः सूरेश्च जल्पोऽभूत्—एकेनोक्तं—राजपुत्रा विनीता भवन्ति, अपरेण तूक्तं—संयताः, तत्र द्वयोरपि परीक्षणार्थं प्रथमं तावद्राजपुत्रो गङ्गा किमभिमुखी वहतीति निरीक्षणार्थं प्रेषितः, तेन चोक्तं—किमत्र निरीक्षणीयं ?, पूर्वाभिमुखी वहत्यसाविति प्रतीतमेवेदं, महात कष्टेन प्रेषितोऽप्यपान्तरालादागत्यावोचतत्गतोऽहं दृष्ट्वा पूर्वाभिमुखी वहतीति । साधुः प्रेषितः, स चाचिन्तयत्—गुरवोऽपि पूर्वाभिमुखी वहत्यसाविति जानन्त्येव, केवलमिह कारणेन भाव्यमिति विचिन्त्य जानन्नपि तमर्थं गतो गङ्गायां, स्वतः परतश्च विशेषतो निश्चित्य गुरवे न्यवेदयत्—पूर्वाभिमुखी वहति, तत्त्वं तु गुरवो विदन्तीति, द्वयोरपि च चेष्टा प्रच्छन्नपुरुषैराज्ञे निवेदिता, प्रतिपन्नं चानेन—साधूनामनुत्तरो विनय इति, तदपरेणापि मुमुक्षुणा तत्साधुवदाचरणीयमिति । ‘इदं च निरुक्तिद्वारे सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तौ’चेत्यादि (१७०-५) तत्र ‘उद्देसे निद्देसे अ निगमे’इत्यादि यद्द्वारागाथाद्वयं भणिष्यति

तदिद्वितीयगाथान्ते 'भवागरिसपासणनिरुत्ती'त्यनेनोपात्तं निरुक्तिद्वारं अध्यवसानपर्यन्तवर्तिन्या 'सामाङ्गं संमङ्गं सम्मावाओ'इत्यादिगाथया व्याख्यास्यते, अत्र तावन्निरुक्तिद्वारायतं सामायिकं व्याख्यातं, तथा 'नदिमणुओगदारं' इत्यादिना च भणिष्यमाणसूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तौ 'सामं समं च सम्मं इगमिति सामाङ्गस्स एगट्ठा'इत्यादिगाथायं च सामायिकव्याख्या करिष्यत इति भावः, शेषं प्रकटार्थमिति । 'सुखावतार'मित्यादि (१७५-६), सुखावतारं सुखोत्तारं सरजस्कदर्शनमिति संटङ्कः, कथं ?, तत्र कष्टानुष्ठाननियमस्य कस्यचिदभावाद्यथाकथंचिद्रूपतयाऽपि व्रतपरिपालनस्य तैरभिधानात् सुखेनैव तद्दीक्षां प्राणिनः प्रतिपद्यन्त इति सुखावतारता, तथा न तेषां दर्शने तथाविधवासकस्वभावा काचिन्निपुणा युक्तिरस्ति यद्वासितान्तरात्मा पुमाँस्तद्दीक्षां न परित्यजेत्, किञ्च— 'शैवो द्वादश वर्षाणि, व्रतं कृत्वा ततः परम् । यद्यशक्तस्त्यजेतापि, यागं कृत्वा व्रतेश्वरम् ॥१॥' इति दीक्षात्यागस्य निर्दोषतयाऽप्यभिधानात्सुखोत्तरतेति १ सुखावतारं दुरुत्तारं शाक्यानां, तत्र 'मृद्वी शय्या प्रातरुत्थाय पेया, भक्तं मध्ये पानकं चापराह्णे । द्वाक्षाखण्डं शर्करा चार्द्धरात्रे, मोक्षश्चान्ते शाक्यपुत्रेण दृष्टः ॥१॥' इत्यभिधानात्, तथा 'मणुत्रं भोअणं भोच्चे'त्याद्यभिधानाच्च सुखावतारता, तथा वासकनिपुणयुक्तिसद्भावाद्व्रतत्यागे च महतः संसारदण्डादेः प्रतिपादनादुरुत्तारतेति २, तृतीयं वोटिकानां, तत्र नाग्यादिकष्टस्य दुरध्यवसेयत्वाद्दुःखावतारता नाग्यप्रतिष्ठापकतथाविधनिपुणयुक्त्यभावात् सुखोत्तारतेति ३, चतुर्थं साधूनां, तत्र दुःखावतारता वोटिकवद् दुरुत्तारता शाक्यवद्भावनीयेति ४ । अन्ये तु सुखोत्तारतां दुरुत्तारतां वा सर्वत्र मोक्षमाश्रित्य व्याचक्षते, तत्र सरजस्कानां स्वल्पेनैव किलेश्वरोक्तानुष्ठानेन मुक्तिप्राप्त्यभ्युपगमात्सुखोत्तारं सुखेनास्मात्संसारजलधिमुत्तरन्तीति व्युत्पत्तेरिति, शाक्यानां तु दुरवापविशिष्टध्यानमार्गाद् योगिज्ञानोत्पत्त्यादिक्रमेण मुक्त्यभ्युपगमादुरुत्तारता दुःखेनास्मात्संसार-मुत्तरन्तीतिकृत्वा, वोटिकानां तु भिक्षाशुद्ध्यादीनां गौणत्वेनाभ्युपगमान्नाग्यलक्षण-निर्ग्रन्थतामात्रादेव मुक्त्यभ्युपगमात्सुखोत्तारता, साधूनां तु दुरुत्तारता शाक्यवद्भावनीयेति, अवतारपक्षे तु सर्वत्र भावना पूर्वोक्तैवेति । 'द्रव्यभावतीर्थ'मिति (१७५-७), तैरप्युक्तक्रमेण चतुष्प्रकारं नद्यादेर्द्रव्यतीर्थमात्मात्मीयं तु दर्शनं भावतीर्थमिष्यते इति भावः ॥ 'ते वंदिरुण सिरसा'इत्यादि गाथां विवृण्वता वृत्तिकृता—किं ?—निर्युक्तिं कीर्त्तयिष्ये, इत्यस्मादनन्तरं 'कस्ये'ति (१८१-१) षष्ठ्यन्तं यत्पदं निरदेशि तस्य पर्यन्तेऽभिधास्यमानेन श्रुतज्ञानस्येत्यनेन पदेन सह सम्बन्धो, न पुनरनन्तरनिर्दिष्टेन अर्थपृथक्त्वस्येत्यनेन सह, तस्य विशेषणत्वाच्छ्रुतज्ञानस्यैवात्र विशेष्यत्वात्, श्रुतज्ञानस्य निर्युक्तिं कीर्त्तयिष्ये इत्यर्थः, भगवत इत्येतद्विशेषणं किमित्याह—'स्वरूपाभिधानमेवे'ति तद्वतां समग्रैश्वर्यादिगुणकलापोपेतत्वेन भगवत्वाच्छ्रुतमपि भगवदिति श्रुतज्ञानस्य स्वरूपमनेन विशेषणेनाभिधीयत इत्यर्थः । 'अल्लेस्सेहिं वन्नेहिं चित्तिउ'ति (१८६-८), वज्रलेपादिकुद्रव्यप्रक्षेपरहितैर्वर्णकैश्चित्रित इत्यर्थः । 'एतेषां च मध्यभागं क्षपयन्नेताः सप्तदश प्रकृती'रित्यादि (२४९-६), इह कर्मग्रन्थेष्वन्तरे षोडशैव प्रकृतयः क्षप्यमाणत्वेनाभ्युपगम्यन्ते न सप्तदश, यतस्तन्मतेनापर्याप्तनामकर्मैह न क्षप्यते, किन्त्वयोगीद्विसप्ततिकर्मप्रकृतिकदम्बकमध्ये तत्क्षपयति, तस्मान्मतान्तरत्वेनेह सप्तदशानामुपन्यासो न विरुध्यत इति । 'समचउरंसे नग्गोह मंडले' इत्यादिगाथानिर्दिष्टानामेव संस्थानानां स्वरूपव्याचिख्यासया प्राह—'तुल्लं वित्थडबहुलं'गाहा (२५२-७),

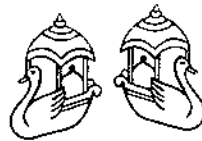
तत्र नाभेरधस्तादूर्ध्वं च सर्वत्र शास्त्रोक्तसमस्तशरीरलक्षणविसंवादिवात्समचतुरस्रं तुल्यमुच्यते, तद्धि किलैवं व्युत्पाद्यत—समाः—शरीरलक्षणोक्तप्रमाणाविसंवादन्यश्चतस्रोऽस्रयो यस्य तत्समचतुरस्रं, 'सुप्रातसुश्वसुदिवशारिकुक्षचतुरश्रैणीपंदाजपदप्रोष्ठपदादि' (पा-५-४-१२०) त्यकारः समासान्तः, अस्रयस्त्विह चतुर्दिग्विभागोपलक्षिताः शरीरावयवाः, ततश्च सर्वेऽप्यवयवाः शरीरलक्षणोक्त-प्रमाणाविसंवादिनो यस्य न न्यूनाधिकप्रमाणा इति तत्तुल्यं भवत्येव १, तथा न्यग्रोधवत्परिमण्डलं, यथा न्यग्रोध उपरि सम्पूर्णावयवो भवति अधस्तु न तथा, तथेदमप्यत एवाह—'वित्थडबहुलं'ति, नाभेरुपरि विस्तरबहुलं शरीरलक्षणोक्तप्रमाणभाक् अधस्तु हीनाधिकप्रमाणमिति भावः २, तृतीयं सादि कथम्भूतं भवतीत्याह—'उस्सेहबहु'ति, उत्सेधशब्देन नाभेरधस्तनदेहभागो गृह्यते, उत्सेधेन बहुपरिपूर्णं नाभेरधस्तनदेहभागे शरीरलक्षणोक्तप्रमाणभाग् भवतीत्यर्थः, अत एव तत्सादीत्यभिधीयते, सह आदिना—उत्सेधाख्यनाभेरधस्तनकायेन वर्तत इति सादि, सर्वमेव हि शरीरमभिहितस्वरूपेणादिना सह वर्तत एवेति विशषणान्यथानुपपत्तेरादिह वैशिष्ट्योपेतो लभ्यते ३, वामनं तु मडभकोष्ठं, अत्र किल पाणिपादशिरोग्रीवं शरीरलक्षणोक्तप्रमाणयुक्तं भवति, शेषं तु हृदयोदरपृष्ठरूपं कोष्ठं हीनाधिक-प्रमाणत्वान्मडभमितिकृत्वा मडभकोष्ठमिदमुच्यते ४, कुब्जं त्वधस्तनकायमडभं, अधस्तनकायशब्देन चेह करचरणोरुग्रीवा-शिरःप्रभृतयोऽवयवा गृह्यन्ते, 'उस्सेहमहोकाओ करचरणाई य हिट्टिल्लो' इतिवचनात्, ते चात्र मडभाः—हीनाधिकप्रमाणोपेता यथोक्तलक्षणविसंवादिनो भवन्तीत्यधस्तनकायमडभमिदमुच्यते, कोष्ठस्यात्र विशिष्टप्रमाणलक्षणोपेतत्वादिति ५, 'हुण्डं तु सर्वत्रासंस्थितं' सर्वशरीरावयवानां प्रायस्तत्र यथोक्तप्रमाणलक्षणविसंवादिवादिनि गाथार्थः । वचनानुयोगं व्याख्यानयता यदुक्तं 'षोडशानां वे'ति (२६३-४), तत्रायमर्थः—एकवचनादिस्वरूपाविर्भावकं व्याख्यानं वचनानुयोगोऽभिधीयते, षोडशवचन-स्वरूपाविर्भावकं वा, कानि पुनस्तानि षोडश वचनानीति चेद्, उच्यते, 'लिंगतियं वयणतियं कालतियं तह परोक्खपच्चखं । उवणयवणयचउद्धा अब्भत्थं होइ सोलसमं ॥१॥ व्याख्या—इयं स्त्री अयं पुरुषः इदं कुलमिति त्रीणि लिङ्गप्रधानानि वचनानि—लिङ्गवचनानि, एको द्वौ बहव इत्येकत्वाद्य-भिधायकशब्दसन्दर्भो वचनत्रिकं, अकरोत्करोति करिष्यतीत्यतीतादिकालनिर्देशप्रधानं वचनं 'कालतियं'ति कालत्रिकवचनमित्यर्थः, तथा स इति परोक्षनिर्देशः परोक्षवचनं, अयमिति प्रत्यक्षनिर्देशः प्रत्यक्षवचनं, उपनयापनयवचनं तु चतुर्द्धा भवति, तद्यथा—रूपवती स्त्री सुशीला चेति उपनयनोपनयवचनं, रूपवती स्त्री परं कुशीलेत्युपनयापनयवचनं, कुरुपा परं सुशीलेत्यपनयोपनयवचनं, कुरुपा कुशीला चेत्यपनयापनयवचनं, यत्रान्यच्चेतसि निधाय विप्रतारकबुद्ध्याऽन्यत्र वक्ति, किन्तु तद्यथा विवक्षितं तत्तथैव मनःशुद्ध्या न्ववीति तत् षोडशमध्यात्मवचनमित्येतेषां षोडशानां वचनविशेषाणां स्वरूपाविर्भावकं व्याख्यानं वचनानुयोग इति गाथार्थः । 'पंचहिं ठाणेहिं सुयं वाइज्जे'त्यादि (२६४-१), यद्याचार्यः शिष्यान् श्रुतं न ग्राहयति तदा तं परित्यज्य श्रुतार्थिनस्तेऽन्यत्र गच्छेयुरिति कथं नु नाम मयेते शिष्याः सङ्गृहीता भविष्यन्तीति बुद्ध्या श्रुतं वाचयति, उपग्रहार्थं वा-तेषामेव शिष्याणामनुग्रहार्थमित्यर्थः स्वकर्मनिर्जरणार्थं च, तथा श्रुतपर्यवजातेन हेतुभूतेन वाचयेत् शिष्यान्, श्रुतं वाचयतः श्रुतपर्यवजातं-श्रुतपर्यायशर्मम वृद्धिं यास्यति, शिष्यान् वाचयतो

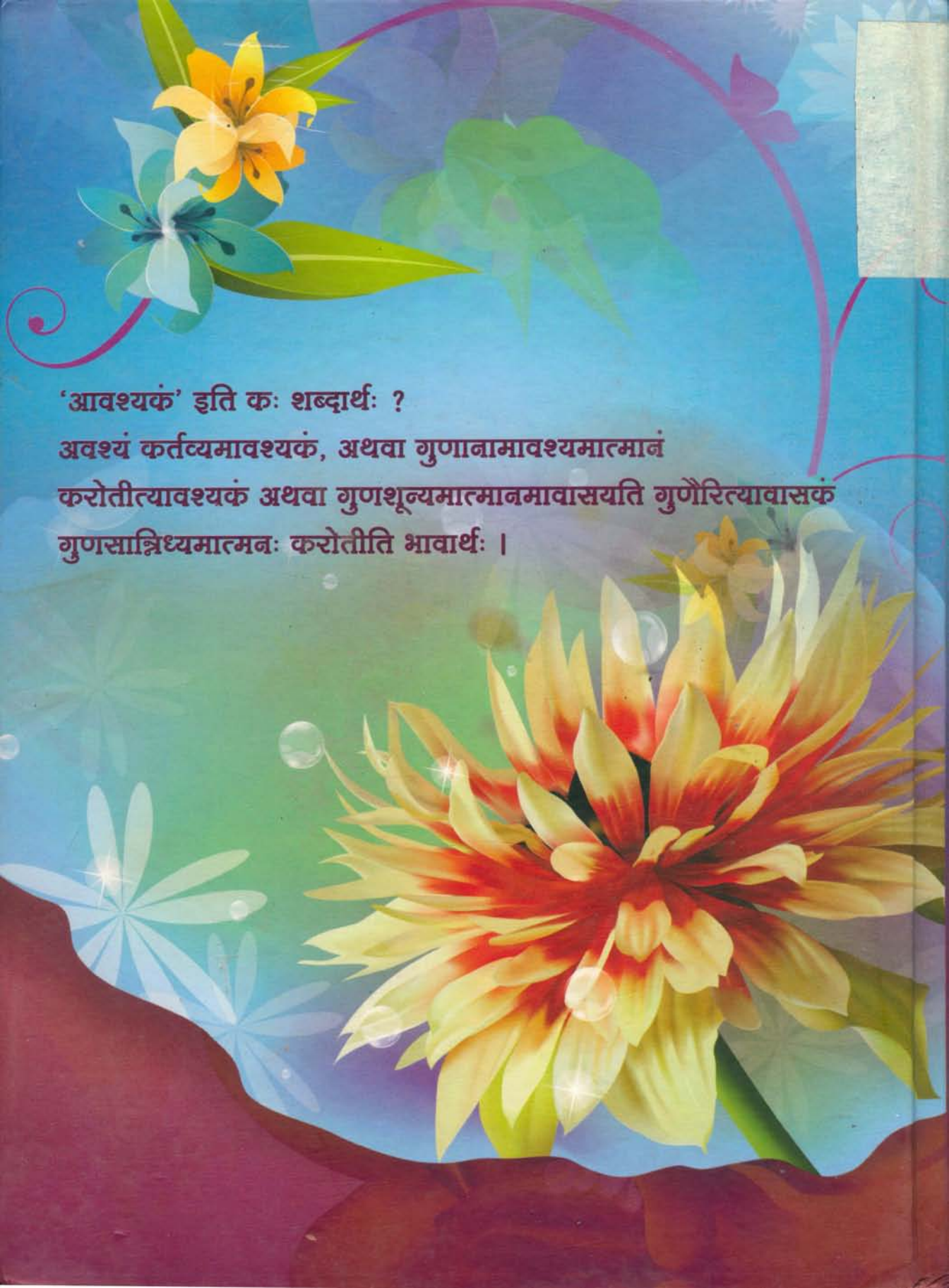
ममापि श्रुतं निर्मलं भविष्यतीति कृतबुद्धिर्वा श्रुतं वाचयेदित्यर्थः । 'द्रव्ये नियमा भावो' गाहा (२६४-७), व्याख्या—'द्रव्ये' इति द्रव्यविषयेऽनुयोगे नियमाद्भावो-निश्चयेन भावानुयोगोऽस्ति, तदव्याख्याने द्रव्यस्य व्याख्यातुमशक्यत्वादिति, 'न विणा ते यावि खेत्तकालेहि'ति तावपि—द्रव्यभावानुयोगौ क्षेत्रकालानुयोगाभ्यां विना न भवतः, तद्विशिष्टत्वात्तयोः, तथाहि—पर्यायाधारं द्रव्यं व्याख्यानयन्नवश्यमेव क्वचिदवगाढं व्याचष्टे स्थितिमच्चेति, तथा क्षेत्रानुयोगे क्रियमाणे त्रयाणामपि—द्रव्यकालभावानुयोगानां भजना—कदाचित्सन्ति कदाचित्नेति, अलोकलक्षणे हि क्षेत्रे विचार्यमाणे तत्र परमाण्वादद्रव्यस्याभावादाकाशद्रव्यस्य च क्षेत्रद्वारेणैव गृहीतत्वाद्द्रव्यानुयोगाभावः, समयादिरूपकालस्य च तत्राभावात्कालानुयोगाभावः, अगुरुलघ्वादि-क्षेत्रपर्यायाणाम-विवक्षितत्वात्क्षेत्रग्रहणेनैव च तेषां गृहीतत्वाद्भावानुयोगाभावोऽपि भावनीय इत्यलोकक्षेत्रे त्रयोऽप्यनुयोगा न विद्यन्ते, लोके तु समयक्षेत्रादौ सन्तीति भजना । तथा त्रिष्वपि—द्रव्यक्षेत्रभावेषु कालानुयोगो भजनीयः, समयादिलक्षणो हि कालः समयक्षेत्रान्तर्वर्तिद्रव्यादिष्वस्ति बहिर्वर्तिषु तु नास्तीति भजना, ननु यद्येवं 'न विणा ते यावि खेत्तकालेहि' इत्यत्र कालमन्तरेण द्रव्यभावौ न भवत इति यदुक्तं तद्विरुध्यते, समयक्षेत्राद्विहितमन्तरेणापि तयोः सुलभत्वात्, सत्यं, किन्तु पूर्वं वर्तनारूपस्यैव कालस्य विवक्षितत्वात्तस्य सर्वव्यापित्वाद्, अत्र तु समयक्षेत्रनियतसमयादिरूपस्यैव कालस्य विवक्षितत्वाददोषो, विशेषार्थिना तु भाष्यविवरणमन्वेषणीयमिति गाथार्थः ॥ 'अत्थाणत्थनिउत्ता' गाहा (२९१-७), अस्थाने-अनौचित्येनार्थेषु-प्रयोजनेष्वर्थान्-सूत्रार्थरूपान्निर्मुक्तं अस्थानार्थनियोक्ता गुरुर्न भवतीति योगो, विधिना प्रतिपादिते वा अर्थे गुरुर्भविष्यतीति नियोक्ता शिष्यो न भवति, केव केषां ?—विपरीतनियोक्त्री आभरणानां जीर्णश्रेष्ठिदुहितेवेति गाथार्थः । 'अंबत्तणेण जीहाए' गाहा (३००-३), इह किल हंसस्य जिह्वा अम्ला भवति, ततश्चासौ यदा दुग्धमिश्रादकमध्ये चञ्चुपुटं क्षिपति तदा तज्जिह्वाया अम्लत्वगुणेन दुग्धे विवृडिते 'कूड्या होति'ति दुग्धवराटिका भवन्तीत्यर्थः, ततो हंसो जलं मुक्त्वा वराटिकाभिः स्थितं दुग्धमापिबति एवं सुशिष्योऽपि दोषान्मुक्त्वा गुणान् गृह्णातीति गाथार्थः । 'एवं सामायिकमर्थरूपं रूढितो नपुंसक'मिति (३१४-१), समतालक्षणो ह्यर्थः किल पुंलिङ्गः, स च रूढिवशाल्लोके नपुंसकत्वेन प्रतीत इति समतालक्षणमर्थरूपं निर्देश्यमाश्रित्य

१. यद्यपि पूर्वैरेव स्वयं विशेषावश्यकं विवृण्वद्भिरेषा गाथाऽनुयोगविषयाणां द्रव्यादीनां परस्परसमावेशार्थकतया पश्चाद् व्याख्याता अत्र चानुयोगसमावेशकतया, तथाऽपि न कथञ्चनापि हार्दमुद्भाषितं नीयते तत एवमुक्तौ न काञ्चिद्भानि पश्यामः यदुत द्रव्यस्य गुणपर्यायवत्त्वात् केवलस्य द्रव्यस्याभावात् यदा यदा द्रव्यानुयोगः क्रियते तदाऽवश्यं भावानुयोगः कर्तव्यतामापनीयते एव, तथा च द्रव्यानुयोगे क्रियमाणे नियमत एव भावानुयोगस्य कृतिः, तथा भावो न द्रव्याश्रयमन्तर द्रव्यं च न क्षेत्रमाधारमवस्थितिलक्षणं च कालं व्यतिरिच्येति द्रव्ये भावे च व्याख्यायमाने अवश्यमेव तद्रव्याख्यासंपूर्णतायै क्षेत्रकालव्याख्यानकृतिरिति न तौ क्षेत्रकालाभ्यां विना व्याख्येयाविति न क्षेत्रकालाभ्यां विना द्रव्यभावयोर्व्याख्यानं, यदा च आधारभूतमाकाशरूपं केवलं क्षेत्रं व्याख्यायते तदा आधेयतद्गुणादिस्थितिरूपाणां द्रव्यादीनां व्याख्यानं नातीवोपयुक्तं न चाविनाभूतमिति भजना, तथा वर्तनारूपे काले स्वतन्त्रतया व्याख्यायमाने न द्रव्यभावक्षेत्रानुयोगानामुपयुक्ततेति 'काले भयणाए तीसुं' द्रव्याद्यनुयोगविषयिण्या सत्तेतरूपभजनया कालानुयोगः स्यादिति ।

नैगमनयः सामायिकस्य नपुंसकनिर्देशमिच्छति, यदिवा निर्देश्यमेवाश्रित्यैतन्मतेन सामायिकस्य प्रकारान्तरेण लिङ्गत्रयनिर्देशोऽपि घटत इति दर्शयितुमाह—‘तथा सामायिकवतः स्त्रीपुंनपुंसके’त्यादि (३१४-२), तदेवं निर्देश्यवशात् केवलो नपुंसकनिर्देश एव लिङ्गत्रयनिर्देशोऽपि चेति दर्शितं, साम्प्रतं निर्देशकवशात्त्रिलिङ्गतां दर्शयितुमाह—‘तथा निर्देष्टु’रित्यादि (३१४-४), सुगमम्, ‘यदा पुमान् पुमांसं स्त्रियं चाहेत्यादि (३१६-२), इदमुक्तं भवति—ननु पुंसः पुमांसं निर्दिशतः पुंनिर्देशः स्त्रियं निर्दिशतस्तदुपयोगानन्यत्वात्स्त्रीनिर्देशो नपुंसकमभिदधतस्तदुपयोगानन्यत्वादेव नपुंसकनिर्देश इति प्रत्येकवस्त्वभिधाने शब्दनयमतमवगन्तव्यं, यदा त्वसमानलिङ्गे द्वे वस्तुनो पुमान् निर्दिशति तदा किं भवतोत्यभिधानं शिष्यमाशङ्क्य सूरिराह—‘असमानलिङ्गनिर्देशस्त्ववस्त्वेवे’ति, असमानं लिङ्गं ययोः स्त्रीपुरुषयोस्तयोरेककालमेकेन वक्त्रा योऽसौ निर्देशः सोऽवस्त्वेव, तमेव निर्देशं दर्शयति—‘यदा पुमानि’ त्यादि ननु कथमस्य निर्देशस्यावस्तुत्वमित्याह—‘तस्य पुरुषयोषिदि’त्यादि (३१६-३), तस्य-वक्तुः पुंसः पुरुषयोषिदापत्तेरिति सम्बन्धः, केन ?—‘पुरुषयोषिद्विज्ञानोपयोगे’त्यादि, इदमुक्तं भवति—पुरुषविज्ञानोपयोगस्य योषिद्विज्ञानोपयोगस्य च परस्परं भेदोऽभेदो वा ?, यदि भेदस्तदा वक्तुः परस्परविभिन्नपुरुषयोषिद्रूपतापत्तिः, तदुपयोगानन्यत्वाद्, अथाभेदोऽत्रापि तत एव हेतोर्वक्तुः परस्परं सङ्कोर्णशबलरूपपुरुषयोषिद्रूपतापत्तिरेवेति पुरुषयोषिद्विज्ञानोपयोगयोः परस्परं भेदोऽभेदो वा वक्तुः पुरुषयोषिदापत्तिरेवेति भावनीयमिति । ननु वक्तुः सम्बन्धिन उपयोगस्य पुरुषयोषिद्रूपताऽस्तु, वक्तुस्तु कथं ? तस्योपयोगाद्विज्ञानत्वादित्याशङ्क्याह—‘अन्यथा वस्त्वभावप्रसङ्गादि’ति (३१६-३), इदमत्र हृदयं—इह वक्ता तावदजीवत्वेन भवद्विरपि नाभ्युपगम्यते, जीवस्तूपयोगलक्षणो भवति, ततश्चायं वक्ता जीवोऽपि न भवेद्, उपयोगाद्विज्ञानत्वाद्, उपलक्षकत्वत्, न च जीवाजीवव्यतिरेकेण वस्त्वन्तरमस्ति, ततश्च वक्तृलक्षणवस्त्वभाव एव स्यात्, तस्मात्पुरुषयोषिद्विज्ञानोपयोगाद्वक्ताऽभिन्न एवाभ्युपगन्तव्यः, तदभ्युपगमे च वक्तुरनिवारितैव पुरुषयोषिद्रूपतापत्तिरिति तात्पर्यार्थः ॥ ‘अरिहंतसिद्धपवयण’इत्यादि (३४६-१) गाथाविवरणे ‘एएसि’ति पदं व्याख्यानयन्नाह—‘एतेषामर्हदादीना’मिति (३४७-१४), ननु कथं सर्वेऽर्हदादयः षष्ठ्यन्ततया सम्बन्धन्ते “बहुस्सुए तवस्सीसु” इत्यत्र हि सप्तमी दृश्यत इत्याशङ्क्याह—‘प्राक् षष्ठ्यर्थे सप्तमी’त्यादि (३४७-१४) ।

॥ इति म. हेमचन्द्रसूरिकृतटीप्पणकस्य प्रथमो विभागः समाप्तः ॥

‘आवश्यकं’ इति कः शब्दार्थः ?

अवश्यं कर्तव्यमावश्यकं, अथवा गुणानामावश्यमात्मानं
करोतीत्यावश्यकं अथवा गुणशून्यमात्मानमावासयति गुणैरित्यावासकं
गुणसान्निध्यमात्मनः करोतीति भावार्थः ।